

SAKARYA İLİ TARİHİ

T. C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ YAYINLARI
SAKARYA İLİ TARİHİNİ ARAŞTIRMA PROJESİ

SAKARYA İLİ

TARİHİ

II. CİLT

SAKARYA 2005

T.C.
SAKARYA ENTEKNOLOJİ VE FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

SAKARYA İLİ TARİHİ

II. CİLT

SAKARYA 2002

PROJE YÜRÜTÜCÜSÜ

PROF. DR. MEHMET ALPARGU

PROJE EDITÖRÜ

DOÇ. DR. MUSTAFA DEMİR

YAYIN KURULU

PROF. DR. MEHMET ALPARGU

DOÇ. DR. MUSTAFA DEMİR

YRD. DOÇ. DR. HALUK SELVİ

YRD. DOÇ. DR. ENİS ŞAHİN

DANIŞMA KURULU

PROF. DR. MEHMET DURMAN

PROF. DR. ENVER KONUKÇU

PROF. DR. İSMAİL AKA

PROF. DR. MUSA TAŞDELEN

PROF. DR. DURSUN ALİ AKBULUT

PROF. DR. AZMİ ÖZCAN

PROF. DR. İSMAİL ÖZÇELİK

PROF. DR. SABAHATTİN ÖZEL

PROF. DR. HAKAN POYRAZ

PROF. DR. SELAMİ KILIÇ

DOÇ. DR. ENGİN BEKSAÇ

REDAKSİYON KURULU

DOÇ. DR. MUSTAFA DEMİR

ARŞ. GÖR. ZEYNEP CUMHUR

ARŞ. GÖR. M. BİLAL ÇELİK

ARŞ. GÖR. FIKRETTİN YAVUZ

ARŞ. GÖR. MUSTAFA SARI

DİZGİ - GRAFİK

OKT. AYŞE ÖNUÇAK

BASKI

KAYA MATBAACILIK, İSTANBUL

0212 567 62 20

ISBN 975-7988-27-8

Bu eser, Sakarya İli Tarihini Araştırma Projesi kapsamında gerçekleştirilen araştırmaların redaksiyonu ile oluşturulmuştur. Eserdeki yazıların bilimsel sorumluluğu araştırmacılara aittir. Eserin tashihinde Türk Dil Kurumu'nun 2004 tarihli imla kılavuzu kullanılmıştır. Eserin bütün yayın hakları, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü'ne aittir.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DIVISION OF THE PHYSICAL SCIENCES
DEPARTMENT OF CHEMISTRY
5708 SOUTH CAMPUS DRIVE
CHICAGO, ILLINOIS 60637
TEL: 773-936-3700
WWW.CHEM.UCHICAGO.EDU

11-11-11

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DIVISION OF THE PHYSICAL SCIENCES
DEPARTMENT OF CHEMISTRY
5708 SOUTH CAMPUS DRIVE
CHICAGO, ILLINOIS 60637
TEL: 773-936-3700
WWW.CHEM.UCHICAGO.EDU

Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü tarafından gerçekleştirilen “Sakarya İli Tarihini Araştırma Projesi”nin basımına katkıları ile destek veren aşağıdaki kişi ve kurumlara

Proje Yayın Kurulu olarak teşekkür ederiz.

Sakarya Valisi Nuri OKUTAN
Sakarya Valisi M. Cahit KIRAÇ (1999-2004 Dönemi)

Sakarya Büyükşehir Belediye Başkanı Aziz DURAN

Proje Ana Sponsoru
Adapazarı Merkez Belediye Başkanı Süleyman DİŞLİ

Adapazarı Ticaret Borsası

KROMEL

Kromel A.Ş.

Federal Elektrik

ÖNER TİCARET
Beyaz eşyada güvenilir adres

Stabschef des Bundesministeriums für Ernährung und Landwirtschaft
Prof. Dr. Gerd Bofinger
Stabschef des Bundesministeriums für Ernährung und Landwirtschaft

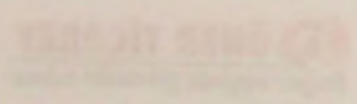
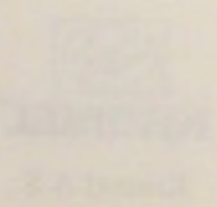
Stabschef des Bundesministeriums für Ernährung und Landwirtschaft
Prof. Dr. Gerd Bofinger

Stabschef des Bundesministeriums für Ernährung und Landwirtschaft
Prof. Dr. Gerd Bofinger

Stabschef des Bundesministeriums für Ernährung und Landwirtschaft
Prof. Dr. Gerd Bofinger

TAKDİM

Eski çağlarda Bytinya olarak bilinen bugünkü Sakarya bölgesi, köklü bir tarih ve kültür birikimine sahiptir. Coğrafi konumu dolayısıyla önemli geçiş yollarının kavşak noktasında bulunması, bölgeye hayat veren Sakarya nehrinin varlığı ve tarih içinde aldığı göçlerle Türk Kültürü'nün farklı unsurlarını üzerinde bulundurması, bu coğrafyanın kültürel ve tarihi zenginliğini oluşturan en önemli faktörlerdir. Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya göçleriyle birlikte, Sakarya bölgesi de Türk kimliğine bürünmüş, XIV. Yüzyılla birlikte ilk Türk yerleşimleri oluşmaya başlamış, mülki yapılanmada önceleri Hüdavendigar (Bursa), sonra ise Kocaeli Vilayeti'ne bağlı olarak yerini almıştır. Bu bölge, Cumhuriyet dönemine, birkaç kaza şeklinde Kocaeli Vilayeti'ne bağlı olarak girmiş, gerçek kimliğini Cumhuriyet Türkiyesi ile kazanmış ve 1954 yılında Sakarya Vilayeti olarak teşkil edilmiştir.

Sakarya Vilayeti'nin oluşturduğu bu saha, tarihi ve kültürel zenginliklerine rağmen bu güne kadar gerektiği şekilde araştırılıp bilimsel çerçevede ele alınmamıştır. Üniversitelerin temel görevlerinden birisi de buldukları bölgenin tarihi, kültürel ve sosyo - ekonomik yapılarını araştırmaktır. Bu iki sebep Sakarya Tarihi Projesi'nin ortaya çıkmasındaki temel faktörlerdir. Proje ile ilgili çalışmalar, Üniversitemiz Tarih Bölümü tarafından 2002 yılında başlatıldı. Bu proje, Sakarya Üniversitesi ve diğer üniversitelerde sahalarının uzmanları olan öğretim üyelerine, uzmanlık sahaları ile ilgili kısımları konu siparişi verilmesi usulü ile uygulamaya konuldu. İki yıllık yoğun çalışmaların ürünü olan projemiz, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü'nün verdiği bütçe imkanları ile gerçekleştirilmiş olup bu projedeki bilimsel çalışmaların telif hakkı Üniversitemiz Rektörlüğü'ne aittir. Eserde yirmi üç akademisyenin kırk araştırma yazısı bulunmaktadır. Projeyi oluşturan yazıların tamamı, bu eser için kaleme alınmıştır ve daha önce başka bir yerde yayınlanmamıştır.

Bu eserin yayınlanması ile ilkçağdan günümüze değin Sakarya'nın sosyal, iktisadi, kültürel ve siyasi yönden monografik tespitinin gerçekleştirildiği kanaatindeyim. Eserdeki araştırmalar, çoğunlukla alanları ile ilgili arşiv belgelerine ve kaynak eserlere dayanmaktadır. Eser, bu yönü ile Türkiye'nin kültürel değerleri arasında bölgesel tarih ve kültür araştırmalarına örnek oluşturacak ve öncülük yapacaktır. Yapılacak bu tür çalışmalarla ülkemizin ihtiyacı olan bilgi envanteri de ortaya çıkarılmış olacaktır.

Böyle bir eserin Sakarya Üniversitesi tarafından bilim alemine kazandırılması, rektör olarak beni çok onurlandırmıştır. Yine bu eserle üniversitemizin bulunduğu vilayete karşı duyarlı davranması ve sorumluluklarını yerine getirmesi de son derece memnuniyet vericidir. Bütün bu nedenlerden dolayı, başta projenin yürütücüsü ve editörü olmak üzere bütün yayın ve danışma kurullarına, yazarlarına ve emeği geçen herkese teşekkürü bir borç bilirim.

18.04.2005

Prof. Dr. Mehmet Durman
Sakarya Üniversitesi
Rektörü

Proje Yayınlanırken

Sakarya Üniversitesi Sakarya'nın il oluşunun 50. yıldönümü kutlamalarına il tarihinin araştırıldığı bir projenin yayını ile katılmaktadır. Hemen birçok bilim adamının da zaman zaman üzerinde durduğu ve ifade ettiği gibi Sakarya İli sosyal bilimler alanında laboratuvar niteliğinde bir bölgedir. Ancak, bu özelliğine rağmen Sakarya ile ilgili araştırmaların yeterince yapılamadığı ve bu konu ile ilgili teşvik ve desteklerin de gerçekleştirilemediği görülmektedir. İlin merkezi olan Adapazarı'ndaki yerleşimin uzun bir geçmişi olmaması ve şehrin, çeşitli bölgelerden gelen insanlardan oluşan bir nüfus yapısına sahip olması nedeniyle Sakarya kentliliği bilinci gelişmemiştir. Bu nedene bağlı olarak da sivil girişimlerle bu çalışmaların önünün açılması ve desteklenmesi de mümkün olmamıştır. Şehir ile ilgili araştırmalar bakımından belirttiğimiz bu durgunluğun içinde geçmişte istisna niteliği olan önemli bir girişime burada işaret etmek gerekmektedir. Sakarya'nın sosyal, ekonomik alanlarındaki durum ve konumuyla ilgili araştırmalar yapan Sakarya Sosyal Araştırmalar Merkezi'nin faaliyetleri gerçekten şehir için yararlı olmuş; ancak önemli bazı çalışmalar gerçekleştiren bu kurumun da yeterli desteği temin edememesi sonucu faaliyetlerini durdurması, gerçekten Sakarya için büyük bir talihsizliğin yaşanmasına sebep olmuştur.

Bu ortam içinde 1992 yılında kurulan ve genç bir üniversite konumunda olan Sakarya Üniversitesi'ne önemli görevler düşeceği henüz bu üniversite kuruluş aşamasındayken ortaya çıkmıştır. Sakarya Üniversitesi bu çerçevede 22-23 Haziran 1998 tarihinde " I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu" ismiyle bir sempozyum düzenlemiş, bu sempozyumda sunulan bildiriler "Cumhuriyetimizin Yetmiş beş Yılına Armağan" faaliyetleri çerçevesinde yayınlanmıştır¹. Bu faaliyet bazı

¹ I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu(22-23 Haziran 1998), Editörler: Prof. Dr. Mehmet Alpar, Yrd. Doç. Dr. Enis Şahin, Adapazarı, 1998.

noktaların araştırılması ve konuya ilgi duyulması açısından yararlı olmuş, Sakarya'nın tarihinin araştırılması konusundaki düşüncelerin ne kadar önemli olduğu da bu vesileyle ortaya çıkmıştır.

1999 depreminden önce düşünülen Sakarya Tarihi Projesi, deprem şartlarının biraz olsun hafiflediği 2001 yılından itibaren planlama safhasına sokulmuş ve 2002 yılının sonundan itibaren Rektörümüz Prof. Dr. Mehmet Durman'ın destek ve ilgileriyle kaynakları üniversitemiz Proje Fonundan temin edilerek gerçekleştirme aşaması içine sokulmuştur.

Projeye üniversitemizin öğretim elemanları ile çeşitli üniversitelerden bilim adamları katkıda bulunmuşlardır. Çalışmaların tashih ve kontrolü de Tarih Bölümü'nün değerli öğretim üyelerinin ve yardımcılarının fedakârlıkları ve feragatleri ile yürütülmüş, ancak üslûp ve imla çalışmalarına bölüm yazarlarının bilimsel özgürlüklerine duyduğumuz saygı dolayısıyla müdahale edilmemiştir.

Bu çalışmanın bitimi ile son sözün söylendiği şeklindeki bir düşünce, bilimsel anlayışa aykırı olacaktır. Bu çalışma bundan sonra Sakarya ile ilgili yapılacak tarih çalışmalarına yol gösterebilir ve araştırmalara ışık tutabilirse, proje yöneticisi ve proje çalışanları olarak bundan büyük mutluluk duyacağımızı belirtir, Sakarya'nın il oluşunun ellinci yılının kutlu olmasını dileriz.

18.05.2005

Proje Yayın Kurulu Adına

Proje Yürütücüsü

Prof. Dr. Mehmet ALPARGU

KISALTMALAR

A.AMD	Sadaret Amedi Kalemî
a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
A.MKT.MHM	Sadaret Mektubi Kalemî Mühimme
A.MKT.NZD	Sadaret Mektubi Kalemî Nezâret ve Devâir
A.MKT.UM	Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilâyât
ASD	Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri
aş.	Aşağı
BA	Başbakanlık Arşivi
bk / bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BŞM	Başmuhassebe
C	cilt
çev / çevr	çeviren
D	Bab-ı Defteri
D.BŞM	Başmuhassebe Kalemî
D.EVM	Evâmir-i Mâliye Kalemî
DH.EUM	Emniyet-i Umumiye Müdiriyeti
DH.EUM.AYŞ	Asayiş Şubesi
DH.EUM.EMN	Emniyet Şubesi
DH.EUM.THR	Tahrirat Kalemî
DH.İD	İdare
DH.MUİ	Muhâberât-ı Umumiye İdaresi
DH.UMVM	Umur-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdiriyeti
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DUİT	Dosya Usulü İradeler Tasnifi
ed.	edited
gös. yer.	Gösterilen yer
haz / hzl	Hazırlayan
İA	MEB İslam Ansiklopedisi
İÜ	İstanbul Üniversitesi
KK	Kuyud-u Kadime
mad.	madde
MD	Mühime Defteri
Msl	mesela
nr	Numara
nşr.	Neşreden
s.	sayfa
str	satır
t.y.	tarih yok
TD	Tahrir Defteri
trc	tercüme

TSMA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
vd	ve devamı
Y.A. RES	Yıldız Sadâret Resmî Mâruzât
Y.A.HUS	Yıldız Sadâret Hususi Mâruzât
Y.EE	Yıldız Esas Evrakı
Y.MTV	Yıldız Mütenevvi Mâruzât
Y.PRK.BŞK	Yıldız Perakende Başkitâbet Dairesi Mâruzâtı
Y.PRK.MYD	Yıldız Perakende Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkanı Harbiye Dairesi
Y.PRK.SGE	Yıldız Perakende Mabeyn ve Saray Görevlileri Mâruzâtı
Y.PRK.ŞH	Yıldız Perakende Şehremaneti Mâruzâtı
Y.PRK.TNF	Yıldız Perakende Ticaret ve Nafia Nezartei Maruzatı
Y.PRK.ZB	Yıldız Perakende Zabtiye
yay.	Yayınlayan
yuk.	Yukanı
yy	Yüzyıl

SAKARYA İLİ TARİHİ

II. Cilt

İçindekiler

V. CUMHURİYET DÖNEMİNDE SAKARYA

I. Yrd. Doç Dr. Enis ŞAHİN

Cumhuriyet Dönemi Adapazarı-Sakarya Tarihi Kronolojisi

(1923-2000).....695-770

II. Yrd. Doç Dr. Enis ŞAHİN

Cumhuriyet Dönemi Sakarya Depremleri.....771-820

III. Prof. Dr. Enver KONUKÇU

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Adapazarı'nın Siyasi ve Sosyal Hayatının

Öncüleri.....821-832

VI. YÖNETİM, EĞİTİM VE SOSYAL YAPI

I. Prof. Dr. Musa TAŞDELEN

Sakarya'nın Sosyal ve İktisadi Yapısı Üzerine.....833-846

II. Prof. Dr. Sabahattin ÖZEL-Arş.Gör. Safiye KIRBAÇ

Osmanlı'dan Cumhuriyete Sakarya İlinde Mülki Yapı.....847-876

III. Prof. Dr. Enver KONUKÇU-Yrd. Doç Dr. Enis ŞAHİN

Cumhuriyet Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresinde Mülki

Yapılanma.....877-905

IV. Yrd. Doç. Dr. Enis ŞAHİN

Sakarya Vilayeti'nin Oluşumu.....907-943

V. Yrd. Doç. Dr. Kenan OLGUN

Sakarya'da Eğitim.....945-1008

VI. Yrd. Doç. Dr. Ebubekir SOFUOĞLU
Adapazarı'nda Belediyecilik Faaliyetleri.....1009-1090

VII. KÜLTÜREL YAPI

I. Yrd. Doç. Dr. Türker EROĞLU
Sakarya'da Musiki.....1091-1095

II. Yrd. Doç. Dr. Tülin ÇORUHLU
Sakarya İli'nde Türk El Sanatları.....1097-1110

III. Yrd. Doç. Dr. Tülin ÇORUHLU
Sakarya'da Türk Devri Taşınır ve Taşınmaz Kültür Varlıkları.....1111-1125

IV. Yrd. Doç. Dr. Enis ŞAHİN
Cumhuriyet Dönemi'nde Sakarya Basını.....1127-1166

V. Yrd. Doç. Dr. Engin YILMAZ
Türk Edebiyatı'nın Mümtaz Bir Şahsiyeti:
Sait Faik Abasıyanık.....1167-1218

VI. Yrd. Doç. Dr. Engin YILMAZ
Türk Edebiyatında Sakarya.....1219-1267

VII. Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin ERTAN
Sakarya'da Osmanlı Dönemi Türk Edebiyatı.....1269-1317

V. BÖLÜM
CUMHURİYET
DÖNEMİNDE
SAKARYA

THE UNIVERSITY OF
CHICAGO
PRESS
CHICAGO, ILLINOIS

I

Cumhuriyet Dönemi Adapazarı – Sakarya Tarihi Kronolojisi (1923–2000)

Yrd. Doç. Dr. Enis ŞAHİN

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ, FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ

Adapazarı, 29 Ekim 1923 tarihinde ilân edilen Türkiye Cumhuriyeti'nin o zamanki mülkî yapısında, İzmit Vilayeti'ne bağlı bir kaza durumunda bulunuyordu. Bu vaziyetini 1954 yılına kadar muhafaza ettirmiş olan bu yerleşim merkezi, aynı yılın 1 Aralık tarihinden itibaren yeni oluşturulan idarî taksimata göre teşkil edilmiş olan Sakarya Vilayeti'nin merkez kazası olarak kabul edilmiştir. Bu tarih itibarıyla Sakarya ibaresi, vilayetin tamamının adı, Adapazarı ise bu vilayetin merkezi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ancak günlük hayatta ve halkın dilinde Adapazarı ile Sakarya adı hep iç içe, yan yana söylenir olmuş, zaman zaman birbirine karıştırılan bir ikileme durumu arz etmiştir. Bu haliyle Mersin – İçel, Manisa – Saruhan, İzmit – Kocaeli, Hasankale – Pasinler gibi belde-kaza/il ikilisi, bu defa da Adapazarı – Sakarya'da uygulanmıştır¹. Bu ikilemeleri Çölemerik – Hakkâri, Bilecik – Ertuğrul vs. şeklinde artırabilmek mümkündür.

Konu başlığının, Adapazarı ve Sakarya olarak ikili şekilde verilmesinin de önemli nedenleri vardır. 1954 yılına kadar Adapazarı bu bölgede ön plânda idi. Onunla birlikte Geyve, Akyazı, Hendek, Karasu ve Sapanca'nın adı geçiyordu. Bu bölgenin tamamı için Sakarya adı henüz kullanılmıyordu. Vilayet teşkil edilmesi aşamasında Sakarya adı ön plâna çıktı. Ancak Sakarya Vilayeti oluşturulduktan sonra bile, merkez kaza olan Adapazarı da onunla birlikte sürekli anıldı. Bu iki isim birbirinden hiç ayrılmadı. Bu bölüme sadece Sakarya Kronolojisi densesydi, 1954 öncesinde fazla kullanılmayan bir isim olduğundan, bu tarih öncesini izah ederken eksiklik ve yanlışlık olabilecekti. Veya sadece Adapazarı ifadesi kullanılsaydı, 1954 yılından itibaren Sakarya Vilayeti mevcut olduğundan dolayı, tek başına Adapazarı ibaresi de bazı problemlere yol açabilecekti. İşte bu haklı nedenlerden dolayı, bu bölümün adı Adapazarı – Sakarya Kronolojisi şeklinde konuldu.

Adapazarı Kazası ve Sakarya Vilayeti'nin yakın tarihi, çok önemli gelişmeler arz etmekte, yoğun bir tarihî gündemi bünyesinde bulundurmaktadır. Ancak ne yazık ki, bu konu ile ilgili kaynak ve materyaller açısından aynı yoğunluk ve zenginlikten bahsedebilmek zordur. Adapazarı – Sakarya'nın Cumhuriyet Tarihi dönemine ait bugüne kadar yapılan yayınlar, Talia Balcıoğlu, Talat Tarkan, Muzaffer Erendil, Enver Konukçu, Sabahattin Özel'in çalışmalarlarıyla Sakarya Sosyal Araştırma Merkezi Yayınları² ve Sakarya

Üniversitesi'nin 1997 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. yıldönümü münasebetiyle gerçekleştirdiği I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler Kitabı gibi önemli eserler hariç tutulursa, neredeyse birkaç çalışma ile sınırlı kalmıştır. Bu ve benzeri çalışmaların sayısı birkaç tane daha artırılabilirse de, konuyla ilgili bir yoğunluktan söz etmek yine mümkün olamamaktadır.

Bu çalışmada, bu sayılanlara ilave olarak Cumhuriyet Arşivi ile birlikte yerel ve ulusal basından geniş bir şekilde istifade edildi. Özellikle Cumhuriyet Arşivi'nde çok geniş bir tarama yapıldı ve Adapazarı – Sakarya'ya ait dosyaların neredeyse tamamına yakını titiz bir çalışmayla incelendi. Bu arşiv, çalışmanın değerini büyük oranda artırmıştır. Bunun yanında ulusal ve özellikle yerel basından da çok önemli bilgiler elde edildi. Bilhassa mahallî basına ait gazetelerin eski koleksiyonları, zaman zaman tesadüfler, zaman zaman da ısrarlı araştırmalar sonucunda ortaya çıkarıldı. Bu gazetelerin, "kronolojik olan bu çalışma"ya katkısı gerçekten çok büyük olmuştur.

Bu kısmın kronolojik olarak hazırlanmasının nedenini de birkaç satır ile açıklamak yerinde olacaktır. Yukarıda izah edilen nedenlerden dolayı, bölgenin tarihini yazarken çok zengin ve süreklilik içeren bir malzeme yelpazesine her zaman için ulaşılamadı. Ulaşıldığı hallerde de, çoğunlukla malzemenin bütünlük arzemediği görüldü. Konu bütünlüğü sağlanamadığından, bu malzemeyi normal bir düz metinde değerlendirmek mümkün olmadı. Bütün bu olumsuzluklar göze alınarak, bu bölüm yine de düz metin halinde yazılıysaydı, bu defa da önemli konularda her zaman için ayrıntı verilemeyecek veya daha önemsiz ikincil konular üzerinde durulamayacaktı. Bu da, bir bütün halinde düşünüldüğünde, bir şehir tarihi için önemli bir eksiklik halinde ortaya çıkacaktı. İşte bütün bu nedenlerden dolayı, bu bölümün kronolojik olarak el alınması çok daha faydalı görülmüş ve bu yol tercih edilmiştir.

Cumhuriyet Dönemi Adapazarı – Sakarya Tarihi'ni oluşturan belli başlı olaylar, siyasî, ekonomik, askerî, idarî, teknik, sosyal, ziraat, eğitim, sağlık, afet, spor vs. konularında Adapazarı – Sakarya'ya yön veren önemli gelişmeler aşağıda kronolojik olarak sıralanmıştır:

16 Ocak 1923 – Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, Akhisar (Pamukova), Doğançay, Geyve, Arifiye ve Sapanca vasıtasıyla İzmit'e geçerken Arifiye'de bir konuşma yaptı³. Konuşmayı ve yolculuğu müteakiben saat 16'da İzmit'e varıldı⁴.

27 Haziran 1923 – Yunan işgali nedeniyle Hendek kazasına taşınmış olan Adapazarı İdadisi, işgale son verilmesinden sonra tekrar Adapazarı'na nakledildi ve eğitim-öğretim faaliyetlerini Adapazarı'nda sürdürmeye başladı³.

1 Ekim 1923 – İzmit Milletvekili İbrahim Süreyya Bey, Hendek kazasında bir Ziraat Bankası şubesinin kurulması için, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na teklif sundu⁵.

1 Ekim 1923 – Adapazarı İdadisi, vaktiyle Amerikalılar idaresinde bulunan Ermeni Protestan Okulu binasında eğitim ve öğretim vermeye başladı⁶.

3 Ekim 1923 – Hendek kazasında bir Ziraat Bankası kurulması konusundaki teklif, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı tarafından uygun görülerek Bakanlar Kurulu'na takdim edildi⁹.

6 Ekim 1923 – Hendek'te bir Ziraat Bankası şubesi açılmasına dair teklif, Bakanlar Kurulu'nda görüşülerek kabul edildi ve bu konuda gerekli işlemin başlatılması için, durum İktisat Bakanlığı'na yazıldı⁹.

8 Ekim 1923 – Adapazarı'nda emval-i metrukede geçici olarak iskan edilmiş muhacirlerden mübadil sıfatını haiz olanların, kesin iskânları yapılmaya başlandı¹⁰.

1923 – Adapazarı Belediye Başkanlığı'na 1922 yılında seçilen Hacı Emir Hasan'ın başkanlığı yılın bitiminde sona erdi¹¹. Bu kişi, Adapazarı'nın Cumhuriyet dönemindeki ilk belediye başkanıydı.

28 Şubat 1924 – Türk Hava Kuvvetleri Uçak Fabrikası için gerekli olan kereste, Adapazarı Kereste Fabrikası'ndan pazarlık yapılmak suretiyle satın alınmaya başlandı¹².

23 Mart 1924 – Adapazarı'nın Serdivan köyü arazisinin önemli bir kısmı Drama muhacirlerine dağıtıldı ve bu muhacirlerin Serdivan'a kesin iskânları yapılmaya başlandı¹³.

22 Nisan 1924 – Drama muhacirlerinden büyük bir grup, Adapazarı merkezde iskan edildi¹⁴.

15 Mayıs 1924 – Türkiye'nin ilk özel millî bankası olan ve 1913'te kurulan Adapazarı İslam Ticaret Bankası'nın adı, Adapazarı İslam Ticaret Bankası Türk Anonim Şirketi'ne dönüştürüldü¹⁵. Bu banka, İtibar-ı Millî Bankası'ndan sonra, Türkiye'de halk sermayesi ile kurulmuş olan ilk banka idi¹⁶.

19 Mayıs 1924 – Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme İmalathanesi'nde ilk kez yerli pulluklar üretilmeye başlandı ve bunların tüketilmesi için hükümetçe tavsiye kararı alındı¹⁷.

1 Haziran 1924 – Sürmene Kaymakamı Sabri Bey, Adapazarı Kaymakamlığı'na atandı ve şehre gelip görevine başladı¹⁸.

15 Ağustos 1924 – Adapazarı kazasına önemli miktarda muhacir sevk edilmeye başlandı¹⁹.

5 Ekim 1924 – Ohri göçmenlerinden bir kısmı Adapazarı'nda iskân edildi²⁰.

21 Ekim 1924 – Adapazarı'nın Serdivan köyünde önemli miktarda göçmen evlerinin inşa edilmesine başlandı²¹.

24 Kasım 1924 – Bosna muhacirlerinin bir kısmı, Adapazarı'nda iskân edilmeye başlandı²².

20 Aralık 1924 – Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası teşkil edildi.²³

1924 – Salih Yöntem, ikinci defa Adapazarı Belediye Başkanlığı'na seçildi²⁴.

18 Şubat 1925 – Adapazarı Ticaret ve Zahire Borsası açıldı. 18 Şubat 1925 tarih ve 1702 sayılı kararnamenin altında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın imzası mevcuttu²⁵.

1 Haziran 1925 – Bulgaristan'ın Razgrad muhacirlerinin bir kısmı, Adapazarı'nın Söğütlü nahiyesinde iskân edilmeye başlandı²⁶.

22 Temmuz 1925 – Yenipazar göçmenlerinden bir kısmının, Adapazarı'nın Aktaş köyüne iskân edilmeleri kararlaştırıldı²⁷.

30 Temmuz 1925 – Kalkandelen muhacirlerinden bir kısmı, emval-i metrukeden mal verilmek suretiyle, Adapazarı'na iskân edildi²⁸.

21 Kasım 1925 – Adapazarı'nın Akyazı nahiyesine bağlı Koyun Ağılı ve Ağarcık köyleri arasında bulunan ve Ermenilerden metruk olan arazi, göçmenlere tahsis edildi²⁹.

21 Kasım 1925 – Vodine mübadillerinden bir kısmı Adapazarı'na iskân edildi³⁰.

27 Ocak 1926 – Ahşap Sakarya köprüsünün yeniden tamir edilmesi için Kocaeli Milletvekili Mustafa Bey ve arkadaşları, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne önerge verdiler³¹.

21 Nisan 1926 – Adapazarı Kaymakamlığı'na Naci ve Geyve Kaymakamlığı'na da Halid Bey adlı idareciler atandı³².

19 Eylül 1926 – Lankaza muhacirlerinden bir kısmı, Adapazarı'na iskân edildi³³.

4 Ekim 1926 – Karacaova göçmenlerinden bir kısmının, Adapazarı'na iskân edilmeleri kararlaştırıldı³⁴.

22 Kasım 1926 – Yugoslavya göçmenlerinden bir kısmı, Adapazarı'na iskân edilmeye başlandı³⁵.

1926 – Kocaeli Vilayeti'nin Adapazarı kasabasında ilk özel hastane açıldı. Hastane, Operatör Doktor İzzet Fikri Bey tarafından kurulmuştu³⁶.

1926 – Adapazarı Tarımsal Araştırma Enstitüsü, "Tohum ve Islah ve Deneme İstasyonu" adıyla kuruldu³⁷.

1926 – Adapazarı'nda Tahta ve Demir Fabrikası tarafından elektrik üreten motordan şehre ilk cereyan verildi³⁸. Bu fabrika, sonraki adıyla Ziraî Donatım'dır.

1926 – Adapazarı'nda "Cevad'ın İpek Fabrikası" ve "Nasrullah Ak'ın İpek Fabrikası" faaliyet göstermekteydi. Yine aynı dönemde Adapazarı – Arifiye şosesi üzerinde ve Sarıkışla yanında büyük bir kiremit fabrikası ve Büyük Un Fabrikası adıyla ayrı bir fabrika da bulunmaktaydı³⁹.

8 Ocak 1927 – Bir kısım Bulgaristan göçmeni Adapazarı'na iskân edildi⁴⁰.

3 Mart 1927 – Siroz muhacirlerinden bir kısmı Adapazarı'na iskân edildiler⁴¹.

28 Ekim 1927 – Türkiye'de genel nüfus sayımı yapıldı⁴² ve Adapazarı merkezli Sakarya bölgesinin nüfusunun 138 852 kişiden ibaret olduğu tespit edildi. Bunun 29 611'i şehir ve 109 241'i de köylerde oturmaktaydı⁴³. Adapazarı'nın genel nüfusu ise 83 093'e ulaşmıştı⁴⁴.

30 Kasım 1927 – Kocaeli'nde bulunan Kozana mübadillerinden bir kısmı, iskân için Adapazarı'na nakledildi⁴⁵.

8 Aralık 1927 – Bulgaristan göçmenlerinden bir kısmı Adapazarı'nda iskân edildi⁴⁶.

14 Aralık 1927 – Preşova muhacirlerinden bir kısmının Adapazarı'na iskân edilmeleri kararlaştırıldı⁴⁷.

1927 – Reşat Kürem Adapazarı Belediye Başkanlığı'na seçildi⁴⁸.

3 Ocak 1928 – Siroz muhacirlerinden bir kısmının Adapazarı'na iskân edilmesine başlandı⁴⁹.

27 Şubat 1928 – Merkezi İstanbul olmak üzere, Adapazarı Madenleri İşletme Ticaret Anonim Şirketi'nin kurulmasına dair izin hükümet tarafından verildi. Kararın altında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın imzası vardı⁵⁰.

10 Mart 1928 – Lankaza mübadillerinden bir kısmı Adapazarı'na iskân edildi⁵¹.

29 Mart 1928 – Adapazarı İslam Ticaret Bankası Türk Anonim Şirketi'nin adı Adapazarı Türk Ticaret Bankası Anonim Şirketi olarak değiştirildi⁵².

2 Mayıs 1928 – Adapazarı Emniyet Bankası Türk Anonim Şirketi'nin kurulmasına dair talep edilen izin, hükümet tarafından verildi. Şirketin kurulması, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal imzalı bir kararname ile gerçekleşmişti⁵³.

1 Şubat 1929 – Adapazarı'nda yayınlanan Millet dergisinin ilk sayısı çıktı⁵⁴.

28 Nisan 1929 – Maliye Bakanlığı tarafından hükümete, Adapazarı veya Konya Ereğlisi'nde bir ispiroto fabrikasının kurulması teklif edildi⁵⁵.

1 Mayıs 1929 – Bakanlar Kurulu tarafından Adapazarı'nda bir ispiroto fabrikasının kurulmasına karar verildi ve bu konudaki kararname imzalandı. Kararnamenin altında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın imzasıyla birlikte Başbakan İsmet Paşa ve 9 bakanın imzaları mevcuttu⁵⁶.

1930 – Adapazarı'nda Belediye tarafından "Memleket Hastanesi" adıyla yeni bir hastane kuruldu⁵⁷.

1930 – Adapazarı Demir ve Tahta Fabrikası, Türk Ticaret Bankası

tarafından satın alındı⁵⁸.

19 Mayıs 1931 – Adapazarı kazasının Akyazı nahiyesi Kuzuluk köyündeki maden suyunun işletilmesi için ihale açıldı⁵⁹ ve Kuzuluk Maden Suyu İşletmesi'ne maden suyu arama ruhsatı verildi⁶⁰. Mustafa Kemal Atatürk'ün, Kuzuluk Maden Suyu İşletmesi'ne ruhsat verilmesi ve çalışmaya başlaması ile bizzat ilgilendiği bilinmektedir⁶¹.

1931 – Kerim Bey adındaki bir ileri gelen, Adapazarı Belediye Başkanlığı'na seçildi⁶².

1932 – Halkevlerinin kuruluşundan sonra, Adapazarı Halkevi idarî heyeti oluşturuldu ve Adapazarı'nda Cumhuriyet Halk Fırkası binası inşa edildi⁶³. Bu bina daha sonraları Defterdarlık olarak kullanılacaktır.

1932 – İçişleri Bakanlığı'nın hazırlamış olduğu Belediyeler adlı eserde, Adapazarı'nın 1932 yılındaki genel durumu şu şekilde açıklanmaktaydı: "24 218 nüfuslu, 4 000 haneli. Şirket tarafından elektrik temin edilmektedir. 1 orta mektep, 1 hastane, 4 hamam, 4 eczane, 1 400 mağaza ve dükkân, 4 lokanta, 3 gazino, 1 tiyatro, 1 sinema, 4 otel, 20 han, 1 demir ve ahşap fabrikası, 6 motorla çalışan un fabrikası, 1 bez fabrikası, 1 koza fabrikası, 1 tahin fabrikası, 32 fırın, 27 tenezzüh (gezinti) otomobili, 35 kamyonet, 6 kamyon. Pazartesi günü pazarı vardır"⁶⁴.

1932 – Hendek kazasının 1932 yılındaki genel durumu, İçişleri Bakanlığı'nın Belediyeler adlı eserinde şu şekilde ifade ediliyordu: "4 861 nüfus ve 792 haneli. 12 çeşme, 7 hane su almış, 19 hane petro-maks lüks lamba ile aydınlanır. 1 hükümet, 1 hapisane, 1 belediye binası, 3 cami, 2 ilk mektep, 1 dispanser, 1 eczane, 2 banka şubesi, 327 dükkân, 4 lokanta, 17 kahve, 1 otel, 4 han, 6 fırın, 1 hamam. Beygir ve öküz arabası ile nakliyat yapılır. Otomobil ve kamyon da işletilir. Salı günü çarşıda Pazar kurulur. Başlıca ürün tütündür"⁶⁵.

1932 – Rauf Demirtaş, Adapazarı Belediye Başkanlığı'na seçilmiştir⁶⁶.

2 Mayıs 1933 – Haydarpaşa-Eskişehir demiryolu güzergâhında Sakarya nehri üzerinde, eskiliği nedeniyle yeniden yaptırılacak olan Cambazkaya köprüsünün tüm malzemeleri Krupp fabrikasından satın alındı ve inşasına başlandı⁶⁷.

1933 – Adapazarı Demir ve Ahşap Malzeme İmalathanesi, Adapazarı Türk Ticaret Bankası tarafından satın alındı⁶⁸.

1933 – Karasu ilçe haline getirildi⁶⁹.

18 Temmuz 1934 – Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk Adapazarı'nı ikinci defa ziyaret etti⁷⁰. Bu O'nun Adapazarı'nı son kez şerefleştirdiği, Cumhurbaşkanı olarak ise ilk ve son ziyaretiydi⁷¹.

25 Ekim 1934 – Adapazarı Türk Ticaret Bankası Ankara'ya taşındı ve Türk Ticaret Bankası Anonim Şirketi adını aldı. Bu suretle ulusal bir banka haline geldi⁷².

1934 – Adapazarı'nda devlet hastanesi inşa edildi⁷³.

1934 – Veteriner A. Faik Abasıyanık, Adapazarı Belediye Başkanlığı görevine seçildi. Bu dönemde Asım Arca, Hüsnü Köprülü ve Bekir Suphi Aktan adındaki ileri gelenler de belediye başkanlığı görevinde bulunacaklardır. Ancak bu kişilerin hizmet süreleri belli değildir⁷⁴. Muhtemelen Faik Abasıyanık'a vekâlet etmişlerdir. Veya onun belediye başkanlığı yaptığı dönemde, kısa sürelerle iş başına gelmişlerdir⁷⁵.

1934 – Adapazarı'nda şeker pancarı ekimine başlandı⁷⁶. Pancar üretiminin yaygınlaşmasından sonra, bölgede o yıllarda üretilen pancarlar, Eskişehir Şeker Fabrikası'na gönderilmekteydi⁷⁷.

20 Ekim 1935 – Tüm Türkiye'de genel nüfus sayımı yapıldı⁷⁸ ve Sakarya bölgesinin genel nüfusunun 173 143 kişi olduğu tespit edildi. Bunun 34 573 kişisi şehirde otururken, 138 570 kişisi köylerde ikamet etmekteydi⁷⁹. Nüfus sayımı sonuçlarına göre, Adapazarı kaza merkezinin nüfusu 24 702⁸⁰, kazanın toplam nüfusu ise 95 219 olarak sayılmıştı⁸¹.

1935 – Türk resimli roman kahramanı Tarkan tiplemesiyle meşhur olacak Sezgin Burak Adapazarı'nda dünyaya geldi⁸².

19 Haziran 1936 – Adapazarı kazasının Beylikkışla Mesudiye köyünde motorla işleyen bir değirmen kuruldu ve işletilmeye başlandı⁸³.

29 Ekim 1936 – Sakarya İlkokulu'nun inşaatı tamamlanarak, onüçüncü Cumhuriyet Bayramı törenlerinde açılışı yapıldı. 1936 yılında Adapazarı kazasında bulunan diğer ilkokullar şunlardı: Sabihahanım, Karaosman, Cumhuriyet, Mustafa Kemalpaşa, Fatmahanım. Okul ihtiyacı nedeniyle yukarıda sayılan tüm okullarda sabah ve öğle olmak üzere ikili eğitim tatbik edilmekteydi⁸⁴.

1936 – Vodina'dan gelen zengin Türk ailelerinden Mustafa Erman liderliğindeki Erman Kardeşler, Adapazarı şehir merkezindeki Kömürpazarı'nda inşa ettikleri 500 koltuklu Erman Sineması'nı faaliyete geçirdiler⁸⁵.

31 Mayıs 1937 – Adapazarı-Bolu yolunda, Sakarya nehri üzerinde inşa edilen 90 m uzunluğundaki "Sakarya Köprüsü" tamamlandı ve hizmete sokuldu⁸⁶.

8 Haziran 1937 – 1919 tarihli Adapazarı gazetesinin devamı niteliğinde olan haftalık Yeni Adapazarı gazetesinin ilk sayısı yayınlandı⁸⁷.

20 Haziran 1937 – İnşası tamamlanan Sakarya köprüsü, Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya tarafından hizmete açıldı⁸⁸. Bu dönemde Akova'da Sakarya nehrinin üzerinde iki köprü vardı: Tavuklar köprüsü ve Trabzonlar köprüsü⁸⁹. Sakarya köprüsünün Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün talimatı ile yapıldığı bilinmektedir. Atatürk, 1930'lu yıllarda yaptığı yurt içi gezilerinden birisinde, karayolu ile İstanbul'a giderken Adapazarı'na geldiği sıralarda, o bölgede Sakarya nehri üzerindeki köprüden geçilemeyip, Tavuklar köprüsünden geçilmesi zorunluluğu ortaya çıkınca, burada bir köprü'nün yapılması talimatını bizzat vermişti⁹⁰.

15 Eylül 1937 – Arifiye'de Köy Eğitimleri Yetiştirme Kursu açıldı⁹¹.

1937 – Hendek kazası elektriğe kavuşturuldu. Elektrik, 15 km uzaklıktaki Horaklı deresinde kurulan santral vasıtasıyla üretilmiş ve kaza merkezine ulaştırılmıştır. O zamanlar Hendek'te 400 elektrik abonesi mevcuttu. Bu sistem daha sonra 1946'da dizel motor ile kuvvetlendirilecektir⁹².

1937 – Adapazarı'nda 20 adet mahalle bulunmaktadır. Bu mahalleler şunlardır: Başlar, Çukur Ahmediye, Yenigün, Akıncılar, Papuççular, Yorgalar, Tığcılar, Yahyalar, Mecidiye, Semerciler, Kurtuluş, Mehmetçik, Orta, Kuyudibi, İstiklâl, Kara Osman, O zanlar, Sakarya, İnönü ve Devoğlu⁹³.

1937 – Adapazarı'nda Maraşoğlu Yağ ve Sabun Fabrikası işletmeye açıldı⁹⁴.

1937 – Geyve'ye bağlı bir bucak merkezi olan Akhisar, isminin başka beldelerle karıştırılması sebebiyle Pamukova olarak anılmaya başlandı. Bunda, yörede bol miktarda pamuk yetiştirilmesi ve ovada bulunması etkili olmuştur⁹⁵.

26 Mayıs 1938 – Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, gerek Kurtuluş Savaşı sırasında ve gerekse Cumhuriyet döneminde, seyahatleri için sürekli tercih ettiği ve sayısız kez geçtiği Arifiye – Sapanca demiryolundan vefatından önceki son İstanbul yolculuğunu gerçekleştirdi⁹⁶.

16 Haziran 1938 – Mustafa Kemal Atatürk'ün Ankara'dan Pamukovalılara telgrafı: "Akhisar'ın fedakâr halkını selamlamakla bahtiyar ve izhar buyrulan teveccühten dolayı teşekkür ederim"⁹⁷.

9 Temmuz 1938 – Yoğun ve şiddetli yağmurlar nedeniyle Adapazarı'nın Karapürçek nahiyesi su baskınına uğradı⁹⁸.

19 Kasım 1938 – Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün, 10 Kasım 1938'de ebediyete intikal edişini müteakiben, cenazesinin 19 Kasım'da Adapazarı'ndaki Arifiye demiryolu istasyonundan Ankara yönüne trenle geçişi. Naaş deniz yoluyla İzmit'e, oradan demiryolu ile Ankara'ya taşındı. Başbakan Celal Bayar, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve yüksek rütbeli subaylar da beraberinde olduğu halde, Ata'nın cenazesi Yavuz Zırhlısı ile birlikte İstanbul'dan ayrılmış ve saat 18.30'da İzmit'e ulaşmıştır. Zafer Destroyeri ile saat 19.50'de karaya aktarılan cenazeyi, İzmit'te büyük bir kalabalık karşılamıştı. Cenaze buradan trenle Ankara'ya nakledilecekti. Tren bütün istasyonlarda birer dakika duracaktı. Katarın geçeceği istasyonlarda geceleyin meşaleler yakılacaktı. Kasaba ve köylere yakın istasyonlardan geçilirken, mahallin en büyük mülkiye memuru bulunduğu halde, kasaba ve köy halkı tarafından selamlanacaktı. Cenaze Zafer Destroyeri'nden indirilip, İzmit istasyonuna taşındı. Saatler tam 20.30'u gösterdiğinde, istasyonda bulunuluyordu. Ata'nın naaşı vagona yerleştirildi. Söz konusu bu vagon, defne dalları ile örtülü idi. İki büyük Türk bayrağı da yine vagona sarılıydı. Dışarıdan tabut görünüyordu. Cenazenin bulunduğu bu vagonun içerisinde, 6 subay naaşı bekliyordu. Bunların üçü deniz, üçü kara subayı idi. Kılıçları çekilmiş olduğu halde nöbet tutuyorlardı. Aynı zamanda, bu askerlerin her birinin yanında birer tane olmak üzere 6 meşale yanıyordu. Saat tam 21'de İzmit'ten hareket edildi. Ancak kalabalık sebebiyle, tam anlamıyla harekete geçiş ancak 21.30'da gerçekleşti. Büyük yolculuk

başlamıştı. Yaklaşık olarak bir saat sonra Arifiye'ye varıldı. Tren bütün istasyonlar gibi burada da bir dakika durdu. Arifiye istasyonu diğer bütün istasyonlar gibi meşalelerle aydınlatılmış, demiryolu hattının her iki tarafında toplanan gözleri yaşlı halk, Atalarına son uğurlamalarını yapıyorlardı. Arifiye çok kalabalıktı. Ağlamalar ve feryatlar duyuluyordu. Bu çok kısa duruştan sonra tren, matem havası içerisinde yoluna devam etti ve Doğançay, Alifuatpaşa, Akhisar ve Mekece istasyonlarında da aynı sahneler tekrarlandı⁹⁹.

30 – 31 Aralık 1939 – Sakarya nehri özellikle devamlı yağın yağmurların da etkisiyle yükseldi ve Geyve kazasının bazı köylerinde önemli zarara sebep oldu. 150 dekarlık alanı tamamen tahribata uğradı. Can kaybı söz konusu olmadı. Hayvan kaybı da yoktu. Tahrip olan yerleşim merkezlerinin sakinleri, Pamukova merkez nahiyesinde geçici olarak barındırılmaya başlandı¹⁰⁰.

9 Ocak 1940 – Sel felaketine uğrayan Adapazarı ve İzmit bölgesine, hükümet tarafından ve yurdun çeşitli bölgelerinden önemli ölçüde yardımlar yapıldı¹⁰¹.

17 Nisan 1940 – Kabul edilen 3 803 sayılı kanunla, Arifiye Eğitimci Yetiştirme kursunun adı, Kocaeli – Arifiye Köy Enstitüsü ve Eğitimci Kursu olarak değiştirilmiştir¹⁰².

6 Haziran 1940 – Adapazarı kazasına bağlı Akyazı nahiyesinde belediye teşkilatı kuruldu¹⁰³.

20 Ekim 1940 – Türkiye'de genel nüfus sayımı yapıldı¹⁰⁴ ve Sakarya bölgesinin genel nüfusunun 184 401 kişi olduğu tespit edildi. Bunun 35 244'ü şehirde, 149 264'ü ise köylerde oturuyordu¹⁰⁵. Adapazarı merkez nüfusu 25 793 kişi iken¹⁰⁶, kazanın genel nüfusu 99 100'e ulaşmıştı¹⁰⁷.

17 Kasım 1940 – Kocaeli Vilayeti'nin Adapazarı kazasında 1871 yılında doğan, Adapazarı Emniyet Bankası müdürü iken, Millî Mücadele'ye katılan, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde I. dönem İzmit milletvekilliği yapan ve milletvekilliği sona erdikten sonra Adapazarı'na dönerek ticaret hayatını devam ettiren Abdullah Tezmir Adapazarı'nda vefat etti¹⁰⁸.

27 Şubat 1941 – Sakarya nehri birçok noktada taşdı ve civarındaki bazı köyler su altında kaldı¹⁰⁹.

28 Haziran 1941 – Adapazarı'nda kurulacak olan Askerî Fabrikalar Silah Tamirhanesi için gerekli olan araziler istimlak edildi¹¹⁰.

4 Temmuz 1941 – Şiddetli yağmurlar sebebiyle Sakarya nehri yükseldi ve etrafında bulunan birçok tarım arazisi sular altında kaldı¹¹¹.

15 Temmuz 1941 – Hendek ve Geyve kazalarında meydana gelen sel felaketi önemli zararlar yaptı¹¹².

13 Ocak 1942 – Geyve-Kalaycı yolunun Örenlik mevkiinde Sakarya nehrinin taşmasını önlemek amacıyla set inşasına karar verildi ve inşaa çalışmaları başlatıldı¹¹³.

1942 – Adapazarı Akşam Kız Sanat Okulu açıldı¹¹⁴.

1 Mart 1943 – Sakarya Halkevi'nin yayın organı olan Sakarya dergisinin ilk sayısı neşredildi¹¹⁵.

23 Mayıs 1943 – Hikâyecisi Kenan Hulusi Koray Adapazarı'nda öldü¹¹⁶.

20 Haziran 1943 – Adapazarı'nda Cumhuriyet döneminin o ana kadarki en mühim depremi¹¹⁷ meydana geldi¹¹⁸. Deprem 6.9 şiddetinde gerçekleşmiş¹¹⁹ ve birçok zarar, ziyan, yaralının yanısıra 346 kişi hayatını kaybetmiştir¹²⁰.

23 Temmuz 1943 – Depremden bir ay kadar sonra, dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, özel bir trenle ve beraberindeki kalabalık bir heyetle Adapazarı'na geldi¹²¹.

11 Kasım 1943 – Bayındırlık Bakanlığı bütçesinde, deprem bölgelerinde yapılacak işler ve yardımlar faslına konulan ödeneğin 1 000 000 Türk liralık kısmı, Adapazarı ve Hendek'te açıkta kalanları barındırmak üzere Kızılay'a verildi¹²².

18 Ekim 1944 – Görev uçuşu esnasında Sapanca gölüne askerî bir uçak düştü ve mürettebattan Selahattin Erker ve İsmail Kahraman adlı iki erbaş şehit oldu¹²³.

1944 – Adapazarı kaza merkezinin Gümrükönü mevkiinde inşa edilen yeni belediye binası tamamlandı ve hizmete açıldı¹²⁴.

1944 – Akyazı nahiyesi, Kocaeli Vilayeti'ne bağlı müstakil ilçe konumuna getirildi¹²⁵.

1944 – Türkiye Ziraat Donatım Kurumu'na bağlı olarak Adapazarı Ziraat Aletleri ve Makineleri Fabrikaları Müessesesi kuruldu¹²⁶.

25 Nisan 1945 – Adapazarı Kaymakamlığına Bekir Suphi Aktan atandı¹²⁷.

21 Ekim 1945 – Türkiye'de genel nüfus sayımı yapıldı¹²⁸ ve Sakarya bölgesinin genel nüfusunun 210 855 kişi olduğu tespit edildi. Bunun 43 190'ı şehirde, 167 665'i ise köylerde ikâmet etmekteydi¹²⁹. Nüfus sayımından sonra Adapazarı merkezinin toplam nüfusu 29 386 kişiye yükselerek, bağlı olduğu Kocaeli Vilayeti merkezini ilk kez geçmiş oluyordu. Nitekim İzmit'in nüfusu 28 352'de kalmıştı¹³⁰. Adapazarı kazasının genel nüfusu ise 103 163'e ulaşmıştı¹³¹.

1945 – İhsan Koçak, Adapazarı Belediye Başkanlığı'na seçildi¹³².

1945 – Arifiye Köy Enstitüsü Aylık Fikir Dergisi olan Köycüler yayınlanmaya başlandı¹³³.

23 Nisan 1946 – Haftalık olarak neşredilecek olan Adapazarı gazetesinin ilk nüshası yayınlandı¹³⁴.

5 Mayıs 1946 – Sonradan "Enez Baba" lakabı verilecek olan İzzet Enez Adapazarı Belediye Başkanlığı'na seçildi¹³⁵.

1 Ağustos 1946 – Kocaeli Vilayeti'nin Geyve ilçesine bağlı Pamukova bucağı merkezinde belediye teşkilatı kuruldu¹³⁶.

29 Ekim 1946 – Lebib Kökçü tarafından yayınlanan Ada Postası gazetesinin ilk nüshası neşredildi¹³⁷.

1946 – Vodinalı Erman Ailesi tarafından, Kavaklar caddesinde Saray Sineması inşa edildi ve faaliyete geçirildi¹³⁸. Aynı aile tarafından daha önce Erman Sineması kurulmuş, ancak 1943 depreminde yıkılmıştı.

1946 – Adapazarı'nda Ticaret Okulu ve Sanat Enstitüsü açıldı¹³⁹.

13 Ocak 1947 – Adapazarı Kaymakamlığı'na, Erbaa Kaymakamlığı görevinde bulunan Fazıl Kaftanoğlu atandı ve Adapazarı'na gelip görevine başladı¹⁴⁰.

23 Şubat 1947 – Kocaeli şampiyonluğunu Ada Gençlik Spor Kulübü kazandı¹⁴¹.

6 Haziran 1947 – Adapazarı'nda toplam 60 milyon Türk lirası maliyetle gerçekleştirilecek vagon fabrikası için inşaat yeri belli oldu ve istimlak çalışmaları başlatıldı. Alınan son karara göre, fabrika, Ziraî Donatım Kurumu fabrikasının karşısındaki Harmanlık sokağı ile Beştepeler arasındaki arazide inşa edilecekti¹⁴².

28 Haziran 1947 – Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı General Kâzım Karabekir Paşa Adapazarı'na geldi ve birtakım incelemelerde bulundu¹⁴³.

15 Eylül 1947 – Daha önce Erman ve Saray sinemalarını kuran Erman Ailesi, Adapazarı'nda "Erman Kardeşler Film Şirketi"ni kurdular ve şehir merkezindeki Kömürpazarı'nda Erman kiraathanesinin üst katındaki salonda ilk film stüdyolarını inşa ettiler. Bu, İstanbul'dan sonra Türkiye'nin ilk film stüdyosuydu. Türk Sineması'nda iz bırakan filmlerden "Vurun Kahpeye", "Allah Kerim", "Damga" bu stüdyo vasıtasıyla Adapazarı ve çevresinde çekilmiştir. Erman Ailesi, 1950 yılında stüdyolarını İstanbul Beyoğlu'na nakledeceklerdir¹⁴⁴.

3 Ekim 1947 – Adapazarı Vagon Fabrikası'nın temeli atıldı¹⁴⁵.

26 Aralık 1947 - Bize Göre Sakarya gazetesinin ilk nüshası yayınlandı¹⁴⁶.

1947 – Adapazarı şehir merkezindeki kaldırımlar parke döşenmeye başladı¹⁴⁷.

14 Mart 1948 – Güneşspor Kulübü, 22 puanla ve na-mağlup olarak Kocaeli şampiyonluğunu kazandı¹⁴⁸.

5 Nisan 1948 – Sakarya nehri taşı ve çevresindeki köyleri yaklaşık olarak 1 m su altında bıraktı. Nehrin bu durumu iki ay boyunca devam edecektir¹⁴⁹.

25 Mayıs 1948 – Türkiye'deki şeker sıkıntısı nedeniyle, hükümet tarafından karneyle dağıtılan şeker, Adapazarı'nda kişi başına 400 gr'a düşürüldü. Şeker kıtlığı o denli fazlaydı ki, gazozcular, helvacılar ve imalatında şeker kullananlar, faaliyetlerini tatil etmek zorunda kalmışlardı¹⁵⁰.

13 Haziran 1948 – Temmuz ayının 15'ine kadar geçerli olmak üzere, Adapazarı'nda 4 yaşına kadar olan çocuklara 400 gr yerine, 1 kg şeker

dağıtılması kararlaştırıldı¹⁵¹.

19 Temmuz 1948 – Türkiye'deki şeker kıtlığı nedeniyle hükümetin şeker fabrikası açma eğilimleri kuvvet kazandı ve bu aşamada Adapazarı, en şanslı şehirlerden birisi olarak ön plâna çıktı¹⁵².

10 Ağustos 1948 – Bir Amerikan uçağı İzmit Hava Alanı'na mecburî iniş yaptı¹⁵³.

14 Eylül 1948 – Adapazarı-Arifiye şose yolunun parke taşı döşenmesine başlandı¹⁵⁴.

5 Ekim 1948 – Demokrat Adapazarı gazetesinin ilk nüshası yayınlandı¹⁵⁵.

21 Ekim 1948 – Kocaeli Vilayeti'nin Geyve ilçesine bağlı İstasyon köyü ile Geyve İstasyonu'nun adı, Alıfuatpaşa olarak değiştirildi¹⁵⁶.

27 Aralık 1948 – Adapazarı Belediye Meclisi, Belediye Başkanı İzzet Şükrü Enez başkanlığında toplandı ve gündeminin ikinci maddesi olarak, Adapazarı'nın Yunan istilasından kurtuluş tarihi olan 21 Haziran'ın, bundan böyle "kurtuluş günü" olarak kutlanmasını alkışlarla kabul etti¹⁵⁷.

28 Aralık 1948 – Adapazarı Belediyesi, yılsonu itibarıyla Adapazarı şehir merkezinde toplam 72 000 m² Arnavut kaldırım döşemiştir. Yapılan yolların çoğunluğu, pancar arabalarının güzergâhında bulunmaktaydı¹⁵⁸.

1948 – Türkiye Ziraat Donatım Kurumu'na bağlı Ankara Fabrikaları, Adapazarı Ziraat Aletleri ve Makineleri Fabrikaları dahiline alındı ve taşınma işlemi gerçekleştirildi¹⁵⁹.

21 Mart 1949 – Adapazarı'nda bir şeker fabrikasının kurulmasıyla ilgili olarak Belediye Başkanı İzzet Şükrü Enez başkanlığında Ankara'ya giden heyet, başkentte Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Başbakan Şemsettin Günaltay, Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Nihat Erim, Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal ve Ulaştırma Bakanı Kemal Satır tarafından kabul edildi. Yapılan temaslardan sonra, şeker fabrikasının Adapazarı'nda kurulacağı, hükümet tarafından net bir şekilde açıklandı¹⁶⁰.

2 Mayıs 1949 – Karasu ilçesinin Kuyumculu'da (Kuyumcullu) kurşun madenleri bulundu¹⁶¹.

21 Haziran 1949 – Mizah gazetesi Zurna'nın ilk nüshası yayınlandı¹⁶².

18 Temmuz 1949 – Adapazarı Kaymakamı Fazıl Kaftanoğlu, Beşiktaş Kaymakamlığı'na atandı. Adapazarı Kaymakamlığı'na ise, Üsküdar Kaymakamı Selim İmce getirildi¹⁶³.

22 Temmuz 1949 – Adapazarı'nda ilk asfalt yol, Unkapanı ile Karaağaç arasındaki alana yapıldı¹⁶⁴.

14 Ekim 1949 – Adapazarı'nda bulunan 100'lük manyetolu telefon santralinin yerine, 1000 hatlık modern bir otomatik santral faaliyete geçirildi¹⁶⁵.

5 Nisan 1950 – Vahdet gazetesinin ilk nüshası yayınlandı¹⁶⁶.

8 Haziran 1950 – Karasu Kaymakamı Tayyar Toprak'ın yoğun çalışma ve girişimleri sonucunda, Karasulular yıllardan beri bekledikleri plaja kavuştu. Yapımı ve düzenlemesi tamamlanan plaj, hizmete açıldı¹⁶⁷.

3 Eylül 1950 – Tüm Türkiye gibi, Adapazarı'nda da belediye seçimleri yapıldı ve Adapazarı Belediye Meclisi oluşturuldu¹⁶⁸.

6 Eylül 1950 – Adapazarı Belediye Meclisi toplandı ve şehrin belediye başkanlığına, işadami ve fabrikatör Suavi Damalı'yı seçti. Yapılan itiraz üzerine 20 Eylül'de seçim tekrarlanmış, 6 Eylül'de 14 oy alan Suavi Damalı, bu kez 25 üyenin tamamının oyunu alarak, Adapazarı Belediye Başkanlığı'na tekrar seçilmiştir¹⁶⁹.

20 Eylül 1950 – Adapazarı Ordu Donatım Ana Tamir Fabrikası'nın genişletilmesi için gerekli olan gayrimenkullerin kamulaştırılması sağlandı. Kararın altında Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile birlikte Başbakan Adnan Menderes ve 16 bakanın imzaları mevcuttu¹⁷⁰.

23 Eylül 1950 – Haftalık olarak çıkacak olan Yeni Zurna gazetesinin ilk nüshası yayınlandı¹⁷¹.

22 Ekim 1950 – Türkiye'de genel nüfus sayımı yapıldı¹⁷² ve Sakarya bölgesinin genel nüfusunun 244 540 kişiden ibaret olduğu tespit edildi. Bunun 51 370'i şehirde ve geriye kalan 192 970'i ise köylerde ikamet etmekteydi¹⁷³. Adapazarı merkez nüfusu 35 581 olarak tespit edilirken, İzmit 36 037'ye yükselmişti¹⁷⁴. Adapazarı'nın bütün bucak ve köylerle beraber nüfusu ise, ilk defa 100 bin kişinin üzerine çıkmıştı¹⁷⁵.

26 Ekim 1950 – Müzdat Tolun yönetimindeki haftalık Sakarya gazetesinin ilk nüshası yayınlandı¹⁷⁶.

16 Aralık 1950 – Akyazı'da yayınlanan Laf Ebesi dergisinin ilk nüshası çıktı¹⁷⁷.

19 Aralık 1950 – Sakarya gazetesinin, Adapazarı'nın geleceği konusundaki basiretli manşeti: "Sakarya Vilayeti kurulursa, Adapazarı merkez olabilir"¹⁷⁸. Zaten bu tarihlerden itibaren "vilayet olma" olgusu şehir kamuoyuna yerleşmeye başladı.

1950 – Romanya ve Bulgaristan'dan Türkiye'ye önemli ölçüde göçmen gelmiş ve bunların büyük bir kısmı Adapazarı ve civarına yerleştirilmiştir¹⁷⁹.

5 Ocak 1951 – Bulgarların göçe zorladıkları Türk soydaş ailelerinden Adapazarı'na gelenlerden 250'si şehir merkezinde iskân edildi ve 200 aile de civar ilçelere gönderildi¹⁸⁰.

12 Şubat 1951 – Sapanca ve Derbent'te büyük sel felaketleri meydana geldi¹⁸¹.

28 Şubat 1951 – Dönemin Belediye Başkanı Suavi Damalı başkanlığında toplanan Adapazarı Belediye Meclisi, Adapazarı'nın vilayet olması¹⁸² için bir karar kabul etmiş ve İçişleri Bakanlığı'na sunmuştur. Bu, Adapazarı'nın ilk resmî vilayet başvurusudur¹⁸³. Sakarya gazetesinin anlamlı

manşeti: "Adapazarı Vilayet Merkezi Oluyor"¹⁸⁴.

4 Mart 1951 – Adapazarı Çocuk Esirgeme Kurumu'nun gelir sağlamak üzere yaptırdığı yeni bina (ÇEK) törenle hizmete açıldı¹⁸⁵.

9 Nisan 1951 – Uzun süreden beri ara verilen Vagon fabrikası inşaatı tekrar başlatıldı¹⁸⁶.

1 Haziran 1951 – Adapazarı'nda eğitime ait rakamlar 1951 yılında şu şekildedeydi: şehir merkezinde 7 ilkokul, 69 öğretmen ve 3618 öğrenci bulunmaktaydı. Adapazarı'na bağlı köylerde ise, 66 ilkokul, 106 öğretmen ve 5836 öğrenci vardı¹⁸⁷.

15 Haziran 1951 – Vahdet Kocaeli Postası gazetesinin ilk sayısı yayınlandı¹⁸⁸.

26 Haziran 1951 – Adapazarı Belediye Meclisi toplandı ve Başbakan Adnan Menderes ile İşletmeler Bakanı Hakkı Gedik'e, Adapazarı'nda şeker fabrikası kurulması konusunda gösterdikleri gayret ve yakınlıktan dolayı, fahrî hemşehrilik verilmesini kararlaştırdı¹⁸⁹.

Ağustos 1951 – Adapazarı Kaymakamlığı'na Lütfü Kayagün tayin edildi¹⁹⁰.

25 Ekim 1951 – Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları Vagon Sanayii Müessesesi'nin Adapazarı Tamir Atölyesi işletmeye açıldı. Bu müessese, çeşitli yolcu ve yük vagonlarının onarılması amacıyla ve "vagon atölyesi" adıyla kuruldu¹⁹¹.

6 Aralık 1951 – Selami Savaş tarafından çıkartılan Adapazarı Akşam Haberleri gazetesinin ilk nüshası yayınlandı¹⁹².

7 Aralık 1951 – Adapazarı Ortaokulu Okul Aile Birliği, yaptığı toplantı sonunda, Adapazarı'nda bir lise açılması için Millî Eğitim Bakanlığı nezdinde gerekli teşebbüslere geçilmesi kararını almıştır¹⁹³.

10 Aralık 1951 – Adapazarı Kaymakamlık binasının, şehir merkezindeki Halkevi binasına taşınması kararlaştırıldı. Halkevi binasındaki tadilat ve tamirat çalışmaları tamamlanınca, taşınma işi gerçekleştirilecektir¹⁹⁴.

12 Aralık 1951 – Bakanlar Kurulu tarafından, merkezi Ankara olmak üzere, Adapazarı Şeker Fabrikası Türk Anonim Ortaklığı'nın kurulmasına izin verildi¹⁹⁵.

26 Aralık 1951 – Kocaeli Vilayeti'nin Alandüze, Hayrabat, İnamiye, Kayrancık, Kızılcıklı, Resuldivanı köyleri, Adapazarı ilçesinin Kâzımpaşa bucağına bağlandı¹⁹⁶.

1951 – Adapazarı'nda Eğitim Araçları ve Donatım Merkezi açıldı¹⁹⁷.

1951 – Sakarya türküleri üzerine ilk ciddi derleme, Muzaffer Sarısözen ve Halil Bedi tarafından yapıldı¹⁹⁸.

1951 – Adapazarı Gazeteciler Cemiyeti kuruldu¹⁹⁹. Cemiyetin kurucu başkanı, Akşam Haberleri gazetesinin sahibi Selami Savaş'tır²⁰⁰. Cemiyet,

Sakarya Vilayeti'nin teşkil edilmesinden sonra, Sakarya Gazeteciler Cemiyeti adını alacak ve başkanlığına Hasan Erman seçilecektir²⁰¹.

1951 – Adapazarı İşçi Sigorta Dispanseri kurulmuştur²⁰².

23 Nisan 1952 – Yeni Ada Postası gazetesinin ilk sayısı yayınlandı²⁰³.

12 Eylül 1952 – Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Refik Koraltan ve Başbakan Adnan Menderes'in de katılımlarıyla, Adapazarı Şeker Fabrikası'nın temel atma merasimi gerçekleştirildi²⁰⁴.

1952 – Sapanca Ortaokulu açıldı²⁰⁵.

11 Ekim 1953 – Adapazarı Şeker Fabrikası, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'in de katıldığı büyük bir devlet töreniyle işletmeye açıldı²⁰⁶.

1953 – Adapazarı Çark dolaylarında Nişkoz Sanayii ve Ticaret Anonim Şirketi kuruldu. Şirketin kurucuları Adanalı ve Mersinli sermayedarlardır. Tesisin başlıca işi, mısır ve patates işleme ile birlikte nişasta üretimi idi. 1953'te kurulan şirket, 1955'te işletmeye açılacaktır²⁰⁷.

1953 – Adapazarı Demiryolu Fabrikası Çırac Okulu adıyla Serdivan ile Mithatpaşa arasında yeni bir eğitim birimi kuruldu. 1973 yılına kadar binden çok öğrenci yetiştirdi²⁰⁸.

8 Şubat 1954 - Hakikat gazetesinin ilk sayısı çıktı²⁰⁹.

19 Şubat 1954 – Haftada iki defa yayınlanacak olan Sakarya Postası gazetesinin ilk sayısı neşredildi²¹⁰.

11 Mart 1954 – Adapazarı'nın vilayet olma isteği Bakanlar Kurulu'nda görüşülmüş ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulması kararlaştırılmıştır²¹¹.

11 Mayıs 1954 – Adapazarı'nın yetiştirdiği en ünlü simalardan birisi olan şair, yazar, hikâyeci ve edebiyatçı Sait Faik Abasıyanık Burgaz adasında öldü²¹².

27 Mayıs 1954 – Adapazarı'nda bir vilayet teşkil edilmesi konusu Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'na getirilmeden, alt yapı çalışmalarını oluşturabilmek amacıyla, Meclis bünyesindeki Dahiliye ve Bütçe Encümenlerine havale edildi²¹³. Tasarı aynı gün her iki encümen tarafından onaylanarak, Sakarya adı ile yeni bir vilayet kurulması kabul edildi. Bunun kanunlaşabilmesi için, yasa tasarısının TBMM'nin onayından geçmesi gerekiyordu²¹⁴.

14 Haziran 1954 – Sakarya Vilayeti'nin kurulmasına ait müzakereler, 14 Haziran tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nda yapılmış ve görüşmeleri müteakiben kabul edilmiştir²¹⁵. Aynı tarihte Sakarya ile birlikte Adıyaman da vilayet olmuştur²¹⁶. Hazırlanan yasa tasarısına göre, Sakarya Vilayeti, 1 Aralık 1954 tarihinden itibaren işlemeye başlayacaktı²¹⁷.

17 Haziran 1954 – Sıtkı Aldinç ve Hasan Bıçak Uyar'ın sahibi olduğu Demokrat Sakarya gazetesinin ilk nüshası yayınlandı²¹⁸.

22 Haziran 1954 – Sakarya Vilayeti'nin teşkil edildiğine dair kanun,

Resmî Gazete'nin 22 Haziran Salı günlü ve 8 755 sayılı nüshasında yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanuna göre Sakarya Vilayeti, Adapazarı Merkez kazası ile birlikte, Akyazı, Geyve, Hendek ve Karasu kazalarından oluşmaktaydı²¹⁹.

3 Temmuz 1954 – Adapazarı'nda henüz bulunmayan Atatürk heykeli yapılması için geniş bir kampanya başlatıldı. Bu kampanyanın öncülüğünü, hem öğretmen ve hem de gazeteci olan Abdullah Çelik yapmaktaydı²²⁰.

9 Temmuz 1954 – Vilayet oluşla birlikte Adapazarı Belediyesi'ne kayıtlı araç ve şoför miktarları açıklandı: 62 fayton, 41 motosiklet, 31 jeep, 33 kaptıkaçtı, 11 pikap, 269 kamyon, 1 637 bisiklet, 154 traktör, 107 yük arabası, 17 kamyonet, 35 otobüs ve 2 214 şoför²²¹.

14 Temmuz 1954 – Adapazarı Şehir Bاندosu kuruldu²²².

1 Ağustos 1954 – Türk sivil havacılığının kalkınması ile ilgili çalışmalar doğrultusunda, Arifiye hava alanının ıslah edilmesi kararlaştırılmıştır²²³.

30 Ağustos 1954 – Adapazarı Hal binası yapılan büyük bir törenle hizmete açıldı²²⁴.

23 Eylül 1954 – Adapazarı'nın yeni idarî düzenlemeyle Sakarya Vilayeti'nin merkez kazası olması münasebetiyle, Adapazarı Kaymakamı Atıf Tahıl üçüncü sınıf mülkiye müfettişliğine atandı²²⁵.

1 Ekim 1954 – Adapazarı Kaymakamı Atıf Tahıl'ın yerine, Kocaeli Vilayeti Hukuk İşleri Müdürü Münip İban, vekâleten Adapazarı Kaymakamlığı'na atandı²²⁶.

14 Ekim 1954 – Akbank, Türkiye genelindeki 26. şubelerini Adapazarı'nda açtı²²⁷.

21 Ekim 1954 – Sakarya Gazeteciler Cemiyeti ilk kongresini Belediye Meclisi salonunda gerçekleştirdi ve kuruluşunu resmen tamamladı²²⁸. Cemiyeti başkanlığına bir süre sonra Hasan Erman seçilecektir²²⁹.

5 Kasım 1954 – Hamdi Güllü'nün sahibi olduğu Son Dakika gazetesinin ilk nüshası yayınlandı²³⁰.

18 Kasım 1954 – Sakarya Vilayeti'nin 1 Aralık tarihi itibariyle işleyemeye başlayacak olması münasebetiyle, Vilayet Kutlama Komitesi teşkil edildi²³¹. Bu komite, 1 Aralık tarihine kadar vilayet oluşla ilgili tüm faaliyetleri üstlenmiş ve başarıyla yerine getirmiştir.

26 Kasım 1954 – Sakarya Vilayeti'nin ilk valisi olarak, o sırada Rize Valiliği görevinde bulunan Nazım Üner atandı²³². Vali Üner'in bu görevi 27 Mayıs 1960 tarihine kadar devam edecektir²³³.

27 Kasım 1954 – Adapazarı kazasına gönderilen yazılar, bundan böyle "Sakarya Vilayeti"ne hitaben yazılmaya başlandı²³⁴.

30 Kasım 1954 – Vilayet olduğu gün Adapazarı suya da kavuştu²³⁵.

30 Kasım 1954 – Üç gün sürecek vilayet şenlikleri başladı²³⁶.

30 Kasım 1954 – Sakarya Vilayeti'nin ilk valisi Nazım Üner Adapazarı'na geldi ve halka hitaben ilk konuşmasını yaptı²³⁷.

1 Aralık 1954 – Çok görkemli bir törenle Sakarya Vilayeti işlemeye başladı²³⁸. Günlük gazetelerin manşetten haberi: "Yeni İlimiz Kutlu Olsun!"²³⁹ Onbinlerce Sakaryalı, vilayet olma törenini görülmemiş bir merasimle kutladı²⁴⁰.

1 Aralık 1954 – Millî Eğitim Bakanı Celal Yardımcı, Adapazarı'nın gelecek yıl bir liseye kavuşacağını müjdelemiştir²⁴¹.

4 Aralık 1954 – Adapazarlı olup, Kocaeli Barosu'na kayıtlı bulunan avukatlar, bu barodan ayrılıp, Sakarya Barosu'nu kurdular. Yapılan seçimler sonucunda, Fuat Som Sakarya Barosu'nun ilk başkanlığına seçildi²⁴².

9 Aralık 1954 – Adapazarı Kazası Kaymakam Vekili olarak görev yapan Ali Münip İlban, Sakarya Vilayeti Vali Vekilliği'ne atandı²⁴³.

24 Aralık 1954 – Sakarya Beden Terbiyesi Bölge Başkanlığı'nın bilgilerine göre, vilayet olunan dönemde Sakarya bölgesine bağlı 15 kulüp bulunmaktaydı: Bu kulüpler şunlardı: Donatım, Demirspor, Adagençlik, Güneş, Yıldırımspor, Gençlerbirliği, İdmanyurdu, Karagücü, Geyve Gençlik, Hendek Gençlik, Akyazı Gençlik, Sapanca Gençlik, Dalspor, Akınspor²⁴⁴.

1954 – Şekerbank Adapazarı'nda ilk şubasını açtı²⁴⁵.

1954 – Cumhurbaşkanı Celal Bayar Adapazarı'nı ziyaret etti²⁴⁶.

1954 – Karasu ilçesine bağlı bir köy olan Kocaali, nahiye durumuna yükseltildi²⁴⁷.

11 Ocak 1955 – Adapazarı Belediyesi şehir dahilinde ilk kez otobüs işletmeye karar verdi²⁴⁸.

12 Ocak 1955 – Sakarya Vilayeti'ne nahiye olarak bağlı olan Sapanca, kaza olmak için ilk müracaatını yaptı²⁴⁹.

19 Ocak 1955 – Adapazarı şehir merkezinde trafiğin yoğun olduğu mahallere, Belediye tarafından ışıklı trafik işaretlerinin konulması kararlaştırıldı²⁵⁰.

17 Şubat 1955 – Danıştay İkinci Dairesi'nin kararıyla, Alifuatpaşa Köyü'nde belediye teşkilatının kurulması kararlaştırılmıştır²⁵¹.

21 Şubat 1955 – Danıştay İkinci Daire'nin verdiği karar Danıştay Genel Kurulu tarafından da kabul edilmiş ve Alifuatpaşa'da belediye teşkilatının kurulması resmen kanunlaşmış oldu²⁵².

5 Mart 1955 – Sakarya Vilayeti Basın Bürosu kuruldu²⁵³.

22 Mart 1955 – Sakarya'da 1955 yılında 30 yeni ilkokulun yapılması programa alındı. Bu kapsamda 44 adet köy okulunun da tamir edilmesi kararlaştırılmıştır²⁵⁴.

30 Mart 1955 – Vilayet, hükümet konağı inşa edilinceye kadar, Ankara caddesinde bulunan Hakkı Taşöz'e ait binaya taşınmış ve hizmet vermeye

başlamıştır²⁵⁵.

14 Nisan 1955 – Karasu İlçesi'ne bağlı Kocaali ve Hizar köyleri, Devlet Şurası tarafından kabul edilen 27 670 sayılı kararla mülkî yönden birleştirilmiş ve burada Kocaali adıyla bir belediyenin kurulması kararlaştırılmıştır²⁵⁶.

14 Nisan 1955 – Serdivan köyünde belediye teşkilatının kurulmasına dair karar Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdi²⁵⁷.

17 Nisan 1955 – Sakarya Vilayeti'nin otomatik telefon santrali büyük bir törenle hizmete girdi²⁵⁸.

Nisan 1955 – Aylık "meslek, sanat ve fikir dergisi" Dernek'in ilk nüshası yayınlandı²⁵⁹.

3 Mayıs 1955 – Türk Kadınlar Birliği Adapazarı Şubesi kuruldu²⁶⁰.

4 Mayıs 1955 – Erdoğan Savaş tarafından günlük olarak yayınlanan Sabah gazetesinin ilk nüshası neşredildi²⁶¹.

10 Mayıs 1955 – Sakarya Şehir Kitaplığı'nın kurulması kararlaştırıldı²⁶².

21 Temmu 1955 – Haftalık olarak yayın yapacak olan Geyve Postası gazetesinin ilk sayısı yayınlandı²⁶³.

24 Temmuz 1955 – Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes, kalabalık bir ileri gelen heyetiyle Adapazarı Şeker Fabrikası'nın yeni dönem açılışı için Sakarya'ya geldiler ve burada Adapazarılılara seslendiler²⁶⁴.

24 Temmuz 1955 – Adapazarı ziyareti sırasında Başbakan Menderes'e şehrin ihtiyaçlarını içeren 14 maddelik bir ihtiyaç listesi sunuldu. Bunlar arasında en önemlileri, Arifiye'deki askerî hava alanının sivil hava alanına dönüştürülmesi ve Çark mesire yerine turistik bir çehre kazandırılması konularındaydı²⁶⁵.

24 Temmuz 1955 – Adapazarı Çark dolaylarında Nişkoz Sanayii ve Ticaret Anonim Şirketi işletmeye açıldı²⁶⁶. Aslında şirketin kuruluşu 1953 yılında olmuş, ancak faaliyete geçmemiştir²⁶⁷.

29 Temmuz 1955 – Yoğun talep üzerine kötü bir durumda bulunan Tavuklar köprüsünün tamirine başlandı. Tavuklar köprüsü, yaklaşık olarak 60 adet köyün Sakarya nehri üzerinden ulaşımını sağlayan yegâne bağlantıydı²⁶⁸.

19 Ağustos 1955 – Millî Eğitim Bakanlığı'nın 1955-56 öğretim yılında, Sakarya Lisesi'nin iki sınıflı olarak açılmasına dair emri Sakarya Vilayeti'ne geldi²⁶⁹.

26 Eylül 1955 – Yeni öğretim yılının başlamasıyla birlikte, Çocuk Esirgeme Kurumu binasında tedrisat yapacak olan Adapazarı Kız Enstitüsü açıldı²⁷⁰.

28 Eylül 1955 – Sakarya Vilayeti'ndeki orta dereceli okulların sayısı 12'ye ulaştı. Bir önceki yıl okul sayısı 9, öğretmen sayısı 121 idi. 1955 eğitim ve öğretim yılında, öğrenci sayısında 600 adetlik bir artış olmuştu. Buna paralel olarak, öğretmen sayısı da, 9 ilave ile 130'a yükselmiştir²⁷¹.

19 Ekim 1955 – Sakarya Vilayeti'nin 15 Ağustos 1955 tarihli lise ihtiyacı taleplerine Millî Eğitim Bakanlığı tarafından cevap verildi. Tek maddelik bu cevap şöyledir: "Her sabah 80 talebe İzmit'e liseye gidiyorlar. Orta okul binası müsait imiş. Ticaret Lisesi Halkevi binasına nakl edilebilir. O bina da liseye tahsis edilebilir. Orta okuldan da iki sınıf tahliye edilerek açılabilir"²⁷².

23 Ekim 1955 – Bütün Türkiye'de genel nüfus sayımı yapıldı²⁷³ ve Sakarya Vilayeti'nin teşkil edilmesinden sonra gerçekleştirilen bu ilk sayımın sonucunda, vilayetin toplam nüfusunun 297 108 kişi olduğu tespit edildi. Bunun 74 255'i şehirde, geri kalan 222 853'ünün ise köylerde ikamet etmekteydi²⁷⁴. Adapazarı merkez nüfusu 55 622'ye yükselirken, İzmit ise 55 507'de kalmıştı²⁷⁵. Adapazarı merkez kazasının genel nüfusu ise 135 020 kişiye ulaşmıştı²⁷⁶.

16 Kasım 1955 – Adapazarı Belediye Meclisi'nin yaptığı seçimler sonucunda, Ali Necdet Güven, Adapazarı Belediye Başkanlığı'na seçildi²⁷⁷.

26 Aralık 1955 – Adapazarı Sümerbank mağazası, sade bir törenle açıldı²⁷⁸.

1955 – Sakarya'nın en eski orta dereceli eğitim birimi olan Merkez Ortaokulu, Atatürk İlkokulu adını aldı²⁷⁹.

1955 – Adapazarı merkezinin imar plânı, düzenlenen bir yarışma yoluyla İller Bankası tarafından yaptırıldı²⁸⁰.

1955 – Adapazarı ve Hendek Devlet Hastaneleri açıldı²⁸¹.

1955 – Sakarya Vilayeti'nin ilk lisesi, Atatürk Lisesi adıyla eğitim – öğretime başladı²⁸². İlk yılda lisede 28'i kız, 106'sı erkek olmak üzere toplam 134 öğrenci tahsil görmekteydi²⁸³.

1955 – Yapılan bir araştırmada, Sakarya Vilayeti'nde 24 esnaf, 21 spor ve 15 tane de din derneği olduğu tespit edilmiştir²⁸⁴.

1955 – Sakarya Vilayeti'ndeki okuma-yazma oranı % 47.8'e yükseldi²⁸⁵.

1955 – Sakarya Vilayeti'ne yıl sonu itibarıyla 638 adet Bulgaristan kökenli göçmen ailesi yerleştirildi²⁸⁶.

11 Ocak 1956 – Etibank tarafından 1953 yılında başlanan Adapazarı-Bursa-Eskişehir enerji nakliyatı ve transformatör istasyonları inşaatı tamamlanarak hizmete açıldı. Sakarya Vilayeti'nin enerji ihtiyacı bundan böyle bu hattın sağlanacaktır²⁸⁷.

1 Mart 1956 – Sakarya Vilayeti dahilinde 284 adet okul vardı ve bu okullarda 32 294 öğrenci eğitim ve öğretime devam etmekteydi. İldeki öğretmen sayısı ise 715'di²⁸⁸.

11 Mart 1956 – Maden Tetkik Arama Enstitüsü tarafından, Karasu'da zengin kurşun madenleri bulunduğu açıklandı²⁸⁹.

15 Mart 1956 – İlçenin adının değiştirilmesi amacıyla, Hendek Kaymakamlığı, Hendek Belediyesi'ne ve İl Genel Meclisi'ne teklifte bulundu²⁹⁰.

19 Mart 1956 – Sakarya Vilayeti'nin teşkil edilmesi münasebetiyle,

Türkiye Büyük Millet Meclisi dahilinde bulunan Kocaeli milletvekilleri ikiye bölündü ve bunlardan Selami Dinçer, Nüzhet Unat, Hamza Osman Erkan, Nüzhet Akın ve Hamdi Başak'ın Sakarya Vilayeti milletvekili oldukları tescil edildi²⁹¹.

23 Nisan 1956 – Anadolu gazetesinin ilk nüshası neşredildi²⁹².

21 Mayıs 1956 – Büyük Söğütü'de belediye teşkilatı kuruldu²⁹³.

26 Haziran 1956 – Sapanca'nın ilçe olması için temaslarda bulunmak amacıyla Ankara'da bulunan heyete, Başbakan Adnan Menderes'in vaadi: "Sapanca, kurban bayramından evvel kaza olacak"²⁹⁴.

1 Temmuz 1956 – Kabotaj ve Denizcilik bayramı, Sakarya Vilayeti'nde ilk kez kutlandı. Kutlamalar Karasu kazasında gerçekleştirildi²⁹⁵.

9 Temmuz 1956 – Günlük olarak çıkacak Türkiye gazetesinin ilk nüshası yayınlandı²⁹⁶.

12 Eylül 1956 – Yeni eğitim ve öğretim yılında, Adapazarı merkezde bulunan 10 ilkokula ilaveten 5 ilkokulun daha açılması kararlaştırıldı. Açılması düşünülen ilkokullar şunlardı: Atatürk, Namık Kemal, Donatım, İskân ve Erenler²⁹⁷.

13 Eylül 1956 – Adapazarı'nda yayınlanan Zaman gazetesinin ilk nüshası neşredildi²⁹⁸.

10 Ekim 1956 – Sinanoğlu'nda belediye teşkilatının kurulmasına dair karar, Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdi²⁹⁹.

14 Kasım 1956 – Pamukova Nahiyesi Ortaokulu törenle hizmete açıldı³⁰⁰.

1956 – Arifiye Belediyesi kuruldu³⁰¹.

1956 – Adapazarı'nda ilk Fiskobirlik şubesi açıldı³⁰².

1956 – Kocaeli nahiyesinde belediye teşkilatı kuruldu³⁰³.

18 Şubat 1957 – Sakaryalı tüccarın girişimleri sonucunda, Adapazarı Ticaret Borsası kuruldu³⁰⁴.

26 Mayıs 1957 – Adapazarı'nın da içinde bulunduğu bölgede, Bolu – Abant merkezli bir deprem oldu. Richter ölçeğine göre 7.1 şiddetinde gerçekleşen deprem 31 saniye sürmüştür³⁰⁵. 66 kişinin hayatını kaybettiği bu depremde³⁰⁶, sarsıntı Adapazarı'nda da etkili bir şekilde hissedilmiştir. 1957 depremini Adapazarı can kaybı olmadan geçirmiş, ancak 187 bina ağır, 317 bina ise hafif hasarlı olarak tespit edilmiştir³⁰⁷.

20 Haziran 1957 – Sapanca kaza haline getirildi³⁰⁸.

1 Temmuz 1957 – Sırrı Tunca tarafından çıkartılan Halkın Sesi gazetesinin ilk nüshası yayınlandı³⁰⁹.

1 Eylül 1957 – Sapanca, yapılan görkemli bir törenle kaza olarak işlemeye başladı. İlk kaymakamı İhsan Atakan idi³¹⁰.

11 Eylül 1957 – Sakarya Ekspres gazetesinin ilk nüshası yayınlandı³¹¹.

22 Ekim 1957 – Vilayet oluşuyla birlikte Sakarya'da çok önemli projelere imza atılmaya başlandı. Nitekim vilayet konağı, büyük iş hanları, modern cezaevi, bataklıkların kurutulması, daha önce yapılanlardan başka 113 köye su getirme ve 14 belediyeye ait elektrik tesisi projeleri hayata geçirilecektir³¹².

23 Ekim 1957 – Adapazarı merkezdeki Hal binası önünde yapılacak olan Sakarya Vilayet Konağı'nın temeli, TBMM Başkanı Refik Koraltan'ın da katıldığı görkemli bir törenle atıldı³¹³.

27 Ekim 1957 – Türkiye'de 11. dönem genel seçimler yapıldı³¹⁴ ve Sakarya'daki seçimleri ezici bir çoğunlukla Demokrat Parti kazandı. Vilayetin tüm milletvekillerinin aynı partiden olduğu bu seçimlerde, XI. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Sakarya milletvekilleri şu şekilde sıralanmıştır: Hüseyin Nüzhet Akın, Tacettin Barış, Hamdi Başak, Selami Dinçer, Hamza Osman Erkan, Baha Hun, Rifat Kadızade ve Nusret Kirişçioğlu³¹⁵.

8 Aralık 1957 – Lütfü Örer'in hazırladığı Cemiyet gazetesinin ilk sayısı yayınlandı³¹⁶.

1957 – Adapazarı Süpürge Borsası kuruldu³¹⁷.

1957 – Sakarya Devlet Hastanesi açıldı³¹⁸.

4 Şubat 1958 – Demokrat Adapazarı gazetesinin yayın hayatı başladı³¹⁹.

7 Şubat 1958 – Adapazarı şehir merkezinde yayınlanan gazete sayısı 14'e ulaştı³²⁰.

1 Mart 1958 – Gürses gazetesinin yayın hayatı başladı³²¹.

2 Mayıs 1958 – Demokrat gazetesinin ilk nüshası yayınlandı³²².

11 Mayıs 1958 – Sakarya nehri üzerinde inşası planlanan beton köprünün yapımına başlandı³²³.

20 Haziran 1958 – Akyazı kazasına 23 km mesafede bulunan Dokurcun köyü nahiye haline getirildi³²⁴.

12 Ağustos 1958 – Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Refik Koraltan Adapazarı'na geldiler³²⁵.

29 Ağustos 1958 – Erenler köyünde "Atatürk'ün Süvarileri" adlı bir film çevrilmeye başlandı. Filmde Lale Oraloğlu ve Atıf Kaptan gibi döneminin en önemli film sanatkarları rol almıştır³²⁶.

29 Ekim 1958 – Adapazarı'nda üç önemli tesis ve müessesenin açılışı yapıldı: şehir kütüphanesi, spor sahası ve modern elektrik şebekesi³²⁷.

5 Kasım 1958 – Son yapılan okullar ve atanan öğretmenlerden sonra, Sakarya Vilayeti'nde okulsuz ve öğretmensiz köy kalmamıştır³²⁸.

19 Kasım 1958 – Öğretmenler lokalinde yapılan bir toplantı sonucunda, "Sakarya Prodüktivite Kurumu" teşekkül etti³²⁹.

12 Aralık 1958 – Sahipliğini Ali Faik Cebeci'nin yaptığı haftalık olarak

çıkacak Sapanca gazetesi yayınlanmaya başladı³³⁰.

16 Aralık 1958 – Günlük olarak yayınlanacak olan Hendek Postası gazetesinin ilk nüshası neşredildi³³¹.

1958 – Kontraplak üreten Sakarya Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi kuruldu³³².

1958 – Adapazarı Esnaf ve Sanatkârları Kefalet Kooperatifi kuruldu³³³.

1 Nisan 1959 – Kocaeli Vilayeti'nin Kandıra kazasına bağlı olan Kaynarca, 7033 sayılı kanunla ilçe durumuna yükseltildi³³⁴.

1 Haziran 1959 – Fahri Çatallar tarafından hazırlanan Sakarya gazetesinin ilk nüshası yayınlandı³³⁵.

7 Ağustos 1959 – O yılların Adapazarı'nın ilk modern iş hanı olacak olan Belediye İş Hanı'nın temeli atıldı³³⁶.

3 Eylül 1959 – Geyve'ye bağlı Tepeler köyünde, zengin bir bakır madeni bulundu³³⁷.

3 Aralık 1959 – Akyazı'da zengin linyit kömürü bulundu ve işletilme kararı alındı³³⁸.

1959 – Sakarya Sosyal Sigortalar Hastanesi hizmete girdi³³⁹.

4 Şubat 1960 – Basımı Adapazarı'nda gerçekleştirilen Geyve Postası gazetesinin ilk sayısı yayınlandı³⁴⁰.

29 Mayıs 1960 – Orgeneral Cemal Gürsel başkanlığındaki Millî Birlik Komitesi'nin 27 Mayıs 1960'daki darbesinden sonra, Sakarya'da askerî bir valilik kuruldu ve vilayetin idaresi bu askerî valilik tarafından yürütülmeye başlandı. Sakarya Garnizon Komutanı ve Askerî Valisi olarak görev yapacak kişi, Tümgeneral Mete Yurdakul olarak belirlendi³⁴¹. Kısa bir süre bu görevi yürütecek olan Mete Yurdakul, Nazım Üner'den sonra Sakarya Vilayeti'nin ikinci valisiydi.

30 Mayıs 1960 – Askerî yönetimin işbaşına gelmesiyle birlikte, Doktor Yarbay Cevat Özsunay Adapazarı Belediye Başkanlığı görevini üstlendi³⁴².

8 Haziran 1960 – Sakarya Valiliği'ne üçüncü vali olarak Eşref Erkut atandı³⁴³.

27 Temmuz 1960 – Günlük olarak çıkacak olan Altıok gazetesinin ilk nüshası neşredildi³⁴⁴.

19 Ağustos 1960 – Sakarya Valisi Eşref Erkut'un merkez valiliğine alınmasından sonra, yerine vilayetin dördüncü valisi olarak Kurmay Albay Sedat Kirtetepe tayin edildi ve görevine başladı³⁴⁵. Kirtetepe aynı zamanda Belediye başkanlığı görevini de yerine getirecekti³⁴⁶.

28 Ağustos 1960 – Türk Hava Kurumu'na ait 6 uçaklık bir filo, Havacılık Haftası münasebetiyle Adapazarı'na gelmişler ve Arifiye Hava alanında 3 gün kalmışlardır. Kuruma yardımda bulunan 100 kadar Sakaryalı vatandaş da uçaklarla şehir üzerinde uçurulmuştur³⁴⁷.

28 Ağustos 1960 – Sakarya Vilayeti, Ankara caddesindeki yetersiz binadan, İstasyon caddesindeki Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifi'nin yeni yaptırmış olduğu geniş binaya taşınmış ve burada işlemeye başlamıştır³⁴⁸.

23 Ekim 1960 – Bütün Türkiye'de genel nüfus sayımı yapıldı³⁴⁹ ve Sakarya Vilayeti'nin toplam nüfusunun 361 992 kişi olduğu tespit edildi. Bu sayının 111 064 kişisi şehirde yaşarken, 251 928'i de köylerde ikamet etmekteydi³⁵⁰. Nüfus sayımı sonucunda, Adapazarı şehir merkezi nüfusu 79 420'ye yükselirken, İzmit 73 488'de kalmıştı³⁵¹. Adapazarı kazasının genel nüfusu ise 162 508'e ulaşmıştı³⁵².

1960 – Sakarya Yıldırımspor Türkiye Amatör Küme Futbol Şampiyonluğunu kazandı³⁵³.

27 Haziran 1961 – Sakarya Vilayeti dahilinde yıl içerisinde 11 adet yeni okul yapılması kararlaştırıldı. Okul inşa edilecek köyler şunlardı: Bakırlı, Selahiye, İçdedeler, Yuvalıdere, Açmabaşı, Karaçökek, Aktaş, Kavak, Geyve Kamışlı, Akçapınar ve Mümtaziye³⁵⁴.

1 Ağustos 1961 – Onüç milyon dolar sermayeli olarak kurulması düşünülen Goodyear lastik fabrikasının Sapanca'da yapılmasına karar verildi. İki yıl içerisinde faaliyete geçecek olan fabrika, 300 kişiyi istihdam edecekti³⁵⁵.

11 Ekim 1961 – Temel Güröglü tarafından çıkartılan Gürses gazetesinin ilk sayısı yayınlandı³⁵⁶.

15 Ekim 1961 – Türkiye'de XII. dönem genel seçimler yapıldı³⁵⁷ ve Sakarya Vilayeti'ni Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edecek milletvekilleri şu şekilde tespit edildi: Burhanettin Akdağ, Ekrem Alican, Nuri Kemal Bayar, Ahmet Muslihittin Gürer, Hami Tezkan ve Yusuf Bahri Ulusoy³⁵⁸.

20 Kasım 1961 – Askerlikten emekliye sevk edilen General Sedat Kirtetepe Sakarya Valiliği'ne yeniden atandı ve Adapazarı'na gelerek görevine başladı³⁵⁹.

1961 – Kurulduğu tarih olan 1951'den beri sadece vagon onarımıyla uğraşan Türkiye Vagon Sanayii Müessesesi Adapazarı Tamir Atölyesi, 1961'de PTT Genel Müdürlüğü'nün gereksinimi olan 10 adet posta vagonunun yapımını üstlenerek, ilk kez vagon yapımını gerçekleştirmiştir³⁶⁰.

1961 – Sığır cinslerinin ıslah edilmesi ve damızlık yetiştirmek amacıyla Sakarya İnekhane'si kuruldu. Bu tesis, Adapazarı – Karasu yolu üzerinde, Adapazarı'na 40 ve Karasu'ya 12 km mesafede, Sakarya nehrine ve kara yoluna hakim bir yamaçta teşkil edildi³⁶¹. Bu inekhane, daha sonra Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM) bünyesinde hizmet verecektir.

5 Mart 1962 – Türkiye'nin lastik ihtiyacının üçte birini karşılayacak olan U S Royal Lastik Fabrikası'nın temel atma töreni yapıldı³⁶².

19 Nisan 1965 – Demokrat Sakarya gazetesinin devamı niteliğindeki Yeni Sakarya gazetesi, ilk kez bu isim altında neşredildi³⁶³.

12 Temmuz 1962 – Geyve Postası gazetesinin ilk nüshası yayınlandı³⁶⁴.

22 Ekim 1962 – Sakarya Vilayeti'nin beşinci valisi olan Ertuğrul Ünlüer görevine başladı³⁶⁵. Ünlüer bir yıl kadar da belediye başkanlığı görevini yürütecekti³⁶⁶.

1962 – Adapazarı'nda kurulmuş olan Türkiye Vagon Sanayii Anonim Şirketi fabrikalarında, ilk Türk vagonu imal edilerek, seri üretime başlanmıştır.

1962 – Ankara caddesindeki otobüs terminali tamamlanarak hizmete açıldı³⁶⁷.

1962 – Karasu Postası gazetesi yayınlanmaya başlandı³⁶⁸.

1962 – Sakarya Mısır Araştırma Enstitüsü kuruldu³⁶⁹.

1962 – Sakarya Vilayeti'ndeki ilkokul sayısı 456'ya yükselmiştir³⁷⁰.

20 Şubat 1963 – Sakarya Ekspres gazetesi, Ekspres gazetesi adıyla yayınlanmaya başlandı³⁷¹.

15 Mart 1963 – Fahri Çatallar'ın sahibi olduğu Yeni Geyve gazetesinin yayın hayatı başladı³⁷².

17 Kasım 1963 – “Çizmeli Başkan” diye adlandırılan Mustafa Vedat Önsal Adapazarı Belediye Başkanlığı'na seçildi³⁷³.

25 Kasım 1963 – Meşale gazetesi yayınlanmaya başlandı³⁷⁴.

1 Aralık 1963 – Şirin Karasu gazetesi yayınlanmaya başlandı³⁷⁵.

1963 – Adapazarı Ziraat Odası kuruldu.

1963 – Adapazarı'nın önemli binalarından olan Belediye İşhanı 5 kat olarak tamamlandı ve hizmete açıldı.

1963 – Yeni hükümet binaları, Valilik, Adliye ve Maliye sarayları adıyla hizmete açıldı³⁷⁶.

1963 – Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel Adapazarı'nı ziyaret etti³⁷⁷.

3 Mart 1964 – Adapazarı'nda basılan Yeşil Hendek gazetesinin yayın hayatı başladı³⁷⁸.

30 Mart 1964 – Adapazarı'nda bu dönemde altı adet sinema aktif olarak faaliyetlerine devam ediyordu: Melek, Fitaş, Yeni, Saray, Yıldız ve Atlas sinemaları³⁷⁹.

22 Nisan 1964 – Serdivan köyünün tamamı elektriğe kavuştu³⁸⁰.

22 Mayıs 1964 – Türk ve Amerikan sermayesiyle kurulan Adapazarı Royal Lastik Fabrikası işletmeye açıldı³⁸¹.

24 Mayıs 1964 – Rüstem Balcı'nın sahibi olduğu Bizim Hendek gazetesinin ilk nüshası yayınlandı³⁸².

1964 – Erenler Belediyesi kuruldu³⁸³.

1964 – Sakarya Bayram gazetesinin ilk sayısı okuyucularına ulaştı³⁸⁴.

1 Şubat 1965 – İzmit Vilayeti'nin Kaynarca kazası, teşkil ettiği bir

heyeti Ankara'ya göndererek, Sakarya Vilayeti'ne bağlanmak için teşebbüse geçti³⁸⁵.

29 Mart 1965 – Kaynarcalılar, ilçe merkezlerine kendi imkânları ile elektrik getirdiler³⁸⁶.

17 Haziran 1965 – Sakaryaspor Profesyonel Kulübü, Ada Gençlik, Güneşlerspor, İdmanyurdu ve Gençlerbirliği kulüplerinin birleşmeleriyle kuruldu. Kulübün renkleri yeşil siyah idi. Kulübün ilk başkanlığına ise, şehrin maruf simalarından Ethem Boran seçilmişti³⁸⁷.

15 Temmuz 1965 – "Aylık fikir ve sanat dergisi" Genç Kuşak'ın ilk sayısı yayınlandı³⁸⁸.

2 Ağustos 1965 – Hurşit Yazıcı'nın sahibi olduğu Kırat gazetesinin ilk nüshası neşredildi³⁸⁹.

10 Ekim 1965 – Türkiye'de 13. dönem milletvekili genel seçimleri yapıldı³⁹⁰ ve Sakarya Vilayeti'ni parlamentoda temsil edecek olan milletvekilleri şu şekilde belirlendi: Adalet Partisi'nden Dr. Nuri Bayar, Muslihittin Gürer ve Şerafeddin Paker, Cumhuriyet Halk Partisi'nden Hayrettin Uysal³⁹¹.

19 Ekim 1965 – Genel seçimlerde seçilen dört milletvekilinden sonra, Yüksek Seçim Kurulu'nun yaptığı açıklamayla, Sakarya Vilayeti, eksik olan iki milletvekiline de kavuşmuş oldu. Bu milletvekilleri şunlardı: Yeni Türkiye Partisi Başkanı Ekrem Alican ve millî kontenjandan parlamentoya giren Urfa eski milletvekillerinden Kadri Erdoğan³⁹². Böylece şehrin milletvekili sayısı tekrar altıya ulaşmıştı. Bunlara ilaveten Cumhuriyet Senatosu'nda da Osman Salihoğlu ve Mustafa Tıgılı, bir süre sonra Sakarya senatörleri olarak görev alacaklardı³⁹³.

24 Ekim 1965 – Türkiye'de genel nüfus sayımı yapıldı³⁹⁴ ve Sakarya Vilayeti'nin toplam nüfusunun 421 930 kişi olduğu tespit edildi. Bunun 125 971'i şehirde, geri kalan 295 963'ü ise köylerde ikamet etmekteydi³⁹⁵. Bu nüfusun 86 124 kişisi Adapazarı merkezde yaşıyordu. İzmit'in nüfusu ise, 89 547'ye yükselmiştir ki³⁹⁶, bu yıllardan sonra nüfus itibarıyla İzmit ile Adapazarı arasındaki fark sürekli olarak artış gösterecektir. 1965 sayımından sonra Adapazarı kazasının genel nüfusu ise, 182 073 kişiye ulaşmıştı³⁹⁷.

24 Aralık 1965 – Sakarya dergisinin ilk nüshası yayınlandı³⁹⁸.

Aralık 1965 – Hamdi Özaturan'ın imtiyaz sahibi olduğu Tiyatro dergisinin ilk sayısı çıktı³⁹⁹.

1965 – İstanbul Üniversitesi bünyesinde Sakarya Sosyal Araştırmalar Merkezi kuruldu. Bu gelişme, Sakarya Valisi Ertuğrul Ünlüer'in gayretleri sonucunda hayata geçirilmiştir⁴⁰⁰.

1965 – Ali Dilmen Lisesi eğitim ve öğretime açıldı⁴⁰¹.

20 Ocak 1966 – Kocaeli Vilayeti uhdesinde bir kaza olan Kaynarca, 714 sayılı kanunla resmen Sakarya Vilayeti'ne bağlandı⁴⁰².

29 Ocak 1966 – Kaynarca, Sakarya Vilayeti'nin bir ilçesi olarak işlemeye

başladı⁴⁰³.

9 Şubat 1966 – Adapazarı Hayvan Dispanseri açıldı⁴⁰⁴.

15 Şubat 1966 – İşadamı İbrahim Kangal, Adapazarı Belediye Başkanlığı görevine seçildi⁴⁰⁵.

18 Nisan 1966 – Behçet Erus'un sahibi olduğu Yenigün gazetesinin ilk sayısı yayınlandı⁴⁰⁶.

8 Mayıs 1966 – Belediye Başkanı Mustafa Vedat Önsal'ın, İller Bankası Genel Müdürlüğü'ne atanması münasebetiyle yapılan belediye başkanlığı seçimlerinde işadamı Selahattin Gürdrama Adapazarı Belediye Başkanlığı'na seçildi⁴⁰⁷. Başkan Gürdrama, yapmış olduğu icraatlardan dolayı, Adapazarlılar tarafından "Parke Selahattin" olarak anılacaktır⁴⁰⁸.

10 Mayıs 1966 – Adapazarı Belediye Başkanlığı'na seçilen Selahattin Gürdrama görevine başladı⁴⁰⁹.

5 Haziran 1966 – Türkiye'de 24 vilayette senato seçimleri yapıldı ve diğer vilayetler gibi, Sakarya Vilayeti'nden de Cumhuriyet Senatosu'na katılacak iki senatör şu şekilde belirlendi: Osman Salihoğlu ve Mustafa Tıǧlı⁴¹⁰.

5 Ağustos 1966 – Sakarya Postası gazetesinin ilk sayısı çıktı⁴¹¹.

21 Eylül 1966 – Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel Adapazarı'na geldi ve Sakarya Lisesi ile İstiklâl İlkokulu'nun açılışlarını yaptı⁴¹².

27 Eylül 1966 – Adapazarı Akşam Ticaret Lisesi, Ticaret Lisesi'nde yapılan bir törenle eğitim ve öğretime açıldı⁴¹³.

4 Kasım 1966 – Kaynarca Ortaokulu eğitim ve öğretime açıldı⁴¹⁴.

11 Kasım 1966 – Dr. Müzeyyen Biler tarafından 1.5 milyon Türk liralık yatırımla gerçekleştirilen Adapazarı Hususî Hastanesi törenle hizmete açıldı⁴¹⁵.

29 Aralık 1966 – Sakarya Adliyesi'nde dava rekoru kırıldı. Adliyede bir günde 296 dava görülmüş ve görülen davaların büyük bir kısmı karara bağlanmıştı⁴¹⁶.

1966 – Sakarya Vilayeti'ndeki tüm esnaf dernekleri, Sakarya Esnaf ve Sanatkârları Dernekleri Birliği'ne bağlandı⁴¹⁷.

1966 – Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay Adapazarı'nı ziyaret etti⁴¹⁸.

24 Şubat 1967 – Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay Adapazarı'na geldi ve birtakım temas ve incelemelerde bulundu⁴¹⁹.

26 Mayıs 1967 – Sakarya Valiliği'ne altıncı vali olarak Alaattin Eriş atandı. Sakarya Valisi Ertuğrul Ünlüer ise Bursa Valiliği'ne getirildi⁴²⁰. Vali Eriş 12 Haziran'da görevine başladı⁴²¹.

22 Temmuz 1967 – Adapazarı ve civarında, o zamana kadarki en önemli depremlerden birisi gerçekleşti. Depremin merkez üssü Geyve idi. Cumartesi 18.54'de meydana gelen depremin, Richter ölçeğine göre şiddeti 7.2 idi. Merkez üssü Adapazarı olan bu deprem, tüm Marmara, Batı ve İç Anadolu bölgelerinde

de etkin bir şekilde hissedilmiştir. 89 kişinin öldüğü depremde, 400'de fazla insan yaralanmış ve 3000'i konut ve işyeri de ya yıkılmıştı, ya da ağır hasarlı bulunuyordu⁴²².

24 Temmuz 1967 – Adapazarı depremi nedeniyle Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve Başbakan Süleyman Demirel'in de aralarında bulunduğu birçok devlet büyüğü Adapazarı'na gelmişler ve deprem bölgesinde bir takım tetkiklerde bulunarak, bilgi almışlardır⁴²³.

17 Ağustos 1967 – Adapazarı'nda 1967 depreminden sonra, hayat ilk kez normale dönmeye başladı⁴²⁴.

Aralık 1967 – Fethi Çelebioğlu'nun sahibi olduğu Sakarya dergisinin ilk sayısı yayınlandı⁴²⁵.

1967 – Atatürk Spor Salonu hizmete girmiştir⁴²⁶.

1967 – Bu yıla kadar şehir içinden geçen İstanbul – Ankara karayolu, Adapazarı şehir merkezi dışına taşındı⁴²⁷.

10 Ocak 1968 – Mustafa Kemal Atatürk'ün silah arkadaşlarından ve Geyve civarında önemli faaliyetlerde bulunmuş büyük bir kumandan ve devlet adamı olan General Ali Fuat Cebesoy İstanbul'da vefat etti⁴²⁸ ve cenazesinin, Paşa'nın vasiyetine uyularak, Alifuatpaşa kasabasında defnedilmesi kararlaştırıldı⁴²⁹.

12 Ocak 1968 – Ali Fuat Paşa'nın cenazesi Sakarya'ya getirildi. Cebesoy Paşa'nın naaşı Sakarya sınırında askerî birlikler tarafından karşılandı, oradan alınıp Devlet Hastanesi'nde özel olarak hazırlanan salona konuldu. Bu salon Türk bayrakları ve defne dalları ile süslenmişti. Cenaze nedeniyle, Sakarya Devlet Hastanesi ziyaretçi akınına uğradı⁴³⁰.

13 Ocak 1968 – General Ali Fuat Cebesoy Paşa'nın cenazesi ebedî istirahatgâhı olan Alifuatpaşa kasabasına getirildi ve devlet töreniyle toprağa verildi⁴³¹. Kabri, II. Bayezid köprüsünün Alifuatpaşa kasabası tarafında bulunmaktadır. Aynı mekânda kendi adıyla anılan bir müze ve Kuva-yı Milliye müzesi de mevcuttur.

20 Ocak 1968 – Adapazarı kara trene tamamen veda etti ve sabah 06.18'de Haydarpaşa'ya yapılan seferle birlikte, motorlu trenler hizmet vermeye başladı⁴³².

27 Ocak 1968 – Belediye Başkanı Selahattin Gürdrama tarafından, Adapazarı merkezindeki caddelere, ışıklı trafik işaretleri konulacağı açıklandı⁴³³.

1 Mart 1968 – Geyve ilçesinin Alifuatpaşa kasabasında, Türkiye'de ilk defa olmak üzere, "köysel alana sağlık hizmeti getirmek amacıyla", Sağlık Araştırma Merkezi açıldı⁴³⁴.

19 Mart 1968 – Sakarya Vilayeti'nin tamamında, 35 bin adet radyo olduğu tespit edilmiştir⁴³⁵.

9 Nisan 1968 – Bandırma Hava Üssü'ne ait bir jet uçağı, bilinmeyen

bir sebepten dolayı Söğütlü ile Adapazarı arasında bulunan Göktepe köyüne düştü⁴³⁶.

28 Nisan 1968 – Adapazarı Belediye Başkanı Selahattin Gürdrama, yapılan yeni mahallî ön seçimlerde başkanlığı yeniden kazandı⁴³⁷.

1 Temmuz 1968 – Adapazarı Verem Hastanesi hizmete açıldı⁴³⁸.

18 Temmuz 1968 – Turizm mevsimi sebebiyle, Sapanca ilçesine ilk kez bir trafik polisi atandı. Olayı bildiren gazete haberi şu şekildeydi: "Turizm mevsimi sebebiyle Sapanca'ya bir tane trafik polisi verilmiştir. Altı ay buranın trafik nizamını sağlayacak olan tek polis, ilçe trafik nizamı bakımından çok faydalı olmuştur"⁴³⁹.

20 Eylül 1968 – Belediye Meclisi, depremler nedeniyle Adapazarı'ndaki binaların en fazla üç kat olarak inşa edilebileceğine karar vermiştir. Bu karar 29 Eylül tarihinde kesinlik kazanmıştır⁴⁴⁰.

2 Ekim 1968 – Akçakoca'nın bazı köyleri, Sakarya Vilayeti'ne bağlanmak istediklerini bildirdiler. Bu köyler; Melenağzı, Nazım Bey ve Hasan Çavuş köyleridir⁴⁴¹.

7 Ekim 1968 – Sakarya Valisi Alaattin Eriş merkez valiliğine atandı, yerine Afyon Valisi Muzaffer Naci Çerezci vilayetin yedinci valisi olarak Sakarya Valiliği'ne getirildi⁴⁴². Vali Çerezci 24 Ekim'de görevine başladı⁴⁴³.

26 Ekim 1968 – Arifiye Askerî Havaalanı'ndaki cephanelik, akşam saatlerinde çok büyük bir gürültüyle infilak etti. Adapazarı'nı dahi sarsan patlama, yine deprem oluyor endişesiyle insanların sokaklara dökülmesine sebebiyet verdi⁴⁴⁴.

11 Aralık 1968 – Sakarya Vilayeti'nde Sabihahanım, Karaosman ve 21 Haziran İlkokullarında olmak üzere toplam 3 çocuk kitaplığı bulunmaktadır ve bunlar dahilinde 7 509 kitap mevcuttur⁴⁴⁵.

19 Aralık 1968 – Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay İstanbul'a geçmek için uğradığı Adapazarı'nda, birtakım incelemelerde bulunmuştur⁴⁴⁶.

1968 – Son Dakika ile Sones gazetelerinin birleşti ve Sones adıyla yayınlanmaya başlandı⁴⁴⁷.

1968 – Yapılan araştırmalara göre, Sakarya'da 213 din, 99 spor, 88 güzelleştirme, 66 kültür ve 55 tane de esnaf derneği olduğu tespit edilmiştir⁴⁴⁸.

23 Mart 1969 – Küçük Söğütlü köyü ile Büyük Söğütlü köyünün birleşmesi için halk oylaması yapılmış ve birleşme sağlanmıştır⁴⁴⁹.

9 Haziran 1969 – Adapazarı Belediyesi tarafından Gümrükönü mevkiine ışıklı trafik işaretleri konuldu ve Atatürk Bulvarı'nın orta kısmına küçük parklar yapılarak, ağaçlar dikildi⁴⁵⁰.

13 Eylül 1969 – Sakarya Valisi Muzaffer Naci Çerezci', Niğde'den milletvekili adayı olması nedeniyle, eşi ve çocuklarıyla birlikte Adapazarı'ndan ayrıldı⁴⁵¹.

12 Ekim 1969 – Türkiye'de 14. dönem genel seçimler yapıldı⁴⁵² ve Sakarya'dan altı milletvekili parlamentoya girmeye hak kazandı. Bu milletvekilleri şunlardır: Mustafa Vedat Önsal, Nuri Bayar, Güngör Hun, Yaşar Bir, Hayrettin Uysal ve Barbaros Turgut Boztepe⁴⁵³. Bu milletvekillerinden ilk dördü Adalet Partisi ve son ikisi de Cumhuriyet Halk Partisi'ne mensuptu⁴⁵⁴.

25 Kasım 1969 – Akyazı'nın Keremali ve Taşburun Mecidiye ormanlarında çıkan büyük orman yangınlarında, binlerce dekarlık kayın ormanları kül oldu⁴⁵⁵.

24 Aralık 1969 – Taraklı nahiyesinde ilk kez bir banka şubesi açıldı: Ziraat Bankası⁴⁵⁶.

19 Ocak 1970 – Beyaz Kelebekler adlı müzik grubu, Adapazarı'nda trafik kazası geçirdi ve sanatçılardan üçü yanarak öldü⁴⁵⁷.

6 Şubat 1970 – Sapanca'da ikinci eczane açıldı: Sapanca Eczanesi⁴⁵⁸.

Mart 1970 – "Aylık Fikir – Sanat – Eğitim Dergisi" Ferhat'ın ilk sayısı yayınlandı⁴⁵⁹.

6 Nisan 1970 – Adapazarı merkezdeki Saray, Yeni, Melek, Fitaş, Atlas ve Yıldız sinemalarına ilâve olarak, 7. sinemanın inşaatına başlandı. Bu sinema, Cevat Adapazarlı tarafından PTT karşısında yapılmakta olan binanın üst katında inşa edilecektir⁴⁶⁰.

28 Nisan 1970 – Akyazı'nın Reşadiye köyünde Romalılar devrine ait tarihî eserler, mezarlar ve mozayikler bulundu⁴⁶¹.

23 Mayıs 1970 – Adapazarı'ndaki Goodyear Lastik Fabrikası'nda üretilen lastikler Türkiye dışına ihraç edilmeye başlandı. İlk etapta lastik ihraç edilen ülkeler Danimarka ve Amerika Birleşik Devletleri idi⁴⁶².

18 Haziran 1970 – Akyazı kazasında kaplıca ve maden suları ile ünlü Kuzuluk köyünde belediye kurulmasına dair karar, Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdi⁴⁶³.

10 Temmuz 1970 – Sakarya Valiliği'ne, vilayetin sekizinci valisi olarak Erzurum Valisi Mustafa Uygur atandı⁴⁶⁴. Vali Uygur 27 Temmuz'da görevine başladı⁴⁶⁵.

30 Ağustos 1970 – Adapazarı Özel Kütüphane Kurma ve Yaşatma Derneği'nin girişimleriyle, Adapazarı'nda ilk özel kitaplık hizmete açıldı⁴⁶⁶.

25 Ekim 1970 – Türkiye genelinde dokuzuncu nüfus sayımı yapıldı⁴⁶⁷ ve Adapazarı yüz bini, Sakarya Vilayeti'nin tamamı 450 bini aştı⁴⁶⁸. Kesin sonuçlar şu şekildeydi: Vilayetin toplam nüfusu 459 052, şehirde yaşayanlar 152 277, köylerde yaşayanlar ise 306 775 kişi idi⁴⁶⁹. Adapazarı merkez nüfusu ilk kez yüz bini geçmek suretiyle 101 283 kişiyi bulmuştu. İzmit ise 120 694'e yükselmmişti⁴⁷⁰. Adapazarı'nın genel nüfusu ise, 199 839'a ulaşmıştı⁴⁷¹.

14 Kasım 1970 – Adapazarı'na gelen Millî Eğitim Bakanı Orhan Oğuz, o yıl açılması plânlanan altı yüksek okuldan birinin Adapazarı'nda "Mühendislik

ve Mimarlık Yüksekokulu" olarak eğitim ve öğretime açılacağını müjdeledi⁴⁷². Bu okul, günümüzün modern Sakarya Üniversitesi'nin de temelini teşkil edecektir.

19 Kasım 1970 – Adapazarı'nda 4 Aralık'ta açılacak olan Mimarlık ve Mühendislik Yüksekokulu'na 160 adet öğrenci alınması kararlaştırıldı. Bu karar, Yüksek Öğretim Genel Müdürü Ahmet Gülhan'ın Adapazarı'na gelmesiyle açıklanmıştır. Bu 160 öğrencinin, 80'i makine ve 80 adedi de inşaat bölümü için alınacaktı⁴⁷³.

20 Kasım 1970 – Mimarlık ve Mühendislik Yüksekokulu için Sakarya Valisi başkanlığında Belediye meclisi salonunda toplantı yapıldı. Okul için inşa edilen yeni binanın tamamlanmasına kadar, eğitim ve öğretim Sakarya Lisesi ek binası ve pansiyonunda sürdürülecekti⁴⁷⁴.

28 Aralık 1970 – Sakarya Mimarlık ve Mühendislik Yüksekokulu eğitim ve öğretime açıldı⁴⁷⁵.

4 Ocak 1971 – Sakarya Vilayeti'nin en önemli eğitim yuvası olacak olan Mimarlık ve Mühendislik Yüksekokulu'nda derslere başlandı⁴⁷⁶.

31 Temmuz 1971 – Adapazarı merkezdeki Semerciler mahallesinde inşa edilmesi plânlanan Ahmet Akkoç İlkokulu'nun temeli atıldı⁴⁷⁷.

1971 – Sakaryaspor ilk resmî müsabakalarını yapmaya başladı⁴⁷⁸.

18 Şubat 1972 – Sakarya Vilayeti'nde 1972 yılı itibariyle 81 otel, 6 sinema, 65 içkili lokanta, 3 hamam, 1297 sendika, cemiyet ve lokal ve 43 dernek faaliyet göstermekteydi. Adapazarı merkezde ise otel sayısı 41 iken, kahvehane sayısı 375'i buluyordu⁴⁷⁹.

19 – 22 Haziran 1972 – Son yağın yağmurlar nedeniyle Adapazarı sular altında kaldı⁴⁸⁰.

15 Temmuz 1972 – Başbakan Ferit Melen Adapazarı'na geldi ve sel sonrası Sakarya Vilayeti dahilinde bazı incelemelerde bulundu⁴⁸¹.

22 Temmuz 1972 – Sakarya Vilayeti'nde 1967 depreminden itibaren uygulanan vergi muafiyeti sona erdi. Bu beş yıllık süre zarfında vilayet dahilinde inşa edilen binalardan vergi alınmamıştı⁴⁸².

1 Ağustos 1972 – Binbaşı Erdal Hakim'in kontrolünde keşif uçuşu yapan bir askerî uçak Sapanca gölüne düştü ve Binbaşı Hakim şehit oldu⁴⁸³.

14 Ağustos 1972 – Zekâi Erdal ve Fahri Çatallar'ın çıkardıkları Son Haber gazetesinin ilk nüshası yayınlandı⁴⁸⁴.

26 Ağustos 1972 – Adapazarı'nda 4000 hatlık yeni otomatik telefon santrali hizmete girdi⁴⁸⁵.

5 Eylül 1972 – TRT yayınlarının Sakarya Vilayeti'nde verimli bir şekilde izlenebilmesi için kurulması gereken Adapazarı televizyon vericisinin 1500 m yükseklikteki Keltepe'de inşa edilmesi kararlaştırıldı⁴⁸⁶.

17 Eylül 1972 – 1972 yılı itibariyle Sakarya Vilayeti'ndeki ilkokul sayısı

594 ve öğretmen sayısı da 2 400 idi. Vilayetin 479 köyünden 453'ünde ilkokul bulunmaktaydı. Bu haliyle Sakarya, Niğde ve Artvin ile birlikte okulsuz köy sayısının en az bulunduğu vilayetlerden birisi haline gelmiştir⁴⁸⁷.

20 Eylül 1972 – Serdivan'a bağlı Sivritepe'de geçici bir antenle İstanbul Tv yayını izleme denemesi başarıyla sonuçlandı⁴⁸⁸.

25 Eylül 1972 – Sakarya Vilayeti köylerinin üçte biri elektriğe kavuştu. Çalışmaların devam ettiği 80 köye yakında elektrik verilmesiyle, vilayetteki köylerin yarısı elektriğe kavuşmuş olacaktı⁴⁸⁹.

27 Eylül 1972 – Adapazarı merkezdeki Semerciler mahallesinde inşa edilen Ahmet Akkoç İlkokulu eğitim ve öğretime açıldı⁴⁹⁰.

27 Eylül 1972 – Zekâi Erdal tarafından hazırlanan Sakaryaspor dergisinin ilk sayısı yayınlandı⁴⁹¹.

9 Ekim 1972 – Sakarya Vilayeti'nde bulunan okul, öğrenci ve öğretmen sayıları, yeni eğitim ve öğretim yılının başlamasıyla birlikte şu şekildeydi: 590 ilkokul, 37 orta dereceli okul, toplamda 627 adet. İlkokullarda 68 000, orta dereceli okullarda 16 213 olmak üzere, toplamda 84 213 öğrenci. İlkokullarda 2104 ve orta dereceli okullarda ise 458 olmak üzere, toplamda 2662 öğretmen, vilayet dahilinde hizmet vermekteydi⁴⁹².

22 Kasım 1972 – Olaylarla Sakarya dergisinin ilk sayısı çıktı⁴⁹³.

2 Aralık 1972 – Zekâi Erdal'ın önderliğinde hazırlanan Sakarya Havadis gazetesinin ilk nüshası neşredildi⁴⁹⁴.

20 Ocak 1973 – Sakarya ve Kocaeli havalisinde tv yayınlarının izlenmesini sağlayacak olan Keltepe Tv vericisi hizmete açıldı. Bu tarih itibarıyla tv yayınları, bu bölgelerde kesintisiz ve net bir şekilde izlenmeye başlamıştı⁴⁹⁵.

1 Ekim 1973 – Adnan Mersinlioğlu'nun kurduğu Gerçek gazetesinin ilk sayısı yayınlandı⁴⁹⁶.

14 Ekim 1973 – Türkiye'de 15. dönem genel seçimler yapıldı⁴⁹⁷. Seçimler sonucunda Sakarya Vilayeti'ni Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edecek olan altı milletvekili şu şekilde tespit edildi: Hayrettin Uysal, Kenan Durukan, Dr. Nuri Bayar, Nadir Latif İslâm, Vedat Önsal ve İsmail Müftüoğlu⁴⁹⁸.

24 Ekim 1973 – Adapazarı merkeze bağlı Serdivan kasabasında inşası sürdürülen Hakkı Demir İlkokulu tamamlandı ve hizmete açıldı⁴⁹⁹.

29 Ekim 1973 – Sakarya Vilayeti'nde Cumhuriyeti'nin 50. yılında 22 adet belediye mevcuttu. Bu belediyeler şu şekilde sıralanmaktaydı: Adapazarı, Akyazı, Karasu, Hendek, Taraklı, Pamukova, Arifiye, Büyük Söğütlü, Erenler, Sinanoğlu, Serdivan, Geyve, Kaynarca, Sapanca, Alifuatpaşa, Gökent, Kuzuluk, Kırkpınar, Kocaali, Dariçayırı, Ferizli ve Altındere⁵⁰⁰.

9 Aralık 1973 – Adapazarlıların "Meziyet Bacı" lakabını taktıkları Meziyet Sevim Sözer, Adapazarı Belediye Başkanlığı görevine seçildi⁵⁰¹. Yeni belediye başkanının asıl mesleği avukatlıktı ve görevi Ocak 1975'e kadar devam

edecekti⁵⁰². Meziyet Sevim Sözer, Adapazarı Belediye Başkanlığı tarihinin tek kadın belediye başkanı olarak da tarihe geçecektir.

13 Aralık 1973 – Adapazarı Belediye Başkanlığı'na seçilen Meziyet Sevim Sözer, görevi devralarak başkanlık koltuğuna oturdu⁵⁰³.

21 Aralık 1973 – Adapazarı Belediye Meclisi'nin toplantıları sonucunda, belediye başkan vekilliğine Ünal Ozan ve meclis başkanlığına M. Reşit Abasıyanık seçildi⁵⁰⁴.

1973 – Adapazarı Demiryolu Fabrikası Çırac Okulu kapatıldı⁵⁰⁵.

1973 – Sakarya'nın ikinci ticaret ve sanayi odası olan Akyazı Ticaret ve Sanayi Odası kuruldu⁵⁰⁶.

Ekim 1974 – Adapazarı Belediye Başkanı Meziyet Sevim Sözer'e Belediye Meclisi üyeleri tarafından "itimatsızlık" oyu verildi. Bu gelişmeler, Başkan Sözer'in "belediye başkanlığı"nın düşürülmesiyle sonuçlanacaktır⁵⁰⁷.

1974 – Sakarya Doğum ve Çocuk Bakımevi Hastanesi açıldı⁵⁰⁸.

1974 – Sakarya Vilayeti'nde ilçelerle birlikte toplam banka sayısı 49'a ulaştı⁵⁰⁹.

29 Mart 1975 – TRT yayınlarının Sakarya Vilayeti'nde daha net bir şekilde izlenmesini sağlayacak olan Keltepe'deki Tv vericisinin yeni modern binasının inşaatı tamamlandı⁵¹⁰. Böylece bu kompleksin tamamı hizmete açılmış oldu.

1 Nisan 1975 – Adapazarı Vagon Fabrikası, 440 sayılı yasa ve "Kamu İktisadi Teşekkülleriyle Müesseseleri ve İştirakleri Hakkındaki Tüzük"e göre, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları'na bağlı, tüzel kişiliği olan bir kuruluşa dönüştürüldü. Adapazarı Vagon Sanayii Müessesesi, kısaca Advas denilen bu işletmenin merkezi de, doğal olarak Adapazarı'nda bulunmaktaydı⁵¹¹.

1 Nisan 1975 – Süleyman Demirel başbakanlığında kurulan yeni kabinede Sakarya Milletvekili İsmail Müftüoğlu Adalet Bakanı oldu ve bu durum Adapazarı'nda büyük memnuniyet uyandırdı⁵¹².

18 Nisan 1975 – Kendisine ait Adapazarı Belediye Meclisi'nin aldığı itimatsızlık kararının Danıştay tarafından onaylanması sonucunda, Adapazarı Belediye Başkanı Meziyet Sevim Sözer, "belediye başkanlığı"ndan resmen düşürüldü⁵¹³. Bu tarihten sonra Adapazarı Belediye Başkanlığı görevi, vekâleten Ünal Ozan tarafından yürütülecekti⁵¹⁴.

13 Temmuz 1975 – Yaklaşık olarak 58 bin kişinin katıldığı belediye başkanlığı seçimlerinde, "Asfalt Behçet" olarak tanınacak olan Behçet Deryaoğlu Adapazarı Belediye Başkanlığı görevine seçildi⁵¹⁵. Kendisine Ünal Ozan vekâlet edecekti⁵¹⁶.

14 Temmuz 1975 – Adapazarı Belediye Başkanlığı görevine seçilen Behçet Deryaoğlu, mazbatasını alarak vazifesine başladı⁵¹⁷.

14 Temmuz 1975 – Sakarya Valisi Mustafa Uygur'un İzmir Valiliği'ne

atanmasıyla boşalan Sakarya Valiliği görevine, daha önce Akyazı ve Karasu Kaymakamlığı görevlerinde de bulunmuş olan Necdet Kanbur getirildi⁵¹⁸. Vali Kanbur 21 Temmuz'da vilayetin dokuzuncu valisi olarak göreve başladı⁵¹⁹.

26 Ekim 1975 – Türkiye'de genel sayımlar yapıldı⁵²⁰ ve Sakarya Vilayeti'nin toplam nüfusunun 495 649 kişi olduğu tespit edildi. Bunun 172 210'u şehirde, geri kalan 323 439'u da köylerde ikâmet etmekteydi⁵²¹. Adapazarı merkez nüfusu 114 130 olarak tespit edilirken, İzmit'in nüfusu 165 483'e yükselmişti⁵²². Adapazarı kazasının genel nüfusu ise, 223 046'ya ulaşmıştı⁵²³.

1975 – Sakarya Vilayeti'nin 1975 yılı sonu itibariyle okuma – yazma oranı % 68'e yükselmiştir⁵²⁴.

12 Ocak 1976 – “Sakarya Üniversitesi” projesinin hayata geçirilmesi yolunda ilk adımlar atıldı ve Sakaryalı parlamenterler Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na “Sakarya Üniversitesi”nin kurulması için teklif verdiler⁵²⁵.

4 Şubat 1976 – Geyve'ye bağlı Hisarlık köyünde kömür madeni bulundu⁵²⁶.

9 Şubat 1976 – Son 12 yılın en şiddetli karakışının yaşandığı Adapazarı'nda hayat felce uğradı. Yolların kapalı olması yüzünden yakacak, su ve elektrik sıkıntısı kendini gösterdi. Şehre sığınmak zorunda kalan yolcu otobüslerinin getirdiği yolculara otellerde yer bulunamadı⁵²⁷.

15 Şubat 1976 – Sakarya Üniversitesi'nin kurulacağı yerin istimlak çalışmalarının başlaması üzerine, Esentepe'deki arazilerin fiyatlarında % 300 oranında bir artış oldu⁵²⁸.

8 Haziran 1976 – Bakanlar Kurulu, Sakarya'nın da dahil olduğu 5 ilde “organize sanayi bölgesi” kurulmasına karar verdi⁵²⁹.

22 Ekim 1976 – “Sakarya Meslek Yüksek Okulu”, Millî Eğitim Bakanlığı'nın 22.10.1976 tarih ve 547 sayılı emri ile kuruldu⁵³⁰.

28 Ekim 1976 – Sakarya Meslek Yüksek Okulu'nun Kasım 1976'da eğitim ve öğretime açılması kararlaştırıldı⁵³¹.

6 Şubat 1977 – Adapazarı – Haydarpaşa tren hattı elektrikli hale getirildi ve hizmete açıldı⁵³².

2 Mart 1977 – Adapazarı merkez ilçe, 2611 kod numarasıyla şehirler arası tam otomatik telefon görüşmesine açıldı⁵³³.

18 Mart 1977 – Kıbrıs Barış Harekâtı'nda Adapazarı'ndan şehit olan erlerin övünç madalyaları, Sakarya Vilayet binası önünde düzenlenen bir törenle, şehit aile ve yakınlarına verildi⁵³⁴.

5 Nisan 1977 – Elektrikli trenin açılış töreninde (6 Şubat 1977) Adapazarı için yeni bir gar binasının yapılması konusunda vaatte bulunan Ulaştırma Bakanı Nahit Menteşe sözünü tuttu ve Adapazarı Gar binasının temel atma töreni bizzat Bakan Menteşe tarafından yapıldı⁵³⁵.

21 Nisan 1977 – Sakarya eski senatörlerinden Mustafa Tıǧlı Ankara'da

vefat etti. Tıgılı bir gün sonra Ankara'da toprağa verilecektir⁵³⁶.

5 Haziran 1977 – Türkiye'de 16. dönem genel seçimler yapıldı⁵³⁷. Sakarya Vilayeti'ni Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edecek 5 milletvekili şu şekilde tespit edildi: Dr. Nuri Bayar, Güngör Hun, Selahattin Gürdrama, Hayrettin Uysal ve Turgut Boztepe⁵³⁸. Bilindiği gibi bir önceki seçimde, Sakarya Vilayeti, parlamentoda 6 milletvekili ile temsil edilirken, bu sayı 5'e indirilmiştir.

20 Temmuz 1977 – Sakarya, Kocaeli, Bolu ve Zonguldak vilayetlerini ve İstanbul Anadolu yakasını içine alan Tarım Kredi Kooperatifleri Birliği Bölge Müdürlüğü Sakarya'da kuruldu⁵³⁹.

29 Temmuz 1977 – 15 milyon Türk lirası maliyetle gerçekleştirilecek olan ve Eski Sakarya köprüsü civarında inşası kararlaştırılan Sakarya Kışlası'nın temel atma töreni yapıldı⁵⁴⁰.

3 Ağustos 1977 – Sakarya Vilayeti Trafik bürosuna 17 500 motorlu ve 6 660 motorsuz vasıta kayıtlı bulunmaktadır⁵⁴¹.

27 Eylül 1977 – Sakarya Valisi Necdet Kanbur merkez valiliğine alındı. Yerine Sakarya Vilayeti'nin onuncu valisi olarak, İçişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Muzaffer Erdem atandı⁵⁴². Vali Erdem 10 Ekim'de görevine başladı⁵⁴³. Ancak Vali Kanbur bu atamaya itiraz edecek ve Danıştay'ın bu kararı bozması üzerine bir süre sonra görevine iade edilecek, dolayısıyla Muzaffer Erdem'in valiliği uzun sürmeyecektir⁵⁴⁴.

11 Aralık 1977 – Mahallî seçimler yapıldı ve Adapazarı Belediye Başkanlığı'na, uzun süre bir önceki başkan Behçet Deryaoğlu'na vekâlet eden Avukat Ünal Ozan seçildi⁵⁴⁵.

15 Aralık 1977 – Arifiye Eğitim Enstitüsü eğitim ve öğretime açıldı⁵⁴⁶.

31 Aralık 1977 – Yıl sonu itibarıyla yapılan bir araştırma sonucunda, 1977 yılında Adapazarı'nda bulunan 4 çocuk kütüphanesindeki 9 bini aşkın kitaptan, 26 bin civarında öğrenci istifade etmiştir⁵⁴⁷.

1977 – Adapazarı'nda Marmara Ekspres adıyla yeni bir gazete yayınlanmaya başlandı⁵⁴⁸.

1977 – Advas kısa adıyla bilenen Adapazarı Vagon Sanayii Müessesesi, 1977'de bir atılım yaparak, ilk defa elektrikli tren yapımına yönelmiş, bu amaçla aynı yıl Fransa ile patent antlaşması yapmıştır. 1978 yılını hazırlık yılı olarak geçirecek Advas, 1979'da üretime geçecektir⁵⁴⁹.

1977 – İstanbul-Ankara demiryolunun Haydarpaşa ile Adapazarı arasındaki bölümü elektriklendirildi⁵⁵⁰.

7 Şubat 1978 – Sakarya köprüsü yanında 1976 yılında yapımına başlanan Adapazarı Bahçe Traktörü Fabrikası'nın inşaatı tamamlandı ve hizmete açıldı⁵⁵¹.

8 Haziran 1978 – Çark Sanayi Çarşısı'nda gece 22.30 sıralarında çıkan yangın sonucunda 23 dükkân tamamen kül oldu⁵⁵².

28 Haziran 1978 – Romatizmalı hastalara iyi gelen Geyve Paşalar Köyü Kaplıcaları hizmete açıldı⁵⁵³.

18 Ekim 1978 – Sakarya Et Kombinası, Tarım ve Hayvancılık Bakanı Mehmet Yüceler tarafından hizmete açıldı⁵⁵⁴.

20 Kasım 1978 – Sakarya Valiliği Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü kuruldu ve faaliyete başladı⁵⁵⁵.

23 Aralık 1978 – Kirlenme hızı % 65'i geçen Sapanca gölünün kurtarılabilmesi amacıyla, Adapazarı'nda geniş çaplı bir toplantı yapıldı⁵⁵⁶.

10 Şubat 1979 – Adapazarı Belediye Başkanı Ünal Ozan'ın girişimleriyle, şehirde büyük bir ağaç dikme kampanyası başlatıldı. Şehir merkezindeki çeşitli park, bahçe ve ana yollara dikilmek üzere ilk etapta getirilen ağaç fidanı sayısı 10 000 adet idi⁵⁵⁷.

28 Mart 1979 – Geniş bir fındık üreticisi bulunan Adapazarı merkez ilçesinde, merkez ve köylerini içine alan Fındık Tarım Satış Kooperatifi kuruldu⁵⁵⁸.

17 Nisan 1979 – Türkiye'de ilk kez, yaya geçitlerine ikili ikaz flaşörlerinin montajına Adapazarı'nda başlandı⁵⁵⁹.

4 Mayıs 1979 – Sakarya Valisi Necdet Kanbur, İçişleri Bakanlığı'ndan gelen bir telsiz emriyle merkez⁵⁶⁰ valiliğine alındı⁵⁶¹.

5 Mayıs 1979 – Adapazarı Vagon Sanayii Müessesesi'nin imal ettiği yeni tip elektrikli tren ve banliyö dizileri, törenle hizmete girdi⁵⁶².

27 Eylül 1979 – Adapazarı'nın tanınmış simalarından Cevat Adapazarlı vefat etti⁵⁶³.

9 Ekim 1979 – Sakarya Valiliği'ne atanan ancak görevine başlamayan Hakkâri Valisi Altay Uskan, İçişleri Bakanlığı'nın telsiz emriyle görevinden alındı⁵⁶⁴. Sakarya'ya vali atanmaması nedeniyle, Vali Vekili Coşkun İrvalı'nın vekâlet görevi devam edecekti⁵⁶⁵.

12 Ekim 1979 – Sakarya eski milletvekillerinden Hamdi Başak, vefat ettiği İstanbul'dan Adapazarı'na getirildi ve Yorgalar mezarlığında toprağa verildi⁵⁶⁶.

12 Kasım 1979 – Süleyman Demirel tarafından kurulan ve Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün de onayladığı yeni hükümette, Sakarya Milletvekili Dr. Nuri Bayar, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na getirildi⁵⁶⁷.

15 Kasım 1979 – İçişleri Bakanlığı'ndan gelen bir telsiz emriyle, Merkez Valilerinden Sadri Turan Sakarya Valiliği'ne atandı⁵⁶⁸. Vali Turan, vilayetin onbirinci valisi olarak 19 Kasım'da görevine başladı⁵⁶⁹.

19 Kasım 1979 – Uzun süreden beri TCDD ve Vagon Sanayii Müessesesi'ne (ADVAS) kalifiye eleman yetiştiren eski Çırak Okulu, iki yıllık bir aradan sonra Pratik Sanat Okulu adıyla eğitim ve öğretime açıldı⁵⁷⁰.

7 Aralık 1979 – "Sakarya Basını" adlı kitabın yazarı Prof.Dr. Cavit Orhan

Tütengil öldürüldü⁵⁷¹.

8 Aralık 1979 – Türkiye'de ilk kez sadece çocuklar için kitap bulunduracak olan bir kitabevi, Adapazarı'nda açıldı⁵⁷².

23 Nisan 1980 – Adapazarı şehir merkezindeki Orduevi karşısında inşa edilen Sürekçioğlu Çarşısı, saat 14'te yapılan görkemli bir açılışla hizmete sokuldu⁵⁷³.

26 Haziran 1980 – İnşası tamamlanan Serdivan Polis Karakolu hizmete girdi⁵⁷⁴.

30 Haziran 1980 – Sapanca Belediyesi'ne ait Göl gazinosu hizmete açıldı⁵⁷⁵.

12 Eylül 1980 – Türk Silahlı Kuvvetleri, ülkenin kötü gidişatını engellemek amacıyla tüm yurtta idareye el koydu ve sıkıyönetim ilân edildi. Sakarya, Kocaeli, Bursa, Bolu, Bilecik ve Zonguldak vilayetlerini içine alan Sıkıyönetim Komutanlığı kuruldu ve komutasına Sakarya'daki Tümen Komutanı Tümgeneral İbrahim Akıncı atandı. Tümgeneral Akıncı, sıkıyönetim bölgesine giren vilayetlerde, normal günlük hayatın ne şekilde yürütüleceğine dair bir bildiri yayınladı. Bildiriye göre, Sakarya Vilayeti merkez ilçesi ve diğer ilçelerinde, belli saatlerde sokağa çıkma yasağı uygulanacaktı. Yine bu bildiriden öğrenildiğine göre, Adapazarı Belediye Başkanlığı görevini, Sakarya Vali Muavini Mehmet Fındıkoğlu yürütecekti⁵⁷⁶. Bu göreve, kısa bir süre sonra Emekli Albay Hikmet Oğuş atanacak ve görevi 4 ay kadar devam ederek, 10 Ocak 1981'de sona erecekti⁵⁷⁷.

22 Eylül 1980 – Adapazarı Belediye Başkanlığı'na Emekli Kurmay Albay Hikmet Oğuş atandı⁵⁷⁸.

12 Ekim 1980 – Türkiye'de genel nüfus sayımı yapıldı⁵⁷⁹ ve Sakarya Vilayeti'nin genel nüfusunun 548 747 kişi olduğu tespit edildi. Bunun 195 069 kişisi şehirde yaşarken, geri kalan 353 678 kişisi de köylerde ikamet etmekteydi⁵⁸⁰. Adapazarı merkez nüfusu 130 977'ye ulaşırken, İzmit'in nüfusu 190 423'e yükselmişti⁵⁸¹. Adapazarı kazasının genel nüfusu 258 561 kişi olmuştur⁵⁸².

26 Aralık 1980 – Sakarya Valisi Sadri Turan merkez valiliğine alındı ve yerine merkez valilerinden Mehmet Aldan tayin edildi⁵⁸³. Vilayetin onikinci valisi olan Aldan 4 Ocak 1981'de görevine başladı⁵⁸⁴.

1980 – Sakarya'da ruhsatlı radyo alıcılarının sayısı 46 410'a, TV alıcılarının sayısı da 46 196'ya ulaştı. İilde yaklaşık olarak 12 kişiye bir radyo ve TV alıcısı düşmekteydi⁵⁸⁵.

1980 – Kütüphane, "İl Halk Kütüphanesi" adıyla şimdiki hizmet binasına taşındı⁵⁸⁶.

1980 – Sakarya'daki ilkokul sayısı 665'e çıkmış, ortaokul sayısı 35'e yükselmiştir. Ortaokulların 13'ü Adapazarı merkezde, 7'si Akyazı, 6'sı Karasu, 5'i Geyve, 2'si Hendek, birer tanesi de Kaynarca ve Sapanca ilçelerinde

bulunmaktaydı.

1980 – Sakarya Vilayeti'nde okuma – yazma oranı % 74'e çıkmıştır. Bunun cinsiyetlere göre oranı, erkeklerde % 85, kadınlarda % 62 olarak şekillenmişti⁵⁸⁷.

1980 – Sakarya Vilayeti'nde faaliyet gösteren belli başlı sendikalar, 1980 yılında şu şekilde sıralanıyordu: Adapazarı Demiryolu İşçileri Sendikası, Tek Gıda İş, Harb İş, Şeker İş, Tes İş, Türkiye Gıda İş, Türk Metal, Maden İş, Lastik İş, Tarım İş, Ağaç İş, Sağlık İş ve Genel İş sendikaları⁵⁸⁸.

2 Ocak 1981 – Adapazarı Belediye Başkanı Emekli Kurmay Albay Hikmet Oğuş görevinden istifa etti ve yerine Ferit Çapoğlu vekâlet etmeye başladı⁵⁸⁹.

10 Ocak 1981 – General Turgut Arabacıoğlu, Emekli Kurmay Albay Hikmet Oğuş'un istifasıyla boşalan Adapazarı Belediye Başkanlığı görevine getirildi⁵⁹⁰.

7 Şubat 1981 – Türkiye Elektrik Kurumu 2. Bölge Müdürlüğü'nden yapılan açıklamaya göre, Sakarya Vilayeti'nin toplam 470 adet köyünden 458'i elektriğe kavuşturulmuştu⁵⁹¹.

2 Mart 1981 – Yoğun yağmurlar nedeniyle Arifiye ile Sapanca arasında heyelan meydana geldi ve heyelan, tren yolu tüneli girişini tıkadığı için, Adapazarı – Haydarpaşa tren yolu 14 saat kadar trafiğe kapatıldı⁵⁹².

4 Mart 1981 – Sakarya Basın Denetleme Kurumu kuruldu⁵⁹³.

21 Mart 1981 – Atatürk'ün 100. doğum yıldönümü münasebetiyle tüm Türkiye'de olduğu gibi Sakarya'da da geniş çaplı bir okuma-yazma seferberliği başlatıldı. Adapazarı merkezdeki ilk okuma-yazma kursu, Hakkı Demir İlkokulu'nda açıldı⁵⁹⁴.

24 Mart 1981 – Son yağın yağmurlar nedeniyle Sapanca gölünün su seviyesi çok yükseldi ve sahildeki gazinolar ve tarlaların tamamı sular altında kaldı⁵⁹⁵.

1 Nisan 1981 – Sakarya Havadis gazetesinin devamı niteliğindeki Adapazarı gazetesi, Adapazarı adıyla yayınlandı⁵⁹⁶.

24 Mart 1981 – Sakarya Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi tarafından, kampüsün Sapanca gölü ile Ankara-İstanbul yolu arasında bulunan kısmında, Atatürk anısına "100. Yıl Ormanı" tesis etme kararı alınmıştır⁵⁹⁷.

3 Mayıs 1981 – Sakaryaspor futbol takımı, 2. lig şampiyonluğunu kazanarak, ilk defa Türkiye 1. liginde mücadele etme hakkını elde etti⁵⁹⁸.

16 Mayıs 1981 – Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren Adapazarı'na geldi ve Tank Palet fabrikasında inşa edilen yedek parça atölyesini hizmete açtı⁵⁹⁹.

17 Haziran 1981 – Atatürk'ün 100. doğum yılı anısına düzenlenen Taşkısığı – 81 tatbikatı başarılı bir şekilde gerçekleştirildi⁶⁰⁰.

14 Ağustos 1981 – Uzun süre önce inşası tamamlanan ancak açılışı yılan hikâyesine dönen Adapazarı demiryolu garının açılışı yapıldı. Gara, Adapazarı Atatürk Garı adı verildi⁶⁰¹. Bilindiği gibi eski gar binası, 1967 depreminde ağır hasar gördüğü için yıktırılmıştı. Gara hem Atatürk'ün adının verilmesi ve hem de Atatürk'ün 100. doğum yılında açılışının yapılması son derece anlamlıydı.

28 Eylül 1981 – Atatürk'ün 100. doğum yıldönümü münasebetiyle, Adapazarı Lisesi'nin adı, "Atatürk Lisesi" olarak değiştirildi⁶⁰².

23 Kasım 1981 – İnşaatı bitirilen Kaynarca ilçesinin hükümet konağının resmî açılışı yapıldı⁶⁰³.

26 Kasım 1981 – Sakarya'da Spor dergisinin ilk sayısı yayınlandı⁶⁰⁴.

20 Aralık 1981 – Merkezi İstanbul'da bulunan Vatan Hastanesi, yedinci şubesini Adapazarı'nda açtı⁶⁰⁵.

Aralık 1981 – Hendek ilçesine bağlı Dikmen yaylasında Bizans döneminden kaldığı ileri sürülen "onsekiz vagon dolusu altını bulmak için geceli gündüzlü" olarak kazı çalışmaları başlatıldı. Jandarma, polis ve müze görevlileri, konuyla ilgili olarak 24 saat nöbet tutuyorlardı⁶⁰⁶.

1981 – Sakaryaspor dergisi, 1972 yılında Zekâi Erdal tarafından yayınlanan dergiden farklı olarak aynı isim altında neşredilmeye başlandı⁶⁰⁷.

1981 – Sakarya Vilayeti'ndeki toplam banka sayısı 80'e yükseldi. Bunların ilçelere göre dağılımı şu şekildedeydi: Merkez ilçede 33, Akyazı'da 6, Geyve'de 16, Hendek'te 9, Karasu'da 9, Kaynarca'da 2 ve Sapanca'da 5⁶⁰⁸.

21 Ocak 1982 – Sakarya Vilayeti'nde 12 Eylül 1980'den beri uygulanan ve değişik zamanlarda süresi uzatılıp - kısaltılan 02 – 05 saatleri arasındaki sokağa çıkma yasağı tamamen kaldırıldı⁶⁰⁹.

27 Ocak 1982 – Başlatılan okuma – yazma seferberliği dahilinde, Sakarya Vilayeti'nde düzenlenen kurslara 10 281 kişi katıldı ve bunların çok büyük bir kısmı okuma-yazma öğrenmiş kişiler olarak kurslardan mezun oldu⁶¹⁰.

6 Şubat 1982 – Adalet Bakanlığı tarafından alınan bir karara göre, 22 ilde bölge idare mahkemelerinin kurulması kararlaştırıldı ve Sakarya Vilayeti de bu illerden birisi idi. Adapazarı'nda kurulacak bölge idare mahkemesi, Bolu ve Kocaeli Vilayetlerini de kapsayacaktı⁶¹¹.

17 Mart 1982 – Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün 100. doğum yıldönümü münasebetiyle, Sakarya Vilayeti dahilindeki kaza ve köylerde toplam 22 adet "Atatürk büstü" açılmıştır. Bu büstlerin bulunduğu yerler ve sayıları şu şekildedir: Adapazarı merkez ilçede 8, Akyazı'da 2, Hendek'te 3, Geyve'de 4, Karasu'da 2 ve Kaynarca'da 3 adet⁶¹².

18 Mart 1982 – Sakarya Valiliği tarafından yapılan bir basın açıklamasında, il dahilindeki madenler hakkında şu bilgiler verildi: "Demir yerleri: Merkez'e bağlı Söğütlü bucağı, Aktaş ve Ferizli arasında Çamdağ mevki ve Karasu'ya bağlı Ortaköy. Bakır yerleri: Hendek'e bağlı Hüseyinşeyh köyü.

Manganez yerleri: Geyve'ye bağlı Melekşe köyü, Alaçam mevki. Asbest yerleri: Akyazı'ya bağlı Kuzuluk köyündeki askerî fabrikaların karşısı. Bu madenlerin dışında, 5 yerde mermer, 1 yerde talk, 5 yerde tuğla-kiremit hammaddesi olan kil ve 8 yerde maden suyu bulunmaktadır⁶¹³.

9 Nisan 1982 – Ada Olay gazetesinin ilk nüshası yayınlandı⁶¹⁴.

20 Nisan 1982 – "Direkli Çarşı" olarak bilinen Ankara caddesi üzerindeki alışveriş merkezi, esnaf tarafından tamamen boşaltıldı ve yıkılmaya başlandı. Bu alışveriş merkezinin, yıkıldıktan sonra yeşil alan olması kararlaştırılmıştı⁶¹⁵.

17 Haziran 1982 – Kurtuluş Şenlikleri kapsamında, Atatürk'ün manevî kızı Prof. Dr. Afet İnan Adapazarı'na geldi ve Orduevi konferans salonunda "Atatürk ve Kadın Hakları" adlı bir konferans verdi⁶¹⁶.

21 Haziran 1982 – Sapanca'da 1957 yılında temeli atılan ve 1967 Adapazarı depreminde önemli hasar gören Turistik Otel, uzun yıllardan sonra nihayet hizmete açıldı⁶¹⁷.

20 Temmuz 1982 – Sakarya Mimarlık ve Mühendislik Akademisi, Yüksek Öğretim Kurulu kararnamesiyle, Sakarya Mühendislik Fakültesi'ne dönüştürüldü ve İstanbul Teknik Üniversitesi'ne bağlandı. Sakarya Meslek Yüksek Okulu da aynı kararnameyle bu fakülteye bağlanmıştır⁶¹⁸.

1 Eylül 1982 – Ankara – İstanbul yolunun Dörtöyl kavşağından Adapazarı yönüne doğru şehrin ana giriş yolu, gidiş ve geliş olmak üzere çift şerit haline getirilmeye başlandı⁶¹⁹.

11 Ekim 1982 – Sakarya Vilayeti'nin "ofset baskı tekniği ile yayınlanan ilk günlük gazetesi" olan Sakarya gazetesinin ilk nüshası yayınlandı⁶²⁰.

8 Ocak 1983 – Atatürk'ün Adapazarı'nda kaldığı ev, Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından "eski eser" olarak tescil edildi. Bu yapı, o tarihten sonra Atatürk Müzesi olarak anılacaktır⁶²¹.

2 Haziran 1983 – Toplam nüfusu yarım milyonun üzerine çıkan Sakarya Vilayeti'nin trafik ve araç tescil durumu belirlendi. Vilayet Trafik Şubesi'nce açıklanan rakamlara göre, Sakarya'daki kayıtlı vasıtaların durumu şu şekildeydi: hususî otomobil 7 620, toplam ticarî taksi 733, şehir içi ticarî taksi 492, ilçelere kayıtlı ticarî taksi 150, dolmuş ticarî taksi 4, hususî minibüs 288, toplam ticarî minibüs 805, şehir içi ticarî minibüs 607, ilçelere kayıtlı ticarî minibüs 164, jeep 137, motosiklet 1 816, otobüs 640, kamyonet 2 520, kamyon 3 835, traktör 11 354, toplam motorsuz taşıt 7 368. Bu rakamlar sonrasında, vilayetin toplam motorlu taşıt miktarı 30 146'ya ulaşıyor ve kişi başına düşen motorlu araç miktarı ise, 19 olarak ortaya çıkıyordu⁶²².

2 Temmuz 1983 – Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve Millî Güvenlik Konseyi üyeleri Adapazarı'na geldi ve Cumhurbaşkanı Evren, ilk kez "sivil cumhurbaşkanı" olarak Adapazarlılara hitap etti⁶²³.

26 Temmuz 1983 – Sakarya Valisi Mehmet Aldan, yayınlanan valiler kararnamesiyle merkez valiliğine alındı. Yerine, Adana Valiliği görevini yürüten

Hayri Kozakçioğlu atandı⁶²⁴. Vali Kozakçioğlu, vilayetin onüçüncü valisi olarak 19 Ağustos'ta göreve başladı⁶²⁵.

20 Ekim 1983 – Sakarya Vilayeti'nde 20 Ekim 1983 tarihi itibariyle 12 436 kişinin okuma-yazma bilmediği raporlarla tespit edildi⁶²⁶.

6 Kasım 1983 – Türkiye'de 17. dönem genel seçimler yapıldı⁶²⁷ ve Sakarya Vilayeti'ni Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edecek milletvekilleri şu şekilde tespit edildi: Nihat Akpak, Mustafa Kılıçaslan, Mümtaz Özkök, Ayhan Reyhan Sakallıoğlu ve Turgut Sözer⁶²⁸.

17 Kasım 1983 – Adapazarı ve Hendek, saat 11.30'dan itibaren direkt olarak milletlerarası telefon görüşmelerine açıldı⁶²⁹.

9 Aralık 1983 – Sakarya Sağlık Hizmetleri Vakfı kuruldu⁶³⁰.

10 Ocak 1984 – Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün en yakın silah arkadaşlarından Ali Fuat Cebesoy'un anısına, Geyve'ye bağlı Alifuatpaşa beldesinde, "Ali Fuat Paşa Müzesi" açıldı⁶³¹.

15 Mart 1984 – Sakarya İli Veteriner Müdürlüğü'nden alınan bilgilere göre, 1984 yılında vilayet dahilinde 21 mezbaha hizmet vermekteydi⁶³².

25 Mart 1984 – Erkal Etçioğlu, Adapazarı Belediye Başkanlığı'na seçildi⁶³³.

28 Mart 1984 – Adapazarı Belediye Başkanlığı'na seçilen Erkal Etçioğlu, mazbatasını alıp göreve başladı⁶³⁴.

10 Nisan 1984 – Mizah dergisi Kaynana'nın ilk nüshası yayınlandı⁶³⁵.

23 Haziran 1984 – Türk Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın annesi Zübeyde Hanım ile Adapazarı'nda buluştukları ev, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından, Atatürk ve Etnoğrafya Müzesi olarak kamulaştırıldı⁶³⁶.

25 Haziran 1984 – Sakarya İli Genel Meclisi, Vali Hayri Kozakçioğlu başkanlığında toplandı ve Kocaali bucağının ilçe olması yönünde oy kullandı⁶³⁷.

19 Temmuz 1984 – Sakarya Vilayeti'nde sıkıyönetim uygulaması kaldırıldı ve il dahilinde 4 ay süreyle olağanüstü hal ilân edildi⁶³⁸.

30 Temmuz 1984 – Yoğun yağan yağmurlar sebebiyle, Adapazarı merkezindeki pekçok yerleşim yeri su altında kaldı⁶³⁹.

17 Eylül 1984 – Sakarya Anadolu Lisesi, yapılan görkemli bir törenle eğitim ve öğretime açıldı⁶⁴⁰.

23 Ocak 1985 – Sakarya Üniversitesi'ne dönüşecek olan Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi'nin adı, ilk etapta "21 Haziran Üniversitesi" olarak düşünöldü ve 2000 dönüm arazi üzerine kurulacak üniversite için gerekli arazi temin etmek amacıyla 51 milyon Türk lirası istimlak bedeli ödendi⁶⁴¹.

8 Şubat 1985 – Adapazarı Belediye Konservatuari'nin kurulması kararlaştırıldı⁶⁴².

28 Şubat 1985 – Millî Güvenlik Kurulu, Sakarya'daki olağanüstü hal uygulamasının kaldırılması kararını aldı⁶⁴³.

12 Mart 1985 – Yapıtılan bir istatistiğe göre, Sakarya Vilayeti'nde 1984 yılında 5222 çocuk dünyaya geldi⁶⁴⁴.

30 Mart 1985 – Sakarya İl Kültür ve Turizm Komitesi kuruldu⁶⁴⁵.

4 Nisan 1985 – Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'na bağlı Afet İşleri Genel Müdürlüğü tarafından, Sakarya'da bölge niteliğinde "Depreme Karşı Afet İstasyonu" adı altında bir teşkilat kurulması kararlaştırıldı⁶⁴⁶.

13 Nisana 1985 – Adapazarı şehir merkezini etkileyen büyük bir fırtına meydana geldi ve aralarında kapalı spor salonunun da bulunduğu pek çok binanın özellikle çatıları önemli ölçüde zarar gördü⁶⁴⁷.

26 Nisan 1985 – Poyrazlar Gölü Millî Egemenlik Dinlenme Tesisleri hizmete açıldı⁶⁴⁸.

30 Nisan 1985 – Adapazarı'na ilk kez ithal patates getirildi⁶⁴⁹.

20 Ekim 1985 – Türkiye'de genel nüfus sayımı yapıldı⁶⁵⁰ ve Sakarya Vilayeti'nin nüfusunun 610 500 olduğu tespit edildi⁶⁵¹. Bunun 227 625'i şehirde, geriye kalan 382 875'i ise köylerde yaşamaktaydı⁶⁵². Adapazarı merkez nüfusu ilk defa olarak yüz elli bini geçerek, 152 391'e ulaşırken, İzmit 233 338'e yükselmişti⁶⁵³. Adapazarı kazasının genel nüfusu ise, 301 067 olarak gerçekleşmiştir⁶⁵⁴.

1985 – Şaban Mergül tarafından hazırlanan Çark gazetesi yayınlanmaya başlandı⁶⁵⁵.

1985 – Hüseyin Komite ve Şaban Mergül öncülüğündeki Sporda 54 gazetesi yayın hayatına başladı⁶⁵⁶.

13 Ocak 1986 – Genel yayın müdürlüğünü Necdet Güngörsün'ün yaptığı Sakarya'da Gün gazetesinin ilk sayısı yayınlandı⁶⁵⁷.

14 Nisan 1986 – Adapazarı merkeze bağlı Akarca köyündeki orman fidanlama çalışmaları sırasında, Roma dönemine ait bazı mezar ve kalıntılar bulundu⁶⁵⁸.

21 Nisan 1986 – Uniroyal Lastik fabrikası Goodyear tarafından satın alındığı için, Adapazarı Beşköprü'de bulunan fabrikanın eski tabelası indirildi ve yerine Goodyear yazılı yeni tabela asıldı⁶⁵⁹.

Nisan 1986 – Adapazarı Tribün gazetesi yayınlanmaya başlandı⁶⁶⁰.

5 Mayıs 1986 – Adapazarı Vagon Sanayii Müessesesi (ADVAS), Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları'nın bağlı ortaklığı olarak, Türkiye Vagon Sanayii Anonim Şirketi'ne dönüştü ve kısaca TÜVASAŞ adını aldı⁶⁶¹.

11 Ağustos 1986 – Cumhurbaşkanı Kenan Evren Arifiye'ye geldi⁶⁶².

1986 – Adapazarı PTT Başmüdürlüğü kuruldu.

1986 – Sakarya Halk Eğitim Merkezi hizmete açılmıştır⁶⁶³.

Ocak 1987 – Nurettin Turan, Sakarya Vilayeti'nin ondördüncü valisi olarak göreve başladı⁶⁶⁴.

20 Ocak 1987 – Karasu ilçesinde zengin demir filizi rezervleri tespit edildi⁶⁶⁵.

19 Haziran 1987 – Pamukova nahiyesi, Sakarya Vilayeti'ne bağlı ilçe durumuna yükseltildi⁶⁶⁶.

19 Haziran 1987 – Kocaali nahiyesi, Sakarya Vilayeti'ne bağlı kaza durumuna getirildi⁶⁶⁷.

27 Haziran 1987 – Taraklı nahiyesi, Sakarya Vilayeti'ne bağlı ilçe durumuna yükseltildi⁶⁶⁸.

29 Kasım 1987 – Türkiye'de 18. dönem genel seçimler yapıldı⁶⁶⁹ ve Sakarya Vilayeti'ni Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edecek milletvekilleri şu şekilde tespit edildi: Mümtaz Özkök, Ayhan Reyhan Sakalioğlu, Mehmet Gölhan, Yalçın Koçak, Ahmet Neidim ve Ersin Taranoğlu⁶⁷⁰.

12 Aralık 1987 – İki gündür yağan yoğun yağmurlar sebebiyle, Adapazarı şehrinde hayat durma noktasına geldi⁶⁷¹.

1987 – Necdet Güngörsün tarafından hazırlanan Akşam gazetesinin yayın hayatı başladı⁶⁷².

1987 – Sakaryaspor 1987 – 1988 Federasyon Kupası maçları sonucunda Türkiye Şampiyonluğunu kazandı⁶⁷³.

27 Nisan 1988 – Sakaryaspor, Balkan Kupası'na katılmayı garantiledi ve ilk kez Avrupa Kupalarına katılma hakkını elde etti⁶⁷⁴.

16 Haziran 1988 – Sakarya'nın tecrübeli raketi Nurdoğan Altınışik, "Tecrübeliler Dünya Masa Tenisi Şampiyonası"nda 40-50 yaş grubunda dünya ikincisi olarak gümüş madalya kazandı⁶⁷⁵.

31 Ağustos 1988 – Adapazarı şehir merkezinde tesis edilen üç yıldızlı Baltürk Oteli hizmet vermeye başladı⁶⁷⁶.

16 Eylül 1988 – Akyazı'ya bağlı Dokurcun'da Mudurnu çayı üzerinde yaptırılacak olan hidroelektrik santralinin temeli, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fahrettin Kurt tarafından atıldı⁶⁷⁷.

3 Kasım 1988 – Hendek ilçesinin Kargalı Hanbaba mevkiinde meydana gelen kazada 29 kişi hayatını kaybetti⁶⁷⁸. Bu, Adapazarı'nda meydana gelen en kanlı trafik kazalarından birisiydi.

16 Aralık 1988 – Yapı Kredi Bankası Adapazarı merkez şubesi, günün 24 saati para çekme hizmeti sunan Tele 24 cihazını Adapazarı'nda ilk kez olmak üzere devreye soktu⁶⁷⁹.

21 Mart 1989 – Taraklı'da 150 dekar orman yandı⁶⁸⁰.

26 Mart 1989 – Ünal Ozan, yaklaşık olarak 10 yıllık uzun bir aradan sonra, Adapazarı Belediye Başkanlığı görevine tekrar seçildi⁶⁸¹.

28 Mart 1989 – Adapazarı Belediye Başkanlığı'na seçilen Ünal Ozan görevine başladı⁶⁸².

Mart 1989 – Genel müdürlüğü Adapazarı'nda bulunan Türkiye Vagon Sanayii Anonim Şirketi'nin (TÜVASAŞ) yayın organı olan Metro dergisi yayınlanmaya başladı⁶⁸³.

20 Haziran 1989 – Bulgaristan'daki Türklere uygulanan baskılar nedeniyle pekçok Türk soydaş Türkiye'ye gelmeye ve bu aşamada ülkeye gelenlerin bir kısmı da Adapazarı'nda iskân edilmeye başladı⁶⁸⁴.

25 Haziran 1989 – Sakarya Vilayeti'nde ilk kez üniversiteye giriş ikinci basamak sınavları yapıldı⁶⁸⁵.

28 Temmuz 1989 – Türkiye Elektrik Kurumu Yönetim Kurulu'nun aldığı karar sonucunda, TEK Bolu İşletme Müdürlüğü, Sakarya Elektrik Dağıtım Müessesesi Müdürlüğü'ne bağlandı⁶⁸⁶.

22 Ağustos 1989 – Kaynarca'nın Arifağa köyü Karaboğaz mevkiinde çok zengin linyit kömürü yatakları bulundu⁶⁸⁷.

23 Ağustos 1989 – Adapazarlı bir grup doktorun girişimleriyle oluşturulan SA-MED Anonim Şirketi ile Sakarya Bilgisayarlı Tomografi ve Ultrasonografi Teşhis Merkezi İzmit caddesinde açıldı⁶⁸⁸.

19 Nisan 1990 – Bakanlar Kurulu, Adapazarı'nda Toyota-Sa Otomobil Fabrikası adıyla bir üretim kompleksinin kurulmasına onay verdi⁶⁸⁹.

9 Mayıs 1990 – Söğütlü nahiyesi, Sakarya Vilayeti'ne bağlı ilçe durumuna yükseltildi⁶⁹⁰.

16 Mayıs 1990 – Akyazı'ya bağlı Akpürçek'in (Karapürçek) ilçe olmasına dair karar Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edildi. Karar Resmî Gazete'de yayınlanmasından sonra, yürürlüğe girecekti⁶⁹¹.

20 Mayıs 1990 – Sakarya Vilayeti merkez ilçesine bağlı bir kasaba olan Ferizli, ilçe durumuna yükseltilmiştir⁶⁹².

13 Ağustos 1990 – Sakarya basınında müjdeli bir haber: "Sakarya Üniversitesi'nin Kurulması Kesinlik Kazandı"⁶⁹³.

21 Ekim 1990 – Türkiye'de genel nüfus sayımı yapıldı⁶⁹⁴ ve Sakarya Vilayeti'nin nüfusunun 683 061 kişi olduğu tespit edildi. Bu nüfusun 297 759'u şehirde yaşarken, 385 302'si ise köylerde ikamet etmekteydi. Adapazarı merkez nüfusu 171 225'e ulaşırken, İzmit 256 882'ye yükselmişti⁶⁹⁵. Adapazarı kazasının genel nüfusu ise, 316 307 olarak gerçekleşmişti⁶⁹⁶.

3 Kasım 1990 – Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Yıldırım Akbulut, İzmit Cengiz Topel hava alanı vasıtasıyla Adapazarı'na geldiler⁶⁹⁷.

23 Kasım 1990 – Türkiye'nin 73 ilinde yapılan bir inceleme sonucunda, Sakarya'nın binde 177 oranıyla, en çok gazete okuyan iller sıralamasında Muğla, Tekirdağ ve Bolu'dan sonra Türkiye dördüncüsü olduğu belirlendi⁶⁹⁸.

3 Aralık 1990 – Tüvasaş'ın tamamen yerli üretime dayanarak

gerçekleştirdiği Raybüs, ilk seferini Adapazarı – Haydarpaşa arasında gerçekleştirdi ve seferlerine başlamış oldu⁶⁹⁹.

1990 – Sakarya Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğü'nün yaptığı istatistikî çalışmaya göre, vilayette 1990 yılında 16580 doğum gerçekleşirken, 4722 kişi hayatını kaybetmiştir⁷⁰⁰.

15 Ocak 1991 – Atatürk'ün Adapazarı'nı ziyaretinde kaldığı evin bahçesinin genişletilerek, açık hava müzesi haline getirilmesi kararlaştırıldı⁷⁰¹.

23 Ocak 1991 – "Adapazarı Kazası"nın son kaymakamı ve Sakarya Vilayeti'nin teşkil edilmesinde önemli gayretleri olduğu bilinen Atıf Sefa Tahıl İstanbul'da vefat etti⁷⁰².

14 Mayıs 1991 – Sakarya Üniversitesi'nin kurulmasına dair görüşmeler, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde başladı⁷⁰³.

29 Mayıs 1991 – Sakarya Üniversitesi'nin kurulması meselesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Millî Eğitim komisyonundan geçerek, ciddî bir aşamaya girdi⁷⁰⁴.

5 Ağustos 1991 – Yayınlanan yeni valiler kararnamesi ile, Sakarya Valisi Nurettin Turan Van Valiliği'ne getirildi. Sakarya Valiliği'ne ise, Kütahya Valisi Erdoğan Atasoy atandı⁷⁰⁵. Vali Atasoy, vilayetin onbeşinci valisi olarak 19 Ağustos'ta göreve başladı⁷⁰⁶.

23 Eylül 1991 – Hasan Kurtiç'in sahibi olduğu Son Olay gazetesinin ilk nüshası yayınlandı.⁷⁰⁷

Eylül 1991 – İbrahim Damar tarafından hazırlanan Mesaj gazetesinin yayını başladı⁷⁰⁸.

20 Ekim 1991 – Türkiye'de 19. dönem genel seçimler yapıldı⁷⁰⁹ ve Sakarya Vilayeti'ni Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edecek olan 6 milletvekili seçildi. Bu vekiller şunlardı: Cevat Ayhan, Nevzat Ercan, Mehmet Gölhan, Mustafa Kılıçarslan, Ahmet Neidim ve Ersin Taranoğlu⁷¹⁰.

20 Kasım 1991 – Adapazarı Belediyesi'nden, kurulma aşamasında olan Sakarya Üniversitesi'ne büyük jest yapılarak, mevcut belediye hizmet binası üniversiteye tahsis edildi⁷¹¹.

1991 – Yazlık Belediyesi kuruldu⁷¹².

30 Ocak 1992 – Adapazarı Belediyesi önderliğinde, Arifiye, Hendek, Eşme ve Sapanca Belediyelerinin ve hal birliğinin iştirakiyle Belpaş Anonim Şirketi kuruldu⁷¹³.

Ocak 1992 – İbrahim Damar yönetimindeki Metro gazetesi yayınlanmaya başlandı⁷¹⁴.

8 Şubat 1992 – Sakarya Valisi Erdoğan Atasoy merkez valiliğine alındı ve yerine Balıkesir Valisi olan Enver Hızlan Sakarya Valiliği'ne tayin edildi⁷¹⁵. Vilayetin onaltıncı valisi olana Hızlan, 3 Mart'ta göreve başladı⁷¹⁶.

13 Mart 1992 – Sapanca'ya bağlı Kurtköy yerleşim birimi belediye

oldu⁷¹⁷.

29 Mart 1992 – Adapazarı Belediye Başkanlığı ve Sakarya Milletvekilliği görevlerinde bulunmuş olan Selahattin Gürdrama, tedavi gördüğü İstanbul International Hospital'da vefat etti ve cenazesi Adapazarı'na getirilerek, Emirdağ mezarlığında toprağa verildi⁷¹⁸.

7 Nisan 1992 – Adapazarı'ndaki telefon hattı sayısı 54 000'e ulaştı⁷¹⁹.

16 Mayıs 1992 – Adapazarı'nda inşa edilmesi plânlanan Toyota-Sa Otomobil fabrikasının temeli atıldı⁷²⁰.

19 Haziran 1992 – Sait Faik Abasıyanık adına Adapazarı'nda yaptırılan park ve yazarın heykeli törenle açıldı⁷²¹.

22 Haziran 1992 – Adapazarı ile Bosna-Hersek'in önemli şehirlerinden Üsküp kardeş şehir oldu⁷²².

3 Temmuz 1992 – Sakarya Üniversitesi kuruldu⁷²³.

11 Temmuz 1992 – Sakarya Üniversitesi'nin kurulmasını sağlayan 3837 sayılı kanun, 11 Temmuz 1992 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi⁷²⁴.

1 Ağustos 1992 – Sakarya il yönetimi, milletvekilleri ve merkezî otoritenin tarihî açıklaması: "Adapazarı Büyük Şehir Belediyesi olmalıdır"⁷²⁵.

2 Ağustos 1992 – Valiler Kararnamesinin Resmî Gazete'te yayınlanmasıyla birlikte, Gümüşhane Valisi Erdiç Büyükakalın Sakarya Valiliği'ne atandı⁷²⁶. Vali Büyükakalın, vilayetin onyedinci valisi olarak 12 Ağustos'ta göreve başladı⁷²⁷.

2 Eylül 1992 – 1 Eylül'de vefat eden Adapazarı'nın eski belediye başkanlarından Behçet Deryaoğlu'nun cenazesi, Emirdağ mezarlığında toprağa verildi⁷²⁸.

22 Ekim 1992 – Kuruluşunu tamamlayan Sakarya Genç Radyo, test yayınlarına başladı⁷²⁹.

9 Kasım 1992 – Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü'ne, İstanbul Teknik Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof.Dr. Ramazan Evren kurucu rektör olarak atandı⁷³⁰.

11 Aralık 1992 – Kısaca ART olarak tanınacak olan Adapazarı Belediyesi Radyo ve Televizyonu kuruldu⁷³¹.

12 Aralık 1992 – Adapazarı Belediyesi'nin yeni "hizmet binası", Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü tarafından hizmete açıldı⁷³².

19 Aralık 1992 – Adapazarlıların ASM olarak adlandıracakları Abasıyanık Sanat Merkezi, akşam saat 19'da Belediye Başkanı Ünal Ozan'ın yaptığı açılış konuşmasıyla hizmete sokuldu⁷³³.

1992 – Hanlı Belediyesi kuruldu⁷³⁴.

1992 – Hüseyin Komite tarafından hazırlanan Haber Kokteyl dergisi

yayın hayatına başladı⁷³⁵.

1992 – Halk ve Olaylara Bakış gazetesinin yayını başladı⁷³⁶.

21 Haziran 1993 – Adapazarı'nın kurtuluş gününe denk gelen bir tarihte şehrin modern terminal binasının temeli atıldı⁷³⁷.

25 Haziran 1993 – Sakarya Milletvekillerinden Mehmet Gölhan, Tansu Çiller tarafından kurulan 50. hükümette devlet bakanlığı görevine getirilmiştir⁷³⁸.

31 Temmuz 1993 – Sakarya Valisi Erdiñ Büyükakalın, Sakarya'daki okur-yazar oranının % 98 olduğunu açıkladı⁷³⁹.

4 Eylül 1993 – Kuruluşunu tamamlayan Kanal 54 Televizyonu, yayın hayatına başladı⁷⁴⁰.

16 Eylül 1993 – Türkiye Vagon Sanayii Anonim Şirketi (TÜVASAŞ), imalât binasını yeniledi ve dünya standartlarında üretim yapmaya başladı⁷⁴¹.

18 Eylül 1993 – Sakarya ili genelinde yapılan bir araştırmada, 1993 yılı itibariyle, vilayette toplam 782 okul olduğu ve bu okullardaki 3101 derslikte, 127 098 öğrencinin eğitim ve öğretim gördüğü tespit edildi. Toplam öğretmen sayısı ise 4616 idi⁷⁴².

9 Kasım 1993 – Adapazarı merkezde inşa edilen Katlı Pazaryeri ve Katlı Otopark, görkemli bir törenle hizmete açıldı⁷⁴³.

10 Aralık 1993 – Karaaptiller ve Aşağı Kirazca köylerinin birleşmeleri sonucunda, Nehirkent adıyla yeni bir belediyenin kurulması kararlaştırıldı⁷⁴⁴.

Aralık 1993 – Şaban Mergül ve Cengiz Oflgaç tarafından hazırlanan Yeni Çark Europe dergisi yayın hayatına başladı⁷⁴⁵.

1993 – Güneşler Belediyesi kuruldu⁷⁴⁶.

31 Ocak 1993 – Sakarya Vilayeti'nde 1993 yılı sonu itibariyle, 17 298 kişi doğdu ve 4 900 kişi öldü⁷⁴⁷. Yine aynı zaman dilimi içerisinde, Sakarya'da 12 110 evlenme ve 1219 boşanma hadisesi olmuştur⁷⁴⁸.

1 Ocak 1994 – Yeni telefon kodlama sistemine göre, Sakarya'nın 264 olarak belirlenen şehirlerarası telefon kodu, 1 Ocak tarihi itibariyle kullanılmaya başlandı⁷⁴⁹.

22 Şubat 1994 – FM bandı 100.4'den yayın yapacak olan Pak Fm radyosu yayın hayatına başladı⁷⁵⁰.

27 Mart 1994 – Türkiye'de yerel seçimler yapıldı ve Aziz Duran, Adapazarı Belediye Başkanlığı görevine seçildi⁷⁵¹.

Mart 1994 – Sakarya Üniversitesi tarafından Nehir dergisi yayınlanmaya başlandı⁷⁵².

Nisan 1994 – Sakarya Üniversitesi'nin yayın organı olan Genç Nehir dergisi yayın hayatına başladı⁷⁵³.

6 Mayıs 1994 – Adapazarı Modern Terminal binasının yapımı tamamlandı ve hizmete açıldı⁷⁵⁴.

1 Temmuz 1994 – Canlı bir ticaret hacminin bulunduğu Adapazarı'nda, bir Merkez Bankası şubesi veya onun bünyesinde faaliyet gösterecek bir teşkilatın eksikliğini doldurmak amacıyla, Ticaret ve Sanayi Odası'nın ısrarlı gayret ve çalışmaları sonucunda, Takas Odası kuruldu⁷⁵⁵. Odanın açılışı 23 Ocak 1995'te yapılacaktır.

5 Temmuz 1994 – Adapazarı ile Bosna-Hersek'in Sarajevo kentinin büyük belediyelerinden biri olan Ilıca, kardeş şehir oldular⁷⁵⁶.

2 Ağustos 1994 – Yakın bir zaman içerisinde Adapazarı'nda açılacak olan Toyota-Sa Otomobil Fabrikası'nda ilk otomobil üretimi başladı. İlk etapta üretilen 8 adet otomobil, fabrikanın açılış günü sergilenmek üzere özel bir bölüme alınmıştır⁷⁵⁷.

24 Ağustos 1994 – Adapazarı merkezdeki Çark caddesinde bulunan Atatürk Lisesi'nin bünyesinden çıkarılarak bağımsız Sakarya Ortaokulu haline getirilen okulun adı, "Dr. Nuri Bayar" olarak değiştirildi⁷⁵⁸.

15 Ekim 1994 – Modern Türkiye'nin en önemli sanayi teşekküllerinden olan ve Sabancı grubu ile Japon Toyota ortaklığıyla kurulan Toyota-Sa Otomobil Fabrikası, dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in de katıldığı çok görkemli bir törenle açıldı⁷⁵⁹.

2 Kasım 1994 – Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü'ne Prof.Dr. İsmail Çallı dört yıllığına atandı. Bu karar 3 Kasım 1994 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi⁷⁶⁰. Prof.Dr. İsmail Çallı, Sakarya Üniversitesi'nin ikinci rektörü oluyordu. Buna karşılık seçime gelen ve atanan ilk rektördü.

31 Aralık 1994 – Yılsonu itibariyle 1994 yılında Sakarya Vilayeti'nde 3168 ölüm yaşanırken, 20556 kişi doğmuştur⁷⁶¹.

1994 – Adapazarı Toprak İlaç Fabrikası açıldı⁷⁶².

1994 – Sakarya Radyo Televizyonu (SRT) kuruldu⁷⁶³.

15 Ocak 1995 – Adapazarı Belediyesi personelinin ve sosyal işler müdürlüğünce tespit edilecek fakir vatandaşların faydalanacağı Aşevi, verilen bir iftar yemeğiyle hizmete açıldı⁷⁶⁴.

17 Ocak 1995 – Sakarya Valisi Erdinç Büyükkalın'ın yaptığı açıklamaya göre, 1995 yılı itibariyle, Sakarya'da'ki toplam 873 okulda öğrenim gören öğrenci sayısı 129 303 idi. Okulların 718'i ilkokul (75 416 öğrenci), 98'i ortaokul (31 361 öğrenci), 30'u genel lise (12 655 öğrenci) ve 27'si meslek ve teknik lise (9 871) idi. Bu okullardaki toplam öğretmen sayısı 4 823 idi. Bunların okullara göre dağılımı şu şekildeydi: ilkokullarda 2 934, ortaokullarda 463, genel liselerde 663 ve meslek ve teknik liselerde de 763 öğretmen⁷⁶⁵.

23 Ocak 1995 – Adapazarı'nda 1 Temmuz 1994'de kurulan Takas Odası'nın açılışı yapıldı⁷⁶⁶.

16 Mart 1995 – Sahipliğini Turan Sevindik'in yaptığı Ses Radyo kuruluşunu tamamlayarak, faaliyete başladı⁷⁶⁷.

Mart 1995 – Sakarya Üniversitesi'nin yayın organı olan Genç Sakarya dergisi yayınlanmaya başlandı⁷⁶⁸.

30 Haziran 1995 – Adapazarı şehir merkezindeki Sedat Kirtetepe caddesini İzmit caddesine bağlayan Nato caddesinin adı, Adapazarı Belediye Meclisi'nin toplantısında alınan kararın sonucunda, Saraybosna caddesi olarak değiştirildi⁷⁶⁹.

28 Temmuz 1995 – Pamukova'da çok büyük ve ardı ardına devam eden patlamalar oldu. Öğlen saat 12 sıralarında fosforlu eski mermilerin imhası sırasında başlayan patlamalar, cephaneliklerin infilakıyla önü alınmaz bir duruma geldi. Ölü ve yaralı olmayan olaylar sırasında, Pamukova'da camı kırılmayan ev veya bina kalmadı. Patlamayla birlikte Adapazarı – Bilecik – Eskişehir yolu trafiğe kapatıldı. Patlamalar nedeniyle devlet erkânı Pamukova'ya taşındı ve önlemler alındı⁷⁷⁰.

30 Temmuz 1995 – Pamukova'daki patlamalar nedeniyle incelemelerde bulunmak amacıyla, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk, çeşitli bakan ve milletvekilleri ilçeye geldiler⁷⁷¹.

26 Ağustos 1995 – Adapazarı'ndaki Toyota-Sa Trafik Acil Hastanesi ve Toptancılar çarşısının (TOPÇA) açılışı, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in katılımlarıyla yapıldı⁷⁷².

3 Ekim 1995 – Sakarya Üniversitesi'ne bağlı Geyve Meslek Yüksekokulu eğitim ve öğretime açıldı⁷⁷³.

22 Aralık 1995 – Sakarya Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğü rakamlarına göre, vilayetin yıllık nüfus artış oranı, % 2.3 olarak gerçekleşti⁷⁷⁴.

24 Aralık 1995 – Türkiye'de 20. dönem genel seçimler yapıldı⁷⁷⁵ ve Sakarya Vilayeti'ni Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edecek milletvekilleri şu şekilde tespit edildi: Teoman Akgür, Nezir Aydın, Cevat Ayhan, Nevzat Ercan, Ertuğrul Eryılmaz, Ahmet Neidim ve Ersin Taranoğlu⁷⁷⁶.

26 Aralık 1995 – 1995 yılının sonu itibarıyla, Sakarya Vilayeti'nde 4 987 kişi ölürken, 17 046 kişi hayata merhaba demiştir⁷⁷⁷.

15 Ocak 1996 – Sakarya nehri, Kültür Bakanlığı Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun aldığı karar doğrultusunda "mutlak koruma" altına alındı⁷⁷⁸.

25 Ocak 1996 – İller Bankası Genel Müdürlüğü İçmesuyu Dairesi Başkanlığı'ndan yapılan açıklamaya göre, Adapazarı'nın içme suyunda sağlık açısından hiçbir sakınca bulunmadığı ve şehre su sağlayan Sapanca gölü suyunun, içme suyu olarak birinci kalitede olduğu tescil edildi⁷⁷⁹.

6 Mart 1996 – Mesut Yılmaz başbakanlığında yeni kurulan 53. hükümette, Sakarya Milletvekillerinden Ersin Taranoğlu Devlet Bakanlığı ve Nevzat Ercan da Orman Bakanlığı'na getirilmişlerdir⁷⁸⁰.

10 Nisan 1996 – Sakarya Valisi Erdinç Büyükkalın, yeni valiler kararnameyi ile merkez valiliğine alındı. İçel Valisi Gökhan Aydın ise Sakarya

Valiliği'ne atandı⁷⁸¹. Vilayetin onsekizinci valisi olan Aydın, 19 Nisan'da görevine başladı⁷⁸².

9 Mayıs 1996 – Devlet Plânlama Teşkilatı'nın ilçelerin gelişme düzeylerine ilgili olarak yaptırdığı bir araştırmanın sonuçları açıklandı. Bu araştırmaya göre, merkez ilçe Adapazarı 2. sınıf, Sapanca, Hendek ve Pakumova ilçeleri 3. sınıf, Akyazı, Geyve, Karasu, Taraklı, Kocaali, Söğütlü, Ferizli, Kaynarca, Karapürçek 4. sınıf ilçe olarak açıklandı⁷⁸³.

28 Haziran 1996 – Türkiye Cumhuriyeti'nin 54. hükümetinde, Sakarya Milletvekillerinden Cevat Ayhan Bayındırlık ve İskân Bakanı ve Nevzat Ercan ise Devlet Bakanı oldu⁷⁸⁴.

21 Eylül 1996 – Bakanlar Kurulu tarafından AGDAŞ adlı şirkete, Adapazarı'na doğalgaz dağıtma yetkisi verildi. Konuyla ilgili karar Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi⁷⁸⁵.

22 Ocak 1997 – Adapazarı'nda bulunan Toyota-Sa Otomobil fabrikası, ürettiği elli bininci otomobili, Sakarya Valiliği'ne bağışladı⁷⁸⁶.

6 Haziran 1997 – Akyazı ve Hendek Devlet hastaneleri hizmete girdi⁷⁸⁷.

30 Haziran 1997 – Türkiye Cumhuriyeti'nin 55. hükümeti kuruldu ve Sakarya Milletvekili Ersin Taranoğlu Orman Bakanlığı görevine getirildi⁷⁸⁸.

5 Eylül 1997 – Adapazarı merkezde yapımı tamamlanan Saraybosna Bulvarı Bosna Şehitler Anıtı'nın açılışı yapıldı⁷⁸⁹.

6 Eylül 1997 – Acil trafik hastanesi olarak yapılan, ancak o zamana kadar bu amaçla kullanılmayan Toyota – Sa hastanesi, "Toyota – Sa Acil Trafik Hastanesi" olarak hizmet vermeye başladı⁷⁹⁰.

29 Eylül 1997 – Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, beraberindeki kalabalık bir bakan ve milletvekili heyetiyle birlikte Sakarya'ya geldi ve bazı fabrika ve tesislerin açılışını gerçekleştirdi⁷⁹¹.

28 Ekim 1997 – Merkez valilerinden Yener Rakıcioğlu Sakarya Valisi oldu. Sakarya Valisi Gökhan Aydın ise, Hatay Valiliği'ne getirildi⁷⁹². Vali Rakıcioğlu, vilayetin ondokuzuncu valisi olarak 8 Kasım'da göreve başladı⁷⁹³.

8 Kasım 1997 – Türkiye'nin en büyük 500 sanayi kuruluşu sıralamasında, Sakarya'dan toplam 8 adet müessese dereceye girmiştir. Bu kuruluşlar ve dereceleri şu şekildedir: Toyota – Sa 23, Good Year Lastik fabrikası 27, Otoyol Sanayi 73, Tırsan Treyler Sanayii 199, Balsu Marketing Dış Ticaret 243, Tüvasaş 322, AE Goetze İstanbul Segman 415 ve İstanbul Fruehauf 420⁷⁹⁴.

30 Kasım 1997 – Türkiye'de genel nüfus sayımı yapıldı⁷⁹⁵ ve Sakarya Vilayeti'nin toplam nüfusunun 732 414 kişi olduğu tespit edildi⁷⁹⁶. Adapazarı merkez nüfusu 184 013'e ulaşırken, İzmit 202 003 kişiye yükselmişti⁷⁹⁷.

31 Aralık 1997 – Sakarya Vilayeti'nde telefona kayıtlı abone sayısı 201 bin rakamına ulaştı⁷⁹⁸.

Ocak – Şubat 1998 – Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası'nın yayın

organı olan Sakarya Ekonomi dergisinin yayın hayatı başladı⁷⁹⁹.

9 Şubat 1998 – Sayımdan sonra yapılan resmî açıklamaya göre, Türkiye'nin nüfusu 62 610 252 kişi olarak belirlenirken, Sakarya Vilayeti 732 898 kişi ile, 80 il arasında 27. sırayı aldı⁸⁰⁰.

28 Mayıs 1998 – 1989-90 futbol sezonunda ikinci lige düşen Sakaryaspor, play-offtaki mücadelelerden sonra Türkiye I. Ligi'ne yeniden yükseldi⁸⁰¹.

22 – 23 Haziran 1998 – Sakarya Üniversitesi tarafından, "I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu" düzenlendi⁸⁰².

22 Eylül 1998 – Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Adapazarı'na geldi ve bazı açılış törenlerine katıldı⁸⁰³.

23 Ekim 1998 – Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü'ne Prof.Dr. İsmail Çallı'yı ikinci defa dört yıllığına atadı. Bu karar 24 Ekim 1998 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi⁸⁰⁴. Prof.Dr. İsmail Çallı'nın bu ikinci rektörlüğü 4 yıl daha sürecek ve Kasım 2002'de sona erecektir. Rektörlük için yapılan yeni seçimlerde en çok oyu alan Prof.Dr. Mehmet Durman, 14 Kasım 2002'de Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından 2002/96 sayılı kararla Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü'ne atanacaktır. Bu atamaya ait karar, 15 Kasım 2002 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girecektir⁸⁰⁵. Prof.Dr. Mehmet Durman Sakarya Üniversitesi'nin üçüncü rektörü olacaktır.

18 Nisan 1999 – Türkiye'de 21. dönem genel seçimler yapıldı⁸⁰⁶ ve Sakarya Vilayeti'ni Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edecek milletvekilleri şu şekilde tespit edildi: Nezir Aydın, Cevat Ayhan, Nevzat Ercan, Şaban Ramis Savaş, Ersin Taranoğlu ve Osman Fevzi Zihnioğlu. Adapazarı Belediye Başkanlığı'na ise, Aziz Duran tekrar seçildi⁸⁰⁷.

18 Nisan 1999 – Kâzımpaşa Belediyesi kuruldu⁸⁰⁸.

26 Haziran 1999 – Yoğun yağın yağmurlar nedeniyle Adapazarı şehir merkezi "göl" haline geldi⁸⁰⁹.

10 Temmuz 1999 – Sakarya Taşkısığı Kışla'da yapılan törenle, I. Piyade Tugay Komutanlığı'na sancak verildi⁸¹⁰.

17 Ağustos 1999 – Merkez üssü Gölcük-Arifiye olan ve Richter ölçeğine göre 7.4 şiddetinde gerçekleşen "asrın felaketi", Sakarya Vilayeti'nde büyük can kaybına ve yıkıma sebep oldu⁸¹¹. 45-50 saniye süren deprem sonucunda⁸¹², sadece Adapazarı'ndaki can kaybı tablosu şu şekilde gerçekleşmiştir: 3 891 ölü, 5 180 yaralı⁸¹³.

6 Eylül 1999 – Depremin ardından, Sakaryaspor Kulübü Türkiye liglerinden çekildi⁸¹⁴.

12 Eylül 1999 – Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, deprem sonrası ikinci kez Adapazarı'na geldi ve birtakım incelemelerde bulundu⁸¹⁵.

13 Eylül 1999 – Deprem bölgesinde, merkez üssü Sapanca-Izmit arası olan ve saat 14.58'de Richter ölçeğine göre 5.5 şiddetinde gerçekleşen büyük bir sarsıntı daha oldu⁸¹⁶.

20 Eylül 1999 – Deprem bölgelerinde sadece deprem işlerinde görev yapmak üzere görevlendirilen valilerin göreve başlamaları münasebetiyle, Sakarya Koordinatör Deprem Valisi Ahmet Refik Tekerek de Adapazarı'na gelerek, vazifesine başladı. Koordinatör valinin görevi, deprem işleri tamamlandığında sona erecekti. İl Valisi Yener Rakıcioğlu ise, vilayetin deprem dışındaki tüm işlerine bakmaya devam edecekti⁸¹⁷.

27 Eylül 1999 – Merkez valilerinden Mustafa Cahit Kırac, Sakarya Valiliği'ne atandı. Sakarya Valisi Yener Rakıcioğlu Hatay Valiliği'ne getirildi⁸¹⁸. Vilayetin yirminci valisi olan Kırac, 30 Eylül tarihinde görevine başladı⁸¹⁹.

1 Ekim 1999 – Asrın felaketi olarak değerlendirilen 17 Ağustos depreminin Adapazarı'na verdiği zarar ATSO tarafından açıklandı: 930 trilyon 325 milyar Türk lirası (2 milyar 67 milyon 388 bin dolar)⁸²⁰.

17 Ekim 1999 – Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Başbakan Bülent Ecevit, çok sayıda bakan, milletvekili ve bürokrat Adapazarı'na geldi⁸²¹.

26 Ekim 1999 – Adapazarı Belediye Başkanı Aziz Duran'dan önemli açıklama: "Adapazarı Kanunu çıkmalı". Başkan Duran, Adapazarı'nın kurtuluşu için, vaktiyle çıkarılan Özel Erzincan Kanunu gibi, Adapazarı Kanunu'nun çıkarılması gerektiğini ifade etti⁸²².

29 Ekim 1999 – Sakarya Valiliği'nden yapılan resmî açıklamaya göre, deprem sonrası vilayetteki toplam can kaybı 3 890, yaralı sayısı ise 5 180 olarak gerçekleşmiştir⁸²³.

12 Kasım 1999 – Merkez üssü Düzce ile Gölyaka arasında gerçekleşen 7.2 şiddetindeki deprem, Türkiye'nin önemli bir kısmında hissedildi. En çok etkilenen yerlerden birisi de Adapazarı'ydı⁸²⁴.

13 Kasım 1999 – Sapanca ve Düzce depremlerini müteakiben, Sakarya Valiliği'nden yapılan açıklamayla, vilayet genelindeki tüm okullarda eğitim ve öğretim faaliyetlerine süresiz olarak ara verildi⁸²⁵.

20 Kasım 1999 – Eğitim ve öğretim faaliyetlerine deprem nedeniyle 6 Aralık tarihine kadar ara vermiş olan Sakarya Üniversitesi, Yüksek Öğretim Kurulu'nun almış olduğu yeni bir kararla, 28 Şubat 2000 tarihine kadar geçici olarak tekrar tatil edildi⁸²⁶.

1 Aralık 1999 – İlhan Bayrı'nın imtiyaz sahibi ve Levent Bayrı'nın genel yayın yönetmeni olduğu Yaşayan Sakarya gazetesi yayınlanmaya başladı⁸²⁷.

3 Aralık 1999 – Sakarya Vilayeti'nin deprem sonrası yeniden yapılanması sürecinde, Adapazarı Belediyesi'nin "büyükşehir belediyesi" olma yetkisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Bakanlar Kurulu'na verildi⁸²⁸.

12 Aralık 1999 – Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Sakarya, Düzce, Bolu ve İzmit'te depremle ilgili incelemelerde bulunmak amacıyla bu vilayetlere

geldi⁸²⁹.

25 Aralık 1999 – Deprem sonrası inşa edilecek “Yeni Adapazarı”nın kuruluş yeri, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü ve Afet İşleri Genel Müdürlüğü'nün yoğun çalışmaları sonucunda kesinlik kazandı. Hazırlanan rapora göre, “Yeni Adapazarı”, şehrin kuzeyinde; Evrenköy, Alandüzü, Korucuk, Karapınar, Camili, Nasuhlar, Karaman ve İnkizce-Osmaniye köylerini içine alan geniş bir alanda ve gelişim projesi olarak 250 bin nüfuslu bir şehir şeklinde inşa edilecekti⁸³⁰.

27 Aralık 1999 – Sapanca ve Düzce depremleri nedeniyle süresiz tatil edilen Sakarya Vilayeti'nde, Sakarya Üniversitesi hariç olmak üzere, tüm eğitim ve öğretim birimleri ders başı yaptı⁸³¹.

15 Ocak 2000 – Depremzede çocuklara eğitim ve rehabilitasyon hizmeti verilmesi amacıyla, Adapazarı'nda “Çocuk Eğitim Merkezi” açıldı⁸³².

9 Şubat 2000 – Bayındırlık ve İskân Bakanı Koray Aydın Adapazarı'na geldi, çeşitli köylerin ve yerleşim merkezlerinin açılışına katıldı ve kendisine Sakarya Vilayeti'nin “hemşehrilik beratı” takdim edildi⁸³³.

14 Şubat 2000 – Sakarya Gazeteciler Cemiyeti'nin de başkanı olan Necdet Güngörsün'ün sahibi olduğu Yenigün gazetesinin ilk nüshası yayınlandı⁸³⁴.

16 Şubat 2000 – Adapazarı Belediyesi'nin “büyükşehir” statüsüne yükseltilmesi Bakanlar Kurulu'nda kabul edildi ve onay için Cumhurbaşkanlığı'na sunuldu⁸³⁵.

4 Mart 2000 – Adapazarı Büyükşehir Belediyesi'nin kurulmasına dair kararname Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından imzalandı⁸³⁶.

6 Mart 2000 – Adapazarı Belediyesi'nin, “Adapazarı Büyükşehir Belediyesi”ne çevrilmesine dair 593 sayılı kararname, 23 985 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdi⁸³⁷.

30 Mart 2000 – Sakarya'nın hariç tutularak, Osmaniye ve Rize'nin “afet bölgesi” kapsamına alınmasına Sakaryalı vatandaşlar tepki gösterdi: “Adapazarı Paris mi?”⁸³⁸.

3 Nisan 2000 – Adapazarı imar plânı kesinleşti. Bu plâna göre, şehir merkezindeki binalar azamî bodrum üzeri iki kat olarak inşa edilecekti⁸³⁹.

10 Nisan 2000 – Rahatsızlığı nedeniyle Türkiye'de bulunan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin eski cumhurbaşkanı Ebulfeyz Elçibey, ziyaret amacıyla Adapazarı'na geldi⁸⁴⁰.

30 Nisan 2000 – Deprem sonrası Karaman köyü ve çevresinde kurulacak yeni Adapazarı kentinin altyapı tesisleri, Bayındırlık ve İskân Bakanı Koray Aydın'ın da katıldığı bir törenle başlatıldı⁸⁴¹.

23 Mayıs 2000 – Sakarya Valiliği önemli bir ilke daha imza attı ve Türkiye'de ilk defa “coğrafi bilgi sistemi”ni başlattı. Bu sistemin amacı, vilayet

dahilinde herhangi bir doğal olayda ilk 72 saatte hızlı bir müdahale yapılması, böyle bir olayda, emir beklenmeksizin anında hareket kolaylığı sağlanarak, can ve mal kaybının en aza indirilmesi, ilin ekonomik kalkınma, nüfus hareketleri, yol, su ve diğer altyapı çalışmalarının daha çabuk ve merkezî bir koordinasyonla anında hayata geçirilmesi ve il kapsamında hızlı bir kalkınma, gelişim ve yükseliş sağlanması idi⁸⁴².

30 Mayıs 2000 – İmzalanan protokolle % 51'i MEPAŞ'ın elinde bulunan Sakaryaspor A.Ş.'nin hisseleri, Adapazarı Büyükşehir Belediyesi'nin yan kuruluşu olan BELPAŞ'a geçti ve böylece BELPAŞ'ın yönetim kurulu başkanı olan Büyükşehir Belediye Başkanı Aziz Duran, otomatik olarak Sakaryaspor'a da başkan oldu⁸⁴³.

19 Haziran 2000 – Vaktiyle Yeni Türkiye Partisi Genel Başkanlığı'nda bulunan, Sakarya milletvekili ve Maliye Bakanı olarak da görev yapan Ekrem Alican vefat etti ve İkizce-Osmaniye köyünde toprağa verildi⁸⁴⁴.

13 Temmuz 2000 – Adapazarı'nda son 50 yılın en sıcak günü yaşandı ve sıcaklık güneşte 53°C'a ulaşırken, gölgede ise 44°C olarak ölçüldü⁸⁴⁵.

19 Temmuz 2000 – Sakarya tarihinin en büyük yatırımı olan Adapazarı Doğalgaz Çevrim Santrali'nin temeli atıldı⁸⁴⁶.

17 Ağustos 2000 – Deprem felâketinin tam birinci yıldönümünde, binlerce Adapazarlı gece 03.02'de Atatürk Bulvarı'nda buluştu ve "asrın felâketi"nin birinci yıldönümü sessiz sedasız bir şekilde anıldı. Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile birlikte devletin zirvesini oluşturan diğer liderler, 17 Ağustos'un yıldönümünde Adapazarı'na geldi ve gündüz yapılan anma törenlerine iştirak ettiler⁸⁴⁷.

28 Eylül 2000 – Sakarya Vilayeti'nin de dahil olduğu deprem bölgesinde, zorunlu deprem sigortası uygulaması başlatıldı⁸⁴⁸.

12 Ekim 2000 – Ağustos 2000 itibariyle Sakarya Vilayeti'ne kayıtlı araç sayısı 105 729'a ve ehliyet sayısı ise 193 891'e ulaşmıştır⁸⁴⁹.

22 Ekim 2000 – Türkiye'de genel nüfus sayımı yapıldı⁸⁵⁰ ve Sakarya Vilayeti'nin nüfusunun 759 168 kişi olduğu tespit edildi. Bunun 287 618 kişisi şehirlerde yaşarken, 472 292'si ise köylerde ikamet etmekteydi⁸⁵¹. Bu sayımın sonucunda, depremin etkisiyle Adapazarı merkez nüfusunda önemli bir azalma olmuş ve nüfus 158 474 kişiye gerilemişti⁸⁵².

9 Aralık 2000 – Sakarya Üniversitesi'ne deprem nedeniyle büyük miktarlarda yardımlar yapıldı. Basında çıkan bilgilere göre, bu rakam yaklaşık olarak 15 milyon doları buldu⁸⁵³.

15 Aralık 2000 – Türkiye Bireysel Judo Birinciliği'ne katılmak amacıyla Mersin'e giden Sakaryalı judocuları taşıyan midibüs Niğde'de kaza geçirdi. Kafileden 3 kişi öldü ve 12 kişi yaralandı⁸⁵⁴.

- ¹ Enver Konukçu, "Sakarya'nın Tarihi Coğrafyası", I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22 – 23 Haziran 1998), Editörler: Mehmet Alparğu – Enis Şahin, Adapazarı, 1999, s. 14.
- ² Bu sayılanlar arasındaki en zengin malzemeyi, söz konusu bu merkezin yayınları oluşturmaktadır.
- ³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938), Ankara, 1989, s. 56-58.
- ⁴ Vakit Gazetesi, 17 Kânun-ı Sani 1339 / 17 Ocak 1923, No. 1832.
- ⁵ Hasan Ali Yücel, Türkiye'de Orta Öğretim, Ankara, 1994, s. 620.
- ⁶ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.10 – 6.31.23, 1 Ekim 1923, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na sunulan teklif yazısı.
- ⁷ Yücel, Türkiye'de Orta Öğretim, s. 620.
- ⁸ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.10 – 6.31.23, 3 Ekim 1923, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'ndan Bakanlar Kurulu'na.
- ⁹ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.10 – 6.31.23, 6 Ekim 1923, Bakanlar Kurulu'ndan İktisat Bakanlığı'na.
- ¹⁰ Cumhuriyet Arşivi, No. 272.0.0.11 – 16.67.21.
- ¹¹ Demokrat Sakarya, 18 Kasım 1955, Cuma, No. 438.
- ¹² Cumhuriyet Arşivi, No. 30.18.1.1 – 12.65.1.
- ¹³ Cumhuriyet Arşivi, No. 272.0.0.12 – 41.46.13.
- ¹⁴ Cumhuriyet Arşivi, No. 272.0.0.14 – 76.30.21.
- ¹⁵ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6493.
- ¹⁶ Talat Tarkan, Adapazarı, Adapazarı, 1937, s. 45.
- ¹⁷ Cumhuriyet Arşivi, No. 272.0.0.74 – 71.4.5.
- ¹⁸ Adapazarı Gazetesi, 6 Haziran 1340/1924, Cuma, No. 107.
- ¹⁹ Cumhuriyet Arşivi, No. 272.11.19 – 90.7.
- ²⁰ Cumhuriyet Arşivi, No. 272.0.0.12 – 42.55.14..
- ²¹ Cumhuriyet Arşivi, No. 272.0.0.71 – 33.48.5.
- ²² Cumhuriyet Arşivi, No. 272.0.0.12 – 42.57.5.
- ²³ <http://www.adptso.org.tr/atso/atsotan.asp?Icerik=tarihce>, 9 Şubat 2004; 2001 Sakarya İktisadi Raporu, Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası, Adapazarı, 2002, s. 1; Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6513; Ömer Sadık Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arşivcilik Bölümü (Bitirme Tezi), İstanbul, 1997, s. 11.
- ²⁴ Demokrat Sakarya, 18 Kasım 1955, Cuma, No. 438.
- ²⁵ Cumhuriyet Arşivi, No. 30.18.01.01 – 013.18.14.
- ²⁶ Cumhuriyet Arşivi, No. 272.0.0.12 – 45.72.10.
- ²⁷ Cumhuriyet Arşivi, no. 272.0.0.14 – 77.35.23.
- ²⁸ Cumhuriyet Arşivi, No. 272.0.0.12 – 45.75.30.
- ²⁹ Cumhuriyet Arşivi, No. 272.0.0.12 – 46.83.4.
- ³⁰ Cumhuriyet Arşivi, No. 272.0.0.12 – 48.92.6.
- ³¹ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.10.0 – 8.44.1; TBMMZC, 27 Ocak 1926, s. 277; Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Devre: II, İctima Senesi: III, 27 Ocak 1926, Ankara, 1977, s. 277.
- ³² Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 24.16.11.
- ³³ Cumhuriyet Arşivi, No. 272.0.0.12 – 49.99.15.
- ³⁴ Cumhuriyet Arşivi, No. 272.0.0.12 – 49.101.22.
- ³⁵ Cumhuriyet Arşivi, No. 272.0.0.12 – 50.106.2.
- ³⁶ Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 11.

- ³⁷ Tarkan, Adapazarı, s. 26-29; Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 12.
- ³⁸ Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 12.
- ³⁹ Tarkan, Adapazarı, s. 52-54.
- ⁴⁰ Cumhuriyet Arşivi, No. 272.0.0.12 – 51.112.4.
- ⁴¹ Cumhuriyet Arşivi, No. 272.0.0.12 – 51.116.5.
- ⁴² <http://www.die.gov.tr/konularr/nufusSayimi.htm>, 13 Ocak 2004.
- ⁴³ 2001 Sakarya İktisadî Raporu, Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası, Adapazarı, 2002, s. 119.
- ⁴⁴ Adapazarı, Metropoliten Alanında Nüfus ve Gelişimi Araştırması, Hazırlayanlar: Bilal Eryılmaz, Muharrem Es, Mustafa Çalışır, Cahit Şanver, Sakarya, 1996, s. 28. Tarkan, Adapazarı nüfusunun 83 523 kişi olduğunu kaydetmektedir (Tarkan, Adapazarı, s. 66).
- ⁴⁵ Cumhuriyet Arşivi, No. 272.0.0.12 – 55.141.8.
- ⁴⁶ Cumhuriyet Arşivi, No. 272.0.0.12 – 55.145.7; No. 272.0.0.12 – 56.145.26.
- ⁴⁷ Cumhuriyet Arşivi, No. 272.0.0.12 – 56.146.9.
- ⁴⁸ Demokrat Sakarya, 18 Kasım 1955, Cuma, No. 438.
- ⁴⁹ Cumhuriyet Arşivi, No. 272.0.0.12 – 57.147.10.
- ⁵⁰ Cumhuriyet Arşivi, No. 30.18.01.01 – 027.84.14.
- ⁵¹ Cumhuriyet Arşivi, No. 272.0.0.12 – 57.150.11.
- ⁵² Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6493.
- ⁵³ Cumhuriyet Arşivi, No. 30.18.01.01 – 028.27.8.
- ⁵⁴ Cavit Orhan Tütengil, Sakarya Basını, The Press of Adapazarı, İstanbul – Adapazarı, 1968, s. 10.
- ⁵⁵ Cumhuriyet Arşivi, No. 30.18.01.02 – 3.25.19.
- ⁵⁶ Cumhuriyet Arşivi, No. 30.18.01.02 – 3.25.19.
- ⁵⁷ Tarkan, Adapazarı, s. 69; Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 13.
- ⁵⁸ Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 12. Yurt Ansiklopedisi'nde bu satın alma hadisesinin 1933'te olduğu kayıtlıdır (Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6486.).
- ⁵⁹ Cumhuriyet Arşivi, No. 30.18.1.2 – 19.30.18.
- ⁶⁰ Cumhuriyet Arşivi, No. 310.10.0.54 – 2279.3102.0; No. 310.10.0.54 – 2279.3103.0.
- ⁶¹ Yeni Sakarya, 13 Nisan 1981, Pazartesi, No. 8106.
- ⁶² Demokrat Sakarya, 18 Kasım 1955, Cuma, No. 438; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 62; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 91
- ⁶³ Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 13.
- ⁶⁴ Belediyeler, Türkiye Cumhuriyeti Dahiliye Vekâleti Mahallî İdareler Umum Müdürlüğü, İstanbul, 1933, s. 609-611.
- ⁶⁵ Belediyeler, s. 616-617.
- ⁶⁶ Demokrat Sakarya, 18 Kasım 1955, Cuma, No. 438.
- ⁶⁷ Cumhuriyet Arşivi, No. 30.18.1.2 – 36.32.18.
- ⁶⁸ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6486.
- ⁶⁹ Balcıoğlu, Ada Kariyesinden Sakarya Vilayetine, s. 8; 2001 Sakarya İktisadî Raporu, s. 54; Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6467; <http://www.sakarya.gov.tr/karasu.asp>, 12 Ekim 2003, Pazar; Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 13.
- ⁷⁰ Mehmet Önder, Atatürk'ün Yurt Gezileri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998, s. 22.
- ⁷¹ Önder, Atatürk'ün Yurt Gezileri, s. 22-23.
- ⁷² Tarkan, Adapazarı, s. 45; Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6493.
- ⁷³ Orhan Göçer, Adapazarı ve Fizik Planlaması, The Physical Planning of Adapazarı, İstanbul, Adapazarı, 1968, s. 14.
- ⁷⁴ Demokrat Sakarya, 18 Kasım 1955, Cuma, No. 438.

- ⁷⁵ Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 62; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 92.
- ⁷⁶ Tarkan, Adapazarı, s. 30.
- ⁷⁷ Tarkan, Adapazarı, s. 30; Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6478.
- ⁷⁸ <http://www.die.gov.tr/konularrr/nufusSayimi.htm>, 13 Ocak 2004.
- ⁷⁹ 2001 Sakarya İktisadî Raporu, s. 119.
- ⁸⁰ Tarkan, Adapazarı, s. 66.
- ⁸¹ Adapazarı Nüfus ve Gelişimi, s. 28.
- ⁸² http://www.tarkansitesi.nucleusoft.com/sezginburak/SB_hayat_hikayesi_TR.htm, 12 Temmuz 2004.
- ⁸³ Cumhuriyet Arşivi, No. 30.18.1.2 – 66.53.4.
- ⁸⁴ Tarkan, Adapazarı, s. 74.
- ⁸⁵ Ahmet Okçuoğlu, "Kendilerini Türk Sinemasına Adanmış Bir Ailenin Öyküsü: Adapazarlı Erman Kardeşler", İrmak Kültür-Sanat Dergisi, 39 (Mart 2004), s. 14.
- ⁸⁶ Enver Konukçu Özel Arşivi, Sakarya Araştırmaları Dosyası.
- ⁸⁷ Tütengil, Sakarya Basını, s. 10.
- ⁸⁸ Ulus Gazetesi, 21 Haziran 1937; Tarkan, Adapazarı, s. 85.
- ⁸⁹ Tarkan, Adapazarı, s. 85.
- ⁹⁰ Yeni Sakarya, 21 Eylül 1993, Salı, No. 11 871.
- ⁹¹ Yeni Sakarya, 22 Mart 1965, Pazartesi, No. 3304; Nureddin Ergin, Sakarya Terbiye Müesseselerinden Arifiye Öğretmen Okulu, Köy Maarifçiliğinin 40. Yılı Münasebetiyle, Sosyoloji Konferansları Dizisi, İstanbul, 1967, s. 247-248, 265.
- ⁹² Enver Konukçu Özel Arşivi, Sakarya Araştırmaları Dosyası.
- ⁹³ Talat Tarkan, Adapazarı, Adapazarı, 1937, s. 5.
- ⁹⁴ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6486.
- ⁹⁵ 2001 Sakarya İktisadî Raporu, s. 63.
- ⁹⁶ Enver Konukçu Özel Arşivi, Sakarya Araştırmaları Dosyası.
- ⁹⁷ 2001 Sakarya İktisadî Raporu, s. 63.
- ⁹⁸ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.10 – 118.824.34.
- ⁹⁹ Ayın Tarihi, 19 Kasım 1938, (Kasım 1938), s. 63, 65.
- ¹⁰⁰ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.01 – 121.770.5.
- ¹⁰¹ Cumhuriyet Arşivi, No. 30.1.0.0 – 121.770.5.
- ¹⁰² Yeni Sakarya, 22 Mart 1965, No. 3304.
- ¹⁰³ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 139.17.12.
- ¹⁰⁴ <http://www.die.gov.tr/konularrr/nufusSayimi.htm>, 13 Ocak 2004.
- ¹⁰⁵ 2001 Sakarya İktisadî Raporu, s. 119.
- ¹⁰⁶ http://www.sesam.sakarya.edu.tr/reports/kentlesme/rapor_1.doc.doc, 12 Ocak 2004.
- ¹⁰⁷ Adapazarı Nüfus ve Gelişimi, s. 28.
- ¹⁰⁸ Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem, 1919 – 1923, c. III, Ankara, 1995, s. 535.
- ¹⁰⁹ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.10.0 – 118.834.11.
- ¹¹⁰ Cumhuriyet Arşivi, No. 30.18.1.2 – 95.54.20.
- ¹¹¹ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.10 – 118.835.9.
- ¹¹² Cumhuriyet Arşivi, No. 030.10 – 118.835.9.
- ¹¹³ Cumhuriyet Arşivi, No. 30.18.1.2 – 97.107.17.
- ¹¹⁴ Erendil, Dünden Bugüne Sakarya, s. 96; Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 14.
- ¹¹⁵ Sakarya Aylık Kültür ve Sanat Dergisi; Enver Konukçu Özel Arşivi, Sakarya Araştırmaları Dosyası

¹¹⁶ Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, c. 2, 1941-1960, Yayın Kurulu: Hasan Ersel, Ahmet Kuyuş, Ahmet Oktay, Mete Tunçay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Ocak 2003, s. 52.

¹¹⁷ Bu deprem hakkında "Cumhuriyet Dönemi Sakarya Depremleri" kısmında geniş bilgi verilmiştir.

¹¹⁸ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.18.01.102.56.3, Bakanlar Kurulu Kararı No. 20 357, 22 Temmuz 1943; Ayın Tarihi, 20 Haziran 1943, sayı: 115 (1-30 Haziran 1943), s. 18; Ulus Gazetesi, 21 Haziran 1943, Pazartesi; Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. 2, s. 52.

¹¹⁹ Türker Eroğlu – Vahap Tecim, Sakarya ve Deprem, Sakarya Valiliği Yayınları, Sakarya, Eylül 2000, s. 47.

¹²⁰ Ulus Gazetesi, 25 Haziran 1943, Cuma.

¹²¹ Ayın Tarihi, 23 Temmuz 1943, No. 116 (1-30 Temmuz 1943), s. 8-9.

¹²² Cumhuriyet Arşivi, No. 30.18.1.2 – 103.74.13.

¹²³ Cumhuriyet Arşivi, No. 30.10.0.0 – 140.6.20.

¹²⁴ Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 16.

¹²⁵ Abdullah Çelik, "Sakarya İli Kutlu Olsun", Demokrat Sakarya, 17 Haziran 1954, Perşembe, No. 1; <http://www.sakarya.gov.tr/akyazi.asp>, 12 Ekim 2003, Pazar.

¹²⁶ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6491.

¹²⁷ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 174.10.8; Ada Postası, 31 Aralık 1946, No. 10.

¹²⁸ <http://www.die.gov.tr/konular/nufusSayimi.htm>, 13 Ocak 2004.

¹²⁹ 2001 Sakarya İktisadi Raporu, s. 119.

¹³⁰ http://www.sesam.sakarya.edu.tr/reports/kentlesme/rapor_1.doc.doc, 12 Ocak 2004.

¹³¹ Adapazarı Nüfus ve Gelişimi, s. 28.

¹³² Demokrat Sakarya, 18 Kasım 1955, Cuma, No. 438.

¹³³ Köycüler, Arifiye Köy Enstitüsü Aylık Fikir Dergisi, 10 (Nisan 1946); 12 (Temmuz 1946).

¹³⁴ Sakarya, 26 Ekim 1950, Perşembe, No. 1; Ada Postası, 29 Ekim 1946, Salı, No. 1.

¹³⁵ Sakarya Postası, 1 Nisan 1989; Çark Gazetesi, 23 Aralık 1983.

¹³⁶ Cumhuriyet Arşivi, No. 30.11.1.0 – 189.29.15; 2001 Sakarya İktisadi Raporu, s. 63.

¹³⁷ Ada Postası, 29 Ekim 1946, Salı, No. 1; 26 Ağustos 1947, Salı, No. 44; 2 Eylül 1947, Salı, No. 45.

¹³⁸ Okçuoğlu, "Adapazarlı Erman Kardeşler", Irmak Kültür-Sanat Dergisi, 39 (Mart 2004), s. 14.

¹³⁹ Erendil, Dünden Bugüne Sakarya, s. 96; Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 16.

¹⁴⁰ Ada Postası, 14 Ocak 1947, No. 12.

¹⁴¹ Ada Postası, 25 Şubat 1947, No. 18.

¹⁴² Ada Postası, 10 Haziran 1947, No. 33.

¹⁴³ Ada Postası, 1 Temmuz 1947, No. 36; Adapazarı, 1 Temmuz 1947, No. 66; Çark Gazetesi, 23 Aralık 1983.

¹⁴⁴ Ada Postası, 16 Eylül 1947, No. 47; Sakarya Nabız, Aylık Siyasi, Ekonomi, Yaşam, Kültür, Spor, Magazin ve Sanat Dergisi, 11 (Nisan 2004), s. 14; Okçuoğlu, "Adapazarlı Erman Kardeşler", Irmak Kültür-Sanat Dergisi, 39 (Mart 2004), s. 14. Okçuoğlu'nun verdiği bilgiler doğrudur, ancak kendisi 1948 tarihini sunmaktadır ki, Ada Postası bunu haber yaptığına göre, bunun 1948'de olması mümkün değildir.

¹⁴⁵ Ayın Tarihi, 3 Ekim 1947, No. 167 (1-31 Ekim 1947), s. 14-16; Ada Postası, 7 Ekim 1947, No. 50; 12 Aralık 1950, Salı, No. 283; Tüvasaş Metro Dergisi, 50. Yılında Tüvasaş Özel Sayısı, 16 (Eylül-Ekim 2001), s. 3; Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. 2, s. 128; Çark Gazetesi, 31 Aralık 1983.

¹⁴⁶ Tütengil, Sakarya Basını, s. 11; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 286.

¹⁴⁷ Çark Gazetesi, 31 Aralık 1983.

¹⁴⁸ Ada Postası, 16 Mart 1948, No. 72.

¹⁴⁹ Demokrat Adapazarı, 21 Aralık 1948, Salı, No. 12.

¹⁵⁰ Ada Postası, 25 Mayıs 1948, No. 81; 1 Haziran 1948, No. 82; 8 Haziran 1948, No. 83.

¹⁵¹ Ada Postası, 13 Temmuz 1948, No. 88.

¹⁵² Ada Postası, 20 Temmuz 1948, No. 89.

- ¹⁵³ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.10 – 51.334.18.
- ¹⁵⁴ Ada Postası, 14 Eylül 1948, No. 96.
- ¹⁵⁵ Demokrat Adapazarı, 5 Ekim 1948, Salı, No. 1; Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ¹⁵⁶ Cumhuriyet Arşivi, No. 30.11.1.0 – 201.27.1.
- ¹⁵⁷ Demokrat Adapazarı, 4 Ocak 1949, Salı, No. 13.
- ¹⁵⁸ Ada Postası, 28 Aralık 1948, No. 110.
- ¹⁵⁹ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6491.
- ¹⁶⁰ Ada Postası, 22 Mart 1949, Salı, No. 127; 29 Mart 1949, Salı, No. 129.
- ¹⁶¹ Ada Postası, 3 Mayıs 1949, Salı, No. 139.
- ¹⁶² Tütengil, Sakarya Basını, s. 11.
- ¹⁶³ Ada Postası, 19 Temmuz 1949, Salı, No. 156.
- ¹⁶⁴ Ada Postası, 22 Temmuz 1949, Cuma, No. 157.
- ¹⁶⁵ Ada Postası, 14 Ekim 1949, Cuma, No. 174.
- ¹⁶⁶ Tütengil, Sakarya Basını, s. 11.
- ¹⁶⁷ Ada Postası, 9 Haziran 1950, Cuma, No. 232.
- ¹⁶⁸ Ada Postası, 8 Eylül 1950, Cuma, No. 257.
- ¹⁶⁹ Ada Postası, 8 Eylül 1950, Cuma, No. 257; 12 Eylül 1950, Salı, No. 258.
- ¹⁷⁰ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.18.01.02 – 123.76.10.
- ¹⁷¹ Tütengil, Sakarya Basını, s. 12.
- ¹⁷² Ada Postası, 20 Ekim 1950, Cuma, No. 268; <http://www.die.gov.tr/konular/nufusSayimi.htm>, 13 Ocak 2004.
- ¹⁷³ 2001 Sakarya İktisadi Raporu, s. 119.
- ¹⁷⁴ http://www.sesam.sakarya.edu.tr/reports/kentlesme/rapor_1.doc.doc, 12 Ocak 2004.
- ¹⁷⁵ Ada Postası, 24 Ekim 1950, Salı, No. 269.
- ¹⁷⁶ Sakarya, 26 Ekim 1950, Perşembe, No. 1.
- ¹⁷⁷ Tütengil, Sakarya Basını, s. 18; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 287.
- ¹⁷⁸ Sakarya, 19 Aralık 1950, Salı, No. 6.
- ¹⁷⁹ Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 16.
- ¹⁸⁰ Ada Postası, 5 Ocak 1951, Cuma, No. 290.
- ¹⁸¹ Cumhuriyet Arşivi, No. 30.18.1.2 – 124.106.10.
- ¹⁸² Adapazarı'nın vilayet merkezi olması konusu, "Sakarya Vilayeti'nin Oluşumu" adlı kısımda, detaylarıyla birlikte ele alınmıştır.
- ¹⁸³ Ada Postası, 2 Mart 1951, Cuma, No. 304; Sakarya, 13 Mart 1951, Salı, No. 11; Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Adapazarı'nın Şehirleşmesi ve Sosyolojik Problemleri, Urbanization of Adapazarı and Its Sociological Problems, Sakarya Sosyal Araştırma Merkezi Yayınları, No. 1, İstanbul-Adapazarı, 1967, s. 10. Fındıkoğlu'na göre, kararın belediye meclisinde kabul edilmesi 23 Şubat'ta gerçekleşmişti. Oysa Adapazarı Belediye Meclisi'nin toplantılarını, nüshalarında gün gün ve detaylarıyla ele alan Ada Postası gazetesindeki bilgilere göre, hadisenin gündeme gelmesi 28 Şubat'ta olmuştur. Konuyla ilgili detaylı bilgi, Sakarya Vilayeti'nin Oluşumu kısmında verilmiştir.
- ¹⁸⁴ Sakarya, 13 Mart 1951, Salı, No. 11.
- ¹⁸⁵ Ada Postası, 6 Mart 1951, Salı, No. 305.
- ¹⁸⁶ Sakarya, 10 Nisan 1951, Salı, No. 13.
- ¹⁸⁷ Ada Postası, 1 Haziran 1951, Cuma, No. 329.
- ¹⁸⁸ Tütengil, Sakarya Basını, s. 12, 18.
- ¹⁸⁹ Ada Postası, 29 Haziran 1951, Cuma, No. 336.
- ¹⁹⁰ Ada Postası, 23 Ekim 1951, Salı, No. 360.

- ¹⁹¹ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6489.
- ¹⁹² Adapazarı Akşam Haberleri, 24 Nisan 1980, Perşembe, No. 8802.
- ¹⁹³ Adapazarı Akşam Haberleri, 12 Aralık 1951, Çarşamba, No. 6.
- ¹⁹⁴ Adapazarı Akşam Haberleri, 10 Aralık 1951, Pazartesi, No. 4.
- ¹⁹⁵ Cumhuriyet Arşivi, No. 30.18.01.02 – 127.90.16.
- ¹⁹⁶ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 228.45.8.
- ¹⁹⁷ Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 17.
- ¹⁹⁸ Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 17.
- ¹⁹⁹ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; <http://www.sakaryagazetecilercemiyeti.org/tarihce.htm>, 7 Kasım 2003.
- ²⁰⁰ <http://www.sakaryagazetecilercemiyeti.org/tarihce.htm>, 7 Kasım 2003.
- ²⁰¹ Demokrat Sakarya, 5 Kasım 1954, Cuma, No. 119.
- ²⁰² Göçer, Adapazarı ve Fizik Planlaması, s. 14.
- ²⁰³ Tütengil, Sakarya Basını, s. 12; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 287.
- ²⁰⁴ Ayın Tarihi, 12 Eylül 1952 (1-30 Eylül 1952), s. 22-32.
- ²⁰⁵ Yurt Ansiklopedisi, s. 6505.
- ²⁰⁶ Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. 2, s. 244.
- ²⁰⁷ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6489.
- ²⁰⁸ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6505.
- ²⁰⁹ Tütengil, Sakarya Basını, s. 13; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 255.
- ²¹⁰ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Tütengil, Sakarya Basını, s. 13; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 287; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 254-255.
- ²¹¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Devre: X, İctima: F, c. I, TBMM Matbaası, Ankara, 1954, S. Sayısı: 13, s. 1.
- ²¹² Muzaffer Erendil, Türlü Yönleri İle Sakarya, Ankara, 1982, s. 58.
- ²¹³ TBMMZC, Devre: X, İctima: F, c. I, s. 88.
- ²¹⁴ TBMMZC, Devre: X, İctima: F, c. I, S. Sayısı: 13, s. 8.
- ²¹⁵ TBMMZC, Devre: X, İctima: F, c. I, s. 180, 190-193.
- ²¹⁶ Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. 2, s. 263.
- ²¹⁷ TBMMZC, Devre: X, İctima: F, c. I, s. 180. Bu konuya ait Meclisteki tüm görüşmeler ve detaylar, "Sakarya Vilayeti" kısmında ele alınmıştır.
- ²¹⁸ Demokrat Sakarya, 17 Haziran 1954, No. 1; Yeni Sakarya, 19 Nisan 1962, Perşembe, No. 2408.
- ²¹⁹ Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 22 Haziran 1954, No. 8 735.
- ²²⁰ Demokrat Sakarya, 3 Temmuz 1954, Cumartesi, No. 15.
- ²²¹ Demokrat Sakarya, 9 Temmuz 1954, Cuma, No. 20.
- ²²² Demokrat Sakarya, 14 Temmuz 1954, Perşembe, No. 24.
- ²²³ Demokrat Sakarya, 1 Ağustos 1954, Pazar, No. 40.
- ²²⁴ Demokrat Sakarya, 31 Ağustos 1954, Salı, No. 62.
- ²²⁵ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 247.30.11.
- ²²⁶ Demokrat Sakarya, 2 Ekim 1954, Cumartesi, No. 90; 9 Ekim 1954, Cumartesi, No. 96.
- ²²⁷ Sakarya Vilayeti 1968 Yılı İktisadî Raporu, s. 45; Demokrat Sakarya, 7 Ekim 1954, Perşembe, No. 94; 14 Ekim 1954, Perşembe, No. 101; 15 Ekim 1954, Cuma, No. 101..
- ²²⁸ Demokrat Sakarya, 22 Ekim 1954, Cuma, No. 107.
- ²²⁹ Demokrat Sakarya, 23 Kasım 1954, Salı, No. 134.
- ²³⁰ Tütengil, Sakarya Basını, s. 13-14, 24.
- ²³¹ Demokrat Sakarya, 19 Kasım 1954, Cuma, No. 131.

- ²³² Demokrat Sakarya, 26 Kasım 1954, Cuma, No. 137.
- ²³³ Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 61; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 91.
- ²³⁴ Demokrat Sakarya, 28 Kasım 1954, Pazar, No. 139.
- ²³⁵ Demokrat Sakarya, 30 Kasım 1954, Salı, no. 140.
- ²³⁶ Demokrat Sakarya, 28 Kasım 1954, Pazar, No. 139.
- ²³⁷ Demokrat Sakarya, 1 Aralık 1954, Çarşamba, No. 141.
- ²³⁸ Konuyla ilgili her türlü ayrıntı "Sakarya Vilayeti" kısmında verilmiştir.
- ²³⁹ Demokrat Sakarya, 1 Aralık 1954, Çarşamba, No. 141.
- ²⁴⁰ Ayın Tarihi, 253 (1-31 Aralık 1954), Ankara, 1954; Demokrat Sakarya, 2 Aralık 1954, Perşembe, No. 142; 3 Aralık 1954, Cuma, No. 143; 4 Aralık 1954, Cumartesi, No. 144. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi, "Sakarya Vilayeti'nin Oluşumu" adlı kısımda verilmiştir.
- ²⁴¹ Demokrat Sakarya, 2 Aralık 1954, Perşembe, No. 142.
- ²⁴² Demokrat Sakarya, 5 Aralık 1954, Pazar, No. 145.
- ²⁴³ Demokrat Sakarya, 10 Aralık 1954, Cuma, No. 149.
- ²⁴⁴ Demokrat Sakarya, 24 Aralık 1954, Cuma, No. 161.
- ²⁴⁵ Sakarya Vilayeti 1968 Yılı İktisadî Raporu, s. 45.
- ²⁴⁶ Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 60.
- ²⁴⁷ 2001 Sakarya İktisadî Raporu, s. 60.
- ²⁴⁸ Demokrat Sakarya, 11 Ocak 1955, Salı, No. 176.
- ²⁴⁹ Demokrat Sakarya, 12 Ocak 1955, Çarşamba, No. 177.
- ²⁵⁰ Demokrat Sakarya, 19 Ocak 1955, Çarşamba, No. 183.
- ²⁵¹ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 250.9.3, 17 Şubat 1955, Danıştay İkinci Dairesi Karar No. 95.
- ²⁵² Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 250.9.3, 21 Şubat 1955, Danıştay Genel Kurulu Karar No. 55-60.
- ²⁵³ Demokrat Sakarya, 5 Mart 1955, Cumartesi, No. 222.
- ²⁵⁴ Demokrat Sakarya, 22 Mart 1955, Salı, No. 236.
- ²⁵⁵ Demokrat Sakarya, 1 Nisan 1955, Cuma, No. 245.
- ²⁵⁶ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 250.13.10, 14 Nisan 1955, Karar No. 27 670.
- ²⁵⁷ Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 14 Nisan 1955, No. 8981.
- ²⁵⁸ Demokrat Sakarya, 17 Nisan 1955, Pazar, No. 259; 19 Nisan 1955, Salı, No. 260.
- ²⁵⁹ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ²⁶⁰ Demokrat Sakarya, 3 Mayıs 1955, Salı, No. 272; 5 Mayıs 1955, Perşembe, No. 274.
- ²⁶¹ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Tütengil, Sakarya Basını, s. 14; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 287.
- ²⁶² Demokrat Sakarya, 10 Mayıs 1955, Salı, No. 278.
- ²⁶³ Tütengil, Sakarya Basını, s. 18.
- ²⁶⁴ Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. 2, s. 286; Demokrat Sakarya, 24 Temmuz 1955, Pazar, No. 341..
- ²⁶⁵ Demokrat Sakarya, 28 Temmuz 1955, Perşembe, No. 344.
- ²⁶⁶ Adapazarı Akşam Haberleri, 24 Temmuz 1972, Pazartesi, No. 6 427.
- ²⁶⁷ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6489.
- ²⁶⁸ Demokrat Sakarya, 29 Temmuz 1955, Cuma, No. 345.
- ²⁶⁹ Demokrat Sakarya, 20 Ağustos 1955, Cumartesi, No. 361.
- ²⁷⁰ Demokrat Sakarya, 27 Eylül 1955, Salı, No. 393.
- ²⁷¹ Demokrat Sakarya, 28 Eylül 1955, Çarşamba, No. 394.
- ²⁷² Cumhuriyet Arşivi, No. 030.01 – 117.743.3.

- ²⁷³ <http://www.die.gov.tr/konular/nufusSayimi.htm>, 13 Ocak 2004.
- ²⁷⁴ <http://siyaset.superonline.com/index.php?xyz=bolgeler/nufus&il=66>, 13 Ocak 2004; 2001 Sakarya İktisadi Raporu, s. 119.
- ²⁷⁵ http://www.sesam.sakarya.edu.tr/reports/kentlesme/rapor_1.doc.doc, 12 Ocak 2004.
- ²⁷⁶ Adapazarı Nüfus ve Gelişimi, s. 28.
- ²⁷⁷ Çark Gazetesi, 7 Ocak 1984; Demokrat Sakarya, 17 Kasım 1955, Perşembe, No. 437; 18 Kasım 1955, Cuma, No. 438.
- ²⁷⁸ Demokrat Sakarya, 27 Aralık 1955, Salı, No. 472.
- ²⁷⁹ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6505.
- ²⁸⁰ Menderes, Türkiye İller Bankası, s. 19.
- ²⁸¹ Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 18.
- ²⁸² Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6506; Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 18.
- ²⁸³ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6506.
- ²⁸⁴ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6514.
- ²⁸⁵ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6504-6505.
- ²⁸⁶ Demokrat Sakarya, 29 Şubat 1956, Çarşamba, no. 526.
- ²⁸⁷ Demokrat Sakarya, 11 Ocak 1956, Çarşamba, No. 484.
- ²⁸⁸ Demokrat Sakarya, 1 Mart 1956, Perşembe, No. 527.
- ²⁸⁹ Demokrat Sakarya, 11 Mart 1956, Pazar, No. 536.
- ²⁹⁰ Demokrat Sakarya, 15 Mart 1956, Perşembe, No. 539.
- ²⁹¹ Demokrat Sakarya, 20 Mart 1956, Salı, No. 543; 1 Haziran 1956, Cuma, No. 604.
- ²⁹² Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Tütengil, Sakarya Basını, 14; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 287-288.
- ²⁹³ Demokrat Sakarya, 23 Mayıs 1956, Çarşamba, No. 596; 10 Haziran 1956, Pazar, No. 612.
- ²⁹⁴ Demokrat Sakarya, 26 Haziran 1956, Salı, No. 625.
- ²⁹⁵ Demokrat Sakarya, 1 Temmuz 1956, Pazar, No. 630.
- ²⁹⁶ Tütengil, Sakarya Basını, s. 14; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 288.
- ²⁹⁷ Demokrat Sakarya, 9 Eylül 1956, Pazar, No. 688.
- ²⁹⁸ Tütengil, Sakarya Basını, s. 14.
- ²⁹⁹ Demokrat Sakarya, 10 Ekim 1956, Çarşamba, No. 712.
- ³⁰⁰ Demokrat Sakarya, 15 Kasım 1956, Perşembe, No. 743.
- ³⁰¹ 2001 Sakarya İktisadi Raporu, s. 126.
- ³⁰² Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 19.
- ³⁰³ 2001 Sakarya İktisadi Raporu, s. 60.
- ³⁰⁴ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6513.
- ³⁰⁵ Adapazarı'nda Deprem ve Sonrası, s. 24.
- ³⁰⁶ <http://www.kronoloji.gen.tr/kronoloji.php3?sayfa=2&kategori=deprem>, 15 Ekim 2003; <http://www.belgenet.com/deprem/depremt.html>, 15 Ekim 2003; <http://www.afet.gen.tr/deprem/trkronoloji.html>, 15 Ekim 2003.
- ³⁰⁷ Sakarya Depremleri, s. 16; Adapazarı'nda Deprem ve Sonrası, s. 24; <http://www.kronoloji.gen.tr/kronoloji.php3?sayfa=2&kategori=deprem>, 15 Ekim 2003; Sakarya Depremleri, Sakarya Vilayeti Yayınları, Adapazarı, 1967, s. 16.
- ³⁰⁸ Demokrat Sakarya, 25 Haziran 1957, Salı, No. 929.
- ³⁰⁹ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası, Demokrat Sakarya, 11 Eylül 1957, Çarşamba, No. 994; Tütengil, Sakarya Basını, s. 14.
- ³¹⁰ Demokrat Sakarya, 3 Eylül 1957, Salı, No. 987.
- ³¹¹ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Tarihte ve Günümüzde Sakarya,

s. 288.

³¹² Demokrat Sakarya, 22 Ekim 1957, Salı, No. 1029.

³¹³ Demokrat Sakarya, 24 Ekim 1957, Perşembe, No. 1031.

³¹⁴ <http://www.chp.org.tr/haberler/temmuz2000/Tez-SecimSonuclari-25-Temmuz-2000.h>, 12 Ocak 2004.

³¹⁵ TBMMZC, Devre: XI, İclima: 1, c. I, Ankara, 1958, s. 5; Demokrat Sakarya, 29 Ekim 1957, Salı, No. 1035.

³¹⁶ Tütengil, Cemiyet gazetesinin sahibi olarak "R. Örer" adını verirken, bir arşiv belgesi "Lütfü Örer" adını zikretmektedir (Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası). Bunu Lütfü Örer diye veren eser de mevcuttur (Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 288).

³¹⁷ Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 19.

³¹⁸ Yeni Sakarya, 13 Haziran 1994, Pazartesi, No. 12 091.

³¹⁹ Tütengil, Sakarya Basını, s. 15; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 288.

³²⁰ Demokrat Sakarya, 7 Şubat 1958, Cuma, No. 1122.

³²¹ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Tütengil, Sakarya Basını, s. 15.

³²² Tütengil, Sakarya Basını, s. 15; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 288.

³²³ Demokrat Sakarya, 11 Mayıs 1958, Pazar, No. 1200.

³²⁴ Demokrat Sakarya, 22 Haziran 1958, Pazar, No. 1236.

³²⁵ Demokrat Sakarya, 14 Ağustos 1958, Perşembe, No. 1278.

³²⁶ Demokrat Sakarya, 29 Ağustos 1958, Cuma, No. 1291.

³²⁷ Demokrat Sakarya, 30 Ekim 1958, Perşembe, No. 1344.

³²⁸ Demokrat Sakarya, 5 Kasım 1958, Çarşamba, No. 1349.

³²⁹ Demokrat Sakarya, 21 Kasım 1958, Cuma, No. 1363.

³³⁰ Demokrat Sakarya, 9 Aralık 1958, Salı, No. 1378.

³³¹ Tütengil, Sakarya Basını, s. 19-20.

³³² Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6486.

³³³ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6514.

³³⁴ 2001 Sakarya İktisadi Raporu, s. 57.

³³⁵ Sakarya, 30 Mart 1964, Pazartesi, No. 1416.

³³⁶ Çark Gazetesi, 7 Ocak 1984.

³³⁷ Demokrat Sakarya, 3 Eylül 1959, Perşembe, No. 1603.

³³⁸ Demokrat Sakarya, 3 Aralık 1959, Perşembe, No. 1681.

³³⁹ Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 19.

³⁴⁰ Tütengil, Sakarya Basını, s. 18.

³⁴¹ Demokrat Sakarya, 31 Mayıs 1960, Salı, No. 1831.

³⁴² Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 62; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 92.

³⁴³ Demokrat Sakarya, 9 Haziran 1960, Perşembe, No. 1836; Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 20.

³⁴⁴ Demokrat Sakarya, 29 Temmuz 1960, Cuma, No. 1879.

³⁴⁵ Demokrat Sakarya, 20 Ağustos 1960, Cumartesi, No. 1898.

³⁴⁶ Demokrat Sakarya, 20 Ağustos 1960, Cumartesi, No. 1898; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 61-62; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 91-92.

³⁴⁷ Demokrat Sakarya, 30 Ağustos 1960, Salı, No. 1905.

³⁴⁸ Demokrat Sakarya, 31 Ağustos 1960, Çarşamba, No. 1907.

³⁴⁹ <http://www.die.gov.tr/konular/nufusSayimi.htm>, 13 Ocak 2004.

³⁵⁰ <http://siyaset.superonline.com/index.php?xyz=bolgelernufus&il=66>, 13 Ocak 2004; 2001 Sakarya İktisadi Raporu, s. 119.

- ³⁵¹ http://www.sesam.sakarya.edu.tr/reports/kentlesme/rapor_1.doc.doc, 12 Ocak 2004.
- ³⁵² Adapazarı Nüfus ve Gelişimi, s. 28.
- ³⁵³ Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 20.
- ³⁵⁴ Demokrat Sakarya, 27 Haziran 1961, Salı, No. 2156.
- ³⁵⁵ Demokrat Sakarya, 2 Ağustos 1961, Çarşamba, No. 2187.
- ³⁵⁶ Tütengil, Sakarya Basını, s. 16, 24.
- ³⁵⁷ <http://www.chp.org.tr/haberler/temmuz2000/Tez-SecimSonuclari-25-Temmuz-2000.h>, 12 Ocak 2004.
- ³⁵⁸ Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 90.
- ³⁵⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 20 Kasım 1961, Pazartesi, No. 3125 ; Demokrat Sakarya, 15 Kasım 1961, Çarşamba, No. 2277.
- ³⁶⁰ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6489.
- ³⁶¹ Mehmet Eröz – Seyfi Alpan, Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya, Coğrafyası, The History of Adapazarı and The Geography of Sakarya, İstanbul, Adapazarı, 1968, s. 30.
- ³⁶² Demokrat Sakarya, 6 Mart 1962, Salı, 2372.
- ³⁶³ Yeni Sakarya, 19 Nisan 1962, Perşembe, No. 2408.
- ³⁶⁴ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Tütengil, Sakarya Basını, s. 18..
- ³⁶⁵ Yeni Sakarya, 22 Ekim 1965, Cuma, No. 3484; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 61; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 91.
- ³⁶⁶ Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 61; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 91.
- ³⁶⁷ Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 20.
- ³⁶⁸ Tütengil, Sakarya Basını, s. 19.
- ³⁶⁹ Kenan Mortan, Sakarya İli Sanayi ve Sosyo – Ekonomik Gelişme Potansiyeli Araştırması, BIAR Araştırma Kurumu, 1989 (Yayımlanmamış Rapor).
- ³⁷⁰ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6505.
- ³⁷¹ Cavit Orhan Tütengil, 1968 yılında basılan Sakarya Basını adlı çalışmasının bir kısmında, Ekspres gazetesinin son nüshasının 25 Kasım 1963 tarihinde yayımlandığını belirtirken, başka bir yerinde, "Ekspres günlük gazetesi bugün de yayınına devam etmektedir" ifadesini kullanmıştır (Tütengil, Sakarya Basını, s. 15-16). Bu çelişkili durumdan dolayı, bu bilgilere ihtiyatla yaklaşılmalıdır.
- ³⁷² Tütengil, Sakarya Basını, s. 18-19.
- ³⁷³ Sakarya Postası, 1 Nisan 1989; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 62; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 92.
- ³⁷⁴ Tütengil, Sakarya Basını, s. 16.
- ³⁷⁵ Tütengil, Sakarya Basını, s. 19.
- ³⁷⁶ Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 21.
- ³⁷⁷ Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 60.
- ³⁷⁸ Tütengil, Sakarya Basını, s. 19. Bazı kaynaklar, gazetenin sadece 3 nüsha yayımlandığını belirtse de (Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 288), bir aylık süre zarfından haftada iki defa yayınlanan bir gazetenin 8 kez çıkmış olma ihtimali daha yüksek bulunmaktadır.
- ³⁷⁹ Sakarya, 30 Mart 1964, Pazartesi, No. 1 416; 1 Nisan 1964, Çarşamba, No. 1 418, 4 Mayıs 1964, Pazartesi, No. 45 (Sakarya gazetesinin sıra numaralarında başlayan bu yanlışlık, 30 Nisan – 18 Mayıs 1964 tarihleri arasında devam etmiş, 19 Mayıs tarihi itibarıyla bitmiştir).
- ³⁸⁰ Sakarya, 22 Nisan 1964, Çarşamba, No. 1 436.
- ³⁸¹ Sakarya, 22 Mayıs 1964, Cuma, No. 1 458; 23 Mayıs 1964, Cumartesi, No. 1 459; Yeni Sakarya, 21 Eylül 1984, Cuma, No. 9245; Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6487. Lastik üreten bu fabrikanın açılışını 1963 olarak veren eserler de vardır (Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 21), ancak doğrusu 22 Mayıs 1964'dür.
- ³⁸² Tütengil, Sakarya Basını, s. 19, 24.
- ³⁸³ 2001 Sakarya İktisadi Raporu, s. 126.

- ³⁸⁴ Sakarya, 30 Mart 1964, Pazartesi, No. 1416.
- ³⁸⁵ Yeni Sakarya, 1 Şubat 1965, Pazartesi, No. 3265.
- ³⁸⁶ Yeni Sakarya, 29 Mart 1965, Pazartesi, No. 3310.
- ³⁸⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 17 Haziran 1965, Perşembe, No. 4 239; 17 Haziran 1986, Pazartesi, No. 10 525; 23 Haziran 1965, Çarşamba, No. 4 244; Yeni Sakarya, 9 Ağustos 1965, Pazartesi, No. 3420; Erendil, Dünden Bugüne Sakarya, s. 103; Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 21.
- ³⁸⁸ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ³⁸⁹ Tütengil, Sakarya Basını, s. 16.
- ³⁹⁰ <http://www.chp.org.tr/haberler/temmuz2000/Tez-SecimSonuclari-25-Temmuz-2000.h>, 12 Ocak 2004.
- ³⁹¹ Yeni Sakarya, 11 Ekim 1965, Pazartesi, No. 3474.
- ³⁹² Yeni Sakarya, 19 Ekim 1965, Salı, No. 3481.
- ³⁹³ Yeni Sakarya, 8 Haziran 1966, Çarşamba, No. 3674.
- ³⁹⁴ <http://www.die.gov.tr/konularr/nufusSayimi.htm>, 13 Ocak 2004.
- ³⁹⁵ 2001 Sakarya İktisadî Raporu, s. 119.
- ³⁹⁶ http://www.sesam.sakarya.edu.tr/reports/kentlesme/rapor_1.doc.doc, 12 Ocak 2004.
- ³⁹⁷ Adapazarı Nüfus ve Gelişimi, s. 28.
- ³⁹⁸ Yeni Sakarya, 25 Aralık 1965, Cumartesi, No. 3539.
- ³⁹⁹ Tütengil, Sakarya Basını, s. 17.
- ⁴⁰⁰ Mehmet Eröz – Mustafa E. Erkal, Basında Sosyoloji Konferansları, Sosyoloji Konferansları, İstanbul 1968, s. 147; Yusuf Çam, Millî Mücadele'de İzmit Sancağı, İstanbul, 1993, s. 13.
- ⁴⁰¹ Erendil, Dünden Bugüne Sakarya, s. 96.
- ⁴⁰² Yeni Sakarya, 2 Şubat 1966, Çarşamba, No. 3570; 2001 Sakarya İktisadî Raporu, s. 57.
- ⁴⁰³ Yeni Sakarya, 29 Ocak 1966, Cumartesi, No. 356; 2 Şubat 1966, Çarşamba, No.3570; Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6467.
- ⁴⁰⁴ Yeni Sakarya, 11 Şubat 1966, Cuma, No. 3577.
- ⁴⁰⁵ Yeni Sakarya, 16 Şubat 1966, Çarşamba, No. 3582; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 62; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 92.
- ⁴⁰⁶ Tütengil, Sakarya Basını, s. 17, 24.
- ⁴⁰⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 9 Mayıs 1966, Pazartesi, No. 4 516; 30 Aralık 1966, Cuma, No. 4 719; Sakarya Postası, 1 Nisan 1989; Yeni Türkiye, 9 Mayıs 1966, Pazartesi, No. 3649.
- ⁴⁰⁸ Çark Gazetesi, 14 Ocak 1984.
- ⁴⁰⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 10 Mayıs 1966, Salı, No. 4 517.
- ⁴¹⁰ Adapazarı Akşam Haberleri, 6 Haziran 1966, Pazartesi, No. 4 340; 7 Haziran 1966, Salı, No. 4 541.
- ⁴¹¹ Tütengil, Sakarya Basını, s. 17; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 288.
- ⁴¹² Yeni Sakarya, 20 Eylül 1966, Salı, No. 3763; 21 Eylül 1966, Çarşamba, No. 3764.
- ⁴¹³ Yeni Sakarya, 27 Eylül 1966, Salı, No. 3769.
- ⁴¹⁴ Adapazarı Akşam Haberleri, 4 Kasım 1966, Cuma, No. 4 670.
- ⁴¹⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 5 Kasım 1966, Cumartesi, No. 4 671; 12 Kasım 1966, Cumartesi, No. 4 677.
- ⁴¹⁶ Adapazarı Akşam Haberleri, 29 Aralık 1966, Perşembe, No. 4 718.
- ⁴¹⁷ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6514.
- ⁴¹⁸ Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 60.
- ⁴¹⁹ Yeni Sakarya, 24 Şubat 1966, Cuma, No. 3886; 25 Şubat 1967, Cumartesi, No. 3887.
- ⁴²⁰ Yeni Sakarya, 26 Mayıs 1967, Cuma, No. 3960.
- ⁴²¹ Yeni Sakarya, 12 Haziran 1967, Pazartesi, No. 3974.

- ⁴²² Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6465; Yeni Sakarya, 24 Temmuz 1967, Pazartesi, No. 4010; Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. III, s. 171; Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 52.
- ⁴²³ Yeni Sakarya, 24 Temmuz 1967, Pazartesi, No. 4010.
- ⁴²⁴ Yeni Sakarya, 17 Ağustos 1967, Perşembe, No. 4021. Ne ilginçtir ki, 22 Temmuz 1967 depreminden sonra Adapazarı'nda normal hayat 17 Ağustos tarihinden sonra normale dönecektir. Oysa 23 yıl sonra aynı gün, Adapazarı, Cumhuriyet dönemindeki üçüncü büyük depremini yaşayacaktır.
- ⁴²⁵ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ⁴²⁶ Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 22.
- ⁴²⁷ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6495.
- ⁴²⁸ Ali Fuad Paşa Müzesi Arşivi, Orgeneral Ali Fuat Cebesoy 1882 – 1968 Defteri; Son Havadis, 11 Ocak 1968, Perşembe, No. 15 608; Tercüman, 11 Ocak 1968, Perşembe; Dünya, 11 Ocak 1968, Perşembe; Hürriyet, 11 Ocak 1968, Perşembe; Milliyet, 11 Ocak 1968, Perşembe; Akşam, 11 Ocak 1968, Perşembe; Yeni İstanbul, 11 Ocak 1968, Perşembe; Cumhuriyet, 11 Ocak 1968, Perşembe; Adapazarı Akşam Haberleri, 11 Ocak 1968, Perşembe, No. 5037; Hayat Dergisi, 18 Ocak 1968, No. 4.
- ⁴²⁹ Ali Fuad Paşa Müzesi Arşivi, Orgeneral Ali Fuat Cebesoy 1882 – 1968 Defteri; Yeni Sakarya, 12 Ocak 1968, Cuma, No. 4145; Adapazarı Akşam Haberleri, 11 Ocak 1968, Perşembe, No. 5037.
- ⁴³⁰ Ali Fuad Paşa Müzesi Arşivi, Orgeneral Ali Fuat Cebesoy 1882 – 1968 Defteri; Yeni Sakarya, 12 Ocak 1968, Cuma, No. 4145; Adapazarı Akşam Haberleri, 12 Ocak 1968, Cuma, No. 5038.
- ⁴³¹ Ali Fuad Paşa Müzesi Arşivi, Orgeneral Ali Fuat Cebesoy 1882 – 1968 Defteri; Akşam, 13 Ocak 1968, Cumartesi; Yeni Gazete, 13 Ocak 1968, Cumartesi, No. 1108; Bugün, 13 Ocak 1968, Cumartesi; Dünya, 13 Ocak 1968, Cumartesi; Hürriyet, 13 Ocak 1968, Cumartesi, No. 7080; Babıali'de Sabah, 13 Ocak 1968, Cumartesi; Milliyet, 13 Ocak 1968, Cumartesi; Yeni İstanbul, 14 Ocak 1968, Cumartesi; Tercüman, 14 Ocak 1968, Cumartesi; Milliyet, 14 Ocak 1968, Cumartesi; Adapazarı Akşam Haberleri, 13 Ocak 1968, Cumartesi, No. 5039.
- ⁴³² Adapazarı Akşam Haberleri, 19 Ocak 1968, Cuma, No. 5041.
- ⁴³³ Adapazarı Akşam Haberleri, 27 Ocak 1968, Cumartesi, No. 5051.
- ⁴³⁴ Adapazarı Akşam Haberleri, 2 Mart 1968, Cumartesi, No. 5081.
- ⁴³⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 19 Mart 1968, Salı, No. 5092.
- ⁴³⁶ Yeni Sakarya, 9 Nisan 1968, Salı, No. 4217.
- ⁴³⁷ Yeni Sakarya, 29 Nisan 1968, Pazartesi, No. 4235.
- ⁴³⁸ Yeni Sakarya, 1 Temmuz 1968, Pazartesi, No. 4299.
- ⁴³⁹ Yeni Sakarya, 19 Temmuz 1968, Cuma, No. 4305.
- ⁴⁴⁰ Yeni Sakarya, 20 Eylül 1968, Cuma, No. 4358; 30 Eylül 1968, Pazartesi, No. 4366.
- ⁴⁴¹ Yeni Sakarya, 2 Ekim 1968, Çarşamba, No. 4368.
- ⁴⁴² Yeni Sakarya, 8 Ekim 1968, Salı, No. 4373.
- ⁴⁴³ Yeni Sakarya, 25 Ekim 1968, Cuma, No. 4 388.
- ⁴⁴⁴ Adapazarı Akşam Haberleri, 28 Ekim 1968, Pazartesi, No. 5 285.
- ⁴⁴⁵ Yeni Sakarya, 11 Aralık 1968, Çarşamba, No. 4428.
- ⁴⁴⁶ Yeni Sakarya, 20 Aralık 1968, Cuma, No. 4435.
- ⁴⁴⁷ Yurt Ansiklopedisi, s. 6506.
- ⁴⁴⁸ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6514.
- ⁴⁴⁹ Yeni Sakarya, 24 Mart 1969, Pazartesi, No. 4512.
- ⁴⁵⁰ Yeni Sakarya, 9 Haziran 1969, Pazartesi, No. 4582.
- ⁴⁵¹ Yeni Sakarya, 13 Eylül 1969, Cumartesi, No. 4663.
- ⁴⁵² <http://www.chp.org.tr/haberler/temmuz2000/Tez-SecimSonuclari-25-Temmuz-2000.h>, 12 Ocak 2004; Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6465.
- ⁴⁵³ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 3, Toplantı: 1, c. I, Ankara, 1970, s. 5.
- ⁴⁵⁴ Yeni Sakarya, 13 Ekim 1969, Pazartesi, No. 4687.

- ⁴⁵⁵ Yeni Sakarya, 26 Kasım 1969, Çarşamba, No. 4725.
- ⁴⁵⁶ Yeni Sakarya, 24 Aralık 1969, Çarşamba, No. 4746.
- ⁴⁵⁷ Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. 3, s. 252.
- ⁴⁵⁸ Yeni Sakarya, 7 Şubat 1970, Cumartesi, No. 4785.
- ⁴⁵⁹ Ferhat, 1 (Mart 1970).
- ⁴⁶⁰ Yeni Sakarya, 6 Nisan 1970, Pazartesi, No. 4829.
- ⁴⁶¹ Yeni Sakarya, 28 Nisan 1970, Salı, No. 4848.
- ⁴⁶² Yeni Sakarya, 23 Mayıs 1970, Cumartesi, No. 4870.
- ⁴⁶³ Yeni Sakarya, 18 Haziran 1970, Perşembe, No. 4897.
- ⁴⁶⁴ Türkiye Cumhuriyet Resmî Gazete, 10 Temmuz 1970, No. 13 544; Yeni Sakarya, 13 Temmuz 1970, Pazartesi, No. 4918.
- ⁴⁶⁵ Yeni Sakarya, 27 Temmuz 1970, Pazartesi, No. 4930; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 61; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 91.
- ⁴⁶⁶ Yeni Sakarya, 31 Ağustos 1970, Pazartesi, No. 4960.
- ⁴⁶⁷ <http://www.die.gov.tr/konularr/nufusSayimi.htm>, 13 Ocak 2004.
- ⁴⁶⁸ Yeni Sakarya, 26 Ekim 1970, Pazartesi, No. 5013.
- ⁴⁶⁹ <http://siyaset.superonline.com/index.php?xyz=bolgelerinufus&il=66>, 13 Ocak 2004; 2001 Sakarya İktisadi Raporu, s. 119.
- ⁴⁷⁰ http://www.sesam.sakarya.edu.tr/reports/kentlesme/rapor_1.doc.doc, 12 Ocak 2004.
- ⁴⁷¹ Adapazarı Nüfus ve Gelişimi, s. 28.
- ⁴⁷² Yeni Sakarya, 14 Kasım 1970, Cumartesi, No. 5030; 16 Kasım 1970, Pazartesi, No. 5031.
- ⁴⁷³ Yeni Sakarya, 20 Kasım 1970, Cuma, No. 5035; 25 Kasım 1970, Çarşamba, No. 5039.
- ⁴⁷⁴ Yeni Sakarya, 21 Kasım 1970, Cumartesi, No. 5016.
- ⁴⁷⁵ Yeni Sakarya, 28 Aralık 1970, Pazartesi, No. 5064.
- ⁴⁷⁶ Yeni Sakarya, 4 Ocak 1971, Pazartesi, No. 5069.
- ⁴⁷⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 28 Eylül 1972, Perşembe, No. 6 484.
- ⁴⁷⁸ Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 23.
- ⁴⁷⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 18 Şubat 1972, Cuma, No. 6295.
- ⁴⁸⁰ Adapazarı Akşam Haberleri, 13 Temmuz 1972, Perşembe, No. 6 418; Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. 3, s. 309.
- ⁴⁸¹ Adapazarı Akşam Haberleri, 15 Temmuz 1972, Cumartesi, No. 6 420.
- ⁴⁸² Adapazarı Akşam Haberleri, 3 Temmuz 1972, Pazartesi, No. 6 410.
- ⁴⁸³ Adapazarı Akşam Haberleri, 2 Ağustos 1972, Çarşamba, No. 6 435.
- ⁴⁸⁴ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ⁴⁸⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 26 Ağustos 1972, Cumartesi, No. 6 456; 28 Ağustos 1972, Pazartesi, No. 6 457.
- ⁴⁸⁶ Adapazarı Akşam Haberleri, 4 Ağustos 1972, Cuma, No. 6 437; 5 Eylül 1972, Salı, No. 6 464; 23 Eylül 1972, Cumartesi, No. 6 480.
- ⁴⁸⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 18 Eylül 1972, Pazartesi, No. 6 475.
- ⁴⁸⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 21 Eylül 1972, Perşembe, No. 6 478.
- ⁴⁸⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 25 Eylül 1972, Pazartesi, No. 6 481.
- ⁴⁹⁰ Adapazarı Akşam Haberleri, 28 Eylül 1972, Perşembe, No. 6 484; Sakarya'da Şahıs, Dernek ve Müesseseler Tarafından Yaptırılan Hizmet Tesisleri, Sakarya Vilayeti Yayınları, İstanbul, 1973, s. 12.
- ⁴⁹¹ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ⁴⁹² Adapazarı Akşam Haberleri, 9 Ekim 1972, Pazartesi, No. 6493.
- ⁴⁹³ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.

- ⁴⁹⁴ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ⁴⁹⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 20 Ocak 1973, Cumartesi, No. 6575.
- ⁴⁹⁶ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ⁴⁹⁷ <http://www.chp.org.tr/haberler/temmuz2000/Tez-SecimSonuclari-25-Temmuz-2000.h>, 12 Ocak 2004.
- ⁴⁹⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 15 Ekim 1973, Pazartesi, No. 6803; Yeni Sakarya, 8 Haziran 1977, Çarşamba, No. 6976.
- ⁴⁹⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 25 Ekim 1973, Perşembe, No. 6811; Sakarya'da Hizmet Tesisleri, s. 13.
- ⁵⁰⁰ Adapazarı Akşam Haberleri, 6 Kasım 1973, Salı, No. 6819.
- ⁵⁰¹ Sakarya Postası, 1 Nisan 1989; Çark Gazetesi, 21 Ocak 1984; Adapazarı Akşam Haberleri, 10 Aralık 1973, No. 6848; 25 Mart 1974, Pazartesi, No. 6935.
- ⁵⁰² Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 62; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 92.
- ⁵⁰³ Adapazarı Akşam Haberleri, 14 Aralık 1973, Cuma, No. 6852.
- ⁵⁰⁴ Adapazarı Akşam Haberleri, 22 Aralık 1973, Cumartesi, No. 6860b
- ⁵⁰⁵ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6505.
- ⁵⁰⁶ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6513.
- ⁵⁰⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 20 Mart 1975, Perşembe, No. 7 241.
- ⁵⁰⁸ Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 23.
- ⁵⁰⁹ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6494.
- ⁵¹⁰ Adapazarı Akşam Haberleri, 29 Mart 1975, Cumartesi, No. 7 248.
- ⁵¹¹ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6489.
- ⁵¹² Adapazarı Akşam Haberleri, 1 Nisan 1975, Salı, No. 7 250.
- ⁵¹³ Adapazarı Akşam Haberleri, 18 Nisan 1975, Cuma, No. 7 265.
- ⁵¹⁴ Adapazarı Akşam Haberleri, 24 Nisan 1975, Perşembe, No. 7 270.
- ⁵¹⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 13 Temmuz 1975, Cumartesi, No. 6 338; 14 Temmuz 1975, Pazartesi, No. 7 339.
- ⁵¹⁶ Sakarya Postası, 1 Nisan 1989.
- ⁵¹⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 14 Temmuz 1975, Pazartesi, No. 7 339.
- ⁵¹⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 15 Temmuz 1975, Salı, No. 7 340.
- ⁵¹⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 22 Temmuz 1975, Salı, No. 7 346.
- ⁵²⁰ <http://www.die.gov.tr/konular/nufusSayimi.htm>, 13 Ocak 2004.
- ⁵²¹ <http://siyaset.superonline.com/index.php?xyz=bolgelernufus&il=66>, 13 Ocak 2004; 2001 Sakarya İktisadi Raporu, s. 119.
- ⁵²² http://www.sesam.sakarya.edu.tr/reports/kentlesme/rapor_1.doc.doc, 12 Ocak 2004.
- ⁵²³ Adapazarı Nüfus ve Gelişimi, s. 28.
- ⁵²⁴ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6505.
- ⁵²⁵ Manşetten verilen bu haberin içerisinde, ilgili kanun teklifine imza atan Sakarya milletvekillerinden bazılarının fotoğrafları da mevcuttur (Yeni Sakarya, 13 Ocak 1976, Salı, No. 6551).
- ⁵²⁶ Yeni Sakarya, 4 Şubat 1976, Çarşamba, No. 6570.
- ⁵²⁷ Yeni Sakarya, 9 Şubat 1976, Pazartesi, No. 6574; 10 Şubat 1976, Salı, No. 6576..
- ⁵²⁸ Yeni Sakarya, 15 Şubat 1976, Cumartesi, No. 6580.
- ⁵²⁹ Yeni Sakarya, 2 Ağustos 1976, Pazartesi, No. 6723.
- ⁵³⁰ Yeni Sakarya, 25 Ekim 1976, Pazartesi, No. 6791.
- ⁵³¹ Yeni Sakarya, 28 Ekim 1976, Perşembe, No. 6794.
- ⁵³² Yeni Sakarya, 7 Şubat 1977, Pazartesi, No. 6877; 8 Şubat 1977, Salı, No. 6878; 9 Şubat 1977, Çarşamba, No. 6879..

- ⁵³³ Yeni Sakarya, 3 Mart 1977, Perşembe, No. 6898.
- ⁵³⁴ Yeni Sakarya, 17 Mart 1977, Perşembe, No. 6909; 18 Mart 1977, Cuma, No. 6910.
- ⁵³⁵ Yeni Sakarya, 5 Nisan 1977, Salı, No. 6924.
- ⁵³⁶ Yeni Sakarya, 22 Nisan 1977, Cuma, No. 6937.
- ⁵³⁷ <http://www.chp.org.tr/haberler/temmuz2000/Tez-SecimSonuclari-25-Temmuz-2000.h>, 12 Ocak 2004.
- ⁵³⁸ Sakarya Postası, 1 Nisan 1989; Yeni Sakarya, 8 Haziran 1977, Çarşamba, No. 6976.
- ⁵³⁹ Yeni Sakarya, 20 Temmuz 1977, Çarşamba, No. 7009.
- ⁵⁴⁰ Yeni Sakarya, 30 Temmuz 1977, Cumartesi, No. 7018.
- ⁵⁴¹ Yeni Sakarya, 3 Ağustos 1977, Çarşamba, No. 7021.
- ⁵⁴² Yeni Sakarya, 28 Eylül 1977, Çarşamba, No. 7067; 4 Ekim 1977, Salı, No. 7071.
- ⁵⁴³ Yeni Sakarya, 10 Ekim 1977, Pazartesi, No. 7074.
- ⁵⁴⁴ Yeni Sakarya, 5 Mayıs 1979, Cumartesi, No. 7547; Adapazarı Akşam Haberleri, 5 Mayıs 1979, Cumartesi, No. 8528).
- ⁵⁴⁵ Yeni Sakarya, 13 Aralık 1977, Salı, No. 7124; 14 Aralık 1977, Çarşamba, No. 7126.
- ⁵⁴⁶ Yeni Sakarya, 15 Aralık 1977, Perşembe, No. 7127.
- ⁵⁴⁷ Yeni Sakarya, 31 Aralık 1977, Cumartesi, No. 7140.
- ⁵⁴⁸ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 289.
- ⁵⁴⁹ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6489.
- ⁵⁵⁰ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6496.
- ⁵⁵¹ Yeni Sakarya, 7 Şubat 1978, Salı, No. 7173.
- ⁵⁵² Yeni Sakarya, 9 Haziran 1978, Cuma, No. 7278.
- ⁵⁵³ Adapazarı Akşam Haberleri, 28 Haziran 1978, Çarşamba, No. 8269.
- ⁵⁵⁴ Yeni Sakarya, 19 Ekim 1978, Perşembe, No. 7383; Adapazarı Akşam Haberleri, 17 Ekim 1978, Salı, No. 8 361; 14 Ekim 1978, Cumartesi, No. 8 359.
- ⁵⁵⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 18 Kasım 1978, Cumartesi, No. 8 386.
- ⁵⁵⁶ Yeni Sakarya, 23 Aralık 1978, Cumartesi, No. 7433.
- ⁵⁵⁷ Yeni Sakarya, 10 Şubat 1979, Cumartesi, No. 7473.
- ⁵⁵⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 2 Nisan 1979, Pazartesi, No. 8499.
- ⁵⁵⁹ Yeni Sakarya, 17 Nisan 1979, Salı, No. 7531.
- ⁵⁶⁰ Adapazarı Akşam Haberleri gazetesine göre, Vali Kanbur Mersin Valiliği'ne atanmıştı (Adapazarı Akşam Haberleri, 5 Mayıs 1979, Cumartesi, No. 8528).
- ⁵⁶¹ Yeni Sakarya, 5 Mayıs 1979, Cumartesi, No. 7547; Adapazarı Akşam Haberleri, 5 Mayıs 1979, Cumartesi, No. 8528).
- ⁵⁶² Adapazarı Akşam Haberleri, 5 Mayıs 1979, Cumartesi, No. 7547.
- ⁵⁶³ Yeni Sakarya, 27 Eylül 1979, Perşembe, No. 7660.
- ⁵⁶⁴ Yeni Sakarya, 9 Ekim 1979, Salı, No. 7670.
- ⁵⁶⁵ Adapazarı Akşam Haberleri, 1 Ekim 1979, Pazartesi, No. 8 633.
- ⁵⁶⁶ Adapazarı Akşam Haberleri, 13 Ekim 1979, Cumartesi, No. 8 644; Yeni Sakarya, 12 Ekim 1979, Cuma, No. 7673.
- ⁵⁶⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 12 Kasım 1979, Pazartesi, No. 8 664; Yeni Sakarya, 12 Kasım 1979, Pazartesi, No. 7694.
- ⁵⁶⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 17 Kasım 1979, Cumartesi, No. 8 669; Yeni Sakarya, 16 Kasım 1979, Cuma, No. 7698; 17 Kasım 1979, Cumartesi, No. 7699.
- ⁵⁶⁹ Yeni Sakarya, 19 Kasım 1979, Pazartesi, 7700; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 61; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 91.
- ⁵⁷⁰ Adapazarı Akşam Haberleri, 20 Kasım 1979, Salı, No. 8 671.

- ⁵⁷¹ Abdullah Çelik, "İyiler Öldürülüyor", Adapazarı Akşam Haberleri, 8 Aralık 1979, Cumartesi, No. 8 687; Yeni Sakarya, 7 Aralık 1979, Cuma, No. 7714.
- ⁵⁷² Adapazarı Akşam Haberleri, 6 Aralık 1979, Perşembe, No. 8 685.
- ⁵⁷³ Adapazarı Akşam Haberleri, 23 Nisan 1980, Çarşamba, No. 8801.
- ⁵⁷⁴ Yeni Sakarya, 26 Haziran 1980, Perşembe, No. 7900.
- ⁵⁷⁵ Yeni Sakarya, 30 Haziran 1980, Pazartesi, No. 7903.
- ⁵⁷⁶ Yeni Sakarya, 13 Eylül 1980, Cumartesi, No. 7 961.
- ⁵⁷⁷ Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 62; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 92.
- ⁵⁷⁸ Yeni Sakarya, 22 Eylül 1980, Pazartesi, No. 7 967.
- ⁵⁷⁹ <http://www.die.gov.tr/konularr/nufusSayimi.htm>, 13 Ocak 2004.
- ⁵⁸⁰ Yeni Sakarya, 15 Ekim 1980, Çarşamba, No. 7 987; 28 Ekim 1980, Salı, No. 7 995; <http://siyaset.superonline.com/index.php?xyz=bolgeleriNufus&il=66>, 13 Ocak 2004; 2001 Sakarya İktisadi Raporu, s. 119.
- ⁵⁸¹ http://www.sesam.sakarya.edu.tr/reports/kentlesme/rapor_1.doc.doc, 12 Ocak 2004.
- ⁵⁸² Adapazarı Nüfus ve Gelişimi, s. 28.
- ⁵⁸³ Yeni Sakarya, 27 Aralık 1980, Cumartesi, No. 8 016.
- ⁵⁸⁴ Adapazarı Akşam Haberleri, 4 Ocak 1982, Pazartesi, No. 9399; Yeni Sakarya, 5 Ocak 1981, Pazartesi, No. 8023; 1 Ocak 1982, Cuma, No. 8342.
- ⁵⁸⁵ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6496.
- ⁵⁸⁶ Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 24.
- ⁵⁸⁷ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6505.
- ⁵⁸⁸ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6514.
- ⁵⁸⁹ Yeni Sakarya, 2 Ocak 1981, Cuma, No. 8021.
- ⁵⁹⁰ Yeni Sakarya, 1 Ocak 1982, Cuma, No. 8342; 12 Ocak 1981, Pazartesi, No. 8029; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 62; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 92.
- ⁵⁹¹ Yeni Sakarya, 7 Şubat 1981, Cumartesi, No. 8052.
- ⁵⁹² Yeni Sakarya, 3 Mart 1981, Salı, No. 8072.
- ⁵⁹³ Yeni Sakarya, 4 Mart 1981, Çarşamba, No. 8073.
- ⁵⁹⁴ Yeni Sakarya, 21 Mart 1981, Cumartesi, No. 8088.
- ⁵⁹⁵ Yeni Sakarya, 24 Mart 1981, Salı, No. 8090.
- ⁵⁹⁶ Adapazarı Gazetesi Arşivi, Tarihçe Dosyası.
- ⁵⁹⁷ Yeni Sakarya, 25 Mart 1981, Çarşamba, No. 8091.
- ⁵⁹⁸ Yeni Sakarya, 4 Mayıs 1981, Pazartesi, No. 8124 ve aynı gazetede yayınlanan Sakaryaspor özel eki.
- ⁵⁹⁹ Yeni Sakarya, 16 Mayıs 1981, Cumartesi, No. 8135.
- ⁶⁰⁰ Yeni Sakarya, 18 Haziran 1981, Perşembe, No. 8164.
- ⁶⁰¹ Yeni Sakarya, 13 Ağustos 1981, Perşembe, No. 8 240; 14 Ağustos 1981, Cuma, No. 8 241.
- ⁶⁰² Yeni Sakarya, 28 Eylül 1981, Pazartesi, No. 8 271.
- ⁶⁰³ Yeni Sakarya, 27 Kasım 1981, Cuma, No. 8 315.
- ⁶⁰⁴ Sakarya'da Spor: Spor, Magazin, Aktüalite, 1 (26 Kasım 1981).
- ⁶⁰⁵ Yeni Sakarya, 17 Aralık 1981, Perşembe, No. 8 328.
- ⁶⁰⁶ Adapazarı Akşam Haberleri, 16 Ocak 1982, Cumartesi, No. 9410.
- ⁶⁰⁷ Yeni Sakarya, 11 Ocak 1982, Pazartesi, No. 8440.
- ⁶⁰⁸ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6494.
- ⁶⁰⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 22 Ocak 1982, Cuma, No. 9415.
- ⁶¹⁰ Yeni Sakarya, 27 Ocak 1982, Çarşamba, No. 8452.
- ⁶¹¹ Yeni Sakarya, 6 Şubat 1982, Cumartesi, No. 8462.

- ⁶¹² Yeni Sakarya, 17 Mart 1982, Çarşamba, No. 8494.
- ⁶¹³ Adapazarı Akşam Haberleri, 19 Mart 1982, Cuma, no. 9461; Yeni Sakarya, 18 Mart 1982, Perşembe, No. 8495.
- ⁶¹⁴ Sakarya'da Spor, 17 (1 Nisan 1982), s. 3.
- ⁶¹⁵ Yeni Sakarya, 19 Nisan 1982, Pazartesi, No. 8522; 22 Nisan 1982, Perşembe, No. 8525.
- ⁶¹⁶ Yeni Sakarya, 17 Haziran 1982, Çarşamba, No. 8303.
- ⁶¹⁷ Yeni Sakarya, 21 Haziran 1982, Pazartesi, No. 8306.
- ⁶¹⁸ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6507.
- ⁶¹⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 2 Eylül 1982, Perşembe, No. 9 598.
- ⁶²⁰ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ⁶²¹ Yeni Sakarya, 28 Şubat 1983, Pazartesi, No. 8 508.
- ⁶²² Yeni Sakarya, 3 Haziran 1983, Cuma, No. 8 588.
- ⁶²³ Yeni Sakarya, 29 Haziran 1983, Çarşamba, No. 8 609; 4 Temmuz 1983, Pazartesi, No. 8 612; 6 Temmuz 1983, Çarşamba, No. 8 614.
- ⁶²⁴ Yeni Sakarya, 26 Temmuz 1983, Salı, No. 8 628.
- ⁶²⁵ Yeni Sakarya, 19 Ağustos 1983, Cuma, No. 8 649.
- ⁶²⁶ Adapazarı Akşam Haberleri, 20 Ekim 1983, Perşembe, No. 10 021; Yeni Sakarya, 18 Ekim 1983, Salı, No. 8 698.
- ⁶²⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 5 Kasım 1983, Cumartesi, No. 10 035; 7 Kasım 1983, Pazartesi, No. 10 036; <http://www.chp.org.tr/haberler/temmuz2000/Tez-SecimSonuclari-25-Temmuz-2000.h>, 12 Ocak 2004.
- ⁶²⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 8 Kasım 1983, Salı, No. 10 37; Yeni Sakarya, 7 Kasım 1983, Pazartesi, No. 8 715; 8 Kasım 1983, Salı, No. 8 716; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 90.
- ⁶²⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 17 Kasım 1983, Perşembe, No. 10 045; 17 Kasım 1983, Perşembe, No. 8 723.
- ⁶³⁰ Adapazarı Akşam Haberleri, 10 Aralık 1983, Cumartesi, No. 10 064.
- ⁶³¹ Ali Fuad Paşa Müzesi Arşivi, Orgeneral Ali Fuat Cebesoy 1882 – 1968 Defteri; Sakarya, 11 Ocak 1984, Çarşamba; Yeni Sakarya, 11 Ocak 1984, Çarşamba, No. 9040.
- ⁶³² Yeni Sakarya, 15 Mart 1984, Perşembe, No. 9092.
- ⁶³³ Yeni Sakarya, 26 Mart 1984, Pazartesi, No. 9101; 24 Nisan 1985, Çarşamba, No. 9427; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 62; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 92.
- ⁶³⁴ Yeni Sakarya, 28 Mart 1984, Çarşamba, No. 9103.
- ⁶³⁵ Kaynana, 10 Nisan 1984, Salı, No. 1.
- ⁶³⁶ Yeni Sakarya, 1 Mart 1985, Cuma, No. 9381.
- ⁶³⁷ Yeni Sakarya, 26 Haziran 1984, Salı, No. 9178.
- ⁶³⁸ Yeni Sakarya, 19 Temmuz 1984, Perşembe, No. 9194.
- ⁶³⁹ Yeni Sakarya, 30 Temmuz 1984, Pazartesi, No. 9203.
- ⁶⁴⁰ Yeni Sakarya, 17 Eylül 1984, Pazartesi, No. 9242.
- ⁶⁴¹ Yeni Sakarya, 23 Ocak 1985, Çarşamba, No. 9349.
- ⁶⁴² Yeni Sakarya, 8 Şubat 1985, Cuma, No. 9363.
- ⁶⁴³ Yeni Sakarya, 28 Şubat 1985, Perşembe, No. 9380.
- ⁶⁴⁴ Yeni Sakarya, 12 Mart 1985, Salı, No. 9390.
- ⁶⁴⁵ Yeni Sakarya, 30 Mart 1985, Cumartesi, No. 9406.
- ⁶⁴⁶ Yeni Sakarya, 4 Nisan 1985, Perşembe, No. 9410.
- ⁶⁴⁷ Yeni Sakarya, 15 Nisan 1985, Pazartesi, No. 9419.
- ⁶⁴⁸ Yeni Sakarya, 27 Nisan 1985, Cumartesi, No. 9430.
- ⁶⁴⁹ Yeni Sakarya, 30 Nisan 1985, Salı, No. 9432.

- ⁶⁵⁰ <http://www.die.gov.tr/konular/nufusSayimi.htm>, 13 Ocak 2004.
- ⁶⁵¹ Yerel basında çıkan haberlere göre, vilayetin toplam nüfusu 632 347 kişiden müteşekkildi (Yeni Sakarya, 8 Kasım 1985, Cuma, No. 9589).
- ⁶⁵² <http://siyaset.superonline.com/index.php?xyz=bolgelernufus&il=66>, 13 Ocak 2004; 2001 Sakarya İktisadî Raporu, s. 119.
- ⁶⁵³ http://www.sesam.sakarya.edu.tr/reports/kentlesme/rapor_1.doc.doc, 12 Ocak 2004.
- ⁶⁵⁴ Adapazarı Nüfus ve Gelişimi, s. 28.
- ⁶⁵⁵ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ⁶⁵⁶ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 291.
- ⁶⁵⁷ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ⁶⁵⁸ Yeni Sakarya, 15 Nisan 1986, Salı, No. 9723.
- ⁶⁵⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 28 Nisan 1986, Pazartesi, No. 10 785.
- ⁶⁶⁰ Adapazarı Tribün, 3 Ocak 1987, Cumartesi, No. 204.
- ⁶⁶¹ Adapazarı Akşam Haberleri, 5 Mayıs 1986, Pazartesi, No. 10 791; Yeni Sakarya, 5 Mayıs 1986, Pazartesi, No. 9740; Tüvasaş Metro Dergisi, 50. Yılında Tüvasaş Özel Sayısı, 16 (Eylül-Ekim 2001), s. 3.
- ⁶⁶² Yeni Sakarya, 11 Ağustos 1986, Pazartesi, No. 9818; 12 Ağustos 1986, Salı, No. 9819.
- ⁶⁶³ Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 25.
- ⁶⁶⁴ Adapazarı Akşam Haberleri, 22 Ocak 1987, Perşembe, No. 107 804.
- ⁶⁶⁵ Adapazarı Tribün, 20 Ocak 1987, Salı, No. 218.
- ⁶⁶⁶ Adapazarı Akşam Haberleri, 23 Haziran 1987, Salı, No. 107 131; 2001 Sakarya İktisadî Raporu, s. 63.
- ⁶⁶⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 23 Haziran 1987, Salı, No. 107 131; 2001 Sakarya İktisadî Raporu, s. 60.
- ⁶⁶⁸ 2001 Sakarya İktisadî Raporu, s. 76.
- ⁶⁶⁹ <http://www.chp.org.tr/haberler/temmuz2000/Tez-SeçimSonuclari-25-Temmuz-2000.h>, 12 Ocak 2004.
- ⁶⁷⁰ Cumhuriyetinizin 75. Yılında Sakarya, s. 90.
- ⁶⁷¹ Adapazarı Akşam Haberleri, 12 Aralık 1987, Cumartesi, No. 107 270.
- ⁶⁷² Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ⁶⁷³ Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 25.
- ⁶⁷⁴ Yeni Sakarya, 28 Nisan 1988, Perşembe, No. 10 334.
- ⁶⁷⁵ Yeni Sakarya, 16 Haziran 1988, Perşembe, No. 10 373.
- ⁶⁷⁶ Yeni Sakarya, 31 Ağustos 1988, Çarşamba, No. 10 433.
- ⁶⁷⁷ Yeni Sakarya, 17 Eylül 1988, Cumartesi, No. 10 449.
- ⁶⁷⁸ Yeni Sakarya, 3 Kasım 1988, Perşembe, No. 10 489; 4 Kasım 1988, Cuma, No. 10 490.
- ⁶⁷⁹ Yeni Sakarya, 15 Aralık 1988, Perşembe, No. 10 525.
- ⁶⁸⁰ Yeni Sakarya, 22 Mart 1989, Çarşamba, No. 10 608.
- ⁶⁸¹ Yeni Sakarya, 27 Mart 1989, Pazartesi, No. 10 612.
- ⁶⁸² Yeni Sakarya, 29 Mart 1989, Çarşamba, No. 10 614.
- ⁶⁸³ Metro, TÜVASAŞ Türkiye Vagon Sanayii Anonim Şirketi, 1 (Mart 1989).
- ⁶⁸⁴ Yeni Sakarya, 20 Haziran 1989, Salı, No. 10 681.
- ⁶⁸⁵ Yeni Sakarya, 22 Haziran 1989, Perşembe, No. 10 683; 26 Haziran 1989, Pazartesi, No. 10 686.
- ⁶⁸⁶ Yeni Sakarya, 28 Ağustos 1989, Cuma, No. 10 711.
- ⁶⁸⁷ Yeni Sakarya, 23 Ağustos 1989, Çarşamba, No. 10 733.
- ⁶⁸⁸ Yeni Sakarya, 22 Ağustos 1989, Salı, No. 10 732.

- ⁶⁸⁸ Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. 4, s. 444, 460.
- ⁶⁹⁰ 2001 Sakarya İktisadî Raporu, s. 73.
- ⁶⁹¹ Yeni Sakarya, 17 Mayıs 1990, Perşembe, No. 10 957.
- ⁶⁹² 2001 Sakarya İktisadî Raporu, s. 39.
- ⁶⁹³ Yeni Sakarya, 13 Ağustos 1990, Pazartesi, No. 11 027.
- ⁶⁹⁴ <http://www.die.gov.tr/konularrr/nufusSayimi.htm>, 13 Ocak 2004.
- ⁶⁹⁵ http://www.sesam.sakarya.edu.tr/reports/kentlesme/rapor_1.doc.doc, 12 Ocak 2004.
- ⁶⁹⁶ Yeni Sakarya, 17 Ağustos 1991, Cumartesi, No. 11 334; Adapazarı Nüfus ve Gelişimi, s. 28.
- ⁶⁹⁷ Yeni Sakarya, 3 Kasım 1990, Cumartesi, No. 11 098.
- ⁶⁹⁸ Yeni Sakarya, 23 Kasım 1990, Cuma, No. 11 115.
- ⁶⁹⁹ Yeni Sakarya, 3 Aralık 1990, Pazartesi, No. 11 123.
- ⁷⁰⁰ Yeni Sakarya, 4 Ocak 1991, Cuma, No. 11 151.
- ⁷⁰¹ Yeni Sakarya, 15 Ocak 1991, Salı, No. 11 160.
- ⁷⁰² Yeni Sakarya, 23 Ocak 1991, Çarşamba, No. 11 167.
- ⁷⁰³ Yeni Sakarya, 15 Mayıs 1991, Çarşamba, No. 11 257.
- ⁷⁰⁴ Yeni Sakarya, 30 Mayıs 1991, Perşembe, No. 11 270.
- ⁷⁰⁵ Yeni Sakarya, 5 Ağustos 1991, Pazartesi, No. 11 323.
- ⁷⁰⁶ Yeni Sakarya, 19 Ağustos 1991, Pazartesi, No. 11 335; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 61; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 91.
- ⁷⁰⁷ Son Olay, 24 Eylül 1991, Salı, No. 2.
- ⁷⁰⁸ Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 291.
- ⁷⁰⁹ <http://www.chp.org.tr/haberler/temmuz2000/Tez-SecimSonuclari-25-Temmuz-2000.h>, 12 Ocak 2004.
- ⁷¹⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, Yasama Yılı: 1, c. I, Ankara, 1992, s. 24; Yeni Sakarya, 21 Ekim 1991, Pazartesi, No. 11 388; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 90.
- ⁷¹¹ Yeni Sakarya, 20 Kasım 1991, Çarşamba, No. 11 414.
- ⁷¹² 2001 Sakarya İktisadî Raporu, s. 126.
- ⁷¹³ Yeni Sakarya, 30 Ocak 1992, Perşembe, No. 11 474.
- ⁷¹⁴ Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 291.
- ⁷¹⁵ Yeni Sakarya, 10 Şubat 1992, Pazartesi, No. 11 483.
- ⁷¹⁶ Yeni Sakarya, 3 Mart 1992, Salı, No. 11 502; Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 26.
- ⁷¹⁷ Yeni Sakarya, 13 Mart 1992, Cuma, No. 11 511.
- ⁷¹⁸ Yeni Sakarya, 30 Mart 1992, Pazartesi, No. 11 525.
- ⁷¹⁹ Yeni Sakarya, 7 Nisan 1992, Salı, No. 11 530.
- ⁷²⁰ Yeni Sakarya, 16 Mayıs 1992, Cumartesi, No. 11 564; 18 Mayıs 1992, Pazartesi, No. 11 565; 1 Mayıs 1992, Cuma, No. 11 551.
- ⁷²¹ Yeni Sakarya, 20 Haziran 1992, Cumartesi, No. 11 591.
- ⁷²² Yeni Sakarya, 22 Haziran 1992, Pazartesi, No. 11 592.
- ⁷²³ Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 11 Temmuz 1992, sayı: 21281, s. 33-34.
- ⁷²⁴ Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 11 Temmuz 1992, sayı: 21281, s. 33-34.
- ⁷²⁵ Yeni Sakarya, 1 Ağustos 1992, Cumartesi, No. 11 626.
- ⁷²⁶ Yeni Sakarya, 3 Ağustos 1992, Pazartesi, No. 11 627.
- ⁷²⁷ Yeni Sakarya, 7 Ağustos 1992, Cuma, No. 11 631; 12 Ağustos 1992, Çarşamba, No. 11 635; 13 Ağustos 1992, Perşembe, No. 11 636.
- ⁷²⁸ Yeni Sakarya, 2 Eylül 1992, Çarşamba, No. 11 653.
- ⁷²⁹ Yeni Sakarya, 23 Ekim 1992, Cuma, No. 11 696.

- ⁷³⁰ Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 10 Kasım 1992, sayı: 21401, s. 13; Yeni Sakarya, 11 Kasım 1992, Çarşamba, No. 11 712.
- ⁷³¹ Yeni Sakarya, 11 Aralık 1993, Cumartesi, No. 11 939.
- ⁷³² Yeni Sakarya, 12 Aralık 1992, Cumartesi, No. 11 739; Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 26.
- ⁷³³ Yeni Sakarya, 19 Aralık 1992, Cumartesi, No. 11 745.
- ⁷³⁴ 2001 Sakarya İktisadî Raporu, s. 126.
- ⁷³⁵ Sakarya Haber Kokteyl, 142 (2003).
- ⁷³⁶ Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 291.
- ⁷³⁷ Yeni Sakarya, 22 Haziran 1993, Salı, No. 11 895.
- ⁷³⁸ Yeni Sakarya, 26 Haziran 1993, Cumartesi, No. 11 899.
- ⁷³⁹ Yeni Sakarya, 24 Ağustos 1993, Salı, No. 11 847.
- ⁷⁴⁰ Yeni Sakarya, 25 Ağustos 1997, Pazartesi, No. 13 079.
- ⁷⁴¹ Yeni Sakarya, 16 Eylül 1993, Perşembe, No. 11 867.
- ⁷⁴² Yeni Sakarya, 18 Eylül 1993, Cumartesi, No. 11 869.
- ⁷⁴³ Yeni Sakarya, 9 Kasım 1993, Salı, No. 11 911.
- ⁷⁴⁴ Yeni Sakarya, 7 Aralık 1993, Salı, No. 11 935.
- ⁷⁴⁵ Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 291.
- ⁷⁴⁶ 2001 Sakarya İktisadî Raporu, s. 126.
- ⁷⁴⁷ Yeni Sakarya, 22 Ocak 1994, Cumartesi, No. 11 975.
- ⁷⁴⁸ Yeni Sakarya, 28 Ocak 1994, Cuma, No. 12 980.
- ⁷⁴⁹ Yeni Sakarya, 1 Ocak 1994, Cumartesi, No. 11 957.
- ⁷⁵⁰ Yeni Sakarya, 23 Şubat 1994, Çarşamba, No. 12 002.
- ⁷⁵¹ Yeni Sakarya, 28 Mart 1994, Pazartesi, No. 12 028; 29 Mart 1994, Salı, No. 12 029; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 62; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 92.
- ⁷⁵² Nehir, 1 (Mart 1994), s. 1-8.
- ⁷⁵³ Genç Nehir, 2 (Nisan 1994), s. 10.
- ⁷⁵⁴ Yeni Sakarya, 6 Mayıs 1994, Cuma, No. 12 062.
- ⁷⁵⁵ Yeni Sakarya, 2 Temmuz 1994, Cumartesi, No.12 108.
- ⁷⁵⁶ Yeni Sakarya, 5 Temmuz 1994, Salı, 12 110.
- ⁷⁵⁷ Yeni Sakarya, 2 Ağustos 1994, Salı, No. 12 134.
- ⁷⁵⁸ Yeni Sakarya, 24 Ağustos 1994, Çarşamba, No. 12 153.
- ⁷⁵⁹ Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. 4, s. 444, 460; Yeni Türkiye, 15 Ekim 1994, Cumartesi, No. 12 198.
- ⁷⁶⁰ Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 3 Kasım 1994, sayı: 22100, s. 16; Yeni Sakarya, 3 Kasım 1994, Perşembe, No. 12 213.
- ⁷⁶¹ Yeni Sakarya, 3 Şubat 1994, Cuma, No. 12 392.
- ⁷⁶² Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 27.
- ⁷⁶³ Sakarya Yenigün, 21 Nisan 2000, Cuma, No. 68.
- ⁷⁶⁴ Yeni Sakarya, 14 Ocak 1995, Cumartesi, No. 12 375; 16 Ocak 1995, Pazartesi, No. 12 375.
- ⁷⁶⁵ Yeni Sakarya, 18 Ocak 1995, Çarşamba, No. 12 378.
- ⁷⁶⁶ Yeni Sakarya, 24 Ocak 1995, Salı, No. 12 383.
- ⁷⁶⁷ Yeni Sakarya, 18 Mart 1996, Pazartesi, No. 12 639.
- ⁷⁶⁸ Genç Sakarya, 3 (Mart 1995), s. 1.
- ⁷⁶⁹ Yeni Sakarya, 1 Temmuz 1995, Cumartesi, No. 12 512.
- ⁷⁷⁰ Yeni Sakarya, 29 Temmuz 1995, Cumartesi, No. 12 536.

- ⁷⁷¹ Yeni Sakarya, 31 Temmuz 1995, Pazartesi, No. 12 537.
- ⁷⁷² Yeni Sakarya, 26 Ağustos 1995, Cumartesi, No. 12 559; 28 Ağustos 1995, Pazartesi, No. 12 560.
- ⁷⁷³ Yeni Sakarya, 4 Ekim 1995, Çarşamba, No. 12 591.
- ⁷⁷⁴ Yeni Sakarya, 22 Aralık 1995, Cuma, No. 12 568.
- ⁷⁷⁵ <http://www.chp.org.tr/haberler/temmuz2000/Tez-SecimSonuclari-25-Temmuz-2000.h>, 12 Ocak 2004.
- ⁷⁷⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 20, Yasama Yılı: 1, c. I, Ankara, 1996, s. 19; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 90; Yeni Sakarya, 25 Aralık 1995, Pazartesi, No 12 570.
- ⁷⁷⁷ Yeni Sakarya, 26 Aralık 1995, Salı, No. 12 571.
- ⁷⁷⁸ Yeni Sakarya, 23 Şubat 1996, Cuma, No. 12 619.
- ⁷⁷⁹ Yeni Sakarya, 25 Ocak 1996, Perşembe, No. 12 597.
- ⁷⁸⁰ Yeni Sakarya, 7 Mart 1996, Perşembe, No. 12 630.
- ⁷⁸¹ Yeni Sakarya, 11 Nisan 1996, Perşembe, No. 12 660; 15 Nisan 1996, Pazartesi, No. 12 663.
- ⁷⁸² Yeni Sakarya, 20 Nisan 1996, Cumartesi, No. 12 668; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 91.
- ⁷⁸³ Yeni Sakarya, 9 Mayıs 1996, Perşembe, No.
- ⁷⁸⁴ Yeni Sakarya, 29 Haziran 1996, Cumartesi, No. 12 725.
- ⁷⁸⁵ Yeni Sakarya, 13 Eylül 1996, Cuma, no. 12 789.
- ⁷⁸⁶ Yeni Sakarya, 22 Ocak 1997, Çarşamba, No. 12 901; 23 Ocak 1997, Perşembe, No. 12 902.
- ⁷⁸⁷ Yeni Sakarya, 5 Haziran 1997, Perşembe, No. 13 010; 7 Haziran 1997, Cumartesi, No. 13 012.
- ⁷⁸⁸ Yeni Sakarya, 1 Temmuz 1997, Salı, No. 13 032.
- ⁷⁸⁹ Yeni Sakarya, 4 Eylül 1997, Perşembe, No. 13 088; 5 Eylül 1997, Cuma, No. 13 089; 6 Eylül 1997, Cumartesi, No. 13 090.
- ⁷⁹⁰ Yeni Sakarya, 6 Eylül 1997, Cumartesi, No. 13 090.
- ⁷⁹¹ Yeni Sakarya, 29 Eylül 1997, Pazartesi, No. 13 108.
- ⁷⁹² Yeni Sakarya, 29 Ekim 1997, Çarşamba, No. 13 134; 30 Ekim 1997, Perşembe, No. 13 135.
- ⁷⁹³ Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 91; Yeni Sakarya, 8 Kasım 1997, Cumartesi, No. 13 143; Kendir, Fotoğraflarla Adapazarı Tarihi, s. 28.
- ⁷⁹⁴ Yeni Sakarya, 8 Kasım 1997, Cumartesi, No. 13 142.
- ⁷⁹⁵ <http://www.belgenet.com/arsiv/nufus.html>, 12 Ocak 2004.
- ⁷⁹⁶ <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/NUFUS/sakarya.gif>, 13 Ocak 2004; <http://www.ttsakarya.telekom.gov.tr/sakarya/nufus.html>, 13 Ocak 2004; Yeni Sakarya, 30 Aralık 1998, Çarşamba, No. 13 488.
- ⁷⁹⁷ http://www.sesam.sakarya.edu.tr/reports/kentlesme/rapor_1.doc.doc, 12 Ocak 2004.
- ⁷⁹⁸ Yeni Sakarya, 31 Aralık 1997, Çarşamba, No. 13 187.
- ⁷⁹⁹ Sakarya Ekonomi Dergisi, 1 (Ocak – Şubat 1998).
- ⁸⁰⁰ Yeni Sakarya, 9 Şubat 1998, Pazartesi, No. 13 218.
- ⁸⁰¹ Yeni Sakarya, 29 Mayıs 1998, Cuma, No. 13 308.
- ⁸⁰² Mehmet Alpargu – Enis Şahin (Editörler), I. Sakarya Ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22 – 23 Haziran 1998), Sakarya Üniversitesi Yayınları, Adapazarı, 1999.
- ⁸⁰³ Yeni Sakarya, 23 Eylül 1998, Çarşamba, No. 13 405.
- ⁸⁰⁴ Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 24 Ekim 1998, sayı: 23503, s. 41; Yeni Sakarya, 24 Ekim 1998, Cumartesi, No. 13 431.
- ⁸⁰⁵ Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 15 Ekim 2002, sayı: 24937. Bu bilgi, çalışmanın sınırları 2000 yılı ile sınırlandırıldığından dolayı burada verildi.
- ⁸⁰⁶ <http://www.chp.org.tr/haberler/temmuz2000/Tez-SecimSonuclari-25-Temmuz-2000.h>, 12 Ocak 2004.

- ⁸⁰⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 21, Yasama Yılı: 1, c. I, Ankara, 1999, s. 20; Sakarya Yenigün, 7 Mart 2000, Salı, No. 23; <http://siyaset.superonline.com/index.php?xyz=bolgelermv&il=66&syil=1999>, 13 Ocak 2004; 19 Nisan 1999, Pazartesi, No. 13 395.
- ⁸⁰⁸ Sakarya Yenigün, 18 Nisan 2000, Salı, No. 65.
- ⁸⁰⁹ Yeni Sakarya, 26 Haziran 1999, Cumartesi, No. 13 364; 28 Haziran 1999, Pazartesi, No. 13 365.
- ⁸¹⁰ Yeni Sakarya, 10 Temmuz 1999, Cumartesi, No. 13375.
- ⁸¹¹ Bu depremin tüm detaylarına, "Cumhuriyet Dönemi Sakarya Depremleri" adlı kısımda yer verilmiştir.
- ⁸¹² Sabah Gazetesi, 17 Ağustos 1999; Milliyet Gazetesi, 18 Ağustos 1999; Hürriyet Gazetesi, 18 Ağustos 1999; <http://www.gundemturkiye.org/detail.php?subject=deprem&news=&date=1&dateop>, 5 Kasım 2003; <http://www.milliyet.com.tr/1999/08/18/hab00.html>; 5 Kasım 2003; <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/disbasin/1999/08/20x99.htm#%203>, 5 Kasım 2003; Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. IV, s. 631; Adapazarı'nda Deprem ve Sonrası, s. 26.
- ⁸¹³ Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 64; http://www.sakarya.gov.tr/olu_yarali.asp#, 6 Kasım 2003.
- ⁸¹⁴ Yeni Sakarya, 6 Eylül 1999, Pazartesi, No. 13406.
- ⁸¹⁵ Yeni Sakarya, 13 Eylül 1999, Pazartesi, No. 13412.
- ⁸¹⁶ Yeni Sakarya, 14 Eylül 1999, Salı, No. 13413.
- ⁸¹⁷ Yeni Sakarya, 21 Eylül 1999, Salı, No. 13419.
- ⁸¹⁸ Adapazarı, 27 Eylül 1999, Pazartesi, No. 7 786; Yeni Sakarya, 27 Eylül 1999, Pazartesi, No. 13 424.
- ⁸¹⁹ Adapazarı, 2 Ekim 1999, Cumartesi, No. 7 791; <http://www.sakarya.gov.tr/vali.asp>, 11 Mart 2004.
- ⁸²⁰ Yeni Sakarya, 1 Ekim 1999, Cuma, No. 13423.
- ⁸²¹ Adapazarı, 17 Ekim 1999, Pazar, No. 7 806; 18 Ekim 1999, Pazartesi, No. 7 807; Yeni Sakarya, 18 Ekim 1999, Pazartesi, No. 13437.
- ⁸²² Adapazarı, 27 Ekim 1999, Çarşamba, No. 7 816.
- ⁸²³ Yeni Sakarya, 29 Ekim 1999, Cuma, No. 13447.
- ⁸²⁴ Adapazarı, 13 Kasım 1999, Cumartesi, No. 7 833; Yeni Sakarya, 13 Kasım 1999, Cumartesi, No. 13460.
- ⁸²⁵ Adapazarı, 14 Kasım 1999, Pazar, No. 7 834; Yeni Sakarya, 13 Kasım 1999, Cumartesi, No. 13460.
- ⁸²⁶ Yeni Sakarya, 20 Kasım 1999, Cumartesi, No. 13466.
- ⁸²⁷ Yaşayan Sakarya, 1-14 Aralık 1999, No. 1.
- ⁸²⁸ Adapazarı, 4 Aralık 1999, Cumartesi, No. 7 854; Yeni Sakarya, 3 Aralık 1999, Cuma, No. 13477; Yeni Sakarya, 4 Aralık 1999, Cumartesi, No. 13478.
- ⁸²⁹ Adapazarı, 12 Aralık 1999, Pazar, No. 7 862; Yeni Sakarya, 13 Aralık 1999, Pazartesi, No. 13485.
- ⁸³⁰ Yeni Sakarya, 25 Aralık 1999, Cumartesi, No. 13493.
- ⁸³¹ Adapazarı, 28 Aralık 1999, Salı, No. 7 878; Yeni Sakarya, 27 Aralık 1999, Pazartesi, No. 13497.
- ⁸³² Yeni Sakarya, 17 Ocak 2000, Pazartesi, No. 13 512.
- ⁸³³ Yeni Sakarya, 10 Şubat 2000, Perşembe, No. 13 533.
- ⁸³⁴ Yenigün Gazetesi Arşivi, Tarihçe Dosyası; Sakarya Yenigün, 14 Şubat 2000, Pazartesi, No. 1.
- ⁸³⁵ Yeni Sakarya, 17 Şubat 2000, Perşembe, No. 13 539.
- ⁸³⁶ Sakarya Yenigün, 5 Mart 2000, Pazar, No. 21; Yeni Sakarya, 6 Mart 2000, Pazartesi, No. 13 554.
- ⁸³⁷ <http://www.adapazari-bld.gov.tr/default.asp?menux=101>, 7 Kasım 2003; 2001 Sakarya İktisadi Raporu, s. 73.

- ⁸³⁸ Sakarya Yenigün, 30 Mart 2000, Perşembe, No. 46.
- ⁸³⁹ Yeni Sakarya, 3 Nisan 2000, Pazartesi, No. 13 575.
- ⁸⁴⁰ Yeni Sakarya, 11 Nisan 2000, Salı, No. 15 582.
- ⁸⁴¹ Yeni Sakarya, 1 Mayıs 2000, Pazartesi, No. 13 599.
- ⁸⁴² Yeni Sakarya, 23 Mayıs 2000, Salı, No. 13 617; 24 Mayıs 2000, Çarşamba, No. 13 618.
- ⁸⁴³ Sakarya Yenigün, 31 Mayıs 2000, Çarşamba, No. 108; Yeni Sakarya, 31 Mayıs 2000, Çarşamba, No. 13 624.
- ⁸⁴⁴ Sakarya Yenigün, 20 Haziran 2000, Salı, No. 128.
- ⁸⁴⁵ Sakarya Yenigün, 14 Temmuz 2000, Cuma, No. 152.
- ⁸⁴⁶ Yeni Sakarya, 19 Temmuz 2000, Çarşamba, No. 13 659; Sakarya Yenigün, 19 Temmuz 2000, Çarşamba, No. 157; 20 Temmuz 2000, Perşembe, No. 158.
- ⁸⁴⁷ Sakarya Yenigün, 16 Ağustos 2000, Çarşamba, No. 185; 17 Ağustos 2000, Perşembe, No. 186; Yeni Sakarya, 17 Ağustos 2000, Perşembe, No. 13 684.
- ⁸⁴⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 28 Eylül 2000, Perşembe, No. 14 725 – 678.
- ⁸⁴⁹ Yeni Sakarya, 12 Ekim 2000, Perşembe, No. 13 731.
- ⁸⁵⁰ <http://www.die.gov.tr/konulari/nufusSayimi.htm>, 13 Ocak 2004; <http://www.belgenet.com/arsiv/nufus.html>, 12 Ocak 2004; Adapazarı Akşam Haberleri, 23 Ekim 2000, Pazartesi, No. 14 746 - 699.
- ⁸⁵¹ Sakarya Yenigün, 24 Ekim 2000, Salı, No. 253; <http://www.sakaryaemniyet.gov.tr/sakarya/nufus/nufus.asp>, 13 Ocak 2004; 2001 Sakarya İktisadi Raporu, s. 135.
- ⁸⁵² http://www.sesam.sakarya.edu.tr/reports/kentlesme/rapor_1.doc.doc, 12 Ocak 2004.
- ⁸⁵³ Sakarya Yenigün, 9 Aralık 2000, Cumartesi, No. 300.
- ⁸⁵⁴ Sakarya Yenigün, 16 Aralık 2000, Cumartesi, No. 307; 17 Aralık 2000, Pazar, No. 308, Yeni Sakarya, 15 Aralık 2000, Cuma, No. 13 786; 16 Aralık 2000, Cumartesi, No. 13 787.

II Cumhuriyet Dönemi Sakarya Depremleri

Yrd. Doç. Dr. Enis ŞAHİN

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ, FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ

Sakarya ve civarı tarih boyunca önemli depremler yaşamış bir coğrafyada bulunmaktadır. Hatta denilebilir ki, Sakarya ve çevresi, depremden ve biraz da sel baskınlarından çektiğini hiçbir felaketten çekmemiştir. Bölgede Cumhuriyet Tarih döneminde etkili olan ve en çok bilinen depremler, 1943, 1967 ve 1999 yıllarında gerçekleşenlerdir. Ancak Sakarya ve civarı 1. derecede deprem bölgesi olmasından dolayı, tarihi boyunca olduğu gibi, yakın dönemde de depremlerle hep iç içe yaşamıştır.

Kuzey Anadolu fay hattı üzerinde bulunan Sakarya bölgesinin, tarih boyunca geçirmiş olduğu önemli depremler aşağıda sıralanmıştır:

M.S. 24 Kasım 29, 24 Ağustos 358, 427 ve 8 Aralık 447, 15 Ağustos 553, 3 Mayıs 1035, 18 Temmuz 1668, 25 Mayıs 1719, 2 Eylül 1754, 1849, 24 Kasım 1863, 16 Nisan 1878, 10 Temmuz 1894, 1897, Ekim 1902, 1923, 1935, 20 Haziran 1943, 1 Şubat 1944, 20 Haziran 1952, 26 Mayıs 1957, 22 Temmuz 1967, 17 Ağustos 1999¹.

Bunların dışında, milattan sonra 69 ile 1719 yılları arasında İzmit ve civarında en az 7 büyük depremin olduğu ve bu depremlerde bölgenin bütünüyle veya önemli miktarlarda harap olduğu bilinmektedir². Yine başta 1923 yılında olmak üzere, Türkiye'nin yakın tarihinde Adapazarı ve civarında birtakım depremler olmuşsa da, bunlar hakkında eldeki mevcut bilgiler çok yetersizdir³. Sadece 1923 depreminin yine Kuzey Anadolu fay hattı üzerinde ve daha çok Tosya, Osmaniye, Erbaa, Vezirköprü, Ladik ve Havza'da çok daha etkili olarak 5 000 kişinin ölümüne ve 40 000'e yakın binanın da yıkılmasına yol açtığı malumdur⁴. Bu depremin diğer bölgeler ve özellikle Sakarya ve civarı üzerindeki etkileri tam olarak bilinmemekle birlikte, aynı fay hattı üzerinde bulunuyor olmasından dolayı, yakından etkilenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

"Cumhuriyet Dönemi Sakarya Depremleri" adlı başlık altında, diğerlerine göre daha büyük etki ve hasarlar yapan 20 Haziran 1943, 22 Temmuz 1967 ve 17 Ağustos 1999 depremleri ve bölge üzerindeki etkileri incelenecektir.

1. 1943 Adapazarı Depremi

Adapazarı'nda Cumhuriyet Tarihi'nin o ana kadarki en önemli depremi, 20 Haziran 1943, Pazar günü meydana gelmiştir⁵. Depremin şiddeti 6.9⁶ olarak

ölçülmüş olup⁷, günün muhtelif zamanlarında artçı depremler ve sarsıntılar tekrarlanmıştır. Depremin etkileri civar illerde de hissedilmişti⁸. İlk sarsıntı sabah 9'da olmuş, 17 – 19 saatleri arasında muhtelif zaman ve memleketin farklı yerlerinde devam etmiştir⁹. 20 Haziran tarihinde gerçekleşen depremin, Adapazarı'ndaki en şiddetli anı 18.10¹⁰ ile 18.30 arası olarak tespit edilmiştir¹¹. Deprem hakkında, devletin resmî yayın organı Ayın Tarihi'nde aynı gün yayımlanan ve Anadolu Ajansı'nın bir gün sonra verdiği tafsilat şu şekildeydi:

"Teessürle öğrendiğimize göre, bugün bir kısmı sabah saat 9'da ve ekserisi akşam 17 ile 19 arasında olmak üzere, yurdun muhtelif bölgelerinde ekseriya hafif ve zararsız, bazen şiddetli oldukça mühim kayıplara sebebiyet veren yer sarsıntıları olmuştur. Şimdiye kadar aldığımız haberler, bu sarsıntıların Erzincan'dan İzmir'e kadar birçok yerlerde ve bu arada Ankara, Eskişehir ve Bolu'da hafif geçtiğini, Adapazarı ile Geyve ve mülhakatında ise ağır tahribat ve insanca kayıpları mucip olduğunu bildirmektedir. İstanbul'da da akşama doğru bir yer sarsıntısı olduğu haber alınmışsa da, bu haberin neşri anına kadar ne bunun ve ne de diğer taraflardaki zarar vaziyetinin esaslı bir surette tespitine imkân bulunamamıştır"¹². Görüldüğü üzere, depremin ilk gerçekleştiği gün bu önemli hadise hakkında çok sağlıklı bilgiler elde edilememiş, sadece bazı yerlerde hafif, bazı yerlerde ağır hasarlar olduğunun kaydedilmesi ile yetinilmiştir. Ayrıca tahribatın yoğun olduğu yerlerden ikincisi olarak Geyve kaydedilmiştir ki, bunun kısa bir süre içerisinde Hendek olduğu anlaşılacaktır.

Ulus gazetesi muhabirlerinden İlhan Paniç, gazetesine telefonla yazdığı haberinde, Adapazarı hakkında daha sıcak gelişmeleri şu şekilde haber veriyordu: "Bugün saat 18.30'da şiddetli bir yer sarsıntısı geçirmiş olan Adapazarı'na ilk kurtarma ekibi, müteaddit doktorlar ve enkazı temizleyecek olan işçi ekibi ile beraber geldik. Şehir, elektrik tesisatının işleyememesi yüzünden, karalık içindedir. Uzunçarşı ve Hükümet caddesi üzerindeki binalar hemen tamamen denecek kadar harap olmuştur. Kurtarma ekibi, şehir halkıyla birlikte enkaz altında kalanların kurtarılmasına gayret ederken, yaralıların tedavisine de başlanmış bulunmaktadır. Eskişehir'den kalkan bir yardım treninin buraya gelmesi bekleniyor. Harap olan binalar, yaralı ve ölü sayısı hakkında henüz kati bir rakam yoktur. Çalışmalar büyük bir faaliyetle devam etmektedir"¹³.

Gazeteler, Adapazarı'nın mahşer yerini andırdığını ve insanların dehşet içerisinde olduğunu okuyucularına şu şekilde duyuruyorlardı: "Dehşet! Önünden geçtiğimiz Uzunçarşı yerle beraber olan iki sıralı dükkânları ve evleriyle derhal bir sefalet ve perişanlık sergisi oluvermiştir. Yağmur altında ıslak şiltelerini omuzlarına vurmuş, birtakım insanlar korkudan büyüyen gözlerle şaşkın şaşkın ortada dolaşıyorlardı. Güzel Adapazarı'nı hangi korkunç kasırga bu hale getirmişti? Hem de kurtuluş yıldönümünün bayramını yapmaya hazırlandığı bu en neşeli gününde!"¹⁴

Bu haberlerden de anlaşıldığı gibi Adapazarı ve civarındaki gelişmeler hiç de iç açıcı değildi. Kaza idarî makamlarının gece yarısından sonra verdikleri bilgilere göre, ilk tespitler depremin Adapazarı – Geyve merkezli değil, Hendek ve Adapazarı merkezli olduğu yolundaydı. Deprem bölgesine yardım için

Bolu'dan yeterli miktarda işçi, doktor ve malzeme yola çıkarılmıştı. Kocaeli valisi ile kolordu komutanı, alınan yardım önlemlerine nezaret etmek üzere deprem bölgesinde bulunmaktaydılar. Civardaki askerî birliklerden de önemli miktarda asker afet bölgesine sevk edilmiştir. Köylere de yardımda bulunmak üzere ayrıca ekipler gönderilmiştir. Adapazarı kazası merkezinde hasarlı bina sayısı oldukça fazla olup, insan zayıyatının da fazla olduğu anlaşılmıştır. Gerçek kayıp miktarının tespit edilmesine çalışılmaktadır. Yaralılar Adapazarı'ndaki hastaneye kaldırılmış olup, İzmit'ten ilaç ve benzeri malzeme ile birlikte gıda maddeleri gönderilmiştir. Ayrıca Eskişehir ve Haydarpaşa'dan da birer sıhhi yardım treni deprem bölgesine hareket ettirilmiştir. Hendek kasabasının da depremden ciddi olarak müteessir olduğu anlaşılmıştır. Bu yüzden Bolu'dan gönderilen yardımlar doğrudan Hendek'e sevk edilmiştir. Kızılay da Adapazarı'na yeterli miktarda çadır göndermiştir¹⁵. İlk şaşkınlığın atlatılmasını müteakiben, deprem bölgesine ilk müdahaleler yapılıyor ve durumun tam anlamıyla tespit edilmesine çalışılıyordu.

İlk şaşkınlığın atlatılmasını müteakiben, bilanço kendisini göstermeye başlamıştır. Nitekim Anadolu Ajansı muhabiri ertesi günkü istihbaratında, durumun vehametini şu şekilde ifade ediyordu: "Dün yurdun muhtelif yerlerinde duyulan yer sarsıntısının gerek insan kaybı ve gerek tahribat bakımından Adapazarı ve Hendek'te büyük bir felakete sebep olduğunu teessürle kaydediyorum. 1 000'den fazla binası yıkılmış ve bir o kadar binası da büyük zararlar görmüş olan Adapazarı'nın şimdiki manzarası hemen hemen bir enkaz yığınının başka bir şey değildir. Ayakta kalan binaların vaziyetleri de şüpheli görülmektedir. Çarşı baştan başa yıkılmıştır. Yıkılan binalar arasında hükümet konağı ile tümen karargâhı, belediye dairesi, emniyet amirliği ve postane binaları, memleket hastanesi de bulunmaktadır. İzmit'ten ve civar vilayetlerden gelen imdat heyetleri ile bütün sivil ve askerî sıhhi teşkilat, istihkâm ve motorlu kıtalar efradı ekipler halinde enkazları kaldırmakta ve yaralıların tedavileriyle uğraşmaktadırlar. Felaketlerin vukuunu telgraf ve telefon irtibatlarının kesilmesi dolayısıyla bir kamyon ile İzmit'e giden iki subaydan haber alarak buraya gelen İzmit Valisi ile kor¹⁶ ve tümen komutanları dün gecedeki bu temizleme işlerine nezaret ediyorlar. Bugün öğleye kadar 208 yaralı kurtarılmış ve 28 ölü çıkarılmıştır. Adapazarı köylerinde de 12 ölü tesbit olunmuştur. Söylendiğine göre, "Hendek'teki tahribat ve insan kaybı da Adapazarı'ndakinden farksızdır. Kasabanın bine yakın evi tamamen yıkılmış ve bu yıkıntıların altından çıkarılmış olan yaralıların sayısı bini bulmuştur. 25 de ölü vardır. Bu felaketin daha geniş ölçüde insan kaybına sebebiyet vermemiş olması, günün Pazar olması dolayısıyla halkın mühim bir kısmının sayfiyelerde ve sokaklarda bulunmasına borçluyuz. Kızılay ve diğer sıhhi teşkilat ile mahallî idareler tarafından her iki kaza merkezi ile civar köyleri felaketzedelerine yapılması mümkün ilk yardımlar yapılmış, İzmit ve Eskişehir'den gönderilen ekmeçler ve gıda maddeleri dağıtılmış bulunmaktadır. Yaralıların bir kısmı Eskişehir'den gelen hastane treniyle bugün öğleden önce İstanbul'a gönderilmiştir. Yaralıların diğer kısmı da İstanbul'dan gelen hastane treniyle Eskişehir'e, sonra İstanbul'a gönderileceklerdir. Yer sarsıntısı Geyve'de herhangi bir tahribata ve insanca

kayba sebep olmamıştır. İzmit halkı da nisbeten hafif geçmiş olmasına rağmen, yer sarsıntısının yarattığı korku tesiriyle dün geceyi dışarıda geçirmişlerdir"¹⁷.

Görüldüğü üzere Adapazarı ve civarı, tarihinin en acı gelişmelerinden birini yaşıyordu. Oysa depremin gerçekleştiği günün ertesi, Adapazarı'nın düşman işgalinden kurtuluşunun yıldönümü idi ve kaza merkezinde her yıl olduğu gibi, o yıl için de önemli kutlama hazırlıkları yapılmıştı. Fakat deprem bütün bu hazırlıkları unutturmuştu. Birçok insan hayatını kaybetmiş, birçok bina yıkılmış ve maddî hasar meydana gelmişti. Depremin üzerinden bir gün geçtikten sonra acı bilanço çok daha net bir şekilde kendisini göstermişti. Adapazarı'nda 285 kişi hayatını kaybetmiş, 208 yaralıya ilaveten, 1 096 ev yıkılmıştı. Hendek'te ise, 25 vatandaş hayatını kaybetmiş, 100 kişi yaralı olarak kurtulmuştu. 800 ile 1 000 civarında evin yıkıldığı da kayıtlara geçmişti.

Ulus gazetesinin depreme ilgili manşet altı yazısında şu ifadeler yer verilmişti: "Yurdumuzun en mamur köşelerinden birisi, Adapazarı ve Hendek bölgesi, bir yer depremi felaketiyle karşılaştı... Adapazarı'nda ve Hendek'te harap olan yüzlerce meskenden başka, resmî binaların hepsi harap olmuştur. Felaket haberi duyulur duyulmaz, mülkî ve askerî devlet teşkilatı derhal harekete geçmiş ve deprem sahasına Ankara'dan, İstanbul'dan, Bolu'dan ve İzmit'ten yardım ekipleri, doktor, sıhhi malzeme ve yiyecek gönderilmiştir. Dahiliye Vekilimiz de dün akşamki trenle hadise yerine hareket etmiştir. Ulus, bu acı felaket dolayısıyla bütün okurlarının acılarını paylaşır ve depremde yakınlarını ve sevdiklerini kaybeden yurttaşlara başsağlığı diler"¹⁸.

Adapazarı depreminin öğrenilmesinden ve ilk önlemlerin alınmasından sonra, Türkiye Büyük Millet Meclisi 21 Haziran 1943 Pazartesi günü saat 15'te olağanüstü bir toplantı yapmıştır. Meclis kürsüsüne çıkan İçişleri Bakanı Hilmi Uran, Adapazarı ve Hendek merkezli deprem hakkında milletvekillerine şu tafsilatlı açıklamada bulunmuştur: "Heyet-i celilenize elemi mucip bir haber arz etmekle müteellimim. Dün yurdumuzun üzerinden yeni bir zelzele dalgası geçti. Meteorolojiden tespit ettiğimize göre, Erzincan, Bolu, Eskişehir, Çanakkale, İzmit, Bursa, Balıkesir, İzmir, Ankara kasabalarında ve tevabiinde zelzele kendisini hissettirmiş, fakat hasarı mucip olmamıştır. Akşam saat yirmi buçuğa doğru Adapazarı'ndan bir mülkiye müfettişi bendenizi buldu, 18.30'da Adapazarı'nda büyük bir zelzele olduğunu haber verdi. Ve saatlerce aradıktan sonra ancak Ankara ile bir telefon irtibatı tesis edebildiklerini bildirdi. O andan itibaren biz civarla muhabere tesisine çalışmak suretiyle zelzelenin sahasını çevrelemek istedik ve buna çalıştık. Geç vakte kadar muhabere temini mümkün olmadı. Adapazarı'ndan ilk aldığımız haberler çok ağırdı. Fakat bunlar daha ziyade heyecanla verilmiş haberlerdi, çünkü karanlık bastıktan ve elektrik tenviratı sönerek kasaba bir zulmet içinde kaldıktan sonra, hakiki tahribatı anlamak çok güç olmuştur. İlk olarak İzmit'ten Vali, kolordu Kumandanı, Tümen Kumandanı hareket ettiler ve işe vaziyet ettiler. Bu andan itibaren biz de civarla muhabereyi temin etmiş bulunduk. Buraya gelmezden evvel aldığım son malumata nazaran, zelzele daha ziyade Adapazarı ve Hendek kasabaları üzerinde tekâsüf etmiştir. Düzce ve Bolu'da kendisini hissettirmekle beraber,

bir zarar yoktur. En çok hasara maruz kalan, maatteessüf Adapazarı olmuştur..."¹⁹. İçişleri Bakanı'nın Meclis'te yapmış olduğu bilgilendirme konuşması oldukça uzundur. Bu konuşmanın özellikle Adapazarı ve Hendek'teki can ve mal kaybına ait kısmı şu şekildedir:

"Son tetkike göre Adapazarı'nda 1 996 ev ve 108 dükkân tamamen yıkılmış, 1 007 ev ve 8 dükkân tamire muhtaç olacak şekilde hasara uğramıştır. Adapazarı'nda 285 ölü vardır. Bunun 86'sı erkek, 142'si kadın ve 57'si çocuktur. Adapazarı'nda 208 vatandaş yaralanmıştır. Bunun 69'u erkek, 97'si kadın, 42'si çocuktur. Bu yaralılardan 48'i ağır, diğerleri hafif yaralıdır. Adapazarı köylerine de geceleyin ekipler çıkarıldı. Taramalar yapıldı. Tespit edilen miktar, Erenler ve Kesekmez köylerinde 12 ölü ve 17 yaralı vardır. Hendek'ten uzun müddet bir haber alınamadı. Nihayet Bolu, Düzce üzerinden buraya muavenet ekipleri çıkarıldı. Ve oranın vaziyeti tenevvür etmiş oldu. Son aldığımız malumata göre, 100 yaralıdan 93'ü hafif ve 7'si ağırdı. 25 de ölü vardır. Hendek'te 800-1 000 arasında mebaninin harap olduğu söylenilmektedir. Gerek Adapazarı'nda ve gerek Hendek'te resmî mebanî tamamen yıkılmıştır. Belediye dairesi, hükümet dairesi, emniyet idaresi bu meyandadır. Adapazarı'nda ölen vatandaşlar arasında tespit edilen memurinden, nafıa müdür vekili, mal müdürü, mahkeme başkâtibi, tapu sicil muhafızı, belediye komiseri, bir polis ve bir banka memuru vardır"²⁰.

Gerek bakanın yapmış olduğu açıklamalar ve gerekse Anadolu Ajansı muhabininin ve gazete muhabirlerinin izahat ve raporlarına göre, Adapazarı ve civarında depremle ilgili diğer gelişmeler şu şekilde özetlenebilir:

Depremden hasar gören Adapazarı'na Kızılay Genel Merkezi'nden ilk yardım olarak, aynı gece saat 03'te hareket eden bir trenle, 500 çadır ve 500 takım tedavi paketi, lüzumu kadar tatanos serumu ve ertesi sabah da vali Kocaeli Valisi emriyle harcanmak üzere 5 000 lira gönderilmiştir. Kızılay başmüfettişi de çadırları götüren trenle Adapazarı'na gitmiştir. Depremin Pazar günü olması daha büyük bir felaketi önlemişti. Zira dükkanlar kapalıydı ve halkın büyük bir kısmı kırlarda bulunuyordu. Şehrin elektrik santrali ilk yıkılan binalar arasında olduğu için, akşam olunca her taraf karanlığa bürünmüştü. Evleri yıkılan vatandaşlar, bu yüzden büyük zorluklarla karşı karşıya kalmışlardı. Bütün telefon ve telgraf hatları bozulmuştu, sadece Arifiye ile konuşma imkânı bulunabilmişti ve felaket ilk önce oraya haber verilebilmiştir. Deprem haberleri ve gelişmeleri, memleketin diğer mıntıklarına da Arifiye'den duyurulabilmiştir. Bu esnada Adapazarı'nda depremden zarar görmeyen halkla asker ve jandarma kurtarma işlerinde işbirliği yapıyorlardı. Aynı sırada yola çıkarılan bir trenle Beşköprü mevkiinden 500 asker getirilmek suretiyle kurtarma işine hız verilmiş ve şehirde asayiş hemen sağlanmıştı. Bu süre zarfında İzmit Valisi, Kolordu Komutanı ve vilayetin diğer sivil ve asker ileri gelenleri de kurtarma faaliyetlerine nezaret etmeye devam etmişlerdir. Deprem bölgesine ilk yardım ekibi olarak ilk müdahale, Adapazarı treniyle gece 23.30'da gelen İzmit ekibi tarafından yapılmıştı. Bu ekip bünyesinde 40 jandarma, 40 polis, 10 doktor ve 50 demiryolu işçisi vardı. Adapazarı yedi mıntıkaya ayrılmış ve her mıntika yardımcı ekiplerle

taranmıştır. Kolordunun emriyle temin olunan fenerlerin donuk ışığı altında bütün gayretler sarf edilmiş, Demiryolları İdaresi'nin İzmit deposundan getirttiği aydınlatıcı fişeklerle işlerin daha kolay sürdürülmesi sağlanmıştır. Bir taraftan da projektör ışığı altında üç geçici hastane kurularak, yaralıların ilk tedavileri burada gerçekleştirilmiştir.

Deprem bölgesine memleketin her tarafından muhtelif ekipler gelmiştir. Nitekim sadece Demiryolları İdaresi'nin elemanları 500 kişiyi bulmuştu. Bundan başka, İstanbul ve Eskişehir'den tam teçhizatlı iki imdat treni daha gelmiş, aynı gece saat 03'te 40 vagonluk bir hasta nakliye treni Adapazarı'na ulaşmıştır. Felaket haberlerini yolda alan ve hepsi birer doktor olan Giresun milletvekili Vasıf, Maraş milletvekili Kemal, Bilecik milletvekili Muhlis, Kastamonu milletvekili F. Ecevit ve Balıkesir milletvekili Hayrettin Beyler de felaketzedelere ilk yardımda bulunmak amacıyla Adapazarı'na gelmişler ve derhal görev alarak sabaha kadar kurtarma çalışmalarına devam etmişlerdir. Diğer taraftan gece yarısı Kocaeli Valisi Hendek Kazası'na giderek durumu tetkik etmiş ve tekrar Adapazarı'na dönmüştür. Hendek'teki durum Adapazarı kadar ağır olmasa da, durumun pek iç açıcı olmadığı anlaşılmıştır. Adapazarı'na Eskişehir'den 9 000 ekmek, üç vagon un, İzmit'ten de beş kamyon ekmek gelmiş ve halka dağıtılmıştır. Demiryolları İdaresi sarnıç vagonlarıyla ihtiyat suyu getirmiştir. İlk sıhhiye treni 160 yaralı ile Haydarpaşa'ya hareket etmiştir. Bu arada deprem sırasında birkaç iş yerinde ve kereste fabrikasında yangın çıkmışsa da bunlar hemen söndürülmüştür. Halk geceyi sokaklarda ve parklarda geçirmiştir. Ankara'dan sevk edilen çadırlar da hemen halka dağıtılacaktır. Köylerden gelen haberler, zarar ve ziyanın merkeze göre daha hafif olduğu yolundadır.

Depremi ikinci günü olan Pazartesi öğleden sonra gelen haberler, Adapazarı'nda "bardaktan boşanırcasına" yağmur yağdığı şeklindedir. Her taraf göl gibi ve çamur içinde bulunuyor. İnsanlar kurtarabildikleri eşyalarıyla kurdukları çadırları içinde barınmaya çalışıyorlar, bazıları ise yağmur nedeniyle tekrar evlerine girme cesaretini göstermişlerdir. Yağmura rağmen piyade ve istihkâm kıtaları bütün gayretleriyle çalışmışlar, motorize birlikler ise şehrin her tarafında asayişi temin etmişlerdir. Geyve, Karamürsel ve Kandıra'da hasar bulunmamaktadır. Adapazarı köylerinden yalnız sekizinde hasar görülmüştür. Kocaeli Valiliği, Ankara'dan sıcak aşevleri açılması talebinde bulunmuştur. Diğer valiliklerden de mümkün olan miktarda gıda yardımı yapılması rica edilmiştir. Adapazarı merkezinde bulunan bankalardan Ziraat Bankası hariç, hepsi yıkılmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi, ortaokul, Hükümet tabipliği, Orman Koruma İdaresi ve hapisane de yıkılmayan binalar arasındadır. Deprem olduğu sırada İzmir'de izinli olarak bulunan kaymakamın ilk vasıta ile döneceği bildirilmiştir. Bir taraftan da telgraf hatlarının tamirine çalışılmaktadır²¹.

Depremi üçüncü günü (22 Haziran 1943), yardım ekiplerinin bina harabeleri arasındaki çalışmalarını devam ettirmektedir. Kızılay doktorlarından bir tanesinin ifadesine göre, sadece Adapazarı'nda ölü sayısının 500'ü geçeceğinden korkulmaktadır. Memleket Hastanesi'nin yıkılmış bulunması, yaralıların tedavisinde birtakım zorluklar doğurmuştu. Fakat alınan seri tedbirler

nedeniyle ilk müdahaleleri yapılan yaralıların, iki kafilesi İstanbul'a ve bir kafilesi Eskişehir'e gönderilmişlerdir. Nakilleri mahzurlu görülen ağır yaralılar, depremde sağlam kalan binalardan birisi olan Halkevi'nin müsamere salonunda tedavi altına alınmışlardır. Halkevi binası depremi müteakiben hastane haline çevrilmiştir ve yıkılan hastanedeki hastalar da buraya nakledilerek, tedavilerine devam edilmektedir. Binalarının % 80'i yıkılan Adapazarı şimdi harabe halindedir. Geri kalan binalar ise barınacak bir durumda değildir. Bir gün önceki şiddetli yağmur, depremden zor kurtulmuş olan evlerin bazılarını tamamen kullanılamaz bir hale getirmiştir. 21-22 Haziran gecesi üç artçı sarsıntı daha kaydedilmiştir. Artçı sarsıntılar yeni bir yıkıma yol açmamışsa da, hadise bölgede korkulu saatlerin yaşanmasına sebep olmuştur²².

1943 Adapazarı depremi, dönemin basın organlarında oldukça geniş etki yapmıştır. Atatürk'ün yakın çevresinde bulunmuş insanlardan birisi olan Falih Rıfki Atay, 23 Haziran 1943 tarihli Ulus gazetesindeki yazısını Adapazarı depremine ayırmıştır. "İki Kasabamızın Başından Geçen Facia" adını taşıyan makalesinde Falih Rıfki Bey şu satırlara ve değerlendirmelere yer vermiştir: "Birkaç yıldan beri Anadolumuz'a rahat vermeyen yer sarsımı, geçen Pazar günü akşama doğru iki kalabalık ve güzel kasabamızı harap etti... Bu, kelimenin bütün manasıyla bir facia, Türk vatandaşlarının yüreğini yakan bir faciadır. Eğer yer sarsımı herkesin kırlarda bulunduğu bir Pazar gündüzüne ve birçok kimselerin yazlığa, yaylaya ve bağa çıktığı yaz mevsimine rastlamasaydı, can kaybı büsbütün korkunç olurdu. Fakat ne de olsa, vatan bir köşesinden derin yaralanmıştır. Bol bir mahsul yılı müjdesiyle yüzleri gülen Adapazarlılar ve Hendekliler, şimdi ana, baba, oğul, kardeş yası ile dövünmektedirler. İşin berbat bir tarafı da inşa malzemesinin alabildiğine pahalılaştığı ve kıtlaştığı, hemen her tarafta yapı işlerinin büyük bir durgunluğa düştüğü buhran devri içinde bulunmamızdır²³. Açıkta kalan onbinlerce halkı, kışın soğukları basmadan önce barındırmak, mesken ve eşya ihtiyaçlarını gidermek zorunda bulunuyoruz. Ankara, İstanbul, Eskişehir ve başka yerlerden süratle yetişen imdat kolları, bugünkü tedavi ve bakım işlerine kâfi gelecektir. Yarın için, Adapazarı ve Hendekli vatandaşların, Cumhuriyet Hükümeti'nin elinden geleni yapacağına, tabii afetin zararlarını genişletmemek için olanca insan enerjisi kullanacağına itimat etmelerini isteriz. Bu iki harap kasaba vatandaşlarının korunma ve barınma işleri tamam oluncaya kadar, hükümetin içi rahat etmeyecektir. Orta Anadolu felaketleri üzerinde yaptığımız tetkikleri, Adapazarı ve Hendek'te daha derinleştirmeli, yer sarsımına karşı inşa disiplinini büyük bir dikkatle tespit ve tatbik etmeliyiz. Ara sıra sarsılan ve sarsılacak olan bir memlekette yaşıyoruz. Böyle memleketler dünyada çoktur ve hepsi, yer sarsımından en az zarar veren inşa ve müdafaa usulleri aramışlardır.

"Belki bir gün şartlar elverdiği zaman, bütün yurttaki yer sarsımı gibi afetlere karşı müşterek bir sigortalaşma sistemi arayacağız. İltimaî yardım kaynaklarımız fakirdir. Kızılay ancak ilk tedbirleri alabilir ve ilk çareleri sağlayabilir. Yıkılan her ev, yapılabilmelidir. Türk yuvaları arasında birbirini korur, birbirini tutar, birbirinin imdadına tam yetişir bir dayanışma olmalıdır. Fakat

bugün için yapabileceğimiz şey, yeni mahsul ile para kazanacak ve ayrı kaynaklardan yardım edilecek olan Adapazarı ve Hendek halkına, mümkün olduğu kadar inşa malzemesi ve yapı usta ve işçisi yetiştirmek olmalıdır. Önümüzdeki üç dört ay içinde tam verimli bir netice alınmak için, bu işi süratli ve teksifli bir yardım plânı içinde gerçekleştirmeliyiz. Onarılabilecek evler ve yapılar büsbütün düşmeden tamir görebilmelidir. Adapazarı ve Hendek'in yazı sıcak, kışı sert ve nemli olur. Açıkta kalan halkın hele İstanbul'a doğru bir sığınma akınına başlamalarını önlemek çaresine bakmalıyız. Hükümetin ve yardım cemiyetlerinin herşeyi düşüneceklerine, zamanın ve imkânın elverdiği bütün teşebbüsleri alacaklarına şüphe yoktur. Hiç kimsenin mesul olmadığı bu facia karşısında herkes vazifelidir. Vazifemizi yerine getireceğiz"²⁴. Falih Rıfkı Bey'in makalesinde belirttiği hususlar şüphesiz ki çok önemli ve dikkate alınması gereken konulardır. Özellikle depreme karşı dayanıklı bina inşa etme konusu hepsinden ehemmiyetliydi. Zira 1. derecede deprem kuşağında bulunmasına rağmen, Türkiye'de hususlara dikkat edildiği söylenemezdi. 1943 Adapazarı depreminden yıllar sonra yine aynı bölgede meydana gelen ve birçok ölüm ve yıkıma sebep olan depremler, buna dikkat edilmediğinin de en büyük delilleridir...

Depremın ikinci günü yağın şiddetli yağmur oldukça uzun sürmüş, ancak 22 Haziran günü öğlenden sonra sona ermişti. Ancak gece yarısıyla birlikte yağmur tüm şiddetiyle tekrar yağmaya başlamış, bu durum felaketzedelerin ve arama ve kurtarma çalışmalarının vaziyetini daha da kötü bir hale sokmuştu. Kızılay tarafından gönderilen 500 çadır ile askerî makamlar tarafından deprem bölgesine ulaştırılan 150 çadır halka dağıtılmış²⁵, Kızılay'ın tekrardan 700 çadır daha göndereceği öğrenilmiştir²⁶. Müteakip günlerde ise Kızılay'ın bölgeye ulaştıracağı 1 000 çadırlık bir yardım ise, bölge halkının çadır ihtiyacını önemli ölçüde karşılayacaktır. Bu depremde Kızılay gerçekten önemli yardım ve fedakârlıklarda bulunmuştur. Çadır yardımlarının yanı sıra, aş evleri açılması konusunda da oldukça önemli gayretler göstermiştir. Bu suretle felaket bölgesindeki halka sıcak yemek dağıtılması mümkün olabilmiştir. Kızılay'ın bu yardım faaliyetlerine, vatandaşların da nakdî olarak yaptıkları şahsî yardımlar ilave bir katkı yapmıştır. 23 Haziran tarihi itibarıyla yaralı sayısı Adapazarı merkezde 400' ulaşmıştır. Ölenlerden sadece 160'ının kimlik tespiti yapılabilmektedir. Hendek'teki ölü sayısı 30'a, yaralı sayısı 140'a ulaşmıştır. Kaza merkezindeki binaların % 80'i tamamen harap olmuş, geriye kalan kısmı ise oturulamayacak bir hale gelmiştir. Taşlık Köyü'nün 120 evinden 40'ı yıkılmıştır. 80 hanelik Budaklar Köyü'nde tek bir ev bile kalmamıştır. Trabzonlar Köyü'nde iki ev hariç, diğerleri tamamen yıkılmıştır. Güneşler Köyü'nde 15 ev yıkılmıştır. Bu köyde bir de ölü tespit edilmiştir. Ayrıca gece yarısı Adapazarı'nda iki artçı sarsıntı daha meydana gelmiştir. Yağmur 23 Haziran günü de etkisini zaman zaman hissettirmiştir.

Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Adapazarı depremine azami ilgiyi göstermeye çalışmıştır. İçişleri Bakanı Hilmi Uran depremin 3 ncü günü gece yarısı Adapazarı'na gelerek incelemelerde bulunmuştur. Bakanın deprem bölgesine geldiği trenle Kızılay da 500 çadır daha göndermiştir. Bu çadırlar hemen ihtiyaç sahiplerine dağıtılmıştır. Şehrin elektrik şebekesi ciddi hasar

görmüş olduğundan, Adapazarı'nda gemici feneri ihtiyacının had safhada olduğu da ilgililerin dikkatine sunulmuştur. Gece yarısı Adapazarı'na ulaşan ve 23 Haziran sabahı erkenden incelemelerine başlayan Bakan Hilmi Uran, şehri gezmiş ve durumu gözden geçirerek, derhal gerçekleştirilmesi gereken hususlar hakkında ilgililere gerekli emirleri vermiştir. İçişleri Bakanı, Halkevi'nde açılmış olan hastaneyi ve Hendek Kasabası'nı da ziyaret etmiştir. Bunu müteakiben Bakanın Ankara'dan Adapazarı'na gelmiş olduğu hususî vagona, bizzat kendisinin başkanlık yaptığı bir toplantı yapılmıştır. Toplantıya Kocaeli Valisi, Tümen Komutanı, Belediye Başkanı, Tümen ve Memleket Hastaneleri başhekimleri ile Halkevi Reisi ve yüksek rütbeli subaylar iştirak etmişlerdir. Toplantıda felaket sahasının iaşe ve sıhhi durumu, muhtemel hastalıklara karşı alınacak tedbirler ve halkın bir an evvel daha uygun şartlara getirilmesiyle şehrin yeniden kuruluşunda alınması gereken hususlar üzerinde durulmuştur²⁷. Adapazarı'ndaki tetkiklerini bitiren İçişleri Bakanı Hilmi Uran, 24 Haziran gününün akşamı, trenle Ankara'ya hareket edecektir²⁸.

O günlerde depremle ilgili gelişmeler, basında yoğun bir şekilde yer alıyordu. Bu haberlerden birisi de, depremin üçüncü gününde enkaz altından 100 kişinin sağ çıkartıldığı konusundaydı²⁹. Ancak resmî yayın organı Ayın Tarihi'nin 23 Haziran günlü nüshasında, bu durumun doğru olmadığı şu ifadelerle yer alıyordu: "Bugünkü İstanbul gazetelerinde enkaz altından 100 vatandaşın kurtarılmış bulunduğu dair çıkan haberler maatteessüf doğru değildir"³⁰.

24 Haziran tarihi itibarıyla deprem bölgesindeki ölü ve yaralı sayısının, 700 yaralı³¹ ve 346 ölüye ulaştığı tespit edilmiştir³². Çevre il ve ilçelerden Adapazarı ve Hendek'e yardımlar gelmeye devam etmektedir. Kızılay Bolu üzerinden Hendek'e erzak ve sıhhi yardım göndermeye devam etmektedir. Kazada su meselesi oldukça iyi bir durumdadır. Ancak elektrik şebekesindeki problem devam ettiği için, aydınlatma yoktur. Saat 13 sularında yine bir sarsıntı olmuştur. Hendek'teki ölü sayısı 49'a çıkmış, 28 ağır yaralı vatandaş, Haydarpaşa'ya sevk edilmiştir. Şehirde sıcak aş dağıtma çalışması düzene girmeye başlamıştır. Sadece Yenicami civarında günde bin kişilik yemek dağıtılabilir, ancak şimdilik sadece bir öğün verilebilmektedir. Karaağaç mahallesinde kurulan başka bir sıcak aş ekibi, 14 Haziran'da ilk yemeğini dağıtmıştır. Tümen karargâhındaki iki aş ocağı da faaliyetini sürdürmektedir. Ortaokul civarında kurulan başka bir aş evi de yemek dağıtmaya başlamıştır. Yine aynı gün Orhan Camii yanındaki başka bir ekip de sıcak yemek dağıtımını devam ettirmektedir. Şehirdeki su vaziyeti çok iyi olmamakla birlikte, bir motor vasıtası ile sağlam kalan bazı çeşmelere su sevk edilebilmektedir. Elektrik şebekesi düzeltilmediği için şehir karanlık içerisinde. Aydınlatmayı sağlayan fabrikanın kuvvet santralinin tamirine başlanmış olup, bir gün sonra şehre elektrik verilebilmesi için çalışmalar sürdürülmektedir. İçişleri Bakanı Hilmi Uran, şehirden ayrılmadan önce, hastane haline konulmuş olan Halkevi'ni bir kez daha ziyaret etmiştir. Beraberlerinde Kocaeli Valisi, Adapazarı Kaymakamı ve emniyet müdürü bulunuyordu. Bakan beraberindeki heyetle daha sonra demir ve tahta fabrikalarını gezmiştir³³.

İçişleri Bakanı Adapazarı'ndan ayrılmadan önce, Anadolu Ajansı muhabirine telefonla resmî bir açıklamada bulunmuştur. Bakan Uran'ın ifadeleriyle Adapazarı'ndaki izlenimleri ve şehrin son durumu şu şekildedir: "Adapazarı'na dün gece yarısı geldim. Ve sabah erkenden tetkikata başlayarak, zaman zaman şiddetlenen bir yağmur altında öğleye kadar Adapazarı'nı dolaşım. Ve çarşığı, mahalleleri kâmilen gördüm. Öğleden sonra da Hendek'e gittim. Ve orada da vaziyeti yakından görerek, biraz evvel buraya döndüm. Adapazarı için de, Hendek için de mebani bakımından yer sarsıntısı filhakika ağırdır. Binaların pek de sağlam olmayan durumları bunda müessir olmuştur, fakat hamd olsun nüfus zayıtı nisbeten azdır. Ve bazı İstanbul gazetelerimizin heyecanlı yazılarıyla hiç nisbet edilmeyecek haldedir. Salahiyetli memurlarımızın esaslı tetkiklere dayanarak bana verdikleri malumata nazaran Adapazarı'nda ve Hendek'te tekml ölü miktarı 146³⁴ kişiden ibarettir. Sarsıntının gündüz olması ve Pazar olmak dolayısıyla halkın daha ziyade kırlarda ve o gün oynanmakta olan futbol maçında bulunuşu bir talih eseri olarak bu zayıtı azaltmış bulunmaktadır.

"Ağır yaralıları kâmilen İstanbul'a gönderilmiş, hafif yaralıları da gerek Adapazarı'nda, gerek Hendek'te yatırılarak tedavi altına alınmış buldum. Sivil ve askerî doktorlarımızın idaresinde tedavi edilmekte olan bu vatandaşları birer birer ziyaret ettim. Onlar bana kendilerine çok iyi bakıldığını bildirdiler. Ve hallerinden memnunluk arz ettiler. Adapazarı'nın ve Hendek'in simasındaki bugünkü harabeyi kaldırmak belki biraz uzun olacak, fakat ben halkımızı bu maddî zararı istihfafla karşılayacak kadar metin ve onları umduğumdan daha sabırlı buldum. İaşe vaziyeti de ham Adapazarı'nda, hem Hendek'te çok iyi işlemekte ve civar vilayetlerle Kızılay'ın geniş yardımını büyük faydalar temin etmiş bulunmaktadır. Kızılay Adapazarı'na da, Hendek'e de yeter miktarda çadır göndermiş ve bunlar derhal muhtaç olanlara dağıtılmıştır. Her iki kasabada da sivil ve askerî iş birliğiyle halka ve muhtaç kalanlara sıcak yemek verilmekte ve her ihtiyaç bir işbirliği ahengi içinde derhal giderilmektedir.

"Enkazın kaldırılmasına ve yıkılmak tehlikesi arz eden binaların yıktırılmasına Adapazarı'nda da, Hendek'te de faaliyetle çalışılmaktadır. Adapazarı'nda dört fırın açılmış ve çarşı yeniden canlanmaya başlamıştır. Bu, normal gidişin başlangıcıdır. Kasabalarımızın sıhhi ve inzibatî durumları da iyidir. Ve bu halden müteessir olmamıştır. Bu güzel yurt köşelerinin bugünkü manzaralarından tabii pek müteessir oldum. Fakat halkımızın böyle günlerde kendini gösteren yüksek vasıfları ve iş başındaki sivil ve asker arkadaşlarımızın hadiseye karşı gösterdiği candan alâka beni çok mütehassıs etmiştir"³⁵.

İçişleri Bakanı Hilmi Uran bu açıklamayı yaptıktan sonra, aynı günün akşamı ekspres trenle Adapazarı'ndan ayrılarak, Ankara'ya hareket etmiştir³⁶. Ertesi gün yani 25 Haziran 1943 sabahı Ankara'ya varan Bakan Uran, aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünden, deprem bölgelerindeki araştırmalarının sonucu hakkında milletvekillerine bir izahatta bulunmuştur. Bu konuşma, Adapazarı şehrinin 1943 depremiyle içinde bulunduğu zor şartlarla birlikte, deprem bölgesinin iyileştirilmesi ve yeniden imarı için hükümetin.

düşündüğü ve aldığı tedbirleri de en yetkili ağızdan aktarmaktadır. Bu nedenle Bakan Uran'ın ifadeleri, önemine binaen aşağıda aynen takdim edilmiştir:

“Arkadaşlar, Adapazarı'nı ve Hendek'i görerek bu sabah döndüm. Müsaade ederseniz size orada gördüklerimi arz edeyim: Nüfus zayıtı hakkında buradan ayrılmazdan evvel heyet-i celilenize arz ettiğim rakamı, hemen hemen oradaki müşahedem de teyit etti. Adapazarı'nda, Hendek'te ve köylerinde tek mil nüfus zayıtımız 346 kişiden ibarettir. Gerçi bizim için tek vatandaş kaybı da mühim bir hadisedir, üzerinde durulacak ehemmiyetli bir mevzudur. Bu böyle olmakla beraber, insan Adapazarı'nın ve Hendek'in bugünkü hü zün veren manzarasını gördükten sonra, bu felaketi o kadar az zayıtla atlatmış olmamıza hamd ediyor.

“Sarsıntı çok ağır olmuştur. Muhakkak olan bir şey varsa, bu sarsıntı geceye rastlamış olsaydı, bugünkü felaket çok daha ağır olacaktı. Zayıt arasında kadın ve çocuk zayıtı daha fazladır. Bu da bu saatlerde erkeklerden ziyade kadın ve çocukların evde bulunmasından ileri gelmiştir. Erkekler arasındaki zayıtın büyük bir kısmını da, çözmüş olan kahvehanelerden çıkarılmış olan cesetler teşkil etmiştir. Felaket duyulduğu andan itibaren, Kızılay başta olmak üzere her taraftan yetişen malzeme ile harekete geçen koruma tedbirleri, heyet-i celilenin de takdirini mucip olacak şekilde alınmış ve bu mesai el'an da devam etmektedir. Gerek felakete koşanlara ve gerek bu uğurda canla, başla çalışanlara şükranlarımı buradan arz ederim.

“Arkadaşlar, Bu felaket içerde olduğu gibi memleketimiz dışında da çok samimi, çok dostane akisler yapmıştır. Heyet-i celileniz huzurunda bu insanî duygulara da buradan teşekkür etmeyi zevkli bir vazife telakki ederim.

“Felaketzedeler ve bunlar arasında yaralı olanlar derhal toplattırılmış; bol doktor, sıhhi malzeme ile ilk tedavileri vakit geçirmeksizin yapılmış, bunlardan ağır yaralı olanlar kafiye kafiye İstanbul'a sevk edilmiştir. Yaraları hafif olanlar toplatılmış ve yatırılmıştır. Ben gerek Adapazarı'nda ve gerek Hendek'te bu yaralıları birer birer ziyaret ettim, hepsine iyi bakılıyor gördüm ve kendilerini iyi bakıldıklarından dolayı müteşekkir gördüm. İlk günden itibaren ekmek ve gıda maddeleri dağıtılması yolunda işlemiş askerî birliklerin de kıymetli yardımı ile ve Kızılay tarafından hastaneler açılmış ve Kızılay şubeleri tarafından ekmek dağıtılmaya başlanmıştır. Bu ilk müstacel yardım, kasabanın normal bir hale gelmesini temine matuf mesai takip etmiştir. O da yolların enkazdan temizlenmesi, yıkılması ve ayakta duran dükkânların derhal açtırılarak, memleketin normal mesaisine başlattırılması için gerek sivil ve gerek askerî birçok ekipler teşkil edilmiştir ve fevkalade çalışmışlardır. Bu arz ettiğim mesaiyi takdir buyurursunuz ki, Adapazarı ve Hendek'in yeniden ihyası işi takip edecektir. Bu kasabaların kısa müddet zarfında hemen ihyasını hemen şimdiden ele almış bulunuyoruz. Hükümet gerek Adapazarı'nda, gerek Hendek'te birer hükümet dairesi inşasını taht-ı karara almış bulunuyor. İlk yapılacak iş olarak, Adapazarı ve Hendek'in müstakbel birer plânını kısa bir zamanda başarmayı düşünüyoruz. Bu müddet zarfından halkın muvakkat tesisat yapabilmesi için, kendilerine mümkün olduğu kadar malzeme kolaylığı göstermek istiyoruz.

Hükümet bugün aldığı bir kararla, gerek Adapazarı'nda, gerekse Hendek'te bulunan halkı kâmilen dar gelirli telakki etmiş ve Ofis tarafından verilen ekmeğin bu fiyat üzerinden satılması kararlaştırılmıştır. Maruzatım bundan ibarettir, Allah milletimize başka zeval, başka keder göstermesin”.

Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünden, İçişleri Bakanı Hilmi Uran'ın yapmış olduğu bu konuşma ve izahat, Meclis Genel Kurulu tarafından tasvip ve alkışlarla karşılanmıştır³⁷. İçişleri Bakanı'nın Adapazarı ziyareti, izlenimleri ve Meclis'te yapmış olduğu konuşmalar, bu işe hükümetin gerekli önemi verdiğini göstermesi bakımından önemlidir. Deprem karşısında gerekli önlemler alınmış, çevre illerden gelen yardımların yanında, Kızılay da bu işe gerçekten büyük bir ehemmiyet vermiş ve Adapazarı depreminin acıları azamî ölçüde sarılmaya çalışılmıştı. Devlet, depremin vatandaş üzerindeki etkilerini biraz daha azaltabilmek amacıyla, temel gıda ürünlerinde birtakım indirimler yapmayı da uygun bulmuştu. Bu suretle karşılıklı olarak vatandaş-devlet işbirliğinin en güzel uygulamalarını Adapazarı depremiyle birlikte görebilmek mümkündü. Mesela Yardımsevenler Cemiyeti Genel Merkezi'nden depremle ilgili yapılan açıklama şu şekildeydi:

“Cemiyetimiz Adapazarı ve Hendek yer depreminden felakete uğrayan vatandaşlarımızın göz yaşlarıyla beklediği şefkate gücü yettiği kadar el uzatabilmek için faaliyete geçmiş ve Sıhhiye'de Hıfzısıhha Enstitüsü'ndeki Yardımsevenler Cemiyeti Dikiş Atölyesi'nde bütün azalarıyla beraber, felakete uğrayan kardeşlerimize yeni iç çamaşırı ve basma entari dikmek için büyük bir gayretle çalışmaktadır. Bütün faal azalarımızın ve hayırsever Türk kadınlığının acele yardıma koşmasını isteyen cemiyetimize (1 000) metre kaput bezi ve basma teberru etmek suretiyle faaliyetlerimizi kuvvetlendiren Sümerbank Umum Müdürü Bay Hulki Sipahi Bey'e ayrıca teşekkür etmeyi bir vazife biliriz”.

Bu güzel teşebbüsün yanı sıra çevredeki il ve ilçelerden bol miktarda yardım malzemesi ve yardım ekipleri deprem bölgesine ulaştırılmaktaydı. Mesela Akçakocalılar daha depremin ilk gecesi Kaymakamlarının başkanlığında doktor ve sağlık memurundan oluşan bir ekiple birlikte, değişik miktarlarda ekmek, ilaç, yaralı malzemesi ve petrolü Hendek'e göndermişlerdir. Kaymakamlarının başkanlığında oluşturdukları yardım komisyonu, halkın yardımlarıyla o ana kadar toplanan 1 900 lirayı Kızılay emrine bankaya yatırmış ve yardım çalışmalarını devam ettirmektedir. 25 Haziran tarihinde Erbaalılar, daha önce göndermiş oldukları 1 000 liraya ilaveten, 1 115 liralık yeni bir meblağı Kızılay'a ulaştırmışlar ve yardım faaliyetlerini sürdürmektedirler.

Depremin ilk anından itibaren Bolu da aktif olarak yardım faaliyetlerine katılan bir vilayet olmuştur. Bolulular, depremin gerçekleşmesiyle birlikte yiyecek ve yiyecek maddelerinin yanı sıra, 4 200 liralık nakit yardım parası göndermişler, ancak müteakip günlerde bu yardımlarını sürdürmüşlerdir. Nitekim kamyonlarla zaman zaman ekmek, pirinç, zeytin, zeytinyağı, nohut, fasulye, soğan, şeker gibi gıda maddeleri göndermeye devam etmektedirler. Bu yardım faaliyetlerine Eskişehir, Düzce gibi yerler ilk günden itibaren yoğun bir şekilde iştirak etmişlerdir.

Nitekim yapılan bu yardımlara deprem bölgesinden cevap gelmekte gecikmemiş, Hendek Kızılay Şubesi 25 Haziran tarihinde Ulus Gazetesi vasıtasıyla ilgili yerlere şu güzel duyuruyu yapmıştır: "Acı günlerimizde büyük iktisadî güçlülere rağmen işe, tenvir ve iskânımız hususunda seri, bol ve candan yardımlarıyla imdadımıza yetişen Bolu, Düzce ve Akçakoca halkına, yüksek idare makamlarına ve Kızılay heyetlerine halkımızın derin minnet ve şükranlarını arzına tavassutunuzu rica ederiz.

Depremi üzerinden 5-6 günlük bir sürenin geçmesinden sonra, Adapazarı ve Hendek'teki yaralar sarılmaya ve günlük hayat normale dönmeye başlamıştı. Bu konuyla ilgili olarak özellikle Adapazarı'nda çok hummalı çalışmalar yapıyordu. Bu çalışmaların sonucunda elektrik santrali yeniden faaliyete geçirilmiş ve hatları tamir edilen istasyon ve civarının sokak lambaları 25 Haziran gününün akşamında eskiden olduğu gibi yanmaya başlamıştır. Tamir ekipleri çalışmalarını ertesi gün de devam ettirerek, Konak Caddesi ve Yenicami civarındaki hatların tamirini ile uğraşmaktadırlar. Bu çalışmaların aynı gün bitirilip, akşama kadar şehrin bu bölgelerine de elektrik verilmesi muhtemeldir. Şehrin merkezindeki bir kısım çeşmelerden sonra, 26 Haziran'dan itibaren Yenicami civarındaki çeşmelere su verilmesi de mümkün olabilmektedir. Şehrin kuzeyindeki çeşmelerin de aktif hale getirilmesi için çalışmalar sürdürülmektedir ki, bun çalışmaların bir gün zarfında sona erdirilmesine çalışılmaktadır. Bu suretle şehirdeki su ihtiyacı tamamen karşılanmış olacaktır. Yeniden elektrik ve bilhassa içilecek suya kavuşulması, felaketzede halkın sıkıntılarını kısmen hafifletmiştir. Diğer taraftan enkaz yığınlarıyla kapanmış bulunan yolların açılmasına devam edilmekte ve muhtemel tehlikelerin önünü alınmasına çalışılmaktadır. Yine 26 Haziran itibarıyla şehrin muhtelif yerlerinde sağlam kalmış bulunan fırınlardan istifade edilerek, ekmeğin pişirilmeye başlanmıştır. Belediye Başkanlığı herkesin ekmeğin ve sıcak aş alabilmesi için gerekli tedbirleri almıştır³⁸.

Adapazarı'nda günlük hayatın normale dönmeye başladığı o günlerde, Belediye Başkanı Ahmet Faik Abasıyanık, depremin tahribatını ve bunun karşısında yapılması gereken çalışmaları ve depremi yaşamış bir Adapazarlı olarak ümitlerini şu kısa ifadelerle anlatmaya çalışmıştır: "Güzel Adapazarımız harabeye ve mezara döndü. Felaketi giderebilmek için en az 50 sene lâzımdır. Fakat biz, ne olursa olsun yeni bir Adapazarı yaratmaya çalışacağız"³⁹.

20 Haziran 1943 Adapazarı depremi, dış dünyada da önemli etkiler yapmış ve ilgi uyandırmıştır. Nitekim 24 Haziran'da Macar ajansının bildirdiğine göre, 23-24 Haziran Çarşamba ve Perşembe günü çıkan bütün Macar gazeteleri "Barış Memleketlerinde Facia" başlıklı makalelerinde, Adapazarı'nda olan yer sarsıntısından büyük teessüf duygusuyla bahsetmektedirler. Gazeteler bu münasebetle Macarların kalplerinde Türklere karşı besledikleri derin sempatiyi ve bu ağır hadise yüzünden bütün Türk Milleti'nin acılarına iştirak ettiklerini belirtmekte ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bu ağır darbeyi de atlatacağını kaydetmektedirler. Bulgar, Yugoslav ve Romen konsolosları da Ankara Valisi'ni makamında ziyaret ederek, deprem dolayısıyla taziyelerini ifade etmişlerdir⁴⁰.

Ancak 1943 Adapazarı depreminden sonra gönderilen taziye yazıları içerisinde, Türkiye'nin Beyrut Başkonsolosluğu'ndan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir yazı özellikle önemlidir. Bu yazı, Türk dostluğu ile tanınmış bir kişi olan Haşim Takkak tarafından Beyrut Konsolosluğu'na iletilmiş olup, Trablusşam Müslüman halkının deprem dolayısıyla taziyelerini içermektedir. Nitekim Adapazarı depremi Ankara ve diğer dünya radyoları vasıtasıyla Trablusşam bölgesinde öğrenilmiş, özellikle Suriye ve Lübnan'da derin bir teessür uyandırmıştı. Bu nedenle duyulan derin üzüntü Türk Konsolosluğu'na iletilmiş, oradan da Dışişleri Bakanlığı vasıtasıyla Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığı'na sunulmuştur. Yazının en ilginç taraflarından birisi de Osmanlı Türkçesi'yle kaleme alınmış olmasıdır. Bu durum vaktiyle o bölgelerde mevcut olan Türk idaresine karşı, bölge halkının hala duyarlı ve hassas olduğunu gösteren önemli bir gelişme şeklinde değerlendirilebilir. Yazının içeriğinde şu duygulu ifadeler yer verilmiştir: "...Adapazarı cihetlerinde vaki olan zelzele dolayısıyla zayi olan bi-günaha, ervah-ı Trablus Müslümanları amak-ı kalbine müessir hüzn bıraktığını Türk hükümet ve millet-i necibesine icab eden ta'ziyeti ve bu ahzana müşareketimizi vasıta-i devletleriyle kemal-i ihtiramla takdim ederiz efendim. Fi 24 Haziran sene 1943". Özetle Adapazarı civarında meydana gelen deprem dolayısıyla hayatlarını kaybeden masum Türk vatandaşlarının durumu, Trablus Müslümanlarının kalplerinde derin bir hüzn bırakmıştı ve onlar bu vesileyle necip Türk milleti ve hükümetine taziyede bulunarak, hüznlerine ortak olmak istemişlerdi. Bu yazının altında yaklaşık olarak 150 kişinin imzaları da mevcuttu⁴¹. Yazının yazılma tarihi 24 Haziran 1943 idi. Yani depremin henüz yeni olduğu günlerde Türk Konsolosluğu'na iletilmişti. Bu nazik taziye yazısının Dışişleri Bakanı tarafından Başbakanlık makamına sunulması ise 20 Temmuz 1943 tarihinde olmuştur.

Deprem meydana gelmesinden sadece üç gün sonra, İçişleri Bakanı Hilmi Uran Adapazarı ve Hendek yörelerine giderek, Hükümet adına geçmiş olsun dileklerinde bulunmuştu. Bakan, gerekli teşebbüs ve incelemelerde bulduktan sonra Ankara'ya dönmüştü. Bunu hükümet adına gelen diğer heyetler takip etmiş, deprem bölgesi "devlet babası"nın hep yanında görmüştü. Bölgeye bir heyet de 13 Temmuz 1943 tarihinde gelmişti. Nitekim Bayındırlık Bakanı Sırrı Day, 13 Temmuz akşamı İzmit'e gelmiş, ertesi gün Kocaeli Valisi Ziya Tekeli ve Bayındırlık Bakanlığı Fen Heyeti Başkanı Ali Talip Gürkan ile Adapazarı ve Hendek mıntıklarını gezmişlerdir. Bayındırlık Bakanı, deprem sorunlarını belediye başkanları ve köy muhtarları ile görüşmüştür. Bakan ve beraberindeki heyet 14 Temmuz'da temaslarını tamamlayarak, Ankara'ya dönmüştü⁴². Bilindiği gibi müteakip günlerde Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı da afet bölgesini ziyaret edecektir.

Dönemin Cumhuriyet Hükümeti, deprem konusunda çok hassas davranmış, gerekli yardımları sağlama konusunda büyük gayretler gösterdiği gibi, uygulanmak üzere de birtakım kararlara varmıştı. Bu kararlardan birisi de 22 Temmuz 1943 tarihini taşımaktadır. Nitekim Bakanlar Kurulu bu tarihte saat 15'te Başbakan Şükrü Saracoğlu'nun başkanlığında toplanarak⁴³, özetle şu önemli kararları almıştır:

Kış gelmeden halkın tamamının çatı altına alınması ve kışın kamu hizmetlerinin aksamaması hususlarının temini öncelikle alınması gereken tedbirlerdendir. Bu iki kasabanın yerlerinde kalması uygun görülmüştür. Bu nedenle halktan evlerini ve diğer binaları kendi güçleriyle yapma durumunda olanlara teknik yardım ve kolaylık gösterilecektir. Bunu kendi başına yapamayacak durumda olup, tespit edilen muhtaçlara ise Kızılay tarafından gerekli yapı yardımı yapılacaktır. Kamu hizmeti ifa eden dairelerin en kısa zamanda yerleşmelerini temin edecek olan gerekli tamirat ve inşaat, ilgili dairelerin tahsisatlarından harcanmak suretiyle emaneten yapılacaktır. Memurlardan meskenleri harap olanlar için de yine kamu hizmetinin aksamamasını temin ederek, geçici inşaat veya bunu kendileri yapacak olanlar hakkında gerekli yardımın Kızılay tarafından temin edilmesi ve bütün bu işlerin Bayındırlık Bakanlığı'nca tanzim ve icrası ve ilgili bakanlık ve teşekküller tarafından Bayındırlık Bakanlığı'nın bu hususlar için yapacağı başvuruları ehemmiyet ve ivedilikle yürütmesi kararlaştırılmıştır⁴⁴. Bu hususlar normal bir devlet düzeni için zorunlu olan şartların yanında, deprem bölgesi insanları için doğal olarak birtakım avantajlar sağlıyordu.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, depremin üzerinden bir ay geçmesine rağmen henüz bölgeye gitmemişti. Bu nedenle gerekli hazırlıklar yapıldı ve Temmuz ayının ikinci yarısında bu ziyaret gerçekleşti. Nitekim Cumhurbaşkanı İnönü, 22 Temmuz'daki Bakanlar Kurulu toplantısından sonra, gece saat 22.30'da Adapazarı'na gitmek üzere Ankara'dan hareket etti. Cumhurbaşkanı'nı Ankara tren istasyonunda TBMM Başkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve çeşitli bakan ve milletvekillerinin katıldığı kalabalık bir grup uğurlamıştır. Bu seyahati sırasında İçişleri ve Bayındırlık Bakanları da Cumhurbaşkanı İnönü'ye refakat ediyorlardı⁴⁵.

Cumhurbaşkanı ve beraberindeki devlet erkânı, 23 Temmuz 1943 günü sabah saat 10'da Adapazarı'na ulaşmışlardır. İstasyonda Kocaeli Valisi, Adapazarı Kaymakamı, Kolordu ve Tümen komutanları, Halkevi, Belediye ve parti başkanları ve diğer dairelerin amirleri tarafından karşılanan bu heyet, istasyon ve civarını dolduran binlerce kişinin coşkun tezahüratlarıyla karşılanmıştır. Cumhurbaşkanı ve beraberindekiler, trenden indikten sonra otomobillere binmeyerek, bir müddet yaya olarak yürümüşler ve halka iltifatta bulunmuşlardır. Cumhurbaşkanı İnönü, depremin yaptığı tahribatı gördükten sonra, Halkevi'ne giderek, deprem mıntıkasında çalışmaya memur edilen Bayındırlık Bakanlığı yüksek mühendisinden, o güne kadar yapılan işler, Bayındırlık ve İçişleri Bakanlarından da ilerisi için aldıkları kararlar hakkında uzun izahat almışlar, halkın ihtiyaç ve dileklerini dinlemişlerdir. "Millî Şef" İnönü, iki saatten fazla süren bu temaslarından sonra, bilhassa fakir halkın kış gelmeden barınması hususunda gerekli tedbirlerin alınması ve binası yıkılıp, makineleri sağlam olan demir ve tahta fabrikasının⁴⁶ hemen tamir ve inşası hususunda bir takım direktifler vermiştir. Bunu müteakiben saat 12.30'da Halkevi'nden ayrılmış, binanın önündeki halkın alkışları arasında özel trenlerine dönmüşlerdir.

Müteakiben Adapazarı'ndan ayrılan Cumhurbaşkanı ve beraberindeki heyet, aynı gün saat 15'te deprem tahribatını araştırmak üzere hareket ettikleri Hendek'e ulaşmışlardır. Hendek'teki tetkikleri bir saatten fazla devam etmiş ve ilgililerden, yapılmış ve yapılacak işler hakkında izahat ve malumat almıştır. Bölgedeki incelemelerini bitiren İnönü ve beraberindekiler, sonra tekrar Adapazarı'na dönmüşler ve yine halkın coşkun tezahüratları arasında karşılanmışlardır. Ve yarım saatlik bir istirahatten sonra Cumhurbaşkanı ve beraberindeki heyet 18.30'da Adapazarı'ndan ayrılmışlardır⁴⁷.

Dönemin Bayındırlık Bakanı Sırrı Day'ın Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünden yaptığı konuşmada, Adapazarı ve Hendek'teki araştırma ve incelemelerden sonra, deprem bölgesi için ortaya koyduğu tablo şu şekildeydi: Yaklaşık bir aydan beri yapılan araştırmalara göre, 30 000 nüfuslu Adapazarı'ndaki meskenlerin % 30'u sağlam kalmış, % 35'i tamir edilebilecek halde bulunmuş, geri kalanı da ya yıkılmış, ya da yıkılması gerekmiştir. 5 000 nüfuslu Hendek'te ise, meskenlerin % 10'u sağlam kalmış, % 50'si tamir edilecek halde zarar görmüş ve geri kalanı da yıkılmıştır. Devlete dairelerinden ve ticarethanelerden mühim bir kısmı da yıkılmış ya da tamire muhtaç bir halde bulunmuştur. Depremden sonra ilgili bakanlıklarla mahallî, sivil ve askerî teşkilat ve Kızılay tarafından alınan tedbirler çok müspet neticeler vermiş ve günlük hayat mümkün olduğu kadar normale dönmüştür. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından deprem bölgesine gönderilen jeologların yapmış oldukları inceleme sonuçlarına göre, Adapazarı ve Hendek çok tehlikeli deprem mıntıklarından sayılması gereken bir coğrafyada bulunmaktadır. Bu kasabaları, jeolojik araştırmaların icabına göre güneye doğru nakletmek gerekirken ise de, kısmen sağlam ve kısmen tamir edilebilecek olan binaları ve bütün kasaba tesisatını terk ederek, yeni bir şehir kurmanın bilhassa bugünkü şartlarla başarılabilmesi ve naklin diğer mühim güçlükleri göz önünde tutularak kasabaların yerlerinde kalması ve yalnız inkişaf sahalarının güneye doğru kaydırılması zorunlu görülmüştür⁴⁸.

Bu ifadeler birçok yönden önem taşımaktadır. Demek ki, hükümet tarafından gerçekleştirilen bazı araştırmalar, şehrin güneye doğru taşınmasını gerektirmekteydi. Bu karar, hükümetin depremden sonra depreme karşı kalıcı birtakım kararlar aldığını göstermekteydi. Ancak o günün siyasî ve iktisadî şartları nedeniyle şehirlerin taşınması imkânsız olarak telakki edildiğinden dolayı, her iki şehrin yerlerinde kalması, fakat gelişme sahalarının güneye doğru kaydırılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Aslında Türkiye'de 1943'ten sonra meydana gelen diğer depremler de göz önüne alındığında, bu gelişmeler göstermektedir ki, deprem dönemlerinin hükümetleri depremlerden sonra çok önemli kararlara varıyorlar ve depremin yıkıcı etkilerini düşünerek kalıcı tedbirler alınması gerektiğini takdir ediyorlar, ancak bu kararları uygulamada birtakım handikaplara uğruyorlardı. Belki de depremin yıkıcı etkileri, depremin üzerinden belli bir zaman geçtikten sonra "unutuluyordu".

1943 Adapazarı depreminin ardından ortaya çıkan diğer sonuçlar şunlardı: Depremin çok şiddetli olmaması da göstermişti ki, depremde genellikle

gelişigüzel ve teknik şartlara göre inşa edilmeyen binalar yıkılmıştı. İnşaat kurallarına göre yapılanlar ise ya sağlam kalmıştı veya çok az zarar görmüştü. Bunda binaların betonarme, kârgir veya ahşap gibi vasıflarından ziyade, teknik özellikleri mühim rol oynamıştı. Bu nedenle bölgede inşa edilecek yeni binaların özelliklerini tespit etmek amacıyla, yüksek mühendis ve mimarlardan oluşan heyet bir heyet gönderilmiş ve gerekli incelemeler başlatılmıştır. Kış mevsiminden önce insanları sokaktan kurtarmak ve bir çatı altına almak için çalışmalar tüm hızıyla devam etmektedir. Deprem enkazını kaldırmak ve yolları temizlemek için gönderilen 500 kişilik bir ekibin 400'ü halen faaliyetlerini yoğun bir şekilde devam ettirmektedirler.

Deprem bölgesinde bulunan insanlardan ekonomik şartları müsait olan ve çok çalışkan olan Adapazarı halkının, İçişleri ve Bayındırlık Bakanlıklarınca yapılan teşviklerden ve verilen izinlerden istifade ederek, binalarını hemen tamir veya geçici baraka inşa etmek, hatta ticarethanelerini dahi yeniden kurmaya başlamış oldukları görülmüştür. Bu faaliyetlerin de gelişigüzel olmaması için, Bayındırlık Bakanlığı tarafından birtakım uzman heyetler deprem bölgesine gönderilmiştir. Bu suretle tahribatın bütün tesirleri ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Devlet memurlarından açıkta kalanların barınması için gerekli şartlar oluşturulmaya başlanmıştır. Binalarını kendi kaynak ve imkânları ile inşa edemeyecek durumda olanlar Bayındırlık Bakanlığı tarafından tespit edilerek, bu durumda olanlara gerekli yardımın yapılmasına çalışılmaktadır. Kısacası dönemin hükümeti, deprem bölgesindeki hayat standartlarının önceki gibi tekrar kurulması için, o günün şartlarına göre gerekli tedbirleri alıp, uygulama gayreti gösteriyordu⁴⁹. Bu suretle depremin acıları mümkün mertebe sarılmaya çalışılıyordu. Ancak insanların depremden gerekli dersleri çıkartmamaları, Adapazarı insanının deprem acılarını ne yazık ki sona erdirmeyecek, sonraki yıllarda bölgedeki depremler yine acı ve kederi beraberinde getirecektir.

2. 1967 Adapazarı Depremi

1943 depremi olduğunda, Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan bir haber, Adapazarı'nda depreme karşı alınması gereken önlemleri şu şekilde izah ediyordu: "Zelzeleler karşısında yeni bir inşaat sistemi bulmaya mecburuz. Adapazarı her an şiddetli bir depreme maruz kalabilir. Burada üç kattan yüksek bina yapılması yasak edilmelidir. Bitişik nizamdaki binalar aynı yükseklikte olmalı, bugün bizde olduğu gibi her caddeye, her yıl başka bir yükseklik tanıyıp, yan yana değişik irtifada yapılar yapılmasına sebep olmak en büyük hatadır. Herhangi bir caddeye kaç kat yükseklik verilecekse, bir kere verilmeli, bir daha irtifa değiştirilmemeli. Bu basit kaidelerin mühendisler ve mimarlar odası tarafından acele tespit edilmesini alakalı bakanlıklarca bir esasa bağlanıp, belediyelere bildirilmesini bekler, mühendis ve mimar odasının büyük görevlerini ihmal etmeyeceklerini ümit ederiz"⁵⁰. Bu ifadeler, depreme karşı önemli önlemlerin alınacağını, en azından alınması konusunda yetkililerin uyarıldığı anlamına geliyordu. Ancak bu dilek ve temennilerin hiçbirisi, ne yazık ki beklendiği gibi gerçekleşmedi. Konuşulanlar, ifade edilenler unutuldu. Depreme

dayanıklı yapılması gereken binalar hem standartlara göre inşa edilmedi, hem de çok katlı binaların yapımına hız verildi. Deprem kısa zaman içerisinde insanlar tarafından unutuldu, ama kendisini hatırlatmakta gecikmedi.

Öyle ki, 1967 depremi öncesinde, deprem Adapazarı'nda zaman zaman yine hissedildi. Hatta denilebilir ki, deprem Adapazarı'nda kendisini hiç unutturmadi. Nitekim 1943 depreminin üzerinden daha bir yıl dahi geçmeden, 1 Şubat 1944 tarihinde Gerede, Bolu, Çankırı, Düzce, Hendek, Çerkeş ve Adapazarı hattı boyunca büyük bir deprem meydana geldi. Ankara ve İstanbul'da da yer yer hissedilen deprem, aralıklarla tam sekiz gün devam etti. Depremde toplam 2 831 kişi öldü, yaklaşık 3 000 kişi yaralandı, 5 000 ev kısmen ya da tamamen yıkıldı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve İçişleri Bakanı Hilmi Uran deprem bölgelerinde incelemelerde bulundu. Binlerce aile açığta kaldı. Birçok yaralı ve okulları yıkılan öğrenciler İstanbul'a getirildi. Deprem felaketi nedeniyle, yurdun çeşitli bölgelerinde yardım kampanyaları düzenlendi. Mısır Kralı Faruk, deprem nedeniyle 1 000 Mısır Lirası göndermiştir⁵¹. Adapazarı'nın da içinde bulunduğu deprem bölgesi için devlet tüm imkânlarını seferber etmiş, problemlerin kısa zaman içerisinde giderilmesine çalışılmıştır.

5 Nisan 1944'de Mudurnu merkezli sarsıntının⁵² Adapazarı'nda duyulmasından sonra, deprem aynı yılın Ekim ayında kendisini bir kez daha hissettirmiştir. Nitekim 6 Ekim 1944'de, Bursa, Kırklareli, Konya, Kocaeli, İzmir ve Edirne vilayetlerinde depremler meydana gelmiş, bu vilayetlerin herhangi birisinde can kaybı ve hasar bulunmadığı, ilgili valilerin İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazılardan anlaşılmıştır⁵³. Bölgede, çok büyük olmasa da o yıllarda sürekli olarak yer sarsıntıları meydana gelmiştir.

26 Mayıs 1957 tarihinde Adapazarı'nın da içinde bulunduğu bölgede, Bolu – Abant merkezli bir deprem daha olmuştur. Richter ölçeğine göre 7.1 şiddetinde gerçekleşen deprem 31 saniye sürmüştür⁵⁴. 66 kişinin hayatını kaybettiği bu depremde⁵⁵, sarsıntı Adapazarı'nda da etkili bir şekilde hissedilmiştir. 1957 depremini Adapazarı can kaybı olmadan geçirmiş, ancak 187 bina ağır, 317 bina ise hafif hasarlı olarak tespit edilmiştir⁵⁶. O günlerde Türkiye'nin birçok bölgesinde depremler meydana geldiğini, 30 Mayıs 1957 tarihinde Başbakanlık makamına gönderilen bir yazıdan anlayabilmek mümkündür. Nitekim Türkiye Büyük Millet Meclisi bünyesinde depremlerle ilgili bir komite oluşturulmuş, bu komitenin başkanı olarak Refik Koraltan imzasıyla 30 Mayıs'ta kaleme alınan bir yazı, o yılların deprem gerçeğini ve Adapazarı'nın durumunu açıkça gözler önüne sermektedir: "Komitemizin Muğla ve Denizli zelzelesi felaketzedelerine yardım temini maksadıyla kurulmuş ve bu yolda faaliyete başlamış olduğu yüksek malumlarıdır. Henüz bu felaketin tevliid ettiği ıstırap ve teessür devam eylerken, aziz yurdumuzun başka bir bölgesi, Bolu ve Sakarya Vilayetleri de tabiatın gadrine uğramış, zelzele neticesinde oralarda da yüzlerce ev yıkılmış, birçok vatandaşımız ölmüş, binlercesi yuvasız kalmış bulunuyor. Bu vaziyet karşısında komitemizin, faaliyetlerini Bolu ve Sakarya zelzele felaketzedelerine de teşmile karar vermiş olduğunu derin hürmetlerimizle arz ederiz"⁵⁷. Bu ifadeler, bölgede sık sık rastlanan deprem olaylarında, devletin

her an için vatandaşının yanında olduğunu gösteren güzel örneklerdendir.

Bu depremden yaklaşık iki yıl sonra, 26 Temmuz 1959 Pazar günü, saat 19.08'de Adapazarı deprem ile bir kez daha sallanmıştır. Deprem, Richter ölçeğine göre 7 gibi oldukça yüksek bir şiddette gerçekleşmiştir. Ancak 4 saniye gibi kısa bir süre devam ettiğinden dolayı, can ve mal kaybı olmamıştır. Sakarya bölgesi bu depremi, diğerlerine oranla daha problemsiz olarak atlatmıştır. Görüldüğü üzere Adapazarı ve civarı, özellikle yakın tarihi boyunca, Türkiye'de deprem gerçeğini sürekli olarak hissedilen yerleşim merkezlerinden birisi olmuştur.

O yıllarda daha hafif atlatılan depremleri müteakiben, 1943 yılındaki büyük depremden sadece 24 yıl sonra, Adapazarı büyük deprem acılarını tekrar yaşamıştır. Cumhuriyet Tarihi'nin ikinci büyük Adapazarı depremi, 22 Temmuz 1967 tarihinde gerçekleşmiştir. Deprem 22 Temmuz Cumartesi günü saat 18.54'te⁵⁸ meydana gelmiş⁵⁹, büyüklüğü Richter ölçeğine göre 7.2⁶⁰ olarak tespit edilmiştir⁶¹. Merkez üssü Adapazarı olan deprem, tüm Marmara, Ege ve İç Anadolu'da da etkin bir şekilde hissedilmiştir⁶². Başka bir ifadeyle Adapazarı başta olmak kaydıyla, Akyazı, Geyve ilçe merkezleri ve köyleri depremden daha fazla etkilenmiş, ancak deprem Bolu, İstanbul, Kocaeli ve Bursa'da da etkisini yoğun bir şekilde göstermiştir⁶³.

1967 Adapazarı büyük depremini, ilk defa olarak Etibank merkezindeki telsiz ve telefon vasıtasıyla Sakarya Vilayeti PTT idaresinin büyük gayretlerinin sonucunda ilgili makamlara duyurabilmek mümkün olmuştur. Bu gayretler sonucundadır ki, depremin gerçekleşmesinden 35 dakika sonra, şehrin genel durumu ve deprem hakkındaki ilk bilgiler Ankara ve İstanbul'daki ilgili makamlara iletebilmiştir⁶⁴. Böylece deprem haberinin en kısa zamanda devletin ilgili mercilerine ulaşması sağlanmış, dolayısıyla bölgeye devletin zaman kaybetmeksizin müdahale etme imkânı artırılmıştır. Bunun isabetliliği bir gün sonra anlaşılmış, nitekim Türkiye Cumhuriyeti devlet erkânı, depremin ertesi günü Cumhurbaşkanı ve Başbakanın da içlerinde bulunduğu çok geniş bir katılımı deprem bölgesine intikal etmiştir.

İlk tespitlerde, ölü-yaralı sayısı konusunda kesin bir rakam verilememekle birlikte, ölü sayısının 100 civarında olduğu, hasarın ise çok fazla miktarda gerçekleştiği bildiriliyordu⁶⁵. Ancak üzerinden kısa bir zaman geçtikten sonra, depremin etkileri daha net bir şekilde kendisini göstermiştir. Nitekim 89 kişinin öldüğü, 400'den fazla kişinin yaralandığı depremde, 795'i tamamen, 2 220'si kısmen olmak üzere, üç binin üzerinde konut ve işyeri de yıkılmıştır. İstanbul – Ankara karayolunun Sakarya Köprüsü yakınında 1.5 km uzunluğunda bir yarık oluşmuş, Adapazarı – Eskişehir karayolunda meydana gelen yarıklardan ise sular fişkırmaya başlamıştır⁶⁶. Bu göstergelerden de anlaşıldığı kadarıyla, deprem Adapazarı ve civarında önemli bir kayıp ve hasar meydana getirmiştir.

Yeni Sakarya Gazetesi⁶⁷, depremi şu manşetlerle duyurmuştu: "Sakarya'da Deprem Oldu; Ölü Sayısı 100 Civarında, Fakat Hasar Çok Büyük".

İlk sayfanın tamamını doğal olarak depreme ayıran gazete, deprem sonrasında muhabirlerinin ilk izlenimlerini, okuyucularına şu şekilde duyuruyordu: "Evet, tarihler 22-7-1967'yi, günler Cumartesiyi, saatler 18.54'ü gösterirken, Sakarya'nın, hatta Türkiye'nin pek çok şehrinin yaşantısı değişti. Yer sarsıntısı oldu. Sokaklar dolup dolup taştı. Evler, işyerleri, eğlenti yerleri boşaldı. Atatürk Bulvarı insan mahşeri. Heyecanlı, ağlamaklı, feryatlı konuşmalar. Ve... Orhan Cami minaresinin yıkılışı. Sezai Bayraktar apartmanının çöküşü. İlk anda ortalığı mateme gark eden yıkıntılar ve ardından gelen alı astarı olmayan uydurma haberler. Ve İkbal oteli ve Bozkurt apartmanı. Ahmet Koç binası ve pek çok binalar, Ulus caddesinin sağlı sollu evleri. Ev altından çıkarılan ölü ve yaralılar ve feryatlar, gidip gelen motorlu araçlar, görevliler. Ve karanlığın, matem in çöküşü. Adapazarı bir ölü sessizliği içinde. Herkes sokarlarda. Herkes evler önünde, evlerden uzak güle oynaya girip çıktıkları binalara, korkulu gözle bakan ürkek insanlar. Ve gelecek sıkıntılar. Ekmek, su, gaz, kibrit. Açık göz insafsızlar alabildiklerince alıyorlar. Alamayanların dertleri katmerleşiyor. Ama Allah adil. Allah kullarını düşünür. Kimsenin rızkını kesmedi. Eceli gelenleri aldı gitti. Yüze yakın olacağı benziyor. Ama hasar büyük, çok büyük. Evlerin yüzde sekseni oturulacak gibi değil"⁶⁸. İşte deprem sonrasında ilk izlenimler bunlardı. İfadelerden, içinde bulunulan çaresizlik⁶⁹ açıkça kendisini gösteriyordu.

Çevre illerden ve Ankara'dan gerekli yardım faaliyetleri ulaşmadan önce, depreme ilk müdahale Adapazarı'nın mahallî imkânlarıyla sağlanmıştı. Depremin gerçekleşmesinden hemen sonra izinli olan idare amirleri ve diğer ilgililer görevlerinin başına dönmüş, izinlerini uzak yerlerde geçirenler ise geri çağrılarak, görevlerinin başlarına dönmeleri sağlanmıştı. Müteakiben Sakarya Vilayeti Savunma Sekreterliği tarafından hazırlanan tabii afetler planı uygulamaya konulmuştur. Tümen Komutanlığı'nın emriyle subay ve astsubaylar da dahil olmak üzere tüm askerî birlikler teyakkuza geçirilmiş ve deprem bölgesindeki çalışmalarına başlamışlardır. Bu askerî birlikler Sakarya Emniyet Teşkilatı ile birlikte şehri kontrol altına almışlardır. Takviye edilen Merkez Komutanlığı da şehrin asayiş ve emniyetine önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Şehrin kesilmiş olan elektriği, Tümen Komutanlığı emrindeki jeneratörler vasıtasıyla, ancak zorunlu yerlere elektrik sağlanması şeklinde imkân dahilinde sokulmuştur. İstihkâm Taburu bütün kuvvetiyle ve teknik imkânlarını faaliyete geçirmek suretiyle, enkaz kaldırma ve kurtarma işlerinde önemli roller oynamıştır. Nitekim bu faaliyetler sonucundadır ki, enkaz altından 10 canlı insan kurtarılmıştır. Buna ilaveten 19 ceset ile birlikte önemli miktarda malzeme çıkarılabilmektedir. Emniyet Müdürlüğü de şahsî araçlara el koymak suretiyle, ölü ve yaralıları sağlık kurumlarına nakletmeye başlamıştır. Açıkta kalanlara ise çadır yardımı yapılmıştır. Bu arada elektriğin kesilmesi nedeniyle, faal durumunu kaybeden fırınların yerine, seyyar fırınlar faaliyete geçirilmiş, bu gayretler sonucunda şehrin ekmek ihtiyacı 23 Temmuz tarihinden itibaren kısmî de olsa sağlanmaya başlanmıştır. Yine elektrik kesintisinden dolayı elektrikli motopompların çalışmaması, şehir şebeke suyunu da kesintiye uğrattığından dolayı, su sıkıntısı had safhaya ulaşmıştır. Bu durum karşısında, askeriye ve belediyenin su tankları ile dışarıdan su getirmeleri suretiyle,

vatandaşın ihtiyacı giderilmeye çalışılmıştır⁷⁰. Bu faaliyetler sayesinde ki, devletin yetkili makamları ve çevre illerden yardım faaliyetleri ulaşıncaya kadar, Sakarya Vilayeti kendi imkânlarıyla depremin ilk şokunu atlarmaya çalışmıştır.

Beklenmedik bir anda gelen deprem, şehrin işleyişini bir anda alt-üst ettiği gibi, normal zamanlarda olağandışı gelen bazı hadiselerin de, sıradan olay gibi algılanmasına yol açmaktaydı. Buna Adapazarı'yla ilgili olarak, sağlık ve adliye alanından iki örnek vermek mümkündür. Nitekim depremi takip eden günlerde, Adapazarı doğumevinde ameliyatlar açıkta yapılıyor⁷¹, depremden kısa bir süre sonra adliye binası duruşmalara müsait olmadığı için, duruşmalar çadırda sürdürülüyordu⁷². Bu ve benzeri garipliklere deprem günlerinde sıkça rastlanılabiliyordu.

Depremin gerçekleşmesiyle birlikte, devlet erkânı Adapazarı'na yakın ilgi ve alaka göstermiştir⁷³. Eski cumhurbaşkanlarından İsmet İnönü, Adapazarı Belediye Başkanı Selahaddin Gürdrama'ya ilk geçmiş olsun telgrafını çekip, Adapazarılıların üzüntüsünü paylaşmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, gezi için bulunduğu Amasya'da iken depremi öğrenmiş ve gezisini yarıda keserek, 23 Temmuz 1967'de Adapazarı'na gelmiştir. Başbakan Süleyman Demirel ise, Konya'da bulunduğu sırada Adapazarı depremini haber almış, önce ileri gelen bakan ve yetkilileri deprem merkezine göndermiştir⁷⁴. İlk etapta gelenler arasında Devlet Bakanı Seyfi Öztürk, Köy İşleri Bakanı, Tarım Bakanı, İmar ve İskân Bakanı ve bu bakanlığın müsteşar, genel müdür ve afet yetkilileri de bulunmaktadır⁷⁵. Bunları müteakiben Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı bizzat 23 Temmuz'da uçakla Adapazarı'na gelmiştir. Bunun dışında ona yakın bakan, dönemin Genelkurmay Başkanı Cemal Tural, ordu ve kolordu komutanları ve yüksek rütbeli subaylar da gelenler arasında bulunmaktadır⁷⁶. Yetkililer önemli vaatlerde bulunmuşlar, deprem bölgesindeki vatandaşların sıkıntılarını dinlemişlerdir. Ayrıca bakanlar Adapazarı'nda akşamleyin deprem çadırlarında yatıp-kalkmışlar, bu durum vatandaşların büyük beğenisini toplamıştır⁷⁷. Depremin ilk günü belediyeye geçmiş olsun telgrafı gönderen, eski cumhurbaşkanlarından İsmet İnönü ise 29 Temmuz'da bizzat Adapazarı'na gelmişti⁷⁸. Yine eski cumhurbaşkanlarından Celal Bayar da 2 Ağustos tarihinde Adapazarı'na gelerek, bazı temas ve incelemelerde bulunmuştur⁷⁹. Kısacası devlet, 1967 Adapazarı depreminde Adapazarılıların yardımına koşmuş, bazıları siyasi yatırım amaçlı olsa da, birçok ileri gelen depremin daha ikinci gününden itibaren Adapazarı'na gelmeye başlamıştı.

Devlet erkânının yanısıra, Kızılay teşkilatı, komşu illerin ve genel merkezin yardımlarıyla Adapazarı'nda iyi çalışmalarda bulunmuştur. Deprem bölgesinde sıkıntılar ve yokluk içerisinde yaşayan insanlara bolca gıda maddesi dağıtmıştır. Dağıtılan malzemeler arasında, ilk etapta bolca ekmek, zeytin, domates ve biber gelmekteydi. Bursa ve İstanbul vilayetleri bu yardımları sürekli olarak takviye etmişlerdir. Şehirde ilk iki gün sular kesilmiş ve dolayısıyla su sıkıntısı olmuştur. Ancak su ihtiyacını karşılamak amacıyla bolca arazöz kullanılmış, kuyu ve tulumbalardan, okul ve camilerin çeşmelerinden faydalanılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda, depremin üçüncü günü şehrin su

ihtiyacı önemli ölçüde giderilebilmiştir. Aydınlatma ihtiyacı depremin ilk iki günü hat safhada olmuştur. Bakkallar açılmaya başlanmıştır, ancak gaz ve mum şehir genelinde bulunmamaktadır. Şehir halkı, meydana gelen deprem ve ardından zaman zaman olan sarsıntılar dolayısıyla çok ürkmüş durumdadır⁸⁰.

Kızılay'ın haricinde İmar ve İskân Bakanlığı 160 000 Türk Lirası, Zeynep Kâmil Hastanesi 10 000 Türk Lirası ve İller Bankası da 200 000 Türk Lirası nakdî yardımda bulunmuşlardır. İmar ve İskân Bakanlığı'nın 100 000 Türk lirası daha göndereceği öğrenilmiştir. Eczacıbaşı İlaçları Limited şirketi de depremi müteakiben Adapazarı'na 28 000 Türk liralık ilaç yardımında bulunmuştu. Devlet yardımlarının yanısıra çevre illerden de önemli miktarlarda yardımlar yapılmış, bu durum deprem bölgesinde büyük memnuniyet uyandırmıştır. Özellikle İstanbul'dan bazı vatandaşların kendi özel imkânlarıyla şehre ekmek taşımaları, çok duygusal sahnelerin yaşanmasına neden olmuştu. Ancak depremlerde en çok ihtiyaç duyulan malzemelerden olan çadırın eksikliği, Adapazarı'nda önemli bir sorun halinde bulunuyordu. Üstelik çok az sayıda gelen çadırların gelişigüzel dağıtılması, ihtiyacı azaltmak yerine artırmıştı. Bunun yanında, Adapazarlıları endişeye sevkeden diğer önemli bir gelişme de, yağmur yağma ihtimalinin yüksek oluşudur⁸¹. Anlaşıldığı kadarıyla, depremin ikinci gününün ardından, günlük hayat tam olmamakla birlikte biraz normale dönmeye başlamış, ancak meydana gelen artçı sarsıntılar, şehir halkını huzursuz etmekteydi.

Depremi müteakiben, deprem bölgesinde vergilerin durumu da gündeme gelmişti. Felaketin ikinci günü, Adapazarı Ticaret Odası, bankadaki borç senetlerinin bir ay ertelenmesini talep etmişti⁸². O günlerde Adapazarı'na birkaç defa gelmiş olan Devlet Bakanı Seyfi Öztürk de, yapmış olduğu muhtelif konuşmalarında, vergilerle, banka ve kooperatif borçlarının erteleneceğini söylemiş, hatta bu konuyu, yapmış olduğu radyo konuşmasında da dile getirmişti. Ancak bu girişim ve vaatler, depremin henüz sıcak olduğu günlerde karşılıksız kalmış, vergi veya borçlarda herhangi bir ertelemeye gidilmemişti⁸³. Fakat depremin yaraları sarıldıktan sonra, devlet, deprem bölgesine ait bir vergi muafiyeti paketi hazırlamıştır. Bu pakete göre, depremden ağır zarar gören Sakarya Vilayeti'nde, 22 Temmuz 1967'den itibaren beş yıllık süre zarfında, vilayet dahilinde inşa edilen binalardan vergi alınmayacaktı⁸⁴. Bu karar sonucunda, 1972'ye kadar bölge halkı yeni yaptırmış olduğu binalara vergi ödememiştir.

Depremin üzerinden birkaç gün geçtikten sonra, Adapazarı civarındaki yerleşim yerlerinde de daha sağlıklı bilgiler gelmeye başlamıştır. Nitekim Adapazarı depremi, ilçelerden Sapanca'da da şiddetli bir şekilde hissedilmiş, birçok insan yaralanmış ve önemli miktarda evin yıkılmasına sebep olmuştur. Sapanca merkezdeki meskenlerin % 20'si yıkılmış, % 80'i ise oturulamaz bir hale gelmiştir. Deprem, Sapanca'nın mesire yeri olan Kumbaz'da çok daha şiddetli hissedilmiş, Sapanca Turistik Oteli⁸⁵, Sapanca gölüne doğru kaymış ve otelin bodrum katı suyla dolmuştur⁸⁶. Otel civarında yer yer meydana gelmiş olan yarıklar, görenleri ürpertmektedir⁸⁷. Hatta bu yarıklar, depremin üzerinden

2 haftalık bir süre geçmesinden sonra daha da büyüme göstereceklerdir⁸⁸. Kumbaz'da bulunan diğer otel ve binalar da depremle birlikte oturulamaz bir hale gelmiştir. Deprem Hacımercan ve Babadağ köylerinde ise, bütün evleri ve diğer binaları tamamen yerle bir etmiştir⁸⁹.

Sapanca gibi Doğançay bucağındaki durum da pek iç açıcı değildi. Nitekim Doğançay'ın Fındıksuyu köyünde, depremi müteakiben muhtelif yerlerden sular fıçkırmaya başlamıştı ki, bu durum köye ve köylüye büyük zarar vermişti. Hatta o sırada 25 hanelik bir köy olan Fındıksuyu, tarihî Karaçam demir köprüsü ile Doğançay arasındaki bir tepe üzerinde kuruluydu. Deprem dolayısıyla bu tepenin kayması ve aşağısında bulunan demiryolunu kapatma ihtimali dahi söz konusu olmuştu. Bu nedenle trenler bu mevkide hızlarını azaltarak geçmekte idiler. Tepenin aşağıya göçme ihtimalinden dolayı, bölge halkında büyük bir endişe söz konusu olmuştu⁹⁰. Vilayetin Karapürçek bucağı ile İlimbey ve Kışlaçay köylerinde ayakta tek ev kalmadığı, mahallî basın tarafından üzüntüyle bildiriliyordu⁹¹. Görüldüğü üzere, deprem sonrası sadece Adapazarı değil, civardaki yerleşim merkezleri ve bölge halkı da önemli ölçüde kayıp, hasar ve endişeye uğramıştı.

Akyazı ve Geyve'nin bazı köyleri de zarar gören yerler arasında bulunuyordu. Nitekim deprem, bu iki ilçenin köylerinde 45 kişinin ölümüne, 155 kişinin yaralanmasına, 635 evin yıkılmasına ve 1635 evin de ağır hasar görmesine sebep olmuştur⁹². Deprem, özellikle Adapazarı merkezde çok etkili olmuş, Geyve ve Akyazı dışındaki ilçelerde çok önemli bir zarar yapmamıştı⁹³. Mesela Karasu ve Kaynarca ilçeleriyle birlikte civardaki diğer yerleşim merkezlerinden Akçakoca ve Kandıra'da, deprem herhangi bir can kaybı veya hasara yol açmamıştır. Sadece depremden dolayı halkta bir tedirginlik meydana gelmiştir⁹⁴. Hendek ilçe merkezinde de deprem herhangi bir can kaybı ve zarara sebebiyet vermemiştir⁹⁵. Ancak sonradan yapılan incelemeler, bu ilçeye bağlı bazı köylerde birtakım maddî kayıpların olduğunu ortaya koyacaktır. Depremde Adapazarı'na gönderilen çadırların 347 adedinin Hendek ilçesinin köylerine dağıtılması⁹⁶ da bu durumu doğrulamaktadır.

Depremden sonra Sakarya ve civarındaki en önemli değişikliklerden birisi de, Sakarya nehrinin suyunun dikkat çekecek ölçüde azalmış olmasıydı. Bu durum, bazı çevrelerce de ifade edilmiş ve Sakarya nehrinin yer altı sularıyla karıştığı iddialarına sebebiyet vermişti⁹⁷.

Deprem, camileri de çok olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Nitekim dönemin Sakarya Müftüsü Sabahattin Demirler'in açıkladığı rakamlar dikkate alınırsa, Sakarya merkez ve köylerdeki camilerin % 60'ının minaresi yıkılmıştır. Merkezin en büyük ve ünlü camii Orhan Camii ile birlikte İhsaniye, Yeni Sakarya, Bahçeli Cami, Aziziye ve Mecidiye camileri de minaresi yıkılan camiler arasındadır. Mesela Orhan Camii'nin minaresi camiin kendi üzerine düştüğünden dolayı, cami harap olmuştur. Aziziye Camii'nin minaresi de 21 Haziran Okulu üzerine düşmüş ve okulu tahrip etmiştir⁹⁸. Kısacası depremden her türlü bina nasibini almıştı.

Adapazarı'na gelen devlet ileri gelenlerinden Devlet Bakanı Seyfi

Öztürk⁹⁹, beraberinde Köy İşleri Bakanı Turgut Toker ve Adapazarı milletvekillerinden bazıları olduğu halde, 24 Temmuz 1967 Pazartesi günü 13.30'da ortaokul binasında bir basın toplantısı yapmışlardır. Toplantı bir saatten biraz fazla sürmüştür¹⁰⁰. Devlet Bakanı Seyfi Öztürk, deprem bölgesinde yaptığı incelemelerden sonra, izlenimlerini şu şekilde ifade etmiştir: "Hasar büyük. Can kaybımız Allah'a şükür az. Yüzü bile bulmayacak. Köyleri gezdim. Sapanca köyelerine, Hacimercan'a gittim. Yıkım fazla. Tesellimizi can kaybının fazla olmamasında buluyoruz. Devlet aç ve açıkta kimsenin kalmaması için kararlıdır. Devlet görevlileri, askerî birlikler, hastane personeli, görevlerini imkânların üstünde, geceli gündüzlü çalışarak yapmışlardır. Bunu şükranla belirtmeliyim. Varto, Hınıs, Tekman yer sarsıntısının tecrübelerinden de faydalanarak, Sakarya'nın derdine kısa süre içinde deva olacağız. Şu nokta bilinmeli: Bir deprem fonu, ihtiyat malî gücün bulundurulması şart. İkinci önemli nokta, ilgililer sadece ruhsat vermekle yetinmemeli, inşaatın temel atımından, son çatısına, son sıvasına, yağlı boyasına kadar denetime devam etmeli. Sakarya'da en çok üç katlı bina yapılabilirdi. 1943 ders olmamışsa, 1967 ders olmalı".

Bakan Öztürk'ten sonra söz alan Köy İşleri Bakanı Turgut Toker de, köylerin durumunun çok feci olduğunu ifade etmiş ve gerekli tüm şeylerin devlet tarafından yapılacağını taahhüt etmiştir. Adapazarı depremi aynı gün akşam saatlerinde (19.00) toplanan Bakanlar Kurulu'nda da ana gündem maddesini oluşturmuştur. Başbakan Süleyman Demirel ve diğer bakanlar, Sakarya depremi hakkında Bakanlar Kurulu'nu bilgilendirmişler, hükümetin en kısa zaman zarfında depremin yaralarını sarmaya çalışacağını ifade etmişlerdir¹⁰¹. Müteakip günlerde hükümet tarafından alınan bir karara göre, depremde zarar görenlere ve evi yıkılanlara, devlet uzun vadeli faizsiz kredi vermeyi karar altına almıştı. O günkü rakamlara göre, köylerde 4 000 – 7 500 Türk lirası, şehirde ise 7 000 – 10 000 Türk lirası kredi ödemesi yapılacaktır¹⁰². Bu durumun deprem bölgesindeki insanlar tarafından memnuniyetle karşılandığından şüphe yoktur.

Depremın üzerinden 3-4 gün geçmesinden sonra, hasar tespit çalışmaları da yapılmaya başlanmıştır. Yeni Sakarya Gazetesi'nin duyurduğuna göre, depremin zararının tespiti için on ayrı ekip çalışmalara başlamıştır. 25 Temmuz tarihi itibarıyla üç gün içerisinde en isabetli hasar tespitinin yapılacağı ümit edilmektedir. Hasar tespit ekipleri il ve ilçe merkezleri ile köyler olmak üzere üç farklı kategoride çalışacaklardır. Bu çalışmaların başlangıcında, 80-90 civarında can kaybının olduğu ve elli milyon liralık bir maddî kaybın gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Ancak gerçek zararın daha büyük olabileceği ve kısa bir zaman zarfında telafisinin mümkün olmadığına da ihtimal dahilinde bulunduğu inanılmaktadır¹⁰³. Nitekim tahmin edildiği gibi olmuş. İmar iskân Bakanlığı, Köy İşleri Bakanlığı temsilcileri ve vilayet maddî zararın tespitine çalışmışlar, kesin olmamakla birlikte, zararın o günkü fiyatlarla yüz milyon Türk lirasının üzerinde olduğu tespit edilmiştir¹⁰⁴. Enkaz kaldırma çalışmalarının da devam ettiği 26 Temmuz tarihi itibarıyla, yapılan tespit çalışmalarının bir sonucu olarak, köylerde bina yıkımının çok daha fazla olduğu anlaşılmıştır. Köylerde çadır ihtiyacı oldukça fazladır. Ancak ulaşımın da tam olarak sağlanamaması

nedeniyle, bu yerleşim yerlerine çadır ulaştırılamamakta, insanlar halı, kilim ve çarşafıla çadırlar yaparak, hayatlarını devam ettirmeye çalışmaktadırlar. Adapazarı merkezde de çadır ihtiyacının olması, köylere çadır ulaştırılamamasının bir başka nedenidir¹⁰⁵. Fakat tüm bu imkânsızlıklara rağmen, deprem bölgesinde teşekkül ettirilen Çadır Tevzii Komisyonu'nun kayıtlarına ve Sakarya Vilayeti'nin tutanaklarına göre, deprem sonuna kadar bölgeye önemli miktarda çadır gelmiş ve dağıtımı yapılmıştır¹⁰⁶. Mesela 26 Temmuz'da yapılan müzakereler sonucunda, sadece Adapazarı merkezde 10 adet Çadır Tevzi ekibi kurulmuştur¹⁰⁷.

1967 Adapazarı depremi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de ani müzakerelerin yapılmasına sebebiyet vermiştir. Bunların en önemlisi, 26 Temmuz 1967 tarihinde Sakarya senatörlerinden birisinin yapmış olduğu konuşmadır. Deprem dördüncü günü Sakarya Senatörü Osman Salihoğlu'nun Meclis kürsüsünde sarf ettiği ifadeler, Adapazarı'nda deprem gerçeğini ve deprem karşısındaki ihmalleri açık bir şekilde gözler önüne sermektedir: "Sayın Başkan, Muhterem Senatörler, 22 Temmuz saat 19.00 sıralarında Türkiye'nin muhtelif illerinde hissedilen, fakat merkezi Adapazarı'nda temerküz eden bir zelzele felaketi olmuştur. Muhterem Senatörler, zelzelenin vukuundan itibaren, devlet kademesinin bütün memurları ve vazifelileri ve bilhassa Sayın Cumhurbaşkanı, Başbakan ve ilgili bakanların zelzele mıntıkasına gelip halkın moral bakımından olsun takviyesinde yardımcı olduğunu görmekle, hepsine teşekkürlerimi arz etmek isterim. Zelzelenin vusat derecesini hepiniz basın temsilcilerinin izahından öğrenmiş bulunuyorsunuz. Adapazarı'nda 1943 yılında vuku bulan zelzelenin şiddeti ile bu son zelzelenin aynı şiddette olmasına rağmen, Allah'a şükür ki, zayıat o tarihtekin çok dünunda olmuştur. Ancak bu zayıatın az olmasında, vaktin erken saatinde, havanın sıcaklığı ve birçok vatandaşımızın mesire yerlerinde bulunmasının büyük payı vardır.

"Muhterem Senatörler, hadisenin teferruatına girmeyeceğim. Ancak bir mühendis olarak, orada esefle müşahede ettiğim bazı hususları, ilgilileri uyarmak bakımından bu kürsüden beyan etmeyi bir vazife telakki ettim. Adapazarı'nda beş katlı ve her katı 265 m² olan modern çok büyük, on dairesi, orduevinin karşısında bulunan apartmanı görseniz, bir teknik facianın içinde akordiyon gibi ezilmiştir. Bunun yanında, sağında, solunda, çok daha eskiden yapılmış binalar, o koskoca binanın yıkılmış olmasına rağmen ayakta kalabilmiştir. Ayrıca İstasyon caddesi ve Atatürk bulvarı köşesinde metrekare sahası 300 küsur olan 5 katlı betonarme karkas vaziyetinde daha henüz muazzam yük tabir ettiğimiz tuğla örgüsü ve benzeri yüklerle de tahmil edilmediği halde, keza bir akordiyon gibi ezilmiş, bir katının üzerinde hiçbir kolunun dahi ayakta duramamış olması, teknik facianın orada da yattığını gösteriyor. Ben orada da bekledim. Mühendisler, inşaat mühendisleri odasının, mimarlar odasının elemanları gelsin, tahkikat yapsın diye. Ama maalesef bu organların hiç birisinin bu sahada, orada tetkike gelmediklerini esefle müşahede etti.

"Arkadaşlar, bugünün tekniği her türlü zelzele felaketlerini önleyecek

şekilde yapı yapmaya müsaittir. Ancak hususî teşebbüs sahipleri tarafından yaptırılan binalarda, teknik vasıf maalesef Adapazarı'ndaki bu son zelzele ile göstermiştir ki, devlet yapıları ile mukayese edilmeyecek derecede düşük tutulmaktadır. Bunda mühendislerin, mimarların büyük hataları vardır. Ayrıca bu yatırımları yapan mal sahiplerinin daha aza para ile daha büyük binalar yapma kaygısının da önemli payı vardır. Muhterem Arkadaşlarım, 10 katlı modern bugün Ankara'da gördüğümüz binalar misillü binalar yanında çok eskiden yapılmış bağdadı veya inşaat tarihi bulunmayan binalar dururken, bu binaların hurdahaş olması teknik faciadır. Buna mutlak surette el koymak gerekir ve büyük vilayetlerimizde de tahmin ediyorum ki, böyle bir zelzele vukuunda da daha büyük facialarla karşılaşmak mümkündür. Bu bakımdan hem mühendisler odaları, mimarlar odaları, hem hükümet organları bu işe süratle eğilmek mecburiyetindedir. Belediyeleri düşününüz. Adapazarı Belediyesi'nde fen işlerinde teknik ismi bulunmayan kalfa mertebesinde bir zat bulunur, yüzbin nüfusla bu şehirde. Bu projelerin tasdiki mutlak surette yetkili, hem nasıl yetkili, her mühendisin imzası da muteber değildir. Statik hesaplar mütehassısı mühendislerin tasdiki şarttır. Göreceksiniz bu tahkikat sonunda mesul dahi bulunamayacaktır. Hiç değilse bundan sonra Türkiye'nin her tarafında şu mevzulara ciddiyetle eğilmek ve muhtemel zelzele gibi felaketlere karşı vatandaşın emniyetini şimdiden sağlama teşebbüslerine geçmenin zaruretini beyan etmek isterim.

"Muhterem senatör arkadaşlarım, köyleri gezdik. Köy İşleri Bakanı Sayın Turgut Toker'le birlikte gece yarısına kadar köylü vatandaşlarımızın halini gördük. Geyve'nin Kışlaçay köyünde maalesef tek ev ayakta kalmamıştır. Orada da bir talih eseri, o gece, o akşam düğün vardı. Düğün münasebetiyle köylü bir meydanda toplanmış olduğundan ötürü zayıf yedi kişi olmuştur, insanca zayıf. Başka da söylediğim gibi bir lütuf olmuştur, daha çok olabilirdi. Hükümet ilgililerinden istirhamım odur ki, bu şekilde yıkılan, harap olan köylerde yapılacak yeni binalarda, Adapazarı'nın birinci derecede zelzele mıntıkası olduğunu dikkate alarak tip projeler hazırlansın ve yeni kurulacak köyler modern ve muhtemel olan zelzelelere mukavemet edebilecek niteliği taşınsın.

"Aziz arkadaşlarım, zelzelenin Adapazarı'nda yaptığı tahribat, tekrar ediyorum, Hürriyet gazetesinin o gece büyük manşetlerle yazdığı şekilde olmamıştır. Bu gazeteyi de takbih etmek isterim. Çünkü hepimizi, bütün İstanbul halkını o anda büyük bir telaşa vermiştir. Gece yarısı çıkan baskısında, Adapazarı batmıştır şeklindeki beyan, maalesef vatandaşlar arasında büyük bir panik uyandırmıştır. Bütün vazifelilerin ve Türk vatandaşlarının mesuliyet ve vazife duygusu içinde samimi olarak çalışması, temennilerim arasındadır"¹⁰⁸. Hiçbir yorum ve değerlendirmeye gerek kalmayan bu ifadeler, Adapazarı'nın deprem gerçeğini yansıtmayı bakımından son derece önemlidir.

Devlet Bakanı Seyfi Öztürk'ün, "inşaatlarda hata var" demesi¹⁰⁹ ise, deprem bölgesinde yeni bir tartışma başlatmış olmalıdır ki, bu iddialardan dolayı İstanbul'dan yeni bir heyetin gönderilmesi söz konusu olmuştur. Gelen heyet, binaların demir ve çimento durumlarını incelemiştir¹¹⁰. Sonuçta bunların demir

ve çimento oranlarının yetersiz olduğu anlaşılmıştır¹¹¹. Hatta bunun yanında binalarda yapım hatalarının olduğu görülmüştür. Nitekim ilgili bakanlıkların incelemesi sonucunda yapılan açıklamalarda, bundan sonraki yapılaşmanın devlet tarafından tespit edilecek kanunlarla yapılması gereği üzerinde durulmuştur¹¹². Binalarda hata olduğu, hatta demir ve çimento eksikliğinin bulunduğu dair açıklamaların, deprem bölgesi halkında önemli bir infial yarattığı şüphesizdir. Ama bu gelişmeler, hemen hemen her deprem felaketinden sonra Türkiye'de bilinen sahneler ve gerçekler olduğu halde, ne yazık ki önlem alma konusunda ciddî ihmaller söz konusudur. Sorunun teşhisi iyi yapılmaktadır, ama tedaviye gelindiğinde unutkanlıklar başlamaktadır. Ancak deprem kendisinin unutulmasına izin vermemekte ve varlığını sık sık hatırlatmaktadır.

Depremın meydana gelmesiyle birlikte, Sakarya Hükümet Konağı da önemli hasara uğrayan binalardan birisiydi. 22 Temmuz'daki ilk deprem ve arkasından gelen artçılarla valilik binasının hasarı daha da büyümüştür. Bu konuda Bayındırlık Bakanlığı fen heyeti binaya girilebilir ve onarılabilir raporu verirken, İmar İskân Bakanlığı yetkilileri girilemez, onarılamaz açıklamasını yapmışlardır. O tarihten beş yıl önce hizmete sunulan ve 15 milyon Türk lirası gibi yüksek bir meblağa mal olan bu binanın geleceğini belirlemek için, karma bir fen heyeti tarafından incelenmesi karar altına alınmıştır. Hatta valilik binasının mukadderatı, halk tarafından da çok merak edilmekteydi¹¹³. İşte bu hasarlı durumundan dolayı, Valilik Makamı ile birlikte Sakarya Vilayeti'ndeki resmî dairelerin önemli bir kısmı da yer değiştirip, geçici binalarda hizmet vermeye başlamışlardır. Bu geçici binalar, Merkez Ortaokulu, Ticaret Lisesi, Sabiha Hanım Okulu, Çocuk Esirgeme Kurumu binası ve Şeker Fabrikası'dır¹¹⁴. Resmî dairelerin bu binalara dağılımları şu şekilde gerçekleşmişti:

Merkez Ortaokulu'nda Vilayet Makamı ve kendisine bağlı daireler yer alıyordu. Sakarya Valisi bu okulun sınıflarından birisini makam odası olarak kullanıyordu. İl Ziraat ve Nüfus müdürlükleri de bir süre için bu binada hizmet vermişlerdir. Vilayet daha sonra PTT yanındaki Çocuk Esirgeme Kurumu binasına geçmiş, ortaokul binası, eğitim-öğretimin yaklaşması dolayısıyla okul idaresine terk edilecektir. Çocuk Esirgeme Kuru binası da bu faaliyetlere yeterli gelmediğinden, Vilayetin ikinci blok kısmı Defterdarlık binasına yerleşmiştir.

Ticaret Lisesi'nde Emniyet Müdürlüğü vazife görüyordu. Eğitim-öğretimin yaklaşması nedeniyle Emniyet Müdürlüğü bu binayı tahliye ederek, PTT karşısındaki Esnaf Kefalet Kooperatifi'ne ait iş hanına taşınmıştır.

Sabiha Hanım Okulu'na ait esas bina depremde hasar görmüşse de, bu hasar binayı boşaltmayı gerektirecek kadar mühim olmamıştır. Bu nedenle binanın zemin katına Bayındırlık Müdürlüğü yerleştirilmiştir. Aynı okulun bahçesinde bulunan çelik barakalara ise Millî Eğitim Müdürlüğü teşkilatı yerleşmiştir.

PTT yanındaki ve Ziraat Bankası'nın bitişiğindeki Çocuk Esirgeme Kurumu binasında, önceleri Vilayet Makamı bulunuyordu. Aynı binanın zemin

katında ise, İl Jandarma Komutanlığı hizmet görmüştür.

Önceleri Merkez Ortaokulu'nda faaliyette bulunan İl İmar Müdürlüğü, daha sonra Şeker Fabrikası'nın uygun bir bölmesine yerleştirilerek, çalışmalarını burada sürdürmüştür¹¹⁵.

Bütün bu kurumların tersine, Sakarya Askerlik Şubesi herhangi bir başka binaya taşınmamış, kendi binası bitişiğinde kurduğu çadırda faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu arada doğum yeri Sakarya olan askerlerden, depremde zarar gördüklerini belgeleyebilenlere, deprem bölgesine gidebilmeleri amacıyla Genelkurmay Başkanlığı tarafından 45 gün izin verilmiştir¹¹⁶.

27 Temmuz 1967 tarihi itibarıyla Adapazarı şehir merkezinde depremin etkileri en aza indirilmiş ve hayat normale dönmeye başlamıştır. İlk günlerdeki panik kalmamıştır. Gerçi zaman zaman kendisini hissettiren artçı sarsıntılar dolayısıyla bazı heyecanlı durumlar yaşanıyorsa da, genel itibarıyla insanlar sakinlerdir. Halkın % 10'u çadırlarda, % 60'ı bahçelerde (kilim, hasır, çarşafı yaptıkları çadırlarda) ve % 10'u da sayfiye yerlerine veya akrabalarına gitmişlerdir. Geriye kalan % 20'si ise, tek katlı binalarında yaşamaktadırlar. Fırınlara bolca ekmeğe çıkartılmaktadırlar. Ancak neredeyse alıcıları yoktur. Zira deprem dolayısıyla şehre bol miktarda ekmeğe geldiğinden ve halka bolca dağıtıldığından, fırınların çıkardığı ekmeğe satılamaz olmuştur. Halk adeta ekmeğe stoğu yapar olmuştur. Ankara, İstanbul, İzmit ve Bursa'dan bol miktarda ekmeğe ve un gelmiş ve gelmeye devam etmektedir. Bu malzemeler Sabiha Hanım Okulu yanındaki Kızılay barakalarında toplanmakta ve oradan halka dağıtım yapılmaktadır.

O günlerde yayımlanan bir gazete haberi, günlük hayatın normale dönmeye başladığını şu şekilde yansıtmaktadır: "Sular bol bol her tarafta akıyor. Elektrikler pırl pırl yanıyor. Mağazalar, bakkallar, iş yerleri normal yaşantılarında. Kahvehanelerde oyunlar başladı. İçkili yerler, sinemalar tıklım tıklım dolu. Kapalı olanlar da yarın öbür gün açılır"¹¹⁷. Adapazarı Akşam Haberleri gazetesinde 4 Ağustos'ta çıkan bir yazı ise, konuyla ilgili olarak şu ifadelerle yer veriyordu: "Dün sabahın bu yana şehrimizde deprem hissedilmemiş, bu yüzden halkın morali düzelmiştir. Sinemalar faaliyete geçmişlerdir. İkinci ve üçüncü kattaki müesseselerden çoğu açılmış, günlük mesailer başlamıştır. Bu arada evlerine giren vatandaşların sayısı da artmaktadır"¹¹⁸. Yine 4 Ağustos tarihli bir gazete ise şunları kaydetmektedir: "Bölgemizde dün gece zelzele duyulmadı, vatandaşlar geceyi nispeten korkusuz geçirdiler. Yıkılan binaların temizlenmesine hızla devam ediliyor... Büyük zelzeleden sonra kapanmış olan iş yerleri yavaş yavaş açılmaya başlandı. Başka illerdeki akrabalarına gidenler de şehre dönmeye başladılar. Depremden sonra kapanan sinemaların hasar görmeyenleri açılmaya başlandı. İki akşamdır film oynatan iki sinema tıklım tıklım dolmaktadır. Zelzele durduğu takdirde, bölgede normal hayatın kısa zamanda başlayacağı umulmaktadır"¹¹⁹. Gerçekten de başka yerlere veya akrabalarının yanlarına giden insanların tekrar Adapazarı'na dönmeleri, şehrin canlılığını önemli ölçüde artırmıştır¹²⁰. Bu gelişmeler Adapazarı'nda deprem sonrası hayatın normale dönmeye başladığının önemli göstergeleri arasındadır.

Günlük hayatın normalleşmeye başladığı bu iyileşme döneminde dahi, artçı depremler meydana gelmeye devam etmekteydi¹²¹. Hatta o günlerde artçı deprem olmaksızın geçirilen bir gün yok gibiydi¹²². Öyle ki, depremin sadece ilk üç günlük diliminde 120 adet irili ufaklı sarsıntının daha gerçekleştiği tespit edilmişti. Bu nedenle halkın büyük çoğunluğunun "yine deprem olur" düşüncesi ve endişesiyle evlerine girmeye cesaret edemediği ve geceleri bahçe ve sokaklarda geçirmeye devam ettikleri gözlenmişti¹²³. Bunun da, var olan çadır ihtiyacını önemli miktarda artırdığı anlaşılmıştır. Ancak 4 Ağustos tarihi itibarıyla, gazetelerde "bölgemizde gece zelzele olmadı" türünden haberlere sık sık rastlanmaya başlanmıştır¹²⁴. Bu da Ağustostan itibaren sarsıntı miktarının önemli ölçüde azaldığına dair önemli bir işarettir. Ancak o tarihten sonra yine seyrek de olsa yer yer artçı sarsıntılar tespit edilmiştir¹²⁵.

Deprem sonrası Adapazarı'nda günlük hayatın normale döndürülmesinde Sakarya Valiliği'nin özel bir yeri bulunmaktadır. Valilik deprem olur olmaz ilk önlemleri almış, gerekli yerlere gidilerek ilk müdahaleler yapılmıştır. 31 Temmuz tarihinde Sakarya Valiliği, vatandaşlara ait önemli bir çalışma daha başlatmış ve bir deprem bürosu kurmuştur. Teşkil edilen bu büro, can kurtarma, elektrik arıza, acele enkaz kaldırma ve tehlike giderme gibi konularda vatandaşa yardım amacıyla oluşturulmuştu. Bu konulardan birisi veya birkaçında problemi olan kişiler, büroya telefonla veya bizzat başvurabilecek ve sorunlarına çözüm bulabileceklerdi. Bu ve benzeri çalışmaların yanında, Sakarya Valisi Alaaddin Eriş'in deprem sırasında çok özverili çalışması dikkatleri çekmiştir. Kendisinin gece gündüz, cumartesi pazar demeden, mesai mefhumuna dikkat etmeden çok fedakâr bir şekilde çalışması vatandaşların ve basının takdirini kazanmasına neden olmuştur¹²⁶. Sakarya Valisi'nin bu çalışmalarına Belediye'nin de destek vermesi, Adapazarı'nın kısa zaman zarfında toparlanmasında başlıca etkenlerden birisi olarak kaydedilmiştir¹²⁷. Şehrin en yüksek mülki idaresi olan Sakarya Valiliği'nin, vilayetin diğer kamu ve özel kurumlarını organize etmesi ve şehrin kısa zaman zarfında toparlanmasının sağlanmasındaki rolü tartışılmaz bir surette kendisini göstermiştir.

Deprem sonrasında Sakarya Belediyesi'nin çalışmaları da Valilik gibi takdire şayan bir tarzda gelişme göstermiştir. Deprem olur olmaz şehrin günlük ihtiyaçlarından gıda ve su temin edilmek suretiyle, herhangi bir karışıklığın çıkması önlenmiştir. Bunlar yapılırken civar illerden getirilen 12 adet arazözün büyük hizmeti olmuştur. Belediye çalışanlarının tamamı deprem sırasında göreve çağırılmıştır. Şehrin ekmek ihtiyacını karşılamak amacıyla fırınların açılması sağlanmıştır. Şehir elektriğinin sağlanması için trafo merkezi personeli de üstün gayretlerle çalışmıştır. Elektrik tesisatı yüzünden çıkan iki adet yangının söndürülmesinde itfaiye teşkilatı görev almıştır. Gıda büranı olmaması için, Belediye tarafından bütün gıda maddelerine el konulmuştur. Depremi müteakiben birçok ilden yardım alınmış, ancak İstanbul ve Balıkesir Belediyeleri bu konuda özellikle ön planda gelmektedir. Ölen vatandaşların defin işlerinde önemli katkılar sağlanmıştır. Bina ruhsat işlemlerinde kolaylıklar sağlanmış, fakir halkın projeleri bedelsiz olarak çizilmiştir. İmar planlarında

kat tahdidi yapılması hususundaki çalışmalara hız verilmiştir. Cadde ve sokaklardaki enkazın kaldırılması için üstün gayretler sarf edilmiştir. Deprem sırasında civar illerden Adapazarı Belediyesi'ne yüz bin ekmek ve çeşitli sayılarda personel ve araç gönderilmiştir. Depremin Belediyeye maliyeti o günkü değeriyle 1 966 420 Türk lirası olarak gerçekleşmiştir¹²⁸. Bu faaliyetlerin başarılmasında Belediye Başkanı Selahaddin Gürdrama'nın Vali Alaaddin Eriş ile uyumlu çalışmasının da büyük bir önemi olduğu şüphesizdir. Başkan Gürdrama, deprem günlerinde gösterdiği olağanüstü gayretler nedeniyle, bölgeye gelen tüm bakanların yakın ilgi ve tebriğine nail olmuştur¹²⁹. Bu durumun Vali Eriş için de aynı olduğunda şüphe yoktur.

Depremin gerçekleşmesinden sonra, Adapazarı'nda kurtarma ve hayatın normale dönmesiyle ilgili önemli fedakârlık ve gayretleri olan diğer kurum ve kuruluşların faaliyetlerine de özetle bakmak gerekmektedir. Bayındırlık Müdürlüğü deprem olur-olmaz personelini deprem kurtarma faaliyetlerine yönlendirmiştir. Gelen devlet yetkililerinin deprem bölgesindeki gezi ve temaslarını yine bu teşkilat üstlenmiştir. Gerçekleştirilen hasar tespitlerinde de bu kurum yine en önde yer almıştır. Millî Eğitim Müdürlüğü'nün iştiraki ve Bursa, Eskişehir, Bilecik Vilayetlerinden gelen yardımcı ekiplerin katılımıyla birlikte şehir ve köylerde gerçekleştirilen hasar tespitleri 5 gün içerisinde tamamlanmıştır. Bu faaliyetler sonucunda 80 köy okulunun tamamen yıkılmış olduğu tespit edilmiştir. Bunlara ilaveten 304 köy okulunun ise ağır hasarlı olduğu anlaşılmıştır. Yine bu Sakarya Bayındırlık Müdürlüğü sayesinde ki, diğer resmî kurumlara önemli miktarda ödenek ayrılmış ve onların yeniden eski durumlarına getirilmesi için önemli çabalar sarf edilmiştir¹³⁰. Depremin üzerinden bir süre geçmesinden, sonra, Sakarya'daki eğitim kurumlarının durumu daha da netleşmeye başlamıştı. Nitekim Sakarya Millî Eğitim Müdürü Ferit Çamoğlu, 12 Ağustos tarihinde yapmış olduğu bir açıklamada, deprem nedeniyle ilkokullarda ders yılının bir ay geç başlayacağını, 243 okulun ise tamamen hasara uğradığını ifade etmişti¹³¹. Bu durum, vilayet genelindeki eğitim ve öğretimin de depremden, tahmin edilenden daha fazla etkilendiğinin bir göstergesiydi.

Sakarya sağlık teşkilatı da deprem sırasında önemli faaliyetler ve fedakârlıklarda bulunmuştur. Deprem olur olmaz şehirde bulunan tüm doktor, operatör doktor ve diğer sağlık personeli vazifeleri başına giderek, ilk etapta gelen yaralılara müdahale etmişlerdir. Bunlardan ağır yaralı olanlar, durumlarına göre askerî araçlarla İzmir Devlet Hastanesi, Haydarpaşa Devlet Hastanesi ve Şişli Çocuk Hastanesine gönderilmiştir. Bu hastanelere hasta gönderme faaliyeti, depremin etkileri azaltılana kadar devam etmiştir. Sakarya Vilayeti'ne depremle birlikte, diğer alanlarda olduğu gibi sağlık konusunda da personel, ambulans, kan, sedye vs. gibi yetişmiş eleman ve malzeme yönünden de oldukça önemli yardımlar yapılmıştır. Sağlık yardımının geldiği vilayetlerin başlıcaları Ankara, İstanbul, Bolu idi. Ayrıca tümenden gelenlere ilaveten Haydarpaşa ve Kızılay Kan Merkezlerinden gelen yardımların da çok önemli katkıları olduğunu zikretmek gerekmektedir. Teşekkür ettirilen sağlık komisyonu, şehir il dahilinde bulaşıcı hastalıklara karşı tedbirler almış ve tetanos ile bulaşıcı

hastalıklara karşı yapılan aşı sayısı 200 000 kişiyi bulmuştur. Kurulan çadırların etrafları ilaçlanıp temizlettirilmiş, hijyenik olmak kaydıyla tuvaletler yaptırılmış ve şehir suyunun mikroptan arındırılması amacıyla klorlama faaliyetinde bulunulmuştur.

Sakarya Devlet Hastanesi, Doğum ve Ana Çocuk Sağlığı Merkezi ve Sosyal Sigortalar Kurumu Hastanesi'nin de bu sıkıntılı günlerde gerçekten önemli katkıları olmuştur. Bu sağlık kurumlarındaki bütün hastalar depremi müteakiben binaların dışındaki bahçelere alınmış, buradaki çadırlarda tedavi edilmeye çalışılmıştır. Taburcu edilebilecek olanlar askerî araçlarla evlerine gönderilmişlerdir. Şehir cereyanının kesilmiş olmasından dolayı, yine Silahlı Kuvvetlerden yardım talep edilmiş, başta bir adet jeneratör olmakla birlikte çok sayıda asker ve sıhhi malzeme desteği tedarik edilmiştir. Muhtemel yeni bir deprem felaketine karşı bir sağlık planı hazırlanmış ve ihtiyatlı davranılmıştır¹³². Acil olan hastalar ise yukarıda sayılan çevre illere gönderilmeye devam edilmiştir.

Deprem sırasında Sakarya Vilayeti'nde günlük hayatın tekrar eski durumuna gelmesi için çalışan diğer kurum ve daireleri de şu şekilde saymak mümkündür: Adapazarı Yol, Su, Elektrik Müdürlüğü, Sakarya Devlet Su İşleri Müdürlüğü, Karayolları 17. Şube Şefliği, Sakarya Millî Eğitim Müdürlüğü, Sakarya Toprak Su Müdürlüğü, Adapazarı Kızılay Merkezi, Ticaret ve Sanayi Odası, Sakarya İmar Müdürlüğü, Çadır Tevzii Komisyonu, Enkaz Kaldırma Komisyonu, Eğitim Araçları Merkezi¹³³.

1967 Adapazarı depremi sadece iş yerleri ve konutları vurmamış, bundan devlet müesseseleri gibi fabrika gibi yerlerde önemli ölçüde etkilenmiştir. Şeker fabrikasının baca ve kireç depolarının depremde yıkılmasından dolayı tamirleri vakit alacak ve faaliyetine o yıl için geç başlayacaktır¹³⁴. Ancak depremin gerçekleştiği günlerde fabrika tatilde bulunduğundan, can kaybı söz konusu olmamıştır¹³⁵. Vagon fabrikasında da hasar mevcuttur, hatta depremden itibaren bir süre için işçiler fabrikaya sokulmamıştır¹³⁶. Bu sürenin kendilerine tatil olarak verildiği ilân edilmiştir. Yaklaşık olarak on günlük kapanma süresinden sonra, Vagon fabrikası işçileri 7 Ağustos tarihi itibarıyla işbaşı yapmışlardır¹³⁷. Öte taraftan Ziraî Donatım Kurumu fabrikasının kısmen çökmesi de, fabrikada işlerin durmasına sebep olmuştur¹³⁸. Nitekim bu fabrikanın demirhane, tesviye, montaj, kaynak ve trayler imalat atölyelerini içerisine alan 5 000 m²lik binası yıkılmıştır. Bu hasarların giderilmesi için fabrika yaklaşık olarak bir ay kadar üretim yapamamıştır¹³⁹. Devlet fabrikaları gibi bazı özel fabrikalar da depremden etkilenmişlerdir¹⁴⁰. Mesela Adapazarı Nişkoz fabrikası deprem anında faal olmasına rağmen, can kaybı söz konusu olmamıştır. Depremi müteakiben fabrika işçilerine izin verilmiş ve kendilerine maddî yardım dahi yapılmıştır. Fabrika binasında herhangi bir hasar gerçekleşmemiş, ancak bazı eşyalar zarar görmüştür¹⁴¹. Görüldüğü gibi devlet ve özel teşebbüs fabrikalarının bazılarında hasar olduğu halde, bunlar şehir merkezindeki ev ve iş yerleri ölçüsünde olmamış, depremi daha hafif olarak atlattıklarıdır.

Depremde en ağır hasara uğrayan binalardan birisi de Adapazarı

merkezindeki Devlet Demiryollarına ait gar binası idi¹⁴². Aynı teşkilatın Arifiye istasyon binası da aynı akıbete uğramıştı¹⁴³. Adapazarı gar binası depremi müteakiben tahliye edilmiş, hasarlı binanın hemen yanında kurulan barakalarda hizmet vermeye devam etmiştir. Maddî hasar o günün şartlarına göre 550 000 lira gibi yüksek bir rakamdır¹⁴⁴. Zaten hasarın yüksek olmasından dolayı, Adapazarı merkez ve Arifiye istasyon binaları 11 Ağustos tarihi itibarıyla yıktırılmaya başlanmıştır. Bu faaliyet sona erer ermez, yeni binaların inşaatına başlanması kararı alınmıştır¹⁴⁵. Bu gelişmeler, Adapazarı'nın yeniden yapılanması için gerekli önlemlerin alınmaya başlandığı anlamına gelmekteydi.

Sakarya şehir merkezinde Ağustos ayının ortalarından itibaren enkaz kaldırma çalışmaları oldukça ilerlemiş¹⁴⁶, hayat iyice normale dönmeye başlamıştır. Bir gazetecinin ifadesiyle, 17 Ağustos 1967'den itibaren "sinemalar tıklım tıklım, kahvehaneler tıklım tıklım. Lokanta ve gazinolar öyle. Esnaf, köylü, halk normal işine başlamıştır. Memur, müdür, öğretmen, işçi, üç, beş katlı binaların en üst katına çıkıp yatabilmekte, oturum çalışabilmektedir. Beş katlı bina üstüne yıkılır korkusu içinde olanlar, depremin sona erdiğine inanmaktadırlar. Hatta Adapazarı'nda böylesine yıkıcı bir deprem bir daha olmaz. Çünkü toprak iyice oturdu diyenler büyük çoğunluktadır"¹⁴⁷.

Bu iyimser beklentilerin ifade edilmesi, halkın moralinin yükseldiğini göstermesi açısından son derece önemli gelişmeler olmasına rağmen, deprem bölgesinde zaman zaman yağın yağmur, insanların zor olan durumunu daha da zorlaştırmaktaydı. Yağmur özellikle çadırda kalanları daha fazla etkilemekteydi. Zaman zaman yağmurun yağması, aslında vatandaşların evlerine girmelerini de sağlamaktaydı. Yağmur yağdığı için evlerine giren insanların, evlerinden ayrılmak istemedikleri de dikkat çekiyordu. Ağustos ayının son haftasından itibaren çadırda kalan insan sayısı çok azalmış, evlerde ikamet edenlerin sayısı sürekli artış göstermiştir. O günlerde artçı sarsıntıların da artık olmaması, hayatın normale dönmesindeki bir başka önemli etkidir¹⁴⁸.

Sakarya sosyal tarihi açısından üzerinde durulması gereken bir başka konu da, deprem sonrasında, inşaatlarda çalışan işçi ve ustaların durumudur. Nitekim depremle birlikte artan ihtiyaç yüzünden, kalifiye usta ve işçi bulmak iyice güçleşmiştir. Vatandaşların çoğunluğu, kış gelmeden evlerine geçmek ihtiyacını hissettiklerinden dolayı, evlerinin onarımını biran evvel bitirmek istemekteydiler. Ancak usta ve işçiye olan rağbet nedeniyle, işlerin çok hızlı gitmesi mümkün olmamaktadır. Bu durum hem kalifiye eleman ücretlerinin artmasına neden olmuş, hem de memleketin diğer bölgelerinden Adapazarı'na önemli miktarda usta ve işçi gelmesine neden olmaktadır. Fakat onların gelmesi dahi, talebi tam olarak karşılayamamaktadır¹⁴⁹. Görüldüğü üzere, yeniden yapılanmakta olan Sakarya'nın günlük hayatı hızla normale dönüyor, ancak burada ifade edildiği gibi bazı sorunların ortaya çıkması da tam olarak önlenemiyordu.

1967 Adapazarı depreminin bölge, yurt içi ve yurt dışındaki etkileri de incelenmeye değerdir. İl ve ilçeler dahilinde bulunan bütün basın organları, deprem haberlerini deprem günü ve o günü takip eden günlerde siyah başlıklar

altında vermişler¹⁵⁰, hemşehrilerinin dertleri ile yakinen ilgilenmek ve ilgili haberleri kamuoyuna günü gününe duyurmak suretiyle büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Mahalli basın olduğu gibi, Millî basının da depreme büyük bir önem verdiği görülmüş, hatta bazı olaylar üzerinde olduğundan fazla durulmak suretiyle, deprem bölgesine karşı ilgi ve alakanın daha fazla olması sağlanmıştır.

Deprem yurt içinde olduğu gibi yurt dışında da birtakım önemli etkiler yapmıştır. Bazı ülkelerin devlet adamları Türkiye'ye ziyaretlerde bulunmuşlar, bu durum depremin yurt dışında da daha geniş kitleler tarafından öğrenilmesini sağlamıştır. Bu suretle özellikle Almanya, İsviçre ve Belçika'da çalışan Türk işçilerinin, depremi televizyonlardan takip etme fırsatı buldukları da bilinen bir gerçektir. Hatta hadiselerin bu suretle öğrenilmesini müteakiben, bu işçilerden bir kısmı en kısa zaman zarfında memleketlerine dönüş yapabilmişlerdir. Yine basın ve televizyon sayesinde ki, Adapazarı depremi dış dünyada büyük etkiler yapmış ve muhtelif dış ülkelere önemli miktarda gıda ve para yardımı gelmiştir¹⁵¹.

1967 depreminin yaralarının sarılma aşamasında, Adapazarı'nda yaşayan, bu şehrin havasını soluyan bir gazetecinin ifadelerinden, depremden çıkartılan dersleri, içerisinde bulunulan ruh halini ve düşüncelerini ve depremden sonraki beklentilerini, ümitlerini, orijinaline hiç yorum katmaksızın şu şekilde aktarmak mümkündür: "Tanrı daha büyüğünden korusun, bir büyük felaket geçirdik. Evlerimiz yıkıldı. Yıkılmayıp yıkılacak gibi olanları da biz yıktık. Yenilerini yaptırmak zorundayız. Kolay bir iş değil. Bugünlerde ev yıkıp, ev yaktıranlara Allah kolaylık versin. İşçi bulmak zor. Bulunmuyor. Bulunanlarda da hayır yok. Malzeme deseniz öyle. Pahalılaştı. Bulunmuyor. Bir şehir yeniden kuruluyor. Kolay değil. İhtiyaçları karşılamak güç. Evi yıkılanlar, esnaf, tanıdık dostlar. Çoğu kredi ile yaptırıyor. Yaptırmayanlar da var. Onlara da devletin yardımcı eli uzanmaktadır. Tüm hemşehrilerimiz inşallah kışın soğuğu kendisini göstermeden birer yuvaya kavuşurlar.

"Evlerimizi yeniden yaparken, yeniden uzun yıllar içinde kalmak arzusu ile çırpınır dururken, Adapazarı'nın deprem bölgesi olduğunu unutmayalım. Evlerimizi çok ama gerçekten çok sağlam yapalım. Kat üstüne kat bindirmeyelim. Evet, şimdi diyecek vardır içinizde, kat üstüne kat yok muydu? Şu caddedeki yıkıldı mı? Bu sokaktakine bir şey oldu mu? Ya da şu, şu beş katlı, altı katlı binalarda bir siva döküğü bile yok diyecekler. Haklısınız, doğru. Ama ya gerçekten o binaların sahipleri gerçekten çok sağlam yaptılar. Demirini, çimentosunu, kirecini, kiremidini, çerçevesini depremi düşünene düşünene ayarladılar, yaptılar bir şey olmadı. Talihliymişler. Ya da sarsında o evlerin bulunduğu yerde hafif oldu. Hissedilmedi. Yıkamadı.

"Denizi görmeden paça sıvanmaz' ata sözünü burada tersine değerlendirelim. Deprem olacakmış gibi düşünelim, binalarımızı öylesine sağlam, öylesine sağlam, öylesine deprem bölgesine uyduralım. Hava boşluğundan faydalanalım diye, yüksek binalar yapmayalım. Çabuk bir eve girelim diye kurumadan üst üste beton döküp döküp geçmeyelim. Ucuz eve

sahip olalım diye, ince demir, az çimento ile işi baştan savmayalım. Dünyanın en dürüst mimarını, mühendisini, kalfasını, işçisini çalıştırıyorsak bile, yakından, sık denetimi ihmal etmeyelim. Kendi işimizi en iyi kendimiz izleyebiliriz. Sonra ah vah etmeyelim. Fırsat eldeyken her türlü uyanıklılığımızı gösterelim. Evsiz, evi yıkılan hemşehrilerimize kendilerine mutluluk verecek, uzun yıllar içinde mutluluk duyacakları birer eve kavuşmalarını yürekten arzular, Tanrının yardımcı olmasını dilerim"¹⁵². Birer ibret vesikası olan bu ifadeler üzerine herhangi bir yorum ve değerlendirme yapılması herhalde gereksizdir.

Ancak bütün bu gelişmelerden sonra, sonuç olarak kısa bir değerlendirme yapmak gerekirse, 1967 Adapazarı depreminin gerek devlet yetkilileri ve gerekse bölge halkı tarafından başlangıçta aslında iyi idrak edildiği, bundan gerekli derslerin çıkartıldığı, ancak depremin üzerinden kısa bir süre geçtikten sonra, hem yapılan vaatlerin unutulduğu ve hem de bölge halkının kendisinin deprem acılarını unuttuğu, bina ve şehirleşmenin gelişigüzel yapıldığı, çekilen eziyetlerin göz ardı edildiği ve sonraki nesillere bu bilincin aktarılmadığı ve dolayısıyla 1999 yılındaki "asrın felaketi"nin de bu suretle hazırlandığı ifade edilebilir.

3. 1999 Adapazarı Depremi

Birinci derece deprem bölgesinde bulunan Sakarya ve çevresinde, Cumhuriyet Tarihi'nin en önemli üçüncü depremi, son büyük sarsıntıdan tam 32 yıl sonra meydana gelmiştir. 1967 depreminden aslında gerekli derslerin çıkartıldığı, ancak üzerinden kısa bir süre geçmesinden hemen sonra unutulduğu daha önce ifade edilmişti. Bu ihmallerin sürdürülerek, gerekli tedbirlerin yerine getirilmemesi ve yapılan uyarıların¹⁵³ dikkate alınmaması karşısında, dünyanın yeni bir bin yıla girişinin arifesinde, Sakarya ve çevresi, gerçekten çok kara bir gün ile daha karşı karşıya kalmıştır. Türk Tarihi'nin ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nin en matemli günlerinden birisi olan söz konusu bu olay, Ağustos 1999 depremidir. Bir deprem bölgesi olan ve deprem gerçeğiyle her an birlikte yaşamak zorunda olan Sakarya, Cumhuriyet Tarihi'nin üçüncü büyük depremiyle yine bir yaz günü karşılaşmıştır.

Türk ve Dünya kamuoyunda "asrın felaketi" veya "yüzyılın felaketi" şeklinde vasıflandırılan bu büyük yer sarsıntısı, 17 Ağustos 1999 Salı günü meydana gelmiştir¹⁵⁴. Deprem merkezi olarak çoğunlukla İzmit¹⁵⁵ olarak ifade edilse de, bu felaket gerçekte merkez üssü Gölcük-Arifiye olan ikili bir depremdir¹⁵⁶. Gece yarısını geçkin bir vakitte, daha doğrusu sabaha karşı tam olarak 03.02'de vuku bulan bu felaket, yaklaşık olarak 45-50 saniye devam etmiştir¹⁵⁷. Hatta 1999 depremi ile ilgili olarak hazırlanan bir kitapta, depremin süresi ile ilgili şu kayıt mevcuttur: "Bu depremde, 48 saniyesi etkin olmak üzere 200 saniye kayıt alınmıştır. Bu, dünyada çok ender görülen bir durumdur"¹⁵⁸.

Deprem literatüründe 45-50 saniye, etkili bir deprem için çok uzun bir süre olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden de 17 Ağustos depremi çok yıkıcı ve gerçek bir felaket tarzında gerçekleşmiştir. Depremin şiddeti konusunda başlangıçta çok çelişkili ifade ve resmî açıklamalar yapılmıştır. Boğaziçi

Üniversitesi, Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü'nden ilk anda yapılan açıklamaya göre, depremin şiddeti Richter ölçeğine göre 6.7 idi¹⁵⁹. Ancak depremin şiddeti ve etkilerinin görülmeye başlanmasından sonra, bunun çok daha fazla olabileceği ihtimalleri üzerinde duruldu. Nitekim felaketin ikinci günü Kandilli Rasathanesi'nden yapılan yeni bir açıklama, "depremin şiddetinin saha gözlemlerinin sonucuna göre 7'nin üzerinde olduğu" şeklindeydi¹⁶⁰. Depremin üçüncü günü aynı kurum nihai açıklamasını şu şekilde yapmıştır: şiddet Richter ölçeğine göre 7.4 idi¹⁶¹. Gerçekten de Türkiye ile birlikte, hatta ondan bir gün önce farklı ülkelerin ölçümlerine göre, şiddetin çok daha fazla olduğu kesin bir şekilde anlaşıldı. Mesela hadisenin henüz ikinci günü, Amerika Birleşik Devletleri Jeolojik İnceleme Ulusal Deprem Enformasyon Merkezi, 17 Ağustos felaketinin şiddetini 7.1, Amerikan Jeolojik İnceleme Merkezi ise çok daha yüksek bir rakam olan 7.8 olarak duyurmuşlardı¹⁶². Depremin şiddeti konusundaki tartışmalar uzun bir süre devam etmiştir¹⁶³. Ancak genel olarak 7.4 rakamının, 17 Ağustos 1999 depreminin tam sonucu olduğu kesinlik kazanmıştır.

Sabah gazetesi, depremin henüz birinci günü merkez üssü olarak İzmit'i duyuruyor, İstanbul, Eskişehir, Ankara, Adapazarı, Zonguldak, Bolu ve Kütahya illerinin de depremden etkilendiğini bildiriyordu¹⁶⁴. Deprem, Kuzey Anadolu fay hattı üzerindeki 450 kilometrelik bir hat boyunca etkili olmuştu¹⁶⁵. Fazla ayrıntılı bilgi henüz söz konusu değildi. Ancak daha sonra 23 Ağustos 1999 tarihinde Birleşmiş Milletler kurtarma uzmanlarının yapacağı açıklamalar, durumu aydınlatacak, depremin görülmemiş bir biçimde çok geniş bir alanı etkilediğini ifade edeceklerdir. Nitekim bu uzmanlara göre, deprem İstanbul'dan Bolu'ya, güneyde ise Bilecik'e kadar uzanan 280 kilometre uzunluğunda ve 36 kilometre genişliğindeki çok geniş bir alanı etkilemiş, bu boyutlarıyla, kapsama alanı ve şiddeti açısından, yüzyılın en büyük doğal afeti olmuştur¹⁶⁶. Fakat çok geniş bir alanda gerçekleşmesi ve Sakarya ile birlikte 5 vilayette ciddi tesir yapması nedeniyle, bölgede ilk anda tam bir tespit yapılması mümkün olmamıştır. Özellikle ülke çapındaki büyük basın ve yayın organlarının bulunduğu İstanbul ile, Tüpraş gibi önemli sanayi merkezlerinin bulunduğu Kocaeli'nin de depremden ciddi olarak etkilenmesi, bütün dikkatleri bu iki şehir üzerine çekmiş, bu da, Adapazarı'nın durumunun layıkıyla anlaşılmasını engellemiştir. Ancak ilk günün ilerleyen saatlerinde, gerek radyo ve gerekse televizyonlardan öğrenilen haberlerde, vaziyetin çok daha kötü olduğu kendisini göstermekte gecikmedi. Öyle ki, deprem Yunanistan'ın kuzey kesiminin tamamında ve adalarda da hissedilmişti¹⁶⁷. Fakat memleket dahilindeki durum gerçekten çok vahim bir durum arz ediyordu. Depremin en önemli hasar merkezleri Adapazarı ve İzmit vilayetlerinde bulunuyordu¹⁶⁸. Zaten memleketin diğer bölgeleriyle, afet bölgesinin bağlantısı, depremin hemen arkasından kesilmiştir.

Durumun en vahim olduğu yerlerden biri, belki de en vahimi Sakarya idi. Depremin meydana geldiği saatin üzerinden yaklaşık olarak 30 dakika sonra, zamanın Sakarya Valisi Yener Rakıcioğlu vilayet binası önüne gelmiş ve oraya ilk ulaşan vali yardımcıları ve daire müdürleri ile ilk etapta bir "kriz masası" oluşturmuştur. Daha sonra gelen il idarecilerinin de katılımıyla kriz masası, kriz merkezine dönüştürülmüştür. Bu saatten sonra kriz masası koordineli bir

çalışma düzeni içinde ilk incelemelerini yapmaya başlamıştır. Yapılan küçük çaplı bir araştırma sonucunda, il genelinde bütün telefon şebekelerinin devre dışı kaldığı, Sakarya Devlet Hastanesi'nin kullanılamaz bir hale geldiği, itfaiye teşkilatının çok kötü bir durumda olduğu, elektrik ve suların tamamen kesildiği, çok katlı binaların bloklar halinde çöktüğü veya yan yattığı, birçok binanın da ağır hasar gördüğü, alt yapı ve üst yapı adına her şeyin yerinden oynadığı, kısacası tüm şehrin adeta felç olduğu anlaşılmıştı.

Deprem gecesinin sabahında bir kamu görevlisinin tasviriyle, felaket sonrası Adapazarı'nın durumu şu şekildeydi: "Açık alanlar kalabalıklarla dolmuş halde. Şehir mahşerî bir görünüm arz ediyor. İnsanlar büyük acılar içinde ve çaresizlikle konuşup duruyor. Meskenlerde ise enkaz altında hayatını kaybedenler, yaralılar ve sağlam olduğu halde enkazdan çıkamayan insanlar, enkazdan çıkarılmayı, kurtarılmayı bekliyordu. Hasılı, tam manasıyla hayat durmuş, insanlar çaresizlik içinde ne yapacağını şaşırılmış haldeydi. Yardım ekiplerinin henüz ulaşmamış olması sebebiyle, vatandaşlar kendi imkanlarıyla evlerinden çıkmaya veya enkaz altından kurtulmaya, komşularına, akrabalarına ve diğer yakınlarına ulaşmaya ve enkazda olanları şuurlu veya şuursuz bir şekilde kurtarmaya çalışıyorlardı"¹⁶⁹. Adapazarı'ndan ilk insan ve şehir manzaraları bu şekildeydi.

Hürriyet gazetesinin internet sayfasının sürekli güncellenen son dakika haberleri kısmından öğrenildiğine göre, Marmara bölgesinin tamamı, depremden ileri derecede etkilenmiş ve hatta Sakarya Vilayeti bunlar arasında en ön sıralarda gelmekteydi. Gazetenin söz konusu sayfasında, 17 Ağustos sabahı 07.00 ile öğleden sonra 15.38 zamanı arasında depremlerle ilgili önemli gelişmeler kayıtlıydı. Bu kayıtlara göre, Sakarya ve çevresinde depremin ilk günkü bilançosu dakika dakika şu şekilde gerçekleşmişti:

"07.10 – Bayındırlık ve İskân Bakanı Koray Aydın, 6.7 şiddetindeki depremde, ilk belirlemelere göre Adapazarı ve Kocaeli arasındaki köprülerden birinin yıkıldığı haberini aldıklarını bildirdi.

"07.30 – Boğazici Üniversitesi, Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Müdürü Prof.Dr. Ahmet Mete Işıkara, ana depremin ardından, ilk 24 saat içinde artçı depremlerin meydana gelebileceğini belirterek, İstanbulluları uyardı.

"08.15 – Karayolları Genel Müdürü Dinçer Yiğit, panik havası olması halinde, her ihtimale karşı otoyollardan, köprülerden geçişlerin ücretsiz yapılacağını, bu konuda ilgili yerlere talimat verildiğini bildirdi.

"09.07 – Bayındırlık Bakanlığı, Afet İşleri Genel Müdürlüğü'nün verilerinden yapılan derlemeye göre, bugün saat 03.02'de meydana gelen, yaklaşık 450 kilometrelik bir hat boyunca etkili olan ve Richter ölçeğine göre 6.7 şiddetindeki depremin etkilediği Kocaeli, Sakarya, Yalova, İstanbul, Bursa, Bolu ve Zonguldak illeri, birinci derece deprem bölgesinde bulunuyor. Ankara, birinci, ikinci ve üçüncü deprem bölgelerinin bulunduğu bir noktada yer alıyor.

"09.36 – Merkez üssü Kocaeli olan ve yurdun pek çok bölümünde

hissedilen, Richter ölçeğine göre 6.7 şiddetindeki depremin ardından 200'ün üzerinde artçı deprem yaşandı.

"09.53 – Artçı depremlerin sayısı 250'yi geçti. Bunların şiddeti Richter ölçeğine göre 4'ün üzerinde olanların sayısı 18'i buldu.

"10.09 – Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi'ne ulaşan bilgilere göre, saat 09.30 itibariyle ölü sayısı 286 olarak belirlendi. Kocaeli'de 100, Sakarya'da 1'i er olmak üzere 80, Yalova'da 30, İstanbul'da 40, Bolu'da 28, Bursa'da 7, Eskişehir'de de 2 kişi öldü.

"10.31 – Saat 9.05'te meydana gelen artçı deprem, yeniden bu kez tüm Türkiye(de elektrik kesilmesine neden oldu.

"11.50 – Türkiye enerji iletim sisteminin saat 09.00 civarında Düzce'de meydana gelen artçı deprem nedeniyle servis harici olduğu, bütün santrallerin devreden çıktığı bildirildi.

"12.23 – Sakarya yakınlarında Arifiye bağlantı varyantının deprem sonrası bir yolcu otobüsünün üzerine yıkılması sonucu, ilk belirlemelere göre 10 kişi öldü, 25 kişi de yaralandı.

"13.02 – Toplam artçı depremlerin sayısı 300'ü buldu. Saat 09.00'dan sonra, Kuzey Anadolu fay hattı üzerinde, şiddeti 4'ü geçen 5 ayrı artçı şok deprem daha meydana geldi.

"15.38 – Sakarya Valisi Yener Rakıcioğlu, Adapazarı'nda saat 14.00 itibariyle çöken yapıların altından 343 ceset çıkarıldığını açıkladı"¹⁷⁰.

Bu haber ve gelişmelerden anlaşıldığı kadarıyla, depremin şiddeti ve verdiği hasar, saatler geçtikçe daha net bir şekilde kendisini gösteriyordu. Deprem tüm Marmara bölgesini etkilemişti. Ancak depremden daha birkaç saat sonra Adapazarı merkezde ölenlerin sayısının 343 olması, durumun vehametini ilk günden belli etmeye yetmişti. Zira ilk gün akşam saatlerine kadar tespit edilen toplam ölü sayısının 721 olduğu düşünülürse, bu rakamın yarısını Adapazarı'nın oluşturduğu anlaşılmaktadır. Üstelik 343 rakamı saat 14.00 itibariyledir. Ölü sayısının sürekli arttığı da dikkate alınırsa, deprem bölgesindeki toplam 721 adet vatandaşın büyük bir çoğunluğunun Sakarya'da vefat edenlerden oluştuğu sonucuna varılmaktadır. 18 Ağustos'ta can kaybının 4 000 olduğu açıklanıyordu¹⁷¹. Akşam gazetesi aynı tarihli nüshasında, gelişmeleri "sanki kıyamet, yer yarıldı, deniz taşıtı, ölü sayısı bini, yaralı sayısı onbinleri aştı" şeklinde okuyucularına duyurmaktaydı. Bu haberin Sakarya kısmında, "5 mahalle haritadan silindi. Ölü sayısı 343'ü buldu. 1 500 kişi yaralı. Kızılay su ve ekmeğe dağıtıyor" bilgileri mevcuttu¹⁷².

Aynı gazetenin ertesi günkü nüshasında ise daha çarpıcı bilgiler yer almaktaydı: "400 atom bombası: uzmanlar, Marmara'yı dümdüz eden depremin gücünü böyle tanımladı. Dünya da şokta. Asrın felaketi dünyayı da şok etti. Depremin yarattığı hasarı gören ABD'li uzmanlar, faciayı Hiroşima ve Nagazaki'yi yerle bir eden atom bombasıyla kıyaslayıp, 'deprem bu bombalardan 400 kat daha güçlü. İzmit'ten yayılan şok dalgaları dünyayı dolaştı'

dediler. Durum çok vahim... Tablo netleştikçe, depremin korkunç yüzü daha iyi ortaya çıkıyor ve benzetmenin ne kadar haklı olduğu anlaşılıyor. Ölü sayısının 10 bine ulaşmasından korkuluyor. Adapazarı, Gölcük, Yalova ve İzmit'te enkaz altında kalanları kurtarma umudu azaldı"¹⁷³. Akşam gazetesinin verdiği haberlerden de anlaşıldığı gibi, deprem hem sanıldığından çok daha fazla tahribat yapmıştı ve hem de ne yazık ki, bu tahribat içerisindeki en mağdur vilayet de Sakarya idi.

Adapazarı'nın ardından depremde en çok etkilenen şehir ve daha küçük yerleşim merkezleri İzmit, Gölcük, Yalova, Bolu'nun Düzce, Çilimli, Gölyaka, Gümüşova ilçeleri, İstanbul, Bursa, Zonguldak ve Eskişehir idi. Bu yerleşim merkezlerinde iller bazında ilk günün ölüm bilançosu ise şu şekilde gerçekleşmişti: Kocaeli'de 110, Bolu'da 94, İstanbul'da 156, Bursa'da 20, Zonguldak'ta 1 ve Eskişehir'de 14¹⁷⁴. Görüldüğü gibi bu iller arasında Adapazarı ne yazık ki birinci sırada yer alıyordu ve bu rakamlar sadece ilk günün kayıplarını içeriyordu. Çünkü depremin ikinci günü sabah saatlerinde verilen rakamlar, daha da ürkütücüdür ama özellikle deprem kayıplarıyla ilgili tahminler, beklentilerin çok çok uzağındadır. Nitekim Sabah gazetesinin verdiği bilgiye göre, Türkiye genelinde can kaybı adedi 1 277'ye ulaşmıştı ve bu rakamın 2 500'e ulaşmasından korkuluyordu¹⁷⁵. Oysa bu çok "iyimser bir beklenti" idi. Zira depremin gerçek bilançosu ortaya çıktığında görülecektir ki, Türkiye çapında meydana gelmesinden korkulduğu ifade edilen bu rakam, sadece Adapazarı'nda hayatını kaybeden vatandaşların sayısının yarısının biraz üstünde olacaktır. Bu da, depremin ilk birkaç gününde meydana gelen şokun hala atlatılmadığı ve hatta gerçek durumun henüz farkına dahi varılmadığını göstermekteydi.

Diğer taraftan Sakarya Arifiye'de otoyol üst geçidinin, deprem anında altından geçen otobüsün üstüne çökmesiyle, depremin muhtemelen ilk kayıpları gerçekleşmişti. Enerji hatlarında meydana gelen hasar nedeniyle tüm Türkiye gibi Sakarya'da da elektriklerin kesilmesine neden olmuş, bu, bölgenin durumunu daha da kötüleştirmişti. Kısacası Adapazarı'nda depremin ilk saatlerinden itibaren ölü sayısı hızla artıyor ve maddî hasar miktarı da çığ gibi büyüyordu.

Adapazarı'na depremin ikinci günü gelen Nazım Alpman adlı bir Milliyet gazetesi muhabiri, şehre gelişini ve ilk izlenimlerini şu şekilde aktarmıştı: "Adapazarı'na doğru yola çıktığımızda, dünkü Milliyet'in son kalıpları için de kısa notlar geçmeyi planlıyorduk. Normal olarak bir buçuk saatte almamız gereken yolu, depremin olağanüstü koşullarını da dikkate alırsa üç saatte rahat rahat katedebilirdik. Ancak gazetede hesap E-5'e pek uymadı. Gebze'ye kadar gevşek ve akıcı karayolu trafiği, Hereke'de sıkışmaya başladı... Eski adı Tütünçiftlik olan Körfez ilçesine geldiğimizde kent tamamen boşalmış gibiydi. İzmit yönüne doğru ilerledikçe yol kenarında yalvaran bakışlarla otostop yapan ailelerle karşılaştık. Tüpraş gerçek bir cehennem olmuştu... Körfez çıkışı yol, tam anlamıyla kilittendi. Araçlar ters yönden iki şerit halinde gelmekteydi. Bu koşullarda Adapazarı'na yedi saat sonra girebildik. İstanbul-Ankara trafiği,

E-5 üzerinden şehir içi formunda ilerliyordu. Adapazarı'na giren Adnan Menderes Bulvarı ürperti verdi. Ama bu daha bir şey değil. Kentin merkezine yaklaştıkça karşılıklı olarak caddeye doğru eğilmiş dev mezar taşları gibi duran apartmanlardan korkmamak mümkün değil. Bir kurtarma çalışması yapılmakta. Otomobillerin farlarının o yöne doğru çevrilmesini istiyorlar. Kurtuluş için sabahı beklemek gerekiyor. Adapazarı'nın merkezi, vilayet binası çevresindeki jeneratör sayesinde etrafa aydınlık saçıyordu. Bu soluk sarı ışık, enkaz altında yakınları olanların da umut ışığı..."¹⁷⁶ İşte Adapazarı hakkındaki ilk izlenimler bunlardı. Durum hiç de iç açıcı değildi.

Adapazarı'nın bir anda ölüm sessizliğine büründüğü geceden beri haberleşme açısından dünyadan kopan şehir, genel olarak ilk iki gün, bu mahrumiyetini devam ettirmiştir. İlk gün sadece 12 kanallık uydu telefon sistemiyle, daha çok Kriz Merkezi'nin ihtiyaçları göz önünde tutularak çok kısıtlı bir haberleşme sağlanabildi¹⁷⁷. Müteakiben şehre gelen Türk Telekom'un 12 teknisyeni, yoğun bir çalışmayla depremin ikinci gününün (18 Ağustos) akşamına doğru, Adapazarı'nı Türkiye'ye ve dünyaya bağlamayı başarmışlardır. Depremden sağ kurtulanlar, yurdun dört bir yanında onların hayatlarından endişe eden yakınlarını haberdar etmek için çaresizlikten kıvranıyorlardı. İçlerinde İstanbul'a karayoluyla gidip, 'ölmedik' dedikten sonra Adapazarı'na tekrar dönenler bile vardı. Telekom'un seyyar santrali devreye girene kadar telefonların başında sabırsızlıkla bekleyenler, 'hatlar açıldı' sözleriyle birlikte numaraları tuşlayıp, akrabalarına 'hayattayız' müjdesini veriyorlardı. Telefonların açılmasıyla birlikte uzun kuyruklar oluşuyor ve telefon trafiği bitmemecesine başlıyor, telefon edenlerin çoğunluğu, başka yakınlarına da haber verebilmek için yeniden kuyruğa giriyorlardı¹⁷⁸. Haberleşmenin sağlanmasıyla birlikte, Adapazarı ve çevresi hakkında depreme ilgili daha sağlıklı bilgiler alınabilmesi mümkün olmuştur. Ancak bunun sınırsız bir haberleşme olmadığı ve çok kısıtlı şartlar dahilinde olduğu da gözden uzak tutulmamalıdır.

Bu arada Ankara'da oluşturulan Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi, deprem bölgesindeki valileri olağanüstü yetkilerle donatmıştır. Başbakanlık müsteşarı ve Kriz Yönetim Merkezi Başkanı Ahmet Şağar imzasıyla 18 Ağustos'ta yayınlanan bir genelgeye göre, valiler, illerinde ve çevre illerde meydana gelen deprem felaketinde kullanılmak üzere, kamu ve özel sektöre ait araç ve gereçleri görevlendirmeye, bedeli bilahare ödenmek üzere el koymaya yetkili kılındı. İnsan kurtarmaya yönelik olan araç ve gereçlere el koymada öncelik verilecek ve bu araçlar 48 saat sonra çalışmalarını sonuçlandırmış olacaklar, enkaz kaldırmaya yönelik olanların sona ereceği zaman ise ayrıca bildirilecek, valiler buldukları illerde görevlendirme yapabilecekleri gibi, Sakarya, Yalova, Kocaeli Valilikleri emrine de görevlendirme yapabileceklerdir. Yine Ahmet Şağar'ın imzasıyla yayınlanan başka bir karara göre de, Tekirdağ, Edirne, Çanakkale, Balıkesir, Kütahya, Manisa, İzmir, Isparta, Afyon ve Uşak Valilikleri tüm kamu ve özel sektör imkânlarını kullanarak, afet bölgesinde insan kurtarmaya yönelik malzeme ve personeli, talimatı aldıktan 1 saat içinde Sakarya, Yalova ve Kocaeli Valilikleri emrine sevk edeceklerdir. Karara göre, bu ekiplerin sevki için helikopter ihtiyacı olduğu takdirde,

Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi'nden talep edilebileceği gibi, mahallî olarak da silahlı kuvvetler, orman ve polis helikopterlerinden de yararlanılabilecektir.

Yine aynı tarihte İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Yahya Gür imzasıyla yayımlanan bir başka genelgede, Sakarya, Kocaeli ve Yalova'ya destek olacak illerdeki kamu ve özel kuruluşlara ait araç gereçlerin temini ve bunları kullanan personelle beraber Afet Valilikleri emrine gönderilmeleri kararı alındı. Buna göre Sakarya bölgesine destek olacak vilayetler şu şekilde belirlenmiştir: Ankara, Aksaray, Amasya, Erzurum, Giresun, Karaman, Kırıkkale, Konya, Nevşehir, Niğde, Ordu, Trabzon, Samsun, Yozgat, Van ve Zonguldak¹⁷⁹. Böylece gerek Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi ve gerekse İçişleri Bakanlığı, deprem bölgelerinde bir an önce hayatın normalleşmesi ve diğer vilayetlerin deprem bölgelerine katkılarının sağlanması için gerekli tedbirlerin alınmasını sağlıyorlardı. Yalova ve İzmit Vilayetlerine de destek olacak değişik vilayetlerin tayin edilmesiyle, deprem bölgesine yardım konusundaki çok önemli bir önemli koordinasyon sağlanmış oluyordu.

Bu güzel ve önemli tedbirlerin alınması ve uygulama alanına konulmasına karşın, yardım faaliyetlerinin deprem bölgesine ulaşması kolay olmamıştır. Çünkü Sakarya Vilayeti, deprem felaketinden etkilenen diğer illerin tam ortasında bulunuyordu. Bu durum, Sakarya'ya yardım için harekete geçmiş bulunan yardım ekipleri, araç ve ekipmanlarının buraya ulaşmasını geciktirmişti¹⁸⁰. Hatta bu gecikme ve aksamalar yüzünden Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde devam eden müzakerelerde, Sakarya Milletvekilleri ile diğer bazı milletvekilleri arasında gergin anlar yaşanıyordu¹⁸¹. Yardım faaliyetlerinin bölgeye geç ulaşmasının yanında, haberleşme imkânlarının ilk anlardaki yetersizliğinden dolayı, Adapazarı'ndaki depremin etkileri ve boyutları da, ilk etapta Türkiye'nin diğer bölgeleri tarafından anlaşılammış ve yardımlar bu bölgeye geç intikal etmeye başlamıştır. Bütün bu nedenler yüzünden, 17 Ağustos depremi gerçekleştiği anda, ilk 1-2 gün zarfındaki hemen hemen tüm yardım faaliyetleri, şehrin kendi imkânları dairesinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Hemen hemen her insan, kendi düştüğü durumdan kendi çareleriyle çözüm aramaya veya vilayetin kısıtlı imkânlarıyla kurtarılmaya çalışılıyordu.

Ancak Adapazarı'nın deprem dolayısıyla düştüğü durum, öyle kendi imkânlarıyla kurtarılabilecek veya düzeltilebilecek şartlar ihtiva etmiyordu. En başta şehirdeki ve civar yerleşim merkezlerindeki ulaşım hiç iç açıcı değildi. Binaların enkazı yolları kapatmış, caddelerde araçlarla ilerleyebilmek bir yana, yürümek dahi imkânsız bir hale gelmişti. Çıkan yangınlara müdahale etmek ve enkaz altında canlı olduğu ihbarı alınan yerlere araç ile yardım ulaştırmak oldukça güçleşmişti¹⁸². Öyle ki, şehrin Maltepe, Hızırtepe ve Yeşiltepe semtleri depremi çok hafif atlatmışlar, ancak bunların haricinde durum vahimdi. Şehir haritasından tamamen silinen semtlerin varlığı en soğuk bir şekilde kendisini tüm çıplaklığı ile gösteriyordu¹⁸³. Özellikle zemin koşulları çok kötü olan Adapazarı şehir merkezi ve Adnan Menderes caddesi, Vagon fabrikası, Şeker fabrikası ve Ankara caddesi arasında kalan bölge, şehrin deprem sonrası en vahim şartları taşıyan kısmıydı¹⁸⁴. Şehrin özellikle bu kısımlarına ulaşmak ve

yardımda bulunmak ilk günlerde mümkün olmamıştı. Aynı zamanda araç gereç sayısının yetersizliği de buna imkân tanııyordu. Depremde mağdur duruma düşmüş bütün vatandaşların içinde buldukları psikolojik durum ve tabii ki kendi imkânlarıyla kurtulmaya çalışmaları da, koordineli bir çalışma yapmayı mümkün kılmıyordu.

Yine bir gazeteci anlatımıyla Adapazarı'nın depremden sonraki ilk manzaralar ve bina inşa hususları konusunda daha önce yapılan hatalar, "Adapazarı... Yanlış Şehir" adlı yazıda şu şekilde ifade edilmektedir: "Kentin oturduğu zemin yumuşak bir tarım arazisi. Yarım metreden su çıkartma imkânı var. Yıllardan beri Adapazarı'nın yanlış bir zeminde geliştiğini belirten bilim adamlarının uyarıları kulak arkası edildi. Adapazarı'nda sağlam kalmış apartmanlar yumuşak zemine gömüldü. Kaldırımları havaya kaldırdı. Bu da gösteriyor ki, inşaatlarda sadece iyi malzeme kullanmak yetmiyor. Jeolojik zemin etütlerinin de yapılması şart. Oysa Adapazarı'nda zemin etüdü için bütçe ayrılmıyor. Böyle olunca da depremden kurtulan binalar, ya yana yatıp enkaz haline geliyor, ya da bulunduğu zemin üzerine gömülüyor. Türkiye'yi derinden sarsan büyük depremin ardından çok biline bir slogan manşetlere oturdu: "kahrolsun hırsız müteahhitler!"¹⁸⁵ Birçok kent için gerekli olabilecek bu tespit, Adapazarı için % 100'lük bir gerçeği ifade etmekte aciz kalıyor. Çünkü bu kentte birçok apartman, çökmedi devrildi. Bazıları ise ne yıkıldı, ne devrildi, temeli üzerinde toprağa doğru gömüldü. Nasıl yumuşak bir zemine basıldığında ayakkabının kenarlarından yukarı doğru çamur yükselirse, sağlam apartmanlar da aynı manzarayı oluşturmuş. Kaldırımlar, birinci katların yarısına kadar yükselmiş.

"En somut örneği Orduevinin karşısındaki iş hanlarının bulunduğu bloklarda görmek mümkün. Tümü sağlam olan bu binalar, sanki yerinden zıplaya zıplaya toprağa gömülürken, kaldırımları havalandırmışlar... Yumuşak zemine bina yapımı için "fore kazık" denilen ayrı bir sistem kullanılması gerekiyor. Tıpkı iskele yapar gibi binanın boyutlarına göre zemine kazıklar çakılıyor. Onun üzerine temel ve bina yükseliyor. Bu teknolojiye göre yapılmış binaların en somut örneği, Adapazarı Ziraat Bankası binası. 1987'de inşa edilen bina, fore kazık kullanılarak yapıldığından, koca binada tek çatlak bile oluşmamış. Bütün binaların bu sistemle yapılması gerekmiyor mu? Bu sorunun yanıtı kocaman bir 'evet' olarak karşımızda duruyor. Neden yapılmadığına gelince... Müteahhitlerin siyasî bağları, böylesi ayrıntıları ananda izole ediyor. Öyle gün aşırı deprem de olmadığına göre, facianın 'geliyorum' diyen boyutları, felaket anlarında ortaya çıkabiliyor.

"Adapazarı'nın atılım içindeki bir sanayi kenti olarak sunulması, yıllardır kentın yanlış bir zeminde geliştiği yolundaki uyarıların kulak arkası edilmesine neden oldu. Oysa elde bilimsel çalışmalar var. Türkiye'deki çeşitli üniversitelerin hazırladıkları raporlar ısrarla görmezlikten gelindi. Adapazarı'nda 1881 ile 1986 arasında 162 kez, 4 ve daha yukarı şiddetinde deprem olmuş. Bunların en sonucusu ve iz bırakanı 22 Temmuz 1967'de meydana geldi. Richter ölçeğine göre 7.2 şiddetindeki depremde 89 kişi öldü, 235 kişi de

yaralandı"¹⁸⁶.

Depremi müteakiben Adapazarı'na yakınlarını bulmaya gelen Türkiye Mimar Mühendis Odaları Birliği üyesi bir jeofizik mühendisi, şehirdeki dramın mühendislik hatalarından çok, politik hatalardan kaynaklandığını şu şekilde ifade etmektedir: "Adapazarı bataklık bir arazi. Yapılaşmaya elverişli değil. Bunun yıllardan beri tartışması yapılıyor. Bilim adamları, Adapazarı'nın sanayileşme için hiç de elverişli olmadığını anlatıyor. Burada jeofizik zemin etüdü yapılmıyor. Oysa yasası var, uygulama ise belediyelere bırakılmış. Parsel bazında 500 milyonla bir milyar lira arasında değişen jeofizik zemin etüdü yapılması lazım. Adam 50 milyar liraya apartman yaptırıyor. Bunun onda birini vermekten kaçınıyor".

Yine Yıldız Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlaması bölümünden mezun bir uzman kişi, şehircilik açısından Adapazarı'nda yapılan yanlışları ve bundan sonra nasıl davranılması gerektiğini şu şekilde izah etmektedir: "Yıkıntılar arasında dolaşırken, deprem sonrası üzerine konuşuyoruz. Şehrin alt yapısı, kanalizasyon ve su şebekesi kullanılmaz hale geldi. Şimdi soru şu olmalı: şehri yeniden aynı yere kurmalı mı? Asla... Çünkü Sakarya nehrinin oynak bir yatağı var. Biz bu yatağın üzerindeyiz. Nehir yatağından taşınca şehir su altında kalıyor. 15 gün önce bir sel baskını yaşadı. O sel toprağı yumuşattı. Burası bir tarım alanı, yarım metreden su çıkıyor. Adapazarı bir çanağın ortası, etrafı tepelerle çevrili. Şehir yeniden kurulurken kuzey ve kuzeybatıya çekilmeli. Örneğin Serdivan semti tepelere yakın, zemini sağlam olduğu için hiçbir hasar yok. Bu gelecek için bize örnek olmalı!"¹⁸⁷

Depremden sonra diğer binalar gibi, devlet kurumlarının binalarının durumu da iç açıcı değildi. Vilayet binası depremi hafif hasarlarla atlattı. Ancak diğer kamu binalarının o kadar da şanslı olduğu söylenemezdi. Başta Millî Eğitim Müdürlüğü hizmet binası olmak üzere, Adliye, Askerlik Şubesi, Tarım İl Müdürlüğü hizmet binaları gibi birçok kamu kurumu binasının deprem esnasında tamamen çökmüş olduğu görülmüş, bunlardan faydalanılamayacağı anlaşılmıştı. Buna rağmen, incelikle bütün kamu personeliyle sağlıklı istihbarat kurulmaya, gerekli müdahalelerde bulunulmaya çalışılmıştı. Özellikle Emniyet Müdürlüğü'ne ait sosyal tesisler ve İstiklal mahallesindeki karakol binası ile polis lojmanlarının çökmüş olması, 21 polis memurunun ölmesi ve 35 personelin de yaralanması sebebiyle, emniyet teşkilatı büyük yara almıştı. Ancak buna rağmen emniyet mensupları büyük bir özveri ile çalışmalarını sürdürmüşler, özellikle asayiş ve güvenlik konusunda, diğer illerden gelen ekiplerin de yardımıyla büyük yararlılıklar göstermişlerdir.

Tabiidir ki, halkın yanı sıra kurtarma ve acil yardım çalışmalarına katılan ilk ekipler, Sakarya'da bulunan kamu kurum ve kuruluşlarının personelleri olmuştur. Köy Hizmetleri, Karayolları, Adapazarı Belediyesi ve Devlet Su İşleri gibi kurumlar, iş makineleriyle personellerini seferber ederek kurtarma çalışmalarına katılmışlardır. Devlet Su İşleri ekipleri, yapmış oldukları çalışmalarla, önemli sayıda vatandaşı enkazın altından canlı olarak çıkarmaya muvaffak olabilmişler, cesetlerin çıkarılmasında da önemli çabalar sarf

etmişlerdir. Tüm devlet daireleri, depremde elbirliği yapmış ve felaketin acılarını birlikte sarmaya çalışmışlardır¹⁸⁸. Bu arada ATSO¹⁸⁹'nun faaliyetlerinin de Adapazarı'nda normal hayatın başlaması aşamasında çok önemli olduğunu özellikle belirtmek gerekmektedir¹⁹⁰.

Deprem sırasında birçok devlet kurumu ile birlikte özel ve sivil teşebbüsler de kurtarma çalışmalarına iştirak etmişlerdir. 17 Ağustos depreminde Sakarya Garnizonu'nda toplam 19 askerî personel hayatını kaybetmiştir. Orduevi ile askerlik şubesi binaları tamamen yıkılmıştır. Sakarya Kışlası servis binası ile Kefken Yerel Eğitim Merkezi'nde bulunan 12 adet astsubay moteli ve er koğuşu ağır hasarlı olduklarından dolayı deprem sonrası yıktırılmışlardır. Deprem bölgesindeki birliklerde bulunan askerî birlikler, önemli kayıplara uğramışlarsa da, yardım ve kurtarma faaliyetlerine hemen katılmışlardır. Sakarya'daki I. Piyade Tugayı'na mensup olan Türk Mehmetçikleri, enkaz altından 761'i yaralı ve sağlam, 643'ü ölü olmak üzere toplam 1404 vatandaşı kurtarmıştır. Adapazarı'ndaki asayiş de önemli ölçüde sağlayan Mehmetçik, talep eden her kuruma çadır kurulmasında yardım edilmesi ve 600 çadırdan oluşan bir Mehmetçik Çadırı'nın kurulup, işletilmesi ve geliştirilmesi işini de bizzat yürütmüştür¹⁹¹. Mehmetçik böylece hem kurtarıcı olmuş ve hem de kendine yakışır şekilde, fedakârca ve kahramanca davranarak, Türk Milleti'nin kalbindeki mümtaz yerini daha da sağlamlaştırmıştır.

Bu deprem, Türk insanına sivil savunmanın ne kadar önemli olduğunu bir kez daha göstermiştir. Bu tip felaketler meydana geldiğinde ilk müdahaleyi yapan kurumların başında gelen sivil savunma ekipleri, bu depremde de aynı faaliyetleri fedakâr bir şekilde gerçekleştirmişlerdir. Depremin ilk günlerinde bölgeye ulaşma zorluğu çekilmiş ise de, müteakip günlerde Adapazarı'na intikal eden sivil savunma ekipleri, enkaz altında kalan vatandaşların çıkarılması için disiplinli bir çalışma sergilemişlerdir. Çoğu zaman zaman yemek yeme ve uyku uyuma gibi temel ihtiyaçlarını dahi unutarak halkın hizmetine koşan bu fedakâr topluluk, bu faaliyetleri sonucunda enkaz altından 88 kişiyi canlı ve 233 kişiyi de ölü olarak çıkarmayı başarmıştır. Bu teşkilatın yanında, Zonguldak'tan gelen Türkiye Taş Kömürü Kurumu işçileri de gayretli, disiplinli ve bilinçli çalışmalarlarıyla dikkat ve takdir toplamışlar, enkaz altından 18 kişiyi canlı ve 265 kişiyi de ölü olarak çıkarmışlardır. Türk Milleti'nin üstün gayretleriyle tanıdığı AKUT¹⁹² gibi birtakım sivil teşkilatlar da Sakarya'daki arama ve kurtarma faaliyetlerinde etkin bir şekilde rol almışlardır¹⁹³.

Türk insanı tarihi boyunca yardımseverliliği ve fedakârlığı ile tanınmış bir millet olmuştur. Bunu özellikle sel, yangın ve deprem gibi afetlerde göstermekten geri durmamıştır. 17 Ağustos depreminde de bunun birçok örneği sergilenmiştir. Depremi yaşamış olmalarına rağmen, gerek dahi iyi durumda olan ilçe ve köylerden, gerek çevre il ve ilçelerden ve gerekse Türkiye'nin dört bir yanından Sakarya'ya gelen hayırsever Türk vatandaşları, bölge halkının hizmetine koşmuş ve büyük yararlılıklar göstermişlerdir. Bunlar içerisinde Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü'ne ait izciler, Adapazarı'nda Rüstemler Spor Tesislerinde karargâh kurarak, kurtarma ve acil yardım çalışmalarına büyük

katkıları sağlamışlardır¹⁹⁴. Bu suretle bölge halkının hayatının normale dönmesinde önemli bir yerleri olmuştur.

17 Ağustos depreminde Sakarya'daki en büyük sıkıntı, kurtarma çalışmalarında yaşanmıştır. Vatandaşların gıda ve su ihtiyaçlarını daha çok yardım kuruluşları karşılamıştır. Kurtarma çalışmalarında gerek mülkî, gerekse yerel yönetimlerin başlangıçta herhangi bir hazırlıklarının olmadığı görülmüştür. Ayrıca mevcut sivil savunma organizasyonu da hiçbir varlık gösterememiş ve ciddi eleştiriler almıştır¹⁹⁵. Türlü imkânsızlık ve aksaklıklara ve afet bölgesine intikalde iki günlük bir gecikmeye rağmen, hükümet yetkilileri, 1999 depreminde vatandaşının yanında yer alma gayreti göstermişlerdir. Yapılan kurtarma ve yardım faaliyetlerinin yanısıra, deprem bölgesinin bundan böyle daha rahat bir nefes alabilmesi amacıyla hükümet tarafından birtakım tedbirler alınmıştır. İlk iki gün, afet bölgesindeki kurtarma faaliyetlerinin hemen hemen tamamı, özel eğitimi olmayan gönüllüler, halktan insanlar ve sayısı çok az olan arama ve kurtarma ekiplerince yürütülmüştür. Bunlar arasında en etkin çalışmalar yapan teşkilat olarak AKUT'un adı ön plana çıkacaktır. AKUT, depremden sadece iki saat sonra, enkazlara müdahale edecek şekilde afet bölgesindeki yerini almıştı. Bu ekipler, afet bölgesinde enkazlara profesyonelce ilk yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Bu faaliyetler, sivil toplum kuruluşlarını bir anda ülkenin gündemine oturtmuştur¹⁹⁶. Zira hükümet yetkilileri, kurtarma ve yardım ekipleri afet bölgesine ulaşmadan, sivil toplum kuruluşları bunu gerçekleştirmişti. 19-20 Ağustos tarihi itibarıyla yabancı arama ve kurtarma ekipleri afet bölgesine intikal etmeye başlamışlardır¹⁹⁷.

Depremin hemen ardından aynı gün Bakanlar Kurulu olağanüstü toplantıya çağırılmış ve afet bölgesine yaptığı kısa ziyareti tamamlayarak, Ankara'ya dönen Başbakan Ecevit başkanlığında bir toplantı yapılmıştır. 20.40'ta başlayan toplantı, yaklaşık olarak 2 saat 40 dakika sürmüştür. Yapılan müzakerelerde, depremle ilgili yapılacak yardımların ve kurtarma çalışmaları gözden geçirilmiş ve İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Bursa, Bolu, Yalova ve Eskişehir illeri, "afet bölgesi" olarak ilân edilmiştir¹⁹⁸. Hükümet tarafından depremin meydana getirdiği ekonomik yükü azaltmak için ek vergi ve ek bütçe uygulamasına gidilmesi kararlaştırılmıştır. Bu konuda hükümet, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmak üzere bir kanun tasarısı hazırlama kararı almıştır¹⁹⁹. Hazırlanan kanun tasarısı, 500 trilyon liralık bir ek bütçenin yanısıra, bazı vergi yasalarında değişiklikler yapılmasını öngörüyordu²⁰⁰. Hükümetin aldığı tedbirler bununla da kalmadı. Nitekim depremden en çok etkilenen Sakarya, Kocaeli, Yalova, Bolu, İstanbul ve Eskişehir'de bulunan vergi mükelleflerinin beyanname verme ve bu beyanlarına ilişkin ödeme yükümlülükleri 19 Ağustos tarihi itibarıyla imzalanan bir genelge kapsamında ertelenmiştir. Maliye Bakanlığı'ndan yapılan açıklamaya göre, Sakarya, Kocaeli ve Yalova'da merkez ve ilçelerde, Bolu'da Düzce, Gümüşova, Gölyaka, Cumayeri ve Çilimli'de bütün mükelleflerin durumları, deprem nedeniyle "mücbir sebep" kapsamında değerlendirilecek, İstanbul ve Eskişehir'de ise, sadece zarar gören mükellefler için mücbir sebep hali dikkate alınacaktır²⁰¹. Bu konuda sürekli tedbirler alınmaya devam edildi. 11 Eylül'de açıklama yapan Başbakan Ecevit, depremde evi hasar görenlere

600 milyon Türk Lirası onarım, evi tamamen yıkılanlara 100 milyon Türk Lirası kira yardımı yapılacağını açıklamıştır²⁰². Bunun yanında Ecevit hükümeti bedelli askerlik uygulamasını hayata geçirmek suretiyle, oradan gelecek kaynağı deprem bölgesine aktarmayı kararlaştırmıştır. Nitekim Maliye Bakanı Sümer Oral, bedelli askerlikten gelecek kaynağın, deprem bölgesi için "çok şerefli bir katkı" olacağını ifade ediyordu²⁰³.

Ulaştırma Bakanlığı da depremle ilgili bir dizi tedbir almıştır. Depremi müteakiben kapatılan TEM Otoyolu 20 Ağustos tarihi itibarıyla yeniden trafiğe açılmış, kesilmiş bulunan Ankara – İstanbul tren seferleri de yeniden başlatılmıştır²⁰⁴. Bakan Enis Öksüz, depremin yerle bir ettiği felaket bölgesindeki vatandaşların haberleşmeyle ilgili herhangi bir problemi kalmadığını belirterek, felaketzedelerin Eylül ayı tüm telefon görüşmelerine büyük oranda indirim yapacaklarını, ödeme gecikmesinden dolayı hatlarının kesinlikle kesilmeyeceğini ve Ağustos ve Eylül aylarına ait telefon faturalarının da kendilerine gönderilmeyeceği açıklamasına yapmıştır. Cep telefonu şirketleriyle de aynı yolda bir anlaşmaya vardıklarını belirten Öksüz, Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü'nün de depremle ilgili tüm önlemleri aldığını ve ücretsiz taşımacılık yaptığını ifade etmiştir²⁰⁵. Enerji ve Tabii kaynaklar Bakanlığı ise, Türkiye Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi abonelerine bir dizi kolaylıklar sağlamıştır. Buna göre, evi tamamen yıkılan veya oturulamaz durumda olan abonelerin elektrik borçları silinecek, bunun dışında kalanların borçları yıl sonuna kadar ertelenecek, gecikme faizi olmaksızın dört ay süre ile taksitlendirilecekti²⁰⁶. Bayındırlık Bakanlığı da, depremden etkilenen yedi vilayette, belediyelerin imar yetkisini 5 aylık bir süre için iptal etmiş ve yetkiyi kendi üzerine almıştır²⁰⁷.

Deprem bölgesinde incelemelerde bulunan dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, Kocaeli Tüpraş'taki yangının kontrol altına alındığını bildirmek suretiyle, tüm Türkiye'nin rahat bir nefes almasına neden olmuştur. Başbakan, deprem felaketiyle ilgili olarak yurt içinden ve yurt dışından önemli miktarlarda yardımlar geldiğini belirtmiş, ancak deprem bölgesindeki imkânsızlıklar nedeniyle bunların ilgili bölgelere iletilmesinde birtakım aksaklıkların yaşanabileceğini ifade etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı, 17 Ağustos depremini, "Türkiye'nin başına gelmiş en büyük felaket"²⁰⁸ olarak değerlendirmiştir. İletişim ve ulaşımda karşılaşılan zorlukların ardından, devletin özel sektörden de sağladığı imkânlarla deprem bölgesinde kurtarma ve enkaz kaldırma çalışmalarını bütün gücüyle sürdürdüğünü anlatan Başbakan, bazı çevrelerin ve medya organlarının devletin acz içinde olduğuna ilişkin görüşlerine şu suretle tepki göstermiştir: "Bazı çevrelerin bu arada medyanın²⁰⁹, devleti acz içinde göstermeleri, orada çalışmaları yürüten devlet görevlilerinin moralini bozuyor"²¹⁰. Oysa devlet, 2 günlük gecikmeyi müteakiben, her türlü imkânsızlığa rağmen vatandaşının yanında yer almaya çalışmıştır.

17 Ağustos ile başlayan deprem dalgası, o günlerde sadece Türkiye'yi vurmamış, dünyanın çok farklı bölgelerindeki ülkeler için de büyük felaketler getirmeye devam etmiştir²¹¹. Dünyadaki deprem hareketliliğinin sürdüğü o kara

günlerde, Türkiye'ye birçok ülkeden ve uluslararası kuruluşlardan çok sayıda yardım ve arama – kurtarma ekibi ile büyük oranda malzeme ve maddî yardım desteği gelmiştir²¹². Bunlardan Adapazarı'ndaki arama – kurtarma faaliyetlerine katılan ve malzeme desteği gönderen 21 ülke şunlardır: Almanya, Bulgaristan, Cezayir, Danimarka, Fas, Fransa, Hollanda, İngiltere, İtalya, İsrail, İsveç, Kanada, Kuveyt, Macaristan, Mısır, Norveç, Özbekistan, Portekiz, Polonya, Rusya ve Ukrayna²¹³. Bu ülkelerden özellikle canlı arama konusunda köpekleri ile çalışan Hollanda, İsveç, Almanya ve Ukrayna ekipleri, enkazlar altındaki canlıları tespit ederek, birçoğunun sağ olarak kurtarılmasını sağlamışlardır²¹⁴.

Depremde birçok yabancı ekibin afet bölgesindeki yoğun çalışmalarının yanında, dış dünya ve dış basın da Türkiye'deki depreme büyük ilgi göstermiştir²¹⁵. Dünyanın önde gelen yayın organlarından birçoğu, o felaket haberlerine sayfalarında geniş yer vermişlerdir. Amerika'dan Liberal New York Times, Washington Post, Miami Herald, Los Angeles Times, Boston Globe, Viyana'dan Kurier, Wiener Zeitung, Oberosterreichische Nachrichten, Almanya'dan Badische Zeitung, Junge Welt, Belçika'dan Standard, Japonya'dan Yomiuri Shimbun, Sankei Shimbun, Mısır'dan El-Ehram, El-Cumhuriye, Arabistan'dan El-Şark El-Ewsat, Yunanistan'dan Apoyevmatini gazeteleri bunlardan sadece bazılarıdır. Bu ülkelerin radyo ve televizyonları da deprem hakkındaki haberlerine geniş yer vermişlerdir²¹⁶. Fransa'nın önde gelen gazetelerinden birisi olan L'Agence France – Presse (AFP)'nin muhabiri Herve Rouach, 23 Ağustos 1999 tarihinde, gazetesine gönderdiği yazısında, Adapazarı'nın deprem çıkmazındaki durumunu, tarafsız bir bakışla şu şekilde tasvir etmektedir:

“Geçtiğimiz Salı günü bölgeyi harabeye çeviren depremin bıraktığı enkazı temizleme çalışmalarına başlamak amacıyla, Türkiye'nin kuzeybatısındaki Adapazarı'nda bugün çok sayıda mekanik kürek²¹⁷, toplu bir şekilde işi girişti. Türk yetkili makamları, enkazlar altında kalan birkaç canlıyı kurtarma çalışmaları yapmak amacıyla pek çok yabancı ülkeden bu kente gelmiş olan kurtarma ekiplerine geri dönme sinyalini verdi. Macar bir kurtarıcı olan Peter, bagajını toplamasının hemen öncesinde şunları söylüyordu: “Dün akşam bize geri dönmemizi söylediler. Bununla birlikte halen canlı insan bulma şansının olduğunu sanıyorum”.

“Şehir merkezindeki çalışmalarda, büyük enkaz kaldırma makinelerinden geriye kalan gürültü, düzensizlik ve toz... Bununla birlikte, ana caddede, insanî yardım dağıtım noktaları ve kent sakinlerinin hesaplarında işlem yapabilmelerine olanak sağlamak amacıyla, ülkenin başlıca bankaları tarafından yerleştirilmiş olan geçici gişeler etrafında yoğun bir etkinlik var.

“İçişleri Bakanlığı müfettişlerinden İsmail Ertuğrul, “halen yıkılma tehlikesi bulunan, yanından geçenler için tehlike arz eden ve insanların en hareketli olduğu caddelerdeki binalardan başlıyoruz” diyerek, “elbette binaların içinde ölü ya da canlı kimsenin bulunmadığını da kesin olarak tespit ediyoruz” diye ekliyor. Türk televizyonuna göre, yetkililerin bu çabukluğuna, Adapazarı'nda görevli olan tüm memurların yarından itibaren görevlerinin başında olmaları

gerektiği yolundaki duyuru da ekleniyor.

“Çöp artıklarının toplanmayışı, İstanbul’un yaklaşık 130 km doğusundaki 200 bin nüfuslu sanayi kenti olan bu merkezî ilde, salgın hastalık korkusuna yol açıyor. Bu merkezde en az 2 500 kişi telef oldu. Bu kent, İzmit ve Yalova ile birlikte, depremden en çok etkilenen üç yerleşim biriminden birisi. Anadolu Ajansı’na göre, bugün öğleden sonra, Richter ölçeğiyle beş şiddetinde bir deprem kenti salladı. Bugün kamyonlar şehrin dört bir yanını, klorlu dezenfektan kimyasal madde ile ilaçladılar. Bu nedenle gözlerde ve boğazda rahatsızlık hissediliyordu. İsmail Ertuğrul “şu anda salgın hastalık yok. Geçtiğimiz Salı gününden beri çöplerin toplanmamış olması büyük bir tehlike arz ediyor. İşte bu nedenle dezenfekte çalışmaları yapıyoruz” dedi. Aynı işlemler bugün İzmit’te de yapıldı.

“Kent yetkililerinin mümkün olan en kısa sürede hayatı yeniden başlatma iradelerine karşın, birçok aile en değerli saydıkları mallarını alarak, traktör ve kamyonet römorklarına üst üste yığıldıktan sonra yola koyuluyorlardı. Binalardan tamamen yıkık olmayanlar, oturulamayacak durumda ve bu durumda da halkın çoğu gitmeyi tercih ediyor. Tepesine kadar mobilya ve elektronik ev aletleriyle dolu bir kamyonet kiralayan adamın biri, “köyde bir evimiz var, oraya gitmemiz daha iyi olur” diyor. Kendisi ve ailesi bu Adapazarı’ndaki evlerine tekrar dönecekler miydi acaba? Adam bu soruya, bir tebessümle “bunu ancak Allah bilir” diye yanıt veriyor”²¹⁸.

Adapazarı o günlerde, enkaz çalışmalarının devam ettiği, deprem şokunu henüz üzerinden tam atamayan, artçı depremlerin sürdüğü, geçici de olsa bir göçün başladığı, adeta açık hava şantiyesi görünümüne bürünmüş bir şehirdi. Toplanmayan çöpler ve enkaz altından henüz çıkarılamayan cesetler salgın hastalık problemini ortaya çıkarıyordu. Bu yüzden bu tehlikeye karşı hükümetin tedbirler alması da zorunlu ve önemli bir gelişmeydi. Hava sıcaklığınının 40 dereceye yaklaştığı bölgede, cesetlerin hızla kokmaya başlamıştı. Üstelik deprem bölgelerinin genelinde kanalizasyon tahribatı gerçekten büyük boyutlardaydı. Kısacası her şey gibi, sıhhi şartlar da hızla kötüleşiyordu. Bu durum karşısında Başbakan Bülent Ecevit, 19 Ağustos tarihinde yaptığı açıklamada, muhafaza altına alınmış cesetlerin kimliklerinin tamamen tespit edilemediğini, ancak bunları sağlık açısından bekletmenin imkânsızlığını dile getirerek, cesetlerin gömülmesi emrini vermişti. Başbakan Ecevit bir gün sonra gazetecilere verdiği bir beyanatında, “halen karşı karşıya olduğumuz en büyük tehlike, salgın hastalık ihtimalidir” diyordu. Gerçekten de depremin ikinci gününden itibaren Adapazarı’nı çok ağır ve dayanılamayacak ölçüde bir ceset kokusu kaplamış, bu durum karşısında insanlar önce burunlarını bir bez parçasıyla sarmaya başlamışlar, daha sonra ise bu görevi görececek olan bantlar bölge halkına dağıtılmıştır. Tabii ki bu önlem, salgın hastalıklar konusunda geçerli değildi. Bu nedenle bir an önce önlem alınması gerekiyordu.

Zararın fazla olduğu yerlerden birisi olan Gölcük’te suların ilaçlanması ve seyyar tuvaletlerin kurulması kararı alınmış, ancak uygulama tam anlamıyla gerçekleştirilememişti. Bu yüzden Gölcük’te 20-30 adet kolera vakası tespit

edilmişti²¹⁹. Hatta salgın hastalık korkusu, enkaz altındaki cesetlerin de ilaçlanmasını gündeme getirmiştir. Bazı doktorlar, ilaçların sağ kalanları zehirleyeceğine işaret etmişlerdir. Bu tartışmalar devam ederken, Gölcük'te enkazlar ilaçlanmaya başlanmıştır²²⁰. İzmit'teki durum daha kötüydü. Yaklaşık 38 derecelik sıcakta, göçük altında bekleyen cesetlerin kokusu tüm şehri sarmış, çıkarılan cesetlerin durumu da büyük bir mesele haline gelmişti. İzmit'teki yetkililer cesetlerin hemen defnedileceğini bildirince, vatandaşlar paniğe kapılmışlardı. Başbakanlık Kriz Masası ise, teşhis edilenlerin morglara gönderilmesi talimatını vermiş, ancak hastaneler binlerce ölü sayısına karşılık veremeyince, özel buzhaneler, hatta buz pateni pisti morg olarak kullanılmaya başlanmıştır²²¹.

Gazeteciler ve televizyoncular, 17 Ağustos felaketinin en önemli şahitlerindendi. Onlar bu gelişmeleri insanlara ulaştırabilmek amacıyla gece-gündüz ayırımı olmaksızın 24 saat vazifelerini yapmaya çalışmışlardır. Bu nedenle özellikle yazılı ve görüntülü basın, yakın tarihin bu felaketli günlerinin aydınlatılmasındaki en önemli kaynaklardan birisini teşkil etmektedir. Bunlardan birisi olan 25 Ağustos tarihli Türkiye gazetesi, depremin üzerinden bir haftalık bir sürenin geçmesinden sonra, Adapazarı'ndaki mevcut durumu şu ifadelerle okuyucularına duyuruyordu:

"Kalplerimizin yanıp kavrulduğu o mana günün üzerinden tam bir hafta geçti. Artık feryatlar, yürekleri yakan ağlamalar, çırpınışlar yok. Artık enkaz altından sağ insan kurtarma imkânı da hemen hemen kalmadı gibi. Göz pınarları kurumuş insanlar, çaresizlikten ne yapacaklarını şaşırılmışlar. Depremin şokunu ise hala atabilmiş değiller. Adapazarı'nı bir ölüm sessizliği sarmış... kimsenin ağzını bıçak açmıyor. Artık tek duyulan mekanik sesler, iş makinelerinin sesleri. Enkaz kaldırma çalışmalarının sesleri ve ambulans sesleri. Yurt içinden ve yurt dışından gelen binlerce insan, canla başla bir tek canlı daha kurtarabilmek için kenetlenmiş. Türkiye'nin her yerinden gelen yardım ekiplerinde canla başla çalışan insanlara rastlıyorsunuz. Kimi yaralı tedavi ediyor, kimi çöp topluyor, kimi yardım dağıtıyor. Adı seferberlik olmasa da, tam bir seferberlik yaşıyor. Türk insanı, yardımseverlik duygularıyla yaraları sarmaya koşmuş, ellerindeki yardım malzemelerini dağıtan, yaralı taşıyan, enkaz kaldırma çalışmalarına bizzat katılan insanların bu büyük dayanışması, milletimizin kenetlenmesi, gözleri yaşartıyor. Adapazarı tam bir mahşer yerine dönmüş. Çadırlara yerleştirilen depremzedelerimizi bir de yağmur vurmuş. Her şeye rağmen hayat normale dönmeye başlamış. Şehrin bir kısmına elektrik verilmiş. Tankerlerle devamlı su dağıtılıyor. Depremden en çok etkilenen gül yüzlü çocuklarımız, minik elleriyle tuttıkları su bidonlarını doldurabilmek için kuyruklarda bekliyorlar. Yardım malzemeleri dağıtıldığında, depremzedeler hemen sıraya giriyorlar. İzdiham ve düzensizlik ortadan kalkmış. Yeni yeni açılan ekmek fırınlarının önünde kuyruklar oluşmaya başlamış. Şehirdeki korkunç manzara herkesi ürkütüyor. Şehrin Bosna, İzmit, Kurbanlık, Çark caddelerindeki binaların tamamı ya yıkılmış, ya da kullanılamaz hale gelmiş. Şehirde hasar görmeyen binalara kimse girmiyor. Halk sokaklarda sabahlamaya devam ediyor"²²².

Felaket bölgesi, depremden sonra yoğun yağmurlardan etkilenmiştir. Nitekim Balkanlar üzerinden gelen ve Trakya'yı etkisi altına alan şiddetli yağmur ve soğuk hava, 23 Ağustos'tan itibaren deprem bölgesine ulaşmıştır. Depremin derinden etkilediği Adapazarı'nda sabah saatlerinde başlayan şiddetli yağmur, daha düzene girmemiş olan günlük hayatı daha da ağırlaştırmıştır. Sağanak yağış yüzünden gıda depoları su baskınına uğramış, kentin bazı kesimlerinde ise su birikintileri oluşmuştur. Yağmur esnasında yardım ekipleri ve çalışanlar, bulabildikleri araçlara binerken, araç bulamayanlar da saçakların altına saklanmıştır. Trafik polisleri ve vatandaşlar ise büzlerin içine girerek yağmurdan korunmaya çalışmışlardır. Yağmurun etkisini oldukça fazla hissettirdiği şehirde, ilaçlama çalışmaları ve gıda dağıtımları tamamen durma noktasına gelmiştir. Çadırı olmayanların sığınabilecek yer aradıkları ve bu amaçla enkazların altına girenlerin olduğu dahi görülmüştür. Akşam saatlerine kadar sağanak şeklinde aralıklarla devam eden yağmur, cadde ve sokaklarda yer yer su birikintilerine yol açmıştır²²³. Bu durum, bölge halkının çilesini şüphesiz ki önemli ölçüde artırmıştır.

Depremi müteakiben Adapazarı'nda meydana gelen en büyük sıkıntılardan birisi de sağlık sektöründe yaşanmıştır. Toyotasa Acil Yardım Hastanesi, diğer hastanelere oranla binası kullanılabilir durumdaydı. Ancak depremin ilk gününden itibaren acil klinik hizmetleri, bahçesinde kurulan sistemle yerine getirilmeye çalışılmıştır²²⁴. Sakarya Devlet Hastanesi ve Sigorta Hastanesi ise, sarsıntıda büyük hasar gördükleri için, sağlık hizmetleri uzun süre yeterli ölçüde verilememiştir. Yaralılar tıpkı daha önceki depremlerde olduğu gibi, hastane bahçelerinde kurulan çadırlarda veya açık alanlarda tedavi edilmeye çalışıldı. Günlerce Ankara, Eskişehir, Bilecik gibi şehirlerdeki hastanelere helikopterlerle hasta ve yaralı taşınmıştır. Diğer taraftan hastane morgları dolmuş, hastaneler yaralılara acil yardım telaşı içerisinde, ilk birkaç gün yaralı ve ölü sayılarını kayıt altına dahi alamamışlardır. Deprem öncesinde 400 yataklı olan Sakarya Devlet Hastanesi, hadiseyi müteakiben çok ağır yara almış, binaya uzun süre girilememiştir. Hastane, inşa edilen prefabrik ve ek binalarla biraz olsun toparlanabilmiştir²²⁵.

Bu arada deprem bölgesindeki çadırların yetersizliği de önemli bir problem idi. Kızılay'ın gönderdiği çadırlar yağmura dayanıklı olmadığından dolayı, yeni çadırlar talep edilmişti. Tabii ki çadır bulamayan çok sayıda vatandaş da mevcuttu²²⁶. Hükümet bu mesele üzerine ivedilikle eğilmiş ve 31 Ağustos tarihinde, yurt dışına sipariş verilen 13 000 adet çadır afet bölgesine ulaşmıştı. Bu çadırların gelmesiyle, daha önce var olan Kızılay çadırları sökülecek ve yerine ithal edilen yeni çadırlar kurulacaktı²²⁷. Bu suretle içlerinde Sakarya'nın da bulunduğu afet bölgesi en azından rahat bir nefes alabilecek, yağmur geçirmeyen çadırlarda konaklayabilecekti. Ancak yaklaşan kış şartları yeni tehlikeleri beraberinde getirecekti. Bu nedenle vatandaşlarla birlikte bazı kurum ve kuruluşlarla işadamları, konut seferberliği başlatmışlardır²²⁸. Bu arada daha önce başlayan prefabrike konut konusundaki çalışmalar sürdürülüyordu. Birçok ülke bu konuda yardım eli uzatmaktaydı. Bu konuda, deprem şartlarını çok iyi bilen Japonya başı çekiyor, İsrail de, tarihinin en büyük yardımını hayata

geçiriyordu²²⁹. Bu suretle şartların normale dönmesi için, gerek yurt içi ve gerekse yurt dışı yardımları hızla şekillenmeye başlamıştı.

Depremi üzerinden bir haftalık bir süre geçtikten sonra günlük hayatın bazı unsurları Adapazarı'nda yeniden oluşturulmaya başlansa da, her şeyin düzelmesi için henüz çok erkendi. Kurtarma faaliyetleri halen devam etse de, enkazın altında canlı insan kurtarma ihtimali çok zayıflamıştı. Yardım malzemeleri hızla dağıtılıyordu. Türk insanı zor durumda neler yapabileceğini, deprem vasıtasıyla bir kez daha ispat etmiş oldu. İnsanların kenetlenmesi ve dayanışmayla birçok sorunun aşılmasına çalışılması, o günün Adapazarı'nda gerçekten de çok duygusal anların yaşanmasına neden oluyordu. Depremi yanı sıra yağmurun da bölgeden eksik olmaması, insanların zor olan durumunu daha da sıkıntılı bir hale sokmuştu. Enkazların altından gelen ceset kokuları da insanların morallerini bozan, salgın hastalık tehlikesini gündeme getiren önemli bir sorundu. İnsanların bazıları münferit gayretlerle çöp toplamaya çalışsa da, bunun genelleşmesi mümkün olmuyordu. Gelen yardım malzemelerinin dağıtılması izdiham ve kuyruklara sebebiyet verse de, bu malzemelere insanların ihtiyacı olduğu göz önüne alındığında, kuyruklar ve izdiham görmezlikten gelinebiliyordu. Bazı fırınların açılması, elektriğin şehrin bir kısmına verilmesi ve şehrin tamamına yönelik yapılan su dağıtımı, Adapazarı'nda o günlerdeki en önemli gelişmelerden sadece birkaçı idi. Özellikle suyun varlığı, hem beslenme ve hem de temizlik açısından son derece ehemmiyetliydi.

Deprem, depremden sonra da Adapazarı'nda hiç eksik olmadı. Artçı depremler sürekli olarak yaşanmaya devam ediyordu. Bu yüzden afet bölgesinde yeni sorunlar ortaya çıkıyordu. 23 Ağustos tarihinde yapılan bir açıklama, durumun ciddiyetini açıkça ortaya koymuştu: depremin birinci gününden itibaren 6 gün zarfında, 1000'in üzerinde irili ufaklı deprem daha yaşanmıştı ve bunların 69'u Richter ölçeğine göre 4'ün üzerinde bulunuyordu. Bu 1000 adet depremin 300 tanesi, ilk gün öğlene kadar gerçekleşmişti²³⁰. Bu sarsıntılar, afet bölgesinde yeni problemleri gündeme getiriyordu. Nitekim okulların açılmasına çok kısa bir zaman kalmasına rağmen, öğrenci ve veliler, kendisini sürekli hissettiren depremin tedirginliğini üzerlerinden bir türlü atamıyorlardı. Öyle ki, velilerin önemli bir kısmı, çocuklarını okula gönderip-göndermeme konusunda henüz tereddütlü bulunuyorlardı.²³¹ Bu tedirginlik, afet bölgesinde önemli sayıda prefabrik okulun kurulmasıyla ortadan kaldırılabilecektir. Üstelik deprem sırasında Adapazarı'ndaki çeşitli okullarda 436 adet derslik kullanılamaz hale gelirken, deprem sonrasında 1253 yeni derslik inşa edilecektir²³². Bu suretle Sakarya Vilayeti, derslik açısından depremden önceki duruma göre dahi daha avantajlı duruma geçebilecektir.

17 Ağustos depreminin Adapazarı'na bahşettiği en önemli problemlerden birisi, şüphesiz ki eğitim konusundadır. İlk, orta ve yükseköğretim kurumlarına mensup personel ve öğrencilerden önemli miktarlarda kayıplar meydana gelmişti²³³. Can kayıplarının yanı sıra, binalarda meydana gelen maddi hasarlar sebebiyle, Sakarya Valiliği'nden açıklanan 'Adapazarı Eğitim Takvimi'ne

göre, ortaöğretimde kesin olmamakla birlikte, okulların iki hafta gecikmeli olarak, 1 Ekim 1999 tarihinde açılması kararlaştırılmıştı²³⁴. Ancak mevcut şartlar nedeniyle, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan yeni bir açıklamayla, eğitim-öğretimin 27 Ekim'de başlayacağı bildiriliyordu²³⁵.

Deprem sonrası Sakarya Vilayeti'nin yükseköğretimdeki durumunun daha da kötü olduğu anlaşılıyordu. Bundan dolayıdır ki, Sakarya Üniversitesi'nin deprem sonrasındaki 4-5 aylık süre zarfında yapmış olduğu senato toplantılarının tamamı, "depremin gölgesinde ve etkisinde" cereyan etmiştir. Bu durum, senatoda alınan kararlardan rahatlıkla anlaşılabilir. Üniversitenin deprem sonrası ilk senato toplantısı, 23 Ağustos 1999 tarihinde yapmış olduğu 103 sayılı senatodur. Bu toplantıda, üniversitede eğitim ve öğretimin başlaması konusunda çok önemli bir karar vardı: "Şehirde barınacak ev problemi had safhada olup, personelin % 90'ı, öğrenciler için ise hiç konut kalmamıştır. Bu nedenle konut problemi çözüldükten sonra eğitim ve öğretim başlayacaktır"²³⁶. 2 Eylül tarihli toplantıda ise, bir süre sonra eğitim ve öğretim faaliyetlerine başlanacağı ve hayatın normale doğru dönmeye başladığının ilk sinyalleri veriliyordu: Üniversite Senatosu, "hizmetin aksamaması için, 2 Eylül 1999 tarihi itibarıyla tüm izinlerin kaldırılmasına oy birliği ile" kararlaştırıyordu²³⁷.

Sakarya Üniversitesi Senatosu, eğitim ve öğretim konusundaki en önemli kararını, 9 Eylül 1999 tarihindeki toplantısında aldı. Buna göre, Üniversitedeki eğitim ve öğretim faaliyeti, 8 Kasım 1999 tarihinde başlayacaktı ve 11 Şubat 2000'de ise sona erecekti. Bütünleme sınavları olmayacaktı²³⁸. Yeni dönem için ders kayıtları 15 Eylül'de başlayacak ve derslerin başlayacağı 8 Kasım'a kadar devam edecekti²³⁹. Bu karar, Sakarya'daki yüksek öğrenim faaliyetlerinin 8 Kasım'dan itibaren normale döneceğinin işaretçisiydi. 14 Eylül tarihinde yapılan yeni bir açıklamaya göre, deprem bölgesi dışında eğitim görenlerden, aileleri depremde zarar gören öğrenciler de, istekleri halinde deprem bölgelerindeki üniversitelere geçiş yapabilecekler, bu durumda olan öğrencilere imkan sağlanacaktı²⁴⁰.

Plânlandığı gibi Sakarya Üniversitesi 8 Kasım tarihinde dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in de katıldığı bir törenle açıldı²⁴¹. Ancak 12 Kasım tarihinde Sapanca ve Düzce'de meydana gelen deprem nedeniyle, Sakarya Üniversitesi Senatosu başka bir tarihî gündemle yeniden toplandı. Ve 15 Kasım tarihli görüşmelerden sonra, "Sapanca ve Düzce'de meydana gelen depremler nedeniyle hasar gören binalarımız ve personelimiz ile öğrencilerimizin durumunu göz önüne alınarak, Üniversitemiz'de 6 Aralık 1999 Pazartesi gününe kadar eğitime ara verilmesinin uygun olduğuna ve durumun Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'na arz edilmesine oy birliği ile karar verildiği" ilân edilmiştir²⁴². Üniversite Rektörü Prof.Dr. İsmail Çallı, 15 Kasım tarihinde Üniversite Senatosunun yeni kararını şu şekilde açıklıyordu: "Yaşanan Düzce depreminden sonra Sakarya Üniversitesi Senatosu toplanarak, 6 Aralık 1999'a kadar eğitim ve öğretime ara verdi. Düzce'de yaşanan depremten sonra üniversitede meydana gelen hasarların tamir edilmesi ve bilim adamlarının bölgede yeni

deprem beklentileri değerlendirilerek, eğitime ara verildi. Bu süre içerisinde bütün öğrencilerin depreme dayanıklı konutlara yerleştirilmesi için çalışmalar tamamlanacak²⁴³.

Ancak üniversitenin açılması konusundaki son kararı, Yüksek Öğretim Kurulu verdi ve Sakarya Üniversitesi'ndeki eğitim ve öğretimin 28 Şubat 2000 tarihine kadar ertelendiğini bildirdi. YÖK Yürütme Kurulu'nun kararı, Rektör Prof.Dr. İsmail Çallı tarafından 19 Kasım tarihinde şu şekilde açıklandı: "Sapanca'da yaşanan 5.7'lik artçı ve 7.2'lik Düzce depremi sonrası eğitime 6 Aralık 1999 tarihine kadar ara verilen Sakarya Üniversitesi'nde, YÖK Yürütme Kurulu kararıyla eğitim-öğretim 28 Şubat 2000 tarihine kadar ertelenmiştir"²⁴⁴. 25 Kasım 1999 tarihli Üniversite Senatosu toplantısı sonucunda durum tamamıyla kesinlik kazandı: Sakarya Üniversitesi'nin 1999 – 2000 öğretim yılı 28 Şubat 2000'de başlayacak ve iki aylık bir öğretim süresinden sonra 28 Nisan 2000 tarihinde sona erecekti. Finaller, mazeret ve tek ders sınavlarından sonra, bahar yarıyılı 22 Mayıs'ta başlayacak ve 28 Temmuz 2000 tarihinde bitirelecekti. Sınavların tamamı da 18 Ağustos 2000, yani depremin tam birinci yıldönümünde tamamlanmış olacaktı²⁴⁵. Deprem bu suretle Sakarya Üniversitesi'ndeki eğitim ve öğretim çalışmalarını tam bir yarıyıl gecikmeli olarak başlatacak, ancak yoğunlaştırılmış bir program sayesinde, diğer üniversitelerle olan fark Ağustos 2000 tarihine kadar kapatılabilecekti.

Depremden sonra Adapazarı'ndaki en önemli sorunlardan birisi de mahallî basın konusundaydı. Mahallî basın depremden çok ağır bir şekilde etkilenmiş ve bu yüzden depremin ilk birkaç haftasında gazeteler yayımlanamamıştı. Bunlardan birisi de Yeni Sakarya gazetesi idi. Yeni Sakarya'nın deprem öncesindeki son nüshası, 16 Ağustos 1999 tarihinde yayımlanan 13 405 numaralı sayısıydı²⁴⁶. 13 406 numaralı bir sonraki nüsha ise, bundan tam 21 gün sonra ancak yayımlanabilmişti. Bu sayı aynı zamanda kırmızı başlık yerine, siyah başlıkla okuyucularına ulaşmıştı²⁴⁷. Bu durum, Adapazarı'nda vaziyetin vahametini göstermesi açısından da önemliydi. Öyle ki, 1967 Adapazarı depreminde bu gazete okuyucularına sadece iki gün ulaşamamıştı. Bu nedenle, 17 Ağustos depreminin ilk günlerine dair Adapazarı mahallî basınından, depremin bu en önemli merkezi hakkında çok şey öğrenebilmek mümkün olmadı. Depreme ait taze bilgiler, genelde ulusal basın tarafından duyuruldu. Zaten bu durum, gazetenin deprem sonrası 6 Eylül'de yayımlanan ilk nüshasında da kendisini gösteriyor ve gazete "Depremin Yaraları Sarılıyor" adlı, depremin artık soğumaya başladığına dair bir manşeti taşıyordu.

Depremin vurduğu sektörlerden bir diğeri spordu. Nitekim Sakaryaspor 5 Eylül tarihinde Futbol Federasyonu ile yapılan toplantılardan sonra, bir yıl süreyle liglerden çekildiğini açıklamak zorunda kalmıştı. Bu bir yıllık süre, tesis yapımı için kullanılacaktı²⁴⁸. Sakaryaspor'dan sonra 2. lig takımlarından Darıca Gençlerbirliği, 3. lig takımlarından Yalovaspor ve Gölcükspor da liglerden çekildiklerini bildiriyorlardı. Buna karşılık Kocaelispor ve Sapancaşpor takımları ise, liglere devam etme kararını almışlardı²⁴⁹.

1999 yılı, Türk ve dünya tarihi için adeta bir deprem yılı olmuştu. 31

Ağustos'ta Körfez'de merkez üssü İzmit olan, 22 dakika arayla meydana gelen 5.2 ve 4.6 şiddetindeki iki artçı depremde 1 kişi öldü ve yaralananlar oldu. İlk depremde hasar gören bazı binalar yıkıldı. 13 Eylül'de öğlen saatlerinde, merkez üssü Kocaeli olan ve 12 saniye süren 5.8 şiddetinde bir deprem, bölgede yine büyük bir paniğe sebebiyet verdi²⁵⁰. Bu son sarsıntıda ikisi kalpten olmak kaydıyla toplam 7 kişi hayatını kaybetti. Kandilli Rasathanesi'nden yapılan açıklamada, artçı depremlerin 6'nın üzerinde olabileceği söylendi²⁵¹. Hatta 14 Eylül'de Marmara'da daha büyük bir depremin olacağı söylentileri nedeniyle, milyonlarca kişi geceyi sokaklarda geçirmiştir²⁵².

17 Ağustos depreminin üzerinden henüz üç ay bile geçmeden, aynı bölge bu defa Bolu-Düzce merkezli olarak ikinci defa sarsıldı.²⁵³ Depremin şiddeti 17 Ağustos'takinden sadece 0.2 derece düşük olarak 7.2 şeklinde gerçekleşti²⁵⁴. 12 Kasım 1999'da saat 18.57'de²⁵⁵ gerçekleşen bu büyük sarsıntı, ilk deprem kadar can kaybına neden olmasa da, yine çok sayıda insanın ölümüne ve yaralanmasına neden oldu. 2 Şubat tarihinde Başbakanlık Yönetim Kriz Merkezi'nin yaptığı açıklamaya göre, maddî kayıplar hariç, hadisenin sadece insan kaybı bilançosu şu şekilde gerçekleşmişti: 849 ölü, 4 948 yaralı²⁵⁶. Bu deprem Adapazarı'nı da yakından etkilemiş ve 4 kişinin ölümü yanında, 168 kişi de olayı yaralı olarak atlatmıştı. Daha önceki depremde hasarlı olan bazı binaların, bu depremde tamamen yıkıldığı veya tamamen oturulamaz hale geldiği görüldü. Depremin hemen ardından, büyüklükleri 4.7 ile 5.4 arasında değişen 21 artçı şok yaşandı. Günlük hayat yine durma noktasına geldi²⁵⁷. Ancak 17 Ağustos depreminden dersler alınmış olacaktır ki, 17 Ağustos'ta gerçekleşen pek çok aksaklık, bu depremde kendisini göstermedi. Kamu kurumları, kurtarma ve yardım çalışmalarında çok düzenli bir şekilde hareket edip, başarılı çalışmalar sergilediler. Depreme müdahalede gecikme söz konusu olmadı.²⁵⁸ Herşey çok daha düzgün ve programlı bir şekilde gerçekleşti. Hükümet yetkilileri adeta böyle bir depreme hazırlıklıymış gibi çalışma ve faaliyet göstermişlerdir. Bu da, o tarihten sonra meydana gelen²⁵⁹ ve gelecek depremlerde, devletin ve yetkililerin çok daha hazırlıklı ve tecrübeli davranmasını sağlayacaktır.

Deprem şokunun henüz atlatılmadığı ilk günlerde ölü sayısı için birkaç binli rakamlar etrafında tahminlerde bulunan hükümet yetkilileri, gerçek tablonun ortaya çıkmaya başlamasıyla birlikte, ölü, yaralı ve maddî kayıpları ciddi manada yükseltme eğilimi göstermişlerdir. Nitekim Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi bu vahim tablo karşısında ölü ve yaralı sayısını net bir şekilde açıklamaktan kaçınmış, bunu kademeli bir şekilde ifade etmiştir. Nitekim Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi, 21 Ağustos sabah saatleri itibarıyla ölü sayısını 12 040, yaralı adedini de 34 000 olarak açıklamıştır²⁶⁰. Merkezden alınan bilgilere göre, ölü sayısı, açıklananın çok üstünde tahmin edilmekteydi. Depremin en çok etkilediği yerlerden olan Yalova ve Gölcük gibi yerleşim merkezlerinde, yaz mevsimi olması sebebiyle nüfusun 2-3 katına çıktığını belirten Başbakanlık yetkilileri, enkaz altında ne kadar insan bulunduğu hakkında kesin bir rakam vermekten kaçınmışlardır. Kesin sayının 15 güne kadar açıklanacağı belirtilse de, ölü sayısının 50 000, yaralı adedinin 120 000 civarında olacağı tahmin

edilmekteydi²⁶¹. Birleşmiş Milletler Yardım Komitesi'ne göre de, felaket bölgesinde halen yaklaşık 35 000 kişi enkaz altında bulunuyordu²⁶².

23 Ağustos tarihi itibarıyla "kayıp" miktarının 30 000 olduğu açıklanıyor, Birleşmiş Milletler ise, bunun 40 000'i aşabileceğini bildiriyordu²⁶³. Türk tarafı 30 000 kişilik bu rakamı "kayıp" olarak nitelerken, Birleşmiş Milletler açıkça, cesetlerin tamamının çıkarılmasından sonra ölü sayısının 40 000 civarında olacağını ifade etmiştir. Kahire'de yayımlanan El-Ahram gazetesi, 22 Ağustos tarihli nüshasında, Türkiye'deki depremde 16 000 kişinin öldüğünü, 46 000 yaralı bulunduğunu, 35 000 kişinin de enkaz altında bulunduğunu duyuruyordu²⁶⁴. Rakamlara bakıldığında görünen şeydu: Türkiye kaynaklı bilgiler ölü ve yaralı sayısının az olduğunu, yabancı kaynaklı bilgiler ise bunun daha yüksek olduğunu savunuyorlardı.

Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi, salgın hastalık tehdidi nedeniyle, afet bölgesindeki kurtarma faaliyetlerini durdurarak, enkazların temizlenmesi emrini vermiştir. Kriz Merkezi, 29 Ağustos tarihi itibarıyla, ölü sayısının 14 095, yaralı adedinin ise 27 234'e ulaştığını ifade etmiştir²⁶⁵. Aynı merkez, 19 Ekim 1999 Marmara depremindeki insan kaybına ait nihaî rakamları ise, şu şekilde açıklıyordu: ölü: 17 127, yaralı: 43 953²⁶⁶. Görüldüğü gibi Türkiye'nin insan kaybı çok yüksekti, fatura ağırdı. Tek bir insan hayatının bile baha biçilemez değerinde olduğu gerçeğinden hareket edildiğinde, durumun vehameti ortadadır. Depremin alıp-götürdüğü binlerce cana ilaveten, maddî kayıp da oldukça yüksektir. Türkiye'nin can damarı olan sanayi tesislerinin büyük zarar görmesinin yanında, yıkılanlarla birlikte hasarlı konut ve işyeri sayısının 245 000'i aştığı bilinmektedir²⁶⁷. Evsiz kalan veya başka yerlere göç eden insan sayısı, yaklaşık olarak 200 000 rakamı ile ifade edilmektedir²⁶⁸. Üstelik depremde en çok zarar gören bu bölgelerin Türkiye bütçesine katkısı gerçekten çok büyüktü. Öyle ki, afet bölgesinin Türkiye'nin gayri safi millî hasılasındaki payı % 35'tir²⁶⁹, başka bir ifadeyle 1/3'ünden fazladır. 17 Ağustos 1999 depreminin Türkiye Cumhuriyeti'ne getirdiği zarar toplam maliyeti ise, deprem günlerinde yapılan bir araştırmaya göre, 25 milyar doların üzerindedir²⁷⁰. Bu yüksek meblağ, ekonomisi zaman zaman iniş ve çıkışlar yaşayan bir ilke için, hiç de azımsanacak veya hafife alınacak bir rakam değildir.

Deprem felaketinin genel kayıplarını ve maliyetini tahlil ettikten sonra, aynı olayın bir de Adapazarı cephesinin ele alınması gerekmektedir. Adapazarı merkezde ilk gün saat 14 itibarıyla can kaybı 343 olarak açıklanmıştı²⁷¹. Depremin 7. günü şehirdeki arama ve kurtarma çalışmalarına son verildiği zaman, can kaybı 3 046 kişiye ulaşmıştı²⁷². Deprem konusunda açıklanan nihaî rakamlar, Adapazarı'nda can kaybının 3 891'e ve yaralı sayısının da 5 180'e ulaştığını göstermektedir²⁷³. Ancak depremin hemen sonrasında yakınlarını kaybetmiş olan depremzedelerin, havanın çok sıcak olması sebebiyle, cesetlerin kokabileceğinden endişe duyarak, resmî makamlara bildirmeden cenazelerini acil olarak köylerine veya memleketlerine götürdükleri ve defnettikleri bilinmektedir. Bunun yanında önemli miktardaki insan cesedinin sahipleri bulunamadığından dolayı, cesetler ilaçlandıktan ve fotoğrafları çekilip

numaralandıktan sonra, açılan hendek şeklindeki yeni ilaçlanmış mezarlara toplu olarak defnedilmek zorunda kalındı²⁷⁴. Ayrıca enkazların altındaki kalan cesetlerin az da olsa tamamının tespit edilememesi, can kaybı sayısının daha fazla olabileceği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Yine de bu konuda kesin olarak bir şey söylenemeyeceğinden dolayı, verilen rakamların doğruluğuna inanmaktan başka bir yol bulunmamaktadır. Ancak sadece bu rakamlar bile, can kaybının, Sakarya Vilayeti'nde meydana getirdiği tahribatın boyutları konusunda yoruma gerek kalmaksızın çok şey ifade etmektedir.

Adapazarı'nda, depremin ortaya çıkardığı hasar durumu da oldukça yüksektir. Depremde 24 662'si yıkık ya da ağır, 18 911'i orta ve 27 692'si hafif olmak üzere toplam 71 264 konut, 5 090'ı yıkık ya da ağır, 3 665'i orta ve 2 828'i hafif olmak üzere toplam 11 583 işyeri zarar görmüştür. Sakarya'daki bina kayıplarının konut-işyeri şeklindeki genel bilançosu ise şu şekildedir: 29 752'si yıkık ya da ağır, 22 576'sı orta ve 30 520'si hafif hasarlı²⁷⁵.

Depremin Adapazarı'na vurduğu en büyük darbelerden birisi de, sanayi ve ekonomi alanlarındadır. Çok sayıda sanayi tesisi ve atölye deprem sonrasında harabeye dönerken, mobilyacılar sitesinin de yerle bir olduğu gözlenmiştir. Şehrin mobilya atölyeleri ve mağazalarının yoğun olarak bulunduğu Serdivan bölgesinde, depremin bilançosu ağır olmuştur²⁷⁶. Dörtüyl Sanayi sitesinde bulunan Goodyear ve Otokar gibi bazı fabrikalarda birtakım zarar ve ziyan meydana gelmiş, ancak bunlar 1-2 haftalık bir çalışmadan sonra normale döndürülebilmişlerdir²⁷⁷. Türkiye Ziraî Donatım Anonim Şirketi'ne ait traktör işletmesi fabrikası da, depremden diğer işletmelere göre daha az hasar görmüş olup, kısa sürede toparlanarak, yeniden üretime başlamıştır²⁷⁸. Türkiye'deki şeker sanayine önemli ölçüde hizmet veren Adapazarı Şeker Fabrikası Anonim Şirketi'ne ait fabrika, 17 Ağustos depremi sırasında önemli ölçüde hasar görmüştür. Bu hasarın giderilmesi ve fabrikanın yeniden üretim yapar bir hale getirilmesi için gerekli önlemlerin alınmasına kalkışılrsa da, fabrikanın tekrar eski haline döndürülmesi mümkün olmamıştır²⁷⁹. Türkiye Vagon Sanayii Anonim Şirketi'ne ait fabrika önemli ölçüde hasar görmüş, binalarının bir kısmı yıkılmış, tavan vinçleri büyük oranda hasarlı bir duruma gelmiştir. Bu yüzden derhal enkaz kaldırma çalışmaları başlatılmış, kazaları önlemek ve personelin deprem psikolojisinden uzaklaştırılması amacıyla geçici olarak tatil ilanında bulunmuş ve bir süre çalışmasını durdurmuştur. İlk ve acil tedbirlerin alınmasından sonra, 8 Eylül 1999 tarihinden itibaren, üretime yeniden başlanmıştır²⁸⁰. Bu ve benzeri fabrikalarda olduğu gibi, daha küçük boyuttaki atölye ve iş yerlerinde de depremde önemli birtakım hasar ve zararlar meydana gelmiştir. Bu konudaki hasar rakamları birkaç trilyon olarak hesap ve tahmin edilmiştir.

Deprem enkazının büyük bir kısmı 40 gün içerisinde kaldırılmış, çalışmalar sırasında günde yaklaşık olarak 1 200 kamyon ve iş makinesi çalışmalara iştirak etmiştir. 228 500 sefer yapan kamyonların, yaklaşık olarak 2.5 milyon ton enkaz taşıdığı tespit edilmiştir. Bunun gibi çadır kentlerin iyileştirilmesi ve prefabrik konutların alt yapısı için 2 milyon ton stabilize dolgu ve mıcır serme işlemleri gerçekleştirilmiştir²⁸¹.

17 Ağustos depreminden sonraki günlerde, Adapazarı'nda yaklaşık olarak 43 000 çadır dağıtılmış ve 120 000 kişinin bu şekilde barındırılması sağlanmıştır. İlk kurulan 53 adet çadır kentte 8 058 çadır vardı ve bu çadırlarda 35 000 kişi yaşıyordu. Bu çadır kentlerin daha sonra zemini sağlam, alt yapısı yapılmış ve tamamen kişilik çadırlardan oluşan çadır kentlere taşınarak sayıları azaltılmıştır. Prefabrik konutların zamanında yetiştirilmesi ile de çadır kentlerdeki insanların bu konutlara taşınması mümkün olmuş ve çadır kent uygulamasına son verilmiştir²⁸². Sakarya Vilayeti'nde Bayındırlık ve İskân Bakanlığı tarafından 5 857 ve gönüllü kuruluşlarca da 4 518 olmak üzere toplam 10 375 adet prefabrik konut inşa edilmiştir²⁸³. Bu suretle insanların daha rahat bir ortamda yaşamalarına imkân tanınmıştır. Devlet, vatandaşını her zaman olduğu gibi yalnız bırakmamış, özel sektör de devlet ve milletle el ele vererek, büyük fedakârlıklarda bulunmuştur.

Bu deprem, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nde en büyük felaket günlerinden birisi olarak yer alsa da, insanları birbirine yaklaştırması ve yapılan fedakârlıklar ve verilen uğraşlar açısından son derece anlamlı bir şekilde hatıralardaki yerini almıştır. Depremde yapılan yardımlar hiçbir şekilde unutulmayacak, minnet ve şükranla anılacaktır. Türk Milleti, dar günde ne kadar iyiliksever ve birbirine kenetlenmiş olduğunu bir kez daha göstermiştir. Devlet ve özel sektör işbirliğinin en güzel örnekleri sergilenmiştir. Herhangi bir doğal afette ilk akla gelen Türk Kızılayı, burada da ilk günden itibaren halkın yardımına koşmuş, büyük hizmetlerde bulunmuştur. Depremden daha birinci günü öğlen saatlerinde, Kızılay ekipleri Adapazarı'na ulaşmışlardı. Bu ekipler beraberlerinde 5 444 çadır, 6 230 battaniye, her biri 1 500 kişiye hizmet edebilecek olan 4 seyyar mutfak, 2 seyyar hastane, 5 ton muhtelif gıda, 24 personel ve 4 araç getirmişlerdi. Depremden sonra Sakarya Valiliği'nce 1.5 ay süreyle, çadır kentlerde yaşayan insanlardan 25 000 kişiye üç öğün sıcak yemek hizmeti verdimiş, aylık periyodik gıda yardımı yapmıştır. Millî Eğitim Vakfı, Adapazarı'nda deprem mağduru olan öğretmenlerden bir kısmına deprem yardımı sağlamıştır. İLKSAN²⁸⁴ da aynı yardım faaliyetlerinde etkin olarak yer almıştır. Türkiye izcileri tarafından bazı öğretmenlere kıyafet yardımı yapılmıştır. Yine Sakarya Valiliği, talepte bulunan her öğretmene gıda yardımında bulunmuştur.

Deprem sonrası şehir merkezindeki okullarda rehabilitasyon çadırları kurulmuş, Sakarya Üniversitesi'nden bir grup psikolog, buralarda halka rehabilitasyon imkânı sağlamışlardır. Adapazarı Belediyesi ile birlikte TÜVASAŞ²⁸⁵, Eskişehir TULOMSAŞ²⁸⁶'a ait araçlar ile birçok ilin belediye, kamu ve özel sektör araçları vatandaşlara su ve temel malzemeleri ulaştırmışlardır. Adapazarı Belediyesi tarafından mahalle mahalle dolaşılmak suretiyle binlerce vatandaşa erzak, elbise ve ev eşyası temin edilmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri ve Emniyet Müdürlüğü mensuplarının, depremin ilk gününden itibaren yapmış oldukları fedakârca çalışmalar da takdire şayandır. Türkiye dahilinden gelen yardımların yanında yurt dışındaki Türk vatandaşlarının yaptığı yardımlar da birer gurur abidesidir. TRT açmış olduğu büyük kampanya ile Adapazarı'nın da içinde bulunduğu afet bölgesine büyük maddî yardımlarda bulunmuştur.

Uluslararası teşkilatlardan UNICEF²⁸⁷'in katkılarınının da görmezlikten gelinmesi mümkün değildir. Bu teşkilat özellikle eğitim, sağlık ve Adapazarı Su Dağıtım Projesi'ni hayata geçirmek suretiyle, dar günde varlığını hissettirmiştir. Bunun yanında Lokantacılar Konsorsiyumu, giyim mağazaları ve hayırsever vatandaşları da unutmamak gerekmektedir²⁸⁸.

Yine bu kapsamda ele alınması gereken bir başka konu da geçici konut yardımlarıdır. Konuyla ilgili katkısı olan ülke, kurum ve kişiler şu şekilde sıralanabilir: İsrail, Japon ve Alman hükümetleri, Kanada World Relief Teşkilatı, Zonguldak Valiliği, Bursa Valiliği, Emniyet Genel Müdürlüğü, Başkent Üniversitesi, Orman İşletmeleri, Otokar, Lions Kulübü, Finansbank, Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı, Ariston firması, Akşan İnşaat, Berna Yılmaz ve Sedat Barışkın²⁸⁹.

Devletin yaptığı yardım hem deprem sırasında, hem de deprem sonrasında kapsamaktadır. Bunları da ana kalemler altında ele almak gerekirse, barınma yardımı 50.2 trilyon, onarım yardımı 12.8 trilyon, işyeri yardımı 1.6 trilyon, ölüm yardımı 1.8 trilyon, çeşitli yardımlar 2.3 trilyon, projeler 400 milyar ve sakatlık yardımı 25 milyar olmak üzere, toplamda 69.3 trilyona ulaşmıştır²⁹⁰. Görüldüğü gibi bu büyük felaketin aşılmasında, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, milletine büyük yardım ve katkısı olmuştur. Üstelik deprem sırasında olduğu gibi, deprem sonrasında yaşananlar da bunun en önemli göstergeleri olarak hem belgelerde, hem de insanların hafızalarında kayıtlıdır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde grubu bulunan siyasî partilere mensup 109 milletvekili, deprem felaketiyle ilgili alınan ve alınması gereken tedbirler konusunda, meclis araştırması açılması için bir önerge vermişlerdir. Önerge 23 Ağustos'ta Meclis Genel Kurulu'nda görüşülerek kabul edilmişti. Komisyonun hazırladığı rapor, 23 Aralık'ta TBMM Başkanlığı'na sunuldu. Raporda, yeni bir deprem politikasının oluşturulması, gecekondulaşma ve kaçak yapılaşmayı teşvik eden imar affı politikasından kesinlikle vazgeçilmesi, son depremde değişik isimler altında arama ve kurtarma faaliyetlerine katılan gönüllü ve sivil örgütlerin teşvik edilmesi ve desteklenmesi teklif ediliyordu²⁹¹.

Bunlar şüphesiz ki, Türk Milleti ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti adına alınan güzel kararlardı. Ancak gerek 1943 ve gerek 1967 depremlerinde de benzer kararlar alınmış, depremden ders çıkarıldığı söylenmişti. Oysa 17 Ağustos 1999 depremi, daha önceki felaketlerden ders çıkarılmadığını, felaketlerin unutulduğunu bir kez daha ne yazık ki, acı bir şekilde göstermişti. Ahmet Mete Işıkara'nın ifade ettiği gibi, "deprem değil, binalar öldürdü". Yani insan ihmali, depremlerdeki ölümlerin ve maddî kayıpların başlıca nedeniydi. Türkiye, dünyada deprem kuşaklarında bulunan ülkelerden birisidir. Sakarya Vilayeti ise, sadece deprem kuşağında değil, depremin bu bölgedeki başlıca faktörü olan Kuzey Anadolu fay hattının tam üzerinde kurulan bir şehirdir. Dolayısıyla deprem Türkiye'nin ve Sakarya'nın gerçeklerinden birisidir. Fay hattı üzerinde bulunan Adapazarı şehrinin yeri bu yönüyle yanlış olsa da, insanlar deprem gerçeği ile yaşamayı ve ona göre tedbir almayı bilmelidirler. Bu tehlikeli kuşak üzerinde bulunan Türkiye'de ve Sakarya'da ileride yeni depremlerin

yaşanması da muhtemeldir. Depremi değil ama insan ihmali faktörüne dayanan 17 Ağustosların tekrar yaşanmaması, yine insanın kendi elindedir. Deprem kendisini zaman zaman hatırlatabilir. Fakat gerekli tedbirlerin alınması, yeni 17 Ağustosları engelleyecektir. İhmal faktörünün yok edilmesi, deprem felaketinden ders çıkaranların veya çıkarması gerekenlerin en büyük beklentisi olmalıdır. Bu beklentinin gerçekleşmesi ise, afet bölgelerinin özelliklerine göre bir bina standardının tespit edilmesi ve uygulanması, çok katlı bina yapımına son verilmesi ile mümkün olabilecektir.

¹ Türker Eroğlu – Vahap Tecim, Sakarya ve Deprem, Sakarya Valiliği Yayınları, Sakarya, Eylül 2000, s. 47; Sesimi Duyan Var mı?, Adapazarı'nda Deprem ve Sonrası, Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 2000, s. 18-21, 23.

² Adapazarı'nda Deprem ve Sonrası, s. 24.

³ Sakarya Depremleri, Sakarya Vilayeti Yayınları, Adapazarı, 1967, s. 5 (önsöz); Adapazarı'nda Deprem ve Sonrası, s. 24.

⁴ <http://www.kronoloji.gen.tr/kronoloji.php3?sayfa=0&kategori=deprem>, 15 Ekim 2003.

⁵ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.18.01.102.56.3, Bakanlar Kurulu Kararı No. 20 357, 22 Temmuz 1943; Ayın Tarihi, 20 Haziran 1943, sayı: 115 (1-30 Haziran 1943), s. 18; Ulus Gazetesi, 21 Haziran 1943, Pazartesi; Ada Postası, 20 Nisan 1948, No. 76; Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, c. I, 1941-1960, Yayın Kurulu: Hasan Ersel, Ahmet Kuyaş, Ahmet Oktay, Mete Tunçay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Ocak 2003, s. 52.

⁶ 1943 depreminin şiddeti konusunda çok farklı rakamlar verilmektedir. Bunlar arasında en makulü 5.6 olanıdır (<http://www.kronoloji.gen.tr/kronoloji.php3?sayfa=0&kategori=deprem>, 15 Ekim 2003). Kaynaklardan bazıları 6.6 rakamını verirken (<http://www.belgenet.com/deprem/depremt.html>, 15 Ekim 2003; <http://www.afet.gen.tr/deprem/trkronoloji.html>, 15 Ekim 2003), son bir kaynak 8 derece gibi en aşırı rakamı ileri sürmüştür (Sakarya Depremleri, Hazırlayan: Sakarya Eğitim Araçları Merkezi, Işık Basımevi, Adapazarı, 1967, s. 16).

⁷ Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 47.

⁸ Bu etkiyi en çok hisseden illerden birisi İstanbul'du. Meşhur Çemberlitaş'ın üst kısmı çatlayarak eğilmişti (Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, c. II, 1941-1960, s. 52).

⁹ Ayın Tarihi, 20 Haziran 1943, 115 (1-30 Haziran 1943), s. 18.

¹⁰ Ulus Gazetesi, 22 Haziran 1943, Salı.

¹¹ Ulus Gazetesi, 21 Haziran 1943, Pazartesi.

¹² Ayın Tarihi, 20 Haziran 1943, 115 (1-30 Haziran 1943), s. 18; Ulus Gazetesi, 21 Haziran 1943, Pazartesi.

¹³ Ulus Gazetesi, 21 Haziran 1943, Pazartesi.

¹⁴ Türker Eroğlu, Yavuz Köktan, Erol Eroğlu, Yavuz Kaya, Adapazarı'nda Deprem Gerçeği (Alan Araştırması), Sakarya, 2003, s. 11.

¹⁵ Ulus Gazetesi, 21 Haziran 1943, Pazartesi.

¹⁶ Kor ifadesi Kolordu yerine kullanılmıştır.

¹⁷ Ayın Tarihi, 21 Haziran 1943, 115 (1-30 Haziran 1943), s. 18-19; Ulus Gazetesi, 22 Haziran 1943, Salı.

¹⁸ Ulus Gazetesi, 22 Haziran 1943, Salı.

¹⁹ Ayın Tarihi, 21 Haziran 1943, 115 (1-30 Haziran 1943), s. 49; Ulus Gazetesi, 22 Haziran 1943, Salı.

²⁰ Ayın Tarihi, 21 Haziran 1943, 115 (1-30 Haziran 1943), s. 48-49.

²¹ Ulus Gazetesi, 22 Haziran 1943, Salı.

²² Ayın Tarihi, 22 Haziran 1943, 115 (1-30 Haziran 1943), s. 19; Ulus Gazetesi, 23 Haziran 1943, Çarşamba.

²³ Adapazarı depreminin olduğu tarihte, II. Dünya Savaşı'nın bütün hızıyla devam ettiği dikkatlerden uzak tutulmamalıdır.

- ²⁴ Falih Rifkî Atay, "İki Kasabamızın Başından Geçen Facia", Ulus Gazetesi, 23 Haziran 1943, Çarşamba.
- ²⁵ Ayın Tarihi, 23 Haziran 1943, 115 (1-30 Haziran 1943), s. 20.
- ²⁶ Ulus Gazetesi, 23 Haziran 1943, Çarşamba.
- ²⁷ Ayın Tarihi, 23 Haziran 1943, 115 (1-30 Haziran 1943), s. 21-22, Ulus Gazetesi, 24 Haziran 1943, Perşembe.
- ²⁸ Ayın Tarihi, 24 Haziran 1943, 115 (1-30 Haziran 1943), s. 22.
- ²⁹ Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 51.
- ³⁰ Ayın Tarihi, 23 Haziran 1943, 115 (1-30 Haziran 1943), s. 22.
- ³¹ Ayın Tarihi, 24 Haziran 1943, 115 (1-30 Haziran 1943), s. 22.
- ³² Ulus Gazetesi, 25 Haziran 1943, Cuma.
- ³³ Ayın Tarihi, 24 Haziran 1943, 115 (1-30 Haziran 1943), s. 22-23.
- ³⁴ "Dahiliye Vekil'i'nin beyanatında gösterilen ölü adedi telefonun fena işlemesinden dolayı 146 olarak intişar etmiştir. Bu rakam 346'dır" (Ulus Gazetesi, 25 Haziran 1943, Cuma).
- ³⁵ Ayın Tarihi, 24 Haziran 1943, 115 (1-30 Haziran 1943), s. 50-51.
- ³⁶ Ayın Tarihi, 24 Haziran 1943, 115 (1-30 Haziran 1943), s. 22.
- ³⁷ Ayın Tarihi, 25 Haziran 1943, 115 (1-30 Haziran 1943), s. 52-53. Ulus Gazetesi de bu konuşmayı tam metin halinde yayımlamıştır; Ulus Gazetesi, 26 Haziran 1943, Cumartesi.
- ³⁸ Ulus Gazetesi, 26 Haziran 1943, Cumartesi.
- ³⁹ Eroğlu ve diğerleri, Adapazarı'nda Deprem Gerçeği, s. 12.
- ⁴⁰ Ulus Gazetesi, 25 Haziran 1943, Cuma.
- ⁴¹ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.10 – 265.791.45, 20 Temmuz 1943.
- ⁴² Ayın Tarihi, 14 Temmuz 1943, sayı: 116 (1-30 Temmuz 1943), s. 6.
- ⁴³ Ayın Tarihi, 22 Temmuz 1943, sayı: 116 (1-30 Temmuz 1943), s. 8.
- ⁴⁴ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.18.01.02 – 102.56.3, 22 Temmuz 1943.
- ⁴⁵ Ayın Tarihi, 22 Temmuz 1943, sayı: 116 (1-30 Temmuz 1943), s. 8.
- ⁴⁶ 1943 Adapazarı depreminde zarar gören müesseselerden birisi de Demir ve Tahta Fabrikaları Türk Anonim Şirketi'nin Adapazarı'ndaki fabrika binasıydı. Bu bina depremde büyük oranda yıkılmıştı. Ancak makineleri zarar görmemişti. Bu nedenle makinelerin kurtarılması için İçişleri Bakanlığı Başbakanlık makamına, orası da Ticaret Bakanlığı'na 24 Haziran'da bir yazı göndererek, gerekli tedbirlerin alınmasını rica etmişti. Bu yazının bir sureti de, Demir ve Tahta Fabrikaları Türk Anonim Şirketi'nin Ankara'daki genel müdürlüğüne iletilmişti. Hatta Başbakanlık konunun üzerinde ısrarla durmuş ve 13 Temmuz'da gönderdiği yeni bir yazıyla, fabrikanın son durumunun bildirilmesini istemişti. Alınan önlemler ve girilen faaliyetlerden sonra, Ticaret Bakanlığı'ndan Başbakanlık makamına 19 Ağustos 1943'te bildirildiğine göre, Demir ve Tahta Fabrikası'nın makinelerinin enkazdan temizlenmesi işinin 6 Ağustos 1943 tarihi itibarıyla bitirildiği ve söz konusu makinelerin yağmurdan da muhafazaları için gerekli tertibatın alındığı ifade ediliyordu. Bu gelişme Başbakanlık tarafından 26 Ağustos tarihinde İçişleri Bakanlığı'na da iletilmiştir (Cumhuriyet Arşivi, No. 030.10 – 120.849.15, 26 Ağustos 1943).
- ⁴⁷ Ayın Tarihi, 23 Temmuz 1943, sayı: 116 (1-30 Temmuz 1943), s. 8-9.
- ⁴⁸ Ayın Tarihi, 19 Temmuz 1943, sayı: 116 (1-30 Temmuz 1943), s.26-27.
- ⁴⁹ Ayın Tarihi, 19 Temmuz 1943, sayı: 116 (1-30 Temmuz 1943), s.27-28.
- ⁵⁰ Eroğlu ve diğerleri, Adapazarı'nda Deprem Gerçeği, s. 12; Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 52.
- ⁵¹ Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. II, s. 64.
- ⁵² <http://www.kronoloji.gen.tr/kronoloji.php3?sayfa=2&kategori=deprem>, 15 Ekim 2003;
<http://www.belgenet.com/deprem/depremt.html>, 15 Ekim 2003;
<http://www.afet.gen.tr/deprem/trkronoloji.html>, 15 Ekim 2003.
- ⁵³ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.10 – 120.850.7, 6 Ekim 1944.
- ⁵⁴ Adapazarı'nda Deprem ve Sonrası, s. 24.
- ⁵⁵ <http://www.kronoloji.gen.tr/kronoloji.php3?sayfa=2&kategori=deprem>, 15 Ekim 2003;

<http://www.belgenet.com/deprem/depremt.html>, 15 Ekim 2003;

<http://www.afet.gen.tr/deprem/trkronoloji.html>, 15 Ekim 2003. Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası'nın 17 Ağustos 1999 depreminden sonra yayımladığı bir kitaba göre, 1957 depreminde 52 kişi hayatını kaybetmiştir (Adapazarı'nda Deprem ve Sonrası, s. 24).

⁵⁶ Sakarya Depremleri, s. 16; Adapazarı'nda Deprem ve Sonrası, s. 24.

⁵⁷ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.01 – 121.772.6, 30 Mayıs 1957.

⁵⁸ 1967 depreminin zamanı konusunda birçok kaynak müttefik olarak 18.54 saatini vermektedir. Ancak birkaç kaynakta farklı saatlere rastlanmaktadır. Bunlardan Adapazarı Akşam Haberleri gazetesi saati 18.55 şeklinde veriyor (Adapazarı Akşam Haberleri, 24 Temmuz 1967, Pazartesi, No. 4891), başka bir kaynak 18.57 saatini verirken (Sakarya Depremleri, s. 16), diğeri 18.56'yı depremin gerçekleşme saati olarak gösteriyordu (Abdullah Çelik, "Sakaryalının Dostları Çokmuş", Yeni Sakarya, 5 Ağustos 1967, Cumartesi, No. 4021, s. 1).

⁵⁹ Yeni Sakarya, 24 Temmuz 1967, Pazartesi, No. 4010, s. 1; Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, c. III, 1961-1980, Yazı Kurulu: Hasan Ersel, Ahmet Kuyaş, Ahmet Oktay, Mete Tunçay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Ocak 2003, s. 171; Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 52.

⁶⁰ 1967 depreminin şiddeti konusunda, değişik kaynaklarda değişik rakamlar verilmektedir. Bu konuda genellikle 7.2 rakamı kabul edilse de, bunu 7.1 şeklinde (Eroğlu ve diğerleri, Adapazarı'nda Deprem Gerçeği, s. 13; Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 52) ve 7.5 olarak gösteren kaynaklar da vardır (Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. III, s. 182). Depremin şiddetini en yüksek veren kaynak "Sakarya Depremleri" adlı çalışmadır. Bu çalışmaya göre, 1967 depreminin Richter ölçeğine göre şiddeti, 9.5 derece idi (Sakarya Depremleri, s. 16).

⁶¹ <http://www.milliyet.com.tr/1999/08/20/yasam/yas03.html>, 5 Kasım 2003; <http://www.kronoloji.gen.tr/kronoloji.php3?sayfa=2&kategori=deprem>, 15 Ekim 2003;

<http://www.belgenet.com/deprem/depremt.html>, 15 Ekim 2003;

<http://www.afet.gen.tr/deprem/trkronoloji.html>, 15 Ekim 2003.

⁶² Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. III, s. 182.

⁶³ Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. III, s. 171.

⁶⁴ Sakarya Depremleri, s. 17. Adapazarı PTT teşkilatı, deprem sırasında en iyi çalışan kurumlardan birisi olmuştur. Deprem sırasında otomatik santrali çalıştıran akü bataryaları kırılmış olduğundan, santral faaliyetini sürdürememiş, tedbir olarak bina dışına hat çekilmesi suretiyle, deprem haberi kısa zaman içerisinde gerekli mercilere iletilebilmiştir. Durumun Ankara'ya iletilmesinden sonra saat 21'de de seyyar telefon vasıtasıyla İstanbul ile temas kurulabilmiştir. İstanbul PTT Başmüdürlüğünden gerekli malzemeler temin edildikten sonra, iletişim konusunda önemli sorunlar giderilmiştir (Adapazarı Depremleri, s. 40-41). Bu suretle telefon görüşmeleri imkânların elverdiği ölçüde aralıksız gerçekleştirilebilmiş, telgraflar da zamanında yerlerine ulaştırılmış ve aksaklıklara yer verilmemeye çalışılmıştır. Bu durum, Selahattin Ülgen idaresindeki Sakarya İli PTT teşkilatının basın ve vatandaşlar tarafından takdir edilmesine neden olmuştur (Yeni Sakarya, 28 Temmuz 1967, Cuma, No. 4014, s. 1). Müttekip günlerde İstanbul ve Ankara'dan gelen teknik heyet ve malzeme yardımıyla, zarar gören şebeke ve santraller onarılmış ve depremin 5. günü olan 27 Temmuz 1967 tarihi itibarıyla haberleşme normale döndürülmüştür (Sakarya Depremleri, s. 41).

⁶⁵ Yeni Sakarya, 24 Temmuz 1967, Pazartesi, No. 4010, S. 1.

⁶⁶ <http://www.milliyet.com.tr/1999/08/20/yasam/yas03.html>, 5 Kasım 2003; Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. III, s. 171, 182.

⁶⁷ Adapazarı'nda halen yayımlanan ve şehrin önemli gazetelerinden olan Yeni Sakarya Gazetesi, depremin 2. günü yayımlanamamıştı. Deprem sonrası ilk nüshası, 24 Temmuz 1967 tarih ve 4010 sayılıdır.

⁶⁸ Yeni Sakarya, 24 Temmuz 1967, Pazartesi, No. 4010, s. 1.

⁶⁹ Bir gazetecinin deprem sırasındaki ilk izlenimleri, insanın deprem karşısındaki çaresizliği ve ilk düşüncelerini göstermesi açısından son derece çarpıcıdır. Bu ifadeler aynı zamanda, depremden insanların ders çıkarmadıklarına dair figürleri de içinde bulundurması bakımından son derece önemlidir: "... Gelişi ile bizleri sokağa atan deprem hala gitmedi. Gider gibi yapıyor, geri geliyor. Şakasına da tahammül edilmez oldu gayri. Bu satırları yazıyorum. Gazetede görüp okuyacağıma inancım yok. Hatta her çizdiğim satır, son anlarımın çizikleri olacak sanıyorum. Böyle bir yaşantı içindeyim. Sadece ben mi? Tüm Sakarya böyle... Ya çevre, ya tanıdıklar, dostlar, tün insanlar, onlar nasıldılar?" (Abdullah Çelik, "Çağrısız Konuk: Deprem", Yeni Sakarya, 27 Temmuz 1967, Perşembe, No. 4013, s. 1). "Sokaklar ana baba günü. Söylentiler... Söylentiler... Geyve yıkılmış, Akyazı kalmamış. Yüz kişi şurda, beş yüz kişi burada ölmüş. Ve daha neler de neler söyleniyor. Şehri bir baştan bir başa dolaşıyorum. Erenler'e... çıkıyorum. Hiçbir şey yok, denecek kadar hiçbir şey yok. Ölüm yok. Yaralı ya yok, ya çok az. Binalar yıkılmış, duvarlar çatlamış normal. Şükredenler dolu. Herkes sokakta. Herkes o akla gelecek gibi olmayan korkulu

anı, şehrin beşik olduğu anı anlatıyor. Nasıl, nerede yakalandığını, nasıl kurtulduğunu anlatıyor. "Allah bize acıdı" diye şükrediyor. Doğru, gerçekten Allah bize acıdı. O bizi acıdı, ama biz kendimizi acımayız" (Abdullah Çelik, "Depremden Sonra", Yeni Sakarya, 28 Temmuz 1967, Cuma, No. 4014, s. 1). "Semt semt geziyoruz. Evlere bakıyoruz. Yıkılmış enkazı temizleniyor. Yıkılacak gibi yan yatmış binalar görüyoruz. Duvarı, sıvası dökülmüş. Camı, kapısı yıkılmış binalar görüyoruz. Minaresiz camiler görüyoruz. Evet yüzde ellinin üstünde binalar işe yaramaz halde, oturulmaz halde. Ev sahipleri, kiracılar ne yapacaklar? Acı acı düşünüyorlar. Yardım nerden, nasıl, hele bunca yardıma muhtacı ne kadar, nasıl yapılabilir? Adapazarı gerçekten yıkıma uğradı. Tamiri güç bir yıkım bu. Milyonlar, yüz milyonlar harcanarak kapatılacak bir yara açtı bu deprem. Bu kadarına şükür. Tanrı bundan böyle korusun bizi. Amin" (Abdullah Çelik, "Depremi Ettikleri", Yeni Sakarya, 29 Temmuz 1967, Cumartesi, No. 4015, s. 1).

⁷⁰ Sakarya Depremleri, s. 18-19.

⁷¹ Adapazarı Akşam Haberleri, 24 Temmuz 1967, Pazartesi, No. 4891, s. 1.

⁷² Adapazarı Akşam Haberleri, 4 Ağustos 1967, Cuma, No. 4903, s. 1.

⁷³ Abdullah Çelik adlı şehrin ileri gelen bir gazetecisi, "Sakaryalının Dostları Çokmuş" adlı yazısında, devletin, civar vilayetlerin ve ileri gelenlerin Adapazarı için uğraş ve çabalarını, hem minnettarlık ve hem de memnuniyet duygularıyla şu şekilde ifade etmiştir: "22 Temmuz 1967 Cumartesi'nden bu yana 15 gün olmuştur. Deprem felaketi anından bu yana geçen on beş günün bir muhasebesini yapmak, bazı olayları değerlendirmek zorundayız. Öncelikle şu noktayı belirtelim: Deprem anından itibaren Türk vatandaşının belki Sakarya'da, Sakaryalının kalbi ile bir atmıştır. Sakaryalılar yalnız olmadıkları anlamış olmalıydılar. Cumartesi saat 19'a 4 kala sarsıntı oluyor. 20.30'da radyolar merkezin Adapazarı ve yakınlarının olmasının muhtemel olduğunu söylüyorlar. Üç saat sonra Sağlık Bakanı Sayın Vedat Ali Özkan, Sakarya Devlet Hastanesinde, yaralılar arasında. Depremden dört saat sonra Şişli Hastanesi Baştabibi doktor, asistanı, hemşireleriyle ve gece ne ilaç bulmuşlarsa almış, gelmiş haldeler Sakarya'ya. Aynı saatlerde, Mersinli ama yeni evlenip eşleriyle Suadiye plajlarına gelen iki genç doktor, eşlerine 'belki biz de ölüp gidebiliriz, Allah'a ısmarladık' diyerek gelen iki genç doktoru görüyoruz. Ve gün doğmadan Karadeniz Ereğlisi'nden, Afyon'dan, şura ve buradan gelmiş, sevimli sempatik, çalışkan doktorumuz Burhan Beksaç'la yaralı, kanlı, ölümlü mücadele den hemşehrilerimizi kucaklayıp, onlara deva olmak için çırpınırken görüyoruz. Doktorlar böylesine insancıl tutumları ile sınavı tam, en iyi notla kazanırken, Vali, Belediye Başkanı gibi vatandaş hizmetinde bulunan sorumlu görevliler de boş durmamışlar, onlar da kendi imkânları alanı içinde ve ölçüsünde faydalı olmuşlardır. Ekmek, peynir, zeytin, biber, domates arabalar dolusu, günlerce geldi durdu. 22.7.1967 Cumartesi günü, saatler 18.56'yı gösterirken, yurdumuzun bazı yerleri sarsılıyor. Merkez Adapazarı, Akyazı ve köyleri oluyor. Olayı duyan tüm devlet büyükleri, Sayın Sunay, Sayın Demirel, Sayın Tural, bakanlar, milletvekilleri, genel müdürler, müsteşarlar, uzmanlar Sakarya'ya koşmuşlar, Sakaryalı'ya faydalı olmak için çırpınmışlardır. 85 yaşında ak saçlı İsmet Paşa bile Sakaryalı'ya hizmet için gençleşmiş, dinçleşmiş ilçe ilçe, köy köy gezip, vatandaşlara geçmiş olsun demiş, dertli, morali bozuk vatandaşa güç kazandırmış, hükümete, sorumlulara güven duygusu etkilemiştir. Sakarya'da görevli bulunan Vali Alaaddin Eriş, tümen komutanı, tüm ordu mensupları, daire müdür ve memurları, emniyet teşkilatı, felakatin ıstırabını gidermek, azaltmak için büyük gayret göstermişlerdir. Sakaryalılar gördüler, takdir ettiler, hayranlıklarını ifade ettiler. Enkaz kaldırma, ceset çıkarma çalışmaları. Karayollarının Tekirdağ'dan, Ankara'dan getirdikleri makineler, ekipler, askeriyenin istihkâm birliklerinin araçları ile gece gündüz aralıksız, insan gücü değişerek devam etmiş, altında ceset var olduğu binalar kısa zamanda temizlenmiş, cenazeler kaldırılmıştır. Karayolları mensupları ile ordu mensuplarına Sakaryalılar adına şükranlarımızı sunarız... Ve elbette Sakaryalı olarak bu şükranlarımızı sunarken, hatalarımızı da hatırlayacak, bundan böyle bu depremden aldığımız dersten faydalanarak kendimize çeki düzen vereceğiz inşallah" (Abdullah Çelik, "Sakaryalının Dostları Çokmuş", Yeni Sakarya, 5 Ağustos 1967, Cumartesi, No. 4021, s. 1, 6). Sakarya Depremleri adlı kitapta ise, deprem sırasında iz bırakan ve insanları derinden etkileyen ve memnun eden diğer bazı olaylar şu şekilde sıralanmıştır: "1. İstanbul'dan bir grup serbest doktor şehrimiz Devlet Hastanesine gelerek, hastanenin kendi doktorları ile birlikte geceli gündüzlü çalıştıktan sonra, işlerinin bittiği anlaşıldıktan sonra, isimlerini bütün ısrarlara rağmen söylemeksiz, kendi görevleri başına dönmüşlerdir. 2. Bundan birkaç yıl önce şehrimiz Millî Eğitim Müdürlüğü'nden teknik eleman olarak çalışan Selami Gençosman, deprem anında şehrimiz civarından geçerken felaketi öğrenmesi ile elinde bulunan Petro Kimya şantiyesinde Karabük Demir Çelik'e ait bütün araçları şehre yöneltmiş ve kendi inisiyatifi kullanmak suretiyle 5 gün aralıksız olarak enkaz kaldırmaya yardım etmiştir. 3. Şehrimiz fırıncılarından birisi bütün imkânlardan mahrum olduğu bir devrede, iptidaî usullerle çalışarak ekmek çıkartmak suretiyle halk hizmetinde olmaktan zevk duyduğunu bu çalışması ile ortaya koymaktan çekinmemiştir. 4. PTT binasında akü bataryalarının kırılması sonucunda asitlerin etrafa dağılması yangını gerektirdiğinden, durumu gören santral memurelerinden bir bayan, asitleri bayağı aletlerle tesirsiz hale getirmiştir. İlimiz adına baştan itibaren saydığımız her dört olayın kahramanlarına da şükran duygularımızı bu vesile ile ifadeden gurur duyuyoruz" (Sakarya Depremleri, s. 55-56).

⁷⁴ Yeni Sakarya, 24 Temmuz 1967, Pazartesi, No. 4010, s. 1.

⁷⁵ Sakarya Depremleri, s. 20.

⁷⁶ Müteakip günlerde deprem bölgesine gelenler arasında İçişleri Bakanı, İmar ve İskân Bakanı, çeşitli milletvekilleri, depremle ilgili genel müdür ve daire müdürler 27 Temmuz'da, Adapazarı'na gelmişlerdir. Bu heyet Adapazarı merkez ile birlikte Geyve, Doğançay, Akyazı, Karapürçek, Hendek gibi yerleri ziyaret etmişlerdir. Depremden zarar görenlerin sıkıntılarını dinlemişlerdir. Yine 27 Temmuz tarihinde Cumhuriyet Senatosu'ndan üç kişilik bir heyet, Sakaryalılara geçmiş olsun dileklerini iletmek amacıyla deprem bölgesine intikal etmişlerdir. 31 Temmuz tarihinde, deprem dolayısıyla ulaşımı kesilmiş olan köylere, Sakarya Valisi Alaadin Eriş ve Tümen Komutanı bir gezi düzenlemişler ve gerekli yardımlarda bulunmuşlardır. 1 Ağustos tarihinde Millî Eğitim Bakanı, beraberinde çeşitli milletvekili ve senatörler de bulunduğu halde Geyve, Arifiye, Sapanca, Akyazı'nın merkez ve köylerinde hasar gören okul ve lojmanları ziyaret etmişlerdir. 2 Ağustos'ta ise, çeşitli milletvekilleri ve ilgili daire müdürleri, Akyazı ve Karapürçek'te zarar gören köylerde incelemelerde bulunmuşlardır (Sakarya Depremleri, s. 20-21; Yeni Sakarya, 27 Temmuz 1967, Perşembe, No. 4013, s. 5; Yeni Sakarya, 1 Ağustos 1967, Salı, No. 4017, s. 1). Deprem bölgesine gelenler arasında eski cumhurbaşkanlarından, dönemin Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü de bulunmaktadır. İnönü 29 Temmuz 1967'de Adapazarı'na gelmiş ve büyük bir kalabalık tarafından karşılanmıştır. Deprem bölgesinde bir takım incelemelerde bulunan İnönü, Adapazarı Belediyesi'ne uğramış ve belediye şeref defterine şu cümleleri kaydetmiştir: "Deprem felaketinden sonra Adapazarı Vilayeti'ni ziyaret ettim ve teessürlerimi başkana ifade ettim. Adapazarlı vatandaşlarımızın süratle kendilerini toparlayacaklarına inanıyorum. Adapazarı bir daha böyle kaza görmesin. Dileğimiz, niyazımız budur" (Yeni Sakarya, 29 Temmuz 1967, Cumartesi, No. 4015, s. 1). Ziyaretinde Sakarya Valisi, Belediye Başkanı ve Tümen Komutanı'nı ziyaret edip, görüş alış-verişinde bulunmuştur. Müteakiben Şemsiyelî Park'ta halka hitaben şu konuşmayı yapmıştır: "Devlet, hükümet, Vali, Belediye, asker ve halkın kendisine yapılması mümkün olanı yapmışlardır. Buna bilhassa çok memnun kaldım hükümetin deprem felaketzedeleri ile yakından ilgilendiğini biliyorum. Düşündüklerinin bir an önce tatbiki için faydalı olacağım. Hükümet derterinizi giderecek. Ancak unutmayın ki, sizin derdinizi gene en iyi sizler giderebilirsiniz. Metin gördüm, iyi gördüm Sakaryalıları. Kısa zamanda bu felaketin zararlarını bertaraf edeceğinize tam güvenimiz var. Allah bir daha böyle felakette bizi karşılaştırmasın. Cenab-ı Allah'tan niyazım budur" (Abdullah Çelik, "İnönü Neler Söyledi?", Yeni Sakarya, 31 Temmuz 1967, Pazartesi, no. 4016, s. 1). İnönü ve beraberindeki heyet, daha sonra Geyve ve Sapanca'ya uğramış ve nihayet İzmit'e hareket etmişlerdir (Yeni Sakarya, 29 Temmuz 1967, Cumartesi, No. 4015, s. 1).

⁷⁷ Yeni Sakarya, 24 Temmuz 1967, Pazartesi, No. 4010, s. 1.

⁷⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 29 Temmuz 1967, Cumartesi, No. 4898, s. 1.

⁷⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 2 Ağustos 1967, Çarşamba, No. 4901, s. 1.

⁸⁰ Yeni Sakarya, 24 Temmuz 1967, Pazartesi, No. 4010, s. 1.

⁸¹ Adapazarı Akşam Haberleri, 25 Temmuz 1967, Salı, No. 4894; 26 Temmuz 1967, Çarşamba, No. 4895; Yeni Sakarya, 25 Temmuz 1967, Salı, No. 4011, s. 1.

⁸² Adapazarı Akşam Haberleri, 25 Temmuz 1967, Salı, No. 4894, s. 1.

⁸³ Adapazarı Akşam Haberleri, 31 Temmuz 1967, Pazartesi, No. 4899, s. 1; 7 Ağustos 1967, Pazartesi, No. 4905, s. 1.

⁸⁴ Adapazarı Akşam Haberleri, 3 Temmuz 1972, Pazartesi, No. 6410, s. 1.

⁸⁵ Sapanca Turistik Oteli, bazı eserlerde sonraki ismiyle Vakıf Otel olarak geçmektedir. Deprem sırasında otelin Sapanca gölüne doğru kaydığını bu eser de doğrulamaktadır (Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 52).

⁸⁶ Deprem en şiddetli hissedildiği yerlerden birisi de Sapanca ilçesinde, turistik otelin bulunduğu bölgeydi. Öyle ki, otel çevresinde birçok yarığın meydana geldiği görülmüştü. Normalde gölden on metre kadar geride iken, otelin çevresini suların kaplamış olması, otelin göle doğru kaydığı hissini uyandırmıştır. Ancak binayı kontrole gelmiş olan yedi kişilik mühendis heyeti, yaptıkları incelemelerden sonra, 12 Ağustos tarihinde şu ilginç ve çüretli açıklamayı yapmışlardır: Turistik otel binası depremden büyük hasar görmemiştir. Göle doğru kayma olmayıp, bina bir bütün halinde ve tehlikesizce 37 cm yere batmıştır. Ayrıca 50 cm de geri kaydığı tespit edilmiştir. Binanın çevresinin gölle birleşmesine ise, binanın ön kısmındaki toprak zeminin göle kayması sebebiyet vermiştir. Mühendislerin otele bu suretle sağlam raporu vermelerinden sonra, binayı depremden evvel işletmeye açan işletmeci tarafından bina boşaltılmamıştır ve otele müşteri kabulüne yeniden başlanmıştır. Hatta otelde o günlerde birçok kişi konaklamaktaydı. Turistik otel hakkındaki bu sağlam raporuna rağmen, binanın iki blok arası ile bazı kısımlarının onarımına ihtiyaç gösterdiği de basında çıkan haberlerden anlaşılmaktadır (Yeni Sakarya, 12 Ağustos 1967, Cumartesi, No. 4027, s. 1).

⁸⁷ Yeni Sakarya, 24 Temmuz 1967, Pazartesi, No. 4010, s. 1.

⁸⁸ Yeni Sakarya, 5 Ağustos 1967, No. 4021, s. 1.

⁸⁹ Yeni Sakarya, 24 Temmuz 1967, Pazartesi, No. 4010, s. 1.

- ⁹⁰ Yeni Sakarya, 25 Temmuz 1967, Salı, No. 4011, s. 1.
- ⁹¹ Adapazarı Akşam Haberleri, 26 Temmuz 1967, Çarşamba, No. 4895, s. 1.
- ⁹² Yeni Sakarya, 10 Ağustos 1967, Perşembe, No. 4025, s. 1.
- ⁹³ Adapazarı Akşam Haberleri, 26 Temmuz 1967, Çarşamba, No. 4895, s. 1.
- ⁹⁴ Yeni Sakarya, 10 Ağustos 1967, Perşembe, No. 4025, s. 1.
- ⁹⁵ Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 52.
- ⁹⁶ Sakarya Depremleri, s. 48.
- ⁹⁷ Yeni Sakarya, 5 Ağustos 1967, No. 4021, s. 1.
- ⁹⁸ Yeni Sakarya, 29 Temmuz 1967, Cumartesi, No. 4015, s. 5.
- ⁹⁹ 1967 Adapazarı depremi karşısında en duyarlı davrananlardan birisi Devlet Bakanı Seyfi Öztürk olmuş ve deprem günlerinde Sakarya Vilayeti'ni birkaç defa teşrif etmiştir (Adapazarı Akşam Haberleri, 26 Temmuz 1967, Çarşamba, No. 4895, s. 1).
- ¹⁰⁰ Yeni Sakarya, 24 Temmuz 1967, Pazartesi, No. 4010, s. 1; 25 Temmuz 1969, Cuma, No. 4620.
- ¹⁰¹ Yeni Sakarya, 25 Temmuz 1967, Salı, No. 4011, s. 1.
- ¹⁰² Adapazarı Akşam Haberleri, 28 Temmuz 1967, Cuma, No. 4897, s. 1; Yeni Sakarya, 29 Temmuz 1967, Cumartesi, No. 4015, s. 1.
- ¹⁰³ Yeni Sakarya, 25 Temmuz 1967, Salı, No. 4011, s. 1.
- ¹⁰⁴ Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 53.
- ¹⁰⁵ Yeni Sakarya, 26 Temmuz 1967, Çarşamba, No. 4012, s. 1.
- ¹⁰⁶ 22 Temmuz'da meydana gelen depremle birlikte 15 kişilik bir Çadır Tevzii Komisyonu teşkil edilmiş, bu komisyon tam bir ay süreyle 22 Ağustos 1967 tarihine kadar faaliyetini sürdürmüştür. Bu süre zarfında Adapazarı'na 5 762 çadır intikal ettirilmiş, bunun 5 670 adedi dağıtılmış, 92 adedi ise depolarda yeni bir deprem tehlikesine karşı ihtiyaten muhafaza edilmiştir. Dağıtımı gerçekleştirilen çadırların ayrıntıları şu şekildedir: 2 307 adedi Adapazarı merkez, 775 adedi merkez ilçeye bağlı köyler, 1 313 adedi Akyazı ilçesi ve köyleri, 347 adedi Hendek ilçesi köyleri, 627 adedi Geyve ilçesi köyleri, 301 adedi Sapanca ilçesi köyleri (Sakarya Depremleri, s. 48).
- ¹⁰⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 27 Temmuz 1967, Perşembe, No. 4896, s. 1.
- ¹⁰⁸ Yeni Sakarya, 24 Temmuz 1969, Perşembe, No. 4619; 25 Temmuz 1969, Cuma, No. 4620.
- ¹⁰⁹ Yeni Sakarya, 25 Temmuz 1967, Salı, No. 4011, s. 1.
- ¹¹⁰ Yeni Sakarya, 27 Temmuz 1967, Perşembe, No. 4013, s. 1.
- ¹¹¹ Deprem sonrası düzgün bir surette yayımlanmaya çalışılan Yeni Sakarya gazetesi, deprem meseleleriyle çok yakından ilgilenmiştir. Haberlerinin yanı sıra köşe yazılarında da bunu görmek mümkündür. Bunlardan birisi olan ve asıl mesleği aslında öğretmenlik olan Abdullah Çelik, iki farklı yazısında, Adapazarı'ndaki binaların sağlamlığı ve depreme dayanıklılığı konusunda şu düşündürücü ve çarpıcı ifadeleri kullanmıştır: "Evet deprem felaket. İyi değil. Onlenmesi güç. Allah'ın emri: ölüme çare bulunmaz! Ama biz de hepten tedbirsizmişiz canım. Yıkılan evleri gördüm. Temelleri temel değil. Sopalarla, çubuklarla temel olur mu? Gelin Sakarya caddesine, Kurbanlar sokağına, Kuyudibi semtine ve bilmem hangi semte, hangi sokağa. Hep böyle. Ve beş katlı, altı katlı apartmanlar. Çimentosu az. Demiri ince. Betonarme inşaatlar. Olur mu? Bayraktar apartmanı, Akkoç apartmanı ve diğer yıkılan binalar hep böyle. Kat üstüne kat. Ne üzüm var! Hava boşluğundan faydalanalım. İyi, güzel ama Adapazarı bu. 1943'ün 285 insanın ölümüne, milyonlarca ziyana mal olan depremi hatırlamamak olur mu? İnşaatları bizzat kendileri tarafından yaptırılanlar yıkılmadı... Suçu, kabahati kendimizde ararsak, giderirsek, toplum gerçekten mutlu bir ortama girer. Aksi halde çekeceğimiz var dostum. Allah yardımcımız olsun" (Abdullah Çelik, "Kabahatler Bizde", Yeni Sakarya, 4 Ağustos 1967, Cuma, No.4020, s. 1). "Evet, deprem hepimize bir şeyler düşündürmüştür. 20 Haziran 1943'ün depremi, 285 insanın kaybı, milyonlarca zararı bize bir şeyler düşündürtseydi, tedbirlerini aldırıtsaydı, çok iyi olurdu değil mi? Adapazarı dört, beş katlı, altı, yedi katlı binaları değil, üç ve iki katlı binaları bile kaldırmıyor. Adapazarı'na Tanrı her şeyi vermiş. Ama kadı kızında bile kusur olurmuş. Bizim Adapazarı'nın da deprem bölgesi oluşu var... Deprem her an olacakmış gibi hepimiz hazırlıklı olmalıyız. Çadırımıza varasıya kadar her şeyimizi hazırlamalıyız. Tek katlı, sağlam evlerde oturmalıyız. Ev yaptırarak olursak, iki, üç ve daha fazla katlı evlere özenmemeliyiz. Tek katlı, bol odalı ev, bizim huzur kaynağımız olmalı" Abdullah Çelik, "Depremin Düşündürdükleri", Yeni Sakarya, 1 Ağustos 1967, Salı, No. 4017, s. 1). O günlerde bu ve benzeri yazıların sayısı gerçekten çok fazladır.
- ¹¹² Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 53.

- ¹¹³ Yeni Sakarya, 1 Ağustos 1967, Salı, No. 4017, s. 1. Yeni Sakarya Gazetesi aynı tarihli nüshasında, vatandaşların konuyla ilgilerini, şu ilginç ve sıcak ifade ile okuyucularına aktarmaktadır: "Hemşehrilerimiz şahane binayı çok acıtmaktadırlar".
- ¹¹⁴ Yeni Sakarya, 26 Temmuz 1967, Çarşamba, No. 4012, s. 1; Yeni Sakarya, 27 Temmuz 1967, Perşembe, No. 4013, s. 5.
- ¹¹⁵ Sakarya Depremleri, s. 26; Yeni Sakarya, 27 Temmuz 1967, Perşembe, No. 4013, s. 5; Yeni Sakarya, 17 Ağustos 1967, Perşembe, No. 4021, s. 1; Yeni Sakarya, 21 Ağustos 1967, Pazartesi, No. 4024, s. 1.
- ¹¹⁶ Yeni Sakarya, 29 Temmuz 1967, Cumartesi, No. 4015, s. 1, Yeni Sakarya, 27 Temmuz 1967, Perşembe, No. 4013, s. 5.
- ¹¹⁷ Yeni Sakarya, 27 Temmuz 1967, Perşembe, No. 4013, s. 5.
- ¹¹⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 4 Ağustos 1967, Cuma, No. 4903, s. 1.
- ¹¹⁹ Yeni Sakarya, 4 Ağustos 1967, Cuma, No. 4020, s. 1.
- ¹²⁰ Yeni Sakarya, 7 Ağustos 1967, Pazartesi, No. 4022, s. 1.
- ¹²¹ Yeni Sakarya, 1 Ağustos 1967, Salı, No. 4017, s. 1.
- ¹²² Adapazarı Akşam Haberleri, 1 Ağustos, 1967, Salı, No. 4900, s. 1; Yeni Sakarya, 5 Ağustos 1967, Cumartesi, No. 4021, s. 1.
- ¹²³ Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 53.
- ¹²⁴ Yeni Sakarya, 4 Ağustos 1967, Cuma, No. 4020, s. 1.
- ¹²⁵ Yeni Sakarya, 5 Ağustos 1967, Cumartesi, No. 4021, s. 1; Yeni Sakarya, 14 Ağustos 1967, Pazartesi, No. 4028, s. 1.
- ¹²⁶ Yeni Sakarya, 31 Temmuz 1967, Pazartesi, No. 4016, s. 1.
- ¹²⁷ Yeni Sakarya, 10 Ağustos 1967, Perşembe, No. 4025, s. 1.
- ¹²⁸ Adapazarı Depremleri, s. 38.
- ¹²⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 5 Ağustos 1967, Cumartesi, No. 4904, s. 1.
- ¹³⁰ Sakarya Depremleri, s. 29-33.
- ¹³¹ Adapazarı Akşam Haberleri, 12 Ağustos 1967, Cumartesi, No. 4910.
- ¹³² Sakarya Depremleri, s. 29-33.
- ¹³³ Sakarya Depremleri, s. 34-38, 45-58. Dönemin Sakarya Valiliği tarafından hazırlanan Sakarya Depremleri adlı eserde, her kurum için ayrı ayrı olmak kaydıyla, deprem çalışmalarının tüm ayrıntılarını bulabilmek mümkündür.
- ¹³⁴ Yeni Sakarya, 27 Temmuz 1967, Perşembe, No. 4013, s. 1.
- ¹³⁵ Sakarya Depremleri, s. 44-45.
- ¹³⁶ Yeni Sakarya, 27 Ağustos 1967, Perşembe, No. 4013, s. 1.
- ¹³⁷ Sakarya Depremleri, s. 42-43; Yeni Sakarya, 7 Ağustos 1967, Pazartesi, No. 4022, s. 1.
- ¹³⁸ Yeni Sakarya, 27 Temmuz 1967, Perşembe, No. 4013, s. 1.
- ¹³⁹ Sakarya Depremleri, s. 41-42.
- ¹⁴⁰ Yeni Sakarya, 27 Temmuz 1967, Perşembe, No. 4013, s. 1.
- ¹⁴¹ Adapazarı Depremleri, s. 45.
- ¹⁴² Adapazarı Depremleri, s. 43.
- ¹⁴³ Yeni Sakarya, 12 Ağustos 1967, Cumartesi, No. 4027, s. 1.
- ¹⁴⁴ Sakarya Depremleri, s. 43-44.
- ¹⁴⁵ Yeni Sakarya, 12 Ağustos 1967, Cumartesi, No. 4027, s. 1.
- ¹⁴⁶ Yeni Sakarya, 9 Ağustos 1967, Çarşamba, No. 4024, s. 1.
- ¹⁴⁷ Yeni Sakarya, 17 Ağustos 1967, Perşembe, No. 4031, s. 1.
- ¹⁴⁸ Yeni Sakarya, 21 Ağustos 1967, Pazartesi, No. 4034, s. 1.
- ¹⁴⁹ Yeni Sakarya, 11 Ağustos 1967, Cuma, No. 4026, s. 1.
- ¹⁵⁰ Mesela Yeni Sakarya Gazetesi depremi müteakiben yayımlanan nüshalarında, kırmızı olan gazete başlığını yaklaşık bir haftalık süreyle siyah olarak vermişti.

¹⁵¹ Sakarya Depremleri, s. 54-55.

¹⁵² Abdullah Çelik, "Yeniden Kurarken", Yeni Sakarya, 11 Ağustos 1967, Cuma, No. 4026, s. 1.

¹⁵³ "17 Ağustos 1999 depremi, Üç Yıl Önce Tahmin Edilmiş: Aykut Barka ve arkadaşlarının 28 Eylül 1996 tarihinde "Deprem Tehlikesi Nerede Yoğunlaştı?" adlı araştırmasında, büyük deprem olma olasılığının en yüksek olduğu yerlerin içerisinde Sapanca-Izmit, Geyve, Hendek ve Düzce fayları olduğu belirtilmişti. Bu araştırmanın bulgularına göre, Kuzey Anadolu fayı boyunca büyük depremler, Erzincan'dan başlayarak batıya doğru göç ediyor (Adapazarı'nda Deprem ve Sonrası, s. 40). Yine 17 Ağustos depreminden uzun bir süre önce, Kocaeli Üniversitesi'ne mensup bazı profesörler, muhtemel büyük bir depremde Kocaeli'nin yerle bir olabileceğini söyleyerek, üniversite kampüsünün dahi fay hattına kurulduğunu ifade etmişlerdir. Ancak bu uyarılar dikkate alınmamış olacaktır ki, hem Kocaeli depremde ağır hasar görmüş, hem de kampus yerle bir olmuştur (Milliyet Gazetesi, 24 Ağustos 1999; <http://www.gundemturkiye.org/detail.php?subject=deprem&news=&date=1&dateop>, 5 Kasım 2003).

¹⁵⁴ Hürriyet Gazetesi, 18 Ağustos 1999; Sabah Gazetesi, 17 Ağustos 1999; Milliyet Gazetesi, 18 Ağustos 1999; Radikal Gazetesi, 18 Ağustos 1999; Cumhuriyet Gazetesi, 18 Ağustos 1999; <http://www.arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/99/08/17/sondakikaekonomi.htm>, 5 Kasım 2003;

<http://www.kronoloji.gen.tr/kronoloji.php3?sayfa=2&kategori=deprem>, 15 Ekim 2003;

<http://www.belgenet.com/deprem/depremt.html>, 15 Ekim 2003;

<http://www.afet.gen.tr/deprem/trkronoloji.html>, 15 Ekim 2003; Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 54; Adapazarı'nda Deprem ve Sonrası, s. 26.

¹⁵⁵ Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. IV, s. 645, Sabah Gazetesi, 17 Ağustos 1999.

¹⁵⁶ Bu bilgi, Sakarya Üniversitesi'ne mensup uzmanlar tarafından hazırlanan "17 Ağustos 1999 Gölçük – Arifiye Depremi Değerlendirme Raporu"ndan alınmıştır (Adapazarı'nda Deprem ve Sonrası, s. 49).

¹⁵⁷ Adapazarı, 17 Eylül 1999, Cuma, No. 7 776; Sabah Gazetesi, 17 Ağustos 1999; Milliyet Gazetesi, 18 Ağustos 1999; Hürriyet Gazetesi, 18 Ağustos 1999; <http://www.gundemturkiye.org/detail.php?subject=deprem&news=&date=1&dateop>, 5 Kasım 2003; <http://www.milliyet.com.tr/1999/08/18/hab00.html>; 5 Kasım 2003; <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/disbasin/1999/08/20x99.htm#%203>, 5 Kasım 2003; Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. IV, s. 631; Adapazarı'nda Deprem ve Sonrası, s. 26.

¹⁵⁸ Adapazarı'nda Deprem ve Sonrası, s. 49.

¹⁵⁹ Sabah Gazetesi, 17 Ağustos 1999; Türkiye Gazetesi, 18 Ağustos 1999; Milliyet Gazetesi, 19 Ağustos 1999; <http://www.gundemturkiye.org/detail.php?subject=deprem&news=&date=1&dateop>, 5 Kasım 2003; <http://www.milliyet.com.tr/1999/08/18/hab00.html>; 5 Kasım 2003.

¹⁶⁰ Türkiye Gazetesi, 18 Ağustos 1999.

¹⁶¹ Milliyet Gazetesi, 19 Ağustos 1999; Türkiye Gazetesi, 19 Ağustos 1999; Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. IV, s. 631; <http://www.gundemturkiye.org/detail.php?subject=deprem&news=&date=1&dateop>, 5 Kasım 2003; Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 54.

¹⁶² <http://www.milliyet.com.tr/1999/08/18/hab00.html>; 5 Kasım 2003.

¹⁶³ Konuyla ilgili farklı rakamlar, depremin şiddeti konusundaki tartışmaların başlıca sebebidir. Sabah gazetesi depremin birinci günü 6.7 değerini verirken, ikinci gün, depremin 6.8 şiddetinde gerçekleştiğini okuyucularına bildiriyordu (Sabah Gazetesi, 18 Ağustos 1999). Liberal New York Times gazetesinin 19 Ağustos 1999 tarihli sayısında, Amerika Birleşik Devletlerinin ilk başta depremin şiddetini 7.8 olarak belirlediğini, daha sonra 7.4 olarak değiştirdiğini, buna rağmen bu rakamın bu yüzyıl içerisinde rastlananların en büyüğü olduğunu ve Türklerin de 7.4 rakamını tespit ettiklerini ifade etmiştir. Almanya'da yayımlanan Die Welt gazetesinin internet sayfasında, depremin 7.8 olduğu kayıtlıydı. Viyana'da yayımlanan Oberosterreichische Nachrichten gazetesinde de şiddetin 7.8 olduğunu belirlemişlerdi. Reuter Ajansı'nın da doğruladığı bir başka bilgide, depremin 7.4 olarak meydana geldiği kabul ediliyordu (<http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/disbasin/1999/08/20x99.htm#%203>, 5 Kasım 2003). Los Angeles Times gazetesi de, asrın felaketinin 7.4 şiddetinde gerçekleştiğini okurlarına duyuran basın organlarından birisiydi (<http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/disbasin/1999/08/24x99.htm#%203>, 5 Kasım 2003).

¹⁶⁴ Sabah Gazetesi, 17 Ağustos 1999; <http://www.gundemturkiye.org/detail.php?subject=deprem&news=&date=1&dateop>, 5 Kasım 2003.

¹⁶⁵ <http://www.arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/99/08/17/sondakikaekonomi.htm>, 5 Kasım 2003.

¹⁶⁶ <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/disbasin/1999/08/24x08x99.htm>, 5 Kasım 2003.

¹⁶⁷ <http://www.arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/99/08/17/sondakikaekonomi.htm>, 5 Kasım 2003.

- ¹⁶⁸ Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. IV, s. 645.
- ¹⁶⁹ Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 56.
- ¹⁷⁰ <http://www.arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/99/08/17/sondakikaekonomi.htm>, 5 Kasım 2003.
- ¹⁷¹ Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. IV, s. 632.
- ¹⁷² Akşam Gazetesi, 18 Ağustos 1999.
- ¹⁷³ Akşam Gazetesi, 19 Ağustos 1999.
- ¹⁷⁴ <http://www.milliyet.com.tr/1999/08/18/haber/hab00.html>, 5 Kasım 2003.
- ¹⁷⁵ Sabah Gazetesi, 18 Ağustos 1999; <http://www.gundemturkiye.org/detail.php?subject=deprem&news=&date=1&dateop>, 5 Kasım 2003.
- ¹⁷⁶ <http://www.milliyet.com.tr/1999/08/19/yasam/yas02.html>, 6 Kasım 2003.
- ¹⁷⁷ Yeni Sakarya, 6 Eylül 1999, Pazartesi, No. 13 406.
- ¹⁷⁸ <http://www.milliyet.com.tr/1999/08/20/yasam/yas01.html>, 6 Kasım 2003.
- ¹⁷⁹ Türkiye Gazetesi, 19 Ağustos 1999.
- ¹⁷⁰ Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 57.
- ¹⁷¹ Türkiye Gazetesi, 19 Ağustos 1999. Deprem, Mecliste de önemli tartışmalara neden olmuştur. TBMM’de, Sakarya Milletvekillerinden Turan İmamoğlu, Sakarya’da devletin hiçbir çalışma yapmadığını, depremde birçok yakınını kaybettiğini belirterek söz istemiş, ancak kendisine Hüsamettin Özkan ve grup başkan vekillerince izin verilmemiştir. Bunun üzerine İmamoğlu sinirlenerek, “Vali, Başbakanı karşılamaya gidiyor, devlet çalışması yok” diye bağırmıştır. Bu arada Devlet Bakanı Abdulhalük Çay ile Millî Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu da ikna etmeye çalışan ve onlara depremin boyutlarını anlatan İmamoğlu’na, Hasan Gemici sert çıkmıştır. İmamoğlu bundan dolayı Devlet Bakanı Hasan Gemici’nin üzerine yürümüştür. Hasan Gemici bu durum karşısında İmamoğlu’na sert çıkmış ve şu şekilde konuşmuştur: “Gel otur, konuşma, sus kardeşim. İki günden beri deprem bölgesindeyiz, uyumadık bile. Devlet çalışmıyor demek yanlış. Devlet her şeyi yapıyor. Ancak deprem bölgesi çok geniş bir alan”. Hasan Gemici, kendisini dinlemeyen ve salonu terk eden Turan İmamoğlu’nu “şov yapmakla” suçlamıştır (Türkiye Gazetesi, 19 Ağustos 1999). Devlet büyüklerinin afet bölgesine gelmesi karşısında ortaya çıkan ilginç durum hakkında, ATSO’nun hazırladığı Adapazarı’nda Deprem ve Sonrası adlı çalışmada şunlar kayıtlıdır: “Cumhurbaşkanı, başbakan, bakan, müsteşar, genel müdür gibi üst düzey yöneticilerin bölgeye yaptıkları ziyaretlerin, deprem çalışmalarını engellediği, yetkililer tarafından dile getirildi. Çünkü yöneticilerin, onları karşılamak, brifing hazırlamak ve vermek gibi çalışmalar gerektiği için, kurtarma faaliyetleri doğal olarak aksadı” (Adapazarı’nda Deprem ve Sonrası, s. 98).
- ¹⁷² Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 57.
- ¹⁷³ Yeni Sakarya, 6 Eylül 1999, Pazartesi, No. 13 406.
- ¹⁷⁴ Yeni Sakarya, 7 Eylül 1999, Salı, No. 13 407.
- ¹⁷⁵ “Depremiň şokunu atlatan, hemen savcılığa koşarak, müteahhit için suç duyurusu yapıyor (Sabah Gazetesi, 3 Eylül 1999; <http://www.gundemturkiye.org/detail.php?subject=deprem&news=&date=1&dateop>, 5 Kasım 2003). Öyle ki, felaketin baş sorumlularından görülen müteahhitler hakkında açılan davaların sayısı, Ekim 1999’da 15 bine ulaşmıştı (Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. IV, s. 633).
- ¹⁷⁶ <http://www.milliyet.com.tr/1999/08/20/yasam/yas03.html>, 5 Kasım 2003.
- ¹⁷⁷ <http://www.milliyet.com.tr/1999/08/20/yasam/yas03.html>, 5 Kasım 2003.
- ¹⁷⁸ Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 57-58.
- ¹⁷⁹ Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası.
- ¹⁸⁰ Bu konunun detayları için bkz. Adapazarı’nda Deprem ve Sonrası, s. 203-204.
- ¹⁸¹ Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 58.
- ¹⁸² Arama Kurtarma Timi.
- ¹⁸³ Milliyet Gazetesi, 19 Eylül 1999; <http://www.gundemturkiye.org/detail.php?subject=deprem&news=&date=1&dateop>, 5 Kasım 2003; Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 59-61.
- ¹⁸⁴ Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 63.
- ¹⁸⁵ Adapazarı’nda Deprem ve Sonrası, s. 97-98.
- ¹⁸⁶ Milliyet Gazetesi, 3 Eylül 1999; <http://www.gundemturkiye.org/detail.php?subject=deprem&news=&date=1&dateop>, 5 Kasım 2003; Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. IV, s. 632.

¹⁹⁷ Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. IV, s. 632.

¹⁹⁸ Türkiye Gazetesi, 18 Ağustos 1999.

¹⁹⁹ Türkiye Gazetesi, 25 Ağustos 1999.

²⁰⁰ Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. IV, s. 633.

²⁰¹ Türkiye Gazetesi, 20 Ağustos 1999.

²⁰² Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. IV, s. 634.

²⁰³ Sabah Gazetesi, 5 Eylül 1999; <http://www.gundemturkiye.org/detail.php?subject=deprem&news=&date=1&dateop>, 5 Kasım 2003.

²⁰⁴ Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. IV, s. 646.

²⁰⁵ Türkiye Gazetesi, 23 Ağustos 1999.

²⁰⁶ Yeni Sakarya, 6 Eylül 1999, Pazartesi, No. 13 406.

²⁰⁷ Hürriyet Gazetesi, 23 Ağustos 1999; Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. IV, s. 646; <http://www.gundemturkiye.org/detail.php?subject=deprem&news=&date=1&dateop>, 5 Kasım 2003.

²⁰⁸ Dönemin Bayındırlık Bakanı Koray Aydın ise, deprem karşısındaki duygularını şu iki kısa cümle ile değerlendiriyordu: "Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihindeki en büyük doğal afeti ile karşı karşıyayız. İlk defa, nüfusumuzun % 45'inin bulunduğu bir yerde yer alan bir deprem olmuştur" (<http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/disbasin/1999/08/20x08x99.htm#%203>, 5 Kasım 2003).

²⁰⁹ "Kanal 6 televizyonuna yedi gün kapatma cezası veren Radyo Televizyon Üst Kurulu, İçişleri Bakanlığı ile görüşerek, ulusal ve yerel TV kanallarının izlenmesini istedi. Bakanlık da valilere şu acil mesajı gönderdi: "deprem yayınlarında toplumu ümitsizliğe sevk eden, millî ve manevî değerlere ters düşen yayınların yapıldığı duyumları alınıyor. İzlime birimleri aykırı yayınları haber vermeli" (Milliyet Gazetesi, 26 Ağustos 1999; <http://www.gundemturkiye.org/detail.php?subject=deprem&news=&date=1&dateop>, 5 Kasım 2003).

²¹⁰ Türkiye Gazetesi, 20 Ağustos 1999.

²¹¹ Nitekim 22 Ağustos tarihli medya teşkilatları, deprem açısından sadece Türkiye'nin değil, dünyanın büyük bir hareketlilik içerisinde olduğunu duyurmuşlardır. Bu kapsamda Japonya'nın batısında Richter ölçeğine göre 5.5, Guatemala'nın güneybatısında 4.3, İran'ın Likek kentinde de 3.4 olarak gerçekleşen depremler tespit edilmiştir. İran'daki depremin 22 Ağustos'ta, ancak Türkiye'deki depremle aynı saatte yani 03.02'de olması ise dikkatleri çekmiştir. Yine o günlerde Amerika Birleşik Devletlerinin California eyaletinin en büyük kenti olan Los Angeles'te de orta şiddette bir deprem meydana gelmiştir (Türkiye Gazetesi, 22 Ağustos 1999). Türkiye'nin deprem paniğini üstünden atmaya çalıştığı günlerde, depremin gerçekleştiği andan itibaren birçok yardım faaliyetinde bulunan komşu Yunanistan da deprem gerçeğiyle karşı karşıya kalmıştır. Nitekim 8 Eylül 1999'da başkent Atina merkezli 5.9 şiddetinde bir deprem yaşayan Yunanistan'da, ilk belirlemelere göre 50 kişi hayatını kaybetmiş ve özellikle Atina'da hayat felç olmuştur (Hürriyet Gazetesi, 8 Eylül 1999; Milliyet Gazetesi, 8 Eylül 1999; <http://www.gundemturkiye.org/detail.php?subject=deprem&news=&date=1&dateop>, 5 Kasım 2003). Bu durum karşısında, Yunanistan'ın 17 Ağustos'ta Türkiye'ye yaptığını, bu kez Türkiye Yunanistan'a yapmış ve kurtarma ekiplerini Atina'ya gönderen ilk ülkelerden birisi olmuştur (Milliyet Gazetesi, 10 Eylül 1999, <http://www.gundemturkiye.org/detail.php?subject=deprem&news=&date=1&dateop>, 5 Kasım 2003). Bu güzel diyalog karşısında, Yunanistan Sağlık Bakanı Lambros Papadimos, "gerekirse tabii ki sizden kan isteyeceğiz" açıklamasında bulunarak, Türkiye'nin büyük ilgisine de teşekkür etmiştir (Milliyet Gazetesi, 11 Eylül 1999; <http://www.gundemturkiye.org/detail.php?subject=deprem&news=&date=1&dateop>, 5 Kasım 2003). Dünyayı saran deprem dalgası, Atina depremiyle de son bulmamış, bu kez Tayvan'ı vurmuştur (Milliyet Gazetesi, 22 Eylül 1999). Nitekim 21 Ekim 1999'da Tayvan'da 7.6 şiddetinde bir deprem gerçekleşmiş ve ülke gerçekten büyük bir felakete karşı karşıya kalmıştır (Sabah Gazetesi, 23 Eylül 1999; <http://www.gundemturkiye.org/detail.php?subject=deprem&news=&date=1&dateop>, 5 Kasım 2003). Ve o günlerin son büyük depremi, Tayvan'dan sonra Meksika'da olmuştur. Richter ölçeğine göre 7.5 şiddetinde gerçekleşen depremde, yüzlerce bina yıkılmış ve binlerce insan deprem felaketiyle yüz yüze gelmiştir (Sabah Gazetesi, 1 Ekim 1999; <http://www.gundemturkiye.org/detail.php?subject=deprem&news=&date=1&dateop>, 5 Kasım 2003). Bu gelişmeler, 17 Ağustos'u takip eden günlerde, yerküredeki hareketliliğin önemli göstergelerindendir.

²¹² 17 Ağustos 1999 depreminde, dünyadaki çeşitli ülkelerden Türkiye'deki bütün afet bölgelerine oldukça büyük yardım ve kurtarma ekipleri gönderilmiştir. Ekip ve yardım gönderen ülke sayısı 60'a yakındır. Deprem bölgesinde bu ülkelerden gelen 2 200 özel arama ve kurtarma ekibi görev yapmıştır (<http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/disbasin/1999/08/24x08x99.htm>, 5 Kasım 2003). Bu ülkeleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Yunanistan (Kıbrıs Rum Kesimi dahil), İsviçre, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, İsrail, Avustralya, Mısır, Fas, Bangladeş, Hırvatistan, Belçika, Yeni Zelanda, Tunus, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Slovenya, Suriye, İran, İrlanda, İspanya, Fransa, Bulgaristan, İtalya, Hollanda, Avusturya, Rusya, Kanada, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Almanya, Danimarka, Norveç, Bahreyn, Azerbaycan,

Cezayir, Portekiz, Ukrayna, Macaristan, Polonya, Kore, Finlandiya, Moldova, Irak, Özbekistan, Malezya, Çin, Küba, Suudi Arabistan, Türkmenistan, Gürcistan ve Romanya. Uluslararası kuruluşlardan Avrupa Birliği, Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu ve İslam Alemi Birliği'nden de maddi yardım gönderilmiştir (Adapazarı'nda Deprem ve Sonrası, s. 60-65). Avrupa Birliği, ayrıca "acil yardım eylem planı" geliştirmek suretiyle, depremin yaralarını sarmak ve bölgeyi yeniden inşa etme konusunda önemli bir adım atmıştır (<http://www.gundemturkiye.org/detail.php?subject=deprem&news=&date=1&dateop>, 5 Kasım 2003; Sabah Gazetesi, 27 Ağustos 1999). Bu birlik ve ülkelerin hepsi yayınladıkları birer bildiri ile Türkiye'ye başsağlığı dileklerinde de bulunmuşlar, hatta bazıları çok üst düzeydeki yetkililerini deprem bölgesine göndermişlerdir. Afet bölgesine gelen liderlerden birisi Kanada Başbakanı Jean Chretien'dir. Chretien 7 Kasım 1999 tarihinde Adapazarı'na gelmiş, yardım çalışmalarını izlemiş ve yapılması gerekenler hakkında görüş alış-verişinde bulunmuştur (Adapazarı'nda Deprem ve Sonrası, s. 65). Bu ülkelerden birisi de Amerika Birleşik Devletleri'dir. Nitekim dönemin ABD Başkanı Bill Clinton, daha depremin ilk günü sona ermeden gazetecilere yaptığı açıklamada "dost ve müttefik" Türkiye'nin şu anda çok zor bir aşamadan geçmekte olduğunu belirterek, Amerikan halkı adına taziyelerini bildirdiği gibi (Türkiye Gazetesi, 18 Ağustos 1999), 14 Kasım tarihinde de Türkiye'ye gelmiştir. Ertesi günü Anıtkabir'i ziyaret eden Clinton'a devlet nişanı verildi ve TBMM'de konuşan ilk ABD başkanı oldu. Bu konuşmasında Türkiye'ye depremde kullanması amacıyla 1 milyon dolar kredi sözü verdi ve kredi 24 saat sonra geldi. 16 Kasım'da eşi ve kızıyla birlikte deprem bölgesine giderek, İzmit Doğukışla'da bir çadırkenti ziyaret etti. Clinton 19 Kasım 1999'da Türkiye'den ayrıldı (Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. IV, s. 634). Ayrıca ABD Dışişleri Bakanı yardımcısı Marc Grossmann da, deprem dolayısıyla yaptığı açıklamada 70 kişilik bir arama ve kurtarma ekibinin İstanbul'a gönderildiğini, yine aynı gün Florida ve Virginia eyaletlerinde de yeni ekipler gönderileceğini ifade etmiştir. Diğer ülkelerden Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Yunanistan Cumhurbaşkanı Constantinos Stephanopoulos, Almanya Federal Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Johannes Rau, Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek, Bahreyn Emiri Hamad Bin Isa Al-Khalifa, İsviçre Konfederasyonu Başkanı Ruth Dreifuss, İtalya Cumhurbaşkanı Carlo Azeglio Ciampi, Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac, İngiltere Kraliçesi Elizabeth, İspanya Kralı Juan Carlos ve Kraliçe Sofia ve Hindistan Cumhurbaşkanı Koçeril Raman Narayanan, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e hitaben birer başsağlığı ve geçmiş olsun mesajı göndermişlerdir. Öte yandan Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan da, deprem felaketiyle sarsılan Türkiye'ye mümkün olan bütün desteği sağlamaya hazır olduklarını ifade etmiştir (Türkiye Gazetesi, 18 Ağustos 1999). 24 Eylül 1999'da Bosna Hersek adına Alia İzzet Begoviç, bizzat deprem bölgesine gelerek, Adapazarı'nın muhtelif yerlerinde incelemelerde bulundu. Begoviç, savaş zamanında Türkiye'den gördükleri yardımları "asla ve asla" unutmadıklarını ifade etti (Adapazarı, 24 Eylül 1999, Cuma, No. 7 783).

²¹³ Adapazarı'nda Deprem ve Sonrası, s. 67; Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 62.

²¹⁴ Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 62.

²¹⁵ Akşam Gazetesi, 19 Ağustos 1999.

²¹⁶ <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/disbasin/1999htm>, 5 Kasım 2003.

²¹⁷ Arama ve kurtarma amaçlı iş makineleri kastedilmektedir.

²¹⁸ <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/disbasin/1999/08/24x08x99.htm>, 5 Kasım 2003.

²¹⁹ <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/disbasin/1999/08/23x08x99.htm>, 5 Kasım 2003.

²²⁰ Milliyet Gazetesi, 22 Ağustos 1999; <http://www.gundemturkiye.org/detail.php?subject=deprem&news=&date=1&dateop>, 5 Kasım 2003.

²²¹ Star Gazetesi, 19 Ağustos 1999; Sabah Gazetesi, 18 Ağustos 1999; Sabah Gazetesi, 19 Ağustos 1999; Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. IV, s. 646.

²²² <http://www.turkiyegazetesi.com/archive/archive/default.asp?p1=news&style=det&id=17960&online=-1&winmode=pop>, 9 Kasım 2003; Türkiye Gazetesi, 25 Ağustos 1999;

²²³ Türkiye Gazetesi, 24 Ağustos 1999.

²²⁴ Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 75.

²²⁵ Adapazarı'nda Deprem ve Sonrası, s. 55.

²²⁶ Milliyet Gazetesi, 28 Ağustos 1999; <http://www.gundemturkiye.org/detail.php?subject=deprem&news=&date=1&dateop>, 5 Kasım 2003.

²²⁷ Milliyet Gazetesi, 31 Ağustos 1999.

²²⁸ Milliyet Gazetesi, 17 Eylül 1999.

²²⁹ Milliyet Gazetesi, 28 Ağustos 1999.

²³⁰ Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. IV, s. 632.

²³¹ Milliyet Gazetesi, 12 Eylül 1999.

- ²³² Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 79-81.
- ²³³ Yeni Sakarya, 6 Eylül 1999, Pazartesi, No. 13 406.
- ²³⁴ Yeni Sakarya, 9 Eylül 1999, Perşembe, No. 13 409.
- ²³⁵ Yeni Sakarya, 24 Eylül 1999, Cuma, No. 13 422.
- ²³⁶ Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Arşivi, Senato Karar Defteri, 23 Ağustos 1999, Senato Toplantı No. 102.
- ²³⁷ Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Arşivi, Senato Karar Defteri, 2 Eylül 1999, Senato Toplantı No. 104.
- ²³⁸ Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Arşivi, Senato Karar Defteri, 9 Eylül 1999, Senato Toplantı No. 106.
- ²³⁹ Yeni Sakarya, 14 Eylül 1999, Salı, No. 13 413.
- ²⁴⁰ Yeni Sakarya, 15 Eylül 1999, Çarşamba, No. 13 414.
- ²⁴¹ Yeni Sakarya, 9 Kasım 1999, Salı, No. 13 456.
- ²⁴² Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Arşivi, Senato Karar Defteri, 15 Kasım 1999, Senato Toplantı No. 111.
- ²⁴³ Yeni Sakarya, 16 Kasım 1999, Salı, No. 13 462.
- ²⁴⁴ Yeni Sakarya, 20 Kasım 1999, Cumartesi, No. 13 466.
- ²⁴⁵ Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Arşivi, Senato Karar Defteri, 25 Kasım 1999, Senato Toplantı No. 112.
- ²⁴⁶ Yeni Sakarya, 16 Ağustos 1999, Pazartesi, No. 13 405.
- ²⁴⁷ Yeni Sakarya, 6 Eylül 1999, Pazartesi, No. 13 406.
- ²⁴⁸ Yeni Sakarya, 6 Eylül 1999, Pazartesi, No. 13 406.
- ²⁴⁹ Yeni Sakarya, 7 Eylül 1999, Salı, No. 13 407.
- ²⁵⁰ Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. IV, s. 633; <http://www.gundemturkiye.org/detail.php?subject=deprem&news=&date=1&dateop>, 5 Kasım 2003. Mahalli basına göre deprem 14.58'de olmuştu ve 20 saniye sürmüştü (Yeni Sakarya, 14 Eylül 1999, Salı, No. 13 413).
- ²⁵¹ Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. IV, s. 633.
- ²⁵² <http://www.gundemturkiye.org/detail.php?subject=deprem&news=&date=1&dateop>, 5 Kasım 2003.
- ²⁵³ Adapazarı'nda Deprem ve Sonrası, s. 44.
- ²⁵⁴ Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. IV, s. 634; Eroğlu ve diğerleri, Adapazarı'nda Deprem Gerçeği, s. 15; <http://www.belgenet.com/deprem/depremt.html>, 15 Ekim 2003.
- ²⁵⁵ Adapazarı'nda Deprem ve Sonrası, s. 44.
- ²⁵⁶ <http://www.belgenet.com/deprem/depremt.html>, 15 Ekim 2003; Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. IV, s. 634.
- ²⁵⁷ Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. IV, s. 634.
- ²⁵⁸ Adapazarı'nda Deprem ve Sonrası, s. 44.
- ²⁵⁹ 12 Kasım depreminden sonra da, bölgenin üzerinde bulunduğu fay hattındaki hareketlilik devam etmiştir. Nitekim bu hareketliliğin sonucundadır ki, 14 Şubat 2000 tarihinde Bolu-Yığılca'da 5.1 ve 23 Ağustos 2000'de de Sakarya-Hendek'te 5.8 şiddetinde iki önemli deprem daha meydana gelmiştir. Bu depremler bölgede büyük tedirginlik yaratmış olsa da, can kaybına sebebiyet vermemiş (<http://www.belgenet.com/deprem/depremt.html>, 15 Ekim 2003), sadece Hendek ve Akyazı'da panikle binalardan atlayıp, yaralanan insanlar hastaneye kaldırılmıştır (<http://www.kronoloji.gen.tr/kronoloji.php3?sayfa=0&kategori=deprem>, 15 Ekim 2003).
- ²⁶⁰ <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/disbasin/1999/08/23x08x99.htm>, 5 Kasım 2003.
- ²⁶¹ Türkiye Gazetesi, 22 Ağustos 1999.
- ²⁶² Sabah Gazetesi, 21 Ağustos 1999; <http://www.gundemturkiye.org/detail.php?subject=deprem&news=&date=1&dateop>, 5 Kasım 2003; <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/disbasin/1999/08/23x08x99.htm>, 5 Kasım 2003.
- ²⁶³ <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/disbasin/1999/08/24x08x99.htm>, 5 Kasım 2003.
- ²⁶⁴ <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/disbasin/1999/08/24x08x99.htm>, 5 Kasım 2003.

²⁶⁵ Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. IV, s. 632.

²⁶⁶ <http://www.belgenet.com/deprem/depremt.html>, Genel kayıpları bu rakamlara çok yakın veren eserler de vardır. Buna göre 17 Ağustos depreminde 17 840 kişi hayatını kaybetti ve 43 953 kişi de bu felaketten yaralı olarak kurtuldu (Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. IV, s. 633). 15 Ekim 2003. İnsan kaybının 20 000'den fazla olduğunu ifade eden kaynaklar da mevcuttur (<http://www.kronoloji.gen.tr/kronoloji.php3?sayfa=0&kategori=deprem>, 15 Ekim 2003).

²⁶⁷ <http://www.kronoloji.gen.tr/kronoloji.php3?sayfa=0&kategori=deprem>, 15 Ekim 2003. Hasarlı konut sayısını 285 bin, işyeri miktarını 40 bin şeklinde ifade eden kaynaklar da mevcuttur (Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. IV, s. 633).

²⁶⁸ Bilindiği gibi depremden önce Türkiye'nin en çok göç alan kısmı, Marmara bölgesiydi. Ancak deprem göçü tersine çevirmişti. Nitekim felaketin üzerinden 2 haftalık bir süre geçtikten sonra, bölgedeki göç durumu şu şekilde gelişme göstermişti: Sakarya'dan 9 275, Yalova'dan 8 100 ve Kocaeli'den 14 250 kişi, Valiliklerden de yardım almak suretiyle bu vilayetleri terk etmişlerdir. Kendi imkânlarıyla kaçanların sayısı da 50 000'i buluyor. Bunların bir kısmının İstanbul'a gittiği kesin olmakla birlikte (Milliyet Gazetesi, 2 Eylül 1999; <http://www.gundemturkiye.org/detail.php?subject=deprem&news=&date=1&dateop>, 5 Kasım 2003), asıl önemli kesiminin memlekelerine göç ettikleri bilinmektedir.

²⁶⁹ <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/disbasin/1999/08/24x08x99.htm>, 5 Kasım 2003.

²⁷⁰ Türkiye Gazetesi, 24 Ağustos 1999.

²⁷¹ <http://www.arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/99/08/17/sondakikaekonomi.htm>, 5 Kasım 2003.

²⁷² <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/disbasin/1999/08/24x08x99.htm>, 5 Kasım 2003.

²⁷³ Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 64; http://www.sakarya.gov.tr/olu_yarali.asp#, 6 Kasım 2003.

²⁷⁴ Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. IV, s. 632; Adapazarı'nda Deprem ve Sonrası, s. 72; Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 64.

²⁷⁵ <http://www.sakarya.gov.tr/hasar.asp>, 6 Kasım 2003. Bu rakamlar, Sakarya Vilayeti'nin resmî web sitesinden alınmıştır. Deprem konusunda gerçekten büyük emekler ve fedakârlıklar harcanarak hazırlanmış olan Sakarya ve Deprem adlı başka bir çalışmada ise, Vilayetin verdiği yukarıdaki rakamlarla ilgili önemsiz birtakım farklılıklar mevcuttur (Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 66)

²⁷⁶ Türkiye Gazetesi, 23 Ağustos 1999.

²⁷⁷ Türkiye Gazetesi, 25 Ağustos 1999.

²⁷⁸ Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 67.

²⁷⁹ <http://www.milliyet.com.tr/2003/08/19/yazar/asik.html>, 11 Kasım 2003.

²⁸⁰ Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s.66-71.

²⁸¹ <http://www.sakarya.gov.tr/enkaz.asp>, 6 Kasım 2003.

²⁸² <http://www.sakarya.gov.tr/cadirkent.asp>, 6 Kasım 2003.

²⁸³ <http://www.sakarya.gov.tr/prefabrik.asp>, 6 Kasım 2003.

²⁸⁴ İkokul Öğretmenleri Sağlık ve Sosyal Yardım Sandığı.

²⁸⁶ Türkiye Vagon Sanayii Anonim Şirketi.

²⁸⁷ Türkiye Lokomotif Sanayii Anonim Şirketi.

²⁸⁷ Birleşmiş Milletler Çüçuklara Yardım Fonu.

²⁸⁸ http://www.sakarya.gov.tr/afet_yrd.asp, 6 Kasım 2003; Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 102-107.

²⁸⁹ Eroğlu – Tecim, Sakarya ve Deprem, s. 108.

²⁹⁰ http://www.sakarya.gov.tr/afet_yrd.asp, 6 Kasım 2003.

²⁹¹ Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. IV, s. 634.

III

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA ADAPAZARI'NIN SİYASÎ VE SOSYAL HAYATININ ÖNCÜLERİ

Prof. Dr. Enver KONUKÇU
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ, FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ

Adapazarı, Devlet-i Âliye-i Osmaniye'nin bir kasabası idi. Konur Alp, Akça Koca ve Abdurrahman Gâzi'nin gayretleri ile Osmanlı Beyliği topraklarına kazandırılmıştı.

1326'lerden 1923'e kadar da, bu büyük imparatorluğun kasabası olarak, köyden-kentleşme aşamasını tamamladı. Kocaeli veya İzmit idarî bölünüşü içinde önemli bir pazar kasabası olarak yerini aldı.

29 Ekim 1923'de ise Adapazarı yeni bir idare tarzı ile karşılaştı. Bu, Cumhuriyet idi.

Cumhuriyet'in ilânı, Nutuk'da şu satırlarla ifade edilmektedir: "Efendiler... Parti toplantısına son verildi. Bundan sonra da TBMM toplantısı açıldı. Saat öğleden sonra altı idi. Kanun teklifi, Kanûn-ı Esâsî (Anayasa) Encümeni tarafından usulen incelendi. Mazbatası hazırlanırken, Meclis diğer meselelerle meşgul oldu. Nihayet başkanlık makamındaki Reis Vekili İsmet (İnönü) Bey, Meclis'e şu malumatı verdi: Kanûn-ı Esâsî Encümeni, Teşkilât-ı Esasîye Kanunu'nun değiştirilmesine dair raporun acele olarak ve hemen müzakeresini teklif ediyor (Kabul sesleri...) üzerine, mazbata okundu. Teklif gereği müzakere edildi. Nihayet kanun bir çok hatiplerin *Yaşasın Cumhuriyet* sadaları ile alkışlanan hitabeleri ile kabul edildi".

Yeni idare şeklinin kanunlaşmasından sonra, Reis-i Cumhur seçimine gidildi. Reis Vekili İsmet Bey, BMM'deki seçim sonucunu açıkladı: "Türkiye Cumhuriyeti Riyâseti (başkanlığı) için yapılan seçime, 158 kişi katılmıştır. Cumhuriyet Reisliğine 158 üye oybirliği ile, Ankara Milletvekili Gâzi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni seçmiştir".

Mustafa Kemal Paşa, BMM üyelerine içten sevgilerinin kabulünü rica etmiş ve tarihî bir konuşma yapmıştır. Yine Nutuk'da bu hususta; "Efendiler... Meclis'ce, Cumhuriyet kararı 29-30 Ekim 1923 gecesi saat 8.30'da verildi. On beş dakika sonra, yani 8.45'de Reis-i Cumhur (Cumhurbaşkanı) seçildi. Durum, aynı gece bütün memlekete bildirildi ve her tarafta gece yarısından sonra 101 pare top atışı ile ilân olundu. İlk hükümetin İsmet Paşa tarafından teşkil edildiği ve BMM Başkanlığına Fethi (Okyar)'ın seçildiği bildirilmektedir" diye yazılmaktadır.

Yine Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa'nın da işaret ettiği gibi, Cumhuriyetin ilânı, bütün milletçe büyük sevince sahne oldu. Her tarafta parlak gösteriler ile kutlanmıştı.

Adapazarı'nda da böylece yeni bir yönetim başlamış oluyordu. Kaymakam Hüsnü Bey (az önce Düzce'den naklen atanmıştı) ve Belediye Başkanı Salih (Yöntem), ahali adına TBMM'ye ve Cumhurbaşkanlığı'na kutlama telgrafları göndermişlerdir.

Cumhuriyetin İlânı'nda TBMM'nin kutsal çatısı altında İzmit, dolayısıyla Adapazarı'nı da temsil eden milletvekilleri; Keremzâde Mustafa, Ahmed Şükrü, Ahmed Ragıb (Akça), Saffet (Arıkan), İbrahim Süreyya (Yiğit) ve İbrahim (Tolon) Beylerdi.,

KEREMZÂDE MUSTAFA BEY: 1874 (1290)'te Adapazarı'nda doğdu. Babası Hacı Ali Bey, annesi Feride Hanım'dır.

1894'te teğmen rütbesi ile Mühendishaneden mezun oldu. Önce Çanakkale Boğazı Birinci Alayı'na geçici olarak verildi. Mart 1895'te Çanakkale'de, 2. Topçu Alayı, 1. Tabur, 3. Bölüğe atandı. Mart 1896'da Karadeniz Boğazı Topçu Alayı'na atandı. Mayıs 1898'de yüzbaşı rütbesine ve Ekim 1903'te Kolağası (kıdemli yüzbaşı) rütbesine yükseldi. Kasım 1907'de binbaşılığa yükselerek, Karadeniz Boğazı 2. Topçu Alayı'na verildi. 31 Mart Olayında Boğazın Yeniköy'e kadar olan bölgesinin örfi idare komutanlığını yaptı. 1910'da binbaşı olarak, Almanya'ya gönderildi. Alman topçu ordu birliklerinde bir yıl süre ile incelemelerde bulundu. Acemi döneminden manevra dönemine kadar bütün modern talim usullerini inceledi. Eylül 1911'de Almanya'dan döndükten sonra, 3. Kolordu Ağır Sahra Topçu Taburu Komutanlığı'na verildi. Ağır Sahra Taburu ile Edirne'den hareketle, Akdeniz Boğazı'nda İtalya Savaşı'na katıldı. Aynı yıl ağır topçu atış okulu öğretmenliğine getirildi.

Balkan Savaşı'na Garp Cephesi Topçu Kumandanı olarak katıldı. Edirne'nin düşmesi ile tutsak edildi. Tutsaklıktan dönüşünde Ağır Topçu Atış Okulu'na verildi. Buradaki görevi Genel Savaş'a kadar sürdü.

Temmuz 1914'te seferberlik nedeniyle, geçici olarak Çatalca Ağır Topçu 3. Liva Komutanlığı'nda kalması öngörüldü. Şubat 1913'te bir yıl kıdem zammı aldı.

Kasım 1914'te kaymakamlığa (yarbaylığa) yükselerek, 3. Liva Komutanlığı'na atandı ve ek olarak Hafif Obüs Alayı Kumandanlığı'nı üstlendi. Seferberlik nedeniyle kurulan Akpınar Sahil Topçu Komutanlığı'na atandı. Böylece Genel Savaş'ta İstanbul'un savunmasını üstlendi. Aralık 1915'te Garp Mevkii Müstahkem Kumandanlığı'na getirildi. Karadeniz Boğazı'nda Kilyos, Terkos Gölü ayağına kadar sahilin savunması ile görevli topçu tugayına komuta etti.

Çalışmalarından ötürü beyaz şeritli Harp Madalyası ile ödüllendirildi. Daha sonra bu madalya kırmızı şeritliye çevrildi.

Mart 1917'de Garp Cephesi'ndeki savaşları görmek üzere, ikinci kez

Almanya'ya gönderildi. Burada Alman Harp Madalyası verildi.

Mart 1918'de 5. Ordu'nun Ağır Topçu 6. Liva Komutanlığı'na getirildi. Nisan 1918'de, üstün başarısı nedeniyle Muharebe Gümüş Liyakat Madalyası ile ödüllendirildi. Aralık 1919'da Ağır Topçu Talimnameleri Tetkik Komisyonu Başkanlığı'na getirildi. Aralık 1919'da Ağır Topçu Atış Okulu Müdürlüğü'ne verildi. Mart 1921'de miralaylığa yükselerek, 23 Mart 1921'de İnebolu'ya ulaşır, aynı gün Trabzon'a hareket etti. Haziran 1921'de Kars Müstahkem Mevki Komutan Yardımcılığı'na atandı. Eylül 1921'de Erzurum Müstahkem Mevki Komutanlığı'na vekâleten ve Şubat 1922'de Şark Cephesi Topçu Müfettişliği'ne atandı. Ankara'da bulunduğu sırada, Şubat 1923'te Millî Savunma Bakanlığı Özlük İşleri İdaresi Başkanlığı Vekâleti'ne atandı.

Bu görevde iken, TBMM'nin II. Dönem seçimlerine katıldı. 10 Temmuz 1923'te yapılan seçimde, 458 oy alarak, Kocaeli'den milletvekili seçildi. 11 Ağustos'ta Meclise katıldı. 12 Ağustos 1923'te mazbatasını onaylandı.

Millî Müdafaa ve Nafia Komisyonlarında çalıştı. Edirne'nin kurtuluş bayramına katılan heyette yer aldı. Üç ayrı konuda önergesi, Genel Kurulda 23 değişik konuda, 66 konuşması vardır.

Mustafa Keremzade, 1941'de öldü.

AHMED ŞÜKRÜ BEY: 1875 (1291)'te Kastamonu'da doğdu. Babası Hüseyin Bey'dir.

İlk ve rüştiye öğrenimini Kastamonu'da tamamladı. 1888'de rüştiyeyi bitirip, Trabzon İdadisi'ne girdi. 5 Eylül 1892'de idadiyi bitirip, yüksek öğretmen okuluna girdi. 4 Şubat 1895'te pekiyi derece ile diploma aldı. 1 Haziran 1896'da Selanik İdadisi muavinliğine, tarih ve hesap dersleri öğretmenliğine atandı. 25 Ağustos 1896'da okulun ikinci muavinliği hesap-hendese ve fen bilgileri öğretmenliğine getirildi. İdadide çeşitli dersler okuttu.

16 Haziran 1901'de Selanik İdadisi'nden istifa ederek, İşkodra İli Önemli Kâtipliği'ne verildi. 12 Mart 1901'de Şam'da Hicaz Demiryolu Bakanlığı Kâtip ve Murakıplığı'na atandı. 14 Eylül 1903'te istifa ederek, İstanbul'da Darülhayır Muhasebe Memur Yardımcılığı'na, 14 Kasım 1903'te Bursa İdadisi İkinci Müdürlüğü'ne ve matematik öğretmenliğine, 14 Eylül 1908'de okulun müdürlüğüne, 13 Aralık 1908'de Selanik Hukuk Mektebi Müdürlüğü'ne, 25 Kasım 1909'da Selanik Maarif Müdürlüğü'ne getirildi.

28 Ağustos 1910'da Siroz Mutasarrıflığı'na, 16 Ağustos 1911'de İçişleri Bakanlığı Muhaberat Genel Müdürlüğü'ne ve 27 Ağustos 1912'de Saruhan Mutasarrıflığı'na getirildi. 21 Eylül 1912'de yönetimden çıkarıldı.

24 Ocak 1912'de Maarif Nezareti'ne (Bakanlığına) atandı. 1913 seçiminde Kastamonu'dan Mebusan Meclisi'ne seçildi. 5 Kasım 1914'te ek olarak Posta, Telgraf ve Telefon Bakanlığı vekâleti verildi. 7 Temmuz 1916'da Ticaret ve Ziraat Bakanlığı'na vekâlet etti.

24 Aralık 1917'de sağlık nedeniyle, Maarif Vekâleti'nden ve Posta,

Telgraf ve Telefon Vekâleti vekilliğinden istifa etti.

3 Ocak 1919'da Meclisin kapanması ile mebusluğu son buldu. Malta dönüşü, 1921'de İzmit Livası Genel Meclisi'ne seçildi. Meclis tarafından il Daimî Komisyonu'na seçildi.

25 Mayıs 1923'te Trabzon Valiliği'ne atandı. Bu görevde iken TBMM'nin II. Dönem seçimlerine katıldı. 10 Temmuz 1923'te yapılan seçimde 447 oy alarak, Kocaeli'nden milletvekili seçildi. 12 Ağustos 1923'te mazbatasını onaylandı. 13 Eylül 1923'te Meclise katıldı.

Maarif, Nizamname-i Dahilî, Memurîn Muhakemât, Tetkik ve Hariciye Komisyonlarında çalıştı. İkinci Şubenin başkanlığını yaptı.

Gazi Mustafa Kemal'e İzmir'de yapılması düşünülen suikastla ilgili görümlere, 26 Temmuz 1926'da Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce idamına karar verildi. 3 Kasım 1926 tarihli birleşimde Genel Kurula sunuldu.

AHMED RAGIB (AKÇA) BEY: 1887 (1303)'de İzmit'te doğdu. Babası İsmail'dir.

1910'da İstanbul Hukuk Mektebi'nden diploma aldı.

Aralık 1910'dan 15 Mayıs 1913'e kadar Kosova Osmaniyesi Savcılığı'nda, Ağustos 1913'ten 15 Nisan 1914'e kadar Çınar Sancağı Bidayet Mahkemesi Başkanlığı'nda bulundu.

Genel Savaş'ın başlaması üzerine, Ağustos 1914'te İstanbul Yedek Subay Okulu'na alındı. Gerekli eğitimi gördükten sonra, aynı yıl 3. Ordu emrine verildi. Suşehri, Niksar, Erzurum ve Tokat Talimğâhlarında, daha sonra 2. Ordu emrindeki Malatya Talimğâhı'nda bulundu. 1917'de Asker Alma Heyeti Adli Müşavirliği'ne getirildi. Mütarekenin yapılması üzerine, Yedek Teğmen rütbesi ile terhis edildi.

1918'den 1920 sonuna kadar Tekirdağı (Tekfurdağı) Bidayet Hakim Yardımcılığı'na, 1921'de Kandıra Mahkemesi Başkanlığı'na getirildi. Seferberliğin ilanı ile aynı yıl silah altına alındı. 3. Grup Adli Müşavirliği'ne, Sakarya Savaşı'ndan sonra Grubun kaldırılması üzerine, Kocaeli Adli Müşavirliği'ne ve 4. Ordu 2 Numaralı Divanı Harp üyeliğine getirildi.

TBMM'nin II. Dönem ara seçimlerine katıldı. 13 Aralık 1926'da yapılan seçimde, 449 oy alarak, Kocaeli'den milletvekili seçildi. 25 Aralık 1926'da Meclise katıldı, aynı gün mazbatasını onaylandı.

Beşinci Şubeye ayrıldı.

Kocaeli'den III, IV, V, VI ve VII. dönemlerde de Milletvekili seçilen Ahmed Ragıp Akça, 12.1.1945'e öldü.

SAFFET (ARIKAN) BEY: 1877 (1303)'de Erzincan'da doğdu. Babası

Alaybeyioğulları'ndan Yusuf Ziya Bey'dir.

Ağustos 1910'da Kurmay Okulundan yüzbaşı olarak diploma aldı. Aynı yılın Ocak ayında Yemen Kumandanlığı Kurmayı'na atandı. 1913 Ağustosunda İstanbul'a dönüp, Genel Karargâh Kurmayı 1. Şubeye getirildi. Aynı yıl Divanı Âli Askerî Kâtipliği'ne verildi. Bu görev, üzerinde kalmak koşulu ile Nisan 1914'te kıtaya çıktı. Genel Savaş'ta Numune Tümeni Kurmaylığı'na getirildi. Aralık 1914'te Birinci Kuvveyi Seferiye Kurmayı olarak Bağdat'a hareket ettiği sırada, yeni bir emirle İstanbul'a dönüp, 14. Tümen Kurmaylığı'na verildi. Bu tümenle 15 Temmuz 1915'te Çanakkale'de Kereviz Deresi Muharebelerine katıldı. Aralık 1915'te 6. Ordu Kurmayı olarak Bağdat'a gitti. Nisan 1916'da da 18. Kolordu Kurmayı'nda 1. Şube Müdürü ve Şubat 1916'da Kolordu'nun Kurmay Başkanı oldu. Aynı yılın Aralık ayında binbaşı rütbesine yükseldi. 1917 Aralığı'nda Genel Karargâh 1. Şube Müdür Yardımcılığına atandı. Bu görevde iken Almanya'ya staja gönderildi. Almanların Temmuz 1918 saldırılarını izledi. Daha sonra Bakû Seferine katıldı. Dönüşünde 25. Kolordu Kurmay Başkanlığına ve Sadrazam ve Savaş Bakanı İzzet Paşa'nın Başyaverliğine atandı.

29 Mart 1920'ye kadar 1. Ordu Müfettişliği Kurmayında, 1. Şube Müdürlüğünde Kurmay Okulu öğretmenliği ve bu okulun müdür yardımcılığında bulundu. 1 Nisan 1920'de İstanbul'dan İsmet Bey'le (İnönü) birlikte Anadolu'ya geçti. Ankara'ya geldiğinin haftasında, Ali Fuat Paşa (Cebesoy)'nın refakatinde Anzavur isyanını bastırmak üzere, Bursa-Düzce-Geyve Boğazı'na giderek, bu yöreyi denetime aldı. Adapazarı, İzmit Harekâtında bulundu. 9 Temmuz 1920'den 14 Aralık 1920'ye kadar Garp Cephesi Kurmay Başkanlığında bulundu. Bu tarihte Moskova Askerî Ataşeliği'ne atandı. Buradan silah ve mühimmat sağlamak üzere Almanya'ya gitti. 14 Mart 1921'de kaymakamlığa yükseldi.

TBMM'nin II. Dönem seçimlerine katıldı. 10 Temmuz 1923'te yapılan seçimde, 457 oy alarak, Kocaeli'den milletvekili seçildi. 11 Ağustos'ta Meclise katıldı. 12 Ağustos 1923'te mazbatasını onaylandı.

Millî Savunma, Hariciye ve Memurîn Muhakemat Komisyonlarında çalıştı. Hariciye Komisyonu Kâtipliği'ne seçildi. Adana'nın kurtuluş törenlerine katılan heyette yer aldı. Memurîn Kanunu'nun değiştirilmesi hakkında kanun teklifi ve değişik konularda 6 önergesi vardır.

Erzincan'dan III, IV, V, VI, VIII. Konya'dan VII. dönemlerde de milletvekili seçilen Saffet Arıkan, 1925'ten 1931'e kadar CHP Genel Sekreterliği'nde bulundu. 1925'ten 1938'e kadar Millî Eğitim Bakanlığı, 1940'ta Millî Savunma Bakanlığı yaptı. 1942'den 1944'e kadar Berlin Büyükelçiliği'nde bulundu.

26.11.1947'de İstanbul'da öldü.

İBRAHİM SÜREYYA (YİĞİT) BEY: II. Dönem seçimlerine katıldı.

10 Temmuz 1923'te yapılan seçimde, 458 oy alarak, İzmit'ten (Kocaeli) milletvekili seçildi. 11 Ağustos 1923'te Meclise katıldı, ertesi gün mazbatasını onaylandı.

Kanûn-ı Esâsî, Nafia, Dahiliye, Hariciye, Memurîn Muhakemat Komisyonlarında çalıştı. 16.11.1925'te Yozgat'a ilk trenle hareket edecek heyette ve 3.11.1926'da Meclisin tebriklerini Cumhurbaşkanına sunacak heyette yer aldı.

Bu dönemde, Askerî Terfi Kanunu, cankurtaran simitleri, emeklilerin aylığının artırılması, yol bedeli, iki aileye Hidematı Vataniye aylığı bağlanması konularında kanun teklifleri vardır.

İBRAHİM (TOLON) BEY : 1880 (1296)'de Karadeniz Ereğlisi'nde doğdu. Babası Hurşit, annesi Fatma Hanım'dır. Rûveyda Müzeyyen Hanım'la evli, Ahmet Muhittin'in babasıdır.

15 Mart 1897'de Harb Okulu'na kaydolup, 18 Ocak 1900'de asteğmen olarak diploma aldı.

1 Ağustos 1900'de 1. Nizamiye Alayı, 3. Tabur, 3. Bölük'e tayin edildi. 29 Aralık 1913'te 118. Piyade Alayı'na verildi ve teğmenliğe yükseldi. 1 Mart 1904'te Selanik Askerî Rüştiyesi öğretmenliğine atandı.

Kasım 1908'de yüzbaşılığa yükseldi. Aralık 1908'de İstanbul Jandarma Efrat Okulu'na geçici olarak verildi. Temmuz 1908'de İstanbul Jandarma Subay Okulu öğretmenliğine, Nisan 1910'da Jandarma Genel Komutanlığı İkinci Şube Mülhaklığı'na getirildi. Ekim 1912'de Şark Ordusu'na katılmak üzere, Çerkezköy'üne gönderildi. Mart 1913'te Jandarma Genel Komutanlığı 1. Şube, 3 Kasım'da amirliğine atandı ve aynı yılın Aralık ayında kesin olarak jandarma sınıfına geçti. Temmuz 1915'te kolağası (kıdemli yüzbaşı) rütbesine yükseldi. Şubat 1915'te Edirne Merkez Jandarma Tabur Komutanlığı'na getirildi. Kasım 1916'da binbaşı oldu. Aralık 1918'de Jandarma Subay Okulu Müdür Yardımcılığına atandı ve Nisan 1920'de İstanbul Hükümetince emekli edildi.

30 Haziran 1920'de İstanbul'dan kaçıp, Anadolu'ya geçti ve Bolu Jandarma Tabur Komutanlığı'na atandı. Temmuz 1920'de Jandarma Komutanlığı 1. Şube Müdür Yardımcılığına, Kasım 1921'de Subay Okulu Müdürlüğüne getirildi.

Mart 1923'te yarbaylığa yükseldi ve 18 Temmuz 1927'de emekliye ayrıldı.

TBMM'nin II. Dönem seçimlerine katıldı. 10 Temmuz 1923'te yapılan seçimde, 454 oy alarak, Kocaeli'den milletvekili seçildi. 12 Ağustos 1923'te Meclise katıldı ve aynı gün mazbatasını onaylandı.

Nafia, Dahiliye, Müdafaa-i Milliye ve Memurîn Muhakemat Komisyonlarında çalıştı. Müdafaa-i Milliye Komisyonu Kâtipliğine seçildi.

21 Mart 1927'de Şark İstiklâl Mahkemesi Üyeliğine seçildi. İkisi Tefsir 3 önergesi, Genel Kurulda 13 değişik konuda, 25 konuşması vardır.

21 Mart 1927'de kırmızı şeritli İstiklâl Madalyası aldı.

Kocaeli'den III, VI ve VII. dönemlerde milletvekili seçilen İbrahim Tolon, 2.12.1956'da öldü'.

Adapazarı, siyasi yönden olduğu gibi, sosyal hayat açısından da son derece zengin bir yerleşim merkezidir. Tarih boyunca bu özelliğini hep göstermiştir. Yabancıların gözü ile Adapazarı halkı çalışandır. Nuh'un Gemisi'ni andıran kasaba ve bağlı köylerinde her türlü kültürü görmek mümkündür. Bunun yanında, geldikleri yörelerin tarım ve ticaret hayatını da yeni yurtlarında devam ettirme imkânını bulmuşlardır. Bu yönü ile Bolu, Mudurnu ve Gerede gibi, yosunsuz Türk yerleşmelerinden ayrılık arz etmektedir.

II. Abdülhamid, V. Sultan Mehmed Reşad devirlerinde karayolu ve modern çağın yeni ulaşım aracı trenin bölgeye sağladığı imkânlar da önemlidir.

Bir tarım ve ticaret merkezi olan Adapazarı, bu yeni imkânlardan gereği gibi faydalanmış, Karadeniz yalılarındaki Ereğli, Akçaşehir (Akçakoca), Karasu, Sakarya Ağzı, Deniz Köy, Kandıra'nın kuzeyindeki Seyrek ve Kerpe, Kefken'in sağladığı ulaşımı, ikinci, üçüncü dereceye düşürmüştür. Bolu, Düzce, Mudurnu, Göynük, Taraklı ve Geyve'nin bütünleştiği ticaret yolu da, Adapazarı veya Sapanca-Arifiye'yi ön plâna çıkarmıştır. Mütareke sonrası, Adapazarı tarımı ve ekonomisi, hissedilir düşüş gösterdi. Bunda başlıca etken, emniyetin bozulmasıdır. Kuvây-ı Milliye ve karşı gruplar arasındaki mücadele yanında, İzmit-Adapazarı sınırının Sapanca dolaylarından geçmesi, İngilizlerin az sonra da Yunanlıların hakimiyeti, İzmit ile İstanbul arasındaki ticareti nerede ise durma noktasına getirmiştir.

1923'te ise, savaşlar bitmiş, barış devresine ilk adımlar atılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın da vurguladığı gibi, kılıç devri bitmiş, şimdi saban mücadelesi başlatılmıştır.

Adapazarı, tarım ve ticaret hayatını hemen başlatabilen ve geliştiren eşi az bulunan şehirlerimizden biri olmuştur. Daha savaş sona ermeden, bankacılık hayatında ilk hamlesini yapmış ve İslâm Ticaret Bankası faaliyetini tekrar burada başlatmıştır. Adapazarı sosyal hayatında etkili olan sanat kuruluşları, 1923-1933 tarihleri arasında, insanını normal hayata geçirmiş ve yavaş yavaş zenginleşmesini, refaha kavuşmasını temin edebilmiştir. Bu konuda araştırma yapabileceklere ışık tutmak için, uğraş veren kuruluşlar, isimleri ve çalıştıkları yerler aşağıda belirtilmiştir:

1. Zahir eciler

İbrahimçavuşzâde Ali Haydar	Kömür Pazarı
Ahmed	Un Kapanı
Adem Ağa	Yeni Câmî
İstanbullu İsmail Hakkı	Erenler Caddesi
Emin İsmail Ağa	Park Karşısı
Balzâde Muharrem Şevki	Erenler Caddesi
Bekoviç İsmailağa damadı Necib	Yeni Câmî
Hacı İsmailoğlu Şakir	Soğan Pazarı

Hacı Alioğlu Zekeriya	Hendek Caddesi
Hacı Nazifzâde Hasan	Yeni Câmi
Hacı Rasim	Karaağaç Dibi
Hacı Yusufuğlu Mehmed Ali	Karaağaç Dibi
Hacı Halilzâde Ahmed Muhtar	Hendek Caddesi
Hasanoğlu Süleyman Çavuş	Erenler Caddesi
Hasan ve Salih Biraderler	Yeni Câmi
Hâmid Necâti	Pirinç Pazarı
Halil	Un Kapanı
Dedezâde Hüseyin Vehbi	Ağa Câmii
Dedezâde Mustafa	Un Kapanı
Diyarbakirlizâde Ömer	Tahıl Pazarı
Diyarbakirlizâde İbrahim, Cafer ve Hayri	Orhan Câmii Civârı
Salimbeyzâde Salih	Ağa Câmii
Sipahizâde Salim	Un Kapanı
Seydiuğlu Recep	Soğan Pazarı
Seyyid Ömerağa oğlu Bekir	Erenler Caddesi
Sirozlu Mustafa	Erenler Caddesi
Veysioğlu Ahmed	Soğan Pazarı
Salihbeyzâde Ekrem	Ağa Câmii
Topçuoğlu Muhiddin	Soğan Pazarı
Abdullah oğlu Hamid	Erenler Caddesi
Arapzâde Cevad	Soğan Pazarı
Arapzâde Hafız Mustafa	Yeni Câmi
Alipaşazâde Sabri	Soğan Pazarı
Ömer Bayram Kardeşler	Soğan Pazarı
Kırımlı Recep	Erenler Caddesi
Mehmed Hulûsi	Yeni Câmi
Müderrişzâde Abdülkadir	Yeni Câmi
Mustafa Dursun	Erenler
Mustafa	Rehber-i Terakki Mektebi yakınında
Müezzinzâde Osmanoğlu A. Remzi	Küçük Hamam yakınında
Numanbeyzâde Şevki	Soğan Pazarı

Hersekli İsmailağa ve Oğulları	Yeni Câmî
Yusuf Şevki ve Damadı	Hükümet Caddesi
Yusufağazâde Cemal	Park karşıısı
2. Fabrikacılar	
Ahmed, Oğlu Lütfi, Ortağı Cemal	Karaağaç'da
Ahşab Demir Malzeme	Karaağaç'da
Zihni İbrahim	Karaağaç'da
Torlak Hafız Ahmed ve Kardeşi Yakub	Aziziye Mahallesi
Vehbi	Orta Câmî yakını
Midilli Mehmed Zeki	Karaağaç'da
3. Bakırcılar	
Reşid oğlu Osman	Kadın Pazarı
4. Bankalar	
İslâm Ticaret Bankası	
Emniyet Bankası	
Ziraat Bankası	
5. Un Tüccarları	
Emin Çavuş	Un Kapanı
Bekiroğlu Niyâzi	Un Kapanı
Hacı Ali Emirzâde Hafız Abdullah	Yeni Câmî
Hacı Şakirzâde Hacı Mustafa ve Ortakları	Eski Mizan Çarşısı
Seyyid Ömer Ağa	Erenler Caddesi
Manastırlı Mehmed Cemal	Un Kapanı
6. Kantariye Tüccarları	
Hacı Numan ve Tevfik Ağa	Ağa Camii
Hendekli Mehmed Asım	Yemeniciler Çarşısı
7. İplikçiler	
İbrahimoğlu Ali Rıza	Pirinç Pazarı
8. Tuhafiyeciler	
Ahmed Tevfik	Uzunçarşı
İsmail Hakkı ve Oğlu Mazhar Haki	Uzunçarşı
Hacı Hazansâde Hafız Abdullah	Uzunçarşı
Hafız Abdullahoğlu Lütfi	Uzunçarşı

Besim oğlu Şevket	Uzunçarşı
Ramazan oğlu Mahmud Sıdkı	Uzunçarşı
Abdülkerimzâde Hüseyn Hüsnü	Uzunçarşı
Kazanlı Selim	Uzunçarşı

9. Keresteciler

Uzunosmanzâde Hüseyn Avni	Erenler
Haciosmanzâde Mehmet Nuri	İstasyon
Hasan Sabri	Çıracılar Sokağı
Soğanzâde	Yeni Câmi
Manastırlı Mehmed Şerif	İstasyon
Mehmed Alibeyzâde Tahsin Kemaleddin	Un Kapanı
Mustafa Dursun	Erenler Caddesi
Metozâde Hüseyn	İstasyon
Yörükzâde Ali Hikmet	İstasyon
Yusuf EŞref	İstasyon

10. Kösele Tüccarları

Hafız Nasrullah	Çıra Pazarı
Hafız Abdullah	Uzunçarşı
Çavdar Ademağa ve Kardeşi Hacı İbrahim	Kunduracılar Çarşısı
Ahmed EŞref ve Ortağı	Un Kapanı

11. Tütün Tüccarları

Hüseynoğlu Abdülkerim	Seyyar (Gezici)
Hasan Sabri	Çıracılar Sokak
Molla Halit	Seyyar
Kudret Fehmi	Seyyar
Kavalalı Hasanoğlu Mehmed Kâmil	Mecidiye Mahallesi

12. Manifaturacılar

İbrahim Hilmi Kardeşler	Uzunçarşı
İsmailoğlu Alican	Eski Mizan Çarşısı
İsmailzâde Ahmed Hamdi	Uzunçarşı
Yakoviç İbrahim Nuri	Uzunçarşı
Bosnalı Mehmed Asım	Uzunçarşı
Ahmed Sefer	Uzunçarşı

Sabit Sabri	Uzunçarşı
Hacı Nazifzâde İbrahim	Uzunçarşı
Alimcanzâde Nuri	Orta Câmi
Hacı Hamza	Orta Câmi
Abdulkerimzâde Hüseyin Hüsnü	Uzunçarşı
Hasan Selâhaddin	Uzunçarşı
Aali Daver Kardeşler	Eski Mizan Çarşısı
Ömeroğlu Ahmed Asım	Uzunçarşı
Halil İbrahim	Uzunçarşı
Hüsameddin	Uzunçarşı
Hendekli Hasan Şevket	Uzunçarşı
Refet Abdullah Kardeşler	Uzunçarşı
Şâkir Kâzım Bey	Uzunçarşı
Hafız Hüseyin Şükrü	Uzunçarşı
Sapançalı Süleyman Nazmi	Uzunçarşı
Dursun Cemal	Uzunçarşı
Kabazâde Ahmed Asım	Uzunçarşı
Karapürçekli Kâmil	Uzunçarşı
Kodilli Mustafa	Uzunçarşı
Gümülcineli Hüsameddin	Uzunçarşı
Lefkeli Ali Rıza	Uzunçarşı
Mehmed oğlu Halil Vehbi	Uzunçarşı
Mehmed oğlu İsmail Hakkı	Uzunçarşı
Mehmed Sabri	Uzunçarşı
Mehmed oğlu Mevlüt	Eski Mizan Çarşısı
Hersekli Bekir	Uzunçarşı
Yusuf	Uzunçarşı
13. Kunduracılar	
Hacı Selimzâde İsmail	Yemeniciler Çarşısı
Çorumlu Mehmed Ali	Yemeniciler Çarşısı
Tahiroğlu Mehmed	Kunduracılar
14. Yumurtaacılar	
Hüseyin Hilmi	Karaağaç

Numanbeyzâde Şevki Soğan Pazarı

Varnalı Hasan Hüsnü Soğan Pazarı

15. Nalburcular (Nal ve Çivi Satanlar)

Ahmed Zeki Uzunçarşı

Emin Uzunçarşı

Hacı Arif Soğan Pazarı

Adliyeli Şefik Soğan Pazarı

Müezzinzâde Ahmed Behçet Soğan Pazarı

16. Elbiseciler

Ahmed oğlu Ali Faik Kadınlar Pazarı

Bilâloğlu Ali Sefer Kadınlar Pazarı

Hafız Hamza Ali Uzunçarşı

Nuri Kadınlar Pazarı

Osmanoğlu Ahmed Kadınlar Pazarı

Mehmed Bakıroğlu Ali Rıza Kadınlar Pazarı

Yusuf Kadınlar Pazarı²

Görüldüğü gibi bu zengin sosyal kadro, Adapazarı'nı günümüz Türkiye'si'nin sosyal ve ticarî yönden en gelişmiş bölgeleri arasına sokmak için bir alt yapı oluşturmuştur. Bu şehir, adını bile bu ticarî özelliğinin ön plâna çıkmasıyla elde etmiştir. Adapazarı bu haliyle Türkiye'de öncü olan şehirlerimizin muhtemelen başında gelmektedir.

¹ M. Kemal Atatürk, Nutuk, Ankara, 1989, s. 540; Kocaeli İli Yıllığı – 1973; Türk Parlamento Tarihi: TBMM II. Dönem (1923-1927), Ankara, 1975, s. 527-537.

² 1926-1927 Yılı Ticaret Yıllığı, İstanbul, 1927.

SAKARYA'NIN SÖZ
YAPISI

VI. BÖLÜM
YÖNETİM
EĞİTİM
VE
SOSYAL
YAPI

I

SAKARYA'NIN SOSYAL VE İKTİSADİ YAPISI ÜZERİNE

Prof. Dr. H. Musa TAŞDELEN

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ, FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ

Sakarya yöresinin yazılı tarihine göre, M.Ö. XII. yüzyılda Friglerin (Briglerin) bu yörede yaşadığı görülür. Frigler'in Balkanlar üzerinden Anadolu'ya geldikleri bilinmektedir. Her ne kadar Traklar ile bağlantıları kurulsa da Frigler'e ait yazılı belgeler bugüne kadar tam anlamıyla okunabilmiş değildir. Sadece Friglere ait yazılı belgeler değil, Sümerlere ve Etrüsklere ait belgeler de okunamamıştır. Bu topluluklar Asya kökenli olmalarına rağmen, yazılarının Hind Avrupa dil özelliklerine göre okunmaya çalışılması, okunmalarında önemli bir engel olmuştur. Değerli araştırmacı Kazım Mirşan, Sümerlere, Etrüsklere, Anadolu'ya gelen diğer Orta Asya kökenli topluluklarla birlikte Friglere ait belgeleri, alfabelerini yeni bir yöntemle düzenleyerek Türk Dili'nin özelliklerine göre yeniden okumayı başarmış, bu okuma sonucunda, Frigler'in Anadolu'da yaşayan ön-Türklerden oldukları tezini geliştirmiştir¹. Keza, Selahi Diker de Türkçe ile Frig dili arasında diller arası alışverişle açıklanamayacak oranda var olan kelime ve kural benzerliklerine dikkati çekmektedir².

Orta Asya'dan Anadolu'ya yönelik göçlerin izlediği üç yol vardır: Hazar Denizi'nin güneyinden İran/Horasan göç yolu, Hazar Denizi'nin kuzeyinden Kafkasya üzerinden Anadolu'ya intikal eden göç yolu ile Karadeniz'in kuzeyini takiben Balkanlar üzerinden gelenlerin takip ettikleri göç yolu, Anadolu'ya gerçekleştirilen göçlerin başlıca güzergahlarını oluşturur. Friglerin Orta Asya'dan hareketle Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar üzerinden Anadolu'ya geldikleri tahmin edilmektedir. Friglerin ilk yerleştikleri bölge Sakarya ve çevresidir. Friglerin bu yerleşimiyle birlikte, Sakarya bölgesi bilinen tarihi de dikkate alındığında, Kazım Mirşan'ın tezine göre bir ön-Türk yerleşim sahasıdır. Frigler'den sonra bu bölge, Perslerin, Makedonya Krallığı'nın, Bitinya Krallığı'nın, Romalıların ve Bizans'ın hakimiyetinde kalmıştır. Anadolu Selçukluları ve Osmanlı Devleti Döneminde Türk hakimiyetine geçmiştir³.

1. TARİHTEN GÜNÜMÜZE ADAPAZARI

Sakarya İli'nin merkez ilçesi olan Adapazarı, II. Mahmut zamanında 1837 yılında kaza haline gelmiş, 19. asrın sonlarına doğru İznik Sancağı'nın kazası olmuştur. Cumhuriyet döneminde 22 Haziran 1954 tarihinde 6419 sayılı kanunla il olarak "Sakarya" adını almıştır. Adapazarı ve civarının ilk Türk sakinleri arasında göçerliği terk ederek yerleşik düzene geçen Türkmen-Yörük cemaatleri

yer alır. Bugünkü Adapazarı'nın bulunduğu bölgede kurulan pazar yerine civar köyler ve göçer cemaatler gelir, ürünlerini satar, bu yolla ekonomik ilişkinin yanı sıra sosyal ve kültürel etkileşim gerçekleşirdi. Bugünkü şehre adını veren Ada karyesi, bir sosyal ve iktisadi merkez olarak gelişim göstermiştir. Her hafta kurulan pazara, civar köylerin ve göçebe aşiretlerin halkı gelir, ürünlerini satardı. Bu sayede gerçekleşen sosyal mübadele, insanlar ve cemaatler arası sosyal ve kültürel alışveriş, burasını yavaş yavaş canlı bir merkez haline getirerek gelişimine zemin hazırlamıştır⁴.

Adapazarı'nda Tığcılar, Hasırcılar, Semerciler, Pabuççular, Çıracılar, Yağcılar gibi mahalle adları şehrin teşekkülü açısından önemli ipuçları sağlamaktadır. Bu ve benzeri adları taşıyan Yörük/Türkmen cemaatlerinin Akdeniz ve Ege bölgelerinde de iskan edildikleri görülmektedir. 1133 yılına ait bir fermanda Akyazı nahiyesine bağlı Tığcılar Köyü'nün adı geçmektedir⁵.

Bugün bu mahallelerinin adları ile anılan (Tığcılar, Hasırcılar, Semerciler, Pabuççular, Çıracılar, Yağcılar gibi) Türk cemaatleri belli bir zanaat ya da mesleği icrada ihtisaslaşmış topluluklardı. Adapazarı'nın konumu gereği ekonomik ve ticari ilişkiler açısından kavşak noktası olması, buraya yerleştirilmelerinde etkili olmuştur. Bugünkü Sakarya, Anadolu Türklerinin uç devleti olan Osmanlı Devleti'nin kuruluş bölgesinde yer alır. Bu bakımdan Anadolu'nun en eski Türk yerleşim yerlerinden biridir. Adapazarı'nın bir mahallesi olarak anılan Pabuççular'ın, büyük bir ihtimalle kökeni Özbek Türklerine uzanmaktadır. Türkistan'ın Duşanbe bölgesinden gelip Alaiye (Alanya) Sancağı'nın aynı isimle anılan Duşanbe kazasına yerleştirilen Özbek Türklerinden Pabuççuların bir bölümü de Konya'nın Bozkır İlçesinin Üçpınar Kasabasına yerleştirilmişlerdir. Özbekler Türkistan coğrafyasında ticaret ve esnaflıkla uğraşan Türk topluluklarındandır. Keza Sakarya İli sınırları içinde Pamukova'da yer alan ve arşiv belgelerinde Yörük diye adlandırılan Özbek adlı bir köy mevcuttur. Özbekler Hüdavendigâr Sancağı'nın Bursa kazasına iskan edilmişlerdir⁶.

Anadolu'da ilk defa bir esnaf örgütlenmesi olan Ahi Birliklerinin ilk kurucuları, 13. yüzyılda Moğolların önünden Anadolu'ya sığınan Semerkant, Belh ve Buhara gibi Orta Asya şehirlerinin esnaf ve zanaatkar kitlesiydi. Bunların büyük bir kesimini Özbek Türkleri oluşturmuştur. Bu nedenle, Adapazarı'nın bir ticari ve zanaat merkezi olarak oluşum ve gelişiminde, Orta Asya kökenli bu meslek gruplarının rolü gözden ırak tutulamaz⁷.

Adapazarı'nın 1837 yılında kuruluşu ile birlikte, esnaf ve zanaatkar kesimin buraya yerleştirilmesi devam etmiştir. İlk mahalle isimlerinin belli meslek adlarıyla anılması bu bölgenin Balkanlar coğrafyası ile Anadolu coğrafyası arasında ticari ve iktisadi ilişkilerin yoğunlaştığı bir kavşak noktasında yer almasından kaynaklanmakta, Osmanlı Döneminde bu bölgenin bir sanayi ve ticaret merkezi olarak tercih edildiğini göstermektedir.

1839'daki nüfus sayımında Adapazarı'nda 2700 ev tespit edilmiştir. Bu tarihten 50 yıl sonra Kırım ve 93 harbini müteakip çevrenin iskanında Kafkas

muhacirlerinin, Balkan ve İstiklal Savaşı'ndan sonra Rumeli ve Doğu Karadeniz muhacirlerinin yerleştirildiği görülmektedir. Nüfusu önemli ölçüde artan Adapazarı'nın 19. yüzyılın sonlarına doğru Kocaeli Vilayeti'nin bir kazası haline geldiği görülür⁸.

2. BİR YÖRÜK-TÜRKMEN YERLEŞMESİ OLARAK SAKARYA

Sakarya ve çevresi, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Yörük-Türkmen cemaatlerinin iskan edildiği, Anadolu'nun ilk Türk yerleşim bölgelerinden birisidir. Sakarya bölgesinde iskan olunan bu cemaatlerden bazıları şunlardır: Adapazarı Merkez'de Ozanlı, Karatekelü ve Poyrazlı cemaatleri, Sabanca kazasına Dağdibi ve Sarıcalu cemaatleri, Geyve kazası'na, Karacakürdler, Pehlivanlı, Şeyhbızıniler, Elvanbeğlü, Saraclu, Sipahilü cemaatleri, Pamukova'ya (eski adıyla Akhisar-ı Geyve) , Mürselli, Yolalar (Yıvalar), Badıllı, Akçaşar, Altuntaşlı, Dana (Tana), Gezerenlü cemaatleri, Akyazı'ya Akyazılı ve Dünderlu cemaatleri, Taraklı'ya Firuzlu, Kuyumculu, Hacıyakublu, Karabürçeklü, Karacakürdlü ve Dedeler cemaatleri, Söğütlü'ye ise Hasanfakihlü cemaati, yerleştirilmiştir. Ayrıca bugün, farklı sancaklara yerleştirilmelerine rağmen Sakarya ili sınırları içinde kalan bazı yerleşim yerlerine aşağıdakiler örnek olarak verilebilir.

Hüdavendigar Sancağı'nın Kete Kazasına yerleştirilen Yörük İsabeglü Cemaati bugün Pamukova'da İsabalı Köyü olarak varlığını sürdürmektedir. Yine, yukarıda da bahse konu olduğu üzere, Hüdavendigar Sancağı'nın Bursa kazasına yerleştirilen Yörük olarak anılan Özbekler'in bir uzantısı olarak Pamukova'da Özbek Köyü bulunmaktadır. Yörük Ahilü Cemaati Kocaeli'nin İznik Kazası'na yerleştirilmiş olup varlığını Pamukova'da Ahiler Köyü olarak devam ettirmektedirler. Hüdavendigar Sancağı'nın Söğüt Kazasına yerleştirilen Yörük Doğancılı Cemaatinden bir topluluk Taraklı'da Doğancıl Köyü olarak varlığını sürdürmektedir. Sarıbeğlü Cemaatinin Mudurnu ve Söğüt'de iskan edildikleri görülmektedir. Kaynarca'da Sarıbeyli adlı bir köy bulunmaktadır. Mudurnu'da iskan edilen Tokurcun (Tokuzcun) Cemaati, Kandıra'da iskan edilen Şeyhler Cemaati ve Göynük'te iskan edilen Sofular Cemaati'ne ait yerleşim yerleri bugün Sakarya ili'nin sınırları içerisinde⁹.

Osmanlı arşiv belgelerinde Yörük, Türkmen, Kürt vb. adlandırmalar etnik köken itibarıyla değil, yaşama ve geçim tarzı esas alınarak kullanılmıştır. Manav, batı Anadolu'da hayvancılıktan tarıma geçmiş Türk topluluklarına verilen addır. Manavlık, tarımla sebze-meyvecilikle uğraşan bölgenin en eski topluluklarının iktisadi faaliyet tarzıdır. Bu bölgeye yerleşen Yörük-Türkmen toplulukları hayvancılıktan sebze ve meyveciliğe geçiş yapmışlardır. Yörüklükten manavlığa geçiş, etnik bir dönüşümü değil, bir iktisadi faaliyet şeklinden diğerine geçiş anlamına gelmektedir. Bugün bazı Batılı araştırmacıların kullanım biçiminin aksine, Yörük, Türkmen, Manav, Kürt tabirleri bir etnik kökeni ifade etmek için değil, belli bir iktisadi faaliyet ve yaşama tarzını vafsetmek için kullanıla gelmiştir. Orta Anadolu'da Türk ve Türkmen tabirlerinin de bir etnik grubu nitelenecek için değil, daha önce yerleşik hale gelmiş topluluklarla yeni yerleşik hayata geçen veya yarı göçer olan topluluklar arasında bir ayırım yapabilmek için kullanıldığı

görüür. F. Sümer, Orta ve Batı Anadolu'da bazı yerlerde Türk, Yörük ve Türkmen köylerinin bulunduğunu, Türk denilen köylerin o bölge ve yörenin Selçuklular ve beylikler döneminde yerleşmiş en eski Türk halkına ait olan yerler olduğunu, Yörük olarak nitelendirilen köylerin ise, XVII. yüzyıldan itibaren Orta ve sonra batı Anadolu ile Marmara bölgesine göç etmiş ve son asırlarda oralarda yerleşmiş, Boz-Ulus, Haleb Türkmenleri Yeni İli'e mensup oymaklar tarafından meydana getirildiğini kaydeder. Bu anlamda, köylü Türk olarak adlandırılırken, göçer ve yarı göçer topluluklar Türkmen tabiriyle anılmışlardır¹⁰. Aynı durum, Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da göçer ve yarı göçer topluluklar için geçerlidir. Aynı etnik kökenden gelen toplulukların Türkmen ve Kürt tabirleriyle anıldıkları görüür. Ekrad tabirinin konar-göçer anlamında kullanıldığı, yine Boz-ulus Türkmanı tabirinin yarı-yerleşik olanları Boz-Ulus Ekradı (Kürtleri) tabirinin göçer olanları vasfetmek için kullanıldığı tespit edilmiştir¹¹. Aşiretler yerleşik veya göçer olma durumlarına ve bölgeye göre adı geçen tabirlerle anılmışlardır. Sakarya İli çok farklı bölgelerden göç almıştır. İlk yerli ahali Orta Asya'dan gelen göçlerle iskan olunmuştur. Balkanlar, Kafkasya ve Doğu Karadeniz bölgesi göç veren diğer coğrafi bölgelerdir. Bölgenin yerleşik tarımla uğraşan yerli ahalisine *manav*, henüz yerleşik hale gelmemiş olanına ise *Yörük* denirdi. Ancak, bugün Yörük unsur fazla kalmamıştır.

3. BALKAN VE KAFKASYA MUHACİRLERİNİN ANADOLUDAKİ İSKAN MERKEZİ OLARAK SAKARYA

Bölgenin etnik yapısına gelince, Türk kimliği yaygın ve genel kabul gören bir kimliktir. 1960 sayımına göre Sakarya'nın nüfusu 361.992 olup anadili Türkçe olanlar büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Bu nüfus içerisinde 11.000 kişilik bir grup ise anadili Türkçe dışında kalan dilleri konuşanlardan, yani çoğunlukla Kafkas ve Balkan göçmenlerinden oluşmaktadır¹².

Adapazarı ve civarına göçlerin başlaması uzun yıllar öncesine dayanır. 1877-78 savaşlarından sonra Kafkasya ve Batum bölgesinden getirilen Çerkez ve Gürcüler yerleştirilmişler, Romanya ve Kırımdan gelen Tatarlar ise Arifiye civarına yerleştirilmiştir¹³. Ekonomik nedenlerden dolayı Doğu Karadeniz bölgesinden gerek şehre gerekse köy merkezlerine bir göç akını olmuş, bu olgu şehir merkezi ile köylerin nüfusunu artırmıştır¹⁴.

Sakarya, Kafkasya ve çevresi için Cumhuriyet öncesi, Lozan'dan sonra, Yunanistan, Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya ve diğer ülkelerden soydaşlarımız için iskan alanı olmuştur¹⁵.

Adapazarı'nda toplumsal tabakalaşmanın şekillenmesinde sanayici-esnaf, ticaret kesimi ile tarım kesiminin rolü büyüktür. Ulaşım açısından kavşak noktada bulunması ve zirai verimlilik sosyo-ekonomik açıdan önemli bir potansiyeldir. Tarım ve ticaret potansiyelinin yüksek olması, Kafkasya ve Balkan muhacirlerinin iskan edilmelerinde rol oynamıştır. Sakarya ve çevresi önemli oranda muhacir nüfus barındırır. Farklı coğrafyalardan yoğun göç almasına rağmen, sosyal ve kültürel çelişkilerin baskın olmadığı, bilakis uyum ve hoşgörü ile bir arada yaşama tecrübesinin öne çıktığı müşahade edilir. Sakarya genelinde

ülkeye ve topluma güçlü bir aidiyet bilinci mevcuttur.

4. SAKARYA'NIN NÜFUS YAPISI VE SOSYO-EKONOMİK ÖZELLİKLERİ

4.1. Sakarya'nın Nüfusu ve Artış Hızı

1. Tablo : Sayım Yıllarına Göre Sakarya Nüfusu

Yıl	Nüfus
1955	297 108
1960	361 992
1965	404 078
1970	459 052
1975	495 649
1980	548 747
1985	610 500
1990	683 061
2000	756 168

2000 Genel Nüfus sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, II Sakarya DİE yayını, Ankara, 2002, s. 43

Ülkemizin şehirleşme sürecine girdiği 1955'li yıllardan günümüze Sakarya İli'nin nüfusu iki katına çıkmıştır. Bunda sadece doğal nüfus artışının değil, bölgeye olan göçün de etkili olduğu ifade edilebilir.

2. Tablo : Sakarya'da Yıllara Göre Nüfus Artış Hızı

Dönemler	Binde
1955-1960	39.51
1960-1965	22.00
1965-1970	25.51
1970-1975	15.34
1975-1980	20.35
1980-1985	21.33
1985-1990	22.46
1990-2000	10.17

2000 Genel Nüfus sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, II Sakarya DİE yayını, Ankara, 2002, s. 43

3. Tablo : Son 10 Yıllık dönemde Şehir ve Köy Nüfus Artış Hızı

Dönem	toplam	şehir	köy
1990-2000	10.13	12.76	6.9

2000 Genel Nüfus sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, II Sakarya DİE yayını, Ankara, 2002, s. 44

Geçmişten günümüze bütün dönemler göz önüne alındığında en hızlı nüfus artışı 1955-1960 arasında gerçekleşmiştir. Bu dönemde % 40 oranında bir nüfus artışı vuku bulmuştur. Bu artışın bir bölümü tabii artış olmasına mukabil, önemli bir kısmı, ülke içi ve ülke dışı göçlerle gerçekleşmiştir. Sakarya 1990'lı yıllara kadar nüfusu istikrarlı bir şekilde artan bir şehrimizdir. 1990'lı yıllardan sonra ilin artış hızında bir düşme göze çarpmaktadır. Türkiye'de il merkezlerinin toplam nüfus artış hızı % 26.98'dir. Özellikle 17 Ağustos 1999 Depremi, bölge dışına ciddi anlamda bir göçe neden olmamışsa da, Sakarya'ya yönelik göçü engellediği ifade edilebilir. İl merkezi büyüklüğü itibarıyla Sakarya 14. sıradadır. 1955 yılında Sakarya İli nüfus büyüklüğü açısından 63 il arasından 38. sıradaydı. Depremden etkilenen Kocaeli'nde ise 1990-2000 yılları arası nüfus artış oranı % 6.08'dir. Deprem nedeniyle Kocaeli'nde de Sakarya'ya benzer eğilim kendini göstermektedir. Son 45 yılda Türkiye'nin nüfusu yaklaşık üç kat artarken, Sakarya İli'nin nüfusu yaklaşık üç kat artmıştır.

4.2. Nüfusun Temel Nitelikleri

4.2.1. Cinsiyet

4. Tablo : Sakarya'da Cinsiyete Göre Nüfus Dağılımı

Sayım Yılı	Toplam	Erkek		Kadın	
		Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
1955	297 108	150 532	50.66	146 756	49.34
1960	361 992	184 463	50.95	177 529	49.05
1965	404 078	203 896	50.46	200 182	49.54
1970	459 052	228 431	49.76	230 621	50.24
1975	495 649	253 371	51.12	242 278	48.88
1980	548 747	276 046	50.30	272 701	49.70
1985	610 500	307 106	50.30	303 394	49.70
1990	683 061	345 201	50.54	337 860	49.46
2000	756 168	384 140	50.80	372 028	49.20

2000 Genel Nüfus sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İl Sakarya DİE yayını, Ankara, 2002, s. 45

Son 50 yıllık dönem dikkate alındığında, erkek nüfus oranı ile kadın nüfus oranındaki dengenin değişim göstermediği, Türkiye genelindeki eğilime paralellik arz ettiği görülmektedir.

4.2.2. Eğitim

5. Tablo : Eğitim Durumuna Göre Nüfus

Sayım Yılı	Okur yazar değil	Okur yazar /bir bitirmemiş okul	İlkokul	Orta okul /dengi meslek okulu	Lise dengi meslek okulu	Yükseköğretim
1975	44.51	11.15	38.40	2.44	2.91	0.58
1980	38.26	11.07	41.48	2.95	3.81	2.43
1985	26.65	11.15	50.80	3.72	5.39	2.30
1990	22.30	7.04	56.13	4.75	6.37	3.42
2000	13.20	7.45	56.07	7.96	10.28	5.04

2000 Genel Nüfus sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İl Sakarya DİE yayını, Ankara, 2002, s. 49

Son 25 yıllık dönemde, Sakarya genelinde eğitim düzeyi oranı hızla artmıştır. Özellikle, en yüksek artış oranı, nüfusun geneli içindeki oranı düşük olmakla birlikte, yükseköğrenim görenlerde gerçekleşmiştir.

4.2.3. Doğum Yeri

6. Tablo : Doğum Yerine Göre Nüfus

Doğum Yeri	yüzde
Sakarya	73
Diğer iller	25
Yabancı ülke	2

2000 Genel Nüfus sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İl Sakarya DİE yayını, Ankara, 2002, s. 74

7. Tablo : Doğum Yeri Sakarya Olanlar

Sayım Yılı	Sakarya'da Doğanlar	Başka İl veya Yurt dışı
1955	78.50	21.50
1960	75.66	24.34
1965	75.96	24.04
1970	75.68	24.32
1975	83.96	16.04
1980	77.91	22.09
1985	75.70	24.30
1990	74.36	25.64
2000	72.69	27.31

2000 Genel Nüfus sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İl Sakarya DİE yayını, Ankara, 2002, s. 46

Doğum yeri Sakarya olanlar, çoğunluğu oluşturmakla birlikte, nüfusun dörtte biri kadarı ise Sakarya dışından gelip buraya yerleşenlerden oluşmaktadır. Sakarya'nın göç alan bir önemli bir merkez olduğu ve bu özelliğinin daha da ön plana çıktığı gözden uzak tutulmamalıdır. Sakarya doğumlu olanların oranındaki azalma bunun önemli bir göstergesi sayılabilir.

4.2.4. Sakarya'da Şehirleşme Oranı

8. Tablo : 2000 Sayım Sonuçlarına Göre İlçelere Göre Köy ve Şehir Merkezlerinde Yaşayan Nüfus

54. SAKARYA	Toplam	Şehir	Köy
00. Merkez.....	340 825	283 752	57 073
01. Ferizli.....	24 383	12 379	12 004
02. Söğüt.....	14 316	7 858	6 458
03. Akyazı.....	77 536	23 192	54 344
04. Geyve.....	44 907	17 318	27 589
05. Hendek.....	63 703	28 537	35 166
06. Karapürçek.....	11 073	4 186	6 887
07. Karasu.....	54 630	24 672	29 958
08. Kaynarca.....	24 339	5 064	19 275
09. Kocaali.....	30 676	13 793	16 883
10. Pamukova.....	24 072	13 200	10 872
11. Sapanca.....	36 496	21 727	14 769
12. Taraklı.....	9 212	4 146	5 066
Toplam	756 168	459 824	296 344

2000 Genel Nüfus sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İI Sakarya DİE yayını, Ankara, 2002, s. 62

9. Tablo : Sakarya'da yıllara Göre Şehir Köy Nüfus Oranı

Sayım yılları	Şehir (%)			Köy (%)		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
1955	24.99	25.74	24.23	75.01	74.26	75.77
1960	30.68	31.88	29.44	69.32	68.12	70.56
1965	30.92	31.63	30.20	69.08	68.37	69.80
1970	33.17	34.69	31.67	66.83	65.31	68.33
1975	34.74	35.90	33.53	65.26	64.10	66.47
1980	35.55	36.45	34.63	64.45	63.55	65.37
1985	37.29	37.84	36.72	62.71	62.16	63.28
1990	43.59	44.02	43.16	56.41	55.98	56.84
2000	60.81	61.55	60.04	39.19	38.45	39.96

2000 Genel Nüfus sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İI Sakarya DİE yayını, Ankara, 2002, s. 44

Sakarya'nın merkez ve ilçelerini dikkate aldığımızda merkezlerde mukim olan nüfusun oranı köylerde yaşayan nüfustan yüksektir. Türkiye şehirleşme sürecine girdiği dönemde 1955'li yıllarda her dört kişiden birisi şehirde yaşamaktaydı. Bugün 2000'li yıllarda neredeyse her üç kişiden ikisi şehirde yaşar hale gelmiştir. Son 50 yılda ülkemiz hızlı bir şehirleşme süreci yaşamıştır. Sakarya'da da aynı eğilim kendini göstermektedir.

4.3. Sakarya'da Nüfusun İktisadi Sektörlere Dağılımı

10. Tablo : Sakarya'da 12 Yaş Üzeri Faal Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı

Yıl	Yüzde
1980	70.0
1985	71.9
1990	74.7
2000	78.8

2000 Genel Nüfus sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İl Sakarya DİE yayını, Ankara, 2002, s. 53

Son 20 yılda Sakarya'da 12 yaş üzeri nüfusun toplum nüfusa oranı istikrarlı bir şekilde artış göstermektedir. Bu gelişmede Sakarya Bölgesi'ne olan göç ile, doğum artış hızındaki düşmenin belirleyici olduğu ifade edilebilir.

11. Tablo : Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam Edilen Nüfus

Sayım Yılı	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmet	Enformel sektör
1980	65.7	10.4	3.6	19.6	0.7
1985	64.0	10.3	3.0	22.4	0.3
1990	62.1	9.9	4.5	23.0	0.6
2000	51.9	12.9	6.7	28.4	0.0

2000 Genel Nüfus sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İl Sakarya DİE yayını, Ankara, 2002, s. 53

Son 20 yıllık dönemde tarımın ekonomik faaliyet içerisindeki payı azalırken, hizmetler sektöründe ciddi bir artış görülmektedir. Sanayi sektöründe küçük çapta da olsa bir ilerleme söz konusudur. Bu arada inşaat sektöründe istihdam edilen nüfus hemen hemen iki kat artmıştır.

12. Tablo : Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam Edilen Erkek Nüfus

Sayım Yılı	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmet	Enformel sektör
1980	48.5	15.7	5.8	29.1	0.8
1985	46.8	15.3	4.8	32.6	0.4
1990	43.4	14.5	7.4	34.0	0.8
2000	34.2	17.2	10.4	38.1	0.1

2000 Genel Nüfus sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İl Sakarya DİE yayını, Ankara, 2002, s. 53

13. Tablo : Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam Edilen Kadın Nüfus

Sayım Yılı	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmet	Enformel sektör
1980	93.0	2.0	0.1	4.5	0.4
1985	92.5	2.0	0.1	5.4	0.1
1990	91.2	2.7	0.1	5.9	0.1
2000	82.9	5.4	0.2	11.5	0.0

2000 Genel Nüfus sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İl Sakarya DİE yayını, Ankara, 2002, s. 53

Son 20 yıllık dönemde erkeklerin tarım sektöründeki istihdam payı azalırken, sanayi, inşaat ve hizmetler sektöründe artmaktadır. Tarım sektöründe ise, kadın istihdamında bir düşüş yaşanmakla birlikte, bu sektör kadın istihdamının en yoğun olduğu sektör olma özelliğini korumaktadır. Kadın istihdamı açısından sanayi ve hizmetler sektöründe de önemli artışlar görülmektedir.

4.4. Nüfusun İş ve Meslek kollarına Göre Dağılımı

14. Tablo : Yapılan İşe Göre İstihdam Edilen Nüfus

Sayım Yılı	İlim ve Teknik Elemanlar, serbest meslek sahipleri ve ilgili meslekler	Müteahhimler, Direktörler ve üst kademe yöneticileri	İdari personel ve benzeri çalışanlar	Ticaret ve satış personeli	Hizmet işlerinde çalışanlar	Tarım, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık ve avcılık işlerinde çalışanlar	Tarım dışı üretim faaliyetlerinde çalışanlar ve ulaştırma makineleri kullananlar
1980	33	05	23	39	38	665	207
1985	40	06	24	48	46	698	199
1990	40	06	27	48	49	619	211
2000	55	12	47	57	59	519	250

2000 Genel Nüfus sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İİ Sakarya DİE yayını, Ankara, 2002, s. 54

Son 20 yıllık dönemde tarım, hayvancılık, ormancılık ve balıkçılık gibi işler nüfusun en yoğun bir şekilde yer aldığı meslek türleridir. Diğer mesleki alanlarda da kısmi artışlar görülmekle birlikte, tarım dışı üretim faaliyetlerinde bulunanlar ikinci büyük iş alanını oluşturmaktadır.

15. Tablo : Yapılan İşe Göre İstihdam Edilen Erkek Nüfus

Sayım Yılı	İlim ve Teknik Elemanlar, serbest meslek sahipleri ve ilgili meslekler	Müteahhimler, Direktörler ve üst kademe yöneticileri	İdari personel ve benzeri çalışanlar	Ticaret ve satış personeli	Hizmet işlerinde çalışanlar	Tarım, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık ve avcılık işlerinde çalışanlar	Tarım dışı üretim faaliyetlerinde çalışanlar ve ulaştırma makineleri kullananlar
1980	41	08	27	61	58	481	323
1985	49	09	27	73	69	465	308
1990	49	09	30	75	75	431	329
2000	63	17	48	79	84	343	367

2000 Genel Nüfus sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İİ Sakarya DİE yayını, Ankara, 2002, s. 54

16. Tablo : Yapılan İşe Göre İstihdam Edilen Kadın Nüfus

Sayım Yılı	İlim ve Teknik Elemanlar, serbest meslek sahipleri ve ilgili meslekler	Müteahhimler, Direktörler ve üst kademe yöneticileri	İdari personel ve benzeri çalışanlar	Ticaret ve satış personeli	Hizmet işlerinde çalışanlar	Tarım, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık ve avcılık işlerinde çalışanlar	Tarım dışı üretim faaliyetlerinde çalışanlar ve ulaştırma makineleri kullananlar
1980	19	00	18	05	06	929	23
1985	25	00	20	06	07	925	18
1990	24	01	21	07	09	911	26
2000	42	02	46	18	17	830	46

2000 Genel Nüfus sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, II Sakarya DIE yayını, Ankara, 2002, s. 54

Erkek nüfus tarım ve tarım dışı üretim alanlarında yoğunlaşmakta, orta sınıf mesleklerde erkek nüfusun ağırlığı göze çarpmaktadır. Yapılan işe göre de kadınlar yine en çok tarımla ilgili iş ve meslek dallarında çoğunluğu oluşturmaktadır. Kadınların, idari personel ve benzeri çalışanlarıyla, tarım dışı üretim kayda değer şekilde yer aldıkları diğer alanlardır.

4.5. Nüfusun İstihdamı ve İşsizlik

17. Tablo : İşteki Durumuna Göre İstihdam Edilen Nüfus

Sayım Yılı	Ücretli, maaşlı, yevmiyeli	işveren	Kendi hesabına	Ücretsiz aile işçisi
1980	25.5	0.7	24.1	49.6
1985	26.7	0.9	24.5	47.8
1990	29.5	0.8	22.1	47.6
2000	38.7	2.6	21.6	37.0

2000 Genel Nüfus sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, II Sakarya DIE yayını, Ankara, 2002, s. 55

İşteki durumuna göre, son 20 yıllık dönemde ücretli, maaşlı, yevmiyeli nüfusta bir artış görülmektedir. Ücretsiz aile işçisi konumunda olanlarda bir azalma göze çarpmaktadır. Kendi hesabına çalışanlarda da kısmi bir düşüş görülmektedir. İşveren konumunda olanlarda ise, ekonomik açıdan önemi dikkate alındığında ciddi bir oransal yükselme söz konusudur.

18. Tablo : İşteki Durumuna Göre İstihdam Edilen Erkek Nüfus

Sayım Yılı	Ücretli, maaşlı, yevmiyeli	işveren	Kendi hesabına	Ücretsiz aile işçisi
1980	37.6	1.2	36.3	24.8
1985	38.7	1.5	36.2	23.6
1990	43.4	1.3	32.3	23.0
2000	51.5	3.6	30.2	14.7

2000 Genel Nüfus sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, II Sakarya DIE yayını, Ankara, 2002, s. 55

19. Tablo : İşteki Durumuna Göre İstihdam Edilen Kadın Nüfus

Sayım Yılı	Ücretli, maaşlı, yevmiyeli	işveren	Kendi hesabına	Ücretsiz aile işçisi
1980	6.3	0.1	4.8	88.8
1985	6.9	0.1	5.0	88.0
1990	7.9	0.1	6.1	85.9
2000	16.3	0.9	6.5	76.3

2000 Genel Nüfus sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, II Sakarya DIE yayını, Ankara, 2002, s. 55

Erkek nüfus kadın nüfusa göre daha yüksek oranlarda, ücretli, maaşlı yevmiyeli olarak çalışırken, ücretsiz aile işçisi konumunda bulunanların oranında

da bir düşüş görülmektedir. Kadın nüfusun ise, oranında azalma olmakla birlikte, çoğunlukla ücretsiz aile işçisi konumundadır.

20. Tablo : Sakarya'da İşsizlik

Yıl	Yüzde
1980	2.6
1985	3.5
1990	3.5
2000	7.1

2000 Genel Nüfus sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İl Sakarya DİE yayını, Ankara, 2002, s. 40

Sakarya'da işsizlik, 2000'li yıllarda dikkate değer bir orana erişmiştir. Özellikle, deprem felaketi ve ekonomik bunalım işsizliği tetiklemiştir. Tarım ve sanayi alanlarında yeni yatırımlar yapılmadığı takdirde, işsizlik bir sosyal problem olmaya devam edecek görünmektedir.

5. SAKARYA'DA GELİR DAĞILIMI

21. Tablo : Sakarya ve Çevre İllere Göre Kişi Başına Milli Gelir

İller	Fert başına gelir
Kocaeli	7556\$
Bolu	5687\$
Bilecik	3521\$
İstanbul	4416\$
Sakarya	2953\$
Türkiye	2941\$

Fert başına düşen gelir dağılımı ile ilgili bilgiler Sakarya Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Merkezi'nden alınmıştır

Sakarya, çevre illere göre fert başına düşen en düşük gelire sahip ildir. 2000 yılı verilerine göre Sakarya ve çevre illere ait kişi başına düşen gelir rakamları, tarım ve sanayi potansiyelinin yeterli seviyede harekete geçirilemediğini göstermektedir.

6. BİR KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ SANAYİ MERKEZİ OLARAK SAKARYA

Adapazarı'nın sanayiinin gelişimine bakıldığında, esas itibariyle küçük sanayi şehri olduğu görülür. Amiran Kurtkan 1960'lı yıllardaki durumu tasvir ederken, şehirdeki küçük sanayi işletmelerinin büyük bir bölümü tarım ürünlerini işleyen sanayi işletmeleri niteliği taşıdığı tespitinde bulunmaktadır. Nitekim, 170 küçük işletmeden % 80'nini teşkil eden 136 işletme tarım ürünleri, orman ürünleri, toprak ve hayvan ürünlerini ve şekerden yapılan yiyecek maddelerinin üretimini yapan işletmelerden oluşmaktadır¹⁶. Bir küçük sanayi şehri olan

Sakarya'da küçük ve orta ölçekli işletmelerin sayıca ağırlığı bugün de devam etmektedir.

Sakarya, KOBİ sayısı bakımından Türkiye ortalamasının üstünde olup da KÜGEM ve TEKMER'in olmadığı tek ildir. Sakarya'da KOBİ tanımına uyan işletme sayısı ve bağlı oldukları birlikler aşağıda gösterilmiştir.

22. Tablo : Sakarya'da KOBİ Sayısı

Kayıtlı Olunan Kuruluş	KOBİ sayısı
SESOB'a kayıtlı KOBİ sayısı	547
ATSO'ya kayıtlı KOBİ sayısı	463
Akyazı Sanayi Odası'na Kayıtlı KOBİ sayısı	153
Sakarya İli Toplam KOBİ sayısı	1103

Sakarya'daki KOBİ sayısı ile ilgili bilgiler Sakarya Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Merkezi'nden alınmıştır

Bu rakam, Sakarya'nın KOBİ sayısı bakımından Türkiye ortalamasının üzerinde, ön sıralarda (ilk 20 il arasında) yer aldığını göstermektedir. Bu durum, Sakarya'nın bir küçük ve orta ölçekli sanayi şehri olduğunun en önemli göstergesidir.

23. Tablo : Sakarya'da KOBİ'lerin Sektörel Dağılımı

Sektörler	KOBİ Sayısı
Orman ürünleri	485
Gıda	134
Demir Çelik	85
Dokuma, Giyim, Tekstil	82
Makine	64
Petro Kimya	48
Motorlu Araçlar	44
İnşaat	32
Diğer ve bilinmeyenler	129
Toplam	1103

Sakarya'daki KOBİ'lerin sektörel dağılımı ile ilgili bilgiler Sakarya Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Merkezi'nden alınmıştır

Sakarya'da KOBİ'lerin sektörel dağılımına bakıldığında ağırlıklı olarak orman ürünleri sektörü başı çekmekte, onu oldukça geriden gıda sektörü takip etmektedir. Diğer önemli sektörler, ise demir çelik ile tekstildir. Sakarya'da ormancılık ve tarım iki önemli sanayi alanı ve gelir kaynağıdır¹⁷.

Sakarya, çok geniş ve yaygın ormanlık alanlara sahip olmanın yanında, toprağından dört mevsim ürün alınan ülkemizin en verimli bölgelerinden biridir. Aynı tarladan yılda üç kez ayrı türde ürünün alınması, topraklarının sahip olduğu tarım potansiyelini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu gerçek dikkate alındığında Sakarya'da sanayileşmenin büyük ölçüde orman ve tarım ürünlerine

dayanması boşuna değildir.

Adapazarı, bugün büyük şehir belediyesi konumuna erişmiş bir yerel yönetime sahiptir. Sosyal ve ekonomik gelişim potansiyeli buna elverişlidir. İstanbul, Gebze, Kocaeli ve Sakarya, sosyal, ekonomik, kültürel ve ulaşım bakımlarından bir bütünlük arz eden bir mega-metropoliten bölgedir. Sakarya'da sanayi ve ticaret, daha ziyade bir küçük ve orta ölçekli işletmelerin elindedir. Sakarya Bölgesi, gelişme potansiyeli yüksek olan bir yeni metropoliten merkezdir. Ancak, bu metropoliten merkez, merkezinde İstanbul'un yer aldığı, İstanbul'un hinterlandında bulunan mega-metropoliten alan içerisindedir. Sakarya ile İstanbul arasında bu anlamda bir merkez-çevre ilişkisi mevcuttur. Bu bakımdan Adapazarı, Mega-metropoliten bölge sınırları içinde yer alan, bir alt metropoliten merkezlerden biri sayılabilir. Ulaşım, ticaret ve haberleşme kanalları itibarıyla İstanbul'la yoğun bir etkileşim içerisindedir. Adapazarı, başlangıçtaki küçük sanayi şehri olma özelliğini bugün de küçük ve orta ölçekli sanayi şehri olarak büyük ölçüde devam ettirmektedir.

¹ .Kazım Mirşan, *Anadolu Prototürkleri*, Bodrum, 1985, ss.45-65.

² Selahi Diker, *Türk Dili'nin Beş Bin Yılı*, İzmir, 2000, ss.167-175.

³ *Tarihte ve Günümüzde Sakarya*, Sakarya Valiliği yayını, ss.33-35.

⁴ Mehmet Eröz, *a.g.e.*, s. 63.

⁵ Mehmet Eröz, "Adapazarı'nın Teşekkülü", *Sosyoloji Konferansları*, 1966-1967, 7. Kitap, İÜ yayını, İstanbul, 1967, ss: 64-65.

⁶ Cevdet Türkay, *Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, s. 531.

⁷ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Selçuk Üniv. Yayını, Konya, 1981, s.51.

⁸ Neşet Çağatay, *a.g.e.*, s. 64.

⁹ Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2001, s. 579, 596, 598, 620; Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)* Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989, ss. 192-194.

¹⁰ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yayını, İstanbul, 1992, s. 143.

¹¹ İbrahim Yılmazçelik, "1840-1850 Yıllarında Harput", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Şubat, 1988, s. 128.

¹² Seyfi Alpan, "Sakarya'nın Fiziki, Beşeri ve İktisadi Coğrafyası", *Sosyoloji Konferansları*, 1966-1967, 7. Kitap, İÜ yayını, İstanbul, 1967, s. 69

¹³ Orhan Göçer, "Adapazarı ve Fiziki Planlaması", *Sosyoloji Konferansları*, 1966-1967, 7. Kitap, İÜ yayını, İstanbul, 1967, s. 148.

¹⁴ Orhan Göçer, *a.g.m.*, s. 149.

¹⁵ Mehmet Eröz, "Adapazarı'nın Teşekkülü", *Sosyoloji Konferansları*, 1966-1967, 7. Kitap, İÜ yayını, İstanbul, 1967, s.77:

¹⁶ Amiran Kurtkan, "Adapazarı'nın Sanayileşmesiyle İlgili Meseleler", *Sosyoloji Konferansları*, 1966-1967, 7. Kitap, İÜ yayını, İstanbul, 1967, s.188.

¹⁷ Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası, *Sanayi Rehberi*, Adapazarı, 2002

II OSMANLIDAN CUMHURİYETE SAKARYA İLİNDE MÜLKÎ YAPI

Prof. Dr. Sabahattin ÖZEL
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ, EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ
Arş. Gör. Safiye KIRBAÇ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ, EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

A. *Başlangıcından Millî Mücadele Dönemine Kadar Olan Dönemde Sakarya İli'nde Mülki Yapı*

Öncelikle Sakarya İli kapsamına giren yerlerin Türk egemenliğine geçişi üzerinde durmanın yararlı olacağı görüşündeyiz. Bu kapsamda ilk fethedilen yerlerin sırasıyla Akhisar (Pamukova) ve Geyve olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'in bu fetihlerine Harmankaya Tekfuru Köse Mihal Bey'in yanı sıra, gazi (alp) teşkilatına mensup Saltuk Alp ve Samsa Çavuş da katılmışlardı¹. Fetihler sırasında Akhisar Tekfuru gayet iyi savaşarak karşı koymuş, buna karşılık önceden boşaltılmış durumdaki Geyve ise savaşız alınmıştı. Akhisar'ın fethi stratejik bir önem taşımış, böylece Osmanlıların sonraki adıyla Kocaeli yarımadası ortasında ilerlemelerini önleyebilecek son engel de kaldırılmıştı². Muhtemelen 1313-1314 yıllarında gerçekleştirilen bu fetihlerin³, daha erken dönemde yapıldığına dair kaynaklar da vardır⁴.

Sakarya İli topraklarının Sakarya Nehri doğusundaki kısımları Taraklı hariç olmak üzere Konuralp, batısındaki kısımları ise Akçakoca tarafından fethedilmişlerdir. Konuralp ve Akçakoca 1320 yılı sonrasındaki bu fetihlerinden önce de söz konusu bölgelere birçok akınlar gerçekleştirmişlerdi. Konuralp bu akınlar sırasında özellikle Akyazı'yı hedef almış⁵, Akçakoca ise Ayangölü'nü (Sapanca) fethedip⁶ Çark suyunda Beşköprü civarını üs tutmuştu. Akçakoca'nın Sakarya Nehri batısından İzmit Kalesi'ne kadar fethettiği yerlere daha sonra onun adına izafeten Koca-ili adı verildi⁷.

Sakarya İli kapsamında en son Türk egemenliğine geçen yer Taraklı oldu. Orhan Bey, oğlu Süleyman Paşa'yı İzmit'in fethinin (1337-1338) ardından Taraklı'ya gönderdi. Aşıkpaşaoğlu'nun da vurguladığı gibi o güne kadar tüm fethedilen yerler Orhan Bey'in adaletine tanık olmuşlardı. Onun bu durumu henüz fethedilmemiş yerlerin ahailerince de öğrenilmişti. Dolayısıyla Süleyman Paşa Taraklı'yı anlaşılarak aldı. Göynük ve Mudurnu da aynı şekilde alınmışlardı. Süleyman Paşa'nın gösterdiği adalet o kadar takdir uyandırmıştı ki, fethedilen yerlerin halkı "*Ne olurdu? Eski zamandan bunlar bize bey olaydılar*" demişlerdi⁸.

Sakarya İli topraklarının Türk egemenliğindeki ilk mülki statüsüne gelince, bölgenin fethin ardından bir uç beyliği konumunu kazandığı, Sakarya

Nehri'nin doğusundaki kısmın Konuralp, batısındaki kısmın da Akçakoca tarafından yönetildikleri söylenebilir. Yine Saltukalp, Samsa Çavuş, Gazi Abdurrahman ve Aktimur gazilerin de bölgenin yönetiminde sorumluluklar aldıkları anlaşılmaktadır. Gerek Konuralp ve Akçakoca'nın ölümlerinin, gerekse İzmit'in fethinin ardından bölgenin mülki yapısında bir değişme meydana geldi. Anadolu Beyliklerinde, beyliğin bölgelere ayrılarak aile fertlerinden veya güvenilir komutanlardan birine verilmesi benimsenmiş bir yöntemdi. İşte Orhan Bey de oğlu Süleyman Paşa'ya İzmit'i, Taraklı, Göynük ve Mudurnu dahil olmak üzere tımar olarak vermiş⁹, İzmit bundan sonra kaynaklarda Süleyman Paşa İli olarak adlandırılmıştı. Böylece Sakarya İli toprakları da Süleyman Paşa İli'nin bir parçası haline gelmişti. Günümüze değin Adapazarı tarihi üzerinde yapılan çalışmalarda 1563 yılına kadar Ada ismine rastlanmadığı, ancak bu tarihte Ada Karyesi adına rastlandığı belirtilmektedir¹⁰. Bu çok hatalı bir saptamadır. Çünkü Ada Karyesi'nin geçmişi bu tarihten en az iki yüzyıl öncesine Orhan Bey devrine (1326-1362) kadar uzanmaktadır. Orhan Bey egemen olduğu yerlerde bazı köylere dini tesisler yapmak ve yaşatmak için bazı şeyh, ahi ve fakihlere muhtelif kasaba ve köyler vakfetmişti. İşte Orhan Bey'in bu çerçevede Ada Karyesi'nde gerek mescit inşası, gerekse mescitte imamlık ve hatiplik görevlerinin yürütülebilmesi için bazı yerler vakfettiğini görüyoruz¹¹. Bunlar arasında günümüzdeki Kuyumculu Köyü'nün adına rastlanması, köyün tarihinin eskiliğine ışık tutmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren alınan yerler önceleri zapteden beylere, daha sonra ise sancak itibar edilerek savaşta komutan olanlara verilmişti. Sancağın daha küçük bölümlerini oluşturan kazaların idarî ve adlî işlemleri kadılarına bırakılmıştı. Kazanın anlamı, kadının yetki çerçevesinde bulunan yer demektir. Nahiye ise XIX. yüzyıla gelinceye kadar çok değişken anlamlarda kullanılmıştı. Kimi zaman eyalet veya sancak (liva), çoğu kez bir sancağın bölümü anlamlarında kullanılırdı. Kazanın bir bölümü veya bir semti işaret ettiği de olurdu. Dolayısıyla 1864 ve 1871 nizamnamelerinin çıkarılışına kadar nahiye deyimini idarî bir birim olarak değil, coğrafi bir alan olarak anlamlandırmak gerekir. Bu bakımdan gerek Adapazarı, gerekse Sakarya İli çerçevesindeki diğer yerleşim yerleri hakkındaki nahiye nitelermeleri bu çerçevede değerlendirilmelidir. Örneğin I. Ahmed devrine (1603-1617) ait bir tahrir defterinin kapak kısmındaki "Nahiye-i Ada" deyimine karşılık, defterin iç kısmında "Kaza-i Ada" ifadesi yer almaktadır¹². Durum böyle olunca daha önce değindiğimiz Adapazarı'na ait araştırma eserlerinde bu konuda yapılmış saptamaların hatalı olduğu anlaşılmaktadır.

Fatih Sultan Mehmed Anadolu eyaletlerini tahrir ettirdiği sırada İzmit'i de Anadolu Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak tahrir ettirmiş¹³, böylece Sakarya İli topraklarının mülki statüsü de yeniden şekillenmişti. Buna göre Sakarya Nehri'nin doğusunda kalan yerlerin Hüdavendigâr (Bursa), batısındakilerin ise genelde Koca-ili sancaklarına bağlandıkları anlaşılmaktadır. Hüdavendigâr Livâsı'nın 1487, 1521 ve 1573 yılları sayımlarını içeren tahrir defterlerine göre Yenice-i Taraklı (Taraklı), Geyve, Akyazı ve Akhisar (Pamukova) adı geçen livanın kazaları arasında yer alıyorlardı.

Taraklı Kazası¹⁴ Hacı Murat, Hatip, Kadı, Hacı Alaüddin, Cami-i Şerif, Hisar ve Yusufçuk mahallelerinden oluşuyordu. 1487 sayımında 72 olan hane sayısı 1573 sayımında 177'ye yükselmişti. Bugünkü Karapürçek Kazası'na zaim ve sipahi tımarları arasında rastlamaktayız. Küçük Karapürçek'in ise eskiden mezraa olduğu belirtilmektedir. Yine Ab-ı Safi ve Kaya Fakih (muhtemelen Kayalar) köylülerinin Akyazı tevabiinden Ada Nahiyesi'ndeki Sakari (Sakarya) Köprüsü'nün onarımı karşılığında avarız-ı divaniyeden muaf ve müsellemlerine yer verilmektedir¹⁵. Taraklı Kazası çerçevesinde Çalıcı adına rastladığımız gibi, kazanın 1487 sayımında 65.984 akçe olan hasılatının 1573 yılında 147.418 akçeye yükseldiği görülmektedir.

Geyve Kazası¹⁶ Cami-i Şerif, İmaret-i Elvan Bey ve Hacı Recep mahallelerinden oluşmaktaydı. Süleyman Paşa Geyve merkezinde kadı olanlara görevleri için 8 mudluk bir yer, bir değirmen, bir hamam vakfetmişti. Geyve Kadısı olarak Mevlana Tacüddin adı geçmektedir. Köyleri arasında Muttalib adına rastladığımız Geyve Kazası'nın 1487'de 108.245 akçe olan hasılatı, 1573'de 151.521 akçeye yükselmişti.

Akyazı Kazası'nın¹⁷ 1521'de 119.713 akçe olan hasılatı, 1573'de 217.690 akçeye yükselmiştir. Yine her iki tarihte Ada nahiyesinin Akyazı tevabiinden olduğu belirtilmektedir. Daha önce de belirttiğimiz üzere buradaki nahiyeye sözcüğü Ada'nın idarî statüsünü değil, Ada bölgesini belirtmektedir. Ayrıca bugünkü Adapazarı'nın bazı mahalle veya sokakları olan Papuçcular, Ozan (Ozanlar), Saraçları'nın Akyazı'nın köyleri arasında yer aldıklarını söyleyebiliriz. Yine günümüzdeki Hendek, Söğütlü ve Ferizli kazalarının da Akyazı'nın köyleri arasında yer aldıkları görülmektedir. Bunların dışında günümüzün Taşlık, Darıçayırı, Puna (orta), Puna (Banarköy), Yukarı ve Aşağı Çarığıkuru, Hayreddin, Bındıklı (Fındıklı), Kasımlar, Yuvalaklu, Kuşca, Çarka, Kargalı, Bedil, Beglenvid (Beynevid), Bazarköy (Pazarköy) köylerinin adlarına rastlanmaktadır. Süleyman Paşa Akyazı kadılarında Pazarköy mescidinde imamlık yapmak şartıyla Beynevid Köyü'nü vakfetmişti. Ayrıca Süleyman Paşa ve Murat Bey Bedil Köyü'nü Süleyman Kadıya, Süleyman Paşa Çarığıkuru'nu Mevlana Kadı Hayrettin'e vakfetmişlerdi. Yine kadı olarak Mevlana Abdi adı geçmektedir.

Akhisar (Pamukova) Kazası¹⁸ 1487'de 65, 1573'de 86 haneydi. Buna karşılık 1521'de 237.583 akçe olan hasılatı, 1573'de 250.248 akçeye yükselmişti. Katırozü Köyü Orhan Bey vakfidir. Bu kısımda Kum (muhtemelen Kumköy) yakınında Ada kadısı Kara Resul'un görev karşılığı için Derviş Mehmed'in tasarruf ettiği bir kışlakdan söz edilmektedir. Bu kayıt Ada (Adapazarı)'nın 1487 yılında kaza (kadılık) olduğunu açıkça göstermektedir.

1530 yılında Ada Kazası'nın Koca-ili Livası'na bağlı olduğunu görüyoruz¹⁹. Kazanın 504 hanesine karşılık bir mescidin varlığı, gayrimüslim nüfus miktarının yüksekliğini göstermektedir. 25 köyü olan kazanın hasılatı 66.619 akçedir. Bekarların sayısı 182 olup, vergiden muaf olanlar 135'tir.

İznikmid'in (İzmit) XVI. Yüzyılın ilk yarısında kurulan Kaptan Paşa

eyaletine bağlanmasıyla, Ada Kazası da bu eyaletin bir parçası haline geldi. İzmit bir sahil şehri olması, ayrıca donanmaya gemi inşa eden bir tersaneye sahip olması açısından Kaptan Paşa Eyaleti'ne bağlanmıştır. 14 Zilkade 966 (5 Ağustos 1559) tarihli bir hüküm İzmit'in Kaptan Paşa Eyaleti'ne bağlı olduğunu göstermektedir²⁰. Katip Çelebi sancağın kendi zamanında da (1609-1657) Kaptan Paşa Eyaleti'ne bağlı olduğunu kaydetmektedir²¹. Yine I. Ahmed devrine (1603-1617) ait bir tahrir defterinde de İzmit Sancağı Kaptan Paşa Eyaleti livaları arasındadır²². Kaptan Paşa Eyaleti devletin sınırlarının genişlemesi sonucunda XVII. Yüzyılda haslı ve saliyaneli olarak iki kısma ayrılmıştı. İzmit Sancağı haslı idi. Kaptan Paşa Eyaleti'ne bağlı sancak beylerine derya beyleri denirdi. Bunlar sancaklarındaki zeamet sahipleri ve timarlı sipahileriyle kendi has ve saliyanelerine göre bir, iki veya üç kadırga ile sefere çıkarlardı²³.

XIX. yüzyılın ortalarında Kocaili Livâsı Kastamonu Eyaleti'ne bağlanınca, Sakarya İli bölgesi bu eyaletin bir parçası haline geldi. Bu durumun 1849-1856 yılları arasında sürdüğünü söyleyebiliriz. Bu döneme ilişkin 1265 yılı (1849-1850) salnamesinde Kocaili zaptiyye memuru kaimmakam-ı samiyyeden Osman Bey'dir²⁴. 1850-1851'de eyalet valisi Vezir Selim Paşa, Kocaili zaptiyye memuru kaimmakam-ı mirmiran Osman Paşa'dır²⁵. 1851-1852'de Osman Paşa'nın yerini Arif Paşa almıştır²⁶. 1852-1853'de Arif Paşa görevini sürdürürken eyalet valisi Vezir Hamdi Paşa'dır²⁷. 1853-1856 döneminde eyalet valisi değişmemiş, Arif Paşa'nın görevini Ethem Paşa üstlenmişti²⁸.

1856 yılında Kocaili Livâsı'nın Hüdavendigâr Eyaleti'ne bağlanmasıyla Sakarya Bölgesi'nin mülkî statüsü tekrar değişti. Eyalet valisi Vezir Hamdi Paşa, Kocaili Livâsı Mülkiye Memuru Hüseyin Paşa'dır²⁹. 1273 yılı (1857-1858) salnamesinde Hüdavendigâr Eyaleti, vilayet olarak adlandırılmış olup Vali Münir Namık Paşa'dır³⁰. Ertesi yıl bu görevi Müşir Süleyman Paşa yürütmektedir. Hüseyin Paşa'da Rumeli Beylerbeyliği payesiyle birlikte anılmaktadır³¹. 1859-1860'da Kocaili Livâsı Mülkiye Memuru Mutasarrıf Vahit Paşa'dır. Burada aynı zamanda ilk kez mutasarrıf deyiminin kullanıldığını görmekteyiz³².

1276 yılı salnamesinde tekrar vilayet yerine eyalet deyiminin kullanılmasına başlanmış, 1283 yılı salnamesinden itibaren tekrar vilayet deyimine dönülmüştür. 1860-1861'de Kocaili Livâsı mutasarrıfı Tufan Paşa'dır. Livaya bağlı yerler nahiye olarak adlandırılmakta ve Sakarya İli kapsamındaki yerler şöyle sıralanmaktadır: Karasu (Pazarsuyu), Adapazarı ma Sapanca, Hendek ma Akyazı, Taraklı Yenicesi, Geyve, Geyve Akhisar³³ Karasu gibi Pazarsuyu adının da Sakarya Nehri'nden mülhem olduğu söylenebilir. 1861-1862'de Kocaili Livâsı mutasarrıfı Ragıp Paşa³⁴, 1862-1863'de Mustafa Efendi³⁵, 1863-1864'de Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa'dır. 1866 yılında İzmit Mutasarrıflığı, Adapazarı kaymakamının kötü idaresi nedeniyle azledilerek yerine Münir Bey'in atanmasını istemişti³⁶. Buna karşılık İzmit Mutasarrıflığı'na sancak dahilindeki Adapazarı, Geyve ve Kandıra kazalarının zabıta ve özel işlerinden dolayı Adapazarı Kazası'na Çerkes ümerasından İsmail, Geyve Kaymakamlığı'na İbrahim Beylerin, Kandıra Kaymakamlığı'na Cavit Efendi'nin

atandıkları, kendilerinin seyyar halinde bulunacaklarından kaymakamlık maaşlarının fevkalade harcamalara yetmeyeceği bu nedenle dahiliye bütçesinin zuhurat tertibinden İsmail Bey'e 2.000, İbrahim Bey'e 2.500, Cavit Efendi'ye 500 kuruş toplam aylık 5.000 kuruş geçici devriye masrafı ayrılması ve verilmesi bildirilmişti. Ayrıca mutasarrıflığa da muhacirlerle ilgili fevkalade durumdan dolayı ayrı tertipten bir defaya mahsus 15.000 kuruş harcama yapma yetkisi tanınmıştı³⁷. Diğer taraftan Adapazarı Kazası Karasu Nahiyesi'nde hükümet konağı olmadığından 4-5 odalı bir konağın nahiyeye zenginleri tarafından yaptırılması taahhüt edilmişti³⁸.

Yine 1866 yılında Geyve Kazası'na katılan Taraklı Kazası'na eskiden olduğu gibi ayrılarak idare-i mahsusa altına alındığı halde vergiye ek olarak ayda 810 kuruş ödemeye halkın razı olmasıyla Geyve Kazası müdürlük³⁹ maaşından 250 kuruş indirilerek halktan alınacak paraya katılmak suretiyle 500 kuruş maaşla üçüncü sınıftan olmak üzere eski kaza müdürlerinden Hasan Şakir Efendi'nin atanması kararlaştırılmıştı⁴⁰. Yine 100 kuruş maaşla birer katip ve sandık emini ve 340 kuruş maaşla bir süvari ve iki piyade istihdam edilecek, Geyve Kazası posta zaptiyelerinden bir çavuş ve dört süvari ayrılarak 20 kuruş kırtasiye masrafı ayrılacaktı.

Geyve Kazası Müdürü Ragıp Bey'in kötü idaresinden dolayı azliyle yerine atanan vekilin asaleti onanmışsa da, bu tür müdürlüklere yapılacak atamaların usule uygun olması gerektiğinden, söz konusu müdürlüğe mahsus 1.500 kuruş maaşla Maliye Nezareti'nin varidat-ı muhasebesinden üçüncü sınıf Hasan Şakir Efendi'nin atanması kararlaştırılmıştı⁴¹. Yine aynı şekilde Kaynarca Kazası Müdürü Tahir Ağa'nın gevşekliğinden dolayı yerine atanan vekilin asaleti onanmışsa da, söz konusu göreve 1.250 kuruş maaşla ikinci sınıftan Hacı Hasan Efendi'nin ataması yapılmıştı⁴². Adapazarı Kazası Müdürü Aziz Bey ile kaza meclis azasından Yağcıoğlu Hafız Efendi haklarında yapılan şikayet üzerine yapılan soruşturma sonucunda, Hafız Efendi'nin bundan sonra meclis azalığı yapmamak üzere görevinden tardına ve 6 ay hapsine, Aziz Bey'in de gösterdiği müsamaha ve kayıtsızlıktan dolayı azledilerek değiştirilmesine karar verilmişti⁴³.

1286 yılı (1870-1871) salnamesinde nahiyeye yerine ilk kez kaza deyimi kullanılmış ve Kocaili Sancağı kazaları İzmit, Adapazarı, Geyve, Geyve Akhisar (Pamukova), Taraklı, Kandıra, Kaymas, Şeyhler (Kaynarca), Akabat (Akyazı), ma Beşdivan Ağaçlı olarak belirtilmişti⁴⁴. Nitekim 1287 yılı (1871-1872) salnamesinde Kocaili Sancağı kazaları olarak aynı yerler belirtilmiş 1871 nizamnamesine atıfta bulunularak kazalar kaymakamlık merkezi olarak kabul edilen yerler olarak tanımlanmıştır⁴⁵. İzmit mutasarrıfı Ethem Paşa, Naib Mehmed Reşid Efendi, Muhasebeci İbrahim Efendi'dir.

Bu arada İzmit Sancağı Hüdavendigâr Vilayeti'ne bağlıyken bir ara Zaptiye Müdüriyeti İdaresi'ne verilmiş, ancak bu durum karışıklıklara yol açtığından 1871 yılında tekrar Hüdavendigâr Vilayeti'ne bağlanmıştı⁴⁶. Fakat ertesi yıl inşa edilmekte olan demiryolu nedeniyle İzmit Sancağı'nın Hüdavendigâr Vilayeti'nden ayrılarak müstakil bir mutasarrıflık haline

dönüştürülmesi kararlaştırıldı⁴⁷.

Zira İzmit'in gerek Hüdavendigar Vilayeti'ne, gerekse Zaptiye Müdüriyeti'ne bağlı olması birçok güçlülere yol açmıştı. Böylece büyük bir dikkat ve önemle tesviye edilen demiryolu hattının inşasında büyük bir kolaylık ve sürat sağlanmış olacaktı. 1872-1873 yıllarında Kocaeli Mutasarrıfı Hasan Bey'dir⁴⁸. 1874 yılında mutasarrıf Agah Efendi, Adapazarı Kaymakamı Sadık Bey, Geyve Kaymakamı İsmail Zühtü Efendi'dir⁴⁹. Sakarya İli çerçevesinde sadece bu iki kazanın adı yer almaktadır. Burada daha önceki salnamelerde kaza olarak nitelenen yerlerin, nahiye teşkilatının kurulmasıyla idarî statülerinin değiştiği, nahiye olarak kabul edildikleri anlaşılmaktadır⁵⁰. Geyve Kaymakamı Zühtü Efendi kötü yönetiminden dolayı aynı yıl azledilmiş, yerine Sandıklı Kaymakamlığı'ndan ayrılmış İbrahim Rüştü Efendi atanmıştır⁵¹. 1875 yılında İzmit Mutasarrıfı Emin Bey⁵², 1876 yılında Arif Paşa'dır⁵³. Aynı yıl İzmit Mutasarrıflığı'na Geyve Kaymakamı Mehmet Tahir Efendi'nin gerek görevini yapmaktaki rahatlığı, gerekse hiçbir kötü hal ve hareketi görülmediği halde azledilmesinin sebebi sorulmuştu. Yine aynı şekilde Geyve Kaymakamlığına ilhak edilmiş olan Taraklı Müdürü Şakir Efendi'nin azlini gerektirecek kötü bir hal ve hareketi olmadığı, atanmasının üzerinden henüz 2,5 ay geçtiği halde azledilerek yerine atama yapıldığı bildirilmiş ve mutasarrıflıktan azil sebebinin süratle bildirilmesine izin verilmesi istenmişti⁵⁴. 1876 yılında Kocaeli adı son kez kullanılmış, bundan sonraki salnamelerde İzmit olarak ifade edilmiştir. Aynı yılın salnamesinde yukarıda değinildiği gibi Pamukova, Taraklı, Kaynarca, Akyazı, Hendek, Karasu, Sapanca nahiye olarak nitelendirilmiştirlerdir.

1877 yılında İzmit Sancağı Bâb-ı Zaptiyye idaresinde olup, Mutasarrıf Ahmet Tevfik Bey'dir⁵⁵. 1879'da ise mutasarrıf Feyzi Bey'dir. Adapazarı'nın nüfusu 16.792, Geyve'nin nüfusu ise 17.250'dir⁵⁶.

1880 yılında İzmit Sancağı Şehremaneti'yle (İstanbul Belediyesi) muhabere eden livâlar arasındadır⁵⁷. 1881 yılında ise İzmit Sancağı, Şehremaneti yönetimindedir⁵⁸. 1882 yılında İzmit Mutasarrıfı Siret Efendi, Adapazarı Kaymakamı Eşref Efendi'dir⁵⁹. 1883 yılında Adapazarı Kaymakamı Mahmud Sabit Bey, Geyve Kaymakamı Eşref Efendi'dir⁶⁰. 1885 yılında Adapazarı'na bağlı nahiyeler Sapanca ve Taraklı'dır. Geyve Kazası'na bağlı nahiye mevcut değildir⁶¹. İzmit Sancağı dolayısıyla Sakarya Bölgesi 1890 yılına kadar Şehremaneti'ne bağlı kaldı.

1890 yılında İzmit Sancağı tekrar müstakil livâ statüsüne dönüştürüldü. Bu çerçevede sancağın yapısında yeni bir düzenleme yapıldı. 1890 yılında İzmit Mutasarrıfı Selim Sırrı Paşa'dır ve sancağın 6 kazası, 12 nahiyesi, 606 köyü bulunmaktadır⁶². Adapazarı Kazası Kaymakamı Mehmet Emin Bey, Naip Ali Rıza Efendi'dir. Adapazarı merkezine bağlı 52 köy vardır. Yine Adapazarı Kazası'na bağlı nahiyelerden Sapanca'nın 73, Akyazı'nın 48, Hendek'in 32 köyü bulunmaktadır. 21 köyü olan Karasu ve 46 köyü olan Kaynarca Kandıra Kazası'na bağlıdır⁶³. Geyve Kazası Kaymakamı Ahmet Reşit Bey, Naibi Ali Hıfzı Efendi'dir. Geyve merkezinin 36, nahiyeleri olan Pamukova'nın 43, Taraklı'nın 29 köyü vardır⁶⁴.

1891 yılında Adapazarı Kaymakamı Mecdi Efendi, Naib Ali Rıza Efendi'dir. Geyve Kaymakamı ise Ali Behçet Bey, Naip Mehmet Tahir Efendi'dir⁶⁵. 1892 yılında bu isimlerden sadece Adapazarı Naibi Ali Rıza Efendi'nin yerini Süleyman Necati Efendi almıştır⁶⁶. 1894 yılında Adapazarı Kaymakamı Mehmet Nihat Efendi, Naip Mehmet Rıza Efendi'dir. Geyve Naibi ise Şevket Efendi'dir⁶⁷. Aynı yıl Geyve Kaymakamı Ali Behçet Bey'in kendisine isnat edilen bir suçtan dolayı İzmit Sancağı İdare Meclisi tarafından muhakeme edilmesi kararlaştırılmıştı⁶⁸. İddiaya göre babası tarafından sevdiği şahıs yerine bir başkasına zorla nikahlanan Süleyman oğlu Mehmet kızı Fatma kaza merkezine gelerek akdın feshi için şerhiye mahkemesine başvurduğunda, babasının müracaatı üzerine kaymakam Fatma'yı üç gün tutukladıktan ve zabtiyelere dövdürdükten sonra bir hayvana bağlatarak nikahı sabit olmayan şahsa zorla teslim edilmek üzere köyüne göndermişti. Kaymakam Behçet Bey hakkında İzmit Mutasarrıflığı'nca yapılan tahkikat sonucunda men-i muhakemesine karar verilmiş ve memuriyetine iadesi kararlaştırılmıştı. Fakat Behçet Bey'in karar öncesindeki istifası işleme konulmuş ve Geyve Kaymakamlığı'na Hakkı Bey'in atanması kararlaştırılmıştı⁶⁹.

Diğer taraftan 1895-1896 yıllarına ilişkin önemli mülkî ve askerî bir gelişme de Geyve ve Pamukova'nın idarî statülerinin karşılıklı olarak değiştirilmeleri yönündeki girişimlerdi. Buna göre seraskerlik makamı nahiyedeki yeni düzenlemeler gereğince tabur merkezi olarak kabul edilen Geyve Kasabası'nın havasını tehlikeli bulmuş, kaza ve tabur merkezinin Pamukova'ya nakledilmesini istemişti. Bu öneri önce İzmit Mutasarrıflığı'yla yapılan yazışmalar sonucunda benimsenmemiş, askeri binaların Geyve dışında inşasıyla değinilen sakıncanın giderilebileceği bildirilmişti. Ancak Livâ İdare Meclisi İzmit Redif Komutanlığı'nın ısrarı üzerine konuyu yeniden incelediğinde seraskerlik makamının görüşünün haklılığını teyit edersesine Geyve'nin bataklıkla çevrilmiş, dolayısıyla havasının tehlikeli olduğunu ve sakinlerinin 40-50 hane civarında kaldığını saptamış; buna karşılık Pamukova'nın gayet sağlam havasından dolayı 300 haneyi aşan nüfusunun gündün güne arttığını, şimendifer hattı üzerinde bulunmasının sivil ve askeri açılardan birçok kolaylıklar sağlayacağını belirlemiştir. Ayrıca Pamukovalılar kaza görevlileri için 12 odalı yeni bir hükümet konağı inşa etmişler, yine depo inşasına elverişli 20 dönüm kadar bir yer tahsis ederek inşaatını da taahhüt etmişlerdi. İdare Meclisi sonuçta 16 Ağustos 1896 tarihinde Pamukova Nahiyesi heyetinin Geyve'ye kaza ve tabur merkezlerinin de Pamukova'ya nakledilmelerini kararlaştırmıştı⁷⁰. Bu konuda 11 Aralık 1895 tarihli bir Heyet-i Vükela kararına da rastlamakla birlikte, kararın kesinlik kazanmadığı ve uygulamaya konulmadığı anlaşılmaktadır. 1895 tarihli bir iradede Pamukova hadisesi ve Geyve'deki karışıklıklar nedeniyle özel bir trenle asker sevk edildiği kaydedilmektedir⁷¹.

1895'te Geyve Naibi İlyas Fevzi Efendi olmuştur⁷². Aynı yıl Adapazarı'na bağlı Memduhiye (Kayalar) Köyü'nün 20 hanelik Reşit Bey Mahallesi'nin ayrı bir köy olması kararlaştırılmıştır⁷³. Yine o sırada Kandıra'ya bağlı Karasu Nahiyesi Caferiye Köyü civarında Kadı Köprüsü adlı yerde muhacir ailelerin iskaniyle oluşturulan köyün müstakil olması umur-ı zaptiyece uygun görülmüş,

köy adının tam olarak tespitiyle yeni bir köyün kurulması kararlaştırılmıştır⁷⁴.

1897 yılında Adapazarı Kaymakamı Mehmet Nüzhet Bey, Naip İbrahim Hıfzı Efendi'dir. Geyve Kaymakamı Hakkı Efendi, Naip Abdurrahman Aziz Efendi'dir⁷⁵. Adapazarı Kazası'nın 52, bağlı nahiyelerden Sapanca'nın 73, Akyazı'nın 48, Hendek'in 32 köyü bulunmaktadır. Geyve Kazası'nın 36, bağlı nahiyeler Pamukova'nın 43, Taraklı'nın 29 köyü mevcuttur. 1898 yılında Adapazarı Kaymakamı Mehmet Nüzhet Bey'e mirmiranlık rütbesi verilmiş ve kendisi paşa olarak anılmıştır. Adapazarı Naibi Hüseyin Hüsnü Efendi'dir. Geyve Kaymakamı ise Ali Nihat Bey'dir⁷⁶. Adapazarı'na bağlı köylerin sayısı 86'ya yükselmiştir. Sapanca'nın 29, Akyazı'nın 52, Hendek'in 47 köyü vardır⁷⁷. Aynı yıl Akyazı Nahiyesi'ndeki Hacı Ahmet, Takostan Bey (kanımızca Talostan Bey) ve Kumköprü köylerinin muhtarlarının seçilip atanmalarına girildiğinde, adı geçen köylerin resmen mevcut olmadıkları anlaşılmıştı. Hacı Ahmet Bey takımı önceleri Keş Ömer (Fikriye) Köyü'nde oturdukları halde Yortan divanına nakletmişlerdi. Takostan Bey tayfasının Yenişehir taraflarından perakende şeklinde gelerek bir köy kurdukları anlaşılmıştı. Kumköprü köyleri ise Akyazı'nın Bağcılar Mahallesi'nde oturdukları halde 7-8 yıl önce şimdi oldukları yeri bir köy haline getirmişler, bir kısmı da perakende olarak Düzce ve diğer yerlerden gelmişlerdi. Adı geçen köylerin resmen kurulmalarına ilişkin İzmit Mutasarrıflığı'nın başvurusu Şura-yı Devlet ve Sadaretçe onanmıştı⁷⁸.

1899 yılında Geyve Kaymakamı İsmail Hakkı Bey'di⁷⁹. 1900 yılında Adapazarı Naibi Yusuf Ziyaeddin Bey, Geyve Naibi Mehmet Efendi'yd⁸⁰. Aynı yıl Geyve'ye bağlı Siraclüstü Köyü halkından 21 hane köy nüfusunun çokluğu ve arazisinin yetersizliğinden dolayı 1.5 saat mesafede Karaçay adlı yerdeki böcekhanelerine nakledilerek, toprakları da orada olduğundan birer ev yaparak yerleşmişlerdi. Bu bakımdan anılan yerde Burhaniye adıyla yeni bir köyün kurulması kararlaştırılmıştı⁸¹.

1901 yılında Adapazarı Kaymakamı Rifat Efendi, Geyve Kaymakamı Mehmet Necip Bey, Naip Hasan Tahsin Efendi'yd⁸². Adapazarı Kazası'nın 90, bağlı nahiyelerinden Sapanca'nın 29, Akyazı'nın 60, Hendek'in 47 köyü bulunuyordu. Karasu Nahiyesi halen Kandıra Kazası'na bağlıydı. Geyve Kazası'nın 36, bağlı nahiyeleri Pamukova'nın 43, Taraklı'nın 29 köyü vardı⁸².

1902 yılında Karasu Nahiyesi Adapazarı'na bağlanmıştır. Adapazarı Naibi Asaf Efendi'dir⁸³. Aynı yıl Karasu Nahiyesi dahilinde 20 yıl önce kurulan Hamidiye Abaza Köyü halkının geçici köylerinin suyu ve havasıyla uyum sağlayamadıklarından dolayı köylerinin sınırında bulunan Çobanlar mevkiine nakledilmeleri ve kurulacak köyün yine Hamidiye olarak adlandırılması kararlaştırılmıştı⁸⁴. Ayrıca Adapazarı Kazası'nda iskan edilen 8 hane Aydos, Karınabat, Şumnu muhacirlerinin kurdukları köy Salahiye olarak adlandırılmıştı⁸⁵. Yine muhtarları ve vergi yaftaları ayrı olduğu halde nüfus kaydı bir arada bulunan Hendek Nahiyesi'nin Çarığkuru ve Taraklı köylerinin birbirlerinden ayrılarak ayrı köyler haline dönüştürülmesine karar verilmişti⁸⁶.

1903 yılında Geyve Kaymakamı Cemal Bey, Naip Fahrettin Bey'dir.

Kazanın köy sayısı 36'dan 39'a yükselmiştir⁸⁷. Karasu Nahiyesi'nin Adapazarı'na bağlanmasından önce Melen Köyü civarında Kozluk adlı yere iskan edilen Batum muhacirleri hakkında Kandıra Kazası tarafından bir işlem yapılmadığından 10-15 yıldır arazi açıp ev yaptıkları, yol, emlak ve arazi vergileri mükellefi oldukları halde nüfus kayıtlarının olmadığı anlaşılmıştı. Bunun üzerine 37 hane de 77 erkek nüfusun yaşları tespit edilmiş, Adapazarı Kazası İdare Meclisi anılan yerde Fahriye adıyla bir köyün oluşturulmasını kararlaştırmıştı⁸⁸.

1904 yılında Adapazarı Naibi Mehmet Rasih Efendi'ydi. Adapazarı'nın 91, bağlı nahiyeler Sapanca'nın 34, Akyazı'nın 60, Hendek'in 47, Karasu'nun 41 köyü bulunuyordu⁸⁹. 1905 yılında Geyve Kaymakamı Hüseyin Cemil Bey, Naip Osman Refik Efendi'ydi. Geyve'nin 47, bağlı nahiyelerden Pamukova'nın 50, Taraklı'nın 36 köyü vardı⁹⁰. 1906'da Adapazarı Naibi Süleyman Faik Efendi'ydi⁹¹. 1907 yılında Geyve Kazası'na bağlı Köprübaşı mevkiinin istasyona yakınlığı ve nüfusunun günden güne artması nedeniyle orada Köprübaşı adıyla bir mahallenin kurulması kararlaştırılmıştı⁹². 1908 yılında Geyve Kaymakamı Kamil Bey'in emirleri uygulamadaki bazı hareketlerinden dolayı görev yerinin değiştirilmesi uygun görülmüş, Kastamonu'nun Taşköprü Kazası Kaymakamı Hasan Hulusi Efendi'nin de nakil isteğinde bulunması ve her iki kazanın sınıf ve maaşça eşit olması nedeniyle becayişleri kararlaştırılmıştı⁹³. Yine Adapazarı Kaymakamı Hüsnü ve Yalova Kaymakamı Necip Beylerin becayişlerine karar verilmişti⁹⁴.

Padişah II. Abdülhamid'in 27 Nisan 1909'da halledilmesinden sonra İzmit Sancağı'nda Hamidiye adını taşıyan 18 köy ve mahallenin isimlerinin değiştirilmesi kararlaştırılmış, gerekçe olarak da mahallî halkın arzusu gösterilmişti. Bunlardan Sakarya İli kapsamında köy ve mahallelerin yeni adları şöyleydi:

Eski Adı	Yeni Adı
Adapazarı Kazası Hamidiye İstasyonu	Arifiye İstasyonu
Adapazarı Kazası Hamidiye Mahallesi	İrşadiye
Adapazarı Kazası Hamitabat Karyesi	Reşadiye
Sapanca Nahiyesi Gürcü Hamidiye Karyesi	Muradiye
Karasu Nahiyesi Gürcü Hamidiye Karyesi	Aziziye
Karasu Nahiyesi Abaza Hamidiye Karyesi	Salahiye
Akyazı Nahiyesi Hamidiye Karyesi	Ahmediye
Hendek Nahiyesi Hamidiye-i Sâni Karyesi	Şerefiye
Hendek Nahiyesi Paşa, nam-ı diğer Hamidiye	Paşaköyü
Geyve Kazası Hamidiye Karyesi	Çınardibi
Merkeze bağlı Ermişe Nahiyesi'nde	
Hamidiye Karyesi	Alandüzü ⁹⁵

Yine aynı yıl Şeyhler (Kaynarca) Nahiyesi dahilinde Terzioğlu Köyü'nün bağlı olduğu Yanık-ı Kebir Köyü'ne olan mesafesi uzak olduğundan, Terzioğlu'nun Mahmudiye adıyla müstakil bir köye dönüştürülmesi kararlaştırılmıştı⁹⁶. Adapazarı Naibi İsmail Efendi, Geyve Kaymakamı Hüseyin Hüsün Bey, Naibi Ali Efendi'ydi⁹⁷. Geyve'nin köy sayısı 50, bağlı nahiyeler Pamukova'nın 50, Taraklı'nın 36 idi.

1910 yılında Düzce ve Adapazarı Kaymakamları Sırrı Bey ve Necip beylerin becayişleri kararlaştırıldı⁹⁸

1911 yılında Adapazarı Kaymakamı Sırrı Bey, Naib Ahmed Efendi Geyve Kaymakamı Ömer Asaf Efendi, Naib İbrahim Fahrettin Efendi'ydi. Geyve Kaymakamlığı'na atanan Ömer Asaf Efendi Mekteb-i Mülkiye mezunu olup, Kars Kaymakamlığı'ndan ayrılmıştı⁹⁹. Adapazarı'nın 106 bağlı nahiyeleri Hendek'in 58, Karasu'nun 50, Sapanca'nın 29, Akyazı'nın 61 köyü bulunuyordu. Geyve'nin 56 bağlı kazaları Akhisar'ın 5, Taraklı'nın 34 köyü vardı¹⁰⁰. Adapazarı Kaymakamı Sırrı Bey ileride asaleti onanmak, şimdilik yarım maaş verilmek üzere Kırkkilise (Kırklareli) Mutasarrıflığı'na, yerine Mihaliççik kaymakamlığından ayrılmış Cevdet Bey atanmışlardı¹⁰¹.

1912 yılında Adapazarı Naibi Ali Rıza Efendi, Geyve Kaymakamı Kleanti Efendi, Naibi İbrahim Hilmi Efendi'ydi¹⁰². Adapazarı Kaymakamı Cevdet Bey hakkındaki şikayet üzerine Mülkiye Müfettişliği'nce tahkikat yapılmış, sonuçta şikayetin haklı olmadığı sonucuna varılmıştı. Ancak Adapazarı'nın mevkiinin öneminden dolayı Cevdet Bey'in yönetimi kolay bir yere nakledilmesi kararlaştırılmış, bu bağlamda Dimetoka Kazası Kaymakamı Fevzi Bey'le becayişleri gerçekleştirilmişti¹⁰³. Diğer taraftan Adapazarı Kazası genişlemek suretiyle civarındaki Hacıoğlu, Erenler, Güneşler, Kum ma Tepe Köyleriyle birleşmişti. Ancak adı geçen köylerin resmen köy görünmeleri askerî, idarî vb. işlemler bakımından sakıncalar yaratıyordu. Bu nedenle Hacıoğlu ve Erenler köylerinin bir mahalle, Tepe ma Kum Köyü'nün de bir mahalle sayılması (Tepekum), buna karşılık Güneşler Köyü'nün eski şekliyle kalması kararlaştırılmıştı¹⁰⁴. Aynı yıl Karasu Nahiyesi'nde de mülkî anlamda küçük bir değişiklik yapılmıştı. Karasu'ya bağlı Ardıçbeli Karyesi'nin nüfus, askerlik ve vergi bakımında tüm işlemleri müstakil olarak idare edildiği halde kendisine iki saat mesafede bulunan Yenidağ Karyesi muhtarlığına bağlı bulunması pek çok sorun çıkardığından Ardıçbeli Karyesi'nin müstakil bir muhtarlık olarak tanınması kararlaştırılmıştı¹⁰⁵

1914 yılında Yukarı Kirazca ve Aşağı Kirazca Köyleri Pamukova Nahiyesi'ne bağlı bulunuyorlardı. Oysa her iki köy Arifiye İstasyonu yakınında, Adapazarı'na iki, Pamukova'ya sekiz saat mesafedeydi. Ayrıca Adapazarı köyleri dahilinde, Geyve mülhakatı haricindeydiler. Yine Pamukova'ya karayolu bağlantıları olmadığı halde, Adapazarı'na demiryolu ve şose ile bağlı bulunuyor, her türlü ekonomik ve ticari işlerini burada görüyorlardı. Dolayısıyla köylerin başvurusu da dikkate alınmak suretiyle iki köyün Geyve Kazası'ndan ayrılarak Adapazarı Kazası'na bağlanmaları kararlaştırılmıştı.

Yine İzmit'in Ermiş (Akmeşe) Nahiyesi'ne bağlı olup, Adapazarı Kazası muhitinde ve buraya daha yakın, her bakımdan Adapazarı'yla ilişkili olan Eceldere, Mahmudiye köylerinin de Adapazarı'na bağlanmalarına karar verilmişti¹⁰⁶. Kararı veren İzmit Livâsı Umumi Meclisi'nde kazaların üye sayıları şöyleydi: Adapazarı 3, İzmit 3, Karamürsel 1, İznik 1, Kandıra 2, Geyve 2, Yalova 1

1915 yılında İnegöl ve Geyve Kaymakamları Tahsin ve Sait Beylerin becayişleri yapıldı¹⁰⁷. 1916 yılında Adapazarı Kaymakamlığına Necati Bey birinci sınıf maaşla nakil ve tayin kılındı¹⁰⁸.

1917-1918'de Adapazarı Kaymakamı Fuat Bey, Kadı Seyyit Ahmet, Müftü Osman Cevdet Efendilerdi. Geyve Kaymakamı Mahmut Bedrettin Bey, Kadı İbrahim Fahrettin, Müftü Mahmut Sait Efendilerdi¹⁰⁹.

1919 yılında Geyve Kazası'nın Muttalip Divanı'na bağlı yedi mahalleden Muttalip ve İlica mahallelerinin ayrılıp Muttalip ma Kayadibi, Ahibaba, Üç Erenler, Terziler, Hacımumlar, Akseki mahallelerinin de yine ayrılarak Ahibaba Divanı olarak adlandırılması¹¹⁰ Geyve'nin Pamukova Nahiyesi'ne bağlı İkramiye ve Kancılar gayrimüslim köylerinin yakınlıkları ve ilişkileri nedeniyle Geyve merkez kazasına bağlanmaları kararlaştırıldı¹¹¹

B. Millî Mücadele Döneminde Sakarya İli'nde Mülkî Yapı

Milli Mücadele döneminde Adapazarı kaza olmasına karşın, orta büyüklükte bir liva sayılıyordu. Gerek nüfus ve ekonomik zenginlikleri, gerekse eğitsel ve sosyal aktiviteleri liva merkezi olan İzmit'ten önde geliyordu. Karasu, Söğütlü, Sapanca, Akyazı ve Hendek nahiyeleri Adapazarı Kazası'na bağlıydılar. Hendek Milli Mücadele döneminde kazaya dönüştürülmüştü Hendekliler nahiyelerini kazaya dönüştürebilmek için uzun ve çetin bir mücadele vermek zorunda kalmışlardı. Hendek'in kaza olması daha Padişah V. Mehmet Reşat döneminde Şura-yı Devlet tarafından kararlaştırılmış, ancak bazı çıkarıcıların saraya başvurmalarıyla karar engellenmişti. Bunun üzerine İzmit Livası Genel Meclisi aynı yönde bir karar almış ve Mutasarrıf İ. Süreyya Bey 12 Kasım (25 Kasım) 1917'de Dahiliye Nezareti'ne başvurmuştu. Bu konuda Adapazarı'nın daima seçkin ve aktif kaymakamlarca yönetilmesine, diğer kazalardan kat kat daha fazla polis ve jandarmaya sahip olmasına karşın, kazanın genişliği nedeniyle yönetim ve inzibatın istenilen şekilde sağlanamaması, kazanın askeri idaresinin beş askerlik şubesine bağlı olması gerekçe gösterilmişti.. Yine Hendek'in sadece tütüncülükten yıllık 200.000 lira gelirinin olduğu, tarımsal ve ticari öneminin yanında Adapazarı-Bolu yolu üzerinde bulunduğu vurgulanmıştı. Karara göre Adapazarı Kazası ikiye ayrılacak, Akyazı Nahiyesi'nden yaklaşık 50 köyün katılmasıyla 121 köyü ve 24 615 nüfusu olan üçüncü sınıf bir kaza oluşturulacaktı. Ancak bu girişim de olumlu sonuçlanmadı. Daha sonra Hendekliler Dahiliye Nezareti'ne ilki 7 Haziran 1917, ikincisi 19 Ağustos 1917 tarihli ortak imzalı dilekçelerle başvurmuşlardı. Bu girişimler sonuç vermiş, Meclis-i Mebusan Hendek Nahiyesi'nin 1 Mart 1919' dan itibaren kazaya çevrilmesini onaylamış ve buna ilişkin irade-i seniyye çıkarılmıştı. İzmit Mutasarrıflığı da meclis kararı alarak

gereği için 5 Nisan 1919'da Dahiliye Nezareti'ne başvurmuşsa da, verilen cevapta Maliye Nezareti'nin gerekli ödeneği verememesi nedeniyle uygulamanın ertelendiği bildirilmişti. Hendekliler kararın uygulanmasındaki bu gecikmeden kaygı duyduklarından, 15 Ocak 1919'da Meclis-i Mebusana ve Sadarete dilekçeler göndermişlerdi. Dilekçelerinde iki gayrimüslim köyleri ile birlikte halkın adliye ve diğer işleri için 7-8 saat mesafedeki Adapazarı'na gidebilmek uğruna çektikleri güçlükleri, askeri işlemleri bakımından da Düzce'ye bağlı olmalarının yarattığı sıkıntıları belirtmişler, ayrıca kendilerinden istenecek her tür vergiyi ödemeye hazır olduklarını bildirmişlerdi. Bir mühendis tarafından çizilmiş dilekçe ekindeki krokide hükümet dairesinin genişletilmeye uygun olduğu, inşası düşünülen hastane için hükümet civarında uygun arsaların bulunduğu ve inşa halindeki belediye otelinin az bir masrafla tamamlanabileceği belirtilmişti.

Şeyhler (Kaynarca) Nahiyesi, Kaymas ve Akçaova nahiyeleriyle birlikte Kandıra Kazası'na, Akhisar (Pamukova) ve Taraklı Nahiyeleri ise Geyve Kazası'na bağlı bulunuyorlardı. Milli Mücadele döneminde Rize Mebusu Necati Efendi ve arkadaşlarının B.M.M.'ne Taraklı Nahiyesi'nin kazaya çevrilmesi için verdikleri kanun teklifi kabul edilmemişti. Necati Efendi bu konudaki ilk önerisini 1921 yılında yaptığını, ancak II. İnönü Savaşı'nda cepheye gitmesi nedeniyle mecliste önerisini savunma imkanı bulamadığından önerisinin reddedildiğini, şimdi bir yıl sonra önerisini yinelediğini belirttikten sonra şu gerekçeleri ileri sürmüştü: Taraklı halkı öteden beri faal, çalışkan, gayet mütesanet ve birbirine bağlı bir halktı.. Ancak Geyve Kazası'nın yanı başında Göynük Kazası'nın hizmetkarı olmuşlardı. Taraklı Nahiyesi ticari önemi ve nüfusu bakımından Geyve'den üstündü. Göynük ikinci, üçüncü derecede kalırdı. Bunların memleketlerinde hiçbir şey yokken, Taraklı'da 4 000 lira sarf edilerek büyük bir okul yapılmıştı. İki yüz kadar dükkanı, dört beş büyük selatin camii, ticaret borsası, zahire borsası vardı. Hükümetin bütçesi uygun değilse mülkiye memurlarının masraflarını karşılamayı kabul ediyorlardı. Milli hareketin başlangıcından beri Kocaeli Bölgesinde orduyu onlar beslemişlerdi. Teşkilat-ı Milliye'yi onlar kurmuşlardı. Ancak sonuçta Layiha Encümeni 9 Nisan 1922'de Dahiliye Vekaleti'nin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ruh ve amacına göre idari teşkilatımızı genel ve ekonomik açılardan teşkil ve tayin ettiği gerekçesiyle kanun layihasının şimdilik görüşülmesine gerek olmadığına karar vermişti.

C. Milli Mücadele Döneminde Adapazarı Kaymakamları ve Faaliyetleri:

Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı sırada Fuat Bey (Carım) Adapazarı kaymakamıydı. Görevinden alındıktan sonra Kuvâyi Milliye'ye katılarak Adapazarı'nda kurulan ilk Müdafaa Heyeti'nde yer aldı. Halide Edip, eşi ve arkadaşlarından oluşan kafilenin Ankara'ya gitmek üzere İstanbul'dan kaçarak Adapazarı'na yaklaştıkları bir sırada kendilerini karşıladı ve Ankara'ya gitmek üzere kafileye katıldı. Büyük Millet Meclisi seçimlerinde İzmit Mebusu olarak seçildi. Ankara'ya gitmek üzere Osmaneli'ne vardığı sırada Adapazarı Ayaklanması baş göstermişti. Burada karşılaştığı Ali Fuat Paşa

(Cebesoy) daha önce Adapazarı kaymakamlığı yaptığı için bölge halkını iyi tanıyan Fuat Bey'den kalmasını rica etmiş, durumu ayrıca Mustafa Kemal Paşaya duyurmuştu. Fuat Bey yörede kaldığı süre içinde yararlı hizmetlerde bulunmuş, daha sonra Ankara'ya giderek B.M.M. ne katılmıştı. Ancak bu durum uzun sürmemiş, Ali Fuat Paşanın isteği ve B.M.M. Başkanlığının izniyle döndüğü yörede hizmetlerine devam etmişti. Yine Çerkes Ethem'in Umum Kuvâyi Tedbiye Kumandanı sıfatıyla Fuat Bey'in izin süresinin uzatılmasına ilişkin B.M.M. Başkanlığına yaptığı başvuru üzerine B.M.M. bu süreyi bir ay daha uzatmıştı. Daha sonra B.M.M. Başkanlığı Fuat Bey'in iznini süresiz izne dönüştürmüştü de, bazı mebusların itirazı üzerine bu süre üç ay olarak benimsenmişti. Fuat Bey'in Adapazarı ve yöresindeki ayaklanmaların, özellikle siyaset yoluyla önlenmesinde önemli katkıları oldu. Ayrıca Geyve, Adapazarı, Hendek, İzmit müsademelerine bilfiil ateş altında katılarak birçok yararlılıklar gösterdi. Fuat Bey B.M.M.in 24.7.1922 tarihli toplantısında istifa ederek Moskova'ya giden elçilik heyetinde memuriyet görevi aldı. Cumhuriyet döneminde çeşitli büyükelçilik görevlerinde bulunan Fuat Bey 1972 yılında vefat etti.

Fuat Bey'den sonra Adapazarı kaymakamlığına Recai Nüzhet Bey atandı. Pek uzun sürmeyen kaymakamlık görevi esnasında Adapazarı eşrafından ve İslam Ticaret Bankasının kurucularından olan Sipahizâde Hamit Bey'i tehcir suçlusu olarak tutuklatıp İstanbul'a gönderdi. Yine İttihat ve Terakki murahhası ve muhabiri olan Akyazılı İbrahim Beyin tutuklanması için emir veriyse de, İbrahim Bey Hendek'te İmalat-ı Harbiye'ye bağlı Hızır Fabrikası Müdürü Yüzbaşı Mustafa Efendi'nin yardımıyla kaçtı. Recai Nüzhet Bey bir süre sonra istifa etti. İstifasının ardından Dahiliye Nezareti'ne sunduğu bir rapordan anlaşıldığına göre, kendisi göreve başlamadan önce Adapazarı'nda hemen herkes geceleri sabahlara kadar silah atmakta, bir çok hırsızlıklar olmaktaydı. Gayrimüslim unsurlar sokaklara çıkamaz olduklarından, bu durumu İngilizlere şikayet etmişlerdi. Recai Nüzhet Bey Adapazarı'ndaki inzibatsızlığın nedenini iki noktada bulmaktaydı. Birincisi polis idaresinin güçsüz ve efradının yerli olması, ikincisi jandarma idaresinin işi sıkı tutmamasıydı. Görevine başlar başlamaz derhal gerekli emirleri vererek sabaha kadar gezecek devriyeler görevlendirmiş, geceleri devriyeleri bizzat denetim altına almıştı. 5 Nisan gecesine kadar bir tek silah bile atılmaz olup, bundan dolayı İngiliz komutanı, Amerika heyeti, Ermeni ve Rum cemaati adına birer heyet kendisine teşekkür etmişlerdi. Eğer Adapazarı sürekli ve sıkı bir kontrol altına alınmadığı takdirde yine eski haline dönecek, Recai Nüzhet Bey'in önünü aldığı İngiliz müdahalesi tekrarlanabilecekti.

Adapazarı Kazası dahilinde asayiş, diğer kazalara oranla pek iyiydi. Düzce taraflarındaki olaylar Düzce Kaymakamının yönetememesinden kaynaklanıyordu. Eğer Düzce Kaymakamlığı ciddi ve gerçek bir tatbikatta bulunmuş olsaydı, Mahaçe(?) ile Binbaşı Rüştü'yü ele geçirebilirdi. Mahaçe ile Binbaşı Rüştü, Akyazı Bucağının Kozluk köyünden Manisalı (?) Mahaçeri, Gücücek köyünden Ali Faik Beyzade Rüştü, Şirinbey köyünden Rifat Beylerin kısmi yardımlarıyla kesinlikle yakalanabilirlerdi. Rüştü, Karasu bucağındaki

köyünde olup, Mahaçe de Akyazı'ya gelmişti. Burada İbrahim Bey'in evinde misafir kaldıktan sonra Beynevit yoluyla Düzce'ye, oradan da Karasu'ya giderek Rüştü Bey'e katılmıştı. Mahaçe Kozluklu ünlü eşkıya Besim'le İşbirliği yapmışsa da Besim daha sonra köyüne dönmüştü. Ciddi bir takibin yapılabilmesi için efradın artırılması, Karasu ve Akyazı bucak müdürlerinin hemen görevlerinden alınmaları ve Jandarma Umum Kumandanlığınca Düzce tarafına gönderilen Binbaşı Maan Ali Bey'in geri çağırılması zorunluydu.

Çünkü Akyazı Bucak Müdürü İhsan Bey'in, Akyazı İttihat ve Terakki Muhabiri İbrahim Bey'le münasebeti vardı. Karasu Bucak Müdürü ise Enver Paşanın akrabasıydı. Yine Maan Ali Bey'in Mahaçe denilen şahısla münasebeti olup, halen tutuklu olan Halil Paşayla (Kut) akrabalığı bulunuyordu.

Adapazarı'nda Ermenilerin malları meselesi dikkate şayandı. İdare edilemediği takdirde sorun yaratacağı kesindi. Maliye Nezareti'nin henüz emval-i metruke bedellerini ödememesi kötü bir etki yaratmaktaydı. Ermeniler herhangi bir şahısta gördükleri eşyalara sahip çıkıyorlardı. İngilizlerin müdahalesini gerektirmeden livaca gerekenin yapılması hususunun mutasarrıflığa tebliğ edilmesi gerekiyordu.

Recai Nüzhet Bey, kendi ifadesine göre İngilizlerle pek dost olduğundan İngiliz komutan bir olay çıktığında askerlerini almasına muvafakat etmiş ve durumu takım komutanlarına bildirmişti. Ayrıca İngilizlerle olan bu samimi münasebetin sürdürülmesinin kaza kaymakamlığına tebliğ edilmesini önemle tavsiye etmişti.

Recai Nüzhet Bey den sonra Adapazarı Kaymakamlığına 13 Ağustos 1919'da Tahir Bey (Barlas) atandı. Başlangıçta Kuvayı Milliye Karşısındaki tavrı müteredditti. Bu konudaki tutumu aynı dönemde görev yaptığı İzmit Mutasarrıfı Ali Suat Beyle paralellik gösterdi. Bununla beraber Tahir Bey, Bekir ve daha sonra baş gösteren Hikmet sorunlarının önlenmesinde etkili bir rol oynamış ve Adapazarı'nda kurulan ilk Müdafaa-i Hukuk kurulunda yer almıştı. 5 Mart 1920'de Dahiliye Nezareti Tahir Bey'e görülen lüzum üzerine hemen İstanbul'a gelmesini bildirdi. Tahir Bey her ne kadar B.M.M. seçimlerinin yapılmasına ilişkin genelgeyi bir süre halka duyurmaktan kaçındıysa da, Adapazarı'nda seçimlerin yapılmasıyla hükümet nezdindeki güvenilirliğini kaybetti. B.M.M. nin açılmasından hemen sonra görevinden azledildi. 23 Nisan 1920'de Adapazarı'nı ele geçiren asiler aralarından Düzceli Kadir Bey'i kaymakam olarak görevlendirmişlerdi. Daha sonra gerek Tahir Bey'in, gerekse mebus seçilerek Ankara'ya giden Geyve Kaymakamı Hamdi Namık Bey'in kaymakamlık vekaletlerine İzmit Tahrirat Müdürü Bedreddin ve Tevfik Efendiler gönderildi. Adapazarı'nda Nisan ayının sonlarında görevine başlayan Bedreddin Efendiden şikayet edenler olduğu gibi, asaleten atanması için mazbata düzenleyenler de olmuştu. Bedreddin Efendi'nin kaymakamlık vekaleti uzun sürmedi. Adapazarı kaymakamlığına azledilen Tahir Bey'in yerine Gümüşhacıköy kaymakamı Tevfik Bey atandı. Buna karşılık Tahir Bey Kuvayı Milliye'nin güvenini kazandığından Adapazarı'ndan münhal olan B.M.M. üyeliğine seçildi. Daha sonra Kazım Karabekir Paşa'nın isteği üzerine Bayezit Mutasarrıflığını tercih ederek

mebusluktan feragat etti. B.M.M.'nin 27 Aralık 1920 tarihli oturumunda istifası kabul edildi.

Tahir Bey'in azlinden sonra yerine atanan Tevfik Bey Adapazarı'nda uzun süre kalamadı. Kuvayı Milliye'nin baskısı üzerine İstanbul'a dönmek zorunda kaldı. Adapazarı 1920 Yaz aylarından itibaren istikrarsız bir döneme girmiş, Kuvayı Milliye ile İstanbul Hükümetinin taraftarları arasında sık sık el değiştirmişti. Bu yüzden kaymakamlık görevi de taraflar adına çok farklı nitelikteki kişilerce yürütüldü. İstanbul Hükümeti Tevfik Bey'den sonra Adapazarı Kaymakamlığına 13 Eylül 1920 de İzmit'te komiser muavini Şevki Efendiyi atadı. Şevki Efendi Adapazarı'na bazı Abaza, Rum ve Ermenilerden oluşan bir kabile ile girmişti. Şehre gelir gelmez Adapazarlıların kurulacak teşkilata harcanmak üzere hemen 70.000 lira ödemeye zorunlu olduklarını bildirdi. Şevki Efendiden sonra eski Gebze Kaymakamı Ferit Bey Adapazarı'nda hem kaymakam, hem de İzmit Mutasarrıf Vekili olarak görev yaptı. 1920 Eylül'ünün başlarında maiyetiyle birlikte şehri terk ederek Kuvayı Milliye'ye katıldı. Ferit Bey'den sonra Adapazarı kısa bir süre İstanbul Hükümetinin kontrolüne girmiş, bu süre içerisinde Mehmet Fuat kaymakam vekili olarak gönderilmişti.

Ekim 1920'de Adapazarı Tarafsız Nizam adı verilen bir yönetim kurulmuştu. Bu dönemde sırasıyla Sefer, Cezmi ve Telgrafçı Hayri Beyler kaymakam vekili olarak görev yapmışlardı. Yunan işgalinin arifesine rastlayan 1921 yılı başlarında Adapazarı'nda Kuvayı Milliyeci bir kaymakam olan Ethem Şevki Bey bulunuyordu. Kendisi, mal müdürünün kazanın mali durumu hakkında verdiği rapor üzerine, T.B.M.M. Başkanlığına gönderdiği 5 Ocak 1921 tarihli raporunda Adapazarı Kazası'nın mülki ve askeri durumu hakkında geniş bilgi sunmuştu. Mal Müdürünün 4 Ocak tarihli raporunda mali tablo şöyle özetlenmişti: Kazanın 30.000.000 milyonu aşkın yıllık geliri varken, mütarekeden sonra bu gelir çok düşmüştü. Bunun en büyük nedeni Adapazarı Kazası'nda, yani kasaba itibarıyla gerek kazanç olsun, gerekse arazi, emlak vergileri olsun büyük kısmını teşkil eden Ermeniler olduğu halde, hükümet mütarekeden sonra tüm Ermenileri tehirden döner dönmez beş-altı milyon vergi bakayasından, yine 1920 yılı sonuna kadar tüm vergilerden muaf tutmuştu. İkinci olarak Adapazarı Kazası'nın geçen yıl içinde geçirdiği felaketler, yani müteaddit işgallerde, hele Anzavur'un Abazalarla Ada'yı işgalinde maiyetindeki İzmit Mutasarrıfı İbrahim Hakkı Bey'in gayri meşru olarak belediye ve sair yerlerden topladığı 50 000 liradan başka, Abazalar bir insan kalabalığı halinde silahlı tehditle mal sandığına hücum ederek gerek halktan zorla alınıp mal sandığına emanet suretiyle gelir kaydedilen parayı, gerekse sene başına rastlaması nedeniyle tahsil edilebilir tüm vergileri altı günde toplayıp mal sandığından yirmi bin liradan fazla para almışlardı. Üçüncü olarak Kuvayı Milliye'nin gitmesinden sonra Çark'ın öte yakası olan Aralık, Yazlık, Kuruçeşme, Kazımpaşa, Selahiye, Dereköy, Eceldere, Mahmudiye, Meşeli ve Serdivan civarlarına Abaza, Rum ve Ermenilerden oluşan çeteler geldiklerinden tahsili mümkün 1500 lirayı aşkın vergi bakayasını toplanamıyor, üç aydan beri yöreye tahsildar gönderilemiyordu. Bu para asayişin sağlanmasıyla tahsil edilebilirdi. Dördüncü olarak kasabanın

Rum mahallelerinde 1000-1200 liralık tahsili mümkün vergi varsa da Rumların onda dokuzu Adapazarı'nda bulunmuyorlardı. Dolayısıyla bu miktar Rumların dönüşlerinden sonra toplanabilirdi. Beşinci olarak, kazadan bağlantıları kesilen ve kayden bakayasıyla 40 000 liralık kadar vergiyi ihtiva eden Hendek, Akyazı ve Karasu'nun genel gelirleri halen Geyve ve Düzce mal sandıkları adına toplanmaktadır. Bu gelirler kazanın genel masraflarına karşılık tutulduğundan maaşlar tedahüle kalmakta ve bütçe açık vermektedir. Kasabanın ve asayişin sağlandığı köylerin vergilerine gelince: Eski yıllarla karşılaştırılmaz. Geçen yıl genel gelirleri %90 derecesinde, eski yıllardan kalmış bakayalar hemen tümüyle tahsil edilmiştir. Altıncı olarak, maliyenin hasılat-ı müteferrikası namıyla hesabı ihtiva eden, mesela burada oturan bazı yabancıların diğer yerlerdeki emlaklarının vergileri ve bilvasıta aşar bedelleri diğer sandıklar namına tahsil edilerek hayli para yatırılmakta ve maliye bundan yararlanmaktayken, mevcut durum nedeniyle bundan da mahrum kalınmıştır. Dairelerin hasılatına gelince: eskiden nüfus ve şeri'yye ve adliye mahkemeleri, her biri biner lira hasılat getiren orman ve tapu gelirleriyle maaşlar tamamiyle ödenir ve mal sandığına fazla para bile yatırılırken, iki yıldır gelirler hiç mesabesinde olup maaşlar emval-i umumiye gelirlerinden ödenmektedir. Dolayısıyla kasaba ve Sapanca'da tahsil edilecek kısımdan başka, beş-altı bin liralık vergi bakayası varsa da, tahsili Rumların geri dönmelerine ve Serdivan kolunun asayişinin sağlanmasına bağlıdır.

Rapora göre tedahülde olan ve şubat sonuna kadar işleyecek maaşların ödenebilmesi için 40 000 lira kadar paraya ihtiyaç vardı. Bununla memur ve öğretmenlerin, jandarma ve polisler, ayda 5000 lira kadar tutan emeklilerin maaşları ödenebilecek, aksi halde birikmiş maaşların ödenememesinden kaynaklanan şikayetler daha da artacaktı.

Ethem Şevki Bey'in B.M.M. Başkanlığına gönderdiği ve kısmen yukarıdaki metne dayanan raporunda Adapazarı Kazası'nın durumu özette şöyle sunulmuştu: Eylül 1920 başlarında Kuvayı Milliye askeri gereklilik nedeniyle Adapazarı'nı tahliye etmiş, bu fırsattan yararlanan Abaza, Rum ve Ermeni çetelerinden oluşan bir kuvvet kazaya girmiş ve bu kuvvete dayanan sahibi meçhul bir hükümet kurulmuştu. Milli emellere karşı olmasının yanında, yıkıcı fikirlerle dolu bu uğursuz hükümet varlığını sürdürebildiği bir aylık sürede yönetim anlayışıyla bağdaşmayan bir baskı ve anarşi politikası uygulamıştı. Bu çerçevede maliyeye el koyup mevcut olan parayı dayandığı çetelerin ihtiyaçlarına sarf etmiş, Duyun-ı Umumiye ve bankalar gibi mali kurumların varlıklarını kanunsuz bir şekilde gasbetmiş, mali kaynakların yetersizliği nedeniyle mahalleli ve köylülere yardım defterleri düzenlettirerek halkın parasını tüketmiş, köylülere çeteleri silahlandırıp çeşitli baskılarla halkın varını yoğunu almış, zenginleri toplayarak tehditlerle para istemiş, bir yıllık vergilerin yanı sıra tahsili kolay tüm vergi bakayalarını da toplamıştı. Halk ise bütün bunlara karşı milli ve askeri örgüt ve hazırlıklarının eksikliği, daha doğrusu henüz gerçek bir uyanışın olmayışından dolayı karşı koyamamış, boyun eğmekten öte bir şey yapamamıştı. 8 Ekim 1920'de küçük bir Kuvayı Milliye müfrezesi Adapazarı'nı bunlardan kurtarmış, ancak bu kuvvetler ertesi gün aldıkları emir

gereğince geri çekilince zaten hükümsüz kalan memlekette korkunç bir ıssızlık ve sahipsizlik egemen olmaya başlamıştı. Bu durumda büsbütün şaşırın halk önce mahalle teşkilatı yaparak geceleri saldıran başıboş Abaza çetelerine silahlı engel olmak gibi bazı başarılar kazanmıştı. Ardından gittikçe artan bir uyanış ve fevranla küçük büyük muazzam bir toplantı yaparak silaha sarılmış ve oluşturulan cephe ve askeri mevzilere koşmuştu. Bundan sonra silahlı bir tarafsızlık idaresinin kurulması gereğine topluca karar verilmiş, bu konuda hazırlanan şartların bir çok görüşme ve karşılıklı fikir alışverişlerinden sonra Kuvayı Milliye ve Yunan komutanlıklarınca onanmasıyla uygulanmasına başlanmıştı. Seçilmiş yerel bir heyetin oy ve hükmüne bağlı olan tarafsız idarede başlangıçtan itibaren asayiş ve kanunların uygulanması, saldırıya hazır çetelerle Yunan kuvvetlerinin sonu gelmeyen hücumlarının önlenmesi için milis jandarma kuvveti oluşturulmuştu. Tarafsız idare içindeki köy ve nahiyelerin halkı imkanlar ölçüsünde silahlandırılmış, B.M.M.'nin de istediği şekilde halk teşkilatının pek parlak bir örneği kurulmuştu. İki taraf komutanlıklarınca onanmış, tarafsız idareye katılan coğrafi alanı belirten bir kroki ekte sunulmuştu. Üç aydan beri düşmanın aralıksız saldırılarına uğrayan, çeşitli felaketlerle perişan olan kasaba ile nahiyeye ve köyleri artık ilahi adalet ve korumaya dayanan silahlı bir milli gücün koruması altındaydı. Halkın bütün eğilimi Kuvayı Milliye'nin bağımsızlık ve zafer davasına, B.M.M. Hükümeti'nin tüm emir ve kararlarına eksiksiz itaate ve kutsal görevine yöneliktir. Dolayısıyla tarafsızlık maskesi altında yörenin bu şekilde yönetilmesinden gelecekte büyük yararlar sağlanacağı açıktır. B.M.M.'in bu havalide kesin savaş hareketi için ordularına henüz emir vermediği, pek yakına sokulmuş düşman askeri ve çetelerin sürekli tehdidini engelleyebilecek Kuvayı Milliye kıtalarının yöreye halen yardım edememek mecburiyetinde olduğu, Kuvayı Milliye Komutanlıklarının kaza yerel heyetine ancak yapılması zorunlu olan askeri ve milli teşkilatla memleketin ırz ve namusunun korunmasının tekrar tekrar bildirdikleri bir hengamede; memleketi idare edenler düşmanla cephe temasını sadakatle koruma ve Batı Ordumuzun ileri karakolu konumundaki havaliyi düşmana karşı kapayarak memleket ve dolayısıyla orduyu koruma hususunda muvakkat hükümetin icraatlarının B.M.M.'in emellerine ve yüce iradesine ne büyük hizmet olduğunun takdir edileceğinden emindirler. Yerel teşkilatımız başlangıç durumundan kurtularak yavaş yavaş gelişmeye adım atmaya başlamış, evvelce hiçbir silahı olmayan tüm köylerin halkı peyderpey silahlanmış, aralarındaki uyum ve bağlantıyı sağlayan seyyar müfrezeler oluşturmuş, bütün köyler arasında telefonlar kurulmuştur. Şartname gereğince tarafsız bölgedeki nahiyeye ve köylerde asayiş sağlamak ve kanuni icraatları hakkıyla uygulamak için kasaba dahilinde seçimle sorumlu bir milli mümessil heyeti ve ona bağlı bir yürütme gücü kurulmuştur. Bir taraftan hükümet şahsına tevdi edilerek, diğer taraftan memleketin haklarını korumakla meşgul bir askeri heyet tarafından B.M.M.'nin bu havaliyi fiilen askeri işgal altına alacağı güne kadar tarafsızlık perdesi altında Kuvayı Milliye'nin silahlı parçalarından olacak memleket gençleri askeri milis teşkilatına alınmış ve yine şartnamemiz çerçevesinde 500 kişilik bir milis kuvveti oluşturulmuştur.

Mali duruma gelince mal müdürünün ekli raporundan da anlaşılacağı gibi gerçekten pek acınacak durumda olup, aşağıda belirtilen nedenlerden dolayı sağlıklı bir denge kurulabilmesi mümkün değildir:

1. Anzavur'un ayaklanma ve yörede mezalim yaptığı üç aya yakın sürede ticari nakliyatın azlığına rağmen, ardından gelen uğursuz safhalar yüzünden yerel servet dörtte üçünü yitirmiştir.

2. Mutasarrıf İbrahim de aynı şekilde şehirde mevcut paraları harp araçlarıyla zaptedip istediği yere harcamıştır.

3. Trenlerin işlememesinden ve Abazaların şehre üçüncü girişlerinden dolayı mal ve ürünlerini nakletemeyen, dolayısıyla sonuçta parasız kalan halkın son varlığı da İbrahim'den sonra aynı yolu izleyen kaymakam vekili Fuat zamanında yok olmuştur.

4. Tarafsızlık ilanı ve silahlı milli teşkilat için meydana getirilen milisler, satın alınan askeri malzemeler için gereken paranın önemli kısmı borçlanma yoluyla karşılanmıştır.

Memleketin mevcut mali durumu aşağıda rapor halinde arz olunur:

1. Akyazı, Hendek, Karasu nahiyeleri tarafsız bölgenin dışında olduklarından, buralardan vergi gelmemekte, tahsil yetkimiz bulunmamaktadır.

2. Tarafsız bölgenin içinde bulunan Söğütlü ve Sapanca nahiyeleri nakden ve malen iflas derecesinde olduklarından, bu yöreden parasal bir fayda sağlanamamaktadır.

3. Sapanca Gölü-Çark Suyu dışında olup kazamıza bağlı köylerimizin önemli bir kısmı Yunan işgal bölgesinde olduklarından, buralara gidip gelmek ve eskiye ait vergi tahsilatına kalkışmak kabil değildir.

4. Aşar mültezimleri genellikle çok olup, ürünlerine sahip çıkmak bir yana taksit ve borçlarını bile verememektedirler.

5. Toplamı diğer kasabalara oranla çok olan emekliler, yetim ve dulların pek çoğuna, öğretmenlerin tümüne aylarca maaş verilemediği için dayanılmaz sefalet içerisindedirler.

6. Memleketin koruma kuvvetleri ücretli milislere maaş vermekte çok zorlanmaktayız. Satın almaya mecbur olduğumuz araçlar ve mühimmata para bulmakta büyük sıkıntılar çekilmektedir. Bu konuda şimdiye kadar borçlanılan miktar o kadar fazladır ki, ne kadar çaba harcansa aylarca borçları ödemek mümkün olamayacaktır.

7. Kazanın mevcut durumuna göre kadroyu taşıran hükümet memurlarına da aynı şekilde maaş verilemediği gibi, halen maaşları ödemek için bir karşılık bulmak da güçtür.

Ethem Şevki Bey raporunun son bölümünde Adapazarı Kazası'nın mevcut durumu göz önüne alınarak tahammülünün üstünde para

istenmemesini, memur sayısının zaten fazlalığı nedeniyle mülkiye memuru gönderilmemesini, bölgenin B.M.M.'nin egemenliğine geçinceye kadar tarafsızlık statüsünü korumasını ve icraatında tam bir serbestlik içinde olmasını veya B.M.M.'nin emirlerinin tam olarak uygulanması için nasıl bir yol izlenmesi gerektiğinin bildirilmesini arz etmişti.

Rapor ve ekleri İcra Vekilleri Heyeti'nin 22 Şubat 1921 tarihli toplantısında okunmuş ve ertesi gün gereği için İktisat Vekaleti'ne gönderilmişti.

Adapazarı'nın Yunanlılar tarafından işgali üzerine İzmit Mutasarrıfı İbrahim Hakkı yöreyi iyi bilen bir kişi olan dava vekillerinden Mehmet Nurettin Bey'i kaymakam vekili olarak atadı ve Adapazarı'na gönderdi. Yunan işgalinin daha sonraki döneminde bu görev Maan Mustafa Bey tarafından yürütüldü. Başlangıçta Kuvayı Milliye yanlısı olan Maan Mustafa Bey, Anzavur Ahmet'le tanıştıktan sonra Kuvayı Milliye karşıtları arasına katılmıştı. Eşinin Müslüman olmuş Geyve Ortaköylü bir Rum kadını oluşu Yunan işgal kuvvetleriyle olan işbirliğini kolaylaştırdı. Bir görüşe göre Adapazarı'nda işgalin sona erdirilmesi sırasında Yunanlılar üzerindeki nüfuzunu kullanarak şehrin yakılmasını önlemişti. Maan Mustafa Bey Adapazarı'nda aynen İzmit'teki İbrahim Hakkı'nın paralelinde işbirlikçi sıfatını fazlasıyla hak eden bir tutum sergiledi. Bu yüzden Milli Mücadele basınında Hain Mustafa adıyla anıldı. Yunan işgaline son verilmesi üzerine İzmit civarında İstanbul'a kaçmaya çalışırken deniz polisi tarafından yakalanarak Divân-ı Harbe sevk edildi. Daha sonra 150'likler arasında yer aldı. Büyük Taarruz arifesine rastlayan günlerde Mustafa Kemal Paşanın 1922 Haziranında Adapazarı ve İzmit yöresine yaptığı gezi esnasında Adapazarı Kaymakamlığını Özdemir Bey yapmaktaydı.

D. Milli Mücadele Döneminde Adapazarı'nda Tarafsız Nizam Yönetimi

Milli Mücadele döneminde Adapazarı'nda belediye dairesinde yapılan bir toplantının sonunda Tarafsız Nizâm olarak adlandırılan bir yönetim oluşturuldu. Adapazarı'nda tarafsız bir statünün kurulması fikri daha 1920 Martında ortaya atılmış, milli harekete katılma kararının alındığı belediye dairesindeki toplantıda önce tarafsızlık eğilimi ağır basmış ve hatta "*İstanbul Hükümetini tanımayacağız, müstakil bir vaziyet alacağız*" şeklinde bir telgraf metni de hazırlanmıştı. İngiliz politikasının telkinlerine uygun düşen tarafsızlık düşüncesi, Adapazarı'nın varlıklı ailelerinin paylaştığı bir düşüneydi. Bu çevrelere göre Adapazarı ayak altında olan bir yer olduğundan, tarafsız kalınmadığı takdirde İstanbul Hükümeti ile Kuvâyı Milliye arasındaki mücadeleden büyük zarar görecekti. Adapazarı'nın 1920 yılı yaz ayları süresince sık sık el değiştirmesi ve taraflar arasında bir mücadele alanına dönüşmesi tarafsızlık tezini daha da güçlendirmişti. Bunda Kuvâyı Milliye'ye mensup bazı unsurların disiplinsiz tutum ve davranışlarının da etkisi olmuştu. Adapazarı'na Kuvayı Milliye komutanı olarak atanan Kuşçubaşı Eşref Bey'in bazı varlıklı ailelerden önemli meblağlar alması, Arapzade'den 100 000 lira istemesi esnafın tepkisine yol açmıştı. İstanbul'da yayınlanan Neologos Gazetesi'ne göre 4 Ağustos 1920'de Kuvâyı Milliye'nin Adapazarı'nı tahliye, etmesi üzerine Türk,

Boşnak ve Tatarlardan oluşan bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti(!) yönetimi ele almıştı. Gazetenin iddiasına göre 6 Ağustos'ta tekrar Adapazarı'na gelen Kuvâyi Milliye halka ve özellikle Hıristiyanlara baskı yapmıştı. Yine aynı günlerdeki Ermenice Çağadamard Gazetesine göre Adapazarı halkının Kuvâyi Milliye'ye karşı mücadele amacıyla kurduğu Türk Müdafaa-i Hukuk Komitesi sayesinde şehirde çetelerin faaliyetinden eser kalmamıştı. 31 Ağustos 1920'de 24. Tümen Komutanlığına Batı Cephesi Komutanlığına çekilen bir telgrafta, İbrahim Bey (Çolak İbrahim Bey) Kuvâyi Seyyaresinin giriştiği yağma ve tecavüzler dolayısıyla hiç olmazsa Adapazarı'na uğratılmadan Eskişehir'e dönmесinin emredilmesi arz edilmişti. 1-2 Eylül 1920'de Kuvâyi Milliye görülen lüzum üzerine Batı Cephesi Komutanlığının verdiği son emirler çerçevesinde alınan tedbirlerden biri olarak Adapazarı'nı tahliye etmiş, kaymakam Ferit Bey de maiyeti ile birlikte şehri terk ederek Kuvâyi Milliye'ye katılmıştı. Bunun üzerine İstanbul Hükümetine mensup Mustafa adında birisinin komutasındaki bir müfrezе Adapazarı'nı işgal etmişti. Ayrıca bu durum eşkıyalık yoluyla zengin olan Boşnak Ömer'in beklediği bir fırsattı. Seyfettin Ağa'nın oğlu olan Boşnak Ömer çapulculuğunu sürdürebilmek amacıyla öteden beri Kuvâyi Milliye'nin manevi gücünü sarsmak ve kırmak için çaba harcamış ve Aralık'ta kötülüklerine devam etmişti. Boşnak Ömer 3 Eylül'de Rum, Ermeni, Boşnak ve Abazalardan oluşan avanesiyle Adapazarı'na girerek belediye dairesine yerleşmiş ve Adapazarı eşrafından teşkilat kuracağı gerekçesiyle 1000 lira istemişti. Bu durumu öğrenen Kuvâyi Milliye derhal Adapazarı'na aynı gün bir müfrezе göndererek şehir halkını Boşnak Ömer'in, hemde İstanbul Hükümeti taraftarlarının zulmünden kurtarmayı kararlaştırdı. Adapazarı'na Arnavut Kazım (Kazım Kaptan) Müfrezesinin gönderilmesi, Asım Çavuş Müfrezesinin de bunu takviye etmesi ve harekate Milli Alay Yaveri İhtiyat Zâbiti Cengiz Bey'in komuta etmesi öngörülmüştü. Böylece Adapazarı'na iki koldan giren Cengiz Bey komutasındaki 50 kişilik müfrezе İstanbul Hükümeti'nin kuvvetlerini dağlara kaçmaya zorlamış, aralarında Boşnak Ömer'in de bulunduğu 13 kişiyi yok etmişti. Halk sokağa fırlamış, kurtarıcılarını selamlıyor, alkışlıyor ve kucaklıyordu. Her evden yemekler ve limonatalar çıkarılıyor, Adapazarı sokaklarında dörder, beşer kişilik Kuvâyi Milliye müfrezeleri devriye geziyordu. Böylece Adapazarı tekrar Kuvâyi Milliye'nin eline geçmişti. Adapazarı'ndaki bu çatışmalar sırasında halktan üç kişi de ağır şekilde yaralanmışlardı.

Ermenice Çağadamard Gazetesine göre İstanbul Hükümeti yanlısı 40 kişilik kuvvet Adapazarı'nda ancak 2 saat kalabilmiş, 50-60 kişiden oluşan Kuvâyi Milliye'nin Adapazarı'na girmesiyle birçok aile korkularından İzmit'e kaçmışlardı. Milli Kuvvetleri "Yaşasın Kuvâyi Milliye" sesleriyle karşılayan Adapazarı halkı 4 Eylül sabahı Hükümet konağının önünde toplanmış ve Cengiz Bey'den şöyle bir istekte bulunmuşlardı: "*Memleket gençliği silahlanacak, Kuvâyi Milliye'den gayri herhangi bir kuvvetin memlekete duhulüne mani olunacak. Bunun için bu kuvvetin idaresi de deruhte edilsin*".

Cengiz Bey'in bu öneriyi hemen onaylamasıyla üç dört yüz kişilik bir kuvvet oluşturulmuştu. 24. Tümen Komutanı Atif Bey Adapazarı halkının Kuvâyi Milliye'ye gösterdiği bu yakınlık üzerine 5 Eylül 1920 de Geyve ve Havalisi

Komutanlığına gönderdiği emrinde şu hususları bildirmişti: Adapazarı, düşman baskısıyla terk edilmek zorunda kalınmadıkça elde bulundurulacak, bu görev Cengiz Bey Müfrezesiyle, güvenilir mahalli milis teşkilatına ait olacaktı. Adapazarı'yla Geyve arasında telefon haberleşmesi kurulacak, Adapazarı'ndaki kuvvetlerin geriyle bağlantı ve ulaşımının sağlanması için, Uzunkum-Hacımercanlar hattı, eğer mümkün olursa Sapanca ele geçirilecekti. Bunun için namuslu mahalli halk ile bir miktar milli kuvvetten yararlanılacaktı. Sapanca ele geçirilirse mahalli hükümetle birlikte asayiş ve güvenlik korunacak, Geyve'yle haberleşmesi sağlanacaktı. Adapazarı, Sapanca ve diğer bütün yerlerde halkın şeref ve haysiyetine fevkalade saygılı olunacak, mallarına kesinlikle tecavüzde bulunulması önlenecekti.

Birlik komutanları bu emirleri aynen uygulayarak ve adil davranarak halkın gönlünü kazanmışlar, teşkilatı genişleterek güçlendirmeye çalışmışlardı. 5 Eylül günü Adapazarı'na Tavuklar'dan gelen bir köylü Talustan Bey'in bir haberini getirdi. Abaza Talustan Kuvâyi Milliye'nin Adapazarı'nı terk etmemesi halinde şehri yakma tehdidinde bulunmaktaydı. Talustan, ertesi sabah Adapazarı'na girme girişiminde bulunmuşsa da başarılı olamamıştı. Ancak Kuvâyi Milliye'nin Adapazarı ve Sapanca'daki varlığı uzun sürmemiş, 12 Eylül 1920 de Cengiz Bey ve kuvvetleri aldıkları emir üzerine Karaçam'a dönmüşlerdi. Bunun üzerine Adapazarı İstanbul Hükümeti taraftarlarının eline geçmiş, Damat Ferit Hükümeti Adapazarı Kaymakamlığına İzmit'te komiser muavini olarak görev yapan Şevki Efendi'yi atamıştı. Adapazarı'nın el değiştirdiği böylesine durumlarda şehirde adeta Kuvâyi Milliyeci avı başlamaktaydı. Ayrıca halkın can ve mal güvenliği kalmıyor, soygun ve yağma olayları artıyordu. Soygun yapanlar arasında sözde resmi görevlilere de rastlanmaktaydı. Adapazarı'nda jandarma takım komutanlığı yapan Kuvayı İnzibatiye artıklarından teğmen Saffet Nezihî Soğanpazarı'ndaki Şükrü Efendi'nin hanında kalmakta olan Rize'li İslam Efendi'yle Yakup Kaptan'ı Kuvâyi Milliyeci oldukları suçlamasıyla 4 gün hapsetmiş, bu süre içinde kendilerini hem dövdürmüş, hem de 380 liralарını almıştı. Saffet Nezihî yine aynı handa 500 liralарı gasbedildiği için şikayetçi olan iki kişiyi hem dövdürmüş, hem de 400 lira karşılığında serbes bırakmıştı.

Kuvâyi Milliye'nin Adapazarı'nı tekrar ele geçirmesi için çok fazla bir sürenin geçmesi gerekmedi. Rum ve Ermeni çetelerinin Adapazarı'nda katliam yaptıklarına dair bir haberin Geyve'ye ulaşması, halkın silaha sarılmasına yol açmıştı. Geyve Milli Alayı'nın ikinci taburu ve yardımcı müfrezeler önlerinde ulema ve eşraf olduğu halde nizamiye kıtalarıyla birlikte harekete geçmişlerdi. Karaçam'dan çıkınca iki kola ayrılan bu kuvvetler Adapazarı ve Sapanca yönlerine sevk edilmişlerdi. 9 Ekim sabahı Arifiye civarında Rum ve Ermeni çeteleriyle müsademeye giren Kuvâyi Milliye, yine Beşköprü ve Erenler tepesinde cehennemî bir ateşle karşılaşmış ve 4 saat süren bir çatışmanın sonucunda Adapazarı'nı ele geçirmişti. Aynı gün Milli müfrezeler komutanlarından Kazım Kaptanla arkadaşı makinist Davut, İstanbul'dan Adapazarı'na gelen 35 vagonlu bir tren ve lokomotifi ele geçirmişler, bayraklarla donatılan treni Karaçam'a götürmüşlerdi. Sapanca yönüne hareket eden Kuvâyi Milliyede yine 9 Ekim'de Rum ve Ermeni çeteleriyle 4 saat süren bir çatışmadan sonra burayı

işgal etmiş, bu sırada kadın erkek tüm Sapançalılar var güçleriyle düşmana saldırarak Kuvâyi Milliye'ye yardımcı olmuşlardı. Ayrıca bu sırada Geyvelilerin takip ettikleri büyük ve mukaddes davayı açıklayan beyannameler hazırlayarak yayınlamaları, Adapazarı, Sapanca ve İznik yörelerinde büyük etki yaratmış, halk düşmanla sonuna kadar mücadeleye yemin etmişti. Bununla beraber bu durum da uzun sürmemiş, daha önce de belirttiğimiz gibi İznit Mutasarrıfı İbrahim Hakkı Yunan kuvvetleriyle birlikte Sapanca'ya gelerek halka baskı yapmış ve 12 Ekim'de kasabayı yakma tehdidinde bulunmuştu.

İşte Adapazarı eşrafının paylaştığı endişelerin 1920 yılının ikinci yarısı boyunca doğrulanması Tarafsız Nizam projesini uygulanma aşamasına vardırılmıştı. Diğer taraftan son olarak Kuvâyi Milliye'nin Adapazarı'nı düşmandan temizleyip buradan çekilmesi esnasında, komutanlar Adapazarı eşrafına meydana gelen boşluğu doldurmak üzere Kuvâyi Milliye'ye eğilimli olmak şartıyla tarafsız bir yönetimin kurulmasını tavsiye etmişlerdi. Adapazarı eşrafı bu tavsiyeye uymuş, 11-12 Ekim 1920 gecesi bu hususta gereken görüşmelerde bulunmak üzere Geyve'ye bir heyet göndermişlerdi. Belediye Reisi İsmail Efendi'nin başkanlığındaki heyette eşraftan Emniyet Bankası veznedarı Mustafa, Müderris Hacı Mustafa Efendilerle, yine eşraf ve tüccardan Salih, Nazım ve Sadık Beyler bulunuyorlardı. 12 Ekim sabahı Geyve Havalisi Komutanlığı Karargahında mutasarrıf ve komutanlıktan oluşan karma bir heyetle, Adapazarı'ndan gelen heyet arasında görüşmeler yapılmıştı. Görüşmelerde Adapazarı heyetinin beraberinde getirdiği beş maddelik beyannamesi şartlı olarak kabul edilmişti. Buna göre Adapazarı mahalli hükümeti mevcut 500 kişilik kuvvetini 1500 e çıkararak kendilerini gerek Kuvâyi Milliye karşıtı güçlere, gerekse Yunanlılara karşı savunacaktı. Adapazarı heyeti gereğinde Kuvâyi Milliye'nin yardım etmesini rica ederek bu şartı kabul etmişti. Yine bu görüşmede Kuvâyi Milliye'nin sabaha karşı Adapazarı'nı boşaltmasından sonra firar edemeyen Abazaların ertesi gün şehre girmek için yaptıkları girişimin başarılı olamadığı anlaşılmıştı. Abazaların tehditkar bir vaziyet aldığını gören Adalılar derhal 100 kişilik mahalli kuvveti toplayarak onların şehre girmesini yasaklamışlardı. Eşraf, Ada teşkilatının temelini kuran bu olay üzerine hemen toplanmış ve gerekli kararları alarak bir beyanname haline getirmişti. Ancak bu kararlarını Kuvâyi Milliye'ye bildirmeden bir şey yapmayacaklarını düşündüklerinden, konuyu önce Kuvâyi Milliye'yle görüşmek üzere Geyve'ye gitmişlerdi. Adapazarı Heyeti bu hususu Yunan ve Kuvâyi Milliye karşıtı güçlerle de görüşeceklerini dönüşlerinde bildirmişlerdi. Adapazarı Heyeti Kuvâyi Milliye'den kurdukları teşkilatın düzeni için şehirde görevlendirilmek üzere bazı meslek elemanları da istemişlerdi. Heyet ayrıca teşkilatını tamamlayıp güçlendikten sonra her tarafla haberleşmek, İstanbul'la ulaşım araçları ve yardım sağlama serbestisine sahip olmak istediklerini, böylece Adapazarı ve Anadolu sahil ticaretini genişletebileceklerini özel olarak bildirmişlerdi. Yüzde yirmisi sürgün olan 200 kişilik muhalif Abaza kuvveti Adapazarlıların azmi karşısında çekilmişler ve bir daha gelmeyeceklerini söylemişlerdi. Adapazarı Mahalli Hükümeti teşkilatını daha sonra Akyazı, Hendek ve Düzce'ye kadar yayma fikrindeydi. Ancak içlerine şimdiye kadar

muhallif kuvvetlerden olanları kesinlikle almayacaklardı. Kuvâyi Milliye Adapazarı Heyetine Akyazı ve Hendek'te zarara uğramış Abazaların zarar ve ziyanlarını kısmen karşılamaları gereğini bildirmiş, heyet bu isteği kabul etmişti. Yine bu felaket günlerinde ittifakın mümkün olabileceği, muhaliflerin rahat durmaları halinde affedilebilecekleri, aksi halde aftan yararlanamayacakları bildirilmişti. Rum çetelerinin Adapazarı'nda zorla kaçırdıkları iki Boşnak kızını bir çiftliğe götürerek 9 saat tecavüz ettikten sonra serbest bırakmaları Boşnak ahaliyi kızdırmış, tümünü Kuvâyi Milliye'nin etrafında birleştirmişti. Boşnaklar, Hilafet Ordusunun Yunan Ordusundan ibaret olduğunu anladıklarını ifade etmişlerdi. Adapazarı'nda Kaymakam Vekilliğine tüccardan Hayri Bey, Belediye Başkanlığına Hatip İsmail Efendi, İlaş Komisyonu Başkanlığına Hacı Fahri Efendi ve Jandarma Komutanlığına geçici olarak Hasan Bey atanmışlardı. Kuvâyi İnzibatiye mensuplarına Adapazarı'na girmemeleri, aksi halde silahlı mahalli kuvvetin engel olacağı bildirilmiş ve kendilerinden bu konuda güvence alınmıştı.

Ancak Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa Adapazarı'nda tarafsızlık adı altında güçlü ve düzenli bir örgüt kurulmasını benimsememişti. Çünkü böyle bir kuvvetin İstanbul Hükümetine taraftar olma ihtimali olduğu gibi, olmasa bile İstanbul Hükümetinin veya Yunanlıların baskısı sonucunda karşı tarafa geçmesi ihtimal dahilindeydi. Bu nedenle güvenliğin sağlanması ve korunması için Adapazarı ve Sapanca'da en fazla 400 kişilik bir kuvvetin oluşturulmasına izin verilebilecekti. Ali Fuat Paşa Düzce ve Sakarya'nın doğusunun Kuvâyi Milliye'nin elinde bulunması nedeniyle teşkilatın bu bölgelere yayılması fikrini de uygun görmemişti.

Buna karşılık Adapazarı eşrafı şehrin tarafsız statüsünün tüm taraflara kabul ettirilmesi için girişimlerini sürdürmeye devam etmişlerdi. Bu çerçevede 8 Türk, 1 Ermeni ve 1 Rumdan oluşan 10 kişilik bir kurul Yunan işgal komutanlığıyla görüşmelerde bulunmak üzere İzmit'e gönderilmişti. 1920 Ekiminde yapılan ve birkaç gün süren görüşmelerden sonra Yunan generaliyle, İzmit Mutasarrıfının (İbrahim Hakkı) başkanlığında bir uzlaşma sağlanması için umumi bir toplantı yapılmıştı. Görüşmelere Adapazarı Ermenileri adına katılan Haçik Efendi ile Doktor Kabadayan Ermeni isteklerini kabul ettirmişlerdi. Türk Heyeti ise ileri sürülen şartlardan altısını kabul etmişti. Kabul edilen şartlar şunlardı:

1. Adapazarı ile tüm yöre halkının silahlarının toplanması.
2. Şüpheli veya suçlu millicilerin sürülmesi.
3. Adapazarı halkından seçilmiş 20 kişilik karma bir idare heyetinin oluşturulması.
4. Adapazarı-İzmit-İstanbul arasında telgraf haberleşmesinin yeniden kurulması
5. Eski kanunların korunması.
6. Her gün Yunan memurlarına rapor verilmesi.

Adapazarı Türk Heyeti bazı şartları kabul etmemiş, bu konuda eşrafla görüşmek üzere süre istemişlerdi. Bunun üzerine 4-5 gün süre verilmişti. Bunlar şu şartlardan oluşmaktaydı:

1. Tarafsız bölgede güvenliğin 700 kişilik bir kuvvetle sağlanması, bunun yarısının Türklere, diğer yarısının Rum ve Ermenilerden oluşması.

2. Armaş (Akmeşe)'ta bulunan Yunan birlikleriyle temas edebilmek için Adapazarı ve Armaş arasında telgraf haberleşmesinin derhal kurulması.

3. Karma idare heyetinin 700 kişilik kuvvet oluşturuluncaya kadar tarafsız bölge olan Armaş veya Çiftlik'te toplanması

Diğer taraftan İzmit'teki Yunan işgal kuvvetleri komutanının önerisi üzerine 26 kişiden oluşacak geçici bir idare heyetinin kurulması kararlaştırılmıştı. 130 000 olan livâ nüfusunun her 5000'i için bir temsilcinin seçilmesi öngörülmüştü. İdare Heyeti Adapazarı ve havalisini, barış antlaşması gereğince mukadderatı kesin olarak belirleninceye kadar geçici olarak yönetecekti. Yunan Komutanı Ermeni göçmenlerin yerlerine iadeleri için kendisine başvuran murahas heyetine her türlü yardımda bulunacağına dair güvence vermiş, İdare Heyeti'nin toplantısı sırasında Kuvâyı Milliyecilerin saldırması durumunda şiddetle cezalandırılacaklarını İdare Heyeti'nin Türk üyelerine ihtar etmişti.

Adapazarı'na dönen heyet kendilerine tanınan sürenin bitiminden sonra İzmit'e dönmemiş, Kuvâyı Milliye ile tekrar görüşmek üzere Geyve Karaçam'a gitmişti. Ermenice Çağadamard gazetesine göre görüşmeler sonucunda Adapazarı'nda 800 kişi silahlandırılmıştı. Adapazarı Heyeti silahlı bir Ermeni veya Rum'u kendi sınırları dahiline kabul etmeyeceklerini, Adapazarı ve civarını bağımsız olarak yöneterek Kuvâyı Milliye ile resmi görevliler arasında bir tür aracılık görevini yapacaklarına dair her tarafa emirler vermişlerdi. Adapazarı eşrafı göçmenlerin diledikleri takdirde yerlerine dönebileceklerini veya durum açıklığa kavuşuncaya kadar yerlerinde kalabileceklerini yarı resmi bir şekilde bildirmişlerdi. Bununla beraber Tarafsız Nizâm aynı günlerde tarafsızlık statüsü ile ilgili ayrıntıları tamamlamak ve sonuçlandırmak üzere İzmit, Eskişehir ve Ankara'ya resmi heyetler göndermişti. Nitekim İstanbul basınında Adapazarı Hıristiyanlarının memnuniyetsizliklerine dair haberlerin çıkması üzerine, Adapazarı Kaymakamı namına Sefer imzasıyla Vakit Gazetesine gönderilen 11 Kasım tarihli tezkir metninde bu husus açıkça ifade edilmiş, ayrıca Adapazarı Hıristiyanlarıyla ilgili olarak yapılan spekülasyonlar yalanlanmıştı: "*Bilatefrik cins ve mezhep mahal-ı ahalisinin can ve ırz ve malını sureti mutlakada hüsnü muhafaza maksad-ı meşruasıyla ve hiçbir tarafın telkinatıyla değil, sırf saika-i ihtiyaçla bitaraflığını tasdik ettirmeye muvaffak olan Adapazarı, ceride-i aliyelerinde münderic olup, hilâfı hakikat olan neşriyatı kabul edemeyeceğinden ve zaten vuku ve kati haber alınan ne Hacı Fehmi ve ne de diğer eşhas-ı hariciye ile resmi ve gayiresmi irtibatı olmadığı gibi, bitaraflığın teferruat-ı muamelatını İkmal ve intac üzere suret-i resmiyede İzmit ve Eskişehir ve Ankara'ya izâm eylediği heyetler henüz vurud etmediklerinden bu bapta heyetlerin vurudundan sonra mufassal malûmat verilebileceği ve esasen*

umumiyetle ötedenberi Hıristiyanların her nevi umuruna karşı gösterilmekte olan teshilat-ı insaniyetperveraneden dolayı, her an asâr-ı hoşnudi gösterilmekte olduğunu kemal'i memnuniyetle beyan eyler ve mintika-i bitarafi haricinde kalan Rum, Ermeni, Abaza çetelerinin hareket ve tehdidatından galat olarak yapılagelmekte olan bu gibi ihbarat-ı müsemme ve mürettebenin hangi maksat tahtında olduğu esasatına ittila'la ariz ve amik tahkik olunduktan sonra neşri ricasına intizaren ceride-i aliyelerinin 7 Teşrinsani 336 tarihli ve 1047 numaralı nüshasının ikinci sahifesinin dördüncü sütununda Çağadamard gazetesinden naklen vukubulan neşriyatın tezkibini havi işbu izahnamenin matbuat-ı kanuni mucibince aynı sütuna derci temenni olunur"

Adapazarı'nda Ekim 1920 de kurulan ve Haziran 1921'e kadar süren Tarafsız Nizâm, varlığını hem İstanbul, hem de Ankara hükümetlerine kabul ettirmişti. Burdur Mebusu İsmail Suphi Bey'in (Soysallıoğlu) B.M.M.'nin 18.11.1920 tarihli oturumunda yaptığı konuşmada Adapazarı'nın Türk ve Yunan Orduları arasında kaldığı, bir ileri ve bir geri hareket esnasında fevkalade zarar gördüğü için kendisini idareye karar verdiği ve bugün pek güzel idare ettiği ifade edilmişti. Tarafsız Nizâm'ın kuzey sınırı Söğütlü bucağını kapsıyor, Firuzlu ve Değirmencik'i içine alarak Karadiken Köyü yakınındaki Papasköprüsü'ne kadar uzanıyordu. Köprüden Adapazarı yönüne silahlı geçiş yasaklanmıştı. Silahlı olanların silahlarını bölge dışındaki Sinanoğlu'na bırakmaları gerekiyordu. Ancak Tarafsız Nizâm'ın bu yasaklara uyulmasını sağlayacak derecede gücü bulunmuyordu. Nitekim Tarafsız Nizâm'ın Söğütlü Bucağı Müdürü Seyit Efendi bu yasağı Kuvâyı Milliye'ye karşı da uygulamaya kalkışınca bu yüzden hayatını kaybetmişti. Adapazarı'na güney yönünden girenler silahlarını komutanlığını Faik Efendi'nin yaptığı Papuççular karakoluna bırakıyorlardı. Güney sınırı Çaybaşı ve Hacıköy'ü içine alıyor, Adliye'yi dışarıda bırakan bir hatta kadar uzanıyordu. Doğu sınırı Kavaklı Orman ve Çatalköprü'yü içine almakta, batı sınırı ise Düzalan, Eceldere, Eşme ve Sapanca kısmında Derbend'i dışarıda bırakan bir hatta uzanıyordu. Tarafsız Nizâm'ın görünürdeki parolası "*Ne Kuvâyı Milliye, ne de Kuvayı İnzibatiye*" ydı. Bununla beraber Kuvâyı Milliye yanlısı bir tutum izlemişti. Nitekim bu durumu fark eden İzmit Mutasarrıfı İbrahim Hakkı Adapazarı Kaymakam Vekili Telgrafçı Hayri Bey'i tehdit etmiş, kendisine katılmadıkları takdirde Adapazarı'nı yakıp kül edeceğini bildirmişti. Hayri bey bu durumu o sırada Geyve'den Hendek'e asilerin silahlarını toplamak üzere gitmiş olan Hafız Fuat Efendi'ye bildirmişti. Bununla beraber Tarafsız Nizam ve Geyve'deki İzmit Mutasarrıflığı arasında bazen anlaşmazlıklar da olabiliyordu. Nitekim Mart 1921 başlarında Geyve'deki İzmit Muhacirin Müdüriyeti Adapazarı Heyet-i Temsiliyesini Muhasebe-i Hususiye, Emlak-ı Emiriye, Orman ve Ziraat daireleri yanında, 10.000'e yakın muhacir ve mültecinin korunmasını sağlamadan Muhacirin İdaresini de lağvederek sefaletlerine yol açmakla suçlanmış, bu durum Ankara'daki Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'ne bildirilmişti.

Tarafsız Nizam'ın seçikle belirlenmiş genelde Heyet-i Temsiliye olarak adlandırılan bir kurulu ve ona bağlı bir yürütme gücü bulunuyordu. Bu oluşum muvakkat hükümet olarak da adlandırılıyor, Adapazarı Kaymakamı doğrudan

B.M.M. Başkanlığı ile yazışıyordu. Tarafsız Nizâm'ın kurduğu mahalli milis teşkilatının ilk çekirdeği şu isimlerden oluşmuştu: Ali Paşazâde Sabri Bey, Sipahizâde Hamit Bey, Şakir Kazım Bey, Mühendis Cemil Bey, Telgrafçizâde Hayri Bey, Jandarma Ahmet, Polis Basri, Hakkı Bey, Hakim Nevruz Bey, Mehmet Sıtkı Bey, Müteveli Mehmet Efendi, Eli silah tutanların cephede bulunması nedeniyle küçük bir kuvvet oluşturulabilmişti. İhtiyaçları Adapazarı Derneği tarafından karşılanıyor, bu kuvvet Genç Dernek Efradı olarak adlandırılıyordu. Sürekli eğitim yaptırılan Genç Dernek Efradı eğitim alanına gider ve gelirlerken türküler okur, en sık olarak "*Bozulmuş Yunan Yel Gibi Kaçar*" türküsünü söylerlerdi. Milis teşkilatının silah ve teçhizat ihtiyacı Sakarya ağzındaki kaçakçılardan sağlanmaktaydı. Bazen Kuvâyı Milliye Tarafsız Nizâmın bu kaynaktan silah almasına izin vermemekteydi. Milli Kuvvetler 2 Şubat 1921'de buraya gelen silahları satın almak istemişlerse de maddi imkanlarının yetersizliğinden alamamışlardı. Ancak Tarafsız Nizâm'ın aynı silahları satın almasına izin vermemişlerdi. Bu tutum üzerine Adapazarı Kaymakamı Ethem Şevki Bey Kocaali Kumandanı Halit Bey'e başvurarak Adapazarı'nın ordu ve Büyük Millet Meclisiyle bağlantı kurmaktan bir an ayrı olmayı ima ettirmediğinden, hükümetin Adapazarı'nın durumundan haberdar olmasını, gerektiğinde vaki olacak başvurularının anında ilgili makama bildirilebilmesinin sağlanması için Adapazarı-Hendek telgraf hattının kurulmasına iznini istemiş ve bu konuda doğabilecek her türlü eleştirinin tüm sorumluluğunu üstlendiğini arz etmişti.

1921 Mart'ında tarafsız bölgenin Yunan işgaline uğradığı sırada Geyve yöresindeki Milli Kuvvetlerin mevzilerine sığınmak isteyen Sapançalılar, Ankara'dan "*geçsinler*" izni verilinceye kadar mevzilerin önünde bekletilmişlerdi.

Sonuç olarak günümüzde Sakarya İli kapsamındaki gerek ilçelerin gerekse birçok köyün Türk egemenliğindeki tarihi Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarına kadar uzanmaktadır. Yöre tarihi üzerine yapılan çalışma ve yayınlarda 1563 yılına kadar Ada adına rastlanmadığı ifadesi yanlıştır. Çünkü Ada Köyü'nün en geç Orhan Bey devrinde mevcut olduğunu kesin bir kayda dayandırmak suretiyle ortaya koymuş bulunuyoruz. Bu çalışmamızın aydınlattığı önemli bir husus da Ada Köyü'nün kadılık (kaza) statüsünü kazandığı tarihtir. Biz daha önceki bir makalemizde¹¹² bu tarihi 1581 yılından Kanuni devrine çekmiştik. Şimdi ise bu tarihin en geç 1487 yılı olduğunu kesin olarak söyleyebiliyoruz.

Diğer taraftan bazı mühimmelerdeki ifadelere dayanarak Ada Kazası'nın kah nahiye, kah köye dönüştüğüne ilişkin değerlendirmelere katılmadığımızı belirtmek isteriz. Çünkü 1487, 1521 ve 1573 yıllarında yapılan her üç sayımda da Ada'nın idarî statüsü kadılıktır. Yine 1530 yılında 504 hane olduğunu saptadığımız, Ada Kazası'nın sonraki yıllarda köy veya nahiye statüsüne geriletmek mantıklı görünmemektedir¹¹³. Ayrıca nahiye teriminin çok değişken anlamlarda kullanıldığına değinmiştik.

Adapazarı'nın 1852 yılında günümüzdeki anlamıyla kaza olduğuna ilişkin kayıtlara gelince¹¹⁴, bunlar da açıklanmaya muhtaç görünmektedir. Adapazarı Kazası'ndan söz eden 1852 tarihli bir belge mevcut olmakla birlikte,

aynı belgede Karasu da kaza olarak nitelendirilmektedir¹⁵. Bunun yanı sıra Adapazarı 1860-1866 döneminde nahiye olarak nitelendirildiğine göre bizce 1852 tarihini kesin bir başlangıç olarak kabul etmemek gerekir. Esasen Vilayet Nizamnamesi 1864 yılında çıkarılmış ve ilk uygulamasına da ertesi yıl Tuna Vilayeti kurularak Rumeli'de başlanmış, daha sonra Anadolu'da uygulamaya geçilmiştir. Nitekim 1866 yılında Adapazarı kaymakamının adına olduğu gibi Geyve Kazası ifadesine de rastlamaktayız. Dolayısıyla idarî yapılanmada 1864-1871 devresi bir arayış ve geçiş dönemi olsa da 1866 yılı Adapazarı ve Geyve'nin günümüzdeki anlamlarıyla kesin kaza oluşlarının başlangıcı olarak kabul edilmektedir. 1870 yılında Pamukova, Taraklı, Kandıra ve Akyazı da Kocaeli'nin kazaları arasında sayılmışlardı. 1874 yılında kaza olarak sadece Adapazarı ve Geyve'nin adları geçmekte diğer yerler nahiye olarak anılmaktadır.

¹ Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Atsız, İstanbul 1970, s. 28-29; Mehmed Neşri, Kitab-ı Cihan-Nümâ, Neşri Tarihi, c. I, yay. haz. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, Ankara 1987, s. 119 v.d.; Hadidi, Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523), Necdet Öztürk, İstanbul 1991, s. 47-48.

² H. A. Gibbons, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, çev. Ragıp Hulusi, İstanbul 1928, s. 31.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. I, 4. Baskı, Ankara 1982, s. 111; Şahabettin Tekindağ, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar Osmanlı Tarihi Ders Notları, 1968.

⁴ Aşıkpaşaoğlu Tarihinde 1304-1305 (bk. Aynı yer) Gibbons'un eserinde 1308 yılları verilmektedir (bk. Aynı yer).

⁵ İsmail Hami Danişmend'in Akyazı'nın 1323 yılında bir Türk beyliği olan Umur Han Beyliği'nden alındığına ilişkin kaydı (bk. İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. I, İstanbul 1971, s. 11) kuşkuyla görünüyor. Bu kayıt daha sonra Sakarya İli ile ilgili olarak yazılmış eser ve makalelere de intikal etmiştir (bk. Muzaffer Erendil, Düünden Bugüne Sakarya İli, İstanbul 1990, s. 64; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, Adapazarı 1998, s. 12)

⁶ Bazı eserlerde Ayangölü hatalı olarak Sapanca Gölü'nün batısında eski bir köy veya kasaba olarak belirtilmekteyse de (bk. İsmail Hami Danişmend, a.g.e, s. 11', Hadidi, a.g.e, s. 5126) Ayangölü'nün Sapanca olduğuna dair bk. 438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, c. II, Ankara 1994, s. 761.

⁷ Bu husus gerek Anonim Tevârih-i Âl-i Osman'da (bk. Giese neşri, haz. Nihat Azamat, İstanbul 1992, s. 6), gerekse Hadidi'de (bk. a.g.e, s. 51) açıkça belirtilmiştir.

⁸ Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s. 47.

⁹ Şahabettin Tekindağ, Süleyman Paşa, İslam Ansiklopedisi, c. XI, 2. baskı, İstanbul 1979, s. 190.

¹⁰ Talia Balcıoğlu, Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası, İstanbul 1952, s. 5; Mehmet Eröz-Seyfi Alpan, Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası, İstanbul 1968, s. 7; Z. F. Fındıklıoğlu, Adapazarı'nın Şehirleşmesi ve Sosyolojik Problemleri, İstanbul 1968, s. 7; Muzaffer Erendil, a.g.e, s. 58.

¹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tahrir Defteri (TD), no: 733, s. 326; M. Tayyib Gökbilgin, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, İstanbul 1952, s. 161'. Günümüzdeki Orhan Camii'nin adını Orhan Bey'den aldığı, ilk mescidin de caminin yerinde yapılmış olduğu açıktır.

¹² BOA, TD, no: 733, s. 183, 325.

¹³ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c. II, İstanbul 1314, s. 63.

¹⁴ Ömer Lütfi Barkan-Enver Meriçli, Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri, Ankara 1988, s. 341 v.d.

¹⁵ A.g.e, s. 350.

¹⁶ A.g.e, s. 375.

¹⁷ A.g.e., s. 415.

¹⁸ A.g.e, s. 461 v.d.

¹⁹ 438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, s. 70.

- ²⁰ Mühimme Defteri (M.D), no: 3, hüküm 346, s. 134.
- ²¹ Cihannüma, Müteferrika Tab'ı, s. 661.
- ²² BOA, TAP., no. 731.
- ²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Ankara 1948, s. 420.
- ²⁴ Salname, sene 1265, Tabhane-i Amire, s. 76.
- ²⁵ Salname, sene 1266, s. 43.
- ²⁶ Salname, sene 1267, s. 71.
- ²⁷ Salname, sene 1268, s. 70.
- ²⁸ Salname, sene 1269, s. 72, Salname, sene 1271, s. 68.
- ²⁹ Salname, sene 1272 s. 65. İslam Ansiklopedisi'nin İzmit maddesini yazan Besim Darkot İzmit Livâsı'nın Kastamonu Eyaleti'yle ilgisine yer vermediği gibi, İzmit'in XIX. yüzyılın başında Hüdavendigar Eyaleti'ne bağlandığını kaydetmiştir, bk. İslam Ansiklopedisi, c. V-II, İstanbul 1988, s. 1252.
- ³⁰ Salname, sene, 1273, s. 64.
- ³¹ Salname, sene 1274, s. 72.
- ³² Salname, sene 1275 (Salnamede sayfa numaraları belirtilmemiştir)
- ³³ Salname, sene 1276, s. 70, 126.
- ³⁴ Salname, sene, 1277, s. 75
- ³⁵ Salname, Sene 1278, s. 77.
- ³⁶ BOA, Ayniyat Defterleri, no: 434, Kocaeli, Bolu, 4 Muharrem (1)283, s. 166.
- ³⁷ BOA, Ayniyat Defterleri, Kocaeli, Bolu, 4 Muharrem (1)283, no: 434, 114.
- ³⁸ BOA, Ayniyat Defterleri, Kocaeli, Bolu, 4 Muharrem (1)283, no: 434, s. 148.
- ³⁹ Kazanın tüm mülki, malî, adli işlerinin düzenli yürütülmesi, asayiş ve güvenliğinin sağlanmasıyla yükümlü görevlisidir. Bk. Düstur, II. Tertip, Matbaa-i Amire, s. 1282.
- ⁴⁰ BOA, Ayniyat Defterleri, İzmit ve Bolu Defteri, 18 Muharrem (1)283, no: 424, s. 6
- ⁴¹ A.g.d., s. 6
- ⁴² A.g.d., s. 8.
- ⁴³ A.g.d, s. 9.
- ⁴⁴ Salname, sene 1286, s. 198
- ⁴⁵ Salname, sene 1287, s. 218
- ⁴⁶ BOA, İrade Dahiliye (I.DH), no: 44646
- ⁴⁷ BOA, İrade Meclis-i Mahsus (I.MMS), no: 1740.
- ⁴⁸ Salname, sene 1288, s. 164; Salname, sene 1289, s. 155.
- ⁴⁹ Salname, sene 1290, s. 133.
- ⁵⁰ Türkiye'de nahiye teşkilatı 1864 ve 1871 Vilayat Nizamnameleriyle kuruldu. Buna göre nahiye olacak yerleşim yerinin en az 500 erkek nüfusunun olması gerekiyordu, bk. Düstur, I. Tertip, s. 636 vd.
- ⁵¹ BOA, Ayniyat Defterleri, no: 434, 4 Muharrem (1)283, s. 166.
- ⁵² Salname, sene 1291, s. 148.
- ⁵³ Salname, sene 1292, s. 173.
- ⁵⁴ BOA, Ayniyat Defterleri, no: 434, 4 Muharrem 1283.
- ⁵⁵ Salname, sene 1293, s. 177.
- ⁵⁶ Salname, sene, 1295, s. 318.
- ⁵⁷ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1296, s. 168.
- ⁵⁸ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1297, s. 187.
- ⁵⁹ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1298, s. 144, 841.

- ⁶⁰ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1299, s. 145.
- ⁶¹ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1301, s. 30.
- ⁶² Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1306, s. 709, 711.
- ⁶³ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1306, s. 710.
- ⁶⁴ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1306, s. 711.
- ⁶⁵ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1307, s. 805-806.
- ⁶⁶ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1308, s. 798, 1309.
- ⁶⁷ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1310, s. 840-841.
- ⁶⁸ BOA, İ.DH, 1311.Ş.1/2.
- ⁶⁹ BOA, İ.DH, 1312.C.3/19.
- ⁷⁰ BOA, İ.DH, 1313.C.28/55.
- ⁷¹ BOA, İ.DH, 1313.Ş.13/12.
- ⁷² Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1311, s. 885.
- ⁷³ BOA, İ.DH, 1312.Z.18/17.
- ⁷⁴ BOA, İ.DH, 1313.C.9/9.
- ⁷⁵ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1313, s. 924-925.
- ⁷⁶ Geyve Kaymakamı Hakkı Efendi'nin hakkındaki suçlamalardan dolayı başka bir mahalle tayin edilmesinden dolayı Geyve Kazası Kaymakamlığı'na Ankara Vilayeti Mecidiye Kazası Kaymakamı olan Ali Nihat Bey getirilmiştir, bk BOA, İ.DH, 1313.Ca.11/31.
- ⁷⁷ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1314, s. 928-929.
- ⁷⁸ BOA, İ.DH, 1316.R.5/5.
- ⁷⁹ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1315, s. 578.
- ⁸⁰ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1316, s. 702-703.
- ⁸¹ BOA, İ.DH., 1318.M.17/13.
- ⁸² Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1317, s. 662-663.
- ⁸³ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1318, s. 702.
- ⁸⁴ BOA, İ.DH., 1320.R.27/45.
- ⁸⁵ BOA, İ.DH., 1320.R.26/44.
- ⁸⁶ BOA, İ.DH, 1320.Ca.22/17.
- ⁸⁷ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1319, s. 754.
- ⁸⁸ İdare Meclisi karar tarihi 28 Kasım 1903, iade tarihi 26 Haziran 1904'tür. bk. BOA, İ.DH, 1322.R.12/9.
- ⁸⁹ Salname sene 1320, s. 771.
- ⁹⁰ Salname sene, 1321, s. 823.
- ⁹¹ Salname sene 1322, s. 842.
- ⁹² BOA, İ.DH, 1325.Ca.27/32.
- ⁹³ BOA, İ.DH, 1326.Z.21/17.
- ⁹⁴ BOA, İ.DH, 1327.C.18/20.
- ⁹⁵ BOA, İ.DH, 1328.S.9/13.
- ⁹⁶ BOA, İ.DH, 1327.R.24/3.
- ⁹⁷ Salname sene, 1325, s. 976.
- ⁹⁸ BOA, İ.DH, 1328.R.13/23.
- ⁹⁹ BOA, İ.DH, 1329.C.12/6.
- ¹⁰⁰ Salname sene, 1327, s. 835.
- ¹⁰¹ BOA, İ.DH, 1330.R.7/17.
- ¹⁰² Salname sene, 1328, s. 791.

¹⁰³ BOA, İ.DH, 1330.Za.11/15, ek 1,2

¹⁰⁴ BOA, İ.DH, 1330.C 15/21

¹⁰⁵ BOA, İ.DH, 1331.Ra.11/9

¹⁰⁶ BOA, DH.İUM, E76/11, ek. 30.

¹⁰⁷ BOA, İ.DH, 1333.M/4, ek.2

¹⁰⁸ BOA, İ.DH, 1334.M/12, ek 2

¹⁰⁹ Salname sene 1333-1334, s. 729-730.

¹¹⁰ BOA, DH.İUM, 10-2/2-15, ek 2

¹¹¹ BOA, DH.İUM, 10-2/2-18, ek 1,2.

¹¹² Prof. Dr. Sabahattin Özel'in basım aşamasındaki "Milli Mücadele'de İzmit-Adapazarı" adlı eserinden alınmıştır

¹¹³ Sabahattin Özel, Türk İktisat Tarihinde Adapazarı,

¹¹⁴ Bu konudaki değerlendirmelerin kaynağını Sayın Talia Balcıoğlu'nun yaklaşık yarım yüzyıl önce yapmış olduğu bir çalışma oluşturmaktadır. Talia Balcıoğlu Adapazarı Ortaokulu'nda kendisinden feyz aldığı, öğrencisi olmaktan gurur duyduğum öğretmenimdir. Kendisinin bir ortaokul öğretmeni olarak daha yarım yüzyıl önce arşiv belgeleri yayınlaması emsali görülmemiş bir başarıdır. Ancak sonraki yıllarda arşiv çalışmaları ilerlemiş özellikle tahrir defterleri üzerinde birçok çalışmalar yapılmıştır. Burada eleştirmekten kaçınamayacağımız nokta yıllar sonraki araştırmaların bu hususları dikkate almadan yarım yüzyıl öncesine ait bir tespiti aynen kullanmakla yetinmiş olmalarıdır. (Sabahattin Özel'in notu)

¹¹⁵ Metin Tuncel, "Türkiye'de Yeni Şehirler: Adapazarı Örneği", I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998), Adapazarı 1999, s. 3, Enver Konukçu, "Sakarya'nın Tarihi Coğrafyası", I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998), Adapazarı 1999, s. 15.

¹¹⁶ BOA, AMKT.MVL (Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Valâ), 112/80.

III

Cumhuriyet Dönemi'nde Adapazarı Ve Çevresinde Mülkî Yapılanma

Prof. Dr. Enver KONUKÇU

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ, FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ

Yrd. Doç. Dr. Enis ŞAHİN

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ, FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ

Adapazarı ve civarının şehirleşme ve ilk idarî yapılanması, Osmanlı devleti dönemindeki gelişmelere dayanmaktadır. Ancak bölgenin mülkî yönden asıl gelişmesi, Cumhuriyet dönemi ile gerçekleşmiştir. Bu gelişme 1954 yılında en üst noktasına ulaşmış ve Adapazarı, teşkil edilen Sakarya Vilayeti'nin merkez kazasını oluşturmuştur. Arşiv belgeleri dikkate alındığında, özellikle erken dönemlerde bazı değişiklikler ve inişli çıkışlı durumlar söz konusu olsa da, Adapazarı 1563'te köy, 1573'te kadılık merkezi, 1742'den itibaren nahiye ve 1837'den başlamak üzere de kaza merkezi olarak tarihî kayıtlarda yerini almıştır. Belediye Teşkilatı ise 1869'da kurulmuştu¹. İdarî statüsü hep İzmit Mutasarrıflığı içerisinde yer alan ve şekillenen Adapazarı ve çevresi, Türk Millî Mücadelesi sırasında da önemli mülkî değişiklik ve gelişmeler yaşamıştır. Bu dönemdeki en önemli idarî değişiklik, "Adapazarı Tarafsız Nizam Uygulaması"dır. Bu idare tarzının başındaki liderler, esasen Kuva-yı Milliye'ye mütemayil olmalarına rağmen, Adapazarı bölgesine gelip dayanmış olan Yunan işgal kuvvetleri nedeniyle, Ankara ve İstanbul arasında bulunan bölgenin her iki tarafa karşı "bi- taraf" olduğunu ilân etmek durumunda kalmışlardı. 1921 yılı Mart ayının sonunda başlayan ve üç ay kadar devam eden Yunan işgali ile birlikte, tarafsız nizam uygulaması da son bulmuştur². Bir benzetme yapmak gerekirse, Adapazarı ve çevresinde Osmanlı hakimiyetinin tamamen sona ermesini, Yunan işgalinin başlaması ve tarafsız nizam uygulamasının sona ermesiyle aynı tarihlere dayandırabilmek mümkündür.

21 Haziran 1921'de şehrin Yunan işgal kuvvetlerinden kurtarılmasıyla birlikte, Adapazarı Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin kontrolünde yeni ve çok önemli bir evreye girmiştir. Bu nedenle daha önce bazı zorunluluklar nedeniyle yapılan idarî değişiklikler, işgallerin bertaraf edilmesinden sonra tekrar eski haline dönüştürülmüştür. Nitekim İzmit'in düşman işgaline uğraması nedeniyle, Adapazarı 1920'de bir ara sancak merkezi (mutasarrıflık) durumuna getirilmişti. Bu dönem yaklaşık olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi için seçimlerin yapıldığı evreye rastlamaktaydı. Bu işgalin Adapazarı'na da sirayet etmesiyle, sancak merkezi bu kez Geyve'ye nakledilmişti. Bu suretle mutasarrıflığın yeni merkezi, bir süreliğine de olsa Geyve olmuştur. İzmit'in işgalden kurtarılışından sonra ise, mutasarrıflık merkezi yeniden bu şehre götürülmüş ve Adapazarı kazası da, yapılan yeni bir idarî düzenlemeden sonra 1922 yılında tekrar Kocaeli

Vilayeti'ne bağlı kaza durumuna getirilmiştir³. Böylece, Adapazarı Cumhuriyet dönemine İzmit'e bağlı bir kaza olarak giriyordu. Bilindiği gibi bu durum, Sakarya Vilayeti'nin teşkil edilmesine kadar devam edecektir.

1922 yılı sonlarına doğru, Bakanlar Kurulu, almış olduğu bir kararla İzmit Mutasarrıflığı'nda bir isim değişikliğine gitmiştir. Dahiliye Vekâleti'nin 8 Ekim 1922 tarihli ve İdare-i Umumiye Müdüriyeti'nin 1902/23746 numaralı tezkeresi üzerine, 21 Ekim 1922 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında alınan karara göre, bundan böyle "İzmit livası merkezinin ismi eskiden olduğu gibi İzmit şeklinde kalacak, livanın tamamının ise eski ve resmî ismi olan Kocaeli adıyla anılmaya başlanması" kararlaştırılmıştır⁴.

20 Nisan 1924'de, 491 sayılı mülga Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 89. maddesi gereğince meydana getirilen yeni yapılanmada, Adapazarı'nın idarî durumu şu şekilde idi: Kocaeli Vilayeti: Merkez İzmit. Kazalar: Gebze, Karamürsel, Gölcük, Kandıra, Karasu, Akyazı, Hendek, Geyve ve Adapazarı⁵. Bu yapılanmadan sonra, Adapazarı, Hendek ve Geyve'ye birtakım yeni atamalar yapılmıştı. Bunlardan adlî atamalar şu şekilde gerçekleşmiştir: "Adapazarı Mahkeme Riyaseti'ne Asım (Ankara Bidayet Ceza Hakimi), Aza Osman Nuri (kadı-ı sabık), aza mülazımlığına Hüsnü (hakim-i sabık), Mekteb-i Hukuk memurlarından Mehmed Şükrü, cinayet müdde-i umumiliğine İstanbul İstinaf Mahkemesi Umumî Muavini Salih Zeki, Mahkeme-i Asliye Müdde-i Umumiliğine ceza hakimi muavin-i Sabıkı Sadık, müstantıklığa Bekir Sıdkı Bey. Hendek: hakimliğe, kadı-ı sabık İbrahim, müdde-i umumiliğe eski müdde-i umumî Hakkı, müstantıklığa Sadık Bey. Geyve: riyasete İsmail Zeki (Eskişehir eski muavin hakimi), aza Muhittin (eski İzmit hakim muavini), Mahzar Yaşar (Kaş hakim eski yardımcısı), müdde-i umumiliğe Selahattin (İzmit eski istinaf mahkemesi müdde-i umumisi), müstantıklığa Osman Nuri (Yalova eski müstantıkı)⁶. Böylece kurtuluşu müteakiben, Adapazarı ve civarındaki yerleşim merkezleri, idarî alanda olduğu gibi, adlî yapılanmalarını da tamamlamış oluyorlardı.

Cumhuriyet dönemindeki uygulanan mülkî taksimata göre Kocaeli Vilayeti'nin bir kazası olmaya devam eden Adapazarı'nın 1933 yılındaki dahilî durumu şöyle idi: Nüfus 24 218, ev 4 000, belediye bütçesi 133 000 Türk Lirası, kanalizasyon yok, aydınlatma bir şirket tarafından sağlanıyor, itfaiye var, fennî mezbaha var, ilkokul 10, ortaokul 1, hastane, hamam 4, eczane 4, dükkân ve mağaza 1 400, lokanta 4, gazino 3, tiyatro 1, sinema 1, han 20, otel 4, un fabrikası 1, demir fabrikası 1, tahta fabrikası 1, bez fabrikası 1, koza fabrikası 1, tahin fabrikası 1 ve fırın 32 adet. Kasabanın ulaşımı 27 otomobil, 35 kamyonet ve 6 kamyon ile sağlanıyordu. Ayrıca Sapanca gölünde de 4 kayık ve 2 motor ulaşım amaçlı kullanılıyordu⁷.

Osmanlı mülkî taksimatına göre Kocaeli Vilayeti'ne bağlı nahiye merkezi olan Karasu, 1933 yılında kaza haline dönüştürülmüştür⁸. İlçenin belediye teşkilatı da aynı yıl kurulmuştur⁹.

Adapazarı 1837'den beri Osmanlı idarî taksimatına göre kaza olmasına rağmen, asıl gelişimini Türkiye Cumhuriyeti döneminde sağlamış olan

şehirlerden birisidir. Vilayet haline getirilmesi de yine Cumhuriyet döneminde olmuştur. Bu haliyle Adapazarı kazası ve sonraki ismiyle Sakarya Vilayeti tam bir Cumhuriyet şehri ünvanını haizdir. Bu şehir, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk için de her zaman özel olmuştur. Atatürk, gerek Kurtuluş Savaşı sırasında ve gerekse Cumhuriyet döneminde sayısız kez demiryolu vasıtasıyla Arifiye'den İstanbul ve Ankara yönüne geçiş yapmıştır. Bu geçişlerin yanı sıra, annesi Zübeyde Hanım'la uzun bir aradan sonra ilk kez Adapazarı'nda görüşmüş ve 1934 yılında ise Adapazarı şehrini ikinci kez ziyarette bulunmuştur. Ancak Atatürk'ün Adapazarı ile ilgisi sadece bu olaylarla sınırlı kalmamış, sürekli olarak devam etmiştir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, cumhurbaşkanlığı döneminde Adapazarı ile ilgili birçok kararname ve belgeye de imza atmıştır ki, bunların bir kısmı da mülki taksimatla ilgilidir.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde yapılan araştırmalardan sonra ortaya çıkarılan bu belgelerden mülki taksimatla ilgili olanlar, hem bölgenin idari taksimatının ortaya konulması ve hem de Atatürk'ün Adapazarı ile ilgisi göstermesi bakımlarından önem ihtiva etmektedir. Bunlardan ilki 15 Nisan 1930 tarihli bir kararnamedir. Kararnamenin konusu, Adapazarı kazası dahilinde bazı nahiyelerin ihdasına aittir. Belgenin esbâb-ı mucibe layihasında, Kocaeli Vilayeti'nin nüfusu ve köyleri ile çok büyük bir vilayet olduğu, bu nedenle idari durumunun bugünkü ihtiyaçları karşılamaya yetersiz bulunduğu ifade edilmektedir. Bu gerekçeden dolayı, nahiye teşkilatı mevcut olmayan köyler ahalisinin hükümete ait işlerini kolayca halledebilmeleri gayesiyle, Adapazarı kazası dahilindeki Kayalar ve Karapürçek köyleri, Hendek kazası dahilinde Açmabaşı köyü, Geyve kazası dahilinde Doğançay köyü ve Karamursal¹⁰ kazası dahilinde Yaylakdere köylerinde bu isimlerle anılmak üzere birer nahiye kurulması talep edilmiştir. Bu layiha dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından 13 Nisan 1930 tarihli bir yazıyla Başbakanlık'a sunulmuş, Başbakan İsmet İnönü de bunu aynı tarihli bir yazıyla Cumhurbaşkanlığı makamına tevdi etmiştir. Sonuçta bu talep yerinde görülmüş ve 15 Nisan 1930'da Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile birlikte Başbakan ve İçişleri Bakanı'nın da imzalarıyla ilgili kararname onaylanmıştır. 4 083 sayılı bu kararnameye göre bu hükmü yürütmeye İçişleri Bakanı memur edilmiştir¹¹. Bu suretle bölgenin daha rahat ve halkın ihtiyaçlarının gözetilmesi suretiyle yönetilebilmesi için gerekli kolaylıklar sağlanmış oluyordu.

2 Ekim 1935 tarihli bir kararname yine bölgenin idari durumunun iyileştirilmesi amacına yöneliktir. Nitekim Kocaeli Vilayeti tarafından İçişleri Bakanlığı'na sunulan esbâb-ı mucibe layihasında, Geyve'nin Doğançay nahiyesine bağlı İkramiye köyünün nahiye merkezine 15 ve kaza merkezine 30 km uzaklıkta bulunması yüzünden, halkın hükümet işlerini görmek için bilhassa kış mevsiminde Sapanca yoluyla trenle veya sarp araziden yaya olarak gelmeleri birçok zorluğa sebep olduğundan dolayı, bu köyün bağlı bulunduğu Doğançay nahiyesinden alınarak, iki saat mesafede bulunan Adapazarı'nın Sapanca nahiyesine verilmesi istenmiştir. İçişleri Bakanı bu layihayı hazırlanan kararname ile birlikte 26 Eylül tarihinde Başbakanlık'a iletmiş ve iki gün sonra

Başbakanlık bunu Cumhurbaşkanlık makamına onay için sunmuştur. Sonuçta yukarıda izah edilen gerekçeler ve hazırlanan 11 700 sayılı bu kararname yerinde bulunmuş ve Cumhurbaşkanı, Başbakan ve İçişleri Bakanı tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir¹². Böylece halkın ihtiyaçları açısından önemli bir rahatlama sağlanmış oluyordu.

Geyve, Adapazarı'nın kaza haline getirilmesinden 2 yıl sonra 1839 tarihinde kazalığa yükseltilmiştir¹³. Adapazarı ile yan yana bulunmuş olmasına rağmen, kaza olmasından dolayı, idarî yönden doğrudan doğruya Kocaeli Vilayeti'ne bağlı olmuştur. Nahiyeleri olarak tarihî kaynaklarda Taraklı ve Akhisar (Pamukova) kayıtlıdır¹⁴. Cumhuriyeti döneminde 1939'da belediye teşkilatı kurulmuş olup¹⁵, 1954 yılında Sakarya Vilayeti'nin teşkil edilmesinden sonra bu vilayete bağlı kaza durumuna getirilmiştir¹⁶. Sakarya Vilayeti'nin en büyük kazalarından birisidir.

Kocaeli Vilayeti'ne bağlı eski nahiye durumunda olan Akyazı, idarî yönden gelişimini Cumhuriyet dönemiyle birlikte yaşamıştır. Adapazarı'nda 1940 yılına kadar belediye teşkilatı yoktu. Akyazı nahiyesindeki belediye işleri, köy kanununa uygun olarak idare edilmekteydi. Ancak 1940 yılında nahiyenin müracaatı üzerine, gerekli kanunî formaliteler yerine getirilmiş, Akyazı'da bir belediye teşkilatının kurulması Danıştay tarafından (Devlet Şurası) da uygun görülmüş ve durum İçişleri Bakanı tarafından 31 Mayıs 1940 tarihinde Başbakanlık makamına arz edilmiştir. 5 Haziran'da Başbakanlıktan Cumhurbaşkanlığı makamına takdim edilen talep ve hazırlanan kararname 6 Haziran 1940 tarihinde onaylanmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile birlikte Başbakan ve İçişleri Bakanı tarafından imzalan 15 835 sayılı bu kararname şu şekildedir: "Adapazarı Kazası'na bağlı Akyazı nahiyesinde belediye idaresi teşkiline dair Devlet Şurası'nca verilen karar muvafık görülerek, 1580 sayılı Belediye Kanunu'nun 7 nci maddesine tevfikan tasdik edilmiştir. Bu kararname hükmünü yürütmeye Dahiliye Vekili memurdur"¹⁷. Bu suretle belediye teşkilatını tamamlamış olan Akyazı'nın mülkî yönden gelişimi artarak devam etmiş ve 1944 yılında Kocaeli Vilayeti'ne bağlı müstakil ilçe olmuştur¹⁸. Müteakiben gelişmesini sürdüren Akyazı kazasına, 12 Nisan 1945'te, Bolu'nun Gökçeler, Sepetçiler, Çenseller, Yeniköy ve Haydarlar köyleri bağlanmıştır¹⁹. Akyazı 1954 yılında da Sakarya Vilayeti'nin teşkilinden sonra, bu vilayete bağlanmıştır²⁰.

Pamukova, tarihi eski olan yerleşim merkezlerinden birisidir. Osmanlı dönemindeki ismi Akhisar'dır. Bu isim Cumhuriyet döneminde de bir-ara kullanılmış, bazen da Sakarya Akhisarı ve Geyve Akhisarı gibi isimlerle anılmıştır. Manisa'da aynı isimle bir ilçenin daha bulunması ve yazışmalarda karışıklığa neden olmasından dolayı, 1937'de çıkan özel bir kanunla adı Pamukova olarak değiştirilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında bir belediye teşkilatı olmasına rağmen, nüfusun az olması sebebiyle, 1926 tarihinde bu teşkilat kaldırılmıştır. Ancak 1946 yılına kadar uygulanan iskân politikalarıyla bu belde yeniden canlanmış ve belediye teşkilatının kurulması için hükümete müracaat edilmiştir²¹. Bu müracaat Danıştay tarafından uygun görülmüş ve müteakiben dönemin İçişleri Bakanı Hilmi Uran tarafından hazırlanan gerekçeli bir kararla

30 Temmuz 1946 tarihinde Başbakanlık makamına sunulmuştur. 20 494 sayılı bu karar 1 Ağustos 1946'da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Başbakan ve İçişleri Bakanı tarafından onaylanmak suretiyle yürürlüğe girmiştir. Karar şu şekildedir: "Geyve İlçesi'ne bağlı Pamukova Bucağı merkezinde belediye teşkili uygun görüldüğüne dair Danıştay Genel Kurulu'nun 10/6/946 gün ve 46/115/102 sayılı kararı Belediye Kanunu'nun 7 nci maddesine göre onanmıştır"²². Bu suretle Pamukova Belediyesi kurulmuş oldu. Bu arada, o zamana kadar Pamukova Bucağı'na bağlı bir köy olan Sultaniye, 22 Mart 1947 tarih ve 20 942 sayılı kararla Kocaeli Vilayeti'nin Derbent bucağına bağlanmıştır²³.

Pamukova Osmanlı döneminde 1874 yılında nahiye olmuştu. 1951 yılına kadar nahiye müdürlüğü ve karakol komutanlığı teşkilatları mevcuttu. 1952 yılından itibaren gelişmesini daha da artırmış ve mahkeme teşkilatı, hükümet tabipliği, nüfus ve tapu memurluğu teşkilatları kurulmuştur²⁴. Sakarya Vilayeti'nin teşkil edilmesinden sonra, gelişmesini sürdüren Pamukova, 1959 yılının sonlarından itibaren bir ara ilçe olma aşamasına girmişse de²⁵, bunda muvaffak olamamıştır. Bu dönemle birlikte idarî teşkilat açısından durgunluk dönemine girmiş, ancak sonraları yeniden gelişme dönemi başlamıştır. Gelişimini müteakiben tekrar ilçe olmak için mücadele veren bu yerleşim merkezi, 1987'de amacına ulaşmış ve Pamukova, 19 Haziran 1987 tarih ve 3392 sayılı kanunla ilçe olmaya hak kazanmıştır²⁶. Bu kanunun 4 Temmuz 1987 tarihli 19507 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanmasını müteakiben, söz konusu bu yerleşim merkezi resmen ilçe konumuna yükselmiştir²⁷. Aynı tarihte Pamukova ile birlikte Kocaeli ve Taraklı da ilçe konumuna getirilmişlerdir.

Sakarya Vilayeti'ne bağlı Geyve Kazası, Türk Millî Mücadelesi'nde çok önemli roller ifa etmiş tarihî bir mekân olduğu gibi, coğrafi yönden de çok ehemmiyetli bir geçit noktasında bulunmaktadır. Hatta bu bölge, savaş yıllarında "İkinci Çanakkale" olarak adlandırılmış, ne pahasına olursa olsun savunulmasına çalışılmıştır. Bölgedeki mücadeleler göz önüne alındığında, özellikle bugünkü ismiyle Ali Fuat Paşa Kasabası, Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen kahramanlarından Ali Fuat Paşa ile özdeşleşen bir yer olmuştur. Zira Ali Fuat Paşa bu bölgede birçok mücadeleyi yönetmiş ve yönlendirmiştir. Dahası Geyve ve civarı Ali Fuat Paşa için zaman zaman askerî bir üs olarak kullanılmıştır²⁸. İşte bu durum, bölge halkı tarafından büyük bir vefa örneği gösterilmek suretiyle, Ali Fuat Paşa adıyla, üstelik kendisi daha hayattayken 1948 yılında kasabanın adının değiştirilmesi sürecini başlatmıştır²⁹. Bugünkü ismiyle Ali Fuat Paşa Kasabası, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk zamanlarında çok farklı isimlerle anılan bir köy durumundaydı. Nitekim bu köye, vaktiyle Geçit, İstasyon, Geyve İstasyonu gibi isimler verilmişti³⁰. Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan Alifuatpaşa köyüne ait dosyadan, o yıllarda kullanılan ismin İstasyon olduğu anlaşılmaktadır.

Böyle bir isim değiştirme fikri, bölge halkının girişimi ve Kocaeli Valiliği'nin teklifiyle gündeme gelmiştir. Konuyla ilgili olarak İçişleri Bakanı'nın Başbakanlık makamına sunduğu gerekçeli kararda şu ifadelere yer veriliyordu: "Kocaeli İli Geyve İlçesi'nin merkez bucağına bağlı İstasyon köyü adının,

Kurtuluş Savaşı'nda Geyve Boğazı ve bilhassa bu köyün batısındaki Parla tepesinde bilfiil top ve makineli silahları kullanmak suretiyle kahramanlıklar ve yüksek dirayet ve liyakat ibraz eyleyen, evvelce Ulaştırma Bakanı ve şimdi de Büyük Millet Meclisi Başkanı bulunan Ali Fuat Paşa'nın muvafakatı alınmak suretiyle, bu köy adının (Ali Fuat Paşa köyü) olarak değiştirilmesi hakkında adı geçen köy ihtiyar kurulunun başvurması üzerine, bu köy ve istasyonunun mevcut İstasyon adlarına benzemeyen (Ali Fuat Paşa) adıyla adlandırılmasının uygun olacağı İdare Kurulu ve Daimî Komisyon kararlarına dayanılarak, Kocaeli Valiliği'nden teklif edilmiş ve bir sakınca olmadığı da Ulaştırma Bakanlığı'ndan bildirilmiştir³¹.

Köy ihtiyar heyetinin müracaatı ve Kocaeli Vilayeti'nin teklifi ile gündeme gelen bu önemli gelişme karşısında, Ulaştırma Bakanlığı da bunda herhangi bir sakınca olmadığını İçişleri Bakanlığı'na bildirmiştir. İçişleri Bakanlığı bu durum karşısında, yapılan teklifi yerinde görmüş ve bu işlemi Vilayet İdaresi Kanunu'nun hükümlerine uygun bularak, onaylanması için bir karar hazırlamıştır. Bu karar, 29 Eylül 1948 tarihinde İçişleri Bakanı'nın imzasıyla Başbakanlık makamına sunulmuştur. Başbakanlık da nihaî kararı 18 Ekim'de Cumhurbaşkanlığı makamına onaylanmak üzere takdim etmiştir. Neticede İstasyon köyü'nün adının Ali Fuat Paşa köyü olarak değiştirilme karar teklifi, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından kabul ve imza edilerek yürürlüğe girmiştir. 22 025 sayılı kararın altında Başbakan Hasan Saka ve İçişleri Bakanı'nın da imzaları mevcuttur³².

Böylece Türk Millî Mücadelesi'nin önde gelen komutanlarından Ali Fuat Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı olduğu o günlerde, Kurtuluş Savaşı'nda büyük hizmetlerde bulunduğu İstasyon köyü halkı tarafından onurlandırılmak istenmişti. Ali Fuat Paşa bu bölgede düşmanla büyük mücadelelerde bulunmuş, çok önemli hizmetler gerçekleştirmişti. İşte bölge halkı da ona, köylerine ismini vermek suretiyle büyük bir vefa örneği gösteriyordu. Bu durumun Ali Fuat Paşa'yı çok onurlandırdığından ve uygulandırdığından şüphe yoktur. Fakat aynı onuru ve duyguyu, Ali Fuat Paşa da daha sonra Ali Fuat Paşalılara karşı yaşatmıştır. Ali Fuat Paşa'nın 10 Ocak 1968'de vefatını müteakiben meydana gelen gelişmeler, bu durumu doğrulamaktadır. Nitekim Paşa vefat ettikten hemen sonra, sağlığında yapmış olduğu vasiyete uyularak, naaşı kendi ismiyle anılan Ali Fuat Paşa Kasabası'na defnedilmiştir. Öyle ki, Türk İstiklâl Savaşı'na iştirak etmiş olan kumandanların naaşlarının Devlet Mezarlığı adıyla yeniden düzenlenen mezarlığa nakledilmesi projesi hayata geçirildiğinde, birçok kumandan gibi, Ali Fuat Paşa'nın naaşı da bu mezarlık dahiline alınmak istenmişti. Fakat Paşa'nın vasiyetini uygun olarak, ailesinin naşın Ali Fuat Paşa Kasabası'nda kalması yönünde fikir beyan etmesi üzerine, mezar Devlet Mezarlığı dahiline götürülemediği³³.

Diğer taraftan Ali Fuat Paşa Kasabası ile ilgili isim değişiklikleri bununla da kalmamıştır. Yukarıda izah edildiği üzere, daha önce Geçit, İstasyon, Geyve İstasyonu gibi isimlerle anılan bu yerleşim merkezinin adı, 21 Ekim 1948 tarihinde yapılan bir düzenlemeyle, Ali Fuat Paşa olarak değiştirilmiştir. Ancak

bu isim değişikliğinin nakliyatta bazı yanlışlıklar meydana getirmesinden dolayı, bu isme Geyve kelimesinin ilavesi suretiyle "Geyve – Alifuatpaşa" olarak değiştirilmesinin daha uygun olduğuna dair yetkili kurullarla birlikte Kocaeli Valiliği'nin bir teklifi söz konusu olmuştur. Bunun üzerine Ulaştırma Bakanlığı'ndan 29 Ocak 1952 tarihli bir yazıyla durumun gereği sorulmuş, alınan cevapta, istasyonun adının Geyve – Alifuatpaşa olarak kullanılmasında bir mahzur bulunmamakla beraber, uzun olan bu ismin ya Geyve veya şimdiki gibi Alifuatpaşa olarak kullanılmasının daha pratik olacağı bildirilmiştir.

Bu gelişme karşısında İçişleri Bakanlığı tarafından yapılan inceleme sonucunda, istasyonun adına Geyve ilave edilerek, Geyve – Alifuatpaşa şeklinde değiştirilmesinin maksada daha uygun olduğu sonucuna varılmış ve İl İdaresi Kanunu hükümlerine de uygun bulunmuş olduğundan, ilgili bakanlık tarafından gerekçeli bir karar hazırlanarak, ismin izah edildiği tarzda değiştirilmesi teklif edilmiştir. Bununla ilgili karar tasarısı İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanmak suretiyle, 23 Kasım 1954 tarihinde Başbakanlık makamına sunulmuştur. Başbakanlıktan da Cumhurbaşkanlığı makamına onay için sunulan karar tasarısı, 30 Kasım 1954 tarihinde, yani Sakarya Vilayeti'nin kanunen başlatıldığı tarih olan 1 Aralık 1954'den sadece bir gün önce Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından onaylanmıştır. Başbakan ve İçişleri Bakanı'nın da imzaladığı 27 343 sayılı bu karar şu şekildedir: "Kocaeli Vilayeti Geyve Kazası'nın Merkez nahiyesi sınırları içerisinde bulunan Alifuatpaşa İstasyonu'nun adı Geyve – Alifuatpaşa olarak değiştirilmiştir"³⁴. Burada bir ayrımın izah edilmesi gerekmektedir. 30 Kasım 1954 tarihli son değişiklikle, ulaştırmada birtakım yanlışlıklara sebebiyet verdiği için, sadece istasyonun adı değiştirilmiştir. Yerleşim yerinin ismine dokunulmamıştır. Bu kasabanın adı, bugün kullanıldığı şekliyle Alifuatpaşa olarak kalmıştır.

Sakarya Vilayeti'nin kurulmasını müteakiben Alifuatpaşa köyündeki hareketlilik de artarak devam etmiştir. Nitekim il nüfus memurluğundan verilen kayıtlara dayalı malumata göre, 2 032 nüfuslu Alifuatpaşa köyünde belediye teşkilatının kurulması talep ve teklif edilmiştir. Alifuatpaşa'da yaşayan bu insanlardan seçmen durumundaki 1 489 kişinin Belediye Kanunu hükümlerine uygun olarak yaptıkları başvuru üzerine, adı geçen kanunun 7 nci maddesi gereğince üç kişilik bir tahkik heyeti seçilmiştir. Bu heyet tarafından yapılan oy toplama çalışmaları sonucunda, 1 235 seçmenden 853 kişi oy verme işlemine katılmış, sadece bir muhalif oya karşılık 852 seçmenin verdiği reylerle, Alifuatpaşa köyünde belediye teşkilatının kurulması ciddiye kazanmıştır. Bu gelişmeler karşısında, Sakarya Vilayeti İl İdare Heyeti'nin 20 Temmuz 1954 tarih ve 790 sayılı kararı gereğince, bu köyün yıllık geliri ile belediye masraflarının karşılanabileceğine hükmedilmiş ve sonuçta burada belediye teşkilatının kurulması uygun mütalaa edilmiştir. Bunu müteakiben Kocaeli Valiliği, Alifuatpaşa köyü ile ilgili gelişmeleri İçişleri Bakanlığı'na bildirmiştir. Bu gelişmeler ve teklif, bakanlık tarafından 14 Şubat 1955 tarihinde Danıştay'a sevk edilerek, bu konuda görüş belirtilmesi istenmiştir. Danıştay İkinci Dairesi, konuyla ilgili olarak 17 Şubat 1955 tarihinde bir toplantı yapmış ve görüşmeler sonucunda, Alifuatpaşa köyünde belediye teşkilatının kurulabileceği yönündeki

mütalaa, yerinde görülmüştür³⁵. İkinci Daire'nin bu kararı, Danıştay Genel Kurulu'nun 21 Şubat 1955 tarihinde yaptığı toplantıda da gündemi oluşturmuş ve 2 032 nüfusu olduğu anlaşılan bu yerleşim merkezinde, istek ve teklif doğrultusunda, belediye teşkilatının kurulmasının yerinde olduğuna ittifakla karar verilmiştir³⁶.

Bunun üzerine gelişmeler 28 Şubat 1955 tarihli bir yazı ve karar tasarısıyla birlikte, İçişleri Bakanlığı tarafından Başbakanlık makamına iletilmiş, oradan da nihai karar için Cumhurbaşkanlığı'na sunulmuştur. Neticede Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 24 Mart 1955 tarihinde imzaladığı karar ile birlikte, Danıştay Genel Kurulu'nun kararı ve Belediye Kanunu'nun 7 nci maddesi gereğince Alifuatpaşa köyünde belediye teşkil edilmesi kanunlaşmış oluyordu. 27 580 sayılı bu kararın altında Cumhurbaşkanı ile birlikte Başbakan Adnan Menderes ve İçişleri Bakanı'nın da imzaları mevcuttu³⁷. Alifuatpaşa köyü bu suretle belediye teşkilatlanmasının kanunî boyutunu halletmiş, müteakiben belediye teşkilatını oluşturma safhasına geçmiştir. Bu süreç de bir yıla yakın devam etmiş ve 26 Şubat 1956 tarihinde yapılan belediye seçimlerinden sonra, Alifuatpaşalılar belediye başkanlarını da seçmek suretiyle³⁸, belediye olma sürecini bütünüyle tamamlamış olacaktıdır.

Adapazarı ve civarındaki yerleşim merkezlerinin birleşmesiyle "Sakarya" adıyla yeni bir vilayet teşkil edilmesine doğru, Kocaeli Vilayeti dahilindeki yerleşim merkezlerinde idarî yönden büyük bir hareketlilik olduğu gözlenmekteydi. Nitekim bu durum 1950'li yıllarla birlikte sürekliliğini devam ettirmiştir. 1951 yılında Kâzımpaşa idarî birim olarak, Adapazarı Kazası'na bağlı bir bucak idi. Burası 19 Ağustos 1930 tarihli bir idarî düzenlemeyle bucak haline getirilmişti. Kâzımpaşa ile aynı gün Taşağıl bucağı da teşkil edilmişti³⁹. Akmeşe Bucağı ise Kocaeli Vilayeti Merkez ilçesine bağlı olarak bulunuyordu. 1951 yılının sonlarına doğru, Akmeşe Bucağı'na bağlı Alandüzü, Hayrabat, İnamiye, Kayrancı, Kızılcıklı ve Resuldivanı köyleri halkı, bağlı buldukları Akmeşe Bucağı'na uzak olduklarını, vilayet merkezine ise daha uzak mesafede bulduklarını ve resmî işlerinden başka bütün işlerini Adapazarı Kazası ile yaptıklarını, Akmeşe Bucağı'na ve vilayet merkezine olan yollarının düzenli olmadığını, ulaşım şartlarının ise elverişsiz bulunduğunu ve iktisadî olarak tamamen Adapazarı Kazası'na bağlı olduklarını ileri sürerek, adı geçen köylerin Adapazarı Kazası'nın Kâzımpaşa Bucağı'na bağlanmasını talep etmişlerdir. Bölge halkının bu talebi, yetkili kurulların mütalaalarına dayanılmak suretiyle Kocaeli Vilayeti'ne iletilmiştir⁴⁰.

Bunun Kocaeli Vilayeti tarafından uygun görülmesi üzerine, durum İçişleri Bakanlığı'na yazılmıştır. İlgili bakanlık tarafından yapılan incelemelerde, ekonomik ilgileri öteden beri Adapazarı merkeziyle olan, buna karşılık yalnız idarî işleri yüzünden Kocaeli merkezine bağlı kalmakta bulunan ve bundan dolayı da halkı devamlı olarak sıkıntıda kalan sözü edilen köylerin, bu isteklerini destekleyen yetkili kurulların mütalaaları, halkın temayülüne, bölgenin coğrafi, ekonomik ve idarî şartlarına uygun düştüğünden, talebin yerinde olduğu görülmüş ve gerekli işlemlerin de İl İdaresi Kanunu hükümlerine uygun

bulunması üzerine, durumun İçişleri Bakanlığı tarafından Başbakanlık makamına iletilmesi kararlaştırılmış ve bununla ilgili bir karar teklifi hazırlanmıştır. Hazırlanan teklif 21 Aralık 1951 tarihinde Başbakanlık makamına iletilmiştir. Karar tasarısı Başbakanlık tarafından da uygun görüldüğünden Cumhurbaşkanlık makamına takdim edilmiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 26 Aralık 1951 tarihinde imzaladığı 24 901 sayılı bu kararın içeriği şu şekildedir: "Kocaeli İli Merkez ilçesinin Akmeşe Bucağı'na bağlı Alandüzü, Hayrabat, İnamiye, Kayrancık, Kızılcıklı, Resuldivanı köyleri, Adapazarı İlçesi'nin Kâzımpaşa Bucağı'na bağlanmıştır". Kararın altında Cumhurbaşkanı ile birlikte Başbakan ile birlikte İçişleri Bakanı'nın da imzaları mevcuttur⁴¹.

Osmanlı mülkî bölünüşüne göre nahiyeye⁴² olan Hendek, Cumhuriyet döneminin hemen öncesinde, 1920 yılında, Kocaeli Vilayeti'ne bağlı bir ilçe durumuna yükseltilmiştir⁴³. Hendek ilçesinin mülkî yapılanması sürekli olarak gelişme göstermiştir. Mesela 13 Aralık 1948'de, Bolu'nun Kadifekale köyü Kocaeli'nin Hendek ilçesine bağlanmıştır⁴⁴. Bu ve benzeri gelişmeleri müteakiben 1954'de Sakarya'nın vilayet olmasıyla birlikte, Hendek bu ile bağlanmıştır. Hendek kazasının belediye teşkilatı, daha önce 1907 yılında kurulmuştu⁴⁵.

"Cumhuriyet Döneminde Sakarya" ana bölümünün "Sakarya Vilayeti'nin Oluşumu" kısmında ayrıntılı olarak izah edildiği üzere, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 14 Haziran'da kabul ettiği ve 22 Haziran 1954 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren bir kanunla, 1 Aralık 1954 tarihinde itibaren Sakarya Vilayeti kurulmuştu. Yeni vilayetin oluşturulmasıyla birlikte, daha önceleri olduğu gibi, bölgedeki yerleşim merkezlerinin sınırlarındaki idarî değişiklikler devam ediyordu. Bu suretle iki vilayetin kesin sınırları oluşturulmaya çalışılıyordu.

Sakarya Vilayeti'nin teşekkülünden sonra idarî yönden bir değişiklik talebi de Kocaeli Vilayeti dahilindeki Kandıra Kazası'ndan gelmiştir. Nitekim Kandıra'nın Kaymas Nahiyesi'ne bağlı Döğdüren, Küçükhataplı, Büyükhataplı, İmamlar ve Karadere köylerinin ahalisi, köylerinin, Adapazarı'na yakın, fakat Kandıra'ya uzak olduklarını, bütün ihtiyaçlarını Adapazarı'ndan temin ettiklerini, üstelik Adapazarı'na gidip-gelme konusunda hiçbir güçlükle karşılaşmadıklarını, iktisadî olarak da Adapazarı'na bağlı bulduklarını, oysa Kandıra ile resmî muamelelerden başka hiçbir ilişkilerinin bulunmadığını belirterek, Adapazarı Kazası'nın Merkez nahiyesine bağlanmak istemişlerdir. Bu talep, idare kurulunun ve II Genel Meclisi'nin uygun görmesiyle, Kocaeli Vilayeti tarafından İçişleri Bakanlığı'na iletilmiştir. İlgili bakanlığın yaptığı incelemeler sonucunda teklif yerinde görülmüş ve II İdare Kanunu hükümlerine de uygun bulunduğundan, Başbakanlık makamına sunulmak üzere bir karar tasarısı hazırlanmıştır. Karar tasarısı 14 Ekim 1954 tarihinde Başbakanlık makamına iletilmiş, oranın da uygun görmesiyle Cumhurbaşkanlığı'na takdim edilmiştir. 28 Ekim 1954 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından imzalanan ve Başbakan ile İçişleri Bakanı'nın da imzalarının bulunduğu 27 240 sayılı karar ile, yukarıda adı geçen köyler, Adapazarı Kazası'nın Merkez nahiyesine bağlanmıştır⁴⁶.

1955 yılının başlamasıyla birlikte, Sakarya Vilayeti Merkez kazasına bağlı Serdivan köyünde belediye teşkilatının kurulması çalışmaları başlatılmıştır. Nitekim il nüfus memurluğundan verilen kayıtlara dayalı bilgilere göre, 2 554 nüfuslu Serdivan köyünde belediye teşkilatının kurulması talep ve teklif edilmiştir. Serdivan köyünde yaşayan bu nüfustan seçmen durumunda olanların yarısından fazlasının Belediye Kanunu hükümlerine uygun olarak yaptıkları başvuru⁴⁷ üzerine, adı geçen kanunun 7 nci maddesi gereğince, üç kişilik bir tahkik heyeti oluşturulmuştur. Bu heyet tarafından yapılan oy toplama çalışmaları sonucunda, 708 seçmenden 707'sinin usul ve şartlara uygun olarak verdikleri oylarla, köylerinde belediye kurulmasını istedikleri anlaşılmıştır. Bu suretle adı geçen bu köyde, belediye teşkilatının kurulması ciddiyet kesb etmiştir. Bu gelişmeler karşısında Sakarya Vilayeti İl İdare Heyeti'nin 17 Şubat 1955 tarih ve 198 sayılı kararı gereğince, bu köyün yıllık geliri ile belediye masraflarının karşılanabileceğine hükmedilmiş ve sonuçta burada belediye teşkilatının kurulması uygun mütalaa edilmiştir. Bunu müteakiben Sakarya Vilayeti, Serdivan köyünde belediye teşkilatının kurulmasına ait gelişmeleri İçişleri Bakanlığı'na bildirmiştir. Bu gelişmeler ve teklif, bakanlık tarafından Danıştay'a sevk edilerek, bu konuda görüş belirtmesi istenmiştir. Danıştay İkinci Dairesi, konuyla ilgili olarak 25 Şubat 1955 tarihinde bir toplantı yapmış ve görüşmeler sonucunda, Serdivan köyünde belediye teşkilatının kurulabileceği yönündeki mütalaa uygun bulunmuştur⁴⁸. İkinci Daire'nin bu kararı, Danıştay Genel Kurulu'nun 28 Şubat 1955 tarihinde gerçekleştirdiği toplantısında ele alınmış ve Serdivan köyünde belediye teşkilatının kurulması yönündeki istek ve tekliflerin uygun olduğu ittifakla onaylanmıştır⁴⁹.

Bunun üzerine meydana gelen gelişmeler 5 Mart 1955 tarihli bir yazı karar tasarısıyla birlikte, İçişleri Bakanlığı tarafından Başbakanlık makamına iletilmiş, oradan da bu konuda nihai kararın verilmesi için Cumhurbaşkanlığı'na takdim edilmiştir. Sonuçta Cumhurbaşkanlığı makamı, Serdivan köyünde belediye teşkilatının oluşturulması hakkında Danıştay Genel Kurulu'nun kararı ve Belediye Kanunu'nun 7 nci maddesi gereğince hazırlanan karar tasarısını 24 Mart 1955 tarihinde onaylayarak, uygunluğuna karar vermiştir⁵⁰. Kararın Resmî Gazete'de yayınlanmasını müteakiben, Serdivan köyündeki belediye teşkilatının oluşumunda, kanunen herhangi bir engel kalmamış oluyordu. Konuyla ilgili gelişmelerin uygulama aşamaları bir süre daha devam edecektir. Nitekim Serdivan'a ait belediye seçimleri 26 Şubat 1956 tarihinde yapılarak, Serdivanlılar belediye başkanlarını da seçeceklerdir⁵¹. Bu suretle Sakarya Merkez kazasına bağlı bu önemli yerleşim merkezindeki mülki yapılanma tamamlanmış ve 27 Şubat 1956 tarihi itibarıyla işlemeye başlamıştır.

Sakarya Vilayeti dahilindeki Arifiye ve Kalaycı Neviye köyleri, 16 Ağustos 1955 tarih ve 27 992 sayılı karar dahilinde birleştirilerek, Arifiye köyünde belediye teşkilatının kurulması karar altına alınmıştır⁵². Kararın Resmî Gazete'de yayınlanmasını müteakiben belediye olma süreci başlamış, Arifiye'de 26 Şubat 1956 tarihinde yapılacak belediye başkanlığı seçimlerinden sonra⁵³, bu yerleşim yerinde de belediye teşkilatı işlemeye başlayacaktır.

1956 yılında Büyük Söğütlü'de belediye teşkilatı kuruldu. Müteakiben 20 Mayıs 1956 tarihinde belediye seçimlerine gidildi. Seçimler sonucunda Büyük Söğütlü belediye meclisi oluşturuldu. Bu meclis, nahiyeye müdürünün nezareti altında 21 Mayıs tarihinde ilk toplantısını yapmış ve yapılan oylama sonucunda 12 oyla Ahmet İr, Büyük Söğütlü'nün ilk belediye başkanlığına getirilmiştir⁵⁴. Belediye teşkilatının kurulmasından sonra hızlı bir gelişme evresine giren Büyük Söğütlü, 1990 yılında, Söğütlü adıyla Sakarya Vilayeti'ne bağlı kaza durumuna getirilmiştir⁵⁵. Söğütlü'nün ilçe olmasına dair 3644 sayılı kanun, 9 Mayıs 1990 tarihinde kabul edilmiş, bu kanunun 20 Mayıs 1990 tarihli ve 20523 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanmasıyla birlikte, bu yerleşim merkezi resmen ilçe konumuna yükselmiştir⁵⁶. Ferizli'nin ilçe olması da Söğütlü ile aynı tarihte gerçekleşmiştir.

Karasu'nun Sinanoğlu köyünde belediye teşkilatının kurulmasına dair karar, 9 Ekim 1956 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanmak suretiyle yürürlüğe girmiştir. Bu suretle Karasu'nun Kocaali nahiyesinden sonra, Sinanoğlu da belediyeye kavuşmuş olmaktadır. Sinanoğlu, ilçenin en önde gelen ve nüfus yoğunluğu fazla olan köylerinden birisi idi⁵⁷. Ancak Sinanoğlu 1995 yılından itibaren Ferizli ilçesine bağlanmıştır⁵⁸.

Sapanca, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki mülki taksimatta uzun süre Kocaali Vilayeti'ne bağlı nahiyeye olarak yer almıştır. Osmanlı döneminde bir ara kaza şeklinde idare edildiği de bilinmektedir. Sapanca belediye teşkilatının kuruluş tarihi ise, Cumhuriyet ile yaşıttır yani 1923'te kurulmuştur⁵⁹. Bu tarihten sonraki gelişimini de Cumhuriyet dönemine borçludur. 14 Haziran 1954'de kabul edilip, 22 Haziran 1954 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanan "Kocaali Vilayeti'ne Bağlı Adapazarı Kazası'nda (Sakarya) Adıyla Yeniden Bir Vilayet Kurulması Hakkında Kanun" ile 1 Aralık 1954 tarihi itibarıyla, Sakarya Vilayeti'nin merkez kazası Adapazarı'na bağlı bir nahiyeye konumuna getirilmiştir⁶⁰. Yani Sapanca'nın nahiyeye olma durumu aynen devam etmiş, ancak bağlı olduğu vilayet değişerek, Sakarya Vilayeti'nin merkez kazası olan Adapazarı'na bağlanmıştır. 1 Aralık 1954 tarihi itibarıyla Sakarya Vilayeti'nin işlemeye başlaması, o ana kadar çok ciddi bir şekilde kaza olma eğilimi göstermeyen Sapanca'nın ve Sapançalıların harekete geçmeleri sürecini başlatmıştır. Nitekim Sapançalılar, Sakarya Vilayeti'nin teşkilini ve Adapazarı'nın bu vilayetin merkez kazası olmasını, kendi yerleşim merkezlerinin de ilçe olması için bir vesile kabul etmişler ve 1954 yılının son günlerinde Sapanca'nın kaza haline getirilmesi için çalışmalarına başlamışlardır. Bunun için bir heyet oluşturulmuş ve kaza olmak için gerekli imzalar toplanmıştır. Müteakiben Sakarya Vilayeti'ne müracaat edilmiş ve 11 Ocak 1955 tarihinde toplanan Vilayet İdare Heyeti ve İl Genel Meclisi, Sapançalıların başvurusunu olumlu karşılamıştır⁶¹. Bu suretle Sapanca'nın kaza olması süreci resmen başlamıştır.

16 Şubat 1955 tarihinde, çoğunluğu Sapanca Belediye meclisi azalarından oluşan 10 kişilik bir heyet, ilçe olmayla ilgili olarak İçişleri Bakanlığı nezdinde görüşmelerde bulunmak ve Başbakan Adnan Menderes ile görüşebilmek amacıyla Ankara'ya gitmişlerdir⁶². Bu heyet, bölgeye mensup 10 milletvekili tarafından kabul edilmiş ve onlarla birlikte Başbakan Adnan Menderes ile topluca

görüşmüşlerdir. Görüşmede Başbakan, "Ben Sapanca'yı kaza biliyordum" diyerek, heyete latifede bulunmuştur. Görüşmeler sonucunda, Sapanca'dan giden heyet, Başbakan Menderes'ten, nahiyenin 1955 yılı içerisinde ilçe olacağı vaadini almışlardır⁶³. Bu önemli gelişmeyi müteakiben, 1955 yılı bahar ve yaz ayları boyunca, Sapanca'da hummalı çalışmalar başlatılmış, yollar asfaltlanmış, elektrik ve su tesisleri takviye edilmiş ve Sapanca sahili güzelleştirilmeye çalışılmıştır⁶⁴. Bunun yanında, harap vaziyette olan Sapanca hükümet binasının tamirine imkân olmadığı kanaati ortaya çıkınca yıktırılmasına ve yerine kaymakamlık ve diğer hükümet dairelerini de kapsayacak geniş bir bina inşa edilmesine karar verilmiştir⁶⁵. Sapanca'nın kaza olması için gerekli olan kanun layihasının hazırlanmış olması ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin dönem tatilini bitirip, çalışmalarına başlamasıyla beraber meseleyi ele alacak olması, bu hummalı çalışmaları şüphesiz ki daha da hızlandırmıştır.

Ancak söylendiği ve beklendiği gibi olmamış, 1955 yılının sona ermiş olmasına rağmen, Sapanca'nın kaza olma arzusu henüz gerçekleşmemiştir. Tabii ki bu durum Sapancalıların ümidini kırmamıştır. Nahiyenin kaza olma arzusu, 1956 yılı Ocak ayının ortasında, Belediye Başkanı Asım Temren'in Ankara'ya gitmesi ve bölge milletvekilleriyle birlikte Başbakan Adnan Menderes ile görüşmesiyle hükümet nezdinde yinelenmiştir. Başbakan Menderes, Sapanca'nın kaza olması işinin en kısa sürede gerçekleşeceği vaadini, nahiyenin belediye başkanı olan Asım Temren'e tekrarlamıştır⁶⁶. Fakat beklentiler Sapancalıların beklediği bir hızda gerçekleşmeyince, 1956 yılı Haziran ortalarında, Sapanca'dan belediye başkanının idaresindeki dört kişilik bir heyet, konuyla ilgili temaslarda bulunmak üzere tekrar Ankara'ya hareket etmişlerdir. Heyetin gidiş amaçlarından diğerleri de, Ankara – İstanbul karayolunun gölün karşı sahilinden geçmesi yerine, Sapanca'nın içinden geçmesi teklifi ile yapımı daha evvel kararlaştırılan nahiyedeki turistik otelin yer tespiti idi⁶⁷. Yine Başbakan Adnan Menderes tarafından kabul edilen heyete, Sapanca'nın kaza haline getirilmesini sağlayacak kanun tasarısının bir an evvel Meclis'ten geçirilmesi, hatta bunun kurban bayramından evvel gerçekleşeceği vaadi tekrarlanmıştır⁶⁸. Bundan iki ay sonra, 1956 Ağustos ortalarında yine aynı amaçla Ankara'ya giden ve ilgili makamlarca görüşen heyete, malî yılbaşından önce Sapanca'nın kaza olma isteğinin gerçekleşeceği tekrar vaat edilmiştir⁶⁹. Bu vaat ve taahhütler uzayıp gidecek ve Sapanca'nın kaza olma arzusu, bundan yaklaşık olarak 10 ay sonra, başlangıcından ise tam 2.5 yıl sonra gerçekleşebilecektir.

1957 Haziran ortasında toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, aynı yılın 1 Eylül tarihinden itibaren 22⁷⁰ nahiyeyi kaza haline getiren bir kanunu kabul etmiştir. Böylece Sapancalılar uzun süreden beri devam eden gayretlerinin sonucunu almışlar ve Osmanlı döneminde ellerinden alınmış olan kaza olmak hakkına tekrar sahip olmuşlardır. Bu durum Sapanca'da büyük bir sevinç ve memnuniyet uyandırmıştır. Bu memnuniyetin bir nişanesi olmak üzere, Sapanca Belediye Başkanı Asım Temren, Sapancalılar adına Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes⁷¹, TBMM Başkanı Refik Koraltan⁷², İçişleri Bakanı Dr. Namık Gedik⁷³ ve Devlet Bakanı Celal Yardımcı'ya⁷⁴ birer teşekkür

telgrafı göndermiştir. Bunlardan Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a gönderilen teşekkür yazısı şu şekildedir:

"Sayın Celal Bayar, Reiscumhur,

"Ankara,

"Kaza olmamızın sevinci içinde bulunan Sapançalılar, zat-ı devletlerine içten gelen teşekkürlerimizi saygı ile sunar, ellerinizden öperiz.

"Belediye Reisi

"Asım Temren"⁷⁵

Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen kanunla, 1 Eylül 1957 tarihinde kaza haline getirilmesi kararlaştırılan Sapanca'da yapılacak resmî tören için bir kutlama komitesi kuruldu. 24 Temmuz 1957 tarihinde kurulan bu komite, resmî törenle ilgili her türlü faaliyeti organize etmekle yükümlüydü ve siyasi partiler ve tarafsız vatandaşlardan oluşan 11 kişilik bir heyetten oluşuyordu. Komite kurulur – kurulmaz alt yapı faaliyetlerine başlamıştır. Yerel basından takip edildiği kadarıyla, Sapançalılar da 1 Eylül tarihini büyük bir iştihakla beklemekte idiler⁷⁶. 11 kişilik "İlçe Kutlama Komitesi" ilk önemli toplantısını 3 Ağustos tarihinde gerçekleştirerek, iş bölümü yapmıştır. Komite başkanlığına Hamdi Başak, ikinci başkanlığına Hayrettin Uysal, kâtipliklere Başöğretmen Niyazi Güdülüoğlu ve Ali Cebeci, muhasipliğe de Kâzım Doğanlı getirilmiştir⁷⁷. Komitenin yaptığı ilk önemli toplantılardan sonra, yapılacak kutlama programının esasları da ortaya çıkmaya başlamıştır. Sapanca 1 Eylül'de resmen kaza olacaktı. İlk yapılan toplantıda, kutlama programının ise 6 Eylül Cuma günü olması kararlaştırılmıştı⁷⁸. Ancak sonraki toplantılarda bunun değiştirilmesi ve 8 Eylül 1957 tarihinde yapılması karar altına alınmıştır⁷⁹.

Sapanca İlçe Kutlama Komitesi'nin yaptığı toplantılarda alınan kararlar, Sapançalıların kaza olmaya ne denli önem verdiklerini göstermesi bakımından da son derece ehemmiyetlidir. Nitekim hazırlanan programda bulunacak etkinliklerden bazıları şu şekilde sıralanabilir: mehter takımı ve içinde Karadeniz, Siirt, Bursa kılıç-kalkan, Kırklareli ve Geyve zeybeği ekiplerinin bulunduğu halk oyunları, esnaf teşekküllerinin sembolik geçitleri, fener alayı, Sapanca hakkında şiir ve nesir yarışması, geceleri çeşitli eğlenceler ve havaî fişek gösterileri v.s. Ayrıca özel bir Sapanca sigarasının hazırlanması da karar altına alınmıştır ki, sigara kapağı için şair ve ressam olan ve Arifiye İlköğretmen Okulu resim öğretmeni olarak görev yapan Şerif Baykurt tarafından bir kapak kompozisyonu hazırlanacaktı. Son olarak komite ikinci başkanı Hayrettin Uysal da, radyoda Sapanca hakkında bir konuşma yapacaktı⁸⁰. Komitenin 13 Ağustos'taki toplantısına Sakarya Valisi Nazım Üner de iştirak etmiş ve tören programı üzerinde fikir alış-verişinde bulunulmuştur. Yine bu toplantıda Sapanca hakkında tertip edilen şiir ve nesir yarışmasında dereceye girenlere verilecek ödüller belirlenmiştir. Buna göre, her iki yarışmadaki birincilere 150, ikincilere 80 ve üçüncülere de 50'er Türk lirası ödül verilecekti. Yarışma için Vali'nin de içlerinde bulunduğu ve geri kalanının öğretmenlerden oluştuğu 10 kişilik bir jüri de seçilmiştir⁸¹.

Bütün hazırlıkların tamamlanmasından sonra, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği kanunun 1 Eylül 1957 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmesi münasebetiyle, Sapanca'da bir devlet töreni yapıldı. Bu kanunun çıkması ve yapılan tören ile birlikte 120 yıldan beri nahiye durumunda bulunan Sapanca, Sakarya Vilayeti'ne bağlı bir kaza durumuna gelmiş oldu. 1 Eylül 1957 Pazar günü saat 16'da başlayan törene, başta Sakarya Valisi Nazım Üner, daire müdürleri, Jandarma Kumandanı olmak üzere, büyük bir kısmı Sapançalılardan oluşan çok kalabalık bir halk topluluğu iştirak etmiştir. Tören, kaymakamlık levhasının, kaymakamlık olarak hazırlanan binaya takılmasıyla başlamıştır. Sapanca'ya yeni atanan Kaymakam İhsan Atakan, günün anlam ve önemini ifade eden bir konuşma yapmıştır. Konuşmayı müteakiben Vali Nazım Üner, kaymakamlığın açılış kurdelesini iyi temennilerle kesmiştir. Kaymakamlık makamına ziyaretlerle birlikte tebriklerde bulunulmasından sonra kurbanlar kesilmiş, Sapanca'da tam bir bayram havası meydana gelmiştir. Bu sevinç gece geç saatlere kadar devam etmiştir.

Bir gün sonra ise, 8 Eylül 1957 Pazar günü yapılacak kutlama merasimi için, İlçe Kutlama Komitesi tarafından davetiyelerin dağıtılmasına başlanmıştır. Bu arada şiir ve nesir yarışmasının sonuçlandırılması için, jüri Sapanca Belediyesi salonunda bir toplantı yapmıştır. Şiirde Hayrettin Uysal'ın Sapanca Destanı adlı şiiri birinci, Sevim Uysal'ın Sapanca'ya Serenad adlı şiiri ikinci ve Ahmet Küçükmeşe'nin Yeşil Gözlü Sapanca adlı şiiri üçüncü olmuştur. Nesirde ise, birinciliğe değer eser bulunamamış, ikinciliği Ahmet Küçükmeşe'nin yazdığı Yeşil Sapanca ve üçüncülüğü Hayrettin Uysal'ın kaleme aldığı Sapanca Panoramasından Çizgiler adlı yazı kazanmıştır. Kazananlar eserlerini 8 Eylül 1957 Pazar günü yapılacak törende okuyacaklar ve Sakarya Valisi tarafından kendilerine ödülleri verilecekti⁶². Törenle ilgili halk oyunları ekiplerinin çalışmaları da hemen hemen tamamlanmak üzereydi⁶³. Bu suretle Sapanca'nın kaza olması ile ilgili heyecan ve gelişmeler, tüm hafta boyunca sürmeye devam ediyordu ki, bu hazırlıklar ve Sapanca İlçe Kutlama Komitesi'nin faaliyetleri 7 Eylül 1957 Cumartesi sona erecektir. Bu çalışmalar dahilinde, yukarıdaki faaliyetlere ilave olarak törene iştirak etmek üzere üç adet uçak da temin edilmişti. Bu uçaklar özellikle, ertesi gün yapılacak törende, şiir yarışmasında birinci gelen Sapanca Destanı adlı şiirin basılan 20 000'den fazla nüshasını havadan ilçe üzerine atacaklardı. 8 Eylül tarihli törene o denli büyük bir önem verilmişti ki, Sapanca'nın kaza oluşunu kutlama törenine katılmak üzere Sapançalılar tarafından Adapazarlılar da hiçbir ayırım gözetilmeksizin davet edilmiş, bunun için Adapazarı'ndan Sapanca'ya ve oradan tekrar Adapazarı'na dönüş için gerekli araçlar dahi hazırlanmıştı⁶⁴. Artık çalışmalar son aşamaya gelmiş ve Sapanca halkı Pazar günü yapılacak kutlama programını beklemeye başlamıştı.

Sonuçta 8 Eylül Pazar günü gelmiş, Sapanca'nın kaza olmasını kutlamak amacıyla plânlanan program hiçbir aksama olmaksızın uygulamaya konulmuştur. Törene başta Sakarya Valisi Nazım Üner olmak üzere, Sapanca Kaymakamı, bölgede bulunan belediye başkanları, sivil ve askerî erkân ve çok kalabalık bir halk kitlesi iştirak etmiştir. Adapazarı'ndan beklendiği gibi çok

kalabalık bir insan kitlesi Sapanca'daki törenlere katılmıştır. İstiklâl Marşı'nın okunmasıyla başlayan kutlama programındaki açılış konuşmaları Belediye Başkanı, Kaymakam, Vali ve milletvekilleri tarafından yapılmıştır. Plânlandığı gibi halk oyunları gösterileri gerçekleştirilmiş, uçaklar gösterilerde bulunmuşlar ve Sapanca Destanı adlı şiir matbu kâğıtlar şeklinde ilçe üzerine atmışlar, şiir ve nesir yarışmasında dereceye girenler şiirlerini okumuşlar ve Sakarya Valisi tarafından kendilerine ödülleri dağıtılmıştır. Büyük bir coşku içerisinde geçen törenlerde, gece havaı fişek gösterileri ve fener alayı da yapılmıştır⁸⁵. Bu suretle Sapanca'nın kaza haline getirilmesi süreci, 1 Eylül tarihinde başlamış, resmî ve sivil gösterilerin yapılması şeklinde çok uzun bir süre devam etmiş ve 8 Eylül 1957 Pazar günü sona ermiştir.

Sapanca'nın kaza haline getirilmesinden sonra, Adapazarı ve civarındaki idarî yapılanma süreci devam etmiştir. Nitekim Akyazı'ya 23 km mesafede bulunan Dokurcun köyü, gerçekleştirilen bir törenle, 20 Haziran 1958 tarihi itibarıyla nahiye olarak işlemeye başlamıştır. Törene Sakarya Valisi Nazım Üner ve Sakarya milletvekili olan Selami Dinçer gibi ileri gelenler iştirak etmişlerdir. Tören esnasında Vali, milletvekili, nahiye müdürü adına bir genç ve Akyazı Kaymakam vekili birer konuşma yaparak, Dokurcun'un nahiye olmasının önemine değinmişlerdir. Ayrıca ikibini aşkın vatandaş kitlesinin iştirak ettiği törende, Dokurcun nahiye binasının açılışı da yapılmıştır⁸⁶.

Kaynarca 1959 yılına kadar Kandıra Kazası'na bağlı Şeyhler adıyla anılan bir bucak idi. Bu merkez Hocaköy adıyla da biliniyordu⁸⁷. 1 Nisan 1959 tarih ve 7 033 sayılı kanunla kaza haline getirildi⁸⁸. 1960 yılında ise Kaynarca'da belediye teşkilatı kurulmuştur⁸⁹. 20 Ocak 1966 tarih ve 714 sayılı kanunla da Sakarya Vilayeti'ne kaza olarak bağlanmıştır⁹⁰. Ancak bu uzun bir sürecin sonunda gerçekleşmiştir. Bu konudaki ilk kıvılcımlar, Kocaeli'nde yayınlanan Bizim Şehir adındaki gazetede yapılan bir neşriyatla ortaya çıkmıştır⁹¹. Söz konusu gazetenin 13 Aralık 1961 tarihli nüshasında yayınlanan bir habere göre, Sakarya Vilayeti'nin kazası durumundaki Sapanca Kocaeli'ne, buna karşılık Kaynarca da Sakarya'ya bağlanacaktı. Aslında bu ve benzeri haberler daha önce de yayınlanmış, özellikle Sakarya Vilayeti'nin teşkilinden hemen sonra Sapanca'nın kaza haline dönüştürülerek Kocaeli'ne bağlanması gündeme gelmişti. Ancak bu haberler Sapançalıları harekete geçirmiş ve yapılan girişimlerden sonra Sapanca'nın Sakarya'ya bağlı kalması tekrar sağlanmıştı. Hatta daha önce 1957 yılında Sapanca'nın kaza haline getirilmesi, onun Sakarya Vilayeti'ne bağlılığını tamamen sağlamlaştırmıştı. Zaten Akşam Haberleri gazetesinin konuyla ilgili haberi de, Sapanca'nın Sakarya'dan ayrılma niyetinde olmadığını şu şekilde doğruluyordu: "İzmit'te intişar eden Bizim Şehir gazetesinin dünkü nüshasında Sapanca halkının Kocaeli'ye bağlanacağı hakkında bir haber intişar etmişse de, ilgililerle yaptığımız temas neticesinde, böyle bir şeyin düşünülmediği bildirilmiştir⁹².

1959'da kaza olan Kaynarca'nın durumu Sapanca'ya oranla biraz dahafarklılık arz ediyordu. Çünkü Kaynarca kazası, Adapazarı'na yakın olmasına karşılık, idarî yönden Kocaeli Vilayeti'ne bağlıydı. Bu nedenle

Kaynarca'nın Sakarya Vilayeti'ne bağlanacağı haberi, Sakarya basını tarafından memnuniyetle karşılanmıştır⁹³. Mesela 14 Aralık 1961 tarihli Adapazarı Akşam Haberleri gazetesi, İzmit'e 90 ve Adapazarı'na ise sadece 16 km uzaklıkta bulunan Kaynarca'nın "Sakarya'ya bağlanmak istediği"ni yazıyordu. Haberin devamında şu ifadeler yer verilmişti: "...Bu maksatla ilçeye bağlı bütün köy muhtarları, aralarında bir mazbata yaparak Sakarya Valiliği'ne müracaat etmişlerdir. Sakarya İl İdare heyeti, mütalaası alınmak üzere, müracaatı altı ay evvel Kocaeli iline göndermişse de bugüne kadar cevap alamamıştır. Kaynarca halkı, bu defa müracaatlarını Kocaeli ilinden takibe başlamışlardır. Kaynarca ilçe merkezi, şehrimize 16, İzmit'e ise 90 km mesafede olup, bütün ihtiyaçlarını Adapazarı'ndan giderdiği için, malını piyasaya gene şehrimizde arzeder..."⁹⁴ Kaynarca'nın Sakarya'ya bağlanması konusunda 1961 yılından itibaren uzun süre önemli bir gelişme olmamıştır.

Kaynarca'nın Sakarya Vilayeti'ne bağlanması hususundaki gelişmeler, 1964 yılı ile birlikte canlılık kazanmaya başlamıştır. Sakarya basını konuyla ilgili gelişmeler üzerinde hassasiyetle durmuş, memnuniyetini ifade etmekten kaçınmamıştır⁹⁵. Ancak mesele, 1964 yılının sonlarından itibaren artık tam anlamıyla ciddi bir şekilde vilayetin gündemine gelmiştir. Özellikle Kaynarca'nın İzmit'e uzaklığı, resmî ve idarî muamelâta önemli problemlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İzmit'e uzaklığı ve Adapazarı'na yakınlığı, Kaynarca'yı ve Kaynarcalıları Sakarya Vilayeti'ne gittikçe yakınlaştırmaktaydı. Bu nedenle Kaynarcalılar, Kocaeli Vilayeti nezdinde girişimlerde bulunarak, ilçelerinin Sakarya'ya bağlanması talebinde bulunmuşlardır. Bir taraftan da Kaynarca'dan teşkil edilen bir heyet, konuyla ilgili temaslarda bulunmak üzere Ankara'ya gitmiştir. Kaynarcalılar Sakarya'ya bağlanmaya, hayati bir mesele olarak yaklaşmaktadırlar. Kaynarcalıların ayrılık talebine, Kocaeli Vilayeti başlangıçta farklı bir tarzda yaklaşmıştır. Eğer Kaynarca Sakarya'ya bağlanırsa, Sapanca'nın da Kocaeli'ne verilmesi şeklinde bir görüş beyan edilmiştir⁹⁶. Ancak bu tepki fazla devam etmemiş, Kocaeli Vilayeti, tıpkı Sakarya Vilayeti'nin teşkil edilmesi sırasındaki gibi, bu girişime de "anlayış" göstermiş ve Kaynarca'nın Sakarya ile birleşmesine olumlu yaklaşıma başlamış ve hükümet nezdindeki teşebbüslere yeşil ışık yakmıştır. Bu suretle Kaynarca'nın Sakarya'ya bağlanma süreci, ilk defa ciddi bir aşamaya girmiştir.

Kaynarca'nın Sakarya Vilayeti'ne bağlanmasına dair haberlerin Adapazarı basınında çıkmasından sonra, Kaynarcalılar bundan büyük bir memnuniyet duymuşlardır. Nitekim Kaynarca Belediye Başkanı, söz konusu gelişmelerin Demokrat Sakarya gazetesinde yayınlanmasından sonra, bu gazeteyi telefonla aramış, "haklı davalarında kendilerini destekleyen" gazeteye ve yöneticilerine teşekkür etmiştir. Hatta belediye başkanı, gazete mensuplarını Kaynarca'ya davet etmiş ve bu gazetenin şahsında, Sakarya basınına minnet ve şükran hislerini açıklamıştır⁹⁷.

1965 yılının yaz aylarından itibaren, Kaynarca'nın idarî durumu hakkındaki gelişmeler netleşmeye başlamıştır. Nitekim Temmuz 1965'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde konuyla ilgili olarak hazırlanan kanun tasarısı, ilgili komisyonlarca tasdik edilmiş ve hiç bekletilmeden kabul edilme aşamasına getirilmiştir. Bu önemli gelişmeyi müteakiben, Sakarya basınına göre, "Kaynarca'nın Sakarya Vilayeti hudutları içine girmesi" artık an meselesiydi⁹⁸. Gerçekten de beklendiği gibi olmuş, 29 Ağustos 1965'te TBMM'ndeki gelişmelerden sonra, Kaynarca ilçesinin Sakarya'ya bağlanması meselesi Meclisten olumlu bir şekilde geçmiştir⁹⁹.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden sonra ilgili kanun tasarısı Cumhuriyet Senatosu'na havale edilmiştir. O günlerde Ankara'da meydana gelen bu gelişmeler, Sakarya Vilayeti tarafından da yakından takip edilmekteydi. Nitekim Yeni Sakarya gazetesi yazarı Abdullah Çelik'in, Sakarya Valisi Ertuğrul Ünlüer ile yaptığı bir röportajda, Kaynarca kazasının Sakarya'ya bağlanmasıyla ilgili olan çok önemli bir bölüm mevcuttur. Bu mülakatta, gazeteci Abdullah Çelik, Sakarya Valisi'ne yönelik olarak, "Kaynarca'nın bize bağlanması gün meselesi. Biliyorsunuz Meclisten geçmiş, senatoda bekliyor. Önümüzdeki günlerde Kaynarca'nın Sakarya'ya bağlanması yüzde yüz. Bu çok geri kalmış ilçe ile ilgili çalışmalarınız var mıdır? şeklinde bir soru sormuştur. Vali Ünlüer'in bu soruya verdiği cevap, Kaynarca'nın Sakarya'ya bağlanma taleplerine, Sakarya Vilayeti'nin de kayıtsız kalmadığını göstermesi bakımından önemlidir: "Biliyorum. Kaynarca bize bağlanır – bağlanmaz oraya özel ilgi gösterecek, kısa zamanda en önemli ihtiyaçlarını gidereceğiz. Kaynarca yeter ki yıllardır arzu ettiği Sakarya'ya bağlanma arzusuna nail olsun"¹⁰⁰. Vali Ünlüer'in sözlerinden, Kaynarca'nın Sakarya'ya bağlanma sürecinden kendilerinin emin olduğunu ve Sakarya Vilayeti olarak, söz konusu bu ilçe ile yakından ilgilenileceği sonucunu çıkarabilmek de mümkündür.

1966 yılının ilk ayında, Cumhuriyet Senatosu'nun da söz konusu kanun tasarısını onaylaması sonucunda, Kocaeli Vilayeti'nin Kaynarca kazasının, Sakarya Vilayeti'ne bağlanması kanunla kesinlik kazanmıştır. Konuyla ilgili kanunun kabul tarihi 20 Ocak 1966 ve numarası 714'tür ve 27 Ocak 1966 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanunun maddeleri şu şekildedir:

"Kocaeli İline Bağlı Kaynarca İlçesinin Sakarya İline Bağlanması Hakkında Kanun:

"Kanun No: 714. Kabul tarihi: 20-1-1966.

"Madde 1. Kocaeli iline bağlı Kaynarca ilçesi, Sakarya iline bağlanmıştır.

"Madde 2. Bu kanun yayınlandığı tarihte yürürlüğe girer.

"Madde 3. Bu kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür. 27-1-1966"¹⁰¹.

Bu suretle Kaynarca'nın Sakarya'nın ilçesi olduğuna dair kanun 20

Ocak'ta kabul edilmiş, ancak 27 Ocak 1966 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlük kazanmış oluyordu.

O sırada 16 745 nüfusa sahip olan Kaynarca kazasının Sakarya'ya bağlanması, hem Kaynarca'da ve hem de Adapazarı'nda çok büyük bir memnuniyet uyandırmıştır. 1954'de beş ilçeli olarak kurulan Sakarya Vilayeti'nin ilçe sayısı, 1957'de Sapanca'nın kaza olması ve 1965'te de Kaynarca'nın Sakarya'ya bağlanması sonucunda yediye ulaşmıştır. Bu büyük memnuniyete rağmen, Sakarya'da Kaynarca ile ilgili bazı endişeler de yok değildi. Çünkü uzun süreden beri Sakarya'ya bağlanma isteği ve gayreti gösteren Kaynarca'ya, Kocaeli Valiliği Özel İdaresi o yıllarda pek fazla ilgi göstermemişti. Bu da söz konusu bu ilçeyi, diğer ilçelere göre geride bırakmıştı. Bu konu Sakarya basınında önemle işlenmiş ve Sakarya Valisi'nin Kaynarca ile özel olarak ilgilenmesi talep edilmiştir¹⁰². Hatta Yeni Sakarya gazetesi konuyla özel olarak ilgilenmiş, yazarlardan Abdullah Çelik, yazmış olduğu yazılarda Kaynarca'yı "talihsiz" olarak nitelmiş, 1959'da ilçe yapılan Kaynarca'daki tek değişikliğin, "bucak müdürlüğü" tabelasının kaldırılıp, yerine "kaymakamlık" tabelasının konmasından ibaret olduğuna işaret etmiştir¹⁰³.

27 Ocak 1966 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanan kanunla Sakarya'ya bağlanan Kaynarca'ya ait yazışmalar, 29 Ocak tarihinde Sakarya Vilayeti'ne ulaşmıştır. Bu tarih itibarıyla Vilayette Kaynarca ile ilgili hummalı çalışmalar başlatılmıştır. Durum derhal Kaynarca kazasına bildirilmiştir ki, bu, Sakarya Vilayeti'nden yeni kazasına yazılan ilk yazı anlamına da gelmekteydi. Bu münasebetle Kaynarca Kaymakamı Rasim Gezmiş ile Belediye Başkanı Hüsnü Aydın, 31 Ocak 1966 Pazartesi günü Sakarya Vilayeti'ni ziyaret etmişler ve Vali Ertuğrul Ünlüer'in misafiri olmuşlardır. Görüşmeler sonucunda ortaya çıkan karara göre, Kaynarca kazası, 2 Şubat 1966 tarihinde gerçekleştirilecek resmî törenle, Kocaeli'nden ayrılarak, Sakarya Vilayeti'ne bağlanacaktı. Törende Sakarya Valisi'nin yanı sıra, Kocaeli Valisi de bulunacaktı¹⁰⁴. 2 Şubat tarihli gazeteler, Kaynarca'nın Sakarya'ya bağlanmasına dair kanunun metnini yayınlamışlardır¹⁰⁵.

Plânlandığı üzere, Kaynarca'nın Sakarya Vilayeti'ne bağlanması töreni 2 Şubat 1966 tarihinde yapıldı. Bunun için Vilayet'ten Kaynarca'ya geniş katılımlı bir mülki ve askerî heyet gitti. Saat 13'te araçlarla Adapazarı'ndan hareket edenler arasında başta Sakarya Valisi Ertuğrul Ünlüer, Adapazarı Belediye Başkanı Vedat Önsal, Jandarma Alay Komutanı, daire müdürleri, il genel meclisinden bazı üyeler, basın mensupları, millî eğitim mensupları ve kalabalık bir halk topluluğu bulunuyordu. Vilayetten resmî heyet olarak gidenler, saat 13.50'de Kaynarca kaza sınırına ulaşmışlardır. Bu heyet, Kaynarca Kaymakamı Rasim Gezmiş ve Kaynarca Belediye Başkanı Hüsnü Aydın'ın başlarında bulunduğu kalabalık bir heyet tarafından ilçe sınırında karşılanmışlardır. Kaynarca'ya varan heyeti, orada da kalabalık bir şekilde bulunan ve ilçelerinin bu mutlu günlerini kutlamak için toplanan Kaynarcalılar karşılamışlardır. Adapazarı'ndan giden heyetin ilçeye varmasıyla birlikte resmî törene geçilmiş ve saat tam 14'de Sakarya Valisi Ertuğrul Ünlüer, Kaynarca Belediyesi önünde

toplanan kalabalık halka hitaben özlü bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma geniş takdir toplamıştır. Vali Ünlüer'in hitabetini müteakiben, Adapazarı'ndan gelen misafirler ve Kaynarcalılar toplu olarak Kaymakamlık başta olmak üzere resmî dairelere ziyarette bulunmuşlardır. Ziyaretten sonra Vali başkanlığındaki heyet Kaynarca'da bir süre daha kalmışlar ve Adapazarı'na hareket etmişlerdir¹⁰⁶. Kaynarca'nın Sakarya Vilayeti'ne ait bir kaza olduğunun resmî tescili anlamına gelen bu tören de, bu suretle son buluyor ve Kaynarcalılar da uzun süreden beri gayret gösterdikleri Sakarya Vilayeti'ne bağlanmış oluyorlardı.

2 Şubat 1966 tarihinde Vilayet mülki ve askerî erkânının Kaynarca'da toplanması ve ilçenin Sakarya Vilayeti'ne bağlanması münasebetiyle gerçekleştirilen tören, Kaynarca'nın yakın tarihinin şüphesiz ki en önemli hadiselerinden birisiydi. Bu durumun ilçe ileri gelenlerini olduğu gibi, tüm Kaynarcalıları büyük bir memnuniyet içerisinde bıraktığında şüphe yoktur. Bu memnuniyetin bir nişanesi olarak, 9 Şubat 1966'da Kaynarca ileri gelenleri de Sakarya Vilayeti'ne bir nezaket ziyaretinde bulunmuşlardır. Ziyarete başta Kaynarca Belediye Başkanı Hüsnü Aydın, bazı partilerin ilçe başkanlarından Süleyman Topçu ve A. İhsan Acar, halk adına Nazif Yazgan, Aziz Köse, Cevdet Özen ve Cemil Kayman katılmışlar ve saat 11'de Vali Ertuğrul Ünlüer'i ziyaret etmişlerdir. Ziyaret çok olumlu bir hava içerisinde geçmiş, Vali Ünlüer Kaynarca'nın dert ve dileklerini tekrar dinlemiş ve Kaynarcalı yetkililer de Vali'ye yakın ilgisinden dolayı teşekkürlerini sunmuşlardır. Sakarya Valisi Ertuğrul Ünlüer, selam ve sevgilerinin Kaynarcalılara iletilmesi istemiş ve sözlerine şu şekilde son vermiştir: "Memleket meselelerinden, topluma hizmet alanında el ele vermiş olmanızdan ötürü çok memnun kaldım. Kaynarcalılara hizmet, bize ödenmesi gereken önemli borçlardandır"¹⁰⁷. Bu suretle Kaynarca ile, yeni bağlandığı vilayetin mülki erkânı arasında çok iyi bir diyalog kurulmuş ve Kaynarca'nın da Sakarya'nın diğer ilçeleri gibi gelişmesinin önü açılmıştır.

Kaynarca ilçesinin mülki olarak Sakarya'ya bağlanması, o günlerde Adapazarı basınında en geniş olarak işlenen konulardan birisiydi. Kaynarca'nın yıllarca ihmal edilmesi karşısında, başta Vilayet ve Sakarya basını olmak kaydıyla, Sakarya'nın bu yeni ilçesine büyük bir ilgi ve alaka göstermişlerdir. Gazetelerde zaman zaman Kaynarca ilçesi merkez ve köylerine ait 1965 nüfus sayımı sonuçları verilirken¹⁰⁸, zaman zaman da Vilayet tarafından yapılan atamalar hakkında haberler yayınlanıyordu. Mesela bu haberlerden birinde, şu satırları okuyabilmek mümkündür: "Yakın zamanda Kocaeli ilinden ayrılarak ilimiz hudutları içine giren Kaynarca ilçemizin tüm ihtiyaçları, ilimiz kanalıyla yapılmaya başlanmıştır. Bu cümleden olarak uzun zamandır hükümet tabibi bulunmayan ilçeye, tabip atandığı bakanlıkça ilimize bildirilmiştir. İlçenin büyük ihtiyaçlarından olan doktor derdi bu suretle halledilmiştir. Atanması yapılmış olan doktor, yakın zamanda vazifesine başlayacaktır"¹⁰⁹. Bu ifadelerde, Adapazarı'nın Kaynarca'ya karşı olumlu bakış açısının tüm emarelerini görebilmek mümkündür.

Konuyla ilgili olarak aynı günlerde meydana gelen başka bir gelişme de, Sakarya Millî Eğitim Müdürü Ferit Çamoğlu'nun Kaynarca'yı ziyaretidir.

Çamoğlu Kaynarca'da 2 Şubat'ta yapılan resmî törene, rahatsızlığı yüzünden iştirak edememişti. Bu nedenle Sakarya'nın yeni ilçesini görmek isteyen İİ Millî Eğitim Müdürü, ilçeye varışında önce temeli atılmış, ancak yapımına ara verilmiş olan ortaokul binasının yerini incelemiş ve sonra öğretmenler derneğini ziyaret etmiştir. Burada öğretmenlerle sohbetinde bulunan Çamoğlu, geç saatlerde Adapazarı'na dönmüştür. Bu ziyaret sonucunda Kaynarca'nın millî eğitim ile ilgili problemleri de en azından tespit edilmiş oluyordu¹¹⁰.

1962 yılına kadar Adapazarı merkez kazasına bağlı köy durumundaki Erenler'de, bu tarih itibarıyla belediye olma gayreti görülmeye başlanmıştır. Belediyeler Kanunu'na göre, bir yerleşim yerinin belediye olabilmesi için en az 2000 nüfusa sahip olması gerekirken, Erenler köyünün nüfusu 5000'in üzerindeydi. Bu konuyla ilgili olarak Sakarya basınının da üzerine düşen görevi fazlasıyla gerine getirdiği anlaşılmaktadır¹¹¹. Bu gelişmeler sonucunda, Erenler köyünün yaptığı başvurular olumlu değerlendirilmiş ve sonucu belirlemek için halk oylaması yapılması kararlaştırılmıştır. Sonuçta 18 Mart 1962 Pazar günü Erenler köyünün belediye statüsüne kavuşması için gerekli olan halk oylaması gerçekleştirilmiştir¹¹². Bunu müteakiben Sakarya Vilayeti'nin durumu İçişleri Bakanlığı'na teklif etmesi ve gerekli işlemlerin yerine getirilmesinden sonra, Erenler'de belediye teşkilatının kurulması kesinlik kazanmıştır. Bu suretle Erenler'in belediye haline gelmesi ve belediye başkanının tespiti 1962 yılı sonunda gerçekleştirilmiş ve Erenler Belediyesi kurulmuştur. Bundan bir süre sonra 1966 yılında meydana gelen bir gelişme, Erenler'i de yakından ilgilendirmektedir. Zira o ana kadar Erenler Belediyesi'ne tabi olan Maltepe mahallesinin, bu belediyeden ayrılması söz konusu olmuştur. Bu gelişme, Maltepe mahallesi sakinlerinin Adapazarı merkez kaza belediyesine bağlanmak için yaptıkları bir girişim sonucunda gerçekleşmiştir. Bu müracaat yerinde karşılanmış, ancak bunun için kanunî bir zorunluluk olarak, halk oylaması yapılması gerekmiştir. Söz konusu halk oylaması 9 Mayıs 1962 Pazartesi günü yapılmıştır. Oylamanın sonucunda, toplam 181 oydan 153'ünün Adapazarı'na bağlanma lehinde ve 28'inin ise mevcut statünün korunması lehinde olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuca göre, Maltepe mahallesinin bundan böyle Adapazarı Belediyesi sınırları içerisinde olması kanuniyet kazanmıştır¹¹³.

Bölgedeki en eski yerleşim merkezlerinden birisi olan Taraklı 1987 yılına kadar Geyve kazasına bağlı bir kasaba olarak kalmıştır. Bu tarihte ise bağımsız kaza durumuna yükseltilerek, doğrudan Sakarya Vilayeti'ne bağlanmıştır¹¹⁴. Taraklı'nın ilçe olmasına dair 3392 sayılı kanun, 19 Haziran 1987 tarihinde kabul edilmiştir. Bu kanunun 4 Temmuz 1987 tarihli 19507 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanmasını müteakiben, söz konusu bu yerleşim merkezi resmen ilçe konumuna yükselmiştir¹¹⁵. İlçenin belediye teşkilatı ise 13 Kasım 1953 tarihinde imzalanan 26 422 sayılı kararla oluşturulmuştu¹¹⁶. Aynı tarihte Taraklı ile birlikte Pamukova ve Kocaali de ilçe durumuna yükseltmişlerdir.

Kocaali önceleri Karasu'ya bağlı bucak iken, 1987 yılında kaza durumuna yükseltilerek, Sakarya Vilayeti'ne bağlanmıştır. Merkez ve Ortaköy bucaklarından teşekkül etmiştir. Belediye teşkilatı ise 1956'da oluşturulmuştu¹¹⁷.

Aslında bu konuya ait gelişmeler 1955 yılında başlamış ve Sakarya Vilayeti'nin Karasu ilçesine bağlı olan Kocaali (Kocaali) ve Hizar köyleri, 14 Nisan 1955 tarih ve 27 670 sayılı kararla birleştirilerek, Kocaali adıyla belediye teşkilatının kurulması kararlaştırılmıştı¹¹⁸. Kocaali'de belediye teşkilatının kurulmasını müteakiben, Kocaalililer, 26 Şubat 1956 tarihinde yapılan belediye seçimlerini müteakiben belediye başkanlarını da belirlemişlerdir¹¹⁹. Bu suretle Kocaali'deki belediye teşkilatı da tam anlamıyla işlemeye başlamıştı. Kocaali bucağının, Sakarya Vilayeti'ne ilçe olarak bağlanmasına ait gelişmeler, 1984 yılın bahar aylarıyla birlikte başlamış, aynı yılın Haziran ayında karara dönüşmüştür. Nitekim Sakarya İl Genel Meclisi'nin 25 Haziran 1984 tarihli toplantısında, Kocaali'nin ilçeye dönüştürülmesi 1'e karşılık 26 oyla kabul edilmişti¹²⁰. Bu şekilde başlayan süreç, Kocaali'nin, 19 Haziran 1987 tarihinde kabul edilen 3392 sayılı kanunla ilçe olmaya hak kazanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu kanunun 4 Temmuz 1987 tarihli 19507 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanmasını müteakiben, söz konusu bu yerleşim merkezi resmen ilçe konumuna yükselmiştir¹²¹. Kocaali ile aynı tarihte Taraklı ve Pamukova da ilçe durumuna getirilmişlerdir.

Sakarya Vilayeti'nin Ferizli ilçesi çok yakın dönem içerisinde kaza durumuna yükseltilmiştir. 1973 yılında belediye teşkilatının oluşturulduğu Ferizli, 1990 yılında bağımsız ilçe olarak Sakarya Vilayeti'ne bağlanmıştır¹²². Ferizli'nin ilçe olmasına dair 3644 sayılı kanun, 9 Mayıs 1990 tarihinde kabul edilmiş, bu kanunun 20 Mayıs 1990 tarihli ve 20523 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanmasıyla birlikte, bu yerleşim merkezi resmen ilçe konumuna yükselmiştir¹²³. Söğütlü'nün ilçe olması da Ferizli ile aynı tarihte gerçekleşmiştir. Ferizli'nin ilçe haline dönüştürülmesinden sonra, çevresinde bulunan bazı yerleşim yerlerine dair idarî düzenlemeler de yapılmıştır. Bu yerlerden birisi Sinanoğlu'dur. Sinanoğlu'nda 7 Mayıs 1995 Pazar günü yapılan bir halkoylaması, beldenin Karasu'dan ayrılıp Ferizli'ye bağlanması konusundaydı. Yapılan oylama sonucunda, 1140 kişi Ferizli'ye bağlanma lehinde oy vermiş, 35 kişi ise Karasu'ya bağlılığın devam etmesini istemiştir. Sonuçta Sinanoğlu beldesi, vilayetin en yeni ilçelerinden birisi olan Ferizli'ye bağlanmış oldu¹²⁴.

Karapürçek 1930 yılına kadar köy iken, aynı yıl 15 Nisan tarih ve 4 083 sayılı kararnameyle nahiye haline getirilmiş bir yerleşim merkezidir¹²⁵. Daha sonra Akyazı kazasına bağlı bir nahiye iken, 12 Ağustos 1991'de ilçe olarak doğrudan Sakarya Vilayeti'ne bağlanmıştır¹²⁶.

1981 yılında yapılan yeni bir düzenlemeyle nüfusları 8 899 olan Arifiye, 15 372 olan Erenler ve 17 320 olan Serdivan köylerinin belediyeleri Adapazarı Belediyesi'ne bağlanmıştır¹²⁷. Buna son duruma göre; Serdivan ve Erenler Belediyeleri, mahalleleriyle birlikte doğrudan Adapazarı Belediyesi'ne bağlanırken, Arifiye Belediyesi, merkeze bağlı şube müdürlüğü şekline dönüştürülmüştür. Dağdibi, Güneşler, Karakamış, Hanlıköy, Aralık, Yazlık muhtarlıkları kaldırıldı ve merkez belediyesine bağlandı. Aşağıdereköy, Yukarıdereköy, Karaaptiller, Trabzonlar ve Süleymanbey köyleri mücavir saha kabul edilerek, merkez belediyeye bağlı hale getirilmişlerdir¹²⁸. Bu suretle

Adapazarı merkez kazasının sınırları genişletildi ve 46 mahalleli bir şehir haline geldi¹²⁹.

2000 yılında Sakarya Vilayeti'ndeki en önemli idarî yapılanma, şüphesiz ki Adapazarı Büyükşehir Belediyesi'nin teşkil edilmesidir. 17 Ağustos 1999 "asrın felaketi", büyükşehir belediyesinin kurulması sürecini hızlandırmıştır. Bakanlar Kurulu'ndan geçen Adapazarı Büyükşehir Belediyesi'nin kurulmasına dair kararname, 4 Mart 2000'de Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından imzalanmıştır¹³⁰. Bundan iki gün sonra, 6 Mart 2000'de 23 985 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 593 sayılı kanun hükmünde kararnameyle Adapazarı Büyükşehir Belediyesi resmen kurulmuştur¹³¹. Bu kararnameye göre, Adapazarı Büyükşehir Belediyesi'nin sınırları şu şekilde çizilmiştir: Ferizli ve Söğütü ilçelerinin yanı sıra, alt belediye statüsüne indirilen Adapazarı ile Arifiye, Bekirpaşa, Erenler, Güneşler, Hanlıköy, Kâzımpaşa, Nehirkent, Serdivan ve Yazlık, büyükşehir dahil olmuşlardır. Kararnamenin ikinci maddesiyle, mevcut belediye başkanı, belediye meclisi ve belediye encümeni, ilk mahallî seçimlere kadar büyükşehir belediye başkanı, meclisi ve encümeni olarak görev yapacaklardı. Buna göre, mevcut başkan Aziz Duran, ilk mahallî seçimlere kadar bundan böyle "Büyükşehir Belediye Başkanı" sıfatıyla görevine devam edecekti. Kararnameye göre merkeze bağlı Acielmalı, Alancuma, Alandüzü, Çaltıcak, Çamyolu, Dağdibi, Göktepe, Harmantepe, Horozlar, İkizce Osmaniye, Karakamış, Karaman, Karapınar, Korucuk, Mahmudiye, Resüldivan (Camili), Süleymanbey, Taşkısığı, Söğütü'ye bağlı Akarca, Akçakamış, Akgöl ve Rüstemler ile Ferizli'ye bağlı Damlık ve Değirmencik köylerinin tüzel kişilikleri sona ermiş ve birer mahalleye dönüştürülmüşlerdi. Ve mal varlıkları da büyükşehir belediyesine devredilmiştir¹³². Yayımlanan Resmî Gazete'de, yukarıda sayılan köylerin tam ortasında bulunan Evrenköy'ün adının unutulması, konuyla ilgili hazırlanan kanun hükmünde kararnamenin en önemli eksikliklerinden birisi olarak dikkat çekmiştir. Evrenköy konusunda yapılan hata, köy sakinleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır¹³³. Özetlemek gerekirse, Adapazarı Büyükşehir Belediyesi'nin teşkil edilmesi, depremden çıkan bir şehir olan Adapazarı'nın ve civarının gelişmesinde çok önemli bir başlangıç aşamasıdır. Bu şansı iyi kullanmak isteyen ve hatta buna mecbur olan Büyükşehir Belediyesi, Adapazarı'nı Türkiye'de 21. yüzyılın modern şehirlerinden birisi haline getirme azminde olacaktır.

2004 yılı itibarıyla, Sakarya Vilayeti'ndeki idarî yapılanmanın son durumunu ve vilayet hakkındaki temel bilgileri şu şekilde izah etmek mümkündür:

Merkez kaza durumundaki Adapazarı şehrinin denizden yüksekliği 31 m'dir. Vilayetin gerçek alanı 5015 km², izdüşüm olarak alanı 4821 km²'dir¹³⁴. Bu suretle takribî olarak 5000 km² yüzölçüme sahip olan Sakarya Vilayeti'nde, merkez ilçeyle birlikte 13 ilçe, 5 bucak, 39 belediye, 478 köy ve 308 köy altı yerleşimi olmak üzere, toplam 824 yerleşim birimi bulunmaktadır. Vilayetin 13 ilçesi, ilçelerdeki köy ve mahalle sayıları ile birlikte şu şekildedir: Merkez (70 – 89), Akyazı (55 – 20), Ferizli (17 – 10), Geyve (63 – 8), Hendek (72 – 22),

Karapürçek (12 – 3), Karasu (30 – 19), Kaynarca (41 – 4), Kocaali (30 – 11), Pamukova (30 – 3), Sapanca (17 – 12), Söğütlü (19 – 4) ve Taraklı (22 – 4)¹³⁵.

Merkeze bağlı Kâzımpaşa, Akyazı'ya bağlı Dokurcun, Geyve'ye bağlı Doğançay, Hendek'e bağlı Karadere ve Kocaali'ye bağlı Ortaköy de vilayetin toplam beş adet olan bucaklarını oluşturmaktadır. Vilayeti dahilinde bulunan toplam 39 belediye teşkilatı, şu yerleşim birimlerindedir: Adapazarı merkez, Akyazı, Çaybaşıyeniköy, Erenler, Güneşler, Hanlı, Nehirkent, Serdivan, Yazlık, Bekirpaşa, Kâzımpaşa, Akyazı, Altındere, Kuzuluk, Dokurcun, Gücücek, Ferizli, Gökent, Sinanoğlu, Geyve, Alifuatpaşa, Hendek, Yeşilyurt, Çamlıca, Karasu, Darıçayırı, Kurudere, Limandere, Yuvalıdere, Karapürçek, Kaynarca, Kocaali, Ortaköy, Pamukova, Sapanca, Kırkpınar, Kurtköy, Söğütlü ve Taraklı¹³⁶. Bunlardan 14 adedi büyükşehir kapsamında olup, şu yerleşim merkezlerinden oluşmaktadır: Adapazarı merkez, büyükşehir, Arifiye, Çaybaşı Yeniköy, Erenler, Güneşler, Hanlı, Nehirkent, Serdivan, Yazlık, Bekirpaşa, Kâzımpaşa, Söğütlü ve Ferizli¹³⁷. 2004 yılına giren Sakarya Vilayeti'nin mülki yönden son gelişmeleri ve mevcut durumu bu şekildedir.

1954 öncesi Adapazarı ve çevresi, o tarihten sonra ise il olarak ortaya çıkan Sakarya Vilayeti ve onun kapladığı alanın, idarî yönden asıl gelişimi Cumhuriyet ile birlikte başlamıştır. Osmanlı devletinin son dönemlerinde kaza olan ve Cumhuriyet Türkiye'si'nin ortaya çıkmasıyla birlikte Kocaali Vilayeti'ne bağlı kaza olma durumunu sürdüren Adapazarı, 1954 yılı ile birlikte önemli bir gelişme evresine girmiştir. 1 Aralık 1954 tarihi ile birlikte işlemeye başlayan Sakarya Vilayeti'nin merkez ilçesi durumuna yükseltilen Adapazarı, başta idarî olmak üzere, diğer yönlerden de büyük bir gelişme evresine başlamıştır. Sadece şehir nüfusundaki artış ve önemli sanayi kuruluşlarının merkez ilçe dahilinde hayata geçirilmesi dahi, bu büyümeyi göstermek için yeterlidir. Buna şehir merkezinin büyük bir eğitim hamlesine girerek, eğitim ve öğretim gören öğrenci sayısını ve okul miktarını çok büyük oranlarda artırması ve 1990 sonrası teşkil edilen Sakarya Üniversitesi'nin de şehre katkısı ilave edildiğinde, durum bariz bir şekilde kendisini göstermektedir. Üstelik 1954 yılı ile birlikte tek gelişme merkez ilçede olmamış, Sakarya Vilayeti'nin diğer ilçe ve yerleşim merkezleri de aynı gelişme sürecine ulaşabilmişlerdir. Vilayet teşkil edildiği zaman 5 ilçesi varken, son yıllarda gerçekleştirilen yeni düzenlemelerle mevcudun 13 ilçeye ulaşması, ilin, önemli bir idarî yapılanma evresi geçirdiğinin bir başka önemli göstergesidir. Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, millî tarih ile millî coğrafyanın birleştiği bir bölgede bulunan Sakarya Vilayeti, mevcut potansiyelini akıl, bilim ve günün teknolojisi ile birleştirdiği ve buna sahip çıktığı sürece, sadece idarî yönden değil, her alanda önemli bir gelişme evresine sahip olacak ve Türkiye'nin en önde gelen vilayetlerinden birisi olma özelliğine ulaşacaktır. Ve bu sayılan değerlere sahip çıktığı sürece de, bu özelliğini sürekli hale getirecektir.

¹ Bu gelişmeler hakkında bkz. Talia Balcıoğlu, Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası, İstanbul, 1952, s. 5-6; Mehmet Eröz – Seyfi Alpan, Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası, The History of Adapazarı and The Geography of Sakarya, İstanbul – Adapazarı, 1968, s. 8-9.

² Tarafsız nizam uygulaması hakkında bkz. Sabahattin Özel, "Millî Mücadele'de Tarafsız Nizam Yönetimi", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları 4 (2003), s. 89-100; Sabahattin Özel, Kocaeli ve Sakarya İllerinde Millî Mücadele (1919-1922), İstanbul, 1987, s. 111-113; Adnan Sofuoğlu, Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919 – 1921, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.420-425.

³ Muzaffer Erendil, Dünden Bugüne Sakarya İli, İstanbul, 1990, s. 61dn.

⁴ Enver Konukçu Özel Arşivi, Sakarya Araştırmaları Dosyası. Oysa Avni Öztüre'ye göre, bu gelişme bir yıl sonra olmuş ve vilayetin valisi Vehbi Demirel'in girişimiyle şu şekilde gerçekleşmiştir: "Bağımsız İzmit Sancağı'nın Cumhuriyet döneminin iller örgütünde il olmasından sonra, adı Vali Vehbi Demirel'in teklifi üzerine İzmit İl Meclisi'nce Akçakoca Bey'in aziz hatırasını yaşatmak amacı ile Kocaeli'ne çevrilmiştir (28 Ocak 1923) (Avni Öztüre, Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi, İstanbul, 1981, s. 149).

⁵ Enver Konukçu, "Sakarya'nın Tarihi Coğrafyası", I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (11/23 Haziran 1998), Sakarya Üniversitesi Yayınları, Adapazarı, 1999, s. 16.

⁶ Ceride-i Adliye, Mayıs – Haziran 1340/1924, sayı: 22-3-1924, s. 14.

⁷ Erendil, Dünden Bugüne Sakarya İli, s. 62.

⁸ Abdullah Çelik, "Sakarya İli Kutlu Olsun", Demokrat Sakarya, 17 Haziran 1954, Perşembe, No. 1.

⁹ Hasan Balcıoğlu, Ada Kariyesinden Sakarya Vilayetine, Adapazarı Şehrini Kalkındırma ve Güzelleştirme Derneği, İstanbul, 1953, s. 8;

<http://www.sakarya.gov.tr/karasu.asp>, 12 Ekim 2003, Pazar.

¹⁰ Bu ibare, belgelerde sürekli olarak Karamursal şeklinde geçmekte olup, bugünkü Karamürsel ilçesidir.

¹¹ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 54.10.11. 15 Nisan 1930, Kararname No. 4 083.

¹² Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 98.30.17. 2 Teşrin-i Evvel/2 Ekim 1935, Kararname No. 11 700.

¹³ <http://www.sakarya.gov.tr/geyve.asp>, 12 Ekim 2003, Pazar.

¹⁴ Vital Cuinet, La Turquie D'Asie, Geographie, Administrative, Statistique Descriptive et Raisonnee de Chaqua Province de L'Asie – Mineure, c. IV, Paris, 1895, s. 392-400.

¹⁵ <http://www.sakarya.gov.tr/geyve.asp>, 12 Ekim 2003, Pazar.

¹⁶ Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 22 Haziran 1954, Salı, sayı: 8735, s.9683-9684; Düstur, Üçüncü Tertip, c. 35, Kasım 1953 – Ekim 1954, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, 1954, s. 1931-1935.

¹⁷ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 139.17.12, 6 Haziran 1940, Kararname No. 15 835.

¹⁸ Abdullah Çelik, "Sakarya İli Kutlu Olsun", Demokrat Sakarya, 17 Haziran 1954, Perşembe, No. 1; <http://www.sakarya.gov.tr/akyazi.asp>, 12 Ekim 2003, Pazar.

¹⁹ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 174.9.1.

²⁰ <http://www.sakarya.gov.tr/akyazi.asp>, 12 Ekim 2003, Pazar.

²¹ <http://www.pamukova.20m.com/tarih/tarih.HTM>, 12 Ekim 2003, Pazar.

²² Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 185.29.15, 1 Ağustos 1946, Karar No. 20 494.

²³ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 190.8.1, 22 Mart 1947, Karar No. 20 942.

²⁴ <http://www.pamukova.20m.com/tarih/tarih.HTM>, 12 Ekim 2003, Pazar; <http://www.sakarya.gov.tr/pamukova.asp>, 12 Ekim 2003, Pazar.

²⁵ 19 Aralık 1959'da Sakarya basınında konuyla ilgili olarak yayınlanan bir habere göre, Pamukova'nın ilçe olmasıyla ilgili son gelişmeler şu şekildedeydi: "Pamukova'nın Kaza Olması Kuvvetle Muhtemel: Pamukova'nın kaza olması ihtimali gittikçe kuvvetlenmektedir. Pamukova'nın çalışkan Belediye Reisi Muharrem Çoğal, onbeş günden beri Ankara'da bu işle ilgili olarak temaslarına ara vermeden devam etmektedir. Bugünlerde Ankara'dan dönmesi muhtemel bulunan Muharrem Çoğal'ın, bizzat veya bir vekilinin Ankara'ya dönerek, temaslarına devam edeceği ve kat'i netice alınıncaya kadar başkentte kalacağı anlaşılmaktadır" (Demokrat Sakarya, 19 Aralık 1959, Cumartesi, No. 1695).

²⁶ <http://www.pamukova.20m.com/tarih/tarih.HTM>, 12 Ekim 2003, Pazar; <http://www.sakarya.gov.tr/pamukova.asp>, 12 Ekim 2003, Pazar.

- ²⁷ http://www.yargitay.gov.tr/kanun_liste/PC13392.HM5.text.html, 8 Mart 2004.
- ²⁸ Enis Şahin, "Geyve ve Ali Fuat Paşa", I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998), Sakarya Üniversitesi Yayınları, Adapazarı, 1999, s. 151, 159.
- ²⁹ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 201.27.1, 21 Ekim 1948, Karar No. 22 025.
- ³⁰ Şahin, "Geyve ve Ali Fuat Paşa", s. 159.
- ³¹ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 201.27.1, 21 Ekim 1948, Karar No. 22 025.
- ³² Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 201.27.1, 21 Ekim 1948, Karar No. 22 025.
- ³³ Şahin, "Geyve ve Ali Fuat Paşa", s. 159.
- ³⁴ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 248.39.13, 30 Kasım 1954, Karar no. 27 343.
- ³⁵ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 250.9.3, 17 Şubat 1955, Danıştay İkinci Dairesi Karar No. 95.
- ³⁶ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 250.9.3, 21 Şubat 1955, Danıştay Genel Kurulu Karar No. 55-60.
- ³⁷ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 250.9.3, 24 Mart 1955, Karar No. 27 580.
- ³⁸ Demokrat Sakarya, 14 Şubat 1956, Salı, No. 513.
- ³⁹ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 57.23.6, 19 Ağustos 1930, Kararname No. 5 484.
- ⁴⁰ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 228.45.8, 26 Aralık 1951, Karar No. 24 901.
- ⁴¹ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 228.45.8, 26 Aralık 1951, Karar No. 24 201.
- ⁴² Cuinet, La Turquie D'Asie, c. 4, s. 81-82.
- ⁴³ Abdullah Çelik, "Sakarya İli Kutlu Olsun", Demokrat Sakarya, 17 Haziran 1954, Perşembe, No. 1.
- ⁴⁴ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 202.33.7.
- ⁴⁵ <http://www.sakarya.gov.tr/hendek.asp>, 12 Ekim 2003, Pazar.
- ⁴⁶ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 247.34.13, 28 Ekim 1954, Karar No. 27 240.
- ⁴⁷ Belediyeler Kanunu hükümlerine göre, nüfusu 2 000'in üzerinde olan yerleşim yerlerinde belediye teşkilatı kurulmasına izin verilebiliyordu (Demokrat Sakarya, 2 Şubat 1955, Çarşamba, No. 195).
- ⁴⁸ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 250.9.16, 25 Şubat 1955, Danıştay İkinci Dairesi Karar No. 161.
- ⁴⁹ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 250.9.16, 28 Şubat 1955, Danıştay Genel Kurulu Karar No. 70.
- ⁵⁰ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 250.9.16, 24 Mart 1955, Karar No. 27 594.
- ⁵¹ Demokrat Sakarya, 31 Ocak 1956, Salı, No. 501; 14 Şubat 1956, Salı, No. 513.
- ⁵² Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 252.28.9, 26 Ağustos 1955, Karar No. 27 992.
- ⁵³ Demokrat Sakarya, 31 Ocak 1956, Salı, No. 501; 14 Şubat 1956, Salı, No. 513. Arifiye'de belediye teşkilatının kurulması sürecinde, Sakarya basını da üzerine düşen görevi yapmaya çalışmıştır. Nitekim Aralık 1955'te Demokrat Sakarya gazetesinde yayınlanan bir yazıda, Arifiye'de belediye teşkil edilmesinin avantajları ve yapılması gerekenler şu güzel ifadelerle dile getirilmiştir: "Vilayetimizin mühim bir mevkiini işgal eden Arifiye köyünde, Mart 1956 tarihinden itibaren yeni bütçe ile birlikte belediye teşkil edilecektir. Demiryolu güzergâhında bulunan ve büyük bir ehemmiyet taşıyan bu köy, hükümetimizin yerinde bir kararı ile belediye teşkilatına kavuşacaktır. Arifiyelilerin bütün dertlerini halledecek ve âmme hizmetlerinde nâfi olacak belediye meclisi azalarına şimdiden çok büyük hizmetler düşmektedir. Hükümet ilk teşkilat için 30 bin lira gibi az bir tahsisatla bu davanın yürütülmesine yardım edeceğine göre, intihap olunacak meclis azalarının bu belediyeyi yaşatacak varidat menbalarını şimdiden düşünmeleri icap etmektedir. Belediye başkanı da dahil olduğu halde bütün meclis azalarının tam bir feragatle bu memleket hizmetinde muvaffak olmak için bütün gayretleriyle çalışmalıdırlar. Bugüne kadar inkişaf edemeyen bu güzel ve şirin köy, vilayetimizin de yegâne istasyonu olması, müstesna bir hususiyet taşıması noktasından istikbal için birçok şeyler beklemektedir. Mahallî hükümetin de şimdye kadar olduğu gibi, belediye teşkilinden sonra da bu köye azamî yardım ve müzaheret göstereceğine eminiz. Bu köyde belediye teşkilinin, Arifiyeli hemşehrilerimiz için hayırlı olmasını bütün kalbimizle temenni ederiz" (Demokrat Sakarya, 6 Aralık 1955, Salı, No. 453).
- ⁵⁴ Demokrat Sakarya, 23 Mayıs 1956, Çarşamba, No. 596.
- ⁵⁵ Abdullah Çelik, "Sakarya İli Kutlu Olsun", Demokrat Sakarya, 17 Haziran 1954, Perşembe,

No. 1; <http://www.sakarya.gov.tr/sogutlu.asp>, 12 Ekim 2003, Pazar.

⁵⁶ http://www.yargitay.gov.tr/kanun_liste/PC13644.HM5.text.html, 8 Mart 2004.

⁵⁷ Demokrat Sakarya, 10 Ekim 1956, Çarşamba, No. 712.

⁵⁸ Yeni Sakarya, 8 Mayıs 1995, Pazartesi, No. 12 470.

⁵⁹ <http://www.sakarya.gov.tr/sapanca.asp>, 12 Ekim 2003, Pazar.

⁶⁰ Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 22 Haziran 1954, Salı, sayı: 8735, s.9683-9684; Düstur, Üçüncü Tertip, c. 35, Kasım 1953 – Ekim 1954, s. 1931-1935.

⁶¹ Demokrat Sakarya, 12 Ocak 1955, Çarşamba, No. 177.

⁶² Demokrat Sakarya, 16 Şubat 1955, Çarşamba, No. 207.

⁶³ Demokrat Sakarya, 1 Mart 1955, Salı, No. 218.

⁶⁴ Demokrat Sakarya, 21 Mayıs 1955, Cumartesi, No. 288.

⁶⁵ Demokrat Sakarya, 21 Eylül 1955, Çarşamba, No. 388.

⁶⁶ Demokrat Sakarya, 22 Ocak 1956, Pazar, No. 494.

⁶⁷ Demokrata Sakarya, 20 Haziran 1956, Çarşamba, No. 620.

⁶⁸ Demokrat Sakarya, 26 Haziran 1956, Salı, No. 625.

⁶⁹ Demokrat Sakarya, 23 Ağustos 1956, Perşembe, No. 671.

⁷⁰ Cumhuriyet Ansiklopedisi, c. II, 1941 – 1960, İstanbul, 2003, s. 329. Demokrat Sakarya gazetesine göre, ilçe olan nahiye sayısı 70'dir (Demokrat Sakarya, 25 Haziran 1957, Salı, No. 929).

⁷¹ Belediye Başkanı Asım Temren'in Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı'na gönderdiği teşekkür yazısı şu şekildeydi:

"Sayın Başbakan Adnan Menderes, Ankara,

"120 sene sonra tekrar kaza olmanın sevinci içinde bulunan Sapançalılar, yüksek şahsınıza yürekten gelen teşekkürlerini arz eder ve bu vesile ile bağlılıklarımızı bir kere daha teyit ederek, sonsuz saygılarımızı sunarız.

"Belediye Reisi Asım Temren"

(Demokrat Sakarya, 25 Haziran 1957, Salı, No. 929).

⁷² Belediye Başkanının Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı'na gönderdiği şükran yazısı şu ifadeleri içeriyordu:

"Sayın Bay Refik Koraltan, TBMM Reisi, Ankara,

"Büyük Millet Meclisimizin şirin Sapancamız'ı kaza yapması, Sapançalılar üzerinde büyük bir bayram havası yaratmıştır. Başta zat-ı alileriniz olmak üzere Büyük Millet Meclisimiz üyelerine Sapançalıların şükranlarını arz eder, en derin saygılarımızı sunarız.

"Belediye Reisi Asım Temren"

(Demokrat Sakarya, 25 Haziran 1957, Salı, No. 929).

⁷³ Sapanca Belediye Başkanının İçişleri Bakanı'na gönderdiği teşekkür yazısı da şu şekildeydi:

"Dr. Namık Gedik, Dahiliye Vekili, Ankara,

"120 sene önce yeşil Sapancamız'dan alınan kaza hakkının, yakın ilgililerinizle iade edilmesi, bizleri sonsuz derecede minnettar bırakmıştır. Sapançalılar adına teşekkürlerimizi arz eder, saygılarımızın kabulünü dileriz.

"Belediye Reisi Asım Temren"

(Demokrat Sakarya, 25 Haziran 1957, Salı, No. 929).

⁷⁴ Sapançalılar adına Belediye Başkanının hükümet üyelerine gönderdiği yazılardan birisi de Devlet Bakanlarından Celâl Yardımcı'ya ait olmaktadır. Yazı şu şekildedir:

"Celâl Yardımcı, Devlet Bakanı, Ankara,

"Yüksek tavassutlarınızla Sapancamız kaza olmuştur. bu münasebetle en kalbi teşekkürlerimizi, saygılarımızı sunar, yüksek müzaheretlerinizin devamını dileriz.

"Belediye Reisi, Asım Temren"

(Demokrat Sakarya, 25 Haziran 1957, Salı, No. 929).

⁷⁵ Demokrat Sakarya, 25 Haziran 1957, Salı, No. 929.

- ⁷⁶ Demokrat Sakarya, 25 Temmuz 1957, Perşembe, No. 952.
- ⁷⁷ Demokrat Sakarya, 3 Ağustos 1957, Cumartesi, No. 960.
- ⁷⁸ Demokrat Sakarya, 6 Ağustos 1957, Salı, No. 962; 14 Ağustos 1957, Çarşamba, No. 969.
- ⁷⁹ Demokrat Sakarya, 3 Eylül 1957, Salı, No. 987; 14 Ağustos 1957, Çarşamba, No. 969.
- ⁸⁰ Demokrat Sakarya, 6 Ağustos 1957, Salı, No. 962.
- ⁸¹ Demokrat Sakarya, 14 Ağustos 1957, Çarşamba, No. 969. Şiir ve nesir yarışmasının jürisi şu kişilerden ibaretti: Vali Nazım Üner, Şevket Buzcular, Hasan Balcioğlu, Nihal Emre, Şerif Baykurt, Fahri Yetiş, Abdullah Özpınar, Refik Tezcan, Kemalettin Cebeci (Demokrat Sakarya, 3 Eylül 1957, Salı, No. 987).
- ⁸² Demokrat Sakarya, 3 Eylül 1957, Salı, No. 987.
- ⁸³ Demokrat Sakarya, 4 Eylül 1957, Çarşamba, No. 988.
- ⁸⁴ Demokrat Sakarya, 7 Eylül 1957, Cumartesi, No. 991.
- ⁸⁵ Sapanca Kaza Kullama Komitesi tarafından düzenlenen ve Adapazarı gazeteleri tarafından yayınlanan "Kullama Programı" şu şekilde idi: 1. İstiklâl Marşı ve alandaki direğe bayrağın çekilmesi. 2. Konuşmalar: a. Belediye Reisi'nin konuşması. b. Gelen telgrafların okunması. c. Hayrettin Uysal'ın konuşması. d. Halktan bir kişinin konuşması. e. Gençlerden bir kişinin konuşması. f. Kaymakamın konuşması. g. Valinin konuşması. h. Milletvekillerinin ve vekillerin konuşması. 3. Geçit Resmi: a. Tayyare geçitleri. b. Okullar. c. Gençlik. d. Avcılar. e. Millî oyun ekipleri. f. Esnaf birlikleri. g. Hediyelerin tevzii (Vali tarafından). 4. Millî Oyunlar: a. Okullar millî oyunlar ekibi. b. Karadeniz ekibi. c. Bursa kılıç kalkan ekibi. d. Kırklareli ekibi. e. Geyve ve Taraklı ekibi. 5. Yemek (Kumbaz gazinosunda) 6. Fener alayı (gece) (Demokrat Sakarya, 8 Eylül 1957, Pazar, No. 992).
- ⁸⁶ Demokrat Sakarya, 22 Haziran 1958, Pazar, No. 1236.
- ⁸⁷ Erendil, Dünden Bugüne Sakarya İli, s. 73.
- ⁸⁸ <http://www.sakarya.gov.tr/kaynarca.asp>, 15 Ekim 2003, Çarşamba; Erendil, Dünden Bugüne Sakarya İli, s. 73.
- ⁸⁹ <http://www.sakarya.gov.tr/kaynarca.asp>, 12 Ekim 2003, Pazar.
- ⁹⁰ Yeni Sakarya, 2 Şubat 1966, Çarşamba, No. 3570.
- ⁹¹ Adapazarı Akşam Haberleri, 14 Aralık 1961, Perşembe, No. 3147; Demokrat Sakarya, 14 Aralık 1961, Perşembe, No. 2302.
- ⁹² Adapazarı Akşam Haberleri, 14 Aralık 1961, Perşembe, No. 3147.
- ⁹³ Demokrat Sakarya, 14 Aralık 1961, Perşembe, No. 2302.
- ⁹⁴ Adapazarı Akşam Haberleri, 14 Aralık 1961, Perşembe, No. 3147.
- ⁹⁵ Sakarya gazetesinin, biraz da ileriye dönük beklentileri dile getiren, konuyla ilgili haberi şöyleydi: "Kaynarca İlimize Bağlanıyor: Halen Kocaeli iline bağlı bulunan Kaynarca kazası, yakında yeni bir kanunla ilimize bağlanacaktır. Kanun tasarısı Bakanlar Kurulu'ndan çıkmış ve meclis başkanlığına verilmiştir. Tasarının önümüzdeki aylarda kanunlaşacağına muhakkak nazarıyla bakılmaktadır. Durumdan ayrıca kaza halkı son derece memnun görülmektedir" (Sakarya, 3 Nisan 1964, Cuma, No. 1 420).
- ⁹⁶ Yeni Sakarya, 1 Şubat 1965, Pazartesi, No. 3265.
- ⁹⁷ Yeni Sakarya, 18 Şubat 1965, Perşembe, No. 3277.
- ⁹⁸ Yeni Sakarya, 17 Temmuz 1965, Cumartesi, No. 3401.
- ⁹⁹ Yeni Sakarya, 30 Temmuz 1965, Cuma, No. 3412.
- ¹⁰⁰ Yeni Sakarya, 27 Ekim 1965, Çarşamba, No. 3488.
- ¹⁰¹ Yeni Sakarya, 2 Şubat 1966, Çarşamba, No. 3570.
- ¹⁰² Yeni Sakarya, 29 Ocak 1966, Cumartesi, No. 3567.
- ¹⁰³ Abdullah Çelik'in "Talihsiz Kaynarca" adlı yazısının tam metni şu şekildedir: "Kaynarca'dan, talihsiz Kaynarca'dan bahsedeceğim. Bugün talihsiz Kaynarca, 1959 yılında ilçe olmuş. "Bucak Müdürlüğü" tabelası yerine, "Kaymakamlık" tabelası konmuş o kadar. Talihsiz Kaynarca ile gazetemiz yakından ilgilendi. Sık sık Kaynarca'dan söz ettik. Dertli Kaynarca'nın arzusunun giderilmesini istedik. Kaynarca'nın 80 km uzağında bulunan İzmit'e bağlı olmasından göremediği yakın ilgi ve yardımı, 20 km yakınında bulunan Sakarya il merkezinden ümit ettik. Yanılmamış olmayı yürekte arzuluyoruz. Kaynarca'nın yolu, okulu, çeşmesi, şusu busu yok. Bu yoklar ortadan kaldırılır. Ama en büyük yok derdi gelir, gelir kaynağının olmamasıdır. Bir gelir kaynağı yok. Köylüsü, kasabalısı fakir. Geçim gücünü çekiyor. Kaynarca 26 muhtarlık bir ilçe, ama 125

mahallesi var. 8 – 10 hatta 14 mahalemsi köyler bir araya gelip, bir muhtarlıkta toplanmış. Bir ya da hiç okulları var yok, varsa da yeterli değil. Köylerde çift öğretim yapılıyor. Okullar akıyor, yağmur yağmaya görsün. Köylerin hiçbirine yol yok, yazın tozundan, kışın çamurundan köylere gidilip gelinmiyor. Kaynarca'nın ne orta okulu, ne kız veya erkek enstitüsü yok. Sağlık merkezi, hastanesi yok. Hükümet tabipliği tabelası var, doktoru yok. Kaynarca ilçe merkezinde 199 hane, 546 bay, 489 bayan olmak üzere 1035 nüfus var. Köyler var, hanesi ve nüfusu merkezden fazla. Susuz, okulsuz, yolsuz, gelir kaynaklı Kaynarca, yılların ilgisizliğine kurban gitmiş Kaynarca. Atalarımız "tebdil mekânda ferahlık vardır" demişler. İnşallah bu söz yüzde yüz doğru çıkar da yüzün güler. Mutluluğun ne kadar güzel olduğunu anlarsın. Kaynarcalı mutluluk duyabilir. Çalışan, çırpınan, adil ölçüler içinde ilçelere el uzatan bir valimiz, daire müdürlerimiz var. Hiçbiri Kocaeli gibi size üvey evlat gözü ile bakmaz. Tümü bir an önce senin mutluluk içinde, iyi bir ortamda yaşamayı istiyor ve bunun için çırpınıyor. Kaynarca'ya bir bize bağlandığı tarih, yani 29 Ocak 1966 günü sabahı, bir de 2 Şubat günü yapılan törende bulunmak için gittim. Kaynarca'nın kaymakamı ve diğer yöneticileri ile, halkı ile konuştum. İyi insanlar, açık yürekli insanlar. İyi bir ortamın yaratılması için çırpınan insanlar. Umarım Sakarya'ya bağlanan Kaynarca'nın kaderi, kısa zamanda değişecektir. İnşallah!" (Abdullah Çelik, "Talihsiz Kaynarca", Yeni Sakarya, 7 Şubat 1966, Pazartesi, No. 3574).

¹⁰⁴ Yeni Sakarya, 1 Şubat 1966, Salı, No. 3569.

¹⁰⁵ Yeni Sakarya, 2 Şubat 1966, Çarşamba, No. 3570.

¹⁰⁶ Yeni Sakarya, 3 Şubat 1966, Perşembe, No. 3571.

¹⁰⁷ Yeni Sakarya, 10 Şubat 1966, Perşembe, No. 3576.

¹⁰⁸ Yeni Sakarya, 9 Şubat 1966, Çarşamba, No. 3576.

¹⁰⁹ Yeni Sakarya, 16 Şubat 1966, Çarşamba, No. 3582.

¹¹⁰ Kaynarca'nın milli eğitim ile ilgili durumu şu şekildedeydi: 26 muhtarlık, 125 mahalleli Kaynarca ilçesinin, biri merkezde olmak üzere 28 ilkokulu, 136 sınıfı ve 55 öğretmeni mevcuttu. İlçe nüfusunun % 69'u okur değildi. İlçede eğitim ve öğretim çağında bulunan 1611 erkek ve 1338 kız olmak üzere toplamda 2949 öğrenci mevcuttur. İlçe köy ve mahallelerine yol olmadığı gibi, köy ve mahallelerin kahvehaneleri de yoktur. 1966 yılında ilçenin altı köyüne telefon bağlanmıştı ve 1966 yılı için de altı köyün daha telefona kavuşturulması plânlanmıştır" (Yeni Sakarya, 14 Şubat 1966, Pazartesi, No. 3580).

¹¹¹ O yıllarda Demokrat Sakarya gazetesinde başyazar olarak görev yapan Abdullah Çelik'in, şehrin sorunlarıyla yakından ilgilenen bir kişi olduğu ve bu sorunları yazılarında sık sık dile getirdiği bilinmektedir. Bunlardan birisi de, 12 Mart 1962 tarihli "Erenler Belediyesi Kurulurken" adlı makalesidir. Bu makalenin bir kısmında, yazar Erenler'de belediye kurulmasıyla ilgili olarak şu satırları kaleme almıştır: "Önümüzdeki Pazar günü Erenler köyünde bir plebisit yapılacaktır. Amaç, belediyenin kurulmasını isteyen çok mu, az mı anlaşılmalıdır. Ekseriyet, kurulsun yolu oyunu kullandığı takdirde, Erenler köyü belediyeye kavuşacaktır. En büyük arzu ve temennimiz, oyların belediye kurulsun şeklinde kullanılması yolunda olmasıdır. 1303 haneli Erenler'in 2513 kadın, 2498 erkek olmak üzere beşbinonbir nüfusu vardır. Erenler oldukça geniş alana yayılmıştır. Kiremit fabrikası yanındaki evler, askerî birliğin yanındaki evler, Tavuklar köprüsüne kadar olan evler, Sakarya nehrine doğru olan evler hep Erenler'e bağlıdır. Şehir yönünü ele alacak olursak, bir garip durum ortaya çıkar. Hacıoğlu çıkmazına kadar olanlar Erenler'e bağlıdır. Şehre yarım saat ötede bulunan evler şehre bağlıdır. Şehre iki adım evler Erenler'e bağlıdır. Bu bize, yeni bir bölge levzi çizelgesinin yapılmasının gerektiğini anlatmaktadır. Şu yolun şu tarafı Erenler'e (Tavuklar – Kayalar semtine giden yolun sağ yönü) aynı yolun sol tarafı şehre bağlı olsun denmiş. Denmiş ama çıkardığı güçlükleri, çapraşıklıkla bir bilerseniz... Erenler'in belediyeye kavuşması şart. Çoktan böyle bir hakkı kazanmıştı Erenler. Niçin belediyelere İller Bankası'nın çok geniş olan yardımlarından, Erenler halkı faydalanmasın? Neden? Her geçen gün Erenler'in aleyhindedir. Tez elden bu hak Erenler halkına tanınmalıdır! Belediye Erenler'e çok şey kazandıracak. Köy salması kalkacak, okula hademe verilecek. Uzun, çok uzun vadeli krediler alma hakkını kazanacak. Nüfus başına iki, iki buçuk lira kadar yardım görecektir İller Bankası'ndan. Erenler halkının en büyük isteği elektriktir. 20-25 yıl vade ile 350 bin lira yardım görecektir. 70-80 bin lira karşılıksız her yıl yardım görecektir Erenler. Yani geri alınmamak kaydı ile 70-80 bin lira verilecek Erenler'e, bu az para mıdır? Muhtarlar da ücretlerini mühür basmakla alacaklar. Belediye Erenler'e büyük faydalar getirecek, en ufak bir zarar vermeyecektir. Bunu anlayabilmek için büyük büyük kitaplar okumak, karıştırmak, büyük büyük okullar bitirmek gerekmez. İşte Serdivan'ın hali" (Abdullah Çelik, "Erenler Belediyesi Kurulurken", Demokrat Sakarya, 12 Mart 1962, Pazartesi, No. 2374). Yazar, yazısının son kısmında 1956 yılında belediye olan Serdivan'ın, Erenler için iyi bir örnek olduğuna işaret etmekte ve Erenler'in de belediye olarak kavuşacağı imkânların çokluğuna değinmektedir.

¹¹² Demokrat Sakarya, 12 Mart 1962, Pazartesi, No. 2374.

¹¹³ Yeni Sakarya, 10 Mayıs 1962, Salı, No. 3650.

¹¹⁴ <http://www.geocities.com/tarakibelediyesi/eskitasarim/tarihce.htm>, 12 Ekim 2003, Pazar.

- ¹¹⁵ http://www.yargitay.gov.tr/kanun_liste/PC13392.HM5.text.html, 8 Mart 2004.
- ¹¹⁶ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 241.34.12, 13 Kasım 1953, Karar No. 26 422.
- ¹¹⁷ Erendil, Dünden Bugüne Sakarya İli, s. 74; <http://www.sakarya.gov.tr/kocaali.asp>, 12 Ekim 2003, Pazar.
- ¹¹⁸ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 250.13.10, 14 Nisan 1955, Karar No. 27 670; Demokrat Sakarya 10 Ekim 1956, Çarşamba, No. 712.
- ¹¹⁹ Demokrat Sakarya, 14 Şubat 1956, Salı, No. 513.
- ¹²⁰ Yeni Sakarya, 26 Haziran 1984, Salı, No. 9178.
- ¹²¹ http://www.yargitay.gov.tr/kanun_liste/PC13392.HM5.text.html, 8 Mart 2004.
- ¹²² <http://www.sakarya.gov.tr/ferizli.asp>, 12 Ekim 2003, Pazar.
- ¹²³ http://www.yargitay.gov.tr/kanun_liste/PC13644.HM5.text.html, 8 Mart 2004.
- ¹²⁴ Yeni Sakarya, 8 Mayıs 1995, Pazartesi, No. 12 470.
- ¹²⁵ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.11.1 – 54.10.11, 15 Nisan 1930, Kararname No. 4 083.
- ¹²⁶ Yeni Sakarya, 6 Ağustos 1992, Perşembe, No. 11 630; <http://www.sakarya.gov.tr/karapurcek.asp>, 12 Ekim 2003, Pazar.
- ¹²⁷ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, İstanbul, 1982-1983, s. 6494.
- ¹²⁸ Yeni Sakarya, 17 Mart 1981, Salı, No. 8084.
- ¹²⁹ Yeni Sakarya, 17 Nisan 1981, Cuma, No. 8110.
- ¹³⁰ Sakarya Yenigün, 5 Mart 2000, Pazar, No. 21.
- ¹³¹ <http://www.adapazari-bld.gov.tr/default.asp?menux=101>, 7 Kasım 2003; 2001 Sakarya İktisadî Raporu, s. 73.
- ¹³² Sakarya Yenigün, 5 Mart 2000, Pazar, No. 21.
- ¹³³ Sakarya Yenigün, 7 Mart 2000, Salı, No. 23.
- ¹³⁴ <http://www.adapazari-bld.gov.tr/default.asp?menux=101>, 12 Ocak 2004.
- ¹³⁵ <http://www.sakarya.gov.tr/idariyapi.asp>, 12 Ocak 2004; <http://www.adapazari-bld.gov.tr/default.asp?menux=101>, 12 Ocak 2004.
- ¹³⁶ <http://www.adapazari-bld.gov.tr/default.asp?menux=101>, 12 Ocak 2004.
- ¹³⁷ <http://www.sakarya.gov.tr/idariyapi.asp>, 12 Ocak 2004.

Main body of faint, illegible text, appearing to be several paragraphs of a document.

IV

Sakarya Vilâyeti'nin Oluşumu

Yrd. Doç. Dr. Enis ŞAHİN

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ. FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ

Osmanlı Devleti bünyesinde İzmit Vilayeti'ne bağlı köy, nahiye ve 1837'den itibaren kaza statüsünde olan Adapazarı, Cumhuriyet Türkiye'si ile birlikte önemli idarî gelişmelere sahne olmuştur. Adapazarı bugün Türkiye'nin önemli vilayetlerinden birisi olan Sakarya'nın merkez kazası olmasını, cumhuriyet idaresiyle birlikte mülki alanda atılmış olan ciddi adımlara borçludur. Sakarya Vilayeti'nin ortaya çıkışı, II. Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen somut gelişmelerle şekillenmiş ve çok uzun sayılmayacak bir sürecin sonucunda 1954 yılında gerçekleşebilmiştir. Ancak çok ilginçtir ki, Sakarya Vilayeti'nin teşkil edilmesi konusundaki "ilk bilgileri", çok erken bir tarihte, Atatürk dönemine dayandıran kaynaklar vardır. Nitekim bunlardan birisinde, konuyla ilgili şu çarpıcı bilgiler mevcuttur: "...Daha Atatürk'ün sağlığı yıllarında idi. Tek parti devrinin ilk Kocaeli ve Bolu bölgeleri müfettişliğini yapan nüfuzlu bir zat, tesadüfen Atatürk'ün huzuruna girdiği zaman, büyük insanın önünde Türkiye idarî taksimatını gösteren bir harita, Kocaeli Vilayeti ile Adapazarı'nı birbirinden ayırmak suretiyle Adapazarı'nı da Sakarya Vilayeti merkezi yapmayı tasarlamış, hatta yanındaki arkadaşlarına da, "bu tasavvurum nasıl?" demiştir"¹. Bilgilerin çarpıcılığının yanında, söz konusu bu satırların yayınlanma zamanı da büyük önem taşımaktadır. Bu bilgiler, 1950 yılında Adapazarı'nda "Sakarya" adıyla yayınlanan bir gazetede neşredilmişti ve bu yazının yayın tarihinde, Sakarya'nın vilayet olmasına, yaklaşık olarak dört yıllık bir süre vardı. Demek ki, Sakarya Vilayeti'nin oluşumu, Atatürk döneminden itibaren söz konusu olmaya başlamış ve vilayetin teşekkülüne kadar Adapazarı'nın gündeminden fazla uzaklaşmamıştır.

Söz konusu bu mesele, zaman zaman basında, zaman zaman edebiyat sahasında ve diğer alanlarda varlığını hissettirmiş ve tazeliğini sürekli olarak gündemde tutmuştur. Bu suretle, Kocaeli Vilayeti'nin büyük bir kazası durumunda iken, 1923 sonrası önce şehir olma ve dahası vilayet haline gelme potansiyelini gösteren Adapazarı², 1950'li yılların başlamasıyla birlikte yavaş yavaş bu hareketin şuurunu elde etme konusunda somut adımlar atmaya başladı. Nitekim bir taraftan resmî yoldan, öte yandan fikir hareketi vasıtasıyla vilayet olma imtiyazının bir hak olduğu telakkisi, şehir merkezinde bir halk efkârı halinde yayılma eğilimi gösterdi³. Bunda Adapazarı basınının büyük rolünü de vurgulamak gerekmektedir⁴. Şehir basını bu yıllarda, "vilayet olma" meselesini

sürekli ele alıp işlemiş, bu konuya dair arzu ve inancını açık bir surette ortaya koymuştur.

Konuyla ilgili ilk örneklerden birisi, 1 Mart 1943'ten itibaren yayınlanmaya başlayan Sakarya dergisinde bulunmaktadır. Nitekim bu derginin önsözünde Hasan Muzaffer Balcıoğlu, derginin adının neden "Sakarya" olduğunu izah ederken, bir özlem ve bir beklentisini de şu şekilde dile getiriyordu: "Sakarya nehri, "Türk'ün millî coğrafyasından, millî tarihine" geçmiştir. Bu nehir Anadolu'nun birçok şehir ve kasabalarından geçerek, Türk kıyılarında denize kavuşuyor. Sakarya geçtiği yerler içinde en uzun olarak Adapazarı'nın topraklarını sular. Zaman zaman Adapazarı'nın tâ içlerine kadar gelir ki, halkın çok yakından tanıdığı bir isimdir. İstiklal Savaşı'nda Türk ordusu, bu nehrin gerisinde hazırlandı ve eşsiz bir destan yarattı. Adapazarlılar da bu nehrin gerisine çekildi. Tahta köprüyü yakmak suretiyle düşmanın doğuya geçmesine mani oldular. Adapazarı'nın yakın bir gelecekte Sakarya Vilayeti olmasını umumî bir istek olarak temenni ediyoruz. İşte bu kuvvetli düşüncelerin tesiriyle dergimizin adını "Sakarya" koyduk"⁵. "Sakarya" adıyla bir vilayet teşkil edilmesine henüz 11 yıl varken, yani çok erken bir tarihte bu beklentilerin şehrin yazılı basınında neşredilmesi, "Sakarya Vilayeti"nin Adapazarı ve Adapazarlılar için uzun yıllardan beri var olan çok büyük bir özlem ve beklenti olduğu anlamına gelmektedir.

19 Aralık 1950 tarihinde, henüz beş sayısı neşredilmiş olan Sakarya gazetesinin altıncı sayısında, gazetenin sahibi ve başyazarı olan Müzded Tolan, Başbakan Adnan Menderes'e hitaben yazdığı yazısında, Adapazarı – Sakarya Vilayeti ilişkisini şu şekilde ele alıyordu: "Sakarya Vilayeti kurulursa, Adapazarı merkez olabilir. Altı ay önce, Adapazarı'nda müstakil siyasî bir gazete neşretmek üzere teşebbüslere geçtiğim gün, gazeteme Sakarya ismini koymaya karar vermiştim. Sakarya adını alırken, günlerce düşünmüş ve Adapazarı'nın siyasî ve müstakbel durumunu göz önüne getirerek, buranın vilayet merkezi olabileceğini kestirmiştim... Adapazarı on sene evvel 25000, bugün ise 37000 nüfuslu büyük bir şehirdir. Kaza merkezi demeye dilim varmıyor. Türkiye'de zannediyorum, Tarsus'tan başka nüfusu kesif böyle bir tek daha ilçe merkezi yoktur... Bizim kanaatimize göre şimdiye kadar her hususta Adapazarı'na üvey evlat muamelesi yapılmıştır. Halbuki Adapazarı vilayet olmaya layık bir merkezdir. Bilhassa lisenin önümüzdeki yıldan itibaren açılmasıyla, şehirde onbir ilkokul, erkek sanat, orta ticaret, kız sanat ve orta okulla şehrin çehresi tamamıyla değişecektir. Çünkü Adapazarı vilayet merkezi olmakla bir o kadar gelişecek ve terakki edecektir"⁶. Bu yazı, Sakarya Vilayeti konusunda, Adapazarı kamuoyunun hazırlıkları ve hadiseye alışması konusunda önemli bir mesafe aldığı anlamına da gelmekteydi. Bu şekildeki faaliyetler, vilayetin teşkili ve Adapazarı'nın vilayet merkezi olması konusunda etkili bir kamuoyunun ortaya çıkmasına uygun zemini hazırlamıştır. Hatta "Adapazarı merkezli Sakarya Vilayeti'nin teşkil edilmesi"nde, basının önemli bir "itici güç" olduğu bilinen bir gerçektir. Söz konusu bu yazıların kaza basınında yayınlanması, ilçede bir kamuoyu oluşturulması ve ancak bu hadiseleri müteakiben meselenin Belediye Meclisi'nde gündeme gelebilmesi de bu fikri doğrulamaktadır⁷. Tüm bu

gelişmeler sonucundadır ki, Adapazarı'nda 1950'li yılların başlangıcından itibaren vilayet olma isteği somutlaşmaya başlamıştır.

A. Vilayet Olma Hususundaki İstekler ve Faaliyetler

Adapazarı kazasının vilayet merkez kazası haline dönüştürülmesine dair ilk ve en önemli somut gelişme, 1951'de olmuştur. Bu aynı zamanda ilk resmî vilayet başvurusu olarak da değer kazanmıştır. Nitekim zamanın Belediye Başkanı Suavi Damalı'nın başkanlığında yapılan belediye meclisinin kanunî Şubat ayı toplantılarının devam ettiği günlerde, Adapazarı Belediye Meclisi'nin 28 Şubat 1951 tarihli ve Çarşamba günü saat 15'te başlayan toplantısında⁸, çok önemli bir karara imza atılmıştır. Ali Dilek adlı Belediye Meclisi üyesi tarafından verilen ve Adapazarı'nın il merkezi haline getirilmesi için bir "temenni kararı" kabul edilmesini isteyen teklif yazısı, Belediye Meclisi'nin o günkü gündeminin en önemli maddesi olarak ele alındı. Teklifin sahibi Ali Dilek ile birlikte Necdet Güven ve Abdülkadir Güler'in birer konuşma yapmaları ve aydınlatıcı bilgiler vermelerinden sonra, Adapazarı Belediye Meclisi tarihî bir karara imza atmak suretiyle, söz konusu teklifi "ittifakla" kabul etmiştir⁹. Kabul edildikten sonra Dahiliye Vekâleti'ne (İçişleri Bakanlığı) sunulan bu tarihî kararın metni şu şekildedir:

"Coğrafi vaziyeti ve iktisadî bünyesi itibariyle bağlı bulunduğu İzmit'e nazaran müstakil bir varlığa sahip olan, aynı zamanda arzettiği karakteristik durumu bakımından civar kazalara göre merkezî vaziyette bulunan Adapazarı'nın Kocaeli'nden müstakil bir vilayet haline ircaı... gündeme alındı ve teklif okundu. Hinterlandı itibariyle hareketli iktisadî, sınaî, zırai ve ticarî hareketleriyle 63 vilayet merkezi içinde 12 Numaralı şehir ünvanını¹⁰, devletin ihşaî kayıtlarıyla iktisab etmiş bulunan ve bağlı oldukları İzmit'le iktisadî bir münasebeti bulunmayan Akyazı, Hendek, Düzce, Geyve, Osmaneli kazalarının bugünkü coğrafi durumlarına mütenasib olarak merkezî bir mevkide kalan Adapazarı şehrinin coğrafi vaziyeti itibariyle Sapanca gölünden itibaren İzmit'e nazaran müstakil bir varlık... olduğu bir hakikattir. İktisadî vaziyeti de Adapazarı'na civar kazalara, hatta şimal Anadolu şehir ve kasabalarına karşı bir transit merkezi haline getirmiş olmak suretiyle şimdiki vilayet merkezi İzmit'in iktisadî ve ticarî kıymet ve ehemmiyetini ortadan kaldırmıştır... Yıllardan beri Adapazarı'nda bir ağır ceza mahkemesinin bulunması da bu ehemmiyeti göstermeğe kâfidir¹¹... Ayrıca sanat, ticaret ve ortaokulların bulunması ve bir de lisenin açılması teşebbüsleri karşısında, bu kararın müsait bir hava yaratacağı umulmaktadır¹². Hülâsa her saat İzmit'e tefevvük gösteren Adapazarı merkez olmak ve Sakarya ünvanıyla anılmak üzere Kandıra, Karasu, Akyazı, Hendek, Düzce, Mudurnu, Göynük, Geyve, Osmaneli, kaza olma projesi kanunlaştığı takdirde Sapanca kazalarından mürekkep bir vilayet kurulması yolundaki temennimizin 5442 sayılı kanunun A bendi gereğince tahakkukunun sağlanması için keyfiyetin hükümete arzına karar verildi"¹³. Adapazarı merkez olmak üzere kurulacak olan yeni vilayetin ilk adımları bu şekilde atılmış ve kuruluş serüveni de böylece başlamış oluyordu.

Adapazarı Belediye Meclisi'nin bu tarihî kararı kabul etmesi ve durumu

Kocaeli Vilayeti'ne bildirmesinden sonra, söz konusu bu vilayet de durumu İçişleri Bakanlığı'na iletmıştır. Ayrıca Adapazarı basınının meseleyi ele alması, İstanbul basınında da akis uyandırmış ve mesele mahallî karakterden kurtulmaya başlamıştır. Teklifin İçişleri Bakanlığı'na iletilmesinden sonra, Adapazarı'nda yine Belediye'nin öncülük etmesiyle, vilayet konusundaki yazışma ve diğer tüm faaliyetleri gerçekleştirmek amacıyla "Sakarya Vilayet Kurma Demeği" adıyla bir dernek kurulması kararlaştırılmıştır. Bu dernek aynı zamanda, Adapazarı'nın bilinmeyen servet kaynaklarıyla güzelliklerinin tanıtılması amacıyla, propaganda ve reklam broşürleri bastırarak ve bunların icap eden mahallere ve şahıslara gönderilmesini sağlayacaktı. Konunun üzerinde ısrarla duran Sakarya gazetesi, vilayet olmanın önemini şu ilginç yaklaşımla dile getiriyordu: "Adapazarı'nın şehir olarak terakki ve inkişafına her zaman büyük bir engel teşkil eden yegâne sebep, ilçe bulunmasıdır. Vilayet salâhiyetleri ile ilçe salâhiyetleri arasındaki fark daima, Adapazarı'nın birçok kaynaklardan faydalanmasını kösteklemiştir. Küçük bir misalle bu tezimizi teyit edebiliriz; Adapazarı'nda Cumhuriyet meydanında bir Atatürk heykelinin dikilmemesi gibi... Hükümet ileri gelenlerinin hüsnü niyetine güvenerek, bu güzel temennimizin tahakkuk edeceğine kuvvetle inanıyoruz. İşte bundan sonradır ki, şehrin terakki ve inkişafını görebileceğiz. Şu hale göre sarf edecek zamanımız yoktur"¹⁴.

28 Şubat 1951'den Adapazarı'nın vilayet olma kararının çıktığı 14 Haziran 1954 tarihine kadar geçen yaklaşık olarak 3.5 yıllık süre zarfında meydana gelen bazı gelişmeler de, şüphesiz ki bu beldenin vilayet olmasını kolaylaştırmıştır. Bu gelişmelere birkaç örnek vermek gerekirse, şu anda Adapazarı'nın ilçeleri olan bazı yerleşim yerlerinden Başbakanlık ve İçişleri Bakanlığı'na gönderilen yazılar gösterilebilir. Mesela Karasu'dan Başbakanlık makamına çekilen bir telgrafta şu ilginç ifadeler mevcuttu: "Kocaeli 10 kazayı idare edemiyor. İşlerimiz ihmal edilmektedir, mesafemiz uzundur. Bir an evvel Adapazarı'nı vilayet merkezi olarak görmek istiyoruz". Akyazı'dan gönderilen bir yazıda ise, "Kazamızın öteden beri her ihtiyacını Adapazarı'ndan karşıladığı, ağır ceza mahkemesinin de Adapazarı'nda olması, bizleri İzmit'e kadar gidip gelmek külfetinden kurtarmaktadır. Bu sebeple her bakımdan vilayete elverişli olan Adapazarı'nın bir an önce vilayet haline kalb edilmesini isteriz" denilmektedir. Hendek de benzer gerekçeler göstermek suretiyle, kendisine sadece 30 km mesafede bulunan Adapazarı'nın merkezi haline getirilmesi meselesini desteklemiştir¹⁵. Böylece bahsedilen 3.5 yıllık süre zarfında bölgedeki birçok beldeden bu yönde yazılar, ilgili makamlara iletilmiştir. Bunların şüphesiz ki en kuvvetlisi, Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi ve Millet Partisi Reisleriyle, Adapazarı ve alakalı kazaların belediye başkanlarının imzalarını taşıyan çok ikna edici fikirleri ihtiva eden tezkeredir. 6 Aralık 1952'de yazılan bu tezkere, "Kocaeli'nin 10 kazalı bir vilayet halinde idaresinin güçlüğü"ne ve "bunlardan 5'ini kaplayacak ve adı Sakarya olacak ikinci bir vilayetin lüzumu"na temas ettikten sonra, şu şekilde devam etmektedir:

"Nüfus kesafeti günden güne artan, bilhassa yurdumuza yeni gelen göçmen vatandaşlardan 10 bine yakın bir kısmını en kısa zamanda müstahsil

ve sanatkâr hale getiren Adapazarı, bugün her bakımdan vatandaşın çeşitli hizmetlerini kaza olarak tedvire maddeten imkân bulamayacak bir hale gelmiştir. Esasen Adapazarı kazası işgal ettiği coğrafi durumu ve idarî, sınaî ve ticarî meseleleri itibariyle kazalarıyla tam bir iktisadî ve ticarî münasebet halinde olup, bu kazaların İzmit Vilayeti ile ve hatta Düzce'nin Bolu, Osmaneli'nin Bilecik Vilayetleriyle en küçük bir münasebeti dahi kalmamıştır. Bu bakımdan Adapazarı'nda teşkil olunacak bir vilayet, bu kazaların hizmet tedvirine kelimenin tam manasıyla idarî bir rantabiliteyi haiz olacaktır. Hakikat şudur ki, Adapazarı yukarıda sayılan kazalarla birlikte bir vilayet hüviyetini fiilen ve çoktan kazanmış olduğu halde, ancak hukuken bundan mahrum bulunmaktadır. Büyük bir hızla inkişaf gösteren ve bugün her bakımdan 63 vilayetten 11. liği alan Adapazarı'nın pek yakın bir gelecekte 100 bin nüfuslu bir vilayet merkezi olacağından asla şüpheli edilemez. Memleket içinde 22 milyon liralık emtia ithal eden ve buna mukabil 29 milyon liralık ihracat yapan Adapazarımız'ı Türkiye'nin Hindistan'ı diye tavsif etmekte hiçbir mübalağa yoktur"¹⁶.

Adapazarı merkezli bir vilayet teşkil edilmesi yolundaki bu girişimlere, şehir basınının olumlu faaliyetlerini ve gayretlerini eklemek de yerinde olacaktır. Nitekim Adapazarı'nın devamlı gelişip, çevresiyle birlikte vilayet olma durumuna yükselmesi aşamasında, şehirde bulunan ve yayınlarını sürdürmekte olan günlük ve haftalık gazeteler de ciddi bir şekilde katkı sağlamışlardır. Bu gazeteler, vilayet olma meselesini sürekli olarak ele almışlar, işlemişler, sütunlarında bu meseleye sık sık yer vermişler ve konuyla ilgili bir kamuoyunun oluşmasında etkin olmuşlardır¹⁷. O zamanın gazetelerinden Sakarya ve Ada Postası gibi basın organlarının bu konuda başı çektikleri söylenebilir. Şehir gazetelerinin genelinde, Adapazarı'nın, teşkil edilecek yeni vilayete merkez olacağı konusu sürekli ele alınıyor, şehrin büyümesiyle birlikte yeni ve önemli birtakım ihtiyaçları bulunduğu konusu irdeleniyordu¹⁸. Vilayet olma sürecinin gerçekleşmesinden sonra ise, şehirdeki gazete sayısının hızlı artışı, bu iki olayın birbirini destekler yönünü göstermesi açısından son derece büyük bir önem arz etmektedir.

Yukarıda ifade edildiği gibi, Adapazarı'nın vilayet olmasına dair ilk isteklerde, Kocaeli Vilayeti'nden ayrılarak on kazalı büyük bir vilayete dönüştürülmesi düşünülmüştü. Öyle ki, bu vilayet, Bolu, Bilecik ve İzmit'ten alınacak kazalardan mürekkep olacaktı. Ancak adı geçen bu vilayetlerin duruma itiraz etmeleri sonucunda olacaktır ki, sonradan bu ilçe sayısı beşe indirilmiştir. Üstelik Bolu ve Bilecik vilayetlerinin, daha önce talep edilmesine rağmen, hiçbir kaza vermeleri söz konusu olmamış, yeni kurulacak olan Sakarya vilayetinin tamamen Kocaeli Vilayeti'nden ayrılacak kazalardan teşekkül etmesi kararlaştırılmıştır. Nitekim Kocaeli Vilayeti, Adapazarı'nın vilayet olma talepleri ile ilgili olarak İçişleri Bakanlığı'nın gönderdiği bir soruya karşılık olmak üzere, bakanlığa şöyle bir cevap vermiştir: "Coğrafi, iktisadî ve ictimai münasebetleri ve nüfus vaziyeti itibariyle Adapazarı merkez olmak üzere kurulacak Sakarya Vilayeti'ne Kocaeli'nin Geyve, Hendek, Akyazı ve Karasu kazaları ile, daha sonra Sapanca'nın kaza olarak ilhakı muvafıktır"¹⁹.

Kocaeli Vilayeti'nin bu cevabından sonra, Sakarya adı ile oluşturulacak olan vilayetin, başlangıçta 5 kazalı olarak kurulması hususu ağırlık kazanmıştır. Bu plâna göre, Kocaeli Vilayeti 5 kazalı, 10 nahiyeli, 282 köylü ve 225 855 nüfuslu bir vilayete indirilirken, Sakarya adıyla 5 kazalı, 9 nahiyeli²⁰, 400 köylü ve 244 637 nüfuslu bir vilayet durumuna yükseltiliyordu²¹. Bu duruma göre de, o zamana kadar on kazalı olan Kocaeli, tasarlanan Sakarya ile bu kazaları eşit surette paylaşacak, ancak Sakarya'ya düşen köy sayısı ve genel nüfus, onu doğuran vilayetine oranla biraz daha fazla olacaktır. Sakarya'nın vilayetliği ile gerçekleşen bu istek, sonradan Kocaeli'nin kazalarından Kandıra'dan Fındıklı, Şeyhler, Abdürrezzak, Ağacık, Teberik, Koyunoğlu köylerinin Adapazarı'nın Söğütlü bucağına verilmesi ve ondan bir süre sonra da Kaynarca'nın Sakarya Vilayeti'ne bağlanmasıyla sonuçlanmıştır. 1950-54 arasında Adapazarı'nın vilayet olmasını düşünenler, yeni vilayet teşkilatını barındıracak binaları göz önüne almışlarsa da, yalnız personel hazırlığı ile kalmış, sonra bu personel için bina temini çok güç olmuştur²².

Adapazarlıların vilayet olma girişimleri ve tabii ki bu talebe Kocaeli Vilayeti'nin olumlu yaklaşımları, Sakarya Vilayeti'nin oluşumundaki en önemli faktörlerdir. Kocaeli'nin bu tasvibi söz konusu olmasaydı, Sakarya Vilayeti'nin oluşumu daha zor şartlar altında gerçekleşebilirdi. En azından bu talebin İçişleri Bakanlığı'na ulaşması zorlaşabilir ve tabii ki vilayet olma süreci uzayabilirdi. Ama Kocaeli böyle bir yolu seçmeyerek, gerçekleri göz ardı etmemiş ve vilayetin oluşumunda çok olumlu katkılar sağlamıştır. Adapazarı kamuoyu da bu konuda üzerine düşen görevi fazlasıyla yerine getirmiş ve Adapazarı merkezli bir vilayetin oluşumu için hükümet nezdinde defalarca şifahî ve yazılı olarak önemli girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimler, olumlu sonuç ve etkilerini kısa zaman içerisinde göstermekte gecikmemiştir. Sakarya Vilayeti'nin teşkil edilmesi konusundaki en önemli yansımalarından birisi 11 Ekim 1953 tarihinde gerçekleşmiştir. Nitekim bu tarihte, Adapazarı Şeker Fabrikası, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'in de katıldığı büyük bir devlet töreniyle işletmeye açılmıştır²³. Bu tören sırasında Başbakan Adnan Menderes, Adapazarı Belediye binasının balkonundan, Adapazarlıların hararetli ve sürekli alkışları arasında onlara hitaben yapmış olduğu uzun konuşmasının bir kısmında, "Adapazarı'nın pek yakında vilayet olacağı müjdesini vermiş"tir²⁴. Dönemin Başbakanının bu ifadelerinin, Adapazarlıların vilayet olma taleplerindeki haklılığı ve isabetliliği gösterdiği gibi, onları daha da cesaretlendirdiğinde hiç şüphe yoktur. Ama herşeyin ötesinde, Başbakan Menderes'in ağzından çıkan bu ifadeler, "Sakarya Vilayeti" düşüncesinin yakın bir zamanda gerçekleşeceğinin en önemli göstergelerinden birisiydi.

B. Sakarya Vilayeti Hususunun TBMM'ye Sunulması

Bu olumlu şartlar altında Sakarya Vilayeti ile ilgili yapılan tüm hazırlık ve çalışmalardan sonra, İçişleri Bakanlığı konuyla ilgili olarak bir kanun ve yapılacak bu yeni düzenlemenin gerekçelerini izah eden bir "esbab-ı mucibe layihası" hazırlamıştır. Bu kanun ve layihası, 11 Mart 1954 tarihinde Bakanlar Kurulu'nda görüşülmüş ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulması

kararlaştırılmıştır²⁵. Bu suretle Adapazarı ve civarındaki kazalardan teşekkül edecek olan Sakarya Vilayeti projesi, Türkiye Cumhuriyeti devletinin en yüksek makamlarında onaylanmaya doğru gidiyordu.

Bu gelişmeden bir gün sonra, dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olan Adnan Menderes'in Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na hitaben 12 Mart 1954 tarihinde verdiği dilekçe önemine binaen aşağıya aynen konulmuştur:

T.C.

12.III.1954

Başvekâlet

Muamelât Umum Müdürlüğü

Tedkik Müdürlüğü

Sayı : 71 – 2775

"Büyük Millet Meclisi Yüksek Reisliği'ne,

"Kocaeli Vilayeti'ne bağlı Adapazarı Kazası'nda (Sakarya) adıyla yeniden bir vilayet kurulması hakkında Dahiliye Vekâleti'nce hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyeti'nce²⁶ 11 Mart 1954 tarihinde Yüksek Meclise sunulması kararlaştırılan kanun ve esbab-ı mucibe layihalarının ilişikleri birlikte sunulmuş olduğunu saygılarımla arz ederim.

"Başvekil

"Adnan Menderes"²⁷

Başbakan Adnan Menderes'in bu teklifiyle konu Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne getirilmiş ve böylece vilayet olma projesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin en yüksek makamına tevdi edilmişti. Kanun layihası 4 maddeden ve 7 adet de muvakkat maddeden oluşmaktaydı. Bunun 1 nci maddesi şu şekildeydi: "İlişik (1) sayılı cetvelde²⁸ gösterildiği veçhile, Kocaeli Vilayeti'ne bağlı Adapazarı Kazası kaldırılarak, merkezi Adapazarı olmak ve yine Kocaeli Vilayeti'ne bağlı Akyazı, Geyve, Hendek ve Karasu kazalarını ihtiva etmek üzere, (Sakarya) adıyla yeniden bir vilayet kurulmuş ve eski Adapazarı Kazası'nı ihtiva eden nahiye ve köyler, Sakarya Vilayeti'nin merkez kazasına bağlanmıştır"²⁹.

Başbakan Menderes'in Meclise sunduğu esbab-ı mucibe layihasında³⁰ ise, "Cumhuriyet devrine kadar muhtelif safhalar arz eden idare taksimatımızın Cumhuriyeti müteakip bugüne kadar geçirdiği değişikliklere bir göz atacak olursak, hepsinde halka hizmetin bir prensip olarak kabul edildiği görülür" ifadesine yer veriliyor, böylece layihanın başlangıcında, böyle bir vilayet projesiyle Meclis'e gelmesinin nedenleri izah ediliyordu. Layihanın devamında, her türlü gelişmenin, amme hizmetlerinin vatandaşların yakınına götürmekle mümkün olabileceği üzerinde duruluyor, bu çalışmalara malî imkânlar dairesinde yeniden hız verildiğinden bahsediliyordu. Layihanın son kısmında ise, bazı kaza merkezlerinin önemli gelişmeler göstermeleri nedeniyle, vilayet konusu dahilinde mütalaalarının faydalı görüldüğü ve Adapazarı kazası merkez olmak suretiyle "Sakarya" adıyla yeni bir vilayet kurulması gerektiği konusu şu şekilde ifade edilmiştir:

"Memleketimizin gelişme alanında kaydettiği ilerlemeler, bazı kaza merkezlerimizde ehemmiyetli tesirler yaparak, onun iktisadî durumunu kuvvetlendirmekte ve buna muvazi olarak da kültür ve imar ve diğer sahalarda yeni yeni hamleler kaydedilmektedir. Yukarıda kısaca temas ettiğimiz tesirlerle, bölgesinde idarî sınırları dışına çıkararak, iktisadî bir sınıır çizen ve bu suretle de bulunduğu idarî kademenin yapabildiği hizmetler üstünde yeni yeni hizmetler bekleyen bazı kaza merkezlerimizin bu durumlarını ele almak ve işi vilayet konusu içerisinde mütalaa etmek faydalı görülmüştür. Bu maksatla; ilk, orta, erkek sanat ve ticaret lisesi kadrolarıyla kültür teşkilatında Şeker Fabrikası, Vagon Fabrikası, Orman İşletmesi, Ziraî Donatım Kurumu Fabrikası, PTT, Tekel ve diğer devlet müesseseleriyle halk hizmetinde; faal, iktisadî hareketleriyle ticarî ve sınaî sahasında; üstün bir varlık gösteren ve bu durumu ile de; ilerde işgal etmekte olduğu kademenin teşkilat imkânları dışında yeni bir imkâna kavuşmanın zorlayışı ile karşı karşıya bulunan Adapazarı kazasında ilişik (1)³¹ sayılı cetvelde adları yazılı (5) kaza, (9) nahiye, (400) köyü ve (244 632) nüfusu ihtiva etmek üzere (Sakarya) adıyla yeniden bir vilayet kurulması uygun görüldüğünden, ilişik kanun tasarısı bu maksatla hazırlanmıştır"³².

Esbab-ı Mucibe layihasında "Sakarya Vilayeti" adıyla yeni bir vilayetin kurulmasının tüm gerekçeleri izah edilmişti. Eklerinde ise, kurulacak vilayet teşkilatı hakkında ayrıntılı bilgi bulunuyordu. Artık sıra bunu kanunlaştırabilecek yegâne merci olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılacak müzakerelere gelmişti. Yukarıdaki layihanın son kısmına, "Kocaeli Vilayetinin Adapazarı Kazasında (Sakarya) Adıyla Kurulacak Vilayetin Özel İdaresine Ait Kısmın Esbab-ı Mucibe Layihası" adı ile ilave bir layiha daha eklenmişti. Bu ek layiha da, yeni kurulacak vilayetin Özel İdaresi'nin oluşturulmasına ait gerekçeleri izah ediyordu³³.

"Sakarya Vilayeti" konusu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'na getirilmeden, konuyla ilgili alt yapı çalışmalarını oluşturabilmek amacıyla, Meclis bünyesindeki Dahiliye ve Bütçe encümenlerine havale edilmiştir³⁴. Mesele, 27 Mayıs 1954 tarihinde ilgili encümenlerde ele alınmıştır. İçişleri Bakanı'nın da katılımıyla Dahiliye Encümeni'nde yapılan görüşmeler sonucunda, Sakarya adıyla yeni bir vilayetin kurulması, ilgili encümen tarafından kabul edilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na sunulan aynı tarihli mazbatada, konuyla ilgili olarak şunlar kaydedilmişti: "Hükümet gerekçesindeki mucip sebepler, encümenimizce de yerinde görülmüş ve layiha tadilen kabul edilmiştir"³⁵. Bu mazbatanın altında 14 milletvekilinin onayları vardı.

Dahiliye Encümeni'nden geçen karar tasarısı, aynı gün Bütçe Encümeni'nde de ele alınmıştır. Söz konusu tasarısı, "bazı ehemmiyetsiz küçük değişikliklerle"³⁶ Bütçe Encümeni'nde de kabul edilmiştir. Müteakiben Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na bir mazbata ile sunulan kararda şu ifadelere yer veriliyordu:

"Kocaeli Vilayeti'ne bağlı Adapazarı Kazası'nda (Sakarya) adıyla yeniden bir vilayet kurulması hakkında Dahiliye Vekâleti'nce hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyeti'nce Yüksek Meclise arzı kararlaştırılıp, Başvekâletin 12.III.1954

tarihli ve 71/2775 sayılı tezkeresiyle gönderilen kanun layihası, Dahiliye Encümeni mazbatası ile birlikte encümenimize havale edilmiş olmakla tetkik ve müzakere edildi. Kanun layihası, esbab-ı mucibesinde tafsilen arz ve izah edildiği üzere, merkezi Adapazarı olmak üzere (5) kaza, (9) nahiye, (400) köyü ve (244 632) nüfusu ihtiva etmek üzere (Sakarya) adıyla yeniden bir vilayet kurulması istihdaf etmektedir. Her sahada günden güne inkişaflar kaydetmekte olduğu anlaşılan Adapazarı Kazası'nın vilayet haline getirilmesi halinde, bu inkişafların süratle artacağı ve âmme hizmetlerinin daha geniş ölçüde halka intikal ettirilmesinin kabil olacağı mülahazasıyla, encümenimiz layihayı yerinde görerek, maddelerin müzakeresine geçmiş" ve layiha tadilen kabul etmiştir. "Bu suretle yeniden tanzim olunan kanun layihası, müstaceliyetle görüşülmesi temennisiyle umumî heyetin tasvibine arz edilmek üzere Yüksek Reisliğe sunulur"³⁷. Bu kararın altında, Bütçe Encümeni'ne mensup 22 milletvekilinin imzası vardı.

Dahiliye ve Bütçe Encümenlerinden bu olumlu kararların çıkmasından sonra, mesele artık tamamen Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'na gelmiş oluyordu. Bu konudaki son karar meclisten çıkacaktı. Nitekim encümenlerden söz konusu mazbataların Meclis başkanlığına sunulmasından sonra, Sakarya adıyla yeni bir vilayetin kurulması Meclisin 28 Mayıs 1954 tarihli toplantısında gündeme alınmıştır³⁸. Bu durum Fındıkoğlu tarafından şu şekilde değerlendirilmiştir: "Bu layihanın alttan gelen tazyiklerin tesiri altında acele çıkarılan kanunların seyrini takip ettiğini görüyoruz. İki ay gibi kısa bir zamanda, Dahiliye Encümeni Hükümet gerekçesindeki mucip sebepleri yerinde görmüş, Bütçe Encümeni bazı ehemmiyetsiz küçük değişikliklerle şu neticeye varmıştır: Her sahada günden güne inkişaflar kaydetmekte olduğu anlaşılan Adapazarı Kazası'nın vilayet haline getirilmesi halinde, bu inkişafların süratle artacağı ve âmme hizmetlerinin daha geniş ölçüde halka intikal ettirilmesinin kabil olacağı mülahazasıyla, encümenimiz layihayı uygun bulmuştur"³⁹. Gerçekten de Sakarya'nın vilayet olma projesi kısa zaman içerisinde düşünceden fiile dönüştürülmüş ve mesele artık son aşamaya getirilmişti.

C. TBMM'deki Müzakereler ve Sakarya Vilayeti Hakkında Kanun

28 Mayıs 1954 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gündemine alınan Sakarya Vilayeti kanun tasarısı, fazla vakit geçirilmeden, yaklaşık 2.5 hafta sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'na getirilmiştir. Dolayısıyla Bütçe Encümeni Mazbatasında belirtildiği gibi, meselenin "müstaceliyetle görüşülmesi temennisi"⁴⁰ de tecelli etmiş oluyordu. Sonuçta mesele 14 Haziran 1954 Pazartesi günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Genel Kurul gündemine getirilmiştir⁴¹. Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nda Malatya Vilayeti'ne bağlı Adıyaman Kazası'nda Adıyaman adıyla yeni bir vilayet kurulması hakkındaki kanun müzakerelerinin yapılması ve kanunun tadil edilerek kabul edilmesinden sonra, Kocaeli Vilayeti'ne bağlı Adapazarı Kazası'nda Sakarya adıyla yeni bir vilayetin kurulması hakkındaki kanun müzakerelerine geçilmiştir.

Müzakereler, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 14 Haziran 1954 tarihli oturum başkanının, Kocaeli Vilayeti'ne bağlı Adapazarı Kazası'nda Sakarya

amacıyla, oturum başkanı oylama yapmış ve maddelere geçilmesi kabul edilmiştir. Başkan sözüne devamla, "Layihanın müstaceliyetle müzakeresi teklif olunmaktadır. Müstacelen müzakeresini reylerinize arz ediyorum. Kabul edenler... Etmeyenler... Müstacelen müzakeresi kabul edilmiştir"⁴². Bu suretle maddelerin tek tek ve hızlı bir şekilde müzakeresine geçilmiştir.

Sakarya Vilayeti adı altında yeni bir vilayet kurulması amacıyla hazırlanan kanunun birinci maddesi okunmuş ve aynen kabul edilmiştir. İkinci maddenin okunmasından sonra yine söz isteyen olmamış ve oylamadan sonra aynı suretle Meclisin onayından geçmiştir. Yedi adet muvakkat maddeden ise, ikinci ve beşinci maddeler tashih edilmiş, diğerleri aynen Genel Kurul'un onayından geçmiştir. Kanun tasarısının 3. maddesi "Bu kanun 1 Ocak 1955 tarihinde meriyete girer" şeklindeydi. Ancak İzmir Milletvekili ve Dahiliye Encümeni Mazbata Muharriri Pertev Arat'ın, daha önce Turan Güneş'in Meclis'e yaptığı teklifte olduğu gibi, "İl genel meclisleri Aralık ayı içinde ictimaa başlayacakları için, bu maddenin: '1 Aralık 1954 tarihinde meriyete girer' şeklinde tashihini rica ederim" şeklindeki teklifiyle, 1 Ocak'ın 1 Aralık'a çekilmesi gündeme gelmiştir⁴³. Bu teklif üzerine, ilgili madde "Bu kanun 1 Aralık 1954 tarihinde meriyete girer" şeklinde değiştirilmiş ve oylamaya sunulmuştur. Oylama sonucunda madde kabul edilmiştir. Ve son olarak dördüncü madde oylamaya sunulmuş ve Meclis tarafından onaylanmıştır⁴⁴. Bu suretle kanun tasarısının tüm maddeleri Meclis'in onayına sunulmuş ve tek tek kabul edilmek suretiyle kanunlaşmıştır.

Bu gelişme üzerine, 14 Haziran 1954 Pazartesi günü, saatler 16.40'ı gösterirken⁴⁵, Meclis oturum başkanı Sakarya Vilayeti için şu tarihî açıklamayı yapmıştır:

"Layihanın tümünü açık oylarınıza arz ediyorum efendim... Sakarya Vilayeti teşkiline dair olan kanun layihasına ait rey toplama muamelesi bitmiştir... Kocaeli Vilayeti'ne bağlı Adapazarı Kazası'nda (Sakarya) adıyla yeniden bir vilayet kurulması hakkındaki layihaya (316) rey verilmiştir. Muamele tamamdır. Layiha (316) rey ile kanuniyet kesbetmiştir"⁴⁶.

İşte oturum başkanının ağzından Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nda yankılanan bu sözler, Adapazarı için, Sakarya için tarihî bir mahiyet arz ediyordu. Artık İzmit'e bağlı Adapazarı kazası kanunen sona ermiş, yerine yeni bir vilayet olarak teşkil edilen Adapazarı merkezli Sakarya vilayeti kurulmuştu. Bu, Adapazarlıların yıllardan beri takip ettikleri, gerçekleştirmeye çalıştıkları bir idealdi. Bunun için çok uğraşılmıştı ve yaklaşık olarak 3.5 yıl evvel Adapazarı Belediye Meclisi'nin aldığı bir karar hükümete iletilmişti. Hükümetin de gerekli girişimlerde bulunmasından sonra, Adapazarı merkezli Sakarya Vilayeti teşkil edilmişti. Adapazarı için, Adapazarlılar için gerçekten çok mutlu bir gündü.

Sakarya Sosyal Araştırma Merkezi adına Sakarya tarihi, coğrafyası, ziraî ve iktisadî durumu, şehirleşmesi ve sosyolojik problemlerine dair pek çok araştırmaya imza koymuş olan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Sakarya'nın vilayet

olmasını, "Adapazarı'nın Şehirleşmesi ve Sosyolojik Problemleri" adlı eserinde şu şekilde ifade etmektedir: "...Neticede proje kanunlaşmış ve Türkiye vilayetleri sayısına, ihtiyar tarihin eski, çok yakın tarihimizin de zaferlerini hatırlatan bir nehir ismini taşıyan yeni bir vilayet katılmıştır: Sakarya!"⁴⁷

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 14 Haziran 1954'de gerçekleştirilen müzakerelerden sonra vilayet olması kararlaştırılan Sakarya'nın vilayet şeklinde teşkil edilmesine dair kanun, bir hafta sonraki Resmî Gazete'de yayımlanarak resmîyet kazanacaktır. Nitekim söz konusu kanun, Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazetesi'nin 22 Haziran 1954 Salı günlü ve 8735 sayılı nüshasında yayımlanmıştır. Bu kanun, kanun metni ve tüm ekleriyle birlikte tam metin halinde şu şekildedir:

Kocaeli Vilayeti'ne Bağlı Adapazarı Kazası'nda (Sakarya)

Adıyla Yeniden Bir Vilayet Kurulması Hakkında Kanun

Kanun No: 6419

Kabul Tarihi: 14/6/1954

Madde 1 – İlişik (1) sayılı cetvelde gösterildiği veçhile Kocaeli Vilayeti'ne bağlı Adapazarı Kazası kaldırılarak, merkezi Adapazarı olmak ve yine Kocaeli Vilayeti'ne bağlı Akyazı, Geyve, Hendek ve Karasu kazalarını ihtiva etmek üzere (Sakarya) adıyla yeniden bir vilayet kurulmuş ve eski Adapazarı Kazası'nı ihtiva eden nahiye ve köyler Sakarya Vilayeti'nin merkez kazasına bağlanmıştır.

Madde 2 – İlişik (2) sayılı cetvelde derece, aylık ve sayıları gösterilen kadrolar, Devlet Memurları Aylıklarının Tevhit ve Teadülüne dair olan 3656 sayılı kanuna bağlı (1) sayılı cetvelin ilgili kısımlarına eklenmiştir.

Muvakkat Madde 1 – İlişik (3) sayılı cetvelde gösterilen kadrolar, 1954 Malî yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu'na bağlı (D) işaretli cetvelin ilgili kısmına eklenmiştir.

Muvakkat Madde 2 – Kurulması kabul edilen bu vilayetin aylık, ücret ve giderlerini karşılamak üzere 1954 yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu'na bağlı (A/1) işaretli cetvelin Maliye Vekâleti kısmındaki 425 inci (Vilayet ve kaza teşkili masrafları) faslına konulan tahsisattan gerekli görülecek miktarları sözü geçen (A/1) işaretli cetvelin ilgili tertiplerine nakletmeye Maliye Vekili selahiyettardır.

Muvakkat Madde 3 – Sakarya Vilayeti dahilinde bulunan kazaların Kocaeli Vilayeti'ndeki İl Genel Meclisi Üyeleri, Sakarya Vilayeti'nin İl Genel Meclisi'ni teşkil ederler.

Muvakkat Madde 4 – Kanunun yürürlüğe girmesini müteakip bir hafta içinde İl Genel Meclisi toplanarak daimî encümen seçimini yapar ve bütçeyi ve kadroyu tanzim eder.

Muvakkat Madde 5 – Sakarya Vilayeti'ne bağlanan kazalara ait özel idareye müteallik bilumum tahakkukat ve tahsilat ve bakaya hesapları, Sakarya Vilayeti'nin kurulduğu tarihten itibaren Kocaeli Vilayeti Özel İdaresi emvalinden düşülerek, bu husustaki kuyudat ve teferruatı ile birlikte Sakarya Vilayeti'ne devr olunur.

Muvakkat Madde 6 – Sakarya Vilayeti'nin teşekkülü tarihinden itibaren bu vilayete bağlanan kazaların özel idarelerince tahakkuk ettirilip tahsil edilen paralar, bu kazalarda muvakkat hesaplarda toplanarak, Sakarya Valisi'nin vereceği tediye emrine müsteniden sarf olunur.

Muvakkat Madde 7 – Kocaeli Vilayeti Özel İdare kadrosunda olup, Sakarya Vilayeti'ne bağlanan kazalarda çalışan özel idare memur ve müstahdemleri, kadrolarıyla Sakarya Vilayeti Özel İdaresi'ne geçerler.

Sakarya Vilayeti Umumî Meclisi'nce vilayet bütçesi yapılıp yürürlüğe girinceye kadar, memur ve müstahdemlere ait maaş ve ücretlerin, mahsubu bilahere yapılmak üzere Kocaeli Vilayeti'nce tediyesine devam olunur.

Madde 3 – Bu kanun 1 Aralık 1954 tarihinde meriyete girer.

Madde 4 – Bu kanunun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

17 / 6 / 1954

[1] SAYILI CETVEL

Sakarya Vilayeti

Kazalar	Nahiyeler	Köyler	Nüfusu
Aded	Aded	Aded	Aded
5	9	400	244 632

Adapazarı Kazası'nda (Sakarya) Adıyla Kurulan Vilayete Bağlanan

Kaza, Nahiyeye ve Köyler

Alındığı 1950 Nüfus Sayımına	Bağlandığı	Kazanın		Nahiyenin	Köy
Vilayet	Vilayet	Adı	Adı	Aded	Göre Nüfusu
Merkez Kazası					
Kocaeli	Sakarya	Eski Adapazarı	Merkez		66
"	"	"	"	Sapanca	25
"	"	"	"	Söğütlü	15
"	"	"	"	Kâzımpaşa	17
				123	98 486
Akyazı Kazası					
Kocaeli	Sakarya	Akyazı	Merkez		44
"	"	"	"	Karapürçek	16
				60	39

Geyve Kazası

Kocaeli	Sakarya	Geyve	Merkez	46
"	"	"	Doğançay	14
"	"	"	Pamukova	30
"	"	"	Taraklı	25
			115	44 156

Hendek Kazası

Kocaeli	Sakarya	Hendek	Merkez	48
"	"	"	Karadere	11
			59	32 931

Karasu Kazası

Kocaeli	Sakarya	Karasu	Merkez	20
"	"	"	Kocaeli ⁴⁸	23
			43	29 606
			Umumî yekûn	400 244 632

[2] SAYILI CETVEL

D.	Memuriyetin nev'i	Aded	Maaş
<i>Dahiliye Vekâleti</i>			
3	Vali	1	100
5	Vali Muavini	1	80
6	Hukuk İşleri Müdürü	1	70
7	Nüfus Müdürü	1	60
7	Seferberlik Müdürü	1	60
11	Maiyet Memuru	1	30
10	Nüfus Başkâtibi	1	35
10	Tahrirat Kâtibi	2	35
11	Tahrirat Kâtibi	1	30
12	Evrak Memuru	2	25
10	İdare Kurulu Kâtibi	2	35
12	Nüfus Kâtibi	1	25
<i>Maliye Vekâleti</i>			
6	Defterdar	1	70
8	Saymanlık Müdürü	1	50
7	Gelir Müdürü	1	60

8	Hazine Avukatı	1	50
9	Gelir Kontrol Memuru	1	40
10	Saymanlık Memuru	2	35
11	Saymanlık Memuru	2	30
12	Saymanlık Kâtibi	1	25
9	Tahakkuk Servis Şefi	1	40
12	Vergi Memuru	1	25
13	Vergi Memuru Yardımcısı	1	20
12	Tahsilât Servis Şefi	1	25
13	Evrak Memuru	1	20
8	Millî Emlak Müdürü	1	50
11	Millî Emlak Memuru	2	30
14	Tahsildar	3	15

Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti

6	Sağlık Müdürü	1	70
10	Hükümet Tabibi	1	35
13	Sağlık Kâtibi	2	20
13	Sağlık Memuru	5	20
13	Ebe	4	20
14	Ebe	1	15

Nafia Vekâleti

7	Nafia Müdürü	1	60
9	Mühendis	1	40
12	Fen Memuru	1	25

Maarif Vekâleti

7	Maarif Müdürü	1	60
11	Maarif Müfettişi	1	30
14	Maarif Kâtibi	2	15
12	Teknisyen	1	25

Ziraat Vekâleti

9	Veteriner Müdürü	1	40
11	Merkez Veterineri	2	30

13	Sıhhat Memuru	1	20
13	Sıhhat Kâtibî	1	20
7	Ziraat Müdürü	1	60
12	Mücadele Teknisyeni	2	25
13	Ziraat Öğretmeni	3	20
14	Stajyer	2	15
14	Kâtip	1	15
12	Ziraat Memuru	1	25
<i>Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü</i>			
10	Tapu Sicil Muhafızı	1	35
12	Tapu Sicil Muavini	1	25
<i>Toprak ve İskân İşleri Umum Müdürlüğü</i>			
9	Toprak ve İskân Müdürü	1	40
14	Toprak ve İskân Memuru	1	15
<i>Emniyet Umum Müdürlüğü</i>			
8	Emniyet Müdürü	1	50
9	Başkomiser	1	40
10	Komiser	3	35
13	Polis Memuru	10	20
13	Muamele Memuru	3	20
13	Polis Memuru	1	20

[3] SAYILI CETVEL

<i>Memuriyetin nev'i</i>	<i>Aded</i>	<i>Ücret</i>
<i>Dahiliye Vekâleti</i>		
Dağıtıcı	1	75
Vilâyetler Hademesi	2	50
<i>Maliye Vekâleti</i>		
Daktilo	1	75
Bekçi	1	75
Hademe	2	75
<i>Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti</i>		
Hademe	2	50

<i>Ziraat Vekâleti</i>		
Makinist	1	100
Hademe	2	50
<i>Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü</i>		
Hademe	1	50
<i>Maarif Vekâleti</i>		
Hademe	1	50
<i>Emniyet Umum Müdürlüğü</i>		
Hademe	1	50
<i>Toprak ve İskân İşleri Umum Müdürlüğü</i>		
Hademe	1	50 ⁴⁹

D. Vilayet Oluşun Adapazarı'ndaki Etkileri ve Vilayet İçin Hazırlıklar

14 Haziran 1954'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Sakarya Vilayeti'nin teşkiline dair kanunun kabul edilmesinden sonra, 1 Aralık 1954 tarihinde, bu vilayetin merkez kazası olarak işlemeye başlayacak olan Adapazarı'nda hummalı ve yoğun faaliyetler başlatılmıştır. Öncelikle ifade etmek gerekmektedir ki, Sakarya Vilayeti'nin oluşumu, TBMM'den önce adeta Adapazarı matbuatında gerçekleşmiştir. Şehir basını, Meclisteki gelişmeleri, günü gününe ve hatta dakikası dakikasına takip ettiği için, müzakerelerin gidişatının mutlu sonla biteceğini ve Sakarya Vilayeti ülküsünün gerçekleşeceğini, Adapazarlılara önceden haber vermiştir. Hatta bu haberleri esas kabul eden bazı İstanbul gazeteleri de, henüz Haziran ayı dahi girmeden, Sakarya Vilayeti'ni teşkil edildiğini ilân etmişlerdi bile. İşte Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu şartlar altında Sakarya Vilayeti'nin kurulduğuna dair kanunu kabul etmiştir.

Bu durum, şehirde heyecanla zaten beklendiğinden dolayı, büyük bir bayram havası estirmiştir. Vilayet oluşun mimarlarından olan Adapazarı Belediye Başkanı Suavi Damalı da, bu mutlu haberi aldıktan hemen sonra, belediye hoparlörleriyle gelişmeleri şehrin tüm semtlerine duyurmuştur. Bu duyuru, günün belli saatlerinde periyodik olarak tekrarlanmıştır. Hatta Adapazarı Belediyesi, bu tarih gelişmeyi bir şölen havasına dönüştürmüş, 15 ve 16 Haziran tarihlerinde, günün erken saatlerinden itibaren Adapazarlılar davullarla uyandırılmış ve açık hava konserleri, mehter takımı gösterileri şeklindeki şölenler, günün geç saatlerine kadar sürdürülmüştür⁵⁰. Bu suretle, vilayet oluşun ilk günleri, tüm Adapazarlılar tarafından bir bayram ve sevinç havasıyla kutlanmıştır.

15 Haziran 1954 Salı günü, Adapazarı postanesi de, tarihinin en yoğun gününü yaşamıştır. Postane adeta tüm gün boyunca, vilayet oluşla ilgili olarak Adapazarı'ndan Ankara'ya çekilen teşekkür ve Ankara'dan Adapazarı'na çekilen tebrik telgraflarını göndermek ve almakla meşgul olmuştur. Öyle ki, o gün

Ankara'dan gönderilen tebrik telgraflarının sayısı 154'e, Adapazarı'ndan gönderilen teşekkür telgraflarının sayısı 213'e ulaşmıştı. Gönderilen telgrafların ekserisi Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Refik Koraltan'a hitaben çekilmişti. Bu sayıya, Belediye ve siyasî partilerin yanı sıra, sivil vatandaşların çekmiş olduğu telgraflar da dahildi. Çekilen teşekkür telgraflarından birisi şu samimi ifadeleri içeriyordu: "Bizi vilayet yapan büyüklerimizin ellerinden öperim"⁵¹. Ayrıca Adapazarı'nda daha önce kaymakamlık yapmış olan Selim Sıtkı İmece, İhsan Kılıç, çeşitli milletvekilleri, Adıyaman Belediyesi ve yurdun daha pek çok yerinden Adapazarı'na tebrik telgrafları çekilmişti. Kocaeli Valisi Cemal Babaç ve Bolu Valisi ise bizzat Adapazarı'na gelerek, kutlama şenliklerine iştirak etmişlerdi⁵².

Yeni vilayet oluşu birlikte, modern bir hükümet konağının inşası da ciddi bir şekilde gündeme gelmiştir. Aslında bu konudaki gelişmeler, bir yıl kadar önce başlatılmıştı. Adapazarı Belediye Meclisi, vilayet konağı için Postane önündeki arsayı tahsis etmişti. Bu konuyla ilgili olarak Maliye Bakanlığı nezdinde gerekli teşebbüsler yapılmış, 1954 yazı ile birlikte inşaata başlanması kararlaştırılmıştı. Zamanın parasına göre 3 milyon Türk lirası maliyetle gerçekleştirilecek olan bina, iki kat olarak düşünülmüştü. Birinci katında Belediye, Defterdarlık, polis ve jandarma, ikinci katında ise Vali, nüfus işleri müdürlüğü gibi daireler yer alacaktı. 1955 yılı sonunda bitirilmesi plânlanan binanın, Ağustos 1954'deki temel atma törenine, geniş katılımlı bir devlet erkânının davet edilmesi dahi söz konusu olmuştu. Davet edileceklerin başlıcaları, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, TBMM Başkanı Refik Koraltan ve çeşitli bakan ve milletvekilleri idi. Hatta konuyla ilgili ilk teşebbüsler, Adapazarı ve çevresinden seçilmiş olan Kocaeli milletvekilleri tarafından başlatılmıştı⁵³. Bu çalışmalar kısa zaman içerisinde sonuç vermiş ve 23 Temmuz 1954 tarihinde Maliye Bakanlığı'ndan gelen iki mühendis, hükümet konağının yerinin tam tespitini yapmışlar ve konuyla ilgili olarak hazırladıkları raporu Ankara'ya götürmüşlerdir⁵⁴.

Bir taraftan valilik binasının inşası ile ilgili kanunî prosedür sürdürülürken, diğer taraftan da, bu binanın 1 Aralık tarihine yetiştirilmesi mümkün olmadığından, geçici olarak bu amaçla kullanılabilecek binalar aranmaktaydı. Bu amaçla özellikle Kocaeli Valisi Cemal Babaç, Adapazarı Kaymakamı Atıf Tahıl ve milletvekillerinden Hamdi Başak hummalı bir faaliyet içerisinde bulunuyorlardı. O günlerde neredeyse hergün Adapazarı'na gelen Kocaeli Valisi, 15 Eylül'de Demokrat Sakarya gazetesine verdiği özel bir demeçte, vilayet binasının inşasına kadar resmî dairelerin şehirdeki durumu, ihtiyaçları ve yerleşme plânları hakkında şu bilgileri vermiştir: "Adapazarı'na evvelden haftada bir gün geliyordum. Birkaç gündür her gün gelmekteyim ve bundan böyle daha çok sık sık gelip gideceğim. 1 Aralık yakınlaşıyor. Vilayet haline gelen Adapazarı'nda, mevcut dairelerden gayri 92 daireye ihtiyaç vardır. Biraz kısıntı yaparak, bu rakamı 65'e düşürdük. 65 odalı bir bina bulmamız imkânsızdır. Bu ihtiyacı, esas vali konağı inşa edilinceye kadar bulabildiğimiz binalara muvakkaten yerleştireceğiz. Valilik için belediye encümeni anlayış gösterirse, belediye binasını uygun görmekteyiz. Diğerlerini şöyle

kaydedebilirsiniz: emniyete 10, jandarmaya 8, nüfusa 4 oda, 1 salon, defterdarlığa 17 oda, 3 salon, beden terbiyesi 4, iskân 3 oda, 1 depo, veteriner 4 oda, 1 depo, 1 garaj, tarım müdürlüğüne 4 oda, 1 garaj, 1 depo, sağlık müdürlüğü 4 oda, nafıa müdürlüğü 7 oda, 1 depo, 1 garaj ve atelye, millî eğitim müdürlüğü 4 oda, 1 depo, hususî muhasebe, şimdiki teşkilatına ilaveten 6 oda daha bulmak gerekmektedir⁵⁵. Kocaeli Valisi Cemal Babaç'ın ifadelerinden de anlaşıldığı üzere, şehirde hummalı bir çalışma başlatılmıştı. Söz konusu bu daireler için yer aranılıyordu. Ancak henüz bir bina kiralama işine başlanılmamıştı. Sadece uygun yerler bakılıyordu. Kiralama ve dairelerin oluşturulma sürecine bir süre sonra başlanacaktı. Vali Babaç'ın tahminen ifade ettiği gibi, Adapazarı Belediyesi valilik dairesi için gerçekten büyük özveride bulunacak ve vali ile yardımcıları, yeni bina inşa edilinceye kadar belediye binasının bir kısmında ikamet edeceklerdir.

Kocaeli Valisi Cemal Babaç'ın 18 Eylül 1954 tarihinde Adapazarı'nda yapmış olduğu toplantıya birçok ileri gelen katıldı. Bunlar arasında Adapazarı Kaymakamı Atıf Tahıl, Belediye Başkanı Suavi Damalı ve diğer daire amirleri bulunuyordu. Vali Babaç'ın Adapazarı'ndaki yoğun temasları, 1 Aralık tarihine kadar devam edecektir⁵⁶. Toplantıda bilhassa köy yolları ve içme suları üzerinde durulmuş ve önemli kararlar alınmıştır. Aynı günlerde bölge milletvekillerinden Cemal Tüzün, Nüzhet Akın, Selami Dinçer ve Nüzhet Onat da, Sakarya Vilayeti'nin yeni ilçelerindeki temas ve incelemelerini sürdürüyorlardı⁵⁷.

Sakarya Vilayeti'nin teşkil edilmesi meselesi, Adapazarı basınında da başlıca konusunu oluşturmuştur. 15 Haziran tarihinden itibaren, şehir basınında yer alan gazeteler, konuyu çok geniş bir şekilde işlemler ve vilayete dair haberlerini manşetlerinden okuyucularına duyurmuşlardır. 18 Haziran tarihli Demokrat Sakarya'da, Adapazarı Belediye Başkanı Suavi Damalı ile yapılan bir röportaj yayınlanmış, belediye başkanı, Sakarya Vilayeti'nin teşkil edilmesiyle birlikte elde edilen kazançları sıralamıştır⁵⁸. Bu haber ve makaleler bir süre devam edecek⁵⁹, vilayet oluşun başlayacağı 1 Aralık tarihi itibarıyla daha da yoğunluk arz etmeye başlayacaktır.

Sakarya Vilayeti'nin kurulmasına dair kanunun kabul edilmesini müteakiben, hükümet, vilayetin kadrosunu oluşturma çalışmalarını başlatmıştır. Konuyla ilgili kadro cetvelleri İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanmaktaydı. Vilayetin kadro cetvelleri hazırlanırken, ilk olarak emniyet teşkilatının takviye edilmesine lüzum görülmüştü. O an için vilayette hizmet görmekte olan beş polis memuru vardı ve yeni mevzuata göre bu polis memurlarının, Ankara Polis Enstitüsü'nde komiser muavini olmak için kursa tabi tutulmaları kararlaştırılmıştı. Bu memurlar kursu bitirmelerini müteakiben, tekrar Sakarya'ya dönecekler, ancak kadroların takviye edilmesinden sonra, muhtelif kısımların amirliklerine getirileceklerdi⁶⁰. Bu suretle başlatılan çalışmalar, Aralık 1954 tarihi itibarıyla tamamlanmış olacaktır.

Sakarya Vilayeti'nin oluşturulmasıyla birlikte İzmit ve Adapazarı'nda ilginç tartışma ve kampanyalar da başlatılmıştır. Bunlardan birincisi, İzmit gazetelerinden birisinde yayınlanan, "Sakarya Vilayeti kurulduğu gün, Kocaeli

mebusları ikiye mi bölünecek?" sorusu idi. Bu soru Izmit'te geniş bir akis bulmuş ve bazı ihtimaller üzerinde durulmuştur. Bunlardan bazıları şu şekildedir: vilayet oluşla birlikte, Kocaeli milletvekillerinin ikiye bölünmesi, Adapazarı ve havalisinde küçük bir seçim yapılarak, bu bölgeden en çok oy alanların Sakarya milletvekili olmaları, o zamanki durumun devam etmesi ve Sakarya milletvekillerinin bir sonraki seçimlerde belirlenmesi v.s. Diğer taraftan Adapazarı'nda başlatılan ikinci kampanya da en az milletvekilliği meselesi kadar ilginçtir. Sakarya Vilayeti kurulduğu vakit, Adapazarı Kaymakamı Atıf Tahıl idi. Kaymakam Atıf Tahıl, Adapazarlılar tarafından sevilen bir idareciydi. Basın tarafından da takdir edilen kaymakamın, vilayetin teşkil edilmesiyle birlikte vali olması isteniyordu. Bu konuyla ilgili olarak o günlerde basında çıkan bir yazıda, şu ifadeler yer veriliyordu: "İstedığımız Vali: Sayın Kaymakamımız Atıf Tahıl'ın memleketimiz için faydalı olmak gayesiyle bütün hemşehrilerini memnun edecek derecede hüsnü suretle çalışmaları karşısında, bu hizmetin, vilayetimiz valisi olarak da devamını arzu eden vatandaşlar sıfatıyla, kendisinin Sakarya Vilayeti'nin valisi olarak görmek temennisi içindeyiz"⁶¹. Ancak bilindiği gibi bu teşebbüsler bir sonuç vermeyecektir. Atıf Tahıl'ın Sakarya Valisi olması amacıyla şehirde başgösteren eğilimin artması nedeniyle, 9 Ekim 1954 tarihinde İçişleri Bakanlığı bir idarî değişikliğe gitme kararı almıştır. Bu karara göre, Kaymakam Atıf Tahıl'ın yerine, vekâleten Münip İliban atanmıştır. Atıf Tahıl da, mülkiye müfettişi olarak İstanbul'a tayin edilmiştir. Şehirde çok sevilen Tahıl için Belediye meclisi üyeleri tarafından bir veda yemeği tertip edilmiş ve Atıf Tahıl 11 Ekim 1954 tarihinde Adapazarı'ndan trenle ayrılıp, yeni görev yeri olan İstanbul'a gitmiştir⁶².

Diğer taraftan Sakarya Vilayeti'nin 1 Aralık 1954 tarihinden itibaren işlemeye başlayacak olmasıyla birlikte, kutlama işlerini organize edecek bir teşkilatın kurulması söz konusu olmuştur. Bu amaçla 17 Kasım tarihinde Vilayet Kutlama Komitesi teşkil edildi ve komite ilk önemli toplantısını ertesi gün gerçekleştirdi. Toplantıya, vekâleten kaymakamlık görevini yürüten Münip İliban, Tümen Komutanı Tümgeneral Hamdi Günsay, Belediye Başkanı Suavi Damalı ve gazeteciler katıldı. Bu ilk toplantı sonucunda, şehrin giriş, çıkış ve merkezî yerlerine Belediye tarafından taklar konulması, bankalar ve benzeri müesseselerin şenliklere katılmaları, 1 Aralık gecesi Ziraî Donatım Fabrikası salonlarında Kutlama Komitesince zengin bir suarenin tertip edilmesi kararlaştırılmıştır⁶³. Yine bu komitenin 20 Kasım tarihinde aldığı bir karar göre, vilayetin işlemeye başlayacağı 1 Aralık Çarşamba günü, ana caddelerdeki bütün ağaçlar elektrikle aydınlatılacaktı. Kutlama Komitesi 21 Kasım 1954'de yeni bir toplantı gerçekleştirmiş ve şu önemli kararları almıştır: Vilayetin teşkil edilmesi münasebetiyle 1 Aralık tarihli kutlama programına, Cumhurbaşkanı Celal Bayar veya Başbakan Adnan Menderes'in davet edilmesi. Kutlama programına hangi devlet büyüğünün geleceği tam olarak belli değildi. Zira aynı tarihte Malatya Vilayeti'nin kazası Adıyaman da il olacağı için, hangi devlet büyüğünün Adapazarı'na ve hangisinin Adıyaman'a gideceği kesinlik kazanmamıştı. Ama en azından her iki devlet büyüğünden birinin 1 Aralık için Adapazarı'na geleceğine kesin gözle bakılıyordu. Bunun yanı sıra Kocaeli milletvekilleri de törene iştirak edeceklerdi.

Vilayet Kutlama Komitesi, törene

katılacak misafirler için 200 kişilik bir ziyafet hazırlamayı da ihmal etmemiştir. Misafirler aynı gece, Ziraî Donatım fabrikası salonlarında verilecek olan suarede de hazır bulunacaklardı⁶⁴.

Vilayet Kutlama Komitesi'nin aldığı kararlar doğrultusunda, Adapazarı'ndan bir heyet oluşturularak, devlet ve hükümet başkanlarını Sakarya Vilayeti'nin açılışına davet etmek üzere, 23 Kasım gecesi trenle Ankara'ya hareket etmiştir. Heyetin başkanlığını Adapazarı Belediye Başkanı Suavi Damalı yapmaktaydı ve heyette dört kazanın temsilcileri, siyasî parti başkanları ve Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Hasan Erman bulunuyordu. Heyet 3 gün kadar Ankara'da kalacak, davet işiyle birlikte, vilayetin istek ve ihtiyaçları konusunda yetkili makamlarla görüşmeler yapacaktı⁶⁵. Gerçekten de plânlandığı gibi heyetin Ankara ziyareti 3 gün kadar sürmüş ve 27 Kasım Cumartesi günü tekrar Adapazarı'na dönmüşlerdir. Ancak yapılan plân ve programlar, tasarlandığı gibi olmamıştır. Öncelikle ifade etmek gerekmektedir ki, Cumhurbaşkanı veya Başbakanı 1 Aralık 1954 tarihinde vilayetin açılışına bekleyen Vilayet Kutlama Komitesi ve tabii ki Adapazarlıların bu beklentileri gerçekleşmeyecektir. Yoğun programları nedeniyle Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes, Sakarya Vilayeti'nin işlemeye başlayacakları gün, Adapazarı'nda bulunamayacaklardı. Cumhurbaşkanı Bayar, ancak bir hafta sonra Adapazarı'na teşrif edebileceklerdi. Onların yerine Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve diğer bazı bakanlık mensupları Sakarya Vilayeti kutlamalarına katılabilecekti⁶⁶. Ancak bu programda da önemli değişiklikler olacak ve 1 Aralık 1954 tarihinde Ankara'dan çok farklı bir heyet kutlama programına iştirak edebilecektir.

Vilayet için hummalı hazırlıkların yapıldığı Adapazarı'nda, 1 Aralık tarihi itibarıyla Sakarya Vilayeti'ne vali olarak kimin atanacağı da merak konusuydu. Açılış törenine çok az süre kaldığı halde, bu konuda net bir gelişme olmamıştı. Adapazarlılar önce Kaymakam Atıf Tahıl'ın vali olarak atanması konusunda çalışmalar başlatmışlar, ancak bir süre sonra Atıf Tahıl başka bir göreve atanmış ve yerine vekâleten Münip İlban getirilmişti. 25 Kasım tarihinde ise, İçişleri Bakanlığı'na yakın çevrelerden duyulan söylentilere göre, Sakarya Vilayeti'ne, Urfa Valisi atanacaktı⁶⁷. Fakat bu söylenti gerçekleşmedi. Açılış törenine 4 gün kala, Sakarya Vilayeti'ne vali olarak kimin atanacağı konusundaki söylentiler son buldu. O tarihlerde Rize Valisi olarak görev yapan Nazım Üner⁶⁸, 26 Kasım itibarıyla Sakarya Valisi oldu⁶⁹. Bu suretle hem beklenti ve söylentiler sona ermiş ve hem de Sakarya Vilayeti'nin ilk valisi belli olmuştu.

Sakarya Valisi'nin atanmasından sonra, vilayet makam aracının satın alınması da ihmal edilmemiştir. Bu iş için 20 000 Türk liralık bir tahsisat ayrılmış ve Adapazarı'nda bulunan bir firmanın aracılığıyla vilayet makam otosu da satın alınmıştır⁷⁰. Böylece vilayetin eksikleri birer birer tamamlanıyordu.

E. Sakarya Vilayeti'nin İşlemeye Başlaması

14 Haziran tarihinde TBMM tarafından kabul edilen kanun, 1 Aralık 1954 tarihinde yürürlüğe girecek ve Sakarya Vilayeti kanunen işlemeye

başlayacaktı. Aralık ayına kadarki 5.5 aylık süre zarfında, vilayetin temel ihtiyaçlarının giderilmesine çalışılmış ve bunların önemli bir kısmı karşılanmıştı. Bu çalışmaların son aşaması, Vilayet Kutlama Komitesi tarafından hazırlanan kutlama programıydı. Bu programın gerçekleşmesiyle birlikte, Sakarya Vilayeti tam anlamıyla hayata geçirilebilecekti.

Kanunun geçerlilik kazanacağı 1 Aralık 1954 tarihine birkaç gün kala, Adapazarı merkez kazası başta olmak üzere, Sakarya Vilayeti'nin müstakbel ilçelerinde büyük bir heyecan yaşanmaya başladı. Adeta herşey vilayetin işlemeye başlayacağı güne odaklanmıştı. Gazeteler dahi o günden itibaren başlık puntolarını değiştirme ve yeni bir görünümle yayınlanma kararı almışlardı⁷¹. Herkes o günü bekliyordu. Öyle ki, Sapanca gölünden getirilecek şehir suyu dahi, 1 Aralık tarihinde şehre verilecek⁷² ve bu suretle adeta "çifte bayram" yaşanacaktı. Bu bayramın Adapazarlılar başta olmak üzere vilayetin diğer ilçelileriyle birlikte tam anlamıyla kutlanması ve idrak edilmesi için, Adapazarı Kaymakamlığı, Vilayet Kutlama Komitesi'yle birlikte çok önemli kararlar aldı. Bu kararlara göre, 30 Kasım tarihinde Sakarya Vilayeti kutlama şenlikleri başlayacaktı. Üç gün sürecek olan şenlikler, 2 Aralık Perşembe gününe kadar devam edecekti. Sakarya Vilayeti'nin işlemeye başlayacağı 1 Aralık günü ise, Adapazarı'ndaki tüm resmî daireler tatil edilecek⁷³, Vilayet Kutlama Komitesi'nin ilâve kararıyla, şehir merkezindeki dükkânlar da 12.30 ile 17.00 saatleri arasında "bayram tatili" nedeniyle kapalı olacaklardı⁷⁴. Bu gelişmelerle birlikte Adapazarı, tarihinin en heyecanlı ve anlamlı günlerini yaşıyordu. Bu heyecana, Ankara'dan Adapazarı'na gönderilen bazı yazılar, daha büyük bir anlam ve önem kattılar. Nitekim 25 Kasım 1954 tarihinden itibaren Adapazarı'na gelen resmî yazıların başlıkları, "Sakarya Valiliği'ne" ibaresiyle başlıyordu⁷⁵ ki, bu yazılar hükümetin Sakarya Vilayeti'ni bu tarih itibarıyla sembolik de olsa tanıdığını ve 1 Aralık tarihini erkenden kutlamaya başladığı anlamına da gelmekteydi.

1 Aralık'tan önceki son gün olan 30 Kasım 1954 tarihi, Adapazarı için çok önemli bir gün oldu. Öncelikle ifade etmek gerekmektedir ki, "Adapazarı Kaymakamlığı" son gününü yaşıyordu. Şehir, bir gün sonra Sakarya Vilayeti'nin merkez kazası olacak ve artık ebediyen valilere ev sahipliği yapacaktı. Üstelik 30 Kasım günü, hem kutlama şenlikleri başlamıştı ve hem de Sakarya Vilayeti'nin ilk valisi, o gün şehre teşrif ediyordu. Sabah saat 08.00'dan itibaren onbinlerce Adapazarlı, Gümrükönü'nden Ankara caddesi istikametine doğru büyük kalabalıklar halinde toplanmaya ve ilk valileri olan Nazım Üner'i beklemeye başlamışlardı. Vali Nazım Üner Ankara yönünden bekleniyordu. Adapazarı Kaymakamı Münip İlban, Belediye Başkanı Suavi Damalı ve şehrin önde gelen seçkin bir heyeti, otomobil ve otobüslerle yola çıkmışlar ve Ormanköy'de Vali Üner'i karşılamışlardır. Askerî bir ihtiram (saygı) kıtası ile karşılanan Vali, müteakiben hazır bulunan karşılama heyetiyle tanışmıştır. Ardından Adapazarı'na hareket edilmiştir. Vali Nazım Üner, Gümrükönü'nü dolduran kalabalık bir halk topluluğu tarafından coşkuyla karşılandı. Kendisine karşı büyük bir tezahürat yapıldı. Bu kalabalık arasından müşkülatta Belediye binasına geçen Vali, binanın balkonundan halka hitaben veciz bir konuşma yaptı.

Konuşmasını tamamladıktan sonra, çeşitli teşekkül ve cemiyet mensuplarıyla tanışma merasimi gerçekleştirilmiştir⁷⁶. Bu suretle Sakarya Vilayeti'nin ilk valisi şehre gelmiş ve şehirliyle tanışmıştı.

30 Kasım günü akşam üstü, Ankara'dan otobüs ile gelen kalabalık bir hükümet heyeti de Adapazarı'na ulaşmıştır. Gelenler arasında Millî Eğitim Bakanı Celal Yardımcı ile birlikte Hulusi Köymen ve kalabalık bir meclis heyeti de bulunuyordu⁷⁷. Bu heyet, 1 Aralık günü yapılacak vilayet olma töreninde, devleti temsilen hazır bulunacaktı. Valinin ve Ankara'dan misafirlerin gelmesiyle birlikte, Adapazarı'nda var olan bayram havası daha büyük bir seviyeye çıkmıştır. Artık tüm hazırlıklar tamamlanmış, bu heyecanı yaşayan herkes, bir gün sonrasında beklemeye başlamıştı.

Ve 1 Aralık 1954, Çarşamba... Sakarya Vilayeti'nin kanunen işlemeye başladığı gün... Tüm Adapazarlıların ve çevre ilçelilerin heyecanla bekledikleri gün... Adı ilk kez bir vilayete verilen Sakarya'nın en coşkulu aktığı gün...

Uzun zamandır beklenen ve hazırlanılan 1 Aralık 1954 tarihi, Adapazarı ve çevre ilçelerin tarihindeki en anlamlı günlerden birisiydi. O gün, Sakarya Vilayeti resmen doğuyordu. Şehrin hemen hemen her tarafı bir gün önceden bayraklarla donatılmıştı⁷⁸. Özellikle şehirdeki bütün binalar ve resmî daireler, baştan başa bayrak ve defne dallarıyla süslenmişti. Ordu birlikleri, fabrikalar, resmî ve hususî müesseselerle Adapazarı Belediyesi tarafından hazırlanan taklar, şehrin muhtelif yerlerine konulmuştu⁷⁹. Cadde ve sokakları dolduran insan topluluğunda tam bir bayram havası hakimdi⁸⁰. Oysa sabahın erken saatlerinden itibaren şehrin üzerinde yoğun bir sis tabakası mevcuttu ama bu olumsuz durum, bütün halkın, kadın, erkek, yaşlı, genç, çoluk-çocuğun sokak ve caddelere çıkmasına engel teşkil etmemişti. Civar kaza ve köylerden Adapazarı'na gelen vatandaşların sayısı binleri aşıyordu. Şehir merkezindekilerle birlikte o gün cadde ve sokakları dolduran insan sayısı ise, onbinlerle ifade ediliyordu. Bu insan selinin büyük bir çoğunluğu, kalabalık gruplar halinde merasimin yapılacağı belediye ve eski kaymakamlık binasının bulunduğu gümrük meydanına akmıştı⁸¹. İnsan seli nedeniyle, şehir merkezindeki trafik tıkanmış ve adeta mahşer gününü andırıyordu⁸². Gümrükönü o gün, Adapazarı gibi tarihî günlerinden belki de en anlamlılarından birisini yaşıyordu.

Vilayet Kullama Komitesi'nin programına göre, 1 Aralık günü sabah ve öğlenden sonra olmak üzere iki adet resmî tören yapılacaktı. Onun dışındaki kutlamalar ise, kesintisiz bir şekilde zaten devam ediyordu. Sabah saat tam 09'daki top atışını müteakiben⁸³, günün ilk merasimi, saat 10'da eski kaymakamlık binasının önünde, onbinlerce kişinin iştirakiyle başladı. Şehir bandosunun çaldığı İstiklâl Marşı ile sancak direğine Türk bayrağı çekildi⁸⁴. Foto muhabirleri, film operatörleri ve basın mensuplarının fazlalığı dikkatleri çekiyordu. İstiklâl Marşı'nın söylenmesini müteakiben, Sakarya Valisi Nazım Üner kürsüye çıkarak, misafirlere ve Adapazarlılara hitaben şu konuşmayı yaptı:

"Aziz Sakaryalılar, Sakarya Vilayeti'nin mukaddes anahtarını teslim

alma bahtiyarlığına erdiğimden dolayı, kendimi çok mesut addediyorum. Yurda ve halka en verimli şekilde hizmet etmenin, halkın hizmet ve emrinde bulunduğumuzu daima hatırlamak, millet, yurt ve vazife sevgileriyle meşbu olarak çalışmakla mümkün olacağına inanıyorum. Vilayetinizin kalkınması yolunda hiçbir fedakârlıktan çekinmeyen hükümetten, sistemli ve gayretli çalışmalarımıza karşı kıymetli alaka ve yardımlarınızı esirgemeyeceğinize eminim. Bu mutlu günde, bu büyük toplantıda göstermekte olduğunuz içten tezahürler, esasen bunu ispat etmektedir. İlimizde, inkişafa her bakımdan müsait Sakarya'yı ileri bir vilayet yapma azim, ateş ve heyecanı var. Sakarya Vilayeti'ni sağlam temeller üzerine kurmağa, Türk Milleti'ne ve sizlere lâıyk işler başarmaya muvaffak etmesini Tanrı'dan diler, bayramınızı kutlar, hepinizi sevgi ve saygı ile selamlarım"⁸⁵.

Konuşmasını tamamlayan Sakarya Valisi Nazım Üner, kendisini seyreden halk topluluğu tarafından alkışlanmıştır. Bunu müteakiben eski kaymakamlık binası üzerindeki "Kaymakamlık" levhası sökülerek aşağıya indirilmiş, yerine üst kısma büyük harf ve puntolarla "SAKARYA VİLAYETİ" ve bu yazının alt kısmına ortalanmış şekilde ve küçük puntolarla "1 – 12 – 1954" yazılı yeni levha konulmuştur⁸⁶. Bu gelişme yıllardan beri beklenen bir anı simgeliyordu ve büyük kalabalıklar halinde meydanda bulunan Adapazarlılar ve çevre ilçeliler, kısacası artık tüm "Sakaryalılar", bunu, sevinç gözyaşları içerisinde sürekli ve gürültülü alkışlarla kutlamışlardır. "Sakarya Vilayeti" levhasının yerine takılmasından sonra, Adapazarı Belediye Başkanı Suavi Damalı kısa bir konuşma yapmak suretiyle, hem emeği geçen herkese teşekkür etmiş ve hem de günün anlam ve önemine değinmiştir⁸⁷.

Konuşmayı müteakiben, sıra günün ikinci önemli ve anlamlı anına gelmişti. Adapazarı Belediye Başkanı Suavi Damalı, şehrin sembolik anahtarını, ilin yeni ve ilk valisi Nazım Üner'e tevdi etti⁸⁸. Vali Üner oldukça büyük olan bu anahtar, Belediye Başkanından teslim aldı ve sonra birkaç adım ilerlemek suretiyle kapalı olan vilayet kapısı önüne geldi. İki kanatlı vilayet kapısının üzerindeki iki büyük ve uzun kola bağlı olan çok büyük bir asma kilit mevcuttu⁸⁹. Sakarya Valisi Nazım Üner, anahtar bu sembolik kilide taktı ve kilidi açtı. Bunu, kapı kanatlarının açılması izledi⁹⁰. Bu an, dakikalarca süren bir alkış tufanını getirdi. Ankara'dan gelen devlet erkânı ve misafirler de, alkışlarıyla Sakaryalıların bu büyük sevincine iştirak ettiler. Kapı kanatlarının açılmasından sonra, iki kanat arasına gerilmiş olan genişçe bir kurdele, yine Vali Üner tarafından ve alkışlarla kesildi⁹¹. Uzun süreli bu alkışlarla birlikte vilayet binasına girildi ve Vali Nazım Üner misafirlerle birlikte makamına geçti. Burada muhtelif heyetleri ve misafirleri ağırlayarak, tebrikleri kabul etti⁹². Sakarya Vilayeti artık resmen ve fiilen işlemeye başlamış ve Türkiye'nin 65. ili olmuştur⁹³.

Kabul ve tebrikleri müteakiben, gelen misafirlerle birlikte Sakarya Valisi Nazım Üner, Belediye Başkanı Suavi Damalı ve şehrin ileri gelenleri, Ziraî Donatım fabrikası salonlarına geçmişlerdir. Vilayet Kutlama Komitesi tarafından burada vilayetin ve misafirlerin şerefine bir ziyafet hazırlanmıştı. Yemek oldukça uzun sürdü. Sohbetler ve tebrikler burada da devam etti. Dışarıda ise coşku ve

şenlik havası devam ediyordu. Saat 14.00'a kadar şehrin cadde ve meydanlarında hoparlörlerle yayınlanan müzik eşliğindeki eğlenceler sürdü. İnsanlar doyusya eğlendiler. Şehirde tam bir bayram havası esmeye devam ediyordu.

Sabahki törenlerde vilayetin açılışı yapılmış, gelen misafirler ve tebrikler kabul edilmiş, Sakarya Vilayeti işlemeye başlamıştı. Öğlenden sonraki törenlerde ise, vilayet olma sevinci Sakaryalılar ile paylaşılacak, hemen hemen tüm şehrin katılacağı bir geçiş resmi gerçekleştirilecektir. Bu törenler, yemeği müteakiben saat 14.00'da yine büyük bir coşkuyla başladı. Millî Eğitim Bakanı Celal Yardımcı⁹⁴, Millî Savunma Bakanı Seyfi Kurtbek⁹⁵, Hulusi Köymen ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden gelen kalabalık heyet, Kocaeli ve civarı milletvekilleri, Sakarya Valisi Nazım Üner, Bolu Valisi, Kocaeli Valisi Cemal Babaç, Adapazarı Belediye Başkanı Suavi Damalı, civar kazaların kaymakam ve ilçe temsilcileri şeref tribünündeki yerlerini aldılar. Burada da kısa konuşmalar yapıldı. Millî Eğitim Bakanı Celal Yardımcı, yaptığı konuşmada Sakaryalıların bu mesut gününü kutladı ve başarılar diledi. Ayrıca, törene katılmayan Başbakan Adnan Menderes'in Sakaryalılarından özürlerini kendilerine iletti. Diğer konuşmaların da yapılmasından sonra, tören geçişine başlandı. Tam 2.5 saat sürecek tören geçişinde Sakarya halkı, motorlu araçlara bindirilerek sembolize edilen okullar, cemiyetler, fabrikalar ve bütün meslek teşekküllerinin tören alanından geçişlerini hayranlık ve alkışlarla izlemişlerdir. Törene katılan sadece yüzün üzerinde kamyon mevcuttu⁹⁶. Sabah yapılan törenlerle birlikte bu törenin tamamı da filme alınıyordu. Bu işle ilgili olarak iki film operatörü görev yapıyordu⁹⁷.

2.5 saat devam eden geçit töreni, sadece göze hitap etmiyordu. Tümen Komutanı Tümgeneral Hamdi Günsay'ın tertip ve idare ettiği merasimde, geçiş yapan her vasıtada sembolize edilen çeşitli teşekküllere göre, hoparlör ve şiirlerle kendilerine eşlik ediliyordu ve şiirler bizzat Tümen Komutanı tarafından okunuyordu⁹⁸. Merasim sonlarına doğru, izdiham ve fazla yüklenmeden dolayı yan tribünlerden biriyle şeref tribünü çökmüş ise de, herhangi bir tehlikeli durum ve yaralanma söz konusu olmamıştır⁹⁹. Geçit resminin yapılmasından sonra, günün ikinci büyük töreni de sona ermişti. Ancak tüm şehri saran ve halkı coşturan festival manzaraları, 2 Aralık Perşembe günü akşamına kadar devam edecektir. 1 Aralık tarihindeki diğer kutlamalar gece geç saatlere kadar sürdü. Mehter takımının gösterileri, Sakaryalıların coşku ve sevinçlerini artırdı¹⁰⁰. Bu festival ortamında halk eğlenceleri gece yarısına kadar devam etti. Gelişmelerin Aralık ayında olması ve hava sıcaklığının gece çok daha düşük seyretmesi dahi, Adapazarı'ndaki coşkuyu azaltmamıştır. Sokak, cadde ve büyük binaların tamamı ışıklandırılmış, şehir, gece karanlığında ışıl ışıl bir görünüme bürünmüştü. Caddelerden ayrılmayan kalabalık halk kitleleri, Belediye bandosu, mehter takımı ve fener alayı gösterilerini heyecanla takip etmiş, gece verilen suare geç saatlere kadar sürmüştür⁹. Eğlence ve şenliğin tamamına iştirak eden Adapazarlılar, ancak gece yarısından sonra evlerine gidebilmişlerdir. Bu törenler ertesi gün de devam edecek ve 2 Aralık Perşembe günü gece yarısı sona erecektir¹⁰¹.

Sakarya Vilayeti'nin işlemeye başladığı gün, Adapazarı ile Ankara arasında önemli kutlama telgrafları da teati edilmişti. Bunlar, vilayetin teşkilindeki gayretlerinden dolayı Adapazarı'ndan Ankara'ya önemli devlet ve hükümet ileri gelenlerine ve Ankara'dan Adapazarı'na da başarılar temennisiyle vilayetin yöneticilerine gönderilen telgraflardan oluşmaktaydı. Sayısı fazla olan bu telgrafların en önemlileri, önemlerine binaen aşağıda tam metin olarak verilmiştir. Sakarya Valisi Nazım Üner ile Adapazarı Belediye Başkanı Suavi Damalı'nın, Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a gönderdikleri şükran telgrafı şu şekildedir:

"Sayın Celal Bayar,

"Türkiye Reiscumhuru,

"Sakarya Vilayeti'nin köyleri, kazaları ve merkezindeki vatandaşlarımız, vilayet idaresine kavuşmuş olmanın derin heyecanı içinde bayram yapmaktadırlar. Sakaryalılar, en derin minnet ve şükran hislerinin kabul edilmesini çok muhterem Devlet Reisimizden istirham etmekte müstesna bir bahtiyarlık duymaktadır.

"Sakarya Valisi Nazım Üner

"Adapazarı Belediye Başkanı Suavi Damalı"

Sakarya'nın Vali ve Belediye Başkanı tarafından TBMM Başkanı Refik Koraltan'a gönderilen teşekkür yazısı ise, şu ifadeleri içeriyordu:

"Sayın Refik Koraltan,

"Büyük Millet Meclisi Reisi,

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kıymetli lütuflarına mazhar olmanın saadeti içerisinde bulunan Sakaryalılar, en derin minnet hislerini arz ve yeni vilayetimizin Türk Milleti'ne hayırlı olmasını candan temenni ederler.

"Sakarya Valisi Nazım Üner

"Adapazarı Belediye Başkanı Suavi Damalı"

Vali ve Belediye Başkanının Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes adına gönderdikleri teşekkür yazısı da şu şekildedir:

"Sayın Adnan Menderes,

"Başvekil,

"Sakarya Vilayeti'nin onbinlerce evlâdı, vilayet idaresine kavuşmanın derin heyecanı içinde bayram yapmaktadırlar. Bu mesut günlerinde kalplerinden taşan minnet ve şükran hislerinin kabulünü, muhterem hükümet reisimizden istirham ederler.

"Sakarya Valisi Nazım Üner

"Adapazarı Belediye Başkanı Suavi Damalı"

Vali Nazım Üner ve Belediye Başkanı Suavi Damalı'nın İçişleri Bakanı

Namık Gedik'e gönderdikleri yazıda da, benzer şükran ifadeleri mevcuttu:

"Sayın Dr. Namık Gedik,

"Dahiliye Vekili,

"Sakarya Vilayeti'nin kuruluşu münasebetiyle, Sakaryalılar vekillerine derin sevgi ve saygı hislerini arz etmekle bahtiyardır.

"Sakarya Valisi Nazım Üner

"Adapazarı Belediye Başkanı Suavi Damalı"¹⁰³

Bu yazılara karşılık Ankara'daki hükümet liderlerinden de Adapazarı'na çok sayıda tebrik yazısı gelmiştir. Bunlardan ikisi, TBMM Başkanı Refik Koraltan tarafından, hem Valiye ve hem de Belediye Başkanına hitaben vilayetin işlemeye başlaması nedeniyle gönderilen yazılardı. Bu yazılardan Sakarya Valisi'ne hitaben gönderileni şöyleydi:

"Sayın Nazım Üner,

"Sakarya Valisi,

"Sakarya Vilayeti'nin kuruluşu münasebetiyle sayın Adapazarlıların duydukları sevinci yürekten kutlar, tebrik ve daha mesut günler içinde sağlık ve bol neşeler temenni ettiğimin kendilerine iblâğına delâletlerinizi rica ederim.

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

"Refik Koraltan"

Hükümet adına İşletmeler Bakanlığı'ndan Sakarya Vilayeti'ne gönderilen tebrik yazısı da şu şekildeydi:

"Sakarya Valiliği'ne,

"Bütün arzuma rağmen dün çıkan bir toplantı dolayısıyla bugünkü mesut gününüzde aranızda bulunamadığımdan müteessirim. Vilayet teşkilatının birçok devlet hizmetlerini vatandaşın yakınına getirmiş olması, yakın bir gelecekte muhitinizin inkişafını bir kat daha hızlandırmış olacaktır. Hepinize derin muhabbet ve hürmet duygularıyla, sıhhat ve muvaffakiyetler dilerim.

"İşletmeler Vekili

"Fethi Çelikbaş"¹⁰⁴

1 Aralık 1954 Çarşamba, Sakarya Vilayeti'nin birinci ve en anlamlı günü idi. Bu yoğun telgraf trafiği de o günün ehemmiyetini ve manasını tabii ki artırıyor. Ama ilk günün gelişmeleri bununla da bitmedi. Sakarya Vilayeti'nin resmen ve fiilen işlemeye başlaması, radyo ve basında da çok önemli bir akis bulmuştu. Nitekim Ankara Radyosu'nun "Yurttan Sesler" programı, o günün hatırasını ölümsüzleştirmek amacıyla Sakarya Vilayeti'ne tahsis edilmişti. Adapazarı'ndaki törenleri müteakiben 18.15'te başlayan radyo programında Adil Kürşat, Adapazarı hakkında 15 dakikalık bir konuşma yaptı. Müteakiben Muzaffer Sarısözen idaresindeki yurttan sesler ekibi de, radyo dinleyicilerine, Sakarya folklorunda bulunan türkülerden derlenen çok güzel bir müzik ziyafeti

çektii¹⁰⁵. Bu suretle Ankara Radyosu, bu anlamlı gününde Sakarya Vilayeti'ni yalnız bırakmamıştı.

1 Aralık 1954 tarihinde gerçekleşen bu mutlu olay, Sakarya basınında en geniş şekilde yer aldı. 1-4 Aralık tarihlerinde çıkan gazetelerin hemen hemen her haber ve değerlendirmesi vilayet hakkındaydı. Demokrat Sakarya gazetesi, 1 Aralık 1954 tarihli ve 141 sayılı nüshasında büyük harf ve puntolarla şu manşeti atmıştı: "Yeni İlimiz Kutlu Olsun"¹⁰⁶. Vilayet oluşla ilgili çok güzel şiirler dahi kaleme alınmıştı¹⁰⁷. Bu gelişme, Sakarya Vilayeti'ne duyulan özlemin de en güzel bir belirtisiydi. Haber ve değerlendirmelerin yanı sıra, köşe yazılarının da neredeyse tamamı, Sakarya Vilayeti'nin işlemeye başlaması konusundaydı. Bunlar arasında vilayetin ilk günü neşredilen Hasan Balcıoğlu'nun "Mutlu Gün" yazısı, çok güzel ifadeleri içeriyordu: "...Bugün şehir baştan başa bayraklar ile süslenmiş olarak bir bayram havası yaşamakta, bizler de bu bayramın sevincini paylaşmaktayız. "Millî coğrafyadan, millî tarihe" geçen Sakarya'nın 65. il olarak önemi bir kat daha artmıştır... Sakarya, tarih yazanların diyarı; Sakarya, yurt kuranların yeri; Sakarya, demokrasi ve medeniyet anlayışımızda eşsiz bir il olarak anılacaktır. Sakarya, Sakaryalılara kutlu olsun!¹⁰⁸" "Niçin Vilayet" adlı bir başka yazı da, benzer duygu ve düşünceleri içeriyordu: "Güzel Adapazarımız yıllardan beri hengün biraz daha büyümekte, ilerlemekte ve güzelleşmektedir... Adapazarı'nın, Sakarya Vilayeti merkezi olarak ilerlemesi için yol açılmıştır. Bizler vilayet olunca, civarımızla beraber gelişeceğimize inandığımız için vilayet oluyoruz. Vilayet olma hadisesi gayemiz olmayıp, daha da ilerlememiz için bir vasıttır. Yeni vilayetimiz hepimiz için uğurlu ve kutlu olsun"¹⁰⁹. Demokrat Sakarya gazetesinin "Sarı Çizmeli" köşesinde ise, yıllarca özlemi duyulan duyuların tatmin edilmişliğinin haklı gururu söz konusuydu ve bu gurur, ilginç bir anı eşliğinde okuyuculara sunulmuştu¹¹⁰. Aynı gazetenin "Sabahçı" köşesinde ise, yazar Orhan Şevki, vilayet olmadan önceki son geceyi, Adapazarı kazasının 30 Kasım gecesini, Arifiye'den başlayarak, Adapazarı ve çevresinin tanıtımıyla birlikte, ilginç anlatımıyla çok güzel bir surette tasvir ediyordu¹¹¹. Kısacası o günlerde şehrin en önemli ve tek konusu, Sakarya Vilayeti'nin oluşumundan duyulan heyecan ve duygulardı.

Gazetelerin vilayetin ikinci gününde attıkları manşet, bir önceki gün Adapazarı'nda gerçekleşen tarihî gelişme hakkında bilgi veriyordu: "Onbinlerce Sakaryalı Yeni İllerini Görülmemiş Bir Merasimle Kutladılar". Yazar Abdullah Çelik ise, köşe yazısında, hem sevincini ve duygularını ifade ediyor ve hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'e ve aziz şehitlere, bir iç huzuru ve gönül rahatlığıyla şu şekilde sesleniyordu: "Dün bu şehirde bir bayram havası estirildi. Öyle bir bayram havası ki, doya doya bu havadan ruhlarımızı doyurduk... Aziz Atatürk! Kurtardığın vatan toprakları üzerinde asırlarca kahramanca akmak hak ve şerefini verdiği Sakarya nehrinin adıyla bir vilayet kurduk. Sakaryalılar, Sakarya'nın akışı gibi ardınızdan tek imanla, Atatürk'ün izindeyiz, yolunuzdayız diye yürüyecektir. Buna emin ol ve ruhun müsterih olsun!.. Bu şehrin kurtuluşunda can veren şehitlerimiz, size hitap ediyorum. Herşeyiniz toprak olmuştur, sadece ruhunuz aynen muhafaza edilmektedir. Ruhlarınızla dile geliniz. Gurur duyunuz, Adapazarı, Sakarya adlı

vilayetin merkezi oldu. Ne mutlu! Sizler şehit olarak Allah indinde en büyük yeri, Adapazarı vilayet olarak mülki taksimatta son merhalesine ulaştı. Ne mutlu!¹¹² Yazar Çelik, bu yazısıyla geçmişle o gün arasında güzel bir bağ kuruyor, şehrin kurtuluşunda şehit olanların en büyük merteye olan şehitliğe ulaşması gibi, Adapazarı'nın da Sakarya Vilayeti adıyla mülki taksimatta çok güzel bir noktaya geldiğini ifade ediyordu.

Sakarya Vilayeti'nin teşkil edilmesi, İzmit basımında da büyük yankı uyandırmıştı. Kocaeli'nde yayınlanan gazetelerin çoğunluğu, bu olaya sütunlarında birkaç gün yer vermişlerdi. İzmit gazetelerinde Sakarya Vilayeti hakkında güzel ifadeler kullanılması ve hadiseye olumlu yaklaşılması, Adapazarı basımında da takdirle karşılanmıştır. Diğer taraftan vilayet oluşun üçüncü günü, Adapazarı'ndaki gazetelerin ana konusu yine vilayetin kuruluşu ile ilgiliydi. Özellikle komşu vilayetlerin Sakarya Vilayeti konusundaki gelişmelere olumlu yaklaşımları, gazetelerde sıkça işlenmekteydi. 3 Aralık günü isimsiz olarak yayınlanan "Büyüklik ve Mesuliyet" adlı yazıda, şu ifadelerle yer veriliyordu: "Bu ay başından beri, vilayetler manzumesine resmen ithal edildik. Gerek vilayetimizde ve gerekse memleketimizin diğer bölgelerinde bunun akisleri devam ediyor. Böyle sevilen bir vilayetin halkından olmakla gurur duyuyoruz... Komşularımız emin olsunlar ki, "Sakarya Vilayeti", onların itimadını hiçbir zaman sarsmayacaktır. Gösterdiği sevgi ve anlayışı fazlalaştırmayı gaye edinecektir"¹¹³. Vilayetler arasında ve özellikle birbirinden ayrılan iki vilayetin basınları arasındaki bu dayanışma ve güzel diyalog gerçekten çok anlamlıydı.

Vilayet oluşun dördüncü gününden itibaren, basında bu konuyla ilgili haberler azalmaya yüz tutmuş, şenlikler tamamlanmış ve Adapazarı'nda günlük hayat tamamen normale dönmeye başlamıştı. Uzun yıllardan beri beklenen ve özlenen bir gelişme olduğundan dolayı, Adapazarlıların buna alışmaları da zor olmamıştı. Hatta Demokrat Sakarya gazetesindeki köşe yazarlarından birisi, şehrin vilayet olmayı çoktan hak ettiğini ve tüm Adapazarlıların bunun tadını fazlasıyla çıkarmaları gerektiğini nedenleriyle birlikte açıklıyor ve sözlerini, biraz da abartılı olarak şu ifadelerle tamamlıyordu: "...Hak ettiğinizi muhterem Adapazarlılar bunlar ispat etmiştir. Varalım, üç gün üç gece değil, kırk gün kırk gece bayram yapsanız yeğdir. Bayramdan sonra evinizde gerile gerile, kasıla kasıla oturun. Zaten çoktan hak ettiğiniz bayram, hepimize kutlu olsun"¹¹⁴. Bu ifadeler biraz mübalağalı olsa da, Adapazarlılar Sakarya Vilayeti'ne sahip olmanın haklı gururunun bilincinde bulunuyorlardı. Bu bilinçle birlikte oluşan halk dinamiği ve gelen iyi idareciler sayesinde, Sakarya Vilayeti kısa zaman içerisinde büyük gelişme kaydedecek, hem siyasî ve hem de ekonomik olarak, sadece Doğu Marmara'nın değil, Türkiye'nin önemli kentlerinden birisi haline gelecektir. Her ne kadar zaman zaman meydana gelen depremler¹¹⁵ vilayetin vaziyetini ciddi sıkıntılara sokacak olsa da, bu durum Adapazarı merkezli Sakarya Vilayeti'nin Türkiye açısından önemini dikkate değer bir şekilde etkilemeyecektir.

Son söz olarak, Sakarya Vilayeti ile ilgili ilginç bir tesadüften bahsetmek de yerinde olacaktır. Türkiye Büyük Millet Meclisi 14 Haziran 1954'de aldığı bir

kararla, 1 Aralık 1954'den itibaren Sakarya Vilayeti'nin kurulacağını resmen ilân etmişti. Vilayet hakkındaki kanunun TBMM tarafından kabul edilmesi, Resmî Gazete'de yayınlanması ve 1 Aralık tarihinden itibaren uygulama alanına konulmasıyla birlikte vilayetin işlemeye başlaması gibi gelişmelerin tamamı, 1954 yılında gerçekleşmişti. Şurası çok ilginçtir ki, sayılan bu gelişmeler sonucunda 1954 yılında vilayet olan Sakarya, bundan bir süre sonra yapılan düzenlemeleri müteakiben uygulama alanına konulacak olan il trafik kodu sistemine göre de 54 sayısını taşıyacak, 54 sayısı Sakarya için önemli rakamlardan birisi haline gelecektir.

¹ M. Müzdat Tolan, "Sakarya Vilayeti Kurulursa, Adapazarı Merkez Olabilir", Sakarya, 19 Aralık 1950, Salı, No. 6.

² Adapazarı'nın vilayet olma konusu, vilayet merkezi haline getirilmeden önce, bazı eserlerde yazılı olarak ve bir temenni şeklinde dile getirilmiştir. Nitekim Nahit Sırrı Örik (1895-1960) "Adapazarı'nda Bir Gece" isimli eserinde, 1933 yılına ait intibalarını ve Adapazarı'nın vilayet olması konusundaki düşünce ve gelişmeleri şu şekilde ifade etmektedir: "Erenler mezarlık imiş. Tam tepesinde bir türbe varmış. Oradan Adapazarı'nı seyretmek harika. 23 000 nüfuslu denen Adapazarı, meğer hayli büyümüş. Mezarlar arasında bata-çıkta Erenler'e çıktık. Bir taraftan çoğu bahçeli evleri ile büyük ve düz bir ovaya yayılmış Adapazarı, öbür tarafta, bir kenarına Sakarya'nın sarımsaklı bir şerit uzattığı asıl büyük ova... Adapazarı birçok vilayet merkezinden daha büyük. İzmir'ten büyük ve ticaretli bir yer olduğu için, oraya tercih ile Kocaeli vilayetinin merkezi yapılmasını isteyenler var. Gerçi demiryollar memleketin her tarafını, her yerini birbirine bağlayınca, imtiyazlı vaziyetine halel geleceği, yani Bolu ve havalisinin ithalat ve ihracat kanalı olmak sıfatını kaybedeceği muhakkaktır. Lakin iki mühim servet olan kereste ve patatesini daha fazla üretip, ihrac edebileceği Adapazarı'nın, Adapazarı ve civarında dendiği gibi, Ada'nın ticaret sahasındaki bugünkü ehemmiyetini yine muhafaza etmesi ve hatta artırması elbette kabildir. Fakat bu kasabada hiç mazi yok. Hemen yegâne tarihi hatırası olarak bir sokak içinde harap bir ev göstererek, bir asırlık olduğunu söylediler. Öteki evlerin en eskileri elli - altmış senelik şeyler. Ne bir abide, ne eski bir bina! Kasaba nüfusunun mühim bir kısmını, memleketin bugünkü ve dünkü hududlarının dört tarafından, ya babası, ya kendisi gelmiş kimseler teşkil ediyormuş. Adapazarı, kırk sene evvel galiba nahiye merkezi bile değilken, şimdi en canlı ve zengin vilayet merkezlerinden biri olan Zonguldak'a benziyor" (Enver Konukçu, "Sakarya'nın Tarihi Coğrafyası", I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998), Sakarya Üniversitesi Yayınları, Adapazarı, 1999, s. 16-17). 1933 yılına ait bu temenni, ancak 1954 tarihinde gerçekleşebilecektir.

³ Ziyaeddin Fahri Findıkoğlu, Adapazarı'nın Şehirleşmesi ve Sosyolojik Problemleri, Urbanization of Adapazarı and Its Sociological Problems, Sakarya Sosyal Araştırma Merkezi Yayınları, No. 1, İstanbul-Adapazarı, 1967, s. 1.

⁴ Sakarya, 26 Ekim 1950, Perşembe, No. 1.

⁵ Hasan Muzaffer Balcıoğlu, "Önsöz", Sakarya, Aylık Kültür ve Sanat Dergisi, 1 (1 Mart 1943), s. 3.

⁶ M. Müzdat Tolan'ın söz konusu bu yazısının, Sakarya Vilayeti'nin teşkilindeki önemi nedeniyle tam metin olarak buraya konulması uygun görülmüştür: "Başbakan Sayın Adnan Menderes'e: Sakarya Vilayeti Kurulursa, Adapazarı Merkez Olabilir. Altı ay önce Adapazarı'nda müstakil siyasi bir gazete neşretmek üzere teşebbüslere geçtiğim gün, gazeteme Sakarya ismini koymaya karar vermiştim. Sakarya adını alırken günlerce düşünmüş ve Adapazarı'nın siyasi ve müstakbel durumunu göz önüne getirerek, buranın vilayet merkezi olabileceğini kestirmiştim. Daha Atatürk'ün sağlığı yıllarında idi. Tek parti devrinin ilk Kocaeli ve Bolu bölgeleri müfettişliğini yapan nüfuslu bir zat, tesadüfen Atatürk'ün huzuruna girdiği zaman, büyük insanın önünde, Türkiye idarî taksimatını gösteren bir harita, Kocaeli Vilayeti ile Adapazarı'nı birbirinden ayırmak suretiyle Adapazarı'nı da Sakarya Vilayeti merkezi yapmayı tasarlamış, hatta yanındaki arkadaşlarına da, bu tasavvurum nasıl? demiştir. Aradan günler, aylar, seneler geçiyor, Atatürk'ün ele aldığı bu dava da suyu düşüyor. Fakat devir mütemadiyen ilerlemektedir. Memleket ihtiyaçları da muvazi olarak yol almaktadır. Adapazarı on sene evvel 25000, bugün ise, 37000 nüfuslu büyük bir şehirdir. Kaza merkezi demeye dilim varmıyor. Türkiye'de zannediyorum, Tarsus'tan başka nüfusu kesif böyle bir tek daha ilçe merkezi yoktur. Tarsus'la Adapazarı'nı mukayese etmiyorum. Çünkü Tarsus'la Adapazarı, iktisadi, ictimai ve kültürel bakımlardan birbirinden tamamıyla ayrıdır. Bir defa Adapazarı hinterlandı geniş olmakla beraber, Şimali Anadolu'nun, hatta halen Orta ve Doğu Anadolu'nun bile transit merkezidir. Günde 70-100 yük kamyonu ve otobüs geçmektedir. Bütün bu geçit yeri olmasından, şehrin gündüzleri nüfusu esas nüfusu olan 37000 rakamını çok aşmaktadır. Diğer taraftan, dairelerde memur kadroları itibarıyla vilayet teşkilatıyla müsavi memur adedi varsa da, maalesef iş kesafeti bakımından vilayet merkezi

İzmit'ten çok fazla muamele vardır. Bunları tedvir etmek için mevcut memur kadroları kâfi gelmemektedir. Burada sırası gelmişken, küçük bir misal zikretmeden geçmeyeceğim. Adapazarı emniyet kadrosu 20 polis, iki komiser, bir de emniyet amirinden ibarettir. Halbuki İzmit merkezi, Adapazarı'ndan daha küçük ve Adapazarı kadar geniş olmadığı halde, emniyet kadrosu işlitiğine göre 46 kişiliktir. Bu cihet göz önünde tutulursa, Adapazarı emniyet kadrosu, bu kadar geniş bir şehrin ve bir de buna eklenen transit mahallinin, gelip geçen yolcularını korunduracak sayıdan çok daha azdır. Binaenaleyh şehirdeki sirkat vak'alarının çokluğunun neden ileri geldiğini sorduğum itimada şayan bir şahıs, gayet enteresan bir noktayı izah etti ve dedi ki: - Şehrimizdeki hırsızlıklar hariçten, köylerden ve hatta İstanbul'dan gelen sabıkallılar tarafından yapılmaktadır. Bunlar çaldıkları eşyaları kamyonlarla sevk ediyorlarmış! Bu fikri ben de çok doğru buldum. O kadar araştırma ve taramalara rağmen, suçlunun bir türlü bulunmayışı, bu tezi kuvvetlendirmektedir. Bizim kanaatimize göre şimdiye kadar her hususta Adapazarı'na üvey evlat muamelesi yapılmıştır. Halbuki Adapazarı vilayet olmaya layık bir merkezdir. Bilhassa lisenin önümüzdeki yıldan itibaren açılmasıyla, şehirde onbir ilkokul, erkek sanat, orta ticaret, kız sanat ve orta okulla şehrin çehresi tamamiyle değişecektir. Çünkü Adapazarı vilayet merkezi olmakla bir o kadar gelişecek ve terakki edecektir" (Tolan, "Adapazarı Merkez Olabilir", Sakarya, 19 Aralık 1950, Salı, No. 6).

⁷ Sakarya, 13 Mart 1951, Salı, No. 11.

⁸ Fındıkoğlu bu konuda 23 Şubat tarihini vermektedir (Adapazarı'nın Şehirleşmesi, s. 10). Ancak, zamanın önemli gazetelerinden olan ve daha şı Adapazarı Belediye Meclisi'nin toplantılarını günü gününe yayınlayan Ada Postası gazetesinin vermiş olduğu 28 Şubat tarihinin, konuyla ilgili doğru tarih olduğu anlaşılmaktadır. Üstelik bu gazete, haberi verirken "28 Şubat Çarşamba saat 15.00" ifadesini kullanmak suretiyle, hadiseyi günü gününe, hatta saati saatine tespit etmiştir (Ada Postası, 2 Mart 1951, Cuma, No. 304).

⁹ Ada Postası, 2 Mart 1951, Cuma, No. 304, Sakarya, 13 Mart 1951, Salı, No. 11.

¹⁰ "İlk modern nüfus sayımının yapıldığı 1927'den sonra yapılan her sayım, Adapazarı'nın hızlı nüfus artışını rakamlarla ispat etmektedir. O zaman mevcut olan 43 vilayet içinde yalnız 11 vilayet merkezinin nüfusu Adapazarı kazasının nüfusundan üstündür. Bu durum Adapazarı'na (Türkiye'nin 12. Şehri) rütbesinin verilmesine, geri kalan 52 vilayet merkezinin adından sonra sıraya konmasına sebep teşkil ediyor" (Fındıkoğlu, Adapazarı'nın Şehirleşmesi, s. 9-11).

¹¹ Sakarya, 13 Mart 1951, Salı, No. 11; Fındıkoğlu, Adapazarı'nın Şehirleşmesi, s. 10.

¹² Sakarya, 13 Mart 1951, Salı, No. 11.

¹³ Sakarya, 13 Mart 1951, Salı, No. 11; Fındıkoğlu, Adapazarı'nın Şehirleşmesi, s. 10.

¹⁴ Sakarya, 13 Mart 1951, Salı, No. 11.

¹⁵ Fındıkoğlu, Adapazarı'nın Şehirleşmesi, s. 11.

¹⁶ Fındıkoğlu, Adapazarı'nın Şehirleşmesi, s. 11-12.

¹⁷ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası, Ada Postası, 2 Mart 1951, Cuma, No. 304; Sakarya, 13 Mart 1951, Salı, No. 11.

¹⁸ "Büyüyen Şehir: Adapazarı, I, II, III (yazı dizisi)", Ada Postası, 23 Mart 1951, Cuma, No. 309; 3 Nisan 1951, Salı, No. 312; 10 Nisan 1951, Salı, No. 314; Sakarya, 13 Mart 1951, Salı, No. 11.

¹⁹ Fındıkoğlu, Adapazarı'nın Şehirleşmesi, s. 12.

²⁰ Bu nahiyeler, merkez nahiyeler ile birlikte gerçekte 14 adet idi. Ancak merkez nahiyelerin dikkate alınmaması halinde, sayı 9'a inmektedir.

²¹ Fındıkoğlu, Adapazarı'nın Şehirleşmesi, s. 12.

²² Fındıkoğlu, Adapazarı'nın Şehirleşmesi, s. 12-13.

²³ Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, c. 2, 1941-1960, Yayın Kurulu: Hasan Ersel, Ahmet Kuyuş, Ahmet Oktay, Mete Tunçay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Ocak 2003, s. 244.

²⁴ Cumhuriyet Arşivi, No. 030.01 - 13.79.8, 11 Ekim 1953; Ayın Tarihi, 11 Ekim 1953 (1-31 Ekim 1953), s. 67.

²⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Devre: X, İctima: F, c. I, TBMM Matbaası, Ankara, 1954, S. Sayısı: 13, s. 1.

²⁶ İcra Vekilleri Heyeti: Bakanlar Kurulu.

²⁷ TBMMZC, Devre: X, İctima: F, c. I, S. Sayısı: 13, s. 1.

²⁸ (1) sayılı cetvelin son şekli, kanunun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmesi konusunda gösterilmiştir.

²⁹ Kanun layihasının geri kalan kısmı aynen şu şekildeydi:

Madde 2 – İlişik (2) sayılı cetvelde* derece, aylık ve sayıları gösterilen kadrolar, Devlet Memurları Aylıklarının Tevhid ve Teadülüne dair olan 3656 sayılı kanuna bağlı (1) sayılı cetvelin ilgili kısımlarına eklenmiştir.

Muvakkat Madde 1 – İlişik (3) sayılı cetvelde* gösterilen kadrolar, 1954 Malî yılı Muvazene-i umumiye Kanunu(na bağlı (D) işaretli cetvelin ilgili kısımlarına eklenmiştir.

Muvakkat Madde 2 – Kurulması kabul edilen bu vilayetin aylık, ücret ve giderleri, 1954 yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu'na bağlı (A/1) işaretli cetvelin Maliye Vekâleti kısmındaki 425 nci (vilayet ve kaza teşkili masrafları) faslına konulan tahsisattan gerekli görülecek miktarları, sözü geçen (A/1) işaretli cetvelin ilgili tertiplerine nakletmeye Maliye Vekili selahiyettardır.

Muvakkat Madde 3 – 5670 sayılı kanunun 1 nci ek maddesinin son fıkrasına göre vilayet genel meclisi seçimi yapılır. Seçim giderleri bir defaya mahsus olmak üzere umumî muvazeneden yardım suretiyle verilir.

Muvakkat Madde 4 – Vilayet genel meclisince daimî encümen seçilinceye kadar vazife görecek olan muvakkat encümen, valinin riyaseti altında vilayet merkezi belediye meclisince umumî meclis azalığı vasıflarını haiz olanlar meyânında kanunî adedde intihab edilecek kimselerden tereküb eder.

Muvakkat Madde 5 – Sakarya Vilayeti'ne bağlanan kazalara ait özel idareye müteallik bilumum tahakkukat ve tahsilat ve bakaya hesaplarının Sakarya Vilayeti'nin kurulduğu tarihten itibaren Kocaeli Vilayeti özel idaresi emvalinden düşülerek, bu husustaki kuyudat ve teferruatı ile birlikte Sakarya Vilayeti'ne devr olunur.

Muvakkat Madde 6 – Sakarya Vilayeti'nin teşekkülü tarihinden itibaren, bu vilayete bağlanan kazaların özel idarelerince tahakkuk ettirilip tahsil edilen paralar, bu kazalarda muvakkat hesaplarda toplanarak, Sakarya Valisi'nin vereceği tediye emrine müsteniden sarf olunur.

Muvakkat Madde 7 – Kocaeli Vilayeti Özel İdare kadrosunda olup, Sakarya Vilayeti'ne bağlanan kazalarda çalışan özel idare memur ve müstahdemleri kadrolarıyla Sakarya Vilayeti Özel İdaresi'ne geçerler.

Sakarya Vilayeti Umumî Meclisi'nce vilayet bütçesi yapılıp yürürlüğe girinceye kadar, memur ve müstahdemlere ait maaş ve ücretler, mahsubu bilahare yapılmak üzere Kocaeli Vilayeti'nce tediyesine devam olunur.

Madde 3 – Bu kanun neşri tarihinde meriyete girer.

Madde 4 – Bu kanunun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur ((TBMMZC, Devre: X, İctima: F, c. 1, S. Sayısı: 13, s. 10-13).

* (2) sayılı cetvelin son şekli, kanunun Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazetesi'nde yayımlanması konusunda gösterilmiştir.

* (3) sayılı cetvelin son şekli, kanunun Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazetesi'nde yayımlanması konusunda gösterilmiştir.

³⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, Sakarya adıyla yeni bir vilayet kurulması amacıyla sunulan esbab-ı mucibe layihasının tam metni şu şekildedir:

"Esbab-ı Mucibe Layihası

"Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 89 ve İl İdaresi Kanunu'nun 1.inci maddesine dayanan idare taksimatımız; vilayet, kaza ve nahiye olarak kademelenmiş bulunmaktadır.

"Cumhuriyet devrine kadar muhtelif safhalar arz eden idare taksimatımızın Cumhuriyet'i müteakip bugüne kadar geçirdiği değişikliklere bir göz atacak olursak, hepsinde halka hizmetin bir prensip olarak kabul edildiği görülür.

"Bilhassa kaza ve nahiye adetleri üzerinde görülen bariz yükselmelerde; âmme hizmetlerini görmekle mükellef organların, halkın yakınına götürüldüğü ve bu suretle de bu konudaki ana prensibin uygulanması bahsinde hayli de ileri gidilmiş olduğu müşahede edilir.

"Memleketteki demiryolu, liman ve şoselerin çoğalması, hava yollarının geniş miyasta faaliyete geçmesi, ekonomik gelişme neticesi sanayi merkezlerin vücut bulması, zaman mefhumunun hakiki kıymetini almış olması, sosyal ve kültürel yönlerden ileriye doğru mütemadi bir akış görülmesi, köylerimizin kültür alanında geniş bir ufkun açılması ve hülâsa; memleketin her sahasında bir tekevvünün yer alması, bu gelişmeye muvazi olarak idare taksimatımızda zaman zaman değişiklikler ve ilaveler yapılmasını zaruri kılmaktadır.

"Tam bir âmme hizmeti müessesesi olan kazaların bugüne kadar çoğalması yolunda yapılan çalışmalara yerinde hız verilmiş bulunmaktadır.

"Kazalarımızı çoğaltmak gayreti; malî imkânlar çerçevesinde daima yerini muhafaza etmekle beraber, mevcut kazalarımıza da bir göz atmak, onların inkişafını takip etmek ve bu gelişmenin hazırladığı ihtiyaçları da cevaplandırmak gerekmektedir.

*Memleketimizin gelişme alanında kaydettiği ilerlemeler, bazı kaza merkezlerimizde ehemmiyetli tesisler yaparak, onun iktisadî durumunu kuvvetlendirmekte ve buna muvazi olarak da kültür ve imar ve diğer sahalarda yeni yeni hamleler kaydedilmektedir.

*Yukarıda kısaca temas ettiğimiz tesislerle, bölgesinde idarî sınırları dışına çıkarak, iktisadî bir sınır çizen ve bu suretle de bulunduğu idarî kademenin yapabildiği hizmetler üstünde yeni yeni hizmetler bekleyen bazı kaza merkezlerimizin bu durumlarını ele almak ve işi vilayet konusu içerisinde mütalaa etmek faydalı görülmüştür.

*Bu maksatla:

İlk, orta, erkek sanat ve ticaret lisesi kadrolarıyla kültür teşkilatında Şeker Fabrikası, Vagon Fabrikası, Orman İşletmesi, Ziraî Donatım Kurumu Fabrikası, PTT, Tekel ve diğer devlet müesseseleriyle halk hizmetinde; faal, iktisadî hareketleriyle ticarî ve sınaî sahasında; üstün bir varlık gösteren ve bu durumu ile de; ilerde işgal etmekte olduğu kademenin teşkilat imkânları dışında yeni bir imkâna kavuşmanın zorlayışı ile karşı karşıya bulunan Adapazarı Kazası'nda ilişik (1) sayılı cetvelde adları yazılı (5) kaza, (9) nahiye, (400) köyü ve (244 632) nüfusu ihtiva etmek üzere (Sakarya) adıyla yeniden bir vilayet kurulması uygun görüldüğünden, ilişik kanun tasarısı bu maksatla hazırlanmıştır" (TBMMZC, Devre: X, İctima: F, c. I, S. Sayısı: 13, s. 1-2). * Bu konuya ileride değinilecektir.

³¹ Bu konuya ileride değinilecektir.

³² TBMMZC, Devre: X, İctima: F, c. I, S. Sayısı: 13, s. 1-2.

³³ TBMMZC, Devre: X, İctima: F, c. I, S. Sayısı: 13, s. 2.

³⁴ TBMMZC, Devre: X, İctima: F, c. I, s. 88.

³⁵ TBMMZC, Devre: X, İctima: F, c. I, S. Sayısı: 13, s. 7.

³⁶ Fındıkoğlu, Adapazarı'nın Şehirleşmesi, s.14. Dahiliye ve Bütçe Encümenlerinde gerçekleştirilen tadilat şu şekildedir: "Birinci ve ikinci maddeler ile muvakkat birinci ve ikinci maddeleri hükümetin teklifi ve muvakkat 3 ncü maddeyi Dahiliye Encümeni'nin tadili veçhile aynen kabul edilmiştir. Muvakkat 4 ncü madde kelime değişikliğiyle, muvakkat 5, 6 ve 7 nci madde Dahiliye Encümeni'nin tadili ve 4 ncü madde ile hükümetin teklifi veçhile aynen kabul edilmiştir" (TBMMZC, Devre: X, İctima: F, c. I, S. Sayısı: 13, s. 8). Kocaeli Vilayeti'ne bağlı Adapazarı Kazası'nda Sakarya adıyla yeni bir vilayet kurulmasına dair hükümetin teklifi ile Dahiliye ve Bütçe encümenlerinin bu kanun layihasında yaptıkları tadilatın tüm ayrıntıları için bkz. TBMMZC, Devre: X, İctima: F, c. I, S. Sayısı: 13, s. 10-13.

³⁷ TBMMZC, Devre: X, İctima: F, c. I, S. Sayısı: 13, s. 8.

³⁸ TBMMZC, Devre: X, İctima: F, c. I, s. 89.

³⁹ Fındıkoğlu, Adapazarı'nın Şehirleşmesi, s. 14.

⁴⁰ TBMMZC, Devre: X, İctima: F, c. I, S. Sayısı: 13, s. 8.

⁴¹ TBMMZC, Devre: X, İctima: F, c. I, s. 179.

⁴² TBMMZC, Devre: X, İctima: F, c. I, s. 179.

⁴³ Sakarya Vilayeti için yapılan müzakerelerde olduğu gibi, aynı gün gerçekleştirilen Adıyaman Vilayeti görüşmelerinde de aynı durum gündeme gelmişti. Hazırlanan kanun tasarılarında Adıyaman ve Sakarya'nın 1 Ocak 1955'ten itibaren vilayet olmaları teklif ediliyordu. Ancak Adıyaman için yapılan müzakerelerde bu durum gündeme gelince, Kocaeli Milletvekili Turan Güneş söz almış ve şu beyanatta bulunmuştur: "Muhterem arkadaşlar, bu kanunun meriyet tarihî olarak 1 Ocak 1955 tespit edilmiştir. Malum-ı aliniz olduğu vechile İdare-i Umumiye Vilayat Kanunu'nun 11 nci maddesine göre, vilayet umumî meclisleri Aralık ayının ilk haftasında toplantılarını yaparlar. 1 Ocak tarihî bırakılacak olursa, Malatya Vilayeti ile Adıyaman Vilayeti'nin meclis-i umumileri bir arada toplanacaklar ve vilayeti ilgilendiren meseleleri incelemeye başlayacaklar demektir. Kanun bir ay sonra meriyete girince, Adıyaman Meclis-i Umumiyesi tekrar toplanacaktır. Bu suretle bu bir ay zarfında iki vilayetin işleri, gerek vazifeler, gerek bütçe bakımından karışık bir vaziyet arz edecekler. Onun için 1 Aralık denirse iki vilayetin il genel meclisleri ayrı ayrı toplanacaktır. Gerek bütçe bakımından, gerek tatbikat bakımından daha kolaylık elde edilebilmesi için, bu meriyet tarihinin 1 Aralık 1954 olarak tespitini mutazammın bir teklif yapıyorum". Bunun üzerine Dahiliye Encümeni adına Encümen Mazbata Muharriri Pertev Arat (İzmir) ve Bütçe Komisyonu adına Encümen Mazbata Muharriri Hadi Hüsman (İstanbul) Beyler yapmış oldukları açıklamalarda, komisyonların da bu teklife katıldıklarını bildirmişlerdir. Bunun üzerine Kocaeli Milletvekili Turan Güneş, Meclis Başkanlığı'na yazılı olarak şu teklifi vermiştir: "Şifahen arz ettiğin sebeplere binaen 3 ncü maddedeki meriyet tarihinin 1 Aralık olarak tadilini arz ve teklif eylerim". Sonuç olarak ilgili madde komisyonlardan şu şekilde çıkmıştır: "Bu kanun 1 Aralık 1954 tarihinde meriyete girer". Bunu müteakiben oturum başkanı bu maddeyi oylamaya sunmuş ve yapılan oylamada ilgili madde kabul edilerek, Adıyaman'ın 1 Aralık 1954 tarihinden itibaren vilayet olarak kabul edileceği kanun maddesi haline getirilmiştir (TBMMZC, Devre: X, İctima: F, c. I, s. 178-179). İşte Adıyaman Vilayeti'nin bu şekilde teşkil edilmesinden sonra, Sakarya Vilayeti'nin oluşumunda da aynı yol izlenmiştir.

⁴⁴ TBMMZC, Devre: X, İctima: F, c. I, s. 180.

⁴⁵ Abdullah Çelik, "Sakarya İli Kutlu Olsun", Demokrat Sakarya, 17 Haziran 1954, Perşembe, No. 1; Abdullah Çelik, "Sakarya İli Kutlu Olsun", Yeni Sakarya, 1 Aralık 1997, Pazartesi, No. 13 161.

⁴⁶ TBMMZC, Devre: X, İctima: F, c. I, s. 180. 14 Haziran 1954 tarihli bu oturuma, meclisin 541 üyesinden 316'sı katılmış, oylamaya 220'si iştirak etmemişti. O dönemde 5 milletvekilliği de münhal bulunuyordu. Oylamaya katılan 316 milletvekilinin tamamı kabul oyu vermişti. Red veya çekimser oy çıkmamıştı. Meclisin o günkü oturumuna iştirak edip de kabul oyu verenlerle, katılmayanların tam listesi için bkz. TBMMZC, Devre: X, İctima: F, c. I, s. 190-193.

⁴⁷ Fındıkoğlu, Adapazarı'nın Şehirleşmesi, s. 14.

⁴⁸ Yanlışlıkla yazılmış olup, doğrusu Kocaali olmalıdır.

⁴⁹ Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 22 Haziran 1954, Salı, sayı: 8735, s.9683-9684; Düstur, Üçüncü Tertip, c. 35, Kasım 1953 – Ekim 1954, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, 1954, s. 1931-1935.

⁵⁰ Orhan Şevki Aldınç, "İlk Vazife", Demokrat Sakarya, 17 Haziran 1954, Perşembe, No. 1.

⁵¹ Demokrat Sakarya, 17 Haziran 1954, Perşembe, No. 1.

⁵² Demokrat Sakarya, 18 Haziran 1954, Cuma, No. 2.

⁵³ Demokrat Sakarya, 17 Haziran 1954, Perşembe, No. 1.

⁵⁴ Demokrat Sakarya, 25 Temmuz 1954, Pazar, No. 34.

⁵⁵ Demokrat Sakarya, 16 Eylül 1954, Perşembe, No. 76.

⁵⁶ Demokrat Sakarya, 19 Eylül 1954, Pazar, No. 79; 7 Ekim 1954, Perşembe, No. 94.

⁵⁷ Demokrat Sakarya, 19 Eylül 1954, Pazar, No. 79.

⁵⁸ Demokrat Sakarya, 18 Haziran 1954, Cuma, No. 2.

⁵⁹ Demokrat Sakarya gazetesinin yayın hayatına başladığı gün, Sakarya Vilayeti'nin teşkil edilmişinin 4. günü olan 17 Haziran 1954 tarihi idi. Abdullah Çelik'in vilayet oluşla ilgili yazısı şu şekildeydi: "Sakarya İli Kutlu Olsun: Oldu... Olacak... Olması lâzım diye dedikodusu günlerden beri devam eden Adapazarı'nın, Sakarya adlı kurulacak bir ile merkezlik etmesi işi, nihayet 14 Haziran 1954 Pazartesi günü saat 16.40'da kabul edilen bir kanunla halledilmiştir. Adapazarı; Karasu, Akyazı, Hendek ve Geyve ilçelerinin meydana getirdikleri Sakarya ilinin merkezi olmuştur. Allah, Sakarya ilini, mensuplarına ve Türk Milleti'ne uğurlu kılsın, bu beldeye bu hakkı teslim edenleri ve sebep olanları ve bu beldenin insanlarını mesut etsin! 391 yıllık bir mazisi bulunan Adapazarı'nın tarihini tetkik ettiğimiz zaman, bir ara köy, mahalle ve bir ara da nahiye merkezi olarak Sapanca'ya bağlı olduğunu görüyoruz. 1837 yılında İkinci Mahmut zamanında Sapanca'da mevcut ilçe teşkilatının Adapazarı'na nakliyle ilçe haline getirilen Adapazarı'na, Sapanca da dahil, Karasu, Hendek, Akyazı, Karapürçek, Büyük Söğütlü, Kâzımpaşa bucakları bağlanmıştır. 1920 yılında Hendek, 1933 yılında Karasu ve 1944 yılında Akyazı nahiye merkezleri, ilçe haline getirilerek İzmil'e bağlanmıştır. İlçe haline getirilen bu üç nahiye merkezinden hiçbir bakımdan gerliği olmayan Sapanca nahiyesi, her nedense ilçe haline getirilmemiştir. Biz Sapanca'dan ilçeliği teslim alan Adapazarı'nın Sakarya adı altında bir ile merkezlik etme hakkını kazandığından gurur ve sevinç duyuyoruz. Ama Sapançalıların haklarının da teslimini, onların da evvelsi akşam bu şehirde yapıldığı şekilde bir bayrama kavuşturulmalarını bekliyoruz. Halkın dilek ve ihtiyaçlarını ilk anda başarmayı şiar edinen bugünkü hükümetten büyük bir ümitle bekliyoruz" (Abdullah Çelik, "Sakarya İli Kutlu Olsun", Demokrat Sakarya, 17 Haziran 1954, Perşembe, No. 1).

Yine Demokrat Sakarya gazetesi, "Gerçekleşen Arzu" adlı köşe yazısında, şu satırlara yer veriyordu: "Adapazarı yıllardan beri hak ettiği en yüksek rütbeye, nihayet D. P. İktidarının hayırlı zihniyetiyle ulaşmıştır. Adapazarlılar olsun, kendine bağlanmış bulunan Akyazı, Karasu, Hendek ve Geyve ilçelerinde ikamet eden vatandaşlarımız olsun, Adapazarı'nın Sakarya adlı bir ile merkez haline getirilmesini çoktan arzu etmekteydiler. Fakat eski iktidarın millet arzu ve iradesine hürmetle plân ve program yapma zihniyetine sahip olmayışı, bu işin bugüne kadar gecikmesine sebep olmuştur. Geç de olsa Adapazarlılar, gerçekleşen bu arzularından dolayı çok mesut ve bahtiyar olmuşlar ve bunun için birkaç gün gece gündüz bayram yapmışlardır. Sakarya ilinin kurulmasıyla herşey halledilmiş değildir. Sakarya ilinin birçok dert ve ihtiyaçları, bundan böyle zuhur edecek ve halkın dilek ve arzusuna göre faaliyet programı hazırlayan D. P. İktidarının tahakkuk ettireceğine emin bulunuyoruz. İlk aklımıza gelen dilek ve ihtiyaçları... okul teşkil etmektedir. Biz kalkınmanın ancak okulla ve öğretimle mümkün olduğuna inanmış olduğumuzdan, bu ihtiyaçların tahakkukunu ilk plâna almış bulunuyoruz" (Demokrat Sakarya, 18 Haziran 1954, Cuma, No. 2).

⁶⁰ Demokrat Sakarya, 25 Haziran 1954, Cuma, No. 8.

⁶¹ Demokrat Sakarya, 27 Haziran 1954, Pazar, No. 10.

⁶² Demokrat Sakarya, 9 Ekim 1954, Cumartesi, No. 96.

- ⁶³ Demokrat Sakarya, 19 Kasım 1954, Cuma, No. 131.
- ⁶⁴ Demokrat Sakarya, 21 Kasım 1954, Pazar, No. 133.
- ⁶⁵ Demokrat Sakarya, 24 Kasım 1954, Çarşamba, No. 135.
- ⁶⁶ Demokrat Sakarya, 28 Kasım 1954, Pazar, No. 139.
- ⁶⁷ Demokrat Sakarya, 25 Kasım 1954, Perşembe, No. 136.
- ⁶⁸ Nazım Üner, 1931 yılında devlet memuriyetine başlamış, sırasıyla Diyarbakır maiyet memurluğu, Osmaniye, Ulukışla ve Hınıs kaymakamlıklarından sonra mülkiye müfettişliğine görevlerinde bulunmuştu. Sakarya Valisi olmadan önce, Rize Valisi olarak görev yapıyordu (Demokrat Sakarya, 26 Kasım 1954, Cuma, No. 137).
- ⁶⁹ Demokrat Sakarya, 26 Kasım 1954, Cuma, No. 137.
- ⁷⁰ Demokrat Sakarya, 28 Kasım 1954, Pazar, No. 139.
- ⁷¹ Demokrat Sakarya, 28 Kasım 1954, Pazar, No. 139.
- ⁷² Demokrat Sakarya, 30 Kasım 1954, Salı, No. 140.
- ⁷³ Demokrat Sakarya, 28 Kasım 1954, Pazar, No. 139.
- ⁷⁴ Demokrat Sakarya, 2 Aralık 1954, Perşembe, No. 142.
- ⁷⁵ Demokrat Sakarya, 28 Kasım 1954, Pazar, No. 139.
- ⁷⁶ Demokrat Sakarya, 1 Aralık 1954, Çarşamba, No. 141.
- ⁷⁷ Demokrat Sakarya, 2 Aralık 1954, Perşembe, No. 142.
- ⁷⁸ Hasan Balcıoğlu, "Mutlu Gün", Demokrat Sakarya, 1 Aralık 1954, Çarşamba, No. 141.
- ⁷⁹ Ayın Tarihi, 253 (1-31 Aralık 1954), Ankara, 1954.
- ⁸⁰ Hasan Balcıoğlu, "Mutlu Gün", Demokrat Sakarya, 1 Aralık 1954, Çarşamba, No. 141.
- ⁸¹ Ayın Tarihi, 253 (1-31 Aralık 1954), Ankara, 1954.
- ⁸² Demokrat Sakarya, 2 Aralık 1954, Perşembe, No. 142.
- ⁸³ Demokrat Sakarya, 1 Aralık 1954, Çarşamba, No. 141.
- ⁸⁴ Ayın Tarihi, 253 (1-31 Aralık 1954), Ankara, 1954.
- ⁸⁵ Demokrat Sakarya, 2 Aralık 1954, Perşembe, No. 142.
- ⁸⁶ Tarihte ve Günümüzde Sakarya, İstanbul, tarihsiz, s. 76.
- ⁸⁷ Ayın Tarihi, 253 (1-31 Aralık 1954), Ankara, 1954.
- ⁸⁸ Ayın Tarihi, 253 (1-31 Aralık 1954), Ankara, 1954; Demokrat Sakarya, 2 Aralık 1954, Perşembe, No. 142.
- ⁸⁹ Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 72.
- ⁹⁰ Demokrat Sakarya, 2 Aralık 1954, Perşembe, No. 142.
- ⁹¹ Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 74.
- ⁹² Demokrat Sakarya, 2 Aralık 1954, Perşembe, No. 142.
- ⁹³ Hasan Balcıoğlu, "Mutlu Gün", Demokrat Sakarya, 1 Aralık 1954, Çarşamba, No. 141.
- ⁹⁴ Demokrat Sakarya, 2 Aralık 1954, Perşembe, No. 142.
- ⁹⁵ Fahri Çatalar, "Sakarya'nın İl Oluşunun 44 ncü Yılı", Yeni Sakarya, 1 Aralık 1997, Pazartesi, No. 13 161.
- ⁹⁶ Demokrat Sakarya, 2 Aralık 1954, Perşembe, No. 142.
- ⁹⁷ Demokrat Sakarya, 1 Aralık 1954, Çarşamba, No. 141.
- ⁹⁸ Tümgeneral Hamdi Günsay'ın şairliği ve yaptığı programla törene büyük bir renk ve anlam katması, Sakarya basınında da takdirle karşılanmıştır. Hasan Balcıoğlu, Hamdi Günsay Paşa'ya hitaben yazdığı "Bizi Şadettin Paşam" adlı beş kıtalık şiirinin ikinci kıtasında, 1 Aralık 1954 günü, kendisinin törenlere kattığı değeri şu şekilde ifade ediyordu:
- Destanlı günlerimi yine canlattın paşam,
Tarihimi şerefle yine yadettin paşam,
Adına, gün yüzüne kurbandır benim canım,
Bu Sakarya ilini sen şadettin paşam.

(Hasan Balcioğlu, "Bizi Şadettin Paşam", Demokrat Sakarya, 3 Aralık 1954, Cuma, No. 143).

Yine aynı tarihli gazetede, "Sarı Çizmeli" adlı köşede, Hamdi Günsay Paşa ile ilgili olarak şu ifade ve değerlendirmelere yer verilmişti: "1 Aralık gününün muhteşem merasimini görenler, Sakarya'nın şair generalini de tanımışlardır. Müzikli, şiirli merasimi elleriyle bir orkestra şefinin maharetiyle idare eden General Hamdi Günsay, ordu hayatında büyük ve yaratıcı bir asker olarak tanınmıştır. Kendisinden moral eğitim üzerine yazdığı bir şiirini dinledikten sonra, Günsay'ı ordu şairlerimizin ilk safında görmüştüm. Bu sene Dumlupınar'da yapılan dillere destan merasimin kahramanı general, eski sönük merasim teamülünü yepyeni bir tarzda ihya etmiş, orduca, halkça alkışlanmıştır. Umumî kültür hazinesi, belâgat cazibesi, Günsay'ın askerî kudret ve mümtaziyetleriyle cem edildiğinde, çıkacak neticeyle siz de, benim gibi şair generali hayranlık duyguları içinde selamlayacaksınız" (Demokrat Sakarya, 3 Aralık 1954, Cuma, No. 143).

⁹⁹ Demokrat Sakarya, 2 Aralık 1954, Perşembe, No. 142.

¹⁰⁰ Demokrat Sakarya, 1 Aralık 1954, Çarşamba, No. 141.

¹⁰¹ Demokrat Sakarya, 2 Aralık 1954, Perşembe, No. 142.

¹⁰² Demokrat Sakarya, 28 Kasım 1954, Pazar, No. 139.

¹⁰³ Ayın Tarihi, 253 (1-31 Aralık 1954), Ankara, 1954.

¹⁰⁴ Demokrat Sakarya, 4 Aralık 1954, Cumartesi, No. 144.

¹⁰⁵ Demokrat Sakarya, 1 Aralık 1954, Çarşamba, No. 141.

¹⁰⁶ Demokrat Sakarya, 1 Aralık 1954, Çarşamba, No. 141.

¹⁰⁷ Muammer Duruk tarafından yazılan "Sakarya" adlı şiir, konuyla ilgili kaleme alınan en güzel nazım örneklerinden birisidir:

Vilayetler içinde bir güneş gibi doğdun,

Zaferleri tarihte ün almış bir ad buldun.

Sakarya dolayında kurulmuş her bir ilçen,

Mamureler fışkırır senin suyundan içen.

İstiklâl Savaşı'nın haşmeti üzerinde.

Kükremiş yeşelleri şehameti selinde.

Sakarya bugün oldun çok şöhret olacaksın.

Valilik rütbesini baş tacı yapacaksın.

Nüfusumuz taşmıştı, ambarımız dolmuştu,

Fabrika bacaları semalara vurmuştu,

Vatan haritasında bir benek kaza idin.

Bugün koca bir diyar vilayet oldun gittin.

Mesut güne ulaştık Meclisim bin yaşasın,

Cumhurreis Bayarım daima başta kalsın.

Ey... Fahrî hemşehrimiz, kadirşinas Menderes,

Medyunuz, minnetdarız, memnundur bizde herkes.

Valimiz hoş geldiniz gel bağırma basayım,

Muktedir varlığından ben feyiz-yâb olayım.

Arzum modern şehirler kisvesine bürünmek,

İmar et onar beni, asla unutmam emek.

Beldenin kilidini İlban, Damalı versin,

Vilayet konağına şanlı Bayrak çekilsin.

Bayramım, düğünüm var coşun Sakaryalılar,

Bir Aralık gününü anın Sakaryalılar.

(Demokrat Sakarya, 1 Aralık 1954, Çarşamba, No. 141).

¹⁰⁸ Yazının tam metni şu şekildeydi: "Mutlu Gün: Millî tarihimizi karıştırdığımız zaman, hiçbir milletin tarihinde görülmeyen büyük olaylar ile karşılaşırız. Bu olayların her biri başlı başına bir tarihtir. Şehirlerimiz de tarih olaylarının şanlı birer sahifesidir. Bugün Sakarya ili olmak şerefini

kazanan Adapazarı'nın tarihine baktığımız zaman, millî tarihimizin şanlı ve şerefli sahifelerini süslediğini görürüz. 1563 yılında Ada ve Tığçılar köyü olarak millî coğrafyamızda yer alan Adapazarı'nın 391 yılda büyük şehir haline gelişi, başlı başına bir olaydır. 1646'da nahide, 1837'de kaza, 1921'de düşman istilasına uğraması ve aynı yıl millî varlığına kavuşması, 1943'de zelzele felaketine uğraması, nihayet bugün Sakarya ili olması, Adapazarı'nın tarihinde köklü değişmelere sebep olmuş birer gün olarak anılacaktır. Bilhassa 1 Aralık 1954 tarihi, şehrimiz için ayrı bir önem taşımaktadır. Geçmiş tarihlerin hatırası millî birer varlık olarak kalbimizde yaşamakta ve ruhlarımızı uyanık tutmaktadır. Bugün şehir baştan başa bayraklar ile süslenmiş olarak bir bayram havası yaşamakta, bizler de bu bayramın sevincini paylaşmaktayız. "Millî coğrafyadan, millî tarihe" geçen Sakarya'nın, 65inci il olarak önemi bir kat daha artmıştır. Hiç şüphe yok ki, bu işte Sakaryalı hemşehrilerimizin rolü pek büyüktür. Onların verimli çalışmaları sayesinde şehrimiz, yurdun 10uncu büyük şehri olmuş ve il olma hakkını kazanmıştır. Sakaryalı hemşehrilerimiz, gayelerine ulaşmanın en büyük sevinci içinde bayram yapıyorlar. Bizi, Sakarya ili olmak amacına kavuşturan devlet büyüklerimiz en samimi saygılarımızı sunmaktan ölüsüz haz duymaktayız. Sakarya, tarih yazanların diyarı; Sakarya, yurt yapısı kuranların yeri; Sakarya, demokrasi ve medeniyet anlayışımızda eşsiz bir il olarak anılacaktır. Sakarya, Sakarylılara kutlu olsun! (Hasan Balcıoğlu, "Mullu Gün", Demokrat Sakarya, 1 Aralık 1954, Çarşamba, No. 141).

¹⁰⁹ "Niçin Vilayet!" adlı isimsiz olarak yayınlanan yazının tam metni şu şekildedir: "Güzel Adapazarımız yıllardan beri hergün biraz daha büyümekte, ilerlemekte ve güzelleşmektedir. Bu, gözün gördüğü, mantığın kabul ettiği bir hakikattir. Gerek ziraî ve sınaî ve gerekse ticarî yönlerden kaydettiğimiz hamleler, bizi komşu şehirler arasında ileri bir mevkie getirmiş ve onların, bizi bir iktisadî merkez halinde kabul etmelerini sağlamıştır. Bu vaziyet, hem komşularımızın ve hem de bizim zenginleşip, kalabalıklaşmamızı temin etmiştir. Bu maddî zenginlik karşılığında şehrimizde eğitim ve kültür alanında da aynı hızla gelişmeler kaydedilmiştir. Fazlalaşan ve zenginleşen halkımızın türlü sosyal ihtiyaçları artmış ve bu ihtiyaçlara cevap vermeye çalışılmıştır. Adapazarı, yakınında bulunan İstanbul'un yanında kendi mevkiini koruyup muhafaza etmiş ve onun yanında sönmek felaketine uğramayıp, aksine, İstanbul'la civar şehir ve kasabalar arasında bir birleştirici rolünü oynamıştır. Hergün gelişen bir şehrin ihtiyaçlarına cevap vermek, bir kaza teşkilatının sınırlarından taşması, bir vilayete geçişini mecbur kıldı. Çünkü eğer vilayet olmasaydı, yapılacak işler nihayet bir noktada duraklamak mecburiyetinde kalınacaktı. Şairin dediği gibi, "idrak-i maali bu küçük akla gerekmez, zira bu terazi o kadar sıkleti çekmez..." Çok şükür ki, duraklama tehlikesi bugün bertaraf edilmiş ve Adapazarı'nın Sakarya Vilayeti merkezi olarak ilerlemesi için yol açılmıştır. Bizler vilayet olunca, civarımızla beraber gelişeceğimize inandığımız için vilayet oluyoruz. Vilayet olma hadisesi gayemiz olmayıp, daha da ilerlememiz için bir vasıttır. Yeni vilayetimiz hepimiz için uğurlu ve kutlu olsun" (Demokrat Sakarya, 1 Aralık 1954, Çarşamba, No. 141).

¹¹⁰ Bu köşede, vilayet oluşla ilgili olarak yayınlanan "Müjde Lassie" adlı yazı şu şekildeydi: "Geçen sene şu günlerde, dünya seyahatine çıkan Columbia Üniversitesi'nden Kanadalı iki talebeyi şehrimizde misafir etmişim. Paris, Berlin, Londra gibi büyük merkezlerde dört, Nis, Marsilya, Bern, Belgrat, İstanbul mamurelerinde de tevakkufları ikişer gün geçmeyen bu genç seyyahların Adapazarı'ndaki ikametlerini 48 saat uzatmalarını, kendilerini şehri gezdirirken dinledikten sonra manalandırabilmişim. Bahçelerinde garplı misafirlerine şu mevsimde güller sunan, iç açıcı müntehasında bütün yorgunluklarını dinlendirdikleri Adapazarı, kendisini bu gençlere seyahatleri devamınca ve Vancouver'e muvasalatlarında çok aratmış, yeni dünyanın şimal sakinlerinin yolladığı şehrimin tahassüsleriyle dolu mektuplar, beni Adapazarlı olmanın gururu ile başbaşa bırakmıştır. Kendilerine, Adapazarı'nın Türkiye'deki mülki taksimattan yakın misal vererek, bir kasaba durumunda olduğunu söylediğimde inanmadılar. Hayretlerinin ifade ettiği cümleleri unutamıyorum. Miss Lassie: "Olmalıdır, olmalıdır! Adapazarı büyük bir şehir olmalıdır!" demişti. Bir çocuk neşesinin bütün kalabalıkları sardığı, Adapazarı'nın ışıl ışıl yandığı şu mesut gecede yeni heveslerle gezerken, yarın sabah, Sakarya Vilayeti'nin modern postanesinden Vancouver'e çekeceğim telgrafı hazırlıyorum: "This small town has converted to a big city Lassie". "Burası büyük şehir oldu Lassie" (Demokrat Sakarya, 1 Aralık 1954, Çarşamba, No. 141).

¹¹¹ Orhan Şevki'nin "Bu Şehir..." adlı yazısının tam metni şöyleydi: "Arifiye'den bir parmak uzunluğundaki demiryolu, size Adapazarı'nı işaret eder. Bindiğiniz ara trenin ağır gidişini, kompartımanınızın penceresinden başınızı uzatırsanız manalandırmanız mümkündür. Tren size menzilin seyre doyumaz basamaklarını göstermek için çirpilir. Pencerenizden bakın, tazeligi gözlerinizden burnunuza inen toprağın yeşille bağlılığı, bahçenin, tarlaya imtizacı, tepenin düzlüğe inen kolları, bükülen, eğilen, kalkan yollar sizi karşılayacak şehirden küçük resimlerdir. Bir su göreceksiniz, hayaliyetinden, şüpheniz size uyuyan sathına bir taş atma arzusu verecektir. Bir köprü göreceksiniz, üstünde koşma hevesiniz size, garda bekleyeninizi unutturacaktır. Sağa bakın, Jüstinyen'in tarihi kemerini göreceksiniz. Orada Sakarya ovasının çobanları dolaşır. Karadeniz'in rüzgârları diz çöker. O, daima ayaktadır, varoşlarından bir şehri seyrediyordur. Bir tepe, bir daha, sağınızda solunuzda fabrikalar, yeşilin beyazla kucaklaştığı yerler, evler göreceksiniz. Size aydınlık yüzlü insanların dost ellerini salladığı evler... Trenin geçmek istemeyerek soyunduğu şehirde ineceksiniz. Sizi kalabalıklar muazzam ağaçların altındaki caddeden, parklara, meydanlara götürecektir. Yeşil, başınızın üstünde, yeşil, omuzlarınıza yakın, yeşil, kirpiğinin ucundadır. Modern çarşılar göreceksiniz, vesait mahşerinden gedik arayıp, yol aşmaya çalışan kalabalıklar, yürüyen, koşan, çalışan bir şehir göreceksiniz. Hele akşam olmasın, hele gün batmasın, yeşili neftileştiren karanlıklar inmesin hele. Işıklı yüzen caddelerde şehrin

akşam yüzünü görmeyin; her ışığın altında bir yeşil, ebrulî yeşil, düz yeşil, murat yeşili... Hele bu gece Kasım ayının son gecesi, Adapazarı'nın yeşille muradına erdiği, Sakarya olduğu yeşil gece... Ve sen yolcu, neşenin ayaklandığı; bu muazzam kalabalıklar içindesin; hoş geldin..." (Demokrat Sakarya, 1 Aralık 1954, Çarşamba, No. 141).

¹¹² "Adapazarı'nın Mesut Günü" adlı yazının tam metni şu şekildeydi: "Dün bu şehirde bir bayram havası estirildi. Öyle bir bayram havası ki, doya doya bu havadan ruhlarımızı doyurduk. Neyin bayramıydı bu? Bir beldenin kurtuluşu mu? Bir dini veya millî bayram mı? Hayır. Hayır, çünkü bu bayramların şeref ve büyüklüğü kadar önemli bir başarının bayramıydı. İkinci Mahmut zamanında, yani 1837 yılında nahiyelikten kazalığa terfi eden Adapazarı, 117 yıl sonra vilayetiğe terfi etmiş bulunuyor. Adapazarı vilayeti değil, (Sakarya Vilayeti) özel ismi konmuş. Bu çok isabetli ve yerinde bir buluşun eseri denecek kadar güzel bir isimdir. Yeni kurulan bu vilayete (Sakarya) adı herhalde tarihte şerefli sayfalarla kahramanlığı belirtilen Sakarya nehrinden ilham alınarak konmuştur. Sakarya nehrinin, kahramanlığıyla tarihe geçmesini sağlayan Atatürk değil miydi? Öyleyse müsaade ediniz de Aziz Atatürk'e ve Sakarya'yı kahramanlaştıranlara hitap edeyim. Aziz Atatürk! Kurtardığın vatan toprakları üzerinde asırlarca kahramanca akmak hak ve şerefini verdiği Sakarya nehrinin adıyla bir vilayet kurduk. Sakaryalılar, Sakarya'nın akışı gibi ardınızdaki tek imanla, Atatürk'ün izindeyiz, yolunuzdayız diye yürüyecektir. Buna emin ol ve ruhun müsterih olsun! Maddî varlıkları, yani kan, kemik, et olarak toprak olmuş bu şehrin kurtuluşunda can veren şehitlerimiz, size hitap ediyorum. Herşeyiniz toprak olmuştur, sadece ruhunuz aynen muhafaza edilmektedir. Ruhlarınızla dile geliniz. Gurur duyunuz, Adapazarı Sakarya adlı vilayetin merkezi oldu. Ne mutlu! Sizler şehit olarak Allah indinde en büyük yeri, Adapazarı vilayet olarak mülki taksimatta son merhalesine ulaştı. Ne mutlu! Çünkü bayramın manzarası gözümün önünde, herkes gülüyor, herkes şen ve neşeli. Ulu Tanrı'dan bu neşeli ve şen çehreleri sonsuzluğa götürmesini dilemek, herhalde yerinde bir dilek olur. Sakarya İli Sakaryalılara ve Türk Milleti'ne kutlu olsun" (Abdullah Çelik, "Adapazarı'nın Mesut Günü", Demokrat Sakarya, 2 Aralık 1954, Perşembe, No. 142).

¹¹³ "Büyüklik ve Mesuliyet" adlı yazının tam metni şöyleydi: "Bu ay başından beri vilayetler manzumesine resmen ithal edildik. Gerek vilayetimizde ve gerekse memleketimizin diğer bölgelerinde bunun akisleri devam ediyor. Böyle sevilen bir vilayetin halkından olmakla gurur duyuyoruz. Geç de olsa, şehrimiz hakkının teslim edilmesi, komşu vilayetler ve bilhassa İzmit üzerinde çok müspet tesir yapmıştır. Gazeteleri, hakkımızda yazı yazmak ve sayfa tahsisinde, adeta birbirleriyle yarışa kalkmışlardır. Kocaeli Valisi Sayın Cemal Babaç'ın, vilayetimize karşı gösterdiği alâka karşısında yazacak kelime bulmakta güçlük çekiyoruz. Büyük bayramımızı onlar, kendi bayramları bilmek ve bizlerle paylaşmak büyüklüğünü göstermişlerdir. Kardeş vilayetler nezdinde kazandığımız sevgi ve mevki, bizleri son derece mütehassis etti. Komşularımız emin olsunlar ki, "Sakarya Vilayeti", onların itimadını hiçbir zaman sarsmayacaktır. Gösterdikleri sevgi ve anlayışı fazlalaştırmayı gaye edinecektir. Uzun zaman vilayet olma düşüncesi ile uğraşan bizler, onların yaptığı iyi ve güzel hareketlerden ders alıp, vilayete hazırlandık. Stajımızı kaza iken yaptık. Onların, müşkülleri yenmek hususundaki gayretleri, hiçbir zaman gözümüzden kaçmış değildir. Bizler büyümekle beraber, mesuliyet payımızın da büyüdüğünü idrak ediyoruz. Gayemiz, kazalarımızın büyüüp, güzelleşmesini ve zenginleşmesini temin etmek ve bize el uzatıp yardım eden komşularımızı hüsrana uğratmamaktır. Büyük ağabeylerinin sırasına katılan "Genç Sakarya", memleket işlerinde onlar gibi çalışacak ve muvaffak olacaktır. Teşvik onlardan!... Gayret bizden! (Demokrat Sakarya, 3 Aralık 1954, Cuma, No. 143).

¹¹⁴ Ömer Kanişoğlu, "Zaten Hak Etmışti", Demokrat Sakarya, 4 Aralık 1954, Cumartesi, No. 144.

¹¹⁵ Sakarya Vilayeti'nin teşkil edilmesinden sonra, Adapazarı merkezli birçok deprem meydana gelmiş olsa da, bunların en tahrip edici olanları, 20 Haziran 1943, 22 Temmuz 1967 ve 17 Ağustos 1999 yıllarında olanlardır. Bu konudaki geniş bilgi için, bu eserin "Cumhuriyet Dönemi Sakarya Depremleri" adlı kısmına bakılmalıdır.

...the ... of ...

...the ... of ...

...the ... of ...

...the ... of ...

...the ... of ...

V

SAKARYA'DA EĞİTİM

Yrd. Doç. Dr. Kenan OLGUN

**SAKARYA ÜNİVERSİTESİ, EĞİTİM FAKÜLTESİ
ÖĞRETİM ÜYESİ**

Osmanlıca terbiye demek olan eğitim; kişinin zihnî, bedenî, duygusal, toplumsal yeteneklerinin, davranışlarının istenilen doğrultuda geliştirilmesi, ya da ona bir takım amaçlara dönük yeni yetenekler, davranışlar, bilgiler kazandırılması yolundaki çalışmaların tümüdür¹. Eğitimin bir çok tanımı yapılmıştır. E. Durkheim'e göre eğitim; "toplumda bir neslin kendinden sonraki nesillere sosyal müesseseleri öğretmesi demektir. Başka bir deyişle, eğitim müesseseleşmektir, çocuğun toplum hayatına girmesi ve onun müessese ve değerlerini benimsemesidir". John Stuart Mill Eğitimi "Her kuşağın kendini takip edecek olanları ve o güne kadar ulaşılmış olan gelişme seviyesini korumak ve mümkünse yükseltmek niteliğini vermek amacıyla verdiği kültürdür" şeklinde tanımlamaktadır.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu'na göre ise eğitim "Toyların sosyal insan olarak yetişmesidir". Ona göre sosyal insan "bir yandan milli kişiliği, bir yandan da medeni kişiliği olan insan" demektir. Eğitimi geniş ve dar olmak üzere iki şekilde değerlendiren Amiran Kurtkan Bilgiseven, "Geniş manada eğitim; tabiatın, sosyal müesseselerin ve diğer insanların bizim zekamız veya irademiz üzerinde icra etmeye muktedir oldukları tesirlerden ibarettir. Dar anlamda ise, güdülmesi gereken gaye, insanlardan eğitim müesseseleri yardımıyla gelen vasıtasız tesirleri çevre unsurların tesirlerinden ayırt ederek ele alabilmesidir" demek suretiyle eğitimin sadece okullarda değil, bir çok alanda olduğunu belirtmiştir².

Öğretim ise, teşkilatlı ve düzenli olarak genellikle bir öğretim kurumunda öğretmenler tarafından öğrencilere, araç-gereç kullanılarak bilgi aktarılması ve öğretilmesi çalışmalarının tümüdür³. Başka bir deyişle öğretim, öğrenmenin gerçekleşmesi için girilen düzenli, teşkilatlı, planlı çabalarının tümüdür ve bazen örgün eğitim olarak da adlandırılır. Öğretim, eğitimin bir parçasıdır ve ancak öğretilen şeyler kişinin davranışlarında olumlu yönde değişiklikler meydana getirmişse eğitim haline dönüşür. Gerçekten de eğitim, insanın yaşamı boyunca devam etmektedir. Bu süre içinde planlı ya da tesadüfi olabilir. Okulda okuma-yazma ve ders araçları ile yapıldığı gibi bunun dışında aile veya çevre içinde kişisel yetişme vs. yollarıyla da yapılabilir. Kısaca eğitim, öğretimi de içine alan çok geniş bir terimdir.

Yukarıda bazı tanımlarını verdiğimiz eğitim ve öğretimi "Sakarya'da

Eğitim" isimli bu çalışmamızda biz birlikte ele aldık. Konuyu iki ana başlık altında incelemeyi uygun bulduk. "Osmanlı Devleti Döneminde Sakarya'da Eğitim" başlığı altında ilk önce Osmanlı Devleti'nde ilköğretimin gelişimi incelenmiş, ardından da İzmit Sancağı içinde yer alan bugünkü Sakarya'da eğitimle ilgili çalışmalar aktarılmıştır. "Cumhuriyet Döneminde Sakarya'da Eğitim" isimli ikinci kısımda ise Cumhuriyetin ilanından günümüze Sakarya'da eğitim incelenmiş, il genelinde eğitime verilen önem vurgulanmıştır.

I- OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE SAKARYA'DA EĞİTİM

Osmanlı Devleti döneminde Sakarya'da var olan eğitim kurumlarına geçmeden önce konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Osmanlıdaki eğitim sisteminin bilinmesinde fayda vardır.

A- Osmanlı Devleti'nde Eğitim

Osmanlı Devleti tarafından "her memlekette medeniyet ve ma'muriyetin en büyük esası" olarak tanımlanan ilim ve eğitime önem verilmiştir. Özellikle Tanzimat Fermanı ile birlikte eğitim alanında önemli gelişmeler olmuş, geleneksel eğitim kurumları da hayata geçirilmiştir. Padişah II. Mahmut 1824 yılında yayınladığı bir fermanla ilköğretimi zorunlu yapmıştı⁴.

Tanzimat döneminin ilk yıllarında genelde eğitim süresi üç yıl olan bu okullarda daha sonraları bu süre altı yıl olarak belirlenmişti. Bu okullarda 7-13 yaşları arasındaki kız ve erkek çocukları için öğretim zorunluluğu vardı. Temel dersi Kur'an olan ve dinî ve ahlakî öğütler veren Türkçe bazı kitapların da okutulduğu "sıbyan" okulları ya da "mahalle mektepleri"nde eğitim, çocukların okulun hasır kilimi ya da evlerinden getirdikleri minderler üzerine diz çökerek oturması ve önlerindeki rahleler üzerinde dinî kitapları okuması şeklinde yapıldı⁵. 1847 yılında çıkarılan bir talimatla sıbyan okullarında okumanın yanında yazının da öğretilmesi kararı alınmış ayrıca, 7 yaşına giren çocukların okula gitme zorunluluğu bir kez daha yenilenmişti. Bu yaşa geldiği halde okula gitmeyen çocukları özel memurlar mahalle muhtar ve imamları takip etmekle görevliydi. Bu yaşta olup, okula gitmediği tespit edilen çocukların velileri cezalandırılırdı⁶.

İlköğretimde asıl önemli adımlar 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile atılmıştır. Bu nizamnamede her mahalle ve köyde en az bir sıbyan okulu açılması zorunlu tutulmuştu. Açılacak okulların inşaat, tamir ve öğretmen masrafları ilgili yer tarafından karşılanacaktı. Öğretim süresi 4 yıl olan bu okullara kız çocukların 6-10, erkek çocukların 7-11 yaşları arasında devamları zorunluymuştu. Bu yaşlar arasında olup da okula gitmeyen çocukların velileri cezalandırılacaktı. Hasta ve sakat olan çocuklar bu zorunluluktan muaf tutulacaklardı⁷.

1869 yılından sonra okulların isminde de bir değişiklik yaşanmıştır. Nizamnamede her ne kadar "sıbyan mektebi" tabiri kullanılmış olsa da bu tarihten sonra okullara "mekteb-i ibtidai" denilmeye başlanmıştır.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ilkokullarda yaşanan bu gelişmelerin

yanı sıra orta dereceli eğitimde de bazı önemli gelişmeler olmuştur. II. Mahmut döneminin son zamanlarında 1838 yılında ilkokulların üzerinde adına "Rüştiye" denilen orta dereceli bir okul açılmasına karar verilmiştir⁸. Açılmasına karar verilen rüştiyelerin özelliği medrese tipinde bir okul olmamasıdır. İlk kuruldukları zaman sıbyan okullarının daha iyi öğretim veren üst sınıfları gibi düşünülen rüştiyeler, Tanzimat döneminde çok geçmeden genel orta öğretimin en alt düzeydeki okulları haline gelmiştir⁹. II. Mahmut döneminde kurulmasına karar verilen rüştiyelerin en önemli amaçlarından birisi Tanzimat hareketi ile yeni kurulan devlet örgütüne memur yetiştirmektir. Bu okullarda öğretim süresi ilk zamanlar 4 yıl olarak düşünülmüştür. Ancak, daha sonraki zamanlarda bu süre 3 yıla indirildiği gibi 5 yıla çıkartıldığı da olmuştur. Rüştiyeler Türkiye'de açılan ilk çağdaş orta dereceli okul olma unvanına sahiptir¹⁰.

Rüştiyeler hakkında en önemli düzenlemeler 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle gerçekleşmiştir. Nizamnameye göre Rüştiyeler 500 evi geçen kasabalarda kurulacaktır. Bu okulların yapım masrafları ve öğretmenlerin maaşları illerin maarif idaresi sandığından karşılanacaktır. Nizamnameye göre öğretim süresi 4 yıl olarak kabul edilen rüştiyelere sıbyan okullarını bitirip mezuniyet belgesi alan öğrenciler sınavsız kabul edileceklerdir¹¹. Ayrıca Nizamname, Müslüman ve Hristiyan Osmanlı vatandaşlarını birbirine kaynaştırmak ve ortak bir kültürle yetiştirmek düşüncesiyle rüştiyelerin üstünde "İdadî" adında bir okul açılmasını da öngörmektedir. Rüştiyelerden sonra devam edilebilecek olan idadiler, 3 yıl süreli olacak ve sancak merkezlerinde açılacaktır¹². Nizamname gereğince açılmasına karar verilen idadiler, Osmanlı Devleti'nde ortaöğretimin son halkasını oluşturmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemi ile başlayan eğitimle ilgili düzenlemeler 1876 Kanun-i Esasîsi-Anayasası'nda da devam etmiş, eğitimin özgür olduğu ifade edilmiştir. Anayasanın 15. maddesi "Emr-i tedris serbesttir, muayyen olan kanuna tebaiyyet şartıyla her Osmanlı umumî ve hususî tedrise me'zundur" demekle, ilgili kanuna uymak şartıyla her Osmanlı vatandaşının genel ve özel öğretim yapmaya izinli olduğunu belirtmektedir. Anayasanın 16. maddesinde yer alan ve Osmanlı ülkesinde bulunan çeşitli toplumların "umur-ı itikadiyelerine müteallik olan usûl-i talimiyeye hâlel getirilmeyecektir" hükmü ülkedeki farklı dinsel inanışlara sahip toplumların din ve inanışlarına ilişkin öğretim yöntem ve biçimine dokunulmayacaktır anlamına gelmektedir. 1876 Anayasası'nın eğitimle ilgili son maddesi ise 114. maddesidir. İlköğretimi zorunlu yapan bu madde; "Osmanlı efradının kaffesince tahsil-i maarifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun derecaat ve teferruatı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır" şeklinde yer almakta ve eğitimle ilgili düzenlemelerin özel bir kanunla yapılacağını ifade etmektedir¹³.

II. Meşrutiyet döneminde 1913 yılında çıkartılan ve bir çok maddesi Cumhuriyet döneminde de yürürlükte kalan "Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati"nde de ilköğretimin zorunlu olduğu bir kez daha tekrarlanmıştır. Bu kanunda diğer kanunlardan farklı olarak ilköğretimin parasız olacağı hükmü yer almıştır. Ayrıca bu kanunla okulların yapısı açısından önemli değişiklikler

yapılmış, o zamana kadar İptidâi ve Rüşti adlarıyla mevcut olan okullar birleştirilerek "mekatip-i iptidaiye-i umumiye" adını almıştır. Böylece ilköğretimin süresi 6 yıl olarak tespit edilmiş ve her biri 2 yıl süreli üç devreye ayrılmıştır¹⁴.

B- Osmanlı Devleti Döneminde Sakarya'da Eğitim Teşkilatı

XIX. asrın sonlarında Sakarya, İzmit bağımsız sancağı içinde yer almaktaydı. İzmit Sancağı, İzmit, Yalova, Geyve, Adapazarı, Karamürsel, Kandıra ve İznik ilçelerinden meydana gelmekteydi¹⁵.

Bu günkü Sakarya ilinin merkezini oluşturan Adapazarı'nda eğitime ait işler, İlçe Maarif Meclisi tarafından tayin edilen "Fahri Maarif Vekili" vasıtasıyla yapıyordu. Meclis tarafından tespit edilen 2-3 yıllık tayin süresi yine meclis tarafından azaltılabildiği gibi artırılabilirdi. Maarif vekilleri görevlerinden dolayı İzmit Maarif Encümeni'ne ve mutasarrıfa karşı sorumluydu¹⁶. Fahri Maarif Vekili, ilçe dahilinde bulunan ve ilçe Maarif Meclisi tarafından belirlenen iptidai-sıbyan okullarını teftiş etmek, okul binalarını seçmek, okul açılacak köyleri belirlemek, öğretmen yardımcıları hakkında encümene görüş bildirmek ve mutasarrıflıkla eğitim konularında yazışma yapmak gibi yetkilere sahipti.

İlçe merkezinde bulunan Maarif Encümeni, belediye tarafından seçilen altı üye ile belediye doktoru ve mekteb-i iptidaiye müfettişinden meydana geliyordu. Seçimle gelen bu üyelerin süresi 4 yıl olup, encümenin başkanı kaymakamdı. Encümen haftada bir defa toplanır, müzakere ve kararları çoğunlukla alırdı. Üyelerden biri başkan yardımcılığı, biri sandık eminiği ve biri de katiplik vazifesinde bulunurdu. Maarif Encümeni, Vilayet Tedrisat-ı İptidaiye Meclisinin kazalardaki temsilcisi ve yardımcısı durumundaydı. Genel olarak görevi, okullara arsa temin etmek, mali konularda idareye yardımcı olmak, eğitim ve öğretim konusundaki görüşlerini mutasarrıfa bildirmektir¹⁷.

Maarif Encümeninde kazanın ileri gelenleri de yer almaktaydı. Bunun pek çok yararları vardı. Okula devamsız öğrencilerin devamlarının sağlanmasında, okullara yardım eden kişilerin belirlenmesi ve ödüllendirilmesinde, okullarla ilgili şikayetlerin önlenmesinde önemli görevler yapıyorlardı. Bundan dolayıdır ki Maarif Nezareti bu meclisler vasıtasıyla halkın eğitim sorunlarına karşı ilgisini arttırmaya çalışmıştır¹⁸.

Nahiye ve köylerde ise eğitim işleri nahiye ve köy meclislerine verilmişti. Bu sebeple meclisler birer maarif encümeni hükmündeydi. Ancak birkaç köy veya mahalle ihtiyar meclisleri bir araya gelerek Kaza Maarif Encümeninin izniyle ortak bir maarif encümeni kurabiliyordu¹⁹. Meclisin dışında nahiye merkezinde, iptidâi mektebi baş muallimi ve muallimlerinden meydana gelen "talim heyeti" vardı. Bu heyetin görevi nahiye meclislerine eğitim konularında yardımcı olmak ve meclisin sekreterlik işlerini yapmaktı.

İlçe merkezinde bir de ilçe maarif sandıkları vardı. Maarif sandığı, halkın daha çok dini duygularla okullara yaptıkları nakdî yardımları belirli bir yerde toplayarak amacına uygun olarak harcanmasını sağlamak üzere kurulmuştu. Sandığın yönetimi kaymakamlıkça yürütülüyordu. Kaza Maarif Encümeni üyelerinin kendi aralarından seçtiği bir kişi sandık eminiği görevini yapıyordu²⁰.

Eğitim işleri vilayetlere verildiğinden her vilayet veya bağımsız sancak eğitimle ilgili giderleri kendi bütçesinden karşılamak zorundaydı. Bu nedenle İzmit Sancağı da genel bütçe içinde eğitimle ilgili ayrı bir bölüm oluşturmuştu. Sancaktaki giderler içinde en büyük payı eğitim giderleri almaktaydı. Şöyle ki 1914-1915 senesi bütçesi olan 2867560 kuruşun, 1533395 kuruşu eğitim giderleri için ayrılmıştı. Ayrılan bu miktar içinde de en büyük payı 1023695 kuruş ile ilkokulların giderleri almıştı. İlkokullar için ayrılan paranın 987695 kuruşu öğretmenlerin maaş giderleri olarak kararlaştırılmışken, okulların masrafları için ise ancak 36000 kuruş ayrılabilmiştir. İzmit Sancağı'nın 1914-1915 yılı eğitim bütçesinin giderleri içinde, Tedrisat-ı İptidaiye Meclisi üyelerinin giderleri, müfettiş maaş ve yollukları, ilkokul, ortaokul, lise ve öğretmen okulu öğretmen ve hizmetlilerinin maaşları ile okulların diğer masrafları yer almaktadır²¹. İzmit Sancağı genel bütçesi içinde eğitime ayrılan pay her geçen sene artmıştır. 1916 yılı genel bütçesi olan 3626275 kuruşun, 1529190 kuruşu eğitime ayrılmışken²², 5361250 kuruş olan 1918 bütçesinin 2117020 kuruşu eğitim giderleridir²³.

Sancak bütçesi ile eğitime ayrılan bütçeye bakıldığında eğitim giderlerinin neredeyse genel bütçenin yarısına eşit olduğu görülmektedir. II. Meşrutiyet döneminde eğitimin genel bütçeden aldığı pay ilk yıllarda günümüze göre oldukça yüksek bir orana sahipken bu oran ilerki yıllarda giderek azalmış, Milli Mücadele döneminde %30'a kadar gerilemiştir. Ancak savaş dönemindeki bu oran dahi günümüzde eğitime ayrılan paydan daha fazladır. İzmit Sancağı'nın 1920 yılı bütçesi 15785026 kuruş iken eğitim giderleri toplamı 4373550 kuruştur. Bu miktarın 3415900 kuruşu daimi gider olarak belirlenmiş, geriye kalan miktar ise olağanüstü durumlar için ayrılmıştır. Bu giderler içinde dahi en büyük miktarı 1752600 kuruş ile ilkokul öğretmenlerinin maaşları oluşturmaktadır²⁴.

1- Okul Teşkilatı

Daha önce de belirtildiği gibi Tanzimat Dönemi'nin ilk yıllarında sıbyan okullarında öğretim süresi 3 yıldır. Her ne kadar bu süre 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde 4 yıl olarak gösterilmiş olsa da uygulamada 3 yıl esas alınmıştı. Daha sonraki yıllarda bu süre 6 yıla çıkartılmıştı. İlkokul çağındaki erkek ve kız çocukların devamlarının zorunlu olduğu bu okullar çevre koşullarına ve imkanlarına göre; bir sınıflı bir öğretmenli, iki sınıflı iki öğretmenli, üç sınıflı üç öğretmenli, dört sınıflı dört öğretmenli, beş sınıflı beş öğretmenli ve altı sınıflı altı öğretmenli okullar şeklinde kurulmuştu.

Osmanlı Devleti öğretim çağındaki bütün çocukların okutulup yetiştirilmesini prensip olarak kabul ettiğinden, çocukların bu okullara kayıt olmalarını bir devlet politikası olarak benimsemişti. Bundan dolayıdır ki, okul idarelerine, muhtarlara ve mülki idare amirlerine bir takım görev ve sorumluluklar vermişti. Buna göre; köy ve mahallenin ihtiyar meclisleri kendi bölgelerinde bulunan 7-13 yaşlarındaki çocukların künyelerini gösterir liste hazırlayıp okul yönetimine vermek zorundaydı. İlan edilen kayıt süresi içinde her ne sebeple olursa olsun kaydı yapılmayan çocuklar köylerde muhtar, diğer yerlerde en büyük mülkiye amiri tarafından okula kayıt ettirilirdi²⁵. Okul idaresi kendilerine

başvuran bütün çocukları din, dil, ırk, cinsiyet ve benzeri farkları gözetmeksizin kaydetmeye mecburdu. Ancak, dilsiz, kör veya bulaşıcı hastalıkları bulunanlar okula alınmazdı²⁶.

İlkokullarda öğretim süresi 42 hafta olarak belirlenmişti. Belirtilen süreye uymak şartıyla okulların açılış ve kapanış tarihlerinin tespiti Tedrisat-ı İptidaiye Meclislerine bırakılmıştı. Her vilayet ve sancak kendi bölgelerinde bulunan okulların açılış ve kapanış tarihlerini belirleyerek okulun açılışından önce ilan ediyordu²⁷. Okullarda eğitim tam gündü. Resmi tatil günü olan Cuma hariç haftanın her günü sabah saat 08.00'dan 16.00'a kadar toplam 6 saat ders yapılıyordu. Salı ve Perşembe günleri öğleden sonraları ders yapılmazdı. Bunun yerine Salı günleri öğleden sonra hava durumuna göre gezi, inceleme ve eğitici oyunlara ayrılmışken, Perşembe öğleden sonra ise tören ve konferanslar düzenlenirdi²⁸.

Derslerin üçü sabah üçü de öğleden sonra yapılırdı. Ders süresi genellikle 45 dakikaydı. 2 Eylül 1914 tarihli düzenlemeye göre zaman çizelgesi şöyleydi:

I. Ders: 08.30-09.10

Teneffüs: 09.10-09.20

II. Ders: 09.20-10.05

Teneffüs: 10.05-10.15

III. Ders: 10.15-11.00

Öğle Tatili

IV. Ders: 13.20-14.00

Teneffüs: 14.00-14.10

V. Ders: 14.10-14.55

Teneffüs: 14.55-15.10

VI. Ders: 15.10-15.50.

Ayrıca sabahları saat 08.00-08.30 arası yoklama ve temizlik kontrolüne, öğleden sonra son dersin bitiminde saat 15.50-16.00 arası atış ve talim derslerine ayrılmıştı²⁹.

Okullarda yaz tatillerinin yanı sıra resmi tatil günleri de şöyle belirlenmişti: 10 Temmuz Hürriyet Bayramı (23 Temmuz Meşrutiyetin İlanı) 2 gün, Kandil günleri 1'er gün, Hıdrellez 2 gün, Ramazan ve Kurban bayramı tatilleri toplam 7 gün, Cülus ve Veladet-i Padişahi günleri (Padişahın doğum ve tahta çıkış) 2 gün, Rebiülevvelin 13. Günü (Hz. Muhammed'in doğum günü) 1 gün.³⁰

İlkokullara devam mecburiydi. Devamsızlık yapılmaması için sert tedbirler alınmıştı. Okula yarım gün gelmemek bir devamsızlık, bir tam gün gelmemek iki devamsızlık sayılırdı. Haftada iki gün devamsızlığı olan bir

öğrencinin kabul edilebilecek bir mazereti bulunmaması halinde çocuğun velisine önce "ihtar" cezası verilirdi. Eğer bir veli iki defa ihtar cezası almışsa, bunun üzerine bulunduğu yöreye göre, ihtiyar heyeti, nahiye meclisi, maarif encümeni veya maarif-i iptidaiye müfettişleri tarafından mahallin en büyük mülkiye memuruna bir şikayetname gönderilirdi. Şikayetname karşısında mahalli idare meclisi her defasında 5 kuruştan 25 kuruşa kadar para cezası vermeye yetkiliydi. Eğer ceza aldıkları halde hala çocuklarını okula göndermeyen veli, 1 haftadan 1 aya kadar hapis cezasına ya da ağır bir para cezası olan 50 kuruştan 300 kuruşa kadar para cezasına çarptırılırdı³¹.

Öğrencilerin devam devamsızlıklarını takip görevi öğretmenlerindi. Eğer öğretmenler bu görevlerini ihmal ederlerse birinci defa 150 kuruş para cezasına çarptırılırlardı. Tekrarı halinde ise ağır bir ceza olan öğretmenlik mesleğinden çıkartılma gelirdi. Öğrencilerin okula devamlarını sağlamak amacıyla alınan sert tedbirlerin yanı sıra yörenin şartlarına göre bazı kolaylıklar da sağlanmıştı³².

Okullarda yönetici olarak, ilkokullarda "müdür", "başmuallim", "başmuallim selahiyetli muallim", "muallim" ve "muallim muavini" unvanlı personel bulunuyordu. Okulun yönetiminden sorumlu öğretmenlere altı sınıflı okullarda "müdür", beş, dört, üç, iki sınıflı okullarda "başmuallim", bir sınıflı okullarda ise, "başmuallim selahiyetli muallim" denirdi. Öğretmenler ilkokul öğretmen okulu mezunu olup, Maarif Encümeninin teklifi ve mutasarrıfın tasdiki ile tayin edilirdi. Öğretmenlerin görevleri kendilerine verilen sınıflarda eğitim ve öğretimle ilgilenmekti. Öğretmen sayılarının yeterli olmadığı okullarda bunların yanı sıra "muallim muavini" unvanlı öğretmen yardımcıları da görev yapardı. Öğretmen yardımcılarını iptidai meclisleri tarafından açılan sınavlarda başarı gösterenlerden Maarif Müdürünün teklifi ve mülki idare amirinin tasdikiyle sözleşmeli statüde 3 yıllık bir süre için atanırdı. Öğretmen yardımcılarının bu üç yıllık süre içinde öğretmenlik okullarında sınava girerek öğretmenlik diploması almaları zorunluymdu. Aksi takdirde iptidaiye meclislerince verilen geçici öğretmen yardımcılığı belgesi iptal edilirdi³³.

2- Sakarya'da Eğitim

Osmanlı Devleti döneminde İzmit Sancağı içinde yer alan Adapazarı, Geyve ve Kandıra kazalarının bir bölümü bugünkü Sakarya ilinin topraklarını oluşturmaktadır. Bu kazalardan Adapazarı, Adapazarı merkez, Sapanca, Akyazı ve Hendek nahiyelerini kapsamaktaydı. 1892 tarihli devlet salnamesine göre Adapazarı 52, Sapanca 73, Akyazı 48, Hendek 32 olmak üzere toplam 205 köye sahipti. Geyve Kazası ise, merkez, Taraklı ve Akhisar yani Pamukova nahiyelerinden ibaret olup, Geyve merkezine bağlı 36, Akhisar'da 43, Taraklı'da 29 olmak üzere toplam 108 köy vardı. Kandıra merkez, Şeyhler, Kaymas, Karasu, Ağaçalı ya da İncili, ve Akabad nahiyelerinden oluşan Kandıra Kazası'nda toplam 167 köy mevcuttu³⁴.

1901 salnamesine göre Kandıra Kazası dahilinde bulunan Karasu Nahiyesi Adapazarı Kazasına bağlanmış, böylece Adapazarı 4 nahiye ve 267 köy sayısına ulaşmıştır³⁵. 1903 yılında ise Adapazarı Kazası'nın toplam köy

sayısı 273'tür. Buna karşın Geyve Kazası'nda ise 133 köy vardır³⁶.

İzmit Sancağı nüfus olarak çeşitli milletlerin bir arada yaşadığı bir yerd. Sancak dahilinde Müsiümanların yanı sıra sayıları hiç de az olmayan Rum ve Ermeniler de vardı. 1906-1907 yılı nüfusuna göre sancakta toplam 290517 kişi bulunmaktaydı. Bu sayının ayrıntılı dökümü şöyleydi³⁷:

	Müslüman	Rum	Ermeni	
YER	Erkek-Kadın	Erkek-Kadın	Erkek-Kadın	TOPLAM
İzmit	19535-17755	2588-2361	11082-10456	65589
Adapazarı	38251-34797	4095-3600	7967- 7902	97425
K.Mürsel-Yalova	11012- 9611	7849-7284	2657- 2487	40908
Geyve	15946-15357	3198-3196	4147- 4037	46063
Kandıra	19546-18750	875- 820	272- 260	40532
TOPLAM	104290-96270	18605-17261	26125-25140	290517

1914 yılında ise, toplam nüfus 325153'tü. Bu nüfusun 226859'u Müslüman, 40048'i Rum, 55403'ü Ermeni geri kalanları da diğer unsurlardı³⁸. Sancaktaki bu nüfus dağılımı kendisini okullaşma oranında da göstermişti.

Adapazarı ve çevresi XIX. yüzyılda eğitim açısından ülkenin bir çok yöresine oranla ileri bir düzeyde sayılırdı. Adapazarı'nın devletin başkenti İstanbul'a yakın olması ticari ve ekonomik yönden olduğu gibi eğitim açısından da gelişmesinde etkili olmuştur. 1888 Devlet Salnamesi, Adapazarı, Hendek ve Taraklı'da 1'er rüştiye bulunduğunu kaydetmektedir. Rüştiyelerde okuyan öğrencilerin toplamı 165'ti. Bu öğrencilerin dağılımı ise şöyleydi³⁹:

Yer	Öğrenci Sayısı
Adapazarı	70
Hendek	35
Taraklı	60

1890 yılına doğru Geyve'deki 2 rüştiye, 5 ilkokul ve 44 sıbyan mektebinde 1024 öğrenci okumaktaydı. XIX. Yüzyılın sonlarında Adapazarı merkez ile onu çevreleyen mahallelerde çeşitli düzeyde toplam 148 okul bulunmaktaydı. Bu okullardan 133'ü ilkokuldu. 148 okuldan 136'sı Müslümanların geriye kalan 12 okul ise gayrimüslimlerindi. Müslüman okullarında okuyan öğrenci sayısı 915'ti. 1890 yılı başlarında Adapazarı'ndaki çeşitli okulların etnik ve dinsel dağılımı ve öğrenci sayıları şöyleydi⁴⁰:

Topluluk Adı	Okul Sayısı	Öğrenci
Müslüman	2 Medrese	30
	1 İdadi	85
	133 İlkokul	800
Rum Ortodoks	1 Erkek Lisesi	150
	1 Kız Lisesi	100
Ermeni Gregoryan	4 Kız Ortaokulu	760
	4 Erkek Lisesi	310

Ermeni Protestan	1 Misyoner Ortaokulu	120
	1 Erkek İlkokulu	50
TOPLAM	7 Lise, 2 Medrese, 5 Ortaokul	
	134 İlkokul	2405.

Geyve'de Müslümanların 1 idadisi, 2 medresesi ve 42 ilkokulu vardı. Buna karşın Ermeni ve Rumların da kendilerine ait okulları bulunmaktaydı. Geyve'deki okulların ve öğrencilerin dağılımı şöyleydi⁴¹:

<u>Topluluk Adı</u>	<u>Okul Sayısı</u>	<u>Öğrenci</u>
Müslüman	2 Medrese	29
	1 İdadi	49
	42 İlkokul	400
Rum Ortodoks	Ortaköy Erkek Lisesi	150
	Ortaköy Kız Ortaokulu	90
	Saraçlı İlkokulu	136
Ermeni Gregoryan	Ortaköy Erkek Lisesi	90
	Ortaköy Kız Ortaokulu	80
TOPLAM	3 Lise, 2 Medrese, 2 Ortaokul	
	43 İlkokul	1024.

1890 yılında Hendek, Şeyhler, Karasu, Ağaçalı, Akabad, Akhisar ve Taraklı'da bulunan 6 medrese, 3 idadi, 202 ilkokulda toplam 3216 öğrenci öğrenim görmektedir⁴². Bunların dökümü şu şekildedir:

<u>Yer ve Topluluk Adı</u>	<u>Okul Sayısı</u>	<u>Öğrenci Sayısı</u>	
Hendek: Müslüman	1 Medrese	32	
	1 İdadi	75	
	27 İlkokul	360	
Şeyhler: Müslüman	31 İlkokul	400	
	Rum Ortodoks	1 İlkokul	65
	Ermeni Gregoryan	1 İlkokul	60

<u>Karasu</u> : Müslüman	22 İlkokul	310
Rum Ortodoks	1 İlkokul	52
Ermeni Gregoryan	1 İlkokul	39
<u>Ağaçlı</u> : Müslüman	35 İlkokul	406
Rum Ortodoks	1 İlkokul	40
Ermeni Gregoryan	1 İlkokul	40
<u>Akabad</u> : Müslüman	19 İlkokul	203
Rum Ortodoks	1 İlkokul	36
Ermeni Gregoryan	1 İlkokul	45
<u>Akhisar</u> : Müslüman	1 İdadi	38
	36 İlkokul	463
Ermeni Gregoryan	3 İlkokul	150
Ermeni Protestan	1 İlkokul	55
<u>Taraklı</u> : Müslüman	5 Medrese	45
	1 İdadi	50
	20 İlkokul	252
<u>TOPLAM</u>	6 Medrese, 3 İdadi,	3216.
	202 İlkokul	

1898 tarihli Maarif Salnamesine göre Adapazarı'nda merkez, Hendek ve Sapanca'da olmak üzere 3 tane rüştiye vardı. Bu okullardan Adapazarı Rüştiyesi'nde 57, Hendek Rüştiyesi'nde 27 ve Sapanca Rüştiyesi'nde 121 olmak üzere toplam 205 öğrenci bulunmaktaydı. Sapanca ve Adapazarı rüştiyelerinde birer öğretmenin yanı sıra birer tane de hat öğretmeni görev yapmaktaydı. Kandıra dahilinde ise 23 öğrencisi bulunan bir tane rüştiye mevcuttu. Taraklı'daki rüştiyenin öğrenci sayısı 39'du. Her iki okulda dahi hat öğretmeni de bulunmaktaydı⁴³.

Adapazarı ve çevresinde Rum ve Ermenilerin okullarında çok sayıda Rum ve Ermeni Osmanlı vatandaşı öğrenim görmekteydi. Bu okulların bulunduğu yer, ait olduğu millet, okulun isimleri, öğrenci sayıları ve açılması için alınan izin tarihleri şöyledir⁴⁴:

<u>Bulunduğu Yer</u>	<u>Millet</u>	<u>Okulun Adı</u>	<u>Öğrenci Sayısı</u>	
			<u>Kız - Erkek</u>	<u>İzin Tarihi</u>
ADAPAZARI	Rum	Rum Ortodoks Erkek Ortaokulu	0 - 100	29 Kasım 1894
		Rum Ortodoks Kız Ortaokulu	33-0	29 Kasım 1894
	Ermeni Gregoryan	Surp Herişdegan Orta-Lise	460-350	İzinsiz
		Surp Karabet Orta-Lise	281-334	İzinsiz
		Surp Slavriç Orta-Lise	150-210	İzinsiz
	Ermeni Protestan	Ermeni Protestan Ortaokulu	120- 73	1893
GEYVE	Rum Ortodoks	Ortaköy Erkek Ortaokulu	0- 20	İzinsiz
	Rum	Saraçlı Erkek Ortaokulu	0- 25	İzinsiz.

İzinsiz olarak açılan Ermenilere ait okullar 1898 yılında da varlıklarına aynı şekilde devam etmektedir. Ermeniler gibi Rumlar da okul açılışında izin alma ihtiyacı hissetmemişlerdir. Rumlara ait Geyve'deki okullar izinsiz olmasına karşın Adapazarı'ndaki okulları izinli olarak açılmıştır.

Osmanlı Devleti gayrimüslimlere ait okulların izinsiz açılmalarına engel olmak ve onları bir düzen altına almak amacıyla özellikle XIX. yüzyılın sonlarından itibaren, yeni açılacak ya da tamir edilecek okulların izin alması yönünde uygulamalara gitmiştir. Nitekim, İzmit merkezdeki Ermenilere ait erkek ve kız okullarının harap olması nedeniyle yeniden yapılmasına dair 1911 yılında İzmit Maarif Encümeni'nden gelen talep uygun görülmüş ve okulların yeniden inşasına izin verilmiştir⁴⁵. Benzer bir durum İzmit merkezde bulunan Musevi okulunun yeniden yapımında yaşanmış, devlet gelen isteği olumlu karşılamıştır⁴⁶. Devlet tarafından yeniden inşasına izin verilen okullar genellikle iki katlı olarak yapılmakta birinci katı erkek, ikinci katları ise kız öğrencilere tahsis edilmektedir. Nitekim Geyve Kazası'na bağlı Akhisar Nahiyesi'nin Kancılar Köyü'nde yeniden yapılmasına karar verilen Ermeni okuluna ait ruhsatta okulun iki katlı olacağı birinci katın erkek, ikinci katında kız öğrencilere ait olacağı belirtilmektedir⁴⁷.

Ülkenin bir çok yerinde olduğu gibi İzmit Sancağı'nda da Padişah II. Abdülhamit döneminde çok sayıda okul açılmıştır. Adapazarı ve çevresinde II. Abdülhamit zamanında açılan okulların yeri, şekli, açılış tarihleri şu şekildedir⁴⁸:

<u>Yer</u>	<u>Sekli</u>	<u>Açılış Tarihi</u>
Adapazarı : Hamidiye Köyü	İlkokul	1892
Hendek Nahiyesi	Ortaokul-Lise	1889
Sapanca Nahiyesi	Ortaokul-Lise	1884
Geyve: Akhisar Nahiyesi	İlkokul	1896
Merkez Çarşı Mahallesi	İlkokul	1894
Kandıra: Şeyhler Nahiyesi Hoca Köyü (Bugünkü Kaynarca İlçesi)	İlkokul	1897
Kaymas Nahiyesi Süleymanlı Köyü	İlkokul	1897
Karasu Nahiyesi Incili Köyü (Küçük Karasu)	İlkokul	1897.

İzmit Sancağı'nın İstanbul'a yakın olması daha önce de belirttiğimiz gibi eğitim konusunda ülkenin bir çok vilayetine göre oldukça ileride olmasının sebeplerinden biridir. Bununla birlikte İzmit Sancağı halkının eğitime verdiği önem de göz ardı edilmemelidir. 1901 yılında İzmit Sancağı'ndaki öğrencilerin nüfusa oranı binde olarak 162.8'dir. Bu oran İstanbul'a yakın olan Çatalca'da 126.8, Hüdavendigar (Bursa) Vilayeti'nde 91.39, Kale-i Sultaniye'de (Biga-Çanakkale) 118'dir. Buna karşın İstanbul'dan uzakta olan Ankara'da binde 36.6, Kudüs'te 174.8, Konya'da 88.3, Aydın'da 92.53, Adana'da 41.9, Erzurum'da 30.3'tür⁴⁹. İzmit Sancağı'nda 1901 yılındaki öğrencilerin nüfusa oranı binde 162.8 iken bu oran 1903 yılında azalmıştır.

1903 yılında sancaktaki 270000 nüfusa karşın öğrenci sayısı 35540'tır. Bu rakamın nüfusa oranı binde 125.3'tür. 1903 tarihli Maarif Salnamesi'ne göre Adapazarı, Hendek, Geyve, Sapanca ve Taraklı'da birer rüştiye bulunmaktaydı. Üç öğretmeni bulunan Adapazarı Rüştiyesi'nde 65, Geyve'de 54, Sapanca'da 64, Taraklı'da 35, Hendek'te 52 olmak üzere rüştiyelerde toplam 270 öğrenci öğrenim görmekteydi. Buna karşın Adapazarı ve civarındaki 13 medresede ise 1161 öğrenci vardı. Bu medreselerin bulunduğu yer, ismi, öğrenci sayılarıyla kurucusu şöyleydi⁵⁰:

<u>Bulunduğu Yer</u>	<u>İsmi</u>	<u>Öğrenci Sayısı</u>	<u>Kurucusu</u>
Geyve	Elvan Bey	25	Elvan Bey
Geyve	Elbler	70	Köy Halkı
Geyve-Taraklı	Cedid Medrese	113	Merhum Müftü Halız Süleyman Efendi
Geyve-Taraklı Yunus Paşa Camii	Yunus Paşa	89	Hacı Hüseyin Efendi
Geyve-Taraklı Çarşı Arkası	Medrese-i Kebir	105	Hacı Mehmet Ağazade Hacı Hüseyin Efendi
Geyve-Taraklı Çarşı Arkası	Medrese-i Cedid	155	Hacı Efendi

Geyve-Taraklı	Hacı Efendi	45	Hacı Efendi
Adapazarı	Osman Efendi	100	Osman Efendi
Adapazarı	Sultan Orhan Gazi	39	Sultan Orhan Gazi
Adapazarı	Gabarizade	50	Gabarizade
Adapazarı-Sapanca	Sapanca	160	Sapanca Halkı
Adapazarı-Sapanca Köyü	Nailiye		
	Şemsülmaarif	60	Köy Halkı
Adapazarı-Hendek	Camiikebir	150	Yörük Hacı Mustafa Ağa

1903 tarihli Maarif Salnamesi Adapazarı'ndaki 3 Ermeni lisesinde 617'si erkek ve 551'i kız olmak üzere toplam 1168 öğrencinin okuduğunu yazmaktadır. Surp Karabet Ermeni İdadisi'nde 334 erkek, 281 kız olmak üzere 615 öğrenci bulunmaktadır. Surp Slavriç Ermeni İdadisi'nde bulunan 360 öğrencinin 210'u erkek 150'side kızdır. Ermeni Protestan İdadisinde ise 73 erkek öğrenciye karşın 120 kız öğrenci okumakta olup toplam sayı 193'tür.

Yine aynı salnameye göre Adapazarı ve Geyve'deki 9 Rum ve 7 Ermeni ilk ve ortaokulunda 2489'u Ermeni, 532'si de Rum olmak üzere toplam 3021 öğrenci okumaktaydı. Bu okullardan Rum okulları içinde Sapanca ve Adapazarı'ndaki erkek ortaokulu hariç diğerlerinin açılış tarihleri bilinmemekle birlikte tamamı 29 Kasım 1895 tarihinde izin almıştır. Buna karşın Ermeni okullarının açılış tarihi 1830'lara kadar gitmektedir. Adapazarı ve Geyve'de bulunan Müslüman olmayanların okulları, okulun adı ve öğrenci sayıları şu şekildedir⁵¹:

Öğrenci Sayısı

Bulunduğu Yer	Millet	Okulun Adı	Kız- Erkek
Adapazarı-Sapanca	Rum	Sapanca Rum İlkokulu	4-24
Adapazarı	Rum	Adapazarı Rum Erkek Ortaokulu	0-112
Adapazarı	Rum	Rum Kız Ortaokulu	35-0
Adapazarı	Rum	Rum İlkokulu	15-95
Adapazarı-Eksece Köyü	Rum	Rum Eksece İlkokulu	3-66
Adapazarı-Eksece	Rum	Eksece İlkokulu	23-41
Adapazarı-Eksece	Rum	Eksece Rum İlkokulu	24-36
Adapazarı	Rum	Pelid Rum İlkokulu	2-14
Adapazarı-Kirazlı Köyü	Rum	Kirazlı Rum İlkokulu	3-35
Adapazarı	Ermeni	Nerses İlk ve Ortaokulu	290-390
Adapazarı	Ermeni	Aram ve Kaiyan İlk ve Ortaokulu	351-514
Adapazarı	Ermeni	Ropen İlk ve Ortaokulu	150-175
Adapazarı	Ermeni		
	Protestan		
		Kilisi Ortaokulu	92- 45
Geyve	Ermeni	Sahakyan İlk ve Ortaokulu	85- 15
Geyve	Ermeni	Aramyan ve Kaiyan İlk-Orta	51- 71
Geyve	Ermeni	Arşaranyan İlk ve Ortaokulu	80-180.

Adapazarı ve çevresinde XIX. yüzyılın sonlarında Müslümanların okullarında önemli artışlar olmuştur. Daha önce belirtilen okullardan başka, Sapanca ve Sandık nahiyelerinde birer ortaokul açılmış, buna karşın Adapazarı merkezine bağlı Hamidiye Köyü'nde 3, Sapanca Mahmudiye Köyü'nde 1, merkezde Hacı Mercan'da 1, Fevziye, Mümtaziye, Cedidiye, Adliye ve Çeşme

köylerinde birer olmak üzere toplam 10 tanede ilkokul açılmıştır. Geyve Akhisar merkezde 2, Geyve Çarşı Mahallesiinde 1, Kandıra'nın Şeyhler Nahiyesi Hoca Köyü'nde, Kaymas Nahiyesi ile Karasu Nahiyesi'nde de birer ilkokul öğretime başlamıştır. Geyve-Akhisar'daki ilkokul 1879 yılında açılmış, bunu 1884 yılında Sapanca Ortaokulu'nun açılışı izlemiştir. Adapazarı-Sandık Ortaokulu 1889, Geyve Çarşı İlkokulu 1894, Akhisar İlkokulu 1896, Kandıra'daki ilkokullar ise 1897 tarihinde açılırken Adapazarı Mümtaziye Köyü İlkokulu da 1899 yılında açılmıştır. Adapazarı'ndaki okullarda asıl artış 1902 yılında olmuştur. Bu yıl açılan ilkokullar Adapazarı'ndaki Hacı Mercan, Hamidiye Köyü'ndeki üç ilkokul ile Fevziye, Mümtaziye, Cedidiye, Adliye ve Çeşme köylerindeki okullardır. Sapanca Mahmudiye Köyü'ndeki okulun açılış tarihi ise 1901'dir⁵².

İzmit Sancağında XIX. yüzyılın sonunda 23'ü lise, 29'u ortaokul, 538'i ilkokul olmak üzere toplam 590 okul bulunmaktadır. Bu okulların dağılımı şöyledir⁵³:

Yeri	<u>Müslümanların</u>	<u>Rumların</u>	<u>Ermenilerin</u>	<u>Toplam</u>
	<u>Okul-Öğrenci</u>	<u>Okul-Öğrenci</u>	<u>Okul-Öğrenci</u>	<u>Okul-Öğrenci</u>
İzmit ⁵⁴	29- 496	1-150	10-1169	42-2003
Karamürsel	52- 595	0-0	0-0	52- 595
Adapazarı	201-2092	3-350	11-490	215-2932
Kandıra	141-1869	6-314	6-334	153-2517
Geyve	118-1326	4-376	6-375	128-2077
TOPLAM	542-6378	14-1190	33-2368	590-10126

3- Ders Programları

İlkokullarda okutulacak dersler 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde yer almaktaydı⁵⁵. Ancak, bu derslerin isimleri belli olmakla birlikte hangi sınıfta kaç saat gösterileceği konusunda bir hüküm yoktu. Bu durum çeşitli zamanlarda çıkartılan talimatlarla açığa kavuşturulmuştur. 1892 tarihinde çıkartılan talimata göre şehir ve kasaba ilkokullarında okutulacak dersler ve saatleri şöyle belirlenmiştir⁵⁶:

<u>Dersler</u>	<u>1. Sınıf</u>	<u>2. Sınıf</u>	<u>3. Sınıf</u>
Elifba	12	--	--
Kur'an-ı Azimüşşan	12	6	5
Tecvid	--	2	2
İlm-i Hal	2	3	3
Ahlak	--	2	2
Sarf-ı Osmani	--	--	2
İmla	3	3	2
Kıraat	3	2	1
Mulahhas Tarih-i Osmani	--	--	2

Muhtasar Coğrafya-yı Osmani	--	2	2
Hesap	1	2	2
Hüsn-i Hat	1	2	2

Aynı talimata göre köy okullarının süresi 4 yıl olarak gösterilmektedir. Bu okullarda okutulan derslerin dağılımı ise şöyledir⁵⁷:

Dersler	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf
Elifba-yı Osmani	12	--	--	--
Kur'an-ı Kerim	--	6	5 (Tecvide)	5 (Tecvide)
Ecza-yı Şerife	12	--	--	--
İlm-i Hal	--	3	3	3
Hesap	6 (Zihni)	2 (Zihni)	3	3
Kıraat	--	3	3	3
Hat	--	2	2 (Hat-İmla)	2 (Hat-İmla)

Yukarıda da ifade edildiği gibi şehir ve kasaba ilkokullarında öğretim süresi 3, köy ilkokullarında ise 4 yıl olup bu durum 1913 yılında çıkartılan "Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı"na kadar böyle devam etmiştir. Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı iptidai okulları ile rüştiyeleri yani ilkokul ile ortaokulları birleştirmiş ve ilköğretimin süresini 6 yıl olarak belirlemiştir.

Osmanlı Devleti'nde ortaöğretimin safhasını oluşturan rüştiyeler ile idadilerde okutulacak dersler Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde açıkça beyan edilmekteydi⁵⁸. 1882-1890 yılları arasında rüştiyeyi de içine alan idadiler yaygın olarak Osmanlı ülkesinin bir çok yerinde açılmaya başlamıştı. Bunlar il merkezlerinde rüştiye ile birlikte 7, sancak merkezlerinde ise rüştiye ile birlikte 5 yıllık idadilerdi. Bu şekilde gelişme gösteren ortaöğretim, kaza ve büyük bucak merkezlerine kadar yayılan rüştiyelerle birlikte şehir ve kasaba halkı arasında yüksek öğretime öğrenci gönderen, mahallî ve resmî hizmetler için eleman yetiştiren kaynaklar olmuştu. Rüştiyelerin üzerinde ortaöğretim kurumu olan idadiler bazen rüştiyeleri de kapsadığı için her iki okulun ders programları resmî belgelerde birlikte verilmektedir. Programları sıklıkla değişmekle birlikte 1898-1899 yılında okutulan dersler ve saatleri şöyledir⁵⁹:

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Derslerin İsimleri	Sene	Sene	Sene	Sene	Sene	Sene	Sene
Maa Tecvid Kur'an ve Ulum-ı Diniye	3	2	2	2	2	1	2
Türkçe	7	6	4	3	2	2	--
Edebiyat ve Ahlak	--	--	--	--	--	2	1
Kitabet-i Resmiye	--	--	--	--	--	1	1
Arabi	1	2	2	2	2	1	1
Farisî	--	1	2	1	--	--	--
Fransızca	--	--	3	3	4	4	5

Kavanin	--	--	--	--	--	2	2
Hesap	2	2	2	2	1	--	--
Usul-i Defteri	--	--	--	1	1	--	--
Cebir	--	--	--	--	2	2	--
Hendese	--	--	1	2	2	2	--
Müsellesat	--	--	--	--	--	--	1
Kozmografya	--	--	--	--	--	--	1
Makine	--	--	--	--	--	--	1
Hikmet-i Tabiiye ve Kimya	--	--	--	--	--	3	3
Mevalid	--	--	--	--	--	2	2
Coğrafya	2	2	2	2	2	2	1
Tarih	--	2	2	2	2	1	1
İlm-i Servet	--	--	--	--	--	--	2
Malumat-ı Nafia – Hıfzıssıhha	1	1	1	1	1	--	--
Hüsn-i Hat	1	1	1	1	1	--	--
Resim	1	1	1	1	1	--	--
TOPLAM	18	20	23	23	23	23	24
Liselerde duruma göre Rumca, Ermenice veya Bulgarca	--	--	--	2	2	2	1.

4- 1913-1923 Yılları Arası Adapazarı'nda Eğitim

1913 yılında çıkartılan "Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı" eğitim alanında önemli değişiklikler getirmiştir. İlk ve Ortaokulları birleştirerek eğitim süresini 6 yıl olarak belirlemiş okulları da çevre koşullarına ve imkanlarına göre sınıflandırmıştır. Buna göre, bir sınıflı bir öğretmenli, iki sınıflı iki öğretmenli, üç sınıflı üç öğretmenli, dört sınıflı dört öğretmenli, beş sınıflı beş öğretmenli, altı sınıflı altı öğretmenli şeklinde kısımlara ayrılan okullarda aynı zamanda okutulan derslerde de değişiklikler olmuştur.

Bir sınıflı ve bir öğretmenli olan Adapazarı merkez, Karacaali, Selahiye, Kuyumcalı, Adliye, Sapanca, Saraç, Günyüzü, Akçasar ve Emirbağ okullarında şu program okutulmaktaydı⁶⁰:

	<u>1.</u>	<u>2.</u>	<u>3.</u>	<u>4.</u>	<u>5.</u>	<u>6.</u>
<u>Dersin Adı</u>	<u>Sınıf</u>	<u>Sınıf</u>	<u>Sınıf</u>	<u>Sınıf</u>	<u>Sınıf</u>	<u>Sınıf</u>
Alfabe ve Ecza-ı Şerife	3	3	--	--	--	--
Kur'an-ı Kerim ve Malumat-ı Diniye	5	5	5	5	5	5
Kıraat (İmla, Ezber, Yazı, Sarf)	3	3	3	3	3	3
Tahrir	--	--	1	1	1	1
Tarih	--	--	1	1	1	1

Coğrafya	--	--	--	--	1	1
Hesap ve Hendese	3	3	2	2	2	2
Eşya Dersleri ve Ziraat	2	2	2	2	2	2

El işleri (Ders ev ödevi şeklinde işlenecek)

İki sınıflı ve iki öğretmenli olan Geyve merkez, Balaban, Taraklı, Akyazı ve İncili okullarındaki ders programı şöyleydi⁶¹:

	1.	2.	3.	4.	5.	6.
<u>Dersin Adı</u>	<u>Sınıf</u>	<u>Sınıf</u>	<u>Sınıf</u>	<u>Sınıf</u>	<u>Sınıf</u>	<u>Sınıf</u>
Alfabe ve Ecza-ı Şerife	3	3	--	--	--	--
Kur'an-ı Kerim ve Malumat-ı Diniye						
	3	3	5	5	5	5
Kıraat (Alfabaden sonra)	3	3	3	3	3	3
Tahrir	--	1	1	1	1	1
Tarih	--	1	1	1	1	1
Coğrafya	--	1	1	1	1	1
Hesap ve Hendese	2	3	2	2	2	2
Eşya Dersleri ve Ziraat	4	4	3	3	3	3
Ezber	1	1	Kıraat dersleri arasında			
İmla	1	1	Kıraat dersleri arasında			
Yazı	1	1	Kıraat dersleri arasında			
Sarf	--	--	1	1	1	1
Resim	2	2	Ev ödevi olarak verilir			
El İşleri	Ev ödevi olarak verilir					

Adapazarı merkez, Sapanca, Geyve ve Akçasar'da bulunan üç sınıflı ve üç öğretmenli okullarda şu program uygulanmaktaydı⁶²:

	1.	2.	3.	4.	5.	6.
<u>Dersin Adı</u>	<u>Sınıf</u>	<u>Sınıf</u>	<u>Sınıf</u>	<u>Sınıf</u>	<u>Sınıf</u>	<u>Sınıf</u>
Alfabe ve Ezca-ı Şerife	3	3	--	--	--	--
Kur'an-ı Kerim ve Malumat-ı Diniye						
	1	1	3	3	3	3
Kıraat (Alfabaden sonra)	4	4	2	2	2	2
Tahrir (İmla dersiyile beraber)	--	--	2	2	2	2
Tarih	--	1	1	1	1	1
Coğrafya	--	1	1	1	1	1
Hesap ve Hendese	3	3	2	2	2	2

Eşya Dersleri	4	4	4	4	4	4
Ezber	1	1	Kıraat dersleri arasında			
Yazı	1	1	Kıraat dersleri arasında			
Sarf ve Nahiv	--	--	2	2	2	2
Resim	Ev ödevi şeklinde işlenecek					

Ayrıca Musahabat-ı Ahlakiye dersi birinci ve ikinci sınıflarda üçer diğer sınıflarda ise ikişer saat olarak gösterilecektir.

Yukarıda belirtilen üç sınıflı ve üç öğretmenli okullardan başka sadece Adapazarı merkezinde olan altı sınıflı ve altı öğretmenli bir okul daha vardı. Nahiye ve köylerde dört ve beş sınıflı okullar yoktu. Altı sınıflı olan Adapazarı'ndaki okulun ders programı şöyle belirlenmişti⁶³:

	1.	2.	3.	4.	5.	6.
<u>Dersin Adı</u>	<u>Sınıf</u>	<u>Sınıf</u>	<u>Sınıf</u>	<u>Sınıf</u>	<u>Sınıf</u>	<u>Sınıf</u>
Alfabe ve Ecza-ı Şerife	6	--	--	--	--	--
Kur'an-ı Kerim ve Malumat-ı Diniye						
	1	4	4	4	3	3
Kıraat (Alfabeden sonra)	3	3	2	2	2	2
Tahrir	--	1	1	2	2	2
Tarih	--	2	2	2	2	2
Coğrafya	--	1	2	2	2	2
Hesap	4	3	2	2	2	2
Ezber	1	1	1	1	1	1
Eşya Dersleri	4	2	2	2	2	2
Sarf ve Nahiv	--	2	2	1	1	1
Yazı (Sülüs, Rika)	--	--	1	1	1	1
Musahabat-ı Ahlakiye	3	2	2	1	1	1
Hendese	--	--	1	1	1	1
Ziraat	2	2	2	2	2	2
El İşleri	2	2	2	2	2	2
Resim	1	1	1	1	2	2
Ginâ (Musiki ağırlıklı)	1	1	1	1	1	1
Bedeniye, Sıhhiye, Talim, Nişan	2	2	2	2	2	2
TOPLAM	30	30	30	30	30	30

Adapazarı'nda ilk ve ortaokullardan başka bir de idadi vardı. Lise düzeyinde Adapazarı'nda 1915 yılında Adapazarı İdadisi adıyla bir okul açılmıştı. Bu okul bir ara kapatılmış, İngiltere'nin I. Dünya Savaşı sonrası bu yöreleri işgali üzerine Hendek ilçesine taşınmıştır. Adapazarı İdadisi 1924 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır.

II- CUMHURİYET DÖNEMİ SAKARYA'DA EĞİTİM

A- 1923-1954 Yılları Arası Sakarya'da Eğitim

Cumhuriyet döneminde ülkenin her tarafında olduğu gibi Sakarya'da da eğitim alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ülkede eğitim alanındaki gelişmelerin bilinmesi konumuz açısından önemlidir. Zira Sakarya'da bu gelişmelerden önemli ölçüde payını almıştır.

1-Türkiye'de İlköğretim Alanında Gelişmeler

Türkiye Cumhuriyeti eğitime ve özellikle ilköğretime önem vermiştir. Çünkü ilköğretim, inkılâpların topluma benimsetilmesinde ve geniş kırsal kitlelerin davranışlarının değiştirilmesinde önemli bir adımdır. Çağdaşlaşmayı kendisine hedef olarak belirleyen Türk milletinin bu amacına ulaşması ancak eğitimin iyi olmasıyla sağlanabilir. Nitekim "Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, başarı için en gerçek yol gösterici ilimdir, fendir. İlim ve fennin dışında yol gösterici aramak gaflettir, cahilliktir, doğru yoldan sapmaktır..."⁶⁴ diyen Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, bu sözleriyle ilmin ve eğitimin önemine işaret etmiştir. Ülkenin kalkınması eğitimin ilerlemesi sayesinde olacaktır. Eğitimin kaliteli olması da öğretmenlerin iyi yetiştirilmesine bağlıdır. Öğretmenleri "irfan ordusu" diye tanımlayan Atatürk, bu ordunun önemini yaptığı bir çok konuşmada dile getirmiştir. Atatürk'ün 24 Mart 1924 tarihinde Kütahya Lisesi'nde yaptığı, "...Bir millet irfan ordusuna sahip olmadıkça, muharebe meydanlarında ne kadar parlak zaferler elde ederse etsin, o zaferlerin ölümsüz neticeler vermesi, ancak eğitim ordularıyla mümkündür. Bu ikinci ordu olmadan birinci ordunun faydaları görülmez. Milletimizi hakiki saadet ve selamete kavuşturmak istiyorsak, bizi ölümden kurtaran ve hayata götüren bu günkü idare şeklimizin sonsuz olmasını istiyorsak, bir an evvel büyük, mükemmel, nurlu bir eğitim ordusuna sahip olmak mecburiyetinde bulunduğumuzu inkar edemeyiz." sözleri de öğretmenlerin önemini açıkça ifade eden önemli konuşmalarından biridir⁶⁵. Mustafa Kemal Atatürk, halkın her şeyden evvel temel ihtiyaçlarının giderilmesindeki iyileşmeye bakacağını bildiği için getirilen yeniliğin maddî ve fikrî desteklerle ayakta tutulması gereğinin farkındadır. Muhtemeldir ki, vatandaş Cumhuriyet Devri eğitiminden maddi hayatında yararlanırsa yeni sistemi daha iyi değerlendirecek, ona sahip çıkacaktır⁶⁶.

Cumhuriyet döneminde eğitime verilen önemi hükümet programlarında da görmek mümkündür. Nitekim 14 Ağustos 1924 tarihinde kurulan hükümetin programında, "ilk işimiz mevcut okulları iyi yönetmektir" denilmektedir. Bu programda milli eğitim siyaseti, genel ve orta öğretimde "birlik", meslek eğitiminde "uzmanlık" esaslarına dayanması olarak belirtilmiştir. Programa göre milli eğitimin üç temel görevi vardır:

- 1-Çocukların eğitim ve öğretimi,
- 2- Halkın eğitimi,
- 3- Seçkinlerin eğitimi.

Bu görevlerin yerine getirilmesi öğretmenlerin iyi yetiştirilmesine, eğitimin kalitesinin artırılmasına bağlıdır. Bu amaçla ülkenin her tarafında tam gün eğitim verecek liseler açılacaktır. Yetenekli çocukları okutmak için parasız yatılı okullar yaptırılacak, buralara sınavla öğrenci alınacaktır. İlköğretimde milletin bütün fertlerine genel eğitimle birlikte, pratik mesleklere yönelik bir eğitim verilecektir⁶⁷.

Yukarıda belirttiğimiz gibi eğitimin öncelikli hedefi eğitimde birliği sağlamaktır. Bu amaçla 3 Mart 1924 tarihinde "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" çıkartılmış, böylece eğitimdeki çok başlılık ortadan kaldırılmıştır. Bu kanuna göre ülkedeki bütün eğitim kurumları Maarif Vekaleti'ne bağlanmış, medreseler kapatılmıştır. Maarif Vekaleti yüksek din uzmanı yetiştirmek için Darülfünun'da⁶⁸ (İstanbul Üniversitesi) bir İlahiyat Fakültesi, imam ve hatip yetiştirmek için de ayrı okullar açacaktır⁶⁹.

Eğitimde birliği sağlamak amacıyla çıkartılan Tevhid-i Tedrisat Kanununu 1924 Anayasası'ndaki düzenleme takip etmiştir. 1924 Anayasasının 87. maddesi ilköğretimin her Türk vatandaşı için zorunlu ve devlet okullarında parasız olduğunu belirtmektedir. Eğitimdeki gelişmeleri 1926 yılında çıkartılan "Maarif-i Umumiye Kanunu" izlemiş, kanunun 6. maddesiyle eğitimin ücretsiz olduğu bir kez daha tekrarlanmıştır⁷⁰. 1961 Anayasasının 50., 1982 Anayasasının 42. maddesinde de ilköğretimin kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunlu ve devlet okullarında parasız olduğu ilkesi yer almıştır.

Eğitimde yaşanan önemli bir değişiklik de eğitimin giderlerinin karşılanmasıyla ilgilidir. Türkiye Cumhuriyeti'nde de 1948 yılına kadar Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi ilköğretimin giderleri ve öğretmenlerin maaşlarının İli Özel İdareleri tarafından karşılanması uygulamasına devam edilmiştir. Ancak bu idarelerin bütçelerinin yetersizliği, araç-gereç alımının karşılanamaması gibi nedenlerden dolayı 1948 yılından itibaren ilköğretimin tüm giderleri, öğretmenlerin maaşları genel bütçeye dahil edilmiştir⁷¹.

İlköğretimdeki gelişmelerde önemli bir aşama 1973 yılında çıkarılan Milli Eğitim Temel Kanunu'dur. Bu kanuna göre ilköğretim 8 yıl olarak düzenlenmiş, 1981-1982 öğretim yılında 10 okulla başlayacak uygulamanın 1982-1983 öğretim yılında 200 okula yayılacağı ifade edilmiştir⁷². Bu kanunu 9 Mart 1992 tarihinde çıkartılan İlköğretim Kurumları Yönetmeliği izlemiş, bu yönetmeliğe göre, zorunlu öğrenim çağının çocuğun 5 yaşını bitirdiği yılın eylül ayı sonunda başladığı ve 14 yaşını bitirip 15 yaşına girdiği yılın öğretim yılı sonunda bittiği kararı alınmıştır. "Her Türk çocuğuna iyi bir vatandaş olmak için gerekli temel bilgi, beceri, davranış alışkanlıkları kazandırmak, onu millî ahlâk anlayışına uygun olarak yetiştirmek" ve ayrıca "Her Türk çocuğunu ilgi, istidat ve kabiliyetleri yönünde yetiştirerek, hayata ve üst öğrenime hazırlamak"⁷³ şeklinde amacı belirlenen temel eğitimde, 18 Ağustos 1997 tarih ve 4306 sayılı yasayla 1997-1998 öğretim yılından itibaren tüm okullarda 8 yıllık kesintisiz eğitime geçilmiştir.

2- Sakarya'da Eğitim

Osmanlı Devleti döneminde İzmit Sancağı içinde yer alan bölgede 590 okul varken Cumhuriyetin ilanı sonrası bu okulların ancak 185 tanesi kullanılır hale getirilmiş, 89 yeni okul daha inşa edilmiş, 40 köy okulunun binaları da yeniden yaptırılmıştır. Adapazarı, Geyve, Gebze, Karamürsel ve Hendek ilçelerinde o dönemin şartlarına göre konforlu ve tam teşkilatlı yeni okullar açılmıştır.

1923 yılında Kocaeli'nde⁷⁴ 261 ilköğretmeni varken bu sayı 1927 yılında 354'e, 1945 yılında 568'e, 1950 yılında da 731'e çıkmıştır. İl genelinde 1927 yılında 11867 olan öğrenci sayısı 1950 yılında 35678'e ulaşmıştır. Kocaeli'deki 1927-1955 yılları arası ilköğretim, öğretmen, öğrenci sayıları ile diploma alan öğrencilerin dökümü şöyledir⁷⁵:

Yıllar	Okul	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı	Diploma Alanlar
		Top.=E.+K.	Top.=E.+K.	Top.=E.+K.
1926-1927	187	354=272+82	11867=7995+3872	— = — + —
1934-1935	203	395=267+128	18447=11577+6870	677=498+179
1939-1940	284	515=358+157	22618=15265+7353	1322=961+361
1944-1945	315	568=382+186	31052=19299+11753	2241=1600+641
1949-1950	355	731=479+252	35678=21951+13727	3496=2361+1135
1954-1955	162	388=191+197	19106=11597+7509	1775=1192+583.

Sakarya il olduktan sonra 1954-1955 öğretim yılında toplam 237 okulda 131'i kadın, 363'ü erkek olmak üzere 494 öğretmen görev yapmaktadır. Bu okullarda 26034 eğitim görürken mezun olan öğrenci sayısı ise 28202'dir⁷⁶.

Sakarya'da Osmanlı döneminden günümüze aynı isimle varlığını devam ettiren okullardan bazılarının tarihsel gelişimi şöyledir⁷⁷:

a- Sabihahanım İlkokulu: Adapazarı'nda bilinen en eski ilköğretim okulu bugün de aynı isimle anılan Sabihahanım okuludur. Okul 1810-1820 yılları arasında Kocazade mahallesinde Kömürpazarı mevkiinde yapılmış olup, okulun ilk öğretmenin kim olduğu bilinmemektedir. Okulda öğretmenlik ve müdürlük yapmış olan Sabiha Hanımın okulda büyük emeği ve fedakarlığı olmuş, okula adına hürmeten Sabiha Hanım adı verilmiştir. Sabiha Hanım ismi uzun yıllar söylene söylene Sabihanım haline gelmiştir.

Sabihanım İlkokulu'nda başlangıçta sadece kız öğrenciler eğitim görürdü. Okul 3 sınıf üzerinde eğitim verir, üç sınıfı da bitirenler mezun olurdu. Osmanlı Devleti 1899-1904 tarihleri arasında ülkedeki tüm kız okullarını devlet bünyesine almış, Sabihanım okulu da böylece Maarif Nezareti'ne bağlanmıştır. Okulun giderlerini karşılamak amacıyla yapılan dükkanlar okulun merkeze bağlanmasıyla kullanılmamış ve zamanla çürümeye başlamıştır. Bu durum üzerine o dönemde Adapazarı Rehber-i Terakki Okulu Müdürü olan ve daha sonra Kocaeli Milletvekiliği yapan Ali Dilmen vasıtasıyla harekete geçilmiş, halkın ve Evkaf Nezareti'nin de yardımlarıyla okul yeni binasına taşınmıştır. Atatürk 1922 yılında Adapazarı'na geldiği zaman bu okulu da ziyaret etmiş ve

bir de hatıra fotoğrafı çektirmiştir.

Sabihanım İlkokulu 1957 depreminde kullanılamaz hale gelmiştir. Bunun üzerine okul yıkılarak yine aynı yıl 8 dershaneli bir okul yaptırılmıştır. Yeni okul binasının ihtiyaca cevap vermemesi üzerine alt kattaki salon 3 sınıfa bölünmüştür. 1967 depreminde Sakarya Milli Eğitim Müdürlüğü bu okulun etrafına kurulan barakalarda çalışmıştır⁷⁸.

b- Büyük Gazi İlkokulu: Büyükgazi İlkokulu Adapazarı'nın Karaağaç mevkiinde eski Kandıra caddesi yeni adıyla Ozanlar sokağının başındadır. 1923 yılında 4. Kolordu Komutanı Kemalettin Sami Paşa Adapazarı'nda bulunduğu zamanlarda mevcut okulları gezerek binaların ve okul sayısının ihtiyacı karşılamadığını görmüş ve yeni bir okul yaptırmaya karar vermiştir. Kemalettin Sami Paşa'nın verdiği malzeme ile okulun bodrum ve birinci katı yapılmış, Paşanın Adapazarı'ndan ayrılmasıyla inşaat yarım kalmıştır. Ancak, okul özel muhasebeden sağlanan ödenekle 1929 yılında bitirilmiş ve öğretime açılmıştır. 1934 depreminde okul binasında meydana gelen küçük çapta hasar tamir edilmiştir. 1967 depreminde ise öğretime devam edemeyecek şekilde hasar görmüş, bunun üzerine zamanın valisi Alaaddin Eriş tarafından Uniroyal'in yardımı sağlanarak yeniden yaptırılmıştır. 17 Temmuz 1968 tarihinde temeli atılan okul 6 Kasım 1969 günü tekrar hizmete girmiştir.

c- Fatma Hanım İlkokulu: Okul Boşnak Sabri Bey adıyla anılan Bosna Beylerinden Sabri Beyin halası Fatma Hanımın vasiyeti üzerine evinde mahalle mektebi olarak açılmıştır. Zaman içinde okul binası kullanılamaz hale geldiğinden 1921 yılında Kocaeli Özel İdaresi'nce yıktırılarak yeniden inşa ettirilmiştir. Fatma Hanım İlkokulu'nda önceleri 3. sınıfa kadar okunmakta 4. sınıf için Kemalpaşa İlkokulu'na gidilmekteydi. Halkın yardımlarıyla eski binaya ilaveler yapılmış ve 5 derslikli hale getirilmiştir⁷⁹.

d- Kara Osman İlkokulu: Osmanlı Devleti döneminde kendi başına buyruk, kanunlara uymayan ve padişah fermanıyla idam edilen bir derebeyi olan Kara Osman adına yapılmıştır. Kara Osman Vakfiyesi olarak kurulan okul zamanla eskimiş, il özel idaresinin bulunduğu bölgeye yeni bir okul yaptırılmıştır. 1957 depreminde bina yıkıldığından öğrencileri Cumhuriyet İlkokulu'na taşınmış, okul 1963 yılına kadar bu binada öğretime devam etmiştir. Karaosman İlkokulu 1963 yılında yeni binasına taşınmıştır.

e- Mustafa Kemalpaşa İlkokulu: Okul Adapazarı'nda Kolordu Komutanı olan ve Çolak Kemalpaşa adıyla tanınan komutan tarafından "Kemalpaşa Numune Mektebi" adıyla 1906 tarihinde öğretime açılmıştır. Okul Cumhuriyetin ilanı sonrası Mustafa Kemalpaşa ismini almıştır. Okul 1957 depreminde ağır hasar almış, yıktırılarak yerine betonarme binası yaptırılmıştır. Mustafa Kemalpaşa İlkokulu 1960 yılından beri bu binada öğretime devam etmektedir.

Adapazarı merkezinde yer alan yukarıdaki okullardan başka Sakarya'nın ilçelerinden Akyazı, Pamukova ve Sapanca'da da Osmanlı Devleti döneminden beri varlığını sürdüren ilkokullar vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

f- Akyazı Merkez (Konuralp) İlkokulu: Bunlardan Akyazı ilçesindeki Merkez İlkokulu, Beynevit Köyü'nden Mehmet Koç tarafından bağışlanan okul arsası üzerinde kurulmuştur. Okulun yapılmasında güçlük çekilince halk Padişah Mehmet Reşat'a müracaat etmiş neticede alınan 20 altın lirayla inşaat tamamlanmış ve 1912 yılında öğretime açılmıştır. 1943 yılına kadar aynı binada eğitime devam eden Merkez İlkokulu, sınıfların ihtiyaca cevap vermemesi nedeniyle tadilata uğramış ve dersaneler büyütülmüştür. 1956 yılında Akyazı'da ikinci bir ilkokul açılınca merkez ilkokulunun adı Akyazı ve yöresini fetheden Osmanlı Komutanı Konuralp'in adından dolayı Konuralp İlkokulu olmuştur. 1957 depreminde Konuralp İlkokulu hasara uğradığından yıktırılarak deprem fonundan karşılanan paralarla yeni binası yaptırılmış ve okul 1960 yılında bu binada öğretime başlamıştır.

g- Pamukova (Merkez) İlkokulu: Bir ara Akşam Kız Sanat Okulu olarak da kullanılan Pamukova İlkokulu binası 1911 yılında yaptırılmıştır. Okulun ihtiyaca cevap vermemesi ve harap olması nedeniyle iki katlı olan yeni binası halk ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1956 yılında yaptırılmıştır. Bina 1973 yılına kadar ilk ve ortaokul olarak kullanılmaktayken 1973 yılında ortaokulun kendi binasına taşınmasıyla sadece ilkokul olarak faaliyetine devam etmiştir. Bu okul daha sonra kullanılamaz hale gelmiş, bir yangın neticesinde yıkılarak yerine yeni bir okul yapılmıştır. Bugün Pamukova 75. Yıl İlköğretim Okulu adıyla devam etmektedir.

h- Sapanca Kemalettin Samipaşa İlkokulu: 1921 yılında İngiltere'nin işgalinden kurtarılan Sapanca'ya giren Kolordu Komutanı Kemalettin Sami Paşa, 1922 yılında düşman askerlerine okulun temelini attırması ve bu esirlerle çatı kısmına kadar okulun inşaatını yaptırmıştır. Paşanın birlikleriyle Sapanca'dan ayrılması inşaatın yarım kalmasına sebep olmuştur. Fakat dönemin Bucak Müdürü Münir Bey, yarım kalan inşaatı halkın yardımıyla tamamlamıştır. Bu binada öğretime 1956 yılına kadar devam edilmiş, binanın ihtiyaca cevap vermemesi nedeniyle okulda tadilat yapılarak derslik sayısı 16'ya çıkarılmıştır⁶⁰.

Sakarya ve ilçelerinde yukarıda belirttiğimiz okulların yanı sıra 1923 yılı sonrası açılan ve bugün de aynı isimle öğretime devam eden okullar da vardır. Bunlardan bazılarının tarihi gelişimi şöyledir:

i- Cumhuriyet İlkokulu: 1924-1925 öğretim yılında Kömürpazarında "eski kilise" civarında büyük bir binada öğretime başlamıştır. 1943 depreminden sonra gerekli tadilatların yapıldığı eski kilise binasına taşınmıştır. 1957 depreminde bu binanın hasar görmesi üzerine bina yeniden onarılmış, Cumhuriyet İlkokulu binası yıkılan Karaosman İlkokulu ile birlikte aynı binada 1963 yılına kadar öğretime devam etmiştir. 1964 yılında eski kilise binası yıkılarak yerine yeni bir bina yapılmış, bina 29 Ekim 1964 tarihinde hizmete açılmıştır. Depremler sonrası daimi surette başka okulların kendi binasına taşınmasıyla bir süre iki okul birlikte eğitim görmek zorunda kalan Cumhuriyet İlkokulu binası 1967 depremi sonrasında da aynı sonucu yaşamıştır. 1967 depreminde binası hasar gören Büyük Gazi İlkokulu 1969 yılına kadar

Cumhuriyet İlkokulu'nda öğretime devam etmiş ve okulda ikili öğretim uygulanmıştır⁸¹.

i- Hendek Ziya Gökalp İlkokulu: 1931 yılında inşa edilen okul aynı yıl öğretime başlamıştır. Okulun ilk adı İsmet Paşa İlkokulu iken 1956 yılında ismi değiştirilerek Ziya Gökalp adını almıştır.

k- Kaynarca Merkez İlkokulu: 1928 yılında halk tarafından 4 derslikli ahşap bir bina olarak yapılmıştır. Zamanla bazı eklemeler yapılmış derslik sayısı altıya çıkartılmıştır.

3- Sakarya'da Okur-Yazar Oranındaki Değişmeler

Sakarya'da ilköğretimde yaşanan olumlu gelişmeler beraberinde il genelinde okur-yazar oranı artışını da getirmiştir. 1935 yılında okuma-yazma bilenlerin nüfusa oranı %22.07 iken bu oran 1955 yılında %47.68'e çıkmıştır. Kocaeli ilinin genelinde 1935-1955 yılları arası 6 yaş ve üstü nüfus ile okuma-yazma bilenlerin kadın ve erkek olarak ayrıntılı dökümü şöyledir⁸²:

Yıllar	6 ve Üstü Yaşlarda Nüfus		Okuma Yazma Bilen Nüfus		
	Toplam=Erkek+Kadın		Toplam	Erkek	Kadın
1935	335292=168655+166637		74003%22.07	54005%32.02	19998%12.00
1945	343505=179051+164454		129999%37.84	95672%53.43	34327%20.87
1950	408304=211796+196508		163461%40.03	114342%53.99	49119%24.99
1955	212083=115890+96193		102782%48.46	73927%63.73	28855%30.00.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında okur yazar oranının sürekli bir artış içinde olduğu görülmektedir. Ayrıca kadınlarla erkekler arasındaki okur yazar oranı arasındaki farkında ne kadar büyük olduğu açıkça ortadadır. Sakarya'nın il olmasıyla birlikte il genelinde okur yazar oranında gözle görülür bir artış yaşanmıştır. 1955 yılında Kocaeli'nde yaşanan 212083 kişiye karşın Sakarya'da yaşayan 239798 kişinin 121337'si erkek 118461'i kadındır. Bu nüfusun 114335'i okur yazar olup nüfusa oranı %47.68'dir⁸³. Okur yazar olan erkeklerin sayısı 79281, kadınların sayısı ise 35054 kişidir. Bu sayıların nüfusa oranı erkeklerde %65.40, kadınlarda %29.59'dur. Okur yazar oranında kadınlarla erkekler arasındaki uçurum Sakarya'da Kocaeli'ne oranla daha fazladır.

Aynı dönem içinde Türkiye genelinde okuma yazma bilenlerin nüfusa oranı 1935 yılında %15.58, 1945 yılında %30.22, 1950 yılında da %32.37'dir. 1955 yılında ise bu oran %39.49'a çıkmıştır. Sakarya ve Kocaeli'nde kadınlarla erkekler arasındaki okuma yazma oranındaki uçurum ülke genelinde de aynıdır. Türkiye genelinde 1935-1955 yılları arası okur yazar oranı şöyledir⁸⁴:

Yıllar	Erkek	Kadın
1935	23.27	8.16
1945	43.67	16.84
1950	45.34	19.35
1955	55.44	24.09.

Yukarıdaki oranlar incelendiğinde Sakarya'nın eğitim bakımından ülke genelinden daha iyi bir durumda olduğu anlaşılmaktadır. Aynı durum 1955 yılından sonraki dönemlerde de geçerlidir. Bu konuya ileride değinilecektir.

4- Sakarya'da Ortaöğretim (1923-1954)

Sakarya'nın en eski ortaokulu 1915 yılında Adapazarı merkezinde "Adapazarı İdadisi" adıyla açılan okuldur. Bu okul 1921 yılına kadar Adapazarı'nda eğitime devam etmiş, ancak burasının işgali üzerine Hendek ilçesine taşınmıştır. İşgalin bitmesinden sonra tekrar idadi-lise olarak ilk önce Adapazarı Karaosman İlkokulu binasına daha sonra Cumhuriyet İlkokulu'na taşınmıştır. 1938-1939 yılında da kendi binasında öğretime devam etmiştir. 1923 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanan Adapazarı İdadisi-Lisesi, 1927 yılında ortaokul haline getirilmiştir. 1929 yılında kısa bir süre kapatılan okul, 1955 yılında Atatürk Ortaokulu adını almıştır.

Sakarya'da eğitim kurumlarının yapımında halkın katkısı önemli bir yer tutmaktadır. İl genelinde halkın yardımıyla yapılan pek çok okul vardır. Bunlardan biri olan Sapanca Ortaokulu 1952 yılında açılmıştır. İleride de değinileceği gibi Arifiye Ortaokulu da Arifiye Ortaokulu Kurma ve Yaşatma Derneği'nin çalışmaları sonucunda 1969 yılında hizmete girmiştir.

Cumhuriyet döneminde Sakarya'da ortaöğretimde de önemli gelişmeler sağlanmıştır. 1926-1927 öğretim yılında bir tane olan ortaokul sayısı artarak 1954-1955 öğretim yılında 6'ya çıkmıştır. 1927 yılında tamamı erkek olan 12 öğretmenin görev yaptığı Sakarya'da 1955 yılında öğretmen sayısına kadınlar da dahil olmuş il genelinde toplam öğretmen sayısı 56 olmuştur. Sakarya'da 1926-27 öğretim yılı ile 1954-55 öğretim yılının okul, öğretmen, öğrenci ve mezun olan sayılarının karşılaştırması şöyledir⁸⁵:

		<u>Öğretmen Sayısı</u>	<u>Öğrenci Sayısı</u>	<u>Mezun Sayısı</u>
<u>Yıllar</u>	<u>Okul</u>	Top.=E.+K.	Top.=E.+K.	Top.=E.+K.
1926-27	1	12=12+0	130=130+0	12= 12+0
1954-55	6	56=32+24	1157=879+278	148=116+32.

Yukarıdaki tabloya baktığımızda 1926-27 öğretim yılında sayısı bir olan ortaokulda tamamı erkek öğrencilerden oluşan 130 kişi vardır. İlerleyen yıllarda okul sayısındaki artışa bağlı olarak kızların da ortaöğretime başladığı ve 1954-55 öğretim yılında okullarda 278 kız öğrencinin bulunduğu görülmektedir.

1954 yılına kadar Sakarya'nın da yer aldığı Kocaeli'nde ise durum şu şekildedir⁸⁶:

		<u>Öğretmen Sayısı</u>	<u>Öğrenci Sayısı</u>	<u>Mezun Sayısı</u>
<u>Yıllar</u>	<u>Okul</u>	Top.=E.+K.	Top.=E.+K.	Top.=E.+K.
1934-35	2	27=17+10	780=602+178	160=120+40
1939-40	2	48=30+18	1436=1126+310	194=148+46
1944-45	2	48=25+23	1130=859+271	127=87+40
1949-50	5	69=37+32	1049=788+261	184=134+50.

Buradan da anlaşılacağı gibi kız öğrencilerle erkek öğrenciler arasında sayısal olarak önemli bir fark bulunmaktadır. Bunda da kırsal kesim üzerinde etkili olan kız çocuklarının okutulmaması görüşü önemli bir rol oynamıştır. Zaman içinde kız öğrencilerin sayısında bir artış gözlenmesine rağmen genel nüfusları göz önünde bulundurulduğunda bunun çok küçük bir oran olduğu görülecektir.

Sakarya'da ortaöğretimde açılan okullardan bazılarının tarihsel gelişimi şöyledir:

a-Arifiye Köy Enstitüsü: Sakarya'da eğitim konusunda atılan en önemli adımlardan birisi Arifiye'de kurulan köy enstitüsüdür. Arifiye Köy Enstitüsü'ne geçmeden önce konunun daha iyi anlaşılması açısından Türkiye'de öğretmen yetiştirmeyle ilgili gelişmelere bir göz atmak faydalı olacaktır.

Türkiye'de 1923-25 yıllarında 45.000 köyden sadece 4.000'inde öğretmen ve okul vardı. Bu durumu düzeltmek için daha çok okul yapmak ve öğretmen yetiştirmek gerekiyordu. Bu amaçla 22 Mart 1926 tarih ve 789 sayılı kanunla "Köy Muallim Mektepleri" açılmasına karar verildi. Bu okulların amacı, köylerin eğitim problemini çözmektir. Öğrenim süresi üç yıl olan bu okullara ilkökul mezunu çocuklar sınavla alınır. Buradan mezun olanlar köy okullarında öğretmen olarak görev yaparlardı. Öğretmenler mezuniyetlerinden 5 yıl sonra yapılacak sınavda başarı gösterirse şehir ilkokullarında görev alabilirlerdi. 1927-28 öğretim yılında sayıları 2 olan bu okullar 1933 yılında bire inmiş ve aynı yıl kapatılmıştır. Başlangıçta sadece erkeklerin alındığı okula, 1929-30 yılından itibaren kızlar da alınmaya başlamış, aynı yıl 261 erkek öğrenciye karşın 15 kız öğrenciyle öğrenime devam etmiştir. Okulların kapatıldığı 1933 yılında 76 erkek, 10'da kız öğrenci vardır⁸⁷.

Köy muallim mekteplerinin kapatılmasından sonra köy öğretmenlerine duyulan ihtiyacın artması üzerine 1935-36 öğretim yılında Eskişehir-Çifteler çiftliğinde Milli Eğitim Bakanlığı ile Tarım Bakanlığı'nın işbirliğiyle köylere "eğitmen" yetiştirmek üzere bir kurs açıldı. Kursa askerliklerini yapmış, okumayazma bilen gençler alınıyordu. Bu denemeden sonra başarılı oldukları anlaşılınca 1937 yılında 3238 sayılı "Köy Eğitmenleri Kanunu" çıkarıldı. Eğitmenler hazırlanan kılavuza göre öğretim yaptıkları gibi, köylünün ihtiyacı olan tarım bilgileri de onlara öğretiliyordu⁸⁸.

1940 yılına gelindiğinde 6 yaşın üstündeki nüfusun %78'i okur yazar değildi. Bu oran köylerde %90'a kadar çıkmaktaydı. Ayrıca köyler, sağlık, temizlik, gelişme imkanlarından uzaktı. Bu bilgisizlikle daha etkili mücadele etmek, bunu yaparken köylerin sosyal ve ekonomik yapısında öğretmen ve eğitim kanalıyla düzenlemeler, gelişmeler sağlamak amacıyla dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un gayretleriyle 17 Nisan 1940 tarihinde "Köy Enstitüleri Kanunu" çıkartıldı.

Arifiye Köy Enstitüsü 1937 yılında ilk önce "Kocaeli Arifiye Eğitmen Yetiştirme Kursu" adı ile açılmıştır. 1940 yılında çıkartılan kanundan sonra adı

Kocaeli Arifiye Köy Enstitüsü ve Arifiye Eğitim Kursu olmuştur. 1940 yılı içinde aralarında Arifiye Köy Enstitüsü'nün de bulunduğu 14 köy enstitüsü açılmıştır. 1937 yılında açılan Eğitim Yetiştirme Kursu'nun bir devamı olan Arifiye Köy Enstitüsü, 6 ay kurs gösterilenleri eğitim ve 5 sınıflı ilkokul mezunlarına 5 yıllık eğitim vererek öğretmen yetiştirmek amacıyla çalışmalarına devam etmiştir. İlkokul mezunlarının yanı sıra 3 yıllık eğitimli ilkokullardan mezun olan öğrenciler de okula alınmış, okulda açılmış hazırlık sınıflarında bir yıl okutulup ilkokul seviyesine getirildikten sonra enstitünün birinci sınıfına kaydedilerek bunlarda öğretmen olarak yetiştirilmişlerdir.

Köy enstitülerinin ilk resmi öğretim programı 1943 tarihidir. Bu programa göre, enstitüler ilkokuldan sonra 5 yıl öğretim yapmakta ve bu süre içinde toplam 114 hafta "kültür" dersleri, 58 hafta "ziraat" dersleri ve çalışmaları, 58 haftada "teknik" ders ve çalışmalar yapmaktadır. Kültür dersleri her sınıfta 22 saat, ziraat ve teknik dersler her sınıfta 11 saattir. Köy enstitülerinin dolayısıyla Arifiye Köy Enstitüsü'nün 1943 yılı ders programı şöyledir⁸⁹:

<u>Kültür Dersleri</u>	<u>Ziraat Dersleri ve Çalışmaları</u>	<u>Teknik Dersler ve Çalışmalar</u>
Türkçe	Tarla Ziraatı	Köy Demirciliği
Tarih	Bahçe Ziraatı	-Nalbantlık
Coğrafya	-Fidancılık	-Motorculuk
Yurttaşlık Bilgisi	-Meyvecilik	Köy Dülgerliği
Matematik	-Bağcılık	-Marangozluk
Fizik	-Sebzecilik	Köy Yapıcılığı
Kimya	Sanayi Bitkileri Ziraatı	-Tuğla ve Kiremitçilik
Tabiat ve Okul Sağlığı	Zootekni	-Taşçılık
Yabancı Dil	Kümes ve Hayvanları Bilgisi	-Kireççilik
El Yazısı	Arıcılık ve İpek Böcekçiliği	-Duvarcılık, Sıvacılık
Resim-İş	Balıkçılık ve Su Ürünleri	-Betonculuk
Beden Eğitimi ve Oyunlar	Ziraat Sanatları	Köy ve El Sanatları (Kızlar)
Müzik		-Dikiş, biçki, nakış
Askerlik		-Örgü ve Dokumacılık
Ev İdaresi ve Çocuk Bakımı		-Ziraat Sanatları
Öğretmenlik Bilgisi		
-Toplumbilim		
-İş Eğitimi		
-Çocuk ve İş Ruh Bilimi		
-İş Eğitimi Tarihi		
-Öğretim Metodu Tatbiki		
Zirai İşletmeler Ekonomisi ve Kooperatifçilik		

Arifiye Köy Enstitüsü'nde diğer enstitülerde de olduğu gibi eğitim karmaydı. 3803 sayılı köy enstitüleri kanunu gereğince 4. sınıf öğrencilerinden bazıları sınavla 2 yıl eğitim veren köy sağlık memuru bölümüne alınmak suretiyle köylere sağlık memuru yetiştirilecektir. Bu amaçla 1940-45 yılları arasında 134 kız öğrenci Arifiye Köy Enstitüsü'ne alınmış, bu sayı 1945-1950 arasında 247'ye çıkmıştır. Bu dönem içinde erkek öğrenci sayısı 1386 iken, 1945-1950 döneminde bu sayı büyük bir artışla 3709'a ulaşmıştır. Öğretmen sayıları da artarak 1940-45 döneminde 53 iken izleyen dönemde 76 olmuştur. Mezun olan

öğrenci sayıları ise 1940-45 yılları arasında 532'si erkek 87'si kız toplam 619 kişidir. 1945-50 yılları arasında ise 587 erkek 117 kız olmak üzere 704'tür. 1945-50 yılları arasında Arifiye Köy Enstitüsü'ndeki öğrenci sayısında iki katı bir artış yaşanmış bu genel artış kız ve erkek öğrencilerin sayısına da birbirine yakın oranlarda yansımıştır⁹⁰.

Köy enstitülerindeki bu karma eğitim 1950 yılından itibaren kaldırılmış, var olan kız öğrencilerin bir kısmı İzmir-Kızılcıllu bir kısmı da Trabzon-Beşikdüzü Köy Enstitüsü'ne nakledilmiştir. Bu suretle karma olan eğitim birbirinden ayrılmıştır. Arifiye Köy Enstitüsü'ndeki kız öğrencilerin okuduğu sağlık memurluğu kısmı kaldırılmış bu bölümdeki öğrenciler İzmir-Kızılcıllu Köy Enstitüsü'nün sağlık bölümüne gönderilmişlerdir. Karma eğitimden vazgeçildiği gibi 1948 yılında eğitim kursuna da son verilmiştir.

1952-53 öğretim yılında öğretmen okullarıyla köy enstitülerinin programları birleştirilmiş, ders programlarında genel bilgi derslerine ağırlık verilmiştir. Bu arada öğrenim süresi de 6 yıla çıkarılmıştır. 27 Ocak 1954 tarihinde 6324 sayılı kanunla köy enstitüleri ile ilköğretmen okulları birleştirilmiş, böylece köy enstitüsü uygulamasına son verilmiştir⁹¹. Bu tarihten sonra Arifiye Köy Enstitüsü'nün adı "Arifiye İlköğretmen Okulu" olmuştur.

Arifiye Köy Enstitüsü Arifiye İlköğretmen Okulu olduktan sonra öğretmen ve öğrenci sayılarında bir azalma olmuştur. 1950-55 dönemi arasında öğretmen sayısı 60'a öğrenci sayısı da 3445'e düşmüştür. Bu sayının azalmasında okulun eski önemini kalmaması ve kız öğrencilerin başka okula nakledilmesi etkili olmuştur. Bu dönem içinde mezun olan öğrenci sayısı ise 549'dur.

Cumhuriyet döneminde Adapazarı'nda ortaöğretimde başlayan gelişme neticesinde 1942-43 öğretim yılında bir Kız Enstitüsü, 1946 yılında Sanat Enstitüsü, 1946-47 öğretim yılından itibaren de Ticaret Ortaokulu açılmıştır.

b- Kız Enstitüsü-Akşam Kız Sanat Okulu: 1942-43 öğretim yılında Akşam Kız Sanat Okulu olarak öğretime başlayan Adapazarı Kız Enstitüsü, 1943 depreminde tamamen yıkılmıştır. Okul 1943-44 öğretim yılını ortaokulun bir bölümünde tamamlamış, daha sonra kirası il bütçesinden karşılanan bir binaya taşınmıştır. Sakarya'nın il olmasından sonra okul 1955-56 öğretim yılında belediye karşısındaki Çocuk Esirgeme Kurumu binasında Kız Enstitüsü olarak öğretime devam etmiş, Akşam Kız Sanat Okulu da Kız Enstitüsü bünyesine dahil edilmiştir. Akşam Kız Sanat Okulunda 1945 yılına kadar 4 öğretmen görev yapmış, bu sayı 1949-50'de 6'ya, 1969-70 yılında da 9'a çıkmıştır⁹².

c- Adapazarı Sanat Enstitüsü-Erkek Sanat Enstitüsü: 1946 yılında 3 yıllık Orta Sanat Okulu olarak açılan Adapazarı Sanat Enstitüsü, 1949 yılında Erkek Sanat Enstitüsü haline getirilmiş, süresi de 5 yıl olmuştur. Okul ilk olarak Merkez Ortaokulu (Atatürk İlköğretim Okulu) binasında açılmış, Şubat 1958'de kendi binasına taşınmıştır. 1968 yılında eğitim ve öğretim programına elektrik ve motor bölümleri ilave edilmiştir⁹³.

Sanat Enstitüsünün orta kısmında 1945-50 yılları arasında 18 öğretmen

ve 139 öğrenci bulunmaktadır. Enstitüdeki 139 öğrencinin tamamı erkek olup, bu öğrencilerin 29'u mezun olmuştur. Okuldaki öğretmen ve öğrenci sayısı yıllar içinde artış göstermiştir. 1950-55 yılları arasında okulda görevli öğretmen sayısı 24'e öğrenci sayısı da 410'a çıkmıştır. Bu dönem içinde mezun olan öğrenci sayısı 69'dur. Enstitünün lise kısmında ise 1950-55 yılları arasında 24 öğretmen görev yaparken mevcut olan 103 öğrencinin 37'si mezun olmuştur⁹⁴.

d- Adapazarı Demiryolu Fabrikası Çırac Okulu: Adapazarı'nda 1953 yılında Adapazarı Demiryolu Fabrikası Çırac Okulu açılmıştır. Bu okul 1951 tarihinde Vagon Atölyesi adıyla açılan Adapazarı Demiryolu Fabrikası'nın kalifiye işçi ihtiyacını karşılamak, fabrika çalışanlarının çocukları ile fakir aile çocuklarını okutarak onlara sanatkâr olma olanağı temin etmek amacıyla kurulmuştur. Okul 1953-1973 yılları arasında demiryollarına toplam 829 eleman kazandırmıştır. İlkokul üzerine 4 yıllık eğitim süresi olan Çırac Okulu, genel olarak erkek orta sanat okulları ve sanat enstitüleri programlarına benzer programlar uygulamıştır. Adapazarı Demiryolu Fabrikası Çırac Okulu'nun 1950-1972 yılları arası öğretmen, öğrenci sayılarıyla mezun olanların sayıları şöyledir⁹⁵:

Yıllar	Öğretmen	Öğrenci Sayısı	Mezun Olanlar
	Sayısı	Top.=E.+K.	Top.=E.+K.
1950-1955	12	40= 40+0	-- = --+--
1955-1960	36	236= 236+0	53= 53+0
1960-1965	38	134= 134+0	26= 26+0
1965-1970	47	423= 423+0	97= 97+0
1970-1972	41	331= 331+0	117= 117+0.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında öğretmen ve öğrenci sayılarında sürekli bir artış olduğu gözlenmektedir. Tamamı erkek öğrencilerden oluşan Çırac Okulu en yüksek öğrenci sayısına 1965-1970 yılları arasında 423 rakamı ile ulaşmıştır. Aynı durum öğretmen sayısı içinde geçerlidir.

1973 yılında kapatılan ve 1979 yılında Pratik Sanat Okulu olarak yeniden açılan okulun öğretim süresi 2 yıla indirilmiş, tesviye ve elektrik dallarında uzmanlaşma yoluna gidilmiştir.

e-Ticaret Ortaokulu-Ticaret Lisesi: 1946-47 öğretim yılında Ticaret Ortaokulu adı ile öğretime başlayan ilk Ticaret Lisesi, o günkü Akşam Kız Sanat Okulu'nun bulunduğu Çocuk Esirgeme Kurumu binasında açılmıştır. 1952-53 öğretim yılının ikinci devresinde okul liseye adı da ticaret lisesine dönüşmüş ve 1956 yılında yeni binasına taşınmıştır. Bu bina halkevi binası olarak kullanılmakta iken Bakanlar Kurulu kararıyla ticaret lisesine tahsis edilmiştir. 1946-47 öğretim yılında eğitime başlayan ticaret ortaokulunda 9 öğretmen, 26'sı erkek, 9'u kız olmak üzere toplam 35 öğrenci mevcuttur. Okuldaki öğrenci sayısı devamlı surette artarak 1947-50 arasında 78'e, 1950-55 döneminde de 87'ye ulaşmıştır. Öğrenci sayısında en yüksek seviyeye 1960-65 döneminde ulaşan ticaret ortaokulunda 482 öğrenci öğrenim görmekte

olup, kız öğrencilerin sayısı da ilk defa 100'ün üzerine çıkmıştır. 1946-47 öğretim yılında 9 olan kız öğrenci sayısı 1960-65 döneminde 110'a ulaşmıştır. Mezun olan öğrenci sayısında da benzer bir durumu görmek mümkündür. 1947-50 döneminde 3 kız öğrenci okuldan mezun olmuşken bu sayı 1960-65 döneminde 31'e çıkmıştır. Ticaret ortaokulundan 1946-1965 yılları arasında öğretmen, öğrenci ve mezun olanların sayısal dökümü şu şekildedir⁹⁶:

<u>Yıllar</u>	<u>Öğretmen</u>	<u>Öğrenci Sayısı</u>		<u>Mezun Olanlar</u>	
		Top.=E.+K.	Top.=E.+K.	Top.=E.+K.	Top.=E.+K.
1946-47	9	35= 26+ 9	-- = --+--		
1947-50	9	78= 63+ 15	16=13+ 3		
1950-55	10	87= 63+ 24	25=24+ 1		
1955-60	13	192=144+ 48	39=26+13		
1960-65	13	482=372+110	88=57+31.		

1952-53 öğretim yılında eğitime başlayan ticaret lisesinde 1953-55 yılları arasında 19 öğretmen görev yapmış, 28 erkek, 4 kız olmak üzere toplam 32 öğrenci öğretim görmüştür. Öğretmen ve öğrenci sayıları her geçen yıl sürekli olarak artmıştır. 1965-70 yılları arasında 26 öğretmen görev yapmıştır. Bu dönem içinde okulda 251 erkek öğrenciye karşın 102 kız öğrenci vardır. 1953-55 yılları arasında 4 olan kız öğrenci sayısı 1965-70 yıllarında 102'ye ulaşmış böylece kızların da okutulmasında büyük bir aşama kaydedilmiştir. 1953-1970 yılları arasında Ticaret Lisesinde meydana gelen gelişmeler şöyledir⁹⁷:

<u>Yıllar</u>	<u>Öğretmen</u>	<u>Öğrenci Sayısı</u>		<u>Mezun Olanlar</u>	
		Top.=E.+K.	Top.=E.+K.	Top.=E.+K.	Top.=E.+K.
1953-55	19	32= 28+ 4	25=22+ 3		
1955-60	20	105= 89+ 16	24=19+ 5		
1960-65	21	209=160+ 49	34=24+10		
1965-70	26	353=251+102	60=45+15.		

Adapazarı'nda yukarıda belirttiğimiz okulların yanı sıra ilçelerde de bu dönemde ortaöğretim okulları açılmıştır. 1945-46 yılında Hendek'te ortaokul, 1948-49 yılında Geyve'de lise, 1953-54 yılında Karasu'da ortaokul ve Akyazı'da lise öğretime başlamıştır. Bu konuya ileride değinilecektir.

B- 1954 Yılından Günümüze Sakarya'da Eğitim

1-1954-1973 Yılları Arasında Sakarya'da Eğitim

Sakarya il olduktan sonra da eğitimde gelişmeler göstermiştir. Ülkenin en gelişmiş coğrafi bölgesinde bulunan Sakarya, birbirinden hayli farklı eğitim düzeylerini yansıtmaktadır. Erkekler arasındaki okur yazarlıkta en gelişmiş iller düzeyine yaklaşırken, kadın okur yazar oranında daha geri sıralarda yer alan iller düzeyindedir. İlköğretimde okuyan kız-erkek öğrenci sayıları birbirine yakınken, ortaöğretimde ise aradaki fark erkekler lehine büyüktür.

1955 yılında Sakarya'da yaşayan 6 yaş ve üzeri nüfusun yarıya yakını okuma yazma bilmekteyken, bu oran 1960 yılından sonra yüzde ellinin üzerine çıkmıştır. İl genelinde okur yazar oranı 1965 yılında %59.16, 1970 yılında %57.87 olmuştur. Bu oran içinde erkekler 1965 yılında %75.45 oranı ile en yüksek seviyeye çıkmış, 1970 yılında erkeklerin okuma yazma oranında bir önceki döneme göre düşüş yaşanmıştır. Kadınların okuma yazma oranı ise erkeklerinkinden farklı bir seyir takip ederek sürekli bir artış gözlenmiştir. Bu artışa rağmen okur yazar oranı 1970 yılında dahi hala %50'nin altındadır.

Ülke genelinde ise okur yazar oranı 1960 yılında %39.49'dur. Bu oran erkeklerde %53.59, kadınlarda ise %24.82'dir. 1965 yılında okur yazar nüfusta bir artış olmuş, bu oran %48.72'ye çıkmıştır. 1965 yılında okur yazar oranı erkeklerde %64.04, kadınlarda %32.82 olmuştur. Ülke geneli ile Sakarya ili karşılaştırıldığında bütün oranlarda Sakarya'nın ülke ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Sakarya'daki genel okur yazar oranı İzmir ve Ankara gibi büyük merkezlerdekine yakın, Bursa ile hemen hemen aynı düzeydedir. Ancak, kadın-erkek okur yazarlık oranları arasındaki farklar açısından Sakarya bahsi geçen illerden daha ileridedir.

Sakarya'da 1955-1970 yılları arası 6 yaş ve üzeri nüfus, okuma yazma bilen erkek ve kadınların sayılarıyla bunların nüfusa oranları şöyledir⁹⁸:

Yıllar	6 Yaş ve Üstü Nüfus		Okuma Yazma Bilen Nüfus		
	Toplam=Erkek+Kadın		Toplam	Erkek	Kadın
1955	239798=121337+118461		114335%47.68	79281%65.40	35054%29.59
1960	295670=150559+145111		146261%49.47	98937%65.71	47324%32.61
1965	335230=169000+166230		198351%59.16	127516%75.45	70835%42.61
1970	376813=179408+197405		218075%57.87	131756%73.44	86319%43.73.

a- İlköğretimdeki Gelişmeler: Sakarya'da ilköğretimdeki okul sayısında sürekli bir artış gözlenmektedir. Sakarya ilinde 1954-55 öğretim yılında 237 olan okul sayısı, 1959-60 yılında 413'e, 1964-65 yılında da 482'ye çıkmıştır. Dönem içinde en yüksek seviyesine 1972-73 öğretim yılında 482 okul sayısı ile ulaşmıştır. 1954-55 öğretim yılında 494 olan öğretmen sayısı ise okul sayısındaki artışa paralel olarak sürekli bir artış göstermiş, 1972-73 öğretim yılında 2099'a ulaşmıştır. Okul ve öğretmen sayılarında yaşanan artış öğrenci sayısına da yansımış, 1954-55 yılında 26034 olan öğrenci sayısı 1972-73 yılında 70183'e çıkmıştır. Sakarya'da 1955-1973 yılları arasında ilköğretimde yaşanan gelişmelerin sayısal dökümü şöyledir⁹⁹:

Yıllar	Okul	Öğretmen Sayısı		Öğrenci Sayısı		Mezun Olanlar	
		Toplam=E.+K.		Toplam=Erkek+Kadın		Toplam=Erkek+Kadın	
1954-55	237	494= 363+ 131		26034=15979+10055		2820=1977+ 843	
1959-60	413	1031= 834+ 197		45549=27307+18242		5357=3471+1886	
1964-65	482	1395=1137+ 258		57274=32790+24484		7799=4751+3048	
1969-70	544	1829=1386+ 443		70020=38697+31323		11581=6661+4920	
1972-73	608	2099=1475+ 624		70183=37620+32563		-- = - + --	

1972-73 Öğretim yılında sayısı 608 olan okulların 157'si Sakarya merkezi Adapazarı'nda geriye kalanları ise ilçelerindedir. Bu okullardan 594'ü öğretmenli, 13'ü öğretmen-eğitmenli, 1'i de eğitimci okullardır. 608 okulun ilçelere ve öğretmen durumuna göre dağılımı şöyledir¹:

Öğretmen-

<u>İlçeler</u>	<u>Öğretmenli</u>	<u>Eğitmenli</u>	<u>Eğitmenli</u>	<u>Toplam</u>
Adapazarı	151	6	--	157
Akyazı	89	1	--	90
Geyve	131	3	1	135
Hendek	80	2	--	82
Karasu	82	1	--	83
Kaynarca	42	--	--	42
Sapanca	19	--	--	19.
Toplam	594	13	1	608.

Sakarya'da köylerin bir çoğunda ilkokul bulunmaktadır. 1970 yılında toplam 488 köyün 456'sında ilkokul olup, okulu olmayan köy sayısı 32'dir. İlkokulu olan köylerin toplam köy sayısına oranı %93.44'tür¹⁰¹. 1970 yılında köylerdeki okullaşma oranının ülke genelinde %87.21 olduğu göz önünde bulundurulursa Sakarya'nın köylerde okullaşma oranı bakımından ülke geneline göre iyi bir durumda olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte bu oran Marmara bölgesindeki illerden düşüktür. Bölge dahilindeki İstanbul'da %98.94, Bilecik'te %98.81 ve Kocaeli'nde %94.36'dır. Köylerde okullaşma oranı bakımından Sakarya komşusu olan iller içinde sadece Bolu ilinden ileridedir¹⁰². Bu dönem içinde Adapazarı'nda yapılan okullardan bazılarının tarihi gelişimi kısaca şöyledir¹⁰³:

21 Haziran İlkokulu: Adapazarı'nın düşmandan kurtuluş günü olan 21 Haziran gününe binaen 1955 yılında 21 Haziran İlkokulu açılmıştır. 1959 yılında genişletilen bu okul, 1966-67 yılında tekrar genişletilmiş, 8 derslik daha ilave edilmek suretiyle derslik sayısı 19'a çıkartılmıştır.

Mithatpaşa İlkokulu: Okul Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları Fabrikası çalışanları çocuklarının okumaları amacıyla fabrika tarafından verilen bir binada 1953 yılında öğretime başlamıştır. Okulun kapasitesinin yetersizliği nedeniyle 1965 yılında ayrı bir binanın kiralanması yeni bir okul binasına olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine aynı yıl içinde fabrikanın temin ettiği arsa üzerinde yeni bir okul binası yapılmış, okul yeni binasında 1965-66 öğretim yılında faaliyete geçmiştir.

Şeker İlkokulu: 1957-58 yılında eğitime başlayan Şeker İlkokulu, ilk önce Şeker Fabrikası'nın binasında açılmıştır. Şeker Sanayii Mensupları Hayır Müesseseleri Derneği tarafından 1962 yılında yeni bir bina yaptırılmış, okul bu binaya taşınmak suretiyle fabrika binasından ayrılmıştır.

Hendek Atike Hanım İlkokulu: Hendek ilçesinde yaptırılan Atike

Hanım İlkokulu, Hendekli Sofuoğlu ailesinden Dr. Muzaffer ile Mühendis Nurettin Sofuoğlu kardeşlerin anneleri adına yaptırdıkları bir okuldur. Bu okul 1970-71 öğretim yılında açılmıştır.

b- Ortaöğretimdeki Gelişmeler: Sakarya'da 1954-1973 yılları arasında ortaokul sayısında hızlı bir artış gözlenmektedir. 1915 yılında "Adapazarı İdadisi"nin açılmasıyla başlayan ortaöğretimde okul sayısı 1955 yılında 6'ya, 1969-70 yılında 17'ye çıkmıştır. 1970 yılından sonra büyük bir artışla 1972-73 öğretim yılında 27'ye ulaşmıştır. Okulların sayısının bu şekilde hızlı artmasında halkın katkısı büyüktür. Daha önce de belirttiğiği gibi Sakarya halkı eğitime büyük destek vermiş, yaptığı bağışlarla bir çok okulun yapılmasında etkili olmuştur. Halkın eğitime verdiği önem ve destek, o dönemde henüz ülkenin bir çok yöresinde bulunmayan özel okul dahi açılmasını sağlamıştır. Adapazarı'nda 1964 yılında ilk özel ortaokul olan Özel Sakarya Ortaokulu açılmıştır.

1964-65 öğretim yılında eğitime başlayan Özel Sakarya Ortaokulu, Dr. Mahir Köprülü tarafından kurulmuş, 1972 yılında okul Sezer Trabzon tarafından devralınmıştır¹⁰⁴. İlk açılışında 89'u erkek, 31'i kız olmak üzere toplam 120 olan öğrenci sayısı 1965-70 arasında 140'a çıkmış, 1972-73 yılında ise 98'e düşmüştür. Öğretmen sayısında 4 öğretmen ile başlayan öğretim 1972-73 yılında öğrenci sayısındaki düşüşün aksine büyük bir artışla 13'e çıkmıştır. Bu yıl görev yapan 13 öğretmenin 8'i erkek, 5'i ise kadındır. Özel Sakarya Ortaokulu'nun 1964-1973 yılları arasındaki öğretmen ve öğrenci sayılarıyla mezun olanların sayısal değerleri şöyledir¹⁰⁵:

<u>Yıllar</u>	<u>Öğretmen</u>	<u>Öğrenci Sayısı</u>		<u>Mezun Sayısı</u>	
		<u>Toplam=E.+K.</u>		<u>Toplam=E.+K.</u>	
1964-1965	4	120=89+31		-- = -- + --	
1965-1970	6	140=86+54		49=28+21	
1970-1972	4	92=56+36		29=19+10	
1972-1973	13	98=66+32		-- = -- + --	

Sakarya'da il olmasından sonra pek çok ortaokul açılmış, daha sonra bu okulların bir çoğuna lise kısmı da eklenmiştir. Dönem içinde açılan okullardan bazıları řunlardır¹⁰⁶:

Hendek Ortaokulu-Lisesi: Halkın yardımlarıyla ilk önce 8 derslikli ahşap bir binada ortaokul olarak 1945-1946 öğretim yılında açılan Hendek Ortaokulu, bu binanın 1961 yılında yanması nedeniyle Atatürk ilkokuluna taşınmıştır. Yangın sonrası okulu yeniden yapmak amacıyla bir dernek kurulmuş, derneğin ve halkın yardımlarıyla yeni bir bina yapımına başlanmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı'nın da desteği ile okul 1964-65 öğretim yılında yeni binasına taşınmıştır. 1969-70 yılında da ortaokul lise haline getirilerek Hendek Lisesi olmuştur.

Geyve Ortaokulu-Lisesi: 1948-49 öğretim yılında eski ilkokul binasında halkın da yardımıyla ek bir bina yapılmasıyla eğitime başlayan Geyve Ortaokulu, 1970-71 ders yılında lise haline getirilmiştir. Geyve Lisesi ilk mezunlarını 1972-73 öğretim yılı sonunda vermiştir.

Karasu Ortaokulu-Lisesi: Halkın yardımları ve Mili Eğitim Bakanlığı'nın desteğiyle yapılan Karasu

Ortaokulu 1953 yılında açılmıştır. Okulun arsasını belediye vermiş, okulun inşaatında ilçedeki bir çok yönetici ve memur çalışmış, okulun temelini memurlar açmıştır. Bu şekilde yapılan Karasu Ortaokulu 1970-71 yılında lise haline getirilmiş, ancak binanın ihtiyaca cevap vermemesi yeni bir bina yapılmasına sebep olmuştur. Karasu Lisesi, lise yaptırma derneği ve halkın katkılarıyla 1972-73 öğretim yılından itibaren yeni binasında öğretime başlamıştır.

Akyazı Ortaokulu-Lisesi: Akyazı Ortaokulu olarak açılan lise, 1953-54 yılında Akyazı Belediyesi'nin bir odasında öğretime başlamıştır. 1954-55 yılında kendi binasına taşınan okul, 1970-71 öğretim yılından itibaren lise haline getirilmiştir.

Ali Dilmen Lisesi: Hazine tarafından arsası verilen okul, Ali Dilmen ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından birlikte yapılmış, 1965-66 öğretim yılında Ali Dilmen Ortaokulu olarak öğretime başlamıştır. 1967 depreminde hasar gören okul, aynı yıl Milli Eğitim Bakanlığı tarafından onarılmış, 1969-70 öğretim yılında liseye çevrilerek Ali Dilmen Lisesi adını almıştır.

Ozanlar Ortaokulu-Lisesi: Adapazarı'nın Ozanlar semtinde kurulan Ozanlar Ortaokulu, kendisine ait bir binası bulunmadığı için Şeker İlkokulu binası içinde 1968-69 öğretim yılında açılmıştır. Ozanlar Ortaokulu 1969-70 öğretim yılında, daha sonra Sakarya Üniversitesi'nin temelini oluşturan Mimarlık ve Mühendislik Akademisi'ne tahsis edilecek olan binaya taşınmıştır. 1972-73 öğretim yılından itibaren lise haline getirilen Ozanlar Lisesi aynı yıl Yağcılar Mahallesindeki binasına taşınmıştır.

Ortaokul olarak açılıp sonradan liseye çevrilen yukarıda bahsettiğimiz okullardan başka yine halkın yardımıyla yapılan ortaokullar da vardır. 1969 yılında açılan Arifiye Ortaokulu, Arifiye Ortaokulu Kurma ve Yaşatma Derneğinin çalışmaları ve Belediye Başkanı Sefer Kubilay'ın gayretleriyle kurulmuştur. Yine halkın çabalarıyla temeli atılan Hacıköy Ortaokulu da 1970 yılı Eylül'ünde bitirilerek öğretime açılmıştır. Kocaali Ortaokul Yaptırma Derneği'nin çalışmaları ile 1963-64 öğretim yılından itibaren Kocaali Ortaokulu açılmış, dernek 1965 öğretim yılı sonuna kadar öğretmenlerin maaşları da dahil olmak üzere okulun tüm masraflarını karşılamıştır. Kocaali Ortaokulu 1965-66 öğretim yılında Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir.

Adapazarı Lisesi: Sakarya'nın ilk lisesi olan Adapazarı Lisesi, 1955-56 yılında Adapazarı Merkez Ortaokulu binasında öğretime başlamıştır. 1961-62 öğretim yılı başında daha sonra imam hatip okuluna tahsis edilecek olan binada bu okul ile birlikte öğretime devam etmiş, 1966-67 yılında kendi adına yapılan Çark Caddesi'ndeki binasına taşınmıştır.

İmam Hatip Okulu-Lisesi: Bugünkü imam hatip lisesinin başlangıcını teşkil eden Adapazarı İmam Hatip Okulu, 01.12.1956 tarihinde Belediye binasında öğretime başlamıştır. Daha sonra Zirai Donatım Kurumu Fabrikası okul yapımı için arsa tahsis etmiş, bu arsa üzerinde Okul Yaptırma ve Koruma Derneği tarafından inşaat başlatılmıştır. İnşaatın zemin ve birinci katı 1961 yılında tamamlanmış, bu bina 1961-62 öğretim yılında Adapazarı Lisesi'ne tahsis

edilmiştir. İmam hatip okulu bu binaya 1962-63 öğretim yılında taşınmış, bir süre Adapazarı Lisesi ile birlikte öğretime devam etmiştir. Bu bina 1966-67 öğretim yılında Adapazarı Lisesi'nin kendi binasına taşınmasıyla tamamen imam hatip okuluna kalmıştır.

İmam hatip okulu orta kısımdan ilk mezunlarını 1959-60, lise kısmından ise 1962-63 öğretim yılında vermiştir. Tamamen erkek öğrencilerin alındığı imam hatip okulunun birinci devresinde 1956-1960 yılları arasında 39, 1960-1965'te 44 olan öğrenci sayısında 1965-1970 yılları arasında büyük bir artış olmuş, öğrenci sayısı bu dönemde 610'a çıkmıştır. 1970-1972 yılları arasında ise öğrenci sayısı 330'dur. Okulun ikinci devresinde 1960-1965 yılları arasında 352 olan öğrenci sayısı 1965-1970'de 294'e gerilemiştir. 1970-1972 döneminde ise orta kısma nazaran öğrenci sayısında büyük bir artış yaşanmış, öğrenci sayısı 791'e ulaşmıştır. İmam hatip okulundaki öğretmen sayısı da her geçen yıl artmış, 1965 yılında 15 olan öğretmen sayısı 1970 yılında 20, 1972 yılında da 21'e çıkmıştır¹⁰⁷.

Kız Sanat Okulu-Kız Meslek Lisesi: Kız Meslek Lisesi'nin temeli 1943 yılında Adapazarı Kız Sanat Okulunun açılmasıyla atılmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi bu okul, 1956 yılında Çocuk Esirgeme Kurumu'na ait binaya taşınmış ve ismi Kız Enstitüsü olmuştur. 1963 yılında bu binadan ayrılan okul, 1968 yılında Tıgçılar Mahallesiindeki binasına taşınmıştır.

Arifiye İlköğretmen Okulu: Türkiye'de açılan köy enstitülerinden biri olan Arifiye Köy Enstitüsü, 1954 yılından itibaren Arifiye İlköğretmen Okulu adını almıştır. Okulun enstitü olduğu yıllarda okula 1950 yılından itibaren kız öğrenciler alınmamaya başlanmıştı. Bu uygulamaya 1961 yılında son verilmiş ve bu tarihten itibaren okula kız öğrenciler de alınmaya başlanmıştır. Arifiye İlköğretmen Okulu, ilkokuldan sonra 7, ortaokuldan sonra ise 4 yıl süreli eğitim vermektedir.

Arifiye İlköğretmen Okulunun birinci devresinde 1955-60 yılları arasında 44 olan öğretmen sayısı 1970-1972 yılları arasında 66'ya çıkmış, öğretmen sayısındaki bu artış öğrenci sayısına da yansımıştır. 1955-1960 yılları arasında 1860 olan öğrenci sayısı, 1960-1965 yılları arasında 3294'e çıkmıştır. Bu artışa rağmen daha sonraki yıllarda öğrenci sayısında bir düşüş yaşanmıştır. Okuldaki öğrenci sayısı ilk önce 1965-1970 yılları arasında 2591'e düşmüş daha sonra 1970-1972 yılları arasında ise 1141'e gerilemiştir. Benzer bir durum lise kısmında da görülmektedir. 1960-1965 yılları arasında lise kısmında 1988 olan öğrenci sayısı, 1965-1970 döneminde 3741, 1970-1972 yılları arasında 1398'dir. Okula 1961 yılından itibaren yeniden alınmaya başlayan kız öğrencilerin sayısı ise, 1960-1965 yılları arasında 131, 1965-1970 yılları arasında 305, 1970-1972'de de 192'dir¹⁰⁸.

Arifiye İlköğretmen Okulu, 1973 yılında yayımlanan "Milli Eğitim Temel Kanunu"nda yer alan "öğretmenlerin yüksek okul düzeyindeki okullarda yetiştirileceği" hükmüne binaen 1974-75 öğretim yılından itibaren "Arifiye Öğretmen Lisesi"ne dönüştürülmüştür. Ders programlarına 1982 yılından itibaren meslek dersleri konulan Arifiye Öğretmen Lisesi daha sonra Arifiye

Anadolu Öğretmen Lisesi olmuştur.

Sakarya'da bu dönem içinde 1967 yılında Devlet Hastanesinin yanındaaçılan bir tane de sağlık okulu vardır. Tamamı kız öğrencilerden oluşan sağlık okulunda, 1967-1970 yılları arası 384, 1970-1972 yılları arasında ise 452 öğrenci eğitim görmüştür¹⁰⁹. Ayrıca bugünkü Sakarya Üniversitesi'nin ilk çekirdeğini oluşturan "Sakarya Mühendislik ve Mimarlık Yüksekokul" da 1970 yılında açılmıştır¹¹⁰.

Sakarya ilinde 1954-1973 yılları arasında eğitim alanında önemli gelişmeler olduğunu daha önce ifade etmiştik. Bu gelişmelerin ortaokullardaki okul, öğretmen, öğrenci ve mezun olanlara yansımalarının sayısal değerleri şu şekildedir¹¹¹:

		<u>Öğretmen Sayısı</u>	<u>Öğrenci Sayısı</u>	<u>Mezun Olanlar</u>
<u>Yıllar</u>	<u>Okul</u>	<u>Toplam=E.+K.</u>	<u>Toplam=E.+K.</u>	<u>Toplam=E.+K.</u>
1954-55	6	56= 32+24	1157= 879+ 278	148= 116+ 32
1959-60	7	83= 50+33	2817=2186+ 631	458= 340+118
1964-65	8	114= 70+44	3574=2798+ 776	697= 537+160
1969-70	17	216=149+67	7271=5658+1613	1353=1001+352
1972-73	27	259=181+78	10336=8117+2219	-- = -- + --.

Sakarya il olduktan sonra 6 olan ortaöğretim kurum sayısı 20 yıl içinde 27'ye, öğrenci sayısı ise 1157'den 10336'ya çıkmıştır. 56 Öğretmenle başlayan orta öğretimde dönem içinde 259 öğretmen sayısına ulaşılmış, kadın öğretmenlerin sayısı 24'ten 78'e yükselmiştir. Kadın öğretmen sayısındaki artış kız öğrencilerin sayısına da yansımış, 1954-55 öğretim yılında 278 olan kız öğrenci sayısı 1972-73 öğretim yılında 2219 olmuştur. Ancak bu sayı erkek öğrencilerin %30'una dahi denk gelmemektedir. Erkek öğrencilerle kız öğrenciler arasındaki bu fark mezun öğrenciler sayısına da yansımıştır. 1969-70 öğretim yılında mezun olan 1353 öğrencinin 1001'i erkek 352'si de kız öğrencidir. Özel Sakarya Ortaokulu'nda ise 1972-73 yılında 8'i erkek 5'i kadın 13 öğretmen görev yaparken, 66'sı erkek 32'si kız toplam 98 öğrenci öğretim görmüştür¹¹².

1959-1973 döneminde liselerde okul, öğretmen, öğrenci ve mezun olanların sayısal dökümü şöyledir¹¹³:

		<u>Öğretmen Sayısı</u>	<u>Öğrenci Sayısı</u>	<u>Mezun Olanlar</u>
<u>Yıllar</u>	<u>Okul</u>	<u>Toplam=E.+K.</u>	<u>Toplam=E.+K.</u>	<u>Toplam=E.+K.</u>
1959-60	1	21= 5+16	490= 375+115	92= 65+27
1964-65	1	28=13+15	859= 652+208	209=152+57
1969-70	3	58=29+29	1769=1253+516	247=167+80
1972-73	7	96=54+42	2532=1803+729	-- = -- + --.

1959-60 yılında 1 olan okul sayısı 1969-70 yılında 3'e, 1972-73 yılında da 7'ye çıkmıştır. Bu dönemin başında 21 olan öğretmen sayısı dönem sonunda 96'ya ulaşmıştır. 1969-70 yılında eşit olan erkek ve kadın öğretmenlerin sayısı ise 1972-73 öğretim yılında erkeklerin lehine değişmiştir. Tabloya göre kız ve

erkek öğrenci sayısal değerleri arasında erkek öğrencilerin kız öğrencilerin iki buçuk katı olduğu görülmektedir. Bu durum da kız çocuklarının bir çoğunun hala okula gönderilmediğini bir ifadesidir.

Genel liselerde yaşanan yukarıdaki tablo mesleki ve teknik liselerde de benzerlik göstermektedir. 1954-55 öğretim yılında 5 olan okul sayısı 1964-65 öğretim yılında iki katı bir artışla 10'a çıkmıştır. Aynı yıllar içinde 65 olan öğretmen sayısı 136 olmuş, 1972-73 yılında ise 204'e ulaşmıştır. Bu 204 öğretmenin 123'ü erkek, 81'i kadındır. 1954-55 öğretim yılında sadece 39 olan kız öğrenci sayısı 1972-73 öğretim yılında 991'e çıkmıştır. Kız öğrenci sayısındaki bu değişim oransal olarak çok büyük oranda bir artışı ifade etse de erkek öğrenci sayısı ile kıyaslandığında çok yetersiz olduğu görülmektedir. 1972-73 öğretim yılında toplam 3947 öğrencinin 2956'sı erkek öğrencilerdir. 1954-1973 yılları arasında mesleki ve teknik öğretimdeki gelişmelerin özeti aşağıdadır¹⁴:

Yıllar	Okul	Öğretmen Sayısı		Öğrenci Sayısı		Mezun Olanlar	
		Toplam=E.+K.		Toplam=E.+K.		Toplam=E.+K.	
1954-55	5	65= 44+21		1345=1306+ 39		301=295+ 6	
1959-60	7	89= 55+34		1859=1582+277		328=283+ 45	
1964-65	10	136= 83+53		3248=2669+579		532=417+115	
1969-70	10	162=103+59		3563=2698+865		638=432+206	
1972-73	10	204=123+81		3947=2956+991		-- = -- + --.	

1972-73 öğretim yılına ait daha önce verdiğimiz istatistiki bilgilerin genel ortaöğretim, ilköğretim ve yüksek öğrenim olarak ilçelere göre dağılımı şöyledir¹⁵:

İlçeler	Öğretim	Genel Olarak Ortaöğretim		İlköğretim Okul Sayısı					
		Lise	Mesleki	Ortaokul	Şehir	Kasaba-Köy	Yatılı	Diğer	
		Adapazarı	1	3	7	17	21	136	--
Akyazı	--	1	1	3	2	88	--	--	
Geyve	--	1	2	5	2	133	--	--	
Hendek	--	1	1	1	6	76	--	--	
Karasu	--	1	1	4	4	79	--	--	
Kaynarca	--	--	--	1	2	40	--	--	
Sapanca	--	--	1	1	3	16	--	--	
TOPLAM	1	7	13	32	40	568	--	2.	

Cumhuriyetimizin 50. yılında Sakarya'daki ilkokullar hariç diğer öğretim kurumlarıyla buralarda bulunan öğretmen, öğrenci ve mezun sayıları şu şekildedir¹⁶:

Cinsi	Yeri	Adı	Öğretmen	Öğrenci	Mezun
Lise	Adapazarı	Adapazarı Lisesi	42	1633	827
	Adapazarı	Ali Dilmen Lisesi	40	341	52
	Adapazarı	Ozanlar Lisesi	19	93	--
	Akyazı	Akyazı Lisesi	21	137	--

Sakarya İli Tarihi/Yönetim, Eğitim ve Sosyal Yapı

	Geyve	Geyve Lisesi	13	115	--
	Hendek	Hendek Lisesi	20	355	75
	Karasu	Karasu Lisesi	19	143	--
Mesleki	Arifiye	Arifiye İlköğretmen Okulu	66	1398	2510
	Adapazarı	İmam Hatip Okulu	21	791	225
	Adapazarı	Ticaret Lisesi	28	457	786
	Adapazarı	Akşam Ticaret Lisesi	28	58	48
	Adapazarı	Kız Enstitüsü	33	135	279
	Adapazarı	Akşam Kız Sanat Okulu	33	323	1407
	Adapazarı	Sanat Enstitüsü	35	576	1186
	Akyazı	Akşam Kız Sanat Okulu	1	150	--
	Hendek	Akşam Kız Sanat Okulu	3	198	142
	Geyve	Akşam Kız Sanat Okulu	5	106	196
	Pamukova	Akşam Kız Sanat Okulu	2	100	--
	Karasu	Akşam Kız Sanat Okulu	3	130	88
	Sapanca	Akşam Kız Sanat Okulu	4	102	57.
Ortaokul	Adapazarı	Adapazarı Lisesi 1.Devre	47	291	--
	Adapazarı	Ali Dilmen Lisesi 1. Devre	42	840	838
	Adapazarı	Akşam Ortaokulu	42	184	47
	Adapazarı	Ozanlar Lisesi 1. Devre	21	779	172
	Adapazarı	İmam Hatip Okulu 1.Devre	21	330	134
	Adapazarı	Merkez Ortaokulu	53	1977	1801
	Adapazarı	Mithatpaşa Ortaokulu	6	340	--
	Adapazarı	Erenler Ortaokulu	4	144	--
	Arifiye	Arifiye Ortaokulu	7	195	16
	Söğütlü	Söğütlü Ortaokulu	6	211	180
	Gölkent	Gölkent Ortaokulu	2	43	--
	Kazımpaşa	Kazımpaşa Ortaokulu	2	111	--
	Hacıköy	Hacıköy Ortaokulu	4	95	--
	Serdivan	Serdivan Ortaokulu	3	42	--
	Adapazarı	Özel Sakarya Ortaokulu	4	92	277
	Arifiye	Arifiye Öğretmen O. 1.D.	66	1141	4789
	Adapazarı	Kız Enstitüsü 1.Devre	27	323	526
	Akyazı	Akyazı Lisesi 1.Devre	23	708	197
	Dokurcun	Dokurcun Ortaokulu	4	384	144
	Karapürçek	Karapürçek Ortaokulu	3	127	--
	Geyve	Geyve Lisesi 1. Devre	18	251	756
	Geyve	Geyve Kız Sanat Ortaokul	4	44	24
	Alifuatpaşa	Alifuatpaşa Ortaokulu	7	234	100
	Taraklı	Taraklı Ortaokulu	4	123	76
	Pamukova	Pamukova Ortaokulu	9	398	756
	Hendek	Hendek Lisesi 1. Devre	20	860	428
	Karasu	Karasu Lisesi 1. Devre	19	527	912
	Kocaali	Kocaali Ortaokulu	6	331	341
	Ortaköy	Ortaköy Ortaokulu	3	84	--
	Sinanoğlu	Sinanoğlu Ortaokulu	4	82	--
	Kaynarca	Kaynarca Ortaokulu	6	208	157
	Sapanca	Sapanca Ortaokulu	8	466	899
Diğer	Adapazarı	Sağlık Okulu	10	442	211
	Adapazarı	Demiryolu Fab. Çıraklık	41	341	830.

1973 yılında il ve ilçe merkezlerinde bulunan 40 ilkokulun bulunduğu yer, adı, öğretmen ve öğrenci sayılarıyla mezun durumları şöyledir¹⁷:

<u>Yeri</u>	<u>Adı</u>	<u>Öğretmen</u>	<u>Öğrenci</u>	<u>Mezun</u>
ADAPAZARI	Ahmet Akkoç İlkokulu	20	735	--
	Atatürk İlkokulu	31	1058	3367
	Büyük Gazi İlkokulu	22	821	2833
	Cengiz Topel İlkokulu	11	345	291
	Cumhuriyet İlkokulu	11	380	2514
	Donatım İlkokulu	32	1317	3073
	Eser İlkokulu	15	602	1326
	Fatma Hanım İlkokulu	11	385	878
	Hızırtepe İlkokulu	24	828	317
	İskan İlkokulu	11	342	632
	İstiklal İlkokulu	27	1020	1702
	Karaosman İlkokulu	24	949	3189
	Kemalpaşa İlkokulu	23	892	3307
	Kurtuluş İlkokulu	16	586	1497
	Mithatpaşa İlkokulu	25	1078	1660
	M. Nuri İlkokulu	22	720	1013
	Namık Kemal İlkokulu	12	444	789
	Sabihahanım İlkokulu	27	1007	3866
	Sakarya İlkokulu	17	601	2703
	Şeker İlkokulu	21	760	511
21 Haziran İlkokulu	34	1211	2766	
AKYAZI	Atatürk İlkokulu	14	441	581
	Konuralp İlkokulu	35	1346	2493
HENDEK	Atatürk İlkokulu	9	260	688
	Atike Hanım İlkokulu	5	101	15
	Cumhuriyet İlkokulu	21	712	2082
	Mustafa Asım İlkokulu	6	184	60
	Şeyhköy İlkokulu	2	56	169
	Ziya Gökalp İlkokulu	11	380	1327
GEYVE	Atatürk İlkokulu	14	492	632
	Kazımpaşa İlkokulu	11	350	1272
KARASU	Mehmet Akif İlkokulu	12	370	416
	Merkez İlkokulu	19	572	1369
	Namık Kemal İlkokulu	10	281	313

	Yenimahalle İlkokulu	4	105	303
KAYNARCA	Kertil İlkokulu	3	107	95

2- 1973-1998 Yılları Arasında Sakarya'da Eğitim

a- İlköğretimdeki Gelişmeler: Sakarya'da 1973 yılı sonrası kaydedilen ilerleme 1962-1971 yılları arasındaki artışa nazaran fazla büyük olmasa da, ilkökul düzeyinde okullaşma oranında ileri bir düzeye ulaşılmıştır. 1962 yılında 456 olan ilkökul sayısı 1979-80 öğretim yılında 665'e çıkmıştır. 619'u kırsal kesimde 46'sı şehir merkezlerinde olan bu okullarda öğrenim gören öğrenci sayısı 72489'dur. İlköğretimde yaşanan sayısal gelişmelerin bir bölümü 1962-1971 yılları arasında olmuş, 1971-1980 yılları arasında ise, artış hızı yavaşlamıştır. Yavaşlamanın başlıca nedeni 1970 yılı sonrası özellikle kırsal kesimden il dışına yapılan göçlerdir. Bu göçler nedeniyledir ki kırsal kesim okullarına devam eden erkek öğrenci sayısında bir azalma olmuştur.

Sakarya'da 1980 yılında ilköğretim çağındaki çocukların %88'i okula gitmekteydi. Bu oran 12 yaşındaki çocuklarda %94'e kadar çıkmaktaydı. Her iki oran arasındaki farkın sebebi, kız çocuklarının okula gönderilmemesidir. 1980 yılında bir okul bitirmeden okuma yazma öğrenenlerin oranı, 6 yaş ve üzeri nüfusun %19'unu oluşturuyordu. 1980 yılında ilkökul mezunu olanların oranı %45, ortaöğretim mezunlarının oranı %8.5 idi. %1.7 olan yüksek öğretim görenlerin oranı bakımından Sakarya, ülke genelinde ön sıralarda yer almaktaydı. Sakarya'da 1975 yılında okur yazar oranı %67.8 olmasına rağmen bu oran kadınlarda %55, erkeklerde ise %80.1'di. İl genelinde okuma çağında olan 417060 kişiden 133701'i okur yazar değildi. Okur yazar olmayan nüfusun 41971'i erkek, geriye kalanları kadındı.

1979-80 öğretim yılında il genelinde 486 tane olan köylerin 25'inde okul yoktu. 432 köy okulu planlı ve programlı iken 1 köy okulu prefabrik, 28 köyde ise geçici okul bulunmaktaydı¹¹⁸. 1982 yılında öğrenci sayıları çok düşük olduğundan 8 köy okulu kapatılmıştı. Aslında bir yandan köylerin tamamına okul götürülmeye çalışılırken bir yandan da öğrenci azlığı nedeniyle köy okullarının bazılarının kapatılması bir çelişkidir. Ancak, köyler arası ulaşımın kolaylaşması, kasabalarda öğrenci yurtlarının kurulması gibi sebepler, öğrencilerin daha büyük yerlerde eğitim görmesinde etkili olmaktadır. Bu nedenler il genelinde sayıları bir hayli fazla olan orman köyleri için geçerli değildir. Bu köyler yukarıda belirttiğimiz imkanlardan daha az yararlanmaktadırlar.

1980 yılında il genelinde bulunan 665 ilkökoldan 170'i Adapazarı'nda yer almaktaydı. Adapazarı'nı 141 okulla Geyve, onu da 97 okulla Akyazı takip etmekteydi. Öğrenci sayılarına baktığımızda en yüksek oran 32765 sayısı ile yine Adapazarı'ndaydı. İl genelinde ilçeler arasında okul sayısı ile öğrenci sayıları arasında bir oransızlık mevcuttu. Şöyle ki, okul sayısı bakımından il genelinde ikinci sırada yer alan Geyve'de öğrencilerin toplamı 6945'tir. Oysa 88 okulu bulunan Karasu'da 10140 öğrenci bulunmaktaydı. Bu sayı Sakarya'da merkezden sonra en yüksek ikinci orandı. Öğrenci sıralaması bakımından Karasu'yu Akyazı 9978 öğrenci ile takip etmekte, ardından 7284 öğrenci ile

Hendek ilçesi gelmektedir.

Sakarya'da 1979-80 öğretim yılında 1526'sı kırsal kesimde, 805'i şehirlerde olmak üzere toplam 2331 öğretmen görev yapmıştır. Bu öğretmenlerin 1659'u erkek, 672'si kadındır. Sakarya'da bu yıl içinde ilçelerde yerleşim yerine göre okul, öğrenci ve öğretmen sayıları şöyledir¹¹⁹:

Yeri	Bölge	Okul	Öğrenci Sayısı		Öğretmen Sayısı	
			Toplam=E.+K.	Toplam=E.+K.		
SAKARYA	Toplam	665	72489=37822+34667	2331=1659+672		
	Kentte	46	26714=13900+12814	805=432+373		
	Kırda	619	45775=23922+21853	1526=1227+299		
Adapazarı	Toplam	170	32765=17052+15708	1041=618+423		
	Kentte	22	18568=9681+8887	561=267+294		
	Kırda	148	14197=7376+6821	480=351+129		
Akyazı	Toplam	97	9978=5206+4772	315=270+45		
	Kentte	3	2119=1072+1047	59=44+15		
	Kırda	94	7859=4134+3725	256=226+30		
Geyve	Toplam	141	6945=3599+3346	286=230+56		
	Kentte	2	1002=537+465	30=19+11		
	Kırda	139	7859=3062+2881	256=211+45		
Hendek	Toplam	92	7284=3860+3424	217=166+51		
	Kentte	7	1952=1048+904	60=38+22		
	Kırda	85	5332=2812+2520	157=128+29		
Karasu	Toplam	88	10140=5344+4796	302=240+62		
	Kentte	6	1490=793+737	48=32+16		
	Kırda	82	8650=4591+4059	254=208+46		
Kaynarca	Toplam	57	3100=1581+1519	93=83+10		
	Kentte	2	314=144+170	10=9+1		
	Kırda	55	2786=1437+1349	83=74+9		
Sapanca	Toplam	20	2277=1175+1102	77=52+25		
	Kentte	4	1269=665+604	37=23+14		
	Kırda	16	1008=510+498	40=29+11.		

Bu dönemde görevli öğretmenlerin yerleşim yerine göre durumları ise şu şekildedir¹²⁰:

	Asil Öğretmen		Aday Öğretmen		Eğitmen		Asker	
	Toplam=E.+K.	Erkek+Kadın	Erkek+Kadın	E.+K.	Erkek			
Toplam	2331=1659+672	1650+670	2+2	2+0	5			
Kentte	805=432+373	431+373	-- + --	1+0	--			
Kırda	1526=1227+299	1219+297	2+2	1+0	5.			

1980 yılında ilkokullarda okuyan kız öğrenci sayısı 34667'dir. Bu sayı 72489 olan toplam öğrenci sayısının %48'ine denk gelmektedir. Kız öğrenci sayısının toplam öğrenci sayısına oranı hem şehirlerde hem de kırsal kesimde aynıdır. Bu düşük orana rağmen yine de Sakarya kız öğrencilerin okula devamları açısından en gelişmiş iller arasında yer almaktadır.

Sakarya'da 1980 yılında biri akşam, biride özel olmak üzere 2 ortaokulla

birlikte il genelindeki ortaokul sayısı 35'tir. Bu ortaokullarda 3612'si kız, 8824'ü erkek olmak üzere toplam 12436 öğrenci eğitim görmekte ve 225 öğretmen görev yapmaktadır. 6'sı erkek, 6'sı kadın 12 öğretmenin görev yaptığı Özel Sakarya Ortaokulu'nda 169 öğrenci vardır¹²¹. Ortaokullarda yıllar içinde yaşanan öğrenci sayısındaki artış, öğretmen sayısına yansımamıştır. Bunun sonucunda öğretmen başına düşen öğrenci sayısında artış olmuş, 1955 yılında öğretmen başına 21 öğrenci düşerken, 1980 yılında bu sayı 55'e çıkmıştır. 1980 yılında görev yapan öğretmenler içinde bir kısmının ücretli öğretmenler olduğu düşünülürse bu rakamın büyüklüğü iyice ortaya çıkmaktadır. 1980 yılında ortaokullarda öğrenim gören kız öğrencilerin sayısı toplamın %29'una denk gelmektedir. 1978-79 yılında ilkokuldan mezun olan her 100 kız öğrencinin yalnızca 20'si izleyen öğretim yılında ortaokula kaydolmuştur. Kız öğrenciler ortaokula kayıt yaptıranların ancak %32'sini oluşturmaktadır.

1989-90 öğretim yılında ilkokul sayısı öğretmen ve öğrenci sayılarındaki artışa bağlı olarak 665'ten 715'e çıkmıştır. 1980 yılında ilkokullardaki 2331 olan öğretmen sayısı artarak 2821'e çıkmıştır. Bu öğretmenlerin 1947'si erkek, 874'ü kadındır. 1990 yılında öğrenci sayısı ise 83073'tür. Bu rakam 1980 yılından bu yana 10 yıllık bir dönem içinde %15'lik bir artışı ifade etmektedir. Aynı artış oranı kız ve erkek sayıları için de geçerlidir. 1980 yılında ilkokullarda okuyan erkek öğrenci sayısı 37822'den 1990 yılında 43018'e, kız öğrenci sayısı da 346672den 40055'e çıkmıştır¹²².

Bu yıl içinde okul öncesi eğitimde toplam 20 okulda 38 şubede yapılan eğitimde 414'ü erkek, 394'ü kız olmak üzere 808 öğrenci eğitim görmekte ve tamamı kadın 2 öğretmen görev yapmaktadır. Bu dönemde Sakarya'da 24'ü kız, 24'ü erkek 48 öğrencinin bulunduğu birde özel anasınıfı vardır¹²³. 1994-95 öğretim yılında ise 46 okul, 1378 öğrenci vardır.

1989-90 yılında ortaokul sayısında bir değişme olmamıştır. 2374'ü kız, 4832'si erkek toplam 7206 öğrencinin eğitim gördüğü 35 ortaokulun, 2'si şehir merkezlerinde 33'ü de kırsal kesimdedir. 2374 kız öğrencinin 1504'ü şehirde, 870'i kırsal kesimdeki okullarda kayıtlıdır. Bu sayılardan hareketle kız öğrencilerin şehirlerde yoğunlaştığı kırsal kesimde ise şehre kıyasla fazla okula gönderilmedikleri sonucuna varabiliriz. Zira şehir okullarındaki kız öğrenci sayısı 2198 olan erkek öğrenci sayısının %46'sına denk gelirken, kırsal kesimde ancak %30'una ulaşabilmektedir. Kırsal kesimde 3504 olan toplam öğrenci sayısı içinde erkek öğrencilerin toplamı 2634'tür¹²⁴.

1989-90 öğretim yılındaki 35 ortaokulun 30'unda normal, 5'inde de ikili eğitim verilmektedir. Bu okullardan kırsal kesimdeki 29 okulda normal, 4'ünde ikili eğitim verilirken şehirdeki ortaokulların biri normal biri ise ikili eğitim vermektedir¹²⁵.

1994-95 öğretim yılında 719 ilkokulda 74458 öğrenci eğitim görmektedir. Sakarya'da aynı yıl içinde 152'i mesleki ve teknik olmak üzere 102 ortaokul vardır. 7670'i mesleki ve teknik, 23585'i genel ortaokullarda olmak üzere toplam öğrenci sayısı 31255'tir. Bu rakam 1990 yılından bu yana öğrenci sayısında dört buçuk katı bir artışı ifade etmektedir. Aynı dönem içinde okul

sayısındaki artış ise üç katına yakındır. 1994-95 öğretim yılında ilkokullarda tamamı kadrolu olan öğretmen sayısı 3138, ortaokullardaki ise 502'dir. Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ilkokullarda 24, ortaokullarda 62 olup¹²⁶, bu rakamlar öğrenci sayısındaki artış oranının öğretmen artışına yansımadığını göstermektedir. Ayrıca il genelinde ortaokulların yetersizliğine de işaret etmektedir. İl genelinde 1994-95 öğretim yılı verilerine göre ilkokullarda okullaşma oranı %96.94'tür. Bu oran kızlarda %96.36, erkeklerde ise %97.49'dur. Ülke genelinde sırasıyla %89.35, %87.29 ve %91.31 olan oranlara nazaran Sakarya her üç ortalama da ülke genelinin üzerinde bir değere sahiptir. Sakarya okullaşma oranı bakımından ilkokullarda neredeyse %100'e yakın değerlere ulaşmışken ortaokullarda bu oranın çok altında %51.94' çıkabilmektedir. Bu düşüşte en büyük etken kız çocuklarının ortaokullara gönderilmemesidir. Nitekim erkek öğrencilerde ortaokula giden oranı %62.41'ken kızlarda bu oran %41.18'e düşmektedir. Zaten Sakarya ortaokullaşma oranı olarak ülke geneli olan %53.44'ün altında bir orandadır. Marmara bölgesinde ise bu oran %68.59'dur. Ülke genelinde erkeklerde %61.90, kızlarda %44.58 olan ortalama Marmara bölgesi genelinde erkeklerde %75.77, kızlarda ise %60.94'tür¹²⁷. Sakarya bu bölge içinde yer almasına rağmen oranların oldukça gerisinde kalmış, hatta bölge oranının düşmesinde etkili olmuştur. 1995-96 öğretim yılında okullaşma oranında ilkokullarda %97.32'ye çıkılırken, ortaokullarda %50.46'ya gerilenmiştir¹²⁸.

18 Ağustos 1997 tarih ve 4306 sayılı yasayla 1997-98 öğretim yılından itibaren 8 yıllık zorunlu eğitime geçilmiş, böylece ilk ve ortaokullar ilköğretim adı altında birleştirilmiştir. Yasanın uygulanmaya başlandığı 1997-98 öğretim yılında ülke genelinde 45649 olan okul sayısı, 1998-99 öğretim yılında 44525'e, 1999-2000 yılında da 43324'e gerilemiştir. Okul sayısında yıllar içinde yaşanan bu azalmaya rağmen öğrenci sayıları sürekli bir şekilde artmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı istatistiklerine göre ilköğretimdeki okul sayısında yaşanan bu azalma "öğrenci azlığı nedeniyle kapatılan okullardan ve lise bünyesindeki okulların öğrencilerinin kalmamasından" kaynaklanmaktadır¹²⁹. Gerçekten de bu azalmada öğrenci azlığı nedeniyle okulların kapatılmasının payı büyüktür. Öğrencisi az olan okullar kapatılmış buralardaki öğrenciler taşınmalı sistemle daha merkezi okullara götürülmüştür.

Sakarya'da da ülke genelinde olduğu gibi zorunlu eğitimin 8 yıla çıkartılması sonrası okul sayısında zaman içinde bir azalma gözlenmektedir. 1997-98 öğretim yılında 538 olan ilkokul sayısı, 1998-99 yılında 422'ye, 1999-2000 yılında da 421'e gerilemiştir. Bu gerilemede yukarıda bahsettiğimiz gibi taşınmalı eğitime geçilerek öğrencisi az olan okulların kapatılması buralardaki öğrencilerin daha merkezi ve büyük okullara götürülmesi en büyük nedenlerden biridir. Okullarda yaşanan bu sayısal azalmaya rağmen bu durum öğrenci sayısına yansımamış, hatta tam tersi olarak öğrenci sayısı zaman içinde artış göstermiştir. 1997-98 yılında 103752 olan ilköğretimdeki öğrenci sayısı, 1998-99 yılında 108733'e çıkmıştır. 1999 depreminin yaşandığı 1999-2000 öğretim yılında ise depremin etkisiyle öğrenci sayısı bir miktar gerilemiş ve 107003'e düşmüştür. İlköğretimde görevli öğretmen sayıları ise daimi bir surette artış

içinde olmuştur. 1997-98 yılında 3396 olan öğretmen sayısı 1998-99 yılında 3468'e, 1999-2000 yılında da 3511'e çıkmıştır. Buradan hareketle depremin öğretmen sayısında bir azalmaya neden olmadığı sonucuna varabiliriz. Ancak bu ifade sadece ilköğretim için geçerlidir. İleride de değineceğimiz gibi, ortaöğretim kurumlarında deprem sonrası öğretmen sayısında bir azalma olmuştur.

1997-98 öğretim yılında 538 ilköğretim okulunun 104'ünde ikili eğitim verilirken geri kalan okullarda normal eğitim görülmektedir. 4074 şubenin bulunduğu bu okullarda 3396 öğretmenin eğitiminde, 103752 öğrenci öğrenim görmüştür. 1997-98 yılında okul başına 193, öğretmen başına da yaklaşık olarak 31 öğrenci düşmektedir¹³⁰. Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı şehir merkezlerinde 36.56, kırsal kesimde ise 23.97'dir. Sakarya'da şehir merkezlerindeki okullarda büyük bir yığılma yaşanırken kırsal kesimdeki okullarda ise bu normaldir. Zaten şehir merkezlerindeki okulların bir çoğunda sınıf başına düşen öğrenci sayısı 50'nin üzerindedir bu nedenle ikili öğretim yapılan okul sayısı şehir merkezlerinde kırsala göre daha fazladır. İlköğretim okullarındaki öğrencilerin 47090'ı kız, 56662'si erkek öğrencilerdir. Okullardaki öğrencilerin 64901'i şehirlerde 38851'i de kırsal kesimdeki okullarda öğrenim görmektedir. Bu yıl görev yapan öğretmenlerin şehir ve kırsal kesimde görevli olanların sayıları hemen hemen birbirine yakındır. 1997-98 öğretim yılı başında ilköğretim okullarında yerleşim yerine göre okul, şube, öğretmen ve öğrenci sayılarının dökümü şöyledir¹³¹:

	<u>Toplam</u>	<u>Okul</u>	<u>Şube</u>	<u>Öğretmen</u>	<u>Öğrenci</u>
Toplam	Toplam	538	4074	3396	103752
	Erkek	--	--	2249	56662
	Kadın	--	--	1147	47090
	Toplam	106	1718	1775	64901
Şehir	Erkek	--	--	1091	35770
	Kadın	--	--	684	29131
Köy	Toplam	432	2356	1621	38851
	Erkek	--	--	1158	20892
	Kadın	--	--	463	17959.

Bu yıl içinde çalışan öğretmenlerin 3368'i resmi ilköğretim okullarında 28'i de özel ilköğretim okulunda görevlidir. İlköğretimde görevli öğretmenlerin 872'si kadın, 1799'u erkek olmak üzere toplam 2671'i sınıf öğretmeni, 157'si kadın 441'i erkek toplam 598'i de branş öğretmenidir. Tamamının sınıf öğretmeni olduğu özel ilköğretim okulundaki öğretmenlerin 25'i kadın, 3'ü erkektir¹³².

1997-98 yılında okul öncesi öğretimde 59 okul 101 şubede kadrolu 8 öğretmenin gözetiminde 1774 öğrenci vardır. Bu öğrencilerin 780'i kız, 994'ü

erkektir. 1375 öğrenci şehirlerde öğrenim görürken, 399'u kırsal kesimdeki okul öncesi eğitimde kayıtlıdır. Okul öncesi eğitimdeki okul, şube, öğrenci ve öğretmen sayıları şöyledir¹³³:

	Toplam	Okul	Şube	Öğretmen	Öğrenci
Toplam	Toplam	59	101	8	1774
	Erkek	--	--	--	994
	Kadın	--	--	8	780
Şehir	Toplam	39	75	2	1375
	Erkek	--	--	--	766
	Kadın	--	--	2	609
Köy	Toplam	20	26	6	399
	Erkek	--	--	--	228
	Kadın	--	--	6	171

İlköğretimdeki okul sayısında yaşanan gerileme 1998-99 yılında da devam etmiş okul sayısı 422'ye, şube sayısı da 3726'ya düşmüştür. Bu okulların 100'ü şehirlerde 322'si ise kırsal kesimdedir. 96 okulda ikili eğitim verilirken 326'sında normal eğitim yapılmaktadır. 50091'i kız, 58642'si erkek toplam 108733 öğrencinin eğitim gördüğü okullarda, 64092 öğrenci şehirlerdeki okullarda 44641 öğrenci de kırsal kesimdeki okullarda okumaktadır. Kırsal kesimde okul sayısı şehirlere göre daha fazla olmasına rağmen kırsal kesimdeki öğrenci sayısı toplam öğrenci sayısının %40'ına denk gelmektedir. Okullarda bulunan kız ve erkek öğrenci sayıları arasındaki Cumhuriyetin ilk yıllarında var olan uçurum kapanmış, oran neredeyse eşitlenmiştir. Bu da kız çocuklarının okula gönderilme oranının arttığına işaret eder. İlkokullardaki kız ve erkek öğrenciler arasındaki sayısal oran okul öncesi eğitim için de geçerlidir. 65 okulda 1853 öğrencinin eğitim gördüğü okul öncesi eğitimde 822 kız, 1031 erkek öğrenci vardır. Bu öğrencilerin 1450'si şehirlerde, 403'ü de kırsal kesimde öğrenim görmektedir. Okul öncesi eğitimde kadrolu öğretmen sayısı 4 iken, ilköğretimdeki öğretmenlerin sayısı 3468'dir. Bu öğretmenlerin 2237'si erkek, 1231'i kadındır. 1796'sı şehirlerde, 1672'si kırsal kesimde görevli öğretmenler başına toplam 31.35 öğrenci düşmektedir. Bu oran şehirlerde 35.69, kırsalda 26.70'dir¹³⁴.

İlkokullarda görevli 3468 öğretmenin 2552'si sınıf öğretmeni, 795'i branş öğretmeni, 57'si öğretmen olmayıp ders okutanlar, geriye kalanları da ana sınıfı, özel eğitim sınıfı ve vekil öğretmenlerdir¹³⁵.

17 Ağustos 1999 günü tarihinde en ağır depremi yaşayan Sakarya'da bir çok okul hasar görmüş, öğretim bir süre aksamıştır. Sakarya'daki pek çok okul 1999-2000 öğretim yılına prefabriklerde başlamış, hatta Milli Eğitim Müdürlüğü dahi Sabihahanım İlköğretim Okulu'nun bahçesinde kurulan prefabriklerde çalışmalarını 2003 yılına kadar sürdürmüştür. Buna rağmen il

genelinde ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın da katkılarıyla depremin yaraları kısa sürede sarılmıştır. Ancak hala prefabriklerde öğretim yapmak zorunda olan pek çok ilköğretim okulu vardır. Bununla birlikte deprem sonrası hasar gören okullarda eğitime kısa bir ara verme dışında prefabrikler yapılarak eğitime bir müddet sonra yeniden başlanmıştır. Deprem sonrası eğitimde yaşanan gelişmeleri öğrenci sayılarında görmek mümkündür. Sakarya'da depremden önce 1998-99 öğretim yılında ilköğretim okullarında okuyan öğrenci sayısı 108733 iken depremin akabinde 1999-2000 öğretim yılında bu sayı çok az bir düşüşle 107003'e gerilemiştir. 422 olan okul sayısı ada 421'e düşmüş ancak, öğretmen sayısında öğrenci ve okul sayısında yaşanan düşüşe rağmen tam aksi bir yönde artış olmuştur. İlköğretimde deprem öncesi 3468 olan öğretmen sayısı deprem sonrası 3511'e yükselmiştir¹³⁶. İlköğretim okullarında görevli öğretmen sayısında artış olmasına rağmen orta öğretim okullarında görevli öğretmenlerin sayısında bir azalma yaşanmıştır. Bu duruma ileride değinilecektir.

1999 yılının 17 Ağustos ve akabinde 12 Kasım günleri meydana gelen depremler, deprem bölgesinde olduğu gibi Sakarya'da da öğrencilerin psikolojik yapısında olumsuzluklara sebep olmuştur. İlköğretim öğrencilerinin güdülerini ve başarı-başarısızlık yüklemelerini etkileme açısından inceleyen bir yüksek lisans tezine göre, deprem öğrencilerin başarı başarısızlıklarında etkili olmuştur. Buna göre, depremde oturlan evlerin zarar görmesi ile öğrencilerin başarı-başarısızlık yüklemeleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Deprem sonrası oturlan evin fiziki durumu öğrencilerin başarı- başarısızlıklarını olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca öğrencinin cinsiyeti ve depremde yakınına kaybetmiş olup-olmaması da başarı-başarısızlıkta etkilidir. Deprem sonrası öğrencilerin derslere ilgileri, ders çalışmaya ayırdıkları zaman azalmıştır. Bununla birlikte deprem korkusu, kalabalık içinde olma düzeyini arttırmış, dolayısıyla öğrencilerin okula gitme isteklerinde bir artış olmuştur. Ayrıca deprem öğrencilerin aile içi ilişkilerinde de bir etkilemeye sebep olmuş, depremden sonra öğrencilerin yakın aile bireylerinin yanında diğer akrabalarını da sevmeye ve onlara yakın olmaya başladıkları sonucuna varılmıştır. Deprem öğrencilerin gelecekle ilgili beklentilerini de değiştirmiştir. Öğrenciler deprem öncesi çok boyutlu ve kapsamlı isteklere sahip olduklarını belirtirken, deprem sonrası ise yalnız iş ve kariyer istediklerini belirtmişlerdir. Bunda depremin yanı sıra ülkemizin o dönemde içinde bulunduğu ekonomik krizin de etkisi vardır¹³⁷.

Öğrencilerin psikolojik yapısında da olumsuzluklara sebep olan deprem sonrası Sakarya, hızla yaralarını sarmaya başlamış, yıkılan veya hasar gören okul binaları yerine prefabrik okullar yapılmıştır. Devletin ve halkın yardımlarıyla Sakarya yeniden atılıma kalkmış, ilköğretimde 1999-2000 yılında 421 olan okul sayısı 2003 yılında 437'ye çıkmıştır. Bu dönemde öğrenci sayıları da artarak 107003'ten 113393'e çıkmıştır. Okul öncesi eğitimde ise, 1999-2000 öğretim yılında 62 okul, 10 öğretmen ve 957 öğrenci varken, 2003 yılında okul sayısı ilköğretim bünyesindekilerle birlikte 83'e, öğrenci sayısı da 2051'e ulaşmıştır. Bu 2051 öğrencinin 905'i kız 1446'sı erkektir. Okulöncesi eğitimde okuyan

öğrenci sayıları arasında önemli bir fark bulunurken ilköğretim okullarında okuyan kız ve erkek öğrencilerin sayıları birbirine yakındır. İlköğretim okullarında okuyan 54635 kız öğrenciye karşın erkek öğrenci sayısı 58758'dir.

b- Ortaöğretimdeki gelişmeler:

Genel Liseler: Sakarya'da Adapazarı Merkez Ortaokulu'nun 1955 yılında liseye çevrilerek Adapazarı Lisesi'nin kurulmasıyla başlayan lise eğitimi, bu tarihten 13 yıl sonra Akyazı ve Hendek ilçelerinde yeni liselerin açılmasıyla gelişmeye başlamıştır. Bu gelişme neticesinde 1983 yılında ilde 10'u ilçe merkezlerinde olmak üzere 13 lise vardır. Kırsal kesimde yer alan 3 lise, Kocaali, Pamukova ve Serdivan'da açılmıştır. Bu yıl Serdivan Lisesi 29 öğrencisiyle il genelinde en az öğrenciye sahip lise, Atatürk Lisesi ise 2118 öğrenciyle en fazla öğrencisi olan lisedir.

1955-56 öğretim yılında Adapazarı Lisesi'nin kurulmasıyla lise eğitimi başlayan Sakarya'da o dönem 28'i kız, 106'sı erkek toplam 134 öğrenci varken, 1980 yılında liselerin kırsal kesime yaygınlaşmasıyla birlikte öğrenci sayıları da ilk döneme oranla 33 kat artmış ve 4525'e ulaşmıştır. Öğrenciler arasında kız öğrencilerin sayısındaki artış ise erkeklere oranla daha fazla olmuş, bu dönem içinde kız öğrenci sayısı 50 kat artmıştır. Kız öğrenci sayısındaki artışta, ortaokulu bitiren kız öğrencilerin liseye kayıt yaptırmaları etkili olmuştur. Nitekim 1978-79 öğretim yılında ortaokulları bitiren kız öğrencilerin %60'ı 1979-80 öğretim yılında liseye kaydolmuştur¹³⁸. 3089'u erkek, 1436'sı kız olmak üzere toplam 4525 öğrencinin bulunduğu liselerde bu öğrencilerin 4292'si genel liselerde, 211'i akşam lisesinde, 22'si de özel lisededir. Genel liselerdeki öğrencilerden 3038'i yabancı dil olarak İngilizce öğretimi görürken, 993 öğrenci Almanca, 494 öğrenci de Fransızca görmektedir. Almanca dilinin il genelinde ikince sırada olması ve açılan halk eğitimi kurslarında da İngilizce ile birlikte yer alması ilden Almanya'ya yapılan işçi göçlerinin etkisi büyüktür. Zira ülke genelinde de benzer bir durum söz konusudur.

1956-1980 yılları arasında Sakarya'da görevli öğretmen sayısı ise 35 kat artmış ve bu dönemde yaşanan öğrenci sayısındaki artışın dahi üstüne çıkmıştır. 1979-80 öğretim yılında genel liselerle ilde bulunan bir akşam lisesindeki öğretmen sayısı 360'tır. Bu öğretmenlerin 348'i genel liselerde, 12'si akşam lisesinde görevlidir. 1'i kadın 11'i erkek 12 öğretmenin görev yaptığı akşam lisesindeki bu öğretmenlerin 8'i (1+7) kadrolu, 2'si (0+2) devlet memuru, 1'i (0+1) ilkököl öğretmeni ve 1'i de (0+1) milli güvenlik dersi öğretmenidir. Ayrıca akşam lisesinde hepsi erkek olan 8 tane de ücretli öğretmen bulunmaktadır. Genel liselerde ise 91'i kadın, 218'i erkek toplam 309 öğretmen kadrolu olarak çalışmaktadır. Bu okullarda görevli 51 öğretmenin 6'sı (1+5) devlet memuru iken, 22'si (2+20) ilkököl öğretmeni, 1'i (0+1) emekli, 11'i (0+11) milli güvenlik dersi, 11'i de (4+7) ücretli olarak görev yapmaktadır¹³⁹.

Sakarya'da 1988-89 öğretim yılında bir Anadolu Lisesi açılmış, bu okulla birlikte 1989-90 öğretim yılında lise sayısı 19'a çıkmıştır. Bu liselerin 12'sinde normal öğretim görülürken 7'sinde ikili öğretim yapılmaktadır. Bu liselerde

okuyan öğrenci sayısı ise 2777 kız, 4342 erkek olmak üzere toplam 7119'dur. On yıllık bir dönemde öğrenci sayısında yaşanan değişim %60'a yakın bir artış ifade etmektedir. Bu oranın ana sebebi kız öğrencilerin sayısındaki büyük oranda yaşanan artıştır. Bu dönem içinde erkek öğrencilerin sayısında %40 olan artış oranı kız öğrencilerde %93 olmuştur. Ancak kızların sayısındaki bu artış yinede erkek öğrencilerin %36'sına denk gelmektedir. Her ne kadar geçmişe oranla kızların okula gönderilme yüzdesinde artış olsa da bu oran hala yeterli değildir.

1989-90 yılında okullarda görevli öğretmen sayısı 213'ü kadın, 543'ü erkek olmak üzere toplam 756'dır. Bu öğretmenlerin okul, kadrolu durumlarına göre dağılımı şöyledir¹⁴⁰:

<u>Okul</u>	<u>Toplam=E.+K.</u>	<u>Kadrolu Olanlar</u>	<u>Ders Verenler</u>
		<u>Erkek+Kadın</u>	<u>Erkek+Kadın</u>
Genel Lise	640=459+181	451+180	8+1
Akşam Lisesi	3=3+0	3+0	0+0
Anadolu Lisesi	28=22+6	21+6	1+0
Öğretmen Lisesi	52=45+7	44+7	1+0
Özel Lise	33=14+19	14+19	0+0.

Sakarya'da ortaöğretimde yaşanan gelişmeler her geçen yıl artarak devam etmiştir. 1994-95 öğretim yılında okul sayısı 24'e, 1998-99 yılında 27'ye çıkmıştır. 1994-95 öğretim yılında okullarda 739 öğretmen, 11600 öğrenci varken, 1998-99 yılında öğretmen sayısında bir azalma olmuş ve sayıları 697'ye düşmüştür. Buna karşın öğrenci sayıları artmaya devam ederek 12457'ye ulaşmıştır. Öğretmen sayısında yaşanan bu düşüş öğretmen başına düşen öğrenci sayısına da yansımıştır. Bunun sonucunda 1994-95 yılında öğretmen başına 16 öğrenci düşerken, 1998-99 yılında bu sayı 18 olmuştur.

İl genelinde okullaşma oranı ise 1994-95 yılında %39.14'tür. Sakarya'daki bu oran Türkiye geneli olan %36.69'dan yüksek ancak, Marmara Bölgesi geneli olan %45.51'den düşüktür. Sakarya'da okullaşma oranının bu kadar düşük çıkmasında kızların okullara gönderilmemesi en önemli etkidir. Zira ilde okullaşma oranı erkeklerde %48.82 iken bu oran kızlarda %29.05 olarak gerçekleşmiştir¹⁴¹. Sakarya'da okullaşma oranı açısından 1994-95 yılı ilklerin yaşandığı yıl olmuştur. Bu yıl içinde okullaşma oranı daha önceki dönemlere göre artarak %42.45'e çıkmıştır. Sakarya erkeklerde okullaşma oranında ilk defa %50'nin üzerine çıkarak %51.32'ye ulaşmış, kızlarda ise %33.18 olmuştur. Kız öğrencilerde yaşanan okullaşma oranındaki bu artış, Sakarya'yı ilk defa ülke geneli ortalaması olan %33.19'a çok yaklaştırmıştır¹⁴².

İl genelinde 1997-98 öğretim yılında sayıları 25'i bulan genel liselerde 716 öğretmen görev yapmakta ve 10781 öğrenci öğrenim görmektedir. Bu liselerin 17'si genel lise, 2'si Anadolu lisesi, 4'ü özel Anadolu lisesi ve 1'i de özel lisedir. Bu dönemde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 15'tir. 1997-98 yılındaki 25 lisenin 19'u normal öğretim yaparken 6'sında ise ikili öğretim yapılmaktadır. Bu okulların yerleşim yerine göre okul, şube öğretmen ve öğrenci

sayılarının dökümü şöyledir¹⁴³:

<u>Yerleşim Yeri</u>		<u>Okul</u>	<u>Şube</u>	<u>Öğretmen</u>	<u>Öğrenci</u>
Toplam	Toplam	25	291	716	10781
	Erkek	--	--	494	6038
	Kadın	--	--	222	4743
Şehir	Toplam	15	216	501	8856
	Erkek	--	--	351	4858
	Kadın	--	--	150	3998
Köy	Toplam	10	75	215	1925
	Erkek	--	--	143	1180
	Kadın	--	--	72	745.

716 kadrolu öğretmenin görev yaptığı ilde bu öğretmenlerin bulunduğu okullar ve kadro durumunu gösterir tablo ise şu şekildedir¹⁴⁴:

<u>Okul</u>	<u>Kadrolu Öğretmenler</u>	<u>Ders Verenler</u>
	<u>Toplam=Erkek+Kadın</u>	<u>Toplam=Erkek+Kadın</u>
Genel Lise	502=360+142	6=4+2
Anadolu Lisesi	81=57+24	1=0+1
Anadolu Öğretmen Lisesi	37=33+4	1=0+1
Özel Lise	16=9+7	0=0+0
Özel Anadolu Lisesi	80=35+45	3=3+0.

Sakarya genelinde eğitimde sayısal değerler açısından bazı zamanlarda küçük çaplı azalmalar hariç daimi surette bir artış yaşanmıştır. İilde 1998-99 öğretim yılında genel ortaöğretimde 27 okul, 463'ü erkek 234'ü kadın toplam 697 öğretmen ve 12457 öğrenci bulunmaktadır. 6886'sı erkek, 5571'i kız olan öğrencilerin öğretmen başına düşen ortalaması 18'dir. Bu sayının 1989-90 yılında 9, 1994-95 yılında 16 olduğu hatırlanırsa, öğretmen başına düşen öğrenci sayısının sürekli yükseldiği görülecektir. Bu durumun ana sebebi yıllar içinde öğrenci sayısında yaşanan artışa rağmen öğretmen sayısında zaman zaman yaşanan düşüştür. Öğretmen sayısı 1989-90 yılında 756'dan 1994-95 yılında 739'a, 1997-98 yılında 716'ya, 1998-99 yılında ise 697'ye gerilemiştir. 1998-99 yılında yaşanan öğretmen sayısındaki gerilemede özellikle 1997-98 öğretim yılından itibaren ortaokulların ilkokullar ile birleşmesi ve liselerin orta kısımlarının kapatılması etkili olmuştur. Zira yukarıda bahsi, geçen yıllarda liselerde görevli öğretmen sayısı azalırken ilköğretimde görevli öğretmen sayısı ise bunun tam tersi artmıştır.

1998-99 öğretim yılı başında genel ortaöğretimde görevli 697 öğretmenin okullarına göre kadrolu-kadrosuz olanları şöyledir¹⁴⁵:

<u>Okul</u>	<u>Kadrolu Öğretmenler</u>	<u>Ders Verenler</u>
	<u>Toplam=Erkek+Kadın</u>	<u>Toplam=Erkek+Kadın</u>
Genel Lise	460=314+146	5=4+1
Anadolu Lisesi	103=68+35	2=2+0
Çok Programlı Lise	15=11+4	---
Anadolu Öğretmen Lisesi	37=33+4	3=3+0
Özel Lise	16=8+8	1=0+1
Özel Anadolu Lisesi	66=29+37	1=0+1.

Mesleki ve Teknik Öğretim: Sakarya'da 1937 yılında açılan Kocaeli Arifiye Eğitimci Yetiştirme Kursu ile başlayan mesleki ve teknik öğretimdeki okul sayısı 1979-80 yılında 7'si ortaokul düzeyinde olmak üzere 17'ye ulaşmıştır. Bu okullarda okuyan öğrenci sayısı 8006, öğretmen sayısı da 339'dur. 1979-80 öğretim yılında Sakarya'daki mesleki ve teknik öğretim okullarının türleri, okul, şube ve öğrenci sayılarının ayrıntılı dökümü şöyledir¹⁴⁶:

<u>Okul Türü</u>	<u>Öğrenci Sayısı</u>		<u>Toplam=E.+K.</u>
	<u>Okul</u>	<u>Şube</u>	
İmam Hatip Ortaokulu	4	38	1969=1969+0
Kız Sanat Ortaokulu	3	14	475=0+475
Altı Sınıflı Öğretmen Lisesi	1	27	931=903+28
İmam Hatip Lisesi	3	18	713=713+0
Kız Meslek Lisesi	2	13	402=0+402
Endüstri Meslek Lisesi	1	33	1356=1344+12
Ticaret Lisesi	1	34	1796=1021+775
Akşam Ticaret Lisesi	1	5	182=159+23
Sağlık Meslek Lisesi	1	5	182=0+182.

Mesleki ve teknik okullarda okuyan öğrencilerin %69.5 gibi büyük bir kısmını oluşturan 5562'si lise düzeyindeki okullardadır. Tüm öğrencilerin %35.6'sının bulunduğu Ticaret Lisesi öğrenci sayısı bakımından birinci, %24.4 ile Endüstri Meslek Lisesi ikinci, %16.7 oranıyla da Öğretmen Lisesi üçüncü sıradadır. İlerdeki 3 İmam Hatip Lisesi'nde ise bu oran %12.8'dir.

Sakarya'da 1979-80 öğretim yılında mesleki ve teknik okullarda görevli öğretmen sayısı 339'dur. Bu öğretmenlerin görev yaptıkları okullarla kadro ve kadrosuz oluş durumlarına göre sayıları şu şekildedir¹⁴⁷:

<u>Okul Türü</u>	<u>Toplam=E.+K.</u>	<u>Kadrolu Olanlar</u>	<u>Kadrosuz Olanlar</u>
		<u>Erkek+Kadın</u>	<u>Erkek+Kadın</u>
İmam Hatip Ortaokulu	10=10+0	8+0	2+0
Kız Sanat Ortaokulu	6=1+5	1+5	--
Altı Sınıflı Öğretmen Lisesi	47=36+11	34+11	2+0
İmam Hatip Lisesi	69=63+6	55+6	8+0
Kız Meslek Lisesi	63=14+49	10+49	4+0
Endüstri Meslek Lisesi	61=55+6	43+5	12+1

Ticaret Lisesi	60=42+18	38+18	4+0
Akşam Ticaret Lisesi	9=7+2	4+2	3+0
Sağlık Meslek Lisesi	14=3+11	2+11	1+0.

1989-90 yılında mesleki ve teknik liselerin ortaokul kısımları hariç sayıları 23'e çıkmıştır. 1979-80 yılında bir olan endüstri meslek lisesi 6'ya, 2 olan kız meslek lisesi de 6'ya, 3 olan imam hatip lisesi sayısı ise 5'e yükselmiştir. Sağlık meslek lisesi sayısında bir artış olmazken ticaret lisesi sayısı 2 olmuş, 1 anadolu teknik, 2 de teknik lise yeni açılmıştır. Anadolu Teknik Lisesi 1989-90 yılında açılmış ve aynı yıl hazırlık sınıfına 48 öğrenci almıştır. Sakarya'da bir tane olan sağlık meslek lisesinde okuyan 273 öğrencinin tamamı kız öğrenciler olup, bunlar ebelik bölümünde okumaktadır. Öğrenci sayıları bakımından en kalabalık grubu 3554 öğrenci ile endüstri meslek liselerinin aldığı mesleki ve teknik liselerde 8272 öğrenci öğrenim görmektedir. Öğrenci sayılarına göre endüstri meslek liselerini 1808 sayısıyla ticaret meslek liseleri, 1678 ile imam hatip liseleri, 738 ile kız meslek liseleri izlemekte, teknik liselerde ise 173 öğrenci bulunmaktadır. İl genelinde mesleki ve teknik okulların ve şubelerinin sayılarıyla buralarda okuyan öğrencilerin dağılımı şöyledir¹⁴⁸:

Okul Türü	Öğrenci Sayısı		
	Okul	Şube	Toplam=E.+K.
Endüstri Meslek Lisesi	6	92	3554=3467+87
Ticaret Lisesi	2	29	1808=850+958
İmam Hatip Lisesi	5	41	1678=1127+551
Kız Meslek Lisesi	6	19	738=0+273
Sağlık Meslek Lisesi	1	7	273=0+273
Teknik Lise	2	5	173=170+3
Anadolu Teknik Lisesi	1	2	48=47+1.

Yukarıda listesini verdiğimiz 23 mesleki ve teknik lisenin tamamında normal eğitim yapılmaktadır. Bu okullarda görevli öğretmen sayısı 650 olup, öğretmen başına 13 öğrenci düşmektedir. 1989-90 öğretim yılında mesleki ve teknik liselerde görevli öğretmenlerin cinsiyetlerine ve kadrolu-kadrosuz durumlarına göre okullara dağılımı şu şekildedir¹⁴⁹:

Okul Türü	Kadrolu Olanlar			Kadrosuz Olanlar		
	Toplam=E.+K.	Erkek+Kadın	Erkek+Kadın	Erkek+Kadın	Erkek+Kadın	Erkek+Kadın
Endüstri Meslek Lisesi	181=160+21	151+21	9+0			
Kız Meslek Lisesi	156=27+129	24+129	3+0			
Ticaret Lisesi	66=48+18	46+18	2+0			
İmam Hatip Lisesi	219=193+26	189+26	4+0			
Sağlık Meslek Lisesi	28=17+11	10+9	7+2.			

1989-90 yılında 23 olan mesleki ve teknik lise sayısı 1994-95 öğretim yılına gelindiğinde 32'ye yükselmiş, aynı artış hızı öğrenci sayısına da yansımıştır. 1989-90 yılında 8272 olan öğrenci sayısı bu yıl 14251'e ulaşmış, öğretmen sayısı da 650'den 860'a yükselmiştir. Öğretmen sayısı yıllar içinde

artış göstermiş olmasına rağmen öğrenci sayısında yaşanan artışın gerisinde kalmış bu nedenle 1994-95 yılında öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 17'ye çıkmıştır¹⁵⁰.

1997-98 öğretim yılında da mesleki ve teknik ortaöğretimdeki gelişme devam etmiş, okul sayısı 39'a, öğrenci sayısı 15810'a, öğretmen sayısı ise 928'e ulaşmıştır. Bu dönemde 39 okulun 32'sinde normal, 7'sinde ise ikili öğrenim yapılmaktadır¹⁵¹. Mesleki ve teknik öğretim okullarında okuyan toplam 15810 öğrencinin 10312'si erkek 5498'i kız öğrencilerdir. Burada da görüldüğü gibi kız öğrencilerin sayısı erkek öğrencilerin sayısının yarısından biraz fazladır. Bu durum her ne kadar Cumhuriyetin ilk yıllarına oranla büyük bir aşama sayılsa da 2000'li yılların eşliğinde olan bir ülke için yeterli değildir. İfade ticaret, kız meslek ve sağlık meslek liseleri gibi kız öğrencilerin ağırlıklı olduğu okullar bulunmasına rağmen bu okulların sayısı istenilenin altındadır. 1997-98 öğretim yılında mesleki ve teknik okullarda kız ve erkek öğrenciler arasında yaşanan sayısal dengesizliğin öğretmen sayılarına da yansımalarını görmekteyiz. Bu okullarda görevli 928 öğretmenin 685'i erkek, 243'ü kadındır¹⁵². Erkek öğretmenlerin oranı neredeyse kadın öğretmenlerin 3 katı bir orana denk gelmektedir.

1998-99 öğretim yılında ise okul sayısı bir önceki yıla göre 3 tane artarak 42 olmuştur. Bu yıl öğretim açısından önemli bir yıldır. Bu dönemdeki tüm mesleki ve teknik okullarda okul sayısının artışına bağlı olarak normal öğretime geçilmiştir. 1998-99 öğretim yılında sadece okul sayıları değil öğrenci ve öğretmen sayıları da artmıştır. Öğretmen sayısı bu dönemde 47 kişi artarak 975 olmuş, öğrenci sayısı da 15183'e çıkmıştır. Öğretmen sayısındaki artış oranı öğrenci sayısındaki orandan fazladır. Bu nedenledir ki 1997-98 yılında öğretmen başına 17 öğrenci düşerken 1998-99 yılında bu sayı 15.57'ye inmiştir. 1998-99 öğretim yılında okul türüne göre okul, şube ve öğrenci sayıları şöyledir¹⁵³:

<u>Okul Türü</u>	<u>Toplam Öğrenci</u>	
	<u>Okul</u>	<u>Şube</u>
Endüstri Meslek Lisesi	5	120
Teknik Lise	3	18
Anadolu Teknik Lise	2	11
Çok Programlı Lise	3	41
Kız Meslek Lisesi	5	29
Kız Teknik Lise	1	3
Anadolu Meslek Lisesi	2	9
Çok Programlı Lise-Kız	2	20
Çok Programlı Ticaret	1	5
Ticaret Lisesi	4	47
Anadolu Ticaret Lisesi	1	9
İmam Hatip Lisesi	6	101

Yukarıdaki tabloya bakıldığında il genelinde mesleki ve teknik okullar içinde en fazla 6 okulla imam hatip lisesi olduğu görülmektedir. İmam hatip lisesinden sonra 5'er okulla endüstri meslek lisesi, kız meslek lisesi ve sağlık meslek lisesi gelmektedir. Mesleki ve teknik okulların geneli itibarıyla öğrenci sayılarına bakıldığında en fazla öğrenci 5067 sayısı ile endüstri meslek liselerindedir. İl genelinde en fazla okula sahip imam hatip liselerinin öğrenci sayısı ise 3333'tür. Sağlık meslek liselerinin 577, kız meslek liselerinin 868, il genelinde 4 tane bulunan ticaret liselerinin ise 2108 tane öğrencisi vardır. Okullardaki toplam öğrencilerin 10038'i erkek, 5145'i kız öğrencilerdir. Kız meslek lisesi ve kız teknik liselerinde adından da anlaşıldığı gibi hiç erkek öğrenci bulunmazken 5067 öğrencinin bulunduğu endüstri meslek liselerinde 4953 erkek, 114 kız öğrenci vardır.

Sakarya'da mesleki ve teknik okullardaki öğrenci sayısı her dönem genel ortaöğretimdeki öğrenci sayısından daima fazla olmuştur. 1979-80 yılında genel liselerde 4525 öğrenci varken, mesleki ve teknik okullardaki öğrenci sayısı 8006'dır. 1989-90 yılında genel liselerdeki 7119 öğrenciye karşın mesleki okullarda 8272, 1994-95 yılında 11600 öğrenciye karşılık bu okullarda 14251 öğrenci vardır. Genel liselerdeki 1997-98 yılındaki öğrenci sayıları 1995 yılına göre gerileyerek 10781'e inmiş, buna karşın mesleki ve teknik okullardaki öğrenci sayıları artmaya devamla 15810'a yükselmiştir. İlde mesleki ve teknik öğretimde en fazla öğrenci endüstri meslek liseleri ve ticaret liselerinde bulunmaktadır. Sakarya'da mesleki ve teknik okullardaki öğrencilerin daima genel ortaöğretim öğrencilerinden fazla olması ve mesleki ve teknik okullardaki öğrencilerin büyük bir kısmının endüstri meslek ve ticaret liselerinde bulunması kentin sanayi ve ticaret şehri olma yolunda ilerlediğinin bir göstergesidir.

3- 1998 Yılından Günümüze Sakarya'da Eğitim

Cumhuriyetin ilanının 75. Yılında 698 okul, 128818 öğrenci, 5007 öğretmen sayısına ulaşan Sakarya'da bu sayıların dökümü şöyledir¹⁵⁴:

Kademe	Okulun Türü	Okul	Sube	Öğret.	Öğrenci
Bağ. Anaokulu	Anaokulu	1	6	2	39
Ana Sınıfı	Ana Sınıfları	70	-	104	1735
İLKÖĞRETİM	İlköğretim Okulu I. Kademe	505	1333	2770	72545
	Özel İlkokullar	3	16	27	515
	Özel Eğitim	1	9	9	70
	Genel Lise Bünyesinde Ortaokul	7	-	-	2915
	Anadolu Lisesi Bün. Orta.	4	-	-	1955
	İlköğretim Okulu II. Kademe	95	1139	598	20115
	Kız Meslek Lisesi Bün. Orta.	5	-	-	503
	Kız Sanat Okulu	1	3	5	45
	Kız Tek. Öğr.Bağ. Ç.P.L. Bün. Orta.	1	-	-	165
	İmam Hatip Bün. Orta.	6	-	-	3754
Anadolu İmam Hatip Bün. Orta.	1	-	-	281	

	Din Öğr. Bağlı Ç.P.L. Bünye. Orta.	1	-	-	484
	Özel Lise Bün. Orta.	4	-	-	468
	TOPLAM	635	2500	3409	103815
GENEL LİSE	Genel Liseler	17	272	502	8087
	Anadolu Lisesi	4	73	81	702
	Anadolu Öğretmen Lisesi	1	29	37	532
	Özel Liseler	5	69	96	501
	TOPLAM	27	443	716	9822
MESLEKİ LİSE	Endüstri Meslek Lisesi	5	75	206	5001
	Teknik Lise	3	-	-	328
	Anadolu Teknik Lise	2	-	10	294
	Erkek Tek. Öğr. Bağlı Ç.P.L.	3	49	82	1295
	Kız Meslek Lisesi	5	29	137	1094
	Kız teknik Lisesi	1	-	-	44
	Anadolu Kız Meslek Lisesi	1	-	4	191
	Anadolu Meslek Lisesi	1	20	-	45
	Kız Tek. Öğr. Bağlı Ç.P.L.	2	41	29	463
	Ticaret Meslek Lisesi	3	17	65	2363
	Anadolu Ticaret Meslek Lisesi	1	21	3	309
	Ticaret Turizm Öğr. Bağlı Ç.P.L.	1	7	10	81
	İmam Hatip Lisesi	6	207	266	3165
	Anadolu İmam Hatip Lisesi	1	-	30	96
	Din Öğr. Bağlı Ç.P.L.	1	30	40	412
	TOPLAM	36	496	882	15181
	LİSELER TOPLAMI	63	939	1598	25003
TOPLAM	GENEL TOPLAM	698	3439	5007	128818.

Sakarya'da Cumhuriyetin 75. yılında sayıları 635 olan ilköğretim okullarında 103815 öğrenciye karşın 3409 öğretmen görev yapmıştır. Ortaöğretimde 63 lisede 25003 öğrenci ve 5007 öğretmen bulunmaktadır. İlköğretimde öğretmen başına 30.45 öğrenci düşerken bu sayı ortaöğretimde 15.64'tür. Sakarya genelinde 26 olan öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ortaöğretimdeki genel ve mesleki öğretimde farklılıklar göstermektedir. Genel liselerdeki öğrenci ve öğretmen sayıları mesleki ve teknik liselere oranla daha azdır. Mesleki liselerin daha fazla tercih edildiği Sakarya'da genel liselerde öğretmen başına 13.71 öğrenci düşerken, mesleki ve teknik okullarda bu sayı 17.21'dir. Bu oran dahi daha önce ifade ettiğimiz gibi Sakarya'nın sanayi ve ticaret şehri olma yönünde ilerlediğinin bir göstergesidir.

Cumhuriyetin 75. yılında 698 okul sayısını bulan Sakarya'da, ülkede 8 yıllık ilköğretimin zorunlu olması nedeniyle ilk ve ortaokulların birleştirilmesi ve liselerin orta kısımlarının kapatılması sonucunda 1998-99 öğretim yılında okul sayısı 556'ya gerilemiştir. Ancak okul sayısında yaşanan bu azalmaya karşın öğrenci ve öğretmen sayıları artmış, öğrenci sayısı 139026'ya, öğretmen sayısı da 5144'e çıkmıştır. 1997-98 öğretim yılında öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 26 iken, 1998-99 öğretim yılında öğrenci sayısındaki artışın öğretmen sayısındaki artışa oranla daha fazla gerçekleşmesi nedeniyle bu sayı 27'ye yükselmiştir. İfade görevli 5144 öğretmenin 3420'si erkek, 1724'ü ise kadındır. Erkek ve kadın öğretmen sayıları arasında çok uzun zamandan beri devam eden dengesizlik bu dönemde de vardır. Erkek ve kadın öğretmenler arasındaki

dengelesizliğe karşın, kız ve erkek öğrenci sayıları hemen hemen birbirine yakındır. 77048 erkek öğrenciye karşın kız öğrencilerin sayısı 61978'dir¹⁵⁵. İl genelinde toplam 139026 olan öğrencilerin 1853'ü okul öncesi, 108733'ü ilköğretim, 28440'ı da ortaöğretimdedir.

17 Ağustos ve akabinde 12 Kasım 1999 depremleri daha önce de belirtildiği gibi Sakarya'da büyük kayıplara yol açmış, bir çok ev ve iş yerinin yanı sıra pek çok okul da hasar görmüştür. Özellikle 17 Ağustos 1999 günü meydana gelen deprem Sakarya'nın eğitimde daha önceki yıllara göre gerilemesine sebep olmuştur. Sakarya'da deprem öncesi 556 okul, 5144 öğretmen ve 139026 öğrenci bulunurken, deprem sonrası 1999-2000 öğretim yılında okul sayısı 548'e gerilemiştir. Bu okulların 62'si okul öncesi, 421'i ilköğretim, 65'i de ortaöğretim okullarıdır. Deprem sonrası öğrenci sayısında bir önceki seneye göre 7000 kişilik bir azalmayla öğrenci sayısı 132116'ya inmiştir. 1999-2000 öğretim yılında öğrenci sayısında yaşanan azalma en fazla ortaöğretim okullarında olmuştur. Ortaöğretim okullarında deprem öncesi 28440 olan öğrenci sayısı deprem sonrası 24156'ya gerilerken, öğrenci sayısı okul öncesinde 957'ye, ilköğretimde ise 107003'e düşmüştür¹⁵⁷.

1999 depremi sadece öğrenci sayısında bir gerilemeye sebep olmamış aynı zamanda öğretmen sayısının da azalmasına neden olmuştur. Sakarya'da deprem öncesi 5144 öğretmen varken deprem neticesinde bu sayı 5086'ya düşmüştür. İl genelinde öğretmen sayısında yaşanan bu düşüşte en fazla ortaöğretim kurumlarında görevli öğretmenlerin sayısının azalması etkili olmuştur. Zira bu kurumlarda görevli öğretmenlerin bir kısmı deprem nedeniyle il dışına tayin istemiş, neticede sayıları 1672'den 1565'e gerilemiştir. Buna karşın ilköğretim okullarında görevli öğretmen sayılarında bir azalma olmadığı gibi aksine bir artış söz konusudur. İlköğretim okullarında deprem öncesi 3468 öğretmen görevliyken, 1999-2000 öğretim yılında yani depremin akabinde bu sayı 43 kişi artarak 3511'e çıkmıştır. Benzer bir durum okul öncesi eğitim için de geçerlidir. Bu yıl içinde okul öncesi eğitimde görevli öğretmen sayısı 4'ten 10'a yükselmiştir. İlköğretim ve okul öncesinde görevli öğretmen sayılarında 49 kişilik bir artış yaşanmasına rağmen ortaöğretim kurumlarında görevli öğretmenlerin sayısındaki azalma 107 sayısına ulaşmış ve bu durum il genelinde öğretmen sayısının azalmasına sebep olmuştur. Sakarya'da deprem sonrası öğretmen ve öğrenci sayılarında yaşanan gerileme, il genelinde öğretmen başına düşen öğrenci sayısının 27'den 26'ya inmesini sağlamıştır.

2003 yılında ise depremin meydana getirdiği hasar büyük oranda giderilmiş, okul sayısı ilköğretim bünyesindeki anasınıfları dahil 591'e, öğrenci sayısı da 145154'e yükselmiştir. 2'si bağımsız 81'i de ilköğretim bünyesinde olan okul öncesi eğitimde 2051 öğrenci vardır. 248'i kız, 3288'i erkek toplam 3536 öğrenci, çıraklık eğitimdeki 4 okulda öğrenim görmektedir. İl genelinde sayıları 437 olan ilköğretim okullarında ise 54635 kız, 58758 erkek olmak üzere toplam 113393 öğrenci bulunmaktadır. 16192 erkek, 9982 kız olmak üzere 26174 öğrenci de liselerde kayıtlıdır. 2003 yılı itibarıyla Sakarya'da bulunan ilköğretim ve ortaöğretim okullarının ilçelere göre dağılımı ile buralarda okuyan

kız ve erkek öğrencilerin sayıları şöyledir¹⁵⁸:

İlçe	Okul	Öğrenci Sayısı	Okul	Öğrenci
	Okul	Toplam=Erkek+Kız	Okul	Toplam=Erkek+Kız
Adapazarı	127	53685=27792+25893	32	16021=8528+6493
Akyazı	60	11303=5887+5421	7	2111=1450+661
Ferizli	19	3427=1785+1712	2	426=428+68
Geyve	25	5872=3142+2730	4	1180=787+393
Hendek	45	9405=4924+4411	7	2041=1230+802
Karapürçek	12	1762=823+896	1	100=71+29
Karasu	42	8275=4252+4023	4	1436=960+576
Kaynarca	22	3793=1916+1877	2	485=311+178
Kocaali	33	4381=2256+2125	1	560=346+214
Pamukova	14	3719=1936+1793	1	251=219+132
Sapanca	17	4625=2354+2271	4	1144=767+377
Söğüt	9	1928=1022+907	1	167=136+31
Taraklı	12	1015=539+476	1	78=50+28
TÜPLAM	437	113223=58756+54465	67	26174=16192+9982

Yukarıdaki tabloya bakıldığında en fazla ilköğretim okulunun Adapazarı'nda olduğu görülmektedir. 127 okulun yer aldığı Adapazarı'nda bu okullarda 53685 öğrenci okumaktadır. Adapazarı'nı 60 okulla Akyazı, 45 okulla Hendek ve 42 okulla Karasu ilçeleri izlemektedir. Öğrenci sayıları bakımından ise Adapazarı'nın ardından Akyazı 11308, Hendek 9405 ve Karasu 8275 öğrenci sayısı ile takip etmektedir. İlçeler içinde ilköğretim okullarında en az öğrenci bulunan ilçe 1015 öğrenci sayısı ile Taraklı ilçesidir. Adapazarı'nda okul başına 423 öğrenci düşerken Sapanca'da 272, Pamukova'da 266, Geyve'de 238, Söğütlü'de 214, Hendek'te 209, Karasu'da 197, Akyazı'da 189, Ferizli'de 184, Kaynarca'da 172, Karapürçek'te 149 öğrenci düşerken ilçeler içinde en az öğrencinin bulunduğu Taraklı'da ise bu sayı 85'tir.

Ortaöğretimdeki 67 okulda toplam 26174 öğrenci bulunmaktadır. İl genelinde okul başına düşen öğrenci sayısı 391 kişidir. Öğrenci sayıları bakımından en kalabalık ilçe Adapazarı'nda 16021 öğrenci vardır. Adapazarı'nı ilköğretimde olduğu gibi Akyazı 2111, Hendek 2041, Karasu 1436 öğrenci sayısı ile takip etmektedir. Ortaöğretim okullarında en az öğrenciye sahip ilçe yine Taraklı'dır. Taraklı ilçesinde bulunan 1 lisede 78 öğrenci bulunmaktadır. Okul başına düşen öğrenci sıralamasında en başta Kocaali gelmektedir. Kocaali ilçesinde bulunan 1 lisede toplam 560 öğrenci okumaktadır. Kocaali ilçesini Adapazarı 501, Karasu 359, Pamukova 351, Geyve 295, Hendek 292, Sapanca 286, Ferizli 248, Kaynarca 245, Söğütlü 167, Karapürçek 100 öğrenci ile

izlemektedir. Ortaöğretimde en fazla okulun yer aldığı Adapazarı'nın ardından Akyazı ve Hendek 7'şer lise ile ikinci sırayı paylaşmaktadır.

Ortaöğretimdeki okullarda okuyan kız öğrencilerin sayısı hala yeterli düzeyde değildir. Zira ilköğretim okullarında okuyan kız ve erkek öğrenci sayıları birbirine yakınken ortaöğretimde okuyan kız ve erkek öğrenci sayıları arasında önemli bir fark vardır. 26174 öğrencinin okuduğu ortaöğretim okullarında 16192 erkek öğrenciye karşın 9982 kız öğrenci vardır. Bu sayı erkek öğrencilerin ancak %61'ine denk gelmektedir. Her ne kadar bu oran Cumhuriyetin ilk yıllarına göre kıyaslandığında büyük bir artışı ifade etse de günümüz için yeterli değildir. Günümüzde dahi hala kız çocuklarının bir çoğu zorunlu eğitim haricinde okula gönderilmemektedir.

Sakarya'da 2003 yılında 2'si bağımsız 81'i de ilköğretim bünyesinde bulunan okul öncesi eğitimdeki öğrenci sayısı 905'i kız, 1146'sı erkek toplam 2051'dir. İl genelinde Adapazarı'nda 2, Karasu ve Akyazı'da birer tane olmak üzere toplam 4 tane Çıraklık Eğitim Merkezinde 3288'i erkek 248'i kız 3536 öğrenci okumaktadır.

2003 yılı itibarıyla il genelinde bulunan okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim ve çıraklık eğitim merkezlerinin toplam sayılarıyla buralarda okuyan öğrencilerin dağılımı ise şu şekildedir¹⁵⁸:

Öğrenci Sayısı

<u>GENEL TOPLAM</u>	<u>Okul</u>	<u>Toplam=Erkek+Kız</u>
Okul Öncesi	2+81	2051=1146+905
İlköğretim	437	113393=58758+54635
Ortaöğretim	67	26174=16192+9982
Çıraklık Eğitim	4	3536=3288+248
TOPLAM	510+81	145154=79384+65770.

C- Yüksek Öğretim

Sakarya'da yüksek öğretim hayatı 1970 yılında açılan "Sakarya Mühendislik ve Mimarlık Yüksekokulu" ile başlamıştır. 1971 yılında akademiye dönüşen okulda 1972-73 öğretim yılında 25 öğretim üyesi, 16'sı kız, 441'i erkek toplam 457 öğrenci vardır¹⁵⁹.

20 Temmuz 1982 tarihli YÖK Kararnamesiyle İstanbul Teknik Üniversitesi'ne bağlanan akademi, Sakarya Mühendislik Fakültesi olmuştur. 3 Temmuz 1992 tarihinde de bugünkü "Sakarya Üniversitesi" kurulmuştur. Sakarya Üniversitesi kuruluşundan itibaren hızlı bir gelişme göstermiş, öğretim elemanı sayısı 1994-95 yılında 310'a, 1997-98 öğretim yılında ise 591'e yükselmiştir. 1999 depremi Sakarya'da eğitim alanında belki de en fazla Sakarya Üniversitesi'ni etkilemiş, üniversite kapanmanın eşğine gelmiştir. Ancak dönemin rektörü Prof. Dr. İsmail Çallı'nın ve üniversite çalışanlarının gayretleriyle depremin yaraları kısa sürede sarılmış, üniversite kapanmaktan

kurtulduğu gibi gerek öğretim elemanı gerekse de öğrenci sayısı açısından büyük bir gelişme göstermiştir¹⁶⁰.

D- Yaygın Eğitim

Sakarya'da sanayi alanında ilk yaygın eğitim daha önce bahsettiğimiz 1953 yılında kurulan Adapazarı Demiryolu Fabrikası çıraklık okulu ile başlamıştır. Bu alanda ikinci adım, 1982 yılında kurulan çıraklık eğitim merkezinin açılmasıdır. Bu merkezde başlangıçta tornacılık, frezecilik, soğuk demircilik, kaynakçılık, saç işleme gibi metal, mobilyacılık gibi orman ürünleri alanlarıyla motor onarımından oluşan 8 dalda eğitim yapılmasına karar verilmiştir. Her dalda en az 15 öğrencinin bulunması koşuluyla açılan merkezin öğretmenleri meslek liselerinden ve özel kuruluşlardan karşılanmıştır.

Bunların yanı sıra zorunlu eğitimden sonra örgün eğitimin dışında kalan kızlara bilgi ve beceri kazandırmak amacıyla Pratik Kız Sanat Okulları açılmıştır. 1978-79 öğretim yılında bu okullardaki öğrenci sayısı 1276'ya ulaşmıştır. Bu öğrencilerin büyük bir kısmını ortaokul ve lise çağındaki genç kızlar oluşturmaktadır¹⁶¹. Kimsesiz ve korumasız çocukları eğitmek ve barındırmak amacıyla Adapazarı Hızır Tepe'de bir Yetiştirme Yurdu yapılmıştır. 1978-79 yılında bu yurtda 111'i kız, 189'u erkek toplam 300 kişi barınmaktadır.

Yaygın eğitimde en önemli görevi Halk Eğitim Merkezleri üstlenmiştir. Halk eğitimi teşkilatı ülke genelinde kültür seferberliği sloganıyla 29 Ağustos 1960 tarihinde 5439 sayılı kanuna dayanılarak Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Halk Eğitimi Genel Müdürlüğü adıyla kurulmuştur. Genel müdürlük 16 Temmuz 1964 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla Köy İşleri Bakanlığı'na bağlanmış, ancak 1967 yılında yeniden Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir.

1960 tarihinde kurulmasına karar verilen Halk Eğitim Merkezleri Sakarya'da 1 Şubat 1961 tarihinde açılmış, ancak teşkilatın tam olarak kurulamaması nedeniyle çalışmalarını biraz gecikmiştir. Sakarya'da kurulan Halk Eğitimi Merkezinin amacı, halkı mesleki ve teknik konularda seminerler kurslar düzenleyerek bilgilendirmektir. Bu amaçla merkez, köy ve şehirlerde köy kalkındırma ve güzelleştirme dernekleri ile kooperatif kurma çalışmaları konusunda halkı bilgilendirme çalışmaları yapmıştır. 1968-69 yılında 15 köyde bu amaçla yapılan seminerlere katılanların sayısı 1135'tir. Aynı konulu toplantılara 1969-70 yılında 1868, 1970-71 yılında 800, 1972-73 yılında da 1650 kişi katılmıştır.

Sakarya'daki halkın boş zamanlarını değerlendirmek, çevrede bulunan hammaddeyi işlemek, ailelere ek gelir sağlamak amacıyla ve yöresel imkanlarla mesleki ve teknik kurslar da açılmıştır. Bu amaçla traktör ve motor bakım kursu, radyo tamir kursu, biçki dikiş kursu, pratik elektrikçilik kursu, dekoratif resim kursu gibi çok çeşitli kurslar açılmış, bu kurslardan şehirlerde oturanlar yararlanmışlardır. 1968-69 yılında açılan traktör ve motor bakım kursundan 124 kursiyer öğrenci yararlanmışlardır. 1968-1973 yılları arasında açılan traktör ve motor bakım kurslarından toplam 374 kişi faydalanmıştır. Sakarya genelinde en fazla traktör ve motor bakım kursu açılmıştır. Bunun da en önemli sebebi

Sakarya'nın tarımsal üretiminden kaynaklanmaktadır. Arazisinin büyük bir kısmı ova olan Sakarya'da halkın çoğunluğunun geçim kaynağı tarımdır. Sakarya son dönemlerde sanayileşme yolunda ilerlemektedir. İlde ilk defa 1 Şubat 1961 tarihinde açılan Halk Eğitim Merkezi bugün Sakarya'nın tüm ilçelerine kadar yayılmıştır. Halk Eğitim Merkezlerinin çalışmalarıyla 1997-98 öğretim yılında çeşitli konularda 41 meslek, 2 kültürel olmak üzere toplam 43 kurs açılmış, bu kurslara 1075 kişi katılmıştır.

1953 yılında kurulan Adapazarı Demiryolu Fabrikası Çıraklık Okulu ile başlayan çıraklık eğitimi bugün Çıraklık Eğitim Merkezleri ile devam etmektedir. Bugün Adapazarı merkezde 2, Karasu ve Akyazı ilçelerinde birer çıraklık eğitim merkezinin bulunduğu Sakarya'da, buralarda ustalık ve kalfalık eğitimi verilmektedir. Bu merkezlerde 1998-99 öğretim yılında 709 kişi kalfalık, 271 kişi de ustalık belgesi almıştır¹⁶².

Yaygın eğitimin yapıldığı bir diğer yer de halk dersaneleridir. 1954-55 yılında 2 halk dersanesinin bulunduğu Sakarya'da il olduktan sonra hızlı bir gelişme olmuş, halk dersanelerinin sayısı 1959-60 yılında 40'a, 1972-73 yılında ise 93'e yükselmiştir. Halk dersanelerinde 1 öğretmenle başlayan eğitimde öğretmen sayısı Cumhuriyetin 50 yılında 144'e çıkmış, 16 olan mezun sayısı da 2089'a ulaşmıştır. 1954-1973 yılları arasında halk dersanelerinde bulunan öğretmenlerle mezun olan öğrencilerin sayısı şöyledir¹⁶³:

<u>Yıllar</u>	<u>Dersane</u>	<u>Öğretmen Sayısı</u>		<u>Mezun Olanlar</u>	
		<u>E.</u>	<u>K.</u>	<u>E.</u>	<u>K.</u>
1954-55	2	1	1+0	16	16+0
1959-60	40	38	37+1	458	398+60
1964-65	29	29	29+0	283	278+5
1969-70	17	20	20+0	267	267+0
1972-73	93	144	66+78	2089	902+1187.

Tabloya göre 1964-65 yılı ile 1969-70 yılında dersanelerde sadece erkek öğretmenler görev yapmış, ayrıca 1969-70 yılında sadece erkekler kayıt yaptırmıştır. 1972-73 öğretim yılında ise dersane, öğretmen ve öğrenci sayılarında büyük bir artış olmuştur. Bu yıl dersanelere kızlar damgasını vurmuş, buralardan 1187 kıza karşın 902 erkek mezun olmuştur.

Kültürel alanda Sakarya bir çok ile oranla iyi bir konuma sahiptir. İl genelinde 1960 yılında 1 olan halk kütüphanesi sayısı 1965 yılında 2'ye, 1995 yılında 10'a, 1998 yılında da 11'e çıkmıştır. 1960 yılında 9254 olan kitap sayısı her geçen yıl artmış, 1965 yılında 14358'e, 1970 yılında 19653'e ulaşmıştır. Bu artış özellikle 1990 sonrası hızlanmış, 1995 yılında 94919 olan kitap sayısı 1998 yılında 104453 olmuştur. 1960 yılında 13549 olan okuyucu sayısı 1970 yılında iki katı bir artışla 27692'ye çıkmıştır¹⁶⁴. Kütüphanelerin ve kitapların sayısının artmasına bağlı olarak okuyucu sayısı da sürekli artmıştır. 1970 yılında 27692 olan okuyucu sayısı 1995 yılında 172492'ye çıkarken 1998 yılında büyük bir artışla 231942 olmuştur¹⁶⁵.

Bir müzenin bulunduğu Sakarya'da 1995 yılında 584 olan eser sayısı 1998 yılında 731'e çıkmıştır. Bu eserlerin isimleri ve yıllara göre dökümü şöyledir¹⁶⁶:

<u>Eserler</u>	<u>1995 Yılı</u>	<u>1998 Yılı</u>
Arkeolojik	92	108
Etnografik	184	188
Sikke	299	426
Mühür ve Mühür Baskısı	9	9.

Kültürel faaliyetler içinde yer alan diğer bir alanda sinema ve tiyatrolardır. Hiçbir profesyonel tiyatronun bulunmadığı Sakarya'da 1998 yılında 3 sinemada 126 film gösterilmiş, filmleri 181750 kişi seyretmiştir¹⁶⁷.

SONUÇ

Osmanlı Devleti döneminden beri eğitimde ülke geneline göre ön planda yer alan Sakarya, Cumhuriyet döneminde geçirmiş olduğu depremler neticesinde bir çok okulu hasar görmüş, eğitimi darbe almış olmasına rağmen her dönemde halkın da yardımlarıyla kendisini kısa sürede toparlamış, eğitimde ülkenin önde gelen illeri arasında yer almıştır. Sakarya genelinde yapılan okulların bir çoğunda halkın katkısı önemli yer tutmaktadır. Bu amaçla kurulan Okul Yaptırma ve Yaşatma Dernekleri önemli çalışmalar yapmış, bir çok okul bu derneklerin çalışmalarıyla kurulmuştur. Okula ve okumaya önem veren Sakarya halkı okur yazar oranı bakımından Marmara bölgesi genelinden geri kalmış olsa da ülkenin bir çok vilayetinden ileridedir.

Sakarya'da kız çocukları Osmanlı döneminden itibaren okullara fazla gönderilmezken bu durum Cumhuriyet döneminde düzeltilmeye çalışılmış, ilköğretimin zorunlu olması nedeniyle kız çocuklarının okula devamları sağlanmıştır. Günümüzde ilköğretimde erkek ve kız öğrencilerin sayıları birbirine yakın olmasına rağmen ortaöğretimde arada önemli bir fark vardır. Bugün de kız öğrencilerin büyük çoğunluğu ilköğretimden sonra ortaöğretime gönderilmemektedir. Cumhuriyet döneminde Sakarya'da örgün eğitimin dışında kalan kızların bilgi ve becerilerini arttırmak amacıyla bir çok kurs düzenlenmiş, bu kurslarda çok sayıda genç kız eğitim görmüştür. Halen bu tür çalışmalar devam etmektedir.

Sonuç itibarıyla bugün Sakarya'da depremin izleri hala tamamen silinemediği gibi prefabrik okulların varlığı da devam etmektedir. Bunun yanı sıra özellikle ilköğretim okulları başta olmak üzere ikili öğretim yapan bir çok okul vardır. Öğrenci sayıları bir hayli fazla olan bu okullarda şubeler yeterli gelmemekte ve dolayısıyla sınıf mevcutları 50'yi geçmektedir. Bu durum öğrencilerin başarılarını da etkilemektedir. Öğrencileri daha başarılı kılmak, eğitimin kalitesini arttırmak için okul ihtiyacı giderilmeli, bu sayede okullarda normal eğitime geçilmelidir. Ülke genelinde olduğu gibi Sakarya'da da öğrenciler hayata değil, bir üst öğretim kurumuna girmek için çalışmaktadır. Bu düşüncenin değiştirilmesi Sakarya'nın olduğu gibi ülkenin geleceği açısından da önemlidir.

- ¹ Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, İstanbul 1994, s. 2.
- ² Eğitimle ilgili tanımların bazıları için bkz., Abdullah Taşkesen, Cumhuriyet Dönemi Milli Eğitim Sorunları-Sosyolojik Bir Değerlendirme-, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya 2001, s.6-10.
- ³ Akyüz, Aynı Eser, s.1.
- ⁴ Tarih-i Cevdet, C.12, s.277-279; Mahmut Cevat, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilatı ve İcraatı, (Yayına Hazırlayan Taceddin Kayaoğlu), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s.3-5.
- ⁵ Akyüz, Aynı Eser, s.74.
- ⁶ Akyüz, Aynı Eser, s.141.
- ⁷ 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin ilgili maddeleri için bkz., Mahmut Cevat, Aynı Eser, s.424-427.
- ⁸ Faik Reşit Unat, Türkiye'de Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, Ankara 1964, s.42.
- ⁹ Unat, Aynı Eser, s.43.
- ¹⁰ Cavit Binbaşıoğlu, Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi, İstanbul 1995, s.35.
- ¹¹ Nizamnamenin ilgili maddeleri için bkz., Mahmut Cevat, Aynı Eser, s.427-430.
- ¹² Mahmut Cevat, Aynı Eser, s.431-432.
- ¹³ 1876 Kanun-i Esasisi, Düstur, Birinci Tertip, C.IV, s.4-20; Suna Kili-A. Şeref Gözübüyük, Türk Anayasa Metinleri, Sened-i İttifaktan Günümüze, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1985.
- ¹⁴ Akyüz, Aynı Eser, s.231-232.
- ¹⁵ İzmit Sancağı sınırlarını gösteren harita için bkz. EK I.
- ¹⁶ Tahsil-i İptidaiye İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurinin Vezaifesi Hakkında Nizamname, Düstur, İkinci Tertip, C.II, madde 41-46, s.409-415.
- ¹⁷ Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı, Düstur, İkinci Tertip, C.IV.
- ¹⁸ Halil AYTEKİN, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Sakarya'da Eğitim Örgütü ve Yönetimi", I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Adapazarı 22-23 Haziran 1998, Bildiriler, Adapazarı 1999, s.304.
- ¹⁹ Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı, madde 40.
- ²⁰ Halil AYTEKİN, İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi, Ankara 1991, s.43.
- ²¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dosya Usulü İradeler Tasnifi (DÜİT), 66-5/11-8, 20 Rebiülahir 1334.
- ²² DÜİT, 66-5/11-3, 20 Rebiülahir 1335.
- ²³ DÜİT, 66-4/5-1, 8 Rebiülahir 1337.
- ²⁴ DÜİT, 66-4/5-15, 3 Ramazan 1338.
- ²⁵ Mekatip-i İptidaiye-i Umumiye Talimatnamesi, İstanbul 1331, madde 111-112.
- ²⁶ AYTEKİN, Aynı Makale, s.306.
- ²⁷ AYTEKİN, Aynı Eser, s.54
- ²⁸ Mekatip-i İptidaiye-i Umumiye Talebe Kuyud ve Kabulüne, Tedrisata, Muallimlerin Vezaifesine ve Ders Vakitlerinin Suret-i İsti'maline, Derslere, Vazifelere, Cezalara Dair Mevadd-ı Umumiye, 20 Ağustos 1330 (2 Eylül 1914), madde 21'den naklen AYTEKİN, Aynı Makale, s.307.
- ²⁹ AYTEKİN, Aynı Makale, s.308.
- ³⁰ Aynı Yer.
- ³¹ Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı, madde 81-83, Düstur, İkinci Tertip, C.IV, s.401. Ayrıca Maarif-i Umumiye Nizamnamesi madde 10-12 için bkz., Mahmut Cevat, Aynı Eser, s.426.
- ³² Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 13. maddesi için bkz., Mahmut Cevat, Aynı Eser, s.426.
- ³³ Mekatip-i İptidaiye-i Umumiye Talimatnamesi, madde 88-103.
- ³⁴ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1310, s.840 vd.
- ³⁵ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1319.
- ³⁶ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1321.

- ³⁷ Kemal H. Karpat, Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics, The University of Wisconsin USA, 1985, s.166-167.
- ³⁸ Karpat, Aynı Eser, s.188-189.
- ³⁹ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1306.
- ⁴⁰ "Sakarya", Yurt Ansiklopedisi, C.IX, İstanbul 1983, s.6461.
- ⁴¹ Aynı Yer.
- ⁴² Yurt Ansiklopedisi, s.6462.
- ⁴³ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1. Sene, 1316, Matbaa-i Amire 1316, s.1229-1230.
- ⁴⁴ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, s.1232-1233.
- ⁴⁵ BOA, İrade-i Maarif, 1329 Cemaziyelevvel/1.
- ⁴⁶ BOA, İrade-i Maarif, 1330 Safer/9.
- ⁴⁷ BOA, İrade-i Maarif, 1331 Şevval 28/5. EK II.
- ⁴⁸ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1316, s.1233.
- ⁴⁹ Akyüz, Aynı Eser, s.201.
- ⁵⁰ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 6. Sene, 1321, Matbaa-i Amire 1321, s.717.
- ⁵¹ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1321, s.718.
- ⁵² Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1321, s.719.
- ⁵³ Avni Özlüre, Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi, İstanbul 1981, s.127; Pars Tuğlacı, Osmanlı Şehirleri, İstanbul 1985, s.175.
- ⁵⁴ İzmit merkezdeki 120 öğrencili 1 erkek, 80 öğrencili bir kız Yahudi okulu bu sayıya dahildir.
- ⁵⁵ Bu dersler için bkz., Mahmut Cevat, Aynı Eser, s.425.
- ⁵⁶ Akyüz, Aynı Eser, s.197.
- ⁵⁷ Akyüz, Aynı Eser, s.197.
- ⁵⁸ Bu dersler için bkz., Mahmut Cevat, Aynı Eser, s.428-431; Maarif-i Umumiye Nizamnamesi madde 23,29,38.
- ⁵⁹ Akyüz, Aynı Eser, s.202.
- ⁶⁰ AYTEKİN, Aynı Makale, s.309.
- ⁶¹ AYTEKİN, Aynı Makale, s.310.
- ⁶² AYTEKİN, Aynı Makale, s.310.
- ⁶³ AYTEKİN, Aynı Makale, s.311-312.
- ⁶⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (ASD), C.II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları (ATAM), Ankara 1997, s.202.
- ⁶⁵ ASD, C.II, s.168.
- ⁶⁶ Cezmi Eraslan, "Türk İnkılabında Yöntem ve Anlayış", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Atatürk İnkılabı ve İnkılab Tarihi Enstitüsü Dergisi, Yıl 1/2002, Sayı 2, İstanbul 2002, s.139-140.
- ⁶⁷ Hükümet Programlarında Eğitim, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.7-10.
- ⁶⁸ Bu konuda bkz., Ali Arslan, Darülfunun'dan Üniversite'ye, İstanbul, Kitapevi Yayınları, 1995.
- ⁶⁹ Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C.II, ATAM, Ankara 2002, s.109.
- ⁷⁰ Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C.II, s.123.
- ⁷¹ Akyüz, Aynı Eser, s.305.
- ⁷² Akyüz, Aynı Eser, s.302.
- ⁷³ Orhan Turgut, Cumhuriyet Dönemi İlk ve Ortaöğretim Programları, Ankara 1992, s.101; Akyüz, Aynı Eser, s.302.
- ¹ Sakarya 1954 yılına kadar Kocaeli'ne bağlı bir yerdir. Bu nedenle 1954 yılına kadar Sakarya'da eğitim alanındaki gelişmeler incelerken yer yer Kocaeli ilinin geneli alınmak zorunda kalmıştır.
- ² Milli Eğitimde 50 Yıl, 1923-1973, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1973, s.26.
- ³ Milli Eğitimde 50 Yıl, s.28.

Sakarya'da Eğitim

⁷⁷ Buradaki okul bilgileri Cumhuriyetin 50. Yılında Sakarya isimli Sakarya Valiliği tarafından 1973 yılında bastırılan 1973 İl Yılığında alınmıştır.

⁷⁸ 1973 İl Yılığ, s. 117-118.

⁷⁹ 1973 İl Yılığ, s. 119.

⁸⁰ 1973 İl Yılığ, s. 121.

⁸¹ 1973 İl Yılığ, s. 118.

⁸² Milli Eğitimde 50 Yıl, s. 10.

⁸³ Milli Eğitimde 50 Yıl, s. 12.

⁸⁴ Milli Eğitimde 50 Yıl, s. 4.

⁸⁵ Milli Eğitimde 50 Yıl, s. 49.

⁸⁶ Milli Eğitimde 50 Yıl, s. 47.

⁸⁷ Taşkesen, Aynı Tez, s. 37.

⁸⁸ Binbaşıoğlu, Aynı Eser, s. 18.

⁸⁹ Akyüz, Aynı Eser, s. 340.

⁹⁰ 1973 İl Yılığ, s. 124.

⁹¹ Akyüz, Aynı Eser, s. 342.

⁹² Milli Eğitimde 50 Yıl, s. 99.

⁹³ 1973 İl Yılığ, s. 111.

⁹⁴ 1973 İl Yılığ, s. 124-125.

⁹⁵ 1973 İl Yılığ, s. 127.

⁹⁶ 1973 İl Yılığ, s. 124.

⁹⁷ 1973 İl Yılığ, s. 125.

⁹⁸ Milli Eğitimde 50 Yıl, s. 12.

⁹⁹ Milli Eğitimde 50 Yıl, s. 28.

¹⁰⁰ 1973 İl Yılığ, s. 122.

¹⁰¹ Milli Eğitimde 50 Yıl, s. 3.

¹⁰² Aynı Yer

¹⁰³ 1973 İl Yılığ, s. 121.

¹⁰⁴ 1973 İl Yılığ, s. 115.

¹⁰⁵ Milli Eğitimde 50 Yıl, s. 54.

¹⁰⁶ Bu okulların tarihsel gelişimi 1973 İl Yılığında alınmıştır.

¹⁰⁷ 1973 İl Yılığ, s. 123, 126.

¹⁰⁸ 1973 İl Yılığ, s. 124, 126.

¹⁰⁹ 1973 İl Yılığ, s. 126.

¹¹⁰ Sakarya Üniversitesi ve halk eğitimi konularına ileride değinilecektir.

¹¹¹ Milli Eğitimde 50 Yıl, s. 49.

¹¹² Milli Eğitimde 50 Yıl, s. 54.

¹¹³ Milli Eğitimde 50 Yıl, s. 63.

¹¹⁴ Milli Eğitimde 50 Yıl, s. 79.

¹¹⁵ 1973 İl Yılığ, s. 104.

¹¹⁶ 1973 İl Yılığ, s. 105-108.

¹¹⁷ 1973 İl Yılığ, s. 107-108.

¹¹⁸ Milli Eğitim İstatistikleri, 1979-1980, Devlet İstatistik Enstitüsü Yay. (DİE), Ankara 1981, s. 85.

¹¹⁹ Milli Eğitim İstatistikleri, 1980, s. 36-37.

¹²⁰ Milli Eğitim İstatistikleri, s. 62.

- ¹²¹ Milli Eğitim İstatistikleri, s.2-5.
- ¹²² Milli Eğitim İstatistikleri, 1989-1990, DİE, Ankara 1991, s.20.
- ¹²³ Milli Eğitim İstatistikleri, s.50.
- ¹²⁴ Milli Eğitim İstatistikleri, s.136.
- ¹²⁵ Milli Eğitim İstatistikleri, s.205.
- ¹²⁶ www.die.gov.tr/TURKISH/ISTATIS/esg2/f.htm
- ¹²⁷ [www.die.gov.tr/ TURKISH/ISTATIS/esg2/f.htm](http://www.die.gov.tr/TURKISH/ISTATIS/esg2/f.htm)
- ¹²⁸ Aynı Yer.
- ¹²⁹ Milli Eğitim İstatistikleri, 1999-2000'den naklen Taşkesen, Aynı Tez, s.106.
- ¹³⁰ Milli Eğitim İstatistikleri 1997-98, DİE, Ankara 2001, s.85.
- ¹³¹ Milli Eğitim İstatistikleri, s.20.
- ¹³² Milli Eğitim İstatistikleri, s.164-165, 182-183.
- ¹³³ Milli Eğitim İstatistikleri, s.20.
- ¹³⁴ Milli Eğitim İstatistikleri, 1998-99, DİE, Ankara 2002, s.93.
- ¹³⁵ Milli Eğitim İstatistikleri, s.178-179.
- ¹³⁶ Taşkesen, Aynı Tez, s.120.
- ¹³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz., Ersen Sert, Depremın İlköğretim Öğrencilerinin Güdülerini ve Başarı-Başarısızlık Yüklemelerini Etkileme Düzeyi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2002; Yönettiği bu tezdten beni haberdar eden Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi Yard. Doç. Dr. Murat İskender'e teşekkür ederim.
- ¹³⁸ "Sakarya", Yurt ansiklopedisi, s.6506.
- ¹³⁹ Milli Eğitim İstatistikleri, 1979-1980, s.41.
- ¹⁴⁰ Milli Eğitim İstatistikleri, s.303-307.
- ¹⁴¹ www.die.gov.tr/TURKISH/ISTATIS/esg2/f.htm
- ¹⁴² Aynı Yer.
- ¹⁴³ Milli Eğitim İstatistikleri, 1997-98, s.21.
- ¹⁴⁴ Milli Eğitim İstatistikleri, s.311-319.
- ¹⁴⁵ Milli Eğitim İstatistikleri, s.310-324.
- ¹⁴⁶ Milli Eğitim İstatistikleri, 1979-80, s.2-26.
- ¹⁴⁷ Milli Eğitim İstatistikleri, s.39-50.
- ¹⁴⁸ Milli Eğitim İstatistikleri, 1989-90, s.318-377.
- ¹⁴⁹ Milli Eğitim İstatistikleri, s.429-438.
- ¹⁵⁰ www.die.gov.tr/TURKISH/ISTATIS/esg2/f.htm
- ¹⁵¹ Milli Eğitim İstatistikleri, 1997-98, s.461-472.
- ¹⁵² Milli Eğitim İstatistikleri, s.21.
- ¹⁵³ Milli Eğitim İstatistikleri, 1998-99, s.342-409.
- ¹⁵⁴ Cumhuriyetin 75. Yılında Sakarya, Sakarya Valiliği Yay., Sakarya 1998, s.150. Bu listedeki anaokulları toplama dahil edilmemiştir.
- ¹⁵⁵ Milli Eğitim İstatistikleri, 1998-99, s.24-25.
- ¹⁵⁶ Taşkesen, Aynı Eser, s.120.
- ¹⁵⁷ <http://sakarya.meb.gov.tr/istatistik.htm>
- ¹⁵⁸ Okulların isimleri için bkz. EK III.
- ¹⁵⁹ Milli Eğitimde 50 Yıl, s.87.
- ¹⁶⁰ Sakarya Üniversitesi'nin tarihi gelişimi tarafımızdan ayrı bir çalışma olarak ele alındığından burada çok kısa bir özet bilgi verilmiştir.
- ¹⁶¹ "Sakarya", Yurt Ansiklopedisi, s.6507.
- ¹⁶² Cumhuriyetin 75. Yılında Sakarya, s.154.
- ¹⁶³ Milli Eğitimde 50 Yıl, s.95.
- ¹⁶⁴ Milli Eğitimde 50 Yıl, s.104.
- ¹⁶⁵ www.die.gov.tr/
- ¹⁶⁶ gös. yer.
- ¹⁶⁷ www.die.gov.tr/

VI

ADAPAZARI'NDA BELEDİYESİLİK FAALİYETLERİ

Yrd. Doç. Dr. Ebubekir SOFUOĞLU
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ, HENDEK MESLEK YÜKSEK OKULU
ÖĞRETİM ÜYESİ

Belediye ve İnsan

İnsanlar, hayatını devam ettirirken birtakım unsurlara ihtiyaç duyarlar. Mesela su, insanın hayatını devam ettirmede, onun vazgeçemeyeceği bir ihtiyaçtır. Yine aynı şekilde, hatta ondan daha fazla derecede solunum ihtiyacını hisseder. İnsanın bu ihtiyaçlarını yiyecek, giyecek, temiz bir doğa, saygın itibarlı bir çevre gibi artırmak mümkündür. İnsanın bu ihtiyaçları onun vazgeçemeyeceği öncelikleridir. Vazgeçilemeyecek bu öncelikler de insanı sosyalleşmeye iter. Tek başına yaşayamayacağını kavrayan insan da kendini topluma açar veya toplum içinde birlikte yaşama zorunluluğunu hissetmeye başlar. Birlikte yaşama insanın hayatını bir çizgiye oturtur. Bu çizgide insanlar kendi sergiledikleri davranışlar sonucu bazen olumsuzluklarla karşılaşır veya kendileri normal davranışlar içerisinde oldukları halde bu kez birlikte olmak istediği toplum tarafından herhangi bir tecavüze maruz kaldıkları da olur; ancak bu onların tek başına yaşamaları kadar kendilerine zararlı sonuçlar doğurmayabilir. Yani bazen olumsuzluklarla karşılaşmış olsalar da insanlar genellikle tek başına yaşamaktan çok, toplum içinde yaşamak eğilimindedirler.

İşte bu birlikte yaşama, bu arzuyla birlikte insanlara bir takım sorumluluklarla gelir. Birlikte yaşamaya karar verildiği anda, sorumluluklar da kendini hissettirmeye başlar. Bu sorumluluklar da toplumun emniyet ihtiyacının temini, adalet ihtiyacının temini gibi ortak hizmet alanları olarak sıralanabilirler. Bu sorumluluklara ilaveten sıralanabilecek bir başka hizmet alanı da belediye hizmetleri olarak öne çıkmaktadır. Sanki farklı bir alanmış gibi söylenen belediye hizmetleri bazen birçok hizmet alanını da içinde barındırabilir. Yani belediye hizmetleri derken, akıllara ister istemez ilk olarak yol, su, köprü, kanalizasyon hizmetleri gibi bayındırlık faaliyetleri gelmekle birlikte; sağlık hizmetleri, çevre düzenlemesi ve temizliği hizmetleri, imar hizmetleri, ticari faaliyetlere destek hizmetleri gibi birçok faaliyet de akıllara gelmektedir. Dolayısıyla belediye hizmetleri insan hayatını kolaylaştıran birçok desteği bünyesinde barındırmaktadır. Karşısına çıkan sorunları çözerek onların üstesinden gelmeye çalışan insan, toplumsallaşmayla birlikte oluşan ortak ihtiyaçları da bu şekilde belediye faaliyetleri tesis ederek gidermeye çalışır. Belediyeyi tesis ederek kendisine ve hemcinslerine ortak yaşam alanları oluşturur ve yine bu faaliyetlerle

oluşturduğu bu yaşam alanlarını giderek daha geliştirir, güzelleştirir. Ve yine insanın yaşam alanlarını geliştirme, güzelleştirme gayretleri ile beledi faaliyetlerin ilgi alanları genişler. Başlangıçta sadece yol, su ve buna benzer bir-iki temel ihtiyacın karşılanması gibi kısır alanlarda görülebilen belediye hizmetleri, insanların karşılarına çıkan ihtiyaçlara ve çağın gelişme trendine göre sağlık hizmetleri, kültür hizmetleri, turizm hizmetleri gibi alanlara yayılarak genişler.

Bu hizmetler bugün belediyenin kurumsal hizmetleri arasında görülse de, geçmişte belediyelerin faaliyet alanları dışında da olabiliyordu. Ancak her ne kadar belediye çatısı altında görülmüş olmasa da yapılan bu hizmetler birer beledi hizmet olarak değerlendirilmelidir. Nitekim, öyle örneklere sıkça rastlanabilmektedir. Yani bugün belediyenin icra ettiği faaliyetlerin bir kısmının geçmişte kaymakamlıklarca, nahiye müdürlüklerince yapıldığı görülmektedir. Bu çerçevede İzmit sancağına bağlı Adapazarı'nda da aynı uygulamalarla karşılaşılmaktaydı. Her ne kadar 1868 yılına kadar belediye olmasa da, ileride de bahsedileceği gibi belediyenin yapması gereken bazı hizmetler bazen İzmit Mutasarrıflığına, bazen Adapazarı kaymakamlığına yapılmaktaydı. Yani o dönemde belediye hizmet alanları bugünkü kadar geniş değildi ve ileride bahsedilecek bazı beledi hizmet örneklerinde olduğu gibi, yapıldığı bahsedilen bazı beledi hizmetler belediyelerce değil de kaymakamlıkça, mutasarrıflıkça yürütülen hizmetlerdi.

İzmit sancağına bağlı Adapazarı'nda da böyle ciddi sayılabilecek hizmetler görülmektedir. Adapazarı'na hizmet yapılması, onun bu hizmete olan ihtiyacından kaynaklanmakla birlikte, Adapazarı'nın taşıdığı potansiyel de hizmeti çeken bir başka unsurdu. Adapazarı'nın bu potansiyeli öncelikle onun coğrafi konumunda gizliydi. Adapazarı'nın sahip olduğu ve ona geniş imkanlar sağlayan coğrafi konumu bugün olduğu gibi tarihte de gözlerden kaçmamıştı.

Bugünkü şehrin çekirdeğini teşkil eden (Ada köyü veya nahiyesi), bir iktisadi ve içtimai merkezdi. Her hafta kurulan pazara, civar köyler ve göçebe aşiretler halkı gelir, mahsullerini satar ve bu şekilde oluşan sosyal mübadele, insanlar ve cemaatlar arası sosyal ve kültürel alışveriş burayı yavaş yavaş canlı bir merkez haline getirmiş, gelişmesine zemin hazırlamıştır. Evliya Çelebi'nin bahsettiği kasaba da burası olsa gerekir. Evliya Çelebi 1058 (1648) yılında Şarka doğru "Sapanca gölü kenarınca ağaçlık deryası içre giderek dipsiz, bucaksız ormanları ibret gözüyle temaşa" ettiğini söyledikten sonra, "Hasenden, Hasenden? Pazarı kasabasında menzil aldık. Burası ormanlı, dağlı, bahçeli, camili, han ve hamamlı, çarşı ve bazarlu müzeyyen bir kasabacıktır. Yüz elli akçelik kazadır. Yeniçeri serdarı, kethüda yeri, subaşısı vardır. Bu mahalde bir çamurlu meşhur bataklık vardır ki üzerinde uzun tahta bir köprü vardır. Buradan da geçtikten sonra yine şarka 12 saat ormanlar içinde giderek (Düzce Pazar) kasabasına geldik. Burası Bolu'nun nahiyesiydi" diyordu¹.

Evliya Çelebi'nin "Seyahatname"sine de coğrafi konumundan kaynaklanan yeşil çevresi ve ticari canlılığıyla geçmiş olan Adapazarı, 1837-1950 arasında Osmanlı-Cumhuriyet devirlerinin bir kazası idi ve 113

yıl sonra bağılı olduğu Vilayetten ayrılmak temayülünü duyuyordu. Bu duygu, 1950-1954 arasında dikkat çekici bir gayreti besleyecek, sonunda Adapazarı arzusuna kavuşacaktı. Adapazarı'nın bağılı bulunduğu vilayetten ayrılma, il olma talebi 113 yıl sonra birden oluşmuş bir talep değildi ve bu eğilim sadece halkın gönlünde olan bir talep değil, aynı zamanda Adapazarı potansiyelinin zorladığı bir eğilimdi.

Gerçekten Türkiye'nin idari taksimatında 1950-1960 arası devreler yapılan bazı idari değişiklikler arasında Adapazarı kazasının bağılı olduğu Kocaeli (İzmit) Vilayetinden ayrı bir vilayet olması hadisesi bu gibi değişikliklerin en tipik, üzerinde durulmaya değer numunesiydi. Kaza Vilayet olmadan evvel ve sonra yalnız bir "Toplanma, Yığınlaşma-Aglomeration" sahası olmakla kalmamış, aynı zamanda muhtelif bölge ve memleketlerden gelenleri hazmedip eriten "Şehirleşme-Urbanisation" sahnesi de olmuştu. 1950'den önce şehir olma, Vilayet haline gelme potansiyelini gösteren çevre, yavaş yavaş bu hareketin şuurunu elde edecek, bir taraftan resmi yoldan, öte yandan fikir hareketi ve ticari canlılık vasıtasıyla Vilayet olma imtiyazının bir hak olduğu telakkisi bir halk efkarı halinde etrafa yayılacaktı.

Önce 10 kazalık Kocaeli Vilayeti'nin bir cüz'ü olan Adapazarı'nın diğer kazaları, hatta bağılı olduğu Vilayet merkezi İzmit'e nispetle bereketli bir nüfus sahası olduğuna işaret etmek gerekir. Doğu Marmara bölgesinin bir parçasında İstanbul-Ankara karayolu uğrağı olan, demiryoluna Arifiye ile bağılı bulunan Adapazarı, elverişli coğrafi şartların sağladığı imkanların da yardımıyla zirai ve ticari bir pazar haline gelmişti. Tarihi teşekkülü esnasında Ada köyünde kurulan köylerarası pazar Cumhuriyetten sonra adeta kasabalar ve şehirlerarası pazar şeklini almıştır. Esasen 1914 Birinci Dünya Harbinden önce kurulmuş, milli bankacılık tarihinde müstesna yeri olan, sonradan bugünkü Türk Ticaret Bankası'nın ilk şekli olan Adapazarı İslam Bankası adı ile doğduğu ve buna ilaveten 1919'da da Emniyet Bankası'nın kuruluş yeri olmak gibi Türkiye çapında ekonomik ve ticari bir değer kazanmış olan Adapazarı, ağır ceza mahkemesi gibi ancak vilayetlerde görülen bir adli teşkilata da sahip olmasıyla, il olma potansiyelini daha o zamanlarda fiilen kazanmış gözüküyordu. 1908'den önceki kaymakamlarından bazılarında "Paşa" unvanını vermesi, II. Sultan Hamit'in hususi bir dikkatle Adapazarı'nın gelişmesini takip etmesi, tabiat güzelliklerinin ve fabrika, mektep, yol, köprü gibi eserlerin fotoğraflarını aldirıp Yıldız'daki hususi kütüphanesinde bulundurması devrin otoritesi tarafından da Adapazarı'nın değerlendirildiğinin alametleriydi.

Demografik açıdan da ilk modern sayımın yapıldığı 1927'den sonra yapılan her sayım Adapazarı'nın hızlı nüfus artışını rakamlarla ispat etmekteydi. O zaman mevcut olan 43 vilayet içinde yalnız 11 vilayet merkezinin nüfusu Adapazarı kazasının nüfusundan üstündü. Bu durum Adapazarı'na (Türkiye'nin 12 nci şehri) rütbesinin verilmesine, geri kalan 52 vilayet merkezinin adından sonra sıraya konmasına sebep teşkil ediyordu.

Kasabanın vilayet haline gelmesi hareketini takip ederken, belli ve şuurulu bir temayülün vesikasının ilk defa 23 Şubat 1951'de toplanan Adapazarı

Belediye Meclisi'nin Dahiliye Vekaletine sunduğu bir karar suretinde görülmekteydi. Tarihi kıymeti haiz olan bu kararda deniyordu ki:

*"Coğrafi vaziyeti ve iktisadi bünyesi itibariyle bağlı bulunduğu İzmit'e nazaran müstakil bir varlığa sahip olan, aynı zamanda arz ettiği karakteristik durumu bakımından civar kazalara göre merkezi vaziyette bulunan Adapazarı'nın Kocaeli'nden müstakil bir vilayet haline ircaı... gündeme alındı ve teklif okundu. Hinterlandı itibariyle hareketli iktisadi, sınai, zirai ve ticari hareketleriyle 63 vilayet merkezi içinde 12 numaralı şehir unvanını Devletin ihrai kayıtlarıyla iktisab etmiş bulunan ve bağlı oldukları İzmit'te iktisadi bir münasebeti bulunmayan Akyazı, Hendek, Düzce, Geyve, Osmaneli kazalarının bugünkü coğrafi durumlarına mütenasip olarak merkezi bir mevkiye kalan Adapazarı şehrinin coğrafi vaziyeti itibariyle Sapanca gölünden itibaren İzmit'e nazaran müstakil bir varlık... olduğu bir hakikattir. İktisadi vaziyeti de Adapazarı'na civar kazalara, hatta şimal Anadolu şehir ve kasabalarına karşı bir transit merkezi haline getirmiş olmak suretiyle şimdiki vilayet merkezi İzmit'in iktisadi ve ticari kıymet ve ehemmiyetini ortadan kaldırmıştır... Yıllardan beri Adapazarı'nda bir ağır ceza mahkemesinin bulunması da bu ehemmiyeti göstermeye kafidir... Hülasa her saat İzmit'e tefevvuk gösteren Adapazarı merkez olmak ve Sakarya unvanıyla anılmak üzere Kandıra, Karasu, Akyazı, Hendek, Düzce, Mudurnu, Göynük, Geyve, Osmaneli kaza olma projesi kanunlaştığı taktirde Sapanca kazalarından mürekkep bir vilayet kurulması yolundaki temennimizin 5442 sayılı Kanunun A bendi gereğince tahakkukunun sağlanması için keyfiyetin hükümete arzına karar verildi."*²

Belediye Meclisinin İçişlerine sunduğu bu talepte de görüldüğü gibi; il olmayı hedefine koymuş olan Adapazarı, 6419 sayılı ve 22 Haziran 1954 tarihli kanunla hedefine kavuşmuş, 30 Kasım 1954'te şehirde parlak bir merasim yapılmış, önceden hazırlanmış olan vilayet teşkilatı da 1 Aralık 1954'te işlemeye başlamıştı.

1951'de Belediyenin izhar ettiği ilk istekte de olduğu gibi; sadece il değil, aynı zamanda da 10 kazayı içine alan bir vilayet olmak gibi bir niyeti vardı. Bu geniş çevrede Kandıra, Karasu, Akyazı, Hendek, Düzce, Mudurnu, Göynük, Geyve, Osmaneli, o sırada kaza olma talebinde bulunan Sapanca bulunmaktaydı. Kocaeli vilayetiyle İçişleri Bakanlığı arasındaki yazışmalar, Bakanlıkça gösterilen lüzum üzerine valilikçe yapılan incelemeler neticesinde Sakarya vilayeti için Karasu, Akyazı, Hendek, Geyve ve ileride Sapanca kafi görülmüş ve 6419 sayılı Kanun yeni Sakarya Vilayeti için bu kazalardan ibaret sınırı çizilmişti. Daha sonra bu ilçelere yeni ilçeler de eklenecektir.

Hızlı nüfus artışıyla ve gelişmeye müsait potansiyeliyle Adapazarı, ilelebet İzmit'e bağlı bir kaza olarak kalamazdı ve potansiyeliyle vilayet olmayı hak etmişti. Potansiyeliyle kazanmış olduğu vilayet statüsü gibi, bu kez yine potansiyeliyle büyük şehir olmayı hak ediyordu. İşte bu gelişme çizgisinin de sonucu olarak Adapazarılıların da beklentileri üzere, 6 Mart 2000 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanan 593 sayılı Kararname ile Adapazarı Belediyesi, "Büyükşehir Belediyesi" statüsüne dönüştürülerek hak ettiği konuma ulaşmış

oluyordu. Tabi ki bu konuma gelmesi kolay olmamıştı. Adapazarı Belediyesi'nin 1869'dan 2000'e kadar olan süreçte "Büyükşehir Belediyesi" statüsü kazanıncaya kadar tabir uygunsa uzun-ince bir yoldan geçmişti. Ayrıca büyük şehir olmakla da sorunlar bitivermiş oluyordu.

Uzun-ince yol gerçekten de Adapazarı için önemli bir süreci işaret ediyordu. Adapazarı'nın, elinden tutulmamış ve fakat buna rağmen şehir gelişmesini zor şartlar altında da olsa sürdürmeye devam etmişti. Zor şartlar, kendi imkanlarıyla gelişmeye çalışan Adapazarı'nın yabancı olmadığı engellerdi. Adapazarı, bu zor şartlara rağmen gelişmesini sürdürüyordu. Başlangıç yıllarında bataklık olması, uzun yıllar İstanbul'un yanı başında İzmit'in ilçesi olmakla onun gölgesinde kalması, sellere, nehir taşmalarına, su baskınlarına maruz kalması, depremlerle sallanması, yine Adapazarı'nın gelişme kararlılığından vazgeçirememişti. Her doğal afetle, zaten güçbela geldiği noktadan tekrar geriye dönerek başlaması ve yeniden hız kazanmaya çalışırken bu kez başka bir doğal afetle karşılaşması, Adapazarı'nın ve Adapazarı'nın ümidini bitirememişti.

Aile içinde ihmal edilen, kendisinin geleceğinden çok fazla ümit beklenmeyen çocuk gibi olan Adapazarı, hem bu ihmale hem de karşılaşmış olduğu doğal afetlere direnmiş, gelişmesini buna rağmen devam ettirmişti. Adapazarı'nın ihmal edilişi, doğal afetlerle yıllar boyu karşı karşıya kalışı bir yana, son yaşadığı 17 Ağustos Depremi hepsine bedeldi. Birkaç deprem yaşamış Adapazarı için 17 Ağustos 1999 Depremi belki de şimdiki kadar yaşadığı doğal afetlerden en zararlı olanıydı. Deprem zaten dişleriyle tırnağıyla geldiği bu noktada Adapazarı'nın her şeyini bitirmiş, popüler tabirle kilometresini sıfırlamış, hatta ekşiye düşürmüştü.

Adapazarı, 17 Ağustos'la bu kez yeniden ve daha ağır bir zararla silbaştan yapmak zorunda kalmıştı. Deprem sağlık sisteminde, eğitim sisteminde büyük yaralar açmış, ağır kan kaybına yol açmıştı; ancak daha büyük zararlar, bu bütün alanları kapsayan belediye hizmetleriydi. Her ne kadar eğitim teşkilatıyla, sağlık teşkilatıyla tam olarak ilgilenmese de bu ve bunun gibi hizmetlere sağladığı altyapı hizmetleriyle ikinci derecede ilgileniyordu. Hem belediyenin doğrudan kendi alanlarına giren konularda hem de kendisini ikinci dereceden ilgilendiren konularda karşılaşılan zararlar yine belediyenin altından kalkması gereken hizmetlerdi. Yıllarca, yapılan belediye hizmetleriyle altyapı ve üstyapı sorunlarını çözmeye çalışan Adapazarı, 17 Ağustos'la başa dönmüştü. Başa dönmek umulmadık bir sonuçtu, ancak bu üzücü noktada da beklenilmedik gerekiyordu. İşte depremin sıfırladığı bu noktada da beklenilmediği harekete geçildiği görülmektedir. Şehir belediye hizmetlerle yeniden mamur hale getirilmektedir.

Şehirlere hizmetin en önemli aracı olan belediye hizmetleri Adapazarı çevresinde değerlendirilirken Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet sonrası olarak ele almak gerekmektedir. Adapazarı'na cumhuriyet sonrasında olduğu gibi cumhuriyet öncesinde de belediye hizmetleri verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ancak bu hizmetler bazen bugün modern belediyecilik anlayışında olduğu gibi

bazen başka kurumlarca verilmeye çalışılmıştır. Yani bugün belediyeler tarafından verilen hizmetler tarihte de bazen kaymakamlıklarca, nahiye müdürlüklerince verilirken; geçmişte belediyenin vermiş olduğu elektrik hizmetleri gibi bazı hizmetlerin de şu an başka kurumlarca verildiğinin görüldü gibi, belediye hizmet alanlarının başka kurumlarca ifa edildiğinin belirtilmesinde yarar vardır. Bu çerçevede, yoğun olarak cumhuriyet öncesi belediye bazı hizmetlerin belediye dışındaki birtakım kurumlarca verildiği sıkça rastlanılan vakalardır.

A) CUMHURİYET DÖNEMİ ÖNCESİ BELEDİYE HİZMETLERİ

a) Yol, Köprü Yapımı ve Tamirat Hizmetleri

Belediye hizmetleri arasında sayılan bayındırlık faaliyetleri çerçevesinde yol, köprü yapımları veya yapılmış olanların tamirat işlemleri hem masraf hem de yoğun çalışma gerektiren hizmetlerden sayılmaktaydı. 1890'ların sonları ve 1900'lerin başlarında Adapazarı'nda bayındırlık çalışmaları arasında önemli faaliyetler göze çarpmaktadır.

Bu çerçevede ilk olarak Adapazarı-İzmit demiryolu üzerindeki köprü hakkındaki rapor göze çarpmaktadır. Adapazarı-İzmit demiryolu çalışması tamamlandığında, Nafia Nezareti tarafından Demiryolları Genel Müdürü Hayri Bey, 1890 yılında demir yollarının teftiş ve kontrolü için görevlendirilir. Hayri Bey yaptığı teftişte bu hat üzerindeki köprünün sorunlu olduğunu tespit etmişti. Hayri Bey'e göre 3 metre olması gereken köprünün temelini yarım metre olduğunu ve bu nedenle köprünün yeniden yapılması gerektiğini öne sürer. Üzerinden tren geçtiğinde 7 derecelik bir şiddetle sallandığını ileri süren Hayri Bey'e, köprünün tehlikeli olduğu konusunda Sadri Bey de katılır. Köprünün yeniden yapılması maliyet olarak 4 bin lirayı bulacağı ve bu çalışmanın 1,5 yıl gibi bir süreyi alacağı ileri sürülerek bu konudaki hassasiyet dile getirilmeye çalışılır³.

Mabeyn-i Hümayun başkitaibetine Ticaret ve Nafia Nazırı Raif Bey tarafından 1890 yılında yine demiryolları ile ilgili bir müjde telgrafı çekilir. Demiryollarında gerek tünellerde ve köprülerde, gerekse demiryolu hatlarında yapılacak iyileştirme, yenileme faaliyetleri ilk bakışta demiryollarını ilgilendirirse de aslında demiryolu hatlarının geçtiği bölgeleri daha çok ilgilendirmektedir. Demiryolu hatlarının Adapazarı'ndan geçmesi ve demiryolu ulaşımının geliştirilmeye çalışılması aynı zamanda Adapazarı'nın da gelişmesine yol açacaktır. Çünkü ulaşım bir bölgenin gelişmesi için gerekli en önemli gelişme araçlarından birisidir. Mabeyn'e, Ticaret ve Nafia nazırınca çekilen ve Ankara demiryolu hattının Adapazarı'ndan Bilecik'e kadar olan kısmında yolcu ve yük taşımalarını içeren telgrafın aslında bir müjde oluşu, demiryollarının bir bölge için taşıdığı anlamdan kaynaklanmaktadır⁴.

Ticaret ve Nafia Nezareti'nden, Dahiliye Nezaretine 1910 yılında yazılmış bir raporda; yol yapımıyla ilgili önemli bir konudan bahsedilmektedir. Raporda Adapazarı-Bolu yolunun Kastamonu vilayeti sınırına kadar olan ve o havalinin en önemli yolu olan Adapazarı-Bolu yolunun tamirinin yapılmasının

gereğine işaret ediliyordu. Daha önce kısımlara ayrılarak ihale edilen yol, senelerce sürüncemede bırakılarak tamamlanmamış, bu şekilde tamamlanmayan ve bozuklukları devam eden yol ahaliye büyük sıkıntılar çektiriyordu. Ahaliden gelen şikayetlerin artması üzerine yolu teftiş için gönderilen memur, müteahhidin anlaşmasını feshetmişti. Yol tamirata için yeniden ihaleye çıkılmış, iş bu kez Yanko Efendi'ye ihale edilmiş ve Yanko Efendi'den tamirata hemen başlanması istenmişti. Yanko Efendi işe hemen girişmiş, ancak daha önceki müteahhitler hakkında gündeme gelen şikayetler, eskisi kadar olmasa da Yanko Efendi hakkında da gündeme gelmeye başlamıştı. Bu şikayetler üzerine müfettiş İlhami Bey görevlendirilmiş ve konunun incelenmesi istenmişti. İlhami Bey yapmış olduğu incelemede usulsüzlüklere rastladığını belirtmişti. Yanko Efendi, yapılan incelemeye göre yol yapımı için çürük taş kullanmıştı. Fakat bu çürük taş kullanımı, iddia edildiği kadar çok olmamıştı. Müfettiş İlhami Bey ayrıca, taşları kontrol ederek, bazılarını kabul ederken, bazılarını çürük olması nedeniyle kabul etmeyerek yola döşenmesini önlemişti. Ancak bu teftiş sırasında, çürük taşların çok olmaması, buraya yeniden taş getirilmesinin çok zor olduğu ve zaman alacağı, yolun çok önemli bir yol olmakla bir an önce bitirilmesi gereği gibi nedenlerle, müteahhide zorluk çıkarılmamış, anlaşması daha önce olduğu gibi feshedilmemiş, yol inşaatına devam etmesi hakkı iptal edilmemişti. Bunda, yola olan ihtiyaç ve yol bitirilerek halkın şikayetlerinin dindirilmesi düşüncesi etkili olmuştur⁵.

Adapazarı-Bolu yolunda bayındırlık hizmetleri ihtiyacı yaklaşık 9 yıl sonra 1919 yılında yeniden gündeme gelmişti. Adapazarı-Bolu yolundaki Sakarya Köprüsü'nün yeniden inşası Özel İdare, Nafia Nezareti, Dahiliye Nezareti arasında yazışmalara neden olmuş, sonra da İzmit mutasarrıfı ve nafia nazırının ilgilenmesiyle önemi gözler önüne serilmeye çalışılmıştı.

Sakarya'nın doğu bölgesi için alışveriş, ihracat gibi önemli ticari çıkış kapısı İzmit sancağına bağlı Adapazarı istasyonu idi. Adapazarı istasyonunun kullanılabilmesi için istasyona bağlanan yolların ve tek geçiş yolu köprü'nün sorunsuz bir şekilde geçişe, dolayısıyla ticarete elverişli olması gerekiyordu. Yani bölge için ticari çıkış kapısı konumunda olan istasyonun, o fonksiyonunu icra etmesi, bağlantı yolunun tamirine geçişe elverişli hale getirilmesine bağlıydı. Bunun için de Adapazarı-Bolu yolundaki Sakarya Nehri'nin üzerindeki köprü'nün yeniden yapılması gerekmektedir. Mudurnu kasabası halkı birlikte yaptığı çalışma ile Mudurnu'dan Adapazarı hududuna varıncaya kadar olan yolun büyük bölümünün taş, kereste ve malzeme ihtiyacının bile temin edildiği bildirilerek, Mudurnu hududundan Akyazı'ya kadar yapılması gereken 3,5 saatlik yolun harap olması ve bir de geçişe elvermeyecek derecede yenilenmesi gereken Sakarya köprüsü olduğundan dolayı, mahsulatın istasyona nakledilemediğinden ve böylece de ticaretin yapılamadığından şikayet ediliyordu. Köprüden kaynaklanan sıkıntı sadece ticarete elvermediğinden dolayı değil, başka konularda da gündeme geliyordu. Köprü olmadığından dolayı geçiş "sal"larla yapılıyor, bu da insan, hayvan ölümlerine, gerek şahsi gerek ticari malların kaybına yol açıyor, hele nehrin taşkınlık zamanlarında bu sonuçlar daha üzücü boyutlara ulaşabiliyordu. Köprü'nün üzerinde bulunduğu Adapazarı-Bolu yolu

önemli ana yollardan biri olduğu hasebiyle, köprünün tamamlanmasıyla yolun bölge ticareti için de bir canlılık kaynağı olacağı öne sürülüyordu. Bu yüzden muhtemelen Adapazarı Belediyesinden Nafia Nezareti'ne gönderilen taleple, bu köprünün yapılmasının önemine dikkat çekiliyordu. İzmit mutasarrıfının Nafia Nezareti'ne yazdığı bir talepte de Mudurnu-Akyazı arasında takriben 20 km. uzunluğundaki şose yol için de 60-70 bin liradan az olmayacak paranın özel idarece karşılanmadığından dolayı bu paranın Nafia Nezareti'nce karşılanması isteniyordu. Hem bu şosenin yapımı hem de Sakarya köprüsünün yeniden tesisi bölgenin hayati ihtiyaçları olduğundan dolayı, acilen bunlarla ilgilenilmesi bekleniyordu⁶.

Yine bayındırlık hizmetleri çerçevesinde harita tespit çalışmaları, 1910 yılında yapılan bir diğer çalışma olarak dikkat çekmektedir. Memalik-i Harita Komisyonunca İstanbul, Adapazarı, Düzce, Eskişehir ve havalisinde bir harita ekibinin faaliyette bulunacağı bölge idarelerine bildirilerek ekibe gerekli kolaylığın gösterilmesi istenmişti. Bu arada harita komisyonunun İstanbul ile birlikte Adapazarı, Düzce, Eskişehir havalisinin de harita çalışması yapılacak iller arasına katılması, o zamanda belki de gelişme potansiyeli gösteren bir bölge olması nedeniyle Adapazarı'nın önemini gösteren bir işaret olarak değerlendirilebilir. Memalik-i Harita Komisyonunca bölge idarelerine gösterilmek üzere, harita memurlarına verilen resmi yazıyla, onlara her türlü kolaylık sağlanması istenmekteydi.

Memurlara verilen resmi yazıda, harita memurlarına gerekli her türlü kolaylık çerçevesinde, paraları peşin ve defaten ödemeleri şartıyla onlara kalacak yer, hayvanlarına yem temini, harita memurlarının dikmiş olduğu işaret levhalarının korunması çalışmaları sırasında kendilerine gerekli malzeme tedarikinin yapılması isteniyordu⁷. Yukarıda da belirtildiği gibi, Adapazarı'nın İstanbul ile birlikte harita çalışmaları içine alınması, bölgenin gelişme potansiyelinin o zaman da anlaşılması olma ihtimalini göstermekteydi.

b) Doğal Afet Yardımları

Belediyelerin faaliyet alanları içinde olan doğal afet yardımları, onların önemli vazifeleri arasındadır. Doğal afet yardımları ya doğal afetler vuku bulduğunda halkın bu afetten gördüğü zarar ve ziyanı gidermek için ya da doğal afetler olmadan onların halka, mahsulata, çevreye zararını önlemek için alınacak tedbirler şeklinde gerçekleşmekteydi. Adapazarı'nda idarenin her iki şekilde de, yani hem doğal afetler gerçekleştiğinde oluşan zarar ve ziyanı gidermek için ve hem de bu doğal afetler gerçekleşmeden tedbir alınması çerçevesinde yapılan yardımlar görülmekteydi.

Bu çerçevede ilk olarak 1872 yılında Adapazarı Bute karyesinde bir hizmet göze çarpmaktadır. O zamanlarda sık sık yapıldığı anlaşılan nehir yataklarının yerlerinin değiştirilmesi faaliyeti Bute köyüne bağlı Balıklı Nehri'nde de gerçekleşmiş, fakat bu değişiklik nehrin çevresine zarar vermesine yol açmıştı. Nehrin hasara neden olmasından dolayı, bu kez nehrin tekrar eski yatağına çevrilmesi için köylüler hafız Mehmet Efendi öncülüğünde talepte bulunmuşlardı⁸.

Yine su baskını felaketiyle ilgili başka bir belgede Adapazarı kaymakamının 1879 yılında Bâb-ı Âliye verdiği bilgidен bahsediliyordu. Belgeye göre Adapazarı kaymakamı Adapazarı'nda bir sel felaketi vukua geldiğini ve bundan sonra Adapazarı'nda alınacak tedbirleri sıraladıktan sonra, bu tedbirlerin bu kez su baskınlarından önce alınması gerektiğini Bâb-ı Âliye bildiriyordu⁹.

Su baskınlarıyla ilgili 1879 yılına ait başka bir belge de Adapazarı ve Akhisar ovalarının sular altında kaldığı bölgeye gönderilen memurların raporuyla haber veriliyordu. Bölgeye teftiş için gönderilen memurların Mabeyn'e göndermiş oldukları raporlarına göre; Sakarya Nehri'nin taşması üzerine Adapazarı ve Akhisar (Pamukova) ovalarının sular altında kalmasıyla bölgede hasar vuku bulduğu, ancak bu hasar miktarının geçen seneki kadar çok olmadığı anlaşılmaktaydı. Raporda 1,5 milyon dönüm arazinin iki gün boyunca sular altında kaldığı, yerleşim yerlerinde sokakların bile sular altında kaldığı hatta, sokak aralarındaki ulaşımın ağaç kütükleriyle yapılmak zorunda kalındığı belirtiliyor ve su baskınının bu derece yoğun olmasına karşılık da, kaymakamın fevkalade gayretleriyle halkın iki gün içinde evlerine inebildiği söylenecek, su baskınlarına mart ayındaki hararetin, mevsim normallerinin üstünde olduğunu bir başka neden olarak ilave ediliyordu. Haritaya göre birbirinden 20 km mesafede olan Geyve Boğazı'yla Adapazarı ve Akhisar ovalarında 1,5 milyon dönüm arazi 1-2 gün boyunca sular altında kalmış, ancak bu su baskını arazinin yarısında zarara yol açmış, diğer yarısında ise bunun aksine arazinin verimliliğini artırmıştı¹⁰.

Sakarya Nehri'nin taşması sonucu Adapazarı-Akhisar ovalarının sular altında kalması üzerine tespit ve teftiş için görevlendirilen memurlar, bu şekilde hasar tespitini yaptıktan sonra, bu konudaki alınacak tedbirleri de tartışıyorlardı. O zaman konuşulan tedbirleri ele alan memurlar, bu tedbirlerin olup olmayacağını tartıştıktan sonra, kendilerinin bu konudaki tekliflerini ilave ediyorlardı¹¹.

Sakarya Nehri'nin tekrar taşmasının önlenmesi için tartışılan Sakarya Nehri kenarına setler yapılma fikrine, hem çok pahalıya mal olacağı ve hem de mal olduğu miktarda fayda getiremeyeceği nedeniyle karşı çıkıyorlardı. Yine nehrin taşmasına engel olması amacıyla Sakarya Nehri'nin Sapanca Gölü'ne akıtılması, Sapanca Gölü'nün de İzmit Körfezi'ne bağlanması fikrini ise irtifa nedeniyle uygun bulmuyorlardı. Memurlar 20 km olan Sapanca-İzmit arasında her yüz metrede iki metre irtifa kaybı ve bu irtifa kaybının Sapanca Gölü'nün o kanaldan İzmit Körfezi'ne akacağı hatta göldeki çamurun akarak kanalı tıkaabileceği gibi nedenlerle Sakarya Nehri'nin Sapanca'ya, oradan da İzmit Körfezi'ne akıtılmasının mümkün olmadığından dolayı bu teklifin gerçekleşmeyeceğini öne sürüyorlardı. Bu tekliflerin gerçekleşmelerinin mümkün olamayacaklarını öne süren müfettişler, nehir taşmaları için bu kez kendileri öneride bulunuyorlardı. Bunlardan sonra, müfettiş memurlara göre Sakarya Nehri'nin taşmasının önlenmesi için, önce ahali ile birlikte nehrin sular çekildikten sonra temizlenmesi ve nehrin yatağında üs tüste biriken kumların tersane-i amire vapurlarıyla taşınarak, nehir yatağının derinleştirilmesi ve bu

şekilde nehrin taşmasının önüne geçileceği düşünülüyordu¹².

Aynı raporda bu kez muhacir iskanına dikkat çeken memurlar, buradaki muhacirlerin iskanlarında karşılaşılan zorlukları da aktarıyorlardı. Buraya gönderilen bir kısım muhacirlerin kendilerine gösterilen yerlerde kalamadıklarından bahsediliyordu. Onlara tahsis edilen yerlerde, yerli halkın meskûn bulunması nedeniyle muhacirlerin yerleşecekleri yerlerin daraldığından söz ediliyordu. Bununla beraber, gönderilen raporlarda bazı muhacirlerin aslında iskan sorunları yaşamadığı da belirtiliyordu. Bu muhacirler ziraatle uğraşan ahaliye yardımcı olmaları nedeniyle iskan sorunları yaşamıyorlardı¹³. Asayiş sorunlarının zaman zaman ortaya çıktığı da görülüyordu. Günümüzde çarşı pazar kontrolü yapan zabıtalara o devrede bu türlü asayiş sorunlarıyla ilgilendiği, arşiv belgelerinin incelenmesinden anlaşılmaktadır.

Doğal afetler sonucu oluşan su baskını veya nehir taşması nedeniyle oluşan zarar ziyanın giderilmesinin yanısıra, bazı doğal olmayan nedenlerden dolayı oluşan su baskınları nedeniyle oluşan zararların da gereğinin yerine getirilmeye çalışıldığı görülmekteydi. Bu çerçevede Adapazarı'nda Çark suyu üzerinde bulunan değirmenin 1903 yılında çevreye verdiği zararın da ortadan kaldırılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Çark suyu üzerinde Kangalzade Osman Bey ve ortaklarına ait değirmenin suyunun, devridaimi için seller yapılmış, bu seller de suyun yükseltilmesine yol açmıştı. Suyun yükselmesi de değirmen civarındaki tarla ve hanelerin zarar görmelerine yol açmıştı. Bunun üzerine İzmit Mutasarrıflığına, değirmenden dolayı oluşan su baskınlarının giderilmesi çerçevesinde, değirmenin istimlak edilerek sorunun halledilmesi şeklinde civardaki halkın talebi iletilmişti. Değirmenin istimlak edilerek tarla ve hanelerdeki su baskınının giderilmesi işinin önemine binaen acilen tamamlanması bir dilekçeyle mutasarrıflığa başvurulmuştu¹⁵.

Yine 1913 yılında İzmit Mutasarrıflığından bu kez şiddetli yağmur nedeniyle oluşan seller nedeniyle Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir belgede,

şiddetli yağmur nedeniyle Hasan Faki, Ermeni Yeniköyü ile muhacir yeni köylerinin ürünlerinin tamamen, Taşlık nahiyeleri, Değirmencik, Akçukur köylerinin ürünleri ise kısmen mahvolduğu haberi veriliyordu¹⁶.

Şiddetli yağmurlar ve yağmurların yol açtığı nehir taşkınları nedeniyle oluşan sellerin büyük hasara yol açtığı İzmit Mutasarrıflığından dahiliye nezaretine bildiriliyordu. Buna göre taşan nehir çekildikten sonra, Değirmendere ve Mudurnu nehirleri köylerindeki birçok hane ve önemli miktarda hayvanın telef olduğu haberi verilirken, bölgede hasar tespit çalışması yapıldıktan sonra alınacak tedbirlerin ayrıca Dahiliye Nezareti'nin bilgisine sunulacağı iletiliyordu¹⁷.

Bu kez de 1914 yılında Çaybaşı, Değirmendere, Kayalar, Çarha-i sani, Kanlıçay, Mesudiye ve Akyazı iskanlarında bulunan 37 değirmenden akan suyun Adapazarı-Hendek yolunun 5,5 km noktasında geniş bir bataklığa yol açtığından şikayet ediliyordu. Değirmenlerden akan suların kanal açılarak nehirlere veya denize ulaştırılması sağlanmayınca, akmayan su bölgeyi bataklığa dönüştürüyordu. Buna çözüm olarak da değirmenlerden akan suların kanallar açılarak bir kısmının Sakarya, bir kısmının da Mudurnu nehirlerine akıtılarak bataklığın kurutulması teklif ediliyordu. Ayrıca böyle bir çözüme gidildiği taktirde, bataklığın kurutulması gibi bir faydanın yanısıra, Bolu havalisini Adapazarı'na bağlayan yegane ulaşım imkanının burası olması nedeniyle ulaşım hizmetini layıkıyla yerine getirip her türlü ilişkinin ve özellikle ticari ilişkilerin canlanacağı, arazinin artık su baskınlarından kurtulacağı, bölgenin ziraate elverişli verimli bir arazi halini alacağı gibi faydalar sıralanıyordu¹⁸.

c) İskân Hizmetleri

Belediyecilik faaliyetleri çerçevesinde bu kez iskân faaliyetlerinde bulunulduğu görülmektedir. Bu faaliyetler arasında mahallelerin kurulması, tarlaların arsa şekline dönüştürülmesi, yerleşime açılacak yerlerin belirlenmesi, yapılandırma yapılacak veya yapılmayacak yerlerin belirlenmesi, iskan için yeni yerler açılması veya yanlış iskanın önlenmesi gibi çalışmalar öne çıkmaktadır.

Bugün olduğu gibi, 1890'lı, 1900'lü yıllarda da çok göç alan bir şehir olan Adapazarı'nda, bir de devletin iskan için göndermiş olduğu muhacirlerin Adapazarı'na yerleştiği görülmektedir. Hem göç nedeniyle hem de devletin iskan politikası nedeniyle gerçekleşen bu yerleşim faaliyetleri zaman zaman sorunlara da yol açmaktaydı. Devlet planlı olarak göç faaliyetlerinde aktif rol oynamakta, Osmanlı topraklarının yavaş yavaş kaybedilmesiyle buralarda yaşayan ve bu toprakları terk ederek Anadolu'ya gelmiş olan halkın hangisinin nerelere yerleşeceğine kendisi karar vermekteydi. Bu şekilde de devletin göç gönderme aktivitelerinden Adapazarı da nasibini almaktaydı.

Adapazarı'na göç faaliyetleri çerçevesinde ilk olarak Adapazarı'na yerleşmiş ve buradan da 1891'de Trablusgarp'a gönderilmeleri düşünülen muhacirlerin meselesi göze çarpmaktaydı. Trablusgarp'a gönderilmeleri düşünülen muhacirler Çerkez muhacirleriydi. Daha önce Adapazarı'na yerleştirilen Çerkezlerin bu kez Trablusgarp'a gönderilmeleri planlanmaktaydı. Buna karşılık olarak da Çerkezlerin gönderilmelerinin yanlış olacağı da

savunuluyordu. Çerkez muhacirlerinin buralara daha önce geldikleri, buralarda mal-mülk sahibi oldukları için yerlerinden edilmelerinin yanlış olacağı düşünülüyordu. Çerkez muhacirlerinden 20 seneden fazla bir zamandan beri Adapazarı'nda ve Hüdavendigar (Bursa) vilayetinde mal-mülk, mesken, arazi sahibi olanların göç ettirilmeleri halinde, "sahip olduklarını götüremeyecekleri ve adil de olamayacağı için, bunların gönderilmeleri yerine, buralara henüz gelmiş olanların Trablusgarp'a gönderilmeleri uygun olabileceği" ileri sürülüyordu. Bununla beraber, 20 seneden beri burada yerleşenlerin değil de yeni gelmiş olup, orda-burda kalanlarının halkın arazilerine tecavüz etmiş, oralarda haksız bir şekilde evler inşa etmiş olanların gönderilmelerinin yanısıra, bu gönderme faaliyetlerinin bir komisyon nezaretinde yapılmasının önemine dikkat çekilmekteydi. 3-4 kişiden oluşacak komisyonla yersiz, yurtsuz, sefil, perişan yaşayan ahalinin nerede, ne kadar yaşadığının tespit edilmesi ve ancak bundan sonra gönderilip gönderilemeyeceği tekrar değerlendirildikten sonra göçe tabi tutulmasının daha yerinde bir davranış olacağına işaret ediliyordu¹⁹.

Böylece devletin göç politikasını planlı bir şekilde uyguladığı görülmekteydi. Adapazarı'ndan Trablusgarp'a yersiz, yurtsuz, sefil, perişan bir halde ahaliyi orada, yer-yurt sahibi olmak üzere göndermeyi planlayan devlet, bu kez de 1894 yılında Köstence muhacirlerini yerleşmeleri için Adapazarı'na yönlendiriyordu²⁰.

Yine aynı şekilde 1898'de bu kez Rumeli muhacirlerinden 6 aileden oluşmuş 26 kişiyi yine yerleşmek üzere Haydarpaşa'dan bindirdiği Ankara treniyle Eskişehir'in yanısıra Adapazarı'na da gönderiyordu.²¹

Merkezden bu şekilde gönderilen göçmenler de yerli idare tarafından münasip yerlere yerleştiriliyordu. Göçmenlerin şehir içinde nereye yerleştirileceklerinin kararı da yerel yönetimlerin inisiyatifindeydi. Yerli idare hem bir plan ve program çerçevesinde düzenli şehirleşme için²² hem de göçmenlerin yerleşim ve güvenlik ihtiyaçlarının aynı zamanda giderilebilmeleri için, gelenlerin iskanını düzenliyor, yerleşebilecekleri yerlere onları yönlendiriyordu. Bunun için tarlaları arsalara çeviriyor ve bu şekilde yerleşmeye müsait yeni yerler açmaya çalışıyordu. Bu amaçla uzun süredir Adapazarı'na göç eden muhacirlerin, belli bir yere yerleştirilmeleri ve böylece muhacirlerin belli bir sayıya ulaşmaları sonucu onların oluşturdukları yeri 1902'de köye çevirip, bu köye de Salahiye ismini vererek şehirleşme mantığı içerisinde göç politikasını devam ettirmekle birlikte iskanı da düzenli bir seviyede tutulmaya çalışıldığı gösterilmiş oluyordu²³.

Salahiye diye köy kurmasından başka Adapazarı'nda iskan çalışmaları çerçevesinde mahalleler kurulduğu da görülmekteydi. Bu şekilde planlı bir şehirleşme anlayışı çerçevesinde mahalleyi iskana açmanın yanısıra, yapılaşma faaliyetleri de düzenli bir şekilde yapılmaktaydı. Açılan mahallelerde nerelerde yapılaşma olup olmayacağı ve bir mahallede ne gibi hizmetlerin olacağı da belirlenerek modern şehirleşmeyi çağrıştırır faaliyetler gerçekleştirilmekteydi.

Bu amaçla tren istasyonu yakınında Cemal Efendi'nin kullandığı 25 dönümlük arazinin 1911'de mahalleye çevrilmesine karar verilirken, bu

mahallenin dahilinde inşaat yapmanın mahzur olmadığı da ayrıca belirtiliyordu. Ayrıca bir mahallenin ihtiyacı olan mektep ve karakol binaları için de yer tespiti yapılıyor ve mahalle "Mecidiye" olarak isimlendiriliyordu. Buradan 1000'de 10 oranında yıllık 14 kuruş 10 para aşar bedeli vergi olarak alınacağı tespit ediliyordu²⁴.

Mahalle teşkili faaliyetinin bu kez Hacıoğlu civarında yapıldığı dikkat çekmektedir. Adapazarı Hacıoğlu Köyü civarında ve Tavuklar Köprüsü'ne giden cadde ile sahibi olduğu 50 dönüm tarlasını Reşadiye ismiyle mahalle haline getirmek isteyen Hacı Hamza'nın bu talebinde bir mahzur olmadığı ve böylece 1911'de bir mahalle kurulmasına izin verildiği bir başka belgede belirtilmekteydi²⁵.

Hacı Hamza'nın 50 dönümlük arazisinin mahalleye tahvilden önce arsa şekline dönüştürülüp daha sonra mahalleye tahvili ve mahalleye tahvili için gerekli prosedürün takibi şartı da ilave edilmekteydi²⁶.

Mahalle kurulması faaliyetlerine bir örnek de Erenler ve Hacıoğlu mevkilerinde görülmektedir. Adapazarı merkezine 1911 yılında bağlı görülen ve o zamanlarda köy olan Hacıoğlu ve Erenler beldelerinin mahalleye çevrilerek Adapazarı kazasına bağlanması Şura-yı Devlet'çe kabul edilmişti. Bunun yanı sıra yine o zamanlarda ayrı ayrı birer köy olan Tepe ve Kum beldelerinin önce "Tepekum" adıyla bir mahalleye dönüştürülmesi, dönüştürülen bu mahallenin de kazaya bağlanması aynı Şura-yı Devlet kararıyla kabul edilmişti²⁷.

Hem Hacıoğlu, Erenler ve Tepekum mahallelerinin oluşturulmasında, hem de diğer mahallelerin oluşturulmasında, Adapazarı kasabasının vereceği kararın yeterli olmayıp, İzmit Mutasarrıflığı'nın, Dahiliye Nezareti'nin, hatta Sadaret ve Şura-yı Devlet'in ve hatta padişahın izninin gerektiği, bir mahalle kurulmasının ne kadar zor olduğunu göstermesi bakımından ilginç bir uygulamadır.

Mahalle kurulması için uğraşılması gereken zorluk bir yana, bir mahalle için bile bu kadar bürokrasinin olması, belki de kolay gibi görünen mahalle teşkilatlarının arsaya daha sonra mahalleye tahvili gibi yerel idarenin takip etmek durumunda olduğu bu işlerinin kolay olmadığına bir başka göstergesiydi²⁸.

Adapazarı'nda bu iskan faaliyetleri çerçevesinde mahalle kurma çalışmalarının yanı sıra, yanlış iskanın önlenmesi gayretleri de görülmekteydi. Özellikle Adapazarı'na bağlı Karasu, Akyazı, Hendek'te başka şehirlerden özellikle 1909'da Ordu ve Trabzon'dan gelenlerin izinsiz bir şekilde yerleşmelerine, bunların özellikle orman alanlarını tahrip etmelerine engel olunmaktaydı. Haksız bir şekilde gelip yerleşmelerin birçok boyutu vardı. Öncelikli olarak bunların orman arazilerini tahrip edip kendilerine ev yapacak yerler açmaları, tarlalar açmaları ve ormanlara zarar vermeleri boyutu vardı. Ayrıca, Ordu ve Trabzon'dan gelenlerin orman arazilerinin yanı sıra, başkalarına ait arazileri de kullanmaya kalkmaları haksız iskanın bir başka boyutuuydu.

Ordu ve Trabzon'dan gelerek Adapazarı'nın Taşağıl ve Boztepe köylerine yerleşen bu göçmenlerin Sultanpınarı ve Kayıkçı Yaylası ormanlarını

tahrip ettiklerinden şikayet ediliyordu. Tahrip ettikleri ormanlarda ruhsatsız kulübeler inşa ederek buraları bir anlamda gayri resmi bir şekilde iskana açmış oluyorlardı. Bu yerleri birer yayla gibi kullandıkları anlaşılan Lazlar, yaz başlarında hayvanlarıyla birlikte buralara yerleşiyorlar, kasım ayının girişiyile de yerleştikleri köylerine geri dönüyorlardı. Hatta bunlar köylerine geri döndüklerinde burada çitadan yapmış oldukları kulübelerinin yıkılması gündeme gelmiş, fakat bu yıkım işinin orman nezaretine buyurulduğu anlaşılan 2.260 numaralı kararın, bu kulübelerin yıkım işine izin verip-vermediği kararının Liva İdare Meclisi tarafından karar verilmesi gerektiği görüşü öne çıkmıştı. Lazların orman açarak yapmış oldukları kulübeler küçümsenmeyecek boyutlara ulaşmıştı. Başlangıçta birkaç adetten ibaret olan kulübelerin rivayete göre 20 bine ulaştığı iddia ediliyordu. Göçmenler bu kulübeleri çitadan yapıyorlar ve 200 kuruşa mal ediyorlardı. Göçmenler buralara ormanları keserek kulübe inşa ediyorlar, yöre halkının yaylasını ve merasını bir yaz boyu kullanıyorlardı. Halkın bunların aleyhine açtıkları davayı da mahkemece kaybetmişler, bunlar da temyize başvurmuşlardı. Kulübeleri inşa ederek orman arazisini işgal edenlerin, yarın kulübelerini terk ederek köylerine döndüğü bir zamanda, jandarma nezaretince hem buraların temizlemesi hem de orman tahribine izin verilmeyeceğinin bu şekilde çevreye de anlatılmış olması ve yeni orman talanlarına oluşacak cesaretin kırılması gibi niyetlerle, bunların kulübelerin yıkılması gündeme gelmişse de bunun kararının yukarıda açıklandığı gibi 2.260 numaralı orman nezaretiyle ilgili hükmün kulübeleri yıkacak derecede bir izni kapsayıp kapsamadığının kararı liva meclisi idaresine bırakılıyordu²⁹.

Adapazarı'na gelip yerleşen Ordu ve Trabzonlular Taşağıl ve Boztepe'den başka Adapazarı'nın başka yörelerine de yerleşmeye çalışıyorlardı. Bu çerçevede Adapazarı'na yerleşen Ordu ve Trabzonluların bu kez Karasu'ya yöneldikleri göze çarpmaktaydı. Trabzon ve Ordu'dan hareketle Adapazarı'na, oradan da Karasu'ya gelen Ordu ve Trabzonluların orman alanını açıp yerleşmeye başladıkları görülmekteydi. Elli iki hane ile 180 kişi olarak gelen Ordu ve Trabzonlular orman alanını açarak inşa etmişler ev, mesken, tarlaları için her türlü resmi işlemleri yapmışlar, her türlü gayri menkulleri için sicil kayıtları ve buralara yerleşenler için nüfus kayıtları almışlar ve böylece gayri resmi fiillerini bir anlamda resmileştirmişlerdi. Orman alanı açılarak haksız bir şekilde tarla, arsa ve ev kazanmış olanlar, bu haksızlıklarını resmi kayıtlara geçirmenin yanısıra, buralara bir de tapu almaları, onların buralara cami, kilise, mektep gibi kamu ihtiyacını karşılayacak binalar yapmaları, buralara iyice yerleştiklerini gösteriyordu. Buralarda caminin yanısıra, kilisenin yapılması Ordu'dan ve Trabzon'dan göç edenlerin arasında Hıristiyanların da göç ettiğinin işareti olabilirdi.³⁰ Osmanlı Devletinin yıkılmaya yüz tuttuğu son dönemlerinde, topraklarını ele geçirmeye çalışmanın yanısıra, devletin gayr-i müslimlere eziyet ettiği, Ermeniler için sıkça söylendiği gibi onları soykırıma tabi tuttuğu söylentileri için bu iyi bir cevap niteliği taşıyordu. İyi bir cevap niteliği taşıyordu, çünkü göçmenlerin yerleştikleri yerlerde caminin yanısıra kilisenin olması, göçmenlerin içinde Hıristiyanların da olduğuna bir işaret ve daha önemlisi Ordu ve Trabzon'dan Adapazarı'na kadar Hıristiyan ve Müslüman göçmenlerin birlikte

gelmiş olmalarıydı. Bu göçmenlerin yüzlerce kilometre yoldan birlikte gelmiş olmaları, Hıristiyan ahalinin devlet tarafından, hatta Müslüman ahali tarafından eziyete tabi tutulduğu söylentilerinin neredeyse bütün Avrupa ülkelerince dile getirildiği o günlerde, aslında Hıristiyan ahali ve Müslüman ahali arasında herhangi bir sorun olmadığının bir işareti olarak önemli bir kanıttı. Hıristiyan ve Müslüman ahalinin aralarında sorun olmaması bir yana, eğer bu iki ahali yüzlerce kilometre yola birlikte çıkabiliyorlarsa, bu, aralarında bir dostluğun olduğunun bile işareti olarak gösterilse yanlış olmayacaktı. Ayrıca yolculukların genelde iyi başlayıp belki ortalarında, belki sonlarında sorunlu bittiğinin örneklerinin bol olduğu durumlarda, bunun aksine Trabzon ve Ordu'dan yola çıkan bu ahalinin bu kadar yolu geçtikten sonra, gelip yerleşmeleri ve burada birlikte yaşamaya başlamaları, yolculuk sorunlarıyla bitmeyecek dostlukları olduğu kanaatleri gözden kaçırılmayacak ihtimallerdi.

Göçmenlerin muhtemelen Hıristiyan-Müslüman birlikte göç edip, birlikte yaşamaya çalışmaları zor durumda olan Osmanlı devletinin birlik ve bütünlüğü açısından önemli adımlar olmakla birlikte, bunların orman alanını tahrip etmekle yanlış yapmış oldukları bir o kadar önemli ve devlete zararı dokunan bir gerçektir. Öte yandan devletin de Adapazarı'na gönderdiği nüfusla, Adapazarı'nda yerleşecek mahal kalmamıştı ve buna ilaveten Trabzon ve Ordu'dan gelenler de Adapazarı'ndaki iskan sorununu artırmaktaydı³¹.

Ormanların tahribiyle ilgilenen Karasu nahiye müdürü, Adapazarı kaymakamı, İzmit mutasarrıfı, dahiliye nazırı, orman ve maadin ve Ziraat nazırı yaptıkları yazışmalarda bir an evvel bu sorunun giderilmesini istiyorlardı. Onlara göre sorunun çözülmesi ise ancak bunların memleketlerine geri gönderilmeleriyle gerçekleşecekti. Eğer bunlar, geldikleri gibi geri gönderilmezlerse bu orman açma ve yerleşme daha başkaları için örnek olacak, orman alanlarını iskana açmak devam edecek, zamanla belki de ortada orman namına bir şey kalmayacaktı. Orman ve maadin ve ziraat nazırı dahiliye nazırına yazdığı bir rapor, aslında bunların buraya yerleşmelerinde, onların yerleşmelerine göz yuman ve onlara müsaade eden memurların suçunun büyük olduğunu söylüyordu. Orman alanını açıp ev, mesken, tarla yapanlara sicil kaydı, tapu, nüfus kayıtları vermek onların bu fiillerini onaylamak, hatta resmileştirmek anlamına geliyordu. Eğer göçmenlerin bu orman alanlarına yerleşmelerinin önüne geçilmez ve kesin bir şekilde gerek yeni gelenler ve gerekse çok eskiden gelenler geri gönderilmezse, tafelsi zor zararlarla karşılaşılabilirdi. Göçmenlerin ciddi bir araştırmayla tespit edilip gönderilmeleri yeni orman açmalarının önüne geçebilecek bir davranış olacaktır. Göçmenlerin orman alanlarına yerleşmeleri kadar önemli bir başka sorun, onların geri gönderilirken masraflarının hangi kurumca karşılanacağıydı. Bunların masrafları gündeme geldiğinde, bir yandan orman hasılatından karşılanması fikri gündeme getirilirken, bir yandan da orman ve maadin ve ziraat nazırlığı bütçesinden karşılanmasını fikri gündeme getiriliyordu. Yine bunların yol masrafları nahiye müdürlüklerine ilgili kazalar, hatta sandık eminliklerine yüklenmeye çalışılıyor, bu şekilde masrafları tazmin edecek finans kaynağı aranılıyordu. Bu tartışmalar arasında orman ve maadin ve ziraat nazırının önerisi

çok ilginçti. Nazır, göçmenlerin yol masraflarının, onların buralara yerleşmelerine göz yuman memurlardan alınmasını öneriyordu. Onların buralara yerleşmelerine göz yumarak, yeni göçlere neredeyse örnek olmaları Nazır için yeterli suç görünüyordu ve bu yüzden göçmenlerin memleketlerine gönderilirken oluşacak masrafların bunlarca karşılanmasını istiyordu³².

Orman ve maadin ve ziraat nazırının beyanları doğruluğu ihtimali önemli bir soruna işaret etmekteydi. Bugün de karşılaşıldığı gibi, ormanların sırf memurların ihmal ve müsaadeleri olduğu ihtimali usulsüzlüklerin o günlerde de yapıldığının üzücü örneklerinden biriydi. Bugünlerde olduğu gibi belki de maddi kaygılarla, ormanların tahrip edilmelerine memurlarca göz yumulması devlet yönetimlerindeki usulsüzlüklere tarihte de karşılaşıldığının işaretleriydi.

Adapazarı'nda, iskana yeni yerler açma ve iskana açılmaması gereken yeşil alan, orman arazisi türü yerlerde de eğer iskan olmuşsa onların önüne geçme gibi faaliyetlerin yanısıra daha önce de olduğu gibi mahallelerde de halkın iskanına zarar verecek engellerin de ortadan kaldırılmaya çalışıldığı görülmekteydi. Bu amaçlarla Boşnak muhacirlerin yaşadığı mahallede bataklığın varlığı mahallede iskanı zorlaştırıyordu. Bu konudaki sıkıntının bildirilmesi üzerine ticaret ve nafia nazırı bataklığın Boşnak mahallesi sakinlerine verdiği zararı tespit ettikten sonra, bataklığın kurutularak mahallenin bu sorundan kurtarılması gerektiğini düşünüyordu. Bu amaçla bu bataklığın kurutulması işinin maliyetinin ne kadar olacağını bile araştırılmasına ve bunun için bataklık mahalline mühendis gönderilerek maliyet tespitine başlamıştı. Ve bataklığın kurutularak Boşnak mahallesi sakinlerinin rahatlatılmasına gayret edilmişti³³.

d) Bataklık Kurutma Faaliyetleri

Adapazarı'nda iskan ve imar faaliyetleri ile birlikte bir başka belediye hizmet olarak, bataklık kurutma çalışmaları dikkat çekmektedir. Bataklık kurutma çalışmalarına neden olarak, şüphesiz Adapazarı ovasının yoğun olarak bataklıklarla kaplı olmasıydı. Adapazarı'nın çok göç alan bir yer olması ve alınan göçlerle de ovanın gittikçe nüfus yoğunluğunun artması ve buna bağlı olarak da ekili dikili alanların azalması, bataklıkların kurutularak ziraata elverişli hale getirilmesi zorunluluğunu gündeme getiriyordu. Bu şekilde bataklıklar kurutulacak, göç eden muhacirlere ekip dikme faaliyetleri için dağıtılacaktı. Bataklıkların kurutulmasıyla ekin alanları kazanmanın yanısıra, bataklıkların vermiş olduğu diğer zararlardan da kurtulması planlanıyordu. Bataklıklar buldukları çevreye soğuk iklim, rutubet, hastalık gibi zararlar verebiliyordu. Bunların kurutularak ortadan kaldırılmasıyla, bütün bu faydalar elde edilebilecekti. Bu amaçlarla belediye hizmetler arasında yoğun olarak bataklık kurutma çalışmalarına da rastlanmaktadır.

İlk olarak 1900 yılında Adapazarı Hendek ovasında 5.500'üncü metre civarlarındaki Çatalköprü adındaki göl ve bataklığın kurutulması teşebbüsleri göze çarpmaktadır. Ancak burada Çatalköprü göl ve bataklığının kurutulmasından ziyade, bataklık kurutulması adı altında usulsüzlük hatta

yolsuzluk iddiası öne çıkmaktaydı. Bu arazinin yarısı Seryaver Mehmet Paşa'ya ait görünürken, diğer yarısı da Yusuf bin Süleyman Galib, Mustafa Necati, Hacı Haşim, Hacı Hafız Ahmet, Muhammed Safvet, Muhammed Emin, Mehmed Said İbrahim, Ata ve Said adlı kişilere ait gözüküyordu; ancak bu kişilerin kimler olduğu ve nerede oldukları tam olarak bilinmiyordu. 20-30 bin dönüm civarında olan Çatalköprü bataklıkları için 2.000 liradan fazla para bile alınmıştı. Ancak arazi sahiplerinin isimlerinin ve yerlerinin tam olarak bilinmemesi gibi, bataklık kurutulması için alınan 2.000 liranın, gerçekten bataklık için mi, yoksa başka bir amaç için mi kullanıldığı da bilinmiyordu. Paranın nereye kullanıldığı bilinmemekle birlikte, muhtemelen buralarda nüfus artırılması için kullanılmış olacağı tahmini de yapılıyordu³⁴.

Yine bataklık kurutma faaliyetleri arasında olan ve 1894 yılında Gökçeören bataklığının kurutulması faaliyeti de bulunmaktaydı. Gökçeören bataklığının kurutulması işi 6.700 metre uzunluğunda, 7 metre genişliğinde, 4 metre derinliğinde bir kanal açma gibi büyük bir kazma işi olmakla, o dönemde değil Adapazarı'nın belki de devletin yürüttüğü büyük bir kanal çalışmasıydı.

Adapazarı merkezinin 2-2,5 kilometre kuzeybatısında olan Gökçeören göl ve bataklığı ilk olarak 40.000 dönüm olarak önce Ebuzziya Tevfik adına ihale edilmiş, daha sonra Mösyö Golaşi ile Mösyö Emil Borodi ve Hacı Alioğlu Bey'e verilmişti. Ancak bataklığın kurutulması işinin asıl sahibi Mösyö Golaşi idi. Diğerleri ise bu ihaleyi alma konusunda ona yardımcı olduklarından dolayı, hissedarlar arasında idi. Ancak Mösyö Emil Borodi, Mösyö Golaşi'den daha fazla belgelerde geçtiğinden dolayı, işin daha sonra devredilmiş olup onun tarafından yürütüldüğü ihtimal dahilindedir.

Bataklık kurutulmadan önce bölge 1 metre ile 80 cm arasında su tabakası ile kaplı idi ve içinde birçok değişik ağaç olan orman ve sazlıklarla kaplı ve batı sınırı yakınlarında da Gökçeören gölü vardı. Çark suyu tabir edilen Sapanca gölünün bir ayağı, Adapazarı civarından iki kola ayrılarak biri batıya, diğeri kuzeybatıya yayılarak Gökçeören gölüyle birleşiyor, doğuda kanal boyunca kuzeye kulaksız çiftliği, Alandüzü Kaputoğlu Çiftliği istikametinde, doğuya doğru yükselerek Çark suyu kollarına yakın devrini tamamlıyordu. Bataklık, fazla suyunu kahvehane yanından geçerek Sakarya Nehri'ne ulaştırıyordu. Bataklığın içinde birçok çeşitte ağaçlar ve içinde balık olan göl olduğu halde, bataklığın kurutulmamış olmasından dolayı ne gölden ne ormandan yararlanılabiliyordu. Ayrıca bataklık Adapazarı'na yakın olduğundan, kasabanın iklimini etkileyerek kışın soğuk ve rutubetli, yazın ise bulaşıcı hastalıklara kaynaklık ediyordu.

Kurutma işi Emil Borodi'ye verilince, Emil Borodi işe Çark suyu yakınından başlamış, kuzey batı istikametinde meyilli bir kanal açılarak, kazma işini tamamlamıştı. Kazılarak açılan kanal o günkü şartlarda yapılmış olan büyük işlerin arasındaydı. Bitirilen kanalın ölçüleri aşağıdaki gibiydi:

Kanal uzunluğu : 6700 metre

Kanal genişliği : 7 metre

Kanalın derinliği: Kaynak noktasında 4 metre; bitiş noktalarına doğru 2,5 ila 2.700 cm idi.

Bu şekilde, bu büyüklükte kanal açılıp Çark suyunun ayakları kanala çevrildikten sonra (daha önce Gökçeören gölünde birleşiyorlardı) sular iki sene boyunca çekilmesine devam ederek arazi, orada sadece Gökçeören gölü kalacak şekilde ancak kuruyabilmişti.

Kanalın üzerinde 1, 2, 3 nolu sağlam köprüler yapılmıştı. Bataklık kuruduktan sonra Emil Borodi'nin civar çiftliklerin sınırlarına müdahale ettiği söylentileri üzerine arazi 24.000 dönüm olarak sınırlandırılmıştı.

Emil Borodi bu tahdidden sonra kuruyan araziye içinde kulübe ve bekçisi olan bir nevi araştırma enstitüsü gibi bir numune çiftliği kurarak arazinin verimliliğini ölçmüş ve bu ölçme sonucunda bire on nispetinde buğday, mısır ve her türlü sebze, hatta en nazık meyve olan çilek bile yetiştirebilecek derecede iyi sonuçlar alınmıştı. Bu verimliliği gören ağırlıklı olarak Boşnak muhacirlerden oluşan ahali, tarla haline getirmek için bataklıktan kalan ormanları, izinsiz ruhsatsız keyfi bir şekilde talan etmeye başlamışlardı. Fakat ormanlardan sadece Emil Borodi'nin yararlanma hakkı olmakla birlikte Borodi, ormanlardan kereste ve odun satarak sadece 4-5 bin kuruş civarında fayda sağlayabilmişti.

Sudaki balıklardan yararlanma sırasında ise daha önce göle yaklaşılacakken, bataklık kuruduktan sonra gerek Gökçeören ve gerek Kargalı göllerinden nasıl olduğu belli olmayan bir şekilde 25-30 bin kuruş kadar kazanç elde edilmiş, hatta Düyun-u Umumiye-i Osmaniye 10-15 bin lira kadar kazanç sağlamıştı. Bu hızla geliştiği taktirde de gölün etrafı çiftliklerle dolup Düyun-u Umumiyeye daha fazla kazanç getireceği muhakkaktı.

Arazinin verimli olduğu anlaşıldıktan sonra Boşnak, Rumeli muhacirleri, Çerkezler hatt-ı imtiyaza tecavüz ederek, arazinin kapalı olması nedeniyle çoğunluklu ormanları keserek tarlalar açmaya, etrafını hendek ve çitlerle çevirmeye, araziye temlik etmeye başladılar. İmtiyaz haklarının bu şekilde işgal ve gasp edilmeleri üzerine Mösyö Emil Borodi ve ortakları bu durumu hükümete şikayet etmişler, ancak çok net ve acil bir çözüm bulamamışlardı. Araziyi gasp edenlerin başında buralara 10-15 sene evvel gelip de kendilerine her türlü rahat ve huzur temin edilebilmeleri amacıyla yer ve arazi verilen Boşnaklar geliyordu. Boşnakların ileri gelenleri arasında da Seyfeddin Ağa, Bekri Osman, Süleyman, Pehlivan Hüseyin gibi kişiler geliyordu. Bu kişiler kurutulan araziye gasp ediyorlar, hatta bu şekilde ele geçirdikleri toprakları satarak, bir anlamda bugünkü tabirle arazi mafyası gibi davranmış oluyorlardı. Bu kişiler bu tür arazi tecavüzleriyle 2000-6000 dönüm araziye gerek ormanları kesmek suretiyle açarak, gerek sınır tecavüzleriyle genişletip ele geçirmişler ve bu arazileri birbirlerine veya yeni gelen göçmenlere dönümünü 2-2,5 liradan satmışlardı. Bu şekilde kendilerine 12000 ila 15000 lira civarında bir kazanç sağlamış oluyorlardı. Arazilere tecavüz edenler arasında fakir veya yeni gelen muhacirler nadir olup, çoğunluğu Adapazarı'nda daha önce yerleşmiş olan ahalden kişiler bulunuyordu ve bunlar arazinin çoğunu ormanları açarak ellerine geçirmişlerdi.

Bir rivayete göre de ellerine geçirdikleri arazi 8000 dönüme kadar ulaşmıştı. Bunlar burada ziraat yapmakla birlikte kazançlarından dolayı oluşan vergilerini bile vermiyorlar, bir de bu açıdan devleti zarara uğratmış oluyorlardı. Ayrıca araziden bu şekilde haksız yerler edinen muhacirler, kendi aralarında tayin ettikleri sınırlar yüzünden de birbirleriyle mücadeleye de girmeden duramıyorlar, hatta aralarında büyük sorunlara yol açacak dehşetli tartışmalar yaşıyorlardı. İlk önce, kurutulacak bataklığın imtiyaz tahdidi 40.000 dönüm, suların istila ettiği yer 25.000 dönüm iken daha sonra Borodi'nin başka sınırlara müdahale ettiği suçlamaları üzerine bu imtiyaz 24.000 dönüm olarak belirlenmişti. Bu arazinin de 8.000 dönümü tecavüzlen zabt edilmiş, 3.000 dönümünü Gökçeören gölü işgal etmekte olduğundan 13.000 dönüm kadar arazi kalmış oluyordu. Eğer bu tecavüzlerin önü alınmadığı taktirde günden güne artan gasplarla bu arazinin de zabt edileceği aşıkardı.

Mösyö Emil Borodi'nin gerek kanal kazımı, mühendis, işçilik masrafları ve gerekse köprülerin masrafları, yapılan keşif neticesi faizi ile birlikte 10.000 lira-yı Osmani kadar masrafı olduğu anlaşılıyordu. Bu arazi üzerindeki en önemli masraf, neredeyse sadece kanal kazımı işçiliğine yapıldı dense yanlış olmayacaktı.

Çark sularının kanala sürüklendikleri yerlerde suların coşkun, hızlı ve yavaş akan zamanlarını dikkate alınarak setler inşa edilmiş ise de bu setler köylüler tarafından tahrip edilmiş olduğundan, ancak harabeleri görülebilmekteydi. Kanal, gayet muntazam ve Çark suyunu en coşkun zamanında Sakarya Nehri'ne ulaştırabilecek bir halde bulunduğundan dolayı, bundan sonra hiçbir vakit kurutulmuş arazinin su altında kalması beklenmiyordu.

Bu arazi bugün tamamen bataklıktan, taştan kurtulmuş ve her yönüyle ziraata elverişli bulunduğu ve tahrip edilmiş ormanların olduğu arazide ormanların bırakmış oldukları doğal gübrelerin de katkısıyla verimliliği artırılmış bir seviyede münbit ve Adapazarı'nın en bol ürün alınan arazisi durumundadır. Ayrıca Adapazarı İstanbul'a şimendifer (demiryolu) ile bağlı olduğundan ve zahmetsizce bir günde gidiş-geliş mümkün olduğundan dolayı bu gibi münbit ve verimli arazisiyle Adapazarı İstanbul'un bahçesi halini alacağından dolayı, buralar arazisinin gerek tarla gerekse ormanlıkların aşırı fiyatlanacağı da kuvvetle muhtemeldir.

Bu arazi üzerinde 13.000 dönüm kapalı alan bir yana, yerli ahali ile muhacirlerin tapusuz bir şekilde ellerine geçirdikleri 8.000 dönüm arazi, ellerinde tutanlara satıldığı taktirde, devlet hem buradaki arazilerinin parasını kurtarmış olacak, hem de bunlardan vergi alabilecek ve ayrıca buralara yerleşmiş ahaliyi de yerlerinden oynatarak yeni bir sorun çıkmasına yol açmış olmayacaktı.

Muhacirlerle ilgili bu sorunlar yaşanırken Adapazarı Belediyesi de artık Adapazarı'na muhacir gönderilmemesini istiyordu. Muhacirlerin artık, askeri güvenlik açısından da yararı olacak bir şekilde Karadeniz sahilinde Sakarya Nehri boyunca iskan edilmelerini ve böylece de (nasıl yapılacağı detaylıca açıklanmadan) sahte pasaportlarla ülkeye giriş yapan Kazak ve Ruslar'ın önüne

geçilebilmiş olacağını söylüyordu³⁵.

Kanal kazma maliyeti için de aşağıdaki masraf cetveli ilave ediliyordu:

İmtiyaz hakkı alınan arazi	: 24.000 dönüm
İşgal edilen arazi	: 8.000 dönüm
Gökçeören gölü	: 3.000 dönüm
Sazlık ve ormanlık arazi	: 13.000 dönüm (Bu arazinin de işgal olma tehlikesi hala devam ediyor)
Amele yevmiesi (kazma için)	: 3 kuruş
Kazma masrafları	: 45.000 lira
İstimlak için (dönüm başına)	: 2,5'ar lira
Toplam istimlak masrafı	: 200 lira
4 ağaç köprü (mühendis, alet ve edevat masrafları toplamı)	: 15.000 lira
Toplam	: 63.000 lira
Faiz ve diğer masraflarla beraber	: 37.000 lira ilave ile
Genel Toplam	: 100.000 lira ³⁶ .

Bu çalışma belki maliyeti külliyetli olan bir çalışmaydı; ancak üretime yönelik büyük katkıları olan ve dolayısıyla devlete bu üretimden dolayı istihdamı ve vergi gelirlerini artırma, ahaliyi iskan etme gibi faydaları açısından çok verimli bir çalışmaydı. Bu kadar verimli ve faydalı bir çalışmanın içinde, her zaman ve her yerde rastlanılabilecek olumsuzluklar da yok değildi. Arazinin, kurutulduktan sonra bir nevi arazi mafyalarının yaptığı gibi, izinsiz olarak kullanılması, gasp edilmesi, hatta satılması, hatta orman alanlarının tahrip edilmesi tabii ki hoşça gitmeyen hadiselerdi.

Başka diğer belgelerde de Emil Borodi'nin kuruttuğu arazinin gasp edilmesi üzerine devam eden olaylardan bahsediliyordu. Bu belgelerde Emil Borodi'nin elinde kalan 15.000 dönüm arazisinden 4.620 dönümünün Boşnak muhacirlerce gasp edildiği söyleniyordu³⁷.

Borodi'nin 4.620 dönüm arazisini gasp edenlerin bir kısmı, aslında bu işlerin gasp olduğunu düşünmüyorlar, bu arazilerin, göstermiş oldukları senedi atika ile kendilerine ait olduklarını düşünüyorlar ve buraları ellerine yeni geçirmediklerini, tam tersine 8-10 senedir buraları kullandıklarını söyleyerek mülkiyet hakkı iddia ediyorlardı³⁸. Halbuki bu arazinin imtiyaz hakkı Mösyö Emil Borodi'ye verilmişti ve kullanım hakkı da ona aitti³⁹. Her iki tarafın hak iddia ettiği bu sorunun, çatışmaya dönüşmeden çözülmesi gerekiyordu. Bu çerçevede tayin edilen bilirkişi heyeti Borodi'nin masraflarını faizleriyle birlikte 50 bin lira olarak belirlemişti. Eğer 50 bin lira ödendiği takdirde Borodi'nin bütün haklarından vazgeçeceğini iletmişti. Fakat 50 bin lirayı fazla bulan muhacirler, bu miktarın pazarlık sonucu 45 bine daha sonra 30 bine ve Emil Borodi tarafından daha

fazla indirim yapamayız görüşüne rağmen, babı seraskerinin de olaya müdahale etmesiyle 27 bin liraya düşmesini sağlamışlardı. Bu 27 bin lira da ceste ceste (parça parça) fenerler (ne olduğu anlaşılmadı) hasılatından ödenmek üzere karara varılarak bu şekilde sorun çözülmeye çalışılmıştı⁴⁰.

Bu sorunun bu şekilde Boşnak muhacirlerinin de menfaatine olacak şekilde çözülmesiyle devlet bir yandan bir sorundan kurtulmuş olurken, eğer çözüm olmazsa bir yandan da bir halkın yerlerinden yurtlarından edilerek yeni sorunlara yol açmasının önüne geçmiş oluyordu. Ayrıca devlet, Boşnak muhacirlerin menfaatini de gözetmekle, onlara eskiden olduğu gibi şimdi de değer vermiş olduğunu göstermiş oluyordu⁴¹.

Adapazarı'nda sıkça rastlanan bataklık kurutma ve temizleme faaliyetleri 1906'da yine devletin karşısına çıkıvermişti. Eskiden olduğu gibi bu defa da bataklık kurutma ve temizleme talebi Boşnaklardan geliyordu. Devlet bu talebi de yerinde bularak bu kez değirmenin neden olduğu bataklığın ıslahı için konuyla ilgileniyor, Boşnakların yaşadığı mahallenin bataklıktan kurtulması ve zararlarının giderilmesi için yapılacak işleri teftiş amacıyla Anadolu demiryolu idaresinden bir mühendisi mahallede keşif yapmak amacıyla görevlendiriyordu⁴².

Devlet, vatandaşının kendisinden beklediği bu gibi bataklık kurutma faaliyetleri ile ilgilenip, sorun olan bataklıkları kurutarak, hem ahalinin huzursuzluğuna neden olan bir problemi çözmekle onların rahatını sağlıyor, hem de bu gibi arazilerin verdiği rahatsızlıklardan oluşacak hastalık gibi sağlık sorunlarının veya yukarıda belirtildiği gibi anlaşmazlıkları çözerek arazi sınır sorunlarının önüne geçerek daha büyük toplumsal sıkıntıların önüne geçmiş oluyordu. Her şeyden önemlisi, bir çevreci duyarlılığıyla halkından beklediği temiz çevre bilincinin oluşmasına önce kendisi katkıda bulunmuş oluyordu.

e) Sosyal Faaliyetler

Adapazarı'nda imar iskan faaliyetlerinin yanısıra sosyal içerikli aktiviteler de devletin sunduğu hizmetler arasında yerini almaktadır. Bu faaliyetler arasında cami ve bugün Adapazarı'nda olmayan kiliselerle ilgilenme, onların işlerini kolaylaştırma gibi yardımlar vardı. Bu çerçevede Adapazarı'nda inşa edilen cami masrafları için yardım isteği vardı. Devlet de bu talebi yerinde buluyor ve yardım etmeye karar veriyordu⁴³.

İbadet yerlerine yardım çerçevesinde bu kez hem cami inşaatı için yardım, hem de caminin imam hatip ve müezzinlerinin dört seneden beri ödenmeyen maaşlarının ödenmesi yardımı yapılıyordu. Adapazarı'ndaki Sultan Orhan Camii'nin ihtiyaçlarının giderilmesi için verilecek paranın bir ara ödenmemesi gündeme geldiyse de devlet, caminin ihtiyaçları için gerekli olan bu paranın ödenmesi talimatını vermişti⁴⁴.

İbadet yerleriyle ilgili devletin ilgilendiği bir başka örnek; Adapazarı'nda, yıkılan Protestan kilisesinin yenilenecek yeniden inşası konusuydu. Daha önce inşa edilmiş olan Protestan kilisesi, 1898 yılında yoğun olarak yağın karın üzerine yığılmasıyla, karın ağırlığını çekemeyerek yıkılmıştı. 1899 yılında da

bu kilisenin yeniden yapılması isteniyordu. Uzunluğu 28, genişliği 22 ve yüksekliği 18 zira olarak düşünülen kilise, aynı zamanda 2 dersane, 2 oda ve 1 sofa ile oluşturulmuş yapıyla mektep olarak da düşünülüyordu. Mektep ve kiliseden oluşacak bu kilise de 417 kişilik olarak planlanıyordu. Bu çerçevede yeniden inşa edilmek istenen kilisenin bu talebi yerine getirilerek, ruhsat izni tekrar verilmişti⁴⁵.

Yine Adapazarı'nın bu kez Gazeller mevkiindeki harap durumda olan Ermeni kilisesinin yıkılarak yerine, yanına çan kulesini de ihtiva eden yeni bir kilise yapılması talebi olumlu bulunarak, kilise inşaatına ruhsat verilmesinde bir mahzur görülmemiştir⁴⁶.

Sosyal yardım çerçevesinde 1903 yılında Adapazarı'nda görülen bir başka örnek; muhacirlere yapılan yardımlardır. Bu nedenle, Batum'dan Adapazarı'na sevk olunan muhacirler için yardım talep ediliyordu. İskan edilmek üzere Adapazarı'na gönderilen 72 haneden oluşan 280 kişilik Batum muhacirlerinin ihtiyaçları için öncelikli olarak 40 bin kuruşun harcanması izni isteniyordu⁴⁷.

Buna ilaveten, yine Batum muhacirleri için 1902 yılında zahire yardımı planlanmaktaydı. Akyazı nahiyesinin Ahmetler Köyü'nde oturan 47 haneden oluşan 240 kişilik Batum muhacirlerine ekmeleleri amacıyla tohum olarak kullanabilecekleri 120 kilo mısır verilirken, ekecekleri mısırın büyüüp hasat zamanına gelmesine kadar da işlerinin karşılanması için 20 kuruş yardım yapılması da planlanıyordu⁴⁸.

Adapazarı'nda devletin vatandaşının imdadına koştuğu bir diğer konu da yangınlardır. Yangın söndürme çalışmaları yerel yönetimlerin yerine getirmek durumunda olduğu en önemli belediye görevleri arasındaydı. Bunlar; yangınlar sırasında veya daha sonra yapılacakları belirlemek, öncelikli olarak yangınları söndürmenin yanısıra, çıkış nedenlerini araştırmak, önleyici tedbirler almak gibi hizmetlerdi. Yani, sadece yangınları söndürmek yeterli değil, aynı zamanda çıkış nedenlerini tespit etmekte belki de tekrar aynı nedenden dolayı çıkacak bir yangının önlenmesi açısından, yangını söndürmek kadar önemliydi. 1913 yılında bir un fabrikasında çıkan bir yangın buna iyi bir örnek olabilirdi. Adapazarı'nda Rum mahallesinde un fabrikasında çıkan yangın söndürülmüş olmasına rağmen, nasıl ve niçin çıktığı, herhangi bir sabotaj ihtimalinin olup olmadığının araştırılması, kaymakamlığın da isteği üzerine yazılarak tahkikat yapılması isteniyordu⁴⁹.

Zabita hizmetleri, belediye çalışmalarının yine en önemli hizmetlerini oluşturmaktadır. Bu çerçevede, 1910 yılında Adapazarı zabita memuru Hüseyin Hilmi Bey'in yetersizliği konusundaki şikayet önemlidir. Adapazarı halkı artan hırsızlık olaylarından dolayı zabita kuvvetlerini de suçlu görüyor, onların işlerini layıkıyla yapmadıklarını düşünüyordu. Bu arada, Akyazı nahiye müdürü de hırsızlık olaylarının daha da artacağını söylüyor, daha önce çok fazla görülmeyen hırsızlık olaylarının, hırsızların bir müfrezeyle birlikte bazen aylarca takip edilerek, önünün alındığını, şimdi ise bir süvariyle hırsız peşine gidildiği,

bunun da bu olayları önleyemeyeceğini söylüyordu. Ayrıca zabıta kuvvetlerinin değiştirilip, yerlerine okur-yazar olanlarının gelmesini ve hırsızlık olaylarının önünün alınması isteniyorsa, bunun kesinlikle bir süvariyle değil, bir müfreze ile olacağını öne sürüyor ve zabıta kumandanından bir seyyar müfreze bekliyorum diyerek konu hakkındaki çözüm önerisini tamamlıyordu⁵⁰.

Adapazarı'ndaki hırsızlık şikayetleri için de polis ve jandarma devriyelerinin kontrolleri, devriyeleri ne şekilde tamamladıklarının raporları istenerek, güvenlik tedbirlerinin daha dikkatli, daha titiz yapılmalarının sağlanmasına çalışılıyordu⁵¹.

f) Belediyenin İşleyişi ile ilgili Faaliyetler

Belediyenin halka hizmet etmek için yapmış olduğu faaliyetlerin yanında, belediyenin kendi işleyişi ile ilgili çalışmaları da ciddi derecede mesai gerektiren çalışmalarıydı. Belediyenin yoğun çalışma temposunda, önemli zaman alan işlerden biri de bu işlerle ilgili bürokratik prosedürlerdi. Bu prosedürlerden biri de 1906 yılında Adapazarı Belediyesi'nin çalışmalarını aksattırmaktaydı. Bu prosedür, Adapazarı Belediye Reisliği'nin tamamen boşalmamasından kaynaklanan önemli teferruattı. Adapazarı Belediye Reisi iken Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü Tahvirat Kalemi Müsveddeliği'ne atanan Nafız Bey'in, yeni görevine kesin olarak başlamadığı ve bu yüzden de belediye reisliği görevinden de istifa etmediği ve dolayısıyla yerine yeni reis atanmadığı için, belediyenin işlerinde aksamalar vuku bulmaktaydı. Adapazarı Kaymakamınca Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne yazılan bir yazıyla, Nafız Bey'in yeni görevine başlatılması hususundaki prosedürün tamamlanıp, bir an önce işe başlatılması ve bu şekilde tıkanan Adapazarı Belediye işlerinin açılmasına yardımcı olunması isteniyordu⁵².

Belediyenin kendi işleyişiyle ilgili veya belediye çalışanları veya mensuplarının karışmış olduğu diğer işler arasında bazen sorunlar gündeme gelmekteydi. Bunlar bazen devleti zarara uğratma pahasına adam kayırma kabilinden, haksız ihale verilmesi gibi işler olabiliyordu. 1910 Yılında Adapazarı Meclis-i İdare Azası Hamid Bey'e kanuna aykırı olarak ihale edilen Aşar'ın daha sonra 2.000 küsur kuruş fazlasıyla bir başka kişiye ihale olunması üzerine devletin zarara uğratıldığı düşüncesiyle bu olaya karışanların, ibret alınması amacıyla mahkemeye sevk edilmelerine karar veriliyordu. Bu şekilde devletin hem bu ihalede uğrayacağı zararın önlenmesine, hem de haklarında hiçbir şey yapılmadığı taktirde örnek olay olarak başka ihalelerde de devletin zarar görmesinin önüne geçilmesine çalışılmış oluyordu⁵³.

Belediye faaliyetleriyle ilgili işleyişinde bir başka konu da Belediye üyeliği seçimlerinde karşılaşılan durumdu. Adapazarı Belediye Üyeliğine seçim cetveline göre kanuna aykırı bir şekilde tayin olunan Hacı Fahreddin Efendi iddia olunduğu gibi seçim cetveli haricinde kalmayıp, bilakis seçim pusulalarında isimleri olan on kişi arasında yedinci sırada yer almakla birlikte kendisinden önce isimleri bulunan 6 kişiden üçünün istifa etmesiyle yedinci olarak Fahri Efendi'nin, istifa eden Basri Efendi'nin yerine belediye azalığına tayin

edilmesinde usulsüzlük yapıldığı endişeleri vardı. Yapılan açıklama üzerine herhangi bir usulsüzlük olmadığı ortaya çıkmış, her şeyin seçim kanununa göre cereyan ettiği belirlenmişti⁵⁴.

Adapazarı Belediyesi ile ilgili bürokratik işlerin yanında belediye seçimlerinde reisliğe kanunsuz tayin yapıldığı iddiası da dikkat çeken başka bir iddiyaydı. Adapazarı Ermeni murahhası vekili Papaz imzasıyla dahiliye nezaretine gönderilen telgrafta, Adapazarı Belediye Reisliği seçimlerine Boşnak İbrahim Bey'in beşinci geldiği halde reis tayin edildiğinden dolayı itiraz ediliyordu. Ermeni murahhasa göre, Stepan Dökmeciyan en fazla oyu aldığı için onun belediye reisi tayin edilmesi gerekiyordu. Bu şikayet üzerine oluşturulan komisyon, seçim sonuçlarını tekrar kontrol ederek, seçimlerin sonuçlarının doğru olduğuna karar vermiş, belediye reisliğine seçilen Boşnak İbrahim Bey'in kendinden sonra gelen adaylarla arasında kapatılamayacak derecede farklı reyle en fazla oyu aldığını belirliyordu⁵⁵.

Yukarıda 1912 yılında Adapazarı Belediye Reisliği seçimlerine yapılan itiraz, seçimleri iptal ettirememişti; ancak 1919 yılındaki seçimlere yapılan itiraz belediye seçimlerinin iptalini gündeme getirmişti. Seçimin iptaline, seçimlere fesat karıştırılmış olması şikayeti neden olmuştu. Adapazarı belediye seçimlerine fesat karıştırılması şikayeti üzerine yapılan tahkikat sonucunda, seçilen Latif oğlu İsmail ile Hüseyin adlarına kendilerinin haberi olmaksızın rey verildiği ve yine aynı şekilde seçimlerden bir sene evvel vefat etmiş olan Karayakalı Ali için, onun da ismi Ali olan oğlu tarafından rey kullanılarak seçimlere fesat karıştırıldığı tespit edilmişti. Bu şekilde fesat nedeniyle fesh olan seçimlerin yerine hem yeniden seçilecek azalar için hem de istifa edip yerleri boşalan Murtaza Efendi ile İbrahim Bey'in yerleri için tekrar seçim yapılmasına karar verilmişti. Ancak yapılan sayımlar neticesi, sadece usulsüz kullanılmış üç oyun bütün seçimleri iptal ettirmemesi gerektiği de öne sürülüyordu. Aza seçilenlerin oy sayıları usulsüz üç oyun onların oylarını etkileyecek derecede olmamasından dolayı sadece üç oyu iptal ve geçersiz sayarak, seçimlerin yasallığının korunacağını ve geçersiz sayılmaması fikrini kuvvetlendiriyordu. Seçimlerde aza seçilenlerden İsmail Çavuş 108, Hacı Nazıfzade İbrahim Efendi 102, Boyacı Andon Ağa 90, İsmail Ağazade Hakkı Efendi ise 78 oy alarak seçilmişlerdi. Yukarıdaki azaların oy sayıları aralarındaki fark, hiçbirinin sonuçlarını etkilemeyeceğinden dolayı seçimlerin feshedilmesi yerine, usulsüz üç oyun iptalinin daha uygun olacağı kanaati öne çıkıyor ve bu konuda karar vermeleri için mesele Şuray-ı Devlet'e havale ediliyordu⁵⁶.

Başka bir belgede de Adapazarı Belediye Reisliği'ne talip olan Murat Bey'in bu konudaki talebi, Dahiliye Nezareti'ne kadar ulaşınca, dahiliye nezaretinden de İzmit Mutasarrıflığına yazılan bir yazıyla Murat Bey'in belediye reisliği için gerekli niteliklere sahip olduğu da ilave edilerek, mutasarrıflıktan gereğinin yapılması isteniyordu⁵⁷.

Belediye reisliği için bu tür resmi prosedür takip edilmekle birlikte, tabii ki Kurtuluş Savaşı ortamının verdiği boşlukla, değişik usullerle belediye reisliğine tayinler de görülmekteydi. Düzce'den gelen ve Kuvayı Milliye muhalifi birliklerin

Adapazarı'na gelerek, kumandanları Safi Bey'in belediye reisliğine getirilmesi sık rastlanan usullerden değildi⁵⁹.

Belediyedeki bürokratik işlemlere dahiliye nezaretince de müdahale edildiği görülmekteydi. Bu müdahale, 1918 yılında belediyenin defterlerini düzgün olmadığı gerektiği gibi tutulmadığından dolayı gerçekleşmişti. Bolu'da yapılan bir teftişte bütçe ve defter hesaplarının adi kağıtlar üzerinde alındığı ve aynı durumun Adapazarı'nda da görülmesi üzerine, bütçe ve defter hesaplarının daha düzenli ve resmi evraka yaraşır bir şekilde, onlara göre yapılması için Adapazarı Belediyesi'ne, belediyelerle ilgili talimatı hesabiye numuneleri gönderilmişti. Böylece teftişler neticesi bürokratik prosedürlerin olması gerektiği gibi yapılmasının üzerinde durulduğu görülmekteydi⁶⁰.

Bunun dışında Adapazarı Belediyesi'nin yine kendi hizmetleriyle ilgili aldığı idari destekler başka konularda da olabiliyordu. 1919 yılında Adapazarı'na bağlı Söğütlü nahiyesinde belediye teşkilatı yapılacağı için burada, mevcut olmayan belediye kanun ve talimatnamelerinden birer nüshasının seri bir şekilde buraya gönderilmesi İzmit Mutasarrıflığına, dahiliye nezaretinden isteniyordu. Yalnız burada teşkil ettirilmeye çalışılan belediye teşkilatı hakkındaki belgede, gerçekten buranın belediyeye çevrilmesi için mi, yoksa başka amaçla mı belediye kanun ve talimatnamesinin istendiği ile ilgili daha fazla bilgiye rastlanmamıştır⁶¹.

Adapazarı Belediyesi ile ilgili başka belgelerde, bu kez belediye memurlarının maaş, tayin, yer değiştirme işlemlerine rastlanmaktadır. Bu konuda dikkat çeken bir belge, aşı memurları tayin edilmesi hakkındadır. Nahiye ve köyleri gezerek aşı hizmeti verecek memur için düşünülen maaş ve harcırah söylendiği gibi olmamış ve Adapazarı'nda verilen aşı hizmetinde sorunlar yaşanmasına neden olmuştu. Başlangıçta 400 kuruş maaş ve kasaba ve köylerde aşı taraması yapmak üzere saati 7,5 kuruş harcırah verilmesi düşünüldüğü halde, Celaleddin Efendi'ye maaşı 400 yerine 300 kuruş olarak verilmesi ve harcırahının da verilmemesi üzerine 1909 yılında Celaleddin Efendi aşı memurluğundan ayrılmış, yerine yeni bir aşı memuru aranıyordu. Aşı memuru Celaleddin Efendi'yle yaşanan maaş ve harcırah sorununun yanısıra, Celaleddin Efendi'nin aşı memurluğundan ayrılmasında memurluğu yapabilecek derecede sıhhatte olmaması bir başka engeldi. Bir de bunlara ilaveten, diplomasız kişilerin aşı memuru olarak çalışmaları ve bunların aşı yapmaktan men edilmeleri ve takipleri istenmişti. Bunların üzerine boş kalan aşı hizmetleri için de bir aşı memuru tayini isteniyordu⁶².

Belediye memurları tayini işleriyle ilgili yine sağlık işlerinden 1909 yılında yapılan bir tayin, soruna neden olmuştu. Adapazarı Belediye Tabipliği'ne tayini yapılan Fahreddin Efendi'nin bu tayininde⁵ maaş ve harcırahı sorun olmuştu. Fahreddin Efendi'nin soruna neden olan 20 günlük maaşı ve harcırahının annesinin dahiliye nezaretine şikayeti üzerine anlaşılmış ve dahiliye nezaretinden yazılan bir talimatnameyle de gereğinin yapılması istenmişti. Fahreddin Efendi'nin annesi dahiliye nezaretine yazdığı dilekçede, oğlunun 20 günlük alacağıının verilmemesinden başka, ona aslında 600 kuruş olarak

verileceği söylenen maaşının 300 kuruş olarak değiştirilmesi ve bu maaşa razı olmasının istenmesi bir başka sorundu. Bu şekilde düşük maaş baskısı ile aslında Fahreddin Efendi'nin annesine göre, oğlunun tabiplikten ayrılması sağlanıp Adapazarı Belediyesi'nde daha önce doktorluk yapmış olan bir Ermeni korunmaya çalışılıyordu⁶³.

Annesinin yazdığı bir dilekçeyle gündeme gelen bu konu, meclisi tıbbiye-i mülkiye ve sıhhiye-i umumiye riyasetine havale edilerek çözülmesi istenmişti. Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye riyasetinin tahkikatı üzerine Fahreddin Efendi haklı bulunmuştu.

Komisyon, Fahreddin Efendi'nin 600 kuruş olması gereken maaşının 300 kuruş olarak düşürülemeyeceğini ve Fahreddin Efendi'nin 300 kuruş maaşı kabul etmediği takdirde belediye başkanının da Fahreddin Efendi'ye istifa etmesi baskısında bulunamayacağı kararına varmıştı. Eğer böyle yapılırsa taşralarda görevlendirilecek doktor bulunamayacağını belirten komisyon, bunun sonucunda da halkın sağlığında sorunlarla karşılaşılacağı uyarısında bulunuyordu. Geliri 1.500 lira olan Adapazarı Belediyesi'nin doktoruna 600 kuruş maaşı rahat vereceğini düşünen komisyon, Fahreddin Efendi'nin maaşını 600 kuruş olarak belirliyordu⁶⁴.

Adam kayırma veya bir memuru hedef alma gibi bu tür oyunlara, yine bugünlerde sıkça rastlanıldığı gibi, sadece bugünlere ait olmadığı, maalesef geçmişte de yaşandığının örnekleriydi. Belki de bu şekilde boşaltmaya çalışıldığı kadroya, Fahreddin Efendi'nin annesinin rivayetine göre daha önce belediyede çalışmış bir doktorun alınmak istemesi, bugünlerde sıkça rastlanan hak ihlallerinden biriydi. Devlet de hak ihlaline göz yummayarak hem başka ihlallerin önüne küçük de olsa bir engel koymuş olurken, hem de doktorların taşrada çalışırken başlarına gelecek entrikalardan onları koruyacağını gösteren bir örnek vermiş oluyordu⁶⁵.

Adapazarı Belediyesi'nin memurları için belirlemiş olduğu maaş konusunda yaşadığı bir başka sıkıntı da, belediye ebesi Emine Hanım'ın maaşının tayininde yaşanmıştı. Adapazarı Belediyesi, Emine Hanım da yine doktor Fahreddin Efendi gibi tayin edilirken, kendisine söylenen maaşla değil, azaltılan maaşla karşılaşmıştı. Hem doktor Fahreddin Efendi'nin maaşının azaltılması, hem de Ebe Emine Hanım'ın maaşının azaltılması gibi tedbirlere başvuran Adapazarı Belediyesi'nin bu gibi tedbirlere başvurduğu neden konusunda belgede açıklık yoktur. Doktorun maaşından yapılan eksiltmenin 1909, ebenin maaşından yapılan eksiltmenin 1910 yılında yapıldığı göz önüne alındığında, birbirleri arasında 1 yıl ara olan bu olayların geçtiği dönemde belediyenin bir mali kriz içinde olduğu düşünülebilir.

Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Riyaseti'nin her iki maaş eksiltmesi ile ilgili olaylar üzerine yaptığı tetkiklerde Adapazarı Belediyesi'nin bu şekilde maaşı ödemeye gelirlerinin yeteceği yönündeki kararı da göz önünde bulundurulması gereken konu olmakla birlikte bahis konusu riyasetin Adapazarı Belediyesi'nin diğer harcamalarından, gelir-giderlerinden

tam olarak bir belediye reisi gibi haberi olmamış olabilir ve bu yüzden gelirlerin maaşlara ödemeye yeteceği kararı belediye yetkililerince olumlu karşılanmamış olabilir. Dikkat çeken bir nokta da Fahreddin Efendi'nin maaşının eksiltilmesinin onu istifaya zorlanması amacıyla kullanılırken Ebe Emine Hanım'ın maaşının azaltılmasında böyle bir durum görülmemesiydi. Ancak her iki maaş eksiltme olayında da, tayin sırasında daha yüksek ücret söylenirken, ödenme sırasında azaltılmış bir ücretle karşılaşıyordu. Fahreddin Efendi'ye 600 kuruş ücret söyleyip, 300 kuruş verilirken; Ebe Emine Hanım'a 300 kuruş ücret söyleyip, 200 kuruş ödeniyordu⁶⁶.

Ayrıca, daha önce aşı memuru Celaledin Efendi'ye de söylendiğinden az maaş verilmeye niyetlenilmesi ortada bir sorun olduğunun bir başka örneğiydi. Bütün bunlardan maaş azaltma işinin gelir azlığının yanı sıra doktor Fahreddin Efendi'nin annesinin rivayetinden de anlaşılabilen üzere, memurlara istifaya zorlama aracı olarak kullanılmış olabileceği düşünülebilir.

Adapazarı Belediyesi'nin sağlık biriminde bulunan belgelerden anlaşıldığına göre sorunların üst üste geldiği söylenebilir. Bu kez sorun, 1910 yılında yeni tayin edilen doktor Nezrat Efendi'nin görevine başlamamış olmasıydı. Adapazarı Belediyesi'nin tababetine 22 gün evvel tayin edilmiş olduğu halde, henüz göreve başlamayan Nezrat Efendi'nin göreve gelmediği, 22 gün içinde yerine vekaleten bakan kişi bu görevi başarıyla yerine getirdiği, ancak adli vakalar nedeniyle iyice sıkıştığı ve bundan dolayı, sıhhiye hizmetlerinde aksamalar olduğu ve ayrıca bu kadar büyük bir kazanın tabipsiz kalmamasının gereğine vurgu yapıyordu. Göreve tayin olduğundan beri 20 günden fazla gelmediği için aslında müstafi sayılması gerektiği de ilave ediliyordu. Nezrat Efendi daha sonra sıhhi nedenlerinden dolayı görev mahalline gidemeyeceğini beyan eden bir dilekçeyle, istifasını istemiş, istifası da Meclisi Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Riyasetince kabul edilmişti. Yerine de aynı kıdem ve kadroya sahip Dikran Kırkor Efendi tayin edilmişti⁶⁷.

Yukarıda bahsedilen kısımlarda Fahreddin Efendi'nin annesinin, oğlunun maaş tehdidiyle istifaya zorlanıp, yerine Ermeni bir doktorun atanması niyeti, Dikran Kırkor'un atanmasıyla aynı niyeti mi taşıyordu acaba? Bu konuda belgede bir açıklık yok, fakat burası da düşündürücü bir durumdu. Gerçi Fahreddin Efendi'nin sorunlu başlayan veya sorunlu devam eden Adapazarı Belediye Tabipliği görevi 1911 yılında yine sorunlu bir şekilde sona eriyordu. Adapazarı'ndan İstanbul'a tayinen gönderiliyordu. Bu da sorunlu bir şekilde olmuştu. Mütegalibe (zorba yönetici) sınıfından kişilerin hangi suçtan olduğu belli olmayan tahrik ve kızıştırmaları muhtemelen oradaki ya ileri gelen eşraftan insanların veya kaza yönetimindeki insanların tahrikleri neticesi mahkemeye sevkediliyor, hatta mahkemece sorumlu da tutuluyordu. Bu durumda memuriyeti bile tehlikeye düşme durumu ile karşı karşıya kalınmışken, İstanbul'a tayin edilerek mükafatlandırılmış oluyordu. Fakat kadrosu yine İstanbul'da kalmak üzere, ileride oluşacak bir boşlukta İstanbul'a tayin edilmek şartıyla Fahreddin Efendi'nin İzmit ikinci tabipliğine tayinine karar veriliyordu⁶⁸.

Burada dikkat çeken bir başka nokta da Adapazarı'nın o zamanlarda

tıbbi görev yeri açısından önemli bir yer olarak dikkate alınması ve Adapazarı'nın büyük bir kaza olarak değerlendirilmesiydi.

g) Sağlık Hizmetleri

Adapazarı'nda çevre sağlığı için de bazı adımların atıldığı görülmektedir. Bu adımlar bazen teftiş, kontrol, daha hastalığın doğmadan önce önlenmesine matuf tedbirler olmakla beraber, hastalık vukuunda da bunların tedavisi için gösterilen çabalar olarak öne çıkmaktaydı. Bu çerçevede, 1894 yılında Bandırma, Adapazarı, Gemlik'de ve civarlarında kolera salgını duyulmuş ve Bandırma'daki hastalığın Tefkurdağı, Dedeağaç, Edirne'ye sirayet etmemesi için ne gibi tedbirler gerektiği sorulurken; Adapazarı ve Gemlik'te zuhur eden kolera için de aynı şekilde, koleranın civarına sirayet etmemesi için hangi önlemlerin alınacağıının belirlenmesi isteniyordu⁶⁹.

Bu çerçevede Adapazarı'nda kolera salgınının tedavisine ilişkin bazı çabalar göze çarpmaktadır. 1894 yılında Adapazarı'nda kolera salgınına ilişkin haberler üzerine sıhhiye komisyonunun yaptığı araştırmayla Adapazarı'nda 13 kolera vakası ve buna bağlı bir ölüm haberi alınır. Bunun üzerine, hastalığın yayılmasını önlemek için sıhhiye komisyonunca Adapazarı 10 gün süreyle karantinaya alınır. Karantinanın daha sıkı kontrolü için trenlerin Adapazarı istasyonuna uğraması bile yasaklanır⁷⁰.

1894 yılında görülen salgına karşı karantinanın nasıl uygulanacağı hakkında İzmit Mutasarrıflığından bilgi alınır. Karantina için sağlık bakanlığı da karantina mahallerinden günlük raporlar verilmesini ister. Sağlık bakanlığının birinci gündemine aldığı kolera salgını ile sağlık bakanı bizzat ilgilenir ve her gün kendisine hastalığın seyri ve varsa ölüm vakalarının telgrafla bildirilmesini ister ve aynı zamanda bu vakaların İzmit Mutasarrıflığına da bildirilerek bunlara ilişkin tedbirlerin vakit geçirmeksizin alınmalarını sağlamaya çalışır. Karantina için belirlenecek yerin, hava ve suyunun temiz olması, hastaların yeni bir hastalığa yakalanmasını önleyici seviyede olmasının sağlanması ve kirlili olmaması istenir⁷¹.

Karantinaya alındıktan sonra, buradan çıkmak isteyenlere izin verilmemesi ve 10 gün süreyle bekletilmesi talimatı gönderilir. Hatta karantinanın sağlıklı yürütülebilmesi için, kasabasının büyüklüğü ve gerektiğinde civar köylerde de karantina yürütülebilmesi için karantina bölgesine giriş ve bölgeden çıkışları kontrol ve denetim amacıyla asker tedarik edilmesi de istenir⁷².

Sağlık bakanına kadar ulaşacak derecede rastlanılmış olan kolera vakası için gerekli tedbirler alınarak sürdürülen karantina faaliyeti 10 günün sonunda son bulur. Bu 10 günün sonunda da hastalık veya ölüm gibi olumsuz herhangi bir vakaya rastlanmaz. Bu, hem karantinanın iyi bir şekilde tamamlandığına bir işaretti, hem de rastlanılan 13 hastalık vakasının da tedavisinin başarılı bir şekilde sonuçlanmasına bir işaretti. Çünkü belgelerde kolera hastalığının bulaştığıının duyulduğu 13 vaka hakkında herhangi bir ölüm haberine rastlanılmamıştı. Karantinanın sonuçlanmasından sonra karantina başlarken alınan tedbirler birer birer kaldırılmaya başlar. Önce karantina için

oluşturulmuş kordon kaldırılır ve giriş-çıkışlar serbest hale getirilir. Daha sonra, şimendifer kumpanyasına (demiryolu şirketi) yazılan bir yazıyla trenlerin ve istasyonun serbest bir şekilde çalışabileceği bildirilir. Karantinanın başarıyla sonuçlanmasından sonra, tekrar kolera için tavsiyelerde de bulunulur. Ayrıca yetkililerden dikkatli olmaları istenir. Adapazarı kaymakamı, belediye reisine yaptığı tavsiyelerde, tekrar kolera ile karşılaşılması için gerekli titizliğin gösterilerek şehrin temizliğine daha fazla özen gösterilmesinin gereğine dikkat çeker.

Kolera salgınına rastlanıldığı 1894 yılında bataklık kurutma faaliyetlerine girişilmiş olması ilginçtir. Bataklıkların kurutulması kesinlikle yapılması gerekiyordu; ancak bataklık kurutulmasının kolera salgınıyla alakasının olup-olmadığı açısından bakıldığında, bir ilgi kurulabilir. Sadece kolera salgını için bataklık temizlenmesi faaliyetlerine girişilmiş değildir, fakat Gökçeören bataklığının kurutulması sırasında bataklığın zararları sıralanırken etrafına hastalık yayıldığı gerekçesinin söylenmesi, bataklıkların kurutulmasında, yaşanmış olan kolera salgınının de etkili olduğu izlenimini vermektedir⁷³.

Kolera salgınının başarıyla tamamlanmasıyla birlikte, yine 1894 yılında bu kez Adapazarı'nın Kandıra civarında teftiş faaliyeti görülmektedir. Akçaşehir'de vukubulan hastalığı kontrol için Akçaşehir'de görevlendirilen doktor Vasilyadik'ten Kandıra ve Adapazarı'nda genel bir sağlık taraması yapması istenir. Vasilyadik, yaptığı kontrollerde 7 şüpheli hastalık vakasına rastlar. Bu vakalardan biri olarak Şeyhler nahiyesindeki Hatipler köyünde, 20 gün önce İzmit'ten gelen birinin vefat ettiği ve 5 gün sonra 1 kadının 2 gün içinde 2 çocuğuyla birlikte vefat ettiği ve başka bir kadının da 2 gün önce öldüğü ve köye 5 dakika mesafede birinin vefat ettiği ve ondan 7 gün sonra eşinin vefat ettiği ve Hocaköy'de (Kaynarca) 15 gün önce 6 kişinin ishalden öldüğü haberlerini rapor eder. Vasilyadik bu ölümlere nazaran hastalığın iyileşme eğiliminde olduğunu belirterek burada tesis edilmiş olan karantina kordonunun kaldırılabilceğini belirtir ve kendisinin Akçaşehir'de görevinin olması ve oraya gitme zorunluluğunu da gerekçe göstererek, hastalık mahallinden ayrılır ve buraya bir doktor gönderilmesini ister ve buraların tekrar kontrol ve teftiştan geçirilmesinin ve buna bağlı olarak da gerekli iyileştirmenin yapılması için ne gibi tedbirlerin alınacağına belirlenmesine dikkat çeker⁷⁴.

Devlet, bu şekilde meydana gelen salgınlarda salgın kontrolü için görevlendirilen doktorlarla halk için bir anlamda genel sağlık taraması yapmış oluyordu. Adapazarı'nda karşılaşılan kolera salgınından başka, sığır vebasının da vuku bulduğuna rastlanır.

Geyve ve Adapazarı'nda 1909 yılında sığır vebası vakalarına rastlanması üzerine bir baytar (veteriner) görevlendirilerek, hastalığın teftiş ve kontrolü istenir. Veteriner de yaptığı kontroller neticesi, hastalıkların sığır vebası olduğunu ve vebanın görüldüğü bölgenin kordon altına alınmasını ister. Geyve'de rastlanan bu vakadan başka Hanlı köyüne 5 saat mesafede Ferizli'de de bir hastalık vakasına rastlandığını belirtir. Bu hastalığın tedavisi için de acilen

şimdilik 50 kuruş, daha sonra 150-200 kuruşa kadar paraya ihtiyaç duyulduğuna dikkat çeker. Hastalığın tedavisi ve daha fazla yayılmaması için gerekli olan bu para soruna neden olur. İzmit Mutasarrıflığına gönderilen taleple bu para oradan istenirken, mutasarrıflık da bu parayı dahiliye nezaretinden talep eder, dahiliye nezareti de bu paranın nezaretten değil de hastalığın vuku bulduğu mahallerdeki belediyelerce ödenmesi gerektiği cevabını verir. Burada sığır vebası önlenmesi için veterinerin yoğun bir şekilde para aradığı halde, parayı alacağı muhatap bulamaması, köylünün de hayvanı elinden gidiyor endişesiyle sıkıntı çekmesinin yanında, bürokrasinin de alabildiğine topu birbirine atarak sorunu bir anlamda ertelemesi üzücüdür. Öte yandan Dahiliye Nezareti'nin burada sorumlu olan kurumun belediye olmasını belirtmesi, belediyenin o zamanlarda da ilgi alanlarının aynı zamanda hayvan sağlığını da kapsadığını göstermesinin açık bir örneğidir⁷⁵.

Karusuluların ne olduğunu anlayamadıklarını, onlara göre vahim bir hastalığın vuku bulunduğunu ileri sürerek acilen doktor istemeleri, başka bir sağlık vakasıydı. Köylüler, Karasu'da 10 kişinin yakalandığı -bir rivayete göre 8 kişinin, bir rivayete göre de 7 kişinin- öldüğü, tehlikeli bir hastalığın yayılmakta olduğu ileri sürülüyor ve bir an önce acil müdahale isteniyordu. Bu acil talep üzerine dahiliye nezareti acil olmak üzere hemen orada Karasu madenindeki doktorun olaya müdahale etmesini isterken, bir yandan da İzmit'ten doktorların oraya gidip teftiş etmeleri talimatını veriyordu. Bu talimatlarla doktor İsmail ve Ethem Efendilerin biraz da zahmetli yolculuk sonucu oraya ulaşıp kontrollere ve teftişlere başlaması ile konu açıklığa kavuşmaya başlamıştı. Doktorlar, yaptıkları teftişlerle köylülerin ilettikleri vakanın o kadar vahim olmadığını ortaya koyuyorlardı. Doktorlara göre olay, "influenza" diye niteledikleri hastalıktan ileri geliyordu ve bu hastalık onlara göre korkulmayacak, tedavisi olan ve salgın tehdidi içermeyen bir hastalıktı. Onlara göre bu olayın bu kadar büyütülmesi, köylülerin ölüm vakalarından korkarak bu hastalığın bir an önce doktor tarafından kontrol ve teşhis edilmesini istemelerinden kaynaklanıyordu. Olay da aslında köylülerin bu kadar büyüttükleri gibi değildi. Ayrıca 7 veya 8 olarak belirttikleri ölüm vakaları, 3-4 kişi kadardı ve diğer hastalığa yakalananlar da iyileşiyordu. Doktorlar raporlarında ayrıca, alınacak tedbirleri de sıralamayı ihmal etmiyorlardı.

h) Ruhsat, Vergi Türü Ticari Hizmetler

Adapazarı'ndaki ticari hayat, kurulan işletmelere bakıldığında, iyi bir görüntü vermekteydi. Devletin iskan politikası neticesi, kaybedilen topraklardan göç edenlerin yerleştiği görülen şehirlerden biri olan Adapazarı'na doğru yapılan bu göç hareketi, onun ticari potansiyelini de artırmıştı. Şehre dışarıdan gelenler fazla yabancılık çekmeden, hemen şehirdeki üretime katkıda bulunucu faaliyetlere girişiyorlardı. Şehirde göçmenlerin yanısıra gayrimüslim ve yabancı müteşebbislerin faaliyette buldukları da görülmekteydi. Yabancı sermayenin Adapazarı'nda yatırım yapmış olması, Adapazarı'nın gerek o zamanki ticari kapasitesi ve gerekse gelecek için iyi bir potansiyel taşıyor olmasını göstermesi açısından önemli bir işaretti. Şehirde kurulan bu işletmelerin de ve bazı sosyal

amaçla tesis edilen tiyatro, sinema gibi kültürel faaliyetlerin de önemli bir kısmının, işyeri açma-kapama faaliyetlerini denetleme gibi kontrollerinin, bugünün aksine belediye tarafından değil, daha çok başkentten yapıldığı anlaşılmaktaydı. Ancak tiyatro faaliyetlerinde yerel idarenin aktif olduğu da görülmekteydi.

İşletmelerin faaliyetlerinin durdurulmasına, İngiliz müteşebbis Ari'nin kurmuş olduğu hızar fabrikasının kapatılması önemli bir örnekti. İngiliz müteşebbis Ari'nin hızar fabrikasının 1862'de kapatılmasının bir nedeni, fabrikanın ruhsatsız olarak çalıştırılmasıydı. Ari, Adapazarı kazasından ve civar kazalardan ceviz kütüğü, kara ağaç kerestesi getirerek onlardan tüfek kundağı imal ediyordu. Fabrikanın kapatılmasının diğer önemli nedeni ise; devletin dağlarının, ormanlarının kesilerek yok olacağı endişesiydi. Fabrikasında tüfek kundağı yapan Ari, Adapazarı'nın ve civar kazalarının ormanlarını kullanmış oluyordu. Bu durumdan, gemi yapımlarında ormanlara çok ihtiyacı olan Kaptan Paşa oldukça rahatsızdı. Tüfek kundağı imalinde, yoğun kereste ve ağaç işlenmiş olmalı ki, Kaptan Paşa devletin ormanları bundan zarar görecekt diye rahatsız olabilecek duruma geliyordu. Buradan fabrikanın ticari kapasitesinin yoğun olduğu da düşünülebilir. Kaptan Paşa ise, ormanların zarar görmesi gerekçesiyle bu fabrikanın kapatılmasını isterken, yetkililer de ruhsatsız olarak bir fabrikanın çalıştıramayacağını düşünüyordular⁷⁶.

Döklü Antuvan'ın sinematograf bulunmasından dolayı 1909'da tiyatrosunun kapatılması işyerlerinin işleyişiyle ilgili alınmış olan ilginç ve belki de düşündürücü bir karardı. Düşündürücü, çünkü tiyatrosu kapanan Antuvan, bunun üzerine itirazını, tabi olduğu Osmanlı makamlarına değil de kendisine destek sağlayabileceğini umduğu Fransız sefarethanesine yapmıştı. Antuvan'ın Fransız sefarethanesi vasıtasıyla yapmış olduğu bu şikayet, yine Fransız sefaretince Osmanlı makamlarına aktarılıyor ve konunun üzerine eğililmesi isteniyordu. Dahiliye nezareti de konu hakkında yaptığı tetkikatla kapatılma nedenlerini araştırıyordu. Sonuçta parası olmayanların gidememesi nedeniyle tiyatronun kapatılmış olduğunun bildirilmesi üzerine, dahiliye nezareti böyle bir nedenle tiyatronun kapatılamayacağını ve kapatılan bu tiyatronun derhal açılmasını isteyerek, bir daha böylesi olaylara fırsat verilmemesi talimatını veriyordu. Bu durumda kapatılma gerekçesi, başta belirtildiği gibi sinematograf bulundurulması oluyordu ve bu da o dönem için tiyatrolarda sinematograf bulundurmanın suç olacağı kanaatini uyandırmış oluyordu⁷⁷.

Ali Nihat Bey ve ortaklarının 1914 yılında her nevi araba, mobilya vesaire üretimi yapan fabrika kurmak istemesi, Adapazarı'nın teşebbüs potansiyeline başka bir örnekti. Kuracağı fabrika için her türlü gerekli teçhizatı ve malzemeyi hazırlayan Ali Nihat Bey için, sorun bir an önce başlatmayı düşündüğü fabrikanın inşaatıydı. Ali Nihat Bey ile birlikte fabrikanın inşaatının bir an önce başlamasını, bir de harbiye nezareti de istiyordu. Çünkü harbiye nezaretinin Ali Nihat Bey ve ortaklarıyla kuracağı bu fabrikanın üreteceği malzemeyle teçhizat eksikliğini kapatacağı ve bu yüzden bir an önce fabrikanın imalata geçmesini istiyordu. Fabrikanın imalata geçebilmesi için uygun arazi olarak Çark suyu kenarında

uygun bir fabrika yeri olması gerekiyordu. Çark suyu kenarında bir yer aranırken, belediyenin bahçe yaparak muhtemelen yeşil alana çevirmek amacıyla 12 dönüm arazi satın aldığı haber alınınca, belediyeden aldığı arazinin fabrika yapmak üzere satın alınması için harekete geçilmeye karar verilmişti. Belediyenin bahçe yapmak için alınan yerin, aslında fabrika olarak kullanılması şehre, bahçeden daha fazla fayda getireceği düşüncesi vardı. Fabrikanın kurulmasıyla, şehre ticari bir canlılık gelecek ve belli miktarda da istihdamı artırarak halka iş imkanı sağlayabilecekti. Ayrıca buradan devlet vergi geliri de elde etme imkanını bulabilecekti. Belediyeler kabul ettiği taktirde, arsa bedeli defaten ödenecek, arsanın satılması kesinleştiği taktirde, devir-teslim işleri bitmeden fabrika inşaatı izni Ali Nihat Bey'e verilecekti. Çünkü fabrikanın bir an önce imalata geçmesi gerekiyordu ve eğer devir teslim işlerinin bitmesi beklenirse, bu işlemler uzun sürecek ve ihtiyaç duyulan üretimin gerçekleşmesi gecikecekti⁷⁸.

Çark suyu kenarındaki belediyenin arsasına fabrika teşebbüsünün bugüne faydalı neticeleri olduğu söylenebilir. Bugün mobilya sektöründe, değil Adapazarı'nda, Marmara bölgesinde hatırı sayılır konuma gelmiş mobilyacıların Çark suyu yakınlarında Serdivan'da toplanmış olması, Ali Nihat Bey ve ortaklarının 1914'de atmış olduğu hayırlı teşebbüsün sonuçlarından biri olarak değerlendirilebilir.

Öte yandan belediyenin, sanayileşmenin bu günkü kadar artmadığı ve yeşilin bugünkü kadar tahrip olmadığı 1914 şartlarında satın aldığı arazi için bahçe yaparak, şehre nefes aldırarak yeşil alanlar açma ve buraları kendi mülkü yaparak belki de ilelebet yeşil tutma projesi, çevrecilikte belediyenin geldiği noktayı gösteriyordu. Çark suyu kenarındaki bugünkü Çark Mesire'nin, belediyenin satın aldığı 12 dönümlük arazinin bir parçası olduğu düşünülürse, 1914'te atılan bir adımın avantajlarının bugün bile yaşandığı, faydası uzun süren bir teşebbüs olarak değerlendirilebilir.

Adapazarı'nda 1914 yılında bu kez esnafın şikayetine yol açan bir vergi meselesi gündemi meşgul etmiştir. Devletin siper, tente, levha ve buna benzer şeylerden 10 kuruş ruhsat vergisi ve 1 kuruş da yıllık vergi almak istemesi, Adapazarı esnafının şikayetine yol açmıştı. Aslında bu vergi işi yeni değildi. Bu vergi, darsaadet rüsumu belediye kanununun 13 ncü maddesine göre alınan bir vergiydi ve İstanbul, İzmit, Edirne, Bursa, Beyrut gibi şehirlerden zaten alınıyordu. Sorun, bu kanunun Adapazarı'nda da uygulanmak istenmesi üzerine gündeme gelmişti. Esnaf, bu vergiye itiraz ederken, konunun burasına da vurgu yapıyordu. İstanbul, İzmit, Edirne, Bursa, Beyrut gibi büyük şehirlerle Adapazarı'nın hatta Karasu'nun, Geyve'nin esnafının aynı vergiyi ödemek durumunda kalmasıydı. Hele İstanbul'daki 100'lerle ifade edilen miktarlarla paralar kazanan esnafa, dükkanının kendisi 600-700 kuruş veya 1.000 kuruş olan Geyve, Karasu esnafının ve yıllık 800 kuruş kâr getiren Adapazarı esnafıyla aynı derecede 800-1000 kuruş vergi alınmasının adil olmadığı ifade ediliyordu. Ayrıca büyük şehirlerdeki siper, tente, levha ve buna benzer şeylerle Adapazarı'nda esnafın dükkanını günde 1-2 saat güneşten, yağmurdan

korumak için bezden çuvallardan yapılmış muhafazalıkların aynı şeyler olarak değerlendirilmesinin yanlış olacağı söyleniyordu. Büyük şehirlerdeki levha ve siperler binaya sonradan ilave edilmiş, binanın kendinden olmayan muhafazalıklarken, Adapazarı'nda bazen saçla, bazen kiremitle örtülü, çoğu zaman binanın kendinden olan ve bazıları dükkan inşa edilirken yapılmış olan muhafazalıklardır, diyerek Adapazarı'ndakilerin çok farklı olduğu söylenmeye çalışılıyordu.

10 gün içinde vergisi verilmeyen siper, levha, tente ve buna benzer şeylerin yıkılacağı ve bu durumda Adapazarı'ndaki esnafın büyük şehirlerdeki esnafa eşdeğer tutulmaları halinde, dükkanlarını yağmurdan, güneş ışınlarından koruyan saçakları yıkılmış olacaktı. Esnaf ayrıca, esnafın o zamanlardaki durumunun çok kötü olduğunu, bazı esnafın silah altına alındığını ve ticarethanesinin iyi işletilmediğini ve diğer esnafın da seferberlik nedeniyle kâr yapmak bir yana, geçim derdine düştüğünü, sefillikler çektiğini söyleyerek büyük şehirlerdeki vergilendirmeye Adapazarı'nın tabi tutulmamasını istiyor veya hiç olmazsa bu verginin seferberlik sonuna kadar uzatılmasını istiyordu⁷⁹.

Bu konuda bir başka kanaat olarak esnaf; kanunlar geriye işlemez, bundan dolayı siper, tente, levha gibi şeyleri kanunun yürürlüğünden önce açanlardan vergi alınması bu kez kanunların ruhuna uymaz, diyerek bir de bu şekilde itiraz getiriyorlardı. Hatta bu konudaki itirazlarını İzmit Mutasarrıflığına yazdıklarını ve kendileriyle ilgilenilmediğini öne sürerek, şurayı devlete kadar şikayetlerini ulaştırarak, kanunların geçmişe işletilmesinin yanlış olduğunu belirtiyor ve bu vergiyi almanın kanunları geriye işletip işletmemek konusunda olup olmadığının açıklanmasını istiyorlardı. Şurayı devlet ise aldığı bir kararla, kanunların geriye işletilmesinin yanlış olduğunu, fakat buradaki durumun bir kanunun geriye işletilmesi anlamına gelmeyeceğini bildiriyordu. Tente, levha, siper gibi şeylerden alınan vergilerin yıllık 10 kuruş ruhsat vergisi ve yıllık 1 kuruş vergi olduğunu söyleyerek, bunlar ister kanundan önce ister sonra yapılsın, hepsinden 1 defalık ruhsat vergisi alınır, ancak yıllık 1 kuruş vergi ise kanunun çıktığı zamandan sonraki yıllar için alınır diyerek konuya açıklık getiriyordu. Yani ister kanundan önce ister kanundan sonra olsun, her tente, levha benzeri şeylerden alınan vergiyle, yıllık vergilerin karıştırılmaması gerektiğine dikkat çekerken, tahakkuk edecek miktarın da önemsiz bir miktar olduğunu, öyle yüksek bir vergi olmadığını ilave ediyordu⁸⁰.

Bu şekilde ticari hayatı devam eden Adapazarı'nda 1918 yılında bu defa da bir banka kurulduğuna şahit olunmaktadır. Şurây-ı devlet, maliye ve nafia bakanlıklarından gelen üyelerle oluşturulmuş komisyon, merkezi Adapazarı'nda olarak İslam Ticaret Bankası adıyla bir banka kurulmasına onay verir. Elli sene müddetle ve 100 bin lira sermaye ile kurulan İslam Ticaret Bankası'nın kendisine merkez olarak Adapazarı'nı seçmesi, Adapazarı'ndaki ticari canlılığa bir başka örnek olarak gösterilebilir. Adapazarı Belediyesi'nin 1909 yılındaki belgeye göre gelirlerinin 17 bin lira olduğu düşünülürse, 9 yıl sonrasında 100 bin lira sermaye ile kurulan bankanın hatırı sayılır miktarda bir sermayeyle faaliyete geçirdiği düşünülebilir ve 100 bin lira sermayenin

Adapazarı'na bu şekilde girmiş olması, yine Adapazarı ticari hayatı için önemli bir adımdır. Adapazarı'nda kurulan İslam Ticaret Bankası'nın sadece Adapazarı ile kısıtlı kalmayı düşünmediği anlaşılmaktadır. Adapazarı'nı bankanın başlangıç merkezi olarak değerlendirmesi, bankanın faaliyetlerini başlangıçtan sonraki aşamalarla genişletmesi anlamında değerlendirilebilir. Boşnak Hacı Adem Beyzade İbrahim Efendi ve yakınları tarafından kurulan Adapazarı İslam Ticaret Bankası, Adapazarı'nı çevresinde öne çıkaracak, Adapazarı'na ticari canlılık getirecek bir teşebbüstü⁸¹.

B) ADAPAZARI'NDA CUMHURİYET DÖNEMİ BELEDİYE HİZMETLERİ

Birinci derece deprem kuşağında olan Adapazarı, maruz kaldığı depremlerden belli oranlarda zarar görmüş, ancak 17 Ağustos 1999 depreminden çok fazla zarar görmüştü. 17 Ağustos 1999 depremi şehrin alt yapıyla birlikte üst yapısında da çok ciddi hasarlara yol açmıştı. Depremin yol açtığı hasarlardan biri de, yıkılan kamu binaları içinde binalarla birlikte evrakın da yok olmasıydı. Depremi yaşayan ve ciddi zarar gören diğer kamu binaları gibi, belediye yetkililerinin ifadelerine göre Adapazarı Belediyesi Arşivi de ciddi zarar görmüş ve içindeki evraklar da imha olmuştu. Belediyenin evrakının yok olması, belediye için mutlak bir kayıp olmasının yanısıra, bu çalışma için de ciddi bir kayıptı. Bu nedenle cumhuriyet dönemi belediye faaliyetleri ele alınırken, bu çalışmadaki kategorilendirme eldeki kaynaklara göre yapılmıştır. Bu nedenle elde kaynak olmayan yıllar uzun periyotlarla ifadelendirilerek ele alınırken, tam tersine elde kaynakların, verilerin bol olduğu dönemlerde kaynakların zenginliğine göre nispeten daha kısa periyotlarla ifadelendirilerek incelenmiştir. Bu nedenle, cumhuriyet dönemi belediye faaliyetleri içinde ancak son yılın çalışmaları, kaynakların bol olması nedeniyle diğer dönemlerden daha geniş ele alınmışken, daha önceki yıllardaki çalışmalar maalesef aynı zenginlikte ele alınamamıştı ve ayrıca cumhuriyet dönemi belediye faaliyetleri ile ilgili kullanılan kaynakların çoğu kişisel çabalarla, kişisel arşivlerden elde edilmiş sınırlı sayıda elde edilebilmiş Adapazarı Belediyesi Faaliyet Raporlarıydı.

Buna ilaveten deprem öncesi evraka, belgelere ulaşmakta sıkıntı yaşamakla birlikte, ulaşılamayan bilgi eksiklikleri, vaktiyle Adapazarı Belediyesiyle ilgili yapılmış başka çalışmalara ulaşılarak az-çok giderilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalar içerisinde İller Bankası'nın 1949'da yayınladığı Belediyeler Yıllığı ile Ahmet Menderes'in Adapazarı'na İller Bankası'nın yaptığı (Sakarya'ya İller Bankası'nın Yaptığı Hizmetler) konulu makale çalışmaları oldukça doyurucu bilgi içeren verimli çalışmalardı.

İlk olarak Osmanlı'dan Cumhuriyet döneminde 1949 yılına kadar Adapazarı'nda belediyecilik çalışmaları şu şekilde gerçekleşmiştir:

1. 1925-1949 Yılları Arası Belediye Faaliyetleri¹

Bu yıllarda Kocaeli iline bağlı bir ilçe olan Adapazarı, Arifiye-Adapazarı hattı ile demiryolları şebekesine bağlıdır. Sapanca-İzmit üzerinden İstanbul'a, Hendek-Düzce-Bolu-Gerede-Kızılcahamam yoluyla da Ankara ile o zamanlar

şose irtibatı vardı.

17 mahalleden ve 4919 haneden ibaret olan Adapazarı'nın nüfusu 1935-1945 döneminde aşağıdaki tabloda olduğu gibiydi:

Yıl	Erkek	Kadın	Toplam
1935	12.267	12.435	24.702
1940	12.249	13.206	25.455
1945	14.998	14.265	29.263

Adapazarı'nın ve bölgenin genel karakteri ziraiydi. Yıllık üretilen mahsuller ise ortalama olarak aşağıdaki miktarlarda gerçekleşiyordu (Merkez ve Mülhakat dahil):

Cinsleri	İstihsal miktarı (Ton)
Patates	5.000
Mısır	6.000
Fasulye	150
Buğday	4.500
Arpa	500
Pancar	60.000
Koza	240
Çiçek yağları	480
Un	5.800

O yıllarda en büyük sanayi üretimi deriydi. Deri ve deri mamulleri yılda 60-65 bin kilo üretilirdi. Yine o yıllarda sanayileşme hamlesi çerçevesinde Devlet Demiryolları İşletme Genel Müdürlüğü'nce bir vagon fabrikası inşasına girişilmiş ve bir şeker fabrikası da hükümetçe yeni sanayi programına alınmıştı.

Sanayi teşekkülleri olarak Türkiye Zirai Donatım Kurumu'na ait zirai alet ve vasıtalar fabrikasından başka kiremit, un, nebati yağ, sandalye ve hızar fabrikalarıyla askeri silah tamirhaneleri vardı. Devlet Demiryolları tarafından inşa ettirilmekte olan Vagon Fabrikası ile hükümetçe yeni sanayi programına alınan Şeker Fabrikalarının yakın bir tarihte Adapazarı'na yeni bir çehre verilmesi bekleniyordu. Devlet iktisadi teşekküllerinden Toprak Mahsulleri Ofisi ve Orman İşletmesi vardı ve banka olarak da T.C. Ziraat, Türk Ticaret, Emniyet Bankaları bulunmaktaydı. Ayrıca kasabada hayvan ve semt pazarlarıyla hayvan panayırı o zamanın ticari aktivitelerindendi. Burada ilginç olan bir nokta, Adapazarı'na canlılık getirmesi için belki de dört gözle beklenen Şeker Fabrikası ile o tarihte üretimine devam eden Zirai Donatım Kurumu Fabrikasının zarar eden kuruluşlar olarak bugünlerde satılmaya çalışılmasıdır.

1869 yılında kurulan Belediye 150 bin liraya inşa edilen betonarme iki katlı, 20 odalı ve 20 dükkandan müteşekkil belediye binasına 1946 yılında kavuşabilmiştir. Belediyenin 1946-1948 yılları arası gelir ve giderleri ile kadro

durumu aşağıdaki miktardaydı:

(Gelir)

Yıllar	Vergi ve resimler	Çeşitli gelirler	İstikrazlar	Bağış ve yardımlar	Toplam
1946 fiili tahsilatı	254.879	187.372	150.000	18.555	610.806
1947 fiili tahsilatı	254.355	134.748	-	3.640	392.743
1948 bütçe tahmini	327.829	12.630	-	200	340.659

(Gider)

Yıllar	İdare ve hesap işlerine	Sağlık ve Sos.Yrd. işlerine	Bayındırlık işlerine	Temizlik ve aydınlatma işlerine	Çeşitli işleri	Fevkalade tesis işlerine	Toplam
1946 fiili giderleri	57.745	4.002	134.025	17.940	354.327	-	568.039
1947 fiili giderleri	117.524	12.878	48.240	22.700	171.675	-	373.017
1948 bütçe ödeneği	150.321	17.435	120.581	29.400	22.922	-	340.659

(Bütçe Formülüne Göre Kadro)

Daireler	Memur adedi	Hizmetli adedi	Aylık tutarları	Maaş ve ücretlerin belediye gelirlerine nispetleri (%)
Başkanlık (idare ve muhasebe)	17	17	59.340	
Fen heyeti (yapı ve yollar)	2	-	6.000	
Su	-	7	8.520	
Elektrik	3	13	22.140	
Sağlık	3	-	9.600	
Temizlik	-	37	34.860	
Yangın söndürme	-	18	26.280	
Diğer hizmetler	-	12	14.640	
Genel toplam	25	103	181.380	40-42

1938-1940-1946 yıllarında su, elektrik tesisleriyle istikraz işlerine sarfetmek için İller Bankası'ndan yapılan 281.190 liralık istikrazın bakiyesi 1947 yılı sonunda 195.047 lira idi. Bu borcun yıllık taksidi 28.000 lira idi ve kalan vadesi 13 yılıdır.

Adapazarı'nın haritası 1928 yılında, imar planı da 1944 yılında yapılmıştı. Belediye yollarının 14.300 m²'si parke, adi kaldırım; 7.000 m²'si ham yoldu ve o dönemde Konak, Yenicami, Kömür pazarı adlarıyla üç parkı mevcuttu.

Fenni su tesisatı ve projesi yapılmamış olan Adapazarı, suyunu Sapanca gölünden almaktaydı ve bu alınan sudaki kireç oranı %65 miktardaydı.

İsale hattı 1.200 m. uzunluğunda ikisi demir, biri künk borudan

oluşuyordu ve bu hattan 24 saatte temin edilen 1.200 ton su ihtiyacın %70'ini karşılamaktaydı. İkişer tonluk 2 ana depo vardı. Devam eden su şebekesi döşenmesi işi henüz tamamlanmamıştı. Şehirde 102 çeşme, 41 yangın musluğu vardı. Belediyenin o dönemdeki abone sayısı ise 1.182 adetti. Katma bütçe ile idare edilmekte olan su işlerinin gelir ve giderleri de aşağıdaki tablodaki kadardı:

Yıllar	Gayrisafi gelir	Gider
1946 fiili	37.924	33.932
1947 fiili	20.591	20.563
1948 bütçe tahmini	21.250	21.250

Elektrik hizmetleri o dönemde belediye hizmetleri arasında ve elektrik hizmetleri tesisatı 1925 yılında yapılmıştı. Elektrik, Zirai Donatım Kurumu Fabrikası buhar lokomobilleriyle üretilmekteydi ve mütenavip cereyanlı 200 kW. gücündeydi. Elektrik dağıtımı gece gündüz devam etmekteydi.

Elektrik şebeke uzunluğu 40 km. idi ve şehrin cadde ve sokakları. 660 lamba ile aydınlatılmakta idi. Bu hizmetin senelik elektrik sarfiyatı da 7.115 Kw.saattir. Katma bütçe ile idare edilen elektrik hizmetlerinin 2.553 abonesi vardı. Elektrğin kw.saati 48 krş., resmi daireler için kw.saati 39 krş., sanayide kw.saati 36 krş. İdi. O zamanki evraktan anlaşıldığına göre ücretli olan sokak aydınlatma hizmeti de kw saati 32 kuruştur.

O yıllarda tüketilen elektrğin miktarı ve elektrik gelir ve giderleri de aşağıdaki tablolardaki miktarlardaydı:

Tüketim

Üretilen	Tenviratta	Enerjide	Toplamı
Kw.	Kw.	Kw.	Kw.
647.014	419.174	130.222	549.396

Belediyenin belirtilen yıllardaki gelir-gider tablosu da şöyleydi:

Yıllar	Gayrisafi gelir	Gider
1946 yılı	225.321	222.724
1947 yılı	232.914	228.891
1948 bütçe tahmini	235.494	235.494

Yine o dönemlerde aydınlatma ve diğer hizmetler için önemli bir ihtiyaç olan gazın yıllık tüketimi 35-37 ton civarındaydı.

Sağlık hizmetleri için kasabada özel idareye ait 50 yataklı bir hastahane ile 6 muvazzaf, 14 serbest doktor çalışırken, 4 tane de eczane vardı. Kasabanın genel temizliği bir kamyon ve 14 araba ile görülmekteydi ve çöpler kasaba haricindeki bataklıklara dökülüyordu. Kasabada ayrıca 4 hamam, 3 de umumi hela vardı.

O dönemde küçük olan belediyenin gelirleri de doğal olarak azdı.

Belediyeye ait fenni mezbaha yoktu ve mevcut mezbahada bir yılda kesilen 13.934 baş hayvandan 1946 yılında 29.573 lira, 1947 yılında 24.935 lira gelir sağlanmıştı. 1947 yılında pazar meydanından da 31.960 lira gelir sağlanmıştı. Senelik geliri 6.242 lira olup, 500 ton hacminde belediyeye ait bir akaryakıt deposu vardır. Gelir getiren belediye mülkleri 84.288 lira idi ve hepsi sigortalıydı.

Umumi tesis ve vasıta yoktu ve belediyenin temizlik işlerinde kullandığı bir kamyon, belediyeye kayıtlı 6 otomobil, 1 taksi, 16 otobüs, 115 kamyonu mevcuttu.

İtfaiye teşkilat kadrosu 1 amir, 1 çavuş, 2 şoför, 12 erden ibaret olup, itfaiye aracı ve teçhizatı olarak da 2 arazöz, 2 motor, 8 kanca, 8 balta, 2 cankurtaran ipi, 10 kürek-kazma, 400 m. uzunluğunda hortum, 3 merdiven, 2 küskü-balyoz, 4 karpit feneri, 30 gazmaske, 1 oksijen cihazı, 1 sedye, 2 takım lastik elbisesi mevcuttu.

Kasabadaki okul ve öğrenci miktarları da aşağıdaki tablodaki gibiydi:

Okullar	Okul adedi	Öğrenci adedi
Ortaokul	1	272
Meslek okulları	3	570
İlkokullar	7	3.289
Toplam	11	4.131

Kasabada sosyal ve kültürel amaçlı tesis olarak kütüphanesi ve okuma odası bulunan halkevi, turistik amaçlı da kullanılabilir olan özel kişilere ait olmak üzere 13 oteli, ticari işletmeler olarak 2 lokanta, 13 fırın, 3 sinema, 14 han ve iki şehir alanı vardı.

Bu şekilde sonuçlanan 1949 öncesi belediye hizmetlerinden sonra, 1949-1987 arası dönemde aşağıdaki faaliyetler gerçekleştirilmiştir:

2. 1949-1987 Yılları Arası Belediye Faaliyetleri⁸³

1- Harita İşleri:

Bu dönemde büyük boyutlarda önemli çalışma genel olarak Adapazarı bölgesi için yapılan harita hizmetleri öne çıkmaktadır. Harita hizmetleri tamamlanan bölgeler şunlardır:

Adapazarı (Merkez): 662 hektar meskun, 2.128 hektarı gayrimeskun olmak üzere 2.790 hektarlık sahanın halihazır haritası yaptırılarak 1955 yılında tasdik ettirilmiştir.

Arifiye: 50 hektar meskun, 591 hektarı gayrimeskun olmak üzere 651 hektar sahanın halihazır haritası yaptırılarak 1961 yılında tasdik ettirilmiştir.

Serdivan: 47 hektar meskun, 298 hektarı gayrimeskun olmak üzere 345 hektar sahanın halihazır haritası yaptırılarak 1962 yılında tasdik ettirilmiştir. Bunu takiben 1967 yılında Sapanca gölü civarında Serdivan'a ait 250 hektarlık bir kısım ilave haritası 43.409.79 TL bedel ve 7 ay müddetle ihale edilmiştir.

Söğütlü: 70 hektar meskun, 60 hektarı gayrimeskun olmak üzere 140 hektar sahanın halihazır haritası yaptırılarak 1948 yılında tasdik ettirilmiştir.

Akyazı: 80 hektar meskun, 60 hektarı gayrimeskun olmak üzere 140 hektar sahanın halihazır haritası yaptırılarak 1948 yılında tasdik ettirilmiştir.

Geyve: 91 hektar meskun, 204 hektarı gayrimeskun olmak üzere 295 hektar sahanın halihazır haritası yaptırılarak 1964 yılında tasdik ettirilmiştir.

Alifuatpaşa: 38 hektar meskun, 267 hektarı gayrimeskun olmak üzere 305 hektar sahanın halihazır haritası yaptırılarak 1960 yılında tasdik ettirilmiştir.

Pamukova: 30 hektar meskun, 120 hektarı gayrimeskun olmak üzere 150 hektar sahanın halihazır haritası yaptırılarak 1955 yılında tasdik ettirilmiştir.

Taraklı: 30 hektar meskun, 120 hektarı gayrimeskun olmak üzere 150 hektar sahanın halihazır haritası yaptırılarak 1965 yılında tasdik ettirilmiştir.

Karasu: İlk defa 30 hektar meskun, 300 hektarı gayrimeskun olmak üzere 60 hektarlık bir kısmın halihazır haritası yaptırılarak 1951 yılında tasdik ettirilmiş, bunu plaj sahalarının halihazır haritasının alınması takip etmiş, zaman içindeki gelişme göz önünde bulundurularak, 79 hektar meskun, 249 hektarı gayrimeskun olmak üzere 328 hektarlık sahanın halihazır haritası yaptırılarak 1964 yılında tasdik ettirilmiştir.

Kocaali: İlk defa plaj sahalarının 90 hektarlık haritası yaptırılarak 1960 yılında tasdik ettirilmiştir. Bunu takiben kasabanın 50 hektar meskun, 195 hektarı gayrimeskun olmak üzere 245 hektar sahanın halihazır haritası yaptırılarak 1962 yılında tasdik ettirilmiştir.

Sinanoğlu: 90 hektar meskun, 122 hektarı gayrimeskun olmak üzere 212 hektar sahanın halihazır haritası yaptırılarak 1965 yılında tasdik ettirilmiştir.

Sapanca: 50 hektar meskun, 190 hektarı gayrimeskun olmak üzere 240 hektar sahanın halihazır haritası yaptırılarak 1951 yılında tasdik ettirilmiştir.

Hendek: İlk halihazır haritası Bayındırlık Bakanlığınca yaptırılmıştır. Halihazır haritası zaman içinde fenni kıymetini kaybettiğinden 1967 yılında 212 hektar meskun, 574 hektarı gayrimeskun olmak üzere 786 hektarlık harita 16 ay müddetle 176.743.54 liraya ihale edilmiştir.

Erenler: 1967 yılında 140 hektar meskun, 1230 hektarı gayrimeskun olmak üzere 1370 hektarlık bir sahanın halihazır haritası 261.048.47 TL bedel ve 18 ay müddetle ihale edilmiştir.

II- Şehircilik İşleri:

İmar planları da yine bu dönemde ele alınan büyük hizmetlerdendi. İmar planlaması hizmetleri tamamlanan bölgeler şunlardı:

Adapazarı: Adapazarı (merkez) imar planı 1955 yılında yarışma yoluyla yaptırılmıştır.

Arifiye: İmar planı İller Bankasınca 30.500 TL bedelle ihale edilmiş ve

1963 yılında ikmal olunarak tasdik ettirilmiştir.

Serdivan: İmar planı İller Bankasınca 50.000 TL bedelle ihale edilmiş ve 1964 yılında ikmal olunarak tasdik ettirilmiştir.

Söğütü: İmar planı İller Bankasınca 29.998 TL bedelle ihale edilmiş ve 1964 yılında ikmal olunarak tasdik ettirilmiştir.

Akyazi: İmar planı İller Bankasınca 4.000 TL bedelle ihale edilmiş ve 1950 yılında ikmal olunarak tasdik ettirilmiştir.

Geyve: İmar planı İller Bankasınca 1.378 TL bedelle 1963 yılında yaptırılmış ise de, aradan uzun zaman geçtiği için, imar planı işi günün ihtiyaçlarına göre yeniden ele alınmıştır.

Alifuatpaşa: İmar planı İller Bankasınca 15.169 TL bedelle ihale edilmiş ve 1963 yılında ikmal olunarak tasdik ettirilmiştir.

Pamukova: İmar planı İller Bankasınca 12.600 TL bedelle ihale edilmiş ve 1958 yılında ikmal olunarak tasdik ettirilmiştir.

Taraklı: İmar planı İller Bankasınca 33.500 TL bedelle ihale edilmiş ve 1967 yılında ikmal olunarak tasdik ettirilmiştir.

Karasu: Plaj kısmına ait 1952 yılında yapılmış bir imar planı varsa da, günün ihtiyaçlarına cevap verecek ve Karasu'nun tamamını kapsayacak şekilde yeni imar planı İller Bankasınca 1966 yılında 25.000 TL bedelle ihale edilmiştir. İmar planının hazırlanması işi halen devam etmektedir.

Kocaeli: Plaj kısmı için 1962 yılında 7.940 TL'sine mevzii bir imar planı yapılmış, 1965 yılında da İller Bankasınca 24.459 TL bedelle kasaba için bir imar planı yaptırılarak tasdik ettirilmiştir.

Sinanoğlu: İller Bankasınca 29.900 TL'ye imar planının hazırlanması işi ihale edilmiş olup, halen çalışmalara devam olunmaktadır.

Sapanca: İller Bankasınca 1957'de 8.950 TL'ye yaptırılmış olan imar planına sahiptir.

III- Yapı İşleri

Çark mesire yerinde lokanta, gazino, açık hava tiyatrosu, büfeler, satış üniteleri ve çocuk bahçeleri ihtiva eden eğlence sitesi projesi ile Sapanca kenarında gazino ve misafirhane projeleri hazırlanmıştır. Ayrıca, Adapazarı'na A.İ.D. malzemelerinden birer adet 5 tonluk Reo çekici kamyon ve tamirhane kamyonu verilmiştir.

IV- Elektrik İşleri:

O dönemde belediye hizmet sahaları içerisinde olan elektrik işleri de İller Bankasınca desteklenen faaliyet alanlarındandı.

Adapazarı: Elektrik Şebekesi

Açık ve orta gerilim şebekelerinin tevzii, şehir elektrik şebekesinin

tevzi ve ıslah işi 1963 yılında Bankaca ele alınmış ve 27.3.1965 tarihinde ikmal edilerek hizmete açılmıştır. Şehir enerji ihtiyacı Etibank'ın indirici merkezinden temin olunarak, toplam gücü 10614 KVA olan 46 trafo merkezinden 6,3 Kv'dan 0,4 Kv.a indirilip şehre dağıtılmaktadır.

Şehirde;

21350 metre orta gerilim elektrik şebekesi (6,3 Kv)

7400 metre orta gerilim yer altı kablosu

99864 metre alçak gerilim elektrik şebekesi

5600 metre alçak gerilim yer altı kablosu tesis edilmiş, bu şebekelerde

663 adet demir direk, 2411 adet beton direk kullanılmıştır.

V- Su İşleri

Adapazarı: Adapazarı içme su tesisi ilk defa 17.6.1952 tarihinde İller Bankasınca İ-Su Şirketine ihale edilmiştir. Bu tesis, priz ve pompalama kuyusu 7 km. isale-terfi istasyonu-Motopomp-1000 m³lük depodan ibarettir.

1962 yılında DSİ 3. Bölge bünyesinde kurulan "Sakarya Planlama Grup Amirliği" tarafından Sakarya'yı yakından ilgilendiren "Aşağı Sakarya Projesi" geliştirme çalışmaları 1963 yılı sonunda tamamlanmıştır. Bu projeye göre Adapazarı şehir içi ve civarı ciddi bir şekilde taşkından korunmaya alınacak, Süleymaniye bataklığı kurutulurak Sapanca, İzmit, Adapazarı, Süleymaniye ovalarının –ki bunların toplamı 900.000 dekarı bulmaktaydı- sulanması sağlanacaktı. Böylece İstanbul, İzmit, Adapazarı şehirlerinin içme, kullanma ve sanayi suyu ihtiyaçlarına cevap verilmiş olacaktı. 1965 yılına kadar Adapazarı'nda 455 civarında köy vardı. Bu köylerin yaz ve kış her türlü vasıtasının kullanabileceği şekilde yol şebekesi 1.500 km civarındaydı. Bunlara ilaveten 593 km köy yolu ve 103 km'lik il yolu yapılmıştır. Köy içme suları işi de kaptajdan dağıtım deposuna kadar 25 km'den isalesi tamamlanan ve 102 köye içme suyu verecek kapasitede depo inşaatı ile birlikte tamamlanan Abalıköy içme suyu grup inşaatının 10.000.000 TL'lik 1. kısmını, dağıtım deposunda 98 litre/saniye sarfiyatı tespit edilerek 1964 yılında işin köylere dağıtımını için DSİ Genel Müdürlüğüne devir ve teslimi yapılmıştır. Ayrıca her yıl 12-20 km isale hattı uzunluğu içinde 5-10 köye içme suyu getirilmektedir⁸⁴.

Yine bu dönemde yapılan bir ankete göre içme suyuna kavuşmuş meskenlerin ancak %16 olduğunu, %84 civarında meskenlerin henüz içme suyu şebekesine kavuşmadığı belirtiliyordu⁸⁵.

Yine aynı ankete göre aydınlanma hizmeti ulaşmış elektrik kullanan meskenlerin toplam %49 civarında olduğu, %51 civarında meskenlerin ise hala gaz lambası ile aydınlanma ihtiyaçlarını gidermeye çalıştığı belirtiliyordu³.

Adapazarı imar komisyonu raporunda ise verilen ruhsatlara göre 1965-1966 mesken durumu da şöyleydi:

	1956	1960	1966
Yeni	604	315	378
Tamir-tadilat	333	399	362
Toplam	937	714	740

Yine aynı dönemde şehirdeki yeşil alan ve spor tesisleri de aşağıdaki gibiydi⁸⁷:

Atatürk Parkı	3000 m ² aynen
İbrahim Bey Parkı	1762 m ² bulvar refüjü
Kurtuluş Parkı	2100 m ² kalkmış
Eskipark	1800 m ² aynen

Nüfus başına düşen park sahası 0,15 m² – 0,07 m²

Şehirde modern bir pazar yeri o yıllarda yoktu, ancak Cumartesi ve Salı günleri belediye hal binası içinde ve ayrıca Pazar günleri de Çatalköprü ve Ferizli köylerinde pazar kurulmaktaydı. Bunlara ilaveten Semerciler ve Karaosman mahallelerinde 2 açık pazar vardı ve hububat pazarı olarak bugünkü eski garajlar yanı ile Sakarya Caddesinde büyük, Kuyudibi ve Unkapanı'nda da küçük 4 adet pazar kurulurdu.

Ticaret tesisleri şehrin merkezinde ve genellikle Hürriyet Bulvarı civarında yoğun olarak bulunmaktaydı. Bunun dışında Ankara Caddesi ve belediye civarı da yoğun ticaret tesislerinin bulunduğu yerlerdendi⁸⁸.

VI- Kanalizasyon ve Çöp

1950'den itibaren tesis edilmeye başlanılan kanalizasyon şebekesi tesisinde gayretli çalışmalar görülmekteydi. Bu çalışmalara devamlı; 1956 yılında 40.lık 380 m, 40.lık 1200 m., 80.lık 90 m şebeke yapılmışken, 1966 yılında toplam 6797 m.lık iki kısım ilave edilmişti. Senelik enerji miktarı 4.572.850 kw. İdi. 1956 yılında bulunan 4.260.000 kw.lık kısmı DDY Vagon Fabrikasından temin edilmekteydi.

Şehirdeki önemli hizmet yerlerinin 1967 yılındaki durumu da şu şekillerdeydi:⁸⁹

Mezbaha	İhtiyaca kafi değil,
Gazhane	İhtiyaca kafi değil,
Stadyum	İhtiyaca kafi gelmiyor,

Gazino ve meseri yeri Çark suyunda ve Sapanca kenarında. İhtiyaca kafi gelmiyor.

Kapalı spor salonu	İhtiyaca kafi
Çocuk bahçesine acilen ihtiyaç var	
Umumi tuvaletler	İhtiyaca kafi

PTT	İhtiyaca kafi	
Hükümet, Adliye ve Belediye binaları ihtiyaca kafi gelmemektedir.		
1950-1966 yılları arası belediye bütçesi ise aşağıdaki gibiydi:		
1950- Gelir	: 647.816,00	Gider : 773.404,00
1954-Gelir	: 020.529,00	Gider : 2.116.432,00
1966-Gelir	:	Gider :
İrad ve Servet vergileri	: 1.410.000	Ödenekler: 134.801
Gider ve Gümrük ile Tekel V:	1.600.000	
Personel giderleri	: 8.864.862	
Diğer vergiler	: 3.565.505	Yönetim giderleri: 665.401
Kanuni paylar	: 1.040.104	Hizmet giderleri : 1.116.678
Belediye malları gelirleri	: 1.126.642	Kurum giderleri : 260.006
Çeşitli gelirler ve cezalar:	806.506	Etüd-Proje: -
Yapı-Tesis ve B.Onar	: 2.007.535	
Mak.Teçh.Kamulaştırma ve Taşınmaz Mallar	: 601.000	
TOPLAM	: 9.548.737.-	TOPLAM : 9.115.283.-

Bu arada Adapazarı'nın şehirleşmesiyle ilgili 1956-1966 yılları arası için hazırlanmış bir rapor,⁹⁰ depremi çok sık yaşayan bir yer için oldukça ilginçtir:

1-Şehrin gelişmesi, imar planına uygun olmuştur.

2-Şehir içinde plan aynen tatbik edilmekte, imar durumu ve ruhsatlar buna göre verilmektedir.

3-Şehir imar planı tatbikatını yaparken, tip talimatname yerine kendi talimatnamesini kullanmaktadır.

4-Hiç gecekondusu yoktur.

5-Şehrin yeni yerleşme alanları, şehir yerleşmesine en yakın alanlarda şekillenmişlerdir.

Yine bu dönem içinde, uygulamada yaşanan olumsuzluklar da şunlardı:

1-Gelişme Erenler'e doğru artmış, bu kısım imar planı mücavir sahalarına dahil olduğu için, tatbikatta güçlüklerle karşılaşmış ve karşılaşmaktadır.

2-Erenler Belediyesinin bir imar planı olmadığından, bu plan tatbik edilmektedir. Bu durum ise muvakkat inşaat ruhsatlarının çoğalmasına sebep olmaktadır.

3-Hiç gecekondu yapılmamakla beraber, şehirde kaçak ve ruhsatsız inşaat artmıştır. Bunun da sebebi; imar planının isabetsizliğinden çok, kaçak inşaata para cezasının hafif olmasıdır. Projeyi tatbik edenlerin çoğu cahildir.

Kendilerine imar planı hilafına hareketleri için 3 defa ihtardan sonra 15 TL para cezası verilmektedir ki, bu ceza çok hafif kalmakta ve kaçak inşaatın önüne geçilmesi zorlaşmaktadır. Bu hafif para cezası, kısıtlayıcı bir tedbir yerine, adeta teşvik edici bir husus olmaktadır.

4-Şehrin inkişaf istikametinden bir başkası olan Serdivan yönünde de bazı güçlüklerle karşılaşmaktadır. Zira Serdivan'ın da imar planı olmadığı zamanlarda bu plan tatbik ediliyordu. Fakat şimdi Serdivan Belediyesi kendi yaptırdığı planı tatbik etmektedir ki, bu iki planın süper pozisyonunda güçlükler ortaya çıkmaktadır.

5-Tatbikatta başarısızlığın, bir başka deyişle imar planlarının tam tatbik edilememesinin ilk sebebi politiktir. İdareciler, iç politikadaki gelişmelere paralel olarak plan tatbik etmektedirler.

6-Belediye reisleri seçiminde, tahsil göz önünde bulundurularak seçim yapılmalıdır. Belki de plan tatbikatında asıl başarı buradan başlayacaktır⁹¹.

1967'de yapılan bu tespitlere rağmen, şehirde halen buna aykırı yapılaşmanın devamı 17 Ağustos Depremindeki büyük kayıpların birinci sebebinin neredeyse bile bile ölüme gider gibi bu tespit ve uyarılara aykırı yapılaşmayı sürdürenler olduğunu bir türlü akıldan çıkaramamaktadır.

Sakarya ilinde nüfusu 3000'den az 994 adet yerleşim ünitesi bulunmaktaydı. Bunun 553 adedi içme suyuna sahip, 217 adedinin içme suyu yetersiz ve 179 adedi de sıhhi içme suyundan yoksundu.

Sakarya'da 1968-1972 İkinci Uzun Vadeli Plan döneminde yapılan köy içme suları yıllar ve köylerin bağlı olduğu ilçeler itibariyle aşağıda görülecektir:⁹²

1968	AKYAZI	1. Karapürçek bucağı 2. Hasanbey 3. Haydarlar, tuzla mah. 4. Yeniköy, yukarı mah. 5. Beldibi 6. Kuzuluk 7. Kûçücek	1969	AKYAZI	1. Yörükyeri, Kuzca Mh 2. Boztepe, Çatalkaya 3. Balıklaya, Güney Mah 4. Gökçeler 5. Yeniköy, Saz Mah
	GEYVE	1. Karaçam 2. Kozan 3. Melekşeoruç 4. Taraklı 5. Mahdumlar 6. Ablalar 7. Hüseyinli 8. İçdedeler 9. Boğaz 10. Demirler 11. Kışlaçay 12. Çayköy 13. Mesruniye		GEYVE	1. Melekşesolak 2. Aksu, Davutlar mah 3. İhsaniye 4. İlinbey 5. Hasköy 6. İlica 7. Aipler, Muzafferiyeye 8. Hacısmanlar

	HENDEK	1. Kurk�y 2. Göksu, atma mah. 3. Göksu, Cami mah. 4. Kadifekale 5. Muradiye 6. Sümbüllü		HENDEK	1. Göksu, Güney Mah. 2. Dikmen, iftekesel Mh
	KARASU	1. Sinanoğlu grubu 2. Koğukpelit 3. K�yyeri 4. Ortaköy 5. Manavpınarı gr. 6. Bolazar grubu		KARASU	1. Kestanepınarı 2. Kızılıklı 3. Kadıköy 4. Konacık 5. Yanıksayvant 6. Kirazlı
	SAPANCA	1. Kurk�y 2. Oto ulaştırma bölüğü		SAPANCA	1. Akçay 2. İkramiye 3. Memnuniye
1970	MERKEZ	1. Ferizli 2. Karadiken 3. Çiftlik			
	HENDEK	1. Kazimiye, Kapancık			
1971	AKYAZI	1. Balıkaya			
	GEYVE	1. Eskiyaıyla			
	HENDEK	1. akallık			
1972	MERKEZ	1. Değirmendere 2. Mağara 3. Yukarıdere 4. Karateke 5. Arifiye Tank Taburu		HENDEK	1. Soğuksu 2. Hacıkişla 3. Aktefek 4. Kalayık 5. Cıpcıp 6. Gündoğan

Buna göre 1968-1972 yılları arasında Bakanlık,  zel İdare ve limit programları ile toplam olarak 9.560.000 TL keşif tutarında içme suyu projesi tatbik edilerek 89 adet köy ve bu köylere bağlı 390 yerleşim ünitesinde 48.008 vatandaş içme suyuna kavuşturulmuştu.

Köy içme sularında tesisin isale hatlarının hafriyatı imece olarak insan gücü katılımı ile yapılmaktaydı. Yaklaşık olarak bu da katılım keşif bedellerinin %15'ini teşkil etmekteydi ve ayrıca puan durumuna göre nakdi yardımlar da sağlanabilmekteydi.

Öte yandan, Sakarya köy elektrifikasyonu y n nden çok ileri illerden birini teşkil etmekteydi. Türkiye Elektrik Kurumunca (TEK) %33 köy katkıları ile yürütülen köy elektrifikasyon çalışmaları ile 1968-1972 İkinci Beş Yıllık Plan döneminde 222 yerleşme ünitesine elektrik götürülmüş, bu ünitelerden 209 adedi köy, 10 adedi köy belediyesi ve 3 adedi de köy tüzel kişiliğinde bucak

merkeziydi.

Bu durumda tüm köy adedine göre 222 ünite ile köylerin %47,4'ü elektriğe kavuşmuş olmaktadır. Sakarya ili elektrikten faydalanan nüfus adedi bakımından Adapazarı Türkiye genelinde İstanbul'dan sonra ikinci sırayı işgal etmekteydi.

1973 yılındaki Adapazarı Belediyesinin personel miktarı ve bu personelin servislere göre dağılımı da aşağıdaki kadardı:

Servisi	Memur	Yevmiyeli personel
Yazı İşleri Müdürlüğü	15	32
Hesap İşleri Müdürlüğü	50	-
Hukuk, Evlendirme, Kimyagerlik	13	-
Fen İşleri Müdürlüğü	20	75
İtfaiye Müdürlüğü	5	70
İktisat Müdürlüğü	13	-
Başkatıplık	10	15
Mezbaha Müdürlüğü	5	28
Zabıta Müdürlüğü	53	-
Bando Şefliği	19	-
Temizlik İşleri Amirliği	5	143
ESO İşleri Müdürlüğü	97	119

Yine Adapazarı Belediyesi'nin 1968, 1969, 1970, 1971 ve 1972 yıllarına ait belediye bütçesinin gelir ve giderleri de şöyleydi:

Gelirler	1968	1969	1970	1971	1972
Vergi Gelirleri	6.667.271	6.201.824	6.774.753	9.306.207	11.372.001
Vergi dışı gelirler	3.261.137	4.453.836	4.463.973	3.629.175	7.065.843
Toplam	9.928.408	10.655.660	11.238.726	12.935.382	18.437.844

Giderler	1968	1969	1970	1971	1972
Cari harcamalar	6.690.083	6.403.230	7.943.858	11.003.647	13.618.112
Serm. teşvik ve transfer	1.624.091	1.632.200	1.742.988	1.375.723	3.146.034
Yatırım borcu	2.425.913	1.938.013	1.492.320	845.041	1.673.698
Toplam	10.740.087	9.973.443	11.179.166	13.224.411	18.437.844

5237 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu gün geçtikçe yükselen hayat şartları ve maliyet unsurları karşısında belediyelerin gider kalemlerini karşılamaktan yoksun bulunmakta, istediği hizmetleri gerçekleştirememekte ve bu sebeple şehrin arzulan gelişmeyi göstermesi için gereken yatırımlar yapılamamaktaydı.

Buna göre belediyenin yol inşaatları 1968-1972 dönemleri içinde yalnız parke kaldırım yapımı türünden olup, yıllar itibariyle aşağıdaki çizelgede gösterilmektedir:

Yıllar	Metre tül	Harcanan para
1968	4784	748.950
1969	3567	533.550
1970	2555	405.700
1971	4080	405.680
1972	5120	485.100

Öte yandan şehrin düz bir arazi üzerinde kurulmuş olduğundan kanalizasyon tesisleri meyil farkından doğan doğal akıntıdan yoksun bulunmakta, bu yüzden de tesislerin kurulması güç ve masraflı olmaktaydı.

1968-1972 dönemindeki yapılan kanalizasyon çalışmaları da yıllar itibariyle şu şekildeydi:

Yıllar	Metre tül	Harcanan para
1968	2586	143.990
1969	4970	346.430
1970	2555	297.460
1971	2065	312.080
1972	2780	417.670

Belediyenin 1968-1972 döneminde elektrifikasyon çalışmaları ise yıllar itibariyle aşağıdaki gibi özetlenebilmekteydi:⁹³

1968

a) Yüksek gerilim enerji hattı çekilen Emirdağı'na, Serdivan içme suyu hattına ve Sanayi Çarşısına olmak üzere 3 adet trafo istasyon ve postası kurulmuş,

b) Muhtelif semtlere 125 adet ağaç, 53 adet demir direk dikilerek şehrin alçak gerilim şebekesi genişletilmiş,

c) Anayol ve caddeler 41 adet civa buharlı armatürle aydınlatılmış,

1969

a) Sosyal Sigortalar Hastanesine ait 200 KVA'lık trafo postası servise sokulmuş,

b) Göçmenevlerinin voltaj düşüklüğü giderilerek 35 adet beton, 100 adet de ağaç direk ilavesi ile Maltepe ve Hızırtepe semtlerinde şebeke genişletilmiş,

c) Karaağaç-Kuyudibi semtine 22 adet civa ve buharlı armatür takılmış,

d) Tekeler mahallesindeki trafo merkezine yüksek gerilim kablosu çekilerek ve dinsjektör ilavesi ile arızaların giderilmesi çabuklaştırılmış,

e) Gümrükönü, Yenicami, Soğanpazarı ve Çeşme meydanındaki trafik ışıklarına hat çekilerek devreye sokulmuş,

f) Dört yolda karayollarının yaptırdığı sinyal armatürlerine hat çekilerek ceryan verilmiştir.

1970

a) Kız Sanat Enstitüsüne 180, Papuççular mahallesine 200 KVA.lık trafo konarak bu semtlerin voltaj düşüklüğü giderilmiş, su pompaj istasyonuna 320 KVA.lık trafo konarak 136 HP.lık motor servise konmuş ve Belediye Göl Gazinosunda 160 KVA.lık trafo devreye sokularak dizel elektrojen gurubu devreden çıkarılmış,

b) Şehrin muhtelif semtlerine 85 ağaç direk ve 22 adet beton direk dikilerek şebeke genişletilmiş,

c) Şehrin muhtelif caddelerine 50 adet cıva ve buharlı armatür ilave edilmiştir.

1971

a) Şehrin muhtelif semtlerine 30 adet komple cıva buharlı armatür takılmış,

b) Muhtelif semtlere 47 adet beton ve 75 adet ağaç direk dikilerek elektrik şebekesi genişletilmiş,

c) Şerefiye ve su pompaları trafo postalarına genel aydınlatma tablosu yapılarak Tümen, Eski Reji ve Maltepe mahallesi trafolarının yükleri düşürülmüştür.

1972

a) Keresteciler Sanayi Çarşısına 500 KVA.lık trafo montajı yapılmış,

b) Çimento ile doldurulmuş yüksek gerilim izalatörlerinin yerine kurşunla doldurulmuş yüksek gerilim izalatörleri takılmış,

c) Kömürpazarı trafo postasına genel aydınlatma tablosu yapılarak Karaağaç trafo postasının yükü azaltılmış,

d) PTT idaresine ait 200 KVA.lık trafo postasına yüksek gerilim ceryan irtibatı yapılarak servise sokulmuş,

e) İçme suyu keson kuyu şantiyesine 63 KVA.lık trafo montajı yapılmış,

f) Sapanca gölü içme suyuna ait 1000 KVA.lık trafo postasına ceryan verilerek 400 HP gücündeki santrafuj motorlarının 3 tanesi devreye sokulmuş,

g) Şehrin muhtelif semt ve mahalline 45 adet beton ve 125 adet ağaç direk dikilerek şehrin elektrik şebekesi genişletilmiştir.

1967 yılında 20.000.000 KW olan yıllık elektrik sarfiyatı daha sonraki yıllarda şehir nüfusunun artışına paralel olarak büyük bir artış göstermiştir. 1968-1972 yılları elektrik tüketimi aşağıdaki tabloda gösterilen şekildedir:

Yıllar	Elektrik tüketimi (KW)
1968	23.639.513
1969	27.772.222
1970	27.020.405
1971	32.657.965
1972	32.694.823

Abonman sayısı 17000'e yaklaşan şehrin içme suyu ihtiyacı nispeten kendi imkanlarınca karşılanacak duruma gelmişti. 1968-1972 yılları arası belediyenin su hizmetleri yıllar itibariyle aşağıdaki şekilde özetlenebilecek durumdaydı:

***İçme Suyu Temini Hizmetleri:*⁹⁴**

1968

a) Mevcut şebekeye 6645 metre boru ilavesiyle 1327 yeni abonenin ihtiyacı karşılanmış,

b) 37.500 TL.na 2 adet klorlama cihazı satın alınarak hizmete sokulmuş, 64.000 TL.na 1 adet 197 HP.lik motopomp satın alınmış, pompa tesisleri için 27.844 TL sarfı ile arsa alınarak üzerine gerekli tesisler inşa edilmiş,

c) Şebekede damga müddeti dolan ve arızalanan 2712 adet su sayacı sökülüp damga ve onarımdan sonra yerlerine takılmış, gene şebekede tespit edilen 540 arıza onarım ekiplerince giderilmiş, 60 adet umumi çeşmenin onarımı tamamlanmıştır.

1969

a) Şebekeye 605 metre yeni boru ilavesiyle 1186 adet yeni abonmanın ihtiyacı karşılanmış,

b) Muhtelif semtlerde 46 adet kalafat yapılmış, şebekedeki yangın vanaları değiştirilmiş,

c) Su pompasına motopomp alınmış, 2256 adet sayaç sökülüp damga ve onarımı yapıldıktan sonra yerlerine takılmıştır.

1970

a) Mevcut şebekeye 7780 metre yeni boru ilavesiyle 1166 adet yeni abonmanın ihtiyacı karşılanmış, arıza ve damga için sökülen 1687 adet su sayacının damga ve onarımı yapılmış,

b) Şebekede meydana gelen 1440 adet arıza onarım ekipleri tarafından giderilmiştir.

1971

a) Şebekeye 6964 metre boru ilavesiyle 1429 adet yeni abonenin ihtiyacı karşılanmış, su sıkıntısını gidermek için 2 adet 300 ton ve 250 ton kapasiteli santrafuj su pompası alınarak hizmete sokulmuş,

b) 2270 adet su sayacı sökülüp damga ve onarımı yapıldıktan sonra yerlerine takılmıştır.

1972

a) Mevcut şebekeye 2549 metre yeni boru ilave edilerek 1206 adet yeni abonenin ihtiyacı giderilmiş,

b) 12.000.000 TL sarfi ile Sapanca gölünden alınan Adapazarı-Serdivan içme suyu tesisleri ikmal edilerek 9.12.1971 tarihinde halkın hizmetine sokulmuş, şehrin eski su şebekesinin yeni baştan değiştirilmesi için İller Bankası'na ihalesi yapıp inşasına başlanmış,

c) Donma, arıza ve damga için 3123 adet su sayacı sökülmüş, onarım ve damgadan sonra yerlerine takılmıştır.

Belediyenin en önemli servislerinden biri olan temizlik işleri Temizlik Amirliğiince şehrin tüm temizliğini elinde bulunan 5 kamyon ve 1 traktörle yürütülmekteydi. Şehrin ana caddeleri hergün temizlenmekte, hergün toplanan 55-60 ton çöp şehir dışına taşınarak imha edilmekte ve mahalle ve sokakların temizliği belli bir program çerçevesinde yürütülmekteydi. Ayrıca 2 vidanjörle şehrin fosseptik suları temizlenmekte, sel baskınlarında evlere dolan sular boşaltılmaktaydı. Şehir içinde başıboş gezen zararlı hayvanlar da temizlik ekiplerince illaf edilmekteydi.

İtfaiye Müdürlüğünde de 6 arazöz, 4 motopomp, 4 sürmeli merdiven, 3 kılavuz aracı vardı ve günde 3 vardiya halinde çalışırdı. Her vardiyada 1 amir, 1 çavuş, 2 onbaşı, 6 şoför ve 12 er bulunmakta, böylece itfaiye teşkilatı günün 24 saatinde vukuu muhtemel yangın, sel ve benzeri felaketlere karşı hazır beklemekteydi.

İtfaiye teşkilatı ayrıca yaz aylarında arazözleri ile şehrin sulanmasında hizmet etmekte, müracaat üzerine bina bacalarını temizlettirmekte ve müesseselerdeki yangın söndürme cihazlarının kullanılması konusunda ilgili personele eğitici bilgi verilmekteydi.

Belediyenin gelir getiren ve kamu hizmetine tahsis edilen malları ise şunlardı:

Gelir getiren taşınmaz mallar: Belediye işhanı, belediye çarşı sitesi, buz fabrikası ve soğuk hava deposu, garaj bitişiğindeki dükkanlar, göl gazinosu, ortaokul arkası dükkanlar, pazaryeri kapalı sergi ve dükkanlar ve Çark Gazinosu.

Kamu hizmetine tahsis edilen taşınmaz mallar: Belediye binası, ESO işletme binası, mezbaha binası, itfaiye binası ve müştemilatı, oto garajı, hal binası ve zabıta karakol binaları⁹⁵.

3. 1987-1994 Yılları Arası Belediye Faaliyetleri

1987-1994 yılları arası çalışmalarda ilk dikkati çeken, sosyal yardım çalışmalarıydı. Bu çerçevede asker aileleri ve yoksul ailelere aynı ve nakdi yardımlar yapılmıştı. 1987 ve 1988'de 356 asker ailesi yardım müracaatından 225'i kabul edilmiş, 31'inin mali durumlarının iyi olması nedeniyle talepleri

reddedilmişti. Yine 1987 yılında 749 fakir ve muhtaç vatandaşa 500'er kg. yakacak kömür yardımı yapılmıştı.

Bu arada, yayın servisinin yaptığı hizmetlerle halka ihtiyacı olan ilanlar duyurulmaya çalışılmış, ilanlarda aksaklıkların görülmesi üzerine şehir içi hoparlör kablolarının 15000 metresi yenilenmişti. Ölçü-Ayar Memurluğu da esnafın ölçü aletlerini kontrolden geçirerek çalışır durumda olanları damgalayıp, sorunlu olanları reddetmiş ve böylece halkın mağdur olmasının önüne geçilmişti.

Evlendirme Memurluğuna gelen 2612 evlilik müracaatının 2520'sinde bir mani görülmeyip evlilik akıtları yerine getirilmiş, 34 adedi ise reddedilmişti.

Belediye Meclisi de şehrin muhtelif mahallelerinde yeni teşekkül etmiş olan sokakların isimlendirilmesi, bazı sokakların bağlı oldukları muhtarlıkların değiştirilmesi gibi kararlar almıştı.

1987 yılında belediye bu ve bunun gibi çalışmaları yürütürken, bünyesinde 391 memur ve 1259 işçi bulunduruyordu. Yine belediye, bu hizmetlerini 11.842.585.329.- TL gelire sürdürmeye çalışıyordu. 12 milyara yakın geliri olan belediye, bu gelire karşılık;

Cari Harcamaları : 8.162.270.969.-TL (5.751.792.412.-TL'si personel gideri)

Yatırım Harcamaları : 2.673.661.052.-TL

Sermaye teşkili ve transfer harcamaları: 2.049.260.081.-TL olmak üzere

Toplam : 12.885.592.102.-TL'lık harcama ile hizmet gerçekleştirilmeye çalışılıyordu.

Hal Müdürlüğü de Erenler'de yeni kurulan hal tesislerinin de hizmete girmesiyle yaptığı hizmetler neticesi belediyeye 341.363.313.-TL gibi büyük miktarda gelir sağlamaktaydı. Bir yıl sonra 1988 'de bu gelir 459.898.892.-TL olarak gerçekleşmişti.

Kreş Müdürlüğü de 120 öğrenciye hizmet vermekteydi.

Gezici Sağlık Taraması: 14 Mart 1988 – 30 Mart 1988 tarihleri arasında şehrin mahallelerinde yapılan sağlık taramasında 3'ü Belediyeden 2'si sağlık müdürlüğünden olmak üzere 5 doktor, 1 ebe, 2 hemşire, 1 laborant, 1 eczane görevlisi, 2 şoför, 6 işçi görev yapmış olup, yaklaşık 3.000 halktan hasta muayene edilmiş, gerekli görülenlerin tahlilleri yapılmış ve ilaçları verilmişti.

Fen İşleri Müdürlüğü'nün Çalışmaları: Adapazarı Belediyesi Fen İşleri Müdürlüğü'ne bağlı şubelerin 1 Haziran 1987 – 30 Mayıs 1988 tarihleri arasında yapmış olduğu çalışmalar Fen İşlerine bağlı şubelerle aşağıdaki gibi gerçekleşmişti:

1-Adnan Menderes Cad. toprak dolgu işleri, kışlık çiçeklerin dikimi,

- 1- Maltepe Dinlenme Tesisleri tel örgü yapımı 120 mt.
- 2- Ağaç kesilmesi ve budanması,
- 3- Santral Mağazası yanı parmaklık montajı 40 mt.
- 4- Çocuk bahçeleri tamirata ve temizliği 46 adet,
- 5- Atatürk Parkı, Bulvar, İstasyon, Kömürpazarı, Perşembe Pazarı, Salon arkasındaki bahçe, Çark Mesiresindeki bahçe ve Maltepe Tesislerindeki bahçelerin her gün temizliğinin ve bakımının yapılması,
- 6- Mevcut 8 adet havuzun kısmen her gün temizlenmesi,
- 7- Mevcut 2 adet çeşmenin her hafta temizlenmesi,
- 8- Kuyudubi Cad. orta refüj, Yenicami ve Donatım yolu parmaklık tamiri 20 kanat,
- 9- Dağdibi yanı çocuk bahçesi yapımı,
- 10- Atatürk Bulvarı ve Atatürk parkı çim biçimi,
- 11- Hızırtpe'de iki yurdun arası tel örgü yapımı 50 mt.
- 12- Mevsim dolayısıyla çim sahaların sulanması,
- 13- 6 adet bahçede potaların, voleybol direklerinin ve tel örgülerin boyanması,
- 14- Yazlık ve mevsimlik çiçeklerin ekilmesi ve çapalama işlemleri,
- 15- Ankara Cad. 20 mt. parmaklık montajı
- 16- Sarıkışla Camii yanı toprak dolgusu 15 kamyon,
- 17- Kudüs Cad. tel örgülerin kaldırılması 500 mt.
- 18- Çark Mesiresinde tel örgü yapımı 150 mt.
- 19- Sarıkışla Camii yanı çocuk bahçesi yapımı
- 20- Şehrin muhtelif caddelerine 3000 adet ağaç fidesi ekimi gerçekleştirilmiştir. Harcama yekünü 23.093.124.-TL'dir.

İnşaat Şubesi Çalışmaları

İşin Adı	Keşif Bedeli	Ödeme
Çark Mesiresi düzenlemesi	165.451.122.-	131.711.399.-
Maltepe pazaryeri yağmur olukları yapımı	13.905.460.-	14.138.661.-
Kömür tevzi çatı örtülmesi (2)	42.927.840.-	50.984.559.-
Maltepe Tesisleri dekorasyonu	53.366.590.-	30.738.650.-
20 daire Memur Lojmanı	101.911.836.-	21.121.557.-
Maltepe açık pazaryeri	41.808.000.-	11.655.481.-
İtfaiye idare binası	247.615.194.-	22.359.000.-
Katlı otopark	998.297.592.-	440.300.265.-
Belediye Sarayı inşaatı	1.980.374.375.-	396.074.874.-
	Toplam Ödeme:	1.119.084.436.-

Kanal Şubesi Çalışmaları

İşin Adı	Keşif Bedeli	Ödeme
Maltepe Mah. Muh.Sokakların büz kanal	46.279.614.-	34.618.382.-
Tepekum Mah. Muh.Sokakların büz kanal	40.654.661.-	38.872.637.-
Tepekum Mah. Belgin Sk. 080 büz kanal	45.657.088.-	18.347.000.-
Yahyalar-Yenidoğan Mah. Büz kanal	22.684.482.-	38.258.995.-
Sakarya-Istiklal-Tekeler Mah. Büz kanal	25.656.670.-	16.971.803.-
Yeniğün-Semerciler Mah. Büz kanal	21.277.536.-	7.314.015.-
Yağcılar Mah. Kanal yapımı	58.853.040.-	58.776.330.-
Yahyalar-Yenidoğan Mah. Büz kanal	19.183.238.-	20.196.114.-
	Toplam Ödeme:	233.355.276.-

Yol Şubesi Çalışmaları

İşin Adı	Keşif Bedeli	Ödeme
Asfalt serilmesi	147.110 m ²	931.731.372.-
Micir serilmesi	6.932 m ²	37.953.241.-
Kum serilmesi	3.133 m ²	3.612.890.-
Kum nakliyesi	14.539 m ²	28.418.000.-
Stablize serilmesi	3.805 m ³	22.215.000.-
Bordür dizilmesi	1.880 mt.	3.932.020.-
	Toplam Ödeme:	1.027.862.523.-

Su İşleri Müdürlüğü'nün Çalışmaları: Su İşleri Müdürlüğü'nün 1 Haziran 1987 – 30 Mayıs 1988 tarihleri arasında yapmış olduğu çalışmalar aşağıdaki tabloya çıkarılmıştır:

Yapılan İşin Nevi	Miktarı (Adet)
1- Çeşitli semtlerde kırılan ana boru tamiri	558
2- Çeşitli semtlerde yangın vanası tamiri	530
3- Çeşitli semtlerde vana tamiri	640
4- Çeşitli semtlerde abone tamiri	992
5- Çeşitli semtlerde abone kesimi	993
6- Çeşitli semtlerde kösele tamiri	651
7- Çeşitli semtlerde yeni su verimi	867
8- Çeşitli semtlerde priz tamiri	981
9- Çeşitli semtlerde umumi çeşme bakım ve tamiri	480
10- Belediye işyerlerinde tesisat yapımı	549
11- Asfalttan vana kaldırma	683
12- Akmayan abonelerin kontrolü	1038
13- Musluk tamiri ve yenisinin takılması	1082
14- Şamandra tamiri	364
15- Yeni yapılan kanallardan abone kaldırma	1109
16- Fen işleri çalışmalarında kopan abone bağlantısı	897
17- Anavanelerin tizlerinin tamiri	530

1988 senesi sivrisinek, sinek, haşarat mücadelesi 1 çavuş, 31 işçi, 31 pulvarizatör, 1 kamyon, 1 kamyonet, 3 atomizer, 1 mazot püskürtücü ile devam etmiş olup, 500 kg. filit, 68 kg. abeit kullanılmıştır.

Fen İşleri Müdürlüğü'nün bir yıl sonra 1 Haziran 1988 – 30 Mayıs 1989

arası yapmış olduğu çalışmalar da aşağıdaki gibiydi:

İnşaat Şubesi Çalışmaları

İşin Adı	Keşif Bedeli	Ödeme
Belediye sarayı inşaatı	1.980.374.375.-	312.180.157.-
Zübeyde Hanım Cad.	44.992.146.-	32.006.112.-
Memur Lojmanları inşaatı	101.911.800.-	30.319.480.-
Katlı Otopark Yapımı	998.297.592.-	391.223.782.-
Maltepe Futbol Sahası yapımı	45.440.326.-	4.700.837.-
İtfaiye binası inşaatı	247.615.194.-	17.925.218.-
	Toplam Ödeme:	788.355.586.-

Kanal Şubesi Çalışmaları

İşin Adı	Keşif Bedeli	Ödeme
Tepekum Mah. Belgin Sk.	59.354.214.-	29.518.341.-
Tepekum Mah. Muhtelif sk.kanal yapımı	138.455.110.-	115.077.534.-
Maltepe Mah. 12 Nolu Sk. Kanal yapımı	23.363.653.-	25.791.151.-
Yeniğün Mah. 5 adet sk kanal yapımı	63.679.459.-	15.143.637.-
18 adet sokak kanal yapımı	82.187.444.-	41.723.227.-
Maltepe Mah. Büz kanal inşaatı	60.578.090.-	14.836.080.-
	Toplam Ödeme:	242.089.970.-

Trafik Müdürlüğü ise, gerek eskiyen veya değiştirilmesi gereken veya cadde ve yol genişletilmesi sonucu yerleri değiştirilen sinyalizasyon hizmetlerinin yerine getirilmesi ve gerekse yeni açılan cadde ve sokaklarda sinyalizasyon hizmetlerinin tesis edilmesi gibi yeni hizmetlerde bulunurken, bir yandan da cadde, sokak ve yollara gerekli ikaz ve işaret levha ve tabelalarının asılması ve yollarının trafik kuralları uyarınca gerekli çizgiler çekilerek trafiğe hazır hale getirilmesi gibi çalışmalar yapmaktaydı.

Konservatuar Müdürlüğü de; Klasik Türk Musikisi, Türk Halk Musikisi, tiyatro gibi sanatsal faaliyetler icrasının yanısıra, müzik aletleri yapımı, hatta bunların satışı gibi faaliyetlere de nezaret etmiştir.

Makine İkmal Müdürlüğü de 60 adet hizmet aracı, 140 adet otobüs, 30 adet iş makinesi ile toplam 230 araca hizmet veren çeşitli müdürlüklere ait tamir ve bakım atölyelerinde kullanılmak üzere yedek parça alımı ve bakım ve tamir masrafları olmak üzere 21.349.000.-TL'lık harcama gerçekleştirmişti.

Sağlık İşleri Müdürlüğü de kendisine bağlı birimler marifetiyle poliklinik ve diş polikliniği hizmetleri, gıda maddeleri tahlilleri, eczane-pansuman hizmetleri, sivrisinek ve haşarat için ilaçlama hizmetleri gibi faaliyetleri gerçekleştirmişti. Ayrıca, yaptığı gezici sağlık taraması ile 3000 vatandaşın muayenesi ve gerekli tahlilleri yapılarak ilaçları verilmişti.

Fen İşleri Müdürlüğü çiçek dikimi, tel örgü yapımı, ağaç kesilmesi ve budanması, parmaklık montajı, çocuk bahçeleri tamirat ve temizliği, bahçe ve havuz temizlenmesi, bulvar ve park için çim biçimi, 6 adet bahçede potaların ve voleybol direklerinin ve tel örgülerinin boyanması, yazlık ve mevsimlik çiçeklerin ekilmesi ve çapalanması, şehrin muhtelif caddelerine 3.000 adet ağaç fidesi dikilmesi gibi hizmetleri gerçekleştirerek 23.093.124.-TL harcama

yapmıştı.

Temizlik İşleri Müdürlüğü 26 mahalle, 57 ana cadde, 850 isimli sokak, 200 isimsiz sokak, Dört Yol Sanayi çöpleri, E-5 göl gazinosu ve civarının, 20 mahallenin çöplerinin alınması, çöp varillerinin ve konteynerlerin gerekli yerlere yerleştirilmesi, arızalı olanların toplanıp tamir edilerek boyanması, kedi ve köpeklerin itlaf edilmesi, vidanjör araçlarıyla temizlik hizmetlerinin yapılması gibi hizmetleri yerine getirmişti.

Ulaşım Müdürlüğü şehir içi ulaşımın düzenli bir şekilde yapılabilmesi için 54 otobüs ve 134 personelle 26 hatta hizmetlerine devam etmekte ve ayrıca şehrin muhtelif semtlerine ve merkezine 9 adet bilet kulübesi koyarak, çift vardiyalı sistemle 34 biletçi tarafından halkın biletle yolculuk yapabilmesi için bilet temini hizmetlerine de devam etmekteydi.

İtfaiye Müdürlüğü su verme, sulama, baca temizleme gibi hizmetlerinin yanısıra, asli görevi olan 321 yangına müdahale etmiş ve bu yangınlarda maalesef 3 vatandaşımız ölmüşken, 12 vatandaşımız da yaralanmış ve tahmini 534.000.000.-TL maddi hasar vukubulmuştu.

Zabıta Müdürlüğü de çarşı-pazarlarda yaptığı kontrol ve teftişlerde kurallara uygun olmadan yapılan ticari faaliyetlere müdahale etmiş, halk sağlığını tehdit eden gıda üretim yerlerinin gerek sağlığa zararlı mallara el konulması ve gerekse bu işletmelere ceza yazılması gibi halk sağlığını koruyucu tedbirleri almıştı.

Mezbaha ve Veteriner Müdürlüğü bünyesinde bulunan ve veteriner hekim nezaretinde faaliyetlerini sürdüren mezbahada 33.698 büyük ve küçükbaş hayvan kesimi yapılmış, hastalık görülen 6 adet hayvan muayeneden sonra yakılmış, sağlığa zararlı et mamulleri müsadere edilmiş ve bu arada 554 köpek ve kedi itlaf edilmişti. Mezbahada yapılan faaliyetler sonucu da belediyeye 53.844.750.-TL gelir de elde edilmişti.

İmar İşleri Müdürlüğü 572 adet iskan ruhsatı vermiş, 327 adet yapı kullanma izin belgesi tahsis etmiş, 1.441 adet imar-inşaat durumu çıkarmış, 261 tevhid-ifraz ve yola terk muamelesi yapılmış, merkez ilçeye bağlı Serdivan-Beşköprü Mahallesi'nin imar planları tadil edilerek taslak olarak İller Bankasına gönderilmiştir. Vagon Fabrikası yanında yapılan kanalizasyon için mahalle sakinlerine 11.500.000.-TL; Şirinevler, Yenidoğan, Çukurahmediye mahallelerinde yapılan yol için de mahalle sakinlerine 11.009.838.-TL iştirak payı tahakkuk ettirilmiştir.

İktisadi İşletmeler Müdürlüğü halkın ve resmi kurumların ekmek ihtiyaçlarını karşılamak için 2.816.975 adet ekmek üreterek satmış, bundan 242.844.202.-TL gelir elde etmiştir. Daha sonra bu gelirlerin 131.553.914.-TL hammadde ve işletme giderleri, 65.191.571.-TL'si de personel gideri olarak sarf edilmiştir.

Süt Fabrikasında da satılan süt ve süt mamulleri ile 161.923.432.-TL gidere karşılık, 229.287.958.-TL gelir elde edilmiştir. Ayrıca Seyitömer (26 milyon

gidere karşılık 27 milyon gelir), Göynük (1.600 gidere karşılık, 1.900 gelir), Çan (146 milyon gidere karşılık, 169 milyon gelir) kömürleri ve odun (34 milyon gidere karşılık 39 milyon gelir) satışıyla halkın ihtiyacı tedarik edilmeye çalışılırken, gelir de elde edilmişti.

Beton Santralinden de üretilen betonların satılmasıyla 332.893.941.- TL gidere karşılık, 596.461.497.-TL liralık gelir elde edilmişti.

Otobüs biletleri hakkında bir dosya zimmet suçundan incelemeye alınmış ve sonuçta kumbaralara atılan paralarla ilgili olarak İktisat Müdürü hakkında zimmet suçundan sorgulama yapıldı⁹⁶.

Zabıta Müdürlüğü kaçak gıda, ruhsatsız işyerleri takipleri gibi kontrollerine devam etmiş, şartları yerine getirmeyen işyerlerini kapatmıştı. Trafik Müdürlüğü de sinyalizasyon hizmetleri, trafik tabela imali ve şehrin gerekli yerlerine yerleştirme faaliyetlerine devam etmişti.

İtfaiye Müdürlüğü 1991 yılında 372 yangına müdahale etmiş, bunun yanında baca temizleme, su baskınlarından dolayı oluşacak sellerde su çekme, sulama, beklenmedik su kesintilerine karşılık su verme gibi hizmetleri yerine getirmişti.

Fen İşleri Müdürlüğü şehre bağlı mahalle ve sokaklara 4.286.667.000.- TL harcayarak 145.805 m² asfalt dökmüş, 11.050.000.-TL harcayarak 1.105.000 m³ stabilize kum serilmiş, Abasıyanık Parkı ve çöplük yolu için 121.500.000.-TL masraflı 4.050.000 m³ dolgu yapılmış ve yine muhtelif mahalle ve sokaklar için 163.091.752.-TL'yle 6415 m³ mıcır serilmişti. Bu hizmetler gerçekleştirilirken mıcır, kum, toprak, hafriyat nakilleri ile toplam 8031 m³ nakil yapılmış ve bunun için 80.310.000.-TL harcanmıştı. Yine muhtelif cadde, mahalle ve sokaklara 11560 m. bordür dizilmiş ve bunun için de 202.300.000.-TL sarfedilmişti. Bu arada Uzunçarşı'ya 87.000 m³ beton 20.000.000.-TL'ya atılmıştı. Adapazarı'nın muhtelif mahalle ve sokakları için de bu kez kanal hizmetlerine yönelinilmiş ve 317.025.000.-TL kullanılarak 7045 m. kanal yapılmış, bu harcamalar için de 5.201.943.752.-TL kullanılmıştır.

İzmit Caddesi Ağır Bakım Fabrikası arası taş duvar kanal inşaatı ve Güllük Mahallesi-İzmit Caddesi arası taşduvar kanal inşaatları ile meskun mahallerden geçen kanallar kapatılarak halk sağlığını tehdit eden bu çirkin görüntüler 846.000.000.-TL harcanarak ortadan kaldırılmış, şehirdeki 6 havuzun restorasyonu yapılmış, bunun için de 1.313.000.000.-TL harcanmıştı. Park-Bahçeler Müdürlüğü de şehrin muhtelif yerlerinde fidan dikimi, çim ekimi gibi yeşillendirme, çiçeklendirme, düzenleme çalışmalarına devam etmişti.

İmar İşleri Müdürlüğü ruhsat, imar, yapı kontrol bürolarının yaptığı hizmetlerde belediyeye 1.094.824.720.-TL gelir kazandırılmıştı. Harita ve İstimlak Müdürlüğü, Sakarya Caddesi genişletilmesi, Sadet Kirtetepe Caddesi, Nato Caddesi kanalı, İzmit Caddesi ve pancar çevre yolu ile ilgili kamulaştırmalar için 4.350.000.000.-TL harcanmış, bu miktarın 216.000.000.-TL'si Bayındırlık Bakanlığı Teknik Araştırma ve Planlama Genel Müdürlüğü'nden gönderilmişti.

Sağlık İşleri Müdürlüğü de poliklinik, laboratuvar, eczane, röntgen, pansuman ve enjeksiyon, elektro, işyerleri için sıhhi kontrol tutanağı, gıda maddesi tahlilleri, sivrisinek ve haşeratla mücadele gibi faaliyetlerini devam ettirmişti.

Gelirler Genel Müdürlüğü dükkan satışlarından (pazaryeri ve çiçekçiler çarşısı) 3.075.000.000.-TL gelir elde etmişti. Belediyenin 1991 yılındaki gelirleri 77.212.639.000.-TL civarında gerçekleşmişti. Satın Alma Müdürlüğü kanalı ile yabancı menşeli 6 adet binek tipi araç ihaleyle 45.425.000.-TL'ya ihaleyle satılmış, Sakarya Nehri kıyısında bulunan çöp toplama merkezi ihale suretiyle 225.000.000.-TL'ya 3 yıllığına kiraya verilmişti.

Su İşleri Müdürlüğü hizmetlerinde kullanılmak üzere 1 adet kamyonet ile 5 adet binek tipi taksi günlük 190.000.-TL yevmiye üzerinden kiralanmıştı.

Asfalt Şantiyesinde bulunan ömrünü dolduran taşıtlar ile diğer hurda malzemeler 201.560.000.-TL'ya ihale suretiyle satılmıştı.

İktisadi İşletmeler Müdürlüğü, Süt Mamulleri Fabrikası, Ekmek Fabrikası, Beton Santrali, belediye mamullerinin satıldığı tanzim satış mağazaları, yakacak dağıtım deposu, akaryakıt istasyonları, Çark Mesire yeri, Atatürk Çay Bahçesi, Maltepe Sosyal Tesisleri, Göl Gazinosu, Berberhane gibi işletmeleriyle halka hizmet getirilirken, aynı zamanda belediyeye de gelir sağlamaya çalışılmaktaydı⁹⁷.

15 Şubat 1992 tarihi itibarıyla de Adapazarı İktisadi İşletmeler Müdürlüğü bünyesindeki işletmeler belediyeye ait bir şirket olan BELPAŞ (Belediye İhtiyaç Maddeleri Pazarlama Anonim Şirketi)'a devredilmişti. BELPAŞ'a bağlı birimler şunlardır: Abasıyanık Sanat Merkezi, Çark mesire yerindeki kafeterya, disko, Çark Caddesindeki Belpaş Kafeterya, 1,2 ve 3 nolu akaryakıt istasyonları, ekmek fırını, Sapanca göl tesisleri, beton santrali, Kerpe Motel, 1 ve 2 nolu tanzim satış mağazaları, Dağdibi süt mamulleri fabrikası, kömür tevzii, Atatürk çay bahçesi, Çark mesire yeri çay bahçesi, basım tesisleri.

1.6.1992-31.5.1993 tarihleri arasında muhtelif mahalle, sokak ve caddelere 207.505 m² asfalt dökülmüş, bunun için 5.229.126.000.-TL harcanmış ve yine muhtelif mahalle ve sokaklar için 18.175.000 m³ mıcır sekilerek 785.541.675.-TL harcanmıştı. Muhtelif mahalle ve sokaklar için ayrıca 11.985 m. bordür 359.550.000.-TL harcanarak döşenmişti. 17.000.000 m³ mıcır, kum ve hafriyat nakliyecileri için 297.500.000.-TL sarf edilmişti. 364.406 m. muhtelif ebatlarda büz kanal için de 264.406.000.-TL harcanmıştı. Fen İşleri'nin bu hizmetleri için toplam olarak 6.936.123.675-TL harcamıştı.

27.7.1990'da ihalesi yapılan 1.250 m. taban alanlı 5 katlı belediye binası Kasım 1993'te tamamlanıp, Adapazarılıların hizmetine sunulmuş, Atatürk Parkı içindeki alan 15 adet dükkandan oluşan çiçek çarşısı inşaatı 751.636.300.-TL harcanarak tamamlanmıştır. Ağır Bakım Fabrikası ile İzmit Caddesi arasında bulunan ve mezkur mahalden geçen açık kanal taşduvar kanal ile kapatılmış, elde edilen alana Sait Faik Abasıyanık Parkı yapılmıştı. Bunlar için de toplam 386.813.673.-TL masraf öngörülmüştü. Güllük Mahallesinde 3. kısım ve 4.

kısım Güllük Mahallesi ile Erenler Belediyesi arasındaki kanallar yaklaşık 1.600.000.000.-TL'lık bir masraflı taşduvar yapıp kapatılarak, halkın sağlığını tehdit etmesinin önüne geçilmişti.

Maltepe Mahallesi 15. ve 16. Sokaklarla Maltepe ana caddesi için 5140 m. büz kanal inşaatları 458.000.000.-TL masrafla tamamlanmıştı. Bu paranın da 370.000.000.-TL'sı ödenmişti. Ayrıca Maltepe Mahallesinde muhtelif sokaklara bordür ve kilimli parke döşenmiş, Sakarya Mahallesi Kandıra Caddesi, Turan Caddesi, İstasyon Caddesi ve yeni belediye önü tretuvarlarına kilimli parke taşı döşenmişti. Ozanlar Çevreyolu büz kanal inşaatı da bitirilmişti. Karaağaç meydanına fiskiyeli havuz yaptırılmış ve şehrin en eski iş merkezi durumundaki Uzunçarşı'nın yenilenmiş altyapısına ilaveten, üzeri ışık geçirgen elyaflı çatı örtüsü ile kapatılarak hizmete sunulmuştu. Uzunçarşı'ya yapılan bu hizmetin bedeli olarak da 751.262.472.-TL harcanmıştı.

Su İşleri Müdürlüğü'nce göl içme su tesislerindeki 2 adet motor ve 1 adet pompanın bakımı yapılmış ve şehrin muhtelif mahalle ve semtlerine 2.255 m. yeni su şebekesi inşaatı yapılmıştı.

Halktan kitap ve yiyecek toplama kampanyası ile toplanan giyecek ve kitaplardan 6 bin öğrenci faydalanmış, ders kitabı ve yiyeceklerin yanısıra, ilkokul 1 nci sınıfa başlayan öğrenciler için defter, kalem, önlüklük kumaş dağıtılmıştı. Yaklaşık 200 milyon lirayı bulan bu organizasyona gönüllülerden oluşan öğrenciler büyük destek olmuştu.

İtfaiye Müdürlüğü 484 yangına müdahale etmiş ve bu yangınlarda maalesef 4.494.455.000.-TL tahmini hasar meydana gelmişti. Ayrıca yerel hizmet verecek olan belediyeye bağlı ART (Adapazarı Belediyesi Radyo Televizyonu) adıyla 7.1.1993 tarihinde radyo yayına başlamıştı.

Asfalt kanal yapımı, bordür dizilmesi hizmetleri 1993-1994 döneminde de devam etmiş, büz kanal inşaatları Sedat Kirtetepe Caddesi, Yağcılar Mahallesi muhtelif sokakları, Ozanlar, Sakarya, Şirinevler, Cumhuriyet mahalleleri muhtelif sokaklara büz kanal inşaatları yapılmış, 9.681.319.876.-TL harcanarak Otobüs Terminali, 16.065.877.173.-TL harcanarak Prefabrik Pazaryesi inşaatları tamamlanmıştı.

Su İşleri Müdürlüğü'nce de şehir içine 2 km. ve Toyota su hattına da 5 km. olmak üzere 7 km.'lik asbest boru döşenmişti⁹⁸.

4. 1994-2003 Yılları Arası Belediye Faaliyetleri⁹⁹

Bu dönem, diğer dönemlere nazaran daha yoğun, daha geniş, daha karmaşık faaliyetleri içermektedir. Öncelikle tarihinde yaşadığı en büyük ve en ağır hasarlı depremle neredeyse sıfırlanan şehrin altyapı ve üstyapısıyla yeniden ayağa kaldırılmaya çalışılması, yine bu dönemde büyük şehir statüsü kazanılıp, hizmet alanlarının daha net çizgilerle dağıtılması ve büyük şehir olunması sonucu 2200 hektarlık belediye sınırınının 33.000 hektara ulaşarak 15 kat büyümesi, yapılmak zorunda kalınan hizmet yoğunluğunun ana nedenleriydi.

Buna bağlı olarak ikisi ilçe olmak üzere toplam 12 belediye bir araya

getirilmek suretiyle bir çatı belediyesi oluşturulmuş, merkezde 27 mahalleye ilaveten 20 köy, mahalle yapılarak merkez alt kademe belediyesine ilave edilmiş; böylece mahalle sayısı 47'ye çıkmış, 2 ilçe alt kademe belediyesi hariç 10 beldedeki 83 mahalle de belediyenin hizmet alanına dahil edilmiştir.

Bütün bu ilavelerle 15 kat büyüyen belediyenin bir o kadar da sorumluluğu artmıştır. Bu nedenle bu dönemdeki belediye faaliyetleri de iyice genişleyerek karmaşıklaşmıştır. Bu yüzden bu dönemdeki faaliyetleri de hizmet alanlarına göre kategorilendirmek daha açıklayıcı olacaktır.

A- İdari Yapı ve Re-Organizasyon

Belediyelerde çalışan personel sayısı o şehrin halkın nüfusu ve belediye gelirleri ile belli bir orantısı olması gerekmektedir. Çünkü hizmetler o şehrin nüfusu ve gelirlerine orantılı olarak değişmektedir. Bu orantı gelirlerde %30 seviyesindedir. Belediyedeki değişik yıllardaki ve bazı belediyelerdeki personel başına düşen hemşehri sayısı ve oranları aşağıda çıkarılmıştır.

Belde Halkı Nüfusunun Personel Sayılarına Oran Tablosu

Belediye Adı	T. Personel		Yıl
	Sayısı	Nüfus	
Adapazarı 2018	182000	90.1/1	1993
Adapazarı 2113	186000	88/1	1994
Adapazarı 1759	190000	108/1	1995
Adapazarı 1624	195000	120/1	13 Eylül 1996'dan önce
Adapazarı 1113	200000	180/1	13 Eylül 1996'dan sonra
Konya Selçuk	615	350000	"
İst. Ümraniye	530	650000	"
Batman	991	300000	"
Balıkesir	1010	250000	"
Kocaeli-Gebze	1042	450000	"
Odun Pazarı	370	300000	"

Personel giderlerinin azaltılması için önce tüm personelin ücretsiz izne ayrılması sağlanmış, emekliliğe teşvik edilmiş, fakat tüm bu çalışmalar yeterli olmamıştır. 1996 yılı gerekli maddi imkanlar temin edilince işçi mağdur edilmeden 1475 sayılı Yasanın 13, 14 ve 24 ncü maddeleri gereği 398 işçinin 439 milyar tutarındaki tüm tazminat ve sosyal hakları peşin olarak verilerek işten ayrılmaları sağlanmıştır.

Personel sayısındaki bu azalmaya en büyük etkinlerinden biri de ayrılan personelin yerine yeni elemanların alınmaması olmuştur.

1994 yılında 2113 olan personel sayısı, yapılan kademeli ve kararlı çalışmalar neticesinde 1016 kişi azalarak 1097 personele indirilmiştir. Bu sayede personel başına düşen hemşehri sayısı 91 kişiden 180 kişiye yükselmiştir. Personel sayısındaki bu azalış bütçeye de etki ederek 1994 yılında %64 seviyesindeki personel giderleri 1998 yılında %42 seviyelerine çekilmiştir. Bu sayede personel ücretlerinin zamanında ödenmesi, halka hizmetlerin

aksatılmadan yapılabilmesi ve şehrimizin ihtiyacı olan önemli proje ve yatırımların gerçekleştirilmesine imkan sağlamıştır.

Temizlik: Çöp toplama işi özelleştirilmiştir. Özelleştirme yapılmamış olsaydı, temizlik işlerinin belediyeye bu yılki maliyeti 700 milyar lira olacaktı. Özelleştirme sonucu temizlik işleri bu yıl 228 milyar liraya mal edilmiş oldu.

Ulaşım: 20 otobüs ile toplam 19 hatta 68 personel hizmet vermektedir. Özel halk otobüsleri 20 otobüsle 16 hatta hizmet vermektedir. Toplu taşıma güzergahlarının düzenlenmesi ulaşım ihalesi ile özelleştirilmişse de şehir ulaşımını üzerine alan firma, şartları yerine getirememiş ve ulaşım hizmeti yeniden belediyece verilmeye devam etmiştir. Bundan dolayı şehir içi ulaşımına otobüs alınması ihtiyacı hasıl olmuş ve 17 adet Iveco otobüs satın alınmıştır. Ayrıca 1 adet Prensos otobüs alınarak Sakaryaspor'a tahsis edilmiştir.

Veteriner: Adapazarı Belediyesi Mezbahası 17 Temmuz 1995 tarih ve 1424 sayılı Encümen kararı ile Adapazarı Kasaplar Odası'na kiralanmıştır.

Kreş: Belediye Encümenin 29.9.1995 tarih ve 1960 sayılı kararı ile Belediye Kreşinin işletmeciliğinin 3 yıllığına kiralanması uygun görülmüş olup, 16.10.1995 günü Encümen huzurunda yapılan ihale sonucunda Kreş ve Gündüz Bakımevi Müdürlüğünün işletmeciliği 3 yıllığına Sakarya Kültür ve Sosyal Yardım Vakfı'na devredilmiştir.

Katlı Otopark Özelleştirmesi: Bugüne kadar yapılan çalışmalar neticesinde Katlı Otopark kar eder hale getirilmiş ve ihale suretiyle Sakaryaspor'a kiraya verilmiştir.

Bilgisayar ve Otomasyon Sistemi: Merkezi donanım ve yazılım ihalesi 2.957.000.000.-TL + KDV bedelle 08.11.1995 tarihinde yapılarak belediyedeki tüm birimler merkezi bilgisayar sistemine katılmıştır. Bu sistem sayesinde bilginin güvenilirliği sağlanmış ve bilgiye erişim kolaylaşmıştır.

Süper Vezne Sistemi Kurulması: Merkezi bilgisayar sisteminin kurulması ile birlikte Belediye zemin katında belediye ekiplerinin tadilatıyla yapılarak, 12 adet süper vezne kurulmuştur. Bu sayede daha önce oluşan kuyruklar ve izdiham ortadan kalkmıştır.

Yeni İtfaiye Projesi: Mevcut iki katlı 671 m²'lik ulaşım garajındaki bina tadilatı ile itfaiye idaresinin ihtiyacını karşılayacak hale getirilmiş, ayrıca 8 bölmeli üstü çelik konstrüksiyon kapalı garajı inşaatı tamamlanmıştır.

B- Sosyal Projeler

1. Sosyal Etkinlikler: Konferans 38, panel 30, sanat sergisi 26, kültür gezisi 20, film gösterisi 17, tiyatro oyunu 13, musiki konseri 7, sanat yarışması 5, dia gösterisi 5, sanatçılar gecesi 3, mehter konseri 61, 30 aylık etkinlik sayısı: 225. Ayrıca; beceri kursları, kampanyalar, sergiler, giyecek, yiyecek, yakacak yardımları, burs ve asker ailelerine yardımlar yapılmıştır.

2. Sağlık: 1994-1999 faaliyet döneminde 203.140 hastanın muayenesi yapılmıştır. Ayrıca; diş: 34.935, göz: 511, pansuman: 29.586, laboratuvar: 81.349,

EKG: 1.226, röntgen: 25.048 hasta muayene yapıldı. 26.211.554.632.- TL tutarındaki 17.281 adet ilaç fakir ailelere verildi. Her yıl yapılan gezici sağlık taramalarıyla 4.309 hastaya poliklinik hizmeti verilmiştir. 2.309 cenazenin defni yapılmış, ilk defa cenaze yıkama aracı yapılarak uygulama başlatılmıştır. Ayrıca 1 adet de cenaze nakil aracı alınmıştır.

3. Adapazarı Belediyesi Bahtiyar Akkoç Hastanesi: 31 Temmuz 1995 günü Dağdibi mevkiinde B. Akkoç Belediye Hastanesi'nin inşaatı vatandaş-Belediye işbirliği ile bitirilmiştir. Hastanenin iç donanımı temini çalışmaları devam etmektedir. 60 yataklı, 6 katlı olarak planlanan belediye hastanesi 3.300 m² kullanma alanına sahiptir. Bu alanda, bir cami ve huzurevi inşaatı gerçekleştirilecektir. Ayrıca hastane alanı Adapazarı'na 15.000 ağaç kampanyası çerçevesinde ağaçlandırılmıştır.

4. Yeni Mezarlık Yapılması ve Çevre Düzenlemesi: Emirdağ Mezarlığına ilave olarak 62 dönümlük bir alan istimlak edilerek yeni mezarlık oluşturulmuştur.

5. Alancuma Camii İnşaatı: Belediyenin çöp depolama bölgesi olan Alancuma köyüne, yöre halkından gelen istek üzerine Belediye tarafından 2 yıl önce yapımına başlanan cami tamamlanmıştır.

7. Spor (Sakaryaspor Vakfına futbol sahası tahsisi ve araç tahsisi, Hızırtepe ve Gazeller Futbol sahaları)

8. Aşevi: Zengin ve fakir arasında bir köprü oluşturmak amacıyla, Adapazarı Belediyesinin öncülüğünde kurulmuş olan Aşevi, hayırsever kişi ve kuruluşların birlikte geniş bir kesime hizmet vermektedir. Aşevinde her gün, yardıma muhtaç 1028 kişinin sıcak yemek verilmektedir. Ayrıca her ay 100 kişiye de erzak yardımı yapılmaktadır.

C- Çevre Projeleri

1. İçme Su Arıtma ve Hızlı Filtrasyon Tesisi: İçme suyundaki kirliliğin %85'inin Sapanca Gölü'nden kaynaklandığı tahliller sonucu ve Belediyenin yapmış olduğu teknik çalışmalar sonucu anlaşılmıştır. Bunun için Adapazarı Belediyesi, İçmesuyu Arıtma Tesisi ihalesi, 28.02.1997 tarihinde 2.622.000\$'a ihale edilmiş olup, şu anda %100 kapasiteyle su arıtılmaktadır.

05.05.1997 tarihinde Adapazarı Grup İçmesuyuna bağlı belediyelerin bu tesisten istifade edebilmeleri için 17.11.1994 tarihli gider ortaklığı baz alınarak yatırım maliyet bedeline belirlenen oranlar çerçevesinde azami 15 taksitle ödemeleri kararlaştırılmıştır. 50 yıldan bu yana bir sorun haline gelen içmesuyunun temizliği problemi, bu sayede ortadan kalkmış olacaktır. Arıtma Tesisi 900 m²'lik alan üzerine çelik konstrüksiyondan inşa edilmiştir. Tesis kapalı bina içinde tamamen PLC sistem ile kontrol edilmektedir. Tesis TS 266 standardına uygun kalitede su arıtarak ve basınçlı filtrasyon sistemi ile 1200 lt/sn suyu her türlü mikrop ve yabancı maddeden ayırmaktadır.

2. Su ile ilgili Yatırımlar:

·Otomatik klorlama ünitesi	: 230.000 \$ (1995)
·Trafo motorpomp bakımı	: 40.000 \$ (1996)
·Su alım ağızı değişimi	: 18.000 \$ (1996)
·Beşköprü ve Maltepe'ye motopomp alımı:	9.400 \$ (1997)
·Şehir içme suyu şebeke değişim projesi :	71.800 \$ (1997)
·Rezerv boru alımı (f1200 mm-f700 mm) :	250.000 \$ (1997)
·III. Isale Hattı Projesi	: 81.250 \$ (1997)
·İçme suyu arıtma tesisi	: 2.622.000 \$ (1997)
·Arıtma tesisi trafo ünitesi	: 35.625 \$ (1997)
·Çelik boru alımı (f400, f350, f300 mm) :	238.000 \$ (1998)
·Çekwalf+Vana alımı	: 40.000 \$ (1998)
·Yedek malzeme alımı	: 50.000 \$ (1998)
·Şebeke değişimi	: 60.000 \$ (1998)
·Alüminyum sülfat alımı	: 8.000 \$ (1998)
·Klor alımı	: 40.000 \$ (1994-1999)
·Trafo alımı	: 20.000 \$ (1999)

Toplam: 3.814.075 \$

Belediye sınırları içinde ikamet etmekte olan 400 bin Adapazarı, Erenler, Serdivan, Yazlık, Arifiye, Güneşler ve Hanlı belediyeleri ile Kazımpaşa Grup Köylerine 5 yıl içinde 200.651.905 m³ içme ve kullanma suyu pompalanmıştır.

3. Su İşlerinin 1994-1999 Yılları Arasında Yapılan Çalışmaları

-Su arıza servisinde 11813 adet arıza giderilmiştir. Bu arızaların %90'ı abone borusudur. %10'u şehir şebekesinden kaynaklanmaktadır.

-Sayaç bakım ve tamir servisinde 31190 adet sayaç bakımı yapılarak takılmıştır.

-Su kesim ve kaçak kontrol ekibince yapılan kontrollerde kaçak olduğu tespit edilen 11771 adet kaçak su tesisatı kesilmiştir. Bu akaçlara uygulanan cezai işlemlerden 11.127.170.030.-TL gelir sağlanmıştır.

-Bu dönem içinde isale hattı, klor, şebeke ve enerji giderleri 878.273.685.876.-TL'dir

-Müdürlüğün su sayaç tamir servisine komple ayar istasyonu satın alınarak bu servis modernize edilmiştir.

-Beşköprü'ye 1 adet 15 HP'lik, Maltepe'ye 1 adet 50 HP'lik motopomp alınmıştır.

-Göldeki eski ve yeni tesislerde bulunan motopompların revizyonu yapıldı. Bütün motopomplar faal hale getirildi. Eski tesislerdeki 2 adet motopomp yağlı soğutmadan sulu soğutmaya çevrildi.

-Göldeki eski ve yeni tesislerde sarnıç kuyuların temizliği yapılarak yaklaşık olarak 200 ton midye çıkarılmıştır. Her yıl rutin olarak bakım ve temizliği yapılmaktadır.

-27 Mart 1994 öncesi ABB firmasına bakım için götürülen, ancak parası ödenmediği için icralık olan Trafo alınarak montajı yapıldı.

-Göl içme suyu tesislerini besleyen enerji nakil hatlarının ve tesisatlarının zamanla eskimesinden dolayı enerji nakil hattı için; 14.09.1997 tarihinde 1 adet 36 KV 630 amper harici tip sigortalı ayırıcı, 1 adet 36 KV 630 amper harici sigortalı ayırıcı, 1 adet 36 KV 630 amper adi ayırıcı alındı.

-20.10.1997 tarihinde eskien enerji nakil hattını değiştirmek için 36 KV 1*95ş/16 mm² XLPE 800 metre kablo alındı.

-Esentepe depolarının bulunduğu alanda otomatik klorlama ünitesi (95 yıllı birim fiyatı ile 3,5 milyar) yapılmış olup, su debisine göre homojen klor verilmektedir.

-Daha önceden korumasız, mezbelelik halde bulunan Göl İçmesuyu Tesisleri, Esentepe Tesisleri ve Maltepe'de bulunan su depolarının bulunduğu yerler tel örgü ile çevrilerek emniyete alınmış oldu.

-Maltepe depolarının çıkışına yeni süzgeç takıldı. Esentepe ve Maltepe depolarının çıkış ağzına su bentleri yapıldı. f700 ve f1200 mm'lik su alım ağzlarına yeni süzgeçler takıldı. 12.20 m. derinlikten su alan f700 mm su alım ağzının bulunduğu konum yoğun bir plankton tabakasının bulunduğu tespit edilerek oşinografik, hidrografik ve batimetrik çalışmalardan sonra su alım ağzının yükseltilmesine karar verilip, 01.01.1996 ile 10.10.1996 tarihlerinde f700 mm.lik su alım ağzı 8.5 m'ye yükseltilmiştir.

-Maltepe noktasından başlayıp (Tümen'e) Çark Caddesine kadar f400 mm.lik borunun yerine (15 yıl önce değişmesi gereken) f400 mm.lik 54 m, f350 mm.lik 300 m, f300 mm.lik 2650 m. çelik boru belediyenin kendi imkanları ile değiştirilmiştir. Belediyenin bu çalışması ile birlikte %5 su tasarrufu, pik boruların ihalesinden 10 milyar, ayrıca kendi imkanları içinde yaptığı için yaklaşık olarak 70 milyar tasarruf sağlanmıştır.

4. Çevre Koruma Laboratuvarı SO₂ (Azot Dioksit) Ölçümleri

1997-1998 kış sezonunda 5.060.000.000.-TL bedelde tam otomatik kükürt dioksit ölçüm cihazı alınarak belediye binasına monte edilmiş ve kış sezonu boyunca şehir merkezinde havadaki anlık ve 1 saatlik ortalama kükürt dioksit ölçümleri yapılarak basın aracılığı ile halka bildirilmiştir.

1 Mayıs 1997 tarihinden itibaren Belediyede mevcut bulunan 3 adet sisleme cihazı ile uçkun sinek mücadelesine başlandı. 2 büyük sisleme cihazı ile program doğrultusunda mücadele yapılırken, 1 adet küçük cihazla da gelen

şikayetler giderildi.

D- Şehir Planlama Projeleri

1. Şehir Planlama Çalışmaları : Arazi kullanımı planlaması yapılmasında Adapazarı Belediyesi kapsadığı alan 6500 hektar olup, bunun 4320 hektarı imar planlı, 1800 hektarı da mevzii imar planı içindedir. Bugüne kadar şehirde gece kondu ve toplu konut alanları tespit edilmediğinden, şehrin yoğunluğu hektara 800 kişiye kadar çıkmıştır. Şehrin doğal yapısını kirlenmeyecek arazi kullanımı planlaması acilen yapılması gerekmektedir.

Yeni toplu konut projeleri ve yeni yerleşim alanlarının imara açılabilmesi için 1568 hektarlık bir alanın halihazır çalışmaları tamamlandı. 1259 hektarlık bir alanın ise halihazır çalışmaları devam etmektedir.

2. Nazım İmar Planı: Şehrin önümüzdeki 30 yılda bilimsel verilere göre yeni yerleşim ve gelişim alanlarını gösteren planlama çalışmalarıdır.

1958 yılında hazırlanan imar planları 1985 yılında revize edilmişse de şehrin hızlı büyümesi karşısında bu planlar yetersiz kalmıştı.

2200 hektarlık imar sahası %90'ını iskan edilmiş olup, sıkışan kentte konut taleplerini karşılayabilmek için yapılan imar tadilatları (893 adet tadilat) hem nüfus yoğunluğunu artırmış hem de yeşil alanları (331.813 m²) azaltmış, altyapı sorunlarını artırmış, Şehirdeki yolların gelecek yıllarda da artan araç trafiğine cevap veremeyeceği tespit edilmişti.

Adapazarı'nın yaşanabilir bir kent olarak kalması ve ileride doğacak sorunları şimdiden önleyebilmek için yeni gelişme ve yerleşim alanlarının planlanmasına ihtiyaç duyulmaktaydı.

Planlama: 3 yıl önce 1996 yılında bilimsel ve teknik verilere dayalı olarak planlama çalışmaları başlatıldı. Yapılan çalışmalar neticesinde 1/25000'lik nazım imar planı ve rapor hazırlanarak 18 Şubat 1999 tarihinde Adapazarı Belediye Meclisi tarafından onaylandı. Bundan sonraki süreçte Vilayet İdare Kurulu, Bayındırlık ve İskan Bakanlığının onayı alınarak imar uygulama planları hazırlanacaktır. Proje 10'ar yıllık 3 aşama halinde gerçekleşecektir. İlgili kurumların, Esnaf, Mimarlar, Ticaret ve Sanayi Odalarının bu planla ilgili görüşleri ayrıca alınmıştır.

Nazım İmar Planları sınırları: Kuzeyde Taşkırsığı gölünü içine alacak şekilde Çaltıcak ve İkizce köyünün güneyinden Karaman, Resuldivan, Alandüzü ve Karapınar köyleri dahil olmak üzere mevcut kurutma kanalından;

Güneyde Erenler belediyesi sınırından ve D-100 karayolundan,

Doğuda Kurtbey'in batısından geçen yoldan,

Kuzey doğuda Abut tepe ve merkez ilçe sınırından,

Batıda Türbe sırtından Taştepe'ye, oradan Çınarlık deresinden D-100 karayoluna ve Sapanca gölüne bağlanan alan mücavir alan sınırı olarak belirlenmiştir (Yaklaşık 18820 hektar, -mevcut Adapazarı yerleşiminin 6 katı-).

Adapazarı Belediyesinin planlamada temel prensibi; yaşanılabilir, çağdaş bir kent ve projenin gerçekçi, uygulanabilir olmasıdır.

Konut ve Diğer Tesisler: 556.000 nüfusa hitap edecek 140.000 konut üretimi belediyenin Toplu Konut İdaresi, kooperatifler, müteahhitler (Ankara-Eryaman, İzmit-Yahyakaptan, İstanbul-Ataköy) işbirliği ile yapılacaktır.

Gecekondu önleme bölgeleri ilan edilerek alanlar istimlak edilecek ve Belediyece maliyetine arsa ve konut üretilerek dar gelirli vatandaşların ev sahibi olması sağlanacaktır.

Nazım imar planının uygulama planları hazırlanması ile kamu kurum ve kuruluşları, eğitim kurumları, alışveriş merkezleri ve toplu konut üretimi yapan kuruluşlar bu bölgeye gelerek inşaat sektörü ve ona bağlı yan sanayii, ticaret ve piyasalara canlılık getirecektir. Bu sayede şehre sermaye akışı sağlanacak ve işsizlik sorunu bir ölçüde ortadan kalkacaktır. Ayrıca, bu bölgedeki halkın arazisi değerlendirilerek, ticaret ve yatırıma dönüşecektir.

Bu faydalar bir yana, belediye yetkililerinin iddia ettiği gibi bu plan dikkate alınıp uygulamaya konularak halkın bu belirtilen yerlere iskanı teşviki hızlandırılırdı belki de "17 Ağustos depreminin can kaybı sonuçları bu kadar olmayacak mıydı acaba?" diye düşünülmeden de edilemiyor.

3. Adaşehir-I Beşköprü Toplu Konut Projesi: Beşköprü ile Sakarya Üniversitesi Esentepe Kampüsü arasında kalan göle nazır bir alan üzerine kurulacak olan Adaşehir-I, aynı zamanda Çark deresi rehabilitasyon projesi kapsamındaki rekreasyon alanlarına yakınlığı ile de önem kazanıyor.

Proje düzenleme alanı şehrimizin Beşköprü Kavraz mevkiinde 130 dönümdür. Bunun 85 dönümü yeşil alan, 14 dönümü inşaat taban alanı, kalan kısmı da yol ve otoparkları meydana getirmektedir. Kişi başına 30 m² yeşil alan düşen bu yerleşim merkezinde her katında 4 daire bulunan 5 katlı bloklardan oluşan 120 m²'lik 372 daire bulunmaktadır. Bunlardan 40 tanesi tamamlanarak hak sahiplerine teslim edilmiştir.

4. Uzunçarşı Koruma Planı: Mevcut imar planlarının Uzunçarşı SİT bölgesinde geçerliliğini yitirmesi üzerine Bulvar, Yer altı Geçit ve Çarşısı, 2 bulvarın birleştirilmesi ve Atatürk Parkı projesi uygulamaları yapılabilmesi için Bursa Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulunca istenilen koruma amaçlı imar planı tamamlandı.

5. İmar Tadilatları

	1984-1989	1989-1994	1994-1998
İmar tadilat sayısı	288 adet	345 adet	260 adet
İskana dönüştürülen yeşil alan	189.475 m ²	150.635 m ²	64.719 m ²
Yeşil alana dönüştürülen İskan	2.450 m ²	37.325 m ²	32.875 m ²
Kayıp yeşil alan	187.025 m ²	113.111 m ²	31.844 m ²

6. İstimlakler

İstimlak edilen alan toplamı : 341.194 m²

İstimlak için ödenen para : 604.577.000.000.-TL

Yıkılan bina sayısı : 111

Yıkılan konut sayısı : 148

Yıkılan dükkan sayısı : 32

Şehrin muhtelif mahallelerinde yapılan ifraz çalışmaları sonucu 290.000 m².lik yol ve yeşil alan şehre kazandırılmıştır.

* Bosna I- II : 10.180 m²

İstimlak Bedeli : 25.848.140.875.-TL

* Ahmet Yesevi Cad. :

İstimlak Bedeli : 57.895.524.000.-TL

4091 m² yer tezyidi

bedel dahil toplam istimlak : 126.582.096.000.-TL (34 bina, 48 daire yıkıldı).

* Yenicami Bulvarı :

18. madde : 11.531 m²

Kamulaştırma : 5.289 m² (16.820 m² yola dönüştürüldü)

* Karaman Köyü Arıtma Tesisi (1998)

Kamulaştırma alanı : 257.007 m²

Kamulaştırma bedeli: 96.697.876.677.-TL

Öte yandan Belediye sınırları dahilindeki çok hisseli bulunan tapuların müstakil (ifrazlı) parsellere dönüştürülmesi işi büyük ölçüde tamamlanmış olup, sonuç olarak ilgili şahıslara 4.125 adet tapu dağıtılmak suretiyle teslim edilmiştir.

Depremle ilgili olarak da şehrin geoteknik haritaları yapılmış, beton ve demir laboratuvar kontrol zorunluluğu getirilmiştir.

E- Ulaşım Mastır Projesi

Hizmete geçen araç sayısı : 40

Personel sayısı : 68

6 adet 0352 Mercedes, 5 adet 302 Mercedes, 1 adet Prenses otobüsü, 11 adet EM-24 IVECO, 6 adet EM-50 IVECO olmak üzere 29 adet otobüs.

Adapazarı Belediyesi 20 otobüs ile toplam 19 hatta hizmet vermektedir. Özel halk otobüsleri 20 otobüsle 16 hatta hizmet vermektedir.

1. Kuzey Terminali : Kuzeyden gelecek otobüslerin şehir merkezine girmemesini sağlayacak, trafiği olumlu yönde etkileyecek olan proje gerçekleştirildi. Kuzey Terminal sahası içinde 30 adet aralıklı peron, bilet satış gişeleri, dükkanlar, bekleme salonları, lokantalar, peronlar gibi sosyal tesisler bulunmaktadır.

2. Yeni Açılan Yollar

Toplam yol uzunluğu : 2.985 m.

Yol alanı : 66.395 m²

·Bosnal(Izmit Caddesi-Demiryolu-I. Geçit arası):25mx700m=17.500 m²

·Bosna II (I. Geçit-Çark Caddesi arası) :25mx400m= 10.000 m²

·Ahmet Yesevi Cd.(Kirtepe Cd.Çevreyolu arası):25mx550m=13.750 m²

·Yenicami Bulvarı: 25m x 700m= 17.500 m²

·Dar Sokak devamı(Reci Sok-Kolağası çıkmazı):12mx100m=1.200 m²

·Salkım Sokak açılması (Papuççular) : 7m x 15m= 105 m²

·Karanfil Sokak-Melik Sokak bağlantısı : 7m x 50m= 350 m²

·Batıkent Blokları-Kuzey Terminali arası : 7m x 70m= 490 m²

·Kökçü Çıkmazı (Poliklinik yanı) : 15m x 300m= 4.500 m²

·Yenicami Sokak : 10m x 100m= 1.000 m²

3. Genişletilen Yollar

Toplam genişletilen yol uzunluğu : 11.745 m.

Yol alanı : 165.735 m²

·Turan Caddesi : 2.250m x 15m= 33.750 m²

·Hisar Sokak : 1.200m x 15m= 18.000 m²

·Güler Sokak : 3.000m x 12m= 36.000 m²

·Hızırtepe Yurt Caddesi : 550m x 20m= 11.000 m²

·Eski Kandıra Caddesi : 700m x 15m= 10.500 m²

·Karasu Caddesi : 100m x 25m= 2.500 m²

·Maltepe Caddesi : 250m x 12m= 3.000 m²

·Sade Sokak : 100m x 10m= 1.000 m²

·Adnan Menderes Caddesi : 850m x 25m= 21.250 m²

·Milli Egemenlik Cad (Müftülük-Bosna arası): 300mx20m=6.000 m²

·Eskireji (Bahçıvan Sokak) : 600m x 10m= 6.000 m²

·Maltepe Bağlı Caddesi : 600m x 7m = 4.200 m²

·Maltepe Yavuz Sokak : 40m x 20m= 800 m²

·Maltepe Sultan Sokak : 40m x 7m = 280 m²

·Maltepe Selim Sokak : 40m x 7m = 280 m²

·Papuççular Virajı : 25m x 7m = 175 m²

·Toplu sokak (Belediye arası) : 300m x 12m= 3.600 m²

·Fabrika Caddesi	: 200m x 12m= 2.400 m ²
·Mimar Sinan Caddesi	: 250m x 10m= 2.500 m ²
·Yenigün Caddesi	: 250m x 10m= 2.500 m ²

F- Altyapı Projeleri

1. Fen İşleri İmalatları

a) İhaleyle Gerçekleşen İşler:

·Muhtelif mahalleler	
Kilitli parke dizimi 26.232 m ²	: 7.859.062.894.-TL
Kilitli bordür dizimi 8.550 m.	: 59.974.834.158.-TL
·Muhtelif kanalların temizlenmesi	
31.204 m. Yapılan ödeme	: 46.524.168.300.-TL
·Muhtelif yerlere taban tuğla döşenmesi: 9.346 m ²	
Muhtelif yerlere bordür döşenmesi	: 7.230 m.
Toplam ödeme	: 60.846.420.586.-TL
Taban tuğlası alımı: 509.700 adet	
Toplam ödeme	: 25.192.810.000.-TL
·Katlı pazaryeri tadilat ve ilave inş.	: 19.612.049.300.-TL
·Belediye hastanesi trafo inşaatı	: 4.833.7963.231.-TL
·Belediye hastanesi taş duvar inşaatı	: 4.865.417.603.-TL
·Hızıztepe SSK kavşağı istinat duvarı	: 3.175.590.279.-TL
·İtfaiye Sundurma tadilat inşaatı	: 9.853.486.875.-TL
·Aritma tesisi enerji nakil inşaatı	: 38.308.913.865.-TL

b) Fen İşleri İmalatı

·Asfalt ve asfalt yama	: 302.175.000.000.-TL
·Mıçır serilmesi	: 66.346.000.000.-TL
·Bordür dizilmesi	: 79.795.240.000.-TL
·Kilitli parke dizilmesi	: 155.368.304.000.-TL
·Stabilize serilmesi	: 24.983.750.000.-TL
·Dolgu yapılması	: 3.060.750.000.-TL
·Kanal yapımı	: 69.500.000.000.-TL
·Logar yapımı	: 9.750.400.000.-TL

c) Yollar

·SSK kavşağı düzenlemesi	: 26.000.000.000.-TL
--------------------------	----------------------

·Bosna Caddesi I. kısım	: 87.100.000.000.-TL
·Bosna Caddesi II. kısım	: 340.000.000.000.-TL
·Kandıra Caddesi düzenlemesi	: 7.500.000.000.-TL
·Karasu Caddesi düzenlemesi	: 18.260.000.000.-TL
·Maltepe Caddesi düzenlemesi	: 7.000.000.000.-TL
·Hızırtepe Yurt Caddesi düzenlemesi	: 2.300.000.000.-TL
·Milli Egemenlik Caddesi düzenlemesi	: 4.600.000.000.-TL
·Turan Caddesi – Hisar Sokak düzenlemesi	:80.000.000.000.-TL

d) İş Makinası ve Araç-Gereç Alımı

Otobüs: 18 adet, kamyon 3 adet, tarans mikser 2 adet, beton pompası 1 adet, kamyonet 2 adet, minibüs 2 adet, binek oto 5 adet, cenaze aracı 1 adet, cenaze yıkama aracı 1 adet, traktör 1 adet, iş makinesi 18 adet (dozer, kanal temizleyici, vidanjör 2 adet, çiftli vibratör silindir, toprak vibratör silindir 2 adet, soğuk freze makinesi, finişer, şampiyon greyder, hava kompresörü 2 adet, forklif çukurova, ekskavatör loder, lastik tekerli loder, paletli loder, lastik tekerli ekskavatör, paletli ekskavatör kırıcıyla birlikte).

G) ŞEHİR PLANLAMA PROJELERİ¹⁰⁰

- Gerçekleşen Projeler

1.1/25000 ölçekli çevre imar planının hazırlanması ve Bayındırlık ve İskan Bakanlığı tarafından Gelişim Bölgesi Çevre Planı olarak onaylanması.

2.Planlama Müdürlüğü Bilgi-İşlem Merkezinin oluşturulması.

3.Kuzeybatı Gelişim Bölgesini de içine alan yeni mücavir alan sınırı belirleme çalışması.

4.1/5000 ölçekli Adapazarı Kuzeybatı Gelişim Nazım İmar Planının hazırlanması.

5.Adapazarı Belediye 89 adet imar paftasının sayısallaştırılması ve bilgisayar ortamına aktarılması.

6.Adapazarı Merkezi sayısal kadastral mülkiyet haritasının hazırlanması.

7.Adapazarı Büyükşehir Belediyesi öneri sınır paftası çalışmaları

8.Adapazarı kent merkezi jeolojik etüt raporu.

9.Deprem sonrası ayakta kalan binalar ile ilgili (23.000 bina) yapılan arazi çalışmaları ile ayrıntılı bilgi formlarının hazırlanarak tüm veri ve bina fotoğraflarının bilgisayar ortamına aktarılması.

10.Adapazarı Belediye revizyon imar planı çalışmaları.

11.BELPAŞ ile birlikte parsel bazında sondaj çalışmalarının başlatılması.

12.Kuzeybatı Gelişim Bölgesinde çalışmaları devam eden toplu konut alanı ile ilgili 1-2-3 katlı değişik tiplerde konut mimari projelerinin hazırlanması.

13.Yapılan tüm bu çalışmaların bilgisayar ortamına aktarılması ile beraber, kent bilgi sistemini veri tabanını teşkil eden ilk adımının gerçekleştirilmesi.

17 Ağustos 1999 Depremi Sonrası Fen İşleri Müdürlüğü Faaliyetleri

1- Deprem Afeti İle Oluşan Zararlar:

a)Mevcut kanalizasyon sisteminin (birleşik sistem) önemli bir kısmı kullanılamaz hale geldi.

b)Şehir içi yollar ve tretuvarlar büyük oranda zarar gördü.

c)Şehir içme suyu şebekesi kullanılamaz hale geldi. İsale hattında da kısmi bozulmalar oldu.

d)Belediye hizmet binasının tuğla bölme duvarlarında yıkılma ve çatlama meydana geldi.

e)Mevcut itfaiye binası çöktü.

f)Asfalt şantiyesinde kısmi arızalar husule geldi.

2- Deprem Sonrası Çalışmalar ve Aksaklıklar.

17 Ağustos 1999 günü meydana gelen Marmara Depremi, yıkım ve hasar oranı bakımından en fazla Sakarya ili içerisinde, ilimiz içerisinde de Adapazarı merkezini etkilemiştir. Deprem günü Belediye Fen İşleri Müdürlüğüne ait iş makinelerinin birçoğu kurtarma çalışmalarına başladı. Personel ise depremden aldığı yara nispetinde 17-18-19-20 Ağustos 1999 günlerinde yoğunluğu ilk günlerde gelmek üzere hazır halde, tüm araç ve ekipmanla birlikte çalışmalara katıldı.

Çevre illerden yardım amaçlı olarak Belediyeye gelen iş makinesi ve kamyonların koordinesi, Fen İşleri Müdürlüğü tarafından yürütüldü. Şehir merkezi birkaç bölgeye ayrılarak görev paylaşımı yapıldı. Böylece ana cadde ve sokaklarda yapılan çalışmaların daha verimli olması sağlandı.

Öncelikle depremin en çok hasar verdiği bölge ve caddeler saptanarak çalışmalar bu güzergahlarda yoğunlaştırıldı. Çalışmaların iyice yoğunlaşıp kontrol altındaki araç ve iş makinelerinin yetersiz olduğu durumlarda Valilik Kriz Merkezinin kontrolörlüğünde bulunan iş makinesi ve kamyonlardan da azami ölçüde faydalanıldı.

Acil yardım ve can kurtarma çalışmalarını hızlandırması dışarıdan gelen yardımların zamanında yerine ulaşmasını sağlamak amacıyla ana caddeler başta olmak üzere kapanan yol güzergahlarının açılması sağlandı. Daha sonra enkaz çalışmalarından dolayı yol ve tretuvarlara çıkarılan molozların temizlenmesine geçildi. Misafir araç ve ekiplerin gitmesiyle bu rutin hafriyat kaldırma işleri Fen İşleri Müdürlüğü ekipleri tarafından ve Temizlik İşleri Müdürlüğü ekiplerinin de katkılarıyla son halini aldı. Valilik tarafından oluşturulan

çadır kentlerin alt yapılarına da azami ölçüde yardımcı olundu. Misafir olarak çalışan çevre belediyelere ait araçların yakıt ikmalinde büyük sıkıntılar çekilmesine rağmen, büyük hizmetler devam ettirildi.

Deprem ve enkaz kaldırılmasından zarar gören altyapı tamiratlarına başlandı. İçme suyu temininin önem arz etmesi sonucu su çalışmalarına öncelik verildi, daha sonra bozulan yolların micirlanması yapıldı.

Depremden sonra halkın WC-duş ihtiyacını gidermek amacıyla dışarıdan gelen yardımlara öncelik verilerek şehir içi muhtelif yerlere su tankları yerleştirildi. Depremden büyük ölçüde zarar gören ve işlemez halde olan kanalizasyon sisteminden oluşacak aşırı mağduriyeti önlemek için ana kanallar başta olmak üzere geçici kanal çalışmalarına başlandı.

3- Deprem Sonrası Yapılan Faaliyetler (Ağustos'99 – Haziran'00)

a)Kanalizasyon-deprem sonrası hasar gören ana kanallarda akışı sağlamak gayesiyle 2000 m. Beton büz değiştirilerek yaklaşık 58 km. uzunluğunda ana hat çalışır duruma getirilmiştir. Toplam harcama 37.000.000.- TL'dir.

b)Vidanjör-kanal aracı 4 adet vidanjör ve 2 adet kanal aracı ile günlük 60-80 aboneye hizmet götürülmektedir. Günlük harcama 600.000.000.-TL'dir.

c)Seyyar WC-duş-şehrin muhtelif yerlerine 227 WC ve 35 duş montajı yapılmıştır.

d)Su tankı-depo-30 adet muhtelif tonajda su tankı ihtiyaç olan mekanlara yerleştirildi.

e)Mıdır serilmesi- Deprem sonrası zarar gören ve kanalizasyon içme suyu şebekesinin yenilenmesinden sonra çalışmaların tamamlandığı bölgelerde 65 ton mıdır malzemesi kullanılmış, 242.750.000.-TL harcama yapılmıştır.

f)Asfalt yapılması- Alt yapı çalışmaları nedeniyle bozulan yollardan trafik akışını rahatlatmak için muhtelif cadde ve sokaklardan geçici asfalt çalışmaları yapılmış olup, 21.500 ton asfalt kullanılmış ve 537 milyar lira harcama yapılmıştır.

g)İnşaat-Bakım- Mevcut belediye hastanesinin hasar görmesi nedeniyle Belediye binası yanına 250 m² prefabrik poliklinik binasının montajı yapıldı. Yeni belediye hizmet binasının bakım ve oranımı da belediye ekipleri tarafından gerçekleştirildi.

h)Park-Bahçeler- Enkaz kaldırma çalışmaları esnasında bozulan orta refüj ve tretuvarlardan 9.000 m bordür çalışması yapıldı. Bulvarda zarar görmemesi için 5.800 m² taban tuğlası toplanarak depolandı, mevsim gereği 4.500 adet ağaç fidesi dikildi. Atatürk Bulvarı'nda 10.000 m² yeşil alanın bozulan çimleri yenilendi, ayrıca 19.000 adet çiçek dikimi yapıldı. Toplam harcama miktarı 45.000.000.-TL'dir.

4- Deprem Sonrası Devam Eden Projeler-

- Ana kanalizasyon hattı projesi,
- Kanalizasyon şebeke hattı projesi
- Şehir içi yağmur suyu drenajı
- İli. İsale hattı projesi
- Mevcut belediye hastanesi takviye projesi
- Toplum yararına çalışma projesi.

Şehir İçi Yağmur Suyu Drenajı: Marmara depremi neticesi şehrin yağmursuyu drenaj şebekesi %80 oranında hasarlı hale gelmişti. Belediye tarafından hazırlanan yağmursuyu drenaj projesi kapsamında 15 adet toplayıcı hat (79.225 m), şebeke hatları (84.300 m) olmak üzere toplam hat uzunluğu 163.525 m olacaktır. Toplayıcı hatların 6 tanesi Sakarya Nehri'ne, 6 tanesi Çark Deresine ve 3 tanesi güneydeki açık kanala deşarj edilecekti. Deprem sonrası Bayındırlık ve İskan Bakanlığı ile İller Bankası Genel Müdürlüğüne bu projenin başlatılması ile ilgili belediyenin yaptığı müracaat olumlu neticelenmemiştir.

Yılda bazen 200 güne kadar yağış alan Adapazarı'nın yağmur suyu drenajı şebekesine ihtiyacı olmadığı gerekçesi öne sürülüyordu. Halbuki bu kadar uzun süreli yağmur alan şehrin, hem eskiden bataklık olması nedeniyle hem de birinci derece deprem kuşağında olup depremden de en fazla zarar gören illerin başında gelmesi nedeniyle yağmur suyu drenajı şebekesi çok önemliydi. Depremde en çok zarara yol açan yumuşak zeminin oluşmasının en önemli nedeni zeminin bir türlü kuruyamaması, sürekli yumuşak kalmasıydı. Bu nedenle yağmur sularını tahliyesi hayati önem taşıyordu.

Bunun üzerine belediye 28 trilyon lira tutarındaki bu projeyi revize ederek kendi imkanlarıyla gerçekleştirmek zorunda kalmıştı. Bu proje çerçevesinde belediye kendi imkanları ile 70 km yağmur suyu drenajı şebekesi inşa etmişti. Ayrıca eski kanalizasyon şebekelerinin bir kısmı da rehabilitasyon edilerek yağmur suyu drenaj şebekesine dönüştürülmüştür.

Büyük kanalizasyon projesi⁰¹: 17 Ağustos 1999 depreminden sonra mevcut kanalizasyon sistemi kullanılamaz hale gelmişti. İller Bankasınca büyük kanalizasyon projesi revize edilerek Adapazarı merkez, Serdivan, Erenler bölgesindeki 435 km.lik kanalizasyon şebekesi 1999 yılında finansmanı Afet Fonundan karşılanmak üzere 35 trilyon liraya ihale edilmişti. Bugüne kadar 520 km 720 metre kanalizasyon şebekesini inşası gerçekleştirilmiş olup, bunun 140 km.lik kısmının finansmanı belediye öz kaynaklarından karşılanmıştır. 2002 yılı itibarıyla proje tamamlanmıştır.

Şehir içme suyu şebekesi: Adapazarı'nın nüfusu 2031 yılında 1 milyon 100 bin olacağı hesaplanarak, içme suyu projesi hazırlanmıştır. İller Bankasınca depremden sonra ilk etapta şehir merkezindeki 352 km.lik içme suyu şebekesi yapılmıştır. Kalan 250 km.lik kısmının ise ikinci etap olarak yapılması planlanmıştır.

Çark Caddesi peyzajı projesi: Tartışmalı bir şekilde araç trafiğine

kapatılıp TERRA-1 projesi kapsamında peyzaj düzenlemesi yapılan ve ışıklandırılan Çark Caddesi, günün her saatinde cıvıl cıvıl yaşamıyla, Adapazarı'nın sembolü, prestij caddesi, moral kaynağı oldu.

Atatürk Parkı peyzaj projesi: Atatürk kültür parkı 20 Temmuz 2002 tarihinde törenle açılarak halkın hizmetine sunulmuştur. Parkın modern dizaynı ile kent farklı bir dinlenme mekanına kavuşmuştur. Atatürk parkının bulvar cephesindeki yol, trafiğe kapatılarak TERRA-1 projesi kapsamında yeniden düzenlenmiştir. Böylece Atatürk Kültür Parkı ile Atatürk Bulvarının bütünleşmesi sağlanmıştır.

Çark kıyısı peyzaj projesi: Eskiden çöplerin döküldüğü çok pis kokan, çevreye mikrop saçan Çark deresinin önce rehabilitasyonu gerçekleştirildi. Çark deresinin her iki kıyısındaki alanların peyzaj projeleri hazırlanarak halkın huzur içinde yaşayacağı yeşil alanlar haline getirildi.

(EK-1)

ADAPAZARI BELEDİYESİ'NİN ÜÇ DÖNEMİ İÇİN HAZIRLANMIŞ PROJELER VE YATIRIMLARIN İSTATİSTİKİ SONUÇLARI⁰²

1. Personel

Belediyece yapılan 10 yıllık hizmetlerin istatistikî verileri toplu olarak aşağıdaki şekilde ortaya konulmuştur:

	1984-1989	1989-1994	1994-1999
Toplam personel sayısı	2057	2113	1097
İşçi sayısı	1672	1685	745
Memur sayısı	385	428	352
Bir önceki dönemden devreden	1291	1672	1685
Giren işçi sayısı	727	570	100
Çıkan işçi sayısı	346	557	1040

1994-1999 Ayrılan

Sözleşmesi biten mevsimlik işçi	: 98
Vefat eden personel	: 7
17 nci maddeye göre ayrılan	: 20
16 ncı maddeye göre ayrılan	: 110
13-27 nci maddeye göre toplu ayrılan	: 446
İstifa edenler	: 25
Emekli olanlar	: 224

2. Bütçe

	1989 Bütçesi	1994 Bütçesi	1999 Bütçesi
Ulusal bütçesi	17.566.284.000.-	525.852.000.000.-	33.690.277.000.000.-
Personel gideri	(1.45) 8.145.929.000.-	(1.63) 3.030.883.000.000.-	(1.88) 2.215.896.000.000.-
Yatırım	(1.91) 3.468.169.000.-	(1.5) 7.919.904.000.000.-	(1.19)
Üzerinden bütçe	-	25.000.000.000.-	7.305.565.000.-
İstimlak	(1.21)	(1.25)	(1.27)

3. Gerçekleşen Proje ve Yatırımlar

1984-1989 Arası: İl. İsale hattı, katlı otopark (300 araç, 79 işyeri), belediye işhanı, Belpaş binası, beton santrali, kreş inşaatı, ASM, asfalt plenti, Maltepe pazaryeri.

1989-1994 Arası: Belediye hizmet binası, katlı pazar inşaatı, Güney Terminali, Çiçekçiler çarşısı, Benzin istasyonu (3 adet), Çark kafeterya.

1994-1999 Arası: İçme suyu arıtma tesisi, Çark suyu rehabilitasyon ve arıtma tesisi Saray Bosna Cad. I-II kısmı ve Sigorta kavşak düzenlemesi, Kuzey Terminali, itfaiye hizmet binası, katlı pazaryeri tadilat ve ilave inşaat, yeni mezarlık yapılması, Bahtiyar Akkoç Hastanesi ve Zehra Akkoç Lisesi, nazım imar planı.

4. İlikler:

1984-1989 Arası: Konservatuar, beton santrali, bilgisayar.

1989-1994 Arası: ART, matbaa, 3 adet benzin istasyonu, diskotek, fiskiyeli havuzlar, kilitli parke makinesi.

1994-1999 Arası: Aşevi, Sakva, beyaz masa, mehter takımı, özelleştirmeler (temizlik, ulaşım, kreş, mezbaha), personel re-organizasyonu, bilgisayar otomasyonu, ATM maaş ödemesi, beton laboratuvarı, çöp sahası ÇED raporu alınması, Uzunçarşı imar koruma planı yapılması, parkmetre, trafik güzergahları düzenlenmesi, cenaze yıkama aracı, bayramlarda ücretsiz taşıma.

5. İstimlakler:

1984-1989 Arası: Toplam istimlak miktarı 13.333m². Ödenen istimlak: 13.333 m². 567.920 \$. İstimlak dokümanı; muhtelif semtler, Beşköprü mücavir alanında 561 dönüm arazi.

1989-1994 Arası: Toplam istimlak miktarı: 7,97 dönüm. Önerilen istimlak: 734.703 dönüm. İstimlak dokümanı; muhtelif semtler.

1994-1999 Arası:

İstimlak edilen alan toplamı : 341.194 m²

İstimlak için ödenen toplam para : 604.577.000.000.-TL

Yıkılan bina sayısı : 111

Yıkılan konut sayısı : 148

Yıkılan dükkan sayısı : 32

6. Gayrimenkul Satışları

1984-1989 Arası: Beşköprü arsalarının bir kısmı Belediye işhanı binası dükkanları ve büroları, katlı otopark dükkanları, Kirtetepe memur lojmanları (10 adet).

1989-1994 Arası: Beşköprü arsaları bir kısmının eski belediye dükkanları ve büroları bir kısmı, Hilmi Kayın iş merkezi yeri.

1994-1999 Arası: Beşköprü arsalarının bir kısmı, eski belediye büroları bir kısmı takas oldu.

7. Araç ve İş Makine Alımları

1984-1989 Arası: Kamyon 7 adet, tır 1 adet, çöp kamyonu 9 adet, itfaiye aracı 6 adet, transmikser 5 adet, beton pompası 1 adet, süpürge aracı 1 adet, minibüs 2 adet, binek oto 8 adet, cenaze aracı 1 adet, ambulans 3 adet, iş makinası 12 adet.

1989-1994 Arası: Otobüs 15 adet, kamyon 6 adet, çöp kamyonu 14 adet, kamyonet 7 adet, traktör 3 adet, süpürme aracı 2 adet, ambulans 2 adet, motorsiklet 5 adet, iş makinası 1 adet.

1994-1999 Arası: Otobüs 18 adet, kamyon 3 adet, trans mikser 2 adet, beton pompası 1 adet, kamyonet 2 adet, minibüs 2 adet, binek oto 5 adet, cenaze aracı 1 adet, cenaze yıkama aracı, 1 adet, traktör 1 adet, iş makinası 18 adet.

8. Park ve Peyzaj

1984-1989 Arası: Maltepe tesisleri peyzajı, Atatürk parkı peyzajı, Çark mesire peyzajı, kapalı spor salonu yanında üçgen park, kurtuluş semt sahası, Şeker Mah. semt sahası, Kızılbeylik semt sahası.

1989-1994 Arası: Abasıyanık parkı, bulvar ve uzunçarşı peyzajı, belediye hizmet binası meydan düzenlemesi, muhtelif havuzlar, katlı pazar parkı yapılması.

1994-1999 Arası: Sigorta kavşağı ve Hızırtepe Dudayev Parkı, Gar meydanı, Orhangazi, Atatürk, Bulvar peyzajı, Sakaryaspor altyapı tesisleri, Karaağaçdibi_Çark Caddesi-Ankara Caddesi peyzaj düzenlemesi, Şeker Mah., Yağcılar Mah., Hızırtepe Mah. futbol sahaları, Bosna şehitler anıtı peyzaj düzenlemesi, Bosna I ve II peyzaj düzenlemesi, Ulucami, Yenicami, Orhancami, Ağaçami, Atak camii park ve çevre düzenlemesi. Ağaç kampanyası: 120 bin fidan dikimi ve 25 bin metre kare çim serilmesi.

9. Konut

1984-1989 Arası: Toplam 35 konut, Kirtetepe ve Ozanlar memur lojmanları (20 daire, 10 tanesi Sivil Savunma Müd. Satıldı), 15 adet prefabrik konut.

1989-1994 Arası:

1994-1999 Arası: 40 adet Beşköprü konutları.

10. Ulaşım

1984-1989 Arası: Hizmete geçen araç sayısı 42, personel sayısı 130, 5 adet mercedes, 16 adet 352 mercedes, 18 adet 305 mercedes, diğer otobüs olmak üzere toplam 56 adet otobüs, 42 adet çalışan otobüs ve 130 personel.

1989-1994 Arası: Hizmete geçen araç sayısı 34, personel sayısı 107.

1994-1999 Arası: Hizmete geçen araç sayısı 40, personel sayısı 68.

11. Doğalgaz

1984-1989 Arası: Konuyla ilgili araştırmalar başlatıldı.

1989-1994 Arası: AGDAŞ şirketi kuruldu.

1994-1999 Arası: İhalesi yapıldı. Sözleşme şartlarının yüklenici firma yerine getirmediği için iptal edildi.

12. Personel

1984-1989 Arası: 385 memur, 1672 işçi olmak üzere toplam 2057 kişi.

1989-1994 Arası: 328 memur, 1685 işçi olmak üzere toplam 2113 kişi.

1994-1999 Arası: 352 memur, 745 işçi olmak üzere toplam 1097 kişi.

13. Fen İşleri

1984-1989 Arası:

Asfalt : 86.771 ton

Kaplama (parke) : 39.130 m²

Bordür : 106.054 m.

Mıcır 54 : 812 m³

Stabilize : 7045 m³

Kanal : 6.775 m.

1989-1994 Arası:

Asfalt : 104.160 ton

Kaplama (parke) : 5.080 m²

Bordür : 63.332 m.

Mıcır 54 : 38.041 m³

Stabilize : 21.689 m³

Kanal : 17.011 m.

1994-1999 Arası:

Asfalt	: 96.710 ton
Kaplama (parke)	: 88.318 m ²
Bordür	: 106.054 m.
Mıçır 54	: 54.812 m ³
Stabilize	: 39.021 m ³
Kanal	: 14.480 m.
Ana su şebekesi	: 3.000 m.
İçme suyu şebekesi	: 23.000 m.

14. İmar Tadilatı

1984-1989 Arası:

İmar tadilat sayısı	: 288 adet
İskana dönüştürülen yeşil alan	: 189.475 m ²
Yeşil alana dönüştürülen iskan	: 2.450 m ²
Kayıp yeşil alan	: 187.025 m ²

1989-1994 Arası:

İmar tadilat sayısı	: 345 adet
İskana dönüştürülen yeşil alan	: 150.635 m ²
Yeşil alana dönüştürülen iskan	: 37.325 m ²
Kayıp yeşil alan	: 113.111 m ²

1994-1999 Arası:

İmar tadilat sayısı	: 260 adet
İskana dönüştürülen yeşil alan	: 64.719 m ²
Yeşil alana dönüştürülen iskan	: 32.875 m ²
Kayıp yeşil alan	: 31.785 m ²

15. Açılan Yollar

1984-1989 Arası: Zübeyde Hanım Caddesi, Necdet Güven Caddesi

1989-1994 Arası: -

1994-1999 Arası:

Yeni açılan yol sayısı	: 11 adet
Yeni açılan yol boyu	: 2.985 m.
Yeni açılan yol alanı	: 66.395 m ²
Genişletilen yol sayısı	: 20 adet
Genişletilen yol boyu	: 11.745 m.

Genişletilen yol alanı : 165.735 m²

16. Sağlık

1984-1989 Arası:

Hasta muayene sayısı : 59.203
Diş muayene sayısı : 4.671
Diğer faaliyetler : 24.549
Gelir :
Gider : 68.435.229.-TL
Doktor sayısı : 3 kişi.

1989-1994 Arası:

Hasta muayene sayısı : 147.380
Diş muayene sayısı : 64.734
Diğer faaliyetler : 24.725
Gelir : 995.282.658.-TL
Gider : 1.575.849.874.-TL
Doktor sayısı : 18 kişi.

1994-1999 Arası:

Hasta muayene sayısı : 203.140
Diş muayene sayısı : 139.712
Diğer faaliyetler : 34.935
Gelir : 109.211.735.500.-TL
Gider : 13.524.705673.-TL
Doktor sayısı : 15 kişi.

¹ Mehmet Eröz, "Adapazarı'nın Teşekkülü", *Sosyoloji Konferansları 1966-67*, 7. Kitap, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İstanbul 1967, s. 63.

² Z.F. Fındıkoğlu, "Adapazarı'nın Şehirleşmesi ve Başlıca Sosyolojik Problemleri", *Sosyoloji Konferansları*, s. 7

³ BOA.Y.PRK.TNF. 3/11

⁴ "... Geçende bi'l-istizân şayan buyurulan müsaade-i seniyye ve komisyon-u mahsus ma'rifetiyle icra kılınan muayene üzerine Ankara hattının Adapazarı'ndan Bilecik'e kadar olan kısmının küşad olunarak..." (BOA.Y.PRK.TNF. 3/10)

⁵ BOA.DH.MUİ. 65/50.

⁶ BOA.DH.UMUM. 72/50.

⁷ BOA.DH. MUİ. 85/10.

⁸ "Balıklı nehrinin kadim mecrasını tahvil ile iras-ı hasar etmekten olduğundan bunun mecra-i kadimine irca'yle def'i mazarratını müsted'i ahali vekili hafız Mehmet Efendi imzasıyla verilen arzuhal" BOA.ZB. 5/34.

⁹ BOA. Y.EE. 72/18.

¹⁰ BOA.Y.PRK.SGE. 1/49.

¹¹ BOA.Y.PRK.SGE. 1/49.

¹² BOA.Y.PRK.SGE. 1/49.

¹³ BOA.Y.PRK.SGE. 1/49.

¹⁴ BOA.Y.PRK.SGE. 1/49.

¹⁵ "Bendeleri Adapazarı Belediye Reisi dayızadem Murad Bey'e ber'a-yı ziyareti azimet ve dersaadete avdetinde İzmit yakını Acısu mevkiinde üç şahıs çıkarak rovelverle tehdid ve etrafımı ihata ve hücum ile nezdimde mahfuz mecdiye akçe 60 bin ve otuz frank bulgar kaimesi 12 lira kıymeti haiz altun kordon, ahz ve gasb ve sirkatle firar ettikleri ve merkumatın ise civar karyelerde bulunan çerkesi abazalardan olduğu lisan ve şemâilinden anlaşılmiş ve mahalli zabıta memurlarına ta'kib keyfiyeti zımında bu yolda beyanı hal edilmiş ise de takibata ehemmiyet verilerek üzere makamı nezaret penahilerinden mahalli mutasarrıfılığı ile zabıta memurlarına emir buyurulmasını istid'a ve istirham ederim" (DH.EUM. 3.Şb. 10/40).

¹⁶ BOA. A.MKT.MHM. 524/26.

¹⁷ BOA. DH.EUM.EMN 79/5.

¹⁸ "Kırk günden beri mütemadiyen nüzul eden şiddetli barenin te'siriyle mahsulat külliyyen hasara uğradığı gibi, üç gün evvel tuğyan eden Değirmendere ve Mudurnu nehirleri etrafındaki karayı istila ederek birçok hanelerin harabına ve nüfusça zayıf yoksul hayvanca mühim miktarda telefat vakubulduğu ve icab eden mahallere vesaiti muhtelif ve luzumi adaiye irsal edildiği Adapazarı kaymakamlığından bildirilmiş" (BOA.DH.EUM.EMN. 85/11).

¹⁹ BOA.DH. UMUM. 73/33.

²⁰ BOA.Y.MTV. 53/92.

²¹ BOA. Y.PRK. ZB. 13/49.

²² BOA. Y.PRK. ZB. 22/25.

²³ BOA. DH.ID. 43-1/29.

²⁴ "... Adapazarı kazası dahilinde ve muhacirlerin teşkil eylediği karyenin Salahiye namıyla tevsimine dair..." (BOA A.MKT.MHM. 519/19).

²⁵ "... Adapazarı şimendifer istasyonu kurbunda hamam arkası namındaki mahalde Cemal Efendi'nin mutasarrıfı olduğu arazi-i miriyeden 25 dönüm yerin ber mucib-i istid a parçalara bi'l- ifraz mahalle şekline ifrağında ve üzerinde mebani inşasında mahzur olmayıp ale'l-usul mektep ve karakolhane mahalleri tefrik edildiği ve teşkil olunacak mahallenin "Mecidiye" tevsim olunacağı..." (BOA.DH.ID. 43-1/29).

²⁶ BOA.DH.ID. 149-1/7.

²⁷ BOA.DH.ID. 135-2/24.

²⁸ BOA. DH.ID. 92-2/42.

²⁹ BOA. DH.ID. 92-2/42.

³⁰ BOA. DH.MUL. 6-1/46.

³¹ Başka belgelerden anlaşıldığına göre de bunların arasında Ermenilerin olabileceği ihtimali de göz ardı edilemeyecek bir ihtimaldi. Adapazarı'nda iskan edilmek üzere gönderilen göçmenler arasında zengin bir Ermeni'nin olduğundan bahsediliyordu. BOA.Y.PRK.ŞH. 11/13.

³² BOA. DH.MUL. 50-1/31; BOA. DH.MUL. 5-1/55.

³³ "... Mahall-i muhtelifeden vurudedip ormanlarda yerleşmek isteyen bu gibi eşhasın me'va-yı kadimelerine sevk için ihtiyar edilecek mesarifin karşılığı nezareti acili bütçesinde akçe olmayıp mesarifi mezkurenin nezareti aciziyi tahmil edilmek istenilmiş ise, mahalle ta'lik demek olarak bu ise ehemmiyeti maslahata nazaran gayri caiz bulunmuş olduğundan ve eşhası mezkurenin ormanlara yerleşmesi sırf mahalli me'murini mülkeyinin müsaade ve müsamahakaraneleri neticesi bulunduğundan bunların me'va-yı kadimelerine iadeleri için mesarifi ihtiyariye lüzumu var ise bunun da tedarikinin müsebbibleri olan me'murine tahmil kılınmasına müsaade aliyye..." (BOA.DH.MUL. 5-1/55).

³⁴ BOA. A.MKT.MHM. 529/39.

³⁵ "... lazım gelen ameliat-ı tahiriyeyi icra ve bu uğurda sarf olunmak üzere mumaileyh hocaya 2.000 lirayı mütecaviz bir akçe gönderilmiş ise de meblağı mezkurun hakikaten mezkûr gölün tathirine mi veya başka maksat uğrunda mı sarf edilmiştir, buraları meçhul bulunduğu..." (BOA.Y.PRK.MYD. 17/35).

³⁶ BOA. Y.PRK.MYD. 23/91.

³⁷ BOA. Y.PRK.MYD. 23/91.

³⁸ Emil Borodi'nin daha önceki belgelerde 24.000 dönüm olarak belirtilen imtiyaz hududu, burada 15.000 dönüm olarak belirtildiğine göre, bu durumda 15.000 dönüm olarak belirtilen yer, muhtemelen orman ve Gökçeören gölünün kapladığı alan düşüldükten sonra, ziraat için ilk olarak orman açılmaksızın ele geçen yerler olmalıdır. Muhacirlerin diğer belgede gasp ettikleri yer olarak 8.000 dönüm gösterilmesine rağmen, bu belgelerde 4.620 dönüm olarak gösterilmesi yine aynı düşünceyle olmuş olabilir. Bu kez muhacirlerin eline geçirdiği yerlerin yani orman arazisinden yaptıkları açmalarla ellerine geçirdikleri yerlerin yekunu düşüldükten sonra elde kalan yer olarak 4.620 dönüm belirtilmiş olabilir (BOA. Y.A. RES. 110/14).

³⁹ BOA.Y.A. RES. 108/87.

⁴⁰ BOA.Y.A.RES. 106/7.

⁴¹ BOA.MV. 103/17.

⁴² BOA.Y.PRK.MYD. 23/91.

⁴³ BOA.Y.A.HUS. 503/8.

⁴⁴ "Adapazarı'nda inşay-ı muktezayı irade-i seniyyeden olan cami-i şerifin mesarifi inşaiyesi için maliye nezareti celilesinden İzmit sancağı üzerine muhavvel mebalğin te'diyesi hususunda livai mezkure" (Y.PRK.BŞK. 34/26).

⁴⁵ BOA Y.PRK.BŞK. 33/76.

⁴⁶ BOA.Y.A.RES. 103/90; BOA.Y.A.RES. 107/46

⁴⁷ "Adapazarı kasabasının Gazeller mahallesinde kaim Surp İstebanos namındaki harap Ermeni kilisesinin hedmiyle çan kulesini muhtevi bulunmak üzere yeniden inşaasına ruhsat itası hakkında adliye ve mezahib nezareti celilesi makamının eşarı üzerine şurayı devlet kararıyla tanzim ve takdim kılınan irade-i seniyye" (BOA.DH.İD. 114-2/11).

⁴⁸ "... Adapazarı'na sevk olunan 72 hanede 280 nüfus Batum muhacirlerinin infak ve ianesi için 40 bin guruşun sarfına me'ziniyet itası İzmit mutasarrıflığından...." (BOA.A.MK.MHM. 522/16).

⁴⁹ "Akyazı nahiyesi Ahmetler karyesinde 47 hanede 240 Batum muhacirlerinden tohumluk için 120 kile mısır ihtiyaçları bulunduğu gibi, mahsul idrakine kadar cümlesinin muhtâc-ı iaşe oldukları ve muhacirini merkumenin miktarı nüfusuyla hanelerini mübeyyin" (BOA.A.MKT.MHM. 521/37).

⁵⁰ BOA.DH.EUM.EMN. 49/24.

⁵¹ BOA.DH.İD. 67-1/73.

⁵² BOA.DH.İD. 67-1/23.

⁵³ BOA.DH.EUM.THR. 20/33.

⁵⁴ Adapazarı kazası meclis idaresi azasından Hamid Bey'e muhalif nizam olarak ihale edilen aşarın bilahare 2.000 kûsur guruş fazlasıyla diğerine ihale olunduğu cihetle bidayeten zararlı hazineyi mucib fiilde kılındıkları tebeyyün eden heyeti ihalenin emsaline mucibi ibret olmak üzere tahtı muhakemeye alınmaları lüzumu maliye nezareti celilesinden bittezkerre işar olunması" (DH.İD. 56-1/12).

⁵⁵ BOA.DH.İD. 39/26.

⁵⁶ "... Adapazarı belediye azalarının müddet-i nizamiyeleri muktezi olmasıyla yeniden icra kılınan intihabda haiz-i ekseriyet olarak Boşnavi İbrahim Bey'in aza-i saireye kabili kıyas olmayan ehemmiyet ve fi'iyatı mücerrebiyesine ve kanunun bahş ettiği selahiyete mebni riyasete tayin olunduğu ve ifadat-ı saireye dair Adapazarı meclis idaresinden varid olan mazbata manzur-ı ali-i daveriyle buyurulmak üzere aynen ve leffen takdim kılındı." (BOA.DH.İD. 39/80).

⁵⁷ BOA.DH.UMVM. 87/62.

⁵⁸ DH.UMVM. 89/59.

⁵⁹ BOA.DH.EUM.AYŞ. 39/37.

⁶⁰ "Bolu livasında icra kılınan devir ve teftiş esnasında belediyeler talimat hesabiyesiyle numunelerinin livayı mezkur edilmesi üzerine tahrir edildiğinden ve varidatı seneviyenin sabık vecihle evrakı adiyeye üzerine tahrir edildiğinden ve varidatı seneviyeyi 17 bin lira raddesinde bulunan Adapazarı Belediyesinin hususu mazbutiyeti için evvelce tanzim edilmiş olan talimatname numunelerin mahalli mezkureye irsali mülkiye müfettişi Mehmet Emin Bey'den alınan tahriratta bildirilmiş olmağlı icabının" (BOA.DH.UMVM. 93/47).

⁶¹ "Adapazarı'nın Söğüllü nahiyesinde belediye teşkilatı yapılacağı cihetle burada fazla mevcut olmayan belediye kanun ve talimatnamelerinden birer nüshanın süraten müsaade buyurulması arz olunur, ol babda emr-ü ferman hazreti veliylül emrindir." (BOA.DH.UMVM. 87/28).

⁶² BOA. DH.MUL. 5-3/14.

Adapazarı'nda Belediyecilik Faaliyetleri

⁶³ BOA. DH.MUL. 2-2/10.

⁶⁴ "... Oğlum Mehmed Fahreddin Efendi tıbbiyeden diploma alarak bu kere 600 kuruş maaşla Adapazarı Belediye Tebabetine tayin ve i'zam olundu... 300'den ziyade maaş veremeyeceği cevabı ye'sini verdiği anlaşılmiş ve bu da eskiden belediye tabipliğini ifa eden bir Ermeni kayırlımk ve oğlum kölelerini orada bırakmamak efkârında oldukları anlaşıldığından..." (BOA. DH.MUL. 13-1/43).

⁶⁵ BOA. DH.MUL. 25-1/19.

⁶⁶ "Belediyenin 1.500 lira varidatı olduğu halde bütçenin ademi müsaadesinden bahisle maaş 300 kuruşa bi'ttenzil etmediği takdirde istifa etmesi belediye reisi tarafından musırran beyan olduğu Adapazarı Belediye tabibi Fahreddin Efendi tarafından keşide olunan telgrafda gösterildiği ve bu hal etibbanın taşra memuriyetlerine rağbetini kesir ve dolayısıyla sıhhat-i umumiyyeyi rahnedar eyleyeceği gibi belediye reisinin hükm-ü kanuna muhalif olarak tenkihat icrasına tesaddisi caiz olamayacağından tabib muma ileyh maaşının 500 guruştan tesviyesi lüzumi meclis-i tıbbiye-i mulkiye ve sıhhiye-i umumiye riyasetinin iş'arı üzerine tebliğ olunup ol babda..." (BOA.DH.MUL. 25-1/19).

⁶⁷ "Meclisi umumî livaca belediye bütçesinin hin-i tetkikinde Adapazarı kabilesi Emine Hanım'ın maaşı ancak 200 guruşa olabildiği iş'ar olunmakta ise de, muma ileyhanın 300 guruş maaşla me'muriyeti mezkureye ta'yin olunmasına nazaran maaşının bu suretle tenzil edilmesi muadiline gayri mafık ve ma'ziriyetini mucib olacağından maaşını kemafi eshak 300 guruş üzerinden temini tesviyesi lüzumi riyaseti mezkurenin iş'arı üzerine tebliğ olunup ol babda" (DH.MUL. 108-1/28).

⁶⁸ BOA. DH.MUL. 65/29.

⁶⁹ BOA. DH.İD. 48-2/13.

⁷⁰ BOA. A.MKT.MHM. 554/55.

⁷¹ BOA. A.MKT.MHM. 554/48.

⁷² BOA. A.MKT.MHM. 553/31.

⁷³ "Adapazarı hemen kordon altına alınması kaymakamlığa yazıldığı gibi, oradan çıkacakların karantina beklemeksizin harice çıkarılmaması emir ve iradei sadaretpenahileri iktizasından bulunduğu binaen çıkacak olanların nerede ve kaç gün karantina bekleyeceğinin emir ve iş'arı ve bir de kasaba-i mezkurenin cesametine ve asakir-i zabtiyenin adem-i kifayesine mebni gerek burasının ve gerek hastalık zuhur eden köylerin emr-i muhafazasında..." (BOA. A.MKT.MHM. 553/32).

⁷⁴ BOA. A.MKT.MHM. 555/4.

⁷⁵ BOA. A.MKT.MHM. 555/16.

⁷⁶ BOA. DH.MUL. 17-2/45.

⁷⁷ "İngiltere devleti tebasından Ari nam kimesnenin Adapazarı'nda bila ruhsat hızar fabrikası yaparak kaza-i mezkure ile sair civar kazalardan ceviz kütüğü ve karaağaç kerestesi celb ile tüfenk kundağı imal etmekte olduğundan, bunun ifası cibali miriyenin zararını mucib olacağından men'i lazım geleceği Kaputan Paşa hazretleri tarafından bittezkire ifade olunmuş..." (BOA.A.MKT.MHM. 257/44).

⁷⁸ "Sinematograf bulunmasından dolayı belediyece tiyatrolarının kapatıldığına dair düklü Antuvan imzasıyla Adapazarı'ndan Fransa sefaretnamesine telgraf çekilmiş olduğundan, tiyatronun ne sebebe binaen kapatıldığına serian tahkik ve iş'arına ve bir sebebi kanuniyeye müstenit olmadığı halde müdahalei vakıanın ref'i" (BOA. DH.MUL. 18-1/53).

⁷⁹ BOA. DH.UMVM. 97/28.

⁸⁰ BOA. DH.UMVM. 106/43.

⁸¹ BOA. DH.UMVM. 106/43.

⁸² BOA. MV. 250/92.

⁸³ Belediyeler Yıllığı, Cilt: I, İller Bankası, Y., 1949, s. 30-34

⁸⁴ Ahmet Menderes, "Sakarya'ya İller Bankası'nın Yaptığı Hizmetler", *Sosyoloji Konferansları*, s. 61-70

⁸⁵ Adapazarı Yıllığı, 1965 Adapazarı, s. 2-3.

⁸⁶ Haşmet Başar, Adapazarı Şeker Fabrikası, *Sosyoloji Konferansları*, s. 97.

⁸⁷ Başar, a.g.e., s. 98.

⁸⁸ Orhan Göçer, Adapazarı ve Fiziki Planlaması, *Sosyoloji Konferansları*, s. 149-151.

⁸⁹ Göçer, a.g.e., s. 152.

- ⁹⁰ Göçer, a.g.e., s. 159
- ⁹¹ Göçer, a.g.e., s. 174
- ⁹² Göçer, a.g.e., s. 174.
- ⁹³ 1973 Sakarya İl Yıllığı, s. 346-359
- ⁹⁴ 1973 Sakarya İl Yıllığı, s. 357-358
- ⁹⁵ 1973 Sakarya İl Yıllığı, s. 358-359
- ⁹⁶ 1973 Sakarya İl Yıllığı, s. 359
- ⁹⁷ 1987-1988 Faaliyet Raporu
- ⁹⁸ Adapazarı Belediyesi 1991 Yılı Faaliyet Raporu
- ⁹⁹ Adapazarı Belediyesi 1993-1994 Faaliyet Raporu.
- ¹⁰⁰ 1994-1995 Dönemi Proje ve Yatırım Faaliyetleri.
- ¹⁰¹ Adapazarı Büyükşehir Belediyesi 1999-2000 Faaliyet Raporu
- ¹⁰² Adapazarı Büyükşehir Belediyesi 2002 Faaliyet Raporu
- ¹⁰³ Adapazarı Belediyesi 1994-1999 Dönemi Proje ve Yatırım Faaliyetleri

VII. BÖLÜM
KÜLTÜREL
YAPI

UNIVERSITY
OF CALIFORNIA
LIBRARY

I SAKARYA'DA MÛSİKÎ

Yrd. Doç. Dr. Türker EROĞLU
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ, GÜZEL SANATLAR FAKÜLTESİ
ÖĞRETİM ÜYESİ

Her Türk beldesinde olduğu gibi, Sakarya'da Türk Müziğinin her türü mevcuttur. Ancak bunlar halk nezninde doğal ortamında yapılmaktayken 1920'li yıllardan itibaren düzenli çalışmalara dönüşmüştür. Dârü'l-Bedâ'î (1914), Dârü'l-Feyz-i Mûsikî¹, Cevdet Kozanoğlu Meşkhânesi (1920), Dârü'l-Elhân² gibi sistemli müzik eğitimi yapmayı amaçlayan kurum ve kuruluşlarının ortaya çıktığı o yıllarda Selahattin Kandemir'in hocalığında Sakarya'da müzik çalışmaları sistemli hale gelmiştir.

Sakarya'da geçmişte Türk müziği çalışmaları şahsî gayretlerle yürütülürken aynı dönemde yine Orta Câmii aktarlarından Hâfız Yusuf Efendi, 1967 depreminde yıkılan Çıracılar Sokağı'ndaki tarihi ahşap konağında, özellikle kış geceleri tertiplenen mûsikî ve sohbet gecelerinde talebeleri ve dostlarıyla klâsik ve dinî mûsikî meşk etmekteydi³. Hâfız Yusuf Efendi bu meşk gecelerinden Süleyman Şumnu, İ. Erdiñç Şumnu ve Terzi Fahri gibi mûsikîşinasları yetiştirmiştir. 1967 depremiyle bu meşk gecelerinin sona erdiği düşünülmektedir.

1920'li yıllarda Sakarya'da Selahattin Kandemir şefliğinde, şimdiki Atatürk Bulvarı Meserret İşhanının biraz ilerisinde çalışmalarına başlayan mûsikî topluluğu, 1930'lu yıllarda Sakarya Gençlerbirliği Spor Kulübü'nün mûsikî kolu olarak faaliyet göstermiş, 1949 yılında da Adapazarı Türk Mûsikîsi Cemiyeti adını almıştır. Mûsikî cemiyeti zaman zaman çalışmalarına ara vermek durumunda kalsa da, çalışmalar tamamen durmayıp meşkler evlerde devam etmiştir.

1950'li yıllarda Adapazarı'nda bulunan Yesârî Asım Arsoy tarafından da kısa bir süre çalıştırılan Adapazarı Türk Mûsikîsi Cemiyeti, sonraları Türkiye Vagon Fabrikası'nda idareci olarak görev yapan Bestekâr İsmail Safâ Olcay tarafından uzun süre çalıştırılmıştır. Kısa aralıklarla kapanıp tekrar açılan Mûsikî Cemiyeti 1975 yılında Sakarya Mûsikî-Kültür Derneği olarak açılmış, 1983 yılında da Sakarya Mûsikî Derneği'ne dönüşmüştür. Sakarya Mûsikî Derneği çalışmalarını ilk dönemden itibaren şu mekânlarda yürütmüştür; Hüseyin Erman Kiraathanesi Üstü, Eğitim Araçları Merkezi, Nejat Tezcan Evi, Enver Şükür Bürosu, Adapazarı Belediye Konservatuarı, Belediye Meclis Salonu, Halk Eğitimi Merkezi, İl Halk Kütüphanesi ve kendi binası (Şu anda çalışmaların

yapıldığı yer- Öğretmenevi arkası). 1920'lerden bugüne mûsikî derneğini şu hocalar çalıştırmıştır; Selahattin Kandemir, Yesârî Asım Arsoy, İsmail Safa Olcay, Tarık İncemen, Zeki Gündüz, Kemâl Ersin, Erol Sayan, Murat Oğuzhan, Erdoğan Akkanat. Sakarya Mûsikî Derneği geçmişten itibaren şu mekânlarda konser vermiştir; Öğretmenler Lokali, Abasıyanık Sanat Merkezi, Halk Eğitimi Merkezi Salonu, Okul Salonları, Sinemalar ve Sakarya Üniversitesi Ahmet Fâik Abasıyanık Kültür Merkezi. Geçmişten günümüze mûsikî derneğinde şu isimler başkanlık yapmıştır; Selahattin Kandemir, Kemâl Gürşen, Tarık İncemen, Muammer Çetin, Mâhir Köprülü, Nejat Tezcan, İsmail Şimşek ve Şemsettin Keklik.

Sakarya Mûsikî Derneği çalışmalarını hâlen pazartesi ve perşembe akşamları Erdoğan Akkanat'ın nezaretinde yürütmektedir. 1950'lerden günümüze Naci Şenkardeşler, Cevat Kartal ve Kemâl Ersin gibi isimler dernek üyeliğinde bulunmuşlardır. Mûsikî derneğinde kuruluşundan itibaren 200 civarında sâzende ve 3000 civarında koro elemanı görev almıştır.

Şehirde mûsikî sadece Türk Sanat Mûsikîsiyle sınırlı değildi. Mûsikî derneğinin yanında Halk Müziği alanında 1980'lere kadar Bıçakçı İzzet, Rüştü Onaran, Terzi Kenan, Fehmi Yeşilipek ve Suat Tek faaliyet göstermişlerdir. Halil Çelebi, Aydın Esen, Atıf Koçdemir, Trompetçi Halil ve Emin, Davulcu Aslan, Sefer Beyenal ve kardeşleri Batı Müziği sahasında faaliyet göstermişlerdir. Sakarya'da müzik faaliyetlerine döneminin meşhûr sanatçılarından Esin Engin mûsikî derneğine kanunıyla katılmış, Coşkun Erdem, Ziya Taşkent ve Ayşegül Aldinç Adapazarı'nda yetişen sanatçılar olmasına rağmen ilde faaliyetleri olmamıştı.

Adapazarı'nda ilk müzik okulu 1986-1987 eğitim-öğretim yılında o dönem belediye başkanı Erkal Etçioğlu'nun teşebbüsüyle, millî kültüre hizmet amacıyla İ. Erdinç Şumnu kurucu müdürlüğünde "Adapazarı Belediye Konservatuarı" ismiyle kuruldu. Bu kurum dört yıllık eğitim veren Türk Sanat Müziği, Türk Halk Müziği, Çalgı Yapım ve Tiyatro bölümlerinden müteşekkildi. Kurumun önemli özelliği Türkiye'de sahasında tanınmış hocaların görev yapmalarındır. Öğretim kadrosu şu hocalardan müteşekkildi; Bekir Sıtkı Sezgin, Haydar Sanal, Ümit Gürelman, Necip Gülses, M. Doğan Dikmen, Hasan Esen, M. Emin Bitmez, Yücel Paşmakçı ve Taşkın Doğanışık.

Adapazarı Belediye Konservatuarı ve Sakarya Mûsikî Derneği'nden şu önemli isimler yetişmiştir; Hakan Alvan (K. B. İstanbul Tarihi Türk Müziği Korosu Ney Sanatçısı), Filiz Fıncıoğlu (K. B. Bursa Türk Müziği Devlet Korosu Ses Sanatçısı), Yücel Yakar (K. B. İstanbul Türk Müziği Devlet Korosu Ses Sanatçısı), Özel Özel (Y.T.Ü. Sanat ve Tasarım Fakültesi Müzik ve Sahne Sanatları Bölümü Tanbur Öğretim Görevlisi), Eliz Avaroğlu (TRT Ankara Radyosu TSM Ses Sanatçısı), Emel Demirgen (Sakarya Üniversitesi Devlet Konservatuarı Öğretim Görevlisi), Ferdi Koç (Sakarya Üniversitesi Devlet Konservatuarı Araştırma Görevlisi). 1992 yılında kapanan konservatuarın kısa dönemde Sakarya'ya büyük hizmeti olmuştur.

Sakarya'da Türk Sanat Müziği faaliyetlerinin yanında "Dinî Mûsikî" sahasında da faaliyetler olmuştur. 1983'te dernek bünyesinde çalışmalarına başlayan Sakarya Türk Tasavvuf Mûsikîsi Topluluğu daha sonra dernek bünyesinden ayrılarak şefi olan Nejat Tezcan evinde 1999 depremine kadar çalışmalarını sürdürmüştür. Sakarya Türk Tasavvuf Mûsikîsi Topluluğu çalışmalarını zaman zaman toplanarak Nejat Tezcan'ın Sapanca'daki evinde yürütmekte ve konserler vermektedir.

Sakarya Üniversitesi'nde de kısa bir süre Türk Sanat Müziği çalışmaları olmuştur. 1997'de Müzik Kulübüne bağlı olarak kurulan Türk Sanat Müziği Üniversite korosu Kemâl Ersin tarafından çalıştırılmış, 1999'a kadar dokuz konser vermiştir. 1999 depremi ile çalışmaları sona ermiştir.

1996'da mûsikî derneğinden ayrılan bir grup Modern Kültür Merkezi'nin himâyelerinde Ağa Câmîi karşısındaki yerinde Türk Sanat Müziği korosu kurmuş, 1998'e kadar Emel Sezer nezaretinde çalışmalar yapıp konserler vermiştir. Bu topluluğun 1998'de çalışmalarına son verilip Adapazarı Tarihi Türk Müziği Topluluğu kurulmuştur. 2001 yılına kadar 10-15 kişilik topluluk çalışmalarını İ. Erdinç Şumnu'nun nezaretinde yürütmüştür. Bu topluluk Adapazarı Belediyesinin himayelerinde çalışmalarını İ.Erdinç Şumnu ve Ferdi Koç nezaretinde yürütmekte ve konserler vermektedir.

Sakarya'da kurulan ilk akademik müzik okulu Sakarya Üniversitesi Devlet Konservatuvarı'dır. 1997 yılı kurulup kararı çıkan konservatuvar, 1999 yılı Haziran ayında akademik personel alımıyla beraber 2000-2001 öğretim yılında "Temel Bilimler" bölümüne öğrenci alınarak öğretime başlanmıştır. Bugün "Temel Bilimler", "Türk Müziği" ve "Türk Halk Oyunları" adlı üç bölümden oluşan ve dört yıllık lisans eğitimi veren konservatuvar, 175 öğrencisi, 22 kadrolu ve 6 sözleşmeli akademik personeli ile öğretime devam etmektedir. Devlet Konservatuvarı'nın kurulmasıyla Sakarya'da müzik faaliyetleri ivme kazanmıştır. Halk Kültürü Araştırmalarından deprem araştırmalarına, sempozyumlardan panellere kadar bir çok faaliyette bulunan Konservatuvar yalnızca 2003 yılı Şubat-Haziran ayları arasında 30 civarında konser düzenlemiştir.

Çeşitli müzik kursları da düzenleyen Konservatuvar "Âşık Deryâmî'yi Anma Günü", "Nevrûz Günü" vb. bir çok günler düzenleyerek hem Sakarya Üniversitesi mensuplarını hem de Sakarya halkının belli konulara dikkatini çekmeye gayret etmiştir.

2002 yılı Aralık ayında Kültür Bakanlığı ve Motif Derneği'nin katkılarıyla "Uluslar Arası Halk Kültürlerinin Medya Açısından Değerlendirilmesi Sempozyumu" konservatuvar tarafından düzenlenmiştir.

"Halk Kültürü Derleme, Araştırma ve Yayınlama Projesi" ve "Adapazarı'nda Deprem Gerçeği" adlı iki proje gerçekleştiren konservatuvar mensupları bunları üç kitap haline getirmiştir.

SAKARYALI ÜNLÜ SANATÇI ZİYA TAŞKENT

Hayatı

Adapazarlı bir ailenin çocuğu olan Ziya Taşkent, 1932 yılında Ankara'da doğmuştur. Lise'den mezun olduktan sonra bir yıl hukuk fakültesinde okudu. 1953 yılında Ankara Radyosu'nda sanat hayatına başladı. İlk defa 1967 yılında Ankara'daki "Japon Bahçesi"nde sahneye çıktı. 45 yıl TRT Ankara Radyosu'nda görev yapan sanatçı emekli olduktan sonra koro şefi olarak TRT'de görev almaya devam etti. "Devlet Sanatçısı" unvanını da almış olan Taşkent çok sayıda besteye imza attı. Sanat hayatının her kademesinde titizliği ve "Türk Müziği"ne olan aşkı ile tanındı.

Sanatsız bir gün geçirmeyen Ziya Taşkent'in eşi Ulviye Taşkent de yıllarca radyoda çalıştı. Emekli olduktan sonra eşi ve torunları ile mutluluğu sürerken bir yandan da 1999 yılı Eylül ayında yayımlanacak olan programının hazırlıklarını sürdürüyordu.

17 Ağustos 1999 Kuzeydoğu Marmara depremi bütün Türkiye'yi hatta bütün dünyayı sarsarken Taşkent Ailesi'ni aramızdan aldı. Eşiyle birlikte depremde hayatını kaybeden Taşkent, sanat camiasını yasa boğdu.

Radyoevi'nde Ziya Taşkent için Düzenlenen Cenaze Töreni

Pazar günü Ankara'da düzenlenen cenaze töreni ardından toprağa verilen Taşkent için TRT Ankara Radyosu önünde bir tören düzenlendi. Taşkent'in cenazesi Kocatepe Camisi'nde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in katıldığı törenin ardından toprağa verildi. Ziya Taşkent ve eşi Ulviye Taşkent'in naaşları, TRT Ankara Radyosu'nda bekleyen acılı dostları tarafından karşılandı. Taşkent'in cenazesi Radyoevi koridorlarından geçirilerek, törenin yapılacağı stüdyoya getirildi.

Törene katılan Kültür Bakanı İstemihan Talay, burada yaptığı konuşmada, sanatçı Taşkent'in Türk Sanat Müziği'ne icrası, yorumu ve besteleri ile usta bir öğretmen olarak çok büyük katkılar verdiğini belirtti. Sanatçının her zaman gönüllerde yaşayacağını belirten Talay, "Yaşamlarında bizleri birlik ve bütünlük içerisinde sanatlarının etrafında birleştirmişlerdir. Onlara Allah'tan rahmet, hepimize ulusça başsağlığı diliyorum" dedi. TRT Genel Müdürü Yücel Yener de kurum olarak büyük bir acı içinde bulduklarını belirtti.

Törene aralarında Mustafa Sağyaşar, Zekai Tunca ve Osman Yağmurdereli gibi isimlerin bulunduğu çok sayıda sanatçı katıldı. Kocatepe Camisi'nde düzenlenen törenin ardından Cebeci Asri Mezarlığı'nda cenazeler toprağa verildi. Cenazede deprem felaketi sırasında ölen Taşkent'in kızı Rengin Dalmanoğlu ve torunları Ece ve Efe Dalmanoğlu da toprağa verildi.

Sanatçı dostlarının kendisi hakkındaki görüşleri:

Mehpare Çelik (TRT Spikeri):

"Bana sözü vardı. Büyük bir kayıp. Çok üzgünüm. Ziya Taşkent, Türk Sanat Müziği repertuarı çok zengin ve şeflik konusunda titiz bir insandı. Herkese

göre yorumculuk tartışılabilir, ama o çok iyi bir yorumcuydu da... Ziya Taşkent, hayatımda gördüğüm en iyi repertuarcıydı. Çok güzel besteler yapmıştı. İşinin ustasıydı. Ailesine, Türk Sanat Müziği'ne ve torunlarına tutkundu. Dört yıldır TRT'de birlikte program yapıyorduk. 1 Eylül'de yayınlamamız vardı. İlk program canlı yayınlanacaktı. Hep ilk günkü kadar heyecanlıydı. Perdenin arkasında gidip gelir, "Bir tek senin anonsunla rahatlıyorum" derdi. Bana sözü vardı. Son programı benim en sevdiğim Sultan-ı Yegah makamındaki bestelerden oluşturacaktı. Olmadı. Şimdi her şey bantlarda kaldı."

Osman Yağmurdereli (Sanatçı, Yapımcı):

"Yeri doldurulamayacak. Benim 26 yıllık dostumdu. Sahneye ilk adım attığım yıllarda bana büyük destek olmuş bir ağabeyimdi. Sırlarımızı paylaştığımız bir dostumdu. Türk Sanat Müziği'ni ve şov dünyasını çok iyi bilirdi. Yeri doldurulamayacak bir sanatçıydı. Hicazları, hüzzamları öksüz bıraktı. Büyük şanssızlık. Böyle bir ölümü hak etmiyordu. Devlet Sanatçısıydı, çok iyi bir besteciydi. Demek ki kaderi böyleymiş. Sanat dünyasının başı sağolsun. Onu çok arayıp özleyeceğiz."

Besteleri

"Hep ayrılık vardı baktığımda falda" - Hüzzam

"Rüzgar susmuş ses vermiyor nedendir" - Hüzzam

"Git diyorsam da gitme" - Karcıgar

"Bir gün sevdiğimi anlayacaksın" - Muhayyer

"Bir görüşte sana ümit bağladım" - Rast

"Hiçbir şey kâr etmez deli gönlüme" - Rast

"Meyhâne meyhâne dolaşip yine her gün şarkımızı çaldırıyorum" - Rast

"Gitme ne kadar uzaklara gitsen ellerini götürme" - Karcıgar

"Ne gelen var ne soran" - Hicaz

"Bir gün bu ayrılık biter diyordum" - Rast

"Öyle sev öyle sev ki görenler deli sansın" - Hüzzam

"Ay batarsa batsın" - Muhayyer

"Hiç şansım kalmadı sevdadan yana" - Muhayyer

"Ne bekledim sevgiden ne kaldı bak elimde" - Hüzzam

"Dinmiyor hiç bu akşam" - Hüzzam

"Seven güler derler" - Hüzzam

¹ Üsküdar Müsiki Cemiyeti'nin ilk nüvesi, 1917.

² Râuf Yektâ Bey önderliğinde kurulan ilk konservatuar, 1916.

³ Kaynak kişi İ. Erdinç Şumnu klâsik müsikimizi burada öğrenmeye başladığını anlatmaktadır.

...the ... of ... in ...
...the ... of ... in ...
...the ... of ... in ...
...the ... of ... in ...
...the ... of ... in ...

...the ... of ... in ...
...the ... of ... in ...
...the ... of ... in ...
...the ... of ... in ...
...the ... of ... in ...

...the ... of ... in ...
...the ... of ... in ...
...the ... of ... in ...
...the ... of ... in ...
...the ... of ... in ...

...the ... of ... in ...
...the ... of ... in ...
...the ... of ... in ...
...the ... of ... in ...
...the ... of ... in ...

...the ... of ... in ...
...the ... of ... in ...
...the ... of ... in ...
...the ... of ... in ...
...the ... of ... in ...

...the ... of ... in ...
...the ... of ... in ...
...the ... of ... in ...
...the ... of ... in ...
...the ... of ... in ...

II SAKARYA İLİ'NDE TÜRK EL SANATLARI

Yrd. Doç. Dr. Tülin ÇORUHLU

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ, FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SANAT TARİHİ VE ARKEOLOJİ BÖLÜMÜ
ÖĞRETİM ÜYESİ

Sakarya ilinin semt, mahalle, köy, çarşı ve pazar isimlerini gözden geçirdiğimizde eski isimlerin büyük bir kısmının geleneksel Türk yaşam biçimine işaret ettiği dikkat çeker.¹ Bunun yanında yer isimlerinin büyük bir kısmı ise bir ürüne ya da bir mesleğe işaret etmektedir.² Yer adlarında su ve ziraat kültürü ile ilgili olan isimlerle de karşılaşılır. Bir başka grupta ise kişi adları ve unvanlarından oluşan yer isimleri yer alır. Bunlardan son grup genellikle göçmenlerin oluşturdukları yerleşimlerdir. Sakarya ili geleneksel sanatlarına başlamadan önce ildeki yer adlarını zikretmekteki amaç, bölgede geleneksel yaşam biçimlerinin ve üretkenliğinin kaybolmak üzere olan izlerine dikkat çekmek içindir.

Ağaç işçiliği; Sakarya ilinde geleneksel sanatların en köklü ve zengin alanlarından biri ağaç işçiliği ve oymacılığıdır. Bu durumun en önemli nedeni bölgenin ağaç açısından zengin olmasından kaynaklanmaktadır. Ormanlık alanların zengin olduğu ilde çam, meşe, ak ağaç, gürgen, kestane, şimşir, kayın gibi ağaçlar yetişmektedir. Osmanlı döneminde de ordunun ihtiyacı olan ağaç ve kerestenin bir kısmı Sakarya bölgesinden tedarik edilmekte olduğu kaynaklarda belirtilmektedir.³ Özellikle silah imalatında tüfek ve top kundaklarının yapımında kullanılan bölge malzemesi, mimari ve mimari aksesuarlarda da kullanılmaktaydı.

Sakarya ilinde günümüz ağaç işçiliği ise, mimari parçalar, mobilya ve mobilya aksesuarları ile diğer günlük kullanım eşyasına yönelik olarak devam etmektedir.

Günlük kullanım eşyalarını tarak, kaşık, çeşitli mutfak eşyaları, ekmek tahtası, tepsi, sofraya, havan, tabak ve çerezlikler, tencere altlıkları, kupalar, kutular, çeşitli biblolar ve süs eşyaları, duvar aplikleri, aydınlatma elemanları, çeyiz sandıkları, beşikler, yayıklar, sepetler oluşturmaktadır.

Üzerlerinde sanat unsuruna daha çok önem verilmesi açısından burada üzerinde durmaya çalışacağımız günlük kullanım eşyalarının büyük bir bölümü bugün Taraklı ilçesi ve çevre köylerinde, bir kısmı da Sapanca ve çevresinde üretilmektedir.

Taraklı⁴ ve çevresinde 1999 Haziran ayında yaptığımız çalışmada,

bölgede yoğun olarak günlük kullanım eşyası içerisinde değerlendirdiğimiz ağaç işlerinin üretildiğine şahit olduk. Bu durum ilçenin adından da anlaşılacağı ve kaynaklarında teyit ettiği köklü bir gelenektir.⁵ Evliya Çelebi'nin "Yüz elli akçelik kazadır. Halen kalesi virandır. Kasaba bağlı, bahçeli, akarsulu bir dere içinde beş yüz kadar mamur evli, tahta ve kiremit örtülü şirin bir kasabadır. On bir mihrap ve yedi mahalledir. Çarşı içindeki cami güzeldir. Bir hamamı, beş hanı, altı çocuk mektebi ve iki yüz dükkanı vardır. **Hepsi kaşık ve tarak yapmakla** uğraştıklarından şehre 'Taraklı' derler. Dağları safi şimşir ağacı kaplı olduğundan, halk bunları işleyip Arap ve Acem'e gönderir. Bütün dağları sık ormanlarla kaplı av yeridir," şeklinde verdiği bu bilgiden, geçmişte Taraklı'da ticaretin ve üretimin ne denli yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Bugün Taraklı'nın merkezi ticaret ve üretim açısından geçmişi yansıtmamakla birlikte, halkının üretime yönelik olarak son derece çalışkan olduğu köylerinde ise hiç kahvehane yoktur. İnsanlar sohbet ve birbirlerine danışma ihtiyaçlarını kaşık evlerinde ve atölyelerinde yapmaktadır. İmalatın yoğunlaştığı köyler Kemaller, Alballar, Esenyurt, Uğurlu gibi merkezler olarak karşımıza çıkar. Örneğin Alballar köyü 30 haneli bir köydür. Buna karşılık köyde 12 kaşık evi ve 6 adet ağaç işçiliği yapan atölye vardır. Diğer köyler için de benzer bir durum söz konusudur. Anlaşılacağı üzere her üç haneye bir kaşık evi düşmektedir.

Boyut ve görüntü itibarı ile adeta minyatür evler gibidir. İçlerine aynı anda ancak üç-dört kişi rahat sığabilir. Kaşık evleri diğer evlere bitişik veya yakınında münferit olarak yer alır. Birkaç hane aynı kaşık evini kullanır. Kaşık üretenler erkekler ve genellikle yaşlılardır. Kadınlar ancak dekorlamada çalışmaktadır. Fakat geçmişte çok yaygın olan dekorlu kaşıklar, bugün pek üretilmemektedir. Tarak yapımı ise tamamen durmuştur. Taraklı bölgesinde şimşir ağacının sayısı da azalmaktadır. Bu nedenle üretimde, işlenmesinin kolaylığı açısından yazın kayın ağacı, kışın ise şimşir ağacı kullanılmaktadır. Taraklı'lı kaşık ustalarının ürettikleri ürünler, dekorlanmamış olarak tüccarlar tarafından toptan satın alınıp, pazarlanmak üzere başka yerlere götürülmektedir. İmal edilen kaşıklar arasında çay kaşığı, tatlı-şeker kaşığı, yemek kaşığı, servis kaşıkları, kepçe ve spatulalar bulunmaktadır. Aynı atölyeyi iki-üç haneli bir aile veya iki üç komşu beraber kullanmaktadır. Bir atölyede dede-oğul ve torun bir arada çalışmaktadır. Yazları gündüz bağ bahçede, akşamları kaşık evlerinde çalışan köylüler, kışlarını sadece kaşık evlerinde çalışarak geçirmektedirler.

Nesiller boyunca aynı şekilde çalıştıklarını ifade eden çalışanlar emeklerinin karşılıklarını alamadıkları için dekorlu kaşık üretmediklerini bildiriyorlar. Süslenmemiş kaşıkların ortalama 50-100 bin Türk lirası karşılığında kendilerinden alındığını ifade etmektedir. Bu nedenle yeni nesillerin bu işe fazla rağbet göstermediğinden yakınmaktadırlar.

Kaşık evi, ortak kullanılan hanelerin kolay ulaşabileceği bir şekilde konutların avlularında müstakil veya bitişik olarak inşa edilmişlerdir. Ağaç hatılların arasına samanlı kerpiç örtülerek inşa edilmiş ve duvarları içte ve dışta samanlı toprak siva ile sivanmıştır. Çatıları ahşap kalaslar üzerine oluklu (alaturka) yada Marsilya kiremit ile örtülüdür. Çatılar bazen tek tarafa eğimli

düz çatı, bazen ortadan omurgalı kırma çatı şeklindedir. Bir giriş kapısı ve en az bir küçük penceresi vardır. Perdesi bir tarafa toplanmış olan pencereler ustanın oturduğu yerden sokağı görebileceği şekildedir. Boyut itibari ile azami dört metre karelik bir alana sahip olan kaşık evleri tek odadan ibarettir. Odanın bir köşesinde küçük bir soba, duvarlarda kandil, sürahi, bardak ve çeşitli iş aletlerini koymak veya asmak için konsollu ahşap raflar ve nişler bulunur. Kapıdan girildiğinde karşıda kalan duvar kenarında kaşık ustasının minderi vardır. Yerde oturularak çalışıldığı için başka herhangi bir mobilya yoktur. Kaşık yapımında çeşitli bıçak ve keskiler kullanılmaktadır.

Kaşık yaparken üzerinde çalışılan kütüğe tez denilmektedir. Yani kaşık ustası tezgahına tez adını vermiştir. Tez üzerinde kaşık boyutuna göre açılmış oyuklar ile zımpara işlemi esnasında kaşığı üzerine oturtmak için teze çakılan silindirik ağaç dalının yuvası bulunmaktadır. Kaşıklar kepçe, yemek kaşığı, mama kaşığı gibi genel olarak üç boyda imal edilmektedir. Tezler üzerinde en az iki boy kaşık için oyuk bulunmaktadır. Bazı marifetli ustalar küçük boy kaşık da çalıştığı için onların tezi üzerinde mama kaşığı oyuğu da vardır. Tez, işe başlarken, bağdaş kurmuş olarak yere oturmuş ustanın önünde ve yerde bulunur. Ustanın oturuş biçimi çalışmanın ilerleyen aşamalarında değişmektedir. Tezden başka, ustanın çalışırken kullandığı diğer aletler: masat, törpü, bıçak, keser, sap kazıyan, baş kazıyan, iğdi (iç kazıyan), zımpara, yün ve keçedir. Kaşık yapmak için ele alınan ve yaklaşık kaşık boyutlarında olan tahta parçası keser yardımı ile kabaca kaşık formuna sokulması işlemi kaşık yapımının birinci aşamasıdır. Buna taslama ve taslanmış ağaç parçasına da taslak denir. Bu işlem sırasında yontulacak ağacın bir ucu tez üzerine oturtulurken diğer ucu el ile dikey olarak tutulmaktadır. Bu işlem sırasında aşamalı olarak kaşığın dikey uzunluğu keser sapı ile ölçülür. Taslanmış kaşığın ağız kısmının içi henüz oyulmamıştır ve bu haliyle baş kısmı ile sap kısmı ilgili aletler ile düzeltilir. Bu işleme tabi tutulan taslağa ise iğinek denilmektedir. Üçüncü aşamada kaşık tez üzerindeki yuvaya yerleştirilerek keser kullanmak sureti ile ağız kısmı oyulur. Bu işleme ise keserlek denilmektedir. Dördüncü aşama yontmadır. Bu işlem esnasında kaşık zaman zaman ele alınıp, göğüse dayandırılarak çalışıldığı için, usta sol omzuna göğüs üstüne incek kadar ince bir yün yastık asar ve kaşığın ucunu bu yastiğe dayayarak çalışır. Kaşıkçı bu aşamada sap kazıyan ile çalışır. Bir sonraki aşama yalalamadır. Bu sefer sol el avucu içine yerleştirilen kaşığın baş kısmının içi iğdi ile keser izlerini düzelterek şekilde oyulur. Daha sonra kaşık, tez üzerine çakılan dal parçası üzerine dayandırılarak iç ve dış yüzeyleri törpü ile düzeltilir. Zımpara ile yüzeyler pürüzsüzleştirildikten sonra yün yada keçe parçası ile kaşık perdahlanmaktadır. Perdahlamak kaşığın parlak görünmesini sağlamakta, su emme derecesini azaltmaktadır.

Kaşık yapımı sırasında kaşık evinde oluşan ağaç yongaları ve tozları zeminde birikmekte ve dolayısı ile yerler daima odun talaşı ile örtülü olarak görülmektedir. Bu durum özellikle kışın kaşık odasının ısisına katkıda bulunmaktadır.⁶

Hızlı çalışan bir kaşık ustası ortalama 5-8 dakikada bir kaşık

üretebilmektedir. Taraklı'da geleneksel olarak kutlanan ve her yıl Mayıs ayı sonu ile Haziran ayının ilk günlerinde yapılan Hıdırlık Pilav Şenlikleri'nden, 2003 yılında yapılan şenlik kapsamında düzenlenen kaşık yarışmasında birinci gelen kaşık ustası kırk beş dakikada dört ayrı boyda dokuz adet kaşık yaparak ortalama bir kaşık süresini beş dakikaya düşürmüştür.

Kaşık yapımında en geçerli ağaç şimşir veya kayın ağacıdır. Kaşık yapmak için hazırlanmış ağaçlar güneşte kurutulmuş belli bir sertliğe ulaşır. Çünkü yaş ağaç kaşık yapımı için uygun değildir. Kaşık yaş ağaçtan yapılırsa yılar (yamulur/eğilir). Bu nedenle kuru ağaçla çalışmak gerekir. Kaşık yapmak üzere tasarlanmış ağaçlar ıslatılarak biraz bekletilir. Daha sonra diğer işlemlere geçilir. Islatma işlemi yapılmaz ise kaşığı oymak oldukça zordur. Sert bir ağaç olan şimşir dalını ıslatmadan kaşık yapmak mümkün olmaz. Bu nedenle ustalar kayın ağacı ile çalışmayı daha kolay bulurlar. Tam kurumamış bir ağaçtan kaşık yapıldığında, eğer kaşık yılmış ise kaşık, sapı yukarıda olacak şekilde suya batırılır ve bir gece bekletildikten sonra sudan çıkarılır. Aynı biçimde kurutulursa kaşık düzelir.

Bugünlerde çok yaygın olarak uygulanmayan çiçek baskılı kaşıklar geçmişte Taraklı köylerinde yoğun olarak üretilmekteydi. Zımparalanmış kaşıklar kadınlar tarafından kaşık yağlamak işlemine tabi tutulurdu. Çam reçinesi ve bezir yağı ile kaşıklar iki üç kere yağlanır, kurutulur tekrar aynı işlem yapılırdı. Yağlanmış kaşıkların üzerine ise ahşap yada kauçuk üzerine hazırlanmış motifler basılırdı. Motif basmada sarı, kırmızı, yeşil, mor, siyah ve kahverengi kök boyalar kullanılırdı. Dekorlanmış kaşıklar açık havada ağaç sekiler üzerine serilerek kurutulurdu. Kurutulmak üzere serilen kaşıklara kaşık sergisi adı verilirdi. Doğal boyalar ve yağlarla uygulanan bu işlemler sonucu imal edilen kaşık kullanım amaçlıdır. Bugünlerde ise bazı yörelerde turistik amaçlı olarak süslenen kaşıklarda sentetik boyalar ve tiner bazlı vernik kullanıldığı için insan sağlığına zararlıdır. Sadece süs olarak kullanılan bu kaşıklar folklorik bir değer olarak Taraklı ve Geyve, hatta Göynük, Bilecik, Bursa gibi çevre bölgelerin halk oyunlarında da kullanılmaktadır. Günümüzde Taraklı'da neredeyse hiç boyalı kaşık üretilmemektedir. Ancak sandıklarda kalan son kaşıklar turistik amaçlı olarak satılmaya devam etmektedir. 17. yüzyılda Arap ve Acem illerine ihraç edildiğini öğrendiğimiz şimşir taraklar için de aynı şey söz konusudur.

Ustalar şimşir ağacının kaşık ve tarak üretimi için en uygun ağaç olduğunu belirtmekte ve arkasından şimşir ormanlarının azaldığını da dile getirmektedirler. Yazın kayın ağacı ile kışın şimşir ağacı ile çalışmanın daha rahat olduğunu ifade eden kaşıkçılar, nesiller boyu aynı düzende kaşık üretmeye devam etmişlerdir.. Ancak emeklerinin karşılığını alamamaktan şikayet etmektedirler. Kaşıklarını kendilerinin doğrudan tüketiciye ulaştırma imkanları olmadığını, bu nedenle köye gelen tüccara çok düşük fiyatlarla kaşıklarını toptan teslim ettiklerini, yeni yetişenlerin de bu işe rağbet etmediklerini görüyoruz.

Alballar köyünde çalışan kaşık evlerinden ikisi şunlardır: Sami Yıldız/Hüseyin Yılmaz kaşık evi, Mehmet/Muharrem Yıldız kaşık evi, Muharrem usta,

Ziyaeddin usta ile Taraklı merkezinde çalışan ve ağaç işçiliğini turistik üretime aktaran, geleneksel taraklı evlerinin maketlerini yapan Sıtkı ustayı da burada anmak gerekir.

Genellikle sofrta takımları ve hediyelik eşya tarzı çalışan atölyeler torna, dekopaj makinesi, yakma makinesi, kıl testereler gibi elektrikle çalışan biraz daha gelişmiş aletler kullanılmaktadır. Tabak, çerezlik, ekmeklik, tepsi, tencere altlıkları, çeşitli biblolar, aydınlatma elemanları, aplikler vb. malzemelerin üretildiği atölyelerde boya ile fırça dekoru, ajurlu dekorlar, yakma ve oyma gibi süsleme teknikleri de uygulanmaktadır. Kaşık evlerine göre daha seri çalışan atölyeler çalışanların tek kazanç kapısıdır. Bu nedenle üretim yaz-kış devam etmekte ve ürettikleri tüccarlar tarafından toptan satın alınmaktadır. Çalışanlar ağacı her şekilde işleyip dekorlayabileceklerini ancak emeklerinin karşılığını alamadıkları için tüm hünerlerini ortaya koyamadıklarına işaret etmektedirler. Ağacı en iyi şekilde işleyebildiklerine şahit olduğumuz Taraklıların mezar şahidelerini bile özenle, ağaçtan oydukları ve bir mezar taşı görünümü verdikleri gözlemlenmiştir.

Alballar köyünde çalışan ağaç işçiliği ve hediyelik eşya atölyelerinden ikisi: Nevzat Öztürk, Mehmet Çam hediyelik eşya atölyeleridir.

Mimariye bağımlı ağaç işçiliğinin güzel örneklerine Sapanca ve çevresinde rastlanmıştır. Evliya Çelebi Sapanca'yı 'Rüstem Paşa kasaba içinde 170 ocaklı büyük bir han yaptırmıştır. Camii, hamamı ve Koca Mimar Sinan yapısı imareti vardır. Kiremit örtülü bin kadar evi vardır. Hayır eserlerinin çoğu Rüstem Paşa'nın olduğu için onun vakfının mütevellisi tarafından idare edilir. Ayrıca Yeniçeri Serdarı da vardır. Beyaz kirazı ve 'Sapanca somunu' denilen ekmeği meşhurdur. Gölün içinde yetmiş, seksen parça kayık ve cırnıklar vardır ki adam, kereste ve diğer eşyaları taşırlar.'⁷ Ayrıca Geyve'den Sapanca'ya gelişlerini anlatırken 'Sakarya kıyısını takiben ağaç denizi ormandan geçtik. Burası bir ormandır ki, içinde gölgenin yabancısı olan nice garipler kaybolarak vahşi hayvanlara yem olmuştur. Defne, ardıç, çam, ıhlamur ağaçlarının çiçeklerinin kokusundan insan dimağı kokulanır'⁸ şeklinde bilgi vermektedir. İstanbul'a yakınlığı ve doğal güzellikleri ile son yıllarda önemli bir sayfiye merkezi haline gelen Sapanca'da turistik eşya satan antikacı dükkanlarının sayısı da diğer alış-veriş merkezleri ile yarış edercesine artmaktadır. Satılan eserler arasında çoğunluğu ahşap kapılar, tavan göbekleri, yüklük kapakları, dolaplar, çeyiz sandıkları vb. gibi ürünlerdir. Son derece güzel geleneksel sivil mimari örneklerinin de bulunduğu Sapanca, antikacı dükkanları ve biraz da deprem sonrası kaosunu değerlendiren fırsatçılar tarafından yağmalanmıştır. Sapanca'da kuşaklar boyu devam eden bir ağaç oymacılığı geleneği dikkati çeker. Ancak eski ustalar artık teker teker göçmüş, onların nesilleri ise ya baba mesleğini sürdürmeyip, tamamen farklı bir alana kaymış, ya da ağaç oymacılığının devamı gibi kabul ettikleri mobilyacılık ve marangozluğu tercih etmişlerdir.

Sapanca'da şimdilik tespit edebildiğimiz en eski usta İbrahim Özler'dir. 1966 yılında 100 yaş civarında iken vefat ettiği söylenen ustanın bugün 75

yaşlarında olan kızı halen Sapanca'da yaşamaktadır. Kızının verdiği bilgilere göre İbrahim Usta Yıldız Sarayı marangozhanesinde çalışmış, saraya kapı ve mobilyalar yapmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra memleketine dönen usta Sapanca Kurtköy'de ilk marangozculuk işleri yapan fabrika kurmuş ve hayatının sonuna kadar bu mesleği sürdürmüştür. Ustanın yaptıklarına örnek olarak Sapanca Camii Cedid'in cümle kapısı ve Temren caddesi 48 numaradaki 'Binbir çeşit' lakaplı aileye ait ev kapısı gösterilmiştir. Camiye gidildiğinde kapının yerinde bulunmadığı ne müftülüğün ve ne de cami imamının bu konuda bilgi sahibi olmadığı anlaşılmıştır. Ev kapısı ise yerinde tespit edilmiştir. Ev terkedilmiş olduğu için kapının akıbeti şüphelidir. 65x200 cm. boyutunda iki kanattan oluşan kapı kestane ağacından yapılmıştır. Üzeri kalın ve beyaz boya tabakası ile kaplıdır. Bu nedenle oymaların hissedilmesi zorlaşmaktadır. 1930'lu yıllarda yapıldığı söylenen kapının kilidi yenilenmiştir. Dikey olarak sıralanmış üç dörtgen bölümden oluşan kapı kanatlarının, ortalarında yuvarlak madalyonlar ve madalyonların içi dört yöne doğru gelişen kademeli palmet motifleri ile adeta şemse gibi düzenlenmiştir. Dörtgenin kenarlarında ise palmet bordürleri bulunur. Kapının üst kısmı iki taraftan yükselen silmeler üzerinde adeta bir kubbe formu ile kapatılarak, mimari tasvir hissi yaratılmıştır. Oymalar dik kesim olarak yapılmıştır.

İbrahim Usta'nın oğlu **Yusuf Öz** de baba mesleğini sürdürmüş ve ağaç oymacısı olmuştur. 1929 Sapanca doğumlu olan usta ikisi erkek olmak üzere yedi çocuk babasıdır ve 1981 yılında vefat etmiştir. Oğullarından Metin Öz Sapanca'da, Mehmet Öz ise İstanbul'da marangozluk yapmakta ve modern mobilya üretmektedirler. Ortanca kızları Mahmure Hanım ise hat, tezhip, minyatür, kalemişi sanatlarında kendini yetiştirmiş, karma ve kişisel sergiler açmış, halen İstanbul'daki atölyesinde talebe yetiştirmektedir. Kızkardeşinden alınan bilgilere göre; Yusuf Usta İstanbul-Fatih Küçük Parmakkapı Camisi'nin kapı ve minberini, Suudi Arabistan'da bir cami kapısını, Sapanca'da Yeni Cami'nin cümle kapısını yapmıştır. Yeni Caminin kapısı 1963 yılında ve kestane ağacından yapılmıştır. İki kanattan oluşan dikdörtgen kapının her bir kanadı 103x280 cm. boyutlarındadır. Dikey kesim tekniğiyle oyulmuş olan yapının üzeri kat kat yağlı boyalar ile boyanmıştır. Şu an koyu kahverengi boyalıdır. Kanatların çevresi geometrik ve bitkisel bordürlerle çevrelenmiş olup, sadece ön yüzü dekorludur. En alttaki kare pano içinde yuvarlak madalyon içinde bir rozet, onun üzerindeki dikey dikdörtgen pano içerisinde yan yana iki saksı içinde çiçek, en üst yatay dikdörtgen panoda yine bitkisel motifler bulunur.

İbrahim Özler ustanın oğlu Yusuf Öz'den başka Sapanca'da yetiştirdiği bir diğer ağaç oyma ustası Niyazi ustadır. 1970'li yıllarda vefat ettiğini öğrendiğimiz ustanın, ilk hali Mimar Sinan'a ait olan Sapanca Rüstem Paşa Camisi'ne yapmış olduğu iki kanatlı cümle kapısını buluyoruz. Kapının üzerinde ustanın adı ile 1932 tarihi yer almaktadır. Kestane ağacından yapılmış büyük kapının üzeri maalesef daha önceki kapılarda olduğu gibi kat kat yağlı boya ile boyanmıştır. Son boya rengi kenar bordürleri koyu kahve, göbek kısmı kremdir. Kalın boyanın altında oymalar zor seçiliyor. Dikey olarak üç adet dörtgen panoya

ayrılmış olan kapının alt ve üst panolarında yuvarlak madalyonlar, dikey dikdörtgen şeklindeki orta panoda ise tepesi düğümlü kemer şeklinde mihrap motifi yer alıyor. Ustanın adı ve tarih bu bölümün üst kısmında bulunuyor. En üstte ise iki dikey silme üzerine oturtulmuş profilli yarım daire formu, kubbeli bir mimari öğeyi hatırlatırken, ustanın kendi ustasının yani İbrahim ustanın yapmış olduğu ev kapısından da etkilendiğine işaret ediyor.

Niyazi Ustanın yanında yetişen ve onun çırağı olan **Şerafettin Bostancı** ise Sapanca'da yaşayan en eski ağaç oymacısıdır. 1928 doğumlu olan usta, gençlerin bu mesleğe meraksızlığından ve yalnızlıktan şikayetçi. Daha çok eğri kesim tarzında çalışan usta Trabzon-Yomra ilçesi Kılıçköy Camii kapısı ve minberini, Sapanca'da Yeni Camii'nin iç kapısını ve minberini, Kırkpınar-Kurtköy Tepebaşı Cami iç ve dış kapılarını, Kurtköy Merkez Cami kapı ve minberini, Arifiye'deki Yeşil Kubbeli Camii'nin kapılarını, Sapanca'da yeni bir villanın kapı, mutfak dolapları, yüklük ve merdivenlerini yaptığını belirtiyor. Yeni Camii'deki iç kapı yine kestane ağacından yapılmış 100x270 cm. ebadında iki kanattan oluşuyor. Kapının ön yüzü oymalı, arka yüzü düz ve masif olarak yapılmış. Ön yüz dikey olarak sıralanmış dört adet dikdörtgen panoya bölünmüş, kare şeklindeki en alt panoda iri ve yuvarlak bir madalyon, onun üzerinde yatay dikdörtgen panoda ortada bir madalyon ve ona bağlı sağa ve sola bakan iki iri lale motifi bulunmaktadır. Bu bölümün üstünde yer alan ve dikey olarak dikdörtgen şeklinde uzanan panonun ortasında ise kubbeli, dört minareli, sekiz destekli bir cami tasviri, minareler arasında yer alan mahyada Türk bayrağı ve onun altında kanatlardan birinde "Allah", diğerinde "Muhammed" adı yazılıdır. Yatay dikdörtgen şeklindeki en üst panoda ise kanatlardan birinde "besmele", diğerinde "kelime-i tevhit" yazılıdır. Panoların bütün olarak etraflarını ve birleşme yerlerini balık sırtı şeklinde oymalı bordür sınırlamakta ve bu bordür en üst panonun kenarlarında alem-minare şeklinde sonuçlanmaktadır. Aynı caminin minberindeki ise eğri kesim tekniği ile yapılmış iri bitkisel ve geometrik motifler ve madalyonlarla süslenmiştir.

Sapançalı bir başka ustanın yaptığı Kırkpınar Merkez Camisi kapısı geometrik hatların hakim olduğu bir tasarımdır. Kapının alt kısmına çapı zemine oturan yarım daire, üst kısmına ise alttaki ile aynı çapta tam daire yerleştirilmiştir. Bu dairenin üst kısmındaki sınırları aynı zamanda kapının da bitimini belirlemektedir. Tamamen geometrik hatların ve simetrinin hakim olduğu dekorasyonda iç içe daireler, aralarında dörtgen sıraları ve yuvarlak kabalar bulunaktadır. Üst taraftaki en iç dairenin ortasında dikey olarak iki satır halinde kelime-i tevhit yazılıdır. Alt ve üst dairelerin arasında kalan boşluk alana ise uygun olarak iki iç içe üçgen doldurulmuştur.

Sakarya İli'ndeki geleneksel ağaç işçiliğine son örneği ise Büyük Kaynarca Köyü'nde bulunan ve ilk hali Erken Osmanlı döneminde yapılmış bir eserden vereceğiz. Günümüze değişikliklerle gelmiş, köylüler tarafından Eski Camii, kaynaklarda Şeyh Muslihiddin Camisi olarak zikredilen ahşap direkli yapının gerek sütunlarında gerekse vaiz kürsüsünde ve minberde geometrik motifler şeklinde ağaç oymacılığı görülmektedir. Yapının ağaç oymaları

18-19. yüzyıllara aittir.

Dokumalar; Sakarya ilinde 1980'li yıllara kadar dokumacılığın yaygın olduğu, özellikle bazı köylerde birkaç evden birinde kilim ya da dokuma tezgahı bulunmaktaydı. Bugün bu tezgahlara nadir olarak rastlanmaktadır. Sakaryalı kadınlar dokumaları genellikle kendi günlük ihtiyaçları için dokuduklarından, dokuma sanayinin gelişmesi, hazır ürünlerin daha ekonomik olması dokumacılık geleneğinin terk edilmesine neden olmuştur. Ancak henüz geleneksel hayatın sürdüğü Pamukova, Geyve, Taraklı, Kaynarca ve Söğütlü'nün köylerinde az da olsa dokuma tezgahlarına rastlanmaktadır. Dokuma tezgahları genellikle yazın bağ-bahçe işi ile uğraşıldığı için kışın kurulmaktadır. Bizim çalışmalarımız ise yaz aylarına rastladığından kurulu dokuma tezgahı görebilme şansımız çok az olmuştur. Çalışır durumdaki tezgahlardan birinin sahibi olan Ramise Demirel, Taraklı Mahdumlar köyünde yaşayan 62 yaşında ve üç çocuk annesi bir hanımdır. Kendisiyle Mayıs 2003 yapılan söyleşide Taraklı dokumacılığı ile ilgili olarak aşağıdaki detaylı bilgiler elde edilmiş ve dokumacılıkla ilgili yöresel terimler derlenmiştir.

Bez dokumacılığını büyük annelerinden öğrenip, geleneksel olarak devam ettiren Ramise hanım, **düzen** dediği dokuma tezgahının kuruluşu ve malzemesinin hazırlanmasını şu şekilde ifade etmektedir:

Düzen küner(köknar), kayın ya da başka sağlam ağaçtan yapılır. Bazı bölümlerinde ise şimşir ve dut gibi ağaçlar da kullanılır.

Düzende en önemli parçalardan biri küçüldür. Tezgahta ipleri ayıran ince tellerle hazırlanmış aralarından iplerin geçtiği iki adet **küçü** bulunur. Bunlar, etrafı ahşap çerçeveli taraklardır. Bu tarakların hazırlanmasında da daha önceleri tel kolay bulunmadığı için bükme ip kullanılmıştır. Küçüler her **mekik** atışta aşağı-yukarı hareket ederler. Üst kısımda bu hareketi sağlayan ve iki adet makaraya ise **Kuş** denir. Kuşlar mutlaka şimşir ağacından yapılır. Ayrıca mekiklerin ağacı da şimşirdir.

Kücünün önünde **tefe** bulunmaktadır. Tefenin üzerindeki tarak ise kamıştan yapılmıştır. Her mekik atışta dokuyucu tarafından ileri çekilip, geri gönderilen tefenin de ağacı duttur. **Geledir** denilen ve kumaşın dokunan kısmının rulo olarak sarıldığı ve sağ tarafından bir ahşap kol ile döndürülerek kumaşı gerdiren kısım kayın ağacından yapılır. Düzen üzerinde dokuyucunun oturduğu yere **kötürüm** denir. Dokuyucunun ayakları altında iki adet pedal bulunur ve **ayakçak** denilen bu pedallara da her mekik atışta, sağ ve sol olmak üzere basılır. Geledirin hemen önünde bezin enine gergin durmasını sağlayan ve **çimba** denilen demir levha bulunmaktadır. İki parçadan oluşan bu levhanın her iki ucu tarak şeklinde beze geçmekte olup, ortasında gerginliği azaltıp-çoğaltacak kanca ve delikleri vardır. Tefe ile çimbanın arasındaki mesafeye (mekik atılacak yer) **ağızlık** denir. İplerin küçülere düzgün gelmesi ve dolaşmaması için kullanılan ağaç parçasına ise **yazım tahtası** denir. Bunlar iplerin arasından bir alttan bir üstten geçirilir. Yazım tahtasından başka, ipleri düzgün tutmak için iki adet de oklava kullanılır. Kücüye yakın olan oklavaya

EKLER

Resim 1. Kaynarca Kilim, Yeşilli

Resim 2 Kaynarca-Kilim, Kandilli

Resim 3 Geyve-Halk oyunları

Resim 4. Taraklı'da kına gecesi

Resim 5. Taraklı bezleri

takılan ipin ucundaki ağırlığına **fal taşı** (ağırsak) denir.

Taraklı yöresi dokumalarında üç çeşit bez dikkat çeker. Bunlar örtme bezi, don bezi ve yaygı bezidir. Kullanılan malzeme ise pamuk ipidir. Ancak örtme bezinde ilave olarak ipek de kullanılır. Bugün çarşıdan alınmak sureti ile kullanılan ipler geçmişte evlerde üretilmekteydi. Ramise hanımın belirttiğine göre; pamuk öbekleri yay şeklinde gerilmiş **kirişlerle** didilir, oklavalara sarılarak rulo haline getirilirler. Daha sonra **çıkırlara** takılı **iğ**lerde çevrilerek ip şekline dönüştürülmek üzere inceltilir. İnceltilen bu ipler **aykırı keçire** denilen tezgaha bağlanarak **kelep** adı verilen çileler haline getirilir. Bu çileler taze buğday unu ve su karışımı ile oluşturulan ve **Çiriş** denilen sıvı içine koyularak kazanlarda kaynatılır. Kaynatma işlemi bittikten sonra çileler kurutulup, **düz keçirelere** geçirilerek, çıkırcık vasıtası ile kamıştan yapılmış **masuralara** sarılır. Kamış masuralar yaklaşık on beş santim uzunluğunda, iki kamış boğumu arasındaki uzunluk kadardır. Bunlardan başka daha küçük boyutlu olan masuralar da vardır. Söz konusu bu küçük masuralar incir ağacı fidanlarından yapılır.

Bez dokumada ipler doğal renginde veya boyanmış olarak kullanılır. Bu gün hazır boyalar kullandıklarını ifade eden dokumacılar, geçmişte boyalarını kendileri imal etmekteydi. Örneğin sadece pamuk ipi boyamada kullanılan yeşil rengi ceviz ağacı kabuğundan, ipek boyamada kullanılan deve tüyü rengini **dut kavı** denilen dut mantarından, altın sarısı rengini dağlardan elde ettikleri ve ayı çalısı dedikleri bitkinin çalısı ve yaprağını birlikte kaynatarak, ipek boyamada kullanılan nefti sarı rengi soğan kabuğundan elde ederlerdi.

İnceltme ve boyama işlemi bittikten sonra masuralara sarılan ipler, **çözüğü yerine** götürülür. Buraya çözüğü yeri denmesinin sebebi, dokunacak bezin çözüğünün burada hazırlanmasından kaynaklanmaktadır. Diğer adı **çağa** olan çözüğü yerinde, birbirlerine dört metre mesafede iki ağaç direk bulunur. Bu uzunluk kumaşın dokunacağı uzunluktur. Ayrıca yerde bulunan bir tahta üzerinde de yaklaşık onar santim ara ile çakılan ve sayıları yaklaşık 36 olan çiviler bulunmaktadır. Bu çivilerin her birine birer masura takılır. Bez tek renk yapılacaksa, bütün masuralara aynı tür iplik, arasına renkler koyulacak ise başlardaki masuralara farklı ipler takılır. Farklı ip olarak bazen ipek, bazen de **fitil** yada **bükme** denilen ipler kullanılır. Pamuktan yapılmış çözüğü iplerine **kıvrık** adı verilmektedir. Bu tezgahta iki fitil arasındaki çözüğü sayısı ortalama 35 adettir. Bu da bez yüzeyinde 3-4 santimlik bir genişliğe karşılık gelir. Karşılıklı duran ağaç direklere ise dikey olarak on ikişer adet eşit aralıklı çiviler çakılıdır. Bu çivilerin sayısı bezin üzerindeki fitiller kadardır. Dolayısı ile bu düzende bir tezgahtan, dokumanın sıklığına göre ortalama otuz altı ile kırk iki santim genişliğinde bez çıkar. Her bir masuradan alınan birer ip demetler halinde ağaç direklerdeki çiviler arasına gerilerek çözüğüler hazırlanır. Çağadan, ipler birbirine karışmaması için, birbiri içinden zincirler yapacak şekilde geçirilerek toplanır. Toplanan bu ipler düzenin yanına götürülür. Urganın ucundaki bir masuradan geçirilerek takılır. Urganın ucu üstten düzenin arka tepesinde olan bir ağaçdan geçirilerek, ucu dokuyucunun sol tarafındaki ağaç çiviye bağlanır. İhtiyaç halinde buradan gevşetilerek kumaş ipleri uzatılır. Çözüğü ipleri diğer taraklardan

(küçükler ve tefe tarağı) geçirilerek ıslatılmış geledire yapıştırılır veya daha önceki dokumadan arta kalan parçaya dikilir. Geledir gerilerek, mekiklere sarılı atkı ipleri ile bez dokuması başlatılır. Dokuma bittikten sonra geledirde bir parça bez bırakılarak kesilir ve dokuma düzenden çıkarılır.

Dokunmuş kumaş sulandırılmış hayvan dışkısında bir saat bekletilerek, istenilen şekilde renginin ağarması sağlanır. Daha sonra yaklaşık 7-8 kere bez çalkalanarak yıkanır, çimenlerin üzerine serilerek kurutulur. Bu işlem yedi kez tekrarlanır.

Taraklı'da bez dokuması böyle gerçekleştirilirken, benzer yöntemler **Kaynarca**'da da uygulanmaktadır. Kaynarca Kitler köyünden 70 yaşlarında Remziye Girgin hanım ile Haziran 2003 tarihinde yapmış olduğumuz görüşmede, geleneksel olarak anne ve ninelerinden öğrendiği bez dokumacılığı ile ilgili aşağıdaki bilgileri vermiştir. Kaynarca bezleri çarşaf ve yaygı bezi olarak kullanılan **çözme**, kuşaklarda kullanılan **uçkur**, havlu ve yağlık olarak kullanılan **mahrma**, gömlek ve iç giyimde kullanılan **gömleklik**, pantolon ve dış giyimde kullanılan **feleme**, örtme ve işleme örtülerde kullanılan **bürümcük** gibi çeşitlerden oluşmaktadır. Ayrıca bölge keten yönünden zengin ancak pamuk üretimi açısından fakir olduğu için keten – pamuk karışımı bezelere de **idare** denilmekte olup, **keten** ipine ise sadece **iplik** denilmektedir. Bunlardan çözme, uçkur ve mahrma keten ve pamuk ipinden, gömleklik sadece pamuk ipinden, feleme keten ipinden, bürümcük ise ipek ve pamuk ipinden üretilmektedir. İpek üretimi ve ipek böcekçiliği Sakarya ilinde, azalarak da olsa günümüze kadar devam etmektedir. Karışık iplerde pamuk daima çözüğü, ipek ve keten ise atkı ipi olarak kullanılmaktadır. Kaynarca yöresinde de dokuma tezgahına **düzen** denilmekte olup, çözüğüye **ıymak** ya da **çözüğü** adı verilmektedir. **Atkı** her iki bölgede de ortak terimdir.

Kaynarca dokumalarında da renklerin elde edilmesinde bazı doğal malzemeler kullanılmaktadır. Örneğin göz taşı, soğan kabuğu (deve tüyü, açık kahve), taze ceviz meyvesi kabuğu (siyah ve yeşil), meşe palamudu gibi malzemeler dikkat çeker. Bunlardan **pelit** dedikleri meşe palamudu tüm renklerde, rengi sabitleyerek, parlak ve canlı görünmesini sağlamak için kullanılır. Bu işleme **ağsarlamak** denilmektedir. Kaynarca bezleri üzerinde işleme motifi olarak ise genelde doğadan alınmış örnekler karşımıza çıkar. Bunlar asma yaprağı, üzümlü saçak, selvi, incir yaprağı, vazoda çiçekler (karanfil, gül, gelincik vb.), örümcek ve çark ve bazı sivilize edilmiş hayvan motifleri kullanılmaktadır.

Araştırmalarımız sırasında çok kısıtlı sayıda kurulu bez tezgahı görmemize rağmen, hanımların kendi dokudukları kumaş örneklerini Geyve, Kaynarca ve Taraklı'da bol miktarda rastlamak mümkündür. Bu dokumalar 40-45 cm. genişlikte olup, parçalar yan yana getirilerek istenilen genişlik elde edilmiştir. Örneğin, Geyve ve Taraklı dokumaları, kalınlıklarına göre üçe ayrılıp, don bezi, örtme bezi ve çarşaf bezi olmak üzere isimlendirilir. Dolayısı ile tarakları da don tarağı, örtme tarağı, çarşaf tarağı olarak adlandırılır. Örtme

bezinden geleneksel örtü/başörtüsü, iç çamaşırı, yazlık gömlek, çarşaf bezinden çarşaf, yatak takımları, sofra yaygıları vb eşyalar, don bezinden ise dış giyim, yapılıyor. Renklendirmede eskiden kök boyalar kullanılıyordu (örneğin; Taraklı Mahdumlar köyünde 1998 yılında görüştüğümüz Hatice Başarır sarı rengi dut mantarından elde ettiğini ve ham ipeği kendilerinin eğirerek iplik haline getirip boyadıklarını, bugün ise ipleri hazır aldığını ifade ediyordu). Dokunan kumaşlar tek renk, çok renkli, çubuklu veya kareli desenlidir. Örtme bezinde genellikle 3-5 cm. aralıklarla bağlanan diğerlerine göre kalın arışlara fitil yada kız kıvrığı adı veriliyor.

Geleneklerine bağlı yaşayan bu köylerde artık günlük kullanımdaki bezler hazır alınmakla birlikte, özellikle gelinlik kızı-damatlık oğlu olan anneler düğün için bol miktarda kumaş dokumak zorundalar. Çünkü bu kumaşlar hem yeni evin döşenmesi ve çiftin ihtiyaçları için kullanılmakta, hem de hediye olarak aile yakınlarına dağıtılmaktadır. Ayrıca gelin damat tarafının aile fertlerine, oğlan anası ise gelinin aile fertlerine ve yakınlarına bohça vermek durumundadır. Bu bohçalarda ise örtme, elbiselik, bez, çarşaf, daha sonra işlemlerde bahsedeceğimiz seccade, havlu, çetlik/çorap, mendil bulunması gelenektir.

Kilim tezgahına Geyve, Kaynarca ve Söğütlü ilçelerinin bazı köylerinde rastlanmıştır. Bunlar Türkmen (Manav ve Yörük) köyleridir. Söğütlü ilçesine bağlı ve ilçe merkezine 12km. mesafedeki Sıraköy'de bugün kullanılabilir durumda üç kilim tezgahı vardır. Bu tezgahlarda 90cm. ile 2m. genişliğinde kilimler dokunabilmektedir. Yaklaşık 35 hanelik köyde her evde dokuma kilim bulunmaktadır. Genç kızların çeyizinde mutlaka kendi dokuduğu kilimin bulunması geleneği henüz kaybolmamıştır. Kilimin omurgasını oluşturan arışlar (köylünün ifadesi ile eriş-çözgü) yine kendi yetiştirdikleri keten ipinden, atkı ipleri ise koyun yününden yapılırdı. Atkı iplerinin renklendirilmesinde ise doğal bitkiler kullanılırdı. Örneğin deve tüyü rengini dut ağacı kökünden, mor rengi ise soğan kabuğundan elde ederlermiş. Bugün ise genellikle hazır boyalar ve renkler kullanılmaktadır. Evlenme çağına gelmiş her genç kız için annesi veya büyükleri tezgahı ve malzemeyi hazırlar, arışları bağlar, köyün kızları uzun kış gecelerinde imece usulü kilimi dokurlarmış. Dokunan bu kilimler renk, desen ve türüne göre Ağaçlı kilim, Yeşilli kilim, Çubuklu kilim, Küplü kilim, Dik Ağaçlı kilim, Aykırı Ağaçlı kilim, Yeni Dünya kilimi, sofralı kilim gibi isimler alır. Örneğin Kezban Yelseli'nin 20 sene önce kendi çeyizi için dokuduğu 'yeni dünya' isimli kilim hazır boyalarla boyanmıştır. Bu taban kilimlerinden başka yolluk denilen dar uzun kilimler de dokunmaktadır. Bunlara Pala kilimi de denilmektedir. Artık kumaşları yada renkli kalın ipleri kullanarak dokunan bu kilimler, kız çeyizinden çok günlük ihtiyaçlar için dokunmaktadır.

Halen evinde kilim dokuyan, Kaynarca Kitler köyünden Remziye Girgin geleneksel Kaynarca kilimleri ile ilgili Haziran 2003 tarihinde yapılan görüşmelerde aşağıdaki bilgileri vermektedir. Kilimlerin kenar bordürlerine **halı suyu**, ortasına ise **göbek** denmektedir. Kenar bordürleri **zıkzaklardan** oluşur. Göbeklerde kullanılan motifler ise kilime adını veren motiflerdir. Buna göre baklavalı, sofralı, kandilli, yeşilli, parmaklı, ağaçlı, yeni dünya gibi isimlerle

anılan kilimlerin dokunduğu tezgahın adı **düzendir**. Kilim dokumacılığında keten veya pamuktan yapılan çözümlerine **eriş**(arış) adı verilir. Motiflerine göre değerlendirdiğimizde; baklava göbek olan kilimlerde eşkenar dörtgenlerden oluşan motifler yer alır. Sofralı kilimde ise yuvarlak bir madalyon ve iki ucunda salbekleri vardır. Yani Türk süsleme sanatlarında genel olarak kullanılan salbekli şemeler gibidirler. Kandilli göbeklerde ise geometrik hatların hakim olduğu şematik kandil motifleri bazen ard arda sıralanmış, bazen de madalyonlar oluşturacak şekilde dizilmiştir. Yeşilli göbekte ise taban rengi mutlaka yeşil ve ortasında iri bir madalyon içinde , dört yönde stilize edilmiş hayvan motifleri ve her iki ucunda, bazen dört köşede **örümcek** adı verilen motifler bulunur. Genellikle yırtıcı kuş yada ejder motifinin stilizasyonu gibi görünen bu hayvansal figürlerin, hayvan figürü olduğunu, ancak hangi tür olduğunu bilmediklerini ifade eden kilim dokuyucusu, sadece büyüklerinden gördüğü için bu motifi kullandığını ifade etmektedir. Parmaklı göbekte ise **parmak** adını verdikleri düz bir hat üzerinde küçükten büyüğe dizilmiş beş dikey çubuktan oluşan motifler vardır. Ağaçlı kilimde stilize edilmiş ağaç(muhtemelen hayat ağacı) motifi vardır. Yeni dünya ise genellikle kız çeyizleri için hazırlanan bir kilim türü olup, üzerinde bir merkezden başlayarak yayılan büyük bir dal ve uçlarında iri çiçekler olan kilimlerdir.

İşlemeler, Sakarya İli'nde geleneksel sanatların en yoğun sürdürüldüğü alan, işlemlerde karşımıza çıkmaktadır. Günlük yaşamı renklendiren gelin odaları ve sünnet yatakları, bebek beşikleri, loğusa yatakları da işlemlerle süslenir. Geçmişte sadece kız çeyizleri için üretilen işlemler, bugün Sakaryalı hanımların adeta bir geçim kaynağıdır. Çarşı merkezinde ve mahalle aralarında çalışan büyük-küçük atölyeler, bu atölyelere bağlı olarak evlerinde çalışan hanımlar adeta bir sanayi dalı oluşturma çabasındadırlar. Ürettiklerinin büyük bir kısmı İstanbul Kapalı Çarşı ve Mısır Çarşısı gibi büyük alış-veriş merkezlerindeki çeyiz mağazalarına ve yurt dışında çalışan yakınları vasıtası ile Avrupa'ya gitmektedir. Ayaklı makinelerin kullanıldığı ve kasnakla yapılan bu nakışlarda genellikle çin iğnesi ve delik işi (ajur) uygulanmaktadır. Bunun dışında kanaviçe, hesap işi, rokoko, sarma olarak isimlendirilen teknikler ise elde kasnak ve iğne ile kumaş üzerine uygulanmaktadır. Ayrıca danteller, oylar, örgüler de işlemlerin önemli bir kısmını teşkil eder.

İşlemeli elbiseler, cepkenler, mendil, örtme, çeşitli örtüler, yağlıklar, dolaylı çevreler, havlular, kuşaklar, yatak örtüleri, yastık ve yorgan kapları evlerde kullanılan muhtelif örtülerin yer aldığı bu işleme grubunun eski örneklerini yine büyük annelerin sandıklarından bulmak mümkündür. Büyük Kaynarca Köyü'nden Hatice Hanımın 17 yıl önce kına gecesinde gelinlik giymiş olduğu bindallının kayınvalidesinin kayınvalidesine ait olduğunu bildirmektedir. Bordo kadife üzerine sarma tekniğinde sırma işlemeli olan elbise yaklaşık yüz yıllıktır. Pek çok örnek ise Taraklı'da 2002 yılı Hıdırlık Pilav şenlikleri sırasında yapılan bir işleme yarışmasında sandıklardan çıkmıştır. Bunlar arasında bordo ve ve lacivert kadife zemin üzerine sim ve sırma ile işlenmiş bin dallılar, kürk yakalı saltolar, çubuklu ipekl kumaşlardan yapılmış üç etekler, ibrişim ve tel

kırma işlemeli ipekli örtmeler, bunların saklandığı bohçalar bölgedeki geleneksel giyim kuşamın zengin izlerini taşımaktadır. Taraklı'dan Hatice Başarır'ın sandığından çıkan gergef olarak isimlendirdiği ipekten yapılmış işlemeli örtüler ise annesine ait olup kendisine çeyiz olarak verilmiştir. Geyve'den bir başka sandıktan çıkarılmış nar ağacı ve selvili motifli yağlıklar da bugün 65 yaşında olan bir hanımın kayınvalidesinin çeyizinden kalmıştır. Geyve folkloründe bu örtüler kızlarda önlük olarak kıyafeti tamamlamaktadır. Erkekler ise kuşaklarına dört kenarı işlemeli mendiller(dolaylı çevreler) takmaktadır. Biraz daha yakın döneme geldiğimizde bu işlemlerin devamı kanaviçe olarak karşımıza çıkar. Yatak çarşafı kenarındaki gelin tacı motifli işleme şehir merkezinden bir başka örnektir. Havlular adeta yağlıkların devamı olarak görülür. Kenarlarındaki işlemler bu kez makine nakışlıdır.

Danteller ve oyalar çarşı merkezinden köylere kadar tüm ilde önemini korumaktadır. Motif ve renklerdeki zenginlikleri Sakarya'nın zengin tabiatı ve kültürel yapısından almaktadır. Kabak çiçeği, mısır, domates, biber, karanfil, böğürtlen, üzüm, ayçiçeği, dut, lahana çiçeği, menekşe, kır menekşesi, karpuz çekirdeği, karpuz dilimi, şeftali, armut, yaban gülü, gelincik, kuş konmaz, hercai, fındık, fındık içi, eğrelti, maydanoz, sabun çiçeği, karnabahar, nar çiçeği, komar çiçeği, tavşan kulağı, kelebek, uğur böceği, sultan küpesi, gelin tacı, gelin-kaynana, hanım sepeti, prenses parmağı, yıldız, bıyık, satır ağzı, basamak, akşam güneşi, damla ve dansöz vb. dantel, işleme ve oyalarda kullanılan motiflerdir. Oyalar ve dantellerin genellikle tiğ ve iğne ile yapılanları yaygındır. Ancak mekik ve firkete ile yapılan örnekleri de vardır.

Bu nedenle oyalar iplik oyası ve boncuk oyası olarak iki ana gruba ayrıldığı gibi, işlendiği alete göre tiğ oyaları, iğne oyaları, mekik oyaları, firkete oyaları olarak gruplara ayrılırlar.

Çömlekçilik geçmişte var olmasına ve toprağının müsait olmasına rağmen Adapazarı'nda geleneksel çömlekçiliğe dair şu ana kadar rastladığımız çalışan tek atölye şehir merkezine yaklaşık 7 km. mesafede bulunan Karasu yolu üzerindeki Hasbi Uluç ve Muharrem Uluç'a ait atölyedir. Bunun dışında kiremit ve tuğla fabrikaları ile vitrifiye üreten fabrikalar vardır.

Bugün 80 yaş civarında olan Hasbi usta 14 yaşında amcasının yanında başladığı çömlekçiliği bugün oğluyla sürdürmektedir. Kendisi ile birlikte çarkta çömlek çeken yaşlı İsmail Usta da yıllardır onunla birlikte çalışmaktadır. Hasbi Usta çömlek yapımında kullandığı kili, Ferizli-Karakamış civarından getirdiğini ve kendisinin işleyerek plastik çamur yaptığını ifade etmektedir. Çömleklerini hala odun fırınında pişiren Hasbi ustanın atölyesinde genellikle çanak-çömlek, bahçe dekor malzemeleri, güveç saksı küp ve biblo çalışılıyor. Çalışan sayısının azlığından dolayı detaylı dekorlamadan ziyade basit tarama ve kazımlar, stamp baskı ve perdah gibi tekniklerle ürünler dekorlanıyor.

Taş işçiliği; Taş ve mermer ocaklarının bol olduğu bir bölgede bulunan, taş ve mermer oymacılığı birkaç mermer atölyesi dışında (Kırkpınar'da bir atölye) pek uygulanmamaktadır. Sakarya ilinde taş işçiliğinin eski örneklerini

mezar taşlarında buluyoruz. Eski mezar taşları ise Taraklı, Geyve, Sapanca, Hendek ve Kaynarca gibi eski yerleşim yerlerinde karşımıza çıkmaktadır. Şimdilik tespit edilenler arasında en erken tarihli olan 17. yüzyıla inen mezar taşlarında motif ve üslup olarak, kendilerine çağdaş olan başkent (İstanbul) mezar taşları ile paralel bir işçilik olduğu izlenmektedir. Büyük Kaynarca Köyü Şeyh Muslihiddin Camii haziresindeki mezar taşlarından H. 1276 tarihli Kaymaslı ailesinden bir hanıma ait olan mezar taşı güzel bir örnektir. Baş taşı 180 cm., ayak taşı 150 cm. yüksekliğinde olup kitabe ve süslemeli yüzeyler camiye bakan taraftadır. Baş taşında 14 satır halinde kitabe, ayak taşında ise perspektifli olarak işlenmiş bir saksı içerisine kabartma olarak bir gül ağacı yerleştirilmiştir.

Maden İşçiliği; Geleneksel bakırcılık artık önemini yitirmiştir. Buna karşılık demircilik ve ferforce (soğut demir) imalatı artarak devam etmektedir. Ancak maden işlemeciliğinde geçmişten beri kesintisiz devam eden bir gelenek silah süslemeciliğidir. Geçmişte bıçak, kılıç ve çakmaklı tüfek ve tabancalara uygulanan işlemler bugün modern silahlara uygulanmaktadır. Bu alanda çalışan ustalar Akyazı, Hendek ve Düzce tarafında yoğunlaşmıştır. Silah süslemeciliğini adeta bir fabrika ortamında sürdüren Mehmet Karslıoğlu'na ait imalathanede kabza ve dipçiklere kazıma, kabartma, sedef kakma ve telkari teknikleri, namlu ve mekanizmalara ise altın-gümüş kakma, yıldız dekoru, menevişleme gibi yöntemler uygulanmaktadır.

¹ Yaylalı, Güzlek, Pazarköy, Yörükyeri, Damlık, Kışlaçay, Yaylak, Hacıkışla, Yeniyayla, Bayat, Örencik, Manavpınarı, Küçükışla, Özbek, Eskiyayla, Beylikışla, Sıraköy, Karateke, Alandüzü, Cumakırı, Dernekkırı, Yazlık, Serdivan, Çaykışla gibi.

² Sepetçiler, Madenler, Yağcılar, Seyfler, Bakırlı, Nalköy, Kincılar, Saraçlı, Yağbasan, Bıçkıatık, Eskibiçki, Kızılıcıkorkan, Topaağaç, Uzunçınar, Alağaç, Kurumeşe, Karaçam, Çamlık, Kalburcu, Bezirgan, Çakmaklı, Taraklı, Pamukova, Sapanca, Söğütlü, Kızılıcık, Çatalüvez, Ardıçbeli, Yeniçam, Karapelit, Koğutpelit, Kirazlı, Kestanepınarı, Akçakamış, Çamtepe, Kestanelik, Karakamış, Meşeli, Akçaorman, Kavaklıorman, Kirazca, Karaağaç, Çınardibi, Çerçiler, Çökekler, Papuççular, Çıracılar, Tiğcılar, Süpürgeciler, Tabakhane, Kalaycı, Bozacı, Hasırcılar, Dokurcun, Sepetçiler, Bakırcılar, Ayakkabıcılar, Keresteciler, Demirciler, Semerciler, Çömlekçiler, Küpçüler gibi.

³ Ö. L. Barkan-E. Merçil, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defteri*, Ankara 1998, s. 507.

⁴ Taraklı ile ilgili Hakkı Acun, *Sakarya İli Taraklı İlçesi ve Yunus Paşa Camii*, Ankara 1996, Ahi Naci İŞSEVER, *Taraklı*, Ankara 1993, Şerife Özdoğru, *Göynük ve Taraklı'da Türk Mimari Eserleri*, Eskişehir 1999 gibi kaynaklar zikredilebilir. Ancak bunlar direkt konumuzla ilgili değildir.

⁵ Mehmet Zillioğlu, *Evlîya Çelebi Seyehatnamesi*, İstanbul 1984, c. 1-2, s. 6680

⁶ Tülin Çoruhlu, "Sakarya ili Taraklı İlçesinde Ağaç İşçiliği ve Kaşık Evleri", *Motif*, 29, Nisan-Mayıs-Haziran 2002, ss. 22-26

⁷ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 474.

⁸ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 681.

III

SAKARYA'DA TÜRK DEVRİ TAŞINIR VE TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARI

Yrd. Doç. Dr. Tülin ÇORUHLU*
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ, FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SANAT TARİHİ VE ARKEOLOJİ BÖLÜMÜ
ÖĞRETİM ÜYESİ

Sakarya ili sınırları içinde çeşitli dönemlere ait yedi adet arkeolojik ve kentsel sit alanları bulunmaktadır. Bunlar merkez ilçeye bağlı Jüstinianus Köprüsü, Akarca Köyü, İkizce Köyü, Geyve ilçesine bağlı Kulfalar Köyü, Pamukova'ya bağlı Akçakaya Köyü ve Hayrettin Köyü arkeolojik sit alanı ile Taraklı ilçesi merkezde Taraklı kentsel sit alanından oluşmaktadır.

Tarihi sit alanlarından başka, ilçe merkezinde kültür bakanlığına bağlı bir şehir müzesi, Alifuatpaşa beldesinde ise bir özel müze bulunmaktadır. Merkez ilçedeki müze İstasyon caddesinde, Atatürk'ün ilimizi ziyareti sırasında konuk edildiği ev olup, sonradan kamulaştırılarak müzeye çevrilmiştir. Bu müzede Atatürk'e ait özel eşyaların yanında çeşitli arkeolojik ve etnografik eserler de sergilenmektedir. Alifuatpaşa müzesi ise İstiklal Mücadelesi komutanlarından, bölgedeki milis kuvvetlerini teşkilatlandıran ve kabri aynı yerde bulunan Alifuatpaşa anısına düzenlenmiş bir müzedir. İçerisinde Sakarya bölgesinin Kurtuluş Savaşı ile ilgili belge, eser ve kendisinin özel eşyaları sergilenmektedir.

Sakarya ilinde XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın başına ait önemli yapılardan bir kısmı da İstanbul-Yemen demiryolu hattının üzerinde bulunan İstasyon binalarıdır. Bir kısmı ortadan kalkmakla birlikte, Sapanca, Arifiye, Doğançay, Geyve, Pamukova, Mekece İstasyonlarında bulunan bazı örnekler, kendi dönemlerinin mimari özelliklerini sergileyen önemli yapı örnekleri olarak ayakta durmaktadır.

VI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar uzanan çeşitli dini mimari, sivil mimari ve savunma ve hizmet yapılarının belirgin örnekleri bu çalışma kapsamında ele alınmıştır. Birinci grupta Osmanlı-Türk Dönemi ikinci grupta ise Osmanlı öncesi dönem taşınmaz kültür varlıkları ele alınmıştır. Bu yapılar arasında, Sakarya ili sınırları içindeki şimdilik, tespit edilmiş olan şapılar kaleler, köprüler, kilise, camiler, mescitler, zaviye, imaret, hamam, çeşme, konut ve mezarlıklardan oluşmaktadır.

OSMANLI-TÜRK DÖNEMİ ESERLERİ

Orhan Cami

Sakarya merkez ilçede Cumhuriyet Mahallesi'nde bulunan caminin

tarihi, müze kayıtlarında 1323-1325 olarak geçmektedir. Yapı bugüne orijinal haliyle ulaşmamıştır. 1876 yılındaki depremden sonra tekrar inşa edilmiş ve tek minareli tek katlı, kırma çatılı olarak günümüze gelmiştir. 1323-25 yılında Orhan Gazi'nin buyruğu ile inşa edilen cami ile ilgili Ayverdi belgeler bulmuştur. Bu belgelere göre "Sapanca'ya tabi Adapazarı'nda vaki merhum ve mağfurünleh Sultan Orhan Gazi Camii Şerifi" denmektedir.¹

23 Zilkade 1310/8 Haziran 1893 tarihli başka bir tamir projesinde ise bir plan bir de cephe çizimi bulunur. Bu projede biri mühendis Ferit'e diğeri ismi okunamayan kalfaya ait iki mühür bulunur. Ölçek 1/100 dür. Projenin altında

"Adapazarı'nda kâin tamir olunacak Camii Şerifin resmidir fi 27 Mayıs sene 1309" yazar. Türkçe kitabeden anlaşıldığına göre Orhan Gazi'nin yaptırdığı camiden günümüze hiçbir eser kalmamış, bugünkü cami 1876 yılındaki depremden sonra inşa edilmiştir. Dolayısı ile tamir projesi de deprem sonrasına aittir. Caminin kuzey duvarı, son cemaat yeri ve minaresi tamamen değiştirilmiştir.²

Ağa Camii

Merkez ilçede Bankalar Caddesi'nde Cumhuriyet mahallesinde 36/79-1 tarihli binanın yapım tarihi 1809'dur. Taş temel üzerine inşa edilen yapı kagirdir. İki katlıdır. Minaresi sonradan yapılmıştır. Kiremit çatılı caminin dışı harç sıvalıdır.

Çeşme

Merkez ilçe Cumhuriyet mahallesi Bahçıvan sokak 35/78-31 parselde bulunur. Düzgün kesme taşlarla inşa edilmiş, kare planlı, yarıdan üstü sıvalı, basık kubbeli bir çeşmedir. Sokak tarafındaki yüzünde Osmanlıca kitabesi mevcuttur. Kitabede

" Sahib-ül hayrat Kemahlı hacı İsmail Ağa

Bihamd Allah ihya etti bu çeşme-i inşa

El açıp su iç bu çeşmeden eyle şükür

Ayini Kevser der ateşine olsun şifa

Zeban-ı lüleden tarih-i car-ı lütfen ve manen

Yapıldı ikiyüzelli dörtte çeşme vala sene 1254" yazılıdır.

Kitabe tutanak ile Müze Müdürlüğüne getirilmiştir.

Çeşme

Merkez ilçe Taşoluk köyü 5-3536 parselde bulunan çeşme geç Osmanlıdır. Yöresel taşla inşa edilmiş, kemer nişli, çift oluklu, kitabeli, üzeri beton tablalıdır. Onarımlar yapılmıştır.

Adapazarı'ndaki Hamam

Sakarya mahallesi 96/507-6 parselde bulunan hamam 18.yüzyıla tarihlendirilir. Taş temel üzerine taş ve harç karışımı malzeme kullanılarak

yapılan duvarların demir hatıllar kullanılarak desteklendiği, duvar ara bölmeleri ve kemerler horasan tekniği ile yapılmıştır. Üzeri iki büyük kubbeye örtülüdür. Sakarya Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü doğu yönündeki dış cephe duvarı ile kubbelerin üzeri sonradan beton sıva ile sıvanmış, iç kesimde ise tüm oda ve bölümlerin duvarları beton sıvalıdır. İç kısmında soyunma odasının içinde sonradan yapılmış bir tuvalet mevcuttur. Bugün depo amacıyla kullanılmaktadır.

Sakarya ili içinde bilinen Osmanlı dönemine ait diğer hamam Söğütü ilçesinde yer almaktadır.

Geyve Oruç Bey Zaviyesi

Ekrem Hakkı Ayverdi Osmanlı Mimarisi'nde Çelebi Mehmed ve II. Murad dönemi yapılarını anlattığı yayınında Oruç Bey Zaviyesi ile ilgili bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre, Timurtaş Paşa oğlu Umur Bey'in Geyve'de bir zaviyesi olduğu vakfiyesinden anlaşılmaktadır. Vakfiyenin sureti Efka Umum Müdürlüğündedir. ³ Oruç Bey zaviyesi için Tebür Pınarı'nda mezralar, Kütahya'da Köprülü Viran, Çağa'da Sarı Çayır, Akyazı'da bir köy, Bursa'da Umur Bey mahallesinde hücre ve dükkanlar, Tahta Kal'e de üç dükkan, Cami-i Kebir'de büyük bir beyit vakfetmektedir. Günde beş dirhem mütevelliyeye, iki kitabete, bir cibayete, bir aşçıya, on dirhem ekmeğe, beş et, ½ dirhem buğday, iki dirhem odun bahaları, bir dirhem tamir için ayrılmaktadır.

Tevliyet önce kendisine sonra evladına, inkiraz halinde biraderi Ali Bey'in evladına bırakılıyor. Tarihi Rebiülevvel 823 (Mart 1420) olup, İvaz Paşa, Çandarlı İbrahim Paşa, Bayezid Paşa, Mihaş oğlu Mehmed Bey, şahid olarak imzalamışlardır. Kopyayı deftere geçiren kişi (ve gayri mühim bin el kibar) diye daha başka tanınmış şahitler olduğuna da işaret etmiştir. Bu kadar vezirin bir arada anılması Oruç Bey'in mevkiini açıkça göstermektedir.

Bir kadı sicilinde Geyve'de Tekir Pınarı karyesinin zaviyeye vakfedildiği ve mütevellisi Sinan Bey bin Mustafa Çelebi bin Oruç Bey'in ayrıca Bursa'daki Timurtaş Paşa hamamlarından da zaviyenin idaresini yapan Murat isminde bir şahsa günde beş akçe verileceği anlaşılmaktadır.

Geyve Sinan Bey Zaviyesi

Sinan Bey'in Elvan Bey adında bir zatın oğlu olduğu ancak diğer kimlikleri hakkında detaylı bilgi bulunamadığı anlaşılmaktadır (Ayverdi 1983, III: 375).

Sinan Bey'in babası Elvan Bey'e sultan tarafından Şarapdar mezrasının mülkü ve Sultan Hüdevandigar, Sultan Murad ve Sultan Mehmed Gazi'den nişanlar verilmiş. Ayrıca Elvanbey türbesinde cüz okunmak ve Sinan Bey zaviyesinde harcanmak üzere bu köy vakfedilmiştir.⁵ Ayverdi'ye göre aynı defterde Kanuni Sultan Süleyman zamanında Elvan Bey türbesinde ve Sinan Bey imaretinde sarf edilegelen vakıflardan söz edilmiştir.

Bir başka belge ise 1696 tarihlidir. Geyve kadısına yazılan bu fermana göre Bostancıbaşı Mustafa Ağa nezaretinde olan vakıftan Elvan Bey oğlu Sinan Bey camisi tamire muhtaç olduğu için Hassa mimarı vasıtasıyla ikinci keşfinin

yapılması emrolunmaktadır. Dolayısıyla bu belgeler yapının inşa tarihini net olarak ortaya koyamaz. Buna rağmen banisinin yani Sinan Bey'in mezar taşı üzerindeki tarih inşa tarihinin tespitine katkıda bulunmaktadır. Ayverdi yapının 1958 yılında çekilmiş 3 adet dış cephe bir adet içten kubbe geçiş elemanı ve 1965 yılında çizdiği planını yayımlamıştır. ⁶

1965 yılında Ayverdi tarafından çizilen plana göre zaviyenin güneyinde bulunan mecit kısmı 575x647 cm ebatlarında olup, üstü aynalı çapraz tonozla örtülmüştür. Güney duvarı ortasında duvar içine yerleştirilmiş yarım daire mihrap nişi, mihrabın iki yanında birer ve Doğu ve batı duvarlarında yine birer pencere açıklığı vardır. Mihrabın sağındaki ve solundaki pencereler daha sonra örülerek kapatılmıştır. Ancak 2003 yılındaki tespitlerimizde kapanmış pencere izine rastlanmamıştır. Bu bölümün pencere alınlıklarında tuğla süslemeyle yapılmış geometrik formlarda baklava motifleri vardır. Yapının içi restorasyonlarla tamamen sıvayla kapatıldığından, yalnız dış cepheden batı tabhane odasının bir pencere alınlığında bu süsleme tespit edilmiştir. Yapının pencereleri dıştan iki kademeli sivri kemer alınlıklıdır. Mecit kısmı kuzey duvardan geniş bir kemer ile zaviyenin orta bölümüne bağlanmıştır. Zaviye kısmı üç ana bölümden oluşur. Bu bölümlerin üzeri dilimli tromp ve Türk üçgenleriyle geçilen kubbeler ile örtülmüştür. Kubbeler sekizgen kasnaklara oturmuş olup sağırdır. Ayverdi doğu ve batı zaviye odalarında dışa bakan üç yönde birer pencere bulunduğunu belirtmiştir. Yapmış olduğumuz tespitlerde ise doğu taraftaki tabhane odasında daha sondaki restorasyonlarda yapının üst seviyesine güney ve doğu duvarlarda ikişer pencere, batıdaki tabhane odasında ise güney ve batı duvarda birer pencere açılmıştır. Yan zaviye odalarının girişleri orta mekandan ve kuzey duvara yakın yerdendir. Yapıda geç dönemde yapılmış kalemşi süslemeler göze çarpmaktadır. Mihrap nişi, mecit kısmının kubbesi, kubbeye geçiş kısmındaki duvar çerçevesinde, ve Doğudaki tabhane odasının kubbesinde kalemşileri görülür. Bordürlerde kıvrık dal üzeri bahar çiçekleri şeklinde yapılmış süslemelerde Çivit mavi, toprak sarısı, siyah ve yeşil renkler kullanılmıştır. Mihrapta ise niş kavsarasında boyayla istiridye motifi yapılmış, çevresinde ise asma yaprakları ve üzüm taneleri, üst kesimde ise perde motifi görülmektedir. Zaviyenin ana girişi kuzey cephe ortasında yer alır. Yapıya sonraki dönemlerde üç bölümlü ve küçük boyutlu son cemaat yeri eklenmiştir. Tuğla örme ayaklardan oluşan son cemaat yeri taşıyıcıları üzerinde yanlardakiler daire ortadakiler elips şeklinde kubbeler bulunur. Yapının duvar kalınlığı ortalama 90 cm. dir. Yapının zemini şehir kodunun yaklaşık 170 cm. altındadır. Bu durum zaman içinde şehir kodunun yükselmesinden meydana gelmiştir.

Bugün yapının tüm duvarlarında algılanamamakla birlikte yapının asıl inşa malzemesi 2 sıra tuğla bir sıra tuğla çerçevesi kesme taştır. Dolayısıyla bu malzeme bize erken dönem Osmanlı malzemesini vermektedir.

Yapının yaklaşık 40x20 cm ebadında taş üzerine nesih hatla yazılmış tamir kitabesi H. 1159 tarihini taşımaktadır. Ayrıca mihrap üzerindeki H. 1285 tarihi de bir başka tamir dönemine işaret etmektedir. Ancak yapmış olduğumuz tespitlerde mihrap üzerinde herhangi bir kitabe olmadığı, revaklı girişin orta

kemerinin iki yanında mermer üzerine yazılmış iki parçalı bir tamir kitabesi görülmüştür. Bir tamir kitabesi olduğu anlaşılan bu kitabelerin üzerinde

" Himmet tamirine herkim ederse dua

Ruz-i Mahşerde şefa'at ede ana Mustafa"

Bu bilgiler ışığında Geyve merkezinde bulunan bu yapının Elvanbey İmaretı değil, Elvanbey'in oğlu Sinan Bey'in (ö. 1478) yaptırdığı zaviye ve mescit olduğu (bir dönem imaret olarak da kullanılmış olabilir) tarafımızdan tespit edilmiştir. Ayrıca yapının plan özellikleri zaviye olduğuna işaret ederken güneydoğu köşedeki hazirede hatip, hafız, molla unvanlı kişilerin de ancak zaviyede görev yapmış olabileceğini söyleyebiliriz. Bütün bunlar dışında planı okuduğumuzda mutfak ve ocaklara işaret edecek belirtinin olmaması burasının imaret olma ihtimalini zayıflatmaktadır. Ayverdi'nin değerlendirdiği diğer arşiv vesikalarının yanında XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın ilk çeyreğine ait bazı evraklar bu iddiayı doğrulamaktadır (Ayverdi 1983, III: 281). Yapı en son olarak 1968 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.

Sinan Bey Kabri

Zaviyenin arka tarafında küçük bir hazire içinde yer alır. Söylentilere göre taşan Sakarya nehrinin sularından kurtarılmak üzere asıl yerinden alınarak buraya getirilmiştir. Ayrıca babası Elvan Bey'in kabrinin de burada olduğu söylenmektedir.

Baş ve ayak taşından oluşan kabir taşlarının üst kısımları dilimli yarım şemse şeklinde taçlandırılmış olup, üzerlerinde kabartma tekniğinde Rumi yapraklar ve kıvrım dallardan oluşan kompozisyonlar vardır. Taşların gövdelerinde yine kabartma süslü hatla yazılmış, hadis-i Şerifler ve edebi metinler vardır. Ayak taşında Sinan Bey'in Şaban 883 (1478) ortalarında vefat ettiği anlaşılmaktadır. Taşlar üzerindeki kitabeler ön ve arka yüzlerde üçer satırdır. Ayverdi mezar taşının kitabesini Osmanlı alfabesiyle yayımlamıştır⁷ 2003 yılında yapmış olduğumuz araştırmada kütüphaneden, haziredeki mezar taşlarının transkripsiyonu elde edilmiş, bir mezar taşı haricinde diğerleri okunmuştur. Okunanlar arasında Sinan Bey'in kabir taşı ile ilgili bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak Ayverdi'nin yayınladığı Sinan Bey'e ait olduğunu ileri sürdüğü mezar taşlarından biri sağlam, diğeri kırık olarak tespit edilmiştir. Aynı hazirede toplam on adet mezar tespit edilmiştir. Şahidelerindeki kitabelerine göre Ebced Hatun (muhtemelen vakıf evlatlarından biri), Mehmed Efendi (H. 1177), Seyyid Hafız İbrahim (H. 1181), Hafız Abdurrahman oğlu Hafız Seyyid Ahmed (H. 1227), Dağıstani Abdülbaki bin Abdülhalim (H. 1230), Hatip el hacı Ali Efendi (H. 1128), Molla Münipin mahdumu Ahmed Efendi (H. 1282), ayrıca adı okunamayan H. 1171 tarihli mezar taşları bulunmaktadır.

Sinan Bey Hanı

Kaynaklar Geyve'de Sinan Bey döneminde yapılmış ve Sinan Bey

zaviyesine gelir sağlayan iki handan söz eder. Bunlardan Acem Han, belgelerde adına rastlanmasına rağmen Geyve'de varlığı bilinmemektedir. Diğer han ise Taş Han olarak kayıtlara geçen en az iki misafir odası, iki dükkanı ve bir samanlığı olduğu anlaşılan pek çok tamir gören bir yapıdır. XIX. yüzyılda terk edilmiş olan hanın son kalmış kagir tek odasını 1958 yılında Ayverdi görmüş ve yayımlamıştır.⁸

Süleyman Paşa Camisi

Kurtuluş Savaşı sırasında yakılarak yıkılmış ve XX. yüzyılda yerine tamamen yeni bir cami yapılmıştır. Ayverdi İzmit Vakıf Müdürlüğünde 1910 tarihli bir belgeden yola çıkarak yapının minberli bir cami olduğunu ileri sürmektedir.⁹

Geyve Kınıclar Köyü Camii

Ahşap tavanlı camidir, minaresi yok ancak ezan okumak için ezan taşı mevcut. Harim kısmında basık yuvarlak kemerli pencereler, giriş kısmı üstünde ise ahşap mahfil bulunur. Yapının ahşap minberi ve tavan ortasından sarkan ahşap kafesli sekiz adet cam hazneli kandili vardır. Yapının duvarlarında XX. yüzyıl başına ait ve taşra üslubunda yapılmış zengin kalem işi bezemeler mevcuttur. Ahşap tavan göbeğinde Sultan Reşat dönemi şualı yıldız ve üzerinde kalem işi süslemeler bulunur. Mihrapta perde motifi, duvarlarda yazılı madalyonlar ve bahar dalları süslemeleri görülür. Süslemeler Sultan Reşat dönemine işaret etse de yapının daha eski olduğu ve eski kalem işi süslemelerinin yer yer sıva altından izlendiği dikkat çekmektedir.

Mehmed Çelebi bin Hamza bin Bicar İmareti-Geyve

Tokat'ta da bir camisi bulunan Bicar oğullarından Hamza Bey'in oğlu Mehmed Bey, Amasya'da bulunan 20 dükkan ile birçok köyleri Geyve'de yaptırmış olduğu bu imarete vakfetmiştir. Bu bilgi Ayverdi tarafından 14 Temmuz 1429 tarihli bir arşiv vesikasına istinaden verilmektedir (Ayverdi 1983, II: 258).

Bağlarbaşı Köyü Çeşmesi

Taştan yapılmış kare planlı çeşmenin köy meydanına bakan güney cephesinde niş içerisine yerleştirilmiş kitabesi bulunmaktadır. Osmanlıca olarak yazılmış kitabede '*Sahib'ül hayrat, vel hasenat, Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı olan devletli Osman Paşa, yesir Allah, mayirüdüma yegaü hazretlerinin hayratıdır. Sene 1190*' yazılıdır.

Akdoğan Köyü Çeşmesi

Köyde bulunan uzun dikdörtgen planlı ve önünde kademeli yalıkları bulunan taş çeşmenin aynasında mermer levha üzerine yazılmış iki satırlık Osmanlıca kitabe bulunmaktadır. '*Sahib'ül hayrat vel hasanat ...*' şeklinde devam eden kitabenin bu çeşmeye ait olduğu düşünülmektedir. 18. Yüzyıla tarihlenebilir.

Bozören Köyü Mezarlığı

Geyve Bozören Köyü'nün güneydoğusunda kalan mezarlıkta kuzey

taftaki 1411 nolu parsel içinde Osmanlı dönemi mezar taşlarına rastlanmıştır. Bu taşlarda H. 1100, H. 1173, H. 1182, H. 1188, H. 1222 tarihleri okunabilmektedir.

II. Bayezid Köprüsü

Geyve ilçesi Alifuatpaşa beldesinde Sakarya nehri üzerinde bulunan tarihi menzil yolları üzerinde bulunmaktadır. Yapının aslı beş sivri, dokuz yuvarlak kemerli olmak üzere ondört gözlüdür. Sivri kemerli bölümler ortadadır. Asıl su boşaltma sivri kemerli bölümlerden yapılmakta olup ikisi yıkıktır. Bunların yerine daha sonra demir kirişler bağlanmıştır. Ayverdi köprü'nün boyutlarını yaklaşık 150x6.3 m. olarak vermektedir. Korkuluk genişliği 35cm, yüksekliği ise 105cm. dir. Köprü'nün doğu tarafına yakın güney kısmında dışarı çıkma yapan tarihi köşkü mevcuttur. Köşk nişinin üzerinde kitabesi bulunur. Mermer üzerine yazılmış olan Arapça kitabeye göre H. 901/1495 tarihinde inşa edilmiştir. Bu kitabenin arka kısmında yaklaşık 120x120 cm. boyutlarında beyaz mermer üzerine yazılmış bir başka kitabe daha bulunur. Bu kitabedeki yazılar küfi yazı çeşitliliğiyle yazılmış olup dönerek bir madalyon oluşturmuştur. Madalyonun ortasında dikey harfler geometrik geçmeler şeklinde birleşerek çok kollu yıldız oluşturmuştur. Madalyonun köşelerinde ise geometrik geçme motifler yer almaktadır. Sağ alt köşede ise ayrıca düz satır halinde iki kelimelik bir yazı bulunur. Malzemesi taş olan köprü'nün kitabelerine göre mimarı Abdullah oğlu Murad, ustası ise Abdullah adında bir zattır. Köprü'nün taşları ilçeye 4 km. mesafedeki Akkaya köyü civarından ve Göynük'ten getirilmiştir. Arşiv vesikalarına göre 1800'lü yıllardan beri bir bölümü yıkık olan köprü'nün çeşitli dönemlerde tamir edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin Kanuni Sultan Süleyman döneminde İzmit kadısına ferman gönderilmiş, Sultan II. Abdülhamit zamanında köprü'nün eski haliyle tamir edilmesi için Nafia Nezaretince karar alınmış ve keşfi yapılmıştır. 1949 tarihinde tamir edilmiş ve bugünkü halini almıştır¹⁰. 2003 yılında köprü tekrar restorasyona alınarak köprü korkulukları ve kemerleri yenilenmeye başlanmıştır.

Irgandi Muslihiddin Köprüsü

Ayverdi arşiv vesikalarından yola çıkarak bölgemizde Sakarya nehri üzerinde Irgandi Muslihiddin Köprüsü adı altında bir köprüden söz ediyor. Bursa'da da bir köprü yaptırmış olan Hoca Müslihiddin bin Aliyul Irgandi Sakarya nehri üzerinde bu köprü için doksan bin akçe bıraktığı, bir başka vesikada ise köprü'nün tamiri için 100 akçe bıraktığı anlaşılmaktadır. Bursa'daki köprüye bakarak bu köprü'nün kagir bir köprü olabileceğini tahmin ediyor (Ayverdi 1983, II: 535).

Şeyh Muslihiddin Camisi-Kaynarca

Şeyh Muslihiddin Camisi ve Haziresi Sakarya iline bağlı Kaynarca ilçesinin Büyük Kaynarca köyünde bulunmaktadır. Büyük Kaynarca köyünün bulunduğu bölge Sultan Orhan döneminde (1326) Türk topraklarına katılmıştır. Caminin bulunduğu arazi Sultan II. Bayezid tarafından Kısahan Hacı

Muslihiddin Mustafa bin Cüneyd'e hibe edilmiştir. Bu camiyi El-Hac Muslihiddin Mustafa bin Cüneyd inşa ettirmiş ve kendisine hibe edilen bu arazi ile birlikte yapıyı H. 902/M. 1469 tarihinde yazdırdığı vakfiye ile vakfetmiştir. Hacı Muslihiddin soyundan erkek mütevelliler tarafından idare edilen vakfın camisi yine mütevellî Kaymaslı Mehmed Ağa tarafından XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde tamir edilmiştir. Kaymaslı Mehmed Ağa ve ailesi ile XIX. yüzyılda vakfa hizmet etmiş bazı kişiler caminin avlusundaki hazireye defnedilmiştir.

Cami kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olup, giriş kısmı, giriş mahfilleri, doğu ve batı yan mekanları ve harim kısmından oluşur. Batı yan mekanı iki kısma ayrılır ve bunlardan güneyde olan yapıdan ayrı müstakil bir girişe sahiptir. Harim kısmının güney duvarında ortada mihrap, doğusunda vaiz kürsüsü, batısında minber, kuzey duvarında ise doğu-batı duvarlara doğru 'U' şeklinde uzanan mahfil vardır. Harimin dört duvarında, diğer mekanların dışı bakan duvarlarında pencereler vardır. Mahfil kısımlarına çıkış merdivenlerle sağlanır. Ana giriş kuzey cephe ortasındadır. Yapıya sonradan eklenen minare batı yan mekanını ikiye bölecek şekilde yapının ortasına yerleştirilmiştir. Yapı fonksiyonel olarak zaviyeli camidir.

Caminin haziresinde Osmanlı dönemine ait yirmi adet mezar bulunmaktadır. Mezarların yedi adedinin ayak ve baş taşı (ayak ve baş şahideleri), on iki tanesinin baş taşı, bir tanesinin yalnız ayak taşı mevcuttur.

Şeyh Muslihiddin Camisi ve haziresi Osmanlı döneminden günümüze gelmiş, tarihi eser fakiri bir bölgede ahşap ve taş işçiliğinin mütevazı bir örneği olarak ayakta kalabilme mücadelesi vermektedir.

Çeşme

Bu gün Kaynarca ilçesi Kaymakamlık binası bahçesinde bulunan H.1236 tarihli bir çeşme kitabesi Büyük Kaynarca Köyü Şeyh Muslihiddin Camisinin yanında Kaymaslı Mehmed Ağa tarafından söz konusu cami için yaptırılan çeşmeye ait olduğunu göstermektedir. Çeşme muhtemelen eski caminin hemen yanına inşa edilen yeni caminin yapımı sırasında yıkılmış ve kitabesi Kaymakamlık bahçesine getirilmiştir. Ayverdi 1958 yılında bu çeşme kitabesini görmüştür.

Şeyh Muslihiddin Camisi Haziresi/Mezarlığı

Caminin etrafında doğu, Kuzey ve batı yönlerinde yapıyı dolanan hazirede yeni gömülerin yanı sıra XVIII. yüzyıldan itibaren XX. yüzyıl başına kadar dönemi kapsayan Osmanlı dönemi definleri de vardır. Bir kısmı yer değiştirmiş veya tahrip olmuş olmakla birlikte mezarlıkta on dokuz adet eski gömü tespit edilmiştir. Bunların büyük bir kısmı yapının idaresini sürdürmüş olan Kaymaslı Mehmed Ağa'nın soyundan, diğeri ise burada çalışan görevli ve aileleridir.

Son derece kaliteli işçilikte ve başken ekolünde mezar taşlarının bulunduğu hazirede XX. yüzyıl başı ve öncesine ait mezar taşları ve yatan kişiler sırası ile şöyle tespit edilmiştir.

Kaymaslızade Mehmed Emin Ağa'nın kızı sabire Hanım(ölüm 1256/1840), Büyük Kaynarca camisinin Hatibi Nuri Efendi'nin kızı Şahider Hanım (ölüm 1341/1922), Kaymaslızade Mehmed Emin Ağa'nın oğlu Musa Muhterem (ölüm 1256/1840), Kaymaslızade Emin Bey (ölüm 1287/1870), kimliği bilinmeyen bir kadın(ölüm 1327/1909), Kaymaslızade Emin Ağa'nın karısı Hanife Hanım (ölüm 1276/1859), Kaymaslızade Mehmed emin Ağa'nın eşi Münire Hanım (ölüm 1283/1866), Kaymaslızade Mehmed Emin Ağa (ölüm 1283/1866), Kaymaslıoğlu Emin Ağa'nın hocası Bursalı Mehmed Efendi (ölüm 1304/1886), Kaymaslı Mehmed Ağa (ölüm 1245/1829), Kaymaslı Mehmed emin Ağa'nın oğlu mehmed Halim Bey (ölüm 1246/1830), Kaymaslızade mehmed Emin Ağa'nın oğlu Muhammed Bey (ölüm 1285/1868), Kaymaslızade Mehmed Emin Ağa'nın kızı Hanife Atiye Hanım (ölüm 1250/1834), Kaymaslızade Mehmed emin Ağanın kızı Fatma Saniye Hanım (ölüm 1264/1847), Kaynarca Hafızı Mustafa Efendi (ölüm 1255/1843), Reşit Ağa (ölüm 1287/1870), Kaymaslızade Muhammed Emin ağanın Arap cariyesi (ölüm 1247/1831), Abdurahman Ağanın eşi Fatma Hanım (ölüm 1286/1869), kadın mezar taşı (kitabesiz), ayrıca kitabesiz menhir şeklinde geleneksel Türkmen mezar taşı(üç adet)

Kaynarca Mezarlığı

Kaynarca mezarlığı ilçe merkezinin kuzeyinde olup, Kaynarca-Turnalı yolu, mezarlığın içinden geçmektedir. Mezarlığın içinde dağınık vaziyette bulunan mezar taşlarının üzerinden H. 1171, H. 1205, H. 1327 tarihleri okunmaktadır. Bundan başka Kaynarcanın Karaçalı Köyü, Uzun Alan Köyü, Akbaşlı Köyü vb. köylerin mezarlıklarında da Osmanlı dönemine ait ve genellikle XVIII-XIX. yüzyıllara ait mezar taşları mevcuttur.

İncilli Mezarlığı-Karasu

Karasu ilçesinde İncilli'de bulunan 19/442-26 nolu parselde yer alan mezarlar H. 1113 ile H. 1249 tarihleri arasındadır. Mezar taşları mermerden olup, başkent ve taşra üslubuyla işlenmiş Osmanlı mezar taşları vardır. Üzerlerinde ait oldukları döneme ilişkin kitabeler ve süslemeler görülür.

Mekece Orhan Gazi Zaviyesi

Osmaneli-Geyve yolu üzerinde İznik ayrımında bulunan Mekece'de vakfiyesine göre Orhan Gazi'ye ait bir zaviye olduğu anlaşılmaktadır. Vakfiye 1324 tarihli olup Farsça yazılmıştır. ¹¹

Pamukova Belediye Binası

Pamukova'da Ankara caddesi 10-4218 nolu parselde yapım tarihi 1899 olan bina dikdörtgen planlı, taş temel üzeri tuğla, bodrum, giriş ve birinci kat olmak üzere 3 katlı, kırma çatı örtülüdür. Bugün Askerlik şubesi olarak kullanılmaktadır.

Pamukova Elperek Camii

Aslı XIX. yüzyıl yapısı olan cami Çınardibi mahallesinde bulunmaktadır.Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı yapının batısında

minaresi, kuzeyinde sekizgen gövdeli ve kubbeli şadırvanı mevcuttur. Haziresinde XVIII. yüzyıl ortalarından (H.1154) 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzanan Osmanlı mezar taşları vardır.

Sapanca-Rüstempaşa Camii

Sapanca'da Rüstempaşa Mahallesi'nde 14/28-1 parselde bulunan cami Kanuni Sultan Süleyman'ın damadı ve veziri olan Rüstem Paşa tarafından 1555 yılında Mimar Sinan'ın kalfalarına yaptırılmıştır. Ancak caminin bugünkü durumu XIX-XX. yüzyıl Osmanlı mimarisi özellikleri taşır. Taş temel üzerine kagir olarak inşa edilmiştir. Tek şerefeli bir minaresi ve önünde şadırvanı bulunmaktadır. Ayrıca Evliya Çelebi Sapanca'yı anlatırken "Rüstem Paşa kasaba içinde 170 ocaklı büyük bir han yaptırmıştır. Camii, hamamı ve Koca Mimar Sinan yapısı imareti vardır. Kiremit örtülü bin kadar evi vardır. Hayır eserlerinin çoğu Rüstem Paşa'nın olduğu için onun vakfının mütevellisi tarafından idare edilir. Ayrıca yeniçeri serdari da vardır" şeklinde bahsetmiştir.¹²

Rüstem Paşa Hamamı

Sapanca Rüstempaşa mahallesinde 1/25-13 parselde Kanuni Sultan Süleyman'ın veziri ve damadı Rüstem Paşa tarafından yaptırılan yapılardan biri de hamamdır. Ancak yapı kalıntı halinde ayakta iken yakın tarihlerde bu kalıntılar da Osman Demir tarafından tamamen ortadan kaldırılmış, arsası boşaltılmıştır.

Rahime Sultan Camii

Abdülmecit'in dördüncü Hanımı Rahime Sultan tarafından 1892 yılında yaptırılmıştır. 1967'de onarım görmüştür. Özgün yapısını büyük oranda koruyan caminin 17 Ağustos depreminden sonra minaresi hasar görmüştür.¹³

Hasan Fehmi Paşa Camii

Mahmudiye köyünde bulunan cami Osmanlı veziri Hasan Fehmi Paşa tarafından 1885 yılında yaptırılmıştır. Batılılaşma dönemi mimari özelliklerini yansıtan taş yapının kubbesi ahşap olup, kırılmalı kubbe tabir edilen özelliktedir. Dıştan çatı ile örtülü yapının içi zengin süslemelere sahiptir. Süslemelerde, kalem işi, alçı kabartma ve mermer taklidi kullanılmıştır. Minberi ahşap oymadır. Yapı kuzey-güney doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Giriş kuzeyden ve döküm sütuncelerin taşıdığı bir sundurmadan sağlanmaktadır. Giriş kapısı da iki kanatlıdır. Kapının üstünde yapının yapım tarihini gösteren kitabesi mevcuttur. Yapı dört taraftan iki kademeli pencere sistemi ile aydınlatılmaktadır. Girişin sol tarafından döner bir merdivenle yapının mahfil kısmına çıkılır. Bu bölüm 1999 depreminde kısmen zarar görmüş ve rabis tavanların sıvaları dökülerek kalem işi süslemeler hasar görmüştür.

Vecihi Kapısı

Elimizde kesin bir bilgi bulunmamasına rağmen Mimar Sinan tarafından yaptırıldığı söylenen Kemer'in bulunduğu yerden İpek Yolu'nun geçtiği rivayet edilir. Kemer birkaç kez onarım gördüğünden bugün sadece ana gövdesi tarihi eser niteliğindedir. Kemerin ilk onarımı 1905 yılında orijinal yapısı korunarak

EKLER

Resim 1. Taraklı Yunus Paşa Camisi Haziresi

Resim 2. Adapazarı-Ali Canlar Evi'nden

Resim 3. Adapazarı Sait Efendi Konağı-Zemin mozaiği detayı

Resim 4. Hasan Fehmi Paşa Camisi-son cemaat yerinden mahfile çıkan merdiven

Resim 5. Taraklı- Kapı tokmakları

Resim 6. Geyve-Kulfalar Köyü/Kilise Kalıntısı

Resim 7. Sapanca-Hasan Fehmi Paşa Camii

Resim 8. Geyve-Kulfalar Köyü-Kilise Kalıntısı

Resim 9. Taraklı-Yunus Paşa Cami'si kubbe süslemeleri

Resim 10. Taraklı-Fenerli Ev

Resim 11. Taraklı Hamam

Resim 12. Sapanca Yanık'ta bir ev

Resim 13. Hasan Fehmi Paşa Camisi içinden-Sapanca

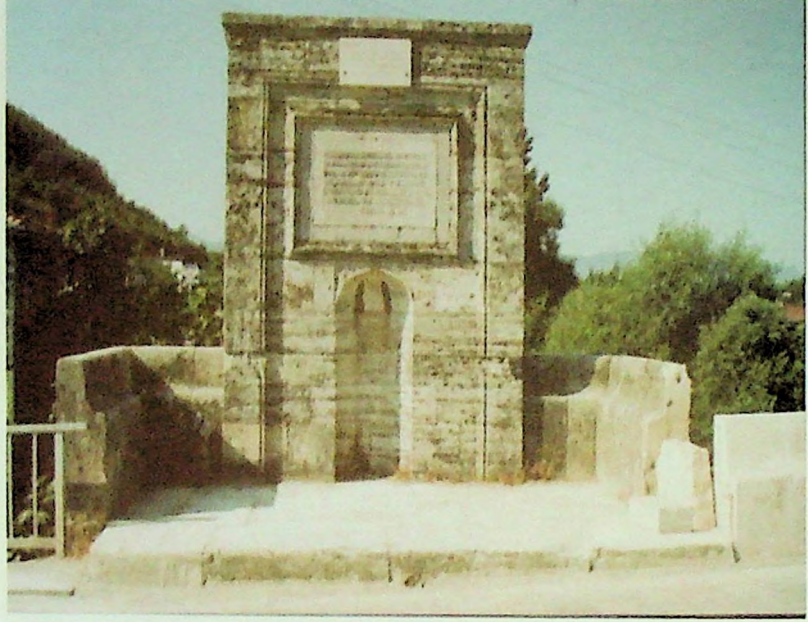
Resim 14. Hasan Fehmi Paşa Camisi giriş cephesi- Sapanca

Resim 15. Karasu -İncilli Mezarlığı'ndan

Resim 16. Sapanca-Kemer

Resim 17. Beyazıt Köprüsü

Resim 18. Adapazarı- Sait Efendi Konağı'ndan detay

Sapanca'da Nahiye Müdürlüğü yapan Yanyalı Vecihi Orhon tarafından yaptırılmıştır.

Sapanca Kemer Mezarlığı

Vecihi kapısı yada Kemer denilen mevkide bulunan mezarlık çok geniş bir alana yayılmıştır ve bu gün içine defin devam etmektedir. Mezarlık içinde dağınık olarak çok sayıda Osmanlı dönemi mezar taşı bulunmakta olup, yeni definlerde yerlerinden çıkarılıp, kenarlara itilmektedirler. Eski taşlar genellikle XVIII-XIX. yüzyıllara ait olup, örneğin Sapanca ilçesinin ilk telgraf memurunun mezar taşı bu mezarlıktadır. Bu mezarlıktan başka Sapanca'nın Kırkpınar mezarlığı, Yanık köy mezarlığı, İlmiye Köyü mezarlığı vb. mezarlıklarda da Osmanlı dönemine ait mezar taşlarına rastlanmaktadır.

Taraklı Yunus Paşa Cami

Yapının vakfiyesi ve kitabesi yoktur. Rivayetlere göre Yavuz Selim'in Ridaniye seferi öncesinde, veziri olan Yunus Paşa'nın Taraklı'da konakladığı dönemde yapıldığı söylenir¹⁴. Vakıflar Genel Müdürlüğündeki kayıтта H. 1294/M. 1878 tarihli belgede "Esas 144/704, 26 Cemaziyelevvel 1294 tarihli, Nezaret-i Efkafl Hümayuna mülhak evkaftan Yenice Taraklı kazasına vaki merhum Yunus Paşa Vakfına , Hafız Süleyman Efendi İbni Mehmet'in hitabet kaydıyla ilgili" bilgisi vardır. Cami içinde, mihrabın iki yanındaki şamdanlar üzerinde H. 1116/M. 1748 tarihli kitabeler bulunur¹⁵. Şamdan kitabelerinde caminin banisinin Yunus Paşa olduğu anlaşılmaktadır¹⁶.

Kare planlı kubbeli camide kubbeye geçiş dilimli tromplarla olmuştur. Mihrabı beşgen nişli, iki yanında kum saati motifli sütunceler vardır. Caminin dört duvarında da ikişer pencere bulunur. Doğu ve batı duvarlarında birer niş bulunur. Girişin iki yanı yükseltilerek müezzin mahfiline haline getirilmiştir. Buraya dışarıdan kuzeybatıdaki merdivenden çıkılır. Harimin kuzeyinde yükseltilerek oluşturulmuş üç bölümlü son cemaat yeri kubbelerle örtülüdür. Giriş bölümü zemin seviyesindedir. Kuzeybatıdaki minarenin dikdörtgen biçimindeki kaidesi yapıya bitişiktir.

Caminin iç kısmının süslemesinde kalemişleri kullanılmıştır. Ancak bunlar geç dönemde yapılmıştır. Yapıda kullanılan malzeme kesse taşdır¹⁷.

Taraklı Kalesi

Şehrin yüksek tepesi üzerinde inşa edilen kaleden günümüze sadece taş ve tuğla kırıntıları kalmıştır. Yine burada biri tamamen, diğeri kısmen dolmuş iki sarnıç bulunur.

Hisar Camii

Kalenin eteğinde, boyuna dikdörtgen planlı, düz tavanlı, kırma çatılı tek minarelidir. Yapı günümüze orijinal haliyle ulaşmamıştır.

Hüseyin Ağa Çeşmesi

Yusufbey mahallesinde caminin güney-batısında , kare kübik gövdeli üç satır kitabeli bir çeşmedir. Kitabesinden 1147/1734-1735 tarihi okunmaktadır.

H. Acun'un aktardığına göre, Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde 144 Esas 704 sıra numaralı defterde ve Sakarya ili Vakfiye fihrist 2307 defterinin 19. Sırasında s.43'de Taraklı nahiyesinin Yunus Bey mahallesi sakinlerinden kaşıkçı eşrafından Hüseyin Ağa İbn-i Abdülhamit bin Abdullah'a ait H. 1230/1815 tarihli vakıf kaydı vardır. Arada 80 yıllık bir fark olmasına rağmen Hakkı Acun ikisinin aynı kişi olabileceğini söylüyor (Acun 1996: 12).

Taraklı'daki Han

İsmi bilinmeyen bu han Ulucami mahallesinde, Yunus Paşa Camii'nin kuzeyindedir. İki katlı ve "U" planlıdır. Temeli moloz taş üzeri hımsık duvarlıdır. Orta bölümün üzeri yuvarlak kemerlerle revnak gibi dışa açılır. Yapı XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başına tarihlenir.

Taraklı Hamamı

Yunuspaşa Caminin güneydoğusunda, ona 40-50 m. uzaklıktadır. Kitabesi ve vakfiyesi yoktur. Ancak yapının planından ve kubbeye geçiş sistemlerinden XIV, ikinci yarısı ile XV. Yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilir. (Acun 1996: 14).

Sivil Mimari

Sakarya ili genelinde sivil mimari örneği olarak merkez ilçe Adapazarı'nda 38, Akyazı Kuzuluk köyünde 1, Karasu merkezde 5, Pamukova merkezde 6, Sapanca merkezde 23, Taraklı merkezde 85, Geyve merkezde 1, Hendek'de 1 tescilli konutlar bulunmaktadır. Bu konutlar 19 ve 20. yüzyıl örnekleridir. Genellikle 2 yada 3 katlı olan bu yapılar malzeme olarak taş temel üzerine ağaç hatıllı bağdadi tekniğiyle yapılmış, toprak sıvalı, kırma beşik çatılı olup oluklu kiremitle (alaturka kiremit) ile örtülüdür. Plan olarak ise karnı yarık planı denilen ortada bir sofa, sofaya açılan sofalardan oluşmaktadır. Sofadan üst kata çıkan merdiven ve üst katta bir baş oda ile köşelerde daha küçük odalar yer alır. Konutlar dikey sürgülü pencerelerle aydınlatılmaktadır. Ayrıca nadir örnek olarak Taraklı'daki Fenerli Ev ve Merkez ilçedeki Sait Efendi Konağı'nda görüldüğü gibi yapının üstünde dört bir tarafı izlemeye mahsus köşk tipi (cihannüma) mekanlar bulunur. Yapıların cephelerinde kapalı yada açık cumbalar bulunur.

TÜRK DÖNEMİ ÖNCESİ ORTAÇAĞ ESERLERİ

Geyve-Kulfalar Köyü Kilise

Sakarya Müzesi tarafından tescilli sit alanları içinde yer alan Kulfalar köyü arkeolojik sit alanında bir kilise bulunmaktadır. Kilisenin yeri Kulfalar Kamışlı köyü üzerinde sağda 1880 nolu parselde yer almaktadır. Kemerleri ve örtü sistemi tuğla, beden duvarları gayri muntazam kesme taş, derz araları kireç harcından yapılmış yapı harabe halinde ayakta. Halk arasında kilise olarak bilinen yapının apsis duvarı ile kuzey ve güney duvarlarının bir kısmı ayakta. Kubbeli bazilika planı aksettiren yapının dışa taşkın yarım daire şeklinde apsisi, apsisin iki yanında üç kademeli yuvarlak kemerlerle düzenlenmiş pastafonion hücreleri bulunmaktadır.

Aynı yolun biraz ilerisinde 1219 nolu parselde bir başka büyük yapı kalıntısı bulunmaktadır.

Geyve-Kıncılar Köyü Kilise

Kıncılar, Melekşesolak ve melekşeoruç köyleri arasında kalan tepenin üzerinde üç nefli bazilikal planlı taş-tuğla malzeme ile inşa edilmiş post Bizans kilise kalıntısı bulunmaktadır. Yaklaşık örtü seviyesine kadar ayakta olan yapının üzeri muhtemelen çatı ile örtülüdür. Cephelerde yuvarlak kemerli çift sıra açıklıklı pencereler, batı cephesinde üçlü açıklıklı narteks giriş düzeni bulunmaktadır.

Kaynarca-Uzunalan Köyü Kilise Kalıntısı

Köyün Kiliselik adı verilen tepesinde temel duvarı seviyesinde kalıntıları günümüze gelmiş, doğu-batı doğrultusunda bir yapı izi mevcuttur. Yapı malzemesi temel seviyesinde taştır. Aynı köyün içinde bulunan ve köylüler tarafından kullanılan bazı mimari parçaların söz konusu kiliseye ait olabileceği düşünülmektedir.

Justinianus Köprüsü (Sangarius)

Sakarya Merkez ilçe, Maltepe mahallesi Beşköprü mevkiinde 144/951-254 numaralı hisseli parselde yer alan köprü, müze kayıtlarına göre 553 tarihinde yapılmıştır. En son 1992 tarihinde restore edilen yapı 8 büyük, 3 küçük kemer ve bu kemerleri taşıyan mahmuzlu ayaklardan oluşmaktadır. Köprü'nün doğusunda yarım daire apsisi bir yapı ile, güneydoğusunda ikinci bir yapı kalıntısı bulunmaktadır. Bu bölümün mülkiyeti özel şahsa aittir. Köprü halk arasında Beşköprü olarak bilinir. Malzemesi iri muntazam kesme taş olan yapının bugün altından Sapanca Gölünden gelip şehre su taşıyan Çark suyu geçmektedir. Ancak köprü'nün ilk inşasında Sakarya Nehri üzerinde olduğu ve nehrin yatak değiştirmesi sonucunda köprü'nün ortada kaldığı var sayılmaktadır¹⁸.

Sakarya Köprüsü

Sakarya Nehri'nin Karaapteler Köyü'nde 3-16/758 parselde yer almaktadır. Üst yapısı bugün mevcut olmayan taş köprü'nün kemer başlangıç seviyesinde 12 adet taştan ayağı mevcuttur. Taşlar horasan harcı kullanılarak örülmüştür. Köprü'nün uzunluğu yaklaşık 430m. dir. Jüstinyanus köprüsünün inşasından sonra Sakarya'nın yatak değiştirmesi sonucu ihtiyaç üzerine inşa edildiği var sayılan bu köprü'nün mimari özellikleri göz önünde bulundurularak eserin inşa tarihinin geç Ortaçağ olduğu tarafımızdan düşünülmektedir.

Alifuatpaşa'daki Muhtemel İkinci Köprü

Müze kayıtlarında Alifuatpaşa Köprüsü'nün kuzeyindeki köprüye 150 m mesafedeki adacıkta yer alan eski taş duvar kalıntılarının, bölgede ikinci bir köprü'nün varlığının söz konusu olduğuna işaret etmektedir. Bu duvar kalıntılarında malzeme olarak taş ve kireç harcı kullanılmıştır. Bir kaynakta M. 562 yıllarında Bizans İmparatoru Jüstinyen tarafından Sakarya'yı aşmak için Geyve boğazında bir köprü yapıldığı belirtilmiştir¹⁹. Müze kayıtlarında da bu kalıntıların söz konusu köprüye ait olabileceği belirtilmiştir.

Paşalar Kalesi

Pamukova ilçesi Paşalar köyü mevkiinde G. 24.d.4 pafta sınırları içindedir. Ovaya hakim ulaşılması güç yükseklikte bir tepe üzerine kurulmuş kale büyük oranda taş, kısmen de tuğla kullanılarak inşa edilmiştir. Sur duvarlarının dış kısmı muntazam kesme taşla, iç dolguları ise gayri muntazam zaman zaman moloz taşla örülmüştür. Derz araları Kireç harcı içine tuğla kırıntıları karıştırılarak yapılmıştır. Beden duvarlarında zaman zaman muhtemelen Roma dönemine ait devşirme malzemenin kullanıldığı da görülmektedir. Büyük oranda tahrip edilmiş yapının mevcut kısımları harap durumdadır. Kalenin kuzeybatı duvarında Geç Roma dönemi sütun ve sütun kaideleri, mezar stelleri, sunak parçaları devşirme olarak kullanılmıştır. Takriben 9-10m. aralıklarla duvarlar üzerinde burç kalıntıları bulunmaktadır. Muhtemelen burçlar beşgen planlıdır.

Harmantepe Kalesi

Küçük Söğütlü'den Akçakamış Köyü'ne giden yoldan sol tarafa dönülerek kaleye ulaşılır. Yaklaşık yuvarlak planlı olan kale yöresel taşlarla inşa edilmiştir. Duvar kalınlığı 2m. yüksekliği ise arazinin durumuna göre 8-10m. arasında değişmektedir. Beden duvarları üzerinde toplam 6 burcu bulunan kalenin farklı yönlerde ve farklı boyutlarda beş adet yuvarlak kemerli girişi vardır. Ana giriş kapısı güneydedir. Diğerleri tali girişlerdir. Geç Bizans döneminde Sakarya nehri boyunca bir dizi kaleden biri olan Harmantepe Kalesi'nin Bizans'ın doğu sınırını korumak amacıyla 12 veya 13. Yüzyıllarda yapılmış karakol ve gözetleme kuleleri niteliği taşıyan savunma yapılarından biri olabileceği düşünülmektedir.

Seyfler Kalesi

Ferizli sınırları içinde Çark deresinin Sakarya Nehri ile birleştiği yerin yakınında Çark suyu kenarında yer almaktadır. Büyük oranda tahrip olmuş olan kalenin sur duvarlarına bağlı iki adet burç kalıntısı kısmen ayakta. Kalenin duvarları toprak seviyesine kadar yıkılmıştır. Ancak izler takip edildiğinde burçların duvarlar üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Yuvarlak planlı olan burçların duvarları dış yüzeyde muntazam kesme taş, araları moloz taş dolgu ile örülmüştür. Derzlerde bağlayıcı olarak kireç harcı içine tuğla harcı karıştırılmıştır. Burçlar üzerinde yer yer mazgal delikleri de görülmektedir.

Adliye Kalesi

Adliye Köyünün 1.5 km. güneyinde bulunan harabe halindeki kalenin duvar yüksekliği yaklaşık 6m. ye ulaşmaktadır. Kalenin Sakarya boyundaki diğer kaleler gibi XII-XIII. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir.

Bu kalelerden başka Poyrazlar Köyü yakınında, Domuz tepe ile Tersiyer tepeleri üzerinde Kayalar Mahmudiye köyünün doğusunda, Sapanca Kurtköy'de, Geyve boğazında Şerefiye mevkiinde (Çobankale) ve Mekece'de, Söğütlü'de ve Karasu Tuzla'da de muhtemelen birer kale ve kalıntıları bulunmaktadır.

Geyve-Bozören Köyü'ndeki Tavus Kuşlu Kabartma

Bozören köyündeki köy çeşmesi önündeki tavus kuşlu kabartma, Selami Kiraz'ın evinin yanında yol kenarında yer alan sunak ve Ömer Şentürk'e ait evinin köşesinde yer alan ve temel taşı olarak kullanılan kitabeli sunak bulunur. Eserlerin Bizans dönemine ait olduğu düşünülmektedir.

Geyve-Koruköy (Sarayköy)'de Ortaçağ Mimari Plastik Malzemeleri

Köy içinde çok sayıda bizans dönemine ait dağınık halde yapı malzemeleri ile karşılaşılır. Bunlar arasında altar parçası, sütun ve sütun başlıkları ve bunlar gibi mimari plastik bulunmaktadır. Bunların bir kısmı köylüler tarafından köy evlerinin temellerine yapı taşı olarak kullanılırken, bazıları da dibek taşı vb. gibi amaçlarla kullanılmaktadır.

Hayrettin Beldesi'nde Roma Anıtı

Adapazarı-Bilecik yolunun Hayrettin mevkiinde yolun sağ tarafından yukarı ayrılan ve bağlara giden patika yoldan ulaşılan anıt, taştan yapılmış yaklaşık 150x150 cm kesitinde bir taş küttleden oluşmakta olup, üzerinde kırma çatılı bir kapak, yan cephelerinde üçgen alınlıkları ve köşelerin akroterleri bulunur. Defineciler tarafından yoğun şekilde tahrip edilmiş olan eserin etrafında dinamit patlatılmıştır.

¹ EV.KK. İzmit Esas Defteri, 144 no. 142-144. sıra

² Abdülkadir Dündar, *Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi 18-19. yüzyıl*, Ankara 2000: 208-209

³ Ekrem Hakkı Ayverdi *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855(1408-1451)*, İstanbul 1983 sayfa 169 da "Ev.K. K. Mücedded Anadolu 5/13, 179" şeklinde nakleder.

⁴ Bu köyler şimdi yoktur.

⁵ Ömer Lütfü Barkan, "Kolonizatör Dervişler", *Vakıflar Dergisi*, II, 1942, s. 353

⁶ Ayverdi 1983, III: resim 461-465

⁷ Ayverdi, age, s. 282, resim 465-468

⁸ Ayverdi, III: resim 469

⁹ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, C. I:146, İstanbul 1966.

¹⁰ Ayverdi 1983, V: s. 140, resim 192-194

¹¹ Ayverdi, I, 1966: 189.

¹² Mehmet Zillioğlu, *Evllya Çelebi Seyahatnamesi*, (Çev. Üçdal Yayıncılık), İstanbul 1984: 474

¹³ Sapanca 2000, s. 34.

¹⁴ Acun, 1996: 19; Sakarya 1967: 123.

¹⁵ Acun 1996: resim 19-20.

¹⁶ Şerife Özdoğru, Göynük ve Taraklı'da Türk Mimari Eserleri, Eskişehir, 1999: 23.

¹⁷ Acun a.g.e. 21, 26,28

¹⁸ Hülya Hasköylü, *Adapazarında Jüstinyanus Köprüsü*, İstanbul Ü. Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul, 1967.

¹⁹ Muzaffer Erendil, *Sakarya*, İstanbul, 1982: s. 47

1911

The first part of the paper deals with the general principles of the subject, and the second part with the details of the method.

The author has shown that the method is applicable to a wide range of cases, and that it is a simple and reliable one.

The results of the investigation are given in the following table, and it will be seen that the method is applicable to a wide range of cases.

The author has shown that the method is applicable to a wide range of cases, and that it is a simple and reliable one.

The author has shown that the method is applicable to a wide range of cases, and that it is a simple and reliable one.

The author has shown that the method is applicable to a wide range of cases, and that it is a simple and reliable one.

The author has shown that the method is applicable to a wide range of cases, and that it is a simple and reliable one.

The author has shown that the method is applicable to a wide range of cases, and that it is a simple and reliable one.

IV Cumhuriyet Dönemi'nde Sakarya Basını

Yrd. Doç. Dr. Enis ŞAHİN

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ, FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ

Cumhuriyet dönemi Adapazarı ve Sakarya kavramlarını, bir bütünün iki parçası olarak ele alıp incelemek gerekmektedir. Sakarya Vilayeti'nin teşkil edilme tarihi olan 1954'e kadar, bölge için Adapazarı kavramı etkin bir şekilde kullanılıyordu. Adapazarı bu sırada Kocaeli Vilayeti'ne bağlı büyük bir ilçe durumundaydı. Aynı dönemde Sakarya tabiri, daha çok nehir merkezli ve tarihî misyonu nedeniyle tercih ediliyordu. Fakat 1954 yılından itibaren, Sakarya adı bölgenin tamamını temsil eder bir konuma yükselmiş, Adapazarı ise bu vilayetin merkezi için kullanılmaya başlanmıştır. Bütün bu nedenlerden dolayı, Cumhuriyet dönemi Sakarya basını konusunu, vilayet olmasından önce Adapazarı ve sonrasında Sakarya olmak üzere iki kısımda incelemek yerinde olacaktır.

Sakarya Vilayeti'nin teşkil edilmesinden önceki Adapazarı basınının ilk evreleri hakkında, - en azından şimdilik - çok sağlıklı bilgilere ulaşmak mümkün değildir. Zaten öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki, Türkiye'deki yeni şehirlerden birisi olan Adapazarı, bu özelliğinden dolayı, şehirleşme konusunda olduğu gibi, Osmanlı devleti döneminde çok köklü bir basın faaliyetine de sahne olamamıştır. Adapazarı'ndaki basın faaliyetlerinin, genel olarak 20. yüzyıla birlikte başladığı kabul edilmektedir. Hatta bu konudaki ilk bilgiler, söylenti tarzında olup, çok sağlam kaynaklara dayanmamaktadır. Bu yüzden de zaman zaman büyük yanlışlıklar yapılmaktadır.

Mesela yakın zamanda basıldığı bilinen tarihsiz bir Sakarya yıllığında, basınla ilgili olarak, "İl olduğu 1954 senesine kadar Kocaeli iline bağlı büyükçe bir ilçe olan Adapazarı'nda, basın alanında rastlanan ilk yayın, 1909'da Teotik/Teorik adlı bir yazar tarafından Ermenice yayınlanan Yergir (Memleket) adlı gazetedir"¹ denilmektedir. Yine 1998 yılında Sakarya Valiliği tarafından hazırlanan bir yıllıkta benzer bilgiler vardı². Ancak bunlar çok sağlam kaynaklara dayanmadığından, ihtiyatla ele alınmalıdır³. İşin asıl ilginç tarafı, resmî yayın niteliğinde olan bu yıllıkların, doğruluğu ispatlanmamış çok iddialı bilgileri, "tamamen doğruymuş gibi" sunmuş olmalarıydı.

Hepsi bir yana, alıntı yapılan metindeki ifadeler tamamen söylenti tarzındadır ki, bu da yeni ve kuvvetli bir ihtimali ortaya çıkarmaktadır. Ermenilerin 1880'li yıllardan itibaren Osmanlı devletine karşı isyan bayrağı açtıkları bilinen

bir gerçektir. Onlar bu tarihten itibaren ihtilalci fikirlerini yaymak için önemli çalışmalar içerisinde de bulunmuşlardır ki, bu amaçla basın gücü de azamî ölçüde kullanılmıştır. İşte Yergir gazetesi de bunlardan birisidir. Bu gazete başta İstanbul olmak üzere bazı büyük Osmanlı şehirlerinde de basılmakta olan önemli bir yayın organıydı. 1900'lü yılların başlangıcında Adapazarı'nda bir matbaa olmadığı dikkate alınırca, böyle bir gazetenin bu şehirde basılmasının zor olduğu sonucuna varılabilir. Bu da, söz konusu bu gazetenin basılı bir şekilde başka bir şehirden, kuvvetle muhtemel İstanbul'dan getirilip, Adapazarı'ndaki Ermeniler arasında dağıtımının yapılması ihtimalini mümkün kılmaktadır. Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, bazı eserlerde belirtildiği üzere, Adapazarı'ndaki ilk yayın organı olarak bahsedilen Yergir adlı Ermeni gazetesinin, şehrin ilk gazetesi olması çok zor bir olasılıktır. Elde mevcut bilgilerden daha kesin sonuçlara ulaşmak şimdilik mümkün değildir.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, Adapazarı basını hakkında daha farklı bilgilere ulaşılmaktadır. Doğruluğu tam olarak ispatlanamamış olan bu bilgilere göre, 1916 yılında şehirde Zurna adlı bir gazete yayımlanmaya başlanmıştır. Mizahî bir gazete olan Zurna, öğretmenlik yapan Demir Ali ve mühendis olan Cemil Beyler tarafından çıkartılmakta idi. Haftalık olarak çıkartılan Zurna gazetesi, çok uzun süre yayımlanamamış, muhtemelen Millî Mücadele yıllarına kadar yayın hayatını bir takım kesintilerle devam ettirebilmiştir. Bu iki müteşebbis kişinin, söz konusu bu gazeteyi Adapazarı'nda basıp-basmadıkları, başka bir ifadeyle şehirde o dönemde herhangi bir matbaa bulunup-bulunmadığı da tam olarak bilinmemektedir⁴.

Millî Mücadele dönemiyle birlikte, Adapazarı'nın basın tarihi konusundaki ilk kesin bilgilere ulaşılmaya başlanmıştır. Yukarıdaki muğlak malumatı müteakiben, Adapazarı'nda yayımlandığı kesin olarak bilinen ilk yayın organının, "Adapazarı Gazetesi" olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu konuda çalışma yapan pek çok araştırmacı, Adapazarı gazetesinin, şehir basınının ilk mahsulü olduğunda hemfikir bulunmaktadır⁵. Bu gazetenin, Adapazarı'nda basın hayatının başlangıç noktası olduğu bilindiğine göre, Sakarya basınının da hemen hemen Cumhuriyet Türkiye'si ile yaşıt olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Başka bir ifadeyle Sakarya basını Türkiye Cumhuriyeti dönemiyle birlikte ortaya çıkmaya ve inkişaf etmeye başlamıştır. Aynı fikirde olan Fındıkoğlu, bu durumu şu şekilde izah etmektedir: "Osmanlı devrine maledilecek bir matbuatın bulunup – bulunmadığını tecessüs konusu olarak bir tarafa bırakır, 1919-1923 arası devreyi de Cumhuriyeti hazırlayıcı bir safha olarak düşünürsek, Sakarya gazeteciliğini tamamıyla Cumhuriyet Türkiye'si'nin matbuat kütüğüne geçirmek icap ediyor"⁶.

Şehrin ilk matbuat eseri olduğu kabul edilen Adapazarı gazetesi, 7 Mart 1919 tarihinde⁷ Adapazarı kazasında haftalık⁸ olarak yayımlanmaya başlamıştır⁹. Gazetenin başlık altı yazısında, "şimdilik haftada bir neşr olunur" ibaresinin mevcudiyeti, haftalık olarak yayımlandığını doğrulamaktadır¹⁰. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun ifadelerine göre, şehrin ilk yayın organı olan Adapazarı gazetesinin yayın hayatı 18 yıl kadar devam etmiştir¹¹. Bu duruma

göre gazete 1937 yılına kadar yayımlanmıştır. Tütengil'in Türkiye Bibliyografyası'na dayanarak aktardığı bilgilere göre, gazetenin 1937 yılında son bulmasının sebebi, kapatılmış olmasıdır¹². Adapazarı gazetesi, muhtemelen Millî Mücadele yıllarının sıkıntılarından dolayı düzenli bir şekilde yayınlanamamıştır. Mücadelenin tamamlanmasından sonra daha düzgün bir yayın hayatı olmuştur. 5 Mart 1931 tarihinde gazetenin 315 sayılı nüshası yayınlanmıştır¹³.

Adapazarı gazetesinin imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü Ahmed Asım Bey idi¹⁴. Ahmed Asım Bey aynı zamanda başmuharrirlik görevini de ifa ediyordu. Neşriyat müdürlüğünü ise Hayri Bey adında bir zat üstlenmişti¹⁵. Ayrıca Nevruz ve Şerif Bey adında iki kişinin de gazetede muharrir olarak görev yaptıkları bilinmektedir¹⁶. Adapazarı gazetesi 1927 yılından itibaren Mehmed Emin Bey tarafından idare edilmeye başlandı. 1930'lu yıllardan itibaren gazetenin yönetimi Asım Bey adındaki bir kişiye geçmiştir¹⁷.

İki ile dört sayfa¹⁸ arasında yayımlanan gazetenin her sayfasında üçer sütun bulunmaktaydı. İdare ve baskı yeri, Adapazarı'nda park karşısındaki İstikbal matbaası olarak kayıtlıydı. 1924 ve 1925 yıllarındaki satış fiyatı ise "100 pare" idi. Yayın politikasını yansıtan şu ifadeler de çarpıcıdır: "Menafi-i umumiyye hadim makalâta sahifelerimiz açıktır". İçerik olarak ele alındığında, Adapazarı gazetesinin, doğal olarak şehir haberlerine ağırlık verdiği görülmektedir. Kasabalara ait az sayıda haber de, nüshalarında yer almaktaydı. Zaman zaman İstanbul merkezli haberler de gazetenin sütunlarında bulunmaktaydı. Haricî haberler kısmında ise, dünyada meydana gelen önemli gelişmelere, az da olsa değinilmekteydi¹⁹. Adapazarı ve dolayısıyla Sakarya basını için son derece önemli olan bu gazetenin, tespit edilebilen elde mevcut sayıları²⁰ ne yazık ki çok sınırlı olup, sadece üç adettir.

8 Haziran 1937 tarihinden itibaren Yeni Adapazarı adlı gazetenin yayımlanmasıyla birlikte, Adapazarı gazetesinin de tarihe mal olmuş olduğu²¹ konusunda bilgiler bulunmaktadır. Ancak bunlara ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Zira bu bilgiden, Adapazarı gazetesinin 8 Haziran 1937'den itibaren yayınlanmadığı sonucu çıkarıldığı halde, bu gazetenin Aralık 1937'de halâ yayında olduğu bilinmektedir²². Ancak bu tarihten sonra Adapazarı gazetesinin akıbeti hakkında sağlıklı bilgilere ulaşılamamaktadır.

Adapazarı'nda yayımlandığı kesin olarak bilinen bu süreli yayın hakkında ilk olmasından dolayı geniş bilgi verdikten sonra, "Sakarya" adının basında kullanılmaya başlanması konusuna da değinmek gerekmektedir. Kocaeli Vilayeti'ne bağlı bir kaza durumundaki Adapazarı'nın, 1954 yılında Sakarya Vilayeti'nin merkezi olmasından önce de, Adapazarı basınında "Sakarya" adı, çoğu zaman bir özlem olarak, dergilere ve gazetelere ad olmuştur. 1954 yılı ve sonrasında, bu adın bazı ön ve son ekler şeklinde kullanılıp, yaygınlık kazandığı görülmektedir. Bu gelişmeler kronolojik olarak takip edildiğinde ortaya çıkan tablo şudur: Adapazarı basınında 1943 yılında bir "halkevi dergisi" olarak görülen "Sakarya"dan sonra, 1947'de "Bize Göre Sakarya" ve 1950'de de "Sakarya" gazeteleri yayımlanmıştır. Vilayetin kuruluş

tarihi olan 1954 yılı, "Sakarya Postası" ve "Demokrat Sakarya" gazetelerinin yayın hayatının da başlangıcıdır. 1954 yılı sonrasında ise, "Sakarya Ekspres" (1957), "Sakarya" (1959), "Yeni Sakarya" (1962), "Sakarya Postası" (1966) gazeteleri ve "Sakarya" (1967) dergisi yayın hayatına başlamışlardır.

Sakarya basını dışında "Sakarya" adının kullanılmasına gelince, bu konudaki öncelik, 15 Kasım 1925 tarihinde yayımlanmaya başlayan Eskişehir kaynaklı Sakarya gazetesindedir. 1934 yılında da yayında olduğu görülen bu gazeteden sonra, yine Eskişehir'de "Sakarya" (1946) ve "Sakarya Postası" (1954) adlı gazeteler yayınlanmıştır. 1946 tarihli "Sakarya" gazetesi bunlar arasında en uzun yayın süresine sahip olmuştur. Eskişehir'den başka Ankara'da "Sakarya" (1958) ve Polatlı'da "Yeni Sakarya" (1962) gazeteleri de, Sakarya basını dışındaki kullanımına verilebilecek örneklerdendir. Adını, Türkiye'nin büyük ve tarihi misyona sahip olan bir nehrinden alan gazete ve dergilerin geniş bir alanda görülmesi, aslında son derece olağandır. Ancak merkezi Adapazarı olan vilayetin Sakarya olarak adlandırılmasında, tabiatın ve coğrafyanın payı kadar, bunu sürekli şekilde dile getiren basının da yeri olduğunu kabul etmek gerekmektedir²³. Üstelik Türkiye Cumhuriyeti Tarihi için Sakarya adının taşıdığı mana, onun sürekli olarak kullanılmasının ve kullanılmak istenmesinin nedenlerini de hiçbir izaha gerek kalmaksızın aşikâr bir surette ortaya koymaktadır.

Adapazarı – Sakarya basınının "ilk"lerini ve "Sakarya" adının basında kullanılmaya başlanmasını bu suretle izah ettikten sonra, sıra Sakarya matbuatını oluşturan gazete ve dergilerin gözden geçirilmesine gelmiştir. Bu yapılırken de şehrin yazılı basın boyutunun tamamını görebilmek amacıyla, gazete ve dergi ayırımına gidilmemiş, bültenler dışındaki tüm süreli yayın organları birlikte gösterilmeye çalışılmıştır. Bu aşamada sadece, Sakarya basınının, vilayetin teşkil edilmesinden önce ve sonra şeklinde ikiye ayrılması uygun görülmüştür. Bu, iki dönem arasındaki bariz farklılıkları görebilmek amacıyla yapılmıştır.

1954 yılından önce Sakarya basınının ilk bölümü olan Adapazarı basınıni oluşturan yayın organlarını, zaman dizimine göre şu şekilde sıralayabilmek mümkündür²⁴:

Millet dergisi: Millet mekteplerinin yayın organı olup, ilk sayısı 1 Şubat 1929 tarihinden itibaren 15 günde bir çıkartılmıştı. İmtiyaz sahibi ve başmuharriri Nedim ve sorumlu müdürü M. İhsan Bey adındaki kişilerdi²⁵. Yazı işleri müdürleri ise, Nuri Doğan ve Fuat Beylerdi²⁶. Derginin kısa bir yayım süresi olmuş ve 1930'da kapatılmıştır²⁷. Ancak bir bilgiye göre de, Millet dergisinin yayın hayatı 1937'lerde halâ devam etmekteydi²⁸.

Yeni Adapazarı gazetesi: İlk sayısı 8 Haziran 1937 tarihinde neşredilmiştir. Toplam olarak 46 nüsha yayımlanmış ve yaklaşık olarak 10 aylık bir yayım süresine sahip olmuştur²⁹. Gazete, Dr. Nuri Abdi Rona ve Eczacı Asım Hamdi Beylerin kontrolündeydi³⁰.

Sakarya dergisi: Sakarya Halkevi'nin yayın organı olarak, 1 Mart 1943

tarihinden itibaren çıkarılmaya başlandı³¹. İzmit'teki Marmara matbaasında basılan Sakarya dergisinin imtiyaz sahibi Dr. Ruhi Soyer, idare ve neşriyat müdürü de Muzaffer Balcıoğlu idi³². Dergi sadece altı nüsha çıkarılabiliyordu.

Köycüler dergisi: "Köycüler: Arifiye Köy Enstitüsü Aylık Fikir Dergisi" adıyla yayınlanmıştır. Elde mevcut nüshalarından anlaşıldığı kadarıyla Köycüler dergisi 1944-45 yıllarından itibaren çıkarılmaya başlanmıştı. Tamamen "el emeği" olarak neşredilmekteydi. Kapağındaki resme ve yazısına varıncaya kadar el ile çiziliyor ve yazılıyordu. İç kısımlarının dizgisi ise daktilo ile gerçekleştiriliyordu³³. Kaç sayı neşredildiği ve ne zamana kadar çıkarıldığı ise kesin olarak bilinmemektedir.

Adapazarı gazetesi: 23 Nisan 1946 tarihinde yayımlanmaya başlamış olan haftalık bir gazetedir³⁴. Başlangıcından son nüshasına kadar haftalık olarak neşredilmiştir. Adapazarı'nda halk pazarının yapıldığı gün, yani Salı günleri okuyucusuna takdim edilmiştir. Toplam 82 sayı neşredilmiş olup, yaklaşık olarak 1.5 yıl yayında kalmıştır. Son sayısı 21 Ekim 1947 tarihlidir³⁵. Sahibi ve yazı işlerini fiilen idare eden neşriyat müdürü Hüseyin Vahdettin Er idi. İdarehanesi ilk sayılarda, Adapazarı merkezinde bulunan Uzunçarşı, no. 9'daki Necip Güllü matbaası gösterilmekteydi³⁶. Başlangıçta bu matbaada basılan gazetenin, sonraki nüshalarının basımı sırasıyla, İzmit'teki Ahmet Fevzi³⁷ ve İstanbul'daki Millî Mecmua basımevlerinde yapılmıştır³⁸.

Ada Postası gazetesi: 29 Ekim 1946 tarihinde, "Ada Postası, Haftalık Siyasî Gazete" adıyla ilk sayısı neşredilmiştir³⁹. Sahibi ve yazı işlerini idare eden kişi Lebib Kökçü idi⁴⁰. İlk etapta haftalık yayınlanan gazete, sadece halk pazarı olan Salı günleri çıkmaktaydı⁴¹. Sonraları haftada iki defa⁴², Salı ve Cuma günleri⁴³ neşredilmiştir⁴⁴. Adapazarı merkezdeki Uzunçarşı'da yer alan Necip Güllü matbaasında basılıyordu⁴⁵. Orta boy ve siyah-beyaz olarak çıkarılan gazetenin, zaman zaman sadece ismine ait klişe kırmızı renkli olarak basılmıştır⁴⁶. 2 Kasım 1951 tarihli son nüshasının sayı numarası 363'tür. Beş yıllık bir yayın hayatı olmuştu⁴⁷.

Bize Göre Sakarya gazetesi: İlk nüshasının yayımlanma tarihi 26 Aralık 1947'dir. İstanbul'da basılan ve yayımlanma süresi belli olmayan gazetenin, sadece bir sayı neşredildiği anlaşılmaktadır⁴⁸.

Demokrat Adapazarı gazetesi: 5 Ekim 1948 tarihinde ilk nüshası yayınlanmıştır⁴⁹. Toplamda 50 nüsha neşredilmiştir. Son sayısı ise 20 Aralık 1949 tarihini taşımaktadır⁵⁰. Sadece bir yılı aşkın bir süre yayımlanmış olan Demokrat Adapazarı gazetesinin sahibi Ekrem Alican ve yazı işlerini fiilen idare müdürü de Zeki Arar idi. Sırasıyla İstanbul'daki Millet⁵¹, Teziş⁵² ve Millî Mecmua basımevlerinde basılmıştır⁵³. Demokrat Adapazarı da, diğer şehir gazetelerinin çoğunluğu gibi, sadece Salı günleri yayınlanıyordu⁵⁴. Büyük boy⁵⁵ ve orta boy olarak neşredilmiştir⁵⁶. Gazetenin başlığı zaman zaman kırmızı siyah renklerle karışık bir surette yayınlanıyordu⁵⁷. Gazete, Demokrat Parti'nin şehirdeki yayın organıydı.

Zurna gazetesi: Onbeş günde bir yayımlanan mizahî bir gazetedir.

Sadece üç sayı çıkmıştır. İlk nüsha, Adapazarı'nın kurtuluş günü olan 21 Haziran 1949 tarihini taşımaktadır. Sonraki sayılar ise 5 Temmuz ve 19 Temmuz 1949 tarihidir. Gazeteyi, A. Er ve A. Naim Karacaoğlu adında iki kişi neşretmiştir. İstanbul'daki Ege matbaasında basılmıştır. 1916 yılında aynı isimli mizahî bir gazetenin "muğlak yayınından" yukarıda bahsedilmiş olmasına rağmen, 21 Haziran 1949 tarihli ilk nüshasında şu ilginç ifadeler mevcuttur: "Bu gazete mizahî olarak şehrimiz ve havalisinde ilk defa çıkmak şeref ve mesuliyetini taşımaktadır"⁵⁸. Bu da, 1916 tarihli Zurna'nın durumunu iyice tartışmalı bir hale getirmektedir.

Vahdet gazetesi: İlk ve tek nüshası 5 Nisan 1950 tarihinde İzmit'te yayımlanmıştır. Aynı isimli bir gazete, 1951 yılında Adapazarı'nda neşredilecektir⁵⁹.

Yeni Zurna gazetesi: Haftalık olarak çıkan bu gazete, toplam 12 nüsha yayımlanmıştır. İlk nüshası 23 Eylül 1950 ve son nüshası 16 Aralık 1950 tarihini taşımaktadır. Söz konusu bu gazete İzmit'te basılıyordu⁶⁰.

Sakarya gazetesi: İlk nüshası 26 Ekim 1950 tarihini taşıyan bu gazete haftalık olarak yayın hayatına başlamıştır⁶¹. Ancak 13. sayıdan sonra zaman zaman haftada iki kez, bazen de bir kez yayınlanmıştır⁶². Hatta nadir durumlarda 3-4 haftada bir neşredilmiştir⁶³. Toplam 74 sayı çıkmış olup, son nüshasının tarihi 8 Nisan 1952'dir⁶⁴. Gazetenin sahibi ve yazı işlerini fiilen idare eden kişi olarak M. Müjdat Tolun adı kayıtlıdır⁶⁵. Sakarya gazetesinin idarehanesi Adapazarı merkezindeki İstasyon caddesinde bulunuyordu⁶⁶. Gazete büyük boy ve sekiz sayfa olarak yayınlanmaktaydı⁶⁷. İstanbul'da⁶⁸ ilk önce Sulhi Garan⁶⁹, sonra da Anıl matbaasında basılmıştır⁷⁰. Sakarya gazetesi, ilk birkaç sayı hariç, Salı günleri çıkarılmıştır⁷¹. Sakarya Vilayeti'nin teşkiline uzun bir süre olmasına rağmen, Adapazarı merkezli olarak bir vilayetin teşkil edileceğini dört yıl öncesinden okurlarına müjdeleme basiretinde de bulunan yine Sakarya gazetesi olmuştur⁷².

Laf Ebesi dergisi: 16 Aralık 1950 tarihinden itibaren Akyazı'da yayınlanmaya başlamış olan haftalık dergidir⁷³. Kısa sayılabilecek bir yayın hayatı olmuş ve 6 Haziran 1952'de neşredilen 6. sayısı ile birlikte yayını sona ermiştir. İlk dört sayısı Akyazı'da, son iki sayısı Adapazarı'nda basılmıştır⁷⁴.

Vahdet Kocaeli Postası gazetesi: Haftada iki defa yayımlanmış ve sadece iki nüsha çıktığı tespit edilmiştir. İlk nüshası 15 Haziran 1951 tarihidir⁷⁵.

Adapazarı Akşam Haberleri gazetesi: Adapazarı'nda sadece matbu evrak işi yapan matbaaların yanı sıra, aynı zamanda gazete neşredebilecek basımevlerinin kurulmaya başlanması 1951 yılında gerçekleşti ve bu tarihten sonra günlük gazetelerin neşrinde önemli artış oldu. Bu tür gazetelerin öncüsü "Adapazarı Akşam Haberleri" gazetesidir⁷⁶. İlk nüshası 6 Aralık 1951 tarihini taşımaktadır⁷⁷. Pazar günleri hariç olmak üzere günlük olarak yayımlanan siyasi akşam haberleri gazetesi olarak yayına başladı. Gazetenin kendi matbaasında basılıyordu. Akşam Haberleri gazetesi, önemli hadiseler meydana geldiği dönemlerde, bir günde iki farklı baskı yapmak suretiyle, Adapazarı'nda bir ilki

daha gerçekleştirmiş oldu⁷⁸. İlk yayına başladığı vakit, sahibi ve neşriyatı idare eden yazı işleri müdürü, dönemin gazeteciler cemiyeti başkanı da olan Selami Savaş idi⁷⁹. Gazetenin en dikkate değer özelliklerinden birisi de, Adapazarı'nda bilimsel gazetecilik geleneğinin önderliğini yapmış olmasıdır. Sakarya basınında isim yapan ve hatta ulusal basında yer alan bazı gazeteciler, bu gazeteden yetişmiştir⁸⁰. Bu haliyle bir gazeteci okulu rolü de oynamıştır. Ancak söz konusu bu gazetenin, küçük boyda çıkmaya başlaması ve zaman içerisinde kadrosundaki elemanların azalması, gücünü de etkilemiştir. 2004 yılı baharı itibarıyla 8 sayfa olarak yayınlanan Adapazarı Akşam Haberleri gazetesinin sahibi Abdullah Özden'dir⁸¹. Gazetenin kadrosu ise şu kişilerden oluşmaktadır: "Genel yayın müdürü Orhan Polatlı, yazı işleri müdürü Meryem Büryan ve teknik müdür Ümit Selman". Adapazarı Akşam Haberleri gazetesi, halen kendi matbaasında basılmaktadır⁸². Şehrin, yayında olan en uzun ömürlü gazetesidir.

Yeni Ada Postası gazetesi: İlk nüshası 23 Nisan 1952'de yayımlanmıştır⁸³. 21 Aralık 1961 tarihindeki 2896 numaralı sayıya kadar günlük çıkmıştır. 2897 numaralı 4 Ocak 1962 tarihli nüshadan itibaren haftalık olarak neşredilmeye başlanmıştır⁸⁴. Sahibi, başmuharriri ve yazı işlerini fiilen idare eden mesul müdür olarak Sami Güllü adı kayıtlıdır. İdarehanesi, Adapazarı merkezinde bulunan Uzunçarşı'daki Kuyumcular sokak, no. 9'da idi. Basıldığı matbaa ise, yine Adapazarı'ndaki Necip Güllü matbaasıydı⁸⁵. Yeni Ada Postası şehrin uzun ömürlü gazeteleri arasında yer almış⁸⁶, ancak 18 Ağustos 1966 tarihinde kapatılmıştır⁸⁷.

Bu ayrıntılı listeden de anlaşıldığı üzere, 1919 ile 1954 yılları arasındaki 35 yıllık süre zarfında Adapazarı'nda basılan veya şehir dışında Adapazarı için basılan toplam 18 adet gazete ve dergi mevcut olmuştur. Ancak bunların büyük bir çoğunluğu birbirlerinden farklı zamanlarda yayımlanmış, şehirde aynı anda neşredilen gazete sayısı, genelde 2-3 veya 3-4 seviyelerinde kalmıştır. Bu durum, Adapazarı'ndaki basın hayatının, sayı itibarıyla 1954 yılı öncesi çok zengin olmadığına da önemli göstergesidir.

Bu açıklamalardan sonra, Sakarya basınının 1954 yılından⁸⁸ sonraki ikinci kısmına ait yayın organlarını, kronolojik olarak göre şu şekilde sıralayabilmek mümkündür:

Hakikat gazetesi: İlk sayısı 8 Şubat 1954 tarihinde yayımlanmış olan günlük gazetedir⁸⁹. Gazetenin sahibi Necmi Dardağan⁹⁰, sorumlu müdürü ise Şemi Dardağan idi⁹¹. Yazı işlerini idare eden mesul müdür olarak Adnan Kutluer'in adı kayıtlıydı. Gazetenin idarehanesi, Adapazarı merkezindeki Uzunçarşı'da bulunuyordu⁹². Bu gazeteye ait bilgilere biraz şüpheyle yaklaşılmakla birlikte⁹³, "kabel görmüş" eldeki verilere göre, gazetenin 30 Aralık 1956 tarihli son nüshasının numarası 862'dir⁹⁴. Ancak bu bilgilerde de kesinlik bulunmamaktadır. Çünkü son nüshası Aralık 1956 olarak gösterildiği halde, gazetenin Eylül 1957'de yayınına hala devam ettiği anlaşılmaktadır⁹⁵.

Sakarya Postası gazetesi: İlk nüshası 19 Şubat 1954'de yayımlanmıştır⁹⁶. Haftada iki defa, Salı ve Cuma günleri neşredilen bir gazete

olarak yayın hayatına başlamıştır⁹⁷. Gazetenin sahibi ve yazı işlerini fiilen idare eden kişi Fehmi Hız idi. Sakarya Postası'nın idarehanesi, Adapazarı merkezindeki Bankalar caddesinde bulunan Bakırcılar çarşısı içinde yer alıyordu. Dizildiği ve basıldığı yer ise İstanbul'daki Teziş matbaasıydı. 5 kuruş fiyatla okuyucularına ulaşan gazete, küçük boy ve beş sütun halinde neşrediliyordu. "Sakarya Postası"nın şiarı, "hep bu vatan için" ibaresi idi⁹⁸. Sakarya Vilayeti'nin teşkil edilmesinden sonra, 16 Ağustos 1954'ten itibaren günlük olarak çıkmaya başlamıştı. 14 yıllık yayın hayatından sonra 5518 numaralı son sayısı 22 Ocak 1966 tarihinde neşredilmişti⁹⁹.

Demokrat Sakarya gazetesi: İlk sayısı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Sakarya Vilayeti'nin teşkil edilme kararının kabul edilmesinden 3 gün sonra, 17 Haziran 1954 tarihinde yayınlanmıştır¹⁰⁰. Pazar günleri hariç, günlük olarak neşredilmiş ve Adapazarı'nın o günlerde yayında olan 14. gazetesi olmuştur¹⁰¹. Sahipleri Sıtkı Aldinç ve Hasan Bıçak (Uyar) olarak kayıtlıdır¹⁰². Sorumlu müdür Fahri Çatallar¹⁰³ ve bir süre sonra yazı işlerini fiilen idare eden sorumlu müdür Orhan Şevki Aldinç olmuştur¹⁰⁴. Son nüshasında ise, yazı işleri sorumlusu Nusret Özgen idi. Bu sayıya göre, idarehane, tertip ve baskı yeri olarak, "Yeni Sakarya matbaası, Bakırcılar çarşısı, No. 4/8, telefon 1105, Adapazarı" kaydı mevcuttu¹⁰⁵. Yayınını 8 yıl kesintisiz bir şekilde devam ettirmiş ve Demokrat Sakarya adıyla son kez 18 Nisan 1962'de neşredilmişti¹⁰⁶. Gazete bir gün sonra "Yeni Sakarya" adıyla okuyucularına ulaşacaktır¹⁰⁷. Bu isim değişikliğinde, Sıtkı Aldinç'in gazeteden ayrılması etkili olmuştur¹⁰⁸. Sakarya basınında en uzun süreli ve düzenli olarak yayınlanan gazetelerden birisi olmuş ve özellikle Sakarya Vilayeti'nin teşkil edilmesiyle ilgili çok zengin bir tarihî malzeme içermesi açısından son derece önemli bir gazete olarak misyonunu tamamlamıştır.

Sondakika gazetesi: İlk nüshası 5 Kasım 1954 tarihinde yayınlanmış olan günlük gazetedir. Sahibi Hamdi Güllü, sorumlusu Hasan Erdoğan'dı. Son Dakika gazetesinin 1968'lere kadar yayınlanmaya devam ettiği bilinmekteydi. Gazete, yaklaşık olarak 4000 sayı neşredilmiştir¹⁰⁹. 1968 yılından itibaren Gürses gazetesi ile birleşmiş, sonrasında bir süre daha "Sonses" adıyla yayınlanmaya devam etmiştir.

Dernek dergisi: Aylık "meslek, sanat ve fikir dergisi" olarak Nisan 1955 tarihinde yayın hayatına başladı. Adapazarı Öğretmenler Yardımlaşma Derneği'nin yayın organı olarak neşredilen bu dergi 17 sayı yayınlandı. Derginin sayfa sayısı 52 idi¹¹⁰.

Sabah gazetesi: İlk sayısı 4 Mayıs 1955 tarihinde yayınlanmış olan günlük gazetedir. 1493 sayılı son nüshasının yayımlanma tarihi 1 Ekim 1960'dır. Bu tarihte kapatılmıştır. Gazetenin imtiyaz sahibi Erdoğan Savaş idi¹¹¹. Bu gazete, belli bir dönem için, şehir tarihi açısından son derece önemli neşriyatta bulunmuş bir yayın organı olma özelliğini taşımaktadır¹¹².

Geyve Postası gazetesi: Aynı isimle yayınlanan üç gazetenin birincisidir. Diğer gazeteler 1960 ve 1962 yıllarında yayın hayatına

başlayacaklardır. Geyve Postası 21 Temmuz 1955 tarihinden itibaren yayınlanmış olan haftalık bir gazetedir. Yaklaşık olarak 9 aylık bir yayın hayatı olmuştur. 19 Nisan 1956 tarihli 38. nüsha ile yayın hayatı sona ermiştir. Geyve Postası bir ilçe gazetesi olmasına rağmen, Adapazarı'nda basılmaktaydı¹¹³.

Anadolu gazetesi: 23 Nisan 1956 tarihinden itibaren yayınlanmış olan günlük gazetedir. Kurulduğu dönemde sahibi Ayhan Hakman, yazı işleri müdürü Cezmi Hakman idi. Yayın hayatı açısından şehir basınının en uzun süreli gazetelerinden birisi olduğu ve 1968'lerdeki sıkıntılı dönemde dahi, yayınına devam ettiği bilinmekteydi¹¹⁴. Anadolu gazetesi, vaktiyle Adapazarı basınının en etkili yayın organlarından birisi olmuştu¹¹⁵. 1998 yılına geldiğinde, gazetede herhangi bir idarî değişiklik olmamıştı. Gazete tipo baskı sistemiyle basılıyordu¹¹⁶. Sahipliğini Cezmi Hakman'ın yaptığı Anadolu gazetesi, Adapazarı'nda 2004 itibarıyla yayın hayatını sürdürmektedir¹¹⁷, buna karşılık, eski etkinliğini tamamen yitirmiştir.

Türkiye gazetesi: 9 Temmuz 1956 tarihinden itibaren yayınlanmış olan günlük gazetedir. Son sayısı 30 Kasım 1961 tarihinde neşredilmiş ve ertesi gün kapatılmıştır¹¹⁸.

Zaman gazetesi: Asım Ülgen tarafından kurulmuş olan Zaman matbaasında basılıp yayınlanmıştır¹¹⁹. 13 Eylül 1956 tarihinde ilk sayısı neşredilmiş ve yayın hayatına başlamıştır¹²⁰. Sahibi, Şevki Ağa adında şehrin bir ileri geleniydi. Zaman gazetesinin neşriyle, Adapazarı'nda o tarihlerde yayınlanan gazete sayısı 10'a ulaşmıştı¹²¹. Sekiz yıl yayımlandıktan sonra, 28 Eylül 1964'de okuyucularına son kez ulaştırılmış¹²² ve ertesi gün bir daha neşredilememiştir.

Halkın Sesi gazetesi: 1 Temmuz 1957'den 1 Haziran 1962'ye kadar yayınlanmış günlük gazetedir¹²³. Sahibi M. Sırrı Tunca¹²⁴ ve yazı işleri müdürü de Burhan Akdağ'dır¹²⁵.

Sakarya Ekspres gazetesi: İlk nüshası 11 Eylül 1957'den itibaren yayınlanmış olan günlük gazetedir. İmtiyaz sahibi Ayhan Hakman ve yazı işleri müdürü Cezmi Hakman'dır¹²⁶. Gazetenin yönetici kadrosunun Anadolu gazetesiyle aynı olması dikkat çekicidir. Sakarya Ekspres gazetesi 28 Şubat 1962'ye kadar günlük olarak çıkmış, 6 Mart 1962 ile 16 Şubat 1963 tarihleri arasında ise haftalık olarak yayınlanmıştır. 20 Şubat 1963'ten itibaren sadece "Ekspres" adıyla neşredilmeye başlanmıştır¹²⁷.

Cemiyet gazetesi: İlk nüshası 8 Aralık 1957 tarihinde neşredilerek¹²⁸, yayın hayatına başlamıştır. Sahibi olarak Lütfü Örer¹²⁹ adı kayıtlıdır. Cemiyet'in yayınıyla, Adapazarı'nda bulunan gazete sayısı 13'e yükselmiştir¹³⁰. Toplamda 872 nüsha yayınlanmıştır. 7 Ekim 1960'da son sayısı neşredilmiş¹³¹ ve ertesi gün kapatılmıştır.

Demokrat Adapazarı gazetesi: 4 Şubat 1958'den itibaren yayınlanmaya başlamış olan günlük gazetedir. 1 Temmuz 1961 tarihinde yayınlanan son nüshasının sayısı 1075'dir¹³². Toplamda 3.5 yıl kadar devam eden bir yayın hayatı olmuştur.

Gürses gazetesi: Bu gazete, öğretmenlik yapan Muammer Sağlam tarafından çıkarılmıştır. Sahipliğini ise Temel Güröğlü yapmaktaydı¹³³. İlk nüshası 1 Mart 1958 tarihinde yayınlanmış olan günlük gazetedir. Sadece 4 aylık bir yayın süresi olmuştur. Toplamda 96 sayı yayınlanan Gürses gazetesinin son yayınlanma tarihi 2 Temmuz 1958'dir¹³⁴. Ancak yaklaşık 3.5 yıllık bir aradan sonra, Gürses gazetesi 11 Ekim 1961'den itibaren tekrar yayınlanmaya başlayacaktır. Bu noktada ilginç olan yön, gazetenin 1961 yılından itibaren tekrar 1. sayıdan yayın hayatına geçmiş olmasıydı. Bu tarihten sonraki yayınına da yaklaşık olarak 7 yıl devam ettirecek ve 1968 yılında "Son Dakika" gazetesiyle birleşerek "Sonses" adını alacaktır¹³⁵.

Demokrat gazetesi: 2 Mayıs 1958 tarihinden itibaren yayınlanmaya başlamış olan günlük gazetedir. Toplamda 395 nüsha neşredilmiştir. 21 Ağustos 1959, son nüshasının yayın tarihidir¹³⁶. Demokrat gazetesi yayın hayatını aslında geçici olarak tatil etmesine rağmen, 2 Eylül 1959 tarihinden itibaren alınan karara göre bir daha yayınlanmayacaktır¹³⁷.

Sapanca gazetesi: İlk nüshası 12 Aralık 1958 tarihinde neşredilmiştir. Gazetenin sorumlu müdürü Ali Faik Cebeci idi¹³⁸. Sapanca gazetesi, Adapazarı'nda basılmaktaydı¹³⁸⁹. Yeni Sakarya'nın Sapanca gazetesi ile ilgili temennisi şu şekildeydi: "Sapanca'ya bir gazete kazandırma yolunda Cebeci ve arkadaşlarının teşebbüslerini takdirle karşılar, kendilerine muvaffakiyet ve Sapanca'ya da uzun ömürler dileriz"¹⁴⁰. Ancak bu temenni gerçekleşmemiş, gazete sadece 8 ay kadar yayınlanmış ve 21 Ağustos 1959 tarihli 35. nüshasından sonra bir daha neşredilmemiştir¹⁴¹.

Hendek Postası gazetesi: 16 Aralık 1958 tarihli ilk nüshasıyla birlikte yayın hayatına başlamıştır. Günlük olarak neşredilmiş bir gazetedir. Yaklaşık olarak 5.5 aylık bir yayın hayatından sonra, 30 Mayıs 1959 tarihli son nüshasıyla birlikte kapatılmıştır. Gazetenin Adapazarı'nda basıldığı bilinmekteydi¹⁴².

Sakarya gazetesi: İlk nüshası 1 Haziran 1959'da yayınlanmış olan Adapazarı'nın eski gazetelerinden birisidir¹⁴³. Kurucusu, sahibi ve başyazarı Fahri Çatallar, yazı işlerini fiilen idare eden mesul müdürü ise Şemi Dardağan idi¹⁴⁴. Yayına başlamasından itibaren ilk bir yıllık sürede haftalık olarak yayınlandı. Sonra birkaç günde bir çıkmaya başladı. Müteakiben 16 Mart 1964 tarihinden itibaren günlük olarak yayın hayatını sürdürdü¹⁴⁵. Sakarya gazetesi, Çatallar müretiphanesinde diziliyor, tertipleniyor ve Sakarya matbaasında yayımlanıyordu¹⁴⁶. Uzun yıllar devam eden yayın hayatından sonra, özellikle resmî ilânların kesilmesiyle birlikte ekonomik sıkıntıya girmiş ve kapatılmak zorunda kalmıştır¹⁴⁷. Nitekim 195 sayılı kanunla oluşturulan Basın İlân Kurumu kararlarına uyamarak, Eylül 1972'de yayınına durdurmak zorunda kaldı. Bu şartlar altında Ekim 1972'de Sakarya gazetesi, sahibi olan Fahri Çatallar tarafından kapatıldı. Sakarya, yayınlandığı süre zarfında resmî ilân alan bir gazete oldu¹⁴⁸. Sakarya gazetesi, 13 yılı aşkın bir yayın hayatıyla, vilayetin basın tarihindeki en önemli yayın organlarından birisi olma özelliğini göstermiştir.

Geyve Postası gazetesi: Haftalık olarak neşredilen gazetenin ilk

Yayın hayatı çok kısa sürdü, 10 Mart 1960 tarihli 6. nüshası ile sona erdi. Gazete, Adapazarı'nda basılmaktaydı¹⁴⁹. 1955 yılındakinden sonra, bu isim altında yayınlanan ikinci gazeteydi.

Altıok gazetesi: 27 Temmuz 1960 tarihinden itibaren yayınlanmaya başlamış olan günlük gazetedir¹⁵⁰. 1.5 yıldan daha az olan yayın süresi boyunca toplam 375 sayısı çıkmıştır. Son yayın tarihi 18 Ekim 1961'dir. Sahipleri Muzaffer Şatır, Zeki Gürışık ve Erdoğan Gürsoy adlı kişilerdir ki, bunlar, Adapazarı Akşam Haberleri gazetesi yöneticilerindedir. Siyasî ağırlıklı bu gazete, şehir için etkili yayınlarda bulunmuştur¹⁵¹. Altıok gazetesinin neşriyle, Adapazarı'nda aynı anda yayınlanan gazete sayısı 17'ye ulaşmıştı¹⁵².

Yeni Doğuş gazetesi: Eylül 1960 tarihinde neşredilmeye başlanmıştır. "Yeni Doğuş, Sakarya'nın Günlük Müstakil Gazetesi" adıyla neşredilmiştir¹⁵³. Yayın hayatının ne kadar sürdüğü bilinmemektedir.

Gürses gazetesi: Temel Güröglü'nün sahibi olduğu bu gazete, kurulduğu tarih olan 11 Ekim 1961'den itibaren günlük olarak neşredilmiştir. 1968'lere geldiğinde, yayın hayatının düzenli bir şekilde devam ettiği bilinmekteydi¹⁵⁴. Yayınlandığı tarihten itibaren, Sakarya basınının dikkate değer gazetelerinden birisi olmuştur.

Yeni Sakarya gazetesi: 1954'den 1962'ye kadar yayınlanmış olan Demokrat Sakarya gazetesinin devamı olarak yayın hayatına başlamıştır. İlk nüshası, Demokrat Sakarya gazetesinin son nüshasının yayınlandığı tarihten¹⁵⁵ bir gün sonra, 19 Nisan 1962 tarihinde neşredilmiştir. Sahibi ve yazı işleri müdürü, Demokrat Sakarya gazetesinde olduğu gibi Hasan Bıçak (Uyar) ve Nusret Özgen'dir¹⁵⁶. Bu kişilerden Hasan Bıçak (Uyar) aynı zamanda Yeni Sakarya matbaasının da kurucusudur¹⁵⁷. Bu isim değişikliğinde, Sıtkı Aldinç'in gazeteden ayrılmasının önemli bir etken olduğu bilinmektedir¹⁵⁸. Bu gazetenin Demokrat Sakarya'nın devamı olduğunu gösteren bir diğer veri de, 18 Nisan 1962'de 2407 sayı numarası ile çıkan gazetenin bir gün sonra 2408. sayı olarak neşredilmesi¹⁵⁹. İsim değişikliğinden hemen sonra, Yeni Sakarya gazetesinin yazı ekibinde de bir değişiklik söz konusu olmamıştı. İdarehane, tertip ve baskı da selefi Demokrat Sakarya'da olduğu gibi aynı idi. Şehrin en önemli gazetelerinden birisi olan Yeni Sakarya, Pazar hariç hergün akşam saat 16 sıralarında basılmaktaydı¹⁶⁰. Zaten bu yönüyle bir akşam gazetesi hüviyetindeydi¹⁶¹. Deprem gibi olağanüstü durumlardaki kısa süreli fasilalar hariç, Yeni Sakarya gazetesi Adapazarı'ndaki yayın hayatını kesintisiz olarak devam ettirmiştir. 2001 yılından itibaren ofset yayın hayatına geçen gazete, 2004 yılına geldiğinde, yine ilk baskı yeri olan Yeni Sakarya matbaasında basılmaktadır. Gazetenin sahibi halen Hasan Uyar'dır¹⁶². Genel yayın yönetmenliğini Zeki Aydın-tepe ve sorumlu yazı işleri müdürlüğünü ise Arda Aydın-tepe yapmaktadır¹⁶³. Gazetenin yayın kurulunda, Melih Uyar, İbrahim Damar ve Saadet Tezkorkut gibi isimler de görev yapmaktadır¹⁶⁴. Yeni Sakarya, bu satırların kaleme alındığı 2004 yılı ortalarında, Adapazarı'nın en önde gelen ve en uzun süreli gazetelerinden birisi olma özelliğini sürdürmektedir.

Geyve Postası gazetesi: İlk nüshası 12 Temmuz 1962 tarihinde

neşredilerek, yayın hayatı başlamıştır. Toplam 83 nüshası¹⁶⁵ yayınlandı ve 11 Temmuz 1963 tarihinde yayın hayatı sona erdi. Gazete Adapazarı'nda basılmaktaydı¹⁶⁶. Bir yıllık bir süre zarfında 83 sayının yayınlanması, gazetenin her ne kadar "haftalık" ibaresini kullanmış olsa da, gerçekte 3-4 günde bir neşredildiğine işaret etmektedir. Bu isim altında yayınlanan üçüncü gazete olan Geyve Postası'nın, 1955 ve 1960 tarihlerinde yayınlanan iki gazeteyle aynı ismi taşımakla birlikte, nüsha numaraları arasında bir bağlantı olmaması ilginç bir durumdur.

Karasu Postası gazetesi: Bu gazete hakkında fazla bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamıştır. Sadece 1962 yılında yayınlanmaya başladığı ve haftada iki defa neşredildiği bilinmektedir¹⁶⁷.

Ekspres gazetesi: Sakarya Ekspres gazetesinin devamı niteliğinde, 20 Şubat 1963'ten itibaren Ekspres adıyla yayınlanmaya başlandı. Yayını, yılın sonlarına kadar devam etmiş ve toplamda 213 sayı çıkmıştır. 25 Kasım 1963 tarihinde kapatılmıştır¹⁶⁸. Bu gazetenin sahibi Osman Tunahan idi¹⁶⁹.

Yeni Geyve gazetesi: Haftalık olarak 15 Mart 1963 tarihinden itibaren neşredilmeye başlandı. Gazetenin sahibi Fahri Çatallar, yazı işleri müdürü Şemi Dardağan ve muhabiri olarak da İsmail Doğan'ın isimleri kayıtlıdır. Genellikle Adapazarı'nda ve bazen de Geyve'de basılan gazete, Geyve'nin halk pazarı olan Perşembe günleri yayınlanmaktaydı. Yeni Geyve gazetesinin ilginç olan yönlerinden birisi, kaza merkezinde ve nahiyelerde ücretsiz olarak halka dağıtılmasıydı. Bu gazete, 1968 yılına gelindiğinde yayın hayatını sürdürmekteydi¹⁷⁰.

Meşale gazetesi: İlk nüshası 25 Kasım 1963'te yayınlanmış olan günlük bir gazetedir. Ancak bu gazetenin yayın ömrü çok kısa olmuş ve 28 Kasım 1963'te neşredilen 4. sayıdan sonra bir daha yayınlanamamıştır¹⁷¹. Meşale gazetesi Hürşit Yazıcı tarafından neşredilmişti¹⁷².

Şirin Karasu gazetesi: 1 Aralık 1963 tarihinde yayınlanmaya başlamıştır. Önceleri haftalık, bir süre sonra ise haftada iki kez olarak neşredilmiştir. Sahibi Feyzi Yurdakul, sorumlu müdürü Nazmi Akbıyık, yazı işleri müdürü Ömer Püskül ve yayın müdürü de Cevdet Barut idi. Sahibi olan Feyzi Yurdakul'un ifadesiyle, gazete "iktidarlardan yana" olarak nitelendiriliyordu¹⁷³. Adapazarı'nda basılıp¹⁷⁴, Karasu'da dağıtılan¹⁷⁵ Şirin Karasu gazetesinin 1968 tarihinde hala yayınlandığı bilinmektedir¹⁷⁶. 1967 depremi sonrasında, bazı sıkıntılı dönemler yaşamış olsa da, Şirin Karasu gazetesi, Fevzi Yurdakul idaresinde Sakarya basınında önemli bir yer edinmiş ilçe gazetelerinden birisi olarak mevcudiyetini devam ettirmiştir¹⁷⁷. Günümüzde yayınlanmamaktadır.

Yeşil Hendek gazetesi: İlk nüshasının yayın tarihi 3 Mart 1964'tür. Haftada iki defa yayınlanan bir gazeteydi. Sadece bir aylık bir ömrü olmuş ve 3 Nisan 1964 tarihli 8. nüsha ile yayın hayatı sona ermiştir. Adapazarı'nda basılmaktaydı¹⁷⁸.

Bizim Hendek gazetesi: 24 Mayıs 1964 tarihinde ilk nüshası yayınlanmıştır. Sahibi Rüstem Balcı, sorumlu müdürü Turgut Özer ve başyazarı

ise Ayhan Azak'tır. Başlangıçta haftada iki defa yayınlanan Bizim Hendek gazetesi, 7 Şubat 1967 tarihinden sonra günlük olarak çıkmaya başlamıştır. "Günlük, siyasî, tarafsız gazete" olarak yayınlanmaktaydı. Gazetenin Hendek'te garaj karşısında bulunan Balcı matbaasında basıldığı bilinmektedir¹⁷⁹.

Sakarya Bayram gazetesi: İlk kez 1964 yılından itibaren yayınlandığı bilinen¹⁸⁰ Sakarya Bayram gazetesi, o zamandan beri birtakım aralıklarla neşredilmiştir¹⁸¹. O zamandan itibaren uygulamaya konulan bir gelenekle, Bayram gazetesi, yılda iki defa kutlanan dinî bayramların ikinci, üçüncü bazen de dördüncü günleri okuyucularına ulaştırılmaktaydı¹⁸². 2004 yılında yayınlanan Bayram gazetesinin de bayramın ikinci günü neşredildiği dikkate alınır, Adapazarı'nda 1964 yılında başlatılan bu geleneğin aynen yaşatıldığı kesin bir şekilde ortaya konulmuş olmaktadır¹⁸³. Gazetenin en son nüshası 84 sayı numarasıyla 2 Şubat 2004 tarihinde Kurban Bayramı'nın ikinci günü Sakaryalılarına takdim edilmiştir. 8 sayfa olarak neşredilen gazetenin ilk ve son sayfaları tamamen renkli, büyük boy ve ofset baskılıdır. Ofset hazırlığı, Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Necdet Güngörsün'ün sahibi olduğu Yenigün gazetesinde yapılmış ve baskısı Medya Ofset tesislerinde gerçekleştirilmiştir. Gazeteyi çıkaran kadro şu şekildedir: Sakarya Gazeteciler Cemiyeti adına sahibi Necdet Güngörsün, genel yayın yönetmeni Mustafa Gümüşel, sorumlu müdür Zafer Tokuş, haber müdürü Günay Yazıcıoğlu. Gazetenin başlık altı yazısında "Sakarya Gazeteciler Cemiyeti'nin yayın organıdır" ibaresi mevcuttur. Bayram gazetesinin yayınlandığı günlerde, şehir basınının diğer gazeteleri yayınına ara vermekte idiler¹⁸⁴.

Genç Kuşak dergisi: İlk nüshası 15 Temmuz 1965 tarihinde neşredilmiş olan "aylık fikir ve sanat dergisi"dir¹⁸⁵. Son nüshası 10 Şubat 1966'da yayınlanmış ve toplamda 5 sayı neşredilmiştir¹⁸⁶. Sahipleri olarak Zekâi Erdal ve Lütfü Güröğlü, yazı işleri müdürü Muzaffer Şatır ve yayın müdürü olarak da Ahmet Atılâ adlı kişilerin isimleri kayıtlıdır¹⁸⁷.

Kırat gazetesi: Sahipliğini Hurşit Yazıcı ve S. İ. adlı kişilerin yaptığı ve haftalık olarak yayınlanan bu gazetenin tek nüshasının okuyuculara ulaştığı bilinmektedir¹⁸⁸. Bu nüshanın yayın tarihi 2 Ağustos 1965'tir¹⁸⁹. Politik nedenlerle Avukat Nadir Latif İslâm'ın¹⁹⁰ desteğinde neşredilmiştir. Genel seçim kampanyalarının devam ettiği bir süreçte yayınlanmış olduğundan dolayı¹⁹¹, uzun ömürlü bir gazete olamamıştır.

Sakarya dergisi: Bu derginin yayınının gündeme gelmesi, Şubat 1965'teki gelişmelere dayanmaktadır. Bu tarihte, Sakarya Vilayeti Turizm Komitesi, "Sakarya" adıyla bir turizm mecmuası çıkarmak için hazırlıklara başladı. Komite, Adapazarı'nın yanı sıra, Karasu, Sapanca, Geyve, Alifuatpaşa, Kocaali, Sinanoğlu ve Taraklı'ya yazı yazarak, bu bölgelerin turistik ehemmiyeti haiz yerlerine ait gerekli bilgilerin vesikalari ile birlikte gönderilmesini istedi¹⁹². Şubat ayında başlatılan bu çalışmalar, aynı yılın sonunda sonuç vermiş ve 24 Aralık 1965 tarihinde Sakarya dergisi yayınlanmıştır. Dönemin Sakarya Valisi Ertuğrul Ünlüer'in kısa bir önsözü ile yayınlanan bu dergi, Türkçe ve İngilizce olarak ve bol resimli bir şekilde neşredilmiştir¹⁹³. İlk nüshası bu şekilde

yayınlanan Sakarya dergisi, aslında periyodik olarak çıkarılacak ve vilayetin turizm değerlerini tanıtacaktı. Ancak derginin sürekliliği mümkün olmamıştır.

Tiyatro dergisi: Aralık 1965 tarihinde çıkmaya başlayan bu dergi, özellikle Adapazarı'na gelen tiyatrolar ve tiyatro sanatı konusundaki yazılara ağırlık vermektedir. Kendisini "sanat, edebiyat, tiyatro dergisi" olarak tanıtan bu yayın organının imtiyaz sahipliğini, M. Hamdi Özaturan yapmıştır¹⁹⁴. Özaturan böyle bir dergiyi yayınlamakla, Adapazarı'nda tiyatro sevgisinin yaygınlaşmasında önemli bir etken olmuştur¹⁹⁵.

Yeniğün gazetesi: İlk nüshası 18 Nisan 1966 tarihinde yayınlanmış olan günlük gazetedir. Sahibi Behçet Erus'tur. 1968'lerde de yayın hayatının devam ettiği bilinmektedir. "Haksızlıkların karşısında susan dilsiz şeytandır" ifadesini başlık üstü yazısında günlük olarak kullanan, "tarafsız siyasî gazete" olarak yayınlanmıştır¹⁹⁶. Ancak resmî ilânların kesilmesiyle birlikte, gazete ekonomik sıkıntıya girmiş ve kapatılmak zorunda kalmıştır¹⁹⁷.

Sakarya Postası gazetesi: 5 Ağustos 1966 tarihinde yayın hayatına başlamış olan günlük gazetedir. 1968'lere gelindiğinde de yayınına devam ettiği bilinmektedir¹⁹⁸. Ancak gazete uzun ömürlü olmamış ve kapatılmıştır¹⁹⁹.

Sakarya dergisi: Merkezi Ankara'da bulunan Sakarya Kültür ve Dayanışma Derneği'nin yayın organı olarak Ankara'da basılmaya başlandı. İlk nüshası Aralık 1967 tarihinde²⁰⁰ 24 sayfa olarak yayınlandı. Sahibi Fethi Çelebioğlu, yazı işleri sorumlusu Saffet Olcay idi²⁰¹. Derginin diğer yöneticileri de şu kişilerden oluşuyordu: imtiyaz sahibi Tahsin Karacabey, sorumlu müdürü Necdet Erdemir²⁰². Yedinci sayısından itibaren derginin sahipliğine, Sakarya milletvekillerinden Dr. Nuri Bayar getirilmiştir. Sakarya dergisinin son nüshası, Ağustos 1968 tarihini taşıyordu. Bu tarihten sonra yayını durdurulmuştur²⁰³.

Sonses gazetesi: Bu gazete, şehir basınında var olan Sondakika ve Gürses adlı iki gazetenin, 1968 yılında birleşmelerinin mahsulü olarak ortaya çıkmıştır²⁰⁴.

Ferhat dergisi: Mart 1970'de ilk sayısı neşredildi²⁰⁵. Bir ilçe dergisi olarak Akyazı'da çıkarıldı. "Ferhat"ın sahibi ve sorumlu müdürü A. Mustafa Kulâber, idare müdürü Ali Savtekin idi²⁰⁶. Aylık bir dergi olarak yayın hayatına başlamasına rağmen, 4. sayıdan itibaren üç aylık olarak neşredilmiştir. Nitekim dördüncü sayısı Haziran-Temmuz-Ağustos aylarını kapsamaktaydı²⁰⁷. İlk iki sayısının kapağında bir dörtlük şiir bulunan Ferhat'ın²⁰⁸, elde mevcut son iki sayısının kapağında ise, büyük bir Atatürk portresi yer almaktaydı²⁰⁹. İlk sayıdan itibaren Tokat'ın Turhal ilçesindeki Turhal matbaasında dizilmiş ve basılmıştır²¹⁰.

Son Haber gazetesi: 14 Ağustos 1972 tarihinden itibaren yayınlanmaya başladı. Tez-iş matbaası sahibi Niyazi Ünal, gazeteci Zekâi Erdal ve Fahri Çatallar tarafından çıkarılan bu gazete, 1990 yılının ikinci yarısında yayınına son vermiştir²¹¹.

Sakaryaspor dergisi: Bu dergi, Zekâi Erdal tarafından

yayınlanmıştır²¹². Ofset yayıncılığın Adapazarı'ndaki ilk denemesi sayılmakla birlikte, bu dergiyle ofset baskı teknolojisi Adapazarı'na gelmemiştir. Zira Sakaryaspor dergisinin ofset hazırlığı ve baskısı İstanbul'da gerçekleştiriliyordu²¹³. Ancak İstanbul'da basılmakla birlikte, şehirdeki ofset baskı fikrine öncülük etmesi ve örnek oluşturması açısından önemlidir. İlk nüshası 27 Eylül 1972'de yayınlanmıştır. Ancak spor kökenli böyle bir dergiyi uzun süreli olarak yaşatabilmek mümkün olmamış ve ilk çıktığı yılın sonuna doğru kapatılmıştır²¹⁴.

Olaylarla Sakarya dergisi: Sakaryaspor dergisinin kapatılmasından sonra, Olaylarla Sakarya dergisi çıkarılmaya başlandı. Gazeteyi çıkaran yine Zekâi Erdal idi. Bu dergi Sakaryaspor dergisinden farklı olarak, haftalık ve aktüalite dergisi şeklinde neşredilmeye başlandı. İlk nüshası 22 Kasım 1972 tarihinde okuyucularına ulaştı. Bu dergi de İstanbul'da ve ofset tekniği ile basılıyordu. Ancak çok uzun ömürlü olmadı ve 7 sayı neşredildikten sonra kapatıldı²¹⁵.

Sakarya Havadis gazetesi: Zekâi Erdal Işık'ın öncülüğünde 10 kişinin koyduğu sermaye birikimiyle 2 Aralık 1972 tarihinde kurulmuştur²¹⁶. Kurucuları arasında Avukat Selçuk Gedikli, Enver Şükür ve Ayhan Mutan adlı siyasetle uğraşan ileri gelenler de vardı. Tipo sistemiyle basılan ve elle dizilen gazete, yıllarca bu sistemle okuyucularına ulaştı. Gazete bu haliyle 1980'li yıllara taşındı. 12 Eylül 1980'den sonra, Adapazarı'nda muhalif bir ses olarak yayın hayatını sürdürdü²¹⁷. Sonraları ortaklar arasında birtakım anlaşmazlıklar çıkınca, birkaç kez el değiştirdi. Gazetenin bu son sahipleri isim değişikliğine giderek Adapazarı adını kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu suretle 31 Mart 1981 tarihinde Son Havadis olarak son kez çıkan gazete ertesi gün Adapazarı adıyla yayınlanmaya başlandı. Sakarya Havadis bu şekilde sona ermiş oldu²¹⁸.

Gerçek gazetesi: Adnan Mersinoğlu tarafından kurulan bu gazete²¹⁹, 1 Ekim 1973 tarihinden itibaren günlük olarak yayınlanmaya başladı²²⁰. Tefvik Karagülle'nin yazı işleri müdürlüğünü yaptığı gazetenin yönetimini, Adapazarı basınında son derece etkin bir kişi olan Zekâi Erdal Işık üstlenmişti. 1 Ocak 1998 tarihine kadar yayınlanmış ve bu tarihte kapatılmıştır²²¹.

Sakarya Devlet Mühendislik Mimarlık Akademisi dergisi: Kısaca Akademi dergisi olarak bilinen yayın organının ilk nüshası Ağustos 1976'da neşredilmiştir. Dergi, normal kitap boyutunda düzenlenmiş, kuşe kapak ve beyaz kâğıda basılmıştı. Akademi dergisinin ilk sayısında kayıtlı imtiyaz sahibi olan kişi, Sakarya Devlet Mühendislik Mimarlık Akademisi adına, Akademi Başkanı Prof.Dr. Nevzat Kor iken, yazı işleri müdürü Dr. Hasan Gürbüz, yazı heyeti başkanı Prof. Selahaddin Anık ve yazı heyeti sekreteri Dr. Müh. Edip Büyükkoca idi. Akademi dergisinin ilk sayıdan son nüshasına kadar tertip ve basımı, İstanbul'da bulunan Teknisyenler Matbaası Kollektif şirketi tesislerinde gerçekleştirilmiştir²²². Dergi 1976'dan 1982 yılına kadar düzenli olarak çıkartılmıştır. Bilimsel makalelerin bulunduğu Akademi dergisi, tıpkı aynı dönemde çıkartılmış olan Akademi bülteni gibi, Sakarya Devlet Mühendislik Mimarlık Akademisi'nin, Sakarya Üniversitesi'ne dönüşmesinden önce

yayınlanmış olan bilimsel bir dergisi olarak önem kazanmıştır.

Marmara Ekspres gazetesi: 1977 ortalarında Eyüp Sabri Kapıdağ tarafından çıkarılmaya başlanan bu gazete, 1979 yılında kapatıldı²²³.

Adapazarı gazetesi: Bu gazete, 2 Aralık 1972'de kurulmuş olan Sakarya Havadis gazetesinin devamı niteliğindedir. Adapazarı adıyla ilk yayın tarihi, 1 Nisan 1981'dir. Kurucuları arasında bulunan Zekâi Erdal Işık döneminde, Adapazarı gazetesi dolu bir içerikle okuyucusuna ulaştırılmaya çalışıldı²²⁴. 1994 yılında ofset baskı sistemiyle tanıştı²²⁵. Gazetenin yönetimi 1994 yılı Ekim ayından itibaren, Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Necdet Güngörsün'e geçti. İmtiyaz sahibi ise, Ali Fuat Tepe idi²²⁶. Necdet Güngörsün, 17 Ağustos 1999 depremine kadar, gazetenin genel yayın yönetmeni olarak görev yaptı. Adapazarı gazetesi, depremden sonra bir ara çadırdaki dahi hazırlandı. Ocak 2000'de gazete yönetimi değişti. Genel yayın müdürlüğüne Turan Çatalbaş, genel yayın koordinatörlüğüne Cevdet Güngör, yazı işleri müdürlüğüne Sezai Matur ve spor müdürlüğüne de Hamit Aydın getirildi²²⁷. Bu kadronun 2004 yılı itibarıyla görevinin başında olduğu bilinmektedir²²⁸. Gazete, Adapazarı'nda basılmaktadır²²⁹. Adapazarı gazetesi, 26 Nisan 2004 tarihinden itibaren, 8 sayfalık günlük "Spor Gazetesi" eki yayınlamaktadır²³⁰. Gazetenin sahibi, Adapazarı Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi'dir²³¹. Bu haliyle Adapazarı'nın ve Sakarya Vilayeti'nin en önde gelen gazetelerinden birisi durumundadır.

Sakarya'da Spor dergisi: İlk sayısı 26 Kasım 1981 tarihinde yayınlandı. Derginin çıkmış olan tüm nüshaları Perşembe günleri okuyucusuna ulaştı. Sahibi G. Köprülü²³² idi²³³. Yazı işleri müdürlüğünü ise Mehmet Çoroğlu yapmaktaydı. Yönetim yeri ile dizgi ve baskısı, Adapazarı merkezdeki Soğanpazarı'nda bulunan Köprülü Ticaret tesislerinde gerçekleştiriliyordu²³⁴. Gazetelerin dahi önemli sıkıntılar yaşadığı Adapazarı'nda, bir spor dergisi olan "Sakarya'da Spor"un haftalık olarak yayınlanması, Sakarya basın tarihi açısından son derece önemli bir gelişmedir.

Sakaryaspor dergisi: 1972 yılında Zekâi Erdal tarafından yayınlanan aynı adlı dergiden farklı olarak 1981 yılının sonlarında neşredilmeye başlandı. Haftalık olarak yayınlanan bu derginin 11 Ocak 1982'de 8. haftasına girmesi, derginin Kasım – Aralık 1981 tarihinde yayın hayatına başladığını göstermektedir²³⁵.

Ada Olay gazetesi: Yayın hayatına 9 Nisan 1982 tarihinde başladı²³⁶. Günlük olarak çıkan bir akşam gazetesi hüviyetinde neşredildi. Tipo baskı sistemiyle yayınlanmış olmasına rağmen, günlük satış tirajı 1000 nüshanın üzerine çıkmıştı²³⁷. Altı sayfa ve renkli olarak yayınlandı²³⁸. Ada Olay gazetesi, 1982 yılının sonundan itibaren yayınlanacak olan Sakarya gazetesinin çekirdeğini teşkil etti²³⁹.

Sakarya gazetesi: 11 Ekim 1982 tarihinde günlük olarak yayınlanmaya başladı. Günaydın ve Kocaeli gazetelerinin önderliğinde kuruldu²⁴⁰. Zaten şekil olarak da, Günaydın gazetesinin sayfa düzeni ve başlık yapısına benziyordu²⁴¹.

Bu gazetenin hayat bulmasında, yerel gazeteciler olarak Semih Köprülü, Necdet Güngörsün, Yusuf Çınal ve Hüseyin Komite'nin rolleri büyük olmuştur²⁴². Sakarya gazetesinin oluşumunda, Ada Olay gazetesinin de önemli katkısı vardı. "Sakarya", şehrin "ofset baskı tekniği ile yayınlanan ilk günlük gazetesi" olması nedeniyle, Sakarya basını için son derece büyük bir önem taşımaktadır²⁴³. Yine şehir basını için düzenli olarak büyük boy 8 sayfa şeklinde yayınlanan ilk gazete oldu. Ayrıca 1. ve 8. sayfaları renkli olarak yayınlandı²⁴⁴. Ofset hazırlığı, tertip ve montajı Adapazarı'nda yapılan Sakarya gazetesinin baskısı, İzmit'te gerçekleştirildi²⁴⁵. 1992'de el değiştirmesini müteakiben imtiyaz sahipliğine Osman Nuri Bayrak ve genel yayın müdürlüğüne Necdet Güngörsün geldi²⁴⁶. Gazete 1994 yılının sonlarına doğru Teryay Anonim Şirketi'ne geçti²⁴⁷. Daha sonra Sedat Çolak tarafından satın alındı²⁴⁸. İdare yeri aynı olan Sakarya gazetesinin, matbaası değişmiş, İzmit'teki Koga Anonim Şirketi tesislerinde hayat bulmaya başlamıştı²⁴⁹. Yazı işleri müdürü Yusuf Özkan, haberler müdürü M. Turan Çatalbaş, spor müdürü Ümit Uyar ve istihbarat şefi Günay Yazıcıoğlu olmuştu. 1998 yılında kadrosunun önemli bir kısmını yenileyerek, dizgi ve baskıda da değişikliğe gidildi. Tertip ve montajı Medya Ajans'ta yapılıyor, baskısı ise Nesil Ofset'te gerçekleştiriliyordu²⁵⁰. Ancak kadrosunun sürekli ve sık sık değiştirilmesi, gazetenin etkinliğini de olumsuz etkilemiştir. Bu olumsuzluğa rağmen, Sakarya Vilayeti'ne ilk ofset baskı teknolojisini getirmesi yanında, Sakarya gazetesi birçok genç gazeteci için okul görevi görmüştür²⁵¹. Bu özelliklerinden dolayı, yayınlandığı dönem itibarıyla, Sakarya Vilayeti'nin en etkili yayın organlarından birisi olmuştur.

Kaynana dergisi: 10 Nisan 1984'de ilk nüshası yayınlanmış olan mizah dergisidir²⁵². Sadece dört nüsha neşredilebilmişti. 16 sayfa halinde çıkan bu mizah dergisi, A4 ebadında okuyuculara takdim edilmişti²⁵³. İki haftada bir Pazar günleri yayınlanıyordu. Kaynana'nın imtiyaz sahibi Muzaffer Yıldırım idi. Sorumlu müdürlüğünü ise, Tuncer Kalaycı yürütüyordu. İdare yeri, Adapazarı merkezindeki Tezemirler Pasajı, no. 30'da bulunuyordu. Baskısı İzmit'te yapılan²⁵⁴. Kaynana dergisinin en dikkat çekici yanlarından birisi, bütün sayfalarının tamamen el ile yazılmış olmasıydı. Dergide bir satırlık matbaa dizgisi dahi bulabilmek mümkün değildi.

Çark gazetesi: 1985 yılı başlarında Şaban Mergül ve arkadaşları tarafından çıkarılan gazetenin yayın ömrü çok uzun olmamıştır²⁵⁵.

Sporda 54 gazetesi: Hüseyin Komite ve Şaban Mergül öncülüğünde, 1985 yılında Çark gazetesi ekibi tarafından çıkartıldı²⁵⁶.

Sakarya'da Gün gazetesi: İlk nüshası Gün adıyla 13 Ocak 1986 tarihinde yayınlandı. Daha sonra Sakarya'da Gün adıyla neşredilmeye başlandı. Genel yayın müdürü Necdet Güngörsün oldu²⁵⁷. Bu gelişmeyle birlikte, Sakarya basınında ilk kez gazeteler arası bir transfer olayı yaşandı. Sakarya gazetesinden ayrılan Necdet Güngörsün, beraberinde Müjdat Çetin, Nuri Tokyürek, Mustafa Öztunç, Necmi Fıçıcı, Müjgan Zaman (Güngörsün), Turan Çatalbaş ve Necdet Başoğlu'ndan oluşan genç kuşak gazetecileri de bir araya toplamak suretiyle Sakarya'da Gün gazetesini çıkarmaya başladı²⁵⁸. İlk altı

ayında, İstanbul'daki Dünya gazetesi tesislerinde basıldı. Daha sonra gazetenin Adapazarı'na ilk ofset baskı makinesi getirildi ve böylece basımı Adapazarı'nda yapılmaya başlandı²⁵⁹. Bu suretle Adapazarı'nda kendi ofset baskı tesislerinde basılan ilk günlük gazete oldu²⁶⁰. Gazeteye ilgili olarak başlatılan birtakım "isim hakkı" davalarından sonra, adı "Yenigün" olarak değiştirilmek zorunda kalındı. Bu gelişmeden bir süre sonra ise, "Sakarya Yenigün" adıyla yayınlanmaya başlandı²⁶¹. Yenigün gazetesinin son nüshası, 9 Eylül 1989 tarihinde neşredildi. Bu, 1292 numaralı sayıydı. Gazete aynı tarihte kapatıldı²⁶². İmtiyaz sahipliğini, kapatılmasına doğru bir ara Engin Özkal yapmıştır²⁶³. Sakarya Yenigün gazetesi, Adapazarı'nda basılan ilk ofset baskı olarak Sakarya basın tarihinde haklı bir yer edinmiştir.

Adapazarı Tribün gazetesi: Pazar ve bayram günleri hariç, Nisan 1986'dan itibaren yayınlanan günlük bir gazetedir. Dizgisi ve baskısı Adapazarı Akşam Haberleri gazetesinin tesislerinde yapıldı. Sahipliğini Faruk Ayyıldız'ın yaptığı Adapazarı Tribün'ün kadrosu şu şekildeydi: sorumlu yazı işleri müdürü İbrahim Yörük, genel yayın müdürü Avni Karpuzcuoğlu ve haberler müdürü Yusuf Karasu²⁶⁴. Adapazarı Tribün gazetesinin Temmuz 1988'de yayınına devam ettirdiği bilinmektedir²⁶⁵.

Akşam gazetesi: Necdet Güngörsün ve ekibi tarafından 1987 yılının ortalarında yayınlanmaya başlandı. Ancak ömrü çok uzun olmadı ve 70 sayı kadar yaylandıktan sonra kapatıldı.

Ada gazetesi: Necdet Çardak tarafından 1980'li yılların sonlarında yayınlandı. Ekonomik nedenler dolayısıyla fazla uzun ömürlü olmadı. Haftalık olarak neşredilmişti.

Manşet gazetesi: Özkan Bulmuş tarafından 1980'li yılların sonlarında neşredilen bu gazete de, dönemin birçok gazetesi gibi uzun ömürlü olmamıştır. Haftalık olarak yayınlandı²⁶⁶.

Sakarya Nehir gazetesi: Hilmi Candeğer'in sahipliğinde 1987'de yayınlanmaya başlandı. Muzaffer Aras ise genel koordinatörlüğünü yapmaktaydı²⁶⁷. Nehir gazetesi onbeş günde bir kez neşrediliyordu²⁶⁸.

Metro dergisi: Genel müdürlüğü Adapazarı'nda bulunan Türkiye Vagon Sanayii Anonim Şirketi'nin (TÜVASAŞ) yayın organı olarak 1989 yılında yayınlanmaya başlandı. İlk sayısı Mart 1989 tarihinde neşredildi. İlk iki sayısı İstanbul'da bulunan Kuşak Ofset tesislerinde basıldı. Ondan sonraki nüshaları ise değişik matbaalarda tab' edildi. İlk sayısındaki bilgilere göre, derginin sahibi, TÜVASAŞ yönetim kurulu başkanı ve genel müdür olan Doç. Dr. Metin Yerebakan ve yazı işleri müdürü Hayri Hayırlısı Su idi. Tabiidir ki, şirketin idarecileri değişikçe, yazı işlerine bakan kişiler de sürekli olarak değişim göstermiştir²⁶⁹. Derginin en son sayısı Kasım 2002 tarihinde yayınlanan 17 sayılı nüshasıdır²⁷⁰.

Son Olay gazetesi: 23 Eylül 1991 Pazartesi ofset baskı tekniğiyle yayınlanmaya başlanan günlük bir gazetedir. Gazetenin idarî heyeti ve yazı kadrosu şu kişilerden oluşuyordu: sahibi Hasan Kurtiç, genel yayın müdürü Cevdet Güngör, yazı işleri müdürü Tuncer Kalaycı, haberler müdürü Sevgi Varır

ve spor müdürü Sabri Ugan. Gazetenin ofset hazırlığı Adapazarı'nda, baskısı ise önce Bursa'da bulunan Gamat Anonim Şirketi tesislerinde ve sonraları ise İstanbul'da yapıldı²⁷¹. Büyük boy, 10 sayfa ve 1, 2, 9 ve 10. sayfaları tamamen renkli olarak neşredildi²⁷². Sadece 97 sayılı bir yayın hayatından sonra kapatılmak zorunda kaldı.

Sakarya Mesaj gazetesi: İlk nüshası 3 Mayıs 1990'da yayınlanmıştır²⁷³. Bu gazeteyi, Sakarya gazetesinden ayrılan bir grup Adapazarlı gazeteci kurmuştur. Kurucusu ve imtiyaz sahibi Levent Bayrı idi. Kadrosunu oluşturan diğer gazeteciler şunlardı: yönetim kurulu başkanı İbrahim Damar, istihbarat şefi Turgut Tuna, genel koordinatör A. Kadir Kuzu, teknik yönetmen Fikret Karaca, spor servisi şefi Metin Damar ve haberler şefi Sertaç Yeni. 15 günde bir yayınlanan gazetenin dizgi ve ofset hazırlığı Adapazarı'ndaki Çizgi Ajans'ta ve baskısı da Milsan tesislerinde yapılmaktaydı. Küçük boy olmasına rağmen, dolu bir içerikle 20 sayfa şeklinde neşrediliyordu²⁷⁴. Sakarya Mesaj gazetesi çok uzun ömürlü olamamış ve sadece 6 nüsha yayınlandıktan sonra yayınına son vermiştir.

Bizim Vatan gazetesi: Orhan Polat tarafından 1990'lı yılların başlarında kısa bir süre yayınlandı.

Metro gazete/dergi: İbrahim Damar yönetiminde Ocak 1992'de kısa bir süre yayınlanabildi²⁷⁵.

Halk ve Olaylara Bakış gazetesi: Gazetenin yayın hayatına başlaması, 1992 yılında gerçekleşmiştir²⁷⁶. İki haftada bir Çarşamba günleri ofset baskı tekniğini kullanarak yayınlanıyordu²⁷⁷. Gazetenin kurucusu ve yönetim kurulu başkanı İzzet Canvar idi. Kadrosunun devamı şu şekildeydi: sahibi Muzaffer Aras, sorumlu müdür Ergun Uygun, genel yayın müdürü Yaşar Yılmaz, haberler müdürü Serkan Taranoğlu, müessese müdürü Hilmi Candeğer, mali koordinatör Şaban Özel, reklam müdürü Bülent Çaycı, spor müdürü Yakup Özgür. Teknik hazırlığı ve baskısı İstanbul'da yapılan gazetenin ilk sayfası tamamen renkliydi²⁷⁸.

Haber Kokteyl dergisi: 1992 yılından itibaren aylık olarak yayınlanmaya başlayan Haber Kokteyl, ofset baskı tekniğini kullanmaktadır. Büyük boy, kuşe kapak ve kaliteli beyaz kâğıt olarak yayınlanmaktadır²⁷⁹. Hüseyin Komite dışında derginin yönetiminde bulunan diğer kişiler şu şekildedir: yazı işleri müdürü Gündüz Direm, sorumlu yazı işleri müdürü Emel Komite, yayın kurulu Hüseyin Komite, Emel Komite, Beyhan Komite ve Hülya Komite Kumbaşı. Merkezi Adapazarı'ndaki Serdivan'da bulunan derginin baskısı ise, İstanbul'da yapılmaktadır. 2004 itibarıyla Adapazarı'nda yayın hayatını sürdürmektedir²⁸⁰.

Yeni Çark Europe dergisi: Aralık 1993'te yayınlanmaya başlandı. Şaban Mergül ve Cengiz Olgaç tarafından ofset baskı tekniğiyle neşredildi²⁸¹. Bugünkü nüshalarında kurucusu olarak sadece Şaban Mergül adı kayıtlıdır. Çark Europe'ın diğer kadrosu şu şekildedir: imtiyaz sahibi ve genel yayın yönetmeni Cengiz Olgaç, sorumlu müdür İzzet Dönmez, haber müdürü Cansel

Ergünlü ve spor müdürü Ekrem Arslan. Baskısı, Dener Ofset'te yapılmaktadır. Büyük boy ve kuşe kâğıt olarak çıkmaktadır²⁸². Aldığı reklamların çokluğu dikkat çekici boyuttur. 2004 yılına girildiğinde Adapazarı'nda düzenli olarak yayınlanan dergilerden birisidir.

Nehir / Genç Nehir dergisi: 1992 yılında Sakarya Üniversitesi'nin teşkil edilmesinden sonra, Üniversitenin aylık yayın organı olarak neşredilen dergidir. İlk nüshası "Mart 1994"de çıkarıldı. Gazete boyuna yakın büyüklükte ve sekiz sayfa olarak yayınlanan derginin ilk sayısı, Eskişehir'de basılmıştı. Nehir dergisinin sahibi, Sakarya Üniversitesi Vakfı adına ilk rektör Prof.Dr. Ramazan Evren idi²⁸³. Bu derginin ilk nüshası, ücretsiz dağıtılmak üzere 3000 adet basılmıştı. Nehir dergisinin Nisan 1994 tarihini taşıyan ikinci sayısında bazı değişiklikler yapıldı. Öncelikle ifade edilmesi gereken şey, Nehir'in, artık "Genç Nehir" olarak yayınlanmasıdır. İkinci husus derginin, magazin mecmuası boyutunda neşredilmeye başlanmasıdır. Üçüncü değişiklik, sayfa sayısının 8'den 10'a yükseltilmiş olmasıdır. Son husus ise, ilk nüshanın Eskişehir'de basılmasına karşılık, ikinci nüsha Adapazarı'ndaki Işık Ofset tesislerinde baskıya girmiştir²⁸⁴. Bu suretle sadece iki sayı yayınlanmış olan dergi, yayın hayatına bir süre ara verecektir. Ve Sakarya Üniversitesi'ndeki idarî değişiklik sürecini müteakiben, 3. sayısı Genç Nehir olarak değil, "Genç Sakarya" adıyla Mart 1995 tarihinde tekrar yayınlanmaya başlanacaktır²⁸⁵.

Genç Sakarya dergisi: Prof.Dr. İsmail Çallı'nın Sakarya Üniversitesi Rektörü olmasından sonra, o ana kadar Nehir ve Genç Nehir olarak toplam iki kez yayınlanan derginin üçüncü sayısı, Mart 1995'te "Genç Sakarya" olarak neşredilmeye başlandı. Bu sayı, gerçekte Genç Sakarya'nın 1. sayısıydı. Genç Sakarya dergisi, Rektör Prof.Dr. İsmail Çallı yönetiminde neşredilmeye başlandı. Yazı işleri müdürlüğü ve genel yayın koordinatörlüğü görevleri, Genç Nehir'de olduğu gibiydi. Genç Sakarya dergisinin bu ilk sayısı, Eskişehir'de basılırken²⁸⁶, beşinci sayıyla birlikte tekrar Adapazarı'nda baskıya girdi²⁸⁷. Altıncı sayıdan itibaren Sakarya Üniversitesi ofset tesislerinde neşredilmeye başlandı²⁸⁸. 1996 yılının sonundan itibaren boyutu biraz daha küçültülerek, normal dergi boyutuna getirildi ve o tarihten sonra hep o şekilde çıkarıldı. 2003 yılının sonuna kadar toplam 60 sayı yayınlandı²⁸⁹. Çoğunlukla aylık, ancak son zamanlarda 2 ve 3 aylık zaman dilimleriyle çıkarıldı. 32. sayıdan itibaren Genç Sakarya dergisinin tüm sayılarına web ortamında da ulaşılmaya başlandı. Derginin Ocak – Şubat 2004 sayısı ise, "e-genç sakarya" adıyla ilk kez sadece web ortamında yayınlanmaya başlandı. En son Temmuz – Ağustos 2004 tarihli nüshasına yine sadece sanal ortamda ulaşıldı²⁹⁰. Derginin sahibi olarak üniversite rektörlerinin isimleri kayıtlıdır. 3. sayıdan itibaren 58. sayı da dahil olmak üzere Prof.Dr. İsmail Çallı'nın adı mevcut iken²⁹¹, ondan sonraki sayılarda Prof.Dr. Mehmet Durman derginin yeni sahibi olarak yer almıştır²⁹². Genç Sakarya dergisinin 1999 yılı sonundan itibaren genel yayın yönetmenliğini ise, öğretim görevlisi olarak üniversitede görev yapan Mustafa Öztunç yürütmektedir²⁹³. Sakarya basını için önemli bir yayın organı olan Genç Sakarya, 10. yılını geride bırakmıştır.

Çark dergisi: Ofset baskı tekniğiyle aylık olarak yayınlanan bu derginin sahibi Cengiz Olgaç'dır. 1990'lı yıllarla birlikte yayınlanmaya başlamıştır²⁹⁴. 2004 yılı itibarıyla Adapazarı'nda yayın hayatını sürdürmektedir²⁹⁵.

Medya Sakarya gazetesi: İlk nüshası 24 Eylül 1997 tarihinde haftalık olarak yayınlandı²⁹⁶. Ofset baskı tekniği ile yayınlanan gazetenin, sahibi Sibel Şencan idi²⁹⁷. Daha sonra gazetenin imtiyaz sahibi Nursen Munganlo oldu²⁹⁸. Medya Sakarya'nın kadrosunu şu kişiler oluşturuyordu: Genel yayın yönetmeni S. Levent Bayrı, yazı işleri müdürü Turgut Tuna, spor müdürü Hakan Eren, teknik yönetmen Bülent Bayrı ve bilgi-işlem yönetmeni Pınar Özkan. İdare yeri, Adapazarı merkezinde bulunan Bankalar caddesindeki Kent İş merkezindeydi²⁹⁹. Medya Sakarya gazetesi, 1998'de, şehir basınında oldukça önemli bir yer elde etmişti³⁰⁰. Daha sonra birtakım nedenler yüzünden yayınlanamadı. Sonra günlük yayına döndü. Yayınlanan son nüshası, 13 Ocak 2000 tarihinde okuyucularına ulaşan 16. sayısıydı³⁰¹.

Bizim Akyazı gazetesi: İlk nüshası Eylül 1995'te yayınlanan ve ofset olarak basılan gazete, haftalık olarak çıkarılmaktaydı. Sahibi Salim Özyılmaz ve yazı işleri müdürü Kenan Certel idi³⁰². Yayını çok fazla devam etmemiştir.

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi: İlk sayısı 1996 yılı başlarında çıktı. Dergi yayın kurulu şu şekildeydi: Prof.Dr. Veli Ulutürk, Doç.Dr. Ali Yılmaz ve Y.Doç.Dr. Ali Erbaş. İlahiyat Fakültesi dergisinin bu ilk sayısında, "şimdilik" kaydıyla yılda bir kez yayınlanacağı ifade edilmişti³⁰³. Ancak aradan geçen 8 yıllık süre sonunda, derginin yayın sıklığı değişmemiş ve yılda bir kez yayınlanması sürdürülmüştür. Haziran 2004 tarihi itibarıyla 9. sayısı yayınlanmıştır. Tüm nüshaları, Sakarya üniversitesi Basımevi'nde basılmıştır. İlk yıllara oranla baskı ve kâğıt kalitesi de artırılmıştır³⁰⁴.

Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü dergisi: İlk nüshası Mart 1997 adıyla yayınlanan bilimsel bir dergidir³⁰⁵. A4 boyutunda yayınlanan derginin ilk nüshalarında sahibi olarak, Üniversitenin Rektörü Prof.Dr. İsmail Çallı adı kayıtlıydı³⁰⁶. Prof.Dr. Mehmet Durman'ın rektör olmasından sonra ise, derginin imtiyaz sahibi yeni rektör olmuştur³⁰⁷. Doç.Dr. Osman Çerezci ise, derginin editörlüğünü yaparken³⁰⁸, sonraları Y.Doç.Dr. Can Kurnaz da Çerezci ile birlikte editörlük yapmıştır. Kuşe kapak içerisinde beyaz kaliteli kâğıda basılıyordu³⁰⁹. Genel yayın yönetmenliğini ise, enstitünün sekreterliği görevini yürüten Fatma Aydın yapmaktaydı. Derginin adı, ilk sayıdan yayınlanmış olan son sayısına kadar hep aynı kalmıştır³¹⁰. İlk sayıları yılda iki kez³¹¹ yayınlanan derginin, sonradan bazı yıllarda 3 defa çıktığı anlaşılmaktadır³¹². Derginin ilk nüshaları Üniversitenin kendi matbaasında basılırken³¹³, sonraki sayıların baskı ve ciltlemesi, Adapazarı'nda bulunan Sakarya kitabevinde yapıldı³¹⁴. Bugüne kadar toplam 16 nüshası yayınlandı. 2004 yılından itibaren hakemli bir dergi haline de dönüştürülen derginin, Mart 2004 tarihli en son nüshası ise, bu satırların kaleme alındığı Temmuz 2004 tarihi itibarıyla matbaadan çıkmak üzere bulunuyordu.

Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat dergisi: İlk sayısı Mayıs 1997 tarihinde çıkartılmıştır. Mavi-beyaz renkli kuşe kapak ve beyaz kaliteli kâğıda normal kitap boyutunda basılmıştır. İlk nüshanın imtiyaz sahibi, zamanın Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof.Dr. Osman Tutkun idi. Editör olarak Y.Doç.Dr. İlyas Özlürk'ün ismi kayıtlıydı. Gerek ilk ve gerekse ikinci sayıda, "yılıda iki kez yayınlanır" ifadesi mevcut olduğu halde, 2. sayısı ilk nüshasından tam 3.5 yıl sonra, Aralık 2000 tarihinde seri: A-B adıyla neşredilebilmiştir. Bu durum, ekonomik sebepler ve bilhassa 17 Ağustos 1999 Marmara depremi ile bir dereceye kadar izah edilebilir. İlk sayıdan itibaren, derginin İngilizce adı da gerek kapağa ve gerek künye kısmına yerleştirilmişti. Yayın kurulu ve bilimsel danışma kurulunun İngilizce karşılıkları da yazılmıştı. Derginin tüm sayıları, Sakarya Üniversitesi'nin kendi matbaasında basılmıştır³¹⁵. Bu derginin, 3. nüshası 2001 yılında, sayı: 1-2³¹⁶ ve 4. nüshası da, 2002'de sayı: 1-2³¹⁷ adıyla yayınlanmıştır. Bu tarihten sonra bir süre ara verilmiş olan Fen-Edebiyat dergisinin 5. sayısı, bu satırların kaleme alındığı 2004 Temmuz'unda matbaadan çıkmak üzere bulunuyordu.

Akyazı'nın Sesi gazetesi: İlk nüshası Ocak 1997 tarihinde yayınlanmıştı. Haftalık olarak çıkan gazete, ofset baskı tekniğini kullanmaktaydı. Sahibi Ali Nail Durmuş, yazı işleri müdürü ise Maksut Durmuş idi³¹⁸. Kısa ömürlü gazetelerden birisidir.

Sakarya Ekonomi dergisi: Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası'nın iki ayda bir periyodik olarak yayınladığı bir dergidir³¹⁹. İlk nüshası "Ocak-Şubat 1998" tarihinde neşredilmiştir³²⁰. Ankara'da ofset olarak kuşe kâğıda basılmaktadır. Sakarya Ekonomi dergisinin imtiyaz sahibi, ATSO Yönetim Kurulu Başkanı Erol Öztürk'dür³²¹. Yayın komitesi ise, Zekeriya Başoğlu, Mehmet Ali Doğu, İ. Talat Kiv, Vedat Temizel ve Murat Hacıyüpoğlu'ndan oluşuyordu. 2004 yılının ortalarına doğru, Sakarya Ekonomi dergisinin Şubat-Mart 2004 tarihli sayısı yayınlanmıştır³²².

Sakarya (Bölge Eki) gazetesi: Ulusal gazetelerden birisi olan Dünya gazetesinin eki olarak neşredilmiştir. 1999 yılından 2004'e kadar, yılda bir kez olmak üzere toplam 6 tane yayınlanmıştır. İlk ve son nüshaları şu tarihlerde çıkmıştır: Bölge eki 21: Sakarya, 22 Haziran 1999³²³ ve bölge eki 9: Sakarya, 17 Mayıs 2004³²⁴. Fizikî şartlar olarak orta boy 20 sayfadan oluşan bu gazetenin yönetimi Gürhan Demirbaş ve sayfa düzeni de Coşkun Akdikmen tarafından yapılmaktadır³²⁵.

Yaşayan Sakarya gazetesi: İlk nüshası 1 Aralık 1999 tarihinde neşredilmiştir. "Marmara Felaketini Yaşayanların Gazetesi: Yaşayan Sakarya" adıyla yayını sürdürmektedir. Orta boy beyaz kâğıda basılan gazete, 15 günde bir yayınlanmaktadır. İlk nüshası 12 sayfa şeklinde hazırlanan gazetenin imtiyaz sahipliğini İlhan Bayrı yapmaktadır³²⁶. Gazeteyi oluşturan kadronun diğer elemanları şu şekildedir: genel yayın yönetmenleri S. Levent Bayrı ve V. Özbey Muganlo, sorumlu yazı işleri müdürü İlhan Aydın, genel koordinatör Serhat Birkan, idarî müdür Canan Çakarel, reklam müdürü Nurdan Akbaş ve bilgi işlem yönetmeni Yurdağül Özkalan. Gazetenin idarî merkezi Adapazarı

merkezindeki Çark caddesinde yer alan Semerciler mahallesi, Yuvam sokak, no. 24/B'dir. Hazırlığı ve film çıkışı Misbah Ofset'te ve baskısı da Zafer Ofset tesislerinde gerçekleştirilmektedir³²⁷. Gazete, haberleri, içeriği ve bilhassa güzel sayfa düzenlemesiyle dikkat çekmektedir.

Yenigün gazetesi: İlk nüshası 14 Şubat 2000 tarihinde çıkmıştır³²⁸. Aslında gazete daha önce neşredilecekti. Yenigün gazetesinin 1999 yılının ilk yarısında başlayan yayın hazırlıkları, 16 Ağustos 1999 tarihinde, yani depremden sadece birkaç saat önce tamamlandı. Ancak 17 Ağustos 1999'da meydana gelen Marmara depremi, tüm Adapazarı için olduğu gibi, Yenigün gazetesi için de tam bir yıkım oldu. Bu nedenle gazetenin yayını, zorunlu olarak gecikti³²⁹. 14 Şubat 2000'de yayınlanmaya başlanan Yenigün'ün Necdet Güngörsün dışındaki kadrosunu şu kişiler oluşturuyordu: N. Müjdat Çetin sorumlu müdür, Zafer Tokuş yazı işleri müdürü, Ferruh Bulut haber müdürü, Ali Fikri Aşık spor müdürü, Emin Can reklam müdürü, Fethi Özer teknik müdür, Nazan Karslı Güngörsün müessese müdürü. Yenigün gazetesi ilk sayısından itibaren renkli ve 12 sayfa olarak yayına geçti³³⁰. Yaklaşık olarak bir yıl süreyle Kocaeli gazetesi ofset tesislerinde basıldı. Nisan 2001'den itibaren de Adapazarı'nda basılmaya başlandı. 2004 yılı 14 Şubat tarihi itibarıyla 5. yayın yılına başlayan Yenigün gazetesinin 1 ve 8. sayfaları renkli olarak basılmakta olup, zaman zaman gazetenin sayfa sayısı 16'ya kadar yükselmektedir³³¹. Halen Necdet Güngörsün yönetiminde bulunan³³² Yenigün gazetesi, Adapazarı'nın en etkili yayın organlarından birisi olarak, Sakarya basınında haklı bir yer edinmiştir.

Irmak dergisi: Kültür ve sanat dergisi Irmak'ın ilk sayısı Ocak 2001'de neşredilmiştir. İmtiyaz sahibi, Yaşayan Sakarya gazetesi adına İlhan Bayrı idi³³³. Bu bağlantı nedeniyle, Irmak dergisinin çoğu sayısında "Yaşayan Sakarya gazetesinin aylık kültür-sanat ekidir" ifadesi bulunmaktaydı³³⁴. 27. sayıdan itibaren, yayınlanmış olan son nüshasına kadar, "Irmak Kültür Sanat Derneği" sahipliğinde çıktı³³⁵. Derginin başlangıçtaki kadrosu ise şu şekildeydi: sorumlu yazı işleri müdürü Yılmaz Güney, yayın danışmanı Levent Bayrı. Ayrıca bir yayın kurulu bulunuyordu³³⁶. Daha sonra kadrosunu zenginleştirdi³³⁷. 28. sayıdan itibaren, başlangıcından beri derginin içinde bulunan Fahri Tuna genel yayın yönetmeni, İffet Hacıyüpoğlu da idarî ve malî işler sorumlusu oldular. Yine Sakarya basınıının en önde gelen kişilerinden Müjgan Zaman da dergi kadrosuna dahil olmuştur. Şubat 2004'te yayınlanan 38. nüshadan itibaren, Irmak dergisinin sorumlu yazı işleri müdürlüğüne Mustafa Turan getirilmiştir³³⁸. 2004 yılı yaz dönemi itibarıyla son durumu bu şekildedir.

Borsa dergisi: 2000 yılından itibaren Adapazarı Ticaret Borsası'nın yayın organı olarak neşredilmektedir³³⁹. Kuşe kâğıda basılan derginin sahibi, aynı zamanda borsanın da sahibi olan Faruk Kayar'dır. Sorumlu müdürü, borsa genel sekreterliği yapan Kâmil Özkan'dır. Derginin yapımı ise, Ekol Multimedya tarafından yürütülmektedir³⁴⁰. Bazı nüshaları, özel sayı olarak çıkarılmıştır³⁴¹. Borsa dergisinin 15. sayısı 2004 yılında yayınlanmış olan en son nüshasıdır³⁴².

Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi dergisi: İlk sayısı "Nisan-Mayıs-Haziran 2001" adıyla yayınlandı. Normal kitap boyutunda, beyaz kâğıda basılmaktaydı. Derginin ilk dört nüshasının imtiyaz sahibi ve genel yayın yönetmeni, o dönemde Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dekan Vekilliğinde bulunan, fakülte öğretim üyelerinden Doç.Dr. Aytekin İşman idi³⁴³. Sonraki sayılarında ise, derginin yeni sahibi, fakülte dekanı Prof.Dr. Hakan Poyraz oldu. Editörlüğüne de Y.Doç.Dr. Mehmet Özdemir getirildi³⁴⁴. İlk sayısından itibaren "hakemli dergi" niteliğinde yayınlanan derginin ayrıca bir yayın kurulu da mevcuttu. Eğitim Fakültesi dergisinin ikinci nüshası, aynı yıl "Temmuz-Ağustos-Eylül 2001" adıyla yayınlandı³⁴⁵. Derginin 3 ve 4. nüshaları, Sakarya "Uluslararası Eğitim Teknolojileri Sempozyum ve Fuarı"na sunulan bildirimlerden oluşmaktaydı³⁴⁶. O tarihten sonra bazı aksamalar olsa da, Ekim 2003'de 6. sayı³⁴⁷ ve Nisan 2004'de de 7. sayı³⁴⁸ yayınlandı. Sakarya Üniversitesi'nin önemli bilimsel dergilerinden birisi olarak yayın hayatını sürdürmektedir.

Tavır gazetesi: Eylül 2001'den itibaren, önce onbeş günde, sonra haftada bir defa yayınlanmaya başlandı. İmtiyaz sahibi Ersin Atar, yazı işleri müdürü Gülşenay Yemiş, istihbarat şefi Levent Eriş, teknik servis şefi Ertunç Atar ve yayın editörü Levent Bayrı idi. "Sakarya'nın En Cesur Gazetesi, Tavır" adıyla okuyucularına takdim ediliyordu. Gazetenin 2002 yılında da Adapazarı'nda yayında olduğu bilinmektedir³⁴⁹.

Hendek Şafak gazetesi: 2002 yılının yaz başında yayına başladı. "Yerel Siyasî Gazete" ibaresiyle neşredilmektedir. Yayına ilk başladığı dönemde, onbeş günde bir, sonraları ise haftalık olarak çıkarıldı³⁵⁰. Temmuz 2004 itibarıyla haftalık olarak yayınlanmaktadır³⁵¹. Gazetenin imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü olarak Ahmet Çileci'nin adı kayıtlıdır³⁵². Her Pazartesi dört sayfa, orta boy olarak yayınlanan Hendek Şafak, ilçedeki Nil Ofset tesislerinde basılmaktadır. İdare yeri, yine Hendek'teki Çileci Ofset Matbaacılık tesislerindedir³⁵³.

Hendek gazetesi: 2002 yılının yaz aylarından itibaren çıkmaya başladı. "Hendek Haftalık Gazete" adıyla yayınlanmaktadır. İmtiyaz sahibi Ahmet Buğur, genel yayın yönetmeni Elife Özerçetin, sorumlu yazı işleri müdürü Ekrem İnce ve görsel yönetmeni Hasan Akduman'dır³⁵⁴. Adapazarı'nda, normal gazete boyutunda basılmaktadır. İlk ve son sayfaları renklidir³⁵⁵.

Sakarya Yerel Kültür dergisi: İlk nüshası 2003 yılının ilk aylarında "Kış 2003" adıyla neşredilmiştir. Derginin sahibi, Sakarya Yerel Kültür Derneği adına, dernek başkanı Engin Pekşen'dir. Sorumlu yazı işleri müdürü ve yayın yönetmeni ise, Adem Arı'dır. 32 sayfa ve kuşe olarak yayınlanan Yerel Kültür dergisi, Adapazarı Yerel Kültür Derneği'nin yayın organı durumundadır. Yerel Kültür dergisi, bu ilk nüshasını, Sakarya'daki kültür motiflerini incelemeye, bölgedeki yerel kültür değerlerini oluşturan bağlantıları ortaya çıkarmaya ve kendisini tanıtmaya ayırmıştır. Bu ilk nüshadan, derginin yayınlanma süresi konusunda bir fikir edinilememiştir. Sadece ilk nüshaya Kış 2003 adının verilmesi, bunun mevsimlere göre yılda dört defa yayınlanacağı izlenimini vermektedir³⁵⁶. Yaz 2004 itibarıyla yayınlanmış başka nüshası yoktur.

Karasu Haber gazetesi: 3 Şubat 2003 tarihinde haftalık olarak yayın hayatına başlamış olan bir ilçe gazetesidir. "Karasu Haber, Haftalık Siyasî Gazete" adıyla, orta boy sekiz sayfa olarak neşredilmektedir. Siyah beyaz yayınlanmakla birlikte, başlık kısmı koyu mavi bir tonda basılmaktadır³⁵⁷. 28 Temmuz 2004 tarihi itibarıyla 78. nüshası neşredilmiştir³⁵⁸. Karasu Haber gazetesinin, ilk çıktığı andan itibaren imtiyaz sahibi Cihan Ersöz'dür. Genel yayın yönetmeni ilk vakitler Salim Atar iken³⁵⁹, bu görevi sonraları imtiyaz sahibi olan Cihan Ersöz yerine getirmektedir³⁶⁰. Başlangıcından beri yazı işleri ve sorumlu müdürü Selçuk Kadı idi. Mizanpaj sorumlusu Ertunç Atar, haber müdürü Serkan Çolak ve spor servisi sorumlusu Recep Kara'dır³⁶¹. Karasu Haber gazetesi, bazı ekonomik problemler içinde olsa da, ilçelerdeki en önemli yerel gazetelerden birisi olarak dikkat çekmektedir.

Sakarya Nabız dergisi: Sakarya Radyo, Televizyon ve Basın Sanayii Anonim Şirketi (SRT) Medya Grubu tarafından çıkarılmakta olan bir dergidir. "Aylık, siyasî, ekonomi, yaşam, kültür, spor, magazin ve sanat dergisi" olarak yayınlanmaktadır. İlk nüshası 18 Nisan 2003 tarihinde okuyucularına ulaşmıştır³⁶². Tamamı renkli ve ofset olan bu dergi, büyük boy kuşe olarak yayınlanmaktadır³⁶³. Derginin yayın kadrosu şu şekildedir: SRT adına imtiyaz sahibi olarak Atilla Okumuş, genel yayın müdürü Zerrin Çağlayan, sorumlu yazı işleri müdürü Gürkan Kılıç, reklam müdürü Nursel Çuhali ve halkla ilişkiler müdürü olarak da Hülya Gerel adlı kişilerin isimleri kayıtlıdır. Sakarya Nabız'ın hazırlık ve basımı Ankara'da yapılmaktadır. Yapımını Ekol Multimedya ve baskısını Aydoğdu Ofset gerçekleştirmektedir³⁶⁴. Sakarya basını için önemli bir yeri olan ve son derece kaliteli bir baskıya sahip olan Sakarya Nabız dergisinin, Haziran 2004 tarihi itibarıyla 12 sayısı neşredilmiştir³⁶⁵.

Adahaber gazetesi: Ulusal gazetelerden Zaman gazetesi bünyesinde yayın hayatına başlamış ve neşri devam etmektedir. İlk nüshası 4 Kasım 2003 tarihinde neşredilmiştir³⁶⁶. Adahaber gazetesi, düzenli bir şekilde haftalık olarak yayınlanmaktadır. Temmuz 2004 itibarıyla, 20-27 Temmuz 2004 tarihlerini kapsayan 37. nüshası yayınlanmıştır³⁶⁷. Gazetenin künyesi şu şekildeydi: imtiyaz sahipliğini Naci Güven yapmaktaydı. Sorumlu yazı işleri müdürü Duran Savaş, halkla ilişkiler sorumlusu Bilal Dolunay, dizgi-tasarım sorumlusu A. Hamit Uysal ve reklam sorumluları da Önder Atalan ve Sinan Demiralay idi. Baskısını ise Feza gazetecilik gerçekleştiriyordu³⁶⁸.

Büyükşehir Sakarya gazetesi: İlk nüshası 1 Ocak 2003 Perşembe günü yayınlanmıştır³⁶⁹. Büyük boy 8 sayfa şeklinde yayınlanan gazetenin ilk ve son sayfası renkli, diğer sayfaları siyah beyaz olarak çıkmıştır³⁷⁰. 16 Temmuz 2004 tarihli ve 194 sayılı nüshası tamamen siyah beyaz olarak ve baskı kalitesi bozuk bir surette neşredilmiştir³⁷¹. Üstelik gazete bu nüshasından sonra bir süre yayınlanamamıştır. Sakarya basınının en yeni gazetelerinden olan Büyükşehir Sakarya'nın imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü Murat Zimba'dır. Genel yayın müdürlüğünü Levent Bayrı, yazı işleri müdürlüğünü Hamdi Yuluğ, haber müdürlüğünü Hüseyin Cumalı ve spor müdürlüğünü Şenol Kurtkaya yürütmekteydi. Yayın hazırlığını kendi tesislerinde yapan Büyükşehir Sakarya

gazetesinin ilk baskıları Bizim Kocaeli gazetesi tesislerinde gerçekleştirilirken³⁷², sonraki sayıları Ada Ofset tarafından basılmaktadır³⁷³.

Yeni Gazete gazetesi: İlk nüshası 20 Aralık 2003 tarihinde neşredilmiştir³⁷⁴. Gazetenin imtiyaz sahibi Hande Tepe, genel yayın müdürü İbrahim Bulut, sorumlu yazı işleri müdürü İbrahim Şener Sak, haber müdürü İnci Ökten ve spor müdürü Serkan Köse'dir. Baskısı, Yeni Gazete'nin Adapazarı'ndaki kendi tesislerinde yapılmaktadır. 4 sayfa olarak neşredilen gazete, "Adapazarı'nın Yeni Gazetesi Yeni Gazete" adıyla okuyucularına ulaşmaktadır³⁷⁵. 2004 yılının ilk yarısı itibarıyla, adı gibi gerçekten de, şehir basınının en yeni gazetelerinden birisidir.

Gazete Kırkpınar gazetesi: İlk nüshası Haziran-Temmuz 2004 tarihli olarak neşredilmiştir. Sakarya basınının en yeni üyesi durumunda olan Gazete Kırkpınar, orta boy 16 sayfa olarak çıkmaktadır. Adapazarı'nda basılmaktadır. Gazete Kırkpınar'ın sahibi, aynı zamanda Kırkpınar Belediye Başkanı³⁷⁶ da olan Niyazi Bağdat'tır. Gazetenin kadrosunu oluşturan diğer kişiler ve gazete içerisindeki görevleri şunlardır: Gaye N. Çağlayan genel yayın yönetmeni, Hüsnü Fil fotoğraf editörü, Erol Ar idare müdürü ve Ekrem Yonar görsel yönetmen ve grafik uygulama sorumlusu³⁷⁷.

Buraya kadar haklarında bilgi verilen basın organlarının dışında da, Sakarya basınında yayınlanmış birtakım gazete ve dergilerin mevcudiyeti bilinmektedir. Ancak bu yayın organları hakkında elde edilen kısıtlı bilgilerden dolayı, burada sadece isimlerini saymak mecburiyeti söz konusudur. Sakarya Eğitim Vakfı adına sahipliğini Erdinç Şumlu'nun yaptığı Zafer dergisi, Adapazarı Belediyesi adına sahipliğini Belediye Başkanı Aziz Duran'ın yaptığı Şehir Bülteni, Enver Girti'nin sahibi olduğu Akyazı İlk Haber gazetesi gibi yayın organları bu türdendir³⁷⁸. Yine Suat Beyenal'ın sahibi olduğu Havadis gazetesi ve Halk Eğitim Müdürlüğü tarafından yayınlanan Sakarya ve Eğitim dergisi de bir süre neşredilmişler³⁷⁹ ve sonradan kapatılmışlardır. 2004 yılı ortalarına gelindiği günlerde, Sakarya Vilayeti'nde yayımlandığı bilinen, ancak türlü nedenler yüzünden ulaşılamayan veya çok az sayıda yayımlandığından dolayı görülemeyen birçok gazete de mevcuttur. Bunları da kronolojik olarak şu şekilde sıralayabilmek mümkündür:

Akyazı İlk Haber gazetesi (Nisan 1982), Haberde 54 gazetesi (Kasım 1985), Sapanca'nın Sesi gazetesi (Ocak 1987), Sakarya'da Akşam gazetesi (Mayıs 1989), Ak Belde gazetesi (Ocak 1990), Ak Ses gazetesi (Ocak 1993), Otoyol Katılım gazetesi (Eylül 1993), Çevre Dostu gazetesi (Ekim 1993), Bizim Akyazı gazetesi (Eylül 1995), Çarksuyu Haber-Yorum, Araştırma ve Reklam gazetesi (Nisan 1996), Sakarya Belde gazetesi (Ekim 1996), Akyazı Sesi gazetesi (Ocak 1997), Sakarya MHP gazetesi (Şubat 1998), Ova Haber gazetesi (Mayıs 1998), Gözlem gazetesi (Haziran 1998), Hararet gazetesi (Eylül 1998), Sakarya Özlem gazetesi (Ekim 1998), Gazete 54 gazetesi (Kasım 1998), Kaynarca gazetesi (Ekim 1999), Kuzeyin Sesi gazetesi (Ekim 2000), Sapanca Bakış gazetesi (Ekim 2000), Sakarya İlbey gazetesi (2000), CHP Sakarya Gündem gazetesi (Ocak 2002), Bizim Sapanca gazetesi (Şubat 2002), Hendeğin

Sesi gazetesi (Nisan 2002), Sakarya Vizyon gazetesi (Temmuz 2002), Sakarya'da Olay gazetesi (Temmuz 2002), Hendek gazetesi (Ağustos 2002), Sakarya İstihdam gazetesi (Temmuz 2003), Karasu Gündem gazetesi (Ağustos 2003), Sakarya Vatandaş gazetesi (Eylül 2003).

Aynı dönem içerisinde yayınlanan dergileri de kronolojik olarak şu şekilde sıralayabilmek mümkündür: Sakarya Çocuk dergisi (1985), Tevhid-i Çekirdek dergisi (1993), Doz dergisi (Nisan 1994), Gün Işığı dergisi (Nisan 1995), Sakarya Türküsü dergisi (Haziran 1995), Kalem dergisi (Haziran 1996), Ada Ekonomi dergisi (Temmuz 1996), İtaki dergisi (Aralık 1997), Ada Tıp Vizyon dergisi (1998), Vitamin dergisi (Nisan 1998), Tabiatın Sesi dergisi (Mayıs 1998), Sakarya'da Sağlık dergisi (Aralık 1998), Kaynaklı İmalat Teknolojisi dergisi (Ocak-Şubat 1999), Ağatur Clup dergisi (Nisan 1999), Sakarya Gönül Çeşmesi dergisi (Haziran 1999), Aknur dergisi (Ocak 2000), Depremden Korunalım Çevremizi Koruyalım dergisi (Aralık 2000), Adı Yok dergisi (2000), Gren dergisi (Mart 2001), Sesob (Sakarya Esnaf ve Sanatkârları Odaları Birliği) dergisi (Nisan 2001), Yüz Edebiyat dergisi (Nisan 2001), Hariciye Kalemî Bilimsel Araştırma ve Analiz dergisi (Mayıs-Kasım 2001), Sakarya I. Organize Sanayi Birliği dergisi (Haziran 2001), Sobe dergisi (Temmuz 2001), Bizim Sapanca dergisi (Şubat 2002), Eskiz dergisi (Şubat 2002), Asitan dergisi (Mart 2002), Ve... dergisi (Mart 2002), Katre dergisi (Mart 2002), Bir Sıcak Merhaba dergisi (Mayıs 2003), Sakaryalı Bozoklar dergisi (Haziran 2002), Boztepe dergisi (Ekim 2002), Aktüelce dergisi (Ekim 2002), Tuğra dergisi (Ocak 2003), Sakarya Vatandaş dergisi (Mart 2003), Âsitân dergisi (Mayıs 2003), Canses Kültür Haber ve Sanat dergisi (Haziran 2003), Dergi dergisi (Temmuz 2003), Berfin Kültür – Edebiyat – Sanat dergisi (Ağustos 2003), Sakarya Vib Seyahat dergisi (Ekim 2003), Değirmen dergisi (Aralık 2003-Ocak 2004), Göldeste dergisi, Ajans Met (Marmara-Ege-Trakya) Dergi & Reklam dergisi (Ocak 2004), Calipso Aylık Aktüel & Yaşam dergisi (Nisan 2002), Diriliş Saati dergisi (Nisan-Mayıs 2004), Kent Magazin dergisi (Nisan 2004). Bu gazete ve dergilerin tamamına birden bakıldığında, her ne kadar bazılarının yayın hayatları kısa sürmüş olsa da, Sakarya Vilayeti'nde neşredilen basın organlarının sayısal zenginliğine işaret etmeleri açısından önem arz etmektedirler.

1960'lı yılların sonlarından itibaren, günlük, haftalık ve aylık basın bülteni neşretme teşebbüsleri yaygınlaşmaya ve böylece Sakarya basınında bülten haberciliği dönemine geçilmeye başlandığından ve 1967 depreminin bu olumlu girişimlere büyük bir darbe indirdiğinden yukarıda bahsedilmişti. Bunun en önemli örneklerinden birisi, Sakarya DMM Akademisi Bülteni adıyla yayınlanan, esasında "Bulletin of the School of Engineering and Architecture of Sakarya, Turkey" adıyla İngilizce olarak neşredilen yayın organıydı. 1976 yılında yayın hayatına başlayan bu bülten, esasında bilimsel bir dergiydi, ancak üzerinde "bülten" kaydı olduğundan dolayı, bültenler arasında verilmesi uygun görüldü. Bu yıllarda bülten çıkarma çalışmalarında büyük bir yoğunluk yaşanmadı. Uzun bir aradan sonra, vilayet basınındaki bülten çıkarma çalışmaları, 1990'lı yıllarla birlikte büyük bir tırmanışa geçti. Ancak bültenlere, gazete ve dergiler gibi uzun süreli basın organları niteliğinde yaklaşılmamalıdır.

Bültenler daha çok, yayınlayan kurum veya müessesede gerçekleşen faaliyetler hakkında bilgi edindirme amaçlı olduklarından dolayı, büyük bir çoğunluğu sadece bir veya birkaç sayı neşredildikten sonra yayın hayatını tamamlamıştır. Uzun süreli olarak yayınlanan bülten sayısı oldukça azdır. 1991-2004 yılları arasında, Sakarya basınında neşredilen bültenlerden, tespit edilebilenler, kronolojik olarak aşağıda sıralanmıştır:

Elimsan'dan Haberler bülteni (Aralık 1991), Sakarya Tabib Odası bülteni (Mart 1992), Sakarya Üniversitesi bülteni (Ocak 1993), Haberleşme bülteni (Aralık 1994), Sakarya Barosu bülteni (Aralık 1994), Sasiad (Sakarya Sanayicileri ve İşadamları Derneği) bülteni (1996), Türk Eğitim-Sen Sakarya Şubesi Aylık bülteni (1997), Teknik Eleman bülteni (Şubat 1997), Sakarya Şiir Sanat bülteni (Şubat 1997), Ebru Alış Veriş bülteni (Mart 1997), Ekoloji bülteni (Temmuz 1997), Sakarya Beşiktaşlılar bülteni (Ağustos 1998), Türk Eğitim-Sen Sakarya Şubesi bülteni (1998), Hendeğin Sesi bülteni (Şubat 1999), Sakarya Atatürkçü Düşünce Derneği bülteni (Eylül 2000), Merdiven bülteni (Şubat 2001), İstanbul Fruehauf Birlikte bülteni (2000), Sakarya Üniversitesi bülteni (Ocak 2002), Adapazarı Bakkallar ve Bayiler Odası basın bülteni (Mart 2002), Sakarya Kent Haber Aylık Haber bülteni (Mart 2002), Sakarya Genç İşadamları Derneği'nin Dosya adlı haber bülteni (2002), Yerel Gündem 21 Adapazarı bülteni (Temmuz 2002), Hidrojentürk bülteni (Ekim 2002), İntiba bülteni (Aralık 2002), Sakarya SMMO (Türmob, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası) bülteni (Ocak 2003), Saadet Haber bülteni (Haziran 2003), Canses bülteni (Aralık 2003), Sed bülteni (Aralık 2003), Otokar Hattı bülteni (2003), Belediye Haber bülteni (Aralık 2003), Federal bülten (Haziran 2004).

Elde edilebilen bütün gazete, dergi ve bültenleri bu suretle sıraladıktan sonra, bunların bir dökümünü yapmak yerinde olacaktır. Sakarya Basını'nı inceleyen bu çalışmada, tespit edilebilen ve dolayısıyla burada sözü edilen toplam yayın sayısı 229'dur. Bunların genel dağılımı ise şu şekildedir: 117 gazete, 79 dergi ve 33 bülten. Bunun il olma öncesi ve sonrasına göre durumu şu vaziyettedir: 14 gazete ve 4 dergi ile toplam 18. Sakarya Vilayeti'nin kurulmasından sonra ise, toplam sayı 211'e ulaşıyordu. Bunun 103'ü gazete, 75'i dergi ve 33 tanesi de bültenden oluşmaktaydı. Genel toplamda 229'a ulaşan yayından, bu çalışmada, 115 adedi hakkında bilgi verilmiştir ki, bunun 84'ü gazete ve 31'i dergiydi. Bu yayın organlarının il olmadan önceki miktarı, yukarıda ifade edildiği gibi 18 iken, vilayetin teşkil edilmesinden sonrası için bu rakam 97'dir. Bunların 70 adedi gazete iken, 27'si de dergiydi. 33 gazete, 48 dergi ve 33 bültenden oluşan toplam 114 çalışma hakkında ayrıntılı bilgi elde edilemediğinden, sadece isimlerinin anılması ve yayımlandığı yılların verilmesiyle yetinildi. Zira böyle bir çalışma, ancak bir kitabın konusunu teşkil edebilirdi³⁸⁰. Bu yüzden, makale sınırlarını dahi fazlasıyla aşan bu çalışmada bu kadar ayrıntıya inilmesi uygun görülmedi. Yazının içeriğinden anlaşılacağı üzere, bültenler hakkında ayrıntıya girilmeden, sadece isimlerinin zikredilmesi şimdilik yeterli görüldü. Konuyla ilgili olarak şu da ifade edilmelidir ki, oldukça uzun bir dönemi kapsayan bu çalışmada, tespit edilebilen toplam yayın sayısı 229'dur ve yayınlanmış olup da ulaşılamayan matbuat olabileceği de göz önüne alınırsa, bu sayının biraz

daha yukarılarda olması muhtemeldir.

Sakarya basınına ait bu materyallerin, gerek sayısını ve gerekse süresini etkileyen birtakım olumsuz faktörler vardır. Ekonomik olumsuzluklar karşısında, Türkiye'deki mahallî basının içinde bulunduğu imkânsızlıklar ortadadır. Sakarya Vilayeti'nin bu şartların yanında, kendine has özelliklerinden kaynaklanan birtakım olumsuzlukları daha mevcuttur ki, bunun en büyük nedeni depremlerdir. Gerek 1943 ve 1967 ve gerekse 17 Ağustos 1999 depremleri, vilayet basınına çok olumsuz etkilemiştir. Öyle ki, bazı gazeteler tamamen kapatılırken, bazıları da uzun süreli olarak yayın hayatlarına ara vermek durumunda kalmışlardır. Mesela 1967'den sonra, daha önceki yıllarda Sakarya basınında görülen canlılık ve hareketlilik uzun süre kendisini gösteremeyecektir. 2000'li yıllara gelindiğinde, 1950'li yıllardan itibaren yayın yapan sadece iki gazete kalmıştır: Adapazarı Akşam Haberleri ve Demokrat/Yeni Sakarya. Toplamda 200'ün oldukça üzerinde yayın organının neşredildiği bir şehirde, yarım asrı geride bırakan gazete sayısının sadece iki olması son derece düşündürücüdür. Onun dışındaki gazetelerin çok uzun süre yayın hayatları olmamıştır. Ancak bölge insanının gayret ve çalışkanlığı sebebiyle, bu olumsuz şartları iyiye tahvil edebilmek uzun sürede de olsa mümkün olma noktasına gelinmiştir. Nitekim sorunlar uzun vadede de olsa atlatılmaya çalışılmış, gelişmişliğin en önemli ölçütlerinden olan basının etkili bir şekilde varlığı ve medyanın gücü, Sakarya Vilayeti'nde sağlanma aşamasına getirilmiştir. Bu aşamada SRT, Kent Tv ve Kanal 54 gibi mahallî televizyonların ve çok sayıdaki radyo kanallarının varlığı da, bunda aktif bir rol oynamışlardır. Başkanlıklarını Necdet Güngörsün'ün yaptığı Sakarya Gazeteciler Cemiyeti ve Anadolu Spor Gazetecileri Derneği'nin Sakarya'daki mevcudiyeti de son derece önemlidir. Gazetelerin bir birlik halinde hareket etmeleri ve işbirliklerinin sağlanması adına bu teşkilatların varlığı, Sakarya basınına gücüne güç katmaktadır³⁸¹.

2004 yılına gelindiğinde, Sakarya Vilayeti'ndeki gazete, dergi ve bülten sayısının 20 civarında olması, Sakarya basın tarihinin en zengin dönemlerinden birisini yaşaması bakımından memnuniyet verici olarak kabul edilebilir. Ancak, "esas kemiyette değil, keyfiyette" sözü düstur olarak alınırsa, fazla sayıda, ancak kısa süreli ve etkisiz gazetelerden ziyade, az sayıda, ama uzun süreli ve etkili gazetelerin Sakarya basınında yer almasının gerçekleşmesi temenni edilmektedir. Bu da ancak ve ancak, Cahit Orhan Tütengil'in ifade ettiği gibi, "güç birliği yaparak, az sayıda gazeteyle varılmadıkça, bölge basınına, gelişmesi bir yana, devamını sağlamak bile mümkün olamaz. Sakarya basınına geleceği de, bu konuda gösterilecek davranışa bağlıdır... Çıkıp kapanmalar, ad değiştirmeler ve yeniden çıkmalar, izlenmesi güç bir durum yaratmaktadır. Saklanmayan koleksiyonlar, değeri ve önemi umursanmayan bir çalışma, insana ne kadar üzüntü verse azdır..."³⁸² Fındıkoğlu'nun fikri de Adapazarı'ndaki gazetelerin "birleşerek kuvvet kazanma"larından yanadır³⁸³.

Sayılan bu sebepler ve etkenlerden dolayı, "Cumhuriyet Dönemi Sakarya Basını"nın ele alırken, vilayet basınındaki tüm gazete ve dergilere ve hatta bültenlere ulaşabilmek ve onların tamamını bu çalışmaya dahil edebilmek

tabiatıyla mümkün olamadı. Birkaçı hariç olmak üzere, gazete ve dergilerin tüm koleksiyonlarına ulaşamadı. Araştırmalar sırasında, yakın zamanda basılan birçok gazete ve derginin dahi, kendi nüshalarını "arşivlemedikleri" ve koleksiyon olarak elde bulundurmadıkları çok acı bir şekilde tecrübe edildi. Bu araştırma, bu zor şartlar ve eksiklikler altında gerçekleştirilebildi. Bu nedenle, bahsedilen zorluk ve eksikliklerin okuyucular tarafından dikkate alınması ve "Sakarya Basını" konusunda araştırma yapacak araştırmacılara bu satırların biraz olsun katkı sağlayabilmesi, yazarının en büyük temennisidir.

¹ Tarihte ve Günümüzde Sakarya, İstanbul, tarihsiz, s. 286.

² Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, T. C. Sakarya Valiliği, Adapazarı, 1998, s. 254.

³ "Sakarya Basını" adlı çalışmasıyla bilinen Cavit Orhan Tütengil de bu konudaki bilgilere ihtiyatla yaklaşmaktadır: "Adapazarı'nda yayınlandığını bildiğimiz ilk gazete, 7 Mart 1919'da yayın hayatına giren Adapazarı gazetesidir. Lebib Kökçü ise ilk gazetenin mühendis Cemil ve Demir Ali Beyler tarafından çıkarılan Zurna adlı mizahî gazete olduğunu ve 1332 (1916) yılında yayınlandığını ileri sürer. 1909 – 1910 yıllarına ait olduğu anlaşılan ve Teotik adlı bir yazar tarafından hazırlanan Ermenice yıllığa göre ise, bu tarihlerde Adapazarı'nda "Yergir" (memleket) adlı haftalık bir dergi Ermenice olarak yayınlanmakta idi. Bize bu konuda bilgi veren sayın Tuma Başaranlar, adı geçen yıllığın ilk sayfalarının eksik olması sebebiyle, hangi yıla ait olduğunu kesinlikle bilinemediğini, Adapazarı ile ilgili bilginin 38. sayfada bulunduğunu söylemektedir. Böylece, Adapazarı'nda basının başlangıcı için şimdilik üç ayrı tarih vardır. Görüldüğü gibi Adapazarı'nda basının başlangıcı 1909 – 1919 yılları arasına girmektedir. Bulunabilecek yeni kaynaklarla, başlangıç tarihinin daha da gerilere gitmesi ihtimal dışı sayılamaz" (Cavit Orhan Tütengil, Sakarya Basını, The Press of Adapazarı, İstanbul – Adapazarı, 1968, s. 7. Bu kitapçık, şu eserden tipkibasım ve tam metin olarak alınmıştır: 1966-1967 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları, Yedinci Kitap, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1967, s. 267-289).

⁴ Tütengil, Sakarya Basını, s. 7; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 254.

⁵ Cavit Orhan Tütengil Adapazarı gazetesinin şehrin ilk gazetesi olduğu fikrindedir: "Adapazarı'nda yayınlandığını bildiğimiz ilk gazete, 7 Mart 1919'da yayın hayatına giren Adapazarı gazetesidir" (Tütengil, Sakarya Basını, s. 7). Yurt Ansiklopedisi'nde ifade edilen bilgilere göre de, Adapazarı'nda "1919'da yayına giren ilk gazete Adapazarı"dır (Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6526). Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu da, Adapazarı gazetesinin, şehrin ilk gazetesi olduğu görüşündedir: "1919 yılının başında yani Mart'ta Adapazarı'nda bir haftalık gazete çıkmış. 18 yıl devam etmiş olan bu gazete, mütarekenin (1918) ferdasında şehrinizde, daha doğrusu şehrinizin kasaba olduğu bir yılda çıkarılıyor ve şimdilik ilk Adapazarı gazetesi sayılıyor" (Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Adapazarı'nın Şehirleşmesi ve Sosyolojik Problemleri, Urbanization of Adapazarı and Its Sociological Problems, İstanbul – Adapazarı, 1967, s. 61).

⁶ Fındıkoğlu, Adapazarı'nın Şehirleşmesi, s. 61.

⁷ İsmail Okday (İsmail Hakkı Tefvik), Adapazarı Gazeteleri, Filibe, 1937, s. 8; Tütengil, Sakarya Basını, s. 7.

⁸ Gazetenin günlük olarak yayımlandığını ifade eden kaynaklar (Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 286) varsa da, gazetenin başlık altı yazısında görüleceği üzere, haftalık olarak yayımlandığı kesindir.

⁹ Fındıkoğlu, Adapazarı'nın Şehirleşmesi, s. 58, 61; Tütengil, Sakarya Basını, s. 10.

¹⁰ Adapazarı Gazetesi, 1 Kânun-ı evvel 1341/1 Aralık 1925, Cuma, No. 153; 6 Haziran 1340/1924, Cuma, No. 107.

¹¹ Fındıkoğlu, Adapazarı'nın Şehirleşmesi, s. 61.

¹² Tütengil, Sakarya Basını, s. 10.

¹³ Okday, Adapazarı Gazeteleri, s. 5.

¹⁴ Adapazarı Gazetesi, 6 Haziran 1340/1924, Cuma, No. 107.

¹⁵ Tütengil, Sakarya Basını, s. 10, Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 254.

¹⁶ Okday, Adapazarı Gazeteleri, s. 8.

¹⁷ Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 254.

¹⁸ Okday, Adapazarı Gazeteleri, s. 8.

¹⁹ Adapazarı Gazetesi, 6 Haziran 1340/1924, Cuma, No. 107; 1 Kânun-ı evvel 1341/1 Aralık 1925, Cuma, No. 153.

- ²⁰ Bunlar, Adapazarı gazetesinin 6 Haziran 1340/1924, Cuma, 107 numaralı nüshası ile 1 Kânun-ı evvel 1341/1 Aralık 1925, Cuma, 152 sayılı nüshası ve tarihi ve numarası belli olmayan, banka ile ilgili haber yayımladığı için Türk Ticaret Bankası Arşivi'nde saklanan nüshasıdır. Bu sonuncu dışındaki ilk iki nüshanın birincisi, Prof.Dr. Enver Konukçu Özel Arşivi'nde bulunmakta olup, kullanılmak üzere, bu satırların yazarına verilmiştir. Sözü edilen ikinci nüshanın elde sadece ilk sayfasının kopyası mevcut olup, şu kitapta yayımlanmıştır: Fındıkoğlu, Adapazarı'nın Şehirleşmesi, s. 72.
- ²¹ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ²² Adapazarı, 15 Kânun-ı Evvel/Aralık 1937, Cuma, No. 392; Okday, Adapazarı Gazeteleri, s. 7.
- ²³ Tütengil, Sakarya Basını, s. 8-9.
- ²⁴ Adapazarı gazetesinden yukarıda ayrıntılı olarak bahsedildiği için, burada bilgi verilmemiştir.
- ²⁵ Okday, Adapazarı Gazeteleri, s. 9; Tütengil, Sakarya Basını, s. 10; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 286.
- ²⁶ Okday, Adapazarı Gazeteleri, s. 9.
- ²⁷ Tütengil, Sakarya Basını, s. 10; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 286.
- ²⁸ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ²⁹ Tütengil, Sakarya Basını, s. 10.
- ³⁰ Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 286; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 254.
- ³¹ Sakarya Aylık Kültür ve Sanat Dergisi 1 (1 Mart 1943); Enver Konukçu Özel Arşivi, Sakarya Araştırmaları Dosyası.
- ³² Enver Konukçu Özel Arşivi, Sakarya Araştırmaları Dosyası; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 286.
- ³³ Köycüler, 10 (Nisan 1946).
- ³⁴ Adapazarı, 23 Nisan 1946, Salı, No. 1.
- ³⁵ Adapazarı, 21 Ekim 1947, Salı, No. 82; Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 286.
- ³⁶ Adapazarı, 23 Nisan 1946, Salı, No. 1.
- ³⁷ Adapazarı, 12 Kasım 1946, Salı, No. 33.
- ³⁸ Adapazarı, 21 Ekim 1947, Salı, No. 82; Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Tütengil, Sakarya Basını, s. 10.
- ³⁹ Ada Postası, 29 Ekim 1946, Salı, No. 1; 26 Ağustos 1947, Salı, No. 44; 2 Eylül 1947, Salı, No. 45.
- ⁴⁰ Ada Postası, 29 Ekim 1946, No. 1; 23 Aralık 1947, No. 60; Lebib Kökcü, İktisadî Uyanış dergisinin "Kocaeli Özel Sayısı"nda yer alan "Adapazarı'nda Matbaacılık ve Gazetecilik" adlı incelemenin de yazarıdır (Tütengil, Sakarya Basını, s. 6-7).
- ⁴¹ Ada Postası, 29 Ekim 1946, Salı, No. 1; 26 Ağustos 1947, Salı, No. 44; 2 Eylül 1947, Salı, No. 45.
- ⁴² Tütengil, Sakarya Basını, s. 11.
- ⁴³ Bazı kaynaklarda yayın hayatının sonuna doğru günlük olarak yayınlanmıştır kaydı varsa da (Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 254), buna ait herhangi bir emare yoktur. Yayınlanmış olan son nüshada dahi, "Salı, Cuma günleri çıkar, bağımsız siyasî gazete" kaydı mevcuttur (Ada Postası, 2 Kasım 1951, Cuma, No. 363).
- ⁴⁴ Ada Postası, 20 Mart 1951, Salı, No. 308; 23 Mart 1951, Cuma, no. 309.
- ⁴⁵ Ada Postası, 29 Ekim 1946, Salı, No. 1.
- ⁴⁶ Ada Postası, 29 Ekim 1946, Salı, No. 1.
- ⁴⁷ Tütengil, Sakarya Basını, s. 11.
- ⁴⁸ Tütengil, Sakarya Basını, s. 11; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 286.
- ⁴⁹ Demokrat Adapazarı, 5 Ekim 1948, Salı, No. 1; Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ⁵⁰ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ⁵¹ Demokrat Adapazarı, 5 Ekim 1948, Salı, No. 1.
- ⁵² Demokrat Adapazarı, 22 Şubat 1949, Salı, No. 15.

- ⁵³ Tütengil, Sakarya Basını, s. 11.⁵⁴ Demokrat Adapazarı, 5 Ekim 1948, Salı, No. 1; 9 Kasım 1948, Salı, No. 6.
- ⁵⁵ Demokrat Adapazarı, 26 Ekim 1950, Perşembe, No. 1; 11 Ocak 1949, Salı, No. 14.
- ⁵⁶ Demokrat Adapazarı, 22 Şubat 1949, Salı, No. 15.
- ⁵⁷ Demokrat Adapazarı, 5 Ekim 1948, Salı, No. 1; 12 Ekim 1948, Salı, No. 2; 19 Ekim 1948, Salı, No. 3; 26 Ekim 1948, Salı, No. 4; 2 Kasım 1948, Salı, No. 5; 16 Kasım 1948, Salı, No. 7.
- ⁵⁸ Tütengil, Sakarya Basını, s. 11.
- ⁵⁹ Tütengil, Sakarya Basını, s. 11.
- ⁶⁰ Tütengil, Sakarya Basını, s. 12.
- ⁶¹ Sakarya, 26 Ekim 1950, Perşembe, No. 1.
- ⁶² Sakarya, 10 Nisan 1951, Salı, No. 13.
- ⁶³ Mesela 11. sayının tarihi 13 Mart iken, 13. nüshanın yayınlanması ancak bir ay sonra mümkün olabilmektedir (Sakarya, 13 Mart 1951, Salı, No. 11; 10 Nisan 1951, Salı, No. 13).
- ⁶⁴ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Tütengil, Sakarya Basını, s. 12; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 254.
- ⁶⁵ Sakarya, 26 Ekim 1950, Perşembe, No. 1; Sakarya, 13 Mart 1951, Salı, No. 11.
- ⁶⁶ Sakarya, 13 Mart 1951, Salı, No. 11.
- ⁶⁷ Sakarya, 26 Ekim 1950, Perşembe, No. 1.
- ⁶⁸ Tütengil, Sakarya Basını, s. 12.
- ⁶⁹ Sakarya, 26 Ekim 1950, Perşembe, No. 1; Tütengil, Sakarya Basını, s. 12.
- ⁷⁰ Sakarya, 13 Mart 1951, Salı, No. 11; Tütengil, Sakarya Basını, s. 12.
- ⁷¹ Sakarya, 26 Ekim 1950, Perşembe, No. 1.
- ⁷² Müzdat Tolun, "Sakarya Vilayeti Kurulursa Adapazarı Merkez Olabilir", Sakarya, 19 Aralık 1950, Salı, No. 6; "Adapazarı Vilayet Merkezi Oluyor", Sakarya, 13 Mart 1951, Salı, No. 11.
- ⁷³ Tütengil, Sakarya Basını, s. 18; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 287.
- ⁷⁴ Tütengil, Sakarya Basını, s. 18.
- ⁷⁵ Tütengil, Sakarya Basını, s. 12.
- ⁷⁶ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ⁷⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 24 Nisan 1980, Perşembe, No. 8802.
- ⁷⁸ Adapazarı Akşam Haberleri, 24 Temmuz 1967, Pazartesi, No. 489; İkinci Baskı, 24 Temmuz 1967, Pazartesi, No. 4892; 25 Temmuz 1967, Salı, No. 4893; İkinci Baskı, 25 Temmuz 1967, Salı, No. 4894.
- ⁷⁹ Adapazarı Akşam Haberleri, 10 Aralık 1951, Pazartesi, No. 4.
- ⁸⁰ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ⁸¹ <http://sakaryagazetecilercemiyeti.org/medya.htm>, 7 Kasım 2003.
- ⁸² Adapazarı Akşam Haberleri, 15 Nisan 2004, Perşembe, No. 1751 – 15 798.
- ⁸³ Yeni Ada Postası, 5 Eylül 1955, Pazartesi, No. 1012.
- ⁸⁴ Tütengil, Sakarya Basını, s. 12; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 287.
- ⁸⁵ Yeni Ada Postası, 5 Eylül 1955, Pazartesi, No. 1012.
- ⁸⁶ Tütengil, Sakarya Basını, s. 12; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 287.
- ⁸⁷ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 255.
- ⁸⁸ Bilindiği gibi Sakarya Vilayeti, 14 Haziran 1954 tarihinde kabul edilen bir kanunla kurulmuştu. Bu kanuna göre, vilayet 1 Aralık 1954 tarihinden itibaren işleyecekti (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Devre: X, İctima: F, c. I, Ankara, 1954, s. 180). Sakarya basınına vilayetin teşkil edilmesinden önce ve sonra ikiye ayırmamıza rağmen, ilk döneme ait gazeteleri, 1954 yılının girmesiyle birlikte noktadık ve 1954 yılıyla birlikte ikinci döneme ait gazeteleri başlattık. Bunun nedeni, "Sakarya Vilayeti"nin teşkil edilmesinin artık an meselesi olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim 1954 yılının başlamasıyla birlikte meydana gelen gelişmeler, artık vilayet olma arzusu doğrultusunda cereyan etmekteydi. Bu istek o kadar kuvvetlidir ki, ilk gazetenin yayınlanmasından 1954 yılına kadar devam eden 35 yıllık süre zarfında Adapazarı'nda

yayınlanan gazete sayısı 14 iken, sadece 1954 yılı içerisinde, vilayetin teşkil edilecek olmasının etkisiyle 1 Ocak – 1 Aralık 1954 tarihleri arasında 4 adet yeni gazete yayın hayatına başlamıştı. Bu durum, tamamen vilayet olma ile ilgiliydi. Dolayısıyla basındaki yeni dönemi 1954 yılının girmesiyle başlatmak yanlış olmayacaktır.

⁸⁹ Hakikat, 24 Nisan 1954, Cumartesi, No. 66.

⁹⁰ Demokrat Sakarya, 12 Eylül 1957, Perşembe, No. 995; Tütengil, Sakarya Basını, s. 13.

⁹¹ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.

⁹² Hakikat, 24 Nisan 1954, Cumartesi, No. 66.

⁹³ Tütengil bu gazetenin 30 Aralık 1956 tarihinde kapatıldığını ifade etmekle birlikte (Sakarya Basını, s. 13), Demokrat Sakarya gazetesinin 12 Eylül 1957 tarihindeki bir haberi, bu durumu yalanlamaktadır: "Şehrimizde dört seneden beri yayınlanmakta olan Cumhuriyet Halk Partisi taraftarı olarak tanınan Hakikat gazetesi sahibi Necmi Dardağan, dün Cumhuriyet Halk Partisi'nden istifa ederek, Demokrat Parti Cumhuriyet mahallesi ocağına kaydolmuştur" (Demokrat Sakarya, 12 Eylül 1957, Perşembe, No. 995). Bu durum, gazetenin 1957 yılında yayınlanmaya hala devam ettiğini ispatlamaktadır.

⁹⁴ Tütengil, Sakarya Basını, s. 13; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 255.

⁹⁵ Demokrat Sakarya, 12 Eylül 1957, Perşembe, No. 995.

⁹⁶ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Tütengil, Sakarya Basını, s. 13; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 287; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 254-255.

⁹⁷ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Tütengil, Sakarya Basını, s. 13; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 287; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 254-255.

⁹⁸ Sakarya Postası, 23 Şubat 1954, Salı, No. 2.

⁹⁹ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Tütengil, Sakarya Basını, s. 13; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 287; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 254-255.

¹⁰⁰ Demokrat Sakarya, 17 Haziran 1954, No. 1; Yeni Sakarya, 19 Nisan 1962, Perşembe, No. 2408.

¹⁰¹ Demokrat Sakarya, 7 Şubat 1954, Cuma, No. 1122.

¹⁰² Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Demokrat Sakarya, 17 Haziran 1954, Perşembe, No. 1; Tütengil, Sakarya Basını, s. 13.

¹⁰³ Demokrat Sakarya, 1 Haziran 1954, Perşembe, No. 1.

¹⁰⁴ Demokrat Sakarya, 5 Kasım 1955, Cumartesi, No. 427.

¹⁰⁵ Demokrat Sakarya, 18 Nisan 1962, Çarşamba, No. 2407.

¹⁰⁶ Demokrat Sakarya, 18 Nisan 1962, Çarşamba, No. 2407; Tütengil, Sakarya Basını, s. 13.

¹⁰⁷ Yeni Sakarya, 19 Nisan 1962, Perşembe, No. 2408.

¹⁰⁸ Yeni Sakarya Gazetesi Arşivi, Tarihçe Dosyası.

¹⁰⁹ Tütengil, Sakarya Basını, s. 13-14, 24.

¹¹⁰ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.

¹¹¹ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Tütengil, Sakarya Basını, s. 14; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 287.

¹¹² Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.

¹¹³ Tütengil, Sakarya Basını, s. 18.

¹¹⁴ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Tütengil, Sakarya Basını, 14; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 287-288.

¹¹⁵ Tütengil, Sakarya Basını, s. 24.

¹¹⁶ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.

¹¹⁷ <http://sakaryagazetecilercemiyeti.org/medya.htm>, 7 Kasım 2003.

¹¹⁸ Tütengil, Sakarya Basını, s. 14; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 288.

¹¹⁹ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.

¹²⁰ Tütengil, Sakarya Basını, s. 14.

¹²¹ Demokrat Sakarya, 12 Eylül 1956, Çarşamba, No. 688.

¹²² Tütengil, Sakarya Basını, s. 14.

- ¹²³ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Tütengil, Sakarya Basını, s. 14; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 288.
- ¹²⁴ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası, Demokrat Sakarya, 11 Eylül 1957, Çarşamba, No. 994; Tütengil, Sakarya Basını, s. 14.
- ¹²⁵ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Tütengil, Sakarya Basını, s. 14.
- ¹²⁶ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 288.
- ¹²⁷ Tütengil, Sakarya Basını, s. 14-15.
- ¹²⁸ Demokrat Sakarya, 11 Aralık 1957, Çarşamba, No. 1072.
- ¹²⁹ Tütengil, Cemiyet gazetesinin sahibi olarak "R. Ozer" adını verirken, bir arşiv belgesi "Lütfü Örer" adını zikretmektedir (Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası). Bunu Lütfü Örer diye veren eser de mevcuttur (Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 288).
- ¹³⁰ Demokrat Sakarya, 11 Aralık 1957, Çarşamba, No. 1072.
- ¹³¹ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Tütengil, Sakarya Basını, s. 15.
- ¹³² Tütengil, Sakarya Basını, s. 15; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 288.
- ¹³³ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ¹³⁴ Tütengil, Sakarya Basını, s. 15.
- ¹³⁵ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 288.
- ¹³⁶ Tütengil, Sakarya Basını, s. 15; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 288.
- ¹³⁷ Demokrat Sakarya, 3 Eylül 1959, Perşembe, No. 1603.
- ¹³⁸ Demokrat Sakarya, 9 Aralık 1958, Salı, No. 1378.
- ¹³⁹ Tütengil, Sakarya Basını, s. 20.
- ¹⁴⁰ Demokrat Sakarya, 9 Aralık 1958, Salı, No. 1378.
- ¹⁴¹ Tütengil, Sakarya Basını, s. 20.
- ¹⁴² Tütengil, Sakarya Basını, s. 19.
- ¹⁴³ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ¹⁴⁴ Sakarya, 30 Mart 1964, Pazartesi, No. 1416.
- ¹⁴⁵ Fahri Çatallar, Sakarya, Adapazarı İl Halk Kütüphanesi'ne verilmiş olan daktilo metin, s. 2.
- ¹⁴⁶ Sakarya, 2 Nisan 1964, Perşembe, No. 1419; Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ¹⁴⁷ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ¹⁴⁸ Çatallar, Sakarya, s. 2.
- ¹⁴⁹ Tütengil, Sakarya Basını, s. 18.
- ¹⁵⁰ Demokrat Sakarya, 29 Temmuz 1960, Cuma, No. 1879.
- ¹⁵¹ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Tütengil, Sakarya Basını, s. 16.
- ¹⁵² Demokrat Sakarya, 29 Temmuz 1960, Cuma, No. 1879.
- ¹⁵³ Yeni Doğu, 30 Eylül 1960, Cuma, No. 12.
- ¹⁵⁴ Tütengil, Sakarya Basını, s. 16, 24.
- ¹⁵⁵ Demokrat Sakarya, 18 Nisan 1962, Çarşamba, No. 2407.
- ¹⁵⁶ Yeni Sakarya, 19 Nisan 1962, Perşembe, No. 2408.
- ¹⁵⁷ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ¹⁵⁸ Yeni Sakarya Gazetesi Arşivi, Tarihçe Dosyası.
- ¹⁵⁹ Demokrat Sakarya, 18 Nisan 1962, Çarşamba, No. 2407; Yeni Sakarya, 19 Nisan 1962, Perşembe, No. 2408.
- ¹⁶⁰ Yeni Sakarya, 19 Nisan 1962, Perşembe, No. 2408.
- ¹⁶¹ Tütengil, Sakarya Basını, s. 16.
- ¹⁶² Yeni Sakarya Gazetesi Arşivi, Tarihçe Dosyası; Yeni Sakarya, 16 Şubat 2004, Pazartesi, No.

- 14709; <http://sakaryagazetecilercemiyeti.org/medya.htm>, 7 Kasım 2003.
- ¹⁶³ Yeni Sakarya, 16 Şubat 2004, Pazartesi, No. 14709.
- ¹⁶⁴ Yeni Sakarya Gazetesi Arşivi, Tarihçe Dosyası.
- ¹⁶⁵ Bu sayıyı 88 olarak veren kaynaklar da mevcuttur (Tütengil, Sakarya Basını, s. 18).
- ¹⁶⁶ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Tütengil, Sakarya Basını, s. 18..
- ¹⁶⁷ Tütengil, Sakarya Basını, s. 19.
- ¹⁶⁸ Cavit Orhan Tütengil, 1968 yılında basılan Sakarya Basını adlı çalışmasının bir kısmında, Ekspres gazetesinin son nüshasının 25 Kasım 1963 tarihinde yayımlandığını belirtirken, başka bir yerinde, "Ekspres günlük gazetesi bugün de yayınına devam etmektedir" ifadesini kullanmıştır (Tütengil, Sakarya Basını, s. 15-16). Bu çelişkili durumdan dolayı, bu bilgilere ihtiyatla yaklaşılmalıdır.
- ¹⁶⁹ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 288.
- ¹⁷⁰ Tütengil, Sakarya Basını, s. 18-19.
- ¹⁷¹ Tütengil, Sakarya Basını, s. 16.
- ¹⁷² Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ¹⁷³ Tütengil, Sakarya Basını, s. 19.
- ¹⁷⁴ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası. Tütengil ise, Şirin Karasu gazetesinin Karasu'da basıldığını ifade etmektedir (Tütengil, Sakarya Basını, s. 19).
- ¹⁷⁵ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ¹⁷⁶ Tütengil, Sakarya Basını, s. 19.
- ¹⁷⁷ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ¹⁷⁸ Tütengil, Sakarya Basını, s. 19. Bazı kaynaklar, gazetenin sadece 3 nüsha yayımlandığını belirtse de (Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 288), bir aylık süre zarfından haftada iki defa yayınlanan bir gazetenin 8 kez çıkmış olma ihtimali daha yüksek bulunmaktadır.
- ¹⁷⁹ Tütengil, Sakarya Basını, s. 19, 24.
- ¹⁸⁰ Sakarya, 30 Mart 1964, Pazartesi, No. 1416.
- ¹⁸¹ Yeni Sakarya, 24 Eylül 1981, Perşembe, No. 8269; 7 Ekim 1981, Çarşamba, No. 8278.
- ¹⁸² Sakarya, 30 Mart 1964, Pazartesi, No. 1416.
- ¹⁸³ Salim Yılmaz'ın "Bugün Bayram" adlı yazısında, "...dün başlayan ve 4 gün sürecek olan mübarek Kurban Bayramı'ndan bahsetmesi, Bayram gazetesinin bayramın 2. günü yayınlanmış olduğunu doğrulamaktadır (Salih Yılmaz, "Bugün Bayram", Sakarya Bayram, 2 Şubat 2004, Pazartesi, No. 84). Üstelik takvimlere de bakıldığında, gazetenin yayın tarihinin, bayramın ikinci gününe rastladığı kolayca anlaşılabilir.
- ¹⁸⁴ Sakarya Bayram, 2 Şubat 2004, Pazartesi, No. 84.
- ¹⁸⁵ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ¹⁸⁶ Yeni Sakarya, 10 Şubat 1966, Perşembe, No. 3576; Tütengil, Sakarya Basını, s. 17.
- ¹⁸⁷ Tütengil, Sakarya Basını, s. 17.
- ¹⁸⁸ Ancak birkaç sayı yayımlandığı yolunda bilgiler de mevcuttur (Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası).
- ¹⁸⁹ Tütengil, Sakarya Basını, s. 16.
- ¹⁹⁰ Bu kişi daha sonraki bir tarihte, Sakarya Milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görev yapacaktır (Yeni Sakarya, 8 Haziran 1977, Çarşamba, No. 6976).
- ¹⁹¹ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ¹⁹² Yeni Sakarya, 18 Şubat 1965, Perşembe, No. 3277.
- ¹⁹³ Yeni Sakarya, 25 Aralık 1965, Cumartesi, No. 3539.
- ¹⁹⁴ Tütengil, Sakarya Basını, s. 17.
- ¹⁹⁵ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ¹⁹⁶ Tütengil, Sakarya Basını, s. 17, 24.
- ¹⁹⁷ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.

- ¹⁹⁸ Tütengil, Sakarya Basını, s. 17; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 288.
- ¹⁹⁹ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ²⁰⁰ Tütengil'e göre ilk nüshanın yayın tarihi Şubat 1967'dir (Tütengil, Sakarya Basını, s. 21).
- ²⁰¹ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ²⁰² Tütengil, Sakarya Basını, s. 21.
- ²⁰³ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ²⁰⁴ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ²⁰⁵ Ferhat, 1 (Mart 1970).
- ²⁰⁶ Ferhat, 2 (15 Nisan 1970).
- ²⁰⁷ Ferhat, 4 (Haziran-Temmuz-Ağustos 1970).
- ²⁰⁸ Ferhat, 1 (Mart 1970); 2 (15 Nisan 1970).
- ²⁰⁹ Ferhat, 3 (15 Mayıs 1970); 4 (Haziran-Temmuz-Ağustos 1970).
- ²¹⁰ Ferhat, 1 (Mart 1970).
- ²¹¹ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ²¹² Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ²¹³ Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 289.
- ²¹⁴ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ²¹⁵ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ²¹⁶ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ²¹⁷ Adapazarı Gazetesi Arşivi, Tarihçe Dosyası.
- ²¹⁸ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ²¹⁹ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ²²⁰ "Gerçek gazetesi 7. yılına bastı: Adapazarı'nda yayın hayatını sürdürmekte olan Gerçek refikimiz, dün yedi yaşına basmıştır (Yeni Sakarya, 13 Ekim 1979, Cumartesi, No. 7674).
- ²²¹ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ²²² Sakarya Devlet Mühendislik Mimarlık Akademisi Dergisi, 1 (Ağustos 1976); 14 (Temmuz 1982).
- ²²³ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 289.
- ²²⁴ Adapazarı Gazetesi Arşivi, Tarihçe Dosyası.
- ²²⁵ Adapazarı Gazetesi Arşivi, Tarihçe Dosyası; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 290.
- ²²⁶ Adapazarı Gazetesi Arşivi, Tarihçe Dosyası.
- ²²⁷ Bu yazının yazıldığı ve eserin basıldığı tarihin, 2004 yılı olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır.
- ²²⁸ Adapazarı, 16 Şubat 2004, Pazartesi, No. 10 248.
- ²²⁹ Adapazarı, 28 Nisan 2004, Çarşamba, No. 10 317.
- ²³⁰ Adapazarı Gazetesi, Spor Gazetesi Eki, 28 Nisan 2004, Çarşamba, No. 3.
- ²³¹ Adapazarı, 16 Şubat 2004, Pazartesi, No. 10 248; 28 Nisan 2004, Çarşamba, No. 10 317. Sakarya Gazeteciler Cemiyeti'nin web sayfasında, gazetenin sahibi olarak "Adapazarı Gazetecilik ve Yayıncılık Limited Şirketi'nin adı kayıtlıdır (<http://sakaryagazetecilercemiyeti.org/medya.htm>, 7 Kasım 2003).
- ²³² G. Köprülü, bir kaynakta Semih Köprülü olarak verilmiştir (Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası).
- ²³³ Sakarya'da Spor, 2 (3 Aralık 1981).
- ²³⁴ Sakarya'da Spor, 15 (4 Mart 1982); 17 (1 Nisan 1982).
- ²³⁵ Yeni Sakarya, 11 Ocak 1982, Pazartesi, No. 8440.
- ²³⁶ Sakarya'da Spor, 17 (1 Nisan 1982), s. 3.
- ²³⁷ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ²³⁸ Yeni Sakarya, 10 Nisan 1982, Cumartesi, No. 8515.

- ²³⁹ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 289.
- ²⁴⁰ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ²⁴¹ Sakarya, 1 Temmuz 1983, Cuma, No. 263.
- ²⁴² Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 289.
- ²⁴³ Erendil, Sakarya gazetesinin "web ofset" olarak yayınlandığını ifade etmektedir (Muzaffer Erendil, Dünden Bugüne Sakarya İli, İstanbul, 1990, s. 102).
- ²⁴⁴ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ²⁴⁵ Sakarya, 1 Temmuz 1983, Cuma, No. 263; Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6526.
- ²⁴⁶ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ²⁴⁷ Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 289-290.
- ²⁴⁸ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ²⁴⁹ Sakarya, 10 Şubat 1995, Cuma, No. 4666.
- ²⁵⁰ Sakarya, 12 Nisan 1998, Pazar, No. 5502.
- ²⁵¹ Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 289.
- ²⁵² Kaynana, 10 Nisan 1984, Salı, No. 1.
- ²⁵³ Müjgan Zaman, "Kaynana; Sakarya'da Bir Karikatür Dergisi", İrmak, 37 (Ocak 2004), s. 25.
- ²⁵⁴ Kaynana, 10 Nisan 1984, Salı, No. 1; Zaman, "Kaynana", s. 25.
- ²⁵⁵ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ²⁵⁶ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 291.
- ²⁵⁷ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ²⁵⁸ Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 290.
- ²⁵⁹ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ²⁶⁰ Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 290.
- ²⁶¹ Sakarya Yenigün, 31 Ağustos 1988, Çarşamba, No. 947.
- ²⁶² Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ²⁶³ Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 290.
- ²⁶⁴ Adapazarı Tribün, 3 Ocak 1987, Cumartesi, No. 204.
- ²⁶⁵ Adapazarı Tribün, 30 Haziran 1988, Perşembe, No. 652.
- ²⁶⁶ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ²⁶⁷ Adapazarı Akşam Haberleri, 18 Nisan 1987, Cumartesi, No. 107078.
- ²⁶⁸ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ²⁶⁹ Metro, TÜVASAŞ Türkiye Vagon Sanayii Anonim Şirketi, 1 (Mart 1989).
- ²⁷⁰ Metro, 17 (Kasım 2002).
- ²⁷¹ Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 291.
- ²⁷² Son Olay, 24 Eylül 1991, Salı, No. 2.
- ²⁷³ Sakarya Mesaj, 3 Mayıs 1990, No. 1.
- ²⁷⁴ Sakarya Mesaj, 18-31 Mayıs 1990, No. 2.
- ²⁷⁵ Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 291.
- ²⁷⁶ Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 291.
- ²⁷⁷ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası: Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 257.
- ²⁷⁸ Halka ve Olaylara Bakış, 14 Temmuz 1993, Çarşamba, No. 61.
- ²⁷⁹ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ²⁸⁰ Sakarya Haber Kokteyl, 144 (Şubat 2004); <http://sakaryagazetecilercemiyeti.org/medya.htm>, 7 Kasım 2003.

- ²⁸¹ Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 291.
- ²⁸² Yeni Çark Europe, 108 (2003); 115 (2004).
- ²⁸³ Nehir, 1 (Mart 1994), s. 1-8.
- ²⁸⁴ Genç Nehir, 2 (Nisan 1994), s. 10.
- ²⁸⁵ Genç Sakarya, 3 (Mart 1995), s. 1.
- ²⁸⁶ Genç Sakarya, 3 (Mart 1995), s. 1, 8.
- ²⁸⁷ Genç Sakarya, 5 (Haziran 1995), s. 8.
- ²⁸⁸ Genç Sakarya, 6 (Ağustos 1995), s. 8.
- ²⁸⁹ Genç Sakarya, 60 (Mart – Nisan 2003); <http://www.dergi.sakarya.edu.tr>, 12 Şubat 2004.
- ²⁹⁰ <http://www.dergi.sakarya.edu.tr>, 12 Şubat 2004.
- ²⁹¹ Genç Sakarya, 3 (Mart 1995); 58 (Kasım-Aralık 2002), s. 2.
- ²⁹² Genç Sakarya, 59 (Ocak – Şubat 2003); <http://www.dergi.sakarya.edu.tr>, 12 Şubat 2004.
- ²⁹³ Genç Sakarya, 45 (Ocak – Şubat 2000).
- ²⁹⁴ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ²⁹⁵ <http://sakaryagazetecilercemiyeti.org/medya.htm>, 7 Kasım 2003.
- ²⁹⁶ Medya Sakarya, 24-30 Eylül 1997, No. 1.
- ²⁹⁷ Medya Sakarya, 3-10 Aralık 1997, No. 9.
- ²⁹⁸ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ²⁹⁹ Medya Sakarya, 24-30 Eylül 1997, No. 1.
- ³⁰⁰ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ³⁰¹ Medya Sakarya, 13 Ocak 2000, Perşembe, No. 16.
- ³⁰² Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 257.
- ³⁰³ Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1 (1996).
- ³⁰⁴ Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1 (1996); 9 (Haziran 2004).
- ³⁰⁵ Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, I/1 (Mart 1997).
- ³⁰⁶ Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, I/2 (Eylül 1997).
- ³⁰⁷ Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, VII/1 (Mart 2003); VII/2 (Temmuz 2003).
- ³⁰⁸ Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, I/2 (Eylül 1997).
- ³⁰⁹ Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, VII/1 (Mart 2003); VII/2 (Temmuz 2003).
- ³¹⁰ Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, I/1 (Mart 1997); I/2 (Eylül 1997); VII/1 (Mart 2003); VII/2 (Temmuz 2003).
- ³¹¹ Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, I/2 (Eylül 1997).
- ³¹² Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, VI/1 (Mart 2002); VI/2 (Temmuz 2002); VI/3 (Eylül 2002); VII/1 (Mart 2003).
- ³¹³ Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, I/2 (Eylül 1997).
- ³¹⁴ Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, VII/1 (Mart 2003); VII/2 (Temmuz 2003).
- ³¹⁵ Sakarya Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1 (Mayıs 1997); 2 (Aralık 2000).
- ³¹⁶ Sakarya Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1-2 (2001).
- ³¹⁷ Sakarya Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1-2 (2002).
- ³¹⁸ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası.
- ³¹⁹ <http://www.adptso.org.tr/atso/yayinlr.asp?Icerik=Ekonomi>, 12 Şubat 2004.
- ³²⁰ Sakarya Ekonomi Dergisi, 1 (Ocak – Şubat 1998).
- ³²¹ Sakarya Ekonomi Dergisi, 29 (Temmuz – Ağustos 2003).
- ³²² Sakarya Ekonomi Dergisi, 32 (Şubat-Mart 2004).
- ³²³ http://www.dunyagazetesi.com.tr/news_display.asp?upsale%5Fid=6137, 22 Temmuz 2004.

- ³²⁴ http://www.dunyagazetesi.com.tr/news_display.asp?upsale%5Fid=164730, 22 Temmuz 2004.
- ³²⁵ Dünya Gazetesi, Bölge Eki 17: Sakarya, 21 Haziran 2000.
- ³²⁶ Yaşayan Sakarya, 1-14 Aralık 1999, No. 1.
- ³²⁷ Yaşayan Sakarya, 15-31 Mart 2004, No. 18.
- ³²⁸ Sakarya Yenigün, 14 Şubat 2000, Pazartesi, No. 1.
- ³²⁹ Yenigün Gazetesi Arşivi, Tarihçe Dosyası.
- ³³⁰ Yenigün, 16 Şubat 2004, Pazartesi, No. 1447.
- ³³¹ Yenigün Gazetesi Arşivi, Tarihçe Dosyası.
- ³³² Yenigün, 16 Şubat 2004, Pazartesi, No. 1447; <http://sakaryagazetecilercemiyeti.org/medya.htm>, 7 Kasım 2003.
- ³³³ Irmak, 1 (Ocak 2001), s. 3.
- ³³⁴ Irmak, 1 (Ocak 2001), s. 3; 5 (Mayıs 2001), s. 3; 21 (Eylül 2002), s. 3.
- ³³⁵ Irmak, 27-28 (Mart-Nisan 2003), s. 3.
- ³³⁶ Irmak, 1 (Ocak 2001), s. 3.
- ³³⁷ Irmak, 13 (Ocak 2002), s. 3.
- ³³⁸ Irmak, 27-28 (Mart-Nisan 2003), s. 3; 38 (Şubat 2004), s. 3.
- ³³⁹ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/TurkSureliYayinlar/sakarya.htm>, 23 Temmuz 2004.
- ³⁴⁰ Borsa, Adapazarı Ticaret Borsası Yayın Organı, 11 (Mart-Nisan 2002); 12 (Mayıs-Haziran-Temmuz-Ağustos 2002).
- ³⁴¹ Borsa, 12 (Mayıs-Haziran-Temmuz-Ağustos 2002).
- ³⁴² <http://www.atb.org.tr/index.asp>, 15 Temmuz 2004.
- ³⁴³ Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2 (Temmuz-Ağustos-Eylül 2001).
- ³⁴⁴ Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6 (Ekim 2003); 7 (Nisan 2004).
- ³⁴⁵ Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2 (Temmuz-Ağustos-Eylül 2001).
- ³⁴⁶ Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3 (Ekim-Kasım-Aralık 2001); 4 (2002).
- ³⁴⁷ Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6 (Ekim 2003).
- ³⁴⁸ Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 7 (Nisan 2004).
- ³⁴⁹ Tavır, 21-28 Haziran 2002, No. 17.
- ³⁵⁰ Hendek Şafak, 5 Nisan 2004, Pazartesi, No. 80; 12 Nisan 2004, Pazartesi, No. 81.
- ³⁵¹ Hendek Şafak, 19 Temmuz 2004, Pazartesi, No. 93.
- ³⁵² Hendek Şafak, 3 Mayıs 2004, Pazartesi, No. 84.
- ³⁵³ Hendek Şafak, 21 Haziran 2004, Pazartesi, No. 89; 5 Temmuz 2004, Pazartesi, No. 91.
- ³⁵⁴ Hendek, Ekim 2003, No. 28.
- ³⁵⁵ Hendek, Temmuz 2004, No. 33.
- ³⁵⁶ Sakarya Yerel Kültür Dergisi, 1 (Kış 2003).
- ³⁵⁷ Karasu Haber, 3 Şubat 2003, Pazartesi, No. 1.
- ³⁵⁸ Karasu Haber, 28 Temmuz – 3 Ağustos 2004, No. 78.
- ³⁵⁹ Karasu Haber, 14-20 Mayıs 2003, No. 15.
- ³⁶⁰ Karasu Haber, 28 Temmuz – 3 Ağustos 2004, No. 78.
- ³⁶¹ Karasu Haber, 3 Şubat 2003, Pazartesi, No. 1; 21-27 Temmuz 2004, No. 77.
- ³⁶² Sakarya Nabız, 1 (Nisan 2003).
- ³⁶³ <http://www.srt.com.tr/main.php3?sayfa=zerrincaglayan.plp3&id=9>, 12 Şubat 2004.
- ³⁶⁴ Sakarya Nabız, 11 (Nisan 2004).
- ³⁶⁵ Sakarya Nabız, 12 (Haziran 2004).
- ³⁶⁶ Adahaber, 4 Kasım 2003, No. 1.

- ³⁶⁷ Adahaber, 20-27 Temmuz 2004, No. 37.
- ³⁶⁸ Adahaber, 17-23 Şubat 2004, No. 16.
- ³⁶⁹ Büyükşehir Sakarya, 1 Ocak 2004, Perşembe, No. 1.
- ³⁷⁰ Büyükşehir Sakarya, 13 Temmuz 2004, Salı, No. 191.
- ³⁷¹ Büyükşehir Sakarya, 16 Temmuz 2004, Cuma, No. 194.
- ³⁷² Büyükşehir Sakarya, 1 Ocak 2004, Perşembe, No. 1.
- ³⁷³ Büyükşehir Sakarya, 14 Temmuz 2004, Çarşamba, No. 192; 15 Temmuz 2004, Perşembe, No. 193.
- ³⁷⁴ Yeni Gazete, 20 Aralık 2003, No. 1.
- ³⁷⁵ Yeni Gazete, 1 Ocak 2004, Perşembe, No. 18; 16 Şubat 2004, Pazartesi, No. 59.
- ³⁷⁶ <http://www.kenthaber.com/sayfalar/baskan.asp?ID=2297>, 23 Temmuz 2004.
- ³⁷⁷ Gazete Kırkpınar, 1 (Haziran-Temmuz 2004).
- ³⁷⁸ Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası; Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 257..
- ³⁷⁹ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6526.
- ³⁸⁰ "Sakarya Basın Tarihi (1919 – 2004)" adı altında tarafımızdan bir kitap çalışması yapılmaktadır ve 2004 yılı içerisinde yayınlanması plânlanmaktadır.
- ³⁸¹ 1951 yılında kurulan Gazeteciler Cemiyeti'nin başkanlığını 1987 yılından itibaren Necdet Güngörsün yapmaktadır. Genel merkezi Bursa'da bulunan Anadolu Spor Gazetecileri Derneği'nin Sakarya Şubesi 1992 yılında kurulmuştur ve onun başkanlığı da Güngörsün tarafından yürütülmektedir (Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, Basın Tarihi Dosyası).
- ³⁸² Tülengil, Sakarya Basını, s. 25-26.
- ³⁸³ Fındıkoğlu, Adapazarı'nın Şehirleşmesi, s. 62.

V
TÜRK EDEBİYATININ MÜMTAZ BİR
ŞAHSİYETİ:
SAİT FAİK ABASIYANIK

Yrd. Doç. Dr. Engin YILMAZ
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ, EĞİTİM FAKÜLTESİ
TÜRKÇE EĞİTİMİ BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ

GİRİŞ:

Cumhuriyet Dönemi Türk Hikâyeciliğinde değişimin öncülüğünü iki isim yapmıştır: Ömer Seyfettin ve "Yazmasam deli olacaktım" diyen, Cumhuriyet Sonrası Türk Edebiyatı'nın son derece dikkate değer hikâyecilerinden biri, belki de birincisi olan, yazar olarak doğan¹, yeni hikâyeciliğimizin "Çöpsüz Üzüm"² Sait Faik Abasıyanık. Ömer Seyfettin, hikâyenin dilini sadeleştirmiş ve hikâyelerinde millî konulara öncelik vermiştir Sait Faik ise, yeni bir hikâye tekniğiyle, küçük insanların sıradan dünyalarını bir "Belgesel" çıplaklığıyla anlatmış ve kendisinden sonra gelen hikâyeci kuşağı en çok etkileyen sanatçılardan birisi olmuştur.

Sait Faik, Türk hikâyeciliğine silinmez bir mühür vurmuştur. Sait Faik'in Cumhuriyet Sonrası Türk Edebiyatı'nın en dikkate değer hikâyecilerinden birisi, belki de birincisi olmasının gerçek nedenini belirleyebilmek için; -özellikle- sanatçı duyarlılıklarının çok iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Bize göre, Sait Faik'in yaşam çizgisindeki ve eserlerindeki (özellikle hikâyelerindeki) çevre zenginliği, sürekli bir arayış içinde olmasının asıl sebebi; birçok araştırmacının söylediği gibi; onun "aylak", "avare" birisi olmasından değil, gerçek anlamda "özgür(lükçü)" olmasından kaynaklanmaktadır. Sait Faik, "küçük hürriyetler" değil, "alabildiğine yüz verilmiş bir çocuğun hürriyetini ister. O, o kadar özgürdür ki "kimsenin hatırı için bir şey" yazmamıştır. Yaşadığı gibi yazmıştır, yaşadığını yazmıştır. Onun için var olan şey, yaşanan şey önemlidir. Bu yüzden değil midir ki "balıkların en çirkini" olan "dülger balığı"nı anlatmıştır, sıradan bir "Kestaneci" onun dostu oluvermiştir.

Sait Faik, çevresine karşı son derece duyarlıdır. Çocukluk yıllarının geçtiği, çocukluk dünyasının cenneti olan Sakarya'ya (ve çevresine) karşı da kayıtsız kalmamış, hikâyelerinde çevre olarak İstanbul'dan sonra en çok Sakarya'ya (ve çevresine) yer vermiştir. Yazarın Sakarya'da geçirdiği çocukluk yılları, onun çevreye, insana ve sanata bakış tarzının oluşmasına ve şekillenmesine zemin hazırlamıştır.

Bu çalışma; *Giriş, Hayatı, Sanatçı Kişiliği, Eserlerinde Çevre, Eserlerinde İşlediği Temalar, Eserlerinde Sakarya, Eserleri, Sonuç ve Kaynakça* bölümlerinden oluşmaktadır.

1. HAYATI

1.1. Ailesi: Babası, Mehmet Fâik Efendi, kereste ve zahire üzerine iş yapan, hatırlı, dürüst ve oldukça iyi kazanan bir tüccardır³. Babası, önceleri çeşitli yerlerde tahrirat kâtipliği yapmış⁴, Kurtuluş Savaşı yıllarında ise; Yunan ordusunun Adapazarı'ndan çekilmesinden sonra Belediye Başkanlığı yapmıştır⁵. Bu dönemde Kuvay-i Milliyecileri desteklemiş ve onlara yardımcı olmuştur⁶. Sait Faik'in babası, buradaki yararlılıklarından dolayı beyaz kurdeleli İstiklâl Madalyası kazanmıştır⁷.

Annesi, Makbule Hanım da kentin ileri gelenlerinden Hacı Rıza Efendi'nin kızıdır. Hacı Rıza, Adapazarı civarında geniş toprakları olan birisidir. Doğançılar Erenler Dernekleri yörelerindeki arazinin bir bölümü, Hacı Rıza Efendi'nin ölümünden sonra Makbule Hanım'a intikal etmiştir⁸.

Dedesi Seyit (Sait) Ağa ve onun babası Celep Mehmet Ağa'nın Adapazarı'nın ileri gelen ailelerinden olduğu bilinmektedir⁹. Dede Seyit (Sait) Ağa, Adapazarı Uzunçarşı'da bir kiraathane işletmektedir. Kiraathanesi o günün aydınlarının buluştukları bir yerdir¹⁰. Aile o yıllarda Abasızoğulları (Abasızâdeler) olarak bilinmektedir. Soyadı Kanunu çıktığında, Sait'in de isteği ile nüfus kütüğüne "Abasıyanık" şeklinde yazdırılır¹¹.

1.2. Doğumu: Sait Faik, Rûmî 5 Kasım 1322 (Miladî 18 Kasım 1906) tarihinde Adapazarı Semerciler Mahallesi'nde dedesi Seyit'in (Sait Ağa'nın) evinde dünyaya gelmiştir. Nüfus cüzdanında doğum tarihi sadece yıl olarak (1322) belirtilmiştir¹². Kaynaklarda, yazarın ay ve gün itibarıyla doğum tarihi hususunda farklılıklar söz konusudur. Yazarın gün, ay ve yıl olarak doğum tarihini; Muzaffer Uyguner ve Fahri Taş 23 Kasım 1906¹³, İbrahim Kavaz ve M. Nuri Yardım 18 Kasım 1906¹⁴, amcası oğlu (merhum) Mustafa Raşit Abasıyanık ise 22 Kasım 1906 olarak vermektedirler. Fakat, bütün kaynaklarda mutabık kalınan nokta ise; Sait Faik'in doğum gününün Ramazan Bayramı'nın ilk gününe rastlamış olmasıdır. Öyle ki; yine ortak kanaate göre yazarın dünyaya geldiği saatlerde Bayram namazı kılınmaktaydı¹⁵.

Yazarın ismi, nüfusa "Mehmet Sait" olarak kaydedilir. Sait; dedesinin Mehmet ise onun babasının adıdır. Daha sonraları yazar, kendi babasının da adını katarak "Sait Faik" şeklini benimsemiştir¹⁶.

1.3. Çocukluk Dönemi: Sait Faik, çocukluğunu doğumundan itibaren 1910 yılına kadar o gün için bir kasaba olan Adapazarı'nda geçirmiştir. Babasının tahrirat kâtibi olarak Karamürsel'e atanmasıyla da 1910-1913 yılları arasında Karamürsel'de bulunmuştur¹⁷. Küçük Sait'in çok rahat bir çocukluk dönemi geçirdiğini söyleyebiliriz. Sait Faik, imkânları geniş bir ailenin tek çocuğudur. Yazar, özellikle ilk hikâyelerinde (ve sonradan yazdığı bazı hikâyelerinde), kahramanlarından birisine bağlamak suretiyle çocukluk hatıralarına yer vermiştir¹⁸. Yazarın, *Orman ve Ev*, *Sarıç, Hancının Karısı ve Yalnızlığın Yarattığı İnsan*, *Bohça*, *Beyaz Altın* gibi hikâyelerinde "Haşarı, yaramaz" çocuk yansımalarını bulabiliriz. Yazarın bu haşarlığını, bu yaramazlığını, bu haşarlığını; refah seviyesi ve gelir düzeyi kasabanın üst düzeyindeki kimseler arasında

bulunan bir aileye mensup olmasına ve ailenin istekleri geri çevrilmeyen tek çocuğu olmasına bağlayabiliriz¹⁹.

Sait Faik için, dedesiyle haminnesi insanların en iyisidir. Yazar, babasını da sever, ama sert mizaçlı birisi olan babasıyla aralarında hep bir mesafe bulunmaktadır²⁰. Öyle ki, babasıyla söylenmesi gereken her işi için araya annesini sokar²¹. Okul öncesi yıllar böylece geçmiş, 1913'te ailesi Karamürsel'den ayrılıp Adapazarı'na döndüğünde artık Sait Faik'in öğrenim vakti gelip çatmıştır²².

1.4. Öğrenimi: Yazar, o günün geleneklerine göre yapılan bir törenle okula başlar. Bu okul, evlerine yakın "Kirazlı Mescit" içindeki bir mahalle mektebidir. Bir süre bu mahalle mektebinde Şeker Hoca'nın verdiği dersleri ezberlemeye çalışan Sait, kısa bir süre sonra okumayı sevmediğini belli etmeye başlar²³. Oysa okula başlarken, babası oğlunu kendi istediği gibi yetiştirmeyi, ona ticareti öğretip sonunda işlerini ona bırakmayı; annesi ise, oğlunu "yakışıklı bir hariciyeciyi" olarak görmek ister²⁴. Buna karşın gerek annesinin, gerekse babasının bu düşüncelerinin gerçekleşmesi için küçük Sait okuldan alınır²⁵ ve 1913'te Adapazarı'nda "Rehber-i Terakki" denilen okulda öğrenime başlar. Burası yabancı dille eğitim veren, modern bir okuldur. Bu sebeple çevrede "Gâvur Mektebi" lâkabıyla anılır olmuştur²⁶. Sait Faik, Rehber-i Terakki'yi normal süresi içinde bitirir, iki yıl kadar Adapazarı İdadisi'nde okur²⁷. Ancak 1920 yılında Yunanlıların Adapazarı'nı işgali üzerine annesi ve halasıyla önce Düzce, sonra da Bolu'ya göç etmişler, üç dört ay sonra da geri dönmüşlerdir²⁸. İbrahim Kavaz'ın verdiği bilgiye göre ise aile Yunan işgali ile birlikte 1920-1922 yılları arasında Hendek'te kalmıştır²⁹. Babası Mehmet Faik Efendi, o yıllarda Belediye Başkanı olduğu için Adapazarı'ndan ayrılamamıştır³⁰. Bu olay, Sait Faik'in İdadî'deki öğrenimini aksatmıştır.

İşgalden sonra şehrin düşmandan geri alınmasıyla birlikte tekrar Adapazarı'na dönen Sait Faik, İdadî'deki eğitimine kaldığı yerden devam eder. 1924 yılında baba Mehmet Faik Efendi, işlerini daha genişletmek amacıyla İstanbul'a nakleder ve eşiyle oğlunu da İstanbul'a götürür³¹. Adapazarı'nın yaramaz çocuğu artık İstanbul'a gelmiştir. Aile, Şehzadebaşı Bozdoğan Kemerî'nde, Kirazlımescit Caddesi'nde 7 numaralı evde ikamet etmektedir³². Kendisi, İstanbul'a geldiklerinde 17 yaşında olduğunu söylemektedir. Babası da, evlerine yakın olan keresteciler çarşısında yine kereste alım satımı işleriyle uğraşmaktadır³³.

Sait Faik, 1924 yılından itibaren İstanbul Sultanisi'ne (İstanbul Erkek Lisesi) devam etmeye başlar³⁴. Lise, Münir Paşa Konağı'ndadır. Burada 10. sınıfa kadar okur. 1925 yılında Arapça derslerine giren Salih Bey'in minderine iğne koydukları için 41 arkadaşıyla birlikte Bursa Erkek Lisesi'ne sürülürler³⁵. Bu olay, Sait Faik'in hayatında önemli bir dönüm noktasıdır. Başından beri okumaktan hoşlanmayan Sait, bundan sonra okumaya olan sevgisini iyice kaybedecek ve sorumsuz, başıboş bir hayat yaşayacaktır. Muzaffer Uyguner, *Sait Faik* adlı kitabında bu iğne olayının ve sürgünün aslını bütün ayrıntılarıyla anlatmaktadır³⁶. Yazar, Bursa Lisesi'ni 1928 yılında bitirir. Yatılı okuduğu bu

lisenin üç yıl öğrencisi olan Sait Faik "sınıfta sakin ve dalgın, bahçede yalnız"dır³⁷.

Sait Faik, lise döneminde parlak bir öğrenim dönemi geçirmemiştir. Okul hayatında çalışkan ve başarılı bir öğrenci olamamış, liseyi bitirişini "heyamola ile" diye ifade etmiştir³⁸. Bütün derslere karşı alakasızlığına mukabil, edebiyata ilgi duymuş, ilk hikâye denemelerine Bursa Lisesi'nde iken başlamıştır³⁹. "İpekli Mendil" ve "Zemberek" adlı hikâyeler bu dönemin ürünleridir.

Yazar, 1928 yılında liseyi bitirip İstanbul'a döner. Bursa'da başladığı şiir ve yazı çalışmalarını sürdürür ve bunları yayınlamak amacıyla çeşitli dergilere gönderir⁴⁰. Öğrenim yılı başlayınca, edebiyata merakı ve "yazma sanatının öğretildiği yer" olarak düşündüğü için Darülfünun (Edebiyat Fakültesi) Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne kayıt yaptırır⁴¹. Yazar, Edebiyat Fakültesi'ne üç yıl devam eder. "Kendisine Uygurca öğretildiği" ve burada aradığını bulamadığı için fakülteden ayrılır⁴². Sait Faik, amcasıyla birlikte İstanbul'dan vapurla Venedik'e doğru yola çıkar, oradan da trenle 17 Ekim 1930 tarihinde Lozan'a geçerler. Yurtdışına gidişinde amcasının da önemli bir rolü olduğu bilinmektedir⁴³. Kendisi bu ilk Avrupa yolculuğunun gezip görmek, eğlenmek amacıyla yapıldığını söyler⁴⁴. Bu kenti fazla sevmediği anlaşılan yazar on beş gün kaldıktan sonra Fransa'nın Grenoble şehrine geçer⁴⁵. Burada "Champollion Lisesi"nde Fransızcasını geliştirir, daha sonra, aynı şehirde Edebiyat Fakültesine kaydolar ve dört sömestre de dersleri takip eder, fakat okulu bitiremez⁴⁶. Yazar, Fransız Alpleri'nin eteklerinde, Isere Irmağı'nın kıyısında kurulmuş bir kent olan Grenoble'u çok sevmiş ve burada üç yıldan fazla yaşamıştır. Bu yılların, O'nun sanatında, sanatçı kişiliği üzerinde derin izler bıraktığı söylenebilir⁴⁷. Yaz mevsiminin gelmesiyle birlikte aşırı sıcakların bastığı Grenoble yavaş yavaş boşalmakta, öğrenciler ülkelerine dönmektedir. Sait Faik de, yaz aylarında, Marsilya yoluyla Türkiye'ye gelmektedir⁴⁸. Yazar, fırsat buldukça Paris'e uzanıyor, arada bir Lyon'u, Strasbourg'u görüyor, gününü gün ediyordu⁴⁹. Sait Faik'in sonu gelmeyen öğrenimi, bitip tükenmeyen aylıklığı yeterli görülür ve Fransa'ya gidişinden üç yıl sonra 1934 yılı başlarında⁵⁰ babası tarafından geri çağırılır⁵¹. Yazar, Orta Avrupa ve Tuna yoluyla Türkiye'ye döner.

Yazar, tahsil için gittiği yurt dışından döndüğü zaman 28 yaşındadır⁵². Fakat, artık bir iş sahibi olması gerekmektedir. Önce Halıcıoğlu'ndaki Ermeni Yetim Mektebi'nde Türkçe grup dersleri vermek üzere öğretmenliğe başlar. Bu, O'na göre bir iş değildir. Nitekim kendisi de bu gerçeği "Anladım ki, öğretmenlik benim harcam değil" diyerek itiraf eder⁵³. Bir iş sahibi olsun diye, babasının ısrarı üzerine babasının eski iş ortağı Ali Emali ile birlikte zahireciliğe başlar. Yazar, bu ilk ve son ticaret denemesini "Ben Ne Yapayım" adlı hikâyesinde ayrıntılarıyla anlatır. Bu arada karşısına askerlik meselesi çıkar. Sait Faik, askere gitmemek için rapor alır⁵⁴.

1936'ya gelindiğinde babasının ısrarlarına rağmen; ticaretten çok edebiyat ile, özellikle de hikâye ile ilgilenir. Varlık dergisine bazı hikâyeler gönderir, bir yerde uzun kalmaksızın sürekli gezer⁵⁵. Aynı yıl, ilk kitabı *Semaver'i*

çıkarrır. Peyami Safa, yazarın bu ilk kitabını över⁵⁶. 1937 Eylülü'nde ikinci defa Avrupa seyahatine karar verir. Fakat, bütün ısrarlarına rağmen pasaportundaki meslek sütununa "yazıcı" kaydını yazdıramadığı için Marsilya'ya kadar gittikten sonra vazgeçer, 18 gün sonra geri döner. Yazar, bu duruma çok üzölmüş, sonraki yıllar her vesileyle bu olaya değinmiştir⁵⁷.

29 Ekim 1938 tarihinde babası Mehmet Faik Bey'in ölümü aile için büyük sarsıntıya yol açacaktır⁵⁸. 1940 yılı yazarın hayatında yeni bir dönüm noktasıdır. 1937'de "Kurum" gazetesinde yayımlanan "Çelme" adlı hikâyesi 15 Haziran 1940'ta Varlık dergisinde ikinci defa yayımlanır; hikâyenin konusundan dolayı askerî mahkemeye verilen yazar, annesiyle birlikte korkulu anlar geçirir⁵⁹. Mahkeme beraatla sonuçlanır. 28 Nisan 1942-31 Mayıs 1942 tarihleri arasında sırf "bir uğraş olsun" diye "Haber-Akşam Postası" adlı gazetede muhabir-gazeteci olarak çalışır, 28 mahkeme röportajı yapar. *Mahkeme Kapısı* adlı kitabı bu röportajlardan oluşmuştur. Yazar bu işe de ancak bir ay dayanabilmiştir. 1944 yılında yazar, ikinci defa mahkemeye verilme korkusuyla tedirgin olur. Sait Faik, bu tarihte *Medarı Maişet Motoru* adlı romanını kendi parasıyla "Yokuş Kitabevi"nde yayımlatır. Kitap bir ihbar üzerine toplatılır⁶⁰. Sanatçı, bu durum karşısında âdeta hayata küser: "Yazmayacağım artık. Emek veriyorsun, yazıyorsun, paranla bastırıyorsun, toplatıp atıyorlar bir kenara. Yazmayacağım"⁶¹.

1945'in ilk aylarında henüz Sait Faik için içki yasağı konmamıştır. Ancak yazarın içki tutkunluğunun zararlı sonuçları, 1947 yılında kendisini iyiden iyiye hissettirmiştir. Burnundan ara sıra kan gelir, karaciğeri büyümeye başlamıştır. 1948 yılında sanatçı için siroz teşhisi konulmuştur⁶². Yazar, 31 Ocak 1951'de tedavi için Paris'e gitmeye karar verir. Orada ancak beş gün kalabilir ve âdeta "kaçarak" geri döner⁶³. 1953'te ABD'deki Mark Twain Derneği, modern edebiyata yapmış olduğu hizmetlerden dolayı Sait Faik'i onur üyeliğine seçer. Bir Türk hikâyecisine, ilk defa böyle bir üyelik verilmiştir. Kimileri bunu kabul etmemesi için sanatçıya telkinlerde bulunur, ancak o bu üyeliği gayet alçak gönüllü bir yaklaşımla kabul eder: "Demek ki, şimdiden sonra dünya çapında bir hikâyeciyi anmak için kurulmuş bir cemiyete dünyanın dört bucağından kendi halinde hikâyeciler de seçilecek"⁶⁴. Atatürk'ten sonra ölkemizde ikinci defa bu üyeliğe seçilmiş olması Sait Faik için ayrıca bir gurur kaynağı olmuştur.

Bu arada yazarın hastalığı da ilerler, zaman zaman gelen krizler onu sarsar. Artık, yazar için içki perhizi de uygulanmaktadır⁶⁵. 5 Mayıs 1954'te yeni bir kriz gelir ve sirozun pek az görölen bir yan hastalığı olan özofaj (yemek borusu) kanaması nedeniyle Marmara Kliniği'ne kaldırılır⁶⁶. Yazar, 6 gün devam eden komadan kurtulamayarak 10 Mayıs'ı 11 Mayıs'a bağlayan gecenin sabahında, saat 2.35'te vefat eder⁶⁷. Cenazesi 12 Mayıs 1954 tarihinde Şişli Camii'nden kaldırılarak Zincirlikuyu Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir.

2. SANATÇI KIŞLIĞI

Türk Hikâyeciliğine Sait Faik Damgası

Cumhuriyet Dönemi Türk Hikâyeciliği'nde değişimin öncülüğünü iki isim

yapmıştır: Ömer Seyfettin ve Sait Faik Abasıyanık. Ömer Seyfettin, hikâyenin dilini sadeleştirmiş ve millî konulara yer vermiştir. Sait Faik ise; küçük insanların, sıradan insanların duyarlı dünyalarını yeni bir hikâye tekniğiyle dile getirerek, kendisinden sonra gelen hikâyeci kuşağı en çok etkileyen sanatçı olmuştur.

Edebiyat dünyasına adım atan her sanat dostu Sait Faik'i tanır. Özellikle yazar olma hayalindekiler için Sait Faik'in hikâyeleri âdeta birer öğretmen gibidir. Okuma hayatımızı ikiye ayırabiliriz: Sait Faik'i okumadan önce ve Sait Faik'i okumadan sonra.

Sait Faik Kimdir? Sait Faik Niçin Bu Kadar Başarılı Olmuştur? Bu soruların cevabını bulmak için Sait Faik'i iyi tanımak gerekir. Bize göre Sait Faik'i başarılı yapan özellikleri ve onun sanatçı dünyasına has duyarlılıkları şunlardır:

2.1. Özgür(lükçü) Sait Faik: Adapazarı'nda geçirdiği çocukluk yıllarında, onun sanat dünyasının içten içe hazırlandığı sezilmektedir. İmkânları olan bir ailenin tek çocuğu olması, onun çevreye, insana ve kendisine bakış tarzını âdeta bu yıllarda hazırlar. O, kalabalık içinde yalnızdır. Ev içinde çocukluk fantezilerini paylaşacak ikinci bir çocuk yoktur. Ayrıca her şey bu çocuk içindir. Onun her arzusu yerine getirilir. Yani; şartlar onun insanları hem sevmesine, hem de onlardan nefret etmesine ve şımarık çocuk dünyasına has yalnızlığı bütün boyutlarıyla yaşamasına imkan hazırlamıştır. O, dış dünyayı arzu ve isteklerine göre gönlünce yeniden kurma ve bozma ve onunla oynama şansına sahiptir. Zaten Sait Faik hiç büyümemiştir.⁶⁸

Sait Faik'in Özgürlük Anlayışı'nı kendi ifadelerinden öğreniyoruz:

"Yazı yazmak canım istemiyordu. Yazı yazmam için bana çiçek, kuş hürriyeti değil, içimdeki aşkın, deliliğin oturmaz düşüncenin hürriyeti lazım. Küçük hürriyetler değil, alabildiğine yüz verilmiş bir çocuk hürriyeti istiyordum. Bu bana lazımdı. Yoksa her şeyi ağızımda gevelemekten başka ne yapabilirim? Ne yapıyorum?"⁶⁹

"Şu karşıkı sandalı görüyor musunuz? Bakın sahile yaklaşıyor. Onu yürüten şey nedir? Kürekleri değil mi? Ya şu uçan martılar! Kanatları yolunsa artık uçabilirler mi? Düşünce de böyledir. Dört duvar arasında kapatılmak istenirse kanatsız kuş, küreksiz sandal oluverir ve bütün manasını kaybeder."⁷⁰

2.2. Yazıcı Sait Faik

Denilebilir ki Adapazarı'ndaki çocukluk, Bursa ve Fransa'daki gençlik yıllarından itibaren O, kendi içinde ve kendi kendine bir mesleğe hazırlanmaktadır: Bu meslek yazıcılıktır; özellikle de hikâye yazarlığıdır.⁷¹ Sait Faik'in asıl işi yazı değil, hayattır. Sık sık bunalır yazıdan; kaçar, terk eder bu işi. Hep bir daha dönmek üzere. Fakat duramaz, çünkü eksik kalır her şey: "Aklıma arasıra esen yazı yazmak arzusunu, arzusu değil kötü huyunu, bu tek kötü huyu, muvaffakiyetler şöhretler, düşünmeden; düşünürsem 'Allah canımı alsın!' düşüncesiyle yeniden bulabilirsem, kalemsiz kağıtsız dağlara fırlayacak,

balığa çıkacaktım. Yazmayacaktım. Yazı yazmak da bir hırstan başka ne idi? Burada namuslu insanlar arasında sakin, ölümü bekleyecektim. Hırs, hiddet neme gerekti? Yapamadım. Koştu tütüncüye, kağıt kalem aldım. Oturdum. Adanın tenha yollarında gezerken canım sıkılırsa küçük değnekler yontmak için cebimde taşıdığım çakımı çıkardım. Kalem yonttuktan sonra tuttum, öptüm. Yazmasam deli olacaktım.”⁷²

Nasıl bir dünya istiyor ?

“Baş muharrir ağız aramakta ustaydı:

-Yani nasıl bir dünya arzuluyorsunuz?

Artık kızmıştım:

-Nasıl bir dünya mı? Haksızlıkların olmadığı bir dünya...İnsanların hepsinin mesut olduğu; hiç olmazsa iş bulduğu, doyduğu bir dünya...Hırsızlıkların, başkalarının hakkına tecavüz etmelerin bol bol bulunmadığı bir dünya. Pardon efendim! Bol bol bulunmadığı ne? Hiç bulunmadığı bir dünya...”⁷³

Zor olanı yapıyor

“Röportaj yapmaya gidiyorum. Hem de kiminle. Beyoğlu ile. Köprüde düşündüm: Atar tutarım, veristiririm. Ahlaksızlığından, kumarından tutun da meşhur bir sokağına, randevu evine, sürtük Ayten'ine, sapık Katina'sına, eroinmanına, sarhoşuna, meyhanesine, kodoşuna, hovardasına ve ilaahirine ağızımı açar gözümü yumarım. Ukala, günahsız, ahlaklı, terbiyeli gözükmek için riyakâr maskemi takar, üç beş okuyucuyu avlayabilirim. Hayır! Beyoğlu'nu batırmak, yermek kadar kolay şey yok. Beyoğlu'nu övmek zor. Ben acemi röportajcıyım. Beyoğlu'nu öveceğim. Kötü sokaklarını, kötü insanlarını, sarhoşunu, meyhanesini, her şeyini, her şeyini öveceğim.”⁷⁴

Yerel renklerin de evrensel olabileceğini kanıtlıyor, sıradan insanları konu ediyor:

Sait Faik, ne gözü yaşlı bir duygusal, ne de kibirli bir hümanisttir. O, hayatı hayat gibi görür, insanı da sadece bir insan. Sadece yaşanılanı yansıtır.

Sait Faik'in hikâyelerinde aşağıları aşağılamak yoktur. Fakirin fakirliğine bakıp; kendi zenginliğinden, kendi varlığından, kendi gücünden haz duymak yoktur onun hikâyelerinde. : *“Benim zenginlerle alışverişim yok...”⁷⁵* Onun için her an tarihî bir değer taşır, bir belgesel niteliğindedir. Bir daha yaşanmayacak, bir daha tekrarlanmayacaktır. O anda ne oluyorsa olup bitecektir. “Dışarıda” gözlemediğini anında “İçeride” yorumlar, yeniden biçimlendirir. Sadece görmek, yaşamak ve tanık olmaktır amacı.

Niçin Dülger Balığı?

“Beni size ölümünü hikâye edeceğim balığın öyle parıltılı, yanar döner pulları yoktur. Pulu da yoktur ya zavallının. Hafifçe belirsiz bir yeşil renkle esmerdir. Balıkların en çirkinidir. Kocaman dişsiz, ak ve şeffaf naylondan bir ağız vardır: Sudan çıkar çıkmaz bir karış açılır. Açılır da bir daha kapanmaz...”⁷⁶

Niçin Kestaneci?

"...Kalbi sevgilisini görmüşlerin kalbi gibi oldu. Orada yanmış ışıkların içinde, dükkanların arasında, aralığın başında, tıpkı kendisi gibi kasketli, yırtık ceketli, sarı pantolonlu bir adam kestane satıyordu. Küçük bir iskemenin üstüne oturmuştu. Elinde bir maşa vardı. Kestaneleri bir şey düşünüyormuş gibi çeviriyordu. Sonra iki dakikada bir otomatik bağıırıyordu. 'Sıcak, kestane kebab!'"⁷⁷

2.3. Hümanist Sait Faik

Sait Faik, insan sevgisinin bütün sevgilerin kaynağı olduğuna inanır. Ona göre her şey bir insanı sevmekle başlar: "*Kitaplar bir zaman bana insanları sevmek lazım geldiğini, insanları sevince tabiatın, tabiatı sevince dünyanın sevildiğini; aradan yaşama sevinci duyulacağını öğretmişlerdi. Bir insanı sevmekle başlar her şey.*"

2.4. Gerçekçi Sait Faik

Sait Faik, anlattığı insanların acıları ile sevinçlerini iç içe verir. Anlatımında sıcak ve şiirsel bir hava vardır. Onun hikâyelerinde bütün çirkinliklere karşılık insan ve doğa güzellemelerini bulursunuz. Ama hikâyelerindeki bu güzellikler arasında gerçeği göstermeden de edemez. Sait Faik'in asıl anlatmak istediği hep bu gerçekler olmuştur. Yaşanılan gerçekler.

Yazar, "ruhiyat" dersi hocasını da hayatı, olduğu gibi yansıtamadığı için eleştirir: "*Hendeseden sonra Ruhiyat dersiydi. Hoca bize heyecanları heyecansız bir lisanla anlatıyordu... Sesi kendisinden daha çok ihtiyarlamış, bahsettiği heyecanlar ise çoktan sönmüş gitmişti. Ruhiyat gibi hakikaten tatlı bir ders, bu monoton ve heyecansız sestem dinlenemezdi.*"⁷⁸, "*Bu günün yazıcısının üzerine büyük bir sorum yüklenmiştir. Bu sorum yalnız ve yalnız doğru görüp doğruyu yazmaktır. Kimsenin hatırı, keyfi için yazmadım...*"⁷⁹

Yazar, o kadar realisttir ki bu özelliği; çoğu zaman başına iş açmış, kendisini takibata uğratmıştır. 1940 yılında Şahmerdan'da yayımlanan *Çelme* adlı hikâyesinde orduya hakaret ettiği gerekçesiyle Örfi İdare Mahkemesi, hakkında dava açmış, neticede aklanmıştır. 1942 yılında *Kestaneci Dostum* adlı hikâyesi nedeniyle polis onu hikâyenin yayımlandığı *Yürüyüş* dergisinden soruşturmuş, yazar ancak hikâyede anlatılanların uydurma olduğunu söyleyerek kurtulabilmiştir. 1994'te ise *Medar-ı Maişet Motoru* adıyla yayımlanan ilk romanı Sıkıyönetim tarafından toplanmış, aynı roman 1952'de *Birtakım İnsanlar* adıyla yeniden yayımlanmıştır.

2.5. Gözlemci Sait Faik

Sait Faik, gözlemeleme yeteneğini eserlerinde çok iyi yansıtan bir sanatçıdır. Yazar, en ince ayrıntıları bile sezinleme ve ifade etme yeteneğine sahiptir. Hikâyelerinden yapılan şu alıntılar onun bu özelliğini göstermektedir:

"*Nabzım günlerce bir tek vuruş fazla atmamıştı. Onu da sayardım. Hep 63, hep 63. 62'ye indiği de olurdu. 'Yürürken normalini bulur' derdi bir*

doktor arkadaşım. Durup da sokakta, nabzımı saymam al!.. Ama şöyle bir dinlenip, bir kapuçına çektim, sağda solda bana bakan insan görmeyince gizlice saatimi çıkardım mı tamam: 63."⁸⁰

*"Oradan 100 metre kadar yürüdükten sonra, solunuza rastlayan ahşap kitleye dikkatle bakmalıdır. İşte 19 ayaklı mermer merdivenler..."*⁸¹

*"11'e doğru küçük yokuşu çıkar, tramvay yoluna varır, sola döner. 15 adım atar, bir kütüphanenin önüne düşerim."*⁸²

*"Vapurlarda da çalıştığım için, rüzgarları kokularından lodos, poyraz, karayel, günbatısı diye tafrik eder, tanırdım."*⁸³

3. ESERLERİNDE (HİKÂ YELERİNDE) ÇEVRE

Sait Faik'in eserlerinde (hikâyelerinde) çevre çok geniş bir şekilde yer almaktadır. Yazarın hikâyelerinde gerek anlatıcı olarak kendisi, gerekse kahramanları çok çeşitli çevrelere girmektedirler. Hikâyelerdeki bu çevre zenginliğinin ve çeşitliliğinin sebebi birçok araştırmacıya göre, "yalnızlık duygusu"dur. Bu yalnızlık, yazarın hikâyelerinde mutlak egemendir. İçinde sürüp giden yalnızlık duygusu ve onun verdiği "Azap" bulunan Sait Faik durmadan dolaşır.⁸⁴ Şerif Aktaş'a göre; Sait Faik'in eserini olduğu gibi hayatını da, insanları ve tabiatı seven, sevmek isteyen bir insanın bir türlü tatmin edilmeyen yalnızlık duygusu içinde kıvrınması; bu ıstırabı "Aylaklık"la dindirmeye çalışması etrafında açıklamak mümkündür. Onun eserlerindeki temel güç (etymon spirtüel) bu yalnızlık duygusudur.⁸⁵ Bize göre; Sait Faik'in hikâyelerindeki çevre zenginliğinin ve sürekli bir arayış içinde görünmesinin asıl nedeni, onun özgürlük anlayışında aranmalıdır. Yazar, *Balıkçısını Bulan Olta* hikâyesinde bu anlayışını açık bir şekilde dile getirmektedir: "*Küçücük hürriyetler değil, alabildiğine yüz verilmiş bir çocuk hürriyeti istiyordum*".

Sait Faik'in sağlığında yayımladığı 8 hikâye kitabı ve ölümünden sonra özellikle Muzaffer Uyguner'in gayretleriyle ve tamamı Bilgi Yayınevi tarafından yayımlanan kitaplarında toplam 147 hikâyesi vardır (Havuzbaşı'ndaki yedi düz yazı, şiir ya da deneme ile bir röportajı saymazsak).⁸⁶

Sait Faik'in ilk hikâyelerinde Sakarya ve Bursa'ya ait hatıra ve izlenimler anlatılmaktadır. Yazar, hikâyelerinde geçen çevreleri gerçek hayattan almıştır. Sait Faik'in hikâyelerindeki konular genel olarak şu çevrelerde geçmektedir:

1. İstanbul (Ve Adalar, özellikle Burgaz Adası)
2. Sakarya (Ve çevresi)
3. Bursa
4. Fransa

4. ESERLERİNDE (HİKAYELERİNDE) İŞLEDİĞİ TEMALAR

Sait Faik, çevre olarak Sakarya'yı seçtiği eserlerinde (özellikle hikâyelerinde) şu konuları ağırlıklı olarak işlemiştir:

4. 1. Deprem

Sait Faik deprem konusunu *Havada Bulut-II. Mektup* adlı eserinde işlemiştir.⁸⁷

4.2. Sel

Sel konusunu Sait Faik, *Su Basması, Deliçay* eserlerinde ele almıştır.⁸⁸

4.3. Sakarya'nın Sorunları

Bir Hastalık: Sürpriz yapmayı seven Sait Faik, hikâyenin girişinde korkunç bir hastalıktan söz etmektedir: "*Milletvekili hastalığı*". Hikâyenin kahramanı Rahmet Hoca adında bir öğretmendir. "*Doğduğum şehrin bazı köyleri kasabaya pek yakındır. Hemen bir tarla aşıldıktan sonra kocaman köye, yani bizim kasabaya girilir*". Rahmet Hoca, "*Kasaba kahvelerine, kasaba çarşılarına gün ağarırken düşer, öğle üstü pideli yer, öğle namazını Orta Cami'de kılar...*". Milletvekili olma krizi her gün tazelenen, çevresi tarafından hatırlatılan zavallı Rahmet Hoca sürekli ziyafetler vermekte, lokantalarda nutuklar çekmektedir: "*Babasından kalma bir altın tenekesini böylece bitirdikten sonra, bir zaman şehre inmez*" olur. Sakarya ve çevresinin sorunları, I. Dünya savaşı yıllarında mebus olmak hayalindeki Rahmet Hoca'nın ağzından şöyle anlatılır: "*Muhterem vatandaşlar! Bu güzel vatanımızın her köyünü bir cennet haline ifrağ için büyük büyük işlere lüzum yoktur. Onun köylülerinden birkaçını intihap buyurursanız mesele kendiliğinden halledilir. Beni mebus olarak seçtiğiniz gün, bütün kuvvetimle şunları yapmaya çalışacağım: İlk olarak aşarı kaldıracığım... Ormanları beyhude yere, kesilmekten, tahripten kurtaracağım... Kel tepeleri ağaçlarla süsleyeceğim... Sakarya taşarsa tarlalarımızı basmasın diye setler yaptıracağım... Boş araziyi köylüye taksim edeceğim*".

Radioaktifiteli-Röportajlı Hikâye: Bu hikâyede çevre "*Maden suları ve banyolarıyla meşhur, yolu bozuk bir Çerkez köyü*"dür. Yazar, tezatları çok canlı bir şekilde kullanmaktadır: "*Yolun haraplığı ile taban tabana zıt; badanalı, balkonları sarmaşıklı, saksılı, fesleğenli, küpe çiçekli, ortancalı iki sıra ev*"i anlatır. Köy meydanı da en ince ayrıntılarına kadar tasvir edilmektedir: "*Kökner, meşe, kara çam ormanlı tepeler ortasında minimini bir meydandaydık. Meydanın ortalık yerinde dört yanı açık, üstü kapalı, kenarı tahta kerevetli bir çardak vardı. Gözüm ilk önce bu çardağa ilişti. Biraz ileride, üstü açık, dört yanı alüminyum cilalı saç perdelerle kapalı maden suyunun çıktığı yer...*". Yazar veberaberindekilere otelin müdürü Kahraman Bey eşlik etmektedir. Biraz sonra her şey anlaşılacaktır: "*Yaz başlangıcında yüzlerce hasta insanın üşüştüğü bu gazozlu, tuzlu suyu, radyoaktifiteli çamuru, köyün beyleri ile elbirliği yapan birtakım paralı soyadlılar el altından nasıl bir oyun çevirerek ancak kendilerinin, beş on da göz boyamacasına varlıklarının istifade edilebileceği bir yer haline getirmişlerdi. Köylü bir şey yapamıyordu*".

4.4. Sakarya'nın Doğal Manzaraları

Sait Faik, *Orman ve Ev, Sakarya Balıkçısı, Kumpanya, Karapürçek,*

Üçüncü Mevkii adlı eserlerinde doğal manzaralara yer vermiştir.⁸⁹

4.5. Efsaneler

Sait Faik, *Birtakım İnsanlar* adlı eserinde efsane temasını işlemiştir.⁹⁰

4.6. Gurbet Duygusu/Sakarya Özlemi

Melahat Heykeli, *Rıza Milyon-er*, *Hikâye Peşinde*, *Bardaklar*, *Bir Başka İstanbul* adlı eserlerinde Sait Faik gurbet duygusu/Sakarya özlemini işlemiştir.⁹¹

4.7. Mal Hırsı

Lohusa: Bu hikâyenin girişinde Sakarya merkeze çok yakın olan "Kumköy" tanıtılmaktadır: "Kumköy, Sakarya yanında, hemen hemen yanyana denilecek kadar kasabaya yakın, kırk beş hanelik köydü". Ayrıntıları yakalamada son derece başarılı olan yazar, kasabanın üç ana yolunun olduğunu ve Kumköy'ün kasabanın köprülere çıkan her ana yolundan aynı mesafede olduğunu belirtir. Hasan Ağa'nın evi ise "Köyün tam ortalık yerinde, üç katlı kocaman bir kasaba evi"dir. Bu evin üç katında üç ayrı aile yaşamaktadır. Alt katta 79 yaşındaki Hasan Ağa, ortada büyük oğlu, en üstteyse Hasan Ağa'nın yakında evlendirdiği büyük kızı oturur. Seksene merdiven dayayan Hasan Ağa dördüncü evliliğini 25 yaşında dil bilmez bir Boşnak kızıyla yapar. Hasan Ağa, hamile olan karısının durumunun tehlikeli olması üzerine oğlu Rüstem'den "Ebe Rizo"yu çağırmasını ister. Zaten araları iyi olmayan baba-oğul, bu olay üzerine birbirlerine girerler.

5. HİKÂYELERİNDE SAKARYA (VE ÇEVRESİ)

Sakaryalı Sait Faik'in Sakarya (Ve Çevresi) Hikâyeleri⁹²

Bu bölümde hikâyeciliğimizin en önemli isimlerinden birisi olan Sait Faik Abasıyanık'ın -aslen Sakaryalı olması dolayısıyla- Sakarya ve çevresini doğrudan/dolaylı olarak işlediği hikâyeleri incelenmiştir. Sakarya ve çevresi ile Sakarya'ya bağlı ilçe ve köyler kastedilmiş, komşu il ve ilçeler değerlendirmeye alınmamıştır. Çevre en geniş anlamıyla düşünülmüş, fakat hikâyelerdeki mekan ve mahallerin nasıl ele alındığı da alıntılarla gösterilmiştir. Konuyla ilgili daha önce Muzaffer Uyguner'in Türk Dili⁹³, Sennur Sezer'in de Gösteri⁹⁴ dergilerinde yayımlanan birer yazıları vardır.⁹⁵ Diğer araştırmacıların verdiği metinlerin bir kısmı hikaye olmayıp bir başka edebi türe aittir (roman, mektup veya röportaj), bir kısmının da konuları Sakarya ve çevresinde geçmemektedir. Bu bölümün sonunda tablo halinde karşılaştırmalı bir dizin listesi verilerek bizim tespitlerimizle adı geçen araştırmacıların tespitleri karşılaştırılmıştır. Yukarıda geçen hususlarla ilgili açıklayıcı bilgiler karşılaştırmalı dizin kısmında dipnotlarla verilmiştir.

İki Doğum

14 Haziran 1954'te kabul edilen 6419 sayılı kanuna göre, Adapazarı "Sakarya Vilayeti" haline dönüştürülmüştür. Resmi Gazete'deki haber şöyledir:

"Kocaeli Vilayeti'ne bağlı Adapazarı kazası kaldırılarak, merkezi

Adapazarı olmak ve yine Kocaeli Vilayeti'ne bağlı Akyazı, Geyve, Hendek, Karasu kazalarını ihtiva etmek üzere Sakarya adı ile vilayet kurulmuş ve eski Adapazarı kazasını ihtiva eden nahiye ve köyler Sakarya'nın merkez kazasına bağlanmıştır".⁹⁶

SAİT FAİK'İN HİKÂYELERİ:

Sait Faik'in üzerinde çalıştığımız hikâye kitaplarını genel olarak 2'ye ayırabiliriz:

1. Yaşarken Yayımlanan Hikâyeleri

Sait Faik sağlığında 8 hikâye kitabı yayımlamıştır. Bu hikâye kitapları ve ilk baskı yılları şöyledir:

Semaver (1936)

Sarnıç (1939)

Şahmerdan (1940)

Lüzumsuz Adam (1948)

Mahalle Kavhesi (1950)

Havuzbaşı (1952)

Son Kuşlar (1952)

Alemdağ'da Var Bir Yılan (1954)

2. Ölümünden Sonra Yayımlanan Hikâyeleri:

3. Az Şekerli (1954): Eski ve yeni hikâyelerinden birkaçı yer almaktadır.

4. Tüneldeki Çocuk (1955): Sağlığında kitaplarına girmeyen hikâye ve yazılarını içermektedir.

5. Sevgiliye Mektuplar (1987)

SAİT FAİK'İN HİKÂYELERİNDE SAKARYA VE İSTANBUL

Sait Faik 1936 yılında Ağaç Dergisi'nde 3 sayı yayımlanan "Kalorifer ve Bahar" adlı hikâyesini "Sait Faik Adalı" diye imzalamıştır. Sait Faik'i Burgaz Adası ile özdeşleştirenler için bu soyadı Burgaz'ı çağrıştırmaktadır.⁹⁷ Halbuki Adapazarı, Adapazarlılar tarafından kısaltılarak "Ada" şeklinde söylenmektedir. Sakarya, Sait Faik'in çocukluk cennetinin mekanıdır. Yazar, I. Dünya Savaşı yıllarını Sakarya'da yaşamıştır. Dinlediği efsaneler, Adapazarı ile ilgili olaylar, savaş haberleri onu etkilemiştir.⁹⁸ Yazar, hikâyelerinde Sakarya için "doğduğum şehir", "bizim kasaba"⁹⁹, "bizim memleket"¹⁰⁰, "cennetten bir nümune"¹⁰¹, "bizim burda"¹⁰² nitelemelerini kullanmaktadır. 1932'de Paris'te kaleme aldığı "Bir Başka İstanbul" adlı hikâyesinde bile memleketi Sakarya'yı hatırlamaktadır.

Fethi Naci'nin tespitine göre Sait Faik'in toplam 147 hikâyesinden 111'i İstanbul hikâyesidir (%76).¹⁰³ Bizim tespitlerimize göre de yazarın 27 hikâyesi

Sakarya (ve çevresi) hikâyesidir (yaklaşık %19). Geriye kalan 9 hikâyesi de Bursa ve Fransa'nın çevre olarak seçildiği hikâyedir (%5). İstanbul hikâyelerinin 63'ü kentte, 48'i Burgaz Adası'nda geçmektedir. Kentten nefret eden yazar, sonunda kentten kaçır ve Burgaz Adası'na sığınır (1948'de yayımlanan Lüzumsuz Adam'daki 14 hikâyeden 14'ü de İstanbul'da geçerken, 1952'de yayımlanan Son Kuşlar'daki 19 hikâyenin 16'sının konusu Burgaz'da geçer). Yazarın Sakarya ve çevresi hikâyelerinde İstanbul sık sık hatırlanmakta veya Sakarya ile karşılaştırma yapılmaktadır.¹⁰⁴

Sait Faik'in Sakarya (Ve çevresi) hikâyelerini –hikâye kitaplarının ilk baskı yılları esas alınarak- 2'ye ayırmak mümkündür:

1. Sakarya (Ve Çevresi)'nin Eksen Olduğu Hikâyeleri
 2. Değınmeler/Hatırlanmalar İle Sakarya (Ve Çevresi) Hikâyeleri
- 1. SAKARYA (VE ÇEVRESİ)'NİN EKSEN OLDUĞU HİKÂYELERİ**

Meserret Oteli (Semaver)

Babamın İkinci Evi (Semaver)

Bohça (Semaver)

Orman ve Ev (Semaver)

Sarnıç (Sarnıç)

Beyaz Altın (Sarnıç)

Hancının Karısı (Sarnıç)

Lohusa (Sarnıç)

Davut'un Anası (Sarnıç)

Çelme (Şahmerdan)

Mahpus (Şahmerdan)

Köy Hocası İle Sığırtmaç (Şahmerdan)

Bekar (Şahmerdan)

Sakarya Balıkçısı (Mahalle Kahvesi)

Kumpanya (Kumpanya)

Su Basması (Havuzbaşı)

İnsanlar, Türküler, Masallar (Havuzbaşı)

Radyoaktiviteli, Röportajlı Hikaye (Son Kuşlar)

Bir Hastalık (Alemdağ'da Var Bir Yılan)

Karapürçek (Sevgiliye Mektuplar)

2. DEĞİNMELEK/HATIRLANMALAR İLE SAKARYA (VE ÇEVRESİ) HIKÂ YELERİ

Üçüncü Mevki (Semaver)

Bir Define Arayıcısı (Şahmerdan)

Melahat Heykeli (Alemdağda Var Bir Yılan)

Rıza Milyon-er (Alemdağda Var Bir Yılan)

Hikaye Peşinde (Az Şekerli)

Bir Başka İstanbul (Az Şekerli)

Bardaklar (Az Şekerli)

1. Sakarya (ve Çevresinin)'nin Eksen Olduğu Hikâyeleri

Meserret Oteli: Hikaye tren istasyonuna bir kadınla iki erkeğin inmesiyle başlamaktadır. Kadın, eşyalarını yüklenen hamala "Meserret Oteline" der. Hamal "Meserret Oteline mi?" diye sorar. "Bu soruşta aslında işitmekten değil, bu güzel sözü tekrarlatmak isteyen, acemi bir haleti ruhiye var gibiydi" ifadesi yazarın Adapazarı'nı kuru bir hemşehricilik duygusuyla değil; gerçekten sevdiğini, benimsediğini ortaya koymaktadır. Bu üçlü grup arabaya sıkışarak biner. Bindikten sonra kadın hamalın parasını vermediğini anlar. Araba ilerledikçe özellikle kadın geçtiği yerleri ince bir dikkatle gözlemlemektedir: "Ve kadın... Kasabanın çamurlu, ıslak, ölü çarşılarını seyre daldı". Meserret Oteli tanıtılırken kasabanın en güzel oteli olduğu vurgulanır. Otele girdikleri zaman kadın yine gözlemlerine devam eder. Bu otelin küçük bir de salonu vardır: "Basit, kullanılmaya elverişli, çıplak denilecek kadar boş, fakat her şeyi tamam bir salondur". Kadına göre bu salon "Bir Avrupalı kadın zevkiyle süslü ve muntazam"dır. Salonun duvarında iki resim levhası vardır. Bunlardan biri bostan dolabı, diğeri de bir genç kız portresidir.

Babamın İkinci Evi: Bu hikayede yazar ve babası köydeki diğer evlerine gitmektedir. Yazar, köye ulaştıklarında öteki köyde ezan okunduğunu belirtir. Köye giderken geçtikleri yol ise tozlu ve hendeklerle doludur. Daha evden içeri girer girmez Sait Faik gözlemcilikteki gücünü ortaya koymaktadır: "Köy evinin içine ayak basar basmaz, elbette bir saman ve tezek kokusu duyulur. Biraz daha yaklaşınca yayıkların bulunduğu yerden ekşimiş bir ayran kokusu da burnumuza çarpacaktır. Dört beş ayak bir merdiven çıktık. Tahta boş, muallim kürsüsüne, daha doğrusu millet bayramlarında ulu orta söz söyleyen hatipler için yapılmış kürsülere benzeyen bir yerde, bir kadın namaz kılıyordu". Yazar aynı odada bir Kocaeli kilimi olduğunu belirtmeyi de unutmaz. Oturdıkları sofraya ise "Tahtadan bir yer sofrası"dır. Yazar yemekten hemen sonra "Evin üst katında ocaklı bir odaya" çıktıklarını belirtir.

Bohça: Bu hikayede yazarın çocukluğunun geçtiği evdeki yaşantısı konu edilmektedir. Hikayenin girişinde evlerinin önünde bir dut ağacı olduğu ve evin bahçeye açılan ikinci bir kapısı olduğu ifade edilmektedir. Yazar rüyasında gördüğü mekanları başarılı bir şekilde tasvir etmektedir: "Dut

ağacının dibinde elele idik. Saka kuşu ötede, ayva ağacında ötüyordu. Gökte büyük yıldızlar vardı. Bir göl kenarında sazlı ve çakıllı bir koy kadar kocaman bir ay, ufkun bir köşesini doldurmuştu. Biz, bu göl kenarına benzeyen aya doğru yürüyorduk”.

Sarnıç: Hikayenin girişinde şehrin lisesi tasvir edilmektedir: “Dağın eteğine beyaz minareleriyle sarılmış bu şehrin lisesi, zaman geçtikçe daha canlı, daha berrak hatıralarla bize döner, bizi tekrardan içine alırdı. Ön avlusu, aynı zamanda burunları, kolları kırık heykellerle süslü bir müze bahçesi, ancak son sınıf talebeleriyle muallimlerin gezindiği bir yer olan liseyi...”. Yazar, çocukluğunun geçtiği evi ise şöyle anlatmaktadır: “Evimizin arkasında bir türbe vardı. Kandil yanardı. İçerde yeşil sandukaların içinde kocaman, minare boyulu ölüler yatardı. Ölülerin kocaman kavukları vardı”.

Beyaz Altın: Hikaye bir mezarlık tasviriyle başlamaktadır: “Şimdiki fırka binalarının ve sinemanın bulunduğu yerde servileri, baldıranları ve ısırğan otları arasında kocaman kavuklar, mermer püsküllü fesler yükselen kara yosun tutmuş mermerlerin üstünde hüvelbakiler okunan; otları bulutlara karışmış, ağaçları eflake çıkmış bir mezarlık vardı. Geceleyn bir deniz gibi yakamozlanan bu fosforu bol arazide gündüzün çocuklar birbirini kovalar; ceviz ağaçlarına kocaman delikanlılar tırmanır, mezarların üstünde şıracılar, bozacılar, kozhelvacılar uyuklardı”. Fakat hikayede asıl anlatılmak istenen bu mezar değildir. Tam bu mezarlığın karşısında da Eskicizâde Nedim’in ticarethanesi vardır. Yazar, bu tüccarla iyi ilişkiler içindedir. Ardiyelerin arkasındaki bahçelerde eğlenceler yapılmaktadır. Tüccar Nedim son derece sahtekar birisidir. Kasabada neredeyse dolandırmadığı kimse yoktur. Sait Faik, o dönem kasaba olan Sakarya’yı şöyle tanıtmaktadır: “Sinemasız, tiyatrosuz, kadınsız ve kumarsız kasaba...”. Tüccar Nedim ve yazar birlikte “Hasılı bir alem. Yiyen, içen, gülen dolu” İstanbul’a giderler. Artık hikayede ikinci çevre olarak İstanbul vardır. Nedim, kalp krizi geçirir ve ölür. Ve hikayenin girişinde tasviri yapılan “Kanlı Mezarlık”a gömülür.

Hancının Karısı: Bu hikayede kasaba yazarın gözüyle şöyle tasvir edilmektedir: “...Uzaktaki beyaz yazın içinde uyuklayan kasaba, kasabanın havuzu fiskiyeli gazinosunda tavlâ oynadığımız şişman tüccar, şehrin belediye bahçesinde yanına oturduğum delikanlı...”. Yazar, köpeğiyle beraber bir dağın eteğine varır: “...Bir dağın eteğine varmıştık. Dağın eteğinde kapanık manzaralı, seyrek evli, sakin, sokaksız ve çarşısız acayip bir köy vardı”. Yazar, hancıya “...Gölü görmeye gidiyorum. Karakurt gölünü. Gölün kenarında güzel bir köy varmış” der. Hikayenin sonunda bu köyün bir Çerkez Köyü olduğu belirtilir.

Davut’un Anası: Hikayenin kahramanı Ali adlı bir gençtir. Ali “Şehir dışında, Saimelerin şimdi yıkılmış eski evlerinin hemen hemen yanibaşında, kimsesiz bir kadının odasında” oturur. İstanbul bu hikayede de hatırlanır: “Ali ozaman İstanbul’daki sinemaları düşündü”.

Çelme: Yazar, hikayenin daha girişinde “Hemen bir on dakika yürüyünce kasaba haricine çıkılır” ifadesiyle Sakarya ve köyleri arasındaki

mesafenin yakınlığı dile getirmektedir. Yazara göre Sakarya'nın köyleri "bir ceviz ağacı gölgesinden sırt sırta yapışmış" gibidir. Can sıkıntısı içindeki yazar önce bir çayırılığa varır. Daha ilerde ise "bir iskelet köprü, kara ve çürük tahtalarıyla" durmaktadır. Birdenbire kenardaki harabe yazarın gözüne takılır. Buranın eski bir mesire yeri, bu harabenin ise bir değirmen olduğunu hatırlar. Bu mesire yerine eskiden "değirmen başı" denilmektedir. Yazar değirmenin çok kalabalık olmasının sebebini ise şöyle açıklamaktadır: "Kasabanın büyük değirmeni yalnız buğday öğüttüğünden mısır unu için yalnız bu değirmen çalışıyordu. Bu değirmen günde ancak kırk elli çuval öğütebilirdi. Geceli gündüzlü çalışmak şartıyla...Kasabaya yetmiyordu".

Mahpus: Bu hikayede mekan olarak kasabanın hapisanesi seçilmiştir. Hapishanenin önü son derece kalabalıktır. Yazar, böyle bir kalabalığın yirmi sene önce de görüldüğünü söyler ve yirmi sene önceki bir olayı anlatmaya başlar: "Ahmet'in köyü ile Mehmet'in köyü karşı karşıyadır. Önlerinden Sakarya, bulanık ve homurtulu akar gider. İki köy arasında yaz kış geçit vermeyecek kadar derindir".

Köy Hocası İle Sığirtmaç: Bu hikayede bir köy öğretmenin Hasan adındaki öksüz ve yetim bir sığirtmacı okutmak için verdiği mücadeleyi anlatılmaktadır. Dağköylü Hasan "yukarı ve uzak Gürcü köyünden dağarcığının içinde kara Gürcü ekmeği getiriyor; bize yeni yağmış ilk kardan kirli bir top getirip kürsünün üstüne bırakıyordu. Çocuklarla beraber biz de Yağmur Hasan'ın köyünde kar olarak yağın ve biraz sonra bizim köyümüzü de kaplayacak olan şeye hayretle bakıyorduk". İki maaşını hastalığına harcadığı talebesi sonbaharla beraber ölünce karamsar olan öğretmeni artık "Hiçbir zeka ilgilendirmemektedir", "Küçük nefes ve sığır kokulu sınıfın pencerelerini, dağ rüzgarına açtırmak" aklına bile gelmemektedir. Öğrencisini çok seven öğretmenin duygularını en iyi şu cümleler aktarmaktadır: "Köy birdenbire hasta talebemle beraber gömülmüştü. Üstüne bir avuç toprak atmıştım. Ben bu çocuğu çok severdim".

Bekar: Hikaye "memleketiyle ilk defa bu kadar içli-dışlı olan" birisinin Sakarya'ya dönmesiyle başlar. "O da belki oraya su seviyesinden pek az yüksek Sakarya'dan on adım geride, buğday ve pancar tarlalarının ortasındaki sular biriken, toprağı kara arazide sırtını topraktan dışarıya şişirerek yatacak, tek hatlı yorgun ve 1882'de yapılmış mahzun trenin sesini her an duyacak. Memleketi ilk defa olarak insanlardan uzak ölüleriyle yakın olarak görüp sevdi". İstanbul ve Paris'le karşılaştırma yapan yazara göre "Aynı gökler onu belki ta Paris'e, ötekileri İstanbul'a kadar götürdüğünü farz etsek, sanki Sakarya'nın suyu damarlarında kirli, bulanık, vahşi, iptidai ve haşin"dir. Hikayenin kahramanı canı sıkılınca "Başını alıp küçük tepelerin sırtlarına uzaktan sevimli ve beyaz badanalı evlere dayamış köylere" gider. Köy kahvesinde pancar işini bitirmiş köylüler onu görünce "Sanki yer yokmuş gibi ayağa kalkıyorlardı...Köyün ağası olduğu anlaşılan bir adam nereli olduğunu, ne yapmaya geldiğini soruyor: Memleketli olduğunu öğrenince anasını, babasını, evini, barkını soruyordu". "Yalnızlık, memleketle yalnızlık kendisini müthiş sarsan" kahraman saat dörtte

şehirde "ışıkları yavaş yavaş yanan bir birahane"dedir. Fakat bu birahane bir büstün altındaki ışıklar da yanınca "Şekspir dekoru gibi mor, rüzgarlı ışıkla, güzel ve bir kadın beklenecek kadar mahrem bir oda" halini alır.

İnsanlar, Türküler, Masallar: "Yüz on kilometrelik yol" yapımını üstlenen beş müteahhitin de müteahhiti olan köse sakallı, sarı bıyıklı, paltosu kürklü olan ihtiyar adam "Hazır iş de var... Gider şu yüz on kilometreyi gezerim" diyerek Sakarya ve çevresini fabrikadan çıkmış yeni otomobiliyle dolaşır. Hikayede izlenimler bu ihtiyar adamın gözüyle aktarılır: "Kasabanın belediye dahili yolları ne kadar berbattı. Merkez mahallelerinden sonra bir bataklığa dalınıyordu". Otomobili kullanan genç şoför "Adeta içindekini değil, makineyi sarsmamak, örselememek için bütün dikkatini harcar", "Belediye dahili yollar bitmişti. Sakarya'nın üstünde, tahtaları yer yer oynayan babalık bir köprü geçmişti. Bu yoldan itibaren iki kilometre yapılmıştı. Bu iki kilometreyi şoför, at üstünde bir kız kaçırır gibi geçmişti". Otomobil köylülerin öküz arabası yoluna girer. Bu yol insanı hiç sarsmamaktadır. Fakat ana yol korkunçtur. Yazar, ana yolu anlatırken mistik benzetmelere de başvurmaktan kendini alamaz: "Her an devrilmek ihtimali vardı. Sanki bu yoldan ejderha arabaları, evliya atları geçmişti. Sanki harp olmuştu".

Sait Faik ayrıca *Lohusa*¹⁰⁵, *Radyoaktiviteli, Röportajlı Hikâye*¹⁰⁶, *Bir Hastalık*¹⁰⁷, *Sakarya Balıkçısı*¹⁰⁸, *Kumpanya*¹⁰⁹, *Su Basması*¹¹⁰, *Karapürçek*¹¹¹ ve *Orman ve Ev*¹¹² eserlerinde Sakarya ve çevresinden bahsetmiştir.

2. Değirmenler/Hatırlanmalar İle Sakarya (Ve Çevresi) Hikâyeleri

Bir Define Arayıcısı: Hikaye bir ev tasviriyle başlamaktadır. "Ev kapısının önünde bir boru, marsık kokusu dar sokağı doldurmuş. Alışık olmayanların başı derhal döner". Balıkçı olan Fındık Ali "evinin önünde ve mangalın gerisinde kolları sıvalı oturmuş, balık ayıklamaktadır". Fındık Ali'nin iki derdi vardır: Şarap ve eski gazete. "Karısıyla bütün kavgalarının sebebi şarap"tır. Fındık Ali, Arifiye istasyonu müdürü olunca akşam üstleri mısır tarlalarına ve Sapanca dağlarına karşı nargileye alışmıştı. Eski gazeteleri okumak merakı da o zamandan başlar". Mütareke'de Anadolu'ya adam kaçırdığı iddiasıyla İngilizler Galata'da bir yere kapatırlar ve "pestilini çıkarırlar". Hikayenin ikinci bölümünde konuşan Fındık Ali'nin karısıdır. Fındık Ali "Eve adam aldıkları" gerekçesiyle karısını ve kızı Dimitra'yı sık sık döver. Ali bir gün evde karısıyla balıkçıları uygunsuz vaziyette yakalayınca çekip gider ve tam yedi yıl geri dönmez. Karısı bir akşam üstü "Yassıada önleri"ne gelir. Bir kısım genç Ada'da saklı bulunan defneyi bulduğunu sanarak karısının gözleri önünde döverek balıkçıyı öldürürler.

Sait Faik ayrıca, *Üçüncü Mevki, Melahat Heykeli, Rıza Milyon-er, Hikaye Peşinde, Bir Başka İstanbul ve Bardaklar* adlı eserlerinde de bu konuya değinmiştir.¹¹³

SONUÇ

Sait Faik'in hayatı, sanatı ve hikâyeleri bir bütün olarak ele alındığında şu sonuçlara ulaşmak mümkündür:

1. Sait Faik, hikâyelerinde çevre olarak en geniş yeri İstanbul (%76) ve Sakarya (%19) tutmaktadır. Sakarya, çocukluk cennetinin mekanıdır yazar için. Konusunun Sakarya ve çevresinde geçtiği hikâyelerde yazarın benimseme ve sahiplenme duyguları zirveye çıkmaktadır. Sait Faik, bu hikâyelerinde kuru bir hemşehricilik yapmamakta, memleket özlemini, gurbet duygusunu çok canlı bir şekilde işlemektedir.

2. Sait Faik, hikâyelerinde yepyeni bir "Doğa Duygusu" işlemiştir. Sait Faik, doğayla bütünleşmiş, onu her haliyle sevmiş ve kabullenmiştir. Hikâyelerde doğa bir bilgi ve gözlemden çok, bir duygu halinin ifadesi olarak yansımaktadır. Yazar Sakarya (Ve çevresi) hikâyelerinde de "Doğanın Sakaryası"nı, "Doğal Sakarya"yı sadece tasvir etmemiş, adeta onun şiirini yazmıştır. Yazarın Sakarya ile ilgili hikâyelerinde "Köy" de çok geniş bir şekilde yer almıştır. Bu hikâyelerde; köyün insanları, onların gelenek ve görenekleri, geçim şartları, evleri, dertleri, sevinçleri canlı bir şekilde yansıtılmıştır.

3. Yazar, Sakarya Nehri'nin eksen olduğu hikâyelerde Sakarya'nın ekonomik sorunlarını dile getirmektedir¹¹⁴. Yazar, Sakarya ve çevresinin sorunlarını I. Dünya Savaşı yıllarında milletvekili olmak hayaline kapılmış olan bir öğretmen (Rahmet Hoca) gözüyle anlatmaktadır. Şu halde Sait Faik, çevreye ve çevresinde olup bitenlere karşı kayıtsız, duyarsız değildir. Yazar, çevresiyle canlı ilişkiler kurmuştur.

4. Sait Faik, hayatın ve dünyanın sadece dışını değil, içini de görür. Onun gerçekçiliği insanı ve evreni bütünüyle kucaklayan bir gerçekçiliktir. Sait Faik'in hikâyeleri hayat gibi zengin, karmaşık ve güzeldir.

5. Sait Faik'te Mehmet Kaplan'ın deyimiyile "Ressamlara has bir göz" vardır. İnce bir dikkate sahip olan yazarda, her şeyi doğru olarak belirleme ve bunu da en uygun, en doğru kelime ile ifade edebilme yeteneği vardır. "Orman ve Ev" adlı hikâyesinde evlerinin 19 basamaklı olduğunu hatırlaması son derece dikkat çekicidir.

EK- KARŞILAŞTIRMALI LİSTE

HİKAYELER	TİMMAZ (27)	ÜTÖRÖNER (19)	EEZER (30)
1 Meseret Ütel	+	-	+
2 Babamın Kızı Ev	+	+	-
3 Bırs	+	+	+
4 Osman ve Ev	+	+	+
5 Uçurucu Merve	+	+	-
6 Sami	+	+	-
7 Beyaz Altın	+	+	+
8 Hancının Kızı	+	+	+
9 Lehiya	+	+	+

10. Davut'un Anası	+	+	+
11. Çelme	+	+	+
12. Mahpus	+	+	+
13. Köy Hocası ile Sığırtmaç	+	-	+
14. Bekar	+	-	+
15. Bir Define Arayıcısı	+	-	-
16. Sakarya Balıkçısı	+	+	+
17. Kumpanya	+	+	+
18. Su Basmacı	+	+	+
19. İnsanlar, Türküler, Masallar	+	-	+
20. Radyoaktifleri, Röportajlı Hikaye	+	-	+
21. Bir Hastalık	+	-	+
22. Melahat Heykeli	+	-	+
23. Bir Başka İstanbul	+	-	+
24. Rıza Milyon-er	+	-	+
25. Hikaye Peşinde	+	+	+
26. Bir Başka İstanbul	+	-	+
27. Karapürçek	+	-	-
28. Yıllık Unutulmaz ***	-	-	+
29. İlk Okuyucu Mektubu ***	-	+	+
30. Büyük Hülyalar Kuralım ***	-	-	+
31. İkinci Mektup ***	-	+	+
32. Birtakım İnsanlar ***	-	+	-
33. Gümüş Saat ***	-	-	+
34. Bir İlbahar Hikayesi ***	-	-	+
35. Duğün Gecesi ***	-	+	+
36. Gaz Sobası ***	-	-	+

6. ESERLERİ

Sait Faik'in ilk eseri *Semaver* 1936 Nisanında yayınlanmıştır. Onun sağlığında yayınlanan son kitabı ise 1954 yılında çıkardığı ve Sait Faik tarzı hikâyenin en güzel örneklerinin yer aldığı *Alemdağ'da Var Bir Yılan*'dir¹²⁴. Sait Faik, başta hikâye olmak üzere, roman, şiir, röportaj ve eleştiri türünde yazılar kaleme almış, eserler vermiştir. Fakat, sanatçının en başarılı olduğu edebî tür ise kuşkusuz hikayedir. Sait Faik'in eserleri 1970 yılından itibaren Muzaffer Uyguner'in gayretleriyle Bilgi Yayınevi tarafından "Sait Faik/Bütün Eserleri" dizisi altında (15 kitap olarak) yeniden düzenlenmiş; konu bütünlükleri de dikkate alınarak yazarın sağlığında yayınlanmayan çalışmaları da değişik adlarla kitaplaştırılmıştır. 2001 yılında da, Sait Faik'in bütün eserlerini yayınlama hakkını alan Yapı Kredi Yayınları "Sait Faik Abasıyanık-Kutulu Takım" adıyla (*Bir Takım İnsanlar/Mahalle Kahvesi/Son Kuşlar/Alemdağ'da Var Bir Yılan/Havuz Başı/Kumpanya/ Havada Bulut/Lüzumsuz Adam/Şahmerdan/Semaver/Sarnıç*) yeniden düzenlemiştir. Sait Faik'in eserlerini ilk baskı yılları ve konuları itibarıyla şu şekilde tasnif edebiliriz:

A- HİKÂYELERİ:

1. *Semaver* (I. Baskı: İstanbul, 1936, s. 160, Remzi Kitabevi)
2. *Sarnıç* (I. Baskı: İstanbul, 1939, s. 112, Çığır Kitabevi)
3. *Şahmerdan* (I. Baskı: İstanbul, 1940, s. 140, Çığır Kitabevi)

- 4.Lüzumsuz Adam (I. Baskı: İstanbul, 1948, s. 125, Varlık Yayınları)
- 5.Mahalle Kahvesi (I. Baskı: İstanbul, 1950, s. 112, Varlık Yayınları)
- 6.Havada Bulut (I. Baskı: İstanbul, 1951, s. 101, Varlık Yayınları)
- 7.Kumpanya (I. Baskı: İstanbul, 1951, s. 108, Varlık Yayınları)
- 8.Havuz Başı (I. Baskı: İstanbul, 1952, s. 110, Varlık Yayınları)
- 9.Son Kuşlar (I. Baskı: İstanbul, 1952, s. 112, Varlık Yayınları)
- 10.Alemdağ'da Var Bir Yılan (I. Baskı: İstanbul, 1954, s. 111, Varlık Yayınları)
- 11.Az Şekerli (I. Baskı: İstanbul, 1954, s. 108, Varlık Yayınları)
- 12.Balıkçının Ölümü (I. Baskı: İstanbul, 1977, s. 15-90, Bilgi Yay.)

B- ROMANLARI

- 1.Medarı Maişet Motoru (I. Baskı: İstanbul, 1944, s. 184, Ahmet İhsan Basımevi)
- 2.Kayıp Aranıyor (I. Baskı: İstanbul, 1953, s. 103, Varlık Yayınları)

C- RÖPORTAJLARI

- 1.Mahkeme Kapısı (I. Baskı: İstanbul, 1956, s. 91, Varlık Yayınları)
- 2.Tüneldeki Çocuk (I. Baskı: İstanbul, 1955, s. 112, Varlık Yayınları)
- 3.Açık Hava Oteli –Konuşmalar/Mektuplar- (I. Baskı: Ankara, 1980, s. 3-90, Bilgi Yayınları)

D- ŞİİR KİTABI

- Şimdi Sevişme Vakti (I. Baskı: İstanbul, 1953, s. 56, Yenilik Yayınları)

E- ÇEVİRİLERİ

- 1.Müthiş Bir Tren (I. Baskı: Ankara, 1981, s. 147-188, Bilgi Yayınları)
- 2.Yaşamak Hırsı (I. Baskı: İstanbul, 1954, s. 159, İstanbul Yayınları)

F- DİĞER YAZILARININ BULUNDUĞU KİTAPLARI

- 1.Yaşasın Edebiyat (I. Baskı: İstanbul, 1977, s. 91-195, Bilgi Yayınları)
- 2.Sevgiliye Mektup (I. Baskı: Ankara, 1987, s. 13-57, Bilgi Yayınları)

Sonuç olarak, 206 hikâye, 2 roman, 51 röportaj, 10 uyarlama hikâye, 9 müsveddeler arasında kalmış hikâye, 38 şiir, 44 çeşitli konularda makale ve eleştiri yazısı, 1 çeviri roman ve 6 çeviri hikâyesiyle Sait Faik Türk Edebiyatının üretken; Sait Faik hikâye tarzını edebiyatımıza yerleştirmesi dolayısıyla da öncü ve önemli bir yazardır.

ESERLERİNDEN SEÇMELER²⁵

DELİÇAY²⁶

Çınarlarına kargaların üşüştüğü memleket

Sütlü mısırların kebab edildiği

Kebab mısır kokusu küllü ateş

Yarı olmuş mısır koçanlarının mor

[püskülünde akşam.

Tarlanın kenarında yer yer karpuz

[çekirdekleri.

Çocuklarla beraber aynı rüyayı

Çıtırçıtlak çınarların

Bütün ovayı süzen

Minare boylu tepelerinde

Kargalar.

...

Boşnakça konuşan

Büyük mum bacaklı,

Sakarya suyu yüzlü,

Elleri inek ve buzağı kokan sarışın

[kadınlar

Çınarlarına kargaların üşüştüğü memleket

Gündelikçilerin efendilerine

Bedava gördükleri hizmetine kızmış gibi

Tarlaları basan "Deli çay"

Çınarlarına kargaların üşüştüğü

[memleket.

...

Uzakta

Erenler tepesinde evliyalar;

Deniz kıyılarından getirilmiş

İki çifte bir sandalda kaymakam bey,

İçinde sandallarla gezilen şehrin

[minarelerinde

Deniz görmemişler deniz seyredeler.

...

Akşam

Sular ürperiyor.
Kulübelerin suda yüzebilen eşyalarını
Şehrin kopukları
Ziftli kara sandallarla topluyorlar
-Sahiplerine vermek için-
Uzakta, "Ormantepe"de bir silah patlıyor
Meşhur avcı Hüseyin'in oğlu
Bin dönüm tarlasını basmış suyun
Uzaklardan, gökyüzünden çekip aldığı
Yaban ördeklerinde
Gamını defetmektedir.
Akşam oluyor
Sular ürperiyor
Dönüyor kargalar çınarlara
Şaşırmış aç kuşlar
Aynalaşmış suyu gagalıyorlar...

SU BASMASI²⁷

Sakarya nehri, bilmem her geçtiği yerde bu kadar deli mi? Bizim burada zaman zaman ne köprü bırakır yıkmadan, ne hayvan bırakır sürüyüp götürmeden, ne de kaz bırakır boğmadan. Sizin kasabaya bir yarım saat uzaktan, bize, işte şuracaktan, bulanık, kırmızı, derin, geniş akar gider. Suyun etrafında; insanları, değil hangi denize bir denize bile aktığından habersiz, bu hırçınlığına, haşarılığına karşılık gene de, kendisine tapan köyler vardır. "Sakari" derler de başka bir şey demezler. Bizim burda, Sakarya'ya, "Sakari" derler.

Yazın, ortasında kum adaları biriken, yer yer cılız, durgun gözükken Sakarya, sonbaharla beraber tabii halini alır. Artık, suyuna atılmış bir değneği yüz defa döndürerek hızlı hızlı gözden kaybettiren suya, korkmadan, çekinmeden bakamaz oluruz. Çünkü onun her sene içimizden beş on kişiyi kurban edeceği fikrimize gelir. Cahiller buna, "köyün kefareti" derler, donuzlar! Bununla beraber geceleri evlerden onun haşırısını, hışırısını, o ecinnili mısır tarlası sesini dinlemek için de, pencereleri açık bırakırız; iyi uyku getirir.

Bazı sene, o, hemen hemen her yerde, dört beş kolaç olan ağından hiç çıkmadan, yalnız kenardan, eğilip elini yüzünü yıkamağa elverişli geçip giderse, herkesin yüzü güler. Kimsenin, deli Sakari, azgın Sakari, hayın Sakari, demediği bu seneler hiç olmazsa onun tarafından gelmiş kaydedilmeyen, mesut yıllardır. Bazen de, sürekli yağmurlardan sonra, bir sonbaharda yılan sürünmesi gibi bir yaklaşma ile gelir, çitleri devirir. Kümesleri doldurur, ev altlarını kaplar.

Bu sonbahar taşması, o kadar afatlı değildir. Çünkü bu zamanda Sakari garip bir haldedir. Çekingen, ürkek, sinsidir gavur! Ağır ağır, katmerli katmerli, kaymak kaymak gelir. Bir sabah uyanırsınız ki, evin altı su içindedir. Ağaclar dımdızlak tarlalar gözün alabildiğine deniz gibi uzanır. Su ne kadar yükselirse yükselsin, azgınlık yoktur.

Ah, ne sinsi sudur bu! Sanki en büyük düşmanı fakara insandır. Âdeta seçer de, gelir avara dul kadının evindeki mandayı boğar. Sanki kötü insan dünyada eksikmiş gibi, gider de, on üç yaşındaki masum Kara Recep'in koyunlarından alır; ağanın koyunlarına dokunmaz. Bu bir mahlûktur. Bu bir kör canavardır. Zalimdir, alçaktır, ama sessizdir. Onun için bu sonbahar su basmasını zalimliğe karşı pek mühimsemeyiz, sevmesek de... Bir iki kaz boğulmuş, bir iki dam çökmüş, üç beş çit yıkılmış, bir iki boyunduruk zayi olmuştur. Kara Recep'e de kim acıyacak, öksüze?

Sonra bir de bakarsın ki çekilmiş gitmiş habarsızca. Hem de ne gidiş!... İnan olsun bu bir canlı mahlûk gidişidir. Evinin önünde yağmurlarla durgun sular birikmiştir, değil mi? Bu su bile yerinde durur. Bu suyu Sakarya alıp gitmez. Ama kendisinin getirdiği bir damlayı bile bırakmadan, çekilir gider. Sanki bu bir canlı mahlûktur. Hırsızdır. Bir ipucu bile bırakmayan bir katildir.

Ama gelelim bahar, ilkbahar taşmasına, işte bu bir afattır. Sahici bir afattır. Ne zengin, ne orta halli, ne de fakara tanır. Kökünden alır gider. Su, güzdeki gibi sinsi, korkak, hain değildir. Namuslu, açık bir düşmandır. Alın alına, göğüs göğüse çarpışmak ister. Ne öksüz Kara Recep'i seçer, ne dul kadının mandasını... Ne Hüseyin ağanın ahin kalır, ne çiftlik sahibi Mehmet beyin damındaki damızlık hayvanlar... Seçmez, alır gider.

Tarlalarda çalışırken bir homurtu işitirsin. Ayı homurdar gibi bir homurtu. Bakarsın; dayanıyor, geliyor. Döne döne, bulana bulana, yıka kıra...

Oğul, işte böyle bir bahar taşmasında, bizim kerpiç evi çökertti. Yatalak ninemi ben taşıyamazken o nasıl taşıdı allalem? En gücüme giden bir yaşındaki bir kızımı gözümün önünde evire çevire götürmesi oldu. Ne köprüler yıkmıştır, emme şu köprüyü görüyor mu? Bunu yıkamaz artık.

Geçen taş üstünden aştı da, bir halt karıştıramadı. Uzaktan, tepeden, Ramazan beyin dürbünüyle baktık. Bir kavrayış, bir pehlivan kavrayışıyla nasıl kavriyordu köprüyü. Yüreğim acıdı. Ama her kavrayışın arasında onu, demirden sağlam görünce göğsüm kabardı oğul. Görüyor ya, biz yapılanı da unutmuyoruz.

Sana anlatacağım hikaye, bir ilkbahar su taşmasının hikayesi oğul. Şu dağları görüyor musun? Kırçıl kırçıl. O zaman bembeyazdı. Bir kar vardı. Dağın dibinden gelen köylüler, iki adam boyu, diyorlardı. Olur mu bilmem? Ama uzaktan da belli idi hani. Dağı göçürecek gibi abanmıştı.

Bahar o sene erken gelmiş, herkes tarlalara dökülmüştü. Otlar fıskırmıştı. Baharda çalışmak ne tatlıdır evlat. Baharda tarlada çalışmak bir, baharda sevişmek iki. Birincisini bilmezsin, ama ikincisini tatmayan var mı?

Sen de tatmışsındır her halde.

O kış, çocukluktan beri gözüm olan Ali Ağanın kızını yarı yalvarma, yarı yıldırma ile bana nişanlayıvermişlerdi. Bizim köyde nişanlanmak, evlenmek, arası kasabadaki gibi uzun sürmez. Biz böyle beklemleri hayra yormayız. Nideyim ki, adam hâlâ bir türlü düğüne yanaşmıyordu. Zengin baba damarı kabarıyordu. Belki bir yolunu buluruz da kızın fikrini çeleriz, diyormuş kendi kendine.

...

Ben halıma şükrederim. Bir ana bir oğula Sakari'nin kıyısında üç evlek bir bahçeyle bir kümes, sekiz tavuk karışım kalınlığında bir pazur çoktur bile. Böyle söylesen dünyanın tadı tuzu kaçıyor da onun için derim. Sen her dediğime kulak asma!

...

O gün tarlada çalışıyordum. Bir haftadır bir sıcak vardı, yaz sanırdın. İhtiyar köylüler durup durup, şu donuz dağa bakıyorlardı. Bakıyorlardı emme, bizden kim oralı olacak? Hem ne edeceksin? Dağın karşısına dağ mı koyacaksın? Bu su onu da devirir oğul, aman vermez. Evvelisi kış, sözümona set yaptık. Bir çeyrek sürmedi seti alaşağı etmesi. Dediğim gün tarlada çalışıyordum. O zaman benim bir av köpeğim vardı. Öşürücü vermişti. Yaman bir şeydi. Ben çalışırken dağ tarafına dönüp dönüp, cenaze varmış gibi uluyordu. "Ne uluyon gavurun eniği..." dedim. Şöyle bir gözümü kaldırıp dağa baktım. Acayip! Hemen hemen hasat vaktindeki gibi kırçıl. Doğru köye koştum. Anama haber saldım; tabam yağlayın, diye. Tavukları ağaca ürküttüm. Kasabadaki Hacı beyin, sütüne ortak bana bıraktığı mandayı, Mehmet'e emanet ettim. Sür, dedim, dağa doğru. Daha köyün haberi bile yoktu. Neden sonra ahalide telaş başladı. Başladı emme, iş işten geçmişti.

Koştum Hacı Ali'nin evine. Köyün öbür ucundadır onun evi. Şöyle bir on dakika sürer bizim evden. İlk orayı su basar. Hacı'nın ahır yıkılmıştı. Su beli aşmıştı. Evin damından bağırişiyorlardı: kadın aşağıda kaldı, diye. Kapı kırılmıştı. Merdiven başım yüze yüze buldum. Ev çatır çatır çatırıyordu kardeş. Aldım Fadime'yi sırtıma...Su orada dizlerime geliyordu. Oradan nasıl o sırtımda, ceviz ağacına tırmandığımı gören olsa, kızını verdiğine pişman olmazdı. Fadime bir taraftan sırtımda tepinir. Şimdiki gibi değil. Tıkız mı tıkız. Tam dört saat ceviz ağacında titredik. Üstümü başımı çıkarıp üstüne sardım. Ben bir don bir gömlekle kaldım. Kayıkla gelip kurtarmasalar satlıcandan geberecektim. Hacı'nın ne damı, ne buzağısı, ne malağı, ne çivi kaldı. Bir oğlu suya karıştı gitti. Babası, korkudan çekildikten sonra üç ay yaşadı. Öteki kızını sara tuttu. Karısı ne ettiğini hâlâ bilmez. O pek dehşetli şeydi. Bir daha öylesini görmedik pek. Ormanın ağaçları bile yıkıldı gitti idi. Yetmiş dönüm arazisinin yarısını sattı da, bir ev yapabildi. Su dört gün çekilmedi. Beşinci gün, düğünü bizim evde yaptık. Bizim, yerden yapma, şu iki buçuk odalı evde bütün yaz barındık. Dokuz nüfusun -çocukları saymıyorum- hepsine ben baktım. Ben onun için bu Sakari'ye hem kızarım, hem severim. Bazı kör, bazı gözü açıktır donuzun.

Hayırsız evlat gibi bir şeydir bu.

İhtiyar adam:

-Fadime, Fadime! diye haykırdı.

-Buyur ağa, dedi bir ihtiyar kadın.

Bir damın eşiğinde duruyordu. Elinde, bir lengerin tavuklara hazırlanmış kepek karması tutuyordu. Dirseklerine kadar kolları sıvalı idi. Yüzüne gözüne yer yer kepek bulaşmıştı. İhtiyar:

-Bizim Abasız'ın oğluna, Sakari taşıdığı zaman seni nasıl sırtımda taşımıştım, onu anlatıyordum, dedi.

İhtiyar kadın:

-Sen de anlatır anlatır, hep onu anlatırsın! dedi

MESERRET OTELİ¹²⁸

İstasyona iki erkekle bir kadın indi. Yağmur çok şiddetli yağıyordu. Genç bir hamal, bu üç kişilik grubun eşyalarını yükledi. Kadın, hamala;

- Meserret Oteli'ne, dedi. Hamal;

- Meserret Oteli'ne mi? diye sordu.

Bu soruşta, işitmekten değil, bu güzel sözü bir daha tekrarlatmak isteyen, acemi bir haleti ruhiye var gibiydi. Kadının sesi, yağmurlu havanın içine daha madeni bir yağmur gibi düşmüştü. Erkekler, sessiz sadasız, ceketlerinin yakalarını kaldırmış, istasyon binasının içine doğru kaçıyorlardı. Genç kadınsa, hamalın sorgusuna başıyla müspet bir cevap verdikten sonra, kırmızı muşambasını uçuran rüzgâra ve erkeklere doğru seğirtmekte idi. Birden geriye dönüp hamala;

- Çocuğum, dedi, daha iyisi, bize bir araba bulsan!..

Arabaya, birbirine sıkışarak yerleştiler. Hamal da eşyaları arabacının yanına birer birer koymuş; arabanın içine ve genç kadının, bir erkek çocuk yüzü taşıyan kafasına dönmüş;

- Uğurlar olsun, demişti. Allah rahatlık versin!

Erkekler ilk defa seyahate çıkmışlara mahsus acemilik ve sersemlik dolu idiler. Kadın, hamala;

- Eyvallah, dedi.

Araba hareket etti. Hamalın elleri açık kalmıştı.

Araba çamurların içine daldı. Yolcular, uzakça şehre doğru çekip gittiler. Neden sonra, kadının aklına geldi:

- Ah, dedi, ne eşeğim! Hamalın parasını vermeyi unuttum.

Erkekler, kadın, "ne berbat bir hava" demiş gibi, kafalarını salladılar ve sersemliklerine daldılar. Arabacı, atlarına homurdanıyordu. Geniş sırtında

rüzgâr esiyordu.

Kadın müteessir, arabacının sırtındaki rüzgâra bakıyordu.

Birkaç defa ona seslenmek istedi. Fakat, cesaret edemedi. Bu sırtın ötesinde, göreceği iki haydut gözüyle karşılaşmak mümkündü. Bütün bu sırt ve arka manzarasından, gözünün önüne bir kürek mahkûmunun kül rengi kafası, gözleri, katil hayatiyeti geleceğine emindi. Fakat birden kafasını ve kalbini dolduran bir cesaret ve tecessüs hamlesiyle;

- Arabacı! dedi.

Rüzgârlı, kalın, geniş sırt ürpermişti. Ürpermişti ama, yağmurlu, ıslak kafasını çevirmemişti. Kadın ikinci defa seslendi. Bir kafa homurdanır gibi döndüğü zaman, kadın, hayalde yaratılan şeylerin hakikatteki aykırılığıyla karşılaşmaların ahmaklığıyla mı susmuştu?

Şimdi güzel ve köylü bir çehre, on üç yaşında bir çocuk yüzü, ona soruyordu:

- Ablacığım, ne oldu? Bir şey mi unuttunuz?

- Hamalın parasını vermeyi unuttuk da...

- Zıyanı yok abla, ben dönüşte kendisine veririm.

Arabacı arabadan inmiş, bir başka arabacı yerine gelmiş gibi, aynı sırt manzarası kadının gözlerinde yeniden peyda oldu. Ve kadın, hayaline, tekrar bir haydut çehresi mihlayarak, kasabanın çamurlu, ıslak, ölü çarşılarını seyre daldı.

Mesret Otel, kasabanın en güzel oteli idi Erkekler, acemiliklerini boyun bağlarını çıkarır gibi çıkarmışlar, otelciye isimlerini yazdırıyorlardı. Kadın, küçük salonu gözden geçirmekteydi. İsviçre'de bir aile pansiyonunun şirin köşkünde, iki kış geçirmişti. Basit, kullanılmaya elverişli, çıplak denilecek kadar boş, fakat her şeyi tamam bir salondu. Anadolu'nun bu küçücük nahiyesinde bir İsviçre köyünün konforunu yaratan adamı görmek merakıyla, küçük bir masanın önünde, sandalyeye oturmadan reverans eder gibi bükülmüş, yolcu kâğıtlarını dolduran otelciye;

- Bu otelin sahibi siz misiniz? diye sordu. Genç adam kafasını kaldırmadan;

- Evet, benim, dedi.

Kadın, "evli misiniz" diye sormak istiyor; bir Avrupalı kadın zevkiyle süslü ve muntazam salonu, bu kafası tıraşlı adamın yapacağına inanmak istemiyor gibi duruyordu. Kadın, bu suali her nedense sormadı.

Duvarı iki resim levhası vardı. Birisi bir bostan dolabının gölgesini ve şıkirtisini, kovaların akşam ışığıyla dolmuş parıltısını bir fotoğraf hissizliği ve mevsukiyetiyle aksettiriyor. Bir diğeri, acemi fakat çok hassas bir fırçanın çok çabuk kaçan bir hayali zaptetmek için baş döndürücü bir acele içinde çırpındığı bir genç kız portresi idi. Otelci ile işlerini bitiren erkekler de bu genç kız resminin

önüne dikilmişlerdi. Bir tanesi, bu portrenin üzerinde yaptığı tesiri ifade etmesini bilen bir çehre ile dalgın;

- Bu portrede, dedi, bir sürat var. Adeta ressam bu çehreyi yüz kilometre yapan bir trenin içinde geçerken, durulmayan istasyonların birinde dikilmiş sıtmal bir kız çocuk hayalini kafasında sonradan canlandırmış, büyütmüş de yapmışa benziyor.

...

Mütevazı bir sesle;

- Hemşirem ölmeden birkaç saat evvel... dedi.

Hepsi, tekrar gözlerini portreye çevirmişlerdi. Kadın, yüzünü dönmeden;

- Bu resmi siz yaptınız değil mi? dedi.

Erkekler, otelcinin, "Hayır, ben yapmadım!" demesini bekliyorlar gibi bir hal almışlardı. Kadın, sorduğu soruların cevabını almış kadar müsterih bekliyordu.

Otelci ağır ve düşünceli;

- Hayır, dedi.

Sanki erkekler geniş bir nefes almışlardı. Kadın, bu menfi cevaba hayret etmemişti. Otelci devam etti:

- Bizzat kendisi yapmış. Bir arkadaşı aynayı tutmuş. O, kendi eliyle, işte bu resimdeki gibi gülümseyerek... Bizzat kendisi yapmış.

Kadın, bildiğimiz kadınlardan olsaydı, otelciye bu portrenin hikâyesini ondan kopara kopara alabilirdi. Yüzü lakayt bir mana almıştı. Erkeklerin sarışınına döndü:

- Bana, dedi, bir sigara verir misiniz?

Otelci, ağır ağır odadan çıktı. Birkaç saniye sonra tekrar içeriye girdi.

- Bir emriniz olursa, dedi, zile basarsınız. Garson size odalarınızı gösterir. Yatmadan evvel sıcak bir şey içmek arzu ederseniz size çay da hazırlayabilirim.

Otelcinin yüzü heyecanlıydı. Yüzlerce müşteriye yaptığı gibi, bir iskemlenin üstüne ters oturup, gözleri görmeden resimdeki kızın hikâyesini anlatmayı gayri şuuri arzu ediyordu. Fakat kadın;

- Teşekkür ederiz, dedi. Evet, yatmadan evvel bir çay içebiliriz. Çok teşekkür ederiz.

Otelci, ikinci defa çıktıktan sonra, kadın yol arkadaşlarına İsviçre'de tanıdığı bu ressam kızın macerasını anlatmak istedi. Sonra bu adı hikâyeyi anlatmış kadar yorgun ve mecalsiz, hatta yarı yolda, öte tarafı dinlenilmeyeceğinden korkmuş gibi sustu. Ve ölmüş arkadaşının hatırasıyla uzun müddet gözleri portrede düşündü. Aynayı tutarken söylediklerini şimdi

birer birer ses, ışık, rüzgâr ve yağmur arası bir sükûtle yeniden işitiyordu:

- İstasyonda genç bir hamal, eşyanı alacak, sana birkaç defa, kadın sesi işitmek için, bir sözü tekrarlatacak. Sen ona parayı vermeyi unutacaksın. Kocaman sırtlı bir arabacı döndüğü zaman, on üç yaşında bir köylü çocuğu yüzüyle karşılaşanısın, sonra arabacı, arabadan inmiş de, bir başkası yerine oturmuş gibi aynı sırt manzarası karşında peyda olacak. Kasabanın ölü çarşılarını seyre dalacaksın. Belki hava yağmurlu olacak. Sonra ağabeyim... Gözleri, özlenen ve alışılan çirkinliği, aktüel siması. Bana söz... Muhakkak gidip bir gece bizim otelde yatacağsın, değil mi?

BABAMIN İKİNCİ EVİ²⁹

Mutfağında kızarmış ördek, suyuna bulgur ve irmik helvası hazırlanmış köy evine niçin gittiğimizi o gün bilmiyordum. Bugün dertli ve kimsesiz, otelin penceresinden, geçen tramvaylara bakarken, niçin bu köy evine bir akşam üstü sessiz sadasız, bekleniyormuşuz gibi indiğimizin sebebini söylemeyeceğim.

Akşam ezanı daha öbür köyde okunmuştu. Atlarımıza biraz su vermişdik. Babam şehirden çıkalı beri somurtmuştu. Bir taraftan bulutlu gök, diğer taraftan yolun tozları ve hendekleri, sınırlarını adamakallı germiş olacaktı. Bir kelime söylesem belki geriye dönecektik. Kazanın sessiz, köpek sesleri dolu sokaklarını tekrardan dötrnala geçeceğiz, atlar ahıra bağlanacak, o belediye kiraathanesine, ben odama kapanacağım, iyisi mi ses çıkarmamak hayırlıydı. Ben de somurttum. Yalnız bir iki defa dalgınlığımdan atım sürçtü. Babamın kirpiklerinin rüzgârlandığına dikkat edebildim. Gözlerini çevirmede bile. Çünkü, ekseriya, bu gibi hallerde göz göze geldiğimiz zaman, kendini tutamaz, suni ve alaycı bir gülümseme dudağını kenetlerdi. Kendi atı hiç sürçmezdi. Dediğim köy evine vardığımız zaman, atlarımızı ufak, oya gibi bir köy çocuğu aldı. Kasketinin kenarına sokulmuş karanfile baktığımı sandığı için, çiçeği bana verdi. Halbuki ben onun, ıslak saman rengindeki gözlerine, yüzünün aynı renkteki derisine bakmıştım. Kimbilir karanfil bana, belki de onları veremeyeceği için vermişti. Bu arada babam arkasını dönmüştü. Verilen çiçeği önce kokladım. Sonra, kasketimle kulağımın arasına yerleştirirken babamı bana bakar buldum. Gülmedi. Ciddi de değildi. Yüzü ifadesiz, mümkün olduğu kadar saçma ve sakindi. Kızardım sanırım. Bir Hint horozuna gözlerimi dikmiştim. Kırmızı ve tüysüz boynuyla bu yarı karanlıkta ne kadar cüsseli iri şeydi. Ne kuvvetli olsa gerekti.

Babam, "Hadi sersem", diye mırıldandı.

Biz evden içeri girerken; çocuk etrafımızda ağır ağır atları gezdiriyordu.

Köy evinin içine ayak basar basmaz, elbette bir saman ve hafif tezek kokusu duyulur. Biraz daha yaklaşınca yayıkların bulunduğu yerden ekşimiş bir ayran kokusu da burnumuza çarpacaktır. Dört beş ayak bir merdiven çıktık. Tahtaboş, muallim kürsüsüne, daha doğrusu millet bayramlarında uluorta söz söyleyen hatipler için yapılmış kürsülere benzeyen bir yerde, bir kadın namaz kılıyordu. Babam bu kürsünün beşinci ayağında, ben üçüncüsünde bir müddet bekledik. Ayakkabılarımızı ev kapısının dışında bıraktığımız için, yün

çoraplarımızın evin içinde ufacık bir gürültü bile yapmamış olacağını tahmin ediyordum. Öyle ki, kadın, son rekâti bitirip selam verirken bizi görüverecek; bu yarı karanlıkta, babamın zaten heyulai hali gölgelerle büyüdüğü, esatirleştiği için çılgık çılgığa köyü ayaklandıracak sanmıştım. Hiç de böyle olmadı. Kadının sağ tarafında olduğumuz için, ilk selam verişinde bizi gördü. Ben evvela ihtiyar kadının dudaklarına baktım. Sakin kıpırdaşırlarken, gözlerini gördüm. Bu arada çıkık şakak kemiklerini fark edebildim. Başını öbür tarafa çevirirken kalbimden de bir muhabbet gelip geçiverdi; rüzgâr gibi esiverdi. "Başörtüsünü koklayabilseydim," dedim. Beyaz tülbenttendi. Nineminki gibi. Bu sefer ana, şefkat dolu başını tekrar bize çevirdi. Karşı tarafta bir kapıyı aynı müşfik başla işaret ederek;

- Ömer Ağa, dedi. Fatma içerde, girsenize. Babam;

- Gireriz, dedi. Sen nasılsın? İyisin ya, nine?

Kadın başını salladı, biz karşı odaya yollandık. Orada genç bir kadın vardı. Akşama karşı türk söylüyordu. Biz girince ayağa kalktı, gülümsedi.

Odanın içini, köhnemiş bir meyve kokusu sarmıştı. Yerdeki Kocaeli kilimi, ıslak bir kırmızı renkle, gaz lambasının altında, acayip bir reçel gibi kaynıyordu.

Bu esrarengiz seyahat, beni tecessüsten tecessüse attığı için, her şeye dikkat etmeye çalışırken, babam birdenbire bana döndü. Daha genç kadının selamını iade etmeden;

- Hadi oğul, git, dedi. Emin'e yardım et. Atları işetmeden ahıra sokmayın ha...

Atlar işemişler, ahıra girmişlerdi. Önlerine kuru ot yığılmıştı. Ahırın eşğine de Emin oturmuştu. Elinde çakı, bir dal soyuyordu. Yanıbaşına oturdum. Yüzüme bakmadı. Elindeki sopayı bana söyleyecek bir söz bulmak için, sinirli sinirli çakıcıyla kertiklediğini fark ediyordum. Gözüm, elindeki dalda;

- Ne dalı o? dedim.

Bir müddet cevap vermedi. Elini kesmişti. Bir kedi dili kadar keskin, sivri, pembe diliyle parlağını uzun zaman yaladı. Sonra kızılıcık rengindeki dudakları arasından;

- Kızılıcık, dedi.

Konuşmadık. Bu taze, su kenarında yaz sıcağı kadar ılık çocuk, bana gösterdiği ilk aşinalıktan çoktan pişman olmuşa benzer gibiydi. Evden, kalınca bir kadın sesi, bizi çağırırdı. Kızarmış ördek, suyuna bulgur ve irmik helvası yedik. Sofra, tahtadan bir yer sofrasıydı. Peşkirler, kalın bezdendi. Tahta kaşıklar vardı. Babama ve bana çatal da koymuşlardı. Geçenlerde, ay ışığında mısır tarlasında domuzlarla acayip, korkunç bir saklambaç oynanmıştı. Emin kadar bir çocuğu, domuz, göbeğinden ikiye biçivermişti. ihtiyar kadın bu hikâyeyi ağır ağır, uzun uzun anlattı. Vakanın kimlerin tarlasında geçtiğini, çocuğun kim olduğunu, avcılarını isimleriyle birer birer anıyordu. Babam, hepsini tanıdığını

anlatan bir yüz takınmıştı. Emin hep bana bakıyordu. Biz üç erkek ve ihtiyar kadın, yemek yiyorduk. Genç kadın hizmet ediyordu. Yalnız avuçlarındaki kınayı, sahanları sofraya koyarken görebiliyordum. Yemeği ihtiyarın namaz kıldığı yerde yedik. Yemekten sonra evin üst katında, ocaklı bir odaya çıktık. Emin ocağı yaktı. Bir siyah koyun pöstekisinin üzerine diz çöktü. Bir müddet sonra da boylu boyunca oraya uzanıverdi. Boyu, koyun pöstekisini ancak aşırıyordu.

İhtiyar kadın da minderin üzerinde uyulamaktaydı. Ben, onun yanibaşıdaydım. Elim elindeydi. Uyku, sâri bir hastalık gibi, bu elden bana geçiyor, gözlerim kapanıyordu. Elimi ihtiyar kadının kuru, mazlum elinden kurtardım. Biraz uzağa, Emin'in pöstekisine doğru uzattım.

Bu sırada babamla genç kadın, sedirin üzerindeydiler. Babamın cıgarası, esrarengiz ışıklar ve dumanlarla alevleniyordu. Dügünlerden, genç kızlardan, delikanlılardan bahsediyorlardı. Emin'in yüzünde, ocakta kor olmuş dökülen bir odunun çatırtısı çiçeklendi. Uyudum.

Uyandırıldığı zaman tanyeri ağarıyordu. Kasabaya, babamın içgüveysi girdiği zengin evine doğru yol alırken taze manda sütünün kokusu, sıcak buharı, hâlâ sabah sisiyle ürpermiş yüzümün üstünde, hâlâ ihtiyar kadının dudakları alnımda, hâlâ kardeşim Emin'in kalın parmakları parmaklarımın içinde sabittiler.

Bu hissi uzun müddet, alaminüt, fotoğrafçıların çıkardığı kartlar gibi muhafaza ettim. Sonra sarardılar, belirsizleştiler.

ORMAN VE EV³⁰

Orman:

Haleplizadelerin ormanı, "Dokurcun suyu" nun buz gibi sularından aldığı kuvvetle büyüyen levent kavaklardan başlar; sırasıyla meşe, ayva, köknar ve çamlarla biterdi. Tam bin dört yüz metreye çıkan bir dağın tepesindeki kırmızı derili kayalara varıncaya kadar bu orman bir denizdi. Kavakların tepesinde, sergüzeşt arayan köy çocukları, bir transatlantiğin yolcuları yere baktıkları zaman sığ ve berrak denizlerde derinliğin acayip renk ve balıklarını, zıyanın suyun içinde yaptığı helezonları nasıl seyredelerse, Dokurcun suyunu ve çimenleri kavakların tepesinden öylece seyredelerdi. Ata biner gibi bindikleri bir daldan ayaklarını salladıkları zaman, Dokurcun suyu kabarmış ve onların çıplak ayaklarına kadar çıkmış sanırlardı. Onların bazen bu mevhum suya balıklama atlayacaklarını zanneden avare ve tarlasız köylüler, korkarlardı.

Haleplizadelerin ormanı hakikaten bir denizdi. Bu denizin sathı kavakların tepesine çıkmış, kel çoban çocuklarının ayaz kafalarından bir-iki metre daha yükselirdi. Sonra oradan bir tek dalga halinde ta bin dört yüz metrenin kızıl derili, insan kafalı, hayvan vücutlu kayalarına kadar tırmanırdı. Tırmanan ve göğe doğru yükselen deniz olur mu? Yelkensisiz, balıkçı gemisiz, transatlantiksiz deniz olur mu? Hepimiz olmadığını biliriz. Fakat yine hepimiz, Dokurcun köyüne gelmiş hassas köy hocaları, cürmümeşhuda çıkan müddeiumumiler, kazaya dağ kenarından iyi su getirtmek için yaylı arabalarda

gezmeye çıkmış kaymakamlar, mühendisler ve belediye reisleri de benim gibi Haleplizadelerin ormanını bir denize benzetmişlerdir. Bütün bu anonim teşbihin karşısında, yeni bir vasıf bulmak için uğraşmama lüzum yoktur. Haleplizadelerin ormanı bir denizdir. Bir Marmara denizinden daha zengin, daha kesif, fakat daha keşfedilmiştir. İşte bu kadar.

Ev:

Beyaz köknarların araba araba taşındığı kasabaya, orman, bir öküz arabası süratiyle kırk sekiz saattir. Bir öğleyin çakır mandaların çektiği taze çam kokulu ağır arabaya binersiniz, iki gece, yıldızları sayarak kasabaya varırsınız. Arabacı büyük bir ardiyenin önünde, "Deh, ayı"larını durdurur. Çakır mandalar, eğer yağmur yağmışsa kasabanın çamurlarına mesut uzanırlar. Arabacı önlerine kuru otlar atar. Onlar isteksiz ve iştahsız, fakat doymadan yerler.

Sonra tahtaları birer birer arabacı, ardiyeye taşırken kafanızı kaldırıp ardiye damlarının ötesinde beyaz bir konak görürsünüz. Üslupsuz, biçimsiz bir binadır. Yalnız beyazlığı bir mana ifade eder. Kafesli pencerelerinden ötesini insan tahayyül bile edemez. Halbuki bütün kasaba evleri gibi bir sofa, beş oda, bir mutfak, bir hamam, bir de arkada iki dönümlük yemiş bahçesinin gölgeliğine asılmış nişastalar, pestiller ve tarhanalar kuruyan bir balkondan ibarettir. "Bütün kasaba evleri gibi" dedim. Böyle demekle bütün kasaba evlerinin bir sofa, yedi oda olduğunu kastettim. Öyledir. Fakat ben ev deyince kasabada dört-beş tane zengin evini kastediyorum. Zaten öte tarafına ev demiyorlar, kulübe diyorlar. Ardiye damlarının arkasından gözükken beyaz konağı iyice görebilmek için yan çıkmaz sokağa sapılır. Oradan yüz metre kadar yürüdükten sonra, solunuza rastlayan ahşap kitleye dikkatle bakmalıdır, işte on dokuz ayak mermer merdivenler... mermer merdivenlerin kenarlığı yeşil çubuklarla örtülü; yeşil çubukların sivri uçları bir-iki parmak sarı yıldızla kaplı. Güneş varsa eğer, sıcak ve şaşaalı bir yaz öğlesi ise, bu demir çubukların uçları cami alemleri gibi parlar. Zaten kuyrukları geniş bir gökyüzüne bakan hilaller, çubukların sivri uçlarında birer minyatür halinde görünür gibi olur ve siz İstanbullu iseniz, bu yıldızlı çubukların altında birer Süleymaniye kubbesi görmek için muhayyelenize müracaat edersiniz.

Evin içine gündüz bile olsa, girmek mümkün değildir. Zaten bu çıkmaz sokağa bu evi görmek kastıyla girmek de mümkün olacağını sanmıyorum. Kimse sizi bu görmek filinden ötürü mahkûm edemez. Öyle olduğu halde, gidip göremezsiniz. Yalnız bazen sokağın çıkmaz olduğunu bilmeyen acemiler, evin önüne kadar gelmişler; ve karşılıklarına çıkan bahçe duvarıyla karşılaşmışlardır.

Bu yazıların sahibi benim de, başıma böyle bir kaza geldi. Kestirmeden bir arkadaşın evine çıkmak istedim. Bahçenin kalın duvarı suratıma çarpıyordu. Ters yüzüne dönünce, evvela, büyük, biçimsiz ve mimarisiz konağı gördüm. Sonra, sağdan sola bir yarım çarkla döndüğüm zaman, bu küçük kulübe ile burun burna geldim. İşte bu küçük kulübe, beni çok alâkadar etti. Kapıyı vurdum.

Beyaz başörtülü bir kadın, bir cumbanın içinden sarktı:

- Ne var çocuğum? dedi.

- Hanım teyze, dedim, Lûtfi evde mi?

Lûtfi evde yoktu, mektepten daha dönmemişti.

Lûtfigillerin evinin ön kapısı bu çıkmaz sokakta idi. Fakat Lûtfigiller büyücek bahçelerinin ana yola açılan kapısından işlerlerdi. Ben bunu bilirim. Fakat ardiyelerin kiremitleri ötesinden gözükken Haleplizadelerin evini görmek bende merak haline geldiği zaman, Lûtfi bana;

- Çıkmaz sokakta da kapımız vardır demişti.

Yoksa ben, Lûtfi'nin mektepten daha dönmediğini, bizim mahallede ceviz oynadığını biliyordum.

KARAPÜRÇEK¹³¹

Karapürçekli Ahmet Onbaşı 78 yaşında idi 1938 senesinde. Şimdi 81 olmalı. Zannederim sağdır. Allah uzun Ömür versin! Allah selamet versin!

Karapürçek, Sakarya kenarındadır. Kasabaya yayan bir 40 dakika sürer. Sakarya'nın bir kıyısında Karapürçek. kocaman ceviz ve kavak ağaçlarıyla, sonra su kıyısının levent kavaklarıyla cennetten bir numunedir. Anadolu'nun kıraç, otsuz ve amaçsız stepinden kopup gelen Sakarya, bütün malını mülkünü buraya devreder gibidir. Sanki, stepin karışık ve kırmızı toprağının damarından kan alır gelir, bu Anadolu'nun garp tarafının köylerine ulaştırır. Son zamanlarda, işittiğime göre, stepte Sakarya'dan istifade edilecekmiş. Ne sevimli bir haber! Fakat, şimdilik ehemmiyet verilecek vaziyette değil. Yalnız, kavaklar boy alıp giderler. Köylülere gelince, Sakarya'dan bütün istifadeleri, sarı fakat lezzetli, şifalı suyunu bol bol, güğüm güğüm içmeleridir. Ondan öte, serinliği, gece pencerelerini açık bırakmışların uykularının tatlılığı vardır. Ama nihayetle, yazın köy çocuklarının kumluklarında serinlemesinden başka bir iyiliği dokunmaz. Sakarya'dan mandalarda memnundur. Binek atları eğilir sularını büyük bir kahraman tavırlarla içerler. İnekler, gittiği istikamete doğru hasretle böğürürler. Ondan öte, baharı mevkut taşmasından başka bir kabahati yoktur. Zararı yalnız kır köyüne değil kasabaya bile dokunur. Öyleki, şoseler harap otur, kulübeler yıkılır, mezarlıkları su kaplar. Her sene yirmi otuz baş siğir kaybolur, deve boğulur, çit yıkılır, dam çöker.

Karapürçek, suyun kenarında dizi dizi dizilmiş 160 haneli bir köydür. Evleri çok seyrek. Hemen hemen hepsi değilse bile çoğu nehrin kıyısındadır. Nehirse burada göl kadar yayılmış bir haldedir. Aylı geceler pırıl pırıl pırıldır. Yazın da, köyün civarından geçit verir. Ta teşrinievvel sonlarına kadar.

Üç gözlü eski köprü yıkılmıştır. Elbiselerini başına takıp Karapürçek köyünün evleri istikametinde neresinden geçersen geç, su ancak beline kadar gelebilir. Yalnız bacakların kuvvetli olmak şartıyla. Cereyan çok kuvvetli değilse bile titrek bacakla, yahut sinirli ve sarhoş kafayla, baş dönmesi ile geçilmez.

Şimdi, yeni ve beton köprü yapılmıştır. Sakarya, eskisi gibi, her iki

senede bir, mansabına doğru köprü enkazı lazımmış gibi, köprü yıkamıyor. Fakat, köylü kısmı yazın ne de olsa iki kilometre uzaktaki köprüden geçmeyi adetlerine aykırı buluyor. Köprüyü, karıya, çocuğa ve sakata bırakıp kendisi geçitten geçmeyi delikanlılık sayıyor. Bazen işitiyoruz ki, yetmişlik bir ihtiyarı su alıp gitmiş. Bazen duyuyoruz ki, saralı Hüseyin'in vücudunu Sakarya örtüvermiş veyahut da kasabadan sarhoş döneri Ali, geçitten geçmeye kalkmış da yarı yolda düşüp suya karışıp gitmiş.

Yaz günü geçitten geçmek de müthiş zevkli bir şeydir. Ömrümde bir defa olsa da, kafama sarık gibi sarılı pantolonla, iki köy delikanlısı ile geçmiştik. Sarardım diyeceğim, ama nereden anladın demenizden korktuğum için demeyeceğim. Tam ortada, bir tuhaf oldum. Uçuyorum sandım. Dümdüz yürüdüğüm halde bana mütemadiyen suyun istikametine doğru yürüdüğüm hissi geliyordu. Bir türlü ilerleyemediğimi, adımlarımı hızlı hızlı attığım halde fark edince bir ürküş ürkütm. Delikanlılar, öbür kıyıda elbiselerini giyiyorlar ve gülüşüyorlardı. Bağırıyordım.

- Gidiyorum, gidiyorum, buradayım!

- Arkana bir bak! dediler. Baktım ki hakikaten yürüyormuşum. Çünkü, arkamda kalan nehir kısmıyla Önümdeki kısım arasında müthiş fark vardı. O zaman cesaretim arttı, öteki kıyıyı buldumdu. Elbiselerimi kıyıya bırakıp bir güzel yüzmüştüm. Eve döndüğüm zaman, hatta yatağa girdiğim zaman, Sakarya hâlâ gözümün önünde kıvılcımlı ve kaymaklı akıp gidiyor. Vücudumu serin, kof dalgalar okşuyor. Bir garip insan kuvveti mütemadiyen sol böğrümde yaslanıyor, yaslanıyordu. Şimdi artık bu geçit yerinden bir temmuz sıcağında bile geçecek kadar kuvvetli değilim. Fakat, denemek ne hoş, ne güzel şey. Yine denerim. Beni suyun alıp gideceğini, döndüre döndüre Karadeniz'e götüreceğini bilsem, gözümle görsem bile kuvvetimi denerim. Şimdi köylülerin etmeseydi, yapmasaydı, geçitten geçmeseydi (keşke böyle demeseydim) der gibi hallerini söyledikleri zaman niçin tuhaf bir surette üzöldüklerini anlıyorum. Öyle ya, geçmeseydi dememeliyiz. Bu öyle bir kendinizi denemek arzusudur ki, dayanılmaz.

Karapürçek'in nehrin öte yakasında olduğunu bilmem söylemiş miydim? Söylemedimse, işte şuracıkta söylemek lüzumunu hissediyorum. Yani, kasabaya gitmek için muhakkak nehirden ya köprü vasıtasıyla, yahut geçitten geçmek şarttır. Daha eski zamanlarda, bir köprünün aşağı yukarı dört sene dayanabildiği ve ancak beş altı sene sonra yeniden yapılabildiği zamanlarda, kasabadan köye geçmeye bir pot kullanılırmış. İki kavak ağacının arasına, küçük parmağım kalınlığında bir tel gerilmiş durmuş. Hâlâ, tellerin kopmuş yeri kavakları sıkır durur. Arkadan birisi bir kayığı uzun bir değnekle iter. Önde bir adam da bir halkayı tel istikametinde sürürmüş. Bu ziftli, battal, Nuhu Nebi kayığının kadirğası hâlâ köy meydanında durur. Öyle köylüler vardır ki, bunun Hazreti Nuh'un gemisinin kadirğası olduğuna inanmaktadırlar. Halbuki bu, kırk elli kişi alacak büyük kayığın, bizim seksenlik Ahmet Onbaşı, yedi yaşında iken buraya nasıl çekildiğini hâlâ hatırlamaktadır. Ama, kadın kısmının, çoluk

çocuk kısmına kış geceleri anlatacağı bir masal da lazımdır. Kasabadan bile, Nuhu Nebi'nin kayığını görmeye gelenler olur.

Son zamanların kayığını küçük parmağım kalınlığındaki telle, iki hamlacı ve yedi yolcu ile beraber Sakarya süpürmüş götürmüştür. O sıralarda zaten yeni beton köprü bitmek üzere olduğu için Nalbant Hasan Çavuş bir daha kayık yapmamış. Hem kala kala bir tane asırlık çınar kaldığından kesmeye kıyamamışlar. Bir yaz kasabaya yalnız bacaklarına güvenen inebilmiş, yine bacaklarına güvenebilen beri yana geçebilmiş.

Karapürçek, bir ova üzerindedir. Kasaba ise bir tepenin arka tarafında kalır ve nehrin öbür yakasındadır. Eteri tarafta bir altı saatlik mesafede Kerem Ali Dağları 1400 - 1700 metre yüksekliğinde dineledurur. Ta temmuz ortalarına kadar Sakarya'da yüzer. Köy çocukları o karları görür. Bu ılık suda üşür gibi olmaları kansızlıktan değil, o yüzdendir. Kerem Ali Dağlarının selleri meşhurdur. Bu sel yataklarının kenarına da Çerkez köyleri birikmiştir. Bütün bu seller Sakarya'ya karışır. Karapürçek köyü memleketin zengin köylerinden biridir desek yalan söylememiş oluruz.

...

Dedemin en aziz dostu idi. Dedem, beni alır kışın giderdik. Aylarca evinde kalırdık. Neler anlatmazlardı. Çıkar başka eve giderler. Bayıra yaslanmış bir Çingene köyüne köçek oynatmaya giderler. O zamanlar ikisi de 55'er yaşlarında, sakalları uzun adamlardı. Beraber reji kolculuğu yapmışlardı. Bazen kaçakçılarla birleşip işlerine geldiği zaman kolculuk vazifelerini yaparak gençliklerinin birkaç senesini Çerkez, Abaza, Gürcü ve Çingene köylerinde geçirmişlerdi. Hovardalık hikâyelerini hiç bilmiyorum. Anlatılacak gibilerini Ahmet Onbaşı, dedem dinlemese bile, bana, Sakarya kıyısında bir ceviz ağacı altında, yaz ve kış sidikli meşelerin dizildiği ve cızır cızır cızırdadığı kütüklerin sarı ve renkli bir su salıverdiği ocak başında anlatırdı. Dedem, bir sedirin üstünde Sakarya'ya bakarak Hendek kaçak tütünlerinden Seferoğlu sigara kağıtlarına cigaralarını sarar, yakar ve konuşmazdı. Bir köşede Ahmet Onbaşı'nın karısı büzülmüş oturur. Kısaca, her hikayenin ya başında ya sonunda,

- Anlatır anlatır hep onları anlatırsın! der. yine susardı. Biz, Emin, Hasan, Rüstem, Mevlut ile beraber Ahmet Onbaşı'yı dinlerdik. Bir yalan hikâye söylediğini hatırlamam. Neden bilmem? Bilhassa çocuklara ciddi şeyler anlatmasını sever bir adamdı. Buna mukabil dedemle ellerini böğürlerine basıp tepinecek ve dedeme,

- Ulan Ahmet, sen Acem misin? Ne bu kadar atıyorsun dedirtecek kadar mübalağalı şeyler anlatırdı. Kışlar, Ahmet Onbaşı'nın sevimli ve rahat evinde sevimli ve rahattır. Yazlar, Ahmet Onbaşı'nın, zemini mayıs sıvanmış, duvarları çividi badanalı mavi ve serin evinde mavi ve serindiler.

Uzun seneler geçti. Harpler patladı. Ahmet Onbaşı giyindi, gittiği gibi geldi. Sonra, uzun zaman onu görmedim. Dedem ölmüştü. O, sağ diyorlardı. Halâ da sağdır. Allah uzun ömür versin.

SAKARYA BALIKÇISI¹³²

Harap bir kulübenin önünde durmuştuk. Hüseyin Ağa:

- Sen ne balığı bilirsin, bilsen bilsen uskumru, lüfer balığı bilirsin. Sana bu akşam yedireceğim kılçıklı balığın İstanbul'da olsan, lokmasını yemezsin. Ama köylük yerde bu balığın tadına doyum olmaz. Parmaklarını da beraber yedireceğim sana. Şu kulübenin hikâyesini de o zaman anlatırım.

Hüseyin Ağa'nın bu sözünden sonra, akşamı dar ettim. Akşamüstü güzel tereyağında kızarmış, içi az bir şey pembe, denizin hanos balığına benzer bir balık yediğimi hatırlıyorum. Hüseyin Ağa;

- Bunların adına "Hösgün" derler oğul, demişti.

Daha sonra, Sakarya'dan, her biri ellişer, yüzer kilo gelen, hatta daha ağırılarını kasaba çarşılarında satılırken gördüm, tatmadım. Ama bu Sakarya balıklarının etinin lezzetinden ziyade, isimleri hoşuma giderdi.

Oklama, Cılpık, Hösgün... Sakarya balıkları isimleriyle beraber yendiği için lezzetlidir. Bu balıkların ince, gözle zor fark edilen kılçıkları vardır, iyi çiğnenirse mesele yok. Yutsan da ehemmiyeti yoktur a! Köylüler bu kılçığı hiç çıkarmadan yerler. O zaman da balık pek lezzetlidir. Galiba balıkların lezzetleri de bu kılçıklarında gizlidir, insana öyle gelir. Biz kasabalıysak, çiğner durur, başparmağımızla şahadet parmağımızı dudaklarımıza doğru götürür, bir şeffaf, ince teli almaya çalışırız. Böyle olunca da balığın lezzeti kaybolur.

Kasabanın soğan pazarına, her çarşamba günü kurulan pazara küçücük dere balıklarıyla beraber, Sakarya'dan tutulmuş seksen kara okkalık, ağızları kocaman, gözleri büyük, bıyıkları beyaz, derileri alaca, yarı ejderha, yarı insan, yarı yılan balıklar da gelir ki, kocaman baltalarla kesilip satılır. Bütün fakirler mahallesi erkeklerinin akşam ezanı vakti kınnaplara dizdirerek parmaklarıyla tutup sallana sallana mahalleleri boyladıklarını gördüğümüz zaman, Sakarya'da bol balık tutulmuş olur. İstanbul'da barbunya balığının 14 lira olduğu vakitlerde, bu balıkların kara okkası 5 kuruştur. Mahalleler misk gibi balık kokar. İnsan biraz İstanbul'u görmüş olursa, Anadolu'nun bu buzağı ve tezek kokan yerlerinde, bir Kumkapı meyhanesinden çıkmış gibi mesut, yarı serser dolaşabilir. Etrafında küçük Rum kızları arar.

Çil sarı Boşnak kızlarının takunya şıkırdattığı, seslerin bir havan eliyle bir tahta kaşık şıkırtısı arasına sıkıştığı bu kasaba sokaklarında, ben ne zaman kara okkası çeyreğe bir balık kokusu duysam, Hüseyin Ağa'nın Sakarya balıkçısı hikâyesini hatırlarım.

Sakarya kenarı köylüleri balıkçı değildir. Kasabadan bıçkın, esrarkeş, serseri tayfası hava almak için çıkar, balık tutar, getirir kasabaya, satarlar. Bunların da sanatı balıkçılık değildir. Zamanına göre mal satar esnaftır onlar da! Yazın kavun, karpuz, portakal zamanı portakal, patlıcan zamanı patlıcan, badem gibi hiyar, sakız gibi kabak satarlar. Böyle arada bir akıllarına estikçe de, Sakarya'dan balık tutmaya giderler. Her çarşamba, pazar yerinde Sakarya balığı bulunmaz. İrmak balıkları, sepetle tutulan balıklarsa, zor bulunur. Fakat

günün birinde nereden geldiği meçhul bir balıkçı gelip, Karapürçek'e yerleşmişti... Bir gün de köylüler baktı ki, Hüseyin Ağa'nın tarlası kenarına bir kulübe yapılmış, içinde de Muharrem yatar (Muharrem, bu muhacirin ismiydi).

Kalın kalın tüylü bıyıkları vardı. Danaların kafasını büken demir gibi kolları vardı. Ama hiç haşarı bir adam değildi. Otuz, otuz beş yaşlarında gözüküyordu. Kendine bazen çatan olursa;

- Eee, derdi, Her horoz kendi çöplüğünde öter. Siz istesenez beni kovarsınız, döversiniz, söversiniz. Biz Allahın garip kuluyuz. Biz size bir şey edemeyiz! der, aşağıdan alırdı.

Kulübe yapıldıktan sonra, Muharrem, artık ıvır zıvır işlere pek bakmamaya başladı. Küçük bir sandal yapmış, kulübenin önüne bir de iskele kurmuştu, iki tarlanın arasına girmiş, Sakarya'nın üstüne üç metrelik bir de köprü kurmuştu. Asıl bu köprü görülecek şeydi. Muharrem'deki bütün esrar, zevk, güzellik, yalnızlık, sevgi telakkileri bu köprü'nün çerden çöpten parmaklığındaydı. O köprüyü, size nasıl çizsem bilmem. Evvela bir eğri, sonra bu eğrinin üstünde kaymakam için basamaklar; bir asma köprü taklidi. Sonra asıl mesele, parmaklıkta idi.

Kuru ağaç dallarıyla bunu belki de bir saat içinde bir örgü gibi örmüştü. Ama bakan, uzun uzun, dikkatle, zevkle çalışılmış, yapılmış sanırdı. Muharrem bunu çabucak yapmıştı. Muharrem'in gözünde köprüler bina etmek, güzel şeyler yapmak, balık tutmak, yaşamak, yalnız kendi elleriyle kendi düşünceleri, fantazileriyle bir dünya bina etmek arzusu, bu köprüden okunmaktaydı.

Hüseyin Ağa;

- Aha Muharrem, demişti, ülen bu köprü ne hoş şey! Kulübeden de güzel a! Hele hele şuraya da iskelecik mi yaptın? Bu ip ne be Muharrem?

Muharrem, ipi ağır ağır çeker, bir kasnağın yavaş yavaş yükseldiği görülürdü; içinden birtakım işkembelerin arasında, bizim karideslerden on, on beş defa daha büyük kısıkaçlı hayvancıklar çıkardı.

- Ülen bu yengeçleri ne yapacan, Muharrem?

Muharrem;

- Satacağım ağa, derdi. Satamazsam ben yerim. Ama müşterisi var. Her gün götürürüm. Hani kasabadaki fabrika yok mu? Orada çalışan gâvurlar... Bunlara bayılır onlar. Bunun eti de dana etinden lezzetlidir, çavuş.

- Sus Muharrem, sus! O pis hayvanlar yenmez.

- Hele bir rakı mezesi olur, çavuş!

- Deme ülen!

Hüseyin Ağa, bir cuma günü Muharrem'le beraber, tatlı su ıstakozundan başka bir şey olmayan bu hayvanlarla bir binlik rakı içip de Muharrem'in kulübesinde sızdığı günden beri, her cuma âdetidir, küçük bir şişe alır, Muharrem'e damlar.

- Aha, millet cuma namazı kılarken bari şu hayvancıkları haşlamayalım. Hele bir yol bekle! derdi Muharrem'e.

Muharrem beklerdi.

Muharrem, artık yalnız balıkçılıkla geçiniyordu. Kış kıyamette onun sandalı akıntıya kapılsa bile, aldırış etmez, bütün gün ağ örer, köy çocuklarını toplar, ağları kaldırmaya gider, bir seksen okkalık yapışmışsa bütün köy, çocuk avazesinden çığlık çığlık inler; kasabaya araba koşulur, balık götürülür, 2 kuruştan satılıp 160 kuruş alınır, 80 kuruş çocuklara pay dağıtılırdı.

Köy, balık tutulduğu gün âdeta bayram eder, bazı da çocuk anaları Muharrem'e, "Yaban domuzu" derlerdi. "Çocuklarımızı balıkçı edecek!"

Muharrem bu işi becerecekti. Sakarya kenarında onun balıkçı kulübesine benzer kulübeler dizilecekti, onun köprülerine benzer köprüler yapılacaktı. Birtakım diri diri balıkçı çocukları peydahlanacaktı. Ama felek kâr etmedi. Muharrem ortadan kayboldu.

...

Köy, bir hafta sonra, karmakarışık oldu. "Köyün namusunu ayak altına aldı" diye sopalarla üzerine yürüdüler zavallının. Seslenmedi. Karısı kaçmıştı. Haftasına kasabada, Saliha Yenge'nin evine düşmüştü. Muharrem, gözümün önünde sandalına bindi. Sakarya'nın gittiği istikamete doğru küreklere asıldı. Arkasından taşlar yağdı.

İKİNCİ MEKTUP¹³³

Güya muharririm ya, sevgilim, benim yazılarımın hiçbiri hikâye değil, röportaj değil, mektup değil, nedir ben de bilmem! Bu sıralarda da sana mektup diye tutturmuş gidiyorum. Sana baktıkça ne duyuyorum, ne oluyorum, bilmiyorum ki... Bildiğim bir şey varsa o da insan sevgilisine düşman oluyor. Görünüşteki dostluğa aldanmamak. Sevgili, hakiki bir düşmandır. Küçücük bir hıyanete bakar. Başka bir göze gözlerin daldığı zaman senin esmer ellerini başkalarına öptürdüğünü düşünüyor, kuduruyorum.

...

Sonunda başımı alıp senin bulunduğun yerlerden kaçtım. Şimdi kötü tango havalan bile beni ağlamaklı ediyor. "Senin geçtiğin yerlerden geçmiyorum."

Şimdi memleketimdeyim. Memleketim yeni zelzele görmüş bir memleket. Her taraf toz, toprak, moloz, çadır, sefalet içinde. Zenginler evlerini tamir ettirmiş, içlerine girmişler bile. Havalalar daha iyi gidiyor. Evini yaptıramayanlar yağmur başladığı zaman çadırlarına girip çıkabilmek için çamurda yüzebilen bir kayık keşfini düşünüyorlarmış... Bu sabah böyle bir tanesini iki belediye çavuşu trene bindirdi. Tedavi edilecekmiş... Bence adamın hakkı vardı. Ne diye götürdüler adamcağızı bilmem.

Kahveler dedikodu dolu. Bunlar bayağı, bildiğimiz dedikodular. Anlatayım istersen:

Dinlediğim insanlar, memleketin oldukça münevver kısmı... Ama bilmem ki!.. Ben ne mühendisim, ne müteahhit, ne de anlarım bu işlerden. Günahı dedikodu yapanların boynuna! Bana, sana bunları, oturup tatlı tatlı anlatmaktan başka ne kalır? Ben nihayet eğlenceli mektuplar yazıp, sana gönderemeyeceğim için bir kenarda saklayan, bir dost bulursa zorla okuyan bir muharrir parçasıyım.

Sevgilim efendim, mesele şu:

Zelzele mintikasında "11.700" liraya memur evleri yapılmak üzere müteahhitlere ihale yapılmış. Evlere başlanmış, bitmek üzere... Fakat bütün memleketin ağzında çalkalanan, bu evlerin anha minha "5000" liradan fazlaya çıkmayacağı... Eğer hakiki, iyi malzeme kullanılırsa hadi diyelim "6000" liraya çıksın... Hadi buna "1500" papel müteahhit payı verilsin. Bir evin "7500" liraya pekâlâ yapılabileceği açık...

Memurlar, evlerinde güle güle otursunlar. Memleketi medeni, Avrupai hale getirmek için uğraşsınlar. Işıklarına da bir an evvel kavuşsunlar. Dedikoduyu bırakalım. Kızılay da fukaralara yardım ediyormuş!.. Evlerini yaptırınsınlar diye, adam başına 150 lira dağıtmış... Fukaralar da 150 lira ile evlerini yaptıracaktıymış. Adam gördüm, bir fukara 150 lira ile pekâlâ tamiratını yapabilir, diyordu. Bütün fukara halk, 150 lira ile ev yapacaklarına bayram yaklaşıyor diye çocuklarına bir ceket, bir pantolon, bir de yemeni almışlar. Süs olarak da ellerine birer tane horozşekeri tutuşturmuşlar. Bayram yerinde fukara çocuklarını salıncakta seyrederken, insan doğrusu serinliyor şekerim. 150 lira ile ev yapılırmı, sevgilim? 150 liraya bir şapka ile bir pabuç alabilirsen, ben, "Vallahı kelepirt!" diyorum. Bilirsin ki, ben de babadan kalma yiyorum. Üzülen kimse yok. Çünkü fukara halk, Kızılay'a çadırlarını vaktinde iade edecek vaziyette değil.

Başka havadisler de var. Bizim demirci ustası İsmail vardı, verem olmuş yatıyor. Bir de aslan gibi Kasım vardı. Kuvayi Milliye zamanında, düşmanlar memleketi işgal ettikleri zaman, çetelere birkaç çuval erzak lazım olmuştu da, Kasım, beş kişi ile şehri basıp, düşmanı şaşırtıp şeker çuvalarıyla istasyon boyundaki lokomotifle atlayıp Geyve Boğazı'na sürmüştü, işte o Kasım... O da geçen kış veremden ölmüş... O çamurda yüzecek kayık icat ederlerken bırakmadıkları adamı da benim dokuz yaşında iken sevdiğim kız iyi tanırdı. Çocuk, su başında yüzerdi de, o sevgilim, çocuğun sarı saçlarına dalar dururdu. Sonra çocuk sudan çıkıp giyinince, 'Aman, ne çirkinmiş!' derdi. Halbuki, pek güzel bir çocuktü. Yalnız pantolonu yamalı, ayakları kundurasızdı.

Sonra o kadınlar, sevgilim, onlar yine bir âlem!.. Sen yine biraz adam oldun. Hiç olmazsa danslar ediyor, spor üzerine münakaşa yapıyor, hiç olmazsa "Çalığışu" romanını okuyorsun. Buranın kadınları yine eskisi gibi... Ramazanın yirmi üçüncü günü, yine müthiş bir zelzele olacakmış, diye çıkarmışlar. Bilmem neredeki topal hoca haber vermiş... Saatine kadar... Sokakta kadından geçilmezdi. Kaymakam bile asayişî temin edemedi.

Daha başka havadisler de var sevgilim: Evleri yapan müteahhitlere

altışar tane otomobil lastiği ile, kilometre başına bilmem ne kadar litre benzin dağıtılmış, yağ da caba! Kimse kamyonla iş görmemiş, ne dersin? Ne iyi insanlar. Otomobil lastiğine acımışlar. Bu zamanda benzin sarf edilir mi, diye işlerini hayvanlarıyla görmüşler. Kumu, taşı, keresteyi, manda arabaları taşımış. Otomobil lastikleri de herkesin evinin altında duruyormuş. Kaça almışlar bilmem, galiba 600 liraya! Bir gün satarlarsa, 3500 liraya satabilirlermiş. Ama satamazlar. Neden satsınlar hem. Otomobil, hele kamyon lastiği hem güzel, hem kıymetli şey... Kasalarına koyarlar. Belki de durdukça kıymeti artar. Yahut da bir gün bir Avrupa karikatüründe gördüğüm gibi, karılarının boynuna takarlar.

Karikatür şöyleydi:

Bir şişman bayan, bir otomobil lastiğini boynuna geçirmiş, caddeden geçiyor. Tanıdığı bir adamcağız da;

- Vay madam! diyor. Bu ne hal?

Madam;

- Daha pahalı şey bulamadım ki!., diye cevap veriyor.

İşte biz burada böyle karikatürler görüyoruz da, günümüzü gün ediyoruz.

Şu memur evleri meselesini dedikodu mahiyetinden çıkarmak isteyen üç-beş delikanlı para koyarak, aynı evsafı haiz bir ev yapıp icabeden yere göstermek istiyorlar.

İşte bak! Yapılacak şey bu!.. Ah, kahvede bugün söyleyip bugün işe başlayabilseler. O zaman işin dedikodu olmadığını ispat edebilirler. Ne güzel olur. Yapamayacaklar ama sevgilim. Bilirim. Biz ne hayaller kuruyoruz! Neler, neler yapıyoruz! Hiçbiri olmuyor, sevgilim! Hani ikimiz ne hülyalar kurmuştuk! Sonra ayrı ayrı ne dostlarımız vardı.

Ben bir-iki odalı bir ev, tavuklar, bir mektep hocalığı düşünmüştüm. Öyle çocuklar yetiştirmek istiyordum ki... O kadar mühim çocuklar da değil. Şu delikanlıların söyleyip de sonra kahkaha ile güldüklerini hakikat yapacak insanlar!..

Sen ne düşünmüştün: Biraz daha su aptal adamla meyhane, sinema, plaj dolaşsaydım. Elbette para suyunu çeker. Ben yine danslarım, artist mukallidi çocuklarıma dönerim, diyordun, ikimiz de muvaffak olamadık. Ben beş parasız, işsiz, sen yumurtalıklarından hasta yatağa düştük. Seni hâlâ nasıl seviyorum, bu bir sırdır sevgilim. Gözlerinden öperim.

...

Sevgilim bizim memleketin çocuklarının ne kadar güzel olduklarını bilir misin? Nasıl bilmeyeyim, deyip gülme; hepsi bana benzemezler. Belki ben bir istisnayım? Hem ben çirkin miyim, sevgilim? Ben de insanoğluyum...Bilhassa memleketin çocuklarının gözlerinde tatlı bir saffet, bir merhamet, bir safiyet vardır ki, değme büyük şehirlerin çocuklarında bunlar yoktur. Bizim çocukların yüzünde o kurnaz, çapkın, alaycı, hem muhallebici çocuğu, hem it manası

yoktur. Bu gözlerle on dakikada samimi olunur. Bu gözlerle on dakikada içli dışlı, kardeş olunabilir. Bir de her memlekette olduğu gibi, bizim çocuklarımızın da dudakları öne doğru küskündür.

...

MAHPUS¹³⁴

O gün, kasabanın hapishanesi önünde müthiş bir kalabalık vardı. Bir kız meselesinden on beş yaşında hapse girmiş Ahmet isminde bir delikanlı, o gün, kurtuluyordu. İki köy ahalisi, çoluklu çocuklu, gelin arabaları denecek kadar süslü arabalarla şehrin hapishanesinin önünü doldurmuştu. Arada polisler, jandarmalar, gazozcular ve şıracılar geziniyordu.

...

Gelen geçen de bu köylü kafilesine karışmış, hükümet önü insanla dolmuştu. Böyle bir köylü kalabalığını bu şehir bir defa daha görmüştü. Aşağı yukarı yirmi sene evvel.

Şehrin o zamanki vaziyeti garipti. Milli ordular teşekkül etmemişti. Şehri bir gün halife kuvvetleri, bir gün Yunanlılar, daha ertesi gün ise Çerkez Etem kuvvetleri işgal ediyordu. İstanbul'a yakın olduğu için şehirden zenginler kaçmıştı, lakin fakir fukara kalmıştı denebilir.

...

O gün çocuktum ama hatırlıyorum. Hükümet önünü hemen hemen bugünkü gibi doldurmuşlardı. Yüzlerinden hiçbir şey anlaşılmıyordu. Öyle ki, insan, bu adamların niçin buraya geldiklerini bilmediği zehabına kapılabilirdi...

...

Bugün aynı yüzü mahpusu bekleyenlerin yüzünde gördüm. Yalnız o eski silahlarla geldikleri gündünden daha şendiler. Hatta aralarında şimdiden sarhoşlar vardı. Bunlar daha çok gençlerin arasındaydı, ihtiyarlar ve orta yaşlılar o günkü gibi soğuk, vakur ve ciddi diler.

Mahpus, akşama doğru bırakılması lazım gelirken, idareten, öğleye doğru serbest bırakıldı. Tam yedi buçuk sene yatmıştı. Terütaze bir delikanlıydı. Siyah, her tarafından akan uzun saçları, incecik, oya gibi bir yüzü vardı. Tatlı tatlı gülüyordu. Aynı yaşlarda bir delikanlı ile kucak kucağa geldiler. O delikanlı mahpusu alıp, etrafı dallı perdelerle kapalı bir öküz arabasına götürdü. Arabadan bir-iki kadın başı görüldü ve kayboldu. Perdeler kapandı. Delikanlının girdiği o araba önde, öteki arabalar arkada, süvariler ve yayalar yola düzöldüler.

Bütün şehir halkı, acayip acayip, dükkânların önüne çıkarak, kahvelerden fırlayarak bu garip alaya baktık. Hikâyeyi ancak akşamüstü, herkes öğrenebildi. Olağan şeylerden biriydi.

Ahmet'in köyü ile Mehmet'in köyü karşı karşıyadır. Önlerinden Sakarya, bulanık ve homurtulu akar gider, iki köy arasında (birbirine çok yaklaşan Sakarya'nın iki kıyısı) yaz kış geçit vermeyecek kadar derindir. Mehmet

Ahmet'in, Ahmet Mehmet'in köyünden evlenmiştir. Uzun hikâye... ilkönce Mehmet bir çınar kovuğunu sandal yaparak Emine'yi Ahmet'in köyünden, Ahmet'in yardımıyla alıp kaçırmıştır. Ahmet ise bir sonbahar gecesi yüze yüze Mehmet'in köyüne geçmiş, evine uğramış, samanlığın bir köşesinde bugünü bekleyen mahut çınar kovuğunu sırtına vurarak Sakarya'nın kenar sazlıkları arasına saklamıştı. Çünkü Ayşe kolay kolay kaçırılmazdı. Evlerinin içi hem kalabalık, hem de kalabalıktan geçtim, Ayşe'nin Ahmet'e varmaya pek niyeti yoktu.

Mehmet'le Ahmet birbirinden daha fakir insanlardı. Bundan on sene evveline kadar kendi tarlaları yoktu. Şehirde eşraftan "Hacı Hüseyin" ahfadının vekilleri her yaz bir öküz arabasıyla harman yerine gelirler, haklarını alırlardı. Bir zamandır gelmez olmuşlardı. O zamandan beri biraz rahattılar. Ama pek de merak ederlerdi, "Bu herifler ne oldu?" diye. Hacı Hüseyin oğullarının babaları ölmüştü. Oğullar Mehmet'in ve Ahmet'in köyünde arazileri olduğunun bile farkında değildiler. Yalnız tapu idaresinden kendilerine sâğıt geldiği vakit söyleniyorlardı:

- Yahu biz bu yerlerden vazgeçtik. Nerede olduğunu bile bilmiyoruz.

Şimdi Ahmet'le Mehmet'in birinin yetmiş, ötekinin altmış beş dönümlük arazisi vardır. Bu arazide her şey olur. Birkaç sene evvel mısır ekmişler, mısır para etmişti, işte o yüzdendir ki Mehmet Emine'yi kaçırdı. O sene ise buğday ekmişler, tam filiz verecekken Sakarya taşmış, yirmi gün çekilmemişti. Tohum çürüyüp gitmişti. Bereket "kadinne"ye... Nereden bulup buluşturmuştu da aç kalmamışlardı. Gönül meselesinde ise ne yapıp yapıp bir çare bulmalıydı. Gönül meselesi ile boğaz meselesi mühim şeylerdir. "Kadinne" bu işi de halletmiş, Ahmet'i kenara çekip;

- Sen delikanlı değil misin ülen? diye çıkışmıştı. Kaçır. Ne güne duruyorsun? Kaçır o haspayı, sar haspayı! O canım kızıl.

Hakikaten Ayşe güzel kızdı. Yüzünde ve saçında rüzgâr eser gibi bir hali vardı ki en çok insanı sarsan da o haliydi. Ayşe'nin babası fakirdi. Köyde dülgerlik ve nalbantlık yapardı. Su kıyısında evleri vardı. Ahmet'in evinden Ayşe'nin evi ayan beyan gözükürdü... Ancak yazları beş-altı kişinin yüzebildiği Sakarya'da Ahmet, yüzebilenlerin en iyilerindendi. Gelirdi yüze yüze Ayşe'nin evi önüne, bırakıverirdi suya kendini. Sakarya onu apar topar çalar giderdi. Ayşe;

- Anacığım! diye haykırırdı, karşı köyün Ahmet'i boğulacak!

Karşı köyün Ahmet'i akıntının sakinleşmiş yerinde birdenbire gözükür;

- Sersem kara kız! diye bağırırdı. Karşı köyün Ahmet'ini öteki köyün Mürteza'sı mı sandın? Öteki köyün Mürteza'sı mühim adamdı. Çiftlikleri vardı. Babası Rüstem Bey zengin adamdı. Mürteza şehir mekteplerinde okur, yazları köye dönerdi. Pamuk gibi beyazdı. Ayşe ile aralarında bir sır olduğu rivayet edilirdi. Nedense Ayşe, Mürteza Bey'i gördüğü zaman bir şeyler olurdu. Ne yaparsın Ayşe? Beyaz ve mavi gözlü insanları pek sever, içi yumuşayıverir. Fakat

Rüstem Bey oğluna nalbantın kızını münasip görmezdi. Şehirden Soğancızadelerin kızını almak niyetindedir. Soğancızade hemen hemen iflas vaziyetinde olduğu için, Mürteza ne zaman askerliğini bitirecek diye beklemekten akşamüstleri rakıya alışmıştır. Aklına esince atına atlar ve Rüstem Beyle beş-on gün misafir olur. Mürteza ile ava çıkar, müstakbel bir damada yapılacak her türlü nevazişi gösterirdi.

O gece Ahmet, kadannesinden izni koparınca suya atladı. Karanlıkta karşı kıyıya vardı. Don gömlek Mehmet'in kapısını çaldı. Mehmet onu görünce;

- Ne iş bu be Ahmet? dedi. Gel gir içeri, millet görmesin.

Ona elbiselerini verdi. Sonra çınar kovuğunu götürüp sazlığa sakladılar. Ver elini Ayşe'nin evi. Herkes uyumuş olacaktı. Ayşe'nin camını vurdular, açtı, Ahmet kızın ağzına bir mendil tıkadı. Kara kız tepiniyordu. Sırım gibi bacaklarını iki erkek tutamıyorlardı. Sandalın içine atıldılar. Mehmet küreklere yapıştı.

Ahmet;

- Etme Ayşe be, debelenme! dedi ve mendili kızın ağzından çıkardı.

Ayşe bütün kuvvetiyle haykırdı.

Ahmet'in köyü kıyısına vardıkları zaman öteki kıyıda ellerinde fenerlerle ahali sahile toplanmıştı. Mürteza'nın sesi geliyordu:

- Atlayacağım suya! Geberteceğim o herifi! Ahmet haykırdı:

- Atla ulan erkeksen!

Mürteza bir kedi kadar sudan korkardı. Önünden döne döne akan Sakarya'ya baktı.

- Yapamayacağım baba! dedi. Rüstem Bey gülümsedi;

- Senin harcın değil o! dedi.

Silahını çekti. Karşı köyün karanlığına doğru üç el silah attı. Kimbilir bu kurşunlar nereye gitti, diye düşündü herkes...

Ahmet Ayşe'yi sabaha kadar konuştu. Sabahleyin erkenden kara sandala binip köyüne geçirdi. Geçirdi ama Mürteza Bey Ayşe'yi bir daha istemedi. Halbuki Ayşe Ahmet'e yalvarmıştı;

- Seviyorum onu, Mürteza'yı, bırak Ahmet beni, demişti. Hem de zengin karısı olmak isterim.

Ahmet Ayşe'nin elini bile tutmamıştı. Mürteza Bey'e, ebe Ayşe Nine bile gitti.

- Kız anasından doğduğu gibi... dediler.

- Amma namuslu oğlanmış, bizim oğlan... dedi. Hem de seviyor. Öyle olduğu halde, bravo... dedi.

Sevindi.

Ayşe Ahmet'e yine varmak istemedi, iki sene bekledi. Anası babası

Ayşe'yi evlerinde Allah rızası için tuttular. Babası yüzüne bile bakmadı. Anası onu gündeliğe gönderdi. Elinden parasını aldı. Çeyizini sattı. Karşı köyün delikanlıları, Ayşe'ye laf attılar. Ayşe başını alıp kasabaya kaçtı. Meşhur Saniye Hanım'ın evine gitti. Ayşe'yi Saniye yenge, o kız oğlan kızlık gecesini yüz liraya Soğancızade delaletiyle Mürteza Bey'e sattı. Ahmet ise Saniye'nin evinden Ayşe'yi bulup köye getirdi. Nikâh yaptı. Kadınneye Ayşe'yi bıraktıktan sonra Mehmet'in Simitvesson tabancasını ariyeten aldı. Gidip zengin kayınpeder Soğancızade'yi dükkânında buldu. Tam kafasına üç el sıktı. Köye dönüp tabancasının içinde kalmış iki kurşunu da Mürteza Bey'in göğsünün ortalık ye-rine boşalttı. Ama nidelim ki herif ölmedi.

MELÂHAT HEYKELİ³⁵

Suluk güzel yüzlü bir kadındı. Rengi sarı denecek kadar açık, berrak gözlerinin kenarlarında dost, arkadaş, ahbab bir ifade vardı. Her hoşuma giden yüze. gözlerimi açarak bakarmışım. Anlatacağım şeyin içine birdenbire gireme-memin tek sebebi kadının bana acır gibi bakması oldu. "Ah, bu gözlerim!..." dedim. Gözlerime daha birtakım ağır laflar edeceğimi sanıyordum. "Bakarlar mı deliler gibi her hoşlarına giden yüze!... Kendilerine değil bana açındırıyor güzel insanları... Hatta sinirlendiriyorlar bile bir bakıma..." daha söylenecektim. Birdenbire kafamda başka düğmeler çevrildi, başka ışıklar yandı. Gerilere doğru sürüklendiğimi duydum. Hızla çevriliyordum. Gençliğimin bir parçasını geçirdiğim kasaba gözümde canlanıverdi.

Kasabanın belli başlı ailelerinden birinin oğlu iyi arkadaşımды. Uzun seneler ecnebi mekteplerinde okumuş, dil öğrenmiş, giyinmek yaşamak, konuşmak öğrenmiş, şimdi kasabaya dönmüş. Kömürpazarı'ndaki dükkâna kapanmıştı, önceleri içinde bir ihtilal havası esti. Aile denen ipi bir sıçrayışta asmak arzusu içinde çırpındı. Yapamadı. İki senenin sonunda yazıhanede şişmanladı, uyuştu kaldı. Çuvallar da gelip gitmese şuraya buraya hali nice olurdu bilmem.

Aile günden güne ağırlaşan, günden göne içine kapanıp .kararan ve şişmanlayan genci harekete getirmek için ne edeceklerini bilemiyorlardı. Çuvallar İstanbul'a gidiyor; İstanbul'dan çuval geliyordu. Benim ticaretten anladığım bu kadardır, arkadaşın da daha fazla değildi. Kasa para doluyordu. Ama genç adam para ile ne yapılabileceğini bile unutmuştu. Haftada bir içtiği üç kadeh rakının da onu derin uykusundan uyandıramadığını gören tüccar peder, gece rüyasında mı gördü, yoksa hekimlere mi danıştı; yoksa aile büyükleri bir hafi celse yaparak birbirlerine fikir mi eklediler. Burası nasıl oldu? Yine bilmem. Çünkü ailede bu fikri tek başına bulacak adam pek yoktu. O evde düşünülmez; yenir, içilir, hesap yapılır, uyunurdu. Fikir; oğlanı evlendirmektir.

Bir yazıhane düşünün. Her camı tozlu olsun. Defterlerini sinekler kirlenmiş olsun. Kasa defterinin kenarındaki mürekep lekesi on iki senelik olsun. Yazıhane üstünün kalın camını senelerin tozu buzlu cam haline getirmiş olsun. Takvim yedi buçuk ay kopmamış... Bu yazıhane kasa üstündeki siyah ciltli defterleriyle, onların yanı başındaki kopya presi ile, ara sıra birdenbire büyük

bir gürültü ile düşen dosya dolabı ile yaz öğlesinin uykusuna parasından gayri her şeyi teslim etmiştir. Sandalyelerin oturacak yerlerindeki soluk minderler, mihreri etrafında dönmeye dönmeye döner olduğu unutulmuş koltuk... Evet, hiçbir şey, hatta evlenme fikri bile, minderleşmiş, koltuklaşmış, kasa defteri haline gelmiş benim arkadaşı uykusundan uyandırmamıştı. Bir kez düşünmüş, fikir hoşuna gitmiş, çabucak bir kadın hayali, bir terlik, bir pijama, bir pudra lavanta kokusu duymuş, içi hafifçe ezilmişti ki: "Ben evlenirsem ne ederim?" diye düşününce bu eziklik geçivermişti. Geçivermiş olsa iyi! Yerini bir korku almıştı. Korku geçince düşünüp kalmıştı. Düşünüp kalmıştı dediğime bakıp da düşünme denilen şeyin hareketi, yırtıcılığı Hatırınıza gelmesin. "Evlenirsem ne yaparım?" deyip gözleri sabit bir şekilde kirli camlarda uyuyakalmıştı. Ne güzel bir uykuydu bu Yarabbi... Rüyasız mı rüyasız... Onu, o zamana kadar yazıhanesine hiç girmemiş bir böcek uykusundan uyandırdı. Bu bir eşekarısı idi. Küçük yazıhanenin içinde büyük bir tepkili uçak gürültüsü duymuş, uyanmıştı. Çıkacak delik arayan deliler gibi idi. Daha doğrusu deli pilotlar elinde gibi idi. Onu mahmur gözleriyle takipten yorulan bizimki, andan kaç milyar defa büyük olduğunu düşünmeden elini bile oynatmayısın! büyüklüğüne verip düşünürken: "Evlenirsem ne yaparım?" fikri yine kafasına çömeliyordu. Tam yirmi sekiz gün düşündü. Neden yirmi dokuz değil? Bütün bir şubat ayı onun bu işi düşündüğüne şahit oldum. Düşünmekle bir çare bulunamayacağını anlayınca ne yapacağını tecrübeye koyuldu. Netice gayet kötü çıktı: Evlenince terliklerini bile giyemeyeceğini anlamıştı. Ben kendisine az yemek yemesini salık verdim. Sözümlü tuttu. Pek şişman vücudundaki yağlı suların erimesi iki ayda sona erdiği zaman tam on yedi kilo kaybetmişti. Yine iş yok! Üzüntüsünü kasabanın her zengin evine bir yol bulup sokulan doktora anlattı.

Nihayet doktorun delaletiyle, İstanbul'a kapağı attı. Tedavi şehri İstanbul'du. Barlara, meyhanelere, lokantalara, plajlara gitti. Hayır, evlenince terliklerini giyemeyecekti. Bu kararı elektrik masajcısı sözümona doktorlarla beraber kendisi de verince, pek az üzüldü. Üzülmek denilen şeyin mekanizmasını işletmeyi unutmamıştı. Yalnız eskisi gibi yemek yiyemiyordu. Evlenince terliklerini giyemeyeceği kesin bir surette anlaşılınca İstanbul'da yeniden şişmanladı. Şişmanlayınca sanki üzüntü rölöveri de dolmuştu. Kafasında bir ihtilaldir başladı: Bu ihtilali şarap, rakı ve uykusuzlukla bastırmaya çalışmak ne demektir, bilirsiniz. Ateşe benzin sıkmak. Dünyalar kadar para harcadı. Aile hiçbir fedakârlığı ona esirgemedi. Önüne gelene derdini döktü. Doktorlar, kahpe kadınlar, ahbablar canına okudular oğlanın; faydasız!

"Bir akşam barların birinde Melâhat'e rastlamıştı. Demin sokakta gördüğüm o Melâhat'ti işte. Derdini ona da döktü. Ona bol para da harcamadı Melâhat. bu zayıflıktan şişmanlığa, şişmanlıktan zayıflığa, sükunetten harekete, hareketten tembelliğe gidip gelirken, pek üzüntülü ve güzel bir yüz bağlamış olan bizim oğlanı bir haftanın sonunda seviverdi. O da Melâhat'e derdini o zaman söyledi. Melâhat: "Ben seni kurtarırım bu dertten" dedi. Arkadaş da ona bu dertten kurt ulursa kendisiyle evleneceğini kasyeminleri ile vaat etti. Melâhat bu vaatlere güler, "Boş ver anam!" derdi.

Bir buçuk sene beraber yaşadılar. Arkadaşım kaçınıcı ayın sonunda terliklerini giydi Melâhat'e sormalı. Ama bir buçuk sene sonra herkes gibi bir delikanlı olmuştu.

Harbin ilk senelerinde, 1940 senesinin teş-rinisani ayında Park Otel'de "... " kasabası eşrafından C.H. beyin mahdumu ile doktor operatör H. O. beyin kızının nikâhları kıyıldı.

İşte bu biraz evvel görüp de tanıyamadığımız Melâhat de, yüzüstü bırakıldı tabii. Bütün iyiliklerinden sonra piç gibi ortada kalan bar kızı Melâhat'i. bugünlerde sık sık, şişmanca bir çocukla görüyorum. Gördükçe, bazı aile saadetlerinin temelli olduğunu biliyor, şimdi bizim kasabanın üç çlört milyonluk bir adamı olan eski arkadaşımın büyük balkonlu evinin önüne bronzdan bir Melâhat heykeli neden dikmediğini düşünüyorum.

BİR HASTALIK¹³⁶

Benzerlerine pek yakında rastlanacağına göre, demek daha virüsüne antibiyotikler tesir etmiyor. O halde, bu korkunç hastalık insan nesillerinden binde birine çaresiz yapışacak. Korkunç sıfatıyla sıfatladığıma bakmayın! Bu hastalık yalnız tutulmayanlar için öyledir. Tutulanlar için tadına varılamaz, korkunç surette zevkli bir hastalıktır. Evet, pek zevklidir. O kadar zevklidir ki, bir dakika bu hastalığa tutulduğunuzu düşünseniz, artık tramvaylara, otobüslere, trenlere bedava binersiniz. Söylev üstüne söylev verirsiniz, gündem müzakere edersiniz, encümenlere girip çıkarsınız, bakanlarla merhabalaşır, kartvizitler gönderir, kartvizitler alırsınız. Hülâsa, bir dakika bir milletvekilinin yerine kendinizi koyar, rahat edersiniz. Artık bu hastalığın ismi anlaşıldı: Milletvekilliği hastalığı.

Ruhi bir hastalıktır. Bütün ruhi hastalıkların günümüzde son tedavisi choc tedavidir. Ama yirminci seçilemeyişten sonra seçilememek choc'una dayanıklılık gösterenler olmuştur. Benim bugün otuz kırk sene ötesine ait bir milletvekilliği hastasını dostlukla hatırlamam, yeni tutulacak hastaların durumu ile bir değıldir. Şimdi her vatandaş milletvekilliğine namzetliğini koyabilir, broşür çıkarır, propaganda yapabilir. Milletvekilliği hastası olduğunu hiç belli etmeyebilir. Hele okumuş yazmış, şurada burada yapıcı fikirler ortaya atmış, bir zihin açıklığı göstermiş biri ise, seçilsin seçilmesin, milletvekilliği hastası sayılmaz. Dört sene dışını sıkabilir de halini belli etmezse, krizi dört senede bir tutan hastalığa da hastalık denmez. Ama kriz geçtikten sonra rahatlamak şart. Benim size anlatacağım bir köylüdür. Krizi her gün tazelenen, tazelandirilen zavallı bir köylü.

Doğduğum şehrin bazı köyleri kasabaya pek yakındır. Hemen bir tarla aşıldıktan sonra kocaman köye, yani bizim kasabaya girilir. Bu yakın köylerin insanları kasabalı ile temas etmeyi büyük bir şeref sayarlar. Hele mesela tahrirat kâtabi, nüfus memuru, belediye reisi, telgraf müdürü ile tanışmışlarsa iş tamamdır. Artık köylülükten kurtulmuşlardır. Hiç köyde oturmazlar. Vakitleri halleri biraz da iyice ise, kasaba kahvelerine, bazı aksamları memurların kerahet vakti çöktükleri lokantalara düşer-er. Buralarda bir de ortaokul Fransızca Öğretmeni ile iki bardak bira içmişlerse. köye döndükleri zaman Paris'ten bile söz açabilirler.

Rahmet Hoca bu köylerin birindendi. Okur-yazardı. Şiir söylerdi. Saz çalardı. Namaz kıldırır, aşır okurdu. Zeki, sevimli, canlı bir gençti bundan otuz yedi, otuz sekiz sene önce. Okumuş yazmış bir köylü gencinin, harmanlardan sonra kasaba bu kadar yakinken köyde pineklemesini kimse doğru bulmaz. İnsanın babası bile. O da kasaba kahvelerine, kasaba çarşılarına gün ağarırken düşer, öğle üstü pideli kebab yer, öğle namazını "Orta Cami"de kılar, ikindi üstü eşraftan Hacı Hasan beyin yazıhanesinde lafa karışır, hararetlenir, kudretten pembe yüzünde fırl fırl dönen yuvarlak kahverengi gözleriyle ateş gibi bir köylü delikanlısı olurdu. Saf saf konuşurdu ama, doğru konuşurdu.

Onun hastalığının başlangıcına ben rastlamadım. Pek küçükmüşüm. Benim yetiştiğim zamanlar Birinci Dünya Harbi patlamıştı. Harbin içindeydik. Onu belediye gazinosunda bir memurlar topluluğunun ortasında ayağında poturu, sırtında İstanbul'ü, yakasında, sırtında olup olmadığı meçhul kaskatı kolalı gömleği, lastikli siyah boyunbağı ile boyununun damarları şişmiş, kahverengi gözleri kan içinde, ayağa kalkmış vaziyette görür gibiyim. Neler söylerdi? Hayal meyal hatırlarım. Biz, mektep çocukları, belediye otelinin bahçesinin parmaklıklarına dizilirdik. Düyunu Umumiye müdürü onu havuz başından çağırırdı:

- Buyurun Rahmet bey, söyle buyurun. Yerinden öyle kalkar; el pençe divan, bir sandalyeye otururdu.

- Kahveci! Mebus beye bir kahve; okkalı olsun.

Tahrirat kâtibi:

- Olur mu beyefendi. Bir mebus namzedine kahve ısmarlamak ne haddimize? O bize ısmarlayacak.

- Mebus olduktan sonra bol bol telâfi ederiz, efendim -derdi-. Hali hazırda bendenizin sekiz dönüm tarlasından başka bir ineği ile iki öküzü aşar yüzünden haciz altındadır. Binâen-alâ-zâlik sizlere kahve ısmarlayacak vaz'ühalde değilim.

Yalandı. Rahmet hoca hasisti. Köyünün zengini sayılırdı...

...

Rahmet hoca sandalyenin üstüne çıkardı:

- Muhterem vatandaşlar! Bu güzel vatanımızın her köyünü bir cennet haline ifrağ için büyük büyük işlere lüzum yoktur. Onun köylülerinden birkaçını mebus olarak intihap buyurursanız mesele kendiliğinden halledilir. Evet, bugün şehirlerimiz birer mamuredir. Fakat köylerimizin hali malûm: Fena vaziyetteyiz. Bunu hepimiz bilirsiniz. Köylünün derdini köylüden başka kim anlayabilir? Beni mebus olarak seçtiğiniz gün, bütün kuvvetimle şunları yapmaya çalışacağım. İlk iş olarak aşan kaldıracağım.

- Yaşa, var ol! sesleri...

Rahmet hoca boyun kırar, devam ederdi:

- Ormanları beyhude yere kesilmekten, tahripten kurtaracağım.
- Bravo! Yaşa!...
- Kel tepeleri ağaçlarla süsleyeceğim.
- Yaşasın mebusumuz!
- Sakarya taşarsa, tarlalarımızı basmasın diye setler yaptıracağım.
- Eyvallah!
- Boş araziyi köylüye teslim edeceğim.
- Ambarlar yaptıracağım. Alkış olmasa bile eğilirdi.
- Dutluklar, böceklikler, müzeler, hafriyatlar yaptırtacağım.
- Yaşa Rahmet hoca!

Kaymakam bey işi ileriye vardiğini, mektep talebelerinin yanına bakkal çıraklarının, berberlerin, kasapların da dizildiğini ve alkışlara iştirak ettiğini görünce hemen bir jandarma koşturur, bizleri dağıttırdı.

Uzaktan bizim gördüğümüz, köpükler saçan, kıpkırmızı, sandalye üstünde bir adamdı... İşittiklerimiz de:

"Hürriyet, müsavat, adalet... Setler, bentler, çorak tarlalar, aşar, öküz, övendire, tarhana çorbası, cennet, muhabbet, ezcümle, bu suretle, sırası gelmişken, çiftlik sahipleri, falan" gibi, cümle parçalarıydı.

Rahmet hoca ile beraber memurlar şehrin bir lokantasına giderler, Rahmet hocanın ziyafetinde yerler içerler, lokantada da nutuklar çekilir... Saat de gece yarısını bulurdu. Rahmet hoca atına atlar, nutuktan sarhoş bir halde köy yolunu tutardı.

Nutuk verdiği ertesi sabahı benzi uçmuş şehir kahvesine döndüğü zaman, onu kimse tekrar nutuk vermeye zorlamak istemezdi bile.

Önüne gelen:

- Vay mebus beyefendi! diye selamladıkça utancından kızarırdı. Normalleşirdi. Bir korkudur alırdı kendisini.

- Bir halittir ettik dün akşam. Acaba çok mu uluorta konuştum? Dilin kemiği yok ki birader. Hem biz kim, mebusluk kim? Bir şaka yapaalım dedik...

...

Küçük, muhtasar bir nutuk! Hadi lokanta! Hadi ziyafet!

Rahmet hoca, babasından kalma bir altın tenekesini böylece bitirdikten sonra, bir zaman şehre inmedi. Birinci Dünya Harbi bitti. İstiklal Harbi'nde sırtında fişeklerle bir ara gözüktü. Gözükmesiyle kaybolması da bir oldu. Cumhuriyet ilan edilince galiba üçüncü devrede, tekrar kasabada gözüktü. Sakalı bıyığı kesmişti. Nereden bulmuşsa bulmuş bir smokin pantolonunu ayağına, bir frak ceketini sırtına geçirmişti.. Elinde silindir şapka taşıyordu. Ustura ile tıraşlı" kafasına pek bol geldiği için, bu şapkayı hiç giymezdi. Bir

eteği topuklarına sarkan frakının yakasına bir gül takardı.

Günün birinde, bir belediye reisinin, kendisini merasimle mebus seçtiğini belediye çavuşlarından biri lokantada müjdelediği zaman, ziyafet bedelini cebindeki kuruşlarla zor belâ ödeyebildi. Şakadan, onu Ankara trenine kadar götürdüler. Trene atlarken tuttular. "Hususi tren hazırlanmış, şimdi gelecek, onunla gideceksin!" dediler ve sıvıştılar. Rahmet hoca istasyonda yirmi dört saat bekledi. Nihayet gelebilen bir trene atladı. Mebus kompartımanına kuruldu. Epey bir yol gittiğini biliyorum. Hangi istasyonda işin farkına varıldığı, hangi istasyonda indirildiği malûm değil.

Onun, uzun zaman o istasyondan bu istasyona, bu istasyondan o istasyona mebus kompartımanlarına kurularak dolaştığını söylediler. Bir türlü Ankara'ya varamadı. Nihayet, frakının eteklerinden uzunlu koparılmış, boyunbağı kesilmiş, bembeyaz kolalı gömleği simsiyah halde, ayağının birinde rugan ayakkabı, ötekinde bir yemeni ile şehre dönmüş gördük. Köyüne götürdüler. Ama ilk fırsatta köyden şehre iner, istasyona koşar, Ankara trenini beklerdi. Mebus kompartımanında kimse yoksa, istasyon müdürünün de keyfi yerinde ise, üç beş dakika kompartımanda oturmasına müsaade edilirdi. Sonra Ankara'ya varılmış gibi kemali hürmet ve azamette trenden indirilir, bir jandarma refakatinde köyüne gönderilirdi.

BARDAKLAR¹³⁷

Sabahleyin erken kalktım. Bir kır kahvesine gidip oturdum. İnsan sevdiği insana mektup yazmak için bu saatte kalkmalı ve bir kır kahvesine gitmelidir, diyordum. Bir yazıya başlamak için insan ne haltlar karıştırıyor.

Bir birahanedeyiz. Yanımda Sabahattin Kudret, Orhan Veli'nin çok sevdiği salatayı çatallamakta. O da ben de ikinci bardaktayız. Birinci bardakta, bana sevgiliyi, sabahleyin erkenden kalktığımı ve bir kır kahvesine gittiğimi yazdırtacak kadar sarhoş etmek hassası olduğu halde, ikinci bardak neden hakikate dönüyor?

Bu sual dünyanın en aptal suallerinden biri olduğu halde, ben ne birinci, ne de ikinci bardağın tesiri altında şu satırları yazmadığıma emin olduğum halde bir onuncu bardağın tesiri altında pekâlâ birçok şeyler yazabileceğimi düşünüyorum.

Dünyada hiçbir şeyden bahsetmeden yazı yazmak muhakkak kötüdür.

Dünya üstünde bütün kıymetlerin har vurup harman savrulduğu günlerde, hatta sevgiliden bile bahsetmemek, bahsetmeden yazı yazmak... bunun kötü ve kolay bir şey olduğunu itiraf ederim. Fakat üçüncü bardak böyle düşündürmüyor.

Dördüncü bardakta tuhaf bir şeyi hatırladım. Vaktiyle bizim memlekette, bir mesire mahallinde bir kır kahvecisi görmüştüm. Sarı yüzlü, şişkin gözkapaklı, koyu, derin siyah gözlü bir adamdı. Esrar içer ve yakın pavlikaya -o fabrikaya böyle derdi- yani pavlikada çalışan ecnebi mütehassıslara tatlı su istakozları tutar satardı. Cuma ve pazar günlerinde orada üç dört kahve pişirir; kimse ile

konuşmadan, esrarlı sigarası ve oltalarıyla ölümünü beklerdi. Kasabanın çarşısında onu gayet sanatkârane yapılmış tespihler yatarken görürdüm. O su kenarında harikulade "tatlı ve insanı hasta edici akşamlar olur. O, bu akşamların içine siyah gözleriyle düşer düşerdi.

Onun kahvesine gitmek için yol kenarından gelinir, sonra bir küçük hendek atlanır, bir çamurlu on adım patika geçilirdi. Bir gün kahvecinin aklına buraya bir köprü kurmak geldi.

Onun yaptığı bu garip güzellikteki köprüyü tarif edemeyeceğim. İnsan bir asma köprüyü. Mimar Sinan'ın dört kemer üzerine kurduğu bir köprüyü anlatabilir. Bu köprü anlatılamayacak gibi güzeldi.

Yalnız şu kadar söyleyeceğim: Bu köprü birtakım ince söğüt, kavak dallan ve ceviz yapraklarıyla süslüydü. İnsan üzerinden değil geçmeye, elini sürmeye cesaret edemezdi. Bu köprü hiçbir şeyden bahsetmiyordu. Bir mevsimlik ömrü vardı...

¹ Şerif Aktaş, "Sait Faik Abasıyanık", Türk Dili, sayı: 590, Şubat 2001, s. 187.

² Fethi Naci, Sait Faik'in Hikâyeciliği, İstanbul 1998, s. 93.

³ Fahri Taş, Sait Faik Abasıyanık, Ankara, 1988, s. 1.

⁴ Muzaffer Uyguner, Sait Faik Abasıyanık, Ankara 1991, s. 10.

⁵ İbrahim Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, İstanbul 1999, s. 29.

⁶ Taş, Sait Faik Abasıyanık, s.1.

⁷ Uyguner, Sait Faik Abasıyanık, s. 10.

⁸ Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 31.

⁹ Taş, Sait Faik Abasıyanık, s. 1.

¹⁰ Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 28.

¹¹ Taş, Sait Faik Abasıyanık, s. 1.

¹² Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 32-33.

¹³ Uyguner, Sait Faik Abasıyanık, s. 9; Taş, Sait Faik Abasıyanık, s. 1.

¹⁴ Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 33; Mehmet Nuri Yardım, Sait Faik Abasıyanık, İstanbul 2002, s. 11.

¹⁵ Uyguner, Sait Faik Abasıyanık, s. 9; Taş, Sait Faik Abasıyanık, s. 1.

¹⁶ Taş, Sait Faik Abasıyanık, s. 1.

¹⁷ Uyguner, Sait Faik Abasıyanık, s. 10; Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 32-34.

¹⁸ Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 34.

¹⁹ Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 35.

²⁰ Uyguner, Sait Faik Abasıyanık, s. 13.

²¹ Uyguner, Sait Faik Abasıyanık, s. 13.

²² Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 35.

²³ Taş, Sait Faik Abasıyanık, s. 2-3.

²⁴ Uyguner, Sait Faik Abasıyanık, s. 15; Taş, Sait Faik Abasıyanık, s. 3.

²⁵ Uyguner, Sait Faik Abasıyanık, s. 14.

²⁶ Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 36.

²⁷ Taş, Sait Faik Abasıyanık, s. 3.

²⁸ Uyguner, Sait Faik Abasıyanık, s. 14.

- ²⁹ Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 36.
- ³⁰ Taş, Sait Faik Abasıyanık, s. 3.
- ³¹ Taş, Sait Faik Abasıyanık, s. 3; Uyguner, Sait Faik Abasıyanık, s. 16; Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 36.
- ³² Uyguner, Sait Faik Abasıyanık, s. 16.
- ³³ Uyguner Sait Faik Abasıyanık, s. 16-17.
- ³⁴ Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 36.
- ³⁵ Taş, Sait Faik Abasıyanık, s. 3; Uyguner, Sait Faik Abasıyanık, s. 17; Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 36; Yardım, Sait Faik Abasıyanık, s. 14.
- ³⁶ Uyguner, Sait Faik Abasıyanık, s. 18-19.
- ³⁷ Uyguner, Sait Faik Abasıyanık, s. 17.
- ³⁸ Taş, Sait Faik Abasıyanık, s. 3-4.
- ³⁹ Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 379.
- ⁴⁰ Uyguner, Sait Faik Abasıyanık, s. 19.
- ⁴¹ Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 37.
- ⁴² Uyguner, Sait Faik Abasıyanık, s. 19; Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 37.
- ⁴³ Uyguner, Sait Faik Abasıyanık, s. 19; Yardım, Sait Faik Abasıyanık, s. 18.
- ⁴⁴ Taş, Sait Faik Abasıyanık, s. 5.
- ⁴⁵ Taş, Sait Faik Abasıyanık, s. 5.
- ⁴⁶ Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 37.
- ⁴⁷ Uyguner, Sait Faik Abasıyanık, s. 20.
- ⁴⁸ Uyguner, Sait Faik Abasıyanık, s. 22.
- ⁴⁹ Taş, Sait Faik Abasıyanık, s. 5.
- ⁵⁰ Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 41.
- ⁵¹ Taş, Sait Faik Abasıyanık, s. 5.
- ⁵² Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 41.
- ⁵³ Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 42.
- ⁵⁴ Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 42.
- ⁵⁵ Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 43.
- ⁵⁶ Uyguner, Sait Faik Abasıyanık, s. 24-25.
- ⁵⁷ Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 43.
- ⁵⁸ Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 44.
- ⁵⁹ Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 44.
- ⁶⁰ Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 45.
- ⁶¹ Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 45-46.
- ⁶² Uyguner, Sait Faik Abasıyanık, s. 27.
- ⁶³ Uyguner, Sait Faik Abasıyanık, s. 26-27; Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 42.
- ⁶⁴ Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 48.
- ⁶⁵ Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 49.
- ⁶⁶ Uyguner, Sait Faik Abasıyanık, s. 29.
- ⁶⁷ Taş, Sait Faik Abasıyanık, s. 11; Uyguner, Sait Faik Abasıyanık, s. 29; Kavaz, Sait Faik Abasıyanık, s. 49.
- * Bu bölüm Sait Faik'in Sakarya'sı adlı kitabımızdan alınmıştır.
- ⁶⁸ Aktaş, "Sait Faik Abasıyanık", s. 187.
- ⁶⁹ Son Kuşlar, Balıkçısını Bulan Olta.

⁷⁰ Akşam, 1949.

⁷¹ Aktaş, "Sait Faik Abasıyanık", s. 190.

⁷² Son Kuşlar, Haritada Bir Nokta.

⁷³ Havada Bulut, Ay Işığı, s. 151.

⁷⁴ Resimli İstanbul Haftası Dergisi'nin 9 Mayıs 1953 tarihinde yayımlanan Beyoğlu Röportajı'ndan.

⁷⁵ Lüzumsuz Adam, s. 137.

⁷⁶ Dülger Balığı Hikâyesinden.

⁷⁷ Kestaneci Dostum Hikâyesinden.

⁷⁸ Şahmerdan, Zemberek.

⁷⁹ Yeditepe, 16 Mayıs 1950.

⁸⁰ Lüzumsuz Adam.

⁸¹ Orman ve Ev.

⁸² Lüzumsuz Adam.

⁸³ İpekli Mendil.

⁸⁴ Ahmet Miskioğlu, Ana Temleriyle Sait Faik ve Yeni Türk Edebiyatı, İstanbul 1979, s. 137, " Bu çevreleri başlıca 6 kesime ayırmak olasıdır: 1. Meyhane ve Kahvehane 2. Park, köprü altı, cami avlusu, orman 3. Kentin kıyı mahalleleri, yoksul semtler 4. Köy 5. Balıkçı çevresi 6. Yabancı (egzotik çevre).

⁸⁵ Aktaş, "Sait Faik Abasıyanık", s. 187.

⁸⁶ Naci, Sait Faik'in Hikâyeciliği, s. 110.

· Bu bölüm, Sait Faik'in Sakarya'sı adlı kitabımızdan alınmıştır.

⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bu eserin Türk Edebiyatında Sakarya adlı bölümüne bakınız.

⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bu eserin Türk Edebiyatında Sakarya adlı bölümüne bakınız.

⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bu eserin Türk Edebiyatında Sakarya adlı bölümüne bakınız.

⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bu eserin Türk Edebiyatında Sakarya adlı bölümüne bakınız.

⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bu eserin Türk Edebiyatında Sakarya adlı bölümüne bakınız.

⁹² Türk Dili, Sayı: 600 (Özel Sayı), Aralık 2001.

⁹³ Muzaffer Uyguner, "Sait Faik'in Hikâyelerinde Adapazarı", Türk Dili, sayı: 165, Mayıs 1965.

⁹⁴ Sennur Sezer, "Adapazarı'nda Bir Sait Faik Sokağı Var", Gösteri Dergisi, Eylül 1981.

⁹⁵ Ayrıca Necati Mert'in Karşı Dergisi'nde Yayımlanan "Sait Faik ve Adapazarı" adlı yazısını da zikretmek gerekir.

⁹⁶ Enver Konukçu, "Sakarya'nın Tarihi Coğrafyası", I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, SAÜ Yay., Adapazarı 1999, s. 14.

⁹⁷ Sennur Sezer, "Adapazarı'nda Bir Sait Faik Sokağı Var", s. 47.

⁹⁸ Muzaffer Uyguner, "Sait Faik'in Hikâyelerinde Adapazarı", s. 580

⁹⁹ Bk. Bir Hastalık.

¹⁰⁰ Bk. Bardaklar.

¹⁰¹ Bk. Karapürçek.

¹⁰² Bk. Su Basması.

¹⁰³ Naci, Sait Faik'in Hikâyeciliği, s. 110

¹⁰⁴ Bk. Sakarya Balıkçısı; Melahat Heykeli; Rıza Milyon-er; Hikaye Peşinde.

¹⁰⁵ Bu eser bu makalenin Mal Hırsı bölümünde incelendiği için burada tekrar değinilmeyecektir.

¹⁰⁶ Bu eser bu makalenin Sakarya'nın Sorunları adlı bölümünde incelendiği için burada tekrar değinilmeyecektir.

¹⁰⁷ Bu eser bu makalenin Sakarya'nın Sorunları adlı bölümünde incelendiği için burada tekrar değinilmeyecektir.

- ¹⁰⁸ Ayrıntılı bilgi için bu eserin Türk Edebiyatında Sakarya adlı bölümüne bakınız.
- ¹⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bu eserin Türk Edebiyatında Sakarya adlı bölümüne bakınız.
- ¹¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bu eserin Türk Edebiyatında Sakarya adlı bölümüne bakınız.
- ¹¹¹ Ayrıntılı bilgi için bu eserin Türk Edebiyatında Sakarya adlı bölümüne bakınız.
- ¹¹² Ayrıntılı bilgi için bu eserin Türk Edebiyatında Sakarya adlı bölümüne bakınız.
- ¹¹³ Ayrıntılı bilgi için bu eserin Türk Edebiyatında Sakarya adlı bölüme bakınız.
- ¹¹⁴ Bk. Su Basması.
- ¹¹⁵ Havuzbaşı'nda yer alan bu hikayede "İman meydanı"nden söz edilmektedir. Şu halde bu yer Sakarya değil, İzmit olmalıdır. Sennur Sezer de bu görüşte olmasına rağmen listesine bu hikayeyi de almıştır.
- ¹¹⁶ Az Şekerli'de yer alan bu hikaye mektup tarzında yazılmıştır.
- ¹¹⁷ Havada Bulut'ta yer alan bu hikaye de röportaj-mektup tarzında yazılmıştır.
- ¹¹⁸ Havada Bulut'ta yer alan bu hikaye de mektup tarzında yazılmıştır.
- ¹¹⁹ Birtakım İnsanlar, 1944'te Medar-ı Maişet Motoru adıyla yayımlanmış yazara ait bir romandır. 1952 yılında bu adla yeniden yayımlanmıştır.
- ¹²⁰ Az Şekerli'de yer alan bu hikaye de mektup tarzında yazılmıştır.
- ¹²¹ Mahalle Kahvesi'nde yer alan bu hikayedeki "Karaçayır" Bolu/Düzce'ye bağlıdır.
- ¹²² Semaver'de yer alan bu hikayede çevre tam olarak belirtilmemiştir, buranın Bursa olma ihtimali de vardır.
- ¹²³ Sarnıç'ta yer alan bu hikayedeki "Dağlıdere" mahalli de Sakarya ve çevresine ait değildir, Bursa olma ihtimali de vardır.
- ¹²⁴ Aktaş, "Sait Faik Abasıyanık", s. 197.
- ¹²⁵ Alıntılarda Bilgi Yayınevi tarafından yapılan yayınlardaki orijinal imlaya aynen uyulmuştur.
- ¹²⁶ Şimdi Sevişme Vakti-Şiirler, Bilgi Yayınevi, 4. basım, İstanbul 1997
- ¹²⁷ Sait Faik Bütün Eserleri, Havuz Başı-Son Kuşlar, 9. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985
- ¹²⁸ Sait Faik Bütün Eserleri-1, Semaver Sarnıç, (19. basım) Bilgi Yayınevi, İstanbul. 2000.
- ¹²⁹ Sait Faik Bütün Eserleri-1, Semaver Sarnıç, (19. basım) Bilgi Yayınevi, İstanbul 2000.
- ¹³⁰ Sait Faik Bütün Eserleri-1, Semaver Sarnıç, (19. basım) Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2000
- ¹³¹ Sait Faik Bütün Eserleri-14, Sevgiliye Mektup, (3. basım) Bilgi Yayınevi, İstanbul 1993.
- ¹³² Sait Faik Bütün Eserleri-4, Mahalle Kahvesi-Havada Bulut, (14. basım) Bilgi Yayınevi, İstanbul 2000.
- ¹³³ Sait Faik Bütün Eserleri-4, Mahalle Kahvesi-Havada Bulut, (14. basım) Bilgi Yayınevi, İstanbul 2000.
- ¹³⁴ Sait Faik Bütün Eserleri-2, Şahmerdan-Lüzumsuz Adam, (13. basım) Bilgi Yayınevi, İstanbul 2000.
- ¹³⁵ Sait Faik Bütün Eserleri-7, Alemdağ'da Var Bir Yılan-Az Şekerli, (8. basım) Bilgi Yayınevi, İstanbul 1993.
- ¹³⁶ Sait Faik Bütün Eserleri-7, Alemdağ'da Var Bir Yılan-Az Şekerli, (8. basım) Bilgi Yayınevi, İstanbul 1993.
- ¹³⁷ Sait Faik Bütün Eserleri-7, Alemdağ'da Var Bir Yılan-Az Şekerli, (8. basım) Bilgi Yayınevi, İstanbul 1993.

VI TÜRK EDEBİYATINDA SAKARYA

Yrd. Doç. Dr. Engin YILMAZ
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ, EĞİTİM FAKÜLTESİ
TÜRKÇE EĞİTİMİ BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ

GİRİŞ:

Sakarya ilinin bulunduğu bölge, çok işlek bir göç yolu üzerindedir. Sakarya, tarihin en eski çağlarından beri çeşitli kavimlerin ilgisini çekmiş; ormanları, otlakları, balıklı göl ve nehirleri nedeniyle tercih edilen bir yerleşim bölgesi olmuştur¹. Öyle ki, Sakarya'nın yazılı tarihi MÖ XII. yüzyıla kadar gider. Bu dönemde, Sakarya yöresinde *Brigler* adı verilen topluluklar yaşıyordu².

Sakarya, bu gün de gerek coğrafi konumu itibarıyla, gerek tarihi arka plânı ile ve gerekse doğal güzellikleri itibarıyla geleceği parlak bir ilimizdir. Kurtuluş Savaşı süresince büyük fedakârlıklar göstermiş olan Adapazarı 14 Haziran 1954'te kabul edilen 6419 sayılı kanuna göre, "Sakarya Vilayeti" haline dönüştürülmüştür. Resmi Gazete'deki haber şöyledir: "Kocaeli Vilayeti'ne bağlı Adapazarı kazası kaldırılarak, merkezi Adapazarı olmak ve yine Kocaeli Vilayeti'ne bağlı Akyazı, Geyve, Hendek, Karasu kazalarını ihtiva etmek üzere Sakarya adı ile vilayet kurulmuş ve eski Adapazarı kazasını ihtiva eden nahiye ve köyler Sakarya'nın merkez kazasına bağlanmıştır"³. Fakat, demografik yapısı itibarıyla bir mozayiki andıran Sakarya kültürel zenginlikleri, yetiştirdiği seçkin sanatçılar bakımından da üretken bir topraktır.

Bu çalışmada Türk Edebiyatı'nda Sakarya'nın nasıl, hangi dönemlerde ve hangi sanatçılar tarafından ele alındığı zaman sırası (kronoloji) dikkate alınarak incelenmiştir. Öncelikle Sakarya'yı (ve çevresini), Sakarya'da yaşayan insanları, bu insanların çeşitli sorunlarını ele alan yazarlar/şairler Edebiyat tarihi, Biyografi, Ansiklopedi vb. türündeki kaynak kitaplardan tespit edilmiştir. Ve bu yazarlar/şairler 2 kısma ayrılmıştır: 1. Sakaryalı Olan Yazarlar/Şairler 2. Diğer Yazarlar/Şairler. Çalışma **Giriş, Sakaryalı Yazarlar/Şairler, Diğer Yazar/Şairler, Sonuç ve Kaynakça** olmak üzere 5 bölümden oluşmaktadır. **Giriş Bölümü**'nde; kısaca Sakarya'nın tarihi arka planı, doğal güzellikleri, coğrafi konumu, kültürel zenginlikleri ve yetiştirmiş olduğu her biri edebiyat tarihimize mal olmuş yazar/şairlerimiz üzerinde durulmuştur. **Sakaryalı Yazarlar/Şairler Bölümü**'nde; Adapazarı doğumlu olan yazar ve şairler doğum tarihleri esas alınarak sıralanmış, bu ediplerimizin doğum/-varsa- ölüm tarihleri ile, kısa biyografileri (Seyyid Osman Adapazarı ve Güvâhî) ve kazandıkları ödüller hakkında bilgi verilmiş ve bu yazarlar/şairlerin eserlerinde "Sakarya"nın nasıl

ele alındığı; çevre, insan ve toplum, tarihi gerçekler bağlamında incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde Adapazarı doğumlu olan yazarların eserlerindeki Sakarya ile ilgili olan edebi ürünler (roman, hikâye, şiir) ortak temalar çerçevesinde geniş bir şekilde ele alınmıştır. **Diğer Yazarlar/Şairler** Bölümü'nde ise; yazarların/şairlerin eserlerindeki Sakarya ile ilgili edebi ürünler ortak temalar çerçevesinde değil, kendi içinde bir incelemeye tabi tutulmuştur. **Sonuç** Bölümü'nde ise; bu araştırma sonucunda ulaşılan bulgular tahlil edilmiştir. Çalışma; **Kaynakça** bölümü ile sona ermektedir.

1. SAKARYALI YAZARLAR/ŞAİRLER

Doğum tarihleri esas alınarak zaman sırasına (kronolojiye) göre Sakaryalı olan ve eserlerinde Sakarya'yı (Ve çevresini) konu edinen; Sakarya'yı mekân, insan ve toplum bağlamında işleyen yazarlarımız –alfabetik olarak- ve onların bu çalışma dolayısıyla taranan eserleri şunlardır:

1.Sait Faik Abasıyanık: (D. 23 Kasım 1906 Adapazarı-11 Mayıs 1954 İstanbul) 1953'te Uluslar Arası Mark Twain Derneğine "Onur Üyesi" seçilmiştir.

2.Seyyid Osman Adapazarî: Adapazarlı bir şair olan Seyyid Osman Adapazarî'nin ölümü ve doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber eserlerindeki bazı tarihlerden onun 18. yüz yılın son yarısı ve 19. yüz yılın ilk yarısında yaşadığı tahmin edilmektedir⁴. Tezkirelerde, Edebiyat Tarihi kitaplarında, ansiklopedilerde ve diğer kaynaklarda hayatı ile ilgili bilgiye rastlanamayan şair ile ilgili olarak Tuhe-i Nâilî'nin "O" Harfinde şu bilgiler yer almaktadır: "Manzûmelerinde Seyyid, bazen de Osman mahlasını kullanan bu şair hakkında kaynaklarda kayıt ve malumat yoktur. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde 249 numarada kayıtlı Seyyid Osman Dîvânı'nın birinci sayfasında "Tarikat-ı Âliye-i Kadiriyye'den Adapazarî Seyyid Osman Beyefendi Hazretlerinin Vâridât-ı İlâhiyye ile tertip buyurulan Dîvân-ı Alfîleri" ibaresinden, şairin Adapazarlı ve Kadiri Tarikatı mensuplarından olduğu ve bazı şiirlerinde ismi geçen Kadiri şeyhi Rasih Efendi'ye bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Eserin 37. yaprağındaki H. 1248/M. 1833 tarihinden hayatta olduğu anlaşılmaktadır⁵.

Şair, şiirlerinde halka öğüt vermeyi amaç edinmiştir. Bu yüzden şiirlerini halkın anlayabileceği bir şekilde açık, anlaşılır, sade bir dille yazmıştır⁶. Bir tasavvuf erbabı ve bir tarikat ehli olan Ahmed Yesevi ile başlayıp Yunus Emre ile zirveye ulaşan, dinî-tasavvufî şiir geleneğine bağlı şairin tespit edilebildiği kadarıyla bir dîvânı (bu divanın 4 ayrı nüshası mevcuttur) ve akâid hakkında kaleme aldığı *Fevâidü'l-Fevâid Fi Hall-i Müşkilâtî'l-Akâid* isimli bir de nesir eseri vardır⁷.

3.Faik Baysal: (D. 01 Aralık 1922 Adapazarı-Ö. 11 Aralık 2002 İstanbul): Faik Baysal'ın kazandığı ödüller şunlardır: "Sarduvan": Orhan Kemal Roman Ödülü-1994; "Kavanozdaki Adam": İlk bilim kurgu romanımız; "Sancı Meydanı": Sait Faik Hikaye Ödülü-1969

4.Hatice (Buğra) Bilen: (D. 1951 Adapazarı): İlk ve orta öğrenimini Adapazarı'nda yaptı. 08 Eylül 1977'de ünlü romancı Tarık Buğra ile evlendi.

1992 yılında "Ayın Uysal Işığı" (İstanbul-1992) adlı hikaye kitabıyla Türkiye Yazarlar Birliği'nin "Yılın Hikayecisi" ödülünü aldı.

5. Güvâhî: Osmanlı Şair Tezkireleri XVI. Yüzyılda Güvâhî adlı şairi Geyveli olarak göstermektedirler⁸. Güvâhî Geyve'de doğmuştur. Şairin, doğum tarihi hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Prof. Dr. Mustafa İsen'e göre bunun sebebi; şark biyografi geleneğinde doğan kişi çok önemli birisi değilse doğum tarihi hakkında bilgi verilmemesidir⁹. Güvâhî kelimesi, şairin mahlası olup asıl adı Mehmet'tir. Babasının adı ise Abdullah'tır. Güvâhî'nin yetişme tarzı hakkında da kaynaklarda yeterli bilgi verilmemiştir. Aşık Çelebi, Hasan Çelebi, Latifi, Beyanî tezkireleri ve Âlî'nin Kühü'l-Ahbar'ında Güvâhî'nin sipahi ve timar sahibi olduğu yazılmaktadır¹⁰. Yalnız Sicill-i Osmanî'de Güvâhî'nin ticaretle uğraştığı kaydedilmektedir¹¹. İsen'e göre de; Güvâhî Sipâhî'dir. Şairin, "sipahi" mesleğine mensup olmasından onun medrese geleneğinden değil de, asker şairlerden olduğu çıkarımını yapmak mümkündür¹². Yine İsen'in verdiği bilgiye göre; Klâsik şiirin %3.7'lik bir bölümünü asker şairler oluşturmaktadır. Bunun da yarıya yakını (genel oranın 1.4'ünü) sipahiler oluşturmaktadır¹³. Güvâhî, sipahi olması dolayısıyla zaman zaman maiyetiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin düzenlediği savaşlara da katılmıştır. Örneğin, Yavuz Selim'le birlikte 1517'de yapılan Mısır seferi bunlardan birisidir¹⁴.

Güvâhî'nin tam olarak nerede ve ne zaman öldüğü konusu da kesin olarak bilinmemektedir. Kaynaklarda verilen 1519 veya 1520 yılı şairin eserlerindeki bilgilerle çelişmektedir¹⁵. Eserlerinde geçen bazı tarihi olaylar da şairin ölüm tarihinin 1519 veya 1520 olamayacağını göstermektedir¹⁶. Şairin Pend-nâme'nin yazılış tarihi olan 1526'dan sonra öldüğünü söylemek mümkündür¹⁷.

Güvâhî'nin elimizde 4 eseri vardır: Pend-nâme¹⁸, Kenzü'l-Bedâyi, Gurbet-nâme ve İbret-nâme. Gurbet-nâme ve İbret-nâme küçük iki mesnevidir. Güvâhî'nin asıl önemli eseri olarak değerlendirilen Pend-nâme ise 2133 beyitten müteşekkil ilginç bir eserdir. Güvâhî bu eserinde didaktik bir tür olan Pend-nâme geleneğinin ötesinde ata sözlerine çok yer vererek adeta eserini bir ata sözleri mecmuası haline getirmiştir¹⁹. Bu itibarla, belki de "Türk Ata sözleri"yle ilgili ilk yazılı belgelerden birisini hazırlamıştır. Güvâhî, yalın dili ve samimi üslubu ile hem Pend-nâme türünün ilgi çekici örneklerinden birisini vermiş, hem de Anadolu'da yerel anlatımın ilk örneklerinden birini dilimize kazandırmıştır²⁰.

1. Korcan, Kerim (D. 31 Ocak 1918 Adapazarı/Aktefek Köyü).

2. Mert, Necati (D. 1945-Adapazarı): Yazar, 2002 yılında Folk-Art Derneği tarafından "Yılın Edebiyatçısı" seçildi.

1. SAKARYALI YAZAR/ŞAIRLERİN ESERLERİNDE ORTAK TEMLER VE TİPLEMELER

1. DEĞİŞİM

2. İÇ SIKINTISI/CAN SIKINTISI

3. GURBET DUYGUSU/MEMLEKET SEVGİSİ

4.DOĞAL AFETLER

4.1.Deprem

4.2.Sel

5.SAKARYA'NIN DOĞAL GÜZELLİKLERİ

6.EFSANELER/MASALLAR

7.SOSYAL MESELELER

7.1.Zoraki Evlilik

7.2.Süt Kardeşliği

7.3.Dayak (Otoriter Baba Tiplemesi)

7.4.Göç

7.5.Cinayet

7.6.Savaş

7.7.Hırsızlık

ORTAK TEMLER VE TİPLEMELER ÇERÇEVESİNDE

İNCELEMELER

1.1. DEĞİŞİM:

A. SAİT FAİK'TE DEĞİŞİM

Sait Faik, Son Kuşlar'ı 1952 yılında yazmıştır. Yazar, bu kısa öyküsünün sonunda dostlarına şu şekilde seslenir: "Dünya değişiyor dostlarım. Günün birinde gökyüzünde, güz mevsiminde artık esmer lekeler göremeyeceksiniz. Günün birinde yol kenarlarında, toprak anamızın koyu yeşil saçlarını da göremeyeceksiniz. Bizim için değil ama, çocuklar sizin için kötü olacak. Biz kuşları ve yeşillikleri çok gördük. Sizin için kötü olacak".

Sait Faik, bu hikâyesinde gelecekle ilgili öngörülerde bulunurken karamsar bir ruh hali içindedir. Bu karamsarlığını "Sizin için kötü olacak" cümlesini iki defa tekrarlayarak ortaya koymaktadır.

Yazar, alıntı yaptığımız pasajın ilk kısmında figüratif (soyut) öğeler kullanırken (esmer lekeler), (koyu yeşil saçlar); son bölümde ise (kuşlar) ve (yeşillikler) ile somut öğeleri kullanmayı tercih etmiştir.

"Dünya değişiyor" cümlesindeki *Şimdiki Zaman* kullanımı bu değişimin bir "süreç" olduğunu; değişimin geçmişte başladığını, henüz sonlanmadığını; daha da büyük etkisini ise gelecekte göstereceğini ifade etmektedir. Bu cümle adeta hikayenin bir "özet"idir.

Ve hikayenin sonunda yazar "benden hikayesi" der. Genelde edebiyat; özelde hikaye bir kurgulama alanıdır. Edebiyat ve hikaye gerçeğin kendisi değildir. Hikaye, gerçeğe göndermelerde bulunan, gerçeği yoğunlaştıran; fakat yine de gerçekten farklılıklar gösteren bir aktarım sahasıdır. Yazar, bu

hikayesinde ayrıca insan ve doğa bağının kopmak üzere olduğu tehlikesine karşı da okurlarını uyarmaktadır.

B. FAİK BAYSAL'DA DEĞİŞİM

Rezil Dünya: Romanın kahramanı (aynı zamanda yazarı) Mustafa "uzun boylu, incecik, yüzü pul pul çilli, kocaman karınlı", aynı zamanda çok afacan bir çocuktur. Yaşadığı mahalle olan Tıgıcılar Mahallesi'ndeki komşu kızı Düriye'ye gönlünü kaptırınca artık Mustafa çok değişmiş, durgunlaşmıştır: "Düriye'yi gördükten sonra işte n'olduysa oldu. Mahallede sıkılmaya başladım iyiden iyiye. Camları kırmaz, mile oynamaz oldum çocuklarla. ...Kızların eteklerini açıp açıp herkesi kızdırmaktan ve ağılatmaktan vazgeçtim birden. Yalnız evimizin karşısındaki çeşme başını gözetler oldum bütün gün... Düriye çıkacak da su taşıyacaktı evine. Ben de onu görecektim bu arada". Çok geçmeden Mustafa'nın büyük annesi bu değişikliğin, bu durgunluğun farkına varacaktır. Mustafa, büyük annesi ne kadar ısrar ederse de "Düriye'nin ruhunu çalan bir şeytan" olduğunu söylemez. Mustafa'nın büyük babası, ona çok bağlı olan Haminnesi'ne üzücü kararını açıklar: "İstanbul'a göndereceğim oğlanı. Orada okursa adam olur belki". Büyük baba ileriye gören, yaşadığı çağın gereklerini çok iyi kavramış modern bir tiptir. Haminne ise muhafazakardır. Bu karara karşı çıkar: "Ne ne? Çocuğu da gâvur mu yapacaksın ayol?". Fakat büyük baba, ön görüşünde haklıdır: "Yirmi yıl sonra dil bilmeyene ekmek yok bu memlekette... Haberin var mı bundan senin? Yo, nerden olacak? Sana kalsa bu çocuğu hemen hafız ya da imam yapacaksın...Bize doktor, mühendis, mimar, öğretmen gerek daha çok". Büyük baba değişimi çok iyi kavramış, değişime uyum sağlamanın kaçınılmaz olduğunu idrak etmiştir: "Yirmi yıl sonra şu bizim dünyamız yok artık. Her şey yavaş yavaş değişiyor baksana. Buna ayak uydurmamız gerek. Yoksa toz duman oluruz hepimiz. Cahil kalmaya gelmez bundan sonra".

C. NECATİ MERT'TE DEĞİŞİM

Necati Mert, hikayelerinde değişen toplum yapısını; değişen şartlar içerisinde lirik bir hüznle ve şiir tadında yansıtır. Necati Mert'in hikayelerinde değişen sadece şartlar ve toplum değildir. İnsanlar, insan ilişkileri ve alışkanlıklar da bu değişim sürecinden payını alır.

Bizim tespitlerimize göre; Necati Mert, "Değişim" temasını yoğun olarak şu hikâyelerinde işler:

1. Paytoncu Şevki Amca²¹
2. Yağmurun İslatamadığı²²
3. Mikrofon²³
4. Gramofonlar...Radyolar...Teypler...²⁴
5. Küçük Osman Çıkmazı²⁵

1. Paytoncu Şevki Amca: Bu hikayede; "Değişim" "Kentleşme" süreciyle birlikte ele alınmıştır. "Paytoncu Şevki" tiplemesi, Muhafazakâr,

değişime kapalı ve kuşkucudur. "Berber Kâzım" ise, Değişim taraftarı ve yenilikçi birisidir. Bu karşıtlık; metinsel bütünlüğü sağlayan en önemli Makro Metin unsurlarındandır.

Mert, adeta değişen zamanın tasvirini yapmakta ve birbirini etkileyen gelişmeler zaman sırasıyla anlatılarak yoğun bir atmosfer yaratılmaktadır. "Köylere traktörler girdikçe, kentlerde eskitilmiş otobüsler kasabayla köyler arasında çalışmaya başladıkça yaylılar azaldı; Halkçılar 'devir değişti' diyince yerini körüklü yolları açık paytonlar doldurdu". Berber Kâzım, yerli otomobil yapılacağını haber verir vermez paytoncular Gümrükönü'nden çıkarılır ve Yeni Cami'de durak yapmalarına izin verilir. Bir gün "Belediye Hoparlörü"nden şöyle bir anons yapılır: "Bir ay içinde paytoncular, arabacılar ve diğer hayvan sahipleri şehir dışına nakledilecektir. Rekabet ortamında Taksi şirketi Valilikten Cumhuriyet Bayramı'na katılma izni alır. "50'yi aşkın otomobil, "korna çalarak" valiyi selamlar. Diğer paytoncular bu durum karşısında "bu otomobiller öldürecek paytonculuğu" derken; Şevki Amca hala umudunu korumaktadır: "Hele havalar biraz daha ısınsın. Sünnetler başlasın da görün".

Hikâyenin sonunda, Berber Kâzım: "Şimdi en iyi iş şoförlük. Onu öğrenmek lazım" diye teselli edince Şevki Amca: "Ellisinden sonra şoförlük!",

-Bak Berber!, sen öğren şoförlüğü. Belki sana lazım olur" (1972).

2.Yağmurun İslatamadığı: Hikâyenin kahramanı (anlatıcı) Çingene Mahallesi'nde bir dükkan açar. İşleri yaver gider ve dükkanı önce Hayvanpazarı'na, oradan Soğanpazarı'na ve en son Gümrükönü'ne taşır. Çocukları büyür ve istekleri artar: "Eski alışkanlıkla yine dönüyorlar, bu kez de ev ev diye başımın etini yiyorlardı", "-Bir daire al. Hem de kaloriferli",

"-Yugoslavyalılar kadar olmadık". Bu son söz hikâyenin kahramanına çok etki eder. Ok gibi fırlar, soluğu bir inşaat şirketinde alır: "Bana bir daire!", "Hem de kaloriferli".

3.Mikrofon: "Recep" herşeyi bilen, duyan bir tiptir. Recep, köylüye "İl merkezinde Orhan Camii'ne mikrofon konduğunu, artık Cuma hutbelerinin gümbür gümbür okunacağını" duyurur. Köylü bu durumu çok merak eder. Recep, Rıza Emmi, Sürmeli Salih ve birkaç köylü daha "bayramlık çakşırları" nı giyip, alaca karanlıkta yola düşerler. Bu topluluk âdeta "Recep'in kösemenliğiyle" bir koyun sürüsü gibidir. Bu köylü grubu, Uzunçarşı'ya daldıklarında "ezim ezim" ezilirler. Şaşkınlıktan "sağa sola" bakarlar. Hatta içlerinden Rıza Emmi: "Başım döndü sağa sola bakmaktan. Çarpılacağım vallahi" der. Değişim olgusu hikâye boyunca bir paradoks, bir ikilem çerçevesinde okura aktarılır. Camiye gelince sanki "köyelerine dönmüşçesine" ferahlarlar. Mikrofonun tasviri ise dikkat çekicidir: "Rahlede bir şey vardı. Tel bacağa tutturulmuş, küt burnu kafes kafes, dondurma külâhı gibi bir şey".

"Hatip Mehmet Efendi", teknolojiye, değişime kapalı bir din adamı tipleresidir. Mikrofonu kastederek "atın bunu" diye bağırır. Hatta o kadar ileri gider ki: "Neden gereksin keferenin icadı? Allah vergisi sesimi siz duyuyorsanız neden gereksin? Allah'ın kelâmını duymanız için alete ihtiyaç yoktur. Sizin

mümin kulaklarınız bana yeter" şeklinde tepki gösterir. Yazar, "Hatip Mehmed Efendi" tiplmesiyle gizli bir ironiyi de amaçlamıştır.

4. Gramofonlar...Radyolar...Teypler: Yıkıklar Köyü kahvecisi "Rüstem"; yenilikçi, gelişmeleri takip eden ve değişime ayak uydurabilen bir tiptir. Rüstem, "Amedefendi" ve "Abdiağa"nın ortaklaşa kurduğu mağazadan sürekli olarak alışverişler yapmaktadır. Amedefendi, Rüstemler'in köyüne kalfasıyla birlikte bir gramfon gönderir. Köylü gramfondan pek hoşlanır: " Adını 'Büyülü Kutu' koydukları bu çantanın belasından korunmak için...Hamiyet'e 'Her Yer Karanlık'ı gökteki yıldız sayısınca söyletmişlerdi".

Rüstem, bununla da yetinmez: "Rüstem, daha sonra da kendi isteğiyle beş lâmbalı bir Philips radyo almış, köyün bir numaralı adamı olmuştu". Rüstem, medeniyetle barışık bir tiptir: "Tabii beş lâmbalı bataryalı radyoyu da taşıdım kahveye. Gramofonu da. Daha sonra radyoyu cereyanlıya çevirttim. Hiç kaçmadım medeniyetten. O nereye, ben de oraya. Gramofonu atıp yeni bir pikap aldım. Otomatiklerden. Geçenlerde de bi transistörlü radyo". Rüstem, müşteri beklentisi artınca Amedefendi'den bir teyip ister. Ancak, Rüstem yeniliği takip etmenin bedelinden ve zorluklarından da yakınmaktadır: "Bıktım bu gramfonlardan, radyolardan, teyplerden. Her gün bi yenisi çıkar oldu. Her yenilik canımıza okudu bizim!". Ancak, Amedefendi neden-sonuç ilişkisi kurarak "değişimin kaçınılmazlığı"ni çok veciz bir şekilde özetler: "Gücün yetmez!", "Müşteri yenisini ister, gösterişisini bekler. Sende bulamazsa bulduğu kahveye gider".

Haftaya da televizyon gelecektir mağazaya. "Öbür haftaya küçük ekranlısı... Daha öbür haftaya küçük ekranlısı...Daha öbür haftaya renklisi..."

5. Küçük Osman Çıkmazı: Bu hikâye, Faik Baysal'ın "Kırmızı Sardunya" ve "Kestaneci Rahim" adlı hikâyeleriyle paralellikler göstermektedir.

"Küçük Osman Çıkmazı", Yazar ve Anlatıcı'nın eşit olduğu "ben merkezli" bir hikâye özelliği taşımaktadır. Yazar/anlatıcı Küçük Osman Sokağı'na girince somut bir şekilde "değişim"i algılar: "Tanıyamadım! Bu sokak Küçük Osman Sokağı mı? Çıkmaz sokak, çıkar olmuş, başka mahallelere asfalt uzanıyor bu gün yerinde. İnsan birlikte yaşadığı sokakların değiştiğini nasıl da görmüyor?". Değişimi fark etmemenin, idrak edememenin asıl sebebi "Alışmak"tır: "(İnsan) Karısına, çoluk çocuğuna saçının akına alıştığı gibi alışıyor her değişikliğe". Değişim, günlük yaşam akışını da etkilemektedir: "Tahta evler yıkılmış, aile sofraları kaldırılıp sofraya bezleri dürülmüş, kuru fasulyeyi dörde bölünmüş iki baş soğanla kaşıklayan insanların torunları, her katı ikişerden dört dairesel apartmanlara çıkmışlar şimdi üst üste". Mert'e göre; Değişim ancak insanların değişimi ile kentlerin modernleşmesi aynı eğriyi çizirse özüksenebilir.

1. 2. İÇ SIKINTISI/CAN SIKINTISI

A. FAİK BAYSAL'DA:

1. Perşembe Adası

2.Kestaneci Rahim

3.Rezil Dünya

4.Cımbızoğlu Mahallesi

5.Stres

1.Perşembe Adası: Baysal, bu hikâyesine "Bütün insanlar gibi canım sıkılır bazen benim de" cümlesiyle başlar. Böyle günlerde, hikâyenin kahramanı = yazar "Perşembe Adası"na kaçar. "Kılçık sakallı, lüfer burunlu, çakıl gözlü, tuzlu çığ balık ve savruk deniz kokan" *Torik* yazarın can sıkıntısını gidermek şöyle dursun, artırır bile. Torik'le ilgili olarak yapılan benzetmelerde Doğa'dan, özellikle de denizden yararlanılması dikkat çekicidir.

Bundan sonra hikâyenin kahramanı bazı ihtimaller düşünür, can sıkıntısını gidermek için:

1.Acem Kurban'ın Kahvesine gitmek: "Olmaz, orda da Tanzimat artığı Müştaki Bey var".

2.Edirnekapı'ya gitmek: "Edirnekapı'ya mı gideyim? Orda da ölümler var be, yığınla hem de yığınla. Hey Allah'ım, insanın dirisinden de ölüsünden de rahat yok".

3.Beyazıt'a gitmek: "Beyazıt'a gitsem Seyfi Kılıcı'ya yakalanırım kesinlikle... Gümrükçü Seyfi... rakamlarla bilardo oynayan biri".

4.Beykoz'a gitmek: "Nereye gideyim be, nereye? Beykoz'a mı? Orda da Berber Cemil var, Tatar Cemil". Yazarın ruh sıkıntısı had safhadadır. Onun için tek kurtuluş yolu "Perşembe Adası"na gitmektir: "Bırakın beni, bırakın. Perşembe Adası'na gideyim, bir güncük hiç olmazsa. Her insan gibi biraz Robenson'um ben de".

5.Eyüp İskeleyi'ne gitmek: Hikâyenin kahramanı, Eyüp İskeleyi'nde "25 yıldır hiç görmediği *Adapazarlı Kahveci Hadi'yi* ve geçmişti" hatırlar. "Çark Kahvesi, Soğan Pazarı, Sakarya" gözünde canlanır. Şaşkınlığını şöyle ifade eder: "Şu Eyüp İskeleyi'nde bir gün Hadi'yi anımsayacağım aklımdan bile geçmezdi".

Memleket özlemi, kahramanımız için önü alınamaz bir tutku olur: "Bir vapura atladım, Haydarpaşa'da indim. Adapazarı'na gidecektim Hadi'yi bulmaya... özlemiştim birden". Kahramanımız, "trene atlar, kompartimanların birinde boş bir yer bulur ve oturur", "saat tam 6'da tren kalkar". Tesadüfen aynı kompartımanda Hadi de vardır. Ancak, Hadi artık çok değişmiştir. 25 yıl önce tanıdığı Hadi namussuz, yalancı birisi oluvermiştir: "Beynimden vurulmuşu döndüm. Olamazdı, dünya bu kadar namussuz, böylesine yalancı olamazdı... Hadi'm bu değildi bu Hadi". Bu duruma daha fazla dayanamayan kahramanımız "İzmit İstasyonu'nda trenden iner ve İstanbul'a evine döner".

2.Kestaneci Rahim: Hikâye, "evimiz büyük bir kasabanın Pamuk Osman Sokağı'ndaydı" cümlesiyle başlar. Hikâyenin kahramanı olan Recep'in babası yıllarını "rakı, çoğu zaman da ispiroto içerek", "anasını sık sık", "Recep'i

de bazen öldüresiye döverek" geçiren bir tiptir. Öyle ki, "içmekten, ailesine ayıracak zamanı kalmaz" bu babanın. Bir gün, Recep'i "evden bir torba dolusu çöp gibi" sokağa atıverir. Tam bu sırada Kestaneci Rahim, Recep'i "sıcacık eliyle" sever ve yanaklarını silerek onu teselli eder. Babasının merhametsiz, sert, katı kişiliğine rağmen; Kestaneci Rahim herkes tarafından sevilen bir tiptir. Öyle ki "köpekler bile ona bayılır... Hele çocuklar ona toz kondurmazdı hiç...". Yine de, bütün mahalle bilir ki: "Kestaneci en çok Recep'i sever". Recep "tıpatıp Kestaneci Rahim'e benzediğine" yemin bile eder. Bu cümle, hikâyenin sürpriz finali için bir anahtar niteliğindedir. Kestaneci, Recep'i artık himayesine almıştır. Ve ikisi birlikte Recep'in doğup büyüdüğü Pamuk Osman Sokağı'nı terk ederler. 20 yıl boyunca da hiç uğramazlar memleketlerine. Fakat, gün gelir memleket özlemi ağır basar Recep'te: "Gün geldi, acayip bir özlem kavuruverdi içimizi. Hele benim aklım başımdan gitti sanki, burnumda tütmeye başladı Pamuk Osman Sokağı". İkili, "uzun boylu düşünmeden bir sabah erkenden yola çıkar". 20 yıl sonra kasabayla ilgili şu izlenimler aktarılır: "Hiçbir şey değişmemişti kasabada. Kambur, çarpık, hayvan dışkıları ve at sinekleriyle dolu yol yine aynı yoldu". "Pamuk Osman Sokağı'na iki yüz, bilemedin üç yüz adım bir şey kala" Rahim son nefesini verirken Recep'e hayatının sır perdesini aralayan bir itirafta bulunur: "Hakkını helal et... Seni döven o köpek üveyindi. Benim senin baban, benim"...

3. Rezil Dünya: Romanın kahramanı "Mıttapa" büyük babası ve "Haminne" dediği büyük annesinin yanında kalır. Çok şımarık ve yaramaz bir çocuk olan Mustafa kendisini sorgular ve iç sıkıntısını okuyucularla paylaşır: "Hiçbir şey değişmedi. Yine kurtulamadım içime çayır çimenle birlikte is is, duman duman çöken şu hüzünden. Karmaşık, kurşun moru, atmaca suratlı şu sıkıntıya hep yenik düştüm. Yalanım yok, deli filan da değilim. Bazan bunalırım, soluk alamam, gözüm kararır. Kendimi bir arabanın altına ya da denize atmak geçer aklımdan".

4. Cımbızoğlu Mahallesi: Ahmet vagon fabrikasında çalışan, "dört çocuk, altmışlık bir kayın valide, yoksulluk içinde çırpınmaktan her gün kuruyan ve bir mum gibi sessiz sessiz eriyen" karısı Seniye ile birlikte yaşam mücadelesi vermektedir. Üstelik mahallelerine Harun Bey adında son derece zengin birisi yerleşir: "On adım ötemizdeki yıkılası ev birdenbire karşımıza dikilmiş, tüm Cımbızoğlu Mahallesi'ne dünyayı zindan etmişti". Harun Bey'in her gün evinde ziyafet vermesi ailenin direncini iyice kırmıştır. Öyle ki, kayın valide bile zengin-fakir kıyası yapar olmuştur: "Biz iki yüz gram eti zor alırken kasap adamın evine et yetiştiremiyor. Bu sabah çırağın tam yarım kuzu götürdüğünü şu gözlerimle gördüm". Karısı Seniye'nin de kıskançlık damarı iyice kabarır: "Bizim bir ayda yediğimizi bir günde yiyor adam. Denizde kum onda para. Çok büyük adam Harun Bey...Şimdi de İpek Tahin Fabrikası'nın yöneticisi olmuş". Adamın mahalleye gelmesi mütevazı bir yaşam sürdüren Cımbızoğlu Mahallesi'nin "ağzının tadını tuzunu" kaçırmıştır. Ahmet Bey'in ailesi artık bu duruma dayanamaz, taşınmaya karar verir. "Gerçekte sinek öldüremeyecek kadar yufka yürekli bir kadın olan" hanımı Seniye bile artık açıktan açığa kıskançlığını

beddualarla ortaya koymaktadır: "Gözünü toprak doyursun inşallah. Başka bir şeycik demem. Adapazarı'nı yutacak domuz nerdeyse be. Ne de çok et yiyorlar, ne de çok!". Fakat, ailenin taşınmasına gerek kalmaz. Çünkü "renkli bir masal dünyası"nda yaşayan Harun Bey'in aslında bir hırsız olduğu ortaya çıkar. Polisler apar topar bir cipe atıp götürürler. Asıl adı da: Tavuk İbrahim'dir.

5.Stres: Beyaz Şiirler adlı şiir kitabında yayınlanan Stres şiirinde Baysal, içindeki anlatılmaz sıkıntıyı adeta resmeder:

Beşköprü altında, saat onda,
Anlatılmaz bir sıkıntı var içimde,
Bir kız şemsiyesi altında ağlıyor,
Eski bir resimde balkonda...
Yağmur yağıyor ip ip
Beşköprü altında, saat onda
Doktorlar bulup çıkaramadı
Parktaki kadının gözlerini içimden ,
Ölüyorum gecenin bir ucunda...
Yıldızları kusuyorum avuç avuç,
Beşköprü altında, saat onda.

B.NECATİ MERT'TE

1.Bir Buzhane Daha: "Seyfullah Ağbi", huysuz, inatçı, 60 küsur yaşında başçavuşluktan emekli birisidir. Vakıtlı vakitsiz ziyaretleriyle komşusu Feyyaz Beyleri canından bezdirmiştir. Seyfullah Ağbi, öylesine sinirlidir ki âdeta "...Parlamaya hazır. ...Tayyare benzini onun yanında mazot kalır". Komşusu Feyyaz Beyler, Seyfullah Ağbi'ye iyice acırlar. Onlara göre, Seyfullah Ağbi'nin bu öfkesi "Yalnızlığından"dır. Çünkü; Seyfullah Ağbi "ağzı var dili yok, yumuşak tabiatlı" bir hanım olan karısı "Şükriyanım"dan uzun süredir ayrı yaşamaktadır. Araya girip karı kocayı barıştırmak, yeniden evlendirmek isterler. Ancak, eski komşuları ümitsizlerdir. Komşular toplanıp, İzmit'teki kızının yanına yerleşen Şükriyanım'a giderler. Şükriyanım, bir kere "soğumuş" tur kocasından. Sözcü olarak seçilen Feyyaz Bey'e "Bu iş olmaz!.. Artık ısınmam" der. Kötü haberi alan Seyfullah Ağbi'nin can sıkıntısı bir kat daha artar.

2.Küçük Osman Çıkmazı: Bu hikâye, Faik Baysal'ın "Kırmızı Sardunya" adlı hikâyesi ile paralellik göstermektedir. Baba-oğul çatışmasının işlendiği hikâyede; "yeni, başka, kural dışı" olan Mustafa (Baysal'da Mustafa) "bir deli oğlan aranışıdır". Mert, Mustafa'nın bu denli serseri oluşunu; iki sebebe bağlar: "Ya baba varlığına sınırsız güvendi onu serseri yapan, ya da bu varlığın diz çöktüren gücüne katlanılmazlık!". "Babalarının evden seher vakti ayrıldığı bir gün, kızlar Çark'a gitmek için ağbilerinden" izin isterler. Abilerinin 2 şartı vardır: "Gidin! Gidin, ama akşam ezanına kalmayın bir, bir de babamdan önce eve gelin iki". Terslik ya babaları gelir ve ezan da okunmuştur. Baba ile oğul

arasında sert bir tartışma başlar. Babası, dayanamaz ve öyle bir "tokat şaklatır" ki "Mustafa'nın yanağı yıldız yıldız" yanar. Patlama noktasına gelen Mustafa'nın eli beline gider ve bir cayırtı kopar. Mustafa artık cinnet geçirmiş ve oracıkta babasını öldürmüştür.

3. Saksıda Papatya: Bu hikâyede işlenen iç sıkıntısının nedeni; "rutinlik"tir. Ben merkezli anlatımın kullanıldığı bu hikâyede hep aynı işleri yapmaktan duyulan iç sıkıntısı dile getirilmektedir: "İş yerinden çıkıyorsun bir başka rutin. Bıktım artık. Bulvar solunda. Yürüyorsun. Pınar'dan parça et, salam, sucuk, yağ; Tanyeri'nden kuru kahve; Karlıdağ'dan kahvaltılık... Hiç aşkla değil, hep görev duygusuyla yaptığım işler". Can sıkıntısını gidermek isteyen yazar, Sait Faik Sokağı'na dalar ve Sait Faik'in "Hişt! Hişt!" hikâyesine gönderme yapar: "Birisini arkamdan 'hişt, hişt' dedi", "yürüyorum. 'hişt, hişt'". Fantastik unsurlar da içeren hikâyede, yazarın karşısına bir "papatya" çıkar ve yazarın iç sıkıntısını fark eder: "Canın sıkın görünüyor". Papatya, elindeki Sait Faik'in kitabından arasından çıkardığı tomar tomar kağıdı yazara vererek bir öneride bulunur: "Yaz!" dedi. "İçinden geldiği gibi yaz. Sakarya'nın kendiliğinden akışı gibi yaz".

1.3. GURBET DUYGUSU/MEMLEKET SEVGİSİ

A. SAİT FAİK'TE:

1. Melahat Heykeli
2. Hikâye Peşinde
3. Rıza Milyon-er
4. Bardaklar
5. Bir Başka İstanbul

1. Melahat Heykeli: Sait Faik'in gözlerinde, bir an için, gençliğinin bir kısmını geçirdiği kasaba canlanıverir: "Kasabanın belli başlı ailelerinden birinin oğlu iyi arkadaşım. Uzun seneler ecnebi mekteplerinde okumuş, dil öğrenmiş, giyinmek, yaşamak, konuşmak öğrenmiş, şimdi kasabaya dönmüş. Kömürpazarı'ndaki dükkana kapanmıştı". Fakat ailesi, gündün güne ağırlaşan, gündün güne içine kapanıp kararır ve şişmanlayan genci harekete geçirmek için ne yapacaklarını bilemez bir hâldedir. "Uzun seneler ecnebi memleketlerinde okumuş, dil öğrenmiş, şimdi kasabaya dönmüş. Kömürpazarı'ndaki dükkana kapanmıştı. İki senenin sonunda yazıhanede şişmanlayıp uyuşup kalmak... Ne işin var senin buralarda? Garip adam! Elbisesi başka adam! Şapkası kocaman adam! Kunduraları nazik adam! Defol, çabuk git buradan, çabuk!". Dükkanlarının öyle bir yazıhanesi vardır ki: "Her camı tozlu, defterlerini sinekler kirlenmiş, kasa defterinin kenarındaki mürekkep lekesi on iki senelik, yazıhanenin üstünün kalın camını senelerin tozu buzlu cam haline getirmiş, takvim yedi buçuk ay kopmamış" durumdadır. Aile büyüklerinin vardığı karar, "Oğlanı evlendirmek"tir. Kasabanın her zengin evine bir yol bulup sokulan doktorun etkisiyle oğlan İstanbul'a gönderilir. Fakat o "Barlara, meyhanelere, lokantalara, plajlara" gider. Bir akşam barın birisinde Melahat'a rastlar. İçini ona döker. Melahat "Ben seni kurtarıyorum bu dertten" der. O da bu dertten

kurtulursa kendisiyle evleneceğine "*kastiyeminler*" eder. Bir buçuk yıl birlikte yaşarlar. Delikanlı Melahat'ı terk edip, başka bir genç kızla evlenir.

2. Rıza Milyon-er: Hikâyede kahraman, II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla milyoner olacağını hesaplayan Rıza Efendi'dir. Rıza Efendi, kendisini milyoner olma sevdasına öyle kaptırmıştır ki: "*Karagözoğlu*" olan soy adını "*Üç yüz lira*" harcayarak "*Milyoner*" olarak değiştirir. Babasıyla on altı sene önce İstanbul'a giden Rıza'ya doktor "*Uyurgezer*" teşhisinde bulunur. Trende kasabaya dönerlerken babası: "Bir şeyin yokmuş ulan! Bu haller de geçecek... Uykuda gezme hastalığı da olur muymuş? Böyle hastalık da olur muymuş?" şeklinde hem azarlar, hem de teselli eder. Yazar, Rıza Efendi tiplemesiyle gurbette olma duygusunu, memleket özlemine çok başarılı bir şekilde aktarmaktadır: "Ne demeye terliğini, hela kokan ılık sofaları bırakmıştı? Karıcağızının hala pembe yüzünü, oğlunun iki de bir şaplak indirdiği güzel ensesini, kızının kirpiğini bir özleyiş özledi. İnsan radyosunu, radyosunun bulanık yeşil gözünü; kırmızı, yeşil, sarı çizgilerle çizikli gavur şehirlerinin adı dolu aydınlık yerini de özler miymiş? Allah kahretsin! Özlermiş insan duygulu olunca... Parayı mala çevirmeli. Hemen memlekete dönmeli". Ertesi gün gazetelerde Rıza Milyon-er'in ölüm haberi yer alır.

3. Hikâye Peşinde: Kadıköy iskelesinde "*iki bavul, bir çanta, bir denk, tahtadan bir valizle iki kadın, bir erkek, dört çocuktan ibaret*" bir aileyi gözüne kestiren yazara, ailenin erkeği: "*Sen de mi Haydarpaşa'ya gidiyorsun ?* diye sorunca içinden kızır. "Ne münabeset! Haydarpaşa'da ne işim var? Ada vapuru daha gelmedi, onu bekliyorum". Fakat birden karar değiştirir: "Ama dur hele... Neden gitmeyeyim Haydarpaşa'ya? Sanki bir yerlere gidecekmişim gibi". Haydarpaşa'ya bilet alıp dönen yazara adam bu kez: "*Sen nereye gidiyorsun hemşerim ?*" diye sorunca birden "*Adapazarına!*" der. "*Adabazarlı mısın?*". " 'p'yi 'b' gibi söylemesinden bizim memleketin yabancı olduğunu anladım. Gözümün önüne Çark Suyu, Erenler Tepesi, Beşiköprü'deki Hacı Bey'in köşkü, amcamın balkonunda çingene bacak elmaları kabaran evi geldi". Adam: "*Biz de, dedi Adabazarı'na ineceğiz . 11.50'de varırız Ada'ya. Oradan ver elini Düzce*" der.

4. Bardaklar: Hikâye bir birahane de geçmektedir. Sait Faik'in yanında "*Orhan Veli'nin çok sevdiği salatayı çatallamakta olan*" Sabahattin Kudret vardır. Yazar, her bardakta farklı bir dünyaya dalmaktadır. Dördüncü bardakta memleketini hatırlar: "Dördüncü bardakta tuhaf bir şeyi hatırladım. Vaktiyle bizim memlekette, bir mesire mahallinde bir kır kahvecisi görmüştüm... Sair günler kasabanın çarşısında onu gayet sanatkarane yapılmış tespihler satarken görürdüm. O su kenarında harikulade tatlı ve insanı hasta edici akşamlar olur". Onun kahvesine gitmek için "yol kenarından gelinir, sonra bir küçük hendek atlanır, bir çamurlu on adım patika geçilirdi. Bir gün kahvecinin aklına buraya bir köprü kurmak geldi". Köprü "anlatılamayacak kadar güzel"dir. "Birtakım ince söğüt, kavak dalları ve ceviz yapraklarıyla süslü" olan köprü, yazara göre "insan üzerinden değil geçmeye, elini sürmeye cesaret edemezdi".

5. Bir Başka İstanbul: Hikâye 1932'de Paris'te kaleme alınmıştır.

Memleket hasretiyle dolu olan yazar Sakarya'dan bir Izmit kasabası olarak söz etmektedir: "Paris'in ortasında bir Izmit kasabasına aktığım yol, belki deniz, dağ, şimendifer, araba, at, vapur yolu kadar zamanlarımı harcamayacak".

A. FAİK BAYSAL'DA

1. Doktor: Baysal, Memleket özlemini nostalji duygusuyla birleştirerek *Ayin Ucunda* adlı şiir kitabında yer alan *Doktor* şiirinde çok lirik bir şekilde ele almıştır:

...

Ne yapacaksın alıp da kanımı?

Üşüyorum, üşüyorum,

Bulutlar sarmış her yanıma,

Şu tren sesleri yok mu, şu tren sesleri,

Ağlatır beni bazı bazı...

Koza Fabrikası paydos etmiş,

Koza Fabrikası'nın bacası üstünde

Kuşlar kırmızı kırmızı,

Kalbim mürekkep damlamış gibi mosmor,

Bir kuyunun dibinde,

Kara kalem bir resim gibi,

Sallanan kavak ağaçları arasında

Şimdi Adapazarı'nı göreceksin Doktor.

Bak Doktor, iyi bak,

İstasyon Caddesi'nde

Dolaşıyorum aylak aylak...

...

Doktor Doktor,

Hanaltı'nda ışıklar yandı,

Tozlu Camii'nde Ezan okunuyor,

Tozlu Camii'nin minaresi iki,

Biri yağmurlar içinde,

Biri de benim içimde Doktor,

Toprak birden ölmüş, apak oluvermiş,

Sakarya'nın sapsarı dünyasından

Gözlerime yıldızlar doluvermiş...

2.Düş: Baysal, *Beyaz Şiirler* adlı şiir kitabında yer alan *Düş* adlı şiirinde bir an için kendisini memleketinde ve evinde zanneder: hatırlar:

Memlekette , evimdeymişim,
Aylardan Haziranı seçmişim,
Tarlaya varıp otu biçmişim,
Yakmışım çubuğu Fadime'm,
Karşına geçmişim.
Erkeğin şanıdır, kafayı çekmişim
İçmişim, içmişim, içmişim...

3.Sakaryalı Müberra: Şair, *Aydın Ucunda* adlı şiir kitabında geçen Sakaryalı Müberra şiirinde eski bir aşk hikâyesiyle Sakarya'nın (ve çevresinin) doğal güzelliklerini hatırlar:

Su vurdu gözüme gönlüme akçıl karanfillerden,
Çay renginde bir avuç Adapazarı öğlesinde,
Ayağında blucin, elinde sigara...
Annem değil beni depremler salladı beşiğimde,
Çılgılık çılgılığa ağlamasını bilir benim kadınlarım,
N'olur anla beni biraz Müberra.

...

Ben şimdi masmavi Sapanca'yım elmalarda sepetler dolusu,
Arifiye'ye giden kara trenlerde iki gözüm iki çeşme,
Sıcaklığını ben anlatabilirim yalnız mısra mısra...

...

4.Unutamıyorum: Hikâyenin kahramanı, "Kırk yıl sonra her şeyi yeniden görmek, yeniden yaşamak için yaptığı" yolculukta treni Sapanca'da durur. Ve geçmişe duyduğu özlem dilinde ifade buluverir: "Gökyüzüne değdiğini sandığım Koza Fabrikası'nın bacasını, ...zorla kan aldırıldığı(m) Tozlu Hamamı'nı... selvilerin tepesinde gaza bulanmış bakır bir tepsi gibi tutuşan, nereye yuvarlandığını ve neden yandığını bilmediğim güneşi de yerinde bulamadım". Ve hikâyenin kahramanı, yeni bir hayal kırıklığına uğramamak için "Sarduvan"a gitmekten de vazgeçer.

5.Zümrüt Schmidt: Hikâyenin kahramanı (ve yazarı) bir yolculuk esnasında Adapazarı'nı ve doğup büyüdüğü Pamuk Osman Sokağı'nı hatırlar: "Bir ağustos öylesiydi hala Adapazarı'nda. Küçük Osman Sokağı kara dut kokuyordu. Güller, sardunyalar, menekşeler, aslanağızları, sümbüller. Bahçeler dolusu masmavi bir gök. Babaannem geldi bir tabak kaçamakla elinde. Yüzü gözü lâvanta çiçeği kokuyordu buram buram. Doya doya dolaştım köşe bucağı".

A.KERİM KORCAN'DA

İki Şey: Korcan, 15 Mayıs 1982 Adapazarı, Sait Faik'i anma toplantısında yaptığı konuşma esnasında Sakarya sevgisini *İki Şey* adlı şiiriyle dile getirir:

İki Şey

Evet evet iki şeyin
İçimde dipdiri durduğunu görürdüm.
Bunlardan biri siyasal inançlarım
Biri de
Doğduğum yerlere duyduğum hasret,
Sevgi ve saygıdır.

...

Ben doğduğum yerlerden söz açınca
İnanın kolay kolay susmasını bilmezdim,
Garip bir meraklı bu, kendimi tutamazdım.
Orada yazlar değil,
Kışlar bile bir başka olurdu hey.
Lâpa lâpa yağıyordu kar,
Bembeyaz, yumuşacık Adapazarı karı.
Ve üstümde en az anam kadar
Hakkı olan mahzun, kederli memleketim.

...

En içten sesimle derim:
Burası Adapazarı, burası Adapazarı!
Hiç durmasınlar gözlerimin bağıni!
İşte böyle dile getirmişim
Doğduğum yerlere sevgimi, hasretimi?
Burası bir yurt parçasıdır,
Bu konuda benden farklı mı düşünür
Erzurum'lu
Van'lı, Ankara'lı, Konya'lı, Adana'lı?
Hiç sanmam,
Onların da yanıyordur yürekleri,

Doğdukları yerler akıllarına takılınca?

1.4. DOĞAL AFETLER

1.4.1. Deprem

A.SAİT FAİK'TE:

Havada Bulut-II. Mektup: Depremler, Sait Faik'in hikâyelerinde bir belgesel canlılığıyla tasvir edilir. Yazar, halkın çaresizliğini ironik bir tarzda yansıtır: "Şimdi memleketimdeyim. Memleketim yeni zelzele görmüş bir memleket. Her taraf toz, toprak, moloz, çadır, sefalet içinde. Zenginler evlerini tamir ettirmiş, içine girmişler bile. Havalarda daha iyi gidiyor. Evini yaptıramayanlar yağmur başladığı zaman çadırlarına girip çıkabilmek için çamurda yüzebilen bir kayak keyfini düşünüyorlarmış."²⁶

B.NECATİ MERT'TE:

1.Herkesin Bir Bildiği: Bu hikâye "Ben merkezli" bir hikâyedir. Yazar, anlatıcı ve hikâyenin kahramanı eşittir. Kahraman, bir öğretmendir. Öğretmen, Necip ile ikinci defa karşılaşır. Necip oturduğu binayı kastederek "Güçlendirdiniz mi?" diye sorar. Öğretmen bunun üzerine güçlendirme ile ilgili teknik bilgiler verir: "...Bütün duvar boşluğunu demir kafes içine al. İki taraftan kalıpla. Ver içine betonu. Sıkı olsun diye de vibratör. Güçlendirme, bu. Yani perde duvar". Öğretmen, oturduğu evin "Zemin etüdünü yaptırdığını, onarım projesini çizdirdiğini; Bayındırlık'tan ve Belediye'den gerekli izinleri" aldığını söyler. Necip ise "Sapanca'da iki arkadaş yer aldıklarını, dubleks yaptıracaklarını" söyler.

2.Bir Buzhane Daha: Bu hikâyedeki Seyfullah Abi tiplemesi; geçimsiz, huysuz, inatçı birisidir. Seyfullah Abi, Komşusu Feyyaz Beyleri vakitli vakitsiz ziyaretleriyle ve uzun sohbetleriyle bıktırmıştır. Öyle ki, karısı Şükriyanım bile dayanamamış ve Seyfullah Abi'den ayrılmıştır. Hikâyede deprem sonrası şehir merkezi şöyle tasvir edilir: "Gerçi apartmanlar hasarsızdı... Ama şehir! Sular akmaz. Kanalizasyon felç. Telefonlar keza. Yağmur yağsa her yer bataklık, çökek; yağmasa toz, toz, toz. İnsanlar öfkeli". Bir de çıkan şayia halkı iyice tedirgin etmiştir: "Şehir Karaman'a kaydırılacak". Deprem Seyfullah Abi'nin yemek alışkanlığını da değiştirmiştir: "Musakka, patates, menemen. Tabii çorba, salata. Izgara olarak da tavuk. Sürekli bunları yapar ve yer...Depremden sonra bunlara da üşenir oldu. Hele öğleleri iyice aksattı".

1.4.2. Sel:

SAİT FAİK'TE:

1.Su Basması: Yazar, bu hikâyesinde Sakarya Nehri'nin taşması ve halkın bu sel taşkınlarına karşı yaptığı mücadeleyi, şiirsel bir dille tasvir etmiştir. Yer yer kişileştirmeler, yer yer tezatlar kullanan yazar, Sakarya Nehri ile arasında psikolojik bir bağ kurmuştur. Yazarın bu hikâyesindeki ilk cümlesi: "Sakarya nehri bilmem her geçtiği yerde böyle deli mi?" dir. Fakat nehir köylüler tarafından benimsenmiştir: "...Hırçınlığına, haşarlığına karşı gene de kendisine tapan köylüler vardır", "Bizim burda Sakarya'ya Sakari derler". Yazar, Sakarya nehri

ile ilgili sıkça kişileştirmelere başvurmuştur: "Çekingen, ürkek, sinsidir gavur", "Deli Sakari", "Hayin Sakari", "zalimdir, alçaktır ama sessizdir", "Sanki canlı bir mahluktur. Hırsızdır. Bir ipucu bile bırakmayan katildir...". Yazar, kişileştirmenin yanında çok canlı tezatlarla da baş vurmuştur: "Yazın, ortasında kum adaları biriken yer yer cılız, durgun gözüken Sakarya sonbaharla beraber tabii halini alır. Artık suyuna atılmış bir değneği yüz defa döndürecek hızlı hızlı gözden kaybettiren suya korkmadan, çekinmeden bakamaz oluruz".

2.Deliçay: Sait Faik'in bu şiirinde de "Deliçay" ile kastettiği Sakarya nehridir. Bu şiirde; Sakarya'nın taşması sonucunda azgın suların çevredeki halka verdiği zararlar ve Sakarya'ya kıyı yerleşen halkın acıları şiirsel bir hikâye tarzında anlatılmaktadır:

Çınarlarına kargaların üşüştüğü memleket

Sütlü mısırların kebab edildiği

Kebab mısır kokusu küllü ateş

Yarı olmuş mısır koçanlarının mor

[püskülünde akşam.

Tarlanın kenarında yer yer karpuz

[çekirdekleri.

...

Boşnakça konuşan

Büyük mum bacaklı,

Sakarya suyu yüzlü,

Elleri inek ve buzağı kokan sarışın

[kadınlar

Çınarlarına kargaların üşüştüğü memleket

Gündelikçilerin efendilerine

Bedava gördükleri hizmetine kızmış gibi

Tarlaları basan "Deli çay"

Çınarlarına kargaların üşüştüğü

[memleket.

...

Uzakta

Erenler tepesinde evliyalar;

Deniz kıyılarından getirilmiş

İki çifte bir sandalda kaymakam bey,

İçinde sandallarla gezilen şehrin
[minarelerinde
Deniz görmemişler deniz seyredeler.

1. 5. SAKARYA'NIN DOĞAL GÜZELLİKLERİ

A. SAİT FAİK'TE:

1.Orman ve Ev

2.Sakarya Balıkçısı

3.Kumpanya

4.Karapürçek

5.Üçüncü Mevki

1. Orman ve Ev: Bu hikâyede yazar Haleplizadelerin ormanı ile çocukluğunu geçirdiğini evlerini anlatmaktadır. Yazar, bu ormanın sınırlarını şu şekilde çizmektedir: "Dokurcun Suyu'nun buz gibi sularından aldığı kuvvetle büyüyen levent kavaklardan başlar", "Tam bin dört yüz metreye çıkan bir dağın tepesindeki kırmızı derili kayalara varıncaya kadar bu orman bir denizdi. Bir Marmara denizinden daha zengin, daha kesif, fakat daha yeni keşfedilmiştir". Yazar, Dokurcun köyüne gelen herkesin bu orman hakkında deniz benzetmesi yaptığını belirtmektedir.

Yazar, evi tasvir ederken bütün hünerini ortaya koymaktadır: "...Ardıye damlarının ötesinde beyaz bir konak görürsünüz. Üslupsuz, biçimsiz bir binadır. Yalnız beyazlığı bir mana ifade eder. Kafesli pencerelerinden ötesini insan tahayyül bile edemez. Halbuki bütün kasaba evleri gibi bir sofa, beş oda, bir mutfak, bir hamam, bir de iki dönümlük yemiş bahçesi...bir balkondan ibarettir". Sürpriz yapmayı seven yazar, şöyle devam etmektedir: "Fakat ben ev deyince kasabada dört beş tane zengin evini kastediyorum. Zaten öte tarafına ev demiyorlar, kulübe diyorlar", "İşte on dokuz ayak merdivenler..." yazarın en ince ayrıntıyı bile belirlediğini ve hatırladığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Sait Faik, İstanbul'u hatırlayarak: "...Ve siz İstanbullu iseniz, bu yıldızlı çubukların altında birer Süleymaniye kubbesi görmek için muhayyilenize müracaat edebilirsiniz" demektedir.

2. Sakarya Balıkçısı: Sait Faik, bu hikâyesinde sık sık Sakarya ile İstanbul'u karşılaştırmaktadır: "Sana bu akşam yedireceğim kılıçlıklı balığın İstanbul'da olsan, lokmasını yemezsin", "Mahalleler misk gibi balık kokar. İnsan biraz İstanbul'u görmüş olursa Anadolu'nun bu buzağı ve tezek kokan yerlerinde, bir Kumkapı meyhanesinden çıkmış gibi mesut, yarı sersem dolaşabilir". Karapürçek'e yerleşmiş bir göçmen olan Muharrem kendisine bir kulübe yapmış, Sakarya Nehri'nin üzerine de üç metrelik bir köprü kurmuştur. Yazar bu köprüyü "bir asma köprü taklidi" olarak nitelendirir. Sait Faik, Sakarya'yı öylesine benimsemiş, öylesine içine sindirmiştir ki: " Sakarya balıklarının etinin

lezzetinden ziyade, isimleri hoşuma giderdi" demekten kendisini alıkoyamaz. Yazar, Soğan Pazarı'nda her çarşamba günü bir pazar kurulduğunu ve bu pazarda her türden balık bulunduğunu ifade eder.

3. Kumpanya: Bir zamanlar Kocaeli'nin kazası olan Sakarya, hikâyenin kahramanı tarafından şöyle tasvir edilmektedir: "Adapazarı memleketin en büyük kazalarından birisidir. Nüfusu birçok vilayetlerden üstündür. Ahalisi uyanıktır. Yazın bilhassa gece hayatı ilerlemiştir. Zengini çoktur. Şu harp sıralarında her şey para ettiği için küçük arazi sahipleri, her türlü esnaf nispi bir refah içindedir".

4. Karapürçek: Sait Faik için Karapürçek "cennetten bir nümune"dir: "Karapürçek, Sakarya kenarındadır. Kasabaya yayan bir kırk dakika sürer. Sakarya'nın bir kıyısında Karapürçek, kocaman ceviz ağaçlarıyla, sonra su kıyısının levent kavaklarıyla cennetten bir nümunedir... Karapürçek, suyun kenarında dizi dizi dizilmiş 160 haneli bir köydür. Evleri çok seyrek. Hemen hemen hepsi değilse bile çoğu nehrin kıyısındadır. Nehirse burada göl kadar yayılmış bir haldedir". Yazar, Karapürçek'teki eski ve yeni köprüyü şöyle karşılaştırmaktadır: "Üç gözlü eski köprü yıkılmıştır. Elbiselerini başına takıp Karapürçek köyünün evleri istikametinde neresinden geçersen geç, ancak su beline kadar gelebilir. Yalnız bacakların kuvvetli olmak şartıyla... Şimdi yeni ve beton köprü yapılmıştır. Sakarya (nehri) eskisi gibi her iki senede bir...köprü yıkamıyor". Sait Faik, en küçük bir ayrıntıyı bile gözden kaçırmamak için şu soruyu sorar kendi kendisine: "Karapürçek'in nehrin öte yakasında olduğunu bilmem söylemiş miydim? Söylemedimse, işte şuracıkta söylemek lüzumunu hissediyorum". Doğaya karşı son derece duyarlı olan yazar: "Bir tarafta, bir altı saatli mesafede Kerem Ali Dağları 1400-1700 metre yüksekliğinde dinlenedurur... Kerem Ali Dağları'nın selleri meşhurdur. Bu sel yataklarının kenarına da Çerkez köyleri birikmiştir".

5. Üçüncü Mevki: Bu hikâyedeki olay Ankara'ya giden bir trende geçer. Vagona toplam altı kişi vardır. Yazar, Sapanca Gölü'nü fantastik bir şekilde tasvir eder: "Sapanca Gölü, bu adamın gözlerinin içinde pürüzsüz, bir damla ışık ve cam gibi parıltıdır". Trende Geyve istasyonundan bir köylü biner. Yazar, köylüyle çok çabuk kaynaşır. Sait Faik, Geyve'yi tasvir ederken yine kişileştirmeye baş vurur: "Geyve boğazının kayalıkları dibinde birer eşkıya, bazen birer kahraman, hayaletler, insanlar, silahlar ve bombalar, bir çete gizlidir. Bu kayalarda vahşi keçilere, yaban kedilerine tesadüf etmezsek hayret etmelidir". Yazara göre, Geyve istasyonu "Toz, bulut ve akşam pembeliği içinde bir sarı Çin şehri gibi"dir.

B. FAİK BAYSAL'DA

1. Sarduvan: Baysal, 1994 yılında Orhan Kemal Roman Ödülü'nü alan bu romanında; bu gün resmi adı "Serdivan" olan ilçeyi (romanın konusunun geçtiği dönemde köy) mekan olarak seçmiştir. Yazar, romanın "Sunu" kısmında "Adapazarlı olarak romanıma o yörenin adını koymak, onu edebiyat tarihine mâl etmekten her zaman övünç duydum" der. Romanın 1. bölümünde Serdivan

ile ilgili şu bilgilere yer verilmiştir: "Aranızda Serdivan köyünü bilen var mı bilmem?.. Büyücek, kırk elli evlik bir köy. Taflan yeşili tepelerin arasında yitip giden eski bir Rum kasabası..." Fakat, yazarın asıl anlatmak istedikleri bunlar değildir: "Önemli olan sadece adı kalan bu köyün kendisi, toprağı, insanları". Baysal, Serdivanlı kadınlara ayrı bir önem verir: "Kadınlar olmasa yalnız Sarduvan değil, dünya bile hiç çekilmez, ekme böylesine tatlı ve türküler bu denli yanık olmazdı... Zeytin karası buğulu gözleriyle insanın yüreğini hoplastan Sarduvanlı bir kadının sesi de çok güzeldi".

1.İp Koptu: Bir gazeteci olan hikâyenin kahramanı (aynı zamanda yazarı) çalıştığı gazete Sakarya'ya gönderir. Kahramanımızın görevi; "Özellikle Adapazarı'nın çok az bilinen kültür birikimini" incelemektir. Gazeteci, bunun için yörenin kalbur üstü insanlarıyla söyleşiler yapmak istemektedir. Hikâyenin kahramanının gözüyle "Karasu" şöyle tasvir edilmektedir: "Karasu, Adapazarı'ndan elli altmış kilometre uzaktaydı. Oraya giden bir belediye görevlisinin arabasına atladım. Yol çok güzeldi. Bir yeşillikler cenneti içinden geçiyordu sık sık. Yarı yolda bulunan ve bir yamacı süsleyen Çerkez evlerine bayıldım. Bir zamanlar dünyanın en güzel kadınları oturuyormuş bu köşk yavrularında. Sultanlar beğendikleri kızları burdan alıp götürüyorlarmış haremlerine... Ballı Kaya'yı görünce çok şaşırdım. Seki sarmaşıkları bile bala bulanmıştı". Kahramanımız, "İkindi ezanı okunurken" Karasu'ya varır ve doğru "Kadir'in Yeri"ne gider. Yazarın buradaki izlenimleri de ilgi çekicidir: "Lokantanın açık bölümüne oturdum. Sakarya kırmızı kırmızı akıyordu altımdan... Tüm çevre gibi hava da yemyeşildi. Dünya bambaşkaydı burada".

C. NECATİ MERT'TE:

1.Çamdağı'nın Keşfi: Bu hikâyede şımarık, kaprisli bir kız olan Perihan'a İstanbul'da iktisat öğrenimi gören Oktay adlı bir genç talip olur. Ve iki genç "Çamdağı üzerinden denize kestirme inmek" için anlaşır. Yol "Asfalt değil. Fakat bir fermuar kadar düz ve temiz"dir. Bir ara "Yaylalı Dağ Keremalî'yle aynı hizada" görülür.

2.Çiğdem: Bu hikâyede Çiğdem Yaylası'na yapılan ziyaret konu edilir: "E-5 karayolu Hendek'e varmadan, Ormanköy'de güneydoğuya doğru geniş olmayan bir açıyla çatal verir... Öğrendik yerini: Keremalî üstünde sıra sıra yaylalar, dorukta da Çiğdem varmış...". Yazar, Çiğdem'in güzelliklerini; fotoğraf sanatçısı ağabeysinin "fotoğrafın renkli diliyle" anlatmasıyla fark eder. "Sabah kör karanlıkta Adapazarı'ndan çıkarlar" ve "sinema hızıyla" yolları tüketirler. Yazar, "doğada da mantık olduğunu, doğanın da sanatın yerine geçebileceğini ilk kez Çiğdem'de" görür. Yazarın, güneşin doğuşu ile ilgili benzetmesi son derece ilgi çekicidir: "Doğan güneş değil de Homeros'un gül tenli şafağı idi sanki". Mert, bir fotoğraf sanatçısı ustalığıyla şu tespiti yapar: "Kuraldır, öğle üzeri fotoğraf çekilmez. Ama karayı bile doğal filtrelerle renkleyen Çiğdem'deyse, güneş tam tepenizde de olsa çekilir". Yazar ve Aynur Çiğdem'e "Vakitsiz çıkmışlar"dır. Çıktıkları yayla da Çiğdem değil başka bir yayladır.

1.6. EFSANELER/MASALLAR

A. SAİT FAİK'TE:

Birtakım İnsanlar: "Bu köprüye Beş Köprü derlerdi. Beş tane büyük gözü vardı. Bir gözünden küçük çay akardı. Öteki gözler ise boştu. Eskiden Sakarya bu köprünün altından akarmış. Sonra yolunu değiştirmiş. Beş Köprü Justinyanus zamanından kalma bir köprüdür... Köprünün üzerinde evvelce güzel bir kitabe varmış. Bu gün yok: 'Barbar kabileleri gibi azgın cereyanı şu kemerlerle kesilen ey Sakarya! Sen de şimdi mütehakkim bir eserin esiri olarak akıyorsun. Evvelce gemleri azıya almış, zaptolunmaz bir mahluk iken, şimdi aşınmaz bir taşın sikleti altında yatıyorsun'. Halk arasında bu köprünün altından Sakarya'nın geçmemesi hakkında şu rivayetler çalkalanır durur: "Köprünün banisi, köprü yapıldıktan sonra her geçen yolcudan bir bağ almış. Bir gün bir ihtiyar da gelmiş, parası olmadığından bahisle geçmek istemiş. Köprü muhafızları para vermeyen yahut vermek istemeyen bu ihtiyarı geçirmemişler. O zaman ihtiyar, bastonu ile suya işaret etmiş demiş ki: "Ey su! Yolunu değiştir. Su yolunu değiştirmiş".

B. FAİK BAYSAL'DA

Kız Kuyusu: Bu hikâyede "Poyracıklı Irgat Gazap'ın Kızı Haziran'ın" hazin hikâyesinin anlatıldığı "Kız Kuyusu" adlı masal; "Çalı sakallı, gevşek burunlu, yüzü yassı kadayıf gibi delik delik" bir adam olan Zuhurat Baba tarafından dile getirilmektedir: "Bütün masallardaki kızlar güzeldir. Haziran da güzel bir kızmış. Köyün ağalarından birinin oğluna gönlünü yakmış. Ama ırgat kızı diye yüz vermemiş ağa oğlu. Rahat durmamış kız ama, nerede gördüyse oğlanı yalvarıp yakarmış. Ağaoğlu başını dönmemiş bile. Bir gün ayaklarına kapanmış, çiğnemiş geçmiş kızı. Bakmış olmayacak, ata atlamış ağaoğlu gitmiş Poyracık'tan. Haziran da peşinden yollara düşmüş. Sakarya boyuna ulaşmış. Orada bir delikanlı görmüş. Yalvarmış ona, ağaoğlunun peşinden koşturmuş. Bulmuş delikanlı ağaoğlunu, ama döndürememiş yolundan. Yapayalnız kalmış Haziran da. Üç gün üç gece ağlamış Sakarya boyunda. Sonra kendini Erenler Kuyusu'na atmış. Ondan "Kız Kuyusu" demişler o kuyuya".

1.7. SOSYAL MESELELER

1.7.1. Zoraki Evlilik

HATİCE BİLEN (BUĞRA)

1. Oyuncak: Hatice Bilen, toplumsal bir sorun olan evlilikte aile baskısını kadın cephesinden yansıtmıştır bu hikâyesinde: "Bir hafta sonra, karısı ve oğluyla birlikte, gene geldi. Böylece, Sühandan ile Nedim görüşmüş oldular, ama ne düşündüklerini soran olmadı. Zaten erkeklik gösterisine girişen iki babanın kimseyi dinlemeye niyeti yoktu". Yazar, Sühandan'ın bu emrivakiye sessiz kalışını da inceden inceye eleştirir: "Hazırlıklar kısa sürede tamamlandı. Giyeceği elbiseden kullanacağı eşyaya kadar her şey başkalarının zevkine, isteğine göre seçildi ve Sühandan iyi evlât sayılabilmenin gereği, itirazsız, uysal ve mütevekkil, ağzını açıp da tek söz etmedi".

2. Selvi: Hikâyenin kahramanı Selvi'nin babası son derece sert ve katı birisidir. Öyle ki, "Öyle bayramdı seyrandı diye aylıklık edilmesi"nden bile hoşlanmaz ve tehditler savurur: "Evden ayrılanın kemiklerini kırarım alimallah!". Selvi, annesinin bütün uyarılarına rağmen babasının evden ayrılışını fırsat bilip değirmenin avlusunda yapılan "Bayram eğlencesi"ne koşar. Fakat babası onun için "Kendisi yokken bile ağırlığını bir taş gibi" hissettirir. Selvi, "Salıncakla yeni bir hızla boşluğa atılırken" birisi babasının geldiğini haber verir. Babasının, bütün asabiyeti üzerindedir: "Geberteceğim seni...yabanın orospusu". Selvi, babasının geldiğini görünce kaçarak ormana saklanır. Fakat, ormanda kendisini daha önceden isteyip duran "Refik" ve iki arkadaşını karşısında bulur. Yapacağı çok fazla bir şeyi yoktur. Çaresiz, "Birlikte karşı köye, Refik'in bir yakınının evine" giderler. Oradan da "Ev sahibinin hazırladığı bir ata binerek Adapazarı'na doğru" yola çıkarlar. Fakat, üç gün sonra "Saklandıkları evde yakalanarak mahkemeye" çıkarılırlar. Selvi, mahkemede babasını tanımadığını söyler. Adı çıkan Selvi zoraki Refik ile evlenir.

1.7.2. Süt Kardeşliği

HATİCE BİLEN (BUĞRA)

Oyuncak: Bilen, bu hikâyesinde Süt Kardeşliği anlayışına ve bunun toplum tarafından nasıl istismar edildiğine parmak basmaktadır: "İşte avludaki kalabalık da kına gecesi için toplanmıştı...Annesi, bu sırada, birkaç kadınla birlikte içerde oturuyordu. Konukları arasında, kızının ebesi de vardı...Yaşlı kadın... 'Vah başıma gelen!' diye bağırdı...Ebe nine inledi: 'Ooof..of! Sühandan'ı emzirmişti o!..Söylemesem günahı benim olurdu!'. Bu gerçeğin ortaya çıkmasının yıkıcı etkileri Sühandan'ın cephesinden okuyucuya yansıtılır: "Çevresini saran kalabalık birden dağılmış, karanlık göğün altında yapayalnız kalmıştı Sühandan. Taş kesilmişti sanki; kıpırdayamıyordu. Süt kardeşiyle evlenmenin eşiğinden dönmek kanını dondurmuştu". Bilinçsiz çevre genç kızın acısını paylaşmak bir kenara, bu acıyı tazelemekte ve artırmaktadır: "Günlerce süren bu suskunluk, odasını ziyaret yerine çevirmişti. Her gün, duymadıkları bir üzüntünün yapay tavrını takınmış kadınlar, akın akın gelerek, işlemediği bir suçun utancını tazeleyip acısını çoğaltıyorlardı".

1.7.3. Dayak (Otoriter Baba Tiplemesi)

A-KERİM KORCAN'da

Alaca: Korcan, Kurtuluş Savaşı yıllarını, Yunan işgalini hatırladığı hikâyesine "Köye gidişimizi, Yunandan kaçışımızı, şöyle açık-seçik hatırlamam, hatırlayamam" cümlesiyle başlar. Yazarın babası "Adapazarı köprüsü yıkılınca karşıya geçememiş, Yunanlılara" esir düşmüştür. Babası, öylesine zor günler geçirir ki bir ara "Arifiye İstasyonu'ndan taa İzmit'e kadar lokomotif olmadığı için vagon iteklemek" zorunda bile kalır. Fakat, köyelerine dönüşlerinden sonra babası hayatı zehir edecektir: "O gelince bir ölü sessizliğine bürünürdüm evimiz. Ben babamdan korkardım, tuhaf bir adamdı o, hemen de hiç gülmezdi. Yalnız ben miydim babamdan korkan, ağabeylerim ve ablam da nedense ondan çekinirlerdi... Neden gülmüyor, neşelenmiyor, birbirimizi sevmiyorduk? Bu

doğrudan doğruya babamın katılığı, suçu muydu, yoksa zamanların... alaca olmasından mı?". Katı baba, hikâyenin anlatıcısı ve kahramanı olan yazara dokunmasa da ara sıra ağabeylerini dövmetedir: "Bana pek dokunmuyordu ama, ara sıra ağabeylerimi dövüyordu babam, ben işte o zaman çok kızıyor, zaten uzağında durduğum bu adamdan büsbütün soğuyordum". Bütün bu olanlar karşısında, annesi "sessiz sessiz bir köşeye çekilip" ağlamaktadır.

B-FAİK BAYSAL'da

İlgaz Teyze Öldü: Ben merkezli bir hikâye olan *İlgaz Teyze Öldü*'de anlatıcı (ve kahraman) babası tarafından sıkça hırpalanmaktadır. Fakat, mahallede bir masal kahramanı olan İlgaz Teyze onu hem dayaktan, hem de küfürden kurtarır: "Gece yaralarına kadar yine içti, sonra mutfaktaki sedire uzanıp sızdı. Onu hiç bu durumda görmemiştim. İlgaz Teyze iyiliğiyle babamı da çarpmıştı... Babam bambaşka bir insan oluverdi. Beni bir daha hiç hırpalamadı. İlgaz Teyze beni de dayaktan ve küfürden kurtarmıştı". Fakat, komşu çocuğu Salim'e bisiklet alınınca kahramanımız da babasına "bisiklet" diye tutturur. "N'olur baba, n'olur?", "Anlamıyor musun oğlum, param yok dedim sana". Fakat, sert bir mizacı olan baba oğlunun bu ısrarlarına daha fazla dayanamaz: "Hele beni kolumdan tutup dışarı etmesini hiç unutmadım". Dışarı atılması küçük çocuğun psikolojisinde derin izler bırakır: "Korktum, o gece başladım karanlıktan korkmaya işte. Ağladım, kapıyı yumrukladım...Yarasalar sinek avlıyordu başımın üstünde. Ara sıra köpekler havlıyordu uzaktan uzağa". Küçük çocuğun babasına olan nefreti gitgide artmaktadır: "Babam sarhoşun, acımasızın biriydi. Beni değil, rakıyı seviyordu". Bir gün dayanamaz ve "koca bir taş atar poposuna". Bununla da yetinmez, "bir ağız dolusu küfreder anasına, babasına".

C-HATİCE BİLEN(BUĞRA)'de:

1.Oyuncak: Genç ve alımlı bir kız olan Sühandan'ı eski kiracıları istemeye gelir. Müstakbel kayın peder kızı görür görmez beğenir. Ve "bu iş oldu" rahatlığına girer. Fakat, karşısındakileri "hesaba katmayan" bu tutum kızın annesini kızdırır. Kocasını kışkırtmak için "bakalım gençler ister mi" deyiverir. Adamın tadı kaçır ama cevabı yapıştırır: "Belki siz kızıınıza söz geçiremezsiniz ama, benim oğlum sözümden dışarı çıkmaz!". "Sühandan'ın babası, gururu incinmiş bir öfkeyle, 'bana karşı çıkacak kızın alnını karışlarım!' diyerek yerinden doğruldu". Karşısındakinin zaafını iyi belirleyen kiracı müstakbel dünürünün "otoriter bir baba" olduğunu kanıtlaması için üstüne gidecektir artık. Öyle ki, bir hafta sonra gençler birbirini görürler, ama kimse onlara ne düşündüklerini bile sormaz.

2. Mahkum: Bilen, bu hikâyesinde Adapazarı'ndan bir "taşra kenti" olarak söz etmektedir. Necmiye Hanım, sekiz yıldır öğretmenlik yapan, evli ve Özge adında beş yaşında bir kızı olan sakat birisidir. Kocasını ise lise ikiden terk, düzenli bir işi olmayan, okumamış ama ağız iyi laf yapan bir tiptir. Çevresindekilere meydan okumak için evlenen bu çifti "ekonomik sıkıntılar, ruhsal anlaşmazlıklar ve eğitim farkının doğurduğu sancılar" beklemektedir. "Necmiye, durmadan; taksitle ev eşyaları alarak kocasının hiçliğini yüzüne

vuruyor; çalışmaktan hoşlanmayan adam da, karısının bu sözsüz hareketlerine, onu döverek karşılık veriyordu". "Önceleri, yediği dayakların izini kimse görmesin diye, boyuna mazeret izni alan Necmiye" sonraları bundan vazgeçer. Öyle ki "artık, yüzü gözü morarmış bir halde" okula gelir. Ev artık Necmiye için bir "hapishane"den farksızdır. Özge ise, "annesini döven bu adamdan ödü kopmaktadır". Kocas, karısı evde olmadığı zamanlarda kızına "anneni mi seviyorsun, beni mi?" diye sıkıştırılmaktadır. Bir keresinde bu sorusuna cevap alamayan baba kızını "bir tokatta" yere sermiş, ağlamadığı için deliren baba "çabuk topla bohçanı da çık evimden!" diye haykırarak kızını sokağa atıverir. Özgecik, arkasında bıraktığı annesine baka baka ağlar ve "lütfen, sen de gel anneciğim, lütfen!" diye yalvarır.

3. Selvi: Hikâyenin kahramanı Selvi'nin babası son derece sert ve katı birisidir. Öyle ki, "öyle bayramdı seyrandı diye aylıklık edilmesi"nden bile hoşlanmaz ve tehditler savurur: "Evden ayrılanın kemiklerini kırarım alimallah!". Selvi, annesinin bütün uyarılarına rağmen babasının evden ayrılışını fırsat bilip değirmenin avlusunda yapılan "bayram eğlencesi"ne koşar. Fakat babası onun için "kendisi yokken bile ağırlığını bir taş gibi" hissettirir. Selvi, "salıncakla yeni bir hızla boşluğa atılırken" birisi babasının geldiğini haber verir. Babasının, bütün asabiyeti üzerindedir: "Geberteceğim seni...yabanın orospusu". Selvi, babasının geldiğini görünce kaçarak ormana saklanır. Fakat, ormanda kendisini daha önceden isteyip duran "Refik" ve iki arkadaşını karşısında bulur. Yapacağı çok fazla bir şeyi yoktur. Çaresiz, "birlikte karşı köye, Refik'in bir yakınının evine" giderler. Oradan da "ev sahibinin hazırladığı bir ata binerek Adapazarı'na doğru" yola çıkarlar. Fakat, üç gün sonra "saklandıkları evde yakalanarak mahkemeye" çıkarılırlar. Selvi, mahkemede babasını tanımadığını söyler. Adı çıkan Selvi zoraki Refik ile evlenir. Ancak, kaynatası, zorbalıkta babasından geri kalmamaktadır. Kocas ise olup bitenlere karşı kayıtsızdır. Selvi, bu baskılara daha fazla dayanamaz ve baba evine geri döner. Babası, bu kez hırsını "yeni bir kadınla evlenmek"le alır. Üvey ana yenecek öteye beriye kilit vurur. Selvi, artık bütün hıncını bu kadına yöneltir ve kadını babası olmadığı bir gün döver. Öyle ki, hızını alamayan Selvi babasını da döver. Ve artık evde roller değişmiştir, evin yeni efendisi artık Selvi olmuştur.

1.7.4. Göç

A-FAİK BAYSAL'da

Yağmur Bilal: Adapazarlı Mısırcı İlyas, yoksulluk dolayısıyla Erenler'den İstanbul'a göç etmiştir:

"-Nerelisin sen be?

İlyas bir süre şaşkınlığını üstünden atamadı. Gözleri sivri sivri bakıyordu.

-Adapazarlıyım.

-İçinden mi?

-Erenler'den

-Ta ordan buraya gelmek nerden esti aklına be?

İlyas acı acı güldü.

-Yoksulluk abi...Bilal birden karardı.

-Ne kadar oldu İstanbul'a gelesi?

-Geçen yaz gelmiştim abi.

B-HATİCE BİLEN(BUĞRA)'de:

Komşu Kadınlar: Bir grup kadın, "alaca karanlıkta, yürüyen gölgelere benzeyen kadınlar, tarlalara açılan ara sokağa" saparlar. Kadınlar, hiç konuşmadan ve hızlıca yürürler. Bu kadınlar, "daha iyi yaşama umuduyla" Trabzon'dan Adapazarı'na göç etmişlerdir: "Bu kadınlar, Trabzon'un dağ köylerinden daha iyi yaşama umuduyla gelerek Adapazarı'na yerleşmişlerdi". Fakat bu kadınlar, bir türlü yeni yaşamlarına alışamamışlardır

1.7.5. Cinayet:

A-FAİK BAYSAL'da

1. İp Koptu: Bir felsefeci olan Kant Harun, eşiyle birlikte Karasu'ya yerleşmiş ve adeta inzivaya çekilmiştir. Fakat, hoca bir cumartesi sabahı saat tam onda Karasu'nun "güzelim sessizliği"ni alt üst eder. "Yakaladım, yakaladım" diye avazı çıktığı kadar bağırılmaktadır: "Acı gerçek" çok geçmeden anlaşılır. Baysal, cinayeti çok canlı bir şekilde tasvir eder: "Hoca çıldırmakta yerden göğe kadar haklıydı. Yıllardan beri aradığını en sonunda karısı Şemime'nin beyininde bulup yakalamayı başarmıştı. Zavallı kadın yatak odasında paramparçaydı. Duvarlar bile kana bulanmıştı. Kırık saplı bir et satırının ikiye böldüğü kafatasından beyin artıklarıyla birlikte koyu bir kan sızıyordu hâlâ...Hoca cinayetten tutuklandıktan iki gün sonra ben de İstanbul'a döndüm ağlamaklı".

2. Vandetta: Baysal, *Beyaz Şiirler* adlı şiir kitabında yer alan *Vandetta* adlı şiirinde babası öldürülen 10 yaşına basmamış bir çocuğun çaresizliğini, isyanını ve babasının katiline ettiği tehditleri hikâye tadında aktarıyor:

Vandetta

Alafranga Osman yine paytondaydı, paytonda,

Barabellum belinde, sarı tespih elinde,

Hafız Burhan "Her yer karanlık"ı okuyordu gremofonda.

Ağlıyordum Çiracılar'ın bir ucunda azarı azarı,

Kara vagonlar İstanbul yüklüdü İstasyon'da,

Başımda kavak kavak, karga kargaydı Adapazarı.

...

Bir yanda kıpçağı, bir yanda tahta bacağı,

Hâlâ kalkmaya çalışıyordu, kan içindeydi babam,

Böğründe Sarı Memet'in acımasız bıçağı...

Anam çırpın çırpındı: Üsiyin, Üsiyin, Üsiyinnnn,

Amanin bacılar, amanin de aminiiiiinn

Memet Memet, Sarı Memeeett,

Yaz bunu deftere, yaz...

Daha on yaşıma basmadım,

Bunun hesabı ahrete kalmaz.

...

Öle mi gide mi, kala mı, yana mı?

Atamadım kendimi Cerzizler'in bostan kuyusuna,

Kahırlara komak istemedim anamı...

Kara vagonlar tabut tabuttu İstasyon'da,

İçimde dönüyordu demir tekerlekler içimde,

Taze ceviz, toprak kokuyordu Adapazarı akşamı...

Memet Memet, Sarı Memeeett,

Yaz, adımı dağlara yaz,

Mapusane çeşmesi yandan akar,

Bu dünya sana da kalmaz.

3. Otopsi: Baysal, *Ayın Ucunda* adlı şiir kitabında yer alan *Otopsi* adlı şiirinde, bir namus cinayetini ve halk arasında yarattığı çalkantıyı lirik bir şekilde anlatmaktadır:

Adapazarı, sonbahar

Belediye Parkı yaprak içinde,

Bir söğüt ağacı sırsıklam,

Ölüyor çocuk çocuk Karasu'yun dibinde...

Amanin de amaniiiiiinn

Kan akıyor Hacı Osman Çeşmesi'nden,

Kadınlar ağlıyor Yakup Abi için.

...

Adapazarı, sonbahar,

Hali hali, hali hali...

Altındış Melahat'in koynunda vurdular,

Hacı Mıtişlar'ın Cemal'i...

Sokaklar mahşer Allah,
Analar bacılar Karakol Kapısı'nda,
Namus Borcu oynuyor
Kemal Paşa Sineması'nda.

Belinde kan kırmızı poşunla,
Upuzunu yatıyor Cemal'im nezarete,
Şakağında beş kurşunla...
Kadifeden kesesi,
Gümüş tabakası yelek cebinde,
Kahveden gelmiyor sesi...
Bir kadın kepenesinin altında,
Konuşsa konuşmuyor,
Ağlasa ağlayamıyor...

1.7.6. Savaş

Kurtuluş Savaşı:

A-FALK BAYSAL, 'da:

Unutamıyorum: Baysal, Beyaz Şiirler adlı şiir kitabında yer alan bu Şiirinde 1919, 1920 ve 1921'lerin Adapazarı'nı ve savaş atmosferini anlatmaktadır:

-1919-

Verem, sıtma, uyuz, toz, toprak,
Bacalarda tezek dumanı,
Hükümet Meydanı'nda gün güneşlik,
Eşkiya asmış Kara Osman'ı...
Vay anam babam vay vay,

...

-1920-

Yeni Cami imamı sırtından bıçaklanmış,
Kan ağlıyor güller Belediye Parkı'nda,
Sapanca kıpkırmızı akıyor çeşmelerden,
Boşnak kızları mum mum,
Yaprak yaprak Adapazarı Çarkı'nda...

Yunan, Kaymakam Bey'i süngülüyor,

Gözlerinden yaşlar.

...

-1921-

Ablalar, analar, bacılar,

Yatak yorgan Hasırcılar Boyu'nda,

Ay bir Çingene Yemenisi,

Kurşuna dizilmiş Sakarya Suyu'nda...

...

Yıldızlar ağzıma doluyor kum kum,

Yunan kovalıyor gece gündüz acımasızca,

Top seslerini unutamıyorum.

B-KERİM KORCAN'da:

1. Işıklar: Korcan, bu hikâyesinde Adapazarı'nın Yunanlılar tarafından işgalini konu edinmiştir: "...O geceyi hiç unutamadım. Bir öküz arabasındaydık, araba salın içinde. Bir nehirden geçiyorduk, bu Sakarya olmalı. Yunan Adapazarı'na girince, biz galiba ikinci kez gidiyorduk dedemin köyüne. Kötü kötü şeyler olmaya başlamıştı gene besbelli, insanlar karmakarışık, insanlar telâşlıydılar... Yunanlılar bindiğimiz sala ateş açmışlardı uzaktan, bizi karşı kıyıya geçirmemek istiyorlardı. Korku dolu bir andı bu annem beni göğsüne bastırılmış, düşmana sırtını dönmüş, kurşun yağmurundan korumak istemişti". Korcan, savaş esnasındaki çocuk psikolojisini de yansıtmaktadır: "Bir çocuk nereden bilebilir savaşın evlere taşıdığı cehennemi ve gelecek günlerin neler getireceğini nereden bilebilir... Sevincine doyamadan hayattan öğrenmiştik".

2. Alaca: Korcan, bu hikâyesinde de Adapazarı'nın Yunanlılar tarafından işgal edilmesini konu edinmiştir: "Köye gidişimizi, Yunandan kaçışımızı, şöyle açık-seçik hatırlamam, hatırlayamam... Biz annemle dedemin köyünde kalmışız Kurtuluş Savaşı süresince... Biz kaçmışız ama, düşman da peşimizden gelmiş. Bizim Aktefek köyümüzün karşısında Mağara vardır, o da bir köy işte Sakarya'nın karşı kıyısında, oraya kadar gelmiş Yunanlılar. Hatta daha ilerilere...". Kahramanımız ve ailesi geçici olarak Adapazarı'nda ikamet ederler: "Köyü çoktan terk etmiştik, gidişimizi keskin çizgide anımsıyorum da, dönüşümüzün ayrıntılarını unuttum... Adapazarı'na dönmüş, Pabuççular'da Muy Aga'nın evinde oturuyorduk, iki katlı ahşap bir evdi burası".

II. Dünya Savaşı:

A-FAİK BAYSAL'da:

1. Unutamıyorum: Güller Kanıyordu adlı hikâye kitabında geçen *Unutamıyorum* adlı hikâye ben merkezli bir hikâyedir. Anlatan ve hikâyenin kahramanı yazardır. Yazar, yaz tatili bitiminde Adapazarı'ndan İstanbul'a

dönerken bir an için II. Dünya Savaşı yıllarını hatırlar: "Dünya bir kez daha kana bulanmıştı. Özgürlük kaleleri birer birer düşmüş, Alman orduları birer birer Kiev'e girmişlerdi. Mareşal Timoçenko dayanıyordu, ama umutsuzdu. Kazaklar da saldırganı durduramıyordu. Herkes gibi ben de tedirgindim. Ülkeme doğru giderek yaklaşan, ölüm kusan top seslerini duyar gibi oluyordum. Yarın güneş doğmayabilirdi. Bu güzelim Sapanca Gölü'nü, şu tatlı su lâlesi kızı bir daha görmeyebilirdim".

1.7.7. Hırsızlık

FAİK BAYSAL'da:

İlgaz Teyze Öldü: Mahallede masallaşan bir kahraman haline gelen İlgaz Teyze Süliman için bir çift pabuç alır. Süliman, adeta mutluluktan uçmaktadır. Ancak bu mutluluğu uzun sürmez. Çünkü, daha yirmi gün bile giymeden güzelim pabuçları çalınmıştır. Arkadaşının bu olaya tepkisi de büyüktür: "Ha, az daha unutuyordum. Kimdi bu besmelesiz, bu canavar kimdi? Yirmi gün bile giymeden, sevincine doyamadan hangi piç çalmıştı Süliman'ın güzelim pabuçlarını. Misket oynarken eskimesin diye ayağından çıkarıp bir köşeye koyduğu, parmağının ucuyla bile dokunmaya kıyamadığı sevgili pabuçları bir saniyede kanatlanıp uçmuştu sanki". Süliman, bu olay karşısında çok üzülür, hıçkırıklara boğulur, kendini kaybeder: "Ardı arkası kesilmeyen hıçkırıklarına fırladım ben de evden. Gözyaşları tespih taneleri gibi yuvarlanıyordu gözlerinden. Bir ara acısına dayanamadı, yerden yere vurdu kendini...Yataklara düştü Süliman, sarardı soldu. Ateşler içinde yandı kösüm kösüm". Fakat aramalar sonuçsuz kalacaktır: "Aramalar, lânetler, küfürler yetersiz kaldı. Hırsızın ayak izine bile rastlanmadı". Fakat mahallenin "Anka Kuşu" İlgaz Teyze yine yardıma yetişir: "İlgaz Teyze bir gün daha geç kalsaydı yeni bir çift pabuç almakta, yemsiz kalan bir kuş, kuyruğu kopan bir uçurtma gibi ölüp gidecekti Sülimancık".

2. DİĞER YAZARLAR/ŞAİRLER

2.1. Halide Edip Adivar:

Ateşten Gömlek: Halide Edip Adivar, Ateşten Gömlek adlı romanını ilk olarak 1922 yılının Haziran ayında İkdam Gazetesi'nde yayımlamaya başlamıştır²⁷. Roman kahramanlarından olan Peyami'nin iki bacağı kesilir. Bu münasebetle Sakarya Muharebesi'nden söz edilir: "...İki bacağım kesildi... Ben Sakarya'da bacıklarını kaybetmiş, kafasından vurulmuş bir askerim"²⁸. Daha ilk gördüğünde Ayşe'ye aşık olan İhsan Adapazarı'na gönderilir: "İhsan'ı bizimkiler hemen Adapazarı'na gönderiyorlardı. Orada Anadolu'yu karıştırmak için yapılan tertibat ve teşkilata karşı o da teşkilat yapacaktı"²⁹. Ayşe de bir mektubunda Adapazarı'na gitme isteğinden söz eder: "Seyfi ile ve diğer üç kaçacak zabitle dün akşam müzakere ettik... Seyfi beni Adapazarı civarında dolaşan İhsan'ın yanına bırakır. Cemal de İzmir'den Adapazarı'na gelmiş diyorlar"³⁰. Romanda Adapazarı'na varış ve Adapazarı'nın atmosferi şöyle anlatılır: "Adapazarı'na çok geç bir akşam yaklaştık. Adapazarı'nda günle değil saatle değişen bir ihtilal vaziyeti vardı. Adapazarı, Arnavut çetelerinin,

Çerkezlerin, Abazaların, Türklerin, her iki tarafa mensupların, ikide birde isyan eden köylülerin saatten saate dövüşükleri, hakim oldukları, bıraktıkları bir sahne olmuştu"³¹. Mehmet Çavuş bölümünde şunlar anlatılır: "...Şimdi ben de Geyve'de Ayşe'nin gözlerinden uzak tehlike müsameresi yapacağım. Hayvanıma, tüfeğime onlar kadar sahip olacağım..."³². İhsan'a bağlı kuvvetlerin görevi isyanları bastırmaktır: "Yunanlılar Bursa'ya girdikten sonra Geyve tarafından Arnavutköy'ü Rumları azmışlar, çeteler bombalarla mücehhez, bizi tehdit ediyorlardı. Bir taraftan Hendek, bir taraftan Arnavutköyü'nde hissedilen isyan ve kargaşalığı İhsan'ın kuvvetleri teskine memurdu"³³. Romanda Sakarya şöyle tasvir edilir: "Sakarya'yı geçerken Mehmet Çavuş'u bir muhacirin ot yüklü arabasının otları altına sakladık. Her yerde Rumeli köylüleri gördükleri faciaya aşına bir gözle millî kuvvetlere taraftar oldular. Onlar da cennet gibi yeşil tarlaları, bülbüllere yurt olan güzel bahçeleri, beyaz sıvalı temiz ve mesut evleri, düşmana bırakmış kaçmışlardı"³⁴. Romanın "Sakarya Günleri" bölümünde ise Sakarya'ya geniş bir şekilde yer verilmiştir: "Sakarya'nın ötesinde bacaklarımla gövdemi top ayırdığı günlerde, Ayşe'siz ve boş seyyarda yatarken Haşmet Bey kulağıma eğildi...Ordu Sakarya'nın bu tarafında, ben hala Müdafaa-i Milliye'de kağıtlar arasındayım...". Sakarya bir dönüm noktasıdır Türk tarihi için: "Biliyorum ki bu Türk'ün hayatında bir dönüm noktasıdır. Sakarya'dan sonra hayatımız başka bir safhaya girecek"³⁵.

Türk'ün Ateşle İmtihani: H. Edip Adıvar'a ait olan Türk'ün Ateşle İmtihani, Millî Mücadele Hatıraları adıyla Hayat mecmuasında 1959-1975 neşredilmiştir (Eserin İngilizcesi The Turkish Ordeal adıyla önce Asia dergisinde neşredilmiş sonra kitap haline getirilmiş 1928)³⁶. Türk'ün Ateşle İmtihani 1918'den 1923 sonrasına kadar Kurtuluş Savaşı'nı içine alan hatıralardan oluşturulmuş bir romandır. Arslan Kaptan, H. Edip'i Adapazarı'nda vurulma tehlikesine karşı teselli eder: "Aynı zamanda İzmit komutanından emin değildiler. Adapazarı'nda bizi vurmaya hazırlandığı söyleniyordu... 'Fakat sen endişe etme, Hemşire. Benim Yelkentep'e'de bir mağaram var. Eğer Adapazarı'na geçemezsek, ben sizi oraya saklarım. Altı aylık da yiyecek var. İşte o yeri İngiliz ordusu bulamaz'...Öğle vakti Şükrü Bey geldi. Arslan Kaptan'ın on üç kişilik çetesiyle bizi Adapazarı'na götüreceklerdi. Galiba yol üç gün sürecekti"³⁷. Romanda Adapazarı'nın etnik yapısının karışıklığından da bahsedilmektedir: "Adapazarı, ahalisi en karışık olan bir yerdi: Çerkezler, Lazlar, Arnavutlar ve Türkler içinde milliyetçiler ve padişahı tutanlar vardı". Yazar, kendisine refakat eden Arslan Kaptan'dan ayrılır ve şehir merkezine girer: "Sakarya kıyılarında Arslan Kaptan ve adamlarından ayrıldık. Şehre girdik gireli, Arslan Kaptan'ın adamları ikinci planda kalmışlardı. Vali dört bir yanımda koşuyordu". Hendek'e varana kadar her şey yolundadır. Fakat Hendek'te kargaşalık hakimdir: "Nehri geçmek için sallara bindiğimiz zaman, her biriyle ayrı ayrı el sıkıştım... Bundan sonra Hendek'e kadar her şey yolundaydı. Adapazarı'nın eski valisi bizimle birlikte geliyordu... Kaygılı bir zamandaydık. Hendek sokaklarında bir çok insanlar buraya gelip toplanıyor, gizli gizli konuşuyorlardı. Kargaşalık ha çıktı, ha çıkacaktı. Bolu'dan gelen haberler ise hiç de iç açıcı değildi. Biz de bu şehirden geçecektik"³⁸. "O Akşam Geyve'ye vardık ve geceyi valinin evinde

geçirdik. Sabah erkenden tam hareket edileceği sırada Mustafa Kemal Paşa'dan bir telgraf alınır ve Adapazarı'na geri dönülür. Mustafa Kemal Paşa bütün Anadolu'ya bir tamim göndermişti. Her bölgeden iki mebus seçilmesini istiyordu. Bunlar Ankara'da toplanacak olan Millet Meclisi'ne katılacaklardı"³⁹. Kitabın 10. bölümü olan "Sakarya"da ise Sakarya Nehri şöyle tasvir edilir: "İşte Sakarya kıvrılarak gidiyor. Etrafına bir takım toplu iğneler üzerinde kırmızı ve mavi kağıtlar konulmuş. Birer kelebeğe benzeyen iğneler...Buna paralel olarak Sakarya'nın doğusunda Türk ordusu da kıvrılarak bu canavarın Ankara'yı yutmasına engel olmaya çalışıyordu. Siyah canavar o kadar kocamandı ki, insana acı veriyordu"⁴⁰. Bu bölümde Sakarya Meydan Muharebesi de ayrıntılı bir şekilde anlatılır: "Sakarya Savaşı sırasında, Mustafa Kemal Paşa'nın özelliği bambaşkaydı. Zaferden emin, aksi çıkarsa bütün arkadaşlarıyla birlikte ölmeye hazır görünüyordu...25 Ağustos'ta savaş başladı. İlk günleri Yunanlılar yer kazanıyordu. Ufak tepeleri birer birer ele geçiriyorlardı. Bu tepeler askeri bakımdan çok önemliydi..."⁴¹.

2.2. Evliya Çelebi, Seyahatnâme: 1611 ile 1683 yılları arasında yaşamış olan Evliya Çelebi meşhur Seyahat-nâme adlı eserinde Adapazarı hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Bu durum; Adapazarı'nın o tarihlerde önemli bir yerleşim merkezi olmadığı şeklinde değerlendirilebilir⁴². Fakat, Adapazarı ile ilgili bir kayıt vermeyen ünlü seyyah Evliya Çelebi Sapanca hakkında şu bilgileri vermektedir: "Bir zamanlar İzmitli bir ihtiyar buradaki orman ve çalılıarı temizleyerek saban yürüttüğünden 'Sabancı Koca' adı ile bir köy kurulur. Sonra zaman geçtikçe mamur hale gelir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında kasaba şeklini alır. Sarı Rüstem Paşa, kasaba içinde büyük bir Külliye yaptırmıştır ki 170 ocaktır. Güzel bir camii, bir hamamı, güzel bir çarşısı vardır. İmareti Gök-kurşun ile örtülüdür. Bin kadar kiremit örtülü evi vardır. İmaretin tamamı Koca Sinan yapısıdır... Beyaz kirazı meşhurdur. Hamamın dibinde bir ekmekçi dükkanı vardır. Bir dervişin hayır duası berekâtıyla bir çeşit beyaz has ekmek, somun pişirir ki, Sapanca somunu adıyla her tarafta şöhreti bilinmiştir"⁴³. Çelebi, Sapanca Gölü'nü ise şöyle anlatmaktadır: "Sapanca Gölü'nün çevresi 24 mildir. Etrafında kasaba gibi 76 parça köyü vardır. Bütün halk bu gölün suyundan içtiklerinden yüzleri kıpkırmızı renktedir. Ürünleri çok ise de bağları yoktur. Sayısız bahçeleri vardır... Bu gölde bulunan 70-80 çeşit balıktan avlayarak satarlar. Alabalığı, sazan balığı, turna balığı, luna balığı çok lezzetli olur. Kuvvet ve ferahlık verirler. Gölün derinliği çoğu yerde 20 kulaçtır. Su gayet saf ve berraktır". Hendek hakkında ise şu bilgiler verilmiştir: "...Hendek Pazarı kasabasında durduk. Burası ormanlı, bağlı, bahçeli, han ve hamamlı, çarşı ve pazarı güzel bir kasabadır. Yüz elli akçeli bir kazadır. Yeniçeri serdarı, kethüdayeri ve subaşı vardı. Burada yine doğuya on iki saat ormanlar içinde giderek Düzce Pazarı kasabasına geldik"⁴⁴. Çelebi, Taraklı hakkında şu bilgileri vermektedir: "Taraklı, Bursa Tekfuru'nun yapısıdır. Osman Gazi'nin fethidir. Hâkimliktir. Yüz elli akçalık kazadır. Halen kalesi virandır. Ama kasabası bağlı, bahçeli, akarsulu, bir dere içinde beş yüze yakın mamur hanlı, evli, tahta ve kiremit örtülü şirin kasabadır. 11 mihrab ve 7 mahalledir... Hepsi kaşık ve tarak yaptıklarından şehre (Taraklı) derler. Dağları sâfi ve şimşir ağacı olmakla halkı

bunları işleyip Arap ve Acem'e gönderirler. Suyu ve havası latiftir. Bütün dağları sık ormanlık ve av yerleridir. Deresi, içinden aktıktan sonra diğer bir nehir vasıtasıyla Sakarya Nehri'ne karışır"⁴⁵. Ünlü seyyah, *Geyve'nin Vasıfları* bölümünde de Geyve'yi anlatmaktadır: "Aslında adı Gekve'dir. Burası İzmit Kalesi'ni yapan, İskender'in akrabasından (Gekve) kadın kralın, koyun çobanları için yaptığı bir küçücük kaledir. O kral kadının adıyla anılır. Sonradan hafifletilerek (Geyve) demişlerdir. 712 (1312) tarihinde Osman Gazi'nin fethidir. Yüzelli akçalık şerif kazadır. Bu taraflarda Sakarya nehri üzerinde Sultan Bayezid-i Velî'nin garip ve büyük bir köprüsü vardır. Burası eski zamanda büyük bir şehir idi. Lakin dördüncü Murad Han asrında Sakarya Nehri taşarak şehri su basmış, sonra yine mamur olmuştur. Üçyüz evli, bir câmili, bir hamamlı, üç han, yedi çocuk mektebi olup, evleri tahta ve kiremit ile örtülüdür. Şehir, Sakarya Nehri'nden bir ok menzili uzaktadır. Bir kiremitli muazzam hanı olup, han yakınlarında yirmi kadar dükkanı vardır. Bağ ve bahçesi çok olduğundan üzüm turşusu ve Sakarya kavunu meşhurdur. İki kavunu bir ata yükletirler. Gayet iri ve lezzetli olur. Geyve köprüsünün yanı hep bostandır. Köprü'nün altından akan Sakarya nehri, aşağı dağlardan çıkıp, Beypazarı nehri dibinden geçerek, nice köy ve kasabaları sular ve bu Kocaeli'nden geçer..."⁴⁶.

2.3. Fazıl Hüsnü Dağlarca: *İstiklal Savaşı*⁴⁷

Dağlarca, bu kitabında Sakarya ve çevresinde verilen bağımsızlık mücadelesini anlatmaktadır. Kitabın "Sakarya İrmak Günü" adlı bölümünde Sakarya'nın Türk milleti için ne kadar önemli olduğu vurgulanmaktadır. Özellikle, "Sakarya'da Sevmeli" adlı şiiri neredeyse yurdu, vatani sevmekle eş anlamlıdır⁴⁸.

Sakarya'da Sevmeli

Sakarya'da

Bir küçücük

Koru.

İçinde erlerimiz gizlenmiştir.

Mavi gözlerin

Geceler üstü moru.

Sakarya'da

Ta Londra'dan gelmiş

Bir sömürgecinin zoru.

...

Sakarya'da

Bir köyde beşik sallanır,

Çocuk haykırır içinde bin bir soru.

2.4. Enver Gökçe, Ağıt

Gökçe, *Ağıt* adlı şiirinde 17 Ağustos 1999 tarihinde meydana gelen Gölcük-Sakarya Depremi dolayısıyla, Adapazarı'nda yaşanan acıları, çaresizlikleri lirik şekilde dile getirmiştir:

Ağıt

...

Adapazar! Erzincan oldun, türkülerdesin;

Bir bahar akşamında ölün, yüreklerde yasın,

Şahan mı vurdu kolun, yaralı turna mısın?

Doyulmaz dünyada; insanın çilesi ölüm.

...

Bu muydu çarşın, mahşer mi kurmuşlar yerine?

...

Ağlarım; bu yürek sevdaya uyası değil,

Türküm var: Harput, Diyarbakır mayası değil.

...

Bir yaprak sarmadım yarana yaran çözerim.

Bir mısra gülmedim, dostu ağıt düzerim,

Uğruna destan yazılası, Adapazarım.

2.5. Halikarnas Balıkcısı, Hey Koca Yurt:

Halikarnas Balıkcısı, *Hey Koca Yurt* adlı eserinde "Sinop'tan Akdeniz'e" adlı bölümde "Mayıs Kraliçesi Bayramının ve efsanesinin doğduğu yer" olarak adlandırdığı Sakarya ve çevresine yer vermiştir: "Sinop'tan batıya uzanıp Anadolu'yu kucaklayan kuzey dağ kolu Sinop'tan doğuya doğru, ortalama 2000 metrelik İsfendiyar Dağları'nı dize dize Sakarya (Sangarius) çevrelerine ulaşır. Bu çevre, bütün dünya insanlarınca kutlanan Mayıs Kraliçesi Bayramının ve efsanesinin doğduğu yerdir. Sakarya ırmağının kızı, su perisi Nana, sıcak bir günün akşamı serinlemek için, kendini Sakarya suyuna atmış şıpır şıpır yıkanırken, bir badem ağacının dalı üzerine eğilmiş. Su perisi bademi kırıp soymuş. Beyaz badem içinin aklığını, teninin aklığı üzerine tutmuş. Badem içinini, yumuşak iki göğsü arasında tutarken, hayretle ve hayranlıkla bakakalan gözleri önünde tuhaf bir şeyler olmaya başlamış: Sanki badem içinin ve göğsünün aklığı eriyerek birbirine karışmaya koyulmuş. Nana, böyle bakadururken, içine tatlı bir baygınlık yayılmış. O sıralarda güneş, pembe pembe batmakta imiş; bütün dünya pespembe bir hoşluk olmuş. Nana suyun kıyısında uyuyakalmış. Uyandığında yıldızlar pırıl pırılmış. Tatlı tatlı esnerken, gebe kalmış olduğunun farkına varmış. Dokuz ay sonra, yüzüne bakmaya kıyılamayacak

güzellikte bir oğlan doğurmuş"⁴⁹.

2.6. Orhan Veli Kanık: Şair, Hereke'den Zonguldak'a kadar olan yolculuğunu, lirik bir üslupla *Yol Türküleri* adlı şiirinde Arifiye'den geçişini, Adapazarı ve Hendek ile ilgili izlenimlerini aktarmaktadır⁵⁰.

Yol Türküleri⁵¹

...

Arifiye!

Şoför durdu, Enstütü Mektebi, dedi.
Süleyman Edip Bey müdürün adı.
Bir yol da burada duralım;
Ellerinde nasır, yüzlerinde nur,
Yarına ümitte yürüyenlere
Bir selam uçuralım.

"Ada yolu kestane
Aman dökülür tane tane"
Ada demek, **Adapazarı** demek;
Kadehler şişe olur **Çark**'ın başında;
Zaten efkarlısın,
Ayağını denk al şekerim.

"Hökümat önünden geçtim,
Oturdum bir kahve içtim,
Hendek'te bir güzel gördüm,
Yavuklumdan vazgeçtim;
Hendeğin yolu taştan,
Sen çıkardın beni baştan"

2.7. Ceyhun Atuf Kansu

Bağımsızlık Gülü

Kansu, Kurtuluş Savaşı'nda *Bağımsızlık Gülü* adlı şiir kitabında Türk Kurtuluş Savaşı'nı anlatır. Şair, Mustafa Kemal Atatürk ve O'nun etrafında kenetlenen, zafere inanmış bir avuç insanın onurlu mücadelesini dile getirmektedir⁵²:

Yerden almış o gülü
Hangi gülü?
Bir topçu neferinin
Sakaryalı yaz toprağında
Sıcak kan gülü.

...

Yerine koymak, kutsamak o gülü,
Hangi yerine?
Mustafa Kemal'in bahçesine
Bir ulusun suladığı beslediği
Yediveren bağımsızlık gülü!

Kansu, "Kemalciler" adını verdiği bölümde de Atatürk'ün önderliğinde istiklal mücadelesi yapan Türk milletinin işgale karşı başkaldırısı coşkulu bir şekilde aktarmaktadır:

Kemalciler

...

işgale karşı başkaldırısı coşkulu bir şekilde aktarmaktadır:

Kemalciler

...

Yiğitleme

Geyve Boğazında bir su akıyordu.
Yarbay Mahmut Bey
Nisan çiçekleri açmış
Gözleriyle bakıyordu yarına akan suya...

Güzelleme

Mahmut Bey düş kuruyordu
Hendek boğazında at üzerinde
Bir yarın var ki geliyor,
Adım gibi biliyorum,
İnce seher yeli gibi.
Kemalcilerin Ankara yolu
Çayır çimen döşeli.
İnce ince, usul usul dağlardan
Bağımsızlığın ala geyiği

İnecek bir sevgili gibi.

Ağıtlama

Kalleştir hainin kurşunu

Mert olsa hiç satılır mıydı?

İngiliz malı tüfeğe.

Mahmut Bey'i vurdular **Hendek** yolunda

Ateşin kesildiği yerde.

...

Fakat Mahmut Bey'in Halifenin Ordusu tarafından öldürülmesi karşısında "Kemalciler" sessiz kalmayacaktır. Akan kan yerde kalmayacaktır:

Misilleme

Mahmut Bey'in acısı

Bin ince kurşun gibi

Girdi Kemalciler'in böğrüne

-Ağlamaya vakit yok-

çıktı yollara

Ali Fuat Paşa, omuzunda filinta.

Kuvayı Milliye atlıları

Vardılar demiryolundan

Adapazarı'na girdiler

Halife ordusunu kırdılar.

...

Sakarya Meydan Savaşı, İstanbul, 1970

Kansu, bu kitabında da Kurtuluş Savaşı'nın baştan sona şiirsel bir hikâyesini anlatmaktadır:

...

Masanın üzerindeki haritaya

Haritada Sakarya tepelerini yağmur

Yağıyor,

Yağmur yağıyor Sakarya köprülerine:

Beş Köprü, Kavuncu köprüsü, Beylikköprü

Islanıyor,

Mustafa Kemal'in parmağı Beylikköprü'de

İslandı, aldı indirdi parmağını

Kavuncu köprüsüne.

...

Mustafa Kemal ve arkadaşları savaşı en ince ayrıntılarına kadar planlamakta ve her türlü öz veriyi göstermektedirler. Verilen binlerce şehit, dökülen kan adeta zaferin bedelidir:

Ve Sakarya gecelerinden iki yıldız

İnmiş biri sağ yakasına, biri sol yakasına

Utkunun parlatılmış madeninden

Güzel bir haber getirdi

Soluk soluğa bir atlı

Sol cenahımızdan

Üçüncü süvari tümenimiz

Almış Mangaldağı'nı.

...

Vakit öğle

Bakıyor Kuzey-batıda Duatepe

Tutmuş halkının duası

Kurtulmuş Duatepe.

2.8. Karakoç, Sezai, Şiirler IX- Monna Rosa, Diriliş Yay., İstanbul, 1999

Mona Roza

Mona Roza, siyah güller, ak güller

Geyve'nin gülleri ve beyaz yatak

Kanadı kırık kuş merhamet ister

Ah, senin yüzünden kana batacak

Mona Roza siyah güller, ak güller

Açma pencereni perdeleri çek

Mona Roza seni görmemeliyim

Bir bakışın ölmem için yetecek

Anla Mona Roza, ben bir deliyim

Açma pencereni perdeleri çek...

...

Zambaklar en ıssız yerlerde açar
Ve vardır her vahşi çiçekte gurur
Bir mumun ardında bekleyen rüzgar
Işıksız ruhumu sallar da durur
Zambaklar en ıssız yerlerde açar

Ellerin ellerin ve parmakların
Bir nar çiçeğini eziyor gibi
Ellerinden belli oluyor bir kadın
Denizin dibinde geziyor gibi
Ellerin ellerin ve parmakların

...

Artık inan bana muhacir kızı
Dinle ve kabul et itirafımı
Bir soğuk, bir garip, bir mavi sızı
Alev alev sardı her tarafımı
Artık inan bana muhacir kızı

...

Mona Roza siyah güller, ak güller
Geyve'nin gülleri ve beyaz yatak
Kanadı kırık kuş merhamet ister
Aaahhh! senin yüzünden kana batacak!
Mona Roza siyah güller, ak güller.

2.9. Abdürrahim Karakoç, Birlik:

Abdürrahim Karakoç, *Birlik*⁵³ adlı şiirinde Sakarya Meydan Muharebesi'ne değinmektedir:

Birlik

Bilmeyen öğrensin, duymayan duysun!
Kardeşiz, tek vücut, tek bir milletiz.
Bölücü sapıklar aklına koysun
Kardeşiz, tek vücut, tek bir milletiz.

...

Kalacak adımız, kaldığı gibi,

Aleme velvele saldığı gibi
Tıpkı Sakarya'da olduğu gibi
Kardeşiz, tek vücut, tek bir milletiz.

2.10. Necip Fazıl Kısakürek Sakarya Türküsü

Necip Fazıl'ın artık klâsikleşmiş bir şiir abidesi olan *Sakarya Türküsü'*
nü aynen alıyoruz:

Sakarya Türküsü

İnsan bu, su misali, kıvrım kıvrım akar ya;
Bir yanda akan benim, öbür yanda Sakarya.
Su iner yokuşlardan, hep basamak basamak;
Benimse alın yazım, yokuşlarda susamak.
Her şey akar, su, tarih, yıldız, insan ve fikir;
Oluklar çift; birinden nur akar; birinden kir.
Akışta demetlenmiş, büyük küçük kainat;
Şu çıkan buluta bak, bu inen suya inat!
Fakat Sakarya başka, yokuş mu çıkıyor ne,
Kurşundan bir yük binmiş, köpükten gövdesine;
Çatlıyor, yırtınıyor yokuşu sökmek için.
Hey Sakarya, kim demiş; suya vurulmaz perçin?
Rabbim isterse sular büklüm büklüm burulur,
Sırtına Sakarya'nın, Türk tarihi vurulur.
Eyvah, eyvah, Sakarya'm, sana mı düştü bu yük?
Bu dava hor, bu dava öksüz, bu dava büyük!..

Ne ağır imtihandır, başındaki Sakarya!
Bin bir başlı kartalı nasıl taşır kanarya?

İnsandır sanıyordum mukaddes yüke hamal.
Hamallık ki, sonunda ne rütbe var, ne de mal,
Yalnız acı bir lokma, zehirle pişmiş aştan;
Ve ayrılık, anneden, vatandan, arkadaştan.
Şimdi dövün Sakarya, dövünmek vakti bu an;
Kehkeşanlara kaçmış eski güneşleri an!

Hani Yunus Emre ki, kıyında geziyordu;
Hani ardına çil çil kubbeler serpen ordu?
Nerede kardeşlerin, cömert Nil, yeşil Tuna;
Giden şanlı akıncı ne gün döner yurduna?
Mermerlerin nabzında hala çarpar mı tekbir?
Bulur mu deli rüzgar o sedayı: Allah bir!
Bütün bunlar sendedir, bu girift bilmecele;
Sakarya, kandillere katran döktü geceler.
Vidân azabına eş, kayna kayna Sakarya,
Öz yurdunda garipsin, öz vatanında parya!

İnsan üç beş damla kan, ırmak üç beş damla su;
Bir hayata çattık ki, hayata kurmuş pusu.
Geldi ölümlü yalan, gitti ölümlü gerçek;
Siz, hayat süren leşler, sizi kim diriltecek?
Kafdağını assalar, belki çeker de bir kıl!
Bu ifritten sualîn, kılını çekmez akıl!
Sakarya, saf çocuğu masum Anadolu'nun,
Divanesi ikimiz kaldık Allah yolunun!
Sen ve ben, göz yaşıyla ıslanmış hamurdanız;
Rengimize baksınlar, kandan ve çamurdanız!
Akrebin kısılacında yoğurmuş bizi kader;
Aldırma, böyle gelmiş, bu dünya böyle gider!
Bana kefendir yatak, sana tabuttur havuz;
Sen kıvrıl, ben gideyim, Son Peygamber Kılavuz!

Yol onun, varlık onun, gerisi hep angarya;
Yüzüstü çok süründün, ayağa kalk, Sakarya!..

2.11. Koray, Kenan Hulusi,

Kader: Yedi Meşaleciler'in tek nâsiri olarak kabul edilen Koray, bu hikâyesinde ördek avına çıkan beş kişinin Adapazarı'nın Dağdibi Köyü civarlarındaki av maceralarını konu edinmiştir. Bu hikâyede "Kader" olgusu, inancı âdeta hikâyede geçen mekânlara ve insanlara sinmiştir. Müslim Çavuş, ava çıkmaya niyeti olmayan arkadaşlarını ikna eder: "Tam yürüyüş havası!..

Yeni çifteleri de tecrübe etmiş oluruz". Oysa "Dağdibi'nin sac bir soba ile ılınmış odasında" hiçbirinin böyle bir fikri yoktu. Müslim Çavuş'ta bu av günü bir başkalık vardır: "Müthiş bir arzu duyuyorum bugün... Eğer siz kabul etmeseydiniz, yalnız başıma ben gidecektim". Beş arkadaş hemen bir plân yaparlar: "Maksadımız Akarca doğrusuna giden şosedan Kısır köyün arkasına gitmekti". Fakat, aksilikler yakalarını bırakmayacaktır av süresince: "Maalesef, içimizden birinin hafif bir sağa kayması, Kısır köyün bizi üst başına değil alt başına attı". Müslim Çavuş'un her şeye karşı itiraz eder, bir tuhaflık vardır halinde: "fakat Müslim Çavuş'un her şeye karşı bugün tuhaf bir ısrarı üzerindeydi". "Taş Kısır'a iki saat öte Akarca'dan gelen silah sesleri" duyulur. "İyi ve usta" bir avcı olan Müslim Çavuş: "Tuhaf şey; Avcılar domuz sürüyor" der. Müslim Çavuş'un tahmini doğru çıkar. Ancak Akarca Köylülerinin ellerinden kurtulan hayvanlar beş arkadaşın üzerine doğru yürümektedirler. Diğer dört arkadaşı "bir avcı hattı" üzerindedirler. Müslim Çavuş'tan bir ses çıkmaz, Çavuş cansız bir şekilde yatmaktadır. Dört arkadaş da derin bir vicdan azabı duymaktadır: "Acaba hangimizin kurşunu?". Fakat hepsi "Kader" e teslim olur. Hem kendilerini teselli de ederler: "Siz çıkmadığınız takdirde, diyordu, ben yalnız başıma yürüyecektim". Sonradan gerçeği öğrenirler: "Fakat sonradan öğrendik ki yaralı domuz köye girmiş ve okuma odasındaki delikanlılardan biri, yine Müslim'in ikinci çiftesiyle onu vurmuş".

Otuz Kuruşa Yatak: Bu hikâyenin başlangıcında yazar, "Adapazarı'na Ada" denildiğini belirterek başlar: "Yerliler Adapazarı'na böyle diyor. En kısa bir ifade ile: 'Ada!'. Salı günleri Ada'da Pazar kurulur. Pazar "Sosyal kaynaşmayı" sağlayan bir mekândır: "...Bilhassa Salı günleri Ada kalabalık oluyor. O gün Pazar kuruluyor. Zengin veya fakir bir halkı aynı bir çatı altında, otelde veya lokantada görebiliyorsunuz". Adapazarı'nın meşhur yağmuru, bu hikâyede de ayrıntılarıyla tasvir edilir: "İkinci teşrin Ada'da nispeten yağışlı geçer. Fakat bu yağmur hiç de garip yağmurlardan değildir. Hava saatlerce evvel kapanır; yani size bir nevi haber ve işaret verir... Yağmur öğleden sonra birden bastırdı. Pancar arabaları çamura girdi". Belediye Lokantası'ndaki beş kişi "yuvarlak bir masa"da oturmaktadırlar Bu gruptan ikisi tüccar, ikisi müteahhit, biri de öğretmendir. Yavaşça lokantanın kapısı açılır ve içeriye "çarıklı, poturlu" bir çoban girer. Çoban, kâtime otelin fiyatını sorar. Katip de: "Tek yatak otuz kuruş" der. Fakat, yoksul çoban bu fiyat karşısında donakalır: "Otuz kuruşa yatak!". Fakat çoban da sadece "on yedi kuruş" ve "on para" vardır. Otel kâtibi şekilde merhamet gösterecek gibi değildir: "Eh, ne yapalım. Dışarıda yatıver". Çoban, gözleriyle havayı işaret eder. Ama otelci katı tutumunu sürdürür: "Anladık. Anladık!.. Otuz kuruşun varsa yatarsın. Yoksa, haydi bakalım, marş!". Yuvarlak masa etrafındaki beş kişilik gruptan "Öğretmen" olanı dayanamaz ve otel kâtibine dönerek: "Hişt, Süleyman Bey, Süleyman Bey! On iki buçuk kuruşu ben veriyorum. Çağır şunu!".

2.12. Enis Behiç Koryürek, Ey Türk Elil..., Miras ve Güneşin Ölümü,
haz. Dr. Fethi Tevetoğlu, İstanbul, 1971, s. 63-65

Koryürek, Mudanya Mukavelesi'nin Akdi dolayısıyla 1922 yılında

İstanbul'da yazdığı bu şiirinde Sakarya Meydan Savaşı'na değinmektedir:

Ey Türk Eli

...

İşte biz ki ta ezelden beri atlıyız,
Asırların göklerinde biz kanatlıyız.
Kanımızın ateşinden şimşek yarattık;
Bu şimşekle küheylana bir kırbaç attık.
"Allah!" diye haykırarak "Zafer"imize
Hurûş ettik Sakarya'dan ta Akdeniz'e...
Atilere koşuyoruz gençlikle, şanla...
Şan beraber koşar Hakk'a doğru koşanla.

2.13. Nazım Hikmet Ran, Kuvâyi Milliye, (Şiirler-3)⁵⁴

İKİNCİ BAP

Yıl Yine 1919 ve İstanbul'un Hali ve Erzurum ve Sivas Kongreleri ve Kambur Kerim'in Hikâyesi⁵⁵

Bu şiirde "Kambur Kerim" Tiplemesi son derece başarılı bir şekilde betimlenmiştir.

Adapazarlıydı Kambur Kerim.

Seferberlikte ölen babası marangozdu.

Seferberlik, bir anda Kerim'in aklına iki şeyi getirir: "Geçmiş"i ve "Ana"sını.

Çok beyaz bir yastıkta kara sakallı bir ölü yüzü,

Fahri Bey çiftliğinde patates toplayıp

Kaz gütmek,

Mektep kitapları

Ve bir de saçları altın gibi sarı

Fakat alnı çizgiler içinde anası gelir.

Kerim 335'te 14 yaşında iken o zamanlar düşman elinde olan Eskişehir'e "Mektep, teyzeleri ve dayısı" için gider:

Dayısı şimendiferde makinistti.

Düşman elindeydi Eskişehir.

Kerim on dört yaşındaydı,

Kamburu yoktu.

Dümdüzdü fidan gibi

Ve dünyaya meraklı bir çocuktü.

Dayısı sürmeğe gittiği günler şimendiferi sürmeğe gittiği zamanda teyzeleri Kerim'e ekmek vermeyince Kerim de Hintli askerlerle dostluk kurar:

...

ve siyah sakalları, siyah gözleri parlak,

avuçlarının üstü esmen, içi ak

ve tel örgülerin üzerinden

Kerim'e bisküviti kutularla atan amcalarıdı.

Kocaman ambarları vardı,

Kerim içinde oynardı.

Ambarda nohut çuvalları, bakla, kuru üzüm,

Ve sonra cephane sandıklarıyla silahlar.

Bir gün Makinist olan dayısı Kerim'den "Ambardan silah çalıp kendisine getirmesi"ni ister. Bu hırsızlığının karşılığında onu Zeybeklere vereceğini söyler:

...

Ve ambardan silâh çaldı Kerim:

Bir

Bir tane daha

Beş

On.

Aldattı Hindistanlı dostlarını

Zeybekleri daha çok sevdiğinden.

Zaten çok sürmedi, parlak kara sakallı amcalar gitti,

Kerim geçirdi onları istasyona kadar.

Ertesi gün Zeybekler Eskişehir'e gelirler. Dayısı da "Elinden tutup" Kerim'i onlara verir. Asıl hayat bundan sonra başlayacaktır Kerim için:

Ve işte o günden sonra

Bugüne kadar

Kahraman bir türküdür ömrü Kerim'in.

Kerim Eskişehir'den alınıp "Çatık kaşlı, yüzü gülmez bir komutan olan "Kocaeli Grubu" paşasına götürülür. Ve bundan sonra da harp teknikleri öğretilir. Ancak, Kerim'in yeni görevi; büyük bir başarıyla " Getirip götürdüğü" HABERCLİK'tir.

Bir "Fidan gibi cesur" olan bu çocuğun "Sevinçle oynadığı bu müthiş oyun" 1337'de son bulur:

Kocaeli ormanı gürgen ve meşeliktir:

Yüksek

Kalın

Gökyüzü gözükmez

Durgun bir geceydi.

...

Karanlıkta hışırtılarla yürüyordu beygiri Kerim'in.

...

Dallardan damlalar düşüyordu Kerim'in yüzüne.

Beygirin başı gittikçe daha çok karanlığa giriyor,

İpsiz Recep'in yanından dönüyordu Kerim.

Kâatlar götürmüş

Kâatlar getiriyor.

Birdenbire durdu beygir,

Heykel gibi,

Sonra birdenbire dörtнала kalktı.

Şaşırdı Kerim.

Dizginleri bıraktı.

Sarıldı beygirin boynuna.

Deli gibi gidiyordu hayvan.

Çocuğa art arda çarpıyordu ağaçlar.

...

Kim bilin kaç saat böyle gidildi.

Orman bitti birdenbire.

...

Ve Kerim aynı hızla geldiği zaman

Armaşa'nın altında Başdeğirmenler'e

Beygir ansızın kapaklandı yere,

Tekerlendi Kerim.

Doğruldu.

Ve aklına ilk gelen şey saatına bakmak oldu.

Kırılmıştı camı.

Bindi beygire tekrar.

Hayvan topallıyordu biraz.
Uslu uslu yola koyuldular.
Sol kulağı kanıyordu Kerim'in,
Kirezce'ye geldiler.
Kerim durdu.
Biraz zor nefes alıyordu.
Geyve'ye girdi ertesi akşam.
Beli o kadar ağrıyordu ki
Inemedi beygirden
İndirdiler.
Kerim'i bir yaylıya bindirdiler.

Adapazarı.

Sonra "Belki on gün, on beş gün" Kerim Kağnılarla "Yahşıhan, Konya, Sile Nahiyesi (Burada malül gaziler için takma kol ve bacak yapılıyordu)" ve en sonunda da "Hatçehan" köyünden "Çıkıkçı Şerif Usta"ya götürülür. Artık Kerim eski "Fidan boylu" Kerim değildir:

...

Usta ovdu Kerim'i bayıltıncaya kadar.
Sonra, zifte koydu bu kırılmış dal gibi çocuk gövdesini.
Yirmi gün geçti aradan.
Ve sonra bir ikindi vakti ziftin içinden
Kerim'i **kambur** çıkardılar.

Nazım Hikmet, yine Kuvâyi Milliye kitabında III. Bap'ta yer verdiği şiirinde de "**Arhaveli İsmail**" dolayısıyla Adapazarı ve çevresinden söz etmektedir:

Yıl 1920

Ve Arhaveli İsmail'in hikâyesi

...

1920 Şubat, Nisan, Mayıs,
Bolu, Düzce, Geyve, Adapazarı:
İçimizde Hilafet ordusu,
Anzavur isyanları.

...

Kurtuluş Savaşı'nda yaşanan çaresizlik canlı bir şekilde aktarılmaktadır:

İnsanların başlarında kalpak,
yüreklerinde keder,
yüreklerinde müthiş bir ümit vardı.
İnsanlar devrilmişti, kedersiz ve ümitsizdiler.
İnsanlar, etlerinde kurşun yaralarıyla
Köy odalarında unutulmuşlardı.

Şair, yine Kuvâyi Milliye kitabında VI. Bap'ta yer verdiği şiirinde de
"Kartallı Kâzım" dolayısıyla Sakarya'dan söz etmektedir:

Muharebeler

Ve

Düşman Elinde Kalanlar

Ve Kartallı Kâzım'ın hikâyesi

...

Sonra, Haziran

Bir yaz gecesi.

Dünyada yalnız pırıltılar

Ve böceklerin sesi.

Sakarya'yı üç yerinden sallarla geçiyoruz.

Basarak aldık

Adapazarı'nı.

Ve dolaşıp Sapanca Gölü'nün sazlıklarını

Yanaştık İzmit'in doğusunda çuha fabrikasına.

...

Sonra 23 Ağustos.

Sakarya melhamei kübrası ki

Devamı 13 Eylül gününe kadardır.

Bizim kırk bin piyademiz,

Dört bin beş yüz atlımız,

Düşmanın seksen sekiz bin piyadesi,

Üç yüz topu vardır.

Harp meydanının kuzey yanı

Sakarya

Ve dağlardır:

...

Ve Sakarya'dan bu havalide
Yalnız, çatal tırnaklı karacalar su içmektedir.
Ankara suyunun döküldüğü yerden
Eskişehir kuzeybatısına kadar
Sakarya mecrası uçurumlar içinden geçmektedir.

...

2.14. Aşık Veysel (Şatıroğlu), Adapazarı'nda Bahar⁶⁶)

Adapazarı'na Bahar

Ağaçlar al gibiydi, kuşlar dillendi
Açtı bahar çiçekleri Ada'nın.
Toprak mevce geldi, yer yeşillendi,
Açtı bahar çiçekleri Ada'nın.

Kuğul kuğul ötüşüyor kumrular
Çağlayıp akıyor bulanık sular
Meleşir koyunlar, körpe kuzular.
Açtı bahar çiçekleri Ada'nın.

Adapazarı'na demişler "Ada"
Yâr elinden yaralarım ziyade
Çiğdemleri dağda, gülü ovada,
Açtı bahar çiçekleri Ada'nın.

Ayrıca, Adapazarı ve çevresine şu yazar/şairlerimiz de değişik nedenlerle değinmişlerdir:

1. Atsız, H. Nihal, *Bütün Türk Gençliğine* (www.siiirdefteri.com)
2. Baysal, Faik, 1934, (Beyaz Şiirler, s. 77-79).
3. Baysal, Faik, *Sessiz*, (Ayın Ucunda, s. 148-149).
4. Baysal, Faik, *Havada Bulut*, (Ayın Ucunda, s. 174-175).
5. Baysal, Faik, *Bir Türkü*, (Ayın Ucunda, s. 203).
6. Baysal, Faik, *Yine*, (Ayın Ucunda, s. 226).
7. Baysal, Faik, *Hane İle Gıcır*, (Güller Kanıyordu, s. 43-54).
8. Baysal, Faik, *Do*, (İlgaz Teyze Öldü, s. 79-108).

9. Bilen (Buğra), Hatice, *Ay Bacadan Uçar Gider* (Umursanmayan Kadınlar, s. 81-87).
10. Bilen (Buğra), Hatice, *El Ağrısı Ele Seyran* (Umursanmayan Kadınlar, s. 65-70).
11. Dinamo, Hasan İzzettin: *Kutsal İsyân* adlı 8 ciltlik eserinde.
12. Günyol, Vedat, *Dile Gelaseler* (İstanbul, 1966).
13. Oral, Tuncer, *Her Yağmur Yağışında* (www.siiddefteri.com).
14. Orhon, O. Seyfi, *Fırtınam Var* (www.siiddefteri.com).
15. Yüce, Ali, *Köroğlu* (Türk Dili, Haziran-1978, sayı:321).

SONUÇ

Yaptığımız bu inceleme sonucunda şunu söyleyebiliriz ki; -tespit edebildiğimiz kadarıyla- Sakarya (ve çevresi) daha Evliya Çelebi'nin meşhur eseri *Seyahat-nâme*'den itibaren edebiyatımıza girmiş ve gerek stratejik konumu, gerek tarihi dokusu, gerekse doğal zenginlikleri ve Kurtuluş Savaşı'ndaki yararlılıklarıyla edebiyatımızda kendisine çokça yer verilmiştir. Ayrıca Sakarya (ve çevresi) edebiyat dünyamıza armağan ettiği her biri edebiyat tarihimize mal olmuş, üretken ve öncü konumunda sanatçılar da yetiştirmiştir.

¹ Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, Sakarya Valiliği, Sakarya 1998, s. 7.

² Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 7.

³ Enver Konukçu, "Sakarya'nın Tarihî Coğrafyası", I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23

Haziran 1998), SAÜ Yay., Adapazarı 1999, s. 14.

⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, IV. Kitap, (sadeleştiren: Zuhuri Danışman), İstanbul 1970, c. III

⁵ Çelebi, *Seyahatname*, c. VIII.

⁶ Çelebi *Seyahatname*, c. II.

⁷ Çelebi, *Seyahatname*, c. VIII; Çelebi, *Seyahatname*, s. 5.

⁸ Mustafa İsen, "Kültürel Çevre Açısından Sakarya", I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998), SAÜ Yay., Adapazarı 1999, s. 229.

⁹ İsen, "Kültürel Çevre Açısından Sakarya", s. 229.

¹⁰ Güvâhî, *Pend-nâme*, haz: Mehmet Hengirmen, Ankara, 1983, s. 15.

¹¹ Hengirmen, *Pend-nâme*, s. 15.

¹² İsen, "Kültürel Çevre Açısından Sakarya", s. 229.

¹³ Mustafa İsen, *Divan Şairlerinin Mesleki Konumları, Ötelerden Bir Ses*, Ankara 1997, s. 221.

¹⁴ İsen, "Kültürel Çevre Açısından Sakarya", s. 229-230.

¹⁵ İsen, "Kültürel Çevre Açısından Sakarya", s. 230.

¹⁶ Hengirmen, *Pend-nâme*, s. 13.

¹⁷ İsen, "Kültürel Çevre Açısından Sakarya", s. 230; Hengirmen, *Pend-nâme*, s. 15.

¹⁸ Bk. Hengirmen, *Pend-nâme*, s. 13.

¹⁹ İsen, "Kültürel Çevre Açısından Sakarya", s. 230.

²⁰ İsen, "Kültürel Çevre Açısından Sakarya", s. 230.

²¹ Necati Mert, *Gramofonlar, Radyolar, Teypler*, İstanbul 1979, s. 36-44.

- ²² Necati Mert, Geceye Uçurulan Güvercinler, Adapazarı 1996, s. 17-21.
- ²³ Mert, Geceye Uçurulan Güvercinler, s. 142-149.
- ²⁴ Mert, Gramofonlar, Radyolar, Teypler, İstanbul 1979, s. 79-86.
- ²⁵ Mert, Geceye Uçurulan Güvercinler, s. 47-52.
- ²⁶ Havada Bulut, II. Mektup.
- ²⁷ Halide Edip Adivar, Ateşten Gömlek, Sunuş Bölümü'nden, İstanbul 2002.
- ²⁸ Adivar, Ateşten Gömlek, s. 10.
- ²⁹ Adivar, Ateşten Gömlek, s. 49.
- ³⁰ Adivar, Ateşten Gömlek, s. 62.
- ³¹ Adivar, Ateşten Gömlek, s. 71.
- ³² Adivar, Ateşten Gömlek, s. 90.
- ³³ Adivar, Ateşten Gömlek, s. 92-93.
- ³⁴ Adivar, Ateşten Gömlek, s. 97-98.
- ³⁵ Adivar, Ateşten Gömlek, s. 149-150.
- ³⁶ Halide Edip Adivar, Türk'ün Ateşle İmtihani, İstanbul, s. 9.
- ³⁷ Adivar, Türk'ün Ateşle İmtihani, s. 88-89.
- ³⁸ Adivar, Türk'ün Ateşle İmtihani, s. 99-100.
- ³⁹ Adivar, Türk'ün Ateşle İmtihani, s. 101.
- ⁴⁰ Adivar, Türk'ün Ateşle İmtihani, s. 185-186.
- ⁴¹ Adivar, Türk'ün Ateşle İmtihani, s. 186-187.
- ⁴² Tarihte ve Günümüzde Sakarya s. 36.
- ⁴³ Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 36-37.
- ⁴⁴ Tarihte ve Günümüzde Sakarya, s. 36-37.
- ⁴⁵ Çelebi, Seyahatname, s. 172.
- ⁴⁶ Çelebi, Seyahatname, s. 173.
- ⁴⁷ Fazıl Hüsünü Dağlarca, İstiklal Savaşı, İstanbul 1951.
- ⁴⁸ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6530.
- ⁴⁹ Halikarnas Balıkcısı, Hey Koca Yurt, Ankara 1994, s. 31-32.
- ⁵⁰ Orhan Veli Kanık, Bütün Şiirleri, İstanbul 2000.
- ⁵¹ Kanık, Bütün Şiirleri, s. 73-79.
- ⁵² Yurt Ansiklopedisi, 9. cilt, s. 6530-6531.
- ⁵³ Abdürrahim Karakoç, Suları İslatamadım, Ankara 1988, s. 30-32.
- ⁵⁴ Nazım Hikmet Ran, Kuvâyi Milliye, (Şiirler-3), İstanbul 1987.
- ⁵⁵ Nazım Hikmet, Kuvâyi Milliye, s. 21-33.
- ⁵⁶ Yurt Ansiklopedisi, c. 9, s. 6533.

1888

1888

1888

1888

1888

VII SAKARYA'DA OSMANLI DÖNEMİ TÜRK EDEBİYATI

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin ERTAN
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ, FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ

Bu gün "SAKARYA" olarak bilinen belde coğrafi özellikleri, güzellikleri, tabii zenginlikleri ile dünyanın en güzel bölgelerinden biridir. Doğudan-batıya, kuzeyden-güneye stratejik bir yere sahiptir. Göç ve ulaşım yollarının üzerinde bulunması önemini bir kat daha artırmıştır. Bu özellikler, tarihin en eski çağlarından beri insanların dikkatini çekmiştir. Bir çok kavimler bölgede yaşamış; sosyal ve siyasal mücadele vermiştir. Diliyle, kültürüyle var olma mücadelesi veren milletler coğrafyalarıyla da bütünleşmişlerdir. Hayatı kolaylaştıran ve rahatlatan çabalar içinde olmuşlardır. İlk çağlarda beldeyi: "Bithynia" adıyla tanıyoruz. Zamanla bölge, içinden geçen büyük nehrin adıyla "Sangorios" olarak anılmaya başlamıştır. Bu nehir: Eskişehir'in güney-doğusu'ndaki Çifteler'in Sakarbaşı denilen mevkiinden doğarak 824 km'lik bir yolculuktan sonra Karasu mevkiinden Karadeniz'e dökülmektedir¹. Nehir, bu yolculuk esnasında kendisine büyük bir havza oluşturmuştur. Basit bir tanımla diyebiliriz ki: Sakarya Havzası: Eskişehir, Bolu, Kocaeli (Izmit) üçgeninde yer almaktadır. Bu belde aynı zamanda Anadolu'ya gelip, yerleşen Selçuklu ve Osmanlı Türkmen boylarının ilgisini çekmiş; siyasi mücadelelerine mekan olmuştur. Yurt ve vatan edinme çabalarında en önemli merkezi bu bölge oluşturmuştur. Bir çok tarihinin yorumlarıyla, bölgenin sınırları değişken ifadelerle, hatta siyasi iradenin coğrafi ve idari tensipleriyle (Sakarya Havzası) İzmit Sancağına bağlı olarak yönetilmiştir. Sakarya Havzası denildiği zaman: İzmit'ten Bolu'ya, Söğüt'ten Karadeniz'e kadar olan bölge kastedilmiştir. Birçok ilim, sanat ve kültür adamı, hatta tasavvuf tarihçileri bu yörede yaşayan önemli şahsiyetlerden bahsederken bizi doğrular nitelikte bilgiler verirler. Mesela: Mutasavvıf Fahreddin-i Rûmî hakkında bilgi verilirken: "...İzmit civarında Bolu'ya bağlı Mudurnu'da irşâd ile meşgul olduğu..."² ifadesiyle bizi doğruladığını görüyoruz. Dönemin fatihi ve Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi, oğlu Orhan Gazi'nin İzmit ve Sakarya beldelerini fethetmesine ve imarına dikkatini çeker; aynı zamanda bu şiirle edebiyat tarihine geçer.

Izmit şehrine hor bakma

Sakarya suyu gibi akma

Ezenkmid'i de al yakma

Her bürcünde bir hisâr yap³

Türk Edebiyatının bölgemizdeki ilk mahsullerinden olan bu vasiyetname aynı zamanda şair olan Osman Gazi'nin şiir örneklerindedir. Asıl konumuz coğrafya olmamakla birlikte bu bölgede yaşayan insanları ve eserleri hangi mantıkla ilgi alanımıza alıp-almayacağımıza karar verirken coğrafya kendiliğinden karşımıza çıkıyor. Sakarya Havzasındaki ilk Türk hakimiyeti Selçuklulara nasip olmuştur. Söğüt ve Bilecik yöreleri fethedildikten sonra İznik ele geçirilmiş, daha sonraları (Haçlı Seferleri sebebiyle) elden çıkmıştır. Bu bölgede Türk-İslam nüfuzu oldukça eski tarihlere (1071)'e dayanmaktadır. XI. ve XII. asırlarda bu bölge Bizanslıların din, devlet, kültür ve sanat merkezleri haline gelmişti. 1299'da Bilecik'i fetheden Osman Gazi Bilecik'i başkent yapmış ve kadılığına büyük ilim adamı ve mutasavvıf olan (kayınpederi) Şeyh Edebalı'yi atamıştır. XI. asırda Kutalmış oğlu Süleyman Beg tarafından fethedilen Bolu Selçukluların eline geçmiş, Haçlı Seferleri sebebiyle el değiştirmiştir. Osman Gazi Bolu'yu fethetmek için Konuralp'i görevlendirmiş, O da Bolu'yu fethederek bu coğrafyadaki hakimiyet alanını genişletmiştir. Daha sonra babasının yerine Beg olan Orhan Gazi 1330'da İznik'i fethederek burasını başkent yapmıştır. İznik, yeni kurulmuş Osmanlı Devleti'nin başkenti olarak ilim adamlarına, mutasavvıflara, şairlere, sanat ustalarına, çini üstadlarına kucak açmış; bu değerli ve çağını aşmış insanları çevresinde toplayarak büyük bir kültür merkezi haline gelmiş; aynı zamanda Osmanlı mimarisinin hareket noktası olabilmeyi de başarmıştır⁴. Osmanlı Devleti'nin kurulduğu coğrafya sosyal ve siyasal olaylar itibarıyla günümüz Türkiye'sinin Marmara Bölgesi'nde, bir çok tarihi olaylar da Sakarya Havzası'nda meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin temeli ve tohumları bu bölgede yeşermiştir⁵. "Sakarya Havzası"nı Eskişehir'den, Bilecik'e, Bilecik'ten, İznik'e, İznik'ten Kocaeli'ye, Kocaeli'nden Kandıra'ya kadar; diğer taraftan: Eskişehir'den Göynük, Mudumu, Bolu istikametinden Akçakoca üzerinden Karadeniz'e kadar olan havza yani Sakarya avuç içine alınmış bir bölgedir. Bu havzadaki geniş bir ova, platolar ve yaylalar zinciri ile çevrilmiş haldedir. Bu bütün: "Sakarya Bölgesi"ni oluşturur. Orhan Gazi, Sakarya Havzası'nı baştan başa, tek tek fethederek birer Türk yurdu olmalarını sağlamış büyük bir devlet ve millet adamı ve milli kahramandır. Adapazarı merkezinde bulunan Orhan Camii bu zaferin bir müjdecisi olarak ayakta durmaktadır. Bu beldelere fatih veya göçmen olarak yerleşen Türkler: lisanlarıyla, sanatıyla, kültürüyle, mimari tarzlarıyla beldeye mühürlerini vurmuşlar; buralarını millileştirmişler. Her fethettikleri yerlere camiler, konaklar, hanlar, hamamlar yaptırarak adlarını tarihe mal etmişler. Bu gün merkez ilçe olarak kabul edilen Adapazarı, bölgenin en yeni yerleşim merkezlerinden biridir. XVII. asırda bu bölgelerden seyyah olarak geçen Evliya Çelebi: Sapanca-Hendek yolculuğu esnasında Sakarya nehrini tahta bir köprü ile geçtiğini, "Ada" köyünden (o günün deyimiyle "Karye-i Ada" dan) epeyce uzak olduğu için bahis konusu etmemiştir. Daha sonraları bu bölgeden geçen Fransız gezgini Jean Babtiste Tavernier Sapanca'yı ve gölü anlattıktan sonra "Ada" isimli yerleşimden bahsetmiştir. Bu dönemde Ada, Sapanca'ya bağlı bir Türkmen köyü iken 1852'de (Sapanca'yı

geride bırakarak) kaza olmuştur. Önceleri: "Adapazarı ma'a Sapanca iken, Sapanca ma'a Adapazarı" durumu ortaya çıkmıştır. Az zaman sonra yurt içinden (Anadolu'nun her köşesinden: doğusundan, kuzeyinden, güneyinden) ve yurt dışından (Rumeli'nden, Kafkasya'dan, Kırım'dan, Balkanlar'a kadar) vatan evlatlarına bağrını açmış, göç hareketleri Adapazarı'nı salnamelerdeki deyimlerle: "Sefine-i Nuh"a çevirmiştir⁶. 1864'te Adapazarı Devlet Salnamesi'ne göre Adapazarı'nın mülki yapısı şu şekli almıştır: Eyalet-i Hüdâvendigâr (merkez: Bursa), Livâ-ı Kocaeli (merkez: İzmit), kazalar: Geyve, Akhisâr-ı Geyve, Taraklı, Kandıra, Kaymas, Şeyhler, Akâbâd Beşdivan, Ağaçlı ve Adapazarı ma'a Sabanca iken, Sabanca ma'a Adapazarı şeklinde düzenlenmiştir⁷. 1850'lerde İzmit Sancağına bağlı bir kaza iken, 1954 yılında Kocaeli'nin doğu kesimini de alarak SAKARYA adıyla 14 Haziran tarihli ve 6419 sayılı yasa ile il olmuştur⁸. Bu gerçeklerden hareket ederek: insan, sanat, kültür ve edebiyat pergelimizin içine konu olan yerleri alma hakkımız doğduğu kanaatindeyiz.

Türk Edebiyatının en talihsiz yanı: temsilcilerinin coğrafyasını, tarihini ve şahsiyetini (aile yapısını) belirlemek çok zordur. Tartışılmaz kabul edilen birçok edebiyat temsilcilerimizin anne, baba adlarını, doğum yerlerini (sağlıklı bir yöntemle kaydedilmediği için) bilemiyoruz. Bu bahtsızlığa ve haksızlığa uğramış olanlardan birkaçı olarak: Halk Edebiyatı'nın en büyüğü Karacaoğlan'ı, Emrah'ı, Sümmâni'yi, Kuloğlu'nu... Dîvan Edebiyatı'nın en iyilerinden Füzûlî'yi, Bağdatlı Rûhî'yi, Hayali Beg'i, Nedîm'i, Tasavvuf Edebiyatı'ndaki temsilcilerimizden, Yunus'u, Pir Sultan Abdal'ı, Nesimi'yi, Üftade'yi örnek olarak sayabiliriz. Bu çalışma: coğrafyamıza kattığımız ve bölgemizden saydığımız şahsiyetler için: binlerinden bir şeyler kaçırmak gayesiyle değil, aksine çok geç kalmış bir görevi ifa etmek çabasıdır. Ayrıca: "Hiç kimseden bir şey çalmadım; aldım da mîri malı aldım" sözü tam anlamıyla bizi doğrulamaktadır.

XIV. asrın başında Orhan Beg'in Bizanslılardan aldığı Sakarya Bölgesi o günden bu güne Müslüman Türklerin kalıcı ve daimi vatanı olmuştur. Bu kimliğini 25 Mart 1921'de Yunan işgaline uğramış, aynı yılın 21 Haziran'ında düşmandan kurtularak Türkiye Cumhuriyeti'nin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Birçok yerleşim merkezini içine alan ve günümüzde 12 ilçeye sahip olan Sakarya ilinin ilçelerini alfabetik sırayla ve tarihi seyriyle şu şekilde sıralayabiliriz: 1326'da Konuralp tarafından fethedilen Akyazı, 1326'da Orhan Gazi tarafından fethedilen Ferizli, 1079'da Süleyman Şah, 1324'de Orhan Gazi tarafından fethedilen Geyve, 1326 yılında Osmanlı idaresine geçen Hendek, Akyazı ile birlikte fethedilmiş olan Karapürçek, 1326'da fethedilmiş olan Karasu, 1326'da Şeyhler Nahiyesi olarak bilinen Kaynarca, Karasu ile birlikte fethedilmiştir. Kocaeli, Karasu'ya bağlı bir nahie iken aynı talihi paylaşmıştır. 1300'lü yıllarda fethedilen Sapanca diyebiliriz ki, en eski tarih ve kültür merkezlerinden biridir. Sapanca'nın geçmişi M.Ö. 1400'lü yıllara kadar gider. Osmanlı'dan kalan tarih miraslarıyla halen bu özelliğini sürdürmektedir. Orhan Gazi zamanında fethedilen ve o günkü adıyla Akhisar (diğer Akhisar'larla karışmasın diye adı değiştirilen) Pamukova, 1326'da Osmanlı idaresine geçen Söğütlü ve çevresi, 1292'de Osman Bey

tarafından fethedilen ve bölgenin en önemli tarih merkezlerinden biri olan Taraklı ilçeleri Sakarya'nın parçalarıdır. Komşu illerin il ve idari sınırları içinde kalan, Sakarya havzasını çevreleyen yerleşim merkezleri bu bölgenin ayrılmaz bir parçası olarak mütalaa edilmelidir.

Sakarya Havzası'nın Edebiyat serüveni bölgeye Türk nüfusunun gelişiyile başlar. İlk dönem temsilcilerinin ve eserlerinin ortak özelliği didaktik olmasıdır. Müellif milli ve dini hasletlerin yerleşmesi, yaygınlaşması için öğretici, uyarıcı konulara öncelik vermiştir. Bu tarz Anadolu edebiyatının ortak tavrıdır. Halkın ilgi duyacağı, ihtiyacı olan bilgileri ona sunmak milli ve dini bir görev addedilmiştir. Sakarya Havzasına yerleşen Türk halkı karışık bir yapıda değildir. Uyumlu, sessiz, çalışkan, toprağa bağlı, mütevazı bir hayat tarzı sergilemiştir. Dil yapısı da bunu doğrular. Daha sonraki yüzyıllarda bu bölge çok büyük göç almasına rağmen yaşantısında ve lisanında bunu hissettirmez. Aslında gelenler, buradan gidenlerin torunlarıdır. Büyükleri ağız ve şive sıkıntısı çekseler de çocukları hemen aslına dönüvermiştir. Çağımızda yurt içinden ve dışından, bölgeye gelenler farklı lehçelere sahip olsalar bile Sakarya'nın yalın konuşma tarzına hemen ayak uydurmaktadırlar. Doğrusu farklı şivelerden gelmelerine rağmen yurdun her yanında rahatça anlaşılabilir bir kıvama gelmeleri şayan-ı dikkattir. Bu kadar çok farklılığın bulunduğu bir yörede saf bir Türkçe ile konuşmayı başarmak her yöreye nasip olmamıştır. Yabancı asıllıların bu bölgedeki farklı dil ve aksanları da Türkçe üzerinde etkili olamamıştır. Bir çok dillerin konuşulduğu bir belde halkın saf Türkçe'yle konuşmasındaki sırrı ayrıca araştırmak gerekir.

Selçuklu döneminden günümüze bu bölgede doğmuş ve hayatını buralarda geçirmiş; veya: bu bölgede doğmamış olsa bile, hayatının en az 15-20 yılını buralarda geçirmiş, hizmet vermiş, kültürümüze olumlu katkılarda bulunmuş olan şahsiyetleri Sakaryalı sayıyor, bizden biri olarak değerlendiriyoruz. Aynı zamanda: beldemizde doğduğu halde, buralarda yaşamamış, ortak kültürünü paylaşmamış, dertleriyle dertlenmemiş, halleriyle hallenmemiş olanları hemşehri sınıfına almıyoruz. Yıllarını bu bölgede geçiren, bu bölgenin ayrılmaz bir unsuru olan kişileri hangi mantıkla dışlayabiliriz? Burada doğmaktan başka hiçbir bağı olmayan kişileri hangi nedenlerle hemşehri sayabiliriz? Her ikisinin de doğru cevabı sorunun içinde mevcuttur.

Geçmiş zaman edebiyat temsilcilerimizi (mümkün olduğu kadar) doğum-ölüm tarihlerini dikkate alarak sunmağa çalışacağız. Bu sıralamada kesin ve tam bir bilgi sunmamız bizden beklenemez; çünkü: elde bulunan ve ulaşabildiğimiz belgeleri sunacağız. Kaldı ki, önceki devirlere doğru gidildikçe belgeler azalmakta ve zayıflamaktadır. Bu sebeple bir çok kaynaklarda farklı bilgilerle, farklı yorumlarla muhatap oluyoruz. İlgilinin doğum tarihi, ölüm tarihi, elde bulunan eserlerin tam olarak kendisine dayanıp, dayanmadığı, yaşadığı dönem v.b. hususlar... Bu olumsuzluklardan ders alarak, yaşadığımız dönemdeki şahsiyetlerin kişisel bilgilerine önem verdik. İlerde bu durumun tekrar etmesini arzu etmiyoruz. Elimizdeki malzemeler az ise azı sunarak, çok ise seçerek takdime çalıştık; mümkün olduğu ölçüde örnekler verdik.

YUNUS EMRE

(? - 1240-1 / Sarıköy 1321)

Doğum yeri ve doğum tarihi hakkında farklı rivayetler vardır. Anadolu'nun hangi yöresine gitseniz Yunus'a sahip ve hemşehri çıkan insanlar bulursunuz. Bütün dünyayı sevgisiyle kaplayan ve kucaklayan Yunus'u bir mezara sığdırmak çok güçtür. Bu sebeple O'na sahip çıkanları anlayışla ve saygıyla karşılamak gerekir. Aslen Horasanlı olduğunun, kendisinin ise: Anadolu'da dünyaya geldiği, doğum yerinin bilinmediği rivayetleri, ve daha farklı rivayetlerin bulunduğunu biliyoruz. Biz burada bu güne kadar Yunus hakkında söylenenleri değil, az da olsa söylenmeyenleri hatırlatmak istiyoruz. Ölüm yerinin kimilerine göre: Larende (yani bu günkü Karaman), kimilerine göre: Tokat'ın Turhal ilçesi, kimilerine göre de: Eskişehir'in Mihaliççik kazasının Sivrihisar beldesine bağlı Sarıköy olduğu çeşitli kayıtlarda mevcuttur. Yunus'un 82 yaşında vefat ettiği hususunda mutabakat vardır. Fuat Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar adlı eserinde iddiamızı doğrular ve ispatlarcasına: "Yunus Emre, Sivrihisar civarında, yahut Bolu mülhakatında Sakarya suyu civarındaki kariyelerden birinde yetişmiş bir Türkmen köylüsü olarak biliniyor." diyerek tezimize açıklık getirmiş olur. Yunus Emre'nin nasıl bir hayat sürdüğü, nerelerde bulunduğu, ne işler yaptığı hususu da aynı bilinmeyenler arasındadır. Horasan erenlerinden ve o neslin temsilcilerinden olduğu⁹, Hacı Bektaş-ı Veli'ye intisap etmek istediği; kısmetinin Tapduk Baba'da olduğu ve O'na gönderildiği, Tapduk Baba'nın dergahında (kimi rivayetlere göre) 40 yıl eğitim gördüğü¹⁰, daha sonra irşad ve hizmet için seyahat ettirildiğini tasavvufun bir kuralı olarak bilmekteyiz. Yunus'un, halkı aydınlatma ve görev alanınının Sakarya boyları olduğu; hayatı boyunca bu eksende, Sarıköy civarında dolaştığı rivayeti, rivayetler arasında en kuvvetli olanıdır. Aynı yörede Şeyhi Tapduk Baba'ya ait olduğu söylenen bir başka mezar vardır. Hatta Yunus Emre'nin şöhretiyle şeyhi Tapduk Baba'nın: "Tapduk Emre" şeklinde çağırıldığı da bilinmektedir.

O'nun iyi bir Kur'an hafızı, aynı zamanda bir din bilgini olduğuna kendi sözleri ve ilahileri kanıttır. Döneminde Mevlana Celaleddin-i Rûmi ile görüştüğü, O'nun sohbetinde bulunduğu: "Mevlâna Hüdâvendigâr bize nazar kılalı anın görklü nazarı gönlümüz aynasıdır" sözlerinden anlaşılmaktadır. Yunus'un Arapça'yı ve Farsça'yı iyi bildiği, İslam Tarihi hususunda yeterli bilgiye sahip olduğu işlediği konulardan, kullandığı kelimelerden anlaşılmaktadır. Tasavvufta Ahmet Yesevi ekolünün en iyi temsilcisi olan Yunus, Vahdet-i Vücut görüşünün iyi bir savunucusudur. Çağdaşı Mevlâna gibi: aşkı kutsallaştıran Yunus: "Aşk mezhebi dindir bana"¹¹ diyerek, bütün dünyayı aşk potasında eritmeğe çalışmıştır. Yunus için herhangi bir tarikat ismi kullanmak mümkün değildir. O tarikat üstü olmayı başarmıştır. Tarikat kalıbı O'na dar gelmektedir. Yunus bir mutasavvif şairdir; şeyh değildir şeyhlik iddiasında da bulunmamıştır. Kendisine atfedilen ve kurduğu iddia edilen bir tarikat de yoktur. Dilin bütün hususiyetlerini iyi bilen, Türkçe'yi belki de en iyi kullanan büyük şairlerimizden biridir. Şiirlerinde: Yunus, Kul Yunus, Yunus Emre, Derviş Yunus, Aşık Yunus gibi nüansları bulunan mahlaslar kullanmıştır. Yunus mahlaslı bir çok şiirin de O'nun olmadığı bilinmektedir.

Yunus bir tarikat kurucusu değil amma, Yunus Mektebi'nin kurucusudur. Bu okulda okuyanlar: "Yunus" olarak mezun olmuşlardır. Kimlik bunalımı ve şahsiyetçilik yerine bir Yunus'la temsil edilmeği yeterli bulmuşlar. Yunus Emre, Türkçe'siyle: dilimizin milli sesini, milletin aydınlık çehresini en iyi yansıtan şahsiyettir. Türkçe'nin kültür ve edebiyat dili olma yolundaki rolü çok büyüktür. Türkçe'miz Yunus'la altın çağını yaşamıştır. Yunus'un dili ve şivesi Sakarya'nın Türkçe ses yapısını tam anlamıyla temsil etmektedir. Yörenin ağız ile tam uyum sağlamaktadır. "Manav" tabir edilen yöre Türklerinin konuşma tarzına tıpa tıpa uymaktadır. Sakarya Havzası Yunus'la iftihar ederse çok görülmemelidir.

Yunus Emre'nin bilinen iki eseri vardır. Bunlardan birisi: şiirlerini içinde topladığı "Cöng"üdür. Daha sonraları basılan bu cöngler, dönemin isim alışkanlığına uyarak "Divan" deyimini kullanmışlardır. Yunus Emre'nin divanlarına, farkında olmadan daha sonraki dönemlerde yaşayan ve kendisine "Yunus" mahlasını veren mutasavvıf şairlerimizin şiirlerini de almışlardır¹². Yunus Emre şiirlerini hem milli ölçümüz olan "hece" ile hem de "aruz" vezni ile yazabilmiş bir şahsiyettir. Bir şiirde her iki kalıbı kullandığı da vakidir. Şiirlerinde lirizmi (akıcılığı) hiç kaybetmemiş; bu heyecanla didaktik (öğretici) olmayı da başarmıştır. Zaman, zaman "şathiye" tarzında mizahi şiirler de yazmıştır. Bu dönemlerde başlayan ve daha sonraki asırlarda devam eden şathiye geleneği tasavvuf edebiyatında oldukça rağbet bulmuş; bu edebiyattan anlamayanlar nazarında tenkit konusu olmuştur. Tasavvufi bir mizah tarzı olan şathiyyeleri: Nesîmî, Pir Sultan Abdal, Abdal Musa, Eşrefoğlu Rûmî gibi birçok mutasavvıf şairler de kullanmışlardır. Yunus'un ikinci eseri: "Risaletü'n-Nushiyye" adlı 573 beytlik bir mesnevidir. Bir ahlak, ibadet, nasihat kitabını: "Nasihatlar Risalesi" şeklinde bu günkü Türkçe'ye çevirebiliriz. Yunus hislerinde samimi, düşüncelerinde derindir. Tasavvurunda engin, ifadelerinde coşkun, konu İlahi aşka gelince: taşkın: "Gel gör beni aşk neyledi" diyecek kadar şaşkın ve hayran, hatta sevgide insanlık boyutunu aşkın bir insan olarak karşımıza çıkar... Söz sultanı Yunus, sözün ne denli önemli ve etkili olduğunu şu dörtlükte özetler:

Söz ola kese savaşı
Söz ola kestire başı
Söz ola ağulu aşı
Yağ ile bal ede bir söz!

Çok söz yerine, şiirlerinden örnekler vererek sizleri Yunus'la baş başa bırakıyorum:

Gelün tanışuk idelüm işin kolayın totalım
Sevelüm sevililüm dünya kimseye kalmaz ¹³

GAZEL

(MUSAMMAT)

İlim ilim bilmekdür ilim kendin bilmekdür
Sen kendüni bilmezsin ya nice okumakdur

Okumaktan ma'ni ne kişi Hakk'ı bilmekdür
Çün okıdun bilmezsin ha bir kurı emekdür

Okıdum bildüm dime çok tâ'at kıldum dime
Eri Hak bilmez-isen 'abes yire yilmekdür

Dört Kitâb'ın ma'nîsi bellüdü bir elifde
Sen elifi bilmezsin bu nice okımakdur

Yigirmi dokuz hece okısan ucdan uca
Sen elif dersin hoca ma'nîsi ne dimekdür

Yunus Emre dir hoca girekse var bin Hacc'a
Hepisünden eyüce bir gönüle girmek
(7+7 = 14)

GAZEL

(MUSAMMAT)

Yar yüreğim yâr gör ki neler vâ
Bu halk içinde bize güler var

Ko gülen gülsün Hak bizim olsun
Ėâfil ne bilür Hakk'ı sever var

Bu yol uzakdur menzili çokdur
Geçidi yokdur derin sular var

Girdük bu yola 'ışkıla bile
Gurbetlik ile bizi salar var

Her kim merdâne gelsün meydana
Kalmasun câna kimde hüner var
Yunus sen bunda meydan isteme
Meydan içinde merdâneler var
(5+5 = 10)

GAZEL
(MUSAMMAT)

Bir kez gönül yıkdun-ısa bu kıldığın namaz degül
Yitmiş iki millet dahı elin yüzün yumaz degül

Kan'erenler geldi geçdi bunlar yurdı kaldı göçdi
Pervâz urub Hakk'a uçdı hüma kuşıdır kaz degül

Yol oldur ki toğru vara göz oldur ki Hakk'ı göre
Er oldur alçakda tura yüceden bakan göz degül

Toğrı yola gitdün ise er etegin tutdun-ısa
Bir hayır da itdün ise birine bindür az degül

Yunus bu sözleri çatar sanki balı yağa katar
Halka meta'larun satar yüki gevherdür tuz degül
(8+8 = 16)

GAZEL

Hak'dan gelen şerbeti içdük el- hamdü'lillâh
Ş'ol kudret denizini geçdük el-hamdü'lillâh

Ş'ol karşuğı tağları mişeleri bağları
Sağlık safâlıkıla aşduk al-hamdü'lillâh

Kurıydık yaş olduk kanatlanduk kuş olduk
Birbirmüze iş olduk uçduk el-hamdü'lillâh

Varduğumuz illere ş'ol safâ gönüllere
Halka Taptuk ma'nisin saçduk el-hamdü'lillâh
Beri gel barışalum yâ-ısan bilişelüm
Atumuz eğelendi eşdük el-hamdü'lillâh

İndük Rum'ı kışladuk çok hayr ü şer işledük
Uş bahar geldi girü göçdük el-hamdü'lillâh

Dirfillü pınar olduk irkildük ırmağ olduk
Akduk denize tolduk taşduk el-hamdü'lillâh

Taptuğ'un tapusunda kul olduk kapusunda
Yunus miskin çiğidük bişdük el-hamdü'lillâh
(7+7 = 14)

GAZEL

(MUSAMMAT)

Ben yürürem yana yana 'ışk boyadı beni kana
Ne 'âkilem ne divâne gel gör beni 'ışk n'eyledi

Geh eserem yeller gibi geh tozaram yollar gibi
Geh akaram seller gibi gel gör beni 'ışk n'eyledi

Akar sulayın çağlaram derdlü cigerüm dağlaram
Şeyhüm anuban ağlaram gel gör beni 'ışk n'eyledi

Ya elüm al kaldur beni ya vasluna irdir beni
Çok ağlatdun güldür beni gel gör beni 'ışk n'eyledi

Ben yürürem ilden ile şeyh soraram dilden dile
Gurbetde hâlüm kim bile gel gör beni 'ışk n'eyledi

Mecnûn oluban yürürem ol yârı düşde görürem
Uyanub melûl oluram gel gör beni 'ışk n'eyledi

Miskin Yunus bî-çâreyem başdan ayağa yâreyem
Dost ilinden âvâreyem gel gör beni 'ışk n'eyledi ¹⁴
(8+8 = 16)

MESNEVİ

RİSALETÜ'N-NUSHİYYE' DEN

Hezec: v - - - / v - - - / v - - -

.....
Sabır ahvâlini dinle diyeyin

Sabır al ver kamu bu dünya mâlin

.....
Sabır kandayısa Eylülükdür işi

Müdüâm âzâd ider yâd ü bilişi

Sabırlı devleti dâyim olısar

Nasîbi sabr olanlar ûluyısar

İşitdün Yûsuf'î ol çâh içinde

Turudı sabırla ol mâh içinde

.....

Sabırsız kişilerün dirligi hâm

Ki sabrîlâ eyü olur ser-encâm

Ögüt gerekise sabrıla iş it

Uzayın dirisen sâbrıla bit

Ne sarp iş olsa sabr anı bitürür

Kamu yerden sa'âdetler yetürür

.....

Söze târi yidi yüz yidiydi

Yunus cânı bu yolda fidiydi

(H.707/ 1307-308)

ŞATHİYYE

Ben dervişüm diyene bir ün salasım gelür

Seğirdüben sesine varub yetesim gelür

Sırat kıldan incedür kılıçdan keskincedür

Varub anın üstüne evler yapasım gelür

Altında gayya vardur içi nâr ile pürdür

Varuban ol gölgede biraz yatasım gelür

Od'a gölge dedüğme ta'netmenüz hocalar

Hatırunuz hoş olsun yanub tüttesim gelür

Ben günahumca yanam rahmet suyıyla yunam

İki kanad takınam biraz uçasım gelür

Andan Cennet'e varam Cennet'de Hakk'ı görem
Hûri ile gılmânı bir bir koçasım gelür

Derviş Yunus bu sözi eğri büğrü söyleme
Seni sığaya çeker bir Molla Kâsım gelür

'İşksizlara virme öğüt öğüdünden alur degül
'İşksiz kişi hayvan olur hayvan öğüt bilir degül¹⁵

ŞEYH EDEBALI

(Larende - ? / Bilecik M.1326-7 / H 744)

Eski adı "Larende", şimdiki adı Karaman olan ilimizde doğmuştur. Anne ve baba adlarını bilmiyoruz. Küçük yaşta ilim tahsil etmeye başlamış, ilk tahsilini Karaman'da yapmıştır. Çağının ilimlerini tahsil için daha sonraları Şam'a ve Mısır'a gitmiştir. Tefsir, Hadis, Fıkıh (İslam Hukuku) dallarında çağının en iyileri arasına girmiştir. O, zahiri ve batini (maddi ve manevi) ilimleri mükemmel bir şekilde öğrenmiştir. Tasavvuf dalında Anadolu'da en etkili iki kuruluş olan Ahilik ile Babailik tarikatlarından "Ahilik" in önde gelen şeyhlerinden sayılmıştır¹⁶. Daha sonraları irşad (halkı aydınlatma) görevini Selçuklu ve Süleyman Şah'ın sahalarında devam ettirmiş, Eskişehir'in İtburnu mevkiinde tekkesini yaparak irşadına devam etmiştir. Çevrenin siyasi baskıları neticesinde Ertuğrul Beg'in himayesine geçmiştir. Kızı Bâlâ Hatun'u (bazı rivayetlere göre Rabia Hatun'u) Osman Gazi'ye eş olarak vermiş, Osman Gazi'yi damat edinmiştir. Bu hısımlık her iki taraf için önemli bir güç kaynağı oluşturmuştur. Osman Gazi, şeyhi ve kayınpederi Edebalı'ya Bilecik ve Kozağaç karyelerini "paşmallık" olarak temlik etmiş; Ailesinin ve zaviyesinin giderlerini karşılama imkanını sağlamıştır. Katip Çelebi'ye göre: tasavvufta Ebül-Vefa'ya intisaplıdır. O dönemde sosyal etkinlik olarak hizmet veren ve Anadolu'nun fethinde büyük rol oynayan dört kuruluştan birisi: Ahilik teşkilatıdır. Ahilik teşkilatları Osmanlı fetihlerinde ve sosyal hayatın düzenli işleminde, esnaf ve sanatkarların dayanışmasında ciddi görevler üstlenmiştir¹⁷. Bu kuruluşun dışında üç sosyal kuruluş daha vardır. Bu kuruluşlar:

- 1-Ahiyan-ı Rum (Anadolu Kardeşler/ Esnaf ve Sanatkarlar cemiyeti)
- 2-Gâziyan-ı Rum (Anadolu Gaziler teşkilatı)
- 3-Abdâlân-ı Rum (Anadolu Mutasavvıfları)
- 4-Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları /Türk Kadınlar Teşkilatı) dır.

Bunlardan en etkili olanı ve en yaygın olanı Ahilik Teşkilatı olmuş, halkın sosyal ve siyasal sıkıntılarında yardımlarına koşmuştur. Şeyh Edebalı işte bu açıdan çok önemli bir şahsiyet olup, refah ve huzurun, hatta sosyal adaletin sağlanmasında önemli roller üstlenmiştir. Osman Gazi'nin kayınpederi olmasına

rağmen kendi zaviyesinde irşad ile meşgul olmuş, mütevazi bir hayat yaşamıştır. Şeyh Edebalı'nın buraya konuk olmasının sebebi de: damadı Osman Gazi'ye "vasiyet-name" tarzındaki ikazi hitabesidir.

Mahmud ve Mehmed adında iki oğlunun olduğunu, Osman Gazi ve Orhan Gazi'lerin hizmetinde yararlıklar gösterdiğini öğreniyoruz. M.1326 / H.744'te Bilecik'te vefat eden Şeyh Edebalı, kızı Bâlâ Hatun, torunu Alaüddin Beg ve bazı yakınlarıyla birlikte Bilecik'teki kendi adıyla anılan zaviyede yatmaktadır¹⁸. Bu türbe İstiklal mücadelesi sırasında Yunan askerleri tarafından yıkılmış; İstiklal Savaşı kazanılınca, Bilecik'liler tarafından onarılmıştır.

ŞEYH EDEBALI' NIN OSMAN GAZI'YE NASİHATI

"Oğul,

İnsanlar vardır: şafak vaktinde doğar; akşam ezanında ölürlər! Avun oğlum, avun Güçlüsün, kuvvetlisin, akıllısın, kelamlısın; ama, bunları nerede, nasıl kullanacağını bilmezsen: sabah rüzgarında savrulur gidersin...

Öfken ve nefsin bir olup aklını yener! Daima sabırlı, sebatlı ve iradene sahip olasin.

Dünya senin gözlerinin gördüğü gibi büyük değildir. Bütün fethedilmemiş sınırlar, bilinmeyenler, görülmeyenler, ancak: senin fazilet erdemlerinle gün ışığına çıkacaktır.

Ananı, Atanı say; bereket büyüklerle beraberdir.

Bu dünyada inancını kaybedersen: yeşilken, çorak olur, çöllere dönersin! Açık sözlü ol! Her sözü üzerine alma! Gördün söyleme; bildin bilme...

Sevildiğin yere sık gidip-gelme! Kalkar muhabbetin; itibar olmaz!

Üç kişiye acı: Cahiller arasındaki alime; zengin iken fakir düşene; hatırlı iken itibarını kaybedene! Unutma ki: yüksekte yer tutanlar, aşağıdakiler kadar emniyette değildir.

Haklı olduğunda mücadeleden korkma. Bilesin ki: atın iyisine doru, yiğidin iyisine deli derler..."¹⁹

Şeyh EDEBALI

ERTUĞRUL GAZI

(? - ? / Söğüt M.1281 / H. 680)

Bir rivayete göre Süleyman Şah'ın, diğer bir rivayete göre Gündüz Alp'in oğlu olan Ertuğrul Gazi Oğuz Boyu'nun Kayı kolundandır. Yiğit ve bilge kişiliği ile çevresinde saygın bir konuma gelmiştir. Orta Asya'dan Anadolu'ya fetihler sebebiyle gelmiş, Doğu ve Orta Anadolu'da uzun uğraş ve siyasi mücadelelerden sonra Konya Selçuklu Sultanı Alaaddin Kayı Boyu'na (gösterdikleri yararlardan dolayı) Söğüt karyesini kışlak, Domaniç Dağı'nı da yaylak olarak vermiştir. Ertuğrul Gazi 500 civarında Kayıhanlı obaları ile Söğüt'e yerleşmiştir. Osmanlı

Devletin kuruluşu böylece Sakarya Havzası'nda tecelli etmiştir. Osmanlı Devletine: "Sakaryalı" desek yanlış olmaz... Ölümüne kadar bu bölgede yaşayan, Sakarya Havzasında fetihler yapan Ertuğrul Gazi 70 yaşına gelip, ihtiyarladığını, hizmet ve liderliği istediği gibi yapamadığını hissedince daha kendisi hayatta iken en küçük oğlu Osman Gazi'yi törelere uygun bir şekilde ve seçimle Kayı Boyu'na Beg seçtirip, siyaset sahnesinden kendi isteğiyle çekilmiştir²⁰. Bu töre: Fatih'in babası II. Murad'la tekrarlanarak belki de yüzlerce yıl sonraki sorumlulara örnek teşkil etmiştir.

Ertuğrul Gazi'nin sütünümüza misafir olmasının sebebi: oğlu Osman Gazi'ye tavsiyeleridir. Bu hitabenin, O'nun olmadığına dair bazı rivayetler var ise de: O'na yakışan bir içeriğe sahiptir. Bundan 700 yıl öncesine ait ve bölgemizi temsil eden bu hitabe, her şehrin en mutena yerine yazılmalı, halkının ve idari sorumlularının her fırsatta göz önünde tutmaları sağlanmalıdır. Dilin anlaşılır ve berraklığı yanında lirizmi ve öğreticiliği örnek olacak seviyededir.

Ertuğrul Gazi hayatı boyunca sanata ve kültüre, neslinin ve halkının dil eğitimine çok önem vermiştir. Birçok dili rahatça konuşacak bir eğitim politikası uygulamıştır. Geleceğin yöneticilerinin, çevresindeki halkların dilini - aracsız - konuşur bir seviyede yetiştirmeğe çalışmıştır. İlim adamlarını çevresine toplayarak, geleceğin büyük devlet politikasının en önemli özelliklerinden birini ortaya koymuştur. Oğlu Osman Gazi'ye Nasihati tarzında bugün elde bulunan hitabe büyük olasılıkla "Ahi" teşkilatının düzenlediği bir hitabe olması ihtimali söz konusudur. Tarihi kaynaklar da bize bu konuda sağlıklı bir belge sunamamaktadırlar. Mesela, aşağıya alacağımız kısa bir hitabede: devletten çok, Edebalı ile ilgili sözler yer almaktadır. Söğüt'te Ertuğrul Gazinin türbesinde bulunan hitabeyi bir kaynağa dayandıramayınca, metni buraya almakta tereddüt ettik. Bu tür rivayetlerin kaynağını bulmak çok zor. Böylesi tereddütlere rağmen Ertuğrul Gazi'ye atfedilen, Osman Gazi'ye hitaben söylendiği, rivayetle bize ulaşan kısa bir hitabeyi buraya alıyoruz. Eğer aslını bulursak onu da zamanla eklemeye çalışacağız...

"Bak Oğul,

Beni kır, Şeyh Edebalı'yı kırma, O bizim boyumuzun ışığıdır.

Terazisi dirhem şaşmaz; bana karşı gel, O'na karşı gelme!

Bana karşı gelirsen üzülür incinirim, O'na karşı gelirsen, gözlerim sana bakmaz, baksa da görmez olur.

Sözümüz Edebalı hazretleri için değil, senceğiz içindir, bu dediklerimi vasiyetim say!

.....

- Ey Osmancık, oğul: kıvancımın, övüncüm ol; sevincimdin, güvencim ol. Var şimdi ananın duasını dile..."

OSMAN GAZI

(Söğüt M.1258 / H. 656 - Söğüt M.1326 / H.744)

Osmanlı Sultanlarının ilki olarak kabul edilen Osman Gazi okuma-yazma bilmezdi. Törelere son derece bağlı idi. Büyüklerine, ilim adamlarına, sanatkarlara saygı ve ilgi gösterir, kusur yapmazdı. Fethettiği yerlere camiler, medreseler, halka hayırlı hizmetler yapacak binalar yaptırdı. Hukuka son derece saygılı olduğu herkesçe biliniyordu. Çok cömert bir kişiliğe sahipti. Altı tane oğlu bir kızı vardı. Bunlar: Alaüddin Ali, Pazarlı, Çoban, Melik, Hamid ve Orhan'dır. Daha sonraları yerine geçecek Orhan Gazi: oğullarının en küçüğü idi. Fatma adında bir kızının olduğunu biliyoruz. Evlatlarının iyi yetişmesi için tedbirler aldı. Bu tedbirlerin başında: ilime, şiiire, musikiye ve sanata verdiği önem gelmekteydi. Alınan tedbirlerle Osmanlı şehzadeleri daha dört yaşında iken özel hocaların denetiminde eğitime tabi tutuldular. Geleceğin sultanları sosyal, siyasal, askeri ve dini ilimleri en iyi hocalardan okuyarak bilgi ve beceri sahibi oldular. Şehzadelere Türk Dili ve Edebiyatı'nın özellikleri en iyi şekilde öğretildi. Ayrıca: Arapça, Farsça, Latince, Yunanca, Rumca, Sırpça ve Doğu Türk lehçelerinin birçoğunun öğretilmesi ihmal edilmedi²¹. Bunlarla yetinmeyip: Harp Sanatı, Astronomi, Matematik, Mantık, Kimya, gibi pozitif ilimler; Din eğitimi ve Tasavvuf gibi manevi ilimler; avcılık, atıcılık, binicilik ve güreş gibi sportif eğitimlerin verilmesi adetten oldu. İşte böylesi bir eğitimin başlangıç noktası Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'dir. Okuma-yazma bilmemesine rağmen: olgun, ağırbaşlı, merhametli bir karaktere, hassas bir ruha ve şiiir söyleme yeteneğine sahipti. Bir devlet başkanı olarak, Oğlu Orhan Gazi'ye, yapmasını istediklerini (tavsiyelerini) şiiir diliyle anlatarak, Sakarya Havzası'nın ilk edebiyatçıları arasında hakkettiği yeri aldı. Bu şiiir hece vezniyle söylenmiştir. İçeriği açısından da çok önemlidir:

Gönül kerestesi ile

Bir yeni şehir ü bazar yap

Zulm eyleme rençberlere

Her ne ister isen var yap

Eski, Yenişehir bârî

İnegöle dek hep varı

Kırıp geçirdik küffârı

Bursa'yı da yık tekrâr yap

Kurd olup gel gir sürüye

Arslan ol bakma geriye

Çâr olup hay de çeriye

Dil geçidini hisâr yap

İznik şehrine hor bakma

Sakarya suyu gibi akma

Ezenkmid'i de al yakma

Her bürcünde bir hisâr yap

Osman Ertuğrul oğlusun

Oğuz Karahan neslisin

Hakk'ın bir kemter kulusun

İslambol'u aç gülzâr yap ²²

ORHAN GAZİ

(Söğüt M.1262 / H.680 / Bursa M.1343 / H. 761)

Ertuğrul Gazi, Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin doğum ve ölüm tarihlerini belirlemekte çok zorluk çektik. Birçok kaynaklara baş vurduğumuzda farklı tarihlerle karşılaştık²³. Bazı tarih kaynaklarında da doğum ve ölümle ilgili tarihlere rastlayamadık²⁴. Bu sebeple yukarıda zikrettiğimiz tarihlerin doğruluğu veya yanlışlığı bize ait değildir. Bu konuda hata var ise: hoş görülmeği umarız.

Orhan Gazi cesur, gayretli, dikkatli, adaletli ve babası Osman Gazi gibi çok cömert bir kişiliğe sahipti. Dostunun güvencesi, düşmanın korkusu idi. Zannedildiği gibi: annesi Şeyh Edebalı'nın kızı Bâla Hatun değil, Osman Gazi'nin diğer eşi: Ömer Beg'in kızı Mal Hatun idi²⁵. Bu konuda aksini rivayet eden kaynaklar da var²⁶.

Bilgili, kültürlü ve iyi eğitilmiş bir devlet adamı olan Orhan Gazi, Osmanlı Devleti'ni kuran, teşkilatlandırarak bilinmektedir. Askeri birlikler, rütbelere (Onbaşı, Yüzbaşı, Binbaşı v.b.), vergi sistemi (öşür toplama), toprak işletme, vakıf kurma, para basma (devletin para değerlerini belirleme), sistemlerini tesis etmiştir. Babasının tavsiyesine uymuş, fethedilmesi gereken yerleri ya kendisi veya komutanları manfetiyle fethederek Osmanlı Devleti'nin çekirdek bölümünü teşekkül ettirmiştir. Bursa'ya, İznik'i ve İznik'i (yeniden haçlılardan) aldıktan sonra Sakarya (kimilerine göre: Bithinya, kimilerine göre: Sangarios) Havzası'nı, yani bu günkü Sakarya Vilayeti'nin tamamının fethini gerçekleştirerek: Anadolu'da Osmanlı Türk Hakimiyetini sağlamıştır. İlimizin fetih ve hakimiyeti O'na nasip olmuştur. Bu vesile ile Orhan Gazi'ye, silah arkadaşlarına ve emeği geçen bütün şehedaya (Sakaryalı'lar olarak) minnet ve şükranlarımızı, Tanrıdan rahmet ve mağfiret dilekelerimizi sunmak isteriz. Orhan Gazi'den sonraki Osmanlı Sultanları konumuzun ve sınırlarımızın dışına çıktıkları için onlardan bahsetmeyeceğiz.

Orhan Gazi, oğlu Süleyman Paşa marifetiyle Rumeli'nin fethini gerçekleştirmiştir. Fethettikleri yerlere okullar (medreseler) yaptırtan Orhan Gazi: ilmi, eğitimi, öğretimi teşvik etmiş; şair ve sanatkarlara yardımlarda, iltifatlarda bulunmuştur. Edebiyat ve din ilimlerini öğrenerek kendisini geliştirmiştir. Osmanlı Padişahları içinde en başarılı olan şahsiyettir. 81 yaşına geldiğinde hastalanır; oğlu Murad Hüdavendigâr'ı kendi rızasıyla yerine (tahta) geçirir; kısa bir süre sonra Bursa'da vefat eder. Vasiyeti gereği: Babası'nın Bursa'ya nakledilen Gümüşlü'deki türbesinin yanına defnedilmiştir²⁷.

Ölmeden önce, oğlu Murad Hüdavendigâr'a vasiyette bulunur. Vasiyeti, babası Osman Gazi'ninki gibi manzum halde ve mesnevi tarzındadır. Aşağıya aldığımız şiirin O'na ait olduğu rivayet edilir. Bu şiir "aruz" kalıbıyla: mefâilün/ mefâilün/ feülün formundadır; ilk dönemin dil ve kalıp özelliklerini yansıtmaktadır. Şiirdeki fazlaca "imale ve "zihaf"lar (kısaltma ve uzatmalar) dikkati çeker. Buna rağmen başarılı sayılır. Oğlunu öven ve dikkat edilmesi gereken hususları hatırlatan Orhan Gazi: devlet idaresinde gerekli ve önemli hususların altını çizer; tecrübelerini, tavsiyelerini aktarır:

Elâ ey meyve-i bâğ-ı murâdım
Şeh-i 'âli-nesep Sultan Murâd'ım

Vesiyet eylerim gûş eyle anı
Benümçün eyleme âh ü figânı

Zühûr-ı dîni dâ'im nasb-ı 'iyân et
Vücûdın hil'atin 'adl ile zeyn et

Re'âyâ hıfzına sa'y et hemîşe
Şerî 'at etbâ 'ına eyle pîşe

Resûlu'llâh şer 'in pîşva kıl
Mu 'în-i dîn olup nasb-ı livâ kıl

Çün istiklâl buldun saltanatda
'Adâlet eyle dâ'im memleketde

Cihâd emrinde sarf-ı ictihâd et
Cihanda nâmını Gâzî Murâd et

Bu fânî mülkde mağrûr olma zinhâr
Tarîk-i şer 'iden dûr olma zinhâr

Fenâdır 'âkibet dünyânın emri
Ölür herkes ne denli olsa 'ömrü

İrişdi çün bana emr-i llâhi
Sen ol mesned-nişîn-i taht-ı şâhî

Kerem eyle bana celb-i du 'a kıl
Murâdım budur ey ferzend-i 'âkıl

Nizâm-ı 'âleme dâ'im medâr ol
Serîr-i saltanatda pâyidâr ol²⁹

HÜMÂMÎ

(İznik - ? / - ? -)

İznikte doğduğunu birçok kaynak zikretmektedirler. İI. Murad'ın musahiplerinden, diğer bir deyişle: sohbet arkadaşlarından. Devrinin alim şairleri arasında zikredilir. Osmanlı Devleti'nin ve Sakarya Havzası'nın ilk şairlerindendir. Doğum ve ölüm tarihini, vefat yerini bilemiyoruz. Divan Edebiyatımızın büyük ustalarından Şeyhî ve Ahmedî ile çağdaş olduğunu,²⁹ zaman, zaman Şeyhî ve Ahmedî ile münazara, münakaşa ettiğini rivayetlerden öğreniyoruz. Aynı mahlası (takma adı) kullanmış olan İranlı şair: Hümâmî'i Acem'in (Emir Hüseyin'inin) "Si-Nâme" (diğer adıyla) " 'İşk-Nâme"sini, dönemin büyük devlet adamlarından Vezir Halil Paşa adına Türkçe'ye manzum olarak tercüme etmiştir³⁰. "Si-Nâme" Otuz Mektup anlamında olup, tasavvufî aşk içerikli bir eserdir. Bu eser aruz vezniyle ve "Mesnevi" tarzındadır. Otuz mektuptan oluşan bu eserin her bölümünün sonuna bir gazel eklemiştir. Eserin aslı (orijinali) ne yazık ki yurt dışına kaçırılmıştır. Bu eser şimdilerde Fransız Milli Kütüphanesi olan: Paris Biblioteque Nationale'dedir³¹. Bu eserin dışında bir de "Dîvân"ı olduğunu, oldukça ahenkli bir üslubu bulunduğunu, güzel kasideler, gazeller söylediğini öğreniyoruz³². Diyorlar ki: İran'ın büyük şiiir ustalarından Selmân-ı Sâvecî'nin "Kaside-i Musannâsı"na yazdığı "Nazire"si (benzer ölçüde, aynı kafiyeli ve aynı konulu şiiiri) şairler arasında takdir edilmiştir. Dîvanı basılmamıştır. Bu eserin nerede olduğunu bilmiyoruz. Dili sade ve akıcıdır. Döneminin dil özelliklerini yansıtmaktadır. Aşağıya "Si-Name"sinden örnekler verirken, döneminin şairlerinden Şeyhî ve Ahmedî ile münakaşa ettiği bahis konusu edildiğinden bu bölümden kısa bir parça ve son kısma da bir gazelini alıyoruz:

SI-NÂME'DEN

.....
Görelen hüsnünü nûr-ı basarda
Esîrin oldı gönlüm bir nazarda

Meh-i nev kaşuna dîvâne oldum
Cemâlün şem 'ine pervâne oldum
Yedi tamu firâkından 'ibâret
Sekiz cennet visâlünden kinâyet³³

.....
Elâ ey serv-i kadd ü lâle-peyker
Mübârek tal'at ü ferhunde ahter

Muhabbet ehlinin rûhu habîbi
Devâsız derde düşmüşler tabîbi

Kelâmı çün nevâ-yı sâz-ı bülbül
Selâmı çün nesîm-i sünbül ü gül

Yedi tamu firâkundan 'ibbâret
Sekiz cennet visâlünden kinâyet³⁴

Ahmedî ve Şeyhî ile Tartışması

N'içün şi'rin okursun ahmedî'nün
Olursın tıfl-ı harf-i ebcedînün

Nice Şeyhî'den istersin makale
Ki tâ def'ide gönlünden melâle

Uçıcak bu kafesde murğ-i cânun
Belüsüz olmasın nâm u nişânun ³⁵

.....

GAZEL

Kaçan hayâlin ile ben ki bî karâr olurum
Kara saçın bigi bî sabr u ihtiyâr olurum

Hayâl ile güle kılduğum yüzün teşbîh
Görem kaçan ki cemâlünü şerm-sâr olurum

Diler gönül ki ayağına yüz süre heyhât
Bu ârzuya ol erince ben gubâr olurum

Kime ki derdimi eydem alur benim elemim
Şu denlü zârî kılur dedüğüme zâr olurum

Gözün demiş ki Hümâmî'yi öldürem bir gün
Bu va'deye ol erinceye ben mezâr olurum ³⁶

AKŞEMSEDDİN-ZÂDE HAMDULLAH ÇELEBİ

(Göynük M 1449 / Göynük M.1503)

Fatih Sultan Mehmed'in hocası ve İstanbul'un manevi fatihi olan Akşemseddin Muhammed bin Hamza'nın yedi oğlundan en küçüğü Hamdullah Hamdi Çelebi'dir. İstanbul'un Fethi'nden sonra Fatih Sultan Mehmed'den izin ve onay alarak Sakarya Havzası'nın (bugün Bolu İline bağlı) Göynük kasabasına gelip yerleşmiş olan Akşemseddin hayatının sonuna kadar burada kalmış, halka irşadını (hizmetini) devam ettirmiştir. Hamdullah Çelebi de burada dünyaya gelmiştir. Hamdullah Çelebi'nin doğumu, hayatı, ilmi hakkında birçok rivayetler vardır. Diğer kardeşleri gibi kendisi de iyi bir eğitim almıştır. Çok küçük yaşta Divan sahibi olduğunu öğreniyoruz³⁷. Babasının sevgisini ve ilgisini kıskanan kardeşleri, Hamdi'ye beklenen samimi ve yakın ilgiyi göstermezler. Hamdi Çelebi daha on yaşında iken, babası Akşemseddin vefat ederek Göynük'e defnedilir. Hamdi Çelebi yalnız ve ilgisiz kalır. Şiire, sanata ve ilme olan düşkünlüğü devam eder; hiç eksilmez. Derler ki: küçük yaşta hastalanan ve tedavi için İstanbul'a giden Hamdullah Çelebi: Ayasofya Camii'nde gördüğü tedavi esnasında "Yusuf

ve Zeliha adlı eserini telif etmeğe başlamıştır. XV. asrın en büyük Mesnevi şairi ünvanını alan Hamdi Çelebi, çalıştıkları konu itibariyle de oldukça sosyal ve zengindir. Evliya Çelebi O'nun eserlerinin sayısından bahsederken çok abartılı rakamlar vermiştir.

Bir ara Bursa'da Çelebi Sultan Mehmed Medresesinde müderrislik yapan Hamdullah Çelebi, rüyasında gördüğü babasından aldığı bir işaretle, müderrisliği bırakmış, babasının halifesi olan İbrâhim Tennûri'ye bağlanmak için Kayseri'ye gitmiş, daha sonra, babasının memleketi sayılan Göynük'e gelmiştir. Hayatının kalan kısmını Göynük'te ve biraz da mağdur bir yaşantı ile tamamlamıştır. Kardeşler içinde eser sahibi olan kendisi ile en büyük ağabeyi Sun 'ullah Çelebi'dir. Ağabeyi dini ve ilmi konuları tercih ederken, kendisi şiir ve tasavvufî konularla öne çıkmıştır. Ağabeyisi için: "Zamanın İmâm-ı Azamı" denilmiştir. Kendisi günün modası, geçerli akçesi olan konulara öncelik vermiş, bu sebeple: çevresinde ve daha sonraki dönemlerde önemini, şöhretini kaybetmemiştir. Güzel, akıcı ve zarif bir üsluba sahip olan Hamdi Çelebi, yazdığı eserlerin çokluğu yanında konu çeşitliliği de çok önemlidir. Özellikle sofiler arasında (mensup olduğu aileden dolayı) çok sevilmiş ve okunmuştur. İkinci Bâyezid döneminde idareden gerekli ilgiyi ve iltifatı bulamadığı için kırgındır. Kardeşlerinin soğuk ve ilgisiz davranışları O'na olumsuz etki etmiştir. Küçümsenmeyecek önemli kitap çalışmaları vardır. Bu kitapları kısaca tanıtacağımız için önce adlarını sıralıyoruz:

- 1- Yusuf ile Züleyha,
- 2- Leyla ile Mecnun
- 3- Tuhfetü'l- 'Uşşâk (veya) Munisü'l- 'Uşşâk
- 4- Kıyafet-Nâme
- 5- Mevlidi'n-Nebî
- 6- Ahmediyye, (bazı rivayetlere göre) Muhammediye
- 7- Pend-Nâme
- 8- Mecâlisü't-Tefâsir (iki cild halindedir.)
- 9- Divânı ve diğerleri.

ESERLERİNİN KISA TANITIMI

1- Yusuf ile Züleyha :

Hamdullah Çelebi'nin asıl edebi şöhretini sağlayan Yusuf ü Züleyha'dır. Mesnevi tarzında, aruz vezninde: "feilâtün / mefâilün / feilün ölçüsüyle yazılmıştır. H.897- M.1491 yılında tamamlanmıştır. Türk İslam Edebiyatının güzel örneklerindedir. Didaktik düşünceyle kaleme alınan bu tür eserler genelde konusunu Kur'ân-ı Kerimden almıştır. Bu tür eserlere: "Ahsenü'l- Kasas" deyimini kullanılmıştır. Yusuf Peygamber'in hikayesini anlatır. Bu konuda başarılı olmasında belki de kardeşlerinin kendisine gerekli yakınlığı göstermemesi etkili olmuş olabilir. Bu konuda o kadar çok hikaye yazmış mesnevicilerimiz vardır ki: Şeyyat Hamza, Ömer Dariri, Halil bin Ali, Hayâli Bey v.b... saymakla bitiremeyiz. Yakup

Peygamber'in Oğlu Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılması, kuyudan çıkarılanların O'nu köle olarak Mısır'a götürüp, satması; saraya köle olarak alınması, sarayın Prensesi Züleyha'nın isteklerine boyun eğmemesi, bu sebeple iftiraya uğrayıp, zindana atılması, iftira olduğu anlaşılınca affedilmesi, akıllılığıyla saraya Vezir olması, daha sonraları kardeşlerinin hayatını kurtararak, onlara yardım ederek babasına kavuşması konu edilir. Hamdullah Çelebi bu hikayeyi yazmadan önce Abdurrahman Câmî'nin aynı adlı ve konulu eserini okumuş, O'ndan ilham almıştır. Hamdullah Çelebi'nin Yusuf ile Züleyha'sı, edebiyat otoriteleri ve tarihçileri tarafından bu konuda yazılmış mesnevilerin en güzeli olarak kabul edilmiştir³⁸. Bu eser, şairimizin en başarılı eseri olarak kabul görmektedir³⁹. Eserden kısa örnekler veriyoruz:

.....
Sıfat-ı Züleyha:

Münkir isen eger bu kavgaya

Nazar it kıssa-i Zülayha'ya

Mülk-i Mağribde var idi bir şâh

Râm idi buyruğuna mülk ü sipâh

Hak ana virmiş idi bir duhter

Yüzü âyine müşteri-ahter

Nitekim 'aşk cânâna sığmazdı

Gerçi hüsnü beyâna sığmazdı

.....
İrmek için visâl-i cânâna

Nazar itmedi başa vü cânâ

Hoş rıza virdi olmağa cansuz

Râzı olmadı olmağa ansuz

Dir işiden kılup o cânâ du'a

Radiya'llâhü Rabbenâ 'anhâ

Şüjr ü minnet Hüdâ-yı Sübhâ'a

Ki bu nazmı yitürdi pâyâna

Kitabın bitiş tarihini belirten kıt'ayı buraya alıyoruz:

Sekiz yüz ile toksan yidide tamam

Tamam itdi bu nazmı Hamdî hakîr

Kodı ehl-i derde bunı yâdigâr

Ümîdi olandan du 'a-yı münîr ⁴⁰

2- Leyla ile Mecnûn:

Divan Edebiyatı'nın birçok temsilcisi bu konuda deneme yapmıştır. Şairimiz de bu kervana katılanlardandır. Hamdî'nin bu eseri: Yusuf ile Züleyha'sı kadar şöhret bulmamıştır. Bu konuda zirveyi bir asır sonra Füzûlî yakalayacaktır. Birçok Leyla ile Mecnun, Füzûlî'nin (öl. 963/ 1556) Leyli vü Mecnûn'unun gölgesinde kalarak kaybolmuş, veya gündemden düşmüştür. Hamdullah Çelebi, Leyli vü Mecnun'una didaktik yönden yaklaşmış, çeşitli hikayelerle süsleyerek, Kays ile Leyla'nın aşkını anlatmıştır. Mesnevi tarzında dört bin beyten oluşan bu kitabın yazılış tarihi 905/ M. 1499-1500'e rastlar. Meşhur büyük alim Molla Câmî'nin (öl. 898/ 1492) aynı isimdeki eserinden etkilenmiştir. Aruz vezninde: mefâilün / mefâilün / feûlün formunda olan bu eserde değişik vezinlerde on beş gazel de bulunmaktadır. XV. Ve XVI. asırların bir klasiği olan bu tür eserler o dönemde büyük şair ve edipler için: olmazsa olmazlardandı.

Okul Çağında aynı okulda okuyan Kays ile Leyla'nın aşkını duyan ailesi Leyla'yı okuldan almakla başlayan aşk ve ayrılık serüveni ölünceye dek sürer... Kızlarını Mecnun'dan kaçıran aile bu aşka mani olamadığı gibi her ikisinin de helakine sebep olurlar. Çöllere düşen aşıklar kendi dertleriyle kıvranırken araya başka talipler ve olaylar girer... Mecnun aklını yitirir, saharalarda vahşi hayvanlarla arkadaş olur; derdini onlara anlatır... Melankolik bir aşk hikayesi okumak isteyenlere tavsiye edeceğimiz bu eser: Çöllerde Leyla'nın ve Mecnun' un ölümü ile son bulur. Şairimiz de konuyu takdim ederken:

Cihanda gerçi 'ışka (aşka) kıssa çokdur

Gam-ı Mecnûn'a benzer gussa yokdur

diyerek Mecnûn'un ıstırabını dile getirmeğe çalışır. Hamdullah Çelebi bu eserinde asıl aşkın İlahi aşk olduğunu, dertsiz insanın: eşeğe benzetilmesi hikayesini dile getirir ve şöyle der:

İşit ol har yitürmiş Türk erini
Meger bir vâ'ıza sormuş harını

Dimiş vâ'iz de hâzır halka ol dem
'Aceb var mı içinizde bir âdem

Ki derd-i 'ışka hergiz olmadı tuş
Turup bir kimse dirmiş ol benem uş

Dimiş vâ'ız har işte ipi kanı
O har-sûret ire 'arz ide anı

O can kim derd-i gamdan bî-haberdür
Ne var insân ise ma'nide hardur

Belî 'ışk ile pürdür cümle eşyâ
Hakîkat 'ışkıdur makbûl-i Mevlâ

Uyan gafletden iy gâfil hevâyî
Hevâ mı anladun 'ışk-ı Hürâ'yı⁴¹

3- Tühfetü'l 'Uşşâk: (Munisü'l 'Uşşâk)

Bu eseri bazı kaynaklar "Münisü'l –'Üşşâk" olarak nakletmektedirler⁴². Küçük bir eser olan Tühfetü'l-'Üşşâk "mefâilün /mefâilün / feülün kalıbıyla yazılmış bir mesnevidir. Yazılış tarihi belli olmayan bu eser romantik bir aşk hikayesi olarak tanınır. Orijinal bir eser görüntüsü veren bu kitabın konusu kısaca şöyledir:

Kayserili bir genç, İstanbul'a gelip, Tekfur'un kızına (çeşitli tertipler sonucu) aşık olur. Bu Müslüman genç, Tekfur'un kızıyla evlenmek ister; Tekfur, (gencin) dinini değiştirmesi halinde kızını vereceğini söyler. Teklifi kabul eden genç, kızla evlenir. Daha sonra Kur'an-ı Kerimi okuma fırsatı bulan Tekfur'un kızı: Kur'an'ın kendilerine olan ikazıyla Müslüman olmak ister⁴³. Bu duruma şahit olan kocası ve babasıyla birlikte Müslüman olur; hep beraber Kayseri'ye gidip, huzur içinde yaşarlar... Bu hikayede Hamdi: Kayseri'nin: insan ruhuna, İstanbul'un: vücuda, kızın: bedene, aldatıcı dünya zevklerine, Vezirin: akl-ı mahcuba (yani gaflete), delalet ettiğini vurgular. Bu kitapta Hamdi, Kur'an ile doğru yola varmanın, selamete çıkmanın mümkün olduğunu anlatmaya çalışır⁴⁴.

4- Kıyâfet-nâme:

Yazılış tarihini bilmediğimiz bu eserin 150 beyitlik bir çalışma olduğunu, konusu icabı halk tarafından çok okunan ve sevilen Kıyâfet-nâme: İnsanların fizyolojik yapısından karakter tespiti yapan önemli bir kitaptır. Bu asırda bir çok kişiler bu konuda eserler yazmışlardır. Mesela Hamdi'den 150/200 yıl sonra gelen Erzurumlu İbrahim Hakkı da büyük şöhret kazanmıştır. Yazarımızın, devrindekilere ve sonrakilere etki ettiği kanaatini taşıyoruz.

Feilâtün /feilâtün / feilün kalıbıyla ve mesnevi tarzında yazılmış olan bu Eser'i: Mevlana'nın emrine uyarak yazdığını, kendisinden öğreniyoruz. İnsanların farklı surette (yapıda ve görünüşte) olmalarının şekil bilimi olarak tanımını yapması, nelere işaret ettiklerini bildirmesi ciddi ve sürekli bir araştırma, inceleme işidir. Şimdi: Kıyâfet-nâme'den farklı (kısa) örnekler vererek eseri tanıtmaya çalışacağız:

Sıfat-ı Kâmet:

Kameti her kimün olsa uzun
Olur ol sâfi-kalb ü sâde derün

Kısa olursa kibr ü kîne olur
Mekr ile hileye hazîne olur

l'tidâl ile ola çü kâmet
Ana rahmet nişânıdur hikmet

Sıfat-ı Kaş:

Her ki kaşınun ince olsa ucu
Eksük olmaya fitnessi ve gücü

Kaşı kılı olur ise bisyâr
Herze ola nedîmi gussası yâr

İnce olan delîl-i bicetdür
Kibre uzunluğu 'alâmetdür⁴⁵

.....

5- Mevlidi'n-Nebi: (Mevlidü'r- Ruhâni)

Hız Muhammed'in hayatını; doğumunu, yaşayışını, Peygamberliğini, Miraca çıkışını, mucizelerini, Müslümanlarla olan ilişkisini, vefatını, mesnevi tarzında anlatan bir eserdir; aruz vezninde: Mef'ûlü / fâilâtü / mefâilü / fâilün kalıbında yazılmıştır. 500 Beytlik bu kitabın baş kısmında Tevhid ve Dua bölümleri yer alır. Meşhur mevlid yazarı Süleyman Çelebi'nin etkisinde kalmıştır; bu nedenle bu eser fazla ilgi görmemiştir kanaatini taşıyoruz. Kitabın yazılış tarihini bilmiyoruz. Altı kısımdan meydana gelen Mevlid'den kısa örnekler veriyoruz:

Virdi cihâna şems-i rûhun nûr merhaba
Kıldı kamuyu hulk ile mesrûr merhaba

Hurrem felekde cümle melek zikri sen habîb
Sığmaz cihâna şevkun ile hûr merhaba

Yirde eceli yili ile deprendi zelzele
Gökde ferişte beynine irişdi velvele

Havrâ-yı cennet içine düşdi firâk u yas
Dîbâ yirine egnine geydi kamu palas

Zerd itdi rûy-ı hâveri dūd-ı firâk-ı şâh
Yırtup yüzini derd ile girdi semâ'a mâh

Cimle halâyık ağlayub inlerdi zâr zâr
Kimi çâk iderdi sînesini kimi dil-figâr

6- Ahmediyye:

Kitabın asıl adı : "Risâlâtü'l- Ahmediyye fi vilâdeti Muhammediyye" olan bu eser Mevlid türünden olup 1300 beyitlik bir mesnevidir. Bu kitaba "Muhhammediyye" diyenler de vardır. Yazıcı-zâde Muhammed'in (öl.885/1451) "Muhammediyye" adlı eserinden etkilendiği görülmektedir⁴⁶. Aruz vezniyle: fâilâtün / fâilâtün / fâilün ölçüsüyle yazılmıştır. Dini ve ahlaki bir eser olup, didaktik bir

anlatıma sahiptir. Mevlid'lerdeki konuların bir tekrarı olan Ahmediyye: Mucizat, doğum anındaki garip olaylar ve işaretler, hicret, vefat konuları üzerinde özellikle durmuştur. Ahmediyye: altı bölümden meydana gelmiştir. Mevlid'den örnekler verdiğimiz için, bundan (benzeri) örnekler vermiyoruz.

7- Pend-nâme-i Hamdî:

Bu kitabın (çok yakın zamana kadar) Hamdullah Çelebi'nin olduğu bilinmemekteydi. Amil Çelebioğlu'nun incelemesine kadar da böyle devam etti. Birkaç yerde nüshası bulunan bu eseri Hocamız Prof. Dr. Amil Çelebioğlu inceleyerek bir makale halinde tanıtımını ve tespitini yaptı. Çoğu yerde: "Nasihatnâme-i Akşemseddin'in" olarak tanıtılmış ve eser Hamdullah Çelebi'nin babasına nisbet edilmiştir⁴⁷. Kime ait olduğu hususunda şüpheler vardır. Kendisinden 27 yıl sonra yakın komşusu Geyveli Güvâhi bu konuda daha hacimli ve çok önemli olan Pend-nâme-i Güvahi'yi yazarak, bölgenin bu konudaki hassasiyetini, Hamdî'nin etkisini göstermiştir.

49 Beytten meydana gelen bu eser bir mesnevidir. Öğüt ve ahlak kitabı olan bu eser: fâilâtün / fâilâtün / Fâilün ölçüsüyle yazılmıştır. İnsanlara hayat dersi vermeği amaçlamıştır. Birkaç beyt örnek veriyoruz:

Her işe kıl besmeleyle ibtidâ

Zikrün olsun dâ'ima hamd-i Hüdâ

.....

Kim ki kâr ü pîşesin isyân ider

Şüphesiz ol rızkını noksan ider

.....

Kimseye kılma sitem itme cefâ

Dost kılmaz merdüm-âzârı Hüdâ

.....

Atanı vü ananı cân-ı peder

Adlu adıyla çağırma kıl hazer

.....

Bir âzîze sordular nisyândan

Didi kim kaçmak gerek isyândan

8- Divân-ı Hamdullah Çelebi

Mürettep bir divan olan ve elimizde bulunan nüsha Hüseyin bin Seyyid Muhammed tarafından 999/1590 tarihinde asıl nüshadan istinsah edilerek çoğaltılmıştır. Bu eser Süleymaniye Kütüphanesi'nde Esad Efendi bölümü 2626 numarada kayıtlı bulunmaktadır. İçinde Farsça şiirler de vardır. Devlet adamlarına hitaben yazılmış şiirleri yoktur. Kaliteli bir şair olduğu hususunda edebiyat

otoriteleri mütabıktırlar. Mesneviciliği daha ilerde olduğu için Dîvânı daha az tanınmıştır. Kısa birkaç beytlik örnekler veriyoruz:

Bu 'âlemde kimesne gamsız olmaz

Eger olsa ben-i Âdem degüldür⁴⁸

.....

Pend itme vâ'iz od ile Göynük'lü Hamdi'ye

Korkutma hevl-i ateş ile bu semenderi⁴⁹

Derken, kendisinin Göynüklü olduğunu, gönlünün yanık oluşuyla cinaslı bir şekilde zarifçe anlatmıştır. Hamdi'ye: iyi bir Dîvan şairi diyebiliriz. Bu görüş, Sakarya Havzası'nda edebiyatın ciddi boyutlarda gelişmiş olduğunu gösterir.

9- Mecâlisü't- Tefâsir

Enîsi'ye göre: iki ciltlik bir (Kur'an-ı Kerîm'i açıklayan ve yorumlayan) kitaptır. Enîsi, bu kitap üzerinde çalıştığını beyan etmekle beraber, detaylı ve açıklayıcı bilgiler vermemiştir. Biz de bu kadarıyla yetiniyoruz⁵⁰

EŞREFOĞLU RÛMÎ

(İznic M.1353 / H.774 ? / İznic M.1469 / H.887)

Asıl adı Abdullah'tır. Ailesi Mısır'dan göç etmiş, önce Suriye'ye (Hama'ya), oradan Manisa'ya, oradan da İznic'e gelmiş, yerleşmiştir. Babasının adı: Seyyid Ahmedü'l Mısrî veya Seyyid Ahmed Eşref bin Seyyid Muhammed Süyûfî'dir. Ailesinin "Seyyid" (Hz Ali'nin soyundan) olduğu rivayeti vardır. Abdullah'ın babası İznic'te evlenmiştir. Eşrefoğlu Abdullah da burada 1353 tarihinde dünyaya gelmiştir. O'na ailesinden dolayı: "Eşref-zâde" İznic'te doğmuş olmasından dolayı: "İznikî", Anadolu'da yetişmiş olmasından dolayı da: "Rûmî" denilmiştir. Annesinin ailesini ve adını bilmiyoruz. Abdullah ilk dönem eğitimini İznic'te yapmıştır. Daha sonra Bursa'ya giderek: Çelebi Sultan Mehmed Medresesi'nde eğitimini tamamlamıştır. Talebeliğinde çok başarılı olduğu hemen dikkati çekmiştir. Bu arada Alaüddin Aliş Tüsî'nin talebesi ve yardımcısı olmuştur⁵¹ İlim tahsilinin kendisini tatmin etmediğinin farkına varmış; kendisi için başka arayışlar içinde dolaşırken, Abdal Mehmet adlı (deli mi, velî mi olduğu bilinmeyen) bir dervişin işaretiyle: Emir Sultan'a gider, O'na bağlanmak ister. Emir Sultan, Eşrefoğlu Abdullah'ı Hacı Bayram-ı Veli'ye yönlendirir. Ankara'ya giden Abdullah, Hacı Bayram'ın yanında uzun zaman kalır; manevi ilim ve eğitim görür. Hacı Bayram Dergâhı'nın 11 yıl imamlığını yapar, şeyhi Hacı Bayram'ın kızı ile evlenir. Manevi (tasavvufi) eğitimini tamamlamak için, Şeyhi Hacı Bayram O'nu, Hama'da bulunan, Abdülkadir-i Geylanî soyundan Şeyh Hüseyin-i Hamevî'ye gönderir. Anadolu'dan gittiği için orada: Eşrefoğlu Rûmî olarak tanınmış ve şöhret olmuştur. Çok kısa bir sürede eğitimini tamamlayan Eşrefoğlu Rûmî icazetini ve ruhsatını alarak, Ankara'ya dönmüştür. Hacı Bayram-ı Velî'den Bayramiyye kolunu İznic'te temsil etme yetkisi alır.

İznik'e gelen Eşrefoğlu burada Kadiriyye tarikatının, Eşrefiyye kolunu tesis eder. Hayatı boyunca burada halka hizmet eden Eşrefoğlu irşadını edebi eserlerle süsler; Anadolu edebiyatının en güzel eserlerini bizlere armağan eder. Eserleri didaktik olup, halkı eğitmek, irşad görevini yerine getirmek ister. O'nun en şöhretli eserleri Divanı ile Müzekki'n-Nufûs adlı eserleridir. Fasikül veya dergi boyutlarında birçok eseri bulunan Şairimizin: Yunus-vari (O'nun etkisiyle söylenmiş) şiirleri oldukça başarılıdır. Bu başarısı Yunus ölçüsünde olmayıp, yer, yer dil kusurları, kalıp uyumsuzlukları görülür. Divan Edebiyatı tarzında ve aruz vezniyle yazılmış şiirleri dil ve üslup bakımından Aşık Paşa ile benzerlikler gösterir; bu tarz şiirlerinde aruz problemleri gözden kaçmaz. Eşrefoğlu'nun Müzekki'n-Nüfus'u halk tarafından çok sevilmiş, çok okunmuştur. Devrinin temiz bir Türkçe'si ile yazılan bu eser: O'nun fikirlerini daha geniş, daha sade bir şekilde anlattığı için iyi anlaşılabilir; halka mal olmuş bir kitaptır. Gerek nesri, gerekse şiirleriyle Şairimiz, bölgesinin (Sakarya Havzası'nın) ve çağının güzelleri arasında yer alır:

Aşkın odu ciğerimi yaka-geldi yaka-gider

Garip başım bu sevdâyı çeke-geldi çeke-gider...

Bülbül eder zâr u efgân 'Aşk oduna yandı bu cân

Benim gönülcüğüm hemân Hak'dan geldi Hak'ka gider...

Firkat kâr etdi cânıma gelsin 'âşıklar yanıma

'Âşk zincirin dost boynuma taka geldi, taka gider...

'Ârifler durur sözüne gayri görünmez gözüme

Eşrefoğlu yâr yüzüne Baka geldi baka gider...

Diyen Şairimiz için: "Panteist bir mutasavvıf" deyimini kullanan Fuat Köprülü ve diğer edebiyat tarihçileri bu görüşlerinde yanılmamışlardır⁵². Çünkü: Şairimiz tasavvufta "vahdet-i vücud" görüşünü benimsemiş; bu fikirleri yaymağa çalışmış bir derviş olarak tanınmıştır. İznik'te, adına bir cami, bir türbe ve bir tekke bulunan Eşrefoğlu Rumî 1469 yılında İznik'te vefat etmiştir. Şairimizin şiirlerinden birkaç farklı örnek vererek yetiniyoruz:

Cihanı hiçe satmaktır adı 'ışk (aşk)

Döküp varlığı gitmekdür adı 'ışk

Eline sükkeri ayruğa sunub

Ağuyu kendi yutmaktır adı 'ışk

Belâ yağmur gibi gökden yağarsa
Başını ona dutmaktır adı 'ışk

Bu 'âlem sanki oddanbir denizdür
Ana kendüni atmaktır adı 'ışk

Var Eşrefoğlu Rûmî bil hakikat
Vücûd'ı fânî etmekdür adı 'ışk

Ben dost hevâsına düşdüm
Özge hevâ neme gerek
Başımda dost sevdâsı var
Dahi sedâ neme gerek

Ey zâhid-i dünya-perest
Var zühdünü 'arz eyleme
Ben 'âşık-ı şûrîdeyem
Zerk ü riyâ neme gerek

.....
Ben uykumu fikretmezem
Düş görüb ta'bir etmezem
Ben gelmezem ben gitmezem
Bekâ fenâ neme gerek

.....
Ben dost ile peymânımı
Elest'den ön berkitmişem
Ben dost'u 'iyân görmüşem
Hayâl rüyâ neme gerek
Gerçi sûretde insânım
Ben sultân-ı ins ü cânım

Ben fâriğ-i dü cihânım
İş bu gavga neme gerek

Ben Eşrefoğlu Rûmî'yem
Ben bâkiyem ben kâdimem
Ben ol mür-i lâhutiyem
'Arz u semâ neme gerek

Ey dost senin yoluna
Cânım vereyim cânım
Aşkını komayayım
Oda gireyim cânım

Bu dünyâ 'Âşıklara
Bir aldangaç olurmuş
Bu yalan aldangaçın
Terkin urayım cânım

Çün ömür göçer imiş
Cân kuşu uçar imiş
Yoluna cism ü cânı
Harca süreyim cânım

Beni sana vereyim
Sensiz beni nideyim
Ben senin huzûruna
Bensiz varayım cânım

Vahdetin şarâbindan
Bir cür'a nûş ideyin
Ene'l-Hakk çağırayın
Feryâd urayım cânım

Halka gavga salayım
Ben dahi Mansur'layın
Zülfünde asılayım
Dâra varayım cânım

Ger beni senin için
Yetmiş kez öldüreler
Bin kez dahi ölmege
Boyun vereyim cânım

.....

Benden bana yakınsın
Canımdan sevgilisin
Ya ben seni isteyü
Kanda varayım cânım

.....

Eşrefoğlu Rûmî'yi
Aradan tarh ideyin
Senin ile bakayım
Seni göreyim cânım

Eşrefoğlu Rûmî'nin Diğer Eserleri:

- 1- Tarikat-nâme
- 2- Fütüvvet-nâme
- 3- Delâ'ilü'n-Nübüvve
- 4- İbret-nâme
- 5- Mâziret-nâme
- 6- Hayret-nâme
- 7- Elest-nâme
- 8- Nasîhat-nâme
- 9- Esrârü't-Tâlibîn
- 10- Münâcât-nâme
- 11- Tâc-nâme⁵³

Bu eserler el yazma olup, çeşitli kütüphanelerde bulunmaktadır. Divanı ile Müzekki'n-Nufus'un basılmış (matbu) nüshaları bulunmaktadır⁵⁴.

FAHREDDİN-İ RÛMÎ

(İzmit , Mudurnu? - ? / ? - ?)

Sultan I. Bâyezıd (1353-1403) döneminde yaşamış büyük ilim adamlarımızdan biridir. Gerekli eğitimi aldıktan sonra tasavvufu ilgilenmiştir. Eskilerin deyimi ile: "İzmit civarında, Bolu'ya bağlı Mudurnu'da irşad ile (halkın eğitimi ile) meşgul olmuştur." Bu ifade bize: Bolu ile İzmit'in birlikte mütalaa edilmesi hususunu tarihi belgeler bize vermektedir. İzmit ile Bolu arasındaki bölgenin Sakarya Havzası olması sebebiyle: bu bölgede yaşayan Fahraeddin-i Rûmî'yi bölgemizden kabul etmek tabiidir.

İyi bir şair olan Fahreddin-i Rûmî'nin etkili duaları (özel yalvarışları) topladığı bir mecmuası vardır. Ayrıca kendi fetvalarını (İslam Dini'ne dayalı hukuki kararlarını) topladığı: "Müştemilü'l-Ahkâm adlı bir eseri vardır. Tasavvufi görüşlerini içeren, ayrıca kelim ilmi (İslami inançlara göre felsefe ve mantık) hakkındaki düşüncelerini anlatan Fahreddin-i Rûmî'nin "Ferâ'idü'l-Le'âli" adlı bir eseri daha vardır. Eserlerin, İstanbul Yeni Câmi Kütüphanesinde mevcut olduğu kayıttır. Şairimizin: "İbn-i Fahreddîn" adıyla tanınan bir oğlunun, O'nun da "Esrâr-ı Muhammedye" adlı bir eserinin var olduğunu biliyoruz⁵⁵.

CELİLİ

"MEVLÂNA CELİLİ

(İznik? - ? / ? - ?)

İznik'li âlim şairlerimizden olduğunu biliyoruz. Tasavvufu benimsemiştir⁵⁶. Nizâmî'nin "Hamse"sini manzum olarak tercüme etmiştir; bu sebeple şöhret kazanmıştır⁵⁷. Ne yazık ki, hayatı ve eserleri hakkında yeterli, detaylı bilgilere ulaşamıyoruz. Şairimizin şiirlerinin nerede olduğu hakkında bilgimiz yoktur. Kayıt eksikliği sebebiyle birçok edibimizin eseri bilinmemekte ve tanınmamaktadır. Mevlâna Celîlî ile Hamdi-Zâde Celîlî'yi karıştırmamak gerekir. Diğeri Bursalı olup, "Deli Celîlî" lakabıyla tanınır. Deli Celîlî'nin de şâir ve Hamseci olduğunu söylemekte yarar vardır. Mevlâna Celîlî'nin ulaşabildiğimiz bir dörtlüğünü Sehi Bey Tezkiresi'nden aktarıyoruz:

Ey gönül bu dünya ki gaddârdır andan sakın

Hilesi çok mekri çok 'ayyârdır andan sakın

Ger sana yârim deyu eylerse her dem rîşe-hand

Kavline aldanma kim ayyârdır andan sakın⁵⁸

'ARİF

(İznik - ? / ? - ?)

İznik'in güzide temsilcilerinden biri de 'Ârif'dir⁵⁹. Mutasavvıf bir şâir olduğunu mesnevi araştırmacılarından öğreniyoruz. "Osmanlı Müellifleri"nde: "Ravzatü't-Tevhîd" adında bir eserinin varlığından bahsedilmektedir. 'Ârif'in Sultan II. Murad (M.1421 H.824- M.855 H.1451) döneminde yaşadığını Amil Çelebioğlu'ndan öğreniyoruz. İncelediğimiz zaman: "Hamseci" bir şâir olması tezimizi daha da kuvvetlendirmektedir. Birlik Bahçesi anlamında olan bu hamse: Mürşidü'l 'Übbâd (1436/1438), Nüşa'î'Âlem ve Şerhü'l Âdem (1437/1438), Mi'râcû'n-Nebî (1437/1438), Vefâtü'n-Nebî (1438/1439) ve isimsiz, içinde "'Ârif fermâyed" kayıtlı (1439) tarihli eserlerle birbirini tamamlar. Gönül arzu ederd ki, Amil Çelebioğlu, 'Arif'in kimliği hakkında yeterli bilgi vermiş olsun. Ne yazık ki bu konuda biyografik bilgiler: dedikodudan ve kıl ü kâlden ileri gitmemektedir. Tarihe ve döneme bakarsak: bu kişi bizim 'Ârif'ten başkası değildir. Dili ve anlatımı çok güzel olan 'Ârif'in şiirlerinden kısa örnekler vermekle yeteniyoruz:

1- MÜRŞİDÜ'L-'UBBÂD'dan:

Baş kısmı: Şol denizde bahri bulasın i cân

Var idi ol yoğ idi kevn ü mekân

.....

Mürşidi'l-'ubbâd çü buna oldu ad

Bunu fehm iden kişi buldı murâd

.....

Cevheri cevher-fürûşa vir i yâr

Seng-i yabani sanur anı himâr

.....

Pes bu cevher nazmını virme ana

Bu sözi te'kid ile didüm sana

Dercdür bu hokkada iy mu'teber

İki bin kırk bir u bir dane güher

.....

Son kısım:Bil yakîn kim hak durur iş bu kitâb

Fe'sme 'a'l-hakka mine'l-Hakk iy şebâb

1- NÜSHA-İ 'ÂLEM VE ŞERHÜ'L- ÂDEM'den:

Baş kısım:Zîkr-i Hakk'ı getürelim biz dile

Şöyle kim kamu yürekleri dile

.....
Bahr-ı vahdetden cevâhir saçalum

Kuds bâğında yana hem uçalum

.....
'Ârif iş bu sözi çün hatm eyledi

Bil ki adın Nüşa-i 'âlem kodı

Zîra âdem nüshasıdır 'âlemün

Anladunsa şerhidür bu âdemün

.....
Bil sekiz yüz kırk birinde hicretün

Nazm itdük iş bu sözün kudretün

Menselik oldu bu silke iy piser

Üç yüz altmışıyidi bir dane güher

.....
Son kısım: Anlagıl kim hak durur iş bu kitâb

Festemi' v'ebşir mine'l- Hakk iy şebâb

MEVLİD' den

Baş kısım: Hamd ol sultân ki oldur bî-mekân

Bî- zamân u bî-cihet vü bî-nişân

.....
Dinle andan bir gülistân düzeyin

Ol denizden hem cevâhir süzeyin

.....
Mürşidü'l-'Ubbâd Nüşa-'Âlem'i

Çünkü hatm itdüm ü buldum hoş demi

.....
Mevlid Mi'râc hem dahı Vefât

Cem' idüb bu üçüni buldum necât

.....
Son kısım: Yâ Latif ü yâ Şefî'al- müznibîn

Kıl şefâ'at k'olmayavuz hâsirîn

1- Mİ'RÂC-I NEBÎ 'den

Baş kısım: Gıru gönlüm bahri uş taşdı iy yâr

'Alemi başdan başa'tdi sebze-zâr

.....

Ben ki 'Arif'ven sözi hatm eyledüm

Bil yakîn kim dürr ü cevher söyledüm

Sırr-ı Mi'râcı dahi itdüm beyân

Ol Rasûlün cânına yüz bin selâm

Mecma'u'l bahreyn oldı bu kitâb

Biri zâhir biri bâtın iy şebâb

Bahr-i zâhir zâhirî Mi'râc iy yâr

Bahr-i bâtın sırr-ı Mi'râc âşikâr

.....

Son kısım: Gıce gündüz râhına vir (bîn) selâm

Tâ ki râzî ola ol Rabbü'l- enâm

4- VEFÂTÜ'N-NEBÎ 'den

Baş kısmı: Hamd ol sultâna k'itdi âşikâr

'Âlem içre gülsitân hoş nev-bahâr

.....

Dinle imdi ol vefâtı şerh idem

Ümmetün yüreklerini şerh idem

.....

Ben ki 'Arif'ven Vefât'ı zâr u zâr

Uş tamâm itdüm ciger hasta i yâr

.....

Mevlid ü Mi'râc hem dahi Vefât

Uş tamâm oldı hayât ender-hayât

.....

Hem sekiz yüz kırk ikde hicrete
Hatm kılduk hoş irişdük rahmete

Cum'a gicesi dahı hem vakt-i şâm
Hoş mübârek vaktde hoş oldu tam

Son kısım: Key işidün hak durur iş bu kitâb
Uş didüm v'allâhu a'lem bi's-sevâb

1- ÂRIF'IN İSİMSİZ BİR MESNEVİSİ

Baş kısım: 'Âlem girü toldı nûru'llâh
Aç göni kim görine ol mâh

.....
'Ârif çü didün bu sözi rûşen
İtdün kamu halka kakki rûşen

'Ârif olan oldu Hakk'ı tâlib
Câhil olan oldu kuru kâlib

Şeytân ile nefse meyl itdi
Bî-şek cânını cehennem 'atdı

Kaldı ebedi o çâh içinde

Gündüz gice âh u vâh içinde

Bu eserlerin tamamı aruz vezniyle olup, Dîvan Edebiyatı özelliklerini tam anlamıyla temsil ederler. Ravzatü't-Tevhîd adındaki eser: Birlik Bahçesi anlamında olup, yukarıdaki mesnevilerle bir bütünlük arz eder⁶⁰. 'Arif'in iyi bir Hamseci şair olduğunda şüphe yoktur. XV. yy Mesnevîcileri arasında yer alan 'Arif'in dile ve üsluba hakim olduğu görülür⁶¹.

KUTBİ PAŞA ÇELEBİ

"İZNIKİ – KUTBÜ'D-DİN AHMED İBN-İ MÛSÂ"

Osmanlı Padişahlarından Sultan II. Bâyezîd'in (1447-1512) Paşalarından olup, O'nun Amasya Valisi iken de "Nişancı" imiş. İznik üleması

ve meşayihinden (İznikli alim ve şeyhlerden) Kutbü'd-Dîn İznikî Hazretleri O'nun dedesidir. Alim, fâzıl ve devlet adamı olan Kutbü'd-Dîn Ahmed İbn-i Mûsa da tasavvufa meyl etmiş olduğundan aynı zamanda mutasavvıf bir şairdir. Divan tarzı şiir yazmada iyi olduğunu: "Enisü'l-'üşşâk" tarzında yazılmış olan: "Heves-Nâme" adlı eserinden anlıyoruz. Şairimizin doğum ve ölüm tarihini bilemiyoruz. Belgeler bize yaşadığı dönemi ve memleketini vermektedir. Elimizde nâkıs bir gazeli vardır; onunla yetiniyoruz:

Ne dil haste-i mecrûhuma merhem bulunur

Ne zaman gussaları def'ine dermân bulunur

Ne perişanlığını hâtıra sevdâ-zedenin

Şefkat ü rahm idüben bir sorar âdem bulunur

Âşinâlıkda sebât üzre iken kimse bulunur

Bu cihân içre karar üzre hemân gamm bulunur ⁶²

GEYVELİ MEHMED GÜVAHİ

(Geyve - ? - Geyve - M.1519 / H. 926 ?)

Asıl adı: Mehmed'dir. Babasının ve annesinin adını bilmiyoruz. Doğum ve ölüm tarihleri kesin değildir. Hatta yukarıda şüpheli olarak gösterdiğimiz ölüm tarihi, "Pend-Nâme"sinin yazılış tarihinden önceye rastlar; ki, bu zaten mümkün değildir. Başvurduğumuz güvenilir kaynaklar maalesef bu rivayetlerle karşımıza çıkmaktadırlar. O'nun Geyveli oluşunda ve hayatının sonuna kadar orada yaşadığında şüphe yoktur.

Osmanlı Padişahlarından Yavuz Sultan Selim'in zamanında yaşamış, O'nun Sipahi askeri olarak görev yapmış, O'nunla birlikte Şark Seferleri'ne katılmış olan Güvâhî, Çaldıran Meydan muharebesinde savaşmış bir Gâzi şairdir. Savaşlardan sonra tekrar Geyve'ye dönmüş ve hayatının sonuna kadar burada kalmış, Kanuni Sultan Süleyman dönemini de bir müddet yaşamıştır. Kültür, sanat ve edebiyat açısından bölgenin en önemli şahsiyetleri arasında sayılmış, sevilmiş ve eserleri okunmuştur. Şark seferi sırasında Güvâhî'nin edib ve şair olduğunu bilen Yavuz Sultan Selim, kendisinden Türk "Darb-ı Meselleri"ni, bu günün deyimiyle: "Ata Sözleri"ni toplayan bir kitap yazmasını istemiştir. O da: "Kenzü'l- Bedâyi" isimli eserini tertip etmiştir. Kendisinden 27 yıl önce Akşemseddin-Zâde Hamdullah Çelebi'nin yazmış olduğu "Pend-Nâme" ye benzer bir Pend-Nâme de kendisi hazırlamıştır. (H.927) Güvâhî'nin bu eseri 1891 beyt olup: Hamdi'nin Pend-Nâme'sinden daha geniş, hem de daha başarılıdır. Bu kitabı dönem olarak Kanunî Sultan Süleyman dönemine, yaş olarak da hayatının son dönemine rastladığını görüyoruz. Kitabın yazılış tarihi

ile Güvâhî'nin ölüm tarihini karıştırmaları bizi doğrular. Pend-Nâme, O'nun olgunluk döneminin bir ürünüdür. Eserden bunu hissetmek mümkündür. Dil bakımından: çağının ve yöresinin temiz bir temsilcisi olan Güvâhi, bazı tezkire yazarları tarafından (sanat yönüyle) tenkit edilerek, dil kusurları bulunduğu iddia edilmiştir⁶³. Aslında yapmış olduğu çalışmalar gerek Ata Sözleri olsun, gerekse öğüt kitabı olan Pend-Nâmesi olsun folklör açısından çok önemli eserler olup, o günlerin örf ve adetlerini günümüze taşıması açısından tartışılmaz bir değer arz etmektedir. Güvâhî'nin Pend-Nâmesi çok sevilmiş, yaygın bir şöhrete kavuşmuş ve Hamdî'nin Pend-Nâmesinden çok okunmuştur. Bu iki eserin dışında: Ahlak ilmine dair (ahlak bilgisini içeren) bir manzume daha yazmıştır. Şimdi sunacağımız iki beyt, bu eserin son beytleridir:

"Güvâhî" nazmını her kim işidir

Eger duta sa'âdetlü kişidir

Bu gevherler yaraşır ol kulakda

Ki sağır olmaya güftâr-ı hakda

Türk Tarih Kurumu ve daha sonraları Kültür Bakanlığı yayınları arasında Güvâhî'nin Pend-Nâmesi yayımlanmıştır. Bu eser didaktik ve ahlakçı bir eserdir. Elimizdeki şiirlerinden örnekler sunuyoruz:

Şeker zülâl-i la'lin

La'lin zülâl-i şeker

'Ar'ar nihâl-i kaddin

Kaddin nihâli 'ar'ar

Olsun Güvâhî şâha

Şaha Güvâhi olsun

Çâker kapında dâim

Dâim kapında çâker⁶⁴

PEND-NÂME'den:

Ulu'l –emre olan 'âsî cihânda

Cezâsını bulur bunda vü anda

Hüdâyâ Şâhumuz ol Hân Süleymân

Selâtin zübdesi Sultân Süleymân

Fezâ-yı heft-kişver şeh-süvârı

Yegâne Hân Selîm'ün yâdigârı

Nice kim tura bu devrân-ı 'âlem

Ola emrûn ile Sultân-ı 'âlem

.....

MATLA'-I DÂSTÂN'dan:

Gel ey 'âkil dîl ü cân levhine yaz

Güvâhî sözlerin kim kıldı âğâz

Anun bu nazmıdur silk-i cevâhir

Bilür kadrin olan sarrâf-ı mâhir

Me'âni bahrı içre degme gavvâs

Cevâhir bulmaya bunlar gibi hâs

Nesâyîhdür ekâbirden bu kamu

Mu'azzezür cevâhirden bu kamu

Kime olsa müyesser bu nesâyîh

İki 'âlemde ol görmez fezâyîh

Oluban Pend-Nâme adı bunun

Pür olsun her mezâka dâdı bunun ⁶⁵

.....

BEKÂ'I

(İznik - ? / İznik - M.1572 / H.980)

İznik'te doğmuştur. İyi bir eğitim aldığıını, Kadı olarak görev yapmış olmasından anlıyoruz. Döneminin edebiyat rüzgarında O da tozmuş, dolaşmıştır. Bursalı Mehmet Tahir, müretteb bir dîvânının olduğunu söylemektedir. H. 973 tarihinde "Gül ü Bülbül" adlı manzumeyi yazmıştır. Bu eser hakkında henüz bir

bilgimiz olmamakla beraber, bir mesnevi eser olma ihtimali çok yüksektir. Divânı'nın nerede bulunduğunu bilemiyoruz. H. 980'den sonra, görevden alınmış ve perişan bir halde (İzmit'te) vefat ettiğini öğreniyoruz... Elimize geçen bir beytini buraya alıyoruz:

'Âşıkân kûy-i yâre cem' olsun

Hacı hacıyı Mekke'de bulsun ⁶⁶

KARA DAVUD

(İzmit - ? / Bursa - M.1541 / H.948)

Osmanlı döneminin büyük alimlerinden sayılır. Çağının büyük ilim adamları olan Mevlana Lütfî ve Müeyyed-Zâde gibi hocalardan ders almıştır. Ömrünün son dönemlerini Bursa'da geçirmiştir. Bir çok eser yazan Kara Davud, Bursa'nın Evkaf ve sicillerini büyük bir dikkatle kaydetmiştir. Bursa'da müderris olması veya Evkaf Dairesi'nde görevli bulunması ihtimali büyüktür. Bursa'da Yıldırım Bâyezîd civarında bir mescit yaptırmıştır. Ölünce bu mescidin avlusuna defnedilmiştir. Ölümüne "Ebced" hesabıyla şu ifade:" Meskenin pür nûr ide Dâvud Efendi'nin Vedûd" tarih düşürülmüş. H.948 'de Bursa'da vefat etmiştir. İzmit ile Bursa arası bizim bölgemiz olması hasebiyle buraya almış bulunuyoruz. Şair olduğuna dair bir kayıt yoktur. Yazdığı eserler O'nu edebiyat alanına taşıması için yeterlidir⁶⁷.

ESERLERİ:

- 1- Şerh-i Delâ'ili Hayrât ⁶⁸
- 2- Şerh-i Kasîde'i Nûniyye
- 3- Hâşiye 'Alâ't- Tasavvurât
- 4- Hâşiye 'Ala't- Tasdikât
- 5- Hâşiye-yi Şerh-i Metâlî
- 6- Hâşiye 'Alâ Şerhi'- Şemsiyye
- 7- Telhîsü Takrîr-i Kavânîn
- 8- Hâşiye 'Ale't- Tehzîb
- 9- Ma'lûmât (Akaid ile ilgili bir mecmuadır)⁶⁹

FERRÛHÎ

(Akhisâr (Pamukova) - ? / İstanbul - H.1000 ?)

İstiklâl Mücadelesi kazanılıp, Türkiye Cumhuriyeti kurulunca: birçok beldenin adı değiştirildi. Bu değişikliklerden bir tanesi de "Akhisâr"ın adının değişmesidir. Yeni adı: Pamukova olan Akhisâr'ın adının değişmesine sebep: birçok yerin: "Akhisâr" adıyla adlandırılmış olmasıdır. Araştırmamızda birçok Akhisârlı ile karşılaştık. Yaşadıkları yerleri ve çevresini dikkate alınca, tam olmasa bile "Pamukova"nın Akhisâr'ına yaklaştık sayılır. Bu şüphe birçok

Akhisar'lıyı buraya almamıza sebep oldu. Mesela: Akhisar'da doğmuş, Manisa'da eğitim görmüş olanları buraya almadık; çünkü Manisa'nın Akhisar ilçesi var... Bu şüpheli bakış bizde olduğu kadar, diğer Akhisar'lıları da etkilemektedir. Hümâmî'ye, Güvâhî'ye, Celîlî'ye, Bekâî'ye ve dönemlerine bakınca "Ferrûhî'nin bizim Akhisâr'lı, yani Pamukovalı olduğu kanaatine varırsınız.

Ferrûhî'nin: Akhisar'lı Mevlevî bir mutasavvıf olduğunu H. 1000 tarihinden sonra İstanbul'da vefat ettiğini öğreniyoruz. II. Bâyezîd dönemi şairlerinden olup, bizzat Sultan Bâyezîd ile görüştüğünü , huzurunda şiir yazdığını biliyoruz. Bir gün sohbet esnasında Sultan Bâyezîd, Ferrûhî'ye Farsça:

"Her âh ki peydâ-şod ez sîne'i çâkem

Ebrî şod ve girye küned ber ser-i hâkem"

diyerek, bu şiire "nazîre" (aynı konuda,aynı kalıpta, aynı kafiye ile) yazmasını ister. Ferrûhî de anında Farsça olarak:

"Her dâğ ki reste şod der dil-i çâkem

Lâle şod ve pâ-y-ı zened her ser-i hâkem"

beytiyle cevap verip, Sultan Bâyezîd'in iltifatına nail olmuştur. Hazır- cevap, yetenekli, kültürlü bir mutasavvıf olan Ferrûhî'nin hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgimiz yoktur. Aşıkane şiirlerinin olduğunu rivayetlerden öğreniyoruz. Şiirlerinden bulabildiğimiz iki beyti buraya alıyoruz.

Dile bir dem gâmını etmedik eksik sanemâ

Eğer âdemlik ise ancak olur var olasın

Bilesin hâlini her dem ne çekermiş 'âşık

Göreyim 'aşka düşüp sen de giriftâr olasın⁷⁰

AHMED EFENDİ

(İzmit - ? / ? - ?)

Aslen İzmitli olup, alim ve mutasavvıf bir zattır. Celvetiyye tarikatının ileri gelenlerinden sayılmıştır. İlim ve kültür çevresinde: "Esmâ'i Erba'in" lakabıyla tanınır. Esmâ'i Şerife adlı eserin tercümesini ve tefsirini içine alan çalışması: "Nurü'l-Hüda" adıyla dilimize kazandırılmıştır. Azîz Mahmud Hüdâyî'nin halifelerinden Mudanyalı Ruşen Efendi'den H. 1214 tarihinde hilafet (şeyhinin yerine geçme izni) almıştır. Bu hususu manzum olarak ve

edebiyatımızda "tarih" düşürerek şu şekilde şiirleştirmiştir:

Feyz-i Hak'dan dâd irüb Seyyid Dede tarihini

Şüphesiz ihsân-ı Hak'dır 'âşıkâ Nürü'l- Hüdâ (H.1214)

Şairimizin "Seyyid" mahlasını kullandığını öğreniyoruz. Güzel ilahileri varmış. Bir Na't-ı Nebevî'sinden elimize geçen iki beyti buraya alıyoruz:

İsm-i Rahmân mazharısın yâ Muhammed Mustafa

Râh-ı 'aşkın rehberısın yâ Muhammed Mustafa

İns ü cin Hakk'a kudûmunla müşerref oldular

Cümlenin peygamberısın yâ Muhammed Mustafa⁷¹

ADALI HOCA MUHAMMED EFENDİ "ADAPAZARÎ"

(Ankara - ? / Safranbolu - M1861 / H.1223)

Osmanlı Devleti'nin son dönem bilginlerinden olup, aslen Ankaralı'dır. Adapazarı'na yerleştiği için, kendisine "Adalı" lakabı takılmıştır. Uzun zaman Adapazarı'nda Müftülük yapmıştır. Daha sonraları "Kudüs Kadılığı"nda bulunmuştur. Bu görevi: O'nun ne denli önemli bir bilgin ve din adamı olduğunu göstermeğe yeterlidir. Ömrünün son dönemlerinde Safranbolu'da kadı vekilliğinde bulunmuş ve burada vefat etmiştir. Edebi türden eseri olmamasına karşılık, dini mahiyetteki bazı eserleri çeviri, açıklama veya yorumlayarak tamamlama gayretini göstermiş, bu alanda eserler vermiştir. Eserlerinin adları aşağıya sıralanmıştır:

1- Mufassal Tefsîr-i Sûreti'l-Vâkı'a (Vakı'a Sûresi'nin geniş bir şekilde açıklanması)

2- Keşfü'l-Ferâ'iz (Aile ve Verâset Hukuku'nun keşfi içeriklidir)

3- Hâşiye-i Mufassala 'Alâ Hâşiye-i Karatepeli (Karatepeli'nin Hâşiyesini genişçe yorumlamıştır)⁷².

SEYYİD OSMAN ADAPAZARÎ

(Adapazarî - ? / ? - ?)

Adından da anlaşıldığı gibi aslen Adapazarlı'dır. Doğum ve ölüm tarihi belli değildir. Elimizdeki belgeler ve Dîvânı hakkında yapılan araştırmada H.1248-M.1833 tarihinde hayatta olduğunu, bizzat şiirle düşürmüş olduğu "tarih"ten öğreniyoruz. 1800-1900 Yılları arasında yaşayan şairimiz şiir yönüyle zayıf, tasavvuf yönüyle kuvvetli bir şahsiyettir. Kadiri tarikatine bağlı olduğunu

bizzat kendi divanının takdiminden anlamaktayız: "Tarikat-i Âliye-i Kadiriyye'den Adapazarı Seyyid Osman Beyefendi Hazretleri'nin Varidat-ı İlâhiyye ile tertip buyurulan Dîvân-ı 'Âlîleri" ifadeesiyle takdim edilen Dîvan kimliğini ve meşrebini bize takdim etmektedir⁷³. Tuhfe-i Nâilî'nin (O) harfinde bu bilgiler tekrarlanmaktadır. Osmanlı döneminin son temsilcilerindendir. Dönemin dil ve ifade sıkıntılarını aynen yansıtmaktadır. Bu sebeple: dil ve şiir yönünden başarılı diyemiyoruz. Tarikat mensuplarının şiire olan yakınlığı ve anlattıkları öğretileri şiir diliyle ifadeye çalıştıkları tarihi bir vakıdır. Şiirin sihirli etkisini arkasına almak, anlatımı cazip ve cazibeli hale getirmek düşüncesi oldukça isabetli bir tutumdur. Seyyid Osman da bu yolu kullanmıştır. Şiirlerinde bazen "Seyyid", bazen de "Osman" mahlasını kullanmıştır. Şiirlerinin: dini, hatta Kadiri tarikatı felsefesine göre yazıldığını görüyoruz. Seyyid Osman'ın, Şeyh Rasih Efendi'den icazet aldığını bilmekle beraber, tekkesinin nerede olduğunu, ne kadar yaşadığını bilemiyoruz. Seyyid Osman'ın Adapazarı ismini kullanması da tezimiz ve hedefimiz açısından önemlidir. Bu dönemden sonra: Sakarya Havzası değil, Sakarya İli veya Adapazarı ifadesi gündemimizi çerçevelemektedir. Şair'imizin bir adet nesir tarzında ve "akaid" (inanç ve iman) konusunda yazılmış bir eserinin mevcudiyetinden haberdarız⁷⁴. "Fevâ'idü'l- Fevâ'id fi Hall-i Müşkilâti'l- 'Akâ'id" adını taşıyan eserin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde Demirbaş: 2125'te kayıtlı olduğunu elimizdeki tezden öğreniyoruz. Şiirlerinden örnek verirken mümkün olduğu kadar anlaşılır ve biraz daha başarılı olanlarını seçmeye çalıştık. Son iki şiirde biçim hatası vardı, olması gereken şekliyle aldık.

Eserleri:

Şiir : Divân-ı Seyyid Osman Adapazarı

Nesir : Fevâ'idü'l- Fevâ'id fi Hall-i Müşkilâti'l- 'Akâ'id

Şiirleri:

Âdem demin bulmadım nefsin boynun urmadım

Ben bu hâlde kalursam âh bana vâh bana

'Uryân olubdur tenim pîrim benim melce'im

Setr itmezse 'ayblarım âh bana vâh bana

Dîv ü Şeytan hasr itdi beni pek zebûn itdi

İmdâdına gelmez ise benim âh bana vâh bana

Merhem 'uramaz ise yâreye bakmaz ise çâreye

Ben bu dertten ölürüm âh bana vâh bana

Gamdan azâd itmezse bahr-i 'aşka salmazsa
Bir yabanda kalurum âh bana vâh bana

Varlık cibâlınden geçür yokluk pâzârına uçur
Eğer tutmaz ise elim âh bana vâh bana

Niyâzım budur sana lutfunla bak gel bana
İtmez ise hoş nazar âh bana vâh bana

Pirim mürşidler sultânı görmek ister Seyyid seni
Görmez ise bu gözlerim âh bana vâh bana

'Âşıkâ zâr eylesin kalktı dilberden nikâb
Zulmeti dilden giderdi toğdı şarktan âfitâb

Dilberi eylemeklik farz-ı 'ayndır 'âşıkâ
"Fezkurû" dir muvahhid gökten inen dört kitab

Gitdi kesret geldi vahdet yârdan özge kimse yok
Ger sen idrâk eylemezsen geldi yârdan bu hitâb

Gül gülistan olmuş 'âlem kalmamış hâr arada
Hamdu li'llah oldı sana bu 'inayet feth-i bâb

Yar tolusın içtiği dem mest olurlar 'âşıkân
İçdi Seyyid yâr elinden nice kez tolı şarâb

Hayran oldum yâr diline
Yanarım yârin yoluna
Pervâne-veş 'aşkın yoluna
Yanarım yârin evcinden

Bir dilberdir vasfa gelmez
Hoş zâtına hiç doyulmaz
Âsiyâb-veş hiç durulmaz
Dönerim yârin evcinden
Biz gayriyiz şu şu illerde
Sölenüriz hep dillerde
Gece gündüz kurbetlerde
Gezerim yârin evcinden

Bu diyarda mesken olmaz
Asıl vatan unutulmaz
Ağlar gözüm elim tutmaz
Ağların yârin evcinden

Seyyid bu dem mihnetlerde
Mesken tutmuş ğurbetlerde
Destan tutmuş hep dillerde
Söylenür yârin evcinden

Ğurûb eyledi ğayru'llâh
Zuhûr eyledi zâtu'llah
Heman ki diyelim Allâh
Şükrünü yok Hû Allâh

Sübhan'Allâh subhân'Allâh
Hak Lâ'ilâhe illallâh

Kendi şân-ı kibriyâsı
Ehaddir ğâyet evlâsı
Açılır gönlümün pası
Diyelim dâ'ima Allâh

Sübhân'Allâh subhânallâh

Hak lâ'ilâhe illallâh

Hudâdır lemyezel oldur

Rahîm-i Erhamîn oldur

Yaradıcı kerîm oldur

Ğanîdir zü'l-Celâl Allâh

Subhânallâh subhânallâh

Hak lâ'ilâhe illallâh

Ehaddir hiç şerîki yok

Heman birdir nazîri yok

Beyan etsen misâli yok

Hemân bidir hû Allâh

Subhânallâh subhânallâh

Hak lâ'ilâhe illallâh ⁷⁵

¹ Enver Konukçu, "Sakarya'nın Tarihi Coğrafyası", I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998), Adapazarı 1999, ss. 14-20.

² Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, Cilt: I, Meral Yayınları, İstanbul 1972, s. 95.

³ Mahir Yz, Kıyas-ı Enbiya, Cilt: VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 235.

⁴ Nuri Yavuz, "Sakarya ve Çevresinin Türk Hakimiyeti'ne Girişi", I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998), Adapazarı 1999, s. 21-30.

⁵ Kenan Ynan, "Osmanlı Devleti Kuruluş Devrinin Klasik Dönem Osmanlı Tarihçileri tarafından Takdim Pekilleri", I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998), Adapazarı 1999, s. 41-66.

⁶ Enver Konukçu, Aynı Makale, s. 15.

⁷ Enver Konukçu, Aynı Makale, s. 15.

⁸ Metin Tuncel, "Türkiye'de Yeni Pehirler: Adapazarı Örneği", I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (22-23 Haziran 1998), Adapazarı 1999, s. 1-5.

⁹ Faruk Kadri Timurtap, Tarih Yçinde Türk Edebiyatı, Vilayet Yayınları, İstanbul 1981, s. 160.

¹⁰ Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Cilt: 1, MEB Yayınları, İstanbul 1971, s. 326-327-328.

¹¹ Fuat Köprülü, İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1972, s. 301-302.

¹² Faruk Kadri Timurtap, Aynı Eser, s. 160.

¹³ Faruk Kadri Timurtap, Yunus Emre Divanı, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1972, s. 49.

¹⁴ Faruk Kadri Timurtap, Aynı Eser, s. 102-129-130.

¹⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, Yunus Emre, Risaletü'n-Nushiyye, s. 19-21.

¹⁶ Ysmael Hakkı Uzuncarpyı, Osmanlı Tarihi, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1982, s. 105.

- ¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 161.
- ¹⁸ Bursalı Mehmet Tahir, Aynı Eser, Cilt: I, s. 211.
- ¹⁹ Mahir İz, a.g.e., Cilt: 6, Osman Gazi Maddesi, s. 196.
- ²⁰ Mahir İz, a.g.e., Cilt: 6, s. 196.
- ²¹ Mustafa İsen-Ali Fuat Bilkan, Sultan Şairler, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 33.
- ²² İsen- Bilkan, a.g.e., s. 34.
- ²³ İz, a.g.e., Cilt: 6, s. 235.
- ²⁴ Uzunçarşılı, a.g.e., Cilt:1, s. 121.
- ²⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., Cilt:1, s. 105.
- ²⁶ Aşık Paşa-Zade Tarihi, Cilt:1, s. 6-35; Misri Tarihi, s. 82-83.
- ²⁷ İz, a.g.e., Cilt: 6, s. 232-233-234.
- ²⁸ Ahmet Kırkılıç, Sultan III. Murat, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1985.
- ²⁹ Atilla Özkırımlı, Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, "Hümami Maddesi", Cilt: 2, Cem Yayınları, İstanbul 1984.
- ³⁰ Tahir, a.g.e., Cilt:2, s. 139.
- ³¹ Banarlı, a.g.e., Cilt:1, s. 470.
- ³² Latifi Tezkeresi, s. 367.
- ³³ Banarlı, a.g.e., Cilt:1, "Hümami Maddesi".
- ³⁴ Tahir, a.g.e., Cilt:2, s. 139.
- ³⁵ Amil Çelebioğlu, Türk Edebiyatında Mesnevi, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1999, s. 270.
- ³⁶ Fuat Köprülü, Eski Şiirlerimiz Divan Edebiyatı Antolojisi, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1931, s. 118.
- ³⁷ Nihat Sami Banarlı, Aynı Eser, Cilt.I, s. 476
- ³⁸ Amil Çelebioğlu, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, MEB Yayınları, Ankara 1997, s. 208.
- ³⁹ Banarlı, Aynı Eser, Cilt I, s. 476.
- ⁴⁰ Çelebioğlu, Aynı Eser, s. 208.
- ⁴¹ Vediha Arnas, Mesnevi Tercümesi, Cilt.2, İstanbul, 1938 (London 1965 reprinted), s. 175-190.
- ⁴² Çelebioğlu, Aynı Eser, s. 213. (Enîsî, Menakıb-i Akşemseddin)
- ⁴³ Kur'an-ı Kerim, El-Hadid Suresi, Ayet 16.
- ⁴⁴ Çelebioğlu, Aynı Eser, s. 214.
- ⁴⁵ Çelebioğlu, Aynı Eser, s. 215.
- ⁴⁶ Mehmet Fuat Köprülü, "Hamdi Maddesi", İslam Ansiklopedisi, Cilt.V-1, MEB Yayınları, İstanbul, 1963, s. 184.
- ⁴⁷ Ali İhsan Yurd, Fatih'in Hocası Akşemseddin Hayatı ve Eserleri, İstanbul 1972, s. 23.
- ⁴⁸ Divan-i Hamdi, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, Numara. 2627 v.39/b.
- ⁴⁹ Divan-i Hamdi, Aynı Eser, Varak 34/b.
- ⁵⁰ Çelebioğlu, Aynı Eser, s. 213.
- ⁵¹ Divân-ı Eşrefoğlu Rûmî, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1972, s. 11.
- ⁵² Banarlı, Aynı Eser, Cilt: I, s. 580.
- ⁵³ Divân-ı Eşrefoğlu Rûmî, Aynı Eser, s. 11.
- ⁵⁴ Tahir, Aynı Eser, Cilt: I, s. 95.
- ⁵⁵ Tahir, Aynı Eser, Cilt:I, s. 95.
- ⁵⁶ E.J Wilkinson Gibb, Çev. Ali Çavuşoğlu, Cilt. III-V, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, s. 69-182.
- ⁵⁷ Köprülü, Divan Edeb. Antolojisi s.74
- ⁵⁸ Tahir, Aynı Eser, Cilt: II, s. 69.

- ⁵⁹ Çelebioğlu, Türk Edebiyatında Mesnevi, s.279.
- ⁶⁰ Tahir, Aynı Eser, Cilt: II, s. 69.
- ⁶¹ Çelebioğlu, Aynı Eser, s. 279.
- ⁶² Tahir, Aynı Eser, Cilt: II, s. 192.
- ⁶³ Özkırımlı, Aynı Eser, Cilt: II, s. 570.
- ⁶⁴ Tahir, Aynı Eser, Cilt: II, s. 130.
- ⁶⁵ Mehmet Hengirmen, Güvâhî'nin Pend-Nâmesi, Ankara 1985.
- ⁶⁶ Tahir, Aynı Eser, Cilt: II, s. 49.
- ⁶⁷ Tahir, Aynı Eser, Cilt: I, s. 370.
- ⁶⁸ Bu eser, diğer Delâil-i Hayrat Haşiyeleri ile karıştırılmamalıdır; aralarında isim benzerliği vardır.
- ⁶⁹ Benzer makaleleri var imiş. Yazarımız müstakil eser yazma yerine, yazılmış eserleri açıklama (şerh) veya tamamlama, görüş beyan etme (haşiye) tarzını tercih etmiştir.
- ⁷⁰ Tahir, Aynı Eser, Cilt. II, s. 112.
- ⁷¹ Tahir, Aynı Eser, Cilt: I, s. 34.
- ⁷² Tahir, Aynı Eser, Cilt: II, s. 243.
- ⁷³ Seyyid Osman Adapazarî, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Haz. Harun Çelebi, Osman Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2001.
- ⁷⁴ Seyyid Osman Adapazarî, s. VIII.
- ⁷⁵ Seyyid Osman Adapazarî, s. 5, 8, 97, 129; Son iki şiir: tezde şekil olarak "gazel" tarzında gösterilmiştir; halbuki bu şiirlerin biri murabba, diğeri ilahi şeklinde yazılmıştır.

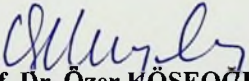
T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ

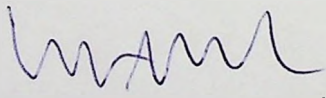
T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
YAYIN KOMİSYONU TOPLANTI TUTANAĞI

TOPLANTI TARİHİ : 11/10/2022
TOPLANTI NO : 307

11/10/2022 tarihinde toplanan Yayın Komisyonu aşağıdaki kararları almıştır;

- 1- Bilimsel Yayınlar Koordinatörlüğünün 08.08.2022 tarih ve E-27831868-824.01.03-156298 sayılı yazısında belirtilen; Yusuf GENÇ, İsmail AKYÜZ, Özden Şahin ER, Umut SOLMAZ, Hüseyin Zahid KARA, Cengizhan AYNACI, Zeynep ATALAY, Musa ZOR, Ahmet HAMARAT tarafından hazırlanan “Sokağın Öteki Yüzü: Evsizlik - Türkiye, Avusturya, İtalya, Macaristan Örneği” adlı kitabın SAÜ Yayını olarak “e-kitap” (elektronik ortamda) şeklinde yayınlanmasının uygun olduğuna oybirliği ile karar verildi.
- 2- Bilimsel Yayın Koordinatörlüğünün 08.08.2022 tarih ve E-27831868-824.01.03-156310 sayılı yazısında belirtilen; Yusuf GENÇ, İsmail AKYÜZ, Özden Şahin ER, Umut SOLMAZ, Hüseyin Zahid KARA, Cengizhan AYNACI, Zeynep ATALAY, Musa ZOR, Ahmet HAMARAT tarafından hazırlanan “The Other Side of the Street: Homelessness – Cases of Turkiye, Austria, Italy, Hungary” adlı kitabın SAÜ Yayını olarak “e-kitap” (elektronik ortamda) şeklinde yayınlanmasının uygun olduğuna oybirliği ile karar verildi.

Prof. Dr. Özer KÖSEOĞLU
Rektör Yardımcısı
Yayın Komisyonu Başkanı

Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL
ÜYE

Prof. Dr. Nejat YUMUŞAK
ÜYE